

I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi

Kûtü'l-Amâre Zaferi

I. Dünya Savaş'ında
Irak Cephesi

Uluslararası Sempozyum
28 - 29 Nisan 2016 - Mardin
BİLDİRİLER

BAĞCILAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI

Güneşli Mah. Kirazlı Caddesi No: 1 34200 Bağcılar - İstanbul

Tel: +90 212 410 06 00 Faks: +90 212 410 06 32

www.bagcilar.bel.tr / kultur@bagcilar.com.tr

Kültür Yayınları Dizisi No: 315

ISBN: 978-975-16-3290-6

İnceleyenler / Reviewed by

Prof. Dr. Kemal ARI

Prof. Dr. İsmail EYÜPOĞLU

Yayına Hazırlayan / Prepared by

Orhan NEÇARE

Düzenleyen / Organized buy

Bağcılar Belediye Başkanlığı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Artuklu Üniversitesi

Basım Yeri / Printed by

Seçil Ofset

100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi 4. Cadde No: 77 Bağcılar / İstanbul

Tel: +90 212 629 06 15 Faks: +90 212 629 20 20

Baskı Tarihi / Print Date

Şubat 2019

İstanbul

Tıpkı Basımıdır

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	VII

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	IX
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)	

Lokman ÇAĞIRICI	XVII
(Bağcılar Belediyesi Başkanı)	

Ahmet AĞIRAKÇA	XXI
(Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörü)	

Prof. Dr. Derya ÖRS	XXIX
(Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı)	

SEMPOZYUM KURULLARI	XXXIII

BİLDİRİLER

Abdelwahab Shaker	1
The Coverage of Mesopotamian Campaign in the Egyptian Newspapers: Al-Ahram as an Example	

Abdulkadir İNALTEKİN	11
Almanya Arşiv Belgelerine Göre Irak Cephesi’nde Savaşan Kafkas Kökenli Müslüman Askerler	

Ahmet ÖZCAN	39
Unutulan Cephede Unutulmayan Hatıralar: Irak ve Kutü’l-Amâre Hatıraları Üzerine Bir Deneme	

Aysel FEDAİ	59
Irak Cephesi’nde Türk Ordusu’nun İaşe ve İkmal Faaliyetleri	

Bahattin DEMİRTAŞ - Mustafa ALPASLAN	79
Askerî Raporlar ve Hatıratlara Göre Irak Cephesi	
Barış METİN	97
Türk Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Kutü'l-Amâre Zaferi	
Enes DEMİR	127
Kutü'l-Amâre'de Esir Alınan İngiliz Birlikleri ve Esirlerin Durumları	
Erkan DİNÇ - Fadime TOSİK DİNÇ - Servet Suna ÜZTEMUR	153
Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Ortaokul, Lise ve Üniversite Düzeyinde OKutulan Ders Kitaplarına Yansımaları	
F. Rezzan ÜNALP	179
1916 Kutü'l-Amâre Zaferi: Komutanlar ve Harekâtın Sonuçları	
Figen ATABEY	203
Kutü'l-Amâre Kuşatması'na Giden Yolda Osmanlı'nın Selman-ı Pak Zaferi	
Halil ÖZŞAVLI	229
Almanların Irak'tan Götürdükleri Tarihî Eserlere İlişkin Bazı İngiliz Arşiv Belgeleri	
Hamit PEHLİVANLI	239
Kâzım Karabekir Irak Cephesi'nde	
Hüsnü TEKEŞİN	265
Süleyman Askerî Bey'in İntiharı Olayı	
İmbat MUĞLU	295
Birinci Dünya Savaşı Döneminde İngilizlerin Kürtlere Yönelik Politikaları	
Ismail Taha al-Jaberi	307
The role of the Muslims scholars towards the British occupation of (1914-1918), Hibah Al Din Al-Shahristani and Mohammed Mahdi Al-Khaili as an example (documentary research)	
Kemal ARI	321
Kutü'l-Amâre Kuşatmasında İngiliz Ordusu'nda İşe Sıkıntısı ve Alınan Önlemler	

Kemal ÖZDEN	337
Hans Von Kiesling'in Gözünden Birinci Dünya Savaşı Sırasında Kutü'l-Amâre ve İran Operasyonları	
Levent ÜNAL	365
Plan ve Krokilerle Kutü'l-Amâre Zaferi	
Maher Jabbar Mohammed Ali al-Khaleeli	403
Mohammad Fadhel Al-Daghestani and his leadership of the Arab Volunteer Army in Kut Al Amara 1915-1916	
Mahmoud A.M. Al-Qaysi	415
Kut Al-Amara Battle in Early Iraqi Historiography a Historical Survey	
Masoumeh DAEİ - Hasan HAZRETİ	423
20. Yüzyılın Başlarında İran- Osmanlı Ticaretinde Basra - Mihmere Rekabeti ve İngiltere	
Mehmet Emin DİNÇ	439
Halil Kut Paşa ve Kut Zaferi	
Nadheer Jabbar Hussein	475
The Impact of Ottoman –Iraqi Advisory Opinion (FATWA) on Indian Soldiers in British Army During First World War / 1914	
Necati Fahri TAŞ	483
Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Siyasi Sonuçları	
Necmettin ALKAN	499
Alman Askerî Kaynaklarına Göre Kutü'l-Amâre	
Osman AKANDERE	521
Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Türk ve Müttefik Devletler Kamuoyundaki Yansımaları	
Ömer ÇAKIR	541
Irak Cephesi'ndeki Savaşların Türk Edebiyatındaki Yansımaları	
Ömer Osman UMAR	559
İngiltere'nin Irak Politikası (1900-1918)	

Rahmi ÇİÇEK	603
Dadaylı Halit Akmansü'nün Irak Cephesi, Musul'un İşgali ve VI. Ordunun Lağvına Dair Hatıraları	
Sebahattin ŞİMŞİR	627
Hatıratlar ve Vesikalar Işığında Birinci Dünya Savaşı'na Rus Üniforması İle Katılan Rusya Mahkumu Türklerin Asya Taburu Adı Altında Irak'ta İngilizlere Karşı Mücadeleleri	
Sibel CEYLAN YİĞİT	643
Jeopolitik ve Jeostratejik Eksende İngiltere'nin Irak Politikası: Kutü'l-Amâre Muharebesi	
Suat AKGÜL	657
Felâhiye Muharebesi'nde Bir Şehit: Yzb. Mehmet Muzaffer	
Şaban ORTAK	675
Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Yurtiçi ve Yurtdışındaki Yansımaları	
Usama Abdul Rahman Numan Al-Duri	695
The Tragedies of the People of Kut-al-Amarah during the Siege Period (1915- 1916)	
Yusuf AYDIN	707
Birinci Dünya Savaşı'nda Irak'ta Türk-Alman Faaliyetleri ve Cihad-ı Ekber	
Yüksel KAŞTAN	733
Alman Kaynaklarında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi	

SUNUŞ

Bilindiği üzere Osmanlı ordusunun Harb-i Umumi (I. Dünya Savaşı)'de mücadeleye ettiği cephelerden biri olan Irak Cephesi'nde, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında başta Selman-ı Pak ve Kutü'l-Amâre olmak üzere pek çok muharebe vuku bulmuştur. İngilizler, Osmanlı ordusu tarafından önce Selman-ı Pak'ta yenilgiye uğratılmış ve bunu müteakiben de Kasım 1915'te Kutü'l-Amâre'de kuşatılmıştır. Uzun süren bir kuşatmanın sonunda 29 Nisan 1916'da Charles Townshend'in komutasındaki İngiliz tümeni komuta kademesi ile birlikte esir alınmıştır. Kutü'l-Amâre Zaferi veya kısa adıyla Kut Zaferi hem yerli, hem de yabancı basında geniş şekilde yer almıştır. Bu zafer Osmanlı için büyük bir moral kaynağı oluşturmuş birçok yerde kutlamalar yapılmıştır. Ayrıca Kut Zaferi, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya ve Avusturya'nın başkentleri Berlin ve Viyana'da sevinç gösterilerine neden olmuş ve şehirler bayraklarla donatılmıştır. Peşte, Sofya gibi diğer müttefiklerin başkentlerinde de kutlamalar gerçekleştirilmiştir. İngilizler bu cepheyi açarken mutlak zafer kazanacaklarını düşünüyorlardı. Ancak sonuç bekledikleri gibi olmadı. Kutü'l-Amâre'deki bu mağlubiyeti, İngiltere'nin büyük itibar kaybetmesine sebep olmuştur.

Elinizdeki bu kitap; günümüzde çok fazla bilinmeyen Kütü'l-Amâre Zaferi'ni 100. yılında anmak, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi üzerine üretilen yeni bilgileri bilim dünyasına ve kamuoyuna sunmak amacıyla Bağcılar Belediyesi Başkanlığı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ve Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörlüğü işbirliğinde 28 – 29 Nisan 2016 tarihleri arasında Mardin'de düzenlenmiş olan "Kütü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan ve hakem değerlendirmesi sonucu kitapta yayımlanması uygun bulunan bildirilerden oluşmaktadır. Sempozyuma Almanya, Azerbaycan, Irak, İran, Mısır ve Türkiye'den bilim insanları katılmıştır.

Tarih, kültür ve gönül coğrafyamızın bir parçası olan bu bölge, Harb-i Umumi (I. Dünya Savaşı) sürecinde olduğu gibi 100 yıl sonra da büyük çatışmalara sahne olmakta ve siyasi coğrafya yeniden şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Ümit edilmektedir ki bu kitap, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi gibi önemli bir konuda bilim dünyasına, konuya merak duyan kişilere akademik olarak katkı sunacaktır.

Sempozyum Düzenleme Kurulu

KUTÜ'L-AMÂRE ZAFERİ'NİN 100. YILI MÜNASEBETİYLE I. DÜNYA SAVAŞI'NDA IRAK CEPHESİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU AÇILIŞ KONUŞMASI

MEHMET ALİ BEYHAN*

Sayın Valim, Sayın Yüksek Kurum Başkanım, Sayın Rektörüm, İstanbul-Bağcılar Belediyemizin çok değerli başkanı, değerli basın mensupları, saygıdeğer meslektaşlarım, muhterem hanımefendiler, beyefendiler, sevgili öğrenciler:

Yarın 29 Nisan 2016, Kutü'l-Amâre Zaferi'nin 100. yıl dönümü. Be vesile ile burada, Artuklu Üniversitesi çatısı altındayız. İki gün boyunca Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi, Kutü'l-Amâre Zaferi konuşulacak; bildiriler sunulacak, yeni bilgiler, belgeler tartışmaya açılacak. Üzerinde fazla araştırma ve yayın bulunmayan Irak Cephesi, münhasıran Kutü'l-Amâre Zaferi ile ilgili bilgiler derlenmiş olacaktır. Kutü'l-Amâre Zaferi'nin 100. yılı münasebetiyle düzenlediğimiz "Irak Cephesi Sempozyumu'na hoş geldiniz. Sizleri saygı ve sevgi ile selamlıyorum.

2016 yılının ilmî etkinlik takviminin görüşüldüğü Atatürk Araştırma Merkezi'nin 31 Mayıs 2015 tarihli bilim kurulu toplantısında, bu zaferin 100. yılı münasebetiyle, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi adı altında uluslararası bir sempozyum için karar alınmıştı. Bu toplantıda ayrıca sempozyumun, Irak'ta; Bağdat veya Basra'da yapıp yapılamayacağı da tartışılmıştı. Ancak Irak'taki mevcut durumun, böyle bir toplantının yapılmasına elverişli olmadığı kanaati ağır basmış ve toplantının bölgeye en yakın vilayetlerimizden birinde yapılması düşünülmüştü. Bölgeye en yakın illerimizden biri de elbette Mardin idi. Değerli rektörümüz ev sahipliğini memnuniyetle karşıladı ve sempozyumun Mardin'de Artuklu Üniversitesi ile ortaklaşa yapılması kararlaştırılmış oldu. Sonraki süreçte İstanbul-Bağcılar Belediye Başkanlığı, bu sempozyumda paydaş olma talebini beyan edince bu talep, Başkanlığımızca uygun görüldü.

* Prof. Dr., Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı.

Yakın geçmişinde, 1911'de Trablusgarp ve 1912'de Balkan savaşlarını kaybetmiş olan Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na bir oldu-bitti ile yoksulluk ve yoksunluk içinde, Balkan Savaşı'nın acı hatıraları henüz taze iken dâhil edilmişti. Fakat devletin askerî zafiyeti; ordunun silah ve mühimmat bakımından dışa bağımlılığı; bir savaşı, hele ne zaman biteceği bilinmeyen bir savaşı kaldırabilecek, sürdürebilecek bir ekonomik güce sahip olmayışı ve geniş Osmanlı coğrafyasında elverişli bir ulaşım ağının bulunmayışına rağmen ittihatçı kadroların hedefi büyüktü. Zira Almanya'nın galibiyeti ile sonuçlanacak bir savaşın neticesinde Osmanlı Devleti de galip sayılacak; 93 Harbi'nde, Trablusgarp ve Balkan savaşlarında kaybedilen topraklar geri alınabilecekti. Hatta 1774 yılında kaybedilen Kırım'ı almak bile mümkün olacaktı. Çünkü İttihat ve Terakki liderleri; Almanya'nın "yenilmez bir güç" olduğuna ve başını çektiği blokun savaşı kazanacağına inanıyordu.

Elbette bu inancı besleyen etkenler vardı: Savaşın ilk günlerinde Alman ordusunun atakları; Belçika'yı işgali, Paris'e doğru süratle ilerleyişi, doğu cephesinde Rusya'ya karşı kazandığı zaferler; Osmanlı Ordusu'nun muhtelif birliklerinde, Genelkurmay'ında görevli Alman subaylarının propagandaları, ittihatçı kadroların "Almanların yenilmezliğine" olan sarsılmaz inancını besleyen başlıca etkenlerdi. Bu inanç ve umutlarla; "Almanya'nın yanında savaşa girmek, kaçınılmaz bir fırsat" olarak görülüyordu.

I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti, iki buçuk milyon kilometre karelik bir coğrafyaya hükmediyordu. Coğrafyanın büyüklüğü; Fransa, İtalya ve Almanya'nın sahip olduğu toprakların toplamına denkti. Bu savunulacak sınırların uzunluğu, savaşılacak cephelerin çokluğu demektir. Netice Osmanlı Devleti için de böyle oldu; Çanakkale'de, Irak'ta, Kafkasya'da, Sina ve Galiçya'da savaşmak zorunda kaldı. Galiçya hariç, diğer cephelerin tamamı Osmanlı topraklarının savunulması için açılmıştı.

İngiltere için Arap coğrafyası büyük önem taşıyordu: Çünkü coğrafyada zengin petrol yatakları ve petrolün, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "vazgeçilmez bir enerji kaynağı" olduğu bilinmekteydi. Basra Körfezi çevresi; Irak toprakları, Arap yarımadası ve İran dâhil olmak üzere bölge, dünya petrol rezervlerinin % 50'sine sahipti. Bu, dünya petrol kaynaklarının yarısı demektir. Bu petrolün % 20'sini de Osmanlı idari taksimatında bulunan Bağdat, Basra, Kerkük, Musul ve Arap Yarımadası barındırıyordu.

Bu denli zengin petrol yataklarının kontrolü İngiltere için hayati önem taşı-maktaydı. Zira Bahriye Nazırı Churchill, 1911 yılında, Britanya Donanması'nda radikal bir değişiklik yapmıştı. Gemiler, buhar yerine artık petrol gücüyle çalışacaktı. Bunun için de, Churchill 1912 yılında, Güney İran'da petrol kuyuları, Körfez'e yakın Abadan'da rafinerileri bulunan İngiliz-İran şirketi adına önemli bir ortaklık anlaşması imzalamıştı. Böylece, rakipsiz olan Britanya Donanması; daha hızlı, daha güçlü, insan gücüne daha az ihtiyaç duyan savaş gemileriyle daha da güçlenecekti.

Irak, Basra Körfezi üzerinden uzak doğuya açılan kapı idi; Hindistan kara-yolu, Irak'tan geçiyordu. Dolayısıyla İngiltere'nin; hem denizden, hem karadan Hindistan yolunu kontrol altında tutabilmesi için Irak önemli bir istasyondur.

Mezopotamya, Irak demekti; iki önemli su kaynağı Fırat ve Dicle nehirle-ri Mezopotamya'da akmaktaydı. Tarım potansiyeli hayli yüksek topraklara sahip bulunuyordu. Bu yönüyle "Bereketli Topraklar" tarımsal ürünleriyle Britanya'ya önemli katkı sağlayacak; İngiliz Ordusu'nu ve halkını besleyecekti. Ayrıca insan-lık tarihinin başladığı bölge olması hasebiyle Mezopotamya, dünyanın en zengin arkeolojik materyalini barındırıyordu.

Bağdat, İngiltere için ayrıca önem taşıyordu; zira hilafet merkezi İstanbul ile eşdeğerdi. Bir zamanlar Abbasi Devleti'nin başkenti ve hilafet merkezi idi. Zaman içinde serpilip gelişen Bağdat, dünyanın en zengin kentleri arasında yer alıyordu. Şairler ve yazarlar, İslam dünyasının en büyük edebiyat eserlerini burada meydana getirmişti. Sayı siteminde "sıfırı" dünyaya tanıtan matematikçiler; rasat-hane kurup yer küreyi inceleyen bilim adamları, devrin ünlü hekimleri Bağdat'ta yetişmişti. Bağdat İslam âlemi için Dârü's-Selâmdı.

Böylesine parlak bir geçmişe sahip Bağdat'ın İngiltere tarafından işgali; Asya'yı, bütün İslâm âlemini derinden etkileyecek, Britanya'nın gücünü tescil edecekti. Irak'ın bu tarihi ve stratejik ehemmiyeti bakımındandır ki, Osmanlı Devleti'nin henüz savaşa girmedığı bir tarihte, 1914 Ekimi başlarında; Britanya Hint ordusu 6. Tümenine mensup bir tugay asker, General Delamain komutasın-da, Bombay'dan gizlice Basra Körfezi civarına sevk edilmişti.

Evet, Osmanlı Devleti bir oldu-bitti ile savaşa dâhil edilmişti: Savaş başla-dıktan hemen sonra, 10 Ağustos 1914'te, Amiral Souchun komutasında Goben ve Breslav adlarında iki Alman zırhlısı; Akdeniz'de Kuzey Afrika'daki Fransız liman-

larını bombalamış ve İngiliz savaş gemilerince takibe alınmıştı. Alman zırhlıları bu takipten kaçarak Çanakkale Boğazı önlerine geldiler ve sığınmak için izin istediler. Boğaz Komutanı, bir Alman subayı olan Albay Weber; zırhlıların geldiğini ve şiddetle takip edildiklerini telgrafla Harbiye Nezareti'ne bildirdi.

Harbiye Nezareti'nde Osmanlı Genelkurmayı bir Alman generale, Bronsart Paşa'ya emanettir. Genelkurmay Başkan Vekili, Bronsart Paşa, Alman zırhlılarının derhal içeri alınması gerektiğini Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya telkin eder. Paşa, Sadrazam'a danışmadan böyle bir izni veremeyeceğini söylese de Bronsart'ın buna zaman olmadığını ifade ve ısrarı üzerine zırhlıların içeri alınması emrini verir. Alman savaş gemileri Boğaz'dan içeriye girerler. Paşanın emri, "şayet İngilizler takibe devam etmek isterlerse üzerlerine ateş açılmasını" da içermektedir.

İki Alman zırhlısının Marmara'ya girişi İtilaf Devletleri'ni harekete geçirdi. Tarafsızlık ilkesine göre bu zırhlıların silahtan arındırılması veya 24 saat içinde, tarafsız devletin karasularını terk etmesi gerekiyordu. Bunlar yapılmayınca İngiltere ve Fransa elçileri Osmanlı Hükümeti nezdinde protestoda bulundular. Bâbüâli, Alman elçisinden, gemilerin silahtan arındırılmasını veya karasularını terk etmesini istedi. Elçi bu isteği şiddetle reddetti ve Osmanlı Hükümeti'ni korkaklıkla itham etti.

Bunun üzerine Bâbüâli, üçüncü bir çözüm yolu buldu; doğrudan Kayser'e başvurarak iki geminin 80 milyon marka satın alındığını duyurdu. Almanya'nın kabulü ile iki geminin sebep olduğu kriz böylece çözülmüş oluyordu. Gemiler, gönderlerine Osmanlı Bayrağını çekerek İstanbul'a hareket ettiler. Goben'e "Yavuz"; Breslav'a da "Midilli" adı verildi. İngiltere ve Fransa, gemi mürettebatının ve komuta kademesinin değiştirilmesini de talep etti. Ancak bu talep yerine getirilmedi; Alman zırhlıları, Osmanlı Bayrağı ile Alman askerlerinin yönetiminde Osmanlı donanmasına katılmış oldular.

Gemiler, satın alınmalarına ve Osmanlı donanmasının bir parçası olmalarına rağmen Bahriye Nezareti'nin emrine girmeyi reddetmişlerdi. Amiral Souchun, tatbikat bahanesiyle sürekli Karadeniz'e çıkmak istiyor, Alman elçisi de amirali destekliyordu. Hükümet, amiralin bu isteğini olumlu karşılamamıştı.

Enver Paşa, buna rağmen, sadece tatbikat için ve günübürlük gidilip dönülmesi şartıyla 20 Eylülde Alman amirale izin verdi. Kendisi de teftiş bahanesiyle

İstanbul'dan ayrıldı. Sadrazam Said Halim Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dan gemilerin geri çağırılmasını istedi. Telsizle verilen geri dön emrine Souchun, sadece Harbiye Nezareti'nden emir alabileceğini bildirerek bu emre itaat etmedi ve Karadeniz'de biraz dolaştıktan sonra geri döndü.

Başta Yavuz ve Midilli olmak üzere; kruvazör, torpidobot ve mayın gemilerinden oluşan on bir parçalık bir Osmanlı filosu, 27 Ekim'de, savaş için ikna edildiği anlaşılan Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın izniyle Amiral Souchun'un komutasında tekrar Karadeniz'e çıktı. Filo, 29 Ekim'de Rus donanmasına ateş açmış; bazı Rus gemileriyle bir Fransız vapurunu batırmıştır. Bununla da kalmayan Alman amirali; Kefe, Odesa, Novorosisky ve Sivastopol gibi liman ve şehirlerini topa tuttu. Pek çok Rus askeri ve sivil bu bombardıman neticesinde öldü.

Olay, padişahı ve hükümeti şaşırtmıştı; çünkü gemilerin Karadeniz'e çıkamayacağına dair hükümetin kararı vardı. Sultan Reşat, Enver ve Cemal paşaları aratmış ancak görüşememişti. Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, Rusya'ya müracaatla olaya; "Rus donanmasının Karadeniz Boğazı girişine mayın döküp Boğazı kapatmak" istemesinin sebep olduğunu bildirdi. Barışın korunması için soruşturma açılmasını talep etti. Ancak Rusya, bu talebe Osmanlı maslahatgüzarının pasaportlarını vermekle cevap verdi.

Alman amiralinin Osmanlı bayrağı taşıyan savaş filosuyla üçlü itilafın ortaklarından Rusya'ya saldırmasıyla Savaş, fiilen 1 Kasım 1914'te Rusya'nın Doğubayazıt üzerinden Osmanlı sınırını tecavüzü ile başladı. Bunu müteakip İngiltere, 1 Kasım'da Akabe'yi bombaladı. 3 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da Fransa ve aynı gün İngiltere Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiklerini duyurdular. İngiltere, 7 Kasım'da Basra Körfezi'nden karaya asker çıkararak Irak topraklarında askeri harekâta girişti. İngiliz birlikleri, nehri (Şattü'l-Arap, sonra Dicle) takiple, ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan Basra üzerinden Bağdat'a doğru ilerlemeye başladı.

Beş tümen halinde teşkilatlanan Osmanlı kuvvetleri Albay Nurettin Bey'in komutasında; Bağdat yakınlarında, Selman-ı Pak'ta Bağdat yolunu tutmuş ve burada, 22-26 Kasım 1915'te meydana gelen savaşlarda İngilizleri mağlup etmişti. Bu mağlubiyet üzerine İngilizler, geriye doğru çekilerek Kutü'l-Amâre'de savunmaya geçtiler ve burayı tahkim ettiler. İngilizlerin bu geri çekilişi ve Kutü'l-Amâre'deki tahkimatı; Osmanlı ordusunu zafere götüren yolun başlangıcı oldu.

Kutü'l-Amâre'nin kuşatılmasında, kuşatma şartlarının hazırlanmasında iki komutan ön plana çıkar: Biri, Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına atanan Albay Nureddin Bey (Sakallı Nurettin Paşa), diğeri ise takviye için gönderilen ve daha sonra Nureddin Bey'den komutayı devralan Enver Paşa'nın amcası Albay Halil Bey'dir. Halil Bey, Kutü'l-Amâre'nin zaptından önce rütbesi tuğgeneralliğe yükseltilerek 8 Nisan 1916'da, Bağdat'ta tifüsten vefat eden Mareşal Colmar von der Goltz'un yerine 6. Ordu Komutanlığına atanmıştı.

Charles Townshend'in komutasındaki İngiliz tümeni, beş ay süren muhasara sonunda, 29 Nisan 1916 tarihinde, komuta kademesiyle beraber Osmanlı kuvvetlerince esir alındı. İngilizlerin hedefinde, Irak'ın kalbi Bağdat vardı. İngilizler bunun çok kolay olacağına ve Bağdat'ı kısa sürede ele geçireceklerine inanıyorlardı. Bu inançla İngiliz basını, önceden Tümgeneral Townshend'i "Bağdat Fatihi" olarak ilan etmiş; generalin portresini bir çerçeve içinde, Bağdat minarelerine, bir mahya gibi asılı vaziyette yayımlamıştı. Böyle olmadı; muhayyel "Bağdat Fatihi", tümeniyle birlikte "Kutü'l-Amâre Esiri" oldu.

Dünyayı yönetmek üzere seçildiklerine; üstünlük inançlarıyla, kendileri kadar şanslı görmediklerini idare etmek için yaratıldıklarına inanan mütekebbir İngilizler için Kutü'l-Amâre hezimetini ciddi bir sarsıntıdır. Mağrur Britanya ordusu bir tümen askerini, subay ve komutanlarıyla teslim etmek zorunda bırakılmış, yenilgiyi acı bir şekilde tatmıştır. Bu itibarla Kutü'l-Amâre, Irak Cehesi'nde Osmanlı ordusunun kazanmış olduğu zaferlerden biri ve etkisi bakımından en önemlisidir.

Bu vesile ile Irak Cephesi'nde görev yapan askerlerimizi, komutanlarımızı; Cavit Paşa'yı, Süleyman Askeri Bey'i, Irak havalisi genel komutanı Nurettin Bey'i, Ali İhsan Bey'i ve Halil Paşa'yı rahmetle anıyorum. Nurettin ve Ali İhsan Beyler, İstiklal Savaşı sırasında general olarak önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Süleyman Askeri Bey, cephede intihar ederek hayatına son vermiş, Cavit Paşa ise şehit düşmüştür.

Kutü'l-Amâre Zaferi, Çanakkale Zaferi gibi, yakın tarihimizin bir parçasıdır ama Çanakkale Zaferi, hatta Sarıkamış felaketi kadar şanslı olmamıştır. Tarih kitaplarımız, Kutü'l-Amâre Zaferi'ne cömert davranmamış, hak ettiği ilgiyi göstermemiştir. Fakat sempozyum için duyuruya çıkıldığında ve icrası sonrasında

Kutü'l-Amâre, basın dünyasında, televizyon programları dahil olmak üzere, epey ilgi gördü; iki yönlü bir ilgiydi bu: Basının bir kesimi; “Kutü'l-Amâre Zaferi nereden çıktı, böyle bir zafer mi, varsa neden gündeme getiriliyor? Alternatif kahramanlar mı üretiliyor, bazı zaferler gölgede mi bırakılmak isteniyor?” gibi anlamsız sorularla, konunun etrafında bir tartışma atmosferi oluşturdu. Bir kesim ise, bazı akademisyen tarihçilerin görüşlerine dayanarak; “Kutü'l-Amâre o kadar da önemenecek bir zafer değildir. Olmadığı içindir ki tarih kitaplarında yer verilmeye değer bulunmamıştır” türü ifadelerle bu manasız tartışmaların bir ucunda yer aldı.

Sempozyumun icra edilmesinden altı ay sonra, bir televizyon programında; ikisi akademik unvan taşıyan, biri dinler tarihi uzmanı ve diğeri tarih alanında yazdığı eserleriyle tanınan bir gazeteci olmak üzere üç konunun ortak şikâyeti de; “Kutü'l-Amâre'nin tarihçiler tarafından gündeme getirilmeyişi” idi. Haklıydılar elbette, Kutü'l-Amâre gündeme getirilmemişti: I. Dünya Savaşı bahsinde Çanakkale savaşları bir yana, tarih kitaplarımız Sarıkamış felaketine, müstakil çalışmaların, kitapların dışında, sayfalarca yer verirken Irak Cephesi bir iki paragrafla geçiştirilmektedir. Sempozyumdan da herhalde haberleri olmamıştı.

Oysa tarih bir bütündür; bir milletin geçmişidir. Bu geçmişte zaferler, mağlubiyetler; acı ve tatlı günler vardır. Tarihin her sayfası kahramanlıklar, parlak zaferler; tatlı ve ferah günlerle örülü değildir. Acı, keder dolu, sıkıntılı günler, felaketler ve mağlubiyetler de, her milletin tarihinde olduğu gibi bizim tarihimizde de mevcuttur. Hiçbir zafer başka bir zaferi gölgede bırakmadığı gibi, hiçbir kahraman diğeri bir kahramanın üstünü örtmez/örtmez. Tarih adına örtmeye, gölgede bırakmaya çalışanlar olmuştur, olabilir ve olacaktır. Tarihi olaylar, şahsiyetler “algı”ya maruz kalmıştır. Bunun içindir ki yakın tarihimizin pek çok bahsi tartışma konusudur. Ama tarihin bir özelliği vardır; er ya da geç, gerçekleri ortaya çıkarır. Bir bilgi alanı olarak tarihin görevi de bu değil midir?

Kutü'l-Amâre Zaferi artık ülkemizin gündemine girmiş bulunuyor. Bu elbette sevindiricidir ve eminim ki Kutü'l-Amâre Zaferi, bundan sonra tarih metinlerimizde de, hatta müfredat programlarında da yer alacaktır.

Kutü'l-Amâre ve Irak Cephesi için daha çok fazla başvuru beklerken başvuru sayısı yetmişte kalmıştı. Literatürü fazla olmayan konuların kaderidir; çok fazla ilgi görmez, böyle konulara akademi dünyasından pek rağbet olmaz. Çünkü yeni bilgi üretmek ciddi emek ister; sabır ve zaman gerekir. Hâlbuki bâkir konular, ilmi

toplantılar için daha çok elverişlidir ve söylenecek söz/üretilecek bilgi daha çok olmalıdır. Zira bir konuda veya alanda “tekrara düşme riski” ne kadar azsa, bilgi üretme avantajı o nispette fazladır. Ne yazık ki bizde tam tersi olmaktadır. Yetmiş tebliğ içinde, hakem süreci sonrasında, sempozyum programında yer almaya değer bulunan bildiri sayısı kırk olmuştur. Bildiri sahipleri arasında, yurt dışından İtalya, Rusya, Azerbaycan, İran, Irak ve Mısır gibi ülkelere bilim adamları yer almıştır.

Sözlerimin sonunda, bu kadim şehrimiz Mardin’de bize ev sahipliği yapan Artuklu Üniversitesi’nin muhterem rektörü Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA’ya, akademik ve idari personeline; bu önemli etkinliğimizde bizimle beraber olan ve gereken desteği esirgemeyen İstanbul–Bağcılar Belediyesi’ne, sempozyuma iştirak ederek ilgisini gösteren değerli Başkan Lokman ÇAĞIRICI’ya, yardımcılara, bürokratlarına ve yoğun programına rağmen bizleri yalnız bırakmayan, sempozyuma teşrifleriyle Atatürk Araştırma Merkezi’ne destek olan Yüksek Kurum Başkanımız Prof. Dr. Derya ÖRS’e teşekkür ediyorum.

Ve elbette sempozyumun hazırlanmasında, programın icra edilebilir hale getirilmesinde emeği geçen bir ekibimiz var; Atatürk Araştırma Merkezi’nin uzman ve idarecileri, gözükmezler ama hep vardır. Huzurlarınızda onlara da teşekkür ederim.

Sempozyuma bildirileriyle katılan bilim adamlarımıza, yurt dışından gelen bilim adamı misafirlerimize hoş geldiniz diyorum, sizleri saygı ve sevgi ile selamlıyorum.

**KUTÜ'L-AMÂRE ZAFERİ'NİN 100. YILI
MÜNASBETİYLE I. DÜNYA SAVAŞI'NDA IRAK
CEPHESİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
AÇILIŞ KONUŞMASI**

LOKMAN ÇAĞIRICI*

Artuklu Üniversitemizin Değerli Rektörü, (Prof. Dr. Ahmet Ağırakça)
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı (Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan)

Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı (Prof. Dr. Derya Örs)

Değerli akademisyenlerimiz,

Yurt içinden ve yurt dışından davetimize icabet eden saygıdeğer misafirler,

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin 100. yılı dolayısıyla tertip etmiş olduğumuz
1. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu'na hoş geldiniz, şeref verdiniz.

Değerli Konuklar,

Tarih; milletlerin, toplumların kavgalarıyla doludur ve her defasında kazanan taraf için bu kavga bir “zafer”, kaybeden taraf için ise bir “hezimet”, bir “yıkım” olarak yorumlanmıştır.

Dünya tarihine baktığımız vakit, milletlerin, sürekli bir birlerini, coğrafyadan coğrafyaya sürdüklerini görürüz.

Tarih; geçmişteki başarıların yüceltildiği; yenilgilerin yok sayıldığı bir bilim olmamalıdır.

Aksine,

Tarih; milletlerin ve toplumların bugünlerini anlamalarını sağlayan ve geleceklerini inşa etmelerine katkı sağlayacak önemli bir miras olmalıdır.

* Bağcılar Belediyesi Başkanı.

Değerli Konuklar,

Türk tarihi; Moğolistan içlerinden başlayıp, Batı Avrupa'ya; Rusya içlerinden, Orta Afrika'ya, Hindistan'a kadar uzanan coğrafyada yaşanmış pek çok zaferi ve bazen de yenilgiyi yazar.

100. yılında bulunduğumuz Kutü'l-Amâre Zaferi, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun zor şartlar ve imkansızlıklar içinde, Çanakkale'den sonra kazandığı ve bir İngiliz tümeninin bütün personeli ile birlikte esir alındığı önemli bir zaferdir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Millî Eğitim Bakanlığımız, uzun bir aradan sonra Kutü'l-Amâre Zaferi'nin 100. yıldönümü etkinliklerinin kapsamlı bir şekilde düzenlenmesini kararlaştırdı ve bunun için de bir genelge yayınladı.

Ne yazık ki, bazı çevreler, 29 Nisan 1916 tarihinde kazanılan bu zaferin kutlanmasını farklı alanlara çekerek sanki 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'na alternatif bir kutlama gibi lanse edilmeye çalışılmıştır.

23 Nisan, çocuklarımıza ve bütün dünya çocuklarına armağan edilen bir bayramdır ve dünyada başka bir ülkede çocuk bayramı kutlanmadığı için bu haklı gururu yaşamaktayız.

Oysa 29 Nisan Kutü'l-Amâre bir zaferin kutlamasıdır; Çanakkale Zaferi gibi haklı bir gururumuzdur.

Kanaatim odur ki; Kutü'l-Amâre Zaferi'nin kutlanmasını farklı anlamlara çekmek, milletimize yapılan bir haksızlık olduğu gibi şehit ve gazilerimize karşı büyük bir saygısızlık olur.

Biz Bağcılar Belediyesi olarak, tıpkı Çanakkale'de millî mücadeleye sahip çıktığımız gibi Kutü'l-Amâre Zaferi'mize de sahip çıkmak istedik.

Bu anlamlı sempozyumu, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ve Mardin Artuklu Üniversitemiz ile birlikte gerçekleştirmenin onurunu yaşıyoruz.

Aslında gönlümüz Irak'ta Kut şehrinde bu güzel organizasyonu gerçekleştirmekten yanaydı, ancak Irak'ın içerisinde bulunduğu siyasi durumdan dolayı sempozyumumuzu oraya en yakın olan ilimizde, Mardin'de gerçekleştirmeye karar verdik.

Sunumların daha zengin ve tarafsız olması amacıyla 5 ülkenin katılımı ile uluslararası düzeyde gerçekleştirilelim istedik.

Sempozyuma destek veren üniversitelerimiz ve akademisyenlerimiz ile değerli yabancı konuklarımıza teşekkür ediyorum.

Değerli konuşmacılarımız birazdan, Osmanlı İmparatorluğu’nun genç komutanları Nurettin Paşa ve Halil Paşa’nın kazandıkları ve Britanya ordusuna itibar kaybettiren Kutü’l-Amâre Zaferi’ni bilinen ve bilinmeyen yönleriyle anlatacaklar.

Halil Paşa’nın teklifi ile 29 Nisan’ın “Kut Bayramı” olarak kutlanmasına rağmen daha sonra neden kaldırıldığını ve Irak Cephesi’nde kazanılan bu zaferin tarih kitaplarından niçin çıkarıldığını açıklayacaklar.

Değerli Konuklar,

Kutü’l-Amâre Zaferi’nin 100. yılındayız ve artık, sadece coğrafyamızda değil, dünyada savaşın dilini bir kenara bırakarak barışın, kardeşliğin, karşılıklı işbirliğin dilini konuşmamız gerekiyor.

Bu sempozyumun amacı da geçmiş, intikam duygularıyla hatırlamak değil, yaşananları geride bırakarak, toplumları, ortak bir gelecek kurgusunda birleştirmektir.

Bugün burada, 5 ülkeden bilim insanları bir araya gelip konuşabiliyorsa bunun bir fırsat olduğunu düşünüyorum.

Zaten bu savaşın sonunda; Halil Paşa, Kut’u teslim aldığı zaman İngiliz general Townshend’in kendisine kılıcı ile tabancasını uzattığı an; “Kılıç ve tabancanız, şimdiye kadar olduğu gibi daima size aittir. Sizi harp esiri olarak kabul etmiyorum, Padişah’ın ve Türk milletinin misafirisiniz...” diyerek geleneksel Türk hoşgörüsünü bir defa daha ifade ettiği gibi, barış ve dostluğun savaş sırasında dahi mümkün olduğunu göstermiştir.

Değerli Misafirler,

Bağcılar Belediyesi olarak böyle anlamlı bir sempozyuma katkıda bulunmaktan büyük mutluluk duyduğumu özellikle ifade etmek isterim.

Bu sempozyumun hazırlanmasında emeği geçen, başta Artuklu Üniversitemizin çok değerli Rektörü Prof. Dr. Ahmet AĞırakça'ya, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan ve Başbakanlık Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Derya Örs'e, Bilim ve Danışma kurulu üyelerine, organizasyon heyetine, velhasıl, bu önemli projenin içerisinde bulunan, katkı sunan tüm kurum ve kuruluşlara, kişilere teşekür ediyor, sempozyumun hayırlara vesile olmasını diliyorum.

**KUTÜ'L-AMÂRE ZAFERİ'NİN 100. YILI
MÜNASEBETİYLE I. DÜNYA SAVAŞI'NDA IRAK
CEPHESİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
AÇILIŞ KONUŞMASI**

AHMET AĞIRAKÇA*

Sayın Valim, Sayın Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanımız, Sayın Başsavcım, Sayın Bağcılar, Artuklu ve Yeşilli Belediye Başkanlarımız, Bağcılar Kaymakamı ve Müftülerimiz, öğretim üyelerimiz ve yurtdışından gelen değerli ilim adamları, aziz dostum Ekrem Kızıldaş, sevgili öğrenciler ve değerli Mardinliler, hepinizi sevgi, saygı ve bütün kalbi muhabbetlerimle selamlıyorum.

Tarihimizin zaferlerle dolu olduğunu zaman zaman mağrur ifadelerle vurguladığımız gibi yapılan birtakım hatalardan dolayı kaybettiklerimizi dile getirmek de hem ilmî bir gelenek hem de akademik bir yaklaşımdır.

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin yüzüncü yılı münasebetiyle bir araya gelmiş olduğumuz bu anlarda, dünya tarihi açısından da farklı bir günü yâd ettiğimizi bilmemiz gerekiyor. Kendisini üzerinde güneşin batmadığı iddiasıyla tanıtan ve dünya emperyalizminde başat bir rol oynayan İngiltere'nin Kutü'l-Amâre'de Osmanlı ordusu karşısında büyük bir hezimete uğraması, 13.500 askerinin ve onlarca subayının esir alınması, hiçbir kaynak tarafından inkâr edilemeyecek tarihsel bir gerçekliktir.

Tarihî nokta-i nazardan bakıldığı zaman, kendi topraklarının dışına çıkıp da başka milletlerin topraklarına giren/işgal eden orduların ve milletlerin farklı farklı amaçlarının olduğu görülmektedir. Dinlerini yayma arzusu, ilim ve bilgiyi yeni bölgelere taşımak, kendilerinin sahip olduğu bilgi ve tecrübeyi dünyanın diğer coğrafyalarındaki insanlarla paylaşmak bu amaçlardan bazılarıdır. Bununla birlikte adaleti yaygınlaştırmak, kardeşliği perçinlemek için dış ülkelere ya da dış

* Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörü

sınırlara uzananların olduğunu da biliyoruz. Gerçekten; dinin anlatılması, adaletin yaygınlaştırılması ve ilmî verilerin bütün dünya halkları ile paylaşılması için sınır ötesine yapılan akımlar, ulvî birtakım gayeleri haizdir. Bunlara “Fatihler” denir. Ancak tarihsel verilerden de görüleceği üzere bazen başkalarının topraklarına giren devletlerin ya da milletlerin maksatları çok değişik şekillerde tezahür eder. Söz konusu maksatlar ve gayeler, Müslümanlarla diğer milletler arasında bariz farklılıklar içermektedir. Müslümanların, Medine’den çıktıkları ilk günden Kutü’l-Amâre Savaşı’nın olduğu güne –hatta günümüze– kadar sınır ötesine gittikleri zaman yaptıkları ilk iş gidilen yerde bir medrese yani okul açmaktır. Bir cami inşa etmek, köprü yapmaktır. Hayır ve hasenatın devamlılığı için her türlü kurumun açılışını gerçekleştirmektir. Nitekim Müslümanlar, Medine’den çıkıp İslam’ı anlatmaya ve yaymaya çalıştıkları ilk fetih seferlerinden itibaren bu gayeyi gütmüşlerdir. Önce Irak ve İran’a, sonra Kuzey Afrika’dan başlayarak Endülüs’e, daha sonraları Balkanlar’a, Kafkasya’ya ilim ve irfanı taşımışlardır. Bu ilmî verilerle dünyanın aydınlatılması gerektiğine inandıkları için ilmi, tecrübeyi ve bilgiyi Medine’den, Bağdat’tan, Şam’dan, Kahire’den Kuzey Afrika’ya ve Endülüs’e; İstanbul’dan ise Balkanlar’a ve Kafkasya’ya kadar taşımış, buralara kadar gitmişlerdir ve buralarda gerçekten eğitim kurumları ile birlikte her türlü altyapıyı hazırlamak üzere de gerekli çalışmaları yapmışlardır. Ancak emperyalizmin oluşturucuları, mensupları ve temsilcileri olarak tarih boyunca başta İngiltere, Fransa, Hollanda, İtalya ve Rusya olmak üzere bütün Batı dünyası/medeniyeti bunun aksine olarak gittikleri/işgal ettikleri toprakların medeniyetine katkıda bulunacak ya da oraların gelişimine etki edecek hiçbir şey götürmemişlerdir. Zira onların amacı, işgal ettikleri milletlerin yeraltı ve yerüstü zenginliklerini sömürmektir. Bu çerçevede işgal ettikleri topraklara ne maddi ne de manevi anlamda bir faydaları dokunmadığı gibi o bölgelerin zenginliklerini kendi ülkelerine götürmeyi yegâne gaye haline getirmişlerdir.

Diğer bir noktadan meseleye bakacak olursak; 18. ve 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ve sonrası dönemlerde Avrupa medeniyeti, İslam medeniyetinin verileri üzerine yükselirken belli bir maddi seviyeye ulaşmıştır. Hatta Avrupalılar, İslam devletlerinin yeraltı kaynaklarını sömürerek onlara ait mallar ile zenginleşerek ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmişlerdir.

Dünya ölçeğinde belli bir seviyeye ulaşan bu emperyalist devletlerin Afrika’ya gittiklerinde hiçbir şey götürmedikleri aşîkârdır. Hiçbir ilmî veriyi, Asya’ya, Hint

Kıtası'na, Uzakdoğu'ya götürmemişlerdir. Nitekim Endonezya'ya 300 yıl müddetle hükümrân olup burayı işgal ederek bütün zenginliklerini sömüren Hollanda, hiçbir ilmi veriyi oraya taşımamıştır. Bilakis; hiçbir şeye sahip olmayan Hollanda, Endonezya'nın bütün zenginliklerini gasp ederek kendi ülkesine taşımıştır. İngiltere de 19. ve 20. yüzyılın başında sahip olduğu medeniyet unsurlarının hiçbirisini Hindistan'a götürmemiştir. Aynı şekilde Fransa da Afrika'nın birçok ülkesini, Tunus'u, Cezayir'i ve Cibuti'yi, işgal etmiş ve hiçbir şey kazandırmadığı bu ülkeleri sömürmüş ve buradaki toprakların zenginliklerini kendi ülkelerine taşımıştır. Zira söz konusu emperyalist devletlerin amacı, bu ülkeleri kaldırmak veya özgürlüklerine kavuşturmak değil sömürmektir.

Fransa ve İngiltere'de en büyük metroların olduğu mağrur bir dille anlatılır. Rotterdam'da; Hollanda'nın Manş Denizi'nin altından tünel kazmak suretiyle metro geçirdiği söylenirken, büyük metroların Londra ve Paris'te olduğu iftiharla anlatılır. Ancak bu metroların, elektrik gücünün olmadığı bir dönemde kazma kürekle, Afrika'dan ve özellikle Cezayir ve Sudan'dan götördükleri esirlerle yapıldığını söylemezler. Paris ve Londra'da, şehrin altında beş altı katlı metrolar yapılırken bunlar, Fransızlar tarafından kazılmadı, İngilizler tarafından yapılmadı. Bu milletlerden işçi olarak çalışan tek fert olmadı. Kazma ve küreği kullananlar, Sudanlılar ve Cezayirliilerdi, Afrikalıları. Bu metrolar, İngiliz ve Fransız polislerinin kırbaçlarıyla zulüm gören Cezayirliiler, Afrikalılar, Sudanlılar, Hindistanlılar tarafından inşa edildi. İşgal ettikleri toprakların halkına zulmeden bu devletler, beden sömürüsüyle yetinmeyerek girdikleri şehirleri talan ettiler ve talanlarını da hâlâ devam ettirmektedirler.

Bugün İngiltere'nin elinde olan ve British Museum'da muhafaza edilen 600.000 Arapça yazma eser, nereden alınıp bu müzede gururla gösterime sunulmaktadır? Londra'da Arapça telif yapan ilim adamları vardı da onlar tarafından mı yazıldı? İngiliz âlimlerinin yazdığı eserler miydi bunlar? O halde sormak gerekir. Matematik, tarih, coğrafya, cebir, kimya, fizik ve astronomi alanlarında yazılmış olan bu 600.000 nüshalık kitabın İngiltere'de bulunmasının altında yatan gerçeklik nedir? İşte işgalci İngilizler, Kutü'l-Amâre'ye gelip bu bölgeyi işgal etmek suretiyle Bağdat'a ulaşmış ve Bağdat kütüphanelerindeki 1500 yıllık tarihi eserleri, kelimenin tam anlamıyla, çalarak götürmüşlerdir. Bugün onların müzelerinde, kütüphanelerinde bulunan bu değerli eserlerin hepsi İslam medeniyetinin, yani bizim medeniyetimizin, eserleridir. Dünyaya nüfuz etme,

hükümrân olma hakkını kendilerinde gören bu işgalciler, Bağdat’a geldiklerinde 1910’larda sahip oldukları bilgiyi de teknolojiyi de buraya taşımadıkları gibi Bağdat’ın zenginliklerini kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Bu yazma eserlerin dışında Sümerlerden kalan tarihi eserleri de gemilere yükleyerek götürmüşler ve kendi müzelerinde sergilemektedirler. Bugün herkesin malumudur ki; Mısır’da İkinci Ramses’in çürümeyen cesedini dahi çalarak müzelerinde sergileyip para kazanmaktadırlar.

Cenab-ı Allah’ın “*Bugün biz seni bedeninde/ etinle kemiğinle koruyacağız/koruma altına alacağız*” buyurduğu ayet-i kerimesinin bir mucize olarak tecelli etmesi, Firavun’un bedeninin insanlara ibret olması açısından çürütülmeden bırakılması ve bir ibret levhası olarak günümüze kadar gelmesi İngilizlerin müzesine malzeme olmasını gerektirmezdi. İşte maalesef Mısır’ı işgal ettikleri zaman Fransızlar da, İngilizler de Mısır’da eser bırakmayıp hepsini Paris’e ve Londra’ya taşımışlardır. Bu bir emperyalizmdir, bu bir hırsızlıktır, bu bir sömürüdür. Kutü’l-Amâre’de uğradıkları hezimete rağmen emperyalist tutumları hâlâ devam etmektedir. Afrika ve Asya’da Avrupa medeniyetinin hangi izlerini görebiliyoruz? Bu işgal kuvvetleri girdikleri her yerde tarihe ait değerli her şeyi alıp götürdüler.

Bunun yanında Müslümanların Endülüse taşıdığı ilmî veriler; Malta’ya, Güney İtalya’ya ve Balkanlar’a taşımış oldukları bilimsel veriler herkesin malumudur. Gittikleri her yerde ilmi, bilgiyi, medeniyeti yaymayı, güzelliği, ahlakı ve adaleti tesis etmeyi şiar edinen Müslümanlara karşın Batılı emperyalistler ise gittikleri yerleri tahrip etmekten, oralandaki maddi ve manevi değerleri, kıymetli eserleri almaktan başka bir şey yapmazlar.

Batılı devletlerin, İslam/Osmanlı topraklarında ne işi vardı? Petrole ve diğer gaza gözlerini dikmişler ve kendi ekonomik kalkınmalarını tamamlamak için İslam dünyasını hedef olarak seçmişlerdi. Nitekim Osmanlı’ya “hasta adam” yafatasını yapıştırmak suretiyle bu devleti parçalamanın yollarını hep aradılar. Eğer dedikleri gibi Osmanlı gerçekten “hasta” idiyse Birinci Dünya Savaşı’nın hiçbir cephesinde neden yenilmedi? Zira Osmanlı orduları Birinci Dünya Savaşı’nda Fransa’ya ve İngiltere’ye karşı verdiği mücadelenin hiçbir cephesinde mağlup olmadı. Bu gerçeklik kimin “hasta” olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Nasıl “hasta adam” bu? “Hasta adam” değildi. Dolayısıyla “hasta adam” olarak yafataladıkları günlerde, Sultan Abdülaziz zamanında, Osmanlı, dünyanın en büyük donanmalarından birisine sahipti. Ancak Batılı emperyalistlerin “hasta”

ifadesinin altında yatan gerçeklik, Osmanlı'nın mirasını paylaşmaktı. Oysa yedi düvele karşı savaşılan “hasta adam”, o gün hiç de hasta değildi. Batılı devletler, böyle bir yaftada bulunarak emperyalist tutumlarını meşru bir zemine oturtmaya çalışıyorlardı. Batı'nın tutumu bugün de aynı şekilde devam etmektedir. Bugün de o “hasta adam” dirilmiş ve kontrol altına alamadıkları, disipline edemedikleri bir güç haline gelmiş olduğunu görüp yeniden her türlü yolu deneyerek hatta teröre destek vererek saldırılarına devam etmektedirler. Türkiye'yi zapt edemedikleri için önünü kesmeye çalışıyorlar ve böylece emperyalistliklerini devam ettirme çabalarını arttırıyorlar.

Kutü'l-Amâre Savaşı'nın neticeleri her zaman ortada olacaktır. Kutü'l-Amâre Zaferi ve benzeri olan diğer zaferlerimiz her zaman tekrarlanacaktır. O gün “hasta adam” diyen guruh bugün bize “durdurulamaz adam” olarak bakıyor. Öyle ki; İslam dünyasındaki uyanışı, İslam dünyasındaki her yeni kıpırdanışı, son elli yıldır hissediyor ve bu hareketliliği emperyalist hamlelerle durdurmaya çalışıyorlar. İslam dünyasının, medeniyetlerini yeniden ihya etme hareketlerinin ortaya çıkmaya başladığının farkına varmış olarak her türlü hile ve desiselerini en acımasız tavrılarla devam ettirerek İslam dünyasını durdurmaya çalışıyorlar; ama durduramayacaklarını da anlıyorlar.

Onlar İslam medeniyetinin yükselişini çok uzak bir ihtimal olarak görüyorlar; ama biz ise o medeniyetin bir zamanlar Bağdat'ta nasıl şahlandığını gördüğümüz gibi geleceğinin de çok yüce ve muazzam olacağını biliyoruz.

Belki biz o günleri yaşayamayacağız; ama ben eminim ki benim torunlarım ve torunlarımın çocukları o günleri görecektir. Çünkü İslam dünyasında son 200 yıldır emperyalizmin ve emperyalist devletlerin ne yaptığının farkına varan bir “diriliş nesli” var ve bu nesil bilinçli bir şekilde kendi toprağına kendi milletine, kendi dinine, kendi medeniyetine sahip çıkan bir nesildir. Bu nesil güçlenerek hedefine doğru ilerlemeye devam edecektir.

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin 100. yılını kutluyoruz. Bütün İslam dünyası kutluyor ve biz de bundan sonra her yıl kutlamaya devam edeceğiz. Bu zafer, bize siyasi baskılarla unutturulmuştu.

İngiliz emperyalizmine karşı kazandığımız bu zaferi artık yeniden her yıl kutlamaya devam edeceğiz. Bu büyük zaferle ilgili olarak tarih ders kitaplarında en ufak bir bilgi dahi mevcut değildi. Dolayısıyla çocuklarımız bu zaferden

habersizdi. Batı dünyasının mağlubiyetini ve İslam'ın zaferini anlatan bir olay olduğu için tarih kitaplarından silinmişti. 1952 yılına kadar kutlanan bu zafer, özellikle 1954'te NATO'ya kabulümüzle birlikte İngilizlerin baskısından dolayı tarihimizden ve tarih kitaplarımızdan çıkartılmıştı. Bundan böyle bu zaferi hatırlayarak, tarihimizden aldığımız güçle medeniyetimizin verileri ışığında birlik ve beraberliğimizi perçinleyeceğiz.

Biz bu bölgenin insanları olarak burada Türk, Kürt, Arap ve Süryani'si ile bir ve tek ümmet olduğumuzu, kardeş olduğumuzu, birbirimizi sevdiğimizi bütün dünyaya ilan ediyoruz. Tırnağın etten ayrılmayacağı gibi Kürt halkının Arap halkı ile 1400 yıldır; Araplar, Türkler ve Kürtler olarak 1000 yıldır bu topraklarda birlikte yaşadığımızı görüyor ve bu kardeşliği çok iyi biliyor ve birbirimizden ayrılmayacağımızı haykırıyoruz.

Her türlü sıkıntılara rağmen her türlü hatalara rağmen bu milletler, bu ümmetin üç etnik grubu, kader birliği ile bu medeniyeti, bu adaleti bu güzellikleri birlikte tesis etmiş, korumuş ve yaşa(t)mıştır. Sonuna kadar bunu koruyacağız, korumaya da devam edeceğiz.

Türkler, Kürtler ve Araplar et ve tırnak gibidir, birbirinden asla ayrılmaz dedik. İşte Kutü'l-Amâre'de de Çanakkale'de de bu üç millet birlikte emperyalizme karşı omuz omuza savaştı. Bu mücadelemizi kardeşçe birbirimizi severek devam ettirmeyi istiyoruz. Özellikle son zamanlarda buna olan ihtiyacımızı çok yakından görüyor ve hissediyoruz.

Bu sempozyumun hazırlanması gerçekten aylar sürdü. Bundan dolayı herkese müteşekkirim. Özellikle Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı ve Sayın Başkan Prof. Dr. Derya Örs hocama ve kardeşim ve aziz dostum Sayın ATAM Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan'a teşekkür ediyorum.

Bunun yanında Mardin Valiliğine, Artuklu Üniversitemizin bütün kademelerindeki sevgili kardeşlerime, akademisyenlerimize, sempozyumda emeği geçen ekibe, Bağcılar Belediyesi'nin bütün ekibine, Sayın Başkana, Sayın Kaymakam'ımıza, Sayın Müftü'müze ve belediyenin bütün mensuplarına teşekkürlerimi arz ediyorum. Bu önemli günde ve önemli bir zaferin yüzüncü yıl dönümünde emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunarım.

Bu kardeşliğimiz, bu sevgimiz ve bu birlikteliğimizin devamının Cenab-ı Allah'ın bir lütfu olarak sürmesini temenni ederken herkesi, siz cümle hâzirûnu sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Yaklaşık 5 ay evvel Mardin'e geleceğini söyleyen Sayın Cumhurbaşkanımız, aniden yapılması kararlaştırılan yurt dışı gezilerinden dolayı Mardin'e gelemediler. Fakat selamlarını ve başarı dileklerini aldık, hepinize iletiyorum. Bu vesile ile Cumhurbaşkanımıza teşekkürlerimi sunarken zât-ı devletlerini en yakın zamanda Mardin'e beklediğimizi arz ederim. Saygı ve sevgilerimle Allah'a emanet olun.

**KUTÜ'L-AMÂRE ZAFERİ'NİN 100. YILI
MÜNASEBETİYLE I. DÜNYA SAVAŞI'NDA IRAK
CEPHESİ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
AÇILIŞ KONUŞMASI**

DERYA ÖRS*

Sayın valim, muhterem rektörüm, sayın başsavcım, sayın Artuklu Belediyesi ve Bağcılar Belediyesi başkanlarım, çok kıymetli protokol, değerli öğretim üyeleri, toplantımızı teşrif eden bilim insanları ve sevgili öğrenciler, hepinizi saygı ve sevgiyle, muhabbetle selamlıyorum.

Benden önceki konuşmacılarımız pek çok konuya işaret ettiler, onları tekrar etmemek bakımından sadece birkaç küçük hususa değinmek istiyorum. Ama ondan önce, bir yurt dışı gezisi münasebetiyle şu anda burada aramızda bulunamayan ve Atatürk Yüksek Kurumu'nun kendisine bağlı bulunduğu Başbakan yardımcımız sayın Yıldırım Tuğrul Türkeş Bey'in toplantımıza, sempozyumumuza başarı dileklerini sizlere arz ederek, ileterek sözlerime başlamak istiyorum.

Kutü'l-Amâre Zaferi, Türkiye'nin gündemine bir parça geçen yıl ve yoğun olarak da bu sene girdi. Belli ki bu hususta pek çok insanın akademik çevreler dışında herhangi bir bilgisi yoktu. Yani böyle bir zaferin adı duyulmuş olsa bile önemi, mahiyeti çok fazla bilinmiyordu. Bu hususta kitlesel bir bilinç ne yazık ki yoktu. Geniş kitleler böyle bir zaferin varlığından haberdar olmadıkları gibi, I. Dünya Savaşı'nın içerisinde özellikle Çanakkale Zaferi'nin ardından Osmanlı Cihan Devleti'nin yani Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Memalik-i Mahrusa adını verdiği korunmuş topraklarının birer birer elden çıktığı o zorlu dönemlerde, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde artık yavaş yavaş vatan toprağı bildiğimiz toprakların elimizden çıktığı dönemlerde, ecdadımız canlarıyla, kanlarıyla pek çok mücadeleler verdi. Bunların bir kısmından muzaffer olarak; bir kısmından münhezim ola-

* Prof. Dr., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı.

rak, yani yenilgiye uğrayarak ayrıldılar. Hiç kuşkusuz onların muzaffer oldukları da münhezim oldukları da bizim tarihimizin şerefli sayfalarına birer birer geçti. Çünkü yenilmek kaybetmek anlamına gelmez. Hak ile batılın savaşında hakkın kaybı hiçbir zaman yoktur. Yenilgiler, dünyevi görüntülerde yenilgidir. Ama gerçekte mutlaka yenilenler, indi ilahide zaten kazanmış olarak ukbaya intikal etmişlerdir.

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin anılmasıyla ilgili fikirler aslında geçen sene itibarıyla teşekkül etmiştir. Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından yüzüncü yıl anmaları yapalım fikrinden hareketle ortaya çıkan bu yaklaşımdan devletimizin çeşitli kurumları, bakanlıkları başta olmak üzere, Başbakanlığımızın iradesiyle bu yıl, bu zaferin de anılması ve bu zafer münasebetiyle yıl boyunca tarihî toplantıların yapılması, çeşitli sergilerin, sempozyumların düzenlenmesi, belgesel filmlerin hazırlanması; hatta bu hususta bir sinema filminin yapılması şu anda gündemdedir ve bu çalışmalar devam etmektedir.

Biz de bu münasebetle çok değerli hocamız, sayın rektörümüz Ahmet AĞIRAKÇA hocamız ve Bağcılar Belediyesi ile irtibatımız sayesinde, bu toplantıyı, burada siz değerli katılımcıların huzurunda, Anadolu'nun en kadim şehirlerinden, dostluğun, kardeşliğin, çeşitli kültürlerin ve inançların bir arada ve huzur içerisinde yaşamayı başardığı nadide, güzide şehirlerimizden Mardin'de gerçekleştirmekten büyük bir şeref duyuyoruz.

Kamuoyunda “Neden Kutü'l-Amâre bu zamanda gündeme geldi?” gibi farklı kesimlerden çıkan, yükselen sesler de var. Birincisi, buralar bundan daha 100 yıl önce vatan toprağı bildiğimiz yerlerdi. Yani bugün Mardin nasıl bizim için vatan toprağı ise Suriye'nin, Irak'ın, Balkanlar'ın içinde bulunan pek çok şehirler de bizim vatan topraklarımızdı ve onları savunmak boynumuzun borcuydu. İnsani, İslami ve millî vazifemizdi. Ecdadımız bunu yaptılar, bu uğurda canlarından, mallarından oldular. Onları anmak, onları yâd etmek her şeyden önce bizim en büyük insani, vicdani, millî ve İslami vazifemiz. Şehitlerimizi anmak, bugüne taşımak, onların neden bu uğurda savaştıklarını bilmek ve bunları yeni nesillerin gündemine bir itici güç unsuru olarak, bir hareket unsuru olarak taşımak hepimizin esas vazifelerinden. Bu bakımdan, burada Kutü'l-Amâre'de nasıl bir zafer kazanılmış olursa olsun, bunun tarihî ve siyasi neticeleri ne olmuş olursa olsun, bizce esas önemli olan bir başka husus daha vardır ki o da cumhuriyet tarihi ile cumhuriyetten önceki dönemi birbirinden tümüyle ayrı gören, bunları birbirinden

yüzde yüz ayrıştırmaya çalışan, birini diğerinin reddi mirası olarak kabul eden ve ikisi arasında uzlaşmaz bir kavga çıkarmaya çalışan bazı zihniyetleri de ortadan kaldırma çabamızdır. Türk tarihi bir bütündür. Evet Osmanlı Cihan Devleti yıkılmıştır; yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Ama Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran iradenin tamamı Osmanlı paşalarıdır. Dolayısıyla aslında Osmanlı paşalarının kurmuş olduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti de bir anlamda aynı mirasın, aynı iradenin, aynı kurumların başka bir rejim ile, başka bir yönetim şekli ile devamıdır ve kurulduğu dönemde yeni devletin o günkü ihtiyaçlardan kaynaklanan bir takım hususlarda geliştirmiş olduğu siyasetler, anlayışlar makul karşılanabilir. Ancak 2016 yılı itibarıyla, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin artık dünyada küresel bir güç haline gelmeye başladığı bir çağda, Osmanlı Cihan Devleti ile, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir kavga çıkarılması ve bu mirasın görmezden gelinmesi asla kabul edilemez bir durum ve tutumdur. Bu bakımdan bizim devlet kurumları olarak, kültür, bilim, sanat, eğitim kurumları olarak yaptığımız bütün faaliyetlerin altında hiçbir kavga, hiçbir yeni ismi, yeni kişiyi parlatma, birini diğerinin mukabiline ve muhalifine koyma arzusu ve düşüncesi yoktur. Her biri tarihin içerisinde kıymetli görevler ifa etmiş bu büyükleri yeniden hatırlamak, onlara hak ettikleri makamları ve mevkileri yeniden ihraz etmek, itibarlarını iade etmek de bir görevdir. Burada resimlerini görmüş olduğunuz Osmanlı paşaları, askerleri ve padişahı o dönemde üzerlerine düşen tarihî vazifeyi yapabildikleri kadar yapmışlardır. Tarih bir hata sevap cetveli değildir. Çok farklı açılardan herkes buna bakabilir, değerlendirebilir. Sizin bu yönden gördüğünüz başka birisi için bu yönden gözükebilir. Beşeri ve sosyal bilimlerde mutlaklık yoktur; farklı yorumlar vardır, tefsirler vardır, tahliller vardır. Dolayısıyla burada, bunun gibi ilmî toplantılarda, bir hocamız diyecektir ki bu savaşın kahramanı Sakallı Nurettin Paşa'dır. Bir başka hocamız da diyecektir ki hayır bunun kahramanı Halil Kut'tur. Bize de bu iki farklı görüşten ve bu ilmî tartışmadan istifade etmek düşecektir.

Bu anlamda toplantımızın başarılı geçmesini yürekten temenni ediyor ve 2016 yılı 29 Nisan itibarıyla Kutü'l-Amâre Zaferi'nin yüzüncü yılını bizzat zaferin o günkü komutanı olan Tuğgeneral Halil Kut Paşa'nın ifadesiyle, sizlere onun bir cümlesiyle aktararak sözlerime son vermek istiyorum.

Zaferin gerçekleşmesinin ardından Halil Paşa'nın ordusuna ve aslanlar diye hitap ettiği askerlerine söylemiş olduğu şu cümleler çok önemlidir: "Bugün

Türklere şan, şeref; İngilizlere kara meydan olan şu kızgın toprakların güneşli havasında şehitlerimizin ruhları sevinç içinde uçarken, ben de hepinizin pak alınlarından öpüyor ve hepinizi tebrik ediyorum. Bize, iki yüz yıldan beri tarihimizde bulunmayan bir olayı kaydettiren Cenabı Allah'a hamd ve şükür ederim. Allah'ın azametine bakınız ki 1500 senelik İngiliz tarihine böyle bir vak'ayı ilk defa sizin süngülerinizle yazdırdı. Ordum gerek Kut karşısında gerekse Kut'u kurtarmak isteyenler karşısında üç yüzden fazla zabiti ile on bin erini şehit ve yaralı verdi. Fakat buna karşılık İngiliz ordusundan bugün burada beş general, dört yüz seksen bir subay, on üç bin üç yüz er esir aldı. Bunları kurtarmaya gelen İngiliz ordusunun ise bugüne kadar zayıyatı otuz bin kişidir. Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı bu harpte birinci vaka Çanakkale'de ikinci vaka da burada geçti. Bugüne Kut bayramı adını veriyorum. Ordunun her ferdi, her yıl bugünü kutlarken şehitlerimize Yasinler, Tebârekeler, Fatihalar okunsun. Altıncı Ordu Kumandanı Mirliha Halil" ibaresiyle göndermiş olduğu mesajı biz de bugün şehitlerimizi Fatihalar, Tebârekeler, Yasinler, minnet ve şükranlarla anarak sadece onları değil, bu toprakları bize vatan yapan bütün şehitlerimizi aynı duygularla anarak devletimizin ve milletimizin ebedi daim olması, hak ve batıl mücadelesinde daima hakkın tarafında duran yüce Türk milletinin varlığının ve bekasının devamı temennisiyle hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

SEMPOZYUM KURULLARI

DÜZENLEYEN KURUMLAR

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörlüğü

Bağcılar Belediyesi Başkanlığı

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)

Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA (Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörü)

Nihat BÜYÜKBAŞ (Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı)

Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ (Dumlupınar Üniversitesi)

Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ (Erzincan Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin DİNÇ (Adıyaman Üniversitesi)

Okt. Aysel FEDAİ (Mardin Artuklu Üniversitesi)

Ekrem KIZILTAŞ (Bağcılar Belediyesi)

Kenan GÜLTÜRK (Bağcılar Belediyesi)

Nihat ADIGÜZEL (Bağcılar Belediyesi)

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA

Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU

Prof. Dr. Çağrı ERHAN
Prof. Dr. Halil BAL
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI
Prof. Dr. İsmail COŞKUN
Prof. Dr. Kemal ÇELİK
Prof. Dr. Mehmet CANATAR
Prof. Dr. Mehmet TEMEL
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Prof. Dr. Mustafa TURAN
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Prof. Dr. Ömer TURAN
Prof. Dr. Selma YEL
Prof. Dr. Selami KILIÇ
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
Prof. Dr. Osama Abdurrahman Nu'man Mohammed AL-DURİ
Prof. Dr. Natheer Jabbar Hussein Marzuq Al-HİNDAWİ
Doç. Dr. Cavid QASIMOV
Doç. Dr. Hasan CİCOĞLU
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA
Doç. Dr. İsmail AL-JABERİ
Doç. Dr. Masoumeh DAEİ
Doç. Dr. Uğur ÜNAL
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin DİNÇ

SEKRETARYA

Didar Ezgi YALÇIN
Orhan NEÇARE

THE COVERAGE OF MESOPOTAMIAN CAMPAIGN IN THE EGYPTIAN NEWSPAPERS: AL-AHRAM AS AN EXAMPLE

ABDELWAHAB SHAKER*

Al-Ahram was one of the oldest newspapers. It was started in Alexandria by Salim and his brother Bishara Taqla in 1875. The Paper was Pro-French and therefore anti-British, a function of Anglo-French rivalry in Egypt. AL- Ahram was also Pro-Ottoman, due mainly to the editor's deference to Egypt's position in the Muslim world. The Taqla brothers were strong advocates of Ottoman independence and unity, an endeavor for which they were remunerated and honored by the Ottoman sultans.

Egypt, essentially outside Ottoman control for almost a century, was nevertheless eager to express its attachment to the Ottoman cause.

It should be remembered that loyalty to the Ottoman sultan Caliph was one of the few possible avenues of resistance to the British domination.

On August 5, 1914, the British forced the Egyptian Prime Minister, Husein Rushdi Pasha, to announce complete rupture of relations with all Powers hostile to Britain. This declaration forbade the Egyptian population to correspond or to maintain commercial or any other relations with the subjects of states hostile to Britain. It also forbade Egyptian ships to call at enemy ports.

On November 2, 1914, martial law was declared in Egypt. Supreme authority in Egypt passed into the hands of General Maxwell, the commander-in-chief of the British forces. The regime of military dictatorship was combined with increased terrorism. Thousands of participants in the national movement, bourgeois intellectuals, doctors, lawyers, teachers,

* Dr., Bibliotheca Alexandrina History Department, Alexandria-EGYPT, abdelwahab.shaker@bibalex.org

officers and students, were thrown into prison or concentration camps, exiled to remote oases or banished to Malta.

This paper will try to trace the coverage of Mesopotamian Campaign in the Egyptian Newspapers especially in the Al Ahram newspaper regarding the difficulties to write about the Ottoman Empire and its victories on the British in the Al-Ahram newspaper.

In most cases Al-Ahram newspaper tried to quote excerpts from British newspapers and adopted the British point of view during the Ottoman and British conflict in Iraq and to delude the Egyptian reader with imminent victory of the British armies in the general ongoing war and the war in Iraq although they also tried to mention the problems faced by British troops in the Iraqi front.

Sir Mark Sykes wrote an important article about the description of the Iraq War and the suffering of British forces because of the difficulties caused by the nature of the country, he said:

« The fighting, which is being conducted these days in Mesopotamia is different in every variation from further military actions taking place in the whole world in this war.

Because if the ancient history and The Art of Engineering was true, the swamps of Iraq would change before this generation expired and turn out to be the territory of each variation differing from what it is now.

If we look at the important factor in this war, we find that the Tigris River that is meandering is the way of the only transport between Baghdad and the sea, is the only way to send ammunition. There was no way else to advance or to retreat, for the Turks or the British.

In this war there are three factors: the river and the land and the people, the river halts the army progress because of the emergence of sudden dams and the country containing unknown swamps and while some people's impact on the military actions of looting and theft.”¹

Fighting renewed in Iraq between Turks and British forces where the Turks attacked the northern British lines in Kut al-Amara and the fighting took place

¹ Al-Ahram, 18 December 1915.

between them for a period of four days, on 8-9-10-11, the British defeated the Turks and forced them to withdraw, causing them heavy losses as stated in the official statement made by the Ministry of British Foreign Affairs.

In the statement there isn't any reference to the number of Turkish soldiers but it is known that the Kut al-Amara hardened great fortified with evidence that the Times objected newspaper on exit Englishmen them and their advance on Baghdad saying their position in Kut al-Amara was excellent because the city of Baghdad, an open city is fortified with large numbers of Turkish soldiers it's also just 600 miles from the coast therefore, some analysts said the Turks would not be able to seize the Kut al-Amara thought, especially as it can be protected by riverine artillery.

What are the reasons that prompted the British to march on Baghdad?: Some believe that the reason for this is due to the weakness of Germans and the Turks that appeared to the British, and the approach of conciliation negotiations the British wanted to strengthen their position in Iraq to benefit from it when negotiating time came.²

Mr. Chamberlain announced that Genreal John Nixon left the military leadership in Iraq leaving the leadership of the army because of his illness, and Sir Percy Lake Chief of the General Staff in India, will take his position.³

British forces still continued to progress and approached the Kut Al Amara. Chamberlain announced in the House of Commons that British troops had seized on January 15 on the Valley site pulled him after their defeat at Orash,

British troops also occupied the centres of the enemy within 6 miles east of Kut Al Amara.⁴

Mr. Chamberlain said in the House of Commons: "The bad weather stopped the British military progress in Iraq, meaning that the movements that carried out by British commanders had been told by the House of Representatives on January 11 didn't continue due to the bad weather.»⁵

² Al-Ahram, 18 December 1915.

³ Al-Ahram, 12 January 1916.

⁴ Al-Ahram, 19 January 1916.

⁵ Al-Ahram, 21 January 1916.

On January 20, London announced Mr. Chamberlain in the House of Commons that:

“Gen. Elmer is with his army on the seven miles of Kut al-Amara. Subsidence of the air condition enabling Gen. Elmer to progress was yesterday evening, a short distance from the enemy positions.”⁶

London, Jan. 23: Sir Percy Lake announced that Gen. Elmer attacked the Turks in ASEAN on January 21 and the fight continued between the two teams the whole day and trading at success between the two teams and then heavy rains made the movement of soldiers very difficult. So it became difficult to carry a new attack due to flood.

Gen. Elmer occupied the site after 1350 yards from the trenches of the enemy while it was raining without interruption and both parties gave great losses.⁷

London, Jan. 29: Sir Percy Lake joined General Elmer in the valley and foretold that the weather conditions were still bad and mud filled the area and made the movement of the soldiers very difficult.⁸

Delhi February 8: the news came from Iraq that General Tonzd held Kut Al Amara because of its military significance, the objective of Gen. Wilmer's plan was to help Gen. Tonzind, and there was no desire among the British commanders to withdraw from Kut al-Amara.⁹

British reporter in the city of Basra on February 11 sent a telegraph in which he said: “That the atmosphere has improved for ten days and then repetitive heavy rains which led to the sinking of the English camp, Arabs say that there are a large number of enemies died of either too cold or of battles during the month of January, a large number of Turkish soldiers escaped, road transportation has become very difficult because of the mud and it's difficult for the Turks now to use the river for transport so now they are forced to transport their supplies on the backs of donkeys and mules. 636 men from the Arabs were killed during the battles on the Euphrates River.”¹⁰

⁶ Al-Ahram, 22 January 1916.

⁷ Al-Ahram, 25 January 1916.

⁸ Al-Ahram, 1 February 1916.

⁹ Al-Ahram, 9 February 1916.

¹⁰ Al-Ahram, 17 February 1916.

On February 28, London publication of an official communication from the hostilities in Iraq to ensure that in the morning of February 22, Gen. Elmer army launched a defender on the enemy camp on the left bank of the Tigris, was suddenly attacked the enemy and wounded troops suffered big losses, as the British force was coming from the city of Nasiriyah, attacked the site of the enemy was the enemy withdrew after losing a big loss. Gen. Elmer hostilities on Feb. 23 and continued in order to reach an advanced position on the right bank of the Tigris River to shoot him on the enemy positions, was contained Telegraph dated February 26 stating that the launch of the defender is still continuing on the enemy in the centre of the curse.¹¹

A War Secret by Colonel Tyler

Two weeks had passed when the small British forces in Kut al-Amara surrendered. It is very difficult to judge conclusive outcome of this recognition and time must pass for every victory or defeat in wars until the results of this decision will ultimately appear.

Therefore, the surrender of the British forces stationed in Kut al-Amara was the result of martial art movement beyond dispute or debate.

As usual the German reports tried to exaggerate and enlarge news and increased the number of prisoners they said 13,000 instead of 10,000 or 9000 and even if they were 13,000 or 10,000 or more, a few thousand is trivial to the matter and is not important, nor does thus change the outcome of the war.

There was a Russian army crawling from Iran to Baghdad and was then just about a distance of 250 kilometers and a distance in a country with difficult nature and few material resources.

It is likely that maybe the Russian power leaked a crucial thing in the Iraq campaign and erased what happened in Kut al-Amara.

From what we see now in Iraq looks like that the Turkish force was operating between the British force in the south and Russian campaigns in the east and north, and Turkish troops got rid of the enemy in the south, they were turning to the enemy forces in the east and the north, what would its position be the day after? It seems that its future was depending on what was unknown.

¹¹ Al-Ahram, 2 MARS 1916.

Or the number of enemies and supplies exactly which resources depend upon and the team depends on the willingness of them to fight against his opponent as a watershed.¹²

Why General Townshend surrendered

They always said that “hunger” was the most powerful weapon in any war.

That hunger was the one who caused the General Townshend to surrender.

From day 22 to day 25 British troops lived on food that had been distributed to them in January, which was only enough for two days.

It was from 25 to April 29 the food had been delivered by British aircraft on the camps from the air.

The soldiers had been exposed to so severe fatigue as a result of hunger, that the forces stationed in a fortress under T. in place for 15 days without being summoned or replaced because he was unable to carry his weapon and move it from one place to another.

The average deaths per day were 8 for British and 21 for the Indians, before they surrendered they had eaten all the animals and the Guns horses.

The soldiers always preferred mule's meat to horse meat because of large grease and fat and the soldiers were using the grease for lighting, rather than by lighting oil.

Soldiers ran out of cigarettes in early April and lack of cigarettes led them to smoke boiled tea leaves.

When one British officers died, there was an Egyptian cigarette packet in his pocket sold at those caddy auctions until the price reached 100 rupees, as well as a box of sterile milk whose price reached 31 rupees.

But the officers and soldiers who were in a state of weakness were unable to go out of their places for a picnic or to any other action, while Turkish defender were going strong in the non-stop shooting until the day of March 22.

The relationship between the British troops and the Turks after the victory of the British forces was quiet and it was the Turks gave every British that were sent to Kut al-Amara to the prisoner's camp food and cigarettes, and the soldiers, they were in the best condition.

¹² Al-Ahram, 26 May 1916.

The Turkish prisoners whom we treated excellently and British troops captured the towns and 1400 Turkish prisoners were sent back to Kut al-Amara before the siege of the Turks.¹³

The Fall of Kut al-Amara and Surrender of General Townshend:

Al-Ahram published a long chapter on the war in Iraq on the occasion of the fall of Kut al-Amara and the surrender of Gen. Townshend in which he said:

“The siege of Kut al-Amara was one of the strongest sieges interviewed by British forces, and I realized a few weeks ago that the hope for saving the British troops was very weak, creeping forces exerted their utmost to save them, attacked the enemy more than once super heroically though they were forced to walk in the open ground, and it was the reason, the biggest failure was in the flooding of the Tigris River, and so I made all attempts to overcome the Turkish fortresses impregnable to no avail”

Kut al-Amara is a small village on the dirty list of the Tigris River in the center of the curvy empty desert. The most important thing apparent is the combination of minaret, the market of ordinary East markets and village, except it is composed of simple houses to express there are no resources of Kut al-Amara except what come from the path of the river.

Actually, the Tigris and the Euphrates were the starting and end point of every action in the country of Iraq, whether it was military or commercial destination.

In this remote location, which is about 300 miles from the forces based in the southern city of Basra, which is no way to reach him at this time by the river, those valiant troops stood and hopes of winning decreased every day for a full five months.

History of the First Battles:

The British campaign accompanied by a naval force marched to Shatt al-Arab On November 21, occupied Basra which had long been a stronghold of the Turks hippocampus on the Persian Gulf and the city British troops marched into Qurna at the confluence of the Tigris River, the course of the Euphrates River.

¹³ Al-Ahram, 29 May 1916.

In April 1915 the Turkish forces defeated in Ahwaz and captured the headwaters of the oil wells in the territory of sub-Iran, also captured the city of Nasiriyah, located on the Euphrates River.

General Townshend had been creeping with his forces and progressing along the Tigris River until the seizure of Kut al-Amara managed on September 28 after heavy fighting with Turkish forces.

In mid-November General Townshend made progress towards Baghdad, tried to defeat the Turkish force near the city of elMadain about 25 miles from Baghdad, but was unable to complete the battles for the arrival of a huge Turkish troops were forced to withdraw.

General Townshend forces fought long and lost about 4,500 troops in the battle of the cities and were forced in front of the many enemy forces to withdraw to Kut al-Amara, which was besieged by the Turks.

Once the arrival of British troops to Kut al-Amara, they began to fortify the city to repel the attacks of the Turkish troops.

Turks began their first attacks on December 8 and fired guns on British troops throughout the day, as well as on December 9 and over three straight days including fire bombs severe attack of infantry Turks from each hand, and after Turkish attacks they failed to say their attack did not cause the British forces any losses .

This was the last major attack experienced by British troops, the Turks decided not to attack those forces and it was enough of siege and starvation.

The conditions of the British troops in Kut al-Amara:

The conditions of the British troops in Kut al-Amara were the worst ever. The city was filled with the wounded because British troops lost in the first battles about 1,100 men except for patients with various illnesses, in addition to repeated British attempts to save those troops that failed due to rain and flooding of the Tigris River, which always happens in March to May.

On April 9, General Goering attacked Husseiniyahs but he was not able to capture it and failed all other attempts afterwards to reach the Kut al-Amara. one of the rescue ships arrived at the besieged troops, carrying supplies to four miles from the Kut al-Amara but was drifted there and seized by the Turks.

There was a little news about the status of General Townshend and his men know during this period, never had them under siege about four months during which British forces cannibalizing their horses from severe hunger.

On April 29 the news came with the announcement of the surrender of General Townshend and his British troops with him to the Turks.

British War Office published the following statement:

General Townshend was forced to surrender after the end of his weapons and ammunition. After that they had defended for a period of 143 days in front of the Turkish troops.

About the number of soldiers under his command, it was 2970 British from all ranks, weapons, and about six thousands from Indians and others¹⁴.

¹⁴ Al-Ahram, 16 May 1916.

ALMANYA ARŞİV BELGELERİNE GÖRE IRAK CEPHESİ'NDE SAVAŞAN KAFKAS KÖKENLİ MÜSLÜMAN ASKERLER

ABDULKADİR İNALTEKİN*

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile birlikte 20. yüzyılın küresel değişiminin de dönüm noktası olmuştur. Hilafet makamının Osmanlı'da olmasına bağlı olarak İslam coğrafyasındaki halklarla olan din, kültür ve tarihî bağlarımızın etkileri Birinci Dünya Savaşı'nda farklı boyutları ile tezahür etmiştir.

Arabistan, Hindistan, Afganistan, Kafkaslar, Kuzey Afrika; Tunus, Cezayir, Fas ve Mısırlı Müslümanlardan oluşan milyonlarca asker İtilaf Devletleri tarafından, Osmanlı-İttifak Devletleri'ne karşı silahaltına alınmıştır. Hilafet ordusuna karşı savaşmak istemeyen Müslümanlar idam edilerek, kurşuna dizilerek ve silahsız cephe hattına sürülerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa zorlanmış, yüz binden fazla Müslüman asker Batı Cephesi'nde, Almanya ve Avusturya – Macaristan ordularına esir düşmüştür. Teşkilat-ı Mahsusa ve Alman İstihbaratı bünyesinde Max Freiherr von Oppenheim tarafından kurulan NfO (Nachrichtenstelle für den Orient) “Şark İdaresi” birimi, Almanya/Berlin ve Avusturya/Eger'deki esirlerle ilgili çok yönlü ortak çalışma yürütmüştür.

İtilaf Devletleri cephelerinde savaşan milyonlarca Müslümanın Osmanlı saflarına geçmeleri ve dünya Müslümanlarının, Hilafet için seferberliğe katılmalarını sağlamak için 14 Kasım 1914'de Cihad-ı Ekber'in ilan edilmesinin ardından Mehmet Akif Ersoy, Şey Salih Et-Tunusi, Abdülaziz Çaviş, Abdürreşid İbrahim, Alimcan İdris, Halim Sabit Şibay, Halil Halid, Emir Abdulkadir ve Hind Uhuvvet-i İslam Cemiyeti kurucusu Muhammed Abdülcebbar Hayri gibi önemli isimler ve bazı Osmanlı subayları o dönemde Berlin ve Eger'e gönderil-

miştir. Esirlerin bir kısmı gönüllü olarak Osmanlı ordularına katılırken özellikle Kırım, Kazan ve Sibirya Tatarlarından oluşan gönüllü Asya Taburu, Irak cephesine sevk edilmiş ve Kutü'l-Amâre'de savaşmıştır. Siyasi, askerî, iktisadi ve tarihî faktörlerin bir arada etkili olduğu Müslüman esirler konusu günümüzde hala tam olarak incelenebilmiş değildir.

Bu çalışmada, Irak Cephesi'nde savaşan Kafkas kökenli Müslüman askerler ve diğer Müslüman ülke esirleri hakkında Almanya arşiv kaynaklarından ve Berlin'de yaptığımız saha araştırmasından elde ettiğimiz bilgiler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Irak Cephesi, Kutü'l-Amâre, Cihad-ı Ekber, Teşkilat-ı Mahsusa, NfO, Max von Oppenheim, Berlin, Avusturya

SOLDIERS OF CAUCASIAN ORIGIN FIGHTING IN THE IRAQ FRONT ACCORDING TO GERMAN ARCHIVES

Abstract

The results of the World War I were the turning point of the cultural change of the 20th Century along with the collapse of the Ottoman State. Depending on that the Caliphate position was held by the Ottomans, the influences of our religious, cultural and historical ties with the peoples in the Islamic geography appeared with different dimensions during the World War I.

Millions of soldiers consisting of Muslims from Arabia, India, Afghanistan, the Caucasus, North Africa, Tunisia, Algeria, Morocco and Egypt were recruited by the Entente Powers against the Ottoman – Central Powers. The Muslims who did not want to fight against the army of the Caliphate were hanged, executed by shooting and driven to the front lines without arms, were forced to fight against the Ottoman State. More than a hundred thousand Muslim soldiers were captured by Germany and Austria-Hungary armies in the Western Front. With the NfO (Nachrichtenstelle für den Orient) that was established by Max von Oppenheim within the German Intelligence and the Orient Administration, the Special Organization (“Teşkilat-ı Mahsusa”) carried out joint works regarding the Muslim captives in Berlin and Eger. In order to get millions of Muslims fighting in the front lines of the Entente Powers to move to the Ottoman side and recruit them fight for the Caliphate, a Great Holy War (Cihad-ı Ekber) was declared on 14 November 1914. The “Teşkilat-ı Mahsusa” sent prominent persons such as Mehmet Akif Ersoy, Şeyh Salih Et-Tunusi, Abdülaziz Çaviş, Abdürreşid İbrahim, Alimcan İdris, Halim Sabit Şibay, Halil Halid, Emir Abdulkadir and Muhammed Abdülcebbar Hayri, founder of the Indian Islam Brotherhood Society, and certain Ottoman military officers to Berlin and Eger. Whereas part of the captives voluntarily participated in the Ottoman army, the voluntary Asian Battalion composed of particularly Crimean, Kazan and Siberian Tatars was pro-

pelled to the Iraq Front, and they fought in Kut Al Amara. The subject of the Muslim captives on which political, military, economical and historical factors were together influential has not yet been completely studied until now.

In this study, information that we obtained from the field research we conducted in Berlin and from the German archives on the Muslim soldiers of Caucasus origin and the captives from other Muslim countries fighting in the Iraq front will be reviewed.

Key Words: World War I, Iraq Front, Kut Al Amara, Cihad-ı Ekber, Teşkilat-ı Mahsusa, NfO, Max von Oppenheim, Berlin, Austria

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları her millete göre farklı sonuçlanmıştır. Çanakkale, Kafkasya, Balkanlar, Suriye, Irak, Mısır, Filistin, Lübnan, Trablusgarp, Hicaz ve Yemen cepheleri başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin savaştığı bütün cepheler hem coğrafi olarak, hem de iç ve dış taarruzlara karşı savaşmak zorunda kaldığı cepheler olması bakımından ağır kayıplar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin tarihî tecrübeleri, askerlerin ve ahalinin topyekûn cihat şuuru ile hareket etmiş olması ve sarsılmaz bir imanla dine olan bağlılıkları sayesinde büyük kahramanlıklar göstermiştir. Kazanılan zaferler sadece kendi tarihimize değil, dünya tarihine de silinmez olarak yazılmıştır. Şüphesiz, savaşa giren devletlerin kazandığı zaferler ve yaşadığı hezimetler Birinci Dünya Savaşı'nın öncesi ve sonrası ile yakından ilgilidir. Çanakkale ve Kutü'l-Amâre'de kazanılan büyük zaferler ve sonrasında Kutü'l-Amâre'nin tekrar kaybedilmesi, birçok cephelerde uğranan yenilgiler günümüzdeki Müslüman ülkelerle olan bağlarımızın ciddi biçimde kopmasına neden olmuştur. Binaenaleyh bir asrı aşkın süreden beri Müslüman ülkelerde devam eden iç savaşlar ve işgaller pek çok tarihi hadiselerin yaşanması ve milyonlarca insanın hayatını kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İtilaf Devletleri'nin sömürgesi altına gire Müslüman ülkelerden Birinci Dünya Savaşı'nda silahaltına alınan bir milyonu aşkın asker, Çanakkale ve Kutü'l-Amâre başta olmak üzere Osmanlı'ya ve İttifak Devletleri'ne karşı bütün cephelerde savaştırılmıştır. Batı cephesinde, Alman ve Avusturya-Macaristan ordularına esir düşen Müslüman askerler Berlin/Zossen ve Eger/Böhmen'de¹ kurulan kamplara yerleştirildiler. Gerek İtilaf Devletleri cephelerinde savaşan, gerekse esir düştükten sonra Osmanlı Devleti'nin himayesine geçen Müslüman askerlerin bir kısmı savaşın seyri içinde Osmanlı ordularına katılmıştır. Berlin'de yaptığımız saha araştırması, döneme dair pek çok bilgi ve belgelerin bakir olduğunu göstermiştir. Müslüman esirler hakkında, Almanya ve Avusturya kaynakları, Alman istihbarat teşkilatı NfO (Nachrichtenstelle für den Orient) ile Teşkilat-ı Mahsusa'nın o dönemde yaptığı çalışmalara dair ciddi bilgiler barındırmaktadır.

¹ Vaktiyle Avusturya-Macaristan toprakları içinde yer alan Eger/Böhmen, bugün Çek Cumhuriyeti sınırları içindeki Cheb kasabası.

Max Freiherr von Oppenheim ve NfO

Osmanlı Devleti, Kafkaslar'da yaşayan Müslümanları Rusya'ya karşı birleştirmek ve Türk dilli halklardan oluşan bir devlet kurmak için savaş döneminde büyük mücadeleye girişti. Bu politik düşüncenin hayata geçirilme isteğinin önemli bir nedeni, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'nın Enver Paşa'yı hararetle destekliyor olmasıdır. Almanya, Hilafet makamının dinî, siyasi, askerî, iktisadi ve kültürel nüfuzunu kullanarak İslam coğrafyası üzerinde "Alman dostluğu" tesis etmek, bu suretle Kafkaslar, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Hindistan, Orta Asya ve Balkanlar üzerindeki çıkarlarını teminat altına almak istiyordu. Bu düşüncenin mimarı Alman Yahudi'si banker bir aileden gelen, Birinci Dünya Savaşı'nda önemli görevler üstlenmiş, sıra dışı kişiliği ile öne çıkmış bir isim olan Max Freiherr von Oppenheim'dir (1860–1946) [Resim 1]. Geleneksel Arap kıyafetleri ile harem hayatı yaşayan Şarkiyatçı, Bedevilik uzmanı, arkeolog, banker, ajan ve bir diplomat olan Oppenheim, Alman Savaş Bakanlığı'na verdiği manifestosunda Genelkurmay'a bağlı bir Şark İstihbarat Birimi (Nachrichtenstelle für den Orient (NfO)) kurulmasını sağlamıştır. *"Halim Sabit, bu idarenin "ibtida öte ve berü Şark işleriyle meşgul Baran Oppenheim denilen zengin bir bankerin marifetiyle kurulmuş olduğunu belirtmektedir."*² *"1916 yazında İngiliz teğmen Thomas Edward Lawrence Arapları Osmanlı Devletine karşı ayaklandırdığı zaman İngilizlerin niyeti açıkça belliydi: "Cihat" isyanını askeri güç olarak, I. Dünya Savaşı'nda Alman müttefiki olan Osmanlı Sultanına karşı kullanmak istiyordu. Fakat Prusyalı Max von Oppenheim, Lawrence'den iki yıl önce bu planın tersini Arabistan'da hazırlamıştı."*³ Oppenheim manifestosunda, Batı cephesinde İttifak Devletleri'ne esir düşen Müslüman askerler üzerinden yapılacak birtakım dostane çalışmalarla dünya Müslümanlarının güvenini kazanmanın ve İslam dünyası üzerinde Alman dostluğunu pekiştirmenin mümkün olacağını ve Almanya'nın, Müslüman ülkeler üzerindeki çıkarlarının uzun vadeli güvence altına alınabileceğini savunuyordu. Almanya'nın, her hali şeraitte Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması gerektiği görüşü üzerinde önemle duran Oppenheim İngiltere, Fransa ve Rusya'nın sömür-

² Vahdet KELEŞYILMAZ, (Dr.), Makale: "Enver Paşa'ya Sunulan Önemli Bir Rapor ve Bunun Işığında Bir Değerlendirme"

³ Klaus D. VOSS, Makale: "Dschihad an der Seite von Kaiser und Reich; Kayser ve İmparatorluk Safında Cihat", PAZ (Preussische Allgemeine Zeitung) Gazetesi, 26.01.2013. Ayrıca Online için bkz.: <http://www.preussische-allgemeine.de/nachrichten/artikel/dschihad-an-der-seite-von-kaiser-und-reich.html>

gesinden kurtulmak isteyen Müslümanları Hilafet makamının şemsiyesi altında birleştirme fikrini ısrarla savunuyordu. “*Oppenheim, İslam topraklarındaki düşmanlara karşı devrim yapmak için iki kere öneri teklif etti. Alman diplomatın istediği, silahların ikmal yollarını kesmek için etkili olmak değildi. Aslında o, İslam dininin öncülüğünde “Kutsal Savaş” düşüncesini İslam’ın dili ile kitlelere yaymak istiyordu. Eğer semantik bir “Cihad” tarihi yazılsa, orada sadece İslam dininin Cihad öğretilerini keşfetmez, aynı zamanda Max von Oppenheim gibi Müslüman olmayanların kişisel çıkarları için “Cihad’ı” siyasallaştırdığını keşfedersiniz. Her iki cihad yönteminin “Made in Germany” olduğu gibi Arap, Fars, Türk ve Urdu türevlerinin de yayıldığı görülür.*”⁴ “O zaman 54 yaşında olan hukukçu, diplomat, Şark Bilimci ve arkeolog Oppenheim, Ekim 1914’de “Düşmanlarımızın İslam Topraklarındaki İsyanı” doktrinini yazdı. Oppenheim, bütün Kuzey Afrikalı Müslümanların (o zamanki tabiriyle Muhammediler; Mohammedaner) isyan etmesini sağlamak istiyordu. Müslümanların, “Cihad” ve “Kutsal Savaş” ruhu Fransız ve İngiliz askeri gücünü zayıflatılabildi. Oppenheim, psikolojik savaş propagandası ve istihbarat çalışmalarını sürdürmede etkin bir yenilik olarak Şark İstihbarat Birimi NfO (Nachrichtenstelle für den Orient) kurulmasını ısrarla tavsiye ediyordu. Berlin Savaş Bakanlığı Oppenheim’in tavsiyesini uyguladı.”⁵ “Max von Oppenheim’in raporu doğrultusunda, Alman Dışişlerinin İstihbarat bünyesinde kurduğu “NfO” (Nachrichtenstelle für den Orient) adındaki bu idare başlıca şu şubelerden oluşuyordu: 1. Şimal Müslümanları Şubesi, 2. Kafkas Müslümanları Şubesi, 3. Arap Müslümanları Şubesi, 4. Hind Şubesi, 5. Türk Şubesi, 6. Fars Şubesi”⁶

Cihad-ı Ekber’in İlanında Almanya’nın Oynadığı Rol

Osmanlı Devleti, Mısır’ın fethinden sonra hilafetin Türklere geçmesiyle dünya Müslümanlarının da devleti olarak en büyük dünya devleti idi. Arap dünyası, Orta Doğu, Hindistan, Kuzey ve Güney Afrika, Balkanlar, Kafkaslar,

⁴ Wolfgang G. SCHWANITZ, Makale: “Max von Oppenheim und der Heilige Krieg. Zwei Denkschriften zur Revolutionierung islamischer Gebiete 1914 und 1940”

⁵ Klaus D. VOSS, Makale: “Dschiha an der Seite von Kaiser und Reich; Kayser ve İmparatorluk Safında Cihat”, PAZ (Preussische Allgemeine Zeitung) Gazetesi, 26.01.2013. Online okumak için ayrıca bkz.: <http://www.preussische-allgemeine.de/nachrichten/artikel/dschiha-an-der-seite-von-kaiser-und-reich.html>

⁶ Vahdet KELEŞYILMAZ (Dr.), Makale: “Enver Paşa’ya Sunulan Önemli Bir Rapor ve Bunun Işığında Bir Değerlendirme”

Orta Asya ve Anadolu Osmanlı Halifesine tabii idi. Binaenaleyh Birinci Dünya Savaşı'nın seyrini bu olgular belirleyecekti. Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl sonlarına kadar dünyanın en büyük imparatorluğu ve dünya Müslümanlarının tek halife devleti olması itibarıyla dünya Müslümanları üzerinde çok yönlü nüfuza sahipti. Bu manada, Osmanlı Devleti'nin yüklendiği sorumluluk sadece kendi tebaası ve kendi çıkarları için değil 20. yüzyıl başında sayıları üç yüz milyonu aşan dünya Müslümanlarının devleti olarak da mücadele etmek zorundaydı. Elbette böyle bir devletin, iç ve dış etkileri çok boyutlu ve çeşitli şartlara bağlı idi. İtilaf devletleri gibi ittifak devletleri de ilişkilerini çıkar temelinde yürütüyor, bu durumu çok iyi bilen Osmanlı Devleti, kendi döneminin siyasi şartları içinde bazen doğrudan, bazen de şartlar gereği Almanya ile ilişkilerini her zaman dostane çizgide tutmaya çalışıyordu. Ancak iç ve dış tesirler sebebiyle çoğu zaman ilişkiler farklı mecralarda geliyor, Osmanlı Devleti'nin bir daha eski ihtişamına kavuşmaması için Avrupalı devletler büyük çaba harcıyordu. İtilaf Devletleri'nin (İngiltere, Fransa ve Rusya) yürüttüğü psikolojik savaş propagandası ve istihbarat çalışmaları sonucu sömürge altındaki Kuzey Afrika, Hindistan ve Kafkaslar'dan toplanan bir milyondan fazla Müslüman asker Osmanlı Devleti'ne ve müttefiklerine karşı savaştırılıyordu. Osmanlı Devleti'nin izleyeceği tek ve en etkili yol, dünya Müslümanlarını hilafet şemsiyesi altında toplamak ve cihad için seferberlik ilan etmektir. Zira cihat hükmünün temel ilkesi küffara karşı, Müslümanları İslam dini etrafında birleştirmektir. Osmanlı Devleti, geçmiş yüz yılların ihtişamını yeniden kazanabilmek için tarihi kararını vermekten başka tercih edebileceği daha etkili bir yöntem mevcut değildi. *“Osmanlı Devleti, Kasım 1914’de ‘Cihad-ı Ekber’i” ilan etti ve bütün dünya Müslümanlarını İttifak Devletleri yanında yer almaları için İtilaf Devletleri’ne karşı savaşa çağırdı.”*⁷ *“Alman Dışişleri Bakanlığı görevlisi olan Karl Emil Schabinger von Schowingen”*⁸ adlı görevli 1914 yılı 14 Kasım’ında İstanbul’da yapılan *“Cihad İlanı”* törenlerine yetiştirilmek üzere özel bir görevle, beraberindeki on dört Müslüman savaş esiri ile birlikte Almanya’dan trenle hareket etmiş ve mace-ralı bir yolculuk neticesinde 12 Kasım’da İstanbul’a ulaşmıştı.”⁹ *“Schabinger, berabe-*

⁷ Hussein HAMDAN, Makale: “Muslime in Deutschland Geschichte – Gegenwart – Chancen (Almanya’daki Müslümanların Geçmişi, Bugünü, Beklentileri)”, Heidelberg, 2011

⁸ Karl Emil von Schowingen SCHABINGER, “Weltgeschichtliche Mosaikssplitter, Erlebnisse und Erinnerungen eines Kayserlichen Dragomans”, Baden–Baden 1967, s. 104–107. (Dipnot: Kadir KON)

⁹ Karl Emil von Schowingen SCHABINGER, “Weltgeschichtliche Mosaikssplitter, Erlebnisse und Erinnerungen eines Kayserlichen Dragomans”, Baden–Baden 1967, s. 104–107. (Dipnot: Kadir KON)

rinde getirdiği Müslüman esirleri İstanbul'daki 14 Kasım törenlerinde Alman elçiliği balkonundan, elçilik önündeki coşkulu kalabalığa takdim etmiş ve bir müddet daha İstanbul'da kaldıktan sonra Berlin'e gitmek üzere trenle İstanbul'dan ayrılmıştır."¹⁰ – *Teshilat-ı Mahsusa'nın görevli olarak Berlin'e gönderdiği Mehmet Akif Ersoy ve Şeyh Salih Et-Tunusi'ye Schowingen refakat etmiştir. – "Bir süre "Şark İdaresi" biriminin (NfO) başkanlığını yürüten Karl Schabinger von Schowingen, hazırladığı Almanca çağrı ilanında "Din Savaşı Gerçeği" (Die Wahrheit über den Glaubenskrieg) olarak, Almanya'nın cihat stratejisinin sebeplerini şöyle açıklıyordu: "Cihad" inancının kapsadığı bütün Müslümanlar ümmet birliği içinde mukaddesatlarını, hürriyetlerini ve kadim kültürlerini ecnebi düşmanlara karşı müdafaa etmelidir.*"¹¹

Almanya ve Avusturya'da Müslüman Esirler

20. yüzyılda hızla gelişen teknoloji, üretim ve tüketimi hızlı bir biçimde küresel pazara ve devletlerarası rekabete dönüştürüyordu. Bu rekabetin ana havuzunu, ABD ve Avrupa oluşturunuyordu. Özellikle İslam dünyası topraklarındaki yer altı, yer üstü zenginliklerini, insan kaynaklarını ele geçirmek isteyen Avrupalılar savaşı fırsat olarak değerlendiriyordu. Ordu ve halk savaşı istenmese de, dünyayı paylaşmak isteyen güçler her ne pahasına olursa olsun savaşı sürdürmek ve sonunda kazanmak için savaşmak gerektiğine inanıyorlardı. Osmanlı devletine açılan cepheler bu sebeple olabildiğince takviye kuvvetlerle destekleniyor, sömürge devletlerinin 1916'ya kadar orduya kabul etmediği Müslümanlar savaş sırasında milyonları aşan sayılarla seferberliğe çağırılıyordu. Bu şekilde "*savaşa giren ülkeler 1914'de yerlileri çılgınca cepheye sürdüler. Vatanseverlik adına savaşa çağırılan erkekler sıraya giriyordu. İngiltere'de her yaştan insan, gönüllüler listesine ismini yazdırıyordu. Bu, sadece köylü kesimini kapsayan bir savaş değildi. Aynı zamanda silahlı olan eğitimli askerlerin de katıldığı bir savaştı. Bütün üniversitelerden, özel şirketlerden, ülke genelindeki şehir ve köylerden toplanan tertip birlikleri cepheye gönderiliyordu.*"¹² İtilaf Devletleri tarafından, Osmanlı cephelerini çökertmek ve

¹⁰ KON, Kadir, Makale: "I. Dünya Savaşı'nda Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Akif'in Almanya Seyahati"

¹¹ Uwe KLUSSMANN, Makale: "Des Kaisers Dschihadisten"; (İmparatorun Cihatçıları), Der Spiegel Dergisi, Tarih Sayısı, 5/2010

¹² Dr. Susanne Brandt, "Die Geschichte des Ersten Weltkrieges 1914 – 1918, Begleitdokumentation zum Webvideo, Universität Düsseldorf" Herausgeber: Landeszentrale für politische Bildung Nordrhein–Westfalen im Ministerium für Familie, Kinder, Jugend, Kultur und Sport des Landes Nordrhein–Westfalen (Birinci Dünya Savaşı Tarihi 1914–1918, Düsseldorf Üniversitesi, Belgeseli Film Metni, Yayınlayan: Kuzey Ren–Vestfalya Aile, Gençlik, Kültür ve Spor Bakanlığı)

askerî mühimmatını tüketmek için cepheye gönderilen askerlerin büyük çoğunluğu Batılı ülkelerin sömürgesinde olan Kuzey Afrika, Hindistan, Afganistan ve Kafkas kökenli Müslümanlardan oluşuyordu. Hilafet ordularına karşı savaşmak istemeyen Müslüman askerler silahsız olarak cephe hattına sürülüyor, kendi cephelelerinden ateş edilerek kurşuna diziliyor, hatta şehir meydanlarında idam edilerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa zorlanıyordu. İngiliz, Fransız ve Rus orduları içinde sömürge ülkelerinden seferberliğe çağrılan her millettten Müslüman asker vardı. [Resim 2] Sayıları milyonlarla ifade edilen Müslümanlar Arap, Hindistan, Afganistan, İran, Kafkasya ve Kuzey Afrika; Nijerya, Çad, Tunus, Cezayir, Fas, Libya ve Mısır Müslümanlardan müteşekkil askerler, Osmanlı ve müttefiklerine karşı savaştırılıyordu. *“Fransa için Batı Afrika, Cezayir, Madagaskar, Tunus, Fas ve Cinhindi'den 500.000 asker savaştı. İngiltere saflarında sadece 1,4 milyon Hindistanlı, ayrıca Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Kanadalı askerler savaştı.”*¹³ *“Rus ordusunda silahaltına alınan ve Alman cephesinde savaşan bir hayli Türk-Tatar askeri Ruslarla birlikte esir düştüler. Esir düşen Rus askerlerinin sayısı 100 binlerle ifade edilirken, İdil-Ural'dan silahaltına alınan Türk-Tatar askerlerinden Almanlara esir düşenlerin sayısı 50 bin civarında diye tahmin edilmektedir.”*¹⁴ Batı cephesinde, Almanya ve Avusturya-Macaristan ordularına esir düşen 100.000'den fazla Müslüman asker Berlin ve Eger/Böhmen'e götürüldüler. *“Esirlerin tutulmasındaki esas maksat, Almanya, Pan-İslam hedefi için kendisini ortaya koyduğuna Müslüman askerleri inandırmak istiyordu. Araç olarak esir kampı gazetesi “El Cihad” hizmete geçmişti. Daha sonra esirler serbest bırakılacaktı, böylelikle İtilaf Devletleri'nin ordu kuvvetleri bozguna uğratılacaktı. Bununla beraber din, toplumu disipline eden bir araçtı. Dinin araç olarak kullanılması zaten bir yöntemdi.”*¹⁵ Berlin-Brandenburg sınırları içindeki Zossen/Wünsdorf ve Weinberge köylerinde birbirine 2 km uzaklıkta kurulan iki ayrı kampa yerleştirilen Müslüman esirlerden *“Arap, Afrika, Afgan ve Hindistanlı Müslümanlar Wünsdorf'taki “Hilal” (Halbmondlager) kampında, Rusya*

¹³ Welt Krieg Gedenken, Materialien für Gottesdienste und Gemeindearbeit, Zentrum Ökumene und Zentrum Verkündigung der Evangelischen Kirche in Hessen und Nassau 2014, s.19 (Dünya Savaşı Anma Günü, Hessen ve Nassau Protestan Kilisesi Ekümenik Merkezi)

¹⁴ Lütfullahoğlu, “Asya Taburu-Türkiyeni Saklao Yulında İdil-Ural Türk-Tatarları”, Yanğa Milli Yul, sayı 12, 1931, s.13.

¹⁵ VHD-Journal, “49. Deutscher Historikertag 2012”, (49. Alman Tarihçiler Günü 2012), Sayı 1, Ekim 2013, s.35.

*Müslümanları ise Zossen'deki Weinberg kampında (Weinberglager) kalıyordu.*¹⁶ [Resim 3] Tatarlar kampı (Tatarenlager) olarak da adlandırılan Weinberg kampında “Rusya Müslümanları” olarak tanımlanan; Kırım, Kazan ve Sibirya Tatarları ile Dağıstan, Başkurdistan ve diğer Kafkas kökenli esirler barınıyordu. “*Yahudi kökenli Köln’lü Max Freiherr von Oppenheim, Müslüman savaş esirlerini Berlin’in güneyinde 40 km uzaklıktaki (bugün Zossen’in bir semti olan) askeri mıntıka içinde özel bir kampa yerleştirdi ve ayrıcalıklı muamele grmelerini sağladı. Esirler için ayrıca ahşaptan tasarlanmış 25 m minare yüksekliği olan bir cami de yaptırdı. Cami, Almanya toprakları üzerinde faaliyet gösteren ilk İslam mabedi oldu.*”¹⁷ [Resim 4]

Berlin’de “Hilal” Esir Kampı (Halbmondlager)

Müslüman esirlere iyi muamele yapıldığını göstermenin, Osmanlı devletini ve İslam dünyasını memnun edeceğini düşünen Oppenheim esirlerin durumunu yakından görüp tüm dünyaya anlatacak bir heyetin İstanbul’dan Berlin’e davet edilmesini istedi. “Şark İdaresi” NfO ile çalışmak üzere Osmanlı Devleti adına görevlendirilen Teşkilat-ı Mahsusa, İttifak Devletleri ordularına esir düşen binlerce Müslüman askerin durumunu yerinde tespit etmek ve Osmanlı saflarına katılmalarını sağlamak için Mehmet Akif Ersoy, Şey Salih Et-Tunusî, Abdülaziz Çavuş, Kadı Abdürreşid İbrahim, Alimcan İdris, Halim Sabit Şibay, Halil Halid, Emir Abdulkadir ve Hind Uhuvvet-i İslam Cemiyeti kurucusu Muhammed Abdülcebbar Hayri gibi önemli isimleri ve bazı Osmanlı subaylarını Berlin ve Eger/Böhen’e göndermeye karar verdi. Berlin’e ilk gönderilen iki isim, Mehmet Akif Ersoy ve Şeyh Salih Et-Tunusî oldu. M. Akif, etkin bir hatip, başyazar ve gazete çıkartma konusunda önemli altyapı birikimine sahipti. M. Akif’in başmuharriri olduğu Sebilürreşad Gazetesi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Başkent İstanbul’un en güçlü basın organı olarak Doğu Türkistan’a kadar ulaşabilen tek gazeteydi. Ş. S. Et-Tunusî ise dönemin tanınmış âlimlerinden, özellikle Kuzey Afrika bölgesinde nüfuzu olan saygın bir ilahiyatçı idi. Berlin’deki esirlerin hem

¹⁶ Hussein HAMDAN, “Muslime in Deutschland Geschichte – Gegenwart – Chancen” Heidelberg, 2011, s.11.

¹⁷ Klaus D. VOSS, Makale: “Dschihad an der Seite von Kaiser und Reich; Kayser ve İmparatorluk Safında Cihat”, PAZ (Preussische Allgemeine Zeitung) Gazetesi, 26.01.2013. Online okumak için ayrıca bkz.: <http://www.preussischeallgemeine.de/nachrichten/artikel/dschihad-an-der-seite-von-kaiser-und-reich.html>

dinî, hem millî, hem de siyasi konudaki düşünce ve hissiyatlarının Osmanlı Devleti lehine değişmesi savaşın gidişatı bakımından hayati önem arz ediyordu. Binaenaleyh Akif ve Et-Tunusî, Berlin ve Eger/Böhmen'deki binlerce Müslüman esirin durumunun ele alınması ve İtilaf Devletleri'nin propaganda etkisinin kırılması konusunda önemli iki isimdi. Akif, yaklaşık dört ay Berlin'de kalmış ve esirler için bilgilendirme toplantıları ve yeniden güven kazanma konusunda bir dizi konuşmalar yapmıştır. [Resim 5] Teşkilat-ı Mahsusa daha önce de Ortadoğu, Balkanlar ve Anadolu sathında halkı düşmana karşı birlik ve beraberliğe ve cihada davet etmesi için M. Akif'i görevlendirmişti.

Berlin'de Neşredilen “El Cihad” Gazetesi

“Öncelikle II. Abdulhamid'in cihad çağrısını savaş bölgelerine yaymak için Osmanlı-Alman istibharatı, İtilaf Devletleri'nin savaş propagandasını etkisiz hale getirmek amacıyla karşı propaganda organı olarak esir kampı Gazetesi “El Cihad” hizmete geçmişti.”¹⁸ Gazetenin esas görevi, Cihad-ı Erber'i dünyaya duyurmak ve Müslümanları cihada davet etmektir. Bu sebeple gazete Mart 1915'den itibaren, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar altı dilde yayınlanmıştır. “Max von Oppenheim'in önerisi ile Berlin'de kurulan “El Cihad” (El Dschihad) Arapça, Almanca, Türkçe, Hintçe, Urduca ve Rusça dillerinde yaklaşık dört yıl boyunca neşredildi. “Her dilde 1.000 adet basılan “Cihad” Gazetesinin basım işlerini Alman İmparatorluk Matbaası yerine getiriyordu. Her nüshadan 500 adedi kamplardaki esirlere dağıtılıyor, kalan nüshalar propaganda için esirlerin geldiği bölgelere, özellikle Kuzey Afrika'ya gönderiliyordu. Gazetenin siyasi sorumluluğunu Oppenheim bizzat üstlenmişti. Gazetenin, dizgi ve teknik işlerini Alman “Kartal Muhabirleri” yerine getiriyordu.”¹⁹ M. Akif ve S. Et-Tunusî'nin, Alman Dışişleri makamları ile sürdürdüğü çalışmaların bir bölümü, El Cihad gazetesinde neşredilen metinlerin tercümesi ve tetkiki ile ilgiliydi. “Gazetenin yazı işleri, tercüme, tasnif, tashih gibi teknik işleri ile yakından ilgilendiler.”²⁰ El Cihad gazetesinden başka Berlin'de “O dönemde kısmen

¹⁸ VHD-Journal, “49. Deutscher Historikertag 2012”, (49. Alman Tarihçiler Günlüğü 2012), Sayı 1, Ekim 2013, s.35.

¹⁹ Gerhard HÖPP, “Muslime in der Mark: als Kriegsgefangene und Internierte In Wunsdorf und Zossen, 1914-1924/Gerhard Höpp Zentrum Moderner Orient, Geisteswissenschaftliche Zentren Berlin e.V. s. ISBN 3-86093-151-2, 1997, s.101.

²⁰ VHD-Journal, “49. Deutscher Historikertag 2012”, (49. Alman Tarihçiler Günlüğü 2012), Sayı 1, Ekim 2013, s.35.

*Arapça İslami gazeteler de neşrediliyordu. Bu noktada onlardan bahsederek: El Cihad; Esir Müslümanlar için gazete. İslam Dünyası; Aylık resimli siyasi, iktisadi ve kültür gazetesi: Ana çizgisi Alman-Müslüman ilişkilerini desteklemek ve özendirmektir.*²¹ *“Esir barakalarında kalan Müslümanlara NfO tarafından hazırlanan propaganda metinleri ve altı dilde yayınlanan “El Cihad” dergisini dağıtıyordu. Dergi savaş esirlerine: “Sizin hürriyetiniz Almanya’nın zafer güvencesi altındadır” teminatını veriyordu.”*²² Nitekim II. Kayser Wilhelm de, “Bağdat Demiryolu” projesi çerçevesinde 1898 yılında İstanbul’a yaptığı seyahatinden sonra, “Hristiyan hacılığı” için Kudüs’e giderken Şam’da yaptığı konuşmada: *“Majesteleri saygıdeğer Sultan ve Halifeleriyle gurur duyan yeryüzüne serpilmiş üç yüz milyon saygıdeğer Müslümanlar, sizi temin ederim ki, Alman İmparatoru (Kayser) bütün zamanlarda sizlerin dostu olacaktır”*²³ demişti. (*Mögen Seine Majestät der Sultan und die dreihundert Millionen Mohammedaner, welche auf der Erde verstreut leben und in ihm ihren Kalifen verehren, dessen versichert sein, dass zu allen Zeiten der Deutsche Kaiser ihr Freund sein wird.*)

Irak Cephesinde Savaşan Asya Taburu

Berlin’de yaptığımız saha araştırmasında, Almanya arşiv kaynakları ve makalelerden elde ettiğimiz bilgiler ışığında Almanya ve Avusturya’daki Kafkas kökenli Müslüman esirlerin Irak cephesine uzanan seyri hakkında önemli bilgiler tespit ettik. Müstakil olarak incelenmesi gerektiğini düşündüğümüz bu konuda kapsamlı çalışma yapılmalıdır. Zira Birinci Dünya Savaşı’nda 50.000 kadar Kafkas kökenli Müslüman asker Batı cephesinde İttifak Devletleri ordularına esir düşmüştür. M. Akif ve diğerler istihbarat görevlilerinin etkisi ile Müslüman esirlerden binlerce gönüllünün Osmanlı cephelerine katıldığını kaynaklar göstermektedir. Alimcan İdris’in, 18 Aralık 1915 tarihli telgrafla esirler hakkında İstanbul’a verdiği rapor son derece önemlidir: *“5 Kanun-ı Evvel 1331 (18 Aralık 1915) Alimcan İdris, ...Yirmi üç Kafkasyalı ve on bin Tatar Müslüman esir toplanmış olmasına rağmen –bir kısmının çalıştırılmak üzere fabrikalara sevk edilmelerinden dolayı– görev*

²¹ Hussein HAMDAN, “Muslime in Deutschland Geschichte – Gegenwart – Chancen” Heidelberg, 2011, s.11.

²² Uwe KLUSSMANN, Makale: “Des Kaisers Dschihadisten”; (İmparatorun Cihatçıları), Der Spiegel Dergisi, Tarih Sayısı, 5/2010.

²³ Uwe KLUSSMANN, Makale: “Des Kaisers Dschihadisten”; (İmparatorun Cihatçıları), Der Spiegel Dergisi, Tarih Sayısı, 5/2010.

yerine vardıkları zaman 3.500 kişi kaldığını görmüşlerdir. ...Teşkilat-ı Mahsusa'dan aldığım talimat üzerine arkadaşlarımdan ayrılıp Avusturya'daki Müslüman esirlerin karargâhına gittim. Ve iki buçuk ay mütemadiyen çalışarak vazifemi ifa ettim.”²⁴ Kadı Abdürreşid İbrahim Efendi “Cihad-ı Ekber” seferberliğinden sonra, Berlin ve Eger/Böhmen'deki esirlerden binlerce askerin “Asya Taburu” adında kurulan özel birlikle Osmanlı cephelerinde savaşa katılmalarını sağlamıştır. Berlin'deki esirlerden “Cihad-ı Ekber'e” icabet etmek için gönüllü olarak 2100 askerin Osmanlı ordusuna katıldığını kaynaklardan öğreniyoruz. “Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye askeri yardımın ilginç bir şekli Kadı Abdürreşid İbrahim Efendi tarafından gerçekleştirildi. Kadı Abdürreşid Almanya'ya esir düşen Rusya Türklerinden (Kazan Türkleri ve Başkurtlardan) İngilizler ve gerekirse Ruslara karşı da savaşmak üzere gönüllü kıtalar topladı. Bunlardan bir tabur (Asya taburu) Irak cephesinde savaşmak üzere Türkiye'ye geldi ve Irak cephesinde birçok şehit verdiler.”²⁵ “Tabur Rusya'nın çıkarma yapma ihtimali olduğu Şile sahiline gönderildi ve burada iki ay kadar görev yaptı.”²⁶ Şile'den yeniden İstanbul'a dönen Asya Taburu Musul'a gönderildi. Fırat üzerinden Bağdat'a hareket eden Asya Taburu, Halep ile Bağdat arasında Dir-zur sancağına sevk edildi. 25 Kasım 1916 tarihinde Divaniye mevkiinde 156. Alay'ın başka taburları, bir topçu bataryası ve bir atlı bölükten ibaret kuvvetlerine dâhil oldu.”²⁷

Halife'nin ilan ettiği Cihad-ı Ekber Müslüman askerleri, Osmanlı saflarına katılmalarının dini vecibe olduğu inancına sabitliyordu. Abdürreşid İbrahim ve beraberindeki görevliler Müslüman esirlerin hem dini ihtiyaçlarını gidermeleri için onlara vaaz-u nasihatler ederken, hem de İtilaf Devletleri cephelerinde savaşan yüz binlerce Müslüman askerin Osmanlı saflarına katılmalarını sağlamak suretiyle düşman ordularını bozguna uğratmaya çalışılıyordu. “Cihadistan propagandası, Alman ve Türklerin yanında savaşa hazır olanları kazanmalıydı. Her iki esir kampında kalan askerlerden yaklaşık 2100 tanesi İstanbul'a gidip Osmanlı ordusuna katılmak için Alman makamlarına müracaat ettiler. Ancak esirlerin çoğunluğu yaygın

²⁴ KELEŞYILMAZ, Vahdet (Dr.), Makale: “Enver Paşa'ya Sunulan Önemli Bir Rapor ve Bunun Işığında Bir Değerlendirme”

²⁵ Prof. Dr. Akdes Nimet “Türkiye ve Rusya XVII Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789–1919)”, Ankara 1970, s.505.

²⁶ “a.g.m.”, s. 26.

²⁷ Prof. Dr. Nadir Devlet, Makale: “I. Dünya Savaşında Osmanlı Safında Çarpışan İdil–Ural Kökenli Asya Taburu”, 13. Türk Tarih Kongresi Bildirisi, Ankara, (4–8 Eylül 1999)

tüberküloz hastalığı ve savaş yorgunluğu sebebiyle tekrar cepheye dönmek istemediler."²⁸ Abdürreşid İbrahim 15 Ocak 1916 tarihinde Avusturya'dan gönderdiği resmi yazışmada şu görüşlere yer vermektedir: "Evvelce arz olunduğu gibi tamamı bir tabur (1002) asker ihzar olunmuş, sevk edilmek üzere dört göz ile intizar olunuyor. Her gün bir hafta sonra denilmekte. Yol da açıldı bakalım. Bunları elbette bir kışlada misafir etmek icab eder. Cihad diyerek gidecekler."²⁹ Müşir Fuad Paşa tarafından 23 Aralık 1915 tarihli Harbiye Nezaret-i Celilesi'ne gönderilen şifreli telgrafta: "...Müslüman olarak bin mevcudlu bir taburun melbusen ve mechuzen dört beş gün zarfında yola çıkacağı misüllü şimdilik mevcut olan on dört bin kişinin de ol suretle peyderpey sevk edileceği maruzdur."³⁰ Kazanlı Osman Kadı'nın 14 Ekim 1915 tarihli yazışmasında: "Defaatle Berlin'den mektub gönderdik. Ulaşıyor mu? Cevaba nâil olamadık"³¹ sözleri ve Abdürreşid İbrahim Efendi'nin, gönüllülerin "sevk edilmek üzere dört göz ile intizar olunuyor. Her gün bir hafta sonra denilmekte." ifadeleri gerek haberleşmede ve gerekse Asya Taburu gönüllülerinin sevk edilmesinde bazı sıkıntıların yaşandığına işaret etmektedir.

Tarihle Tarih Olan Kutü'l-Amâre Zaferi

Küçük Asya olarak adlandırılan Orta Doğu, Sevr Antlaşması ile galip devletler arasında paylaşılacak isteniyordu; Suriye ve Lübnan üzerinde Fransa, Irak ve Filistin üzerinde İngiliz mandasının kurulması hedeflenmişti. İtilaf Devletleri büyük kayıplar vererek Çanakkale cephesini terk ettiler. En büyük tarihî yanlışya düştüklerini gören İngiliz ve Fransızlar Orta Doğu'da hâkimiyet kurmanın peşine düştüler. "Şubat 1917 tarihinde İngilizler hücum için gerekli hazırlıkları tamamlamışlardı ve Bağdat'ı ele geçirince Asya taburu diğer birliklerle Felluce'ye geri çekilme emri aldı. Savaş İngilizler lehine neticelendi ve Asya Taburunun da büyük bir kısmı esir düştü. Esir düşmeyip bin bir meşakkatle kaçıp kurtulanlar 30 Eylül 1917 tarihinde Salhiye adlı bir mevkie ulaştılar."³² "31.1.1916'da Kutü'l-Amâre'yi kuşatmak için

²⁸ Uwe KLUSSMANN, Makale: "Des Kaisers Dschihadisten"; (İmparatorun Cihatçıları), Der Spiegel Dergisi, Tarih Sayısı, 5/2010

²⁹ Vahdet KELEŞYILMAZ (Dr.), Makale: "Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar"

³⁰ a.g.m.

³¹ Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ, Makale: "Enver Paşa'ya Sunulan Önemli Bir Rapor ve Bunun Işığında Bir Değerlendirme"

³² Prof. Dr. Nadir DEVLET, Makale: "I. Dünya Savaşında Osmanlı Safında Çarpışan İdil-Ural Kökenli Asya Taburu", 13. Türk Tarih Kongresi Bildirisi, Ankara, (4-8 Eylül 1999)

İngiliz birlikleri Mezopotamya'da birleşti.”³³ “Bu gelişmeler sürerken bir takım esirler Türkiye safında savaşmak istediklerini bildirerek Alman makamlarına müracaat edince, yukarıda da belirtildiği gibi Abdürreşid İbrahim ve beraberindeki bazı imamlar Teşkilat-ı Mahsusa tarafından Berlin'e gönderildi.”³⁴ “İngilizler, Osmanlı Türklerini Mezopotamya'dan çıkarmak için Irak'a muhteşem bir harekât başlattı. Ancak olağanüstü başarısızlığa uğradılar ve 13.000'den fazla askerini Türklere esir vererek 29 Nisan 1916 tarihinde Kutül-Amâre'deki birlikleri ile teslim oldular.”³⁵ “Türk basınında çıkan Almanya kaynaklı haberlere göre dört ay Kutül-Amâre'de esir durumda olan General Townshend'in durumu Avrupa basınında da sık sık gündem olmaktadır. Özellikle İngiliz kamuoyu endişeli bir şekilde gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Generali kurtarmak için yapılan tüm çabalar boşa gidiyordu.”³⁶ “İngilizlerin Kutül-Amâre'de teslim olmaları haberi Berlin, Viyana, Peşte ve Sofya gibi müttefik ülkelerin başkentlerinde de büyük bir sevinçle karşılanmış ve kutlanmıştır. Almanya'nın başkenti Berlin'de ise özel kutlamalar yapılmıştır. Berlin şehri bayraklar ile donatılmış, bütün gazetelerde Türk ordusunu öven yazılar yayımlanmıştır. Okullar tatil edilmiş ve halk, Osmanlı elçiliği önüne gelerek Türk bayrağını selamlamıştır.”³⁷ “Alman İmparatorunun da Kut zaferi kutlamalarına katılması Almanya için Kutül-Amâre muzafferiyetinin ehemmiyetini göstermekteydi. Alman yetkililerce Türkiye'ye Türk ordusunu tebrik eden telgraflar gönderilmiştir.”³⁸ [Resim 6] “5.6.1916'da Araplar, Türk hâkimiyetine karşı Mekke Şerifi Hüseyin'in etrafında birleştiler. 4.8.1916'da Alman-Türk birliklerinin cephelerinden yapılan saldırılar, Süveyş Kanalı önlerindeki kum tepelerine konuşlanan İngiliz kuvvetler tarafından geri püskürtüldü. 11.3.1917'de İngilizler Bağdat'ı işgal etti.”³⁹ “Asya Taburuna mensup 30 kadar asker İngilizlere esir düşmüştü. Ancak değişik taraflara kaçışanlar sonra Miyadin'de bir araya gelerek 170 kişilik bir güç oluşturdular ve tekrar göreve başladılar. Mayıs 1918 tarihinde ise Asya Taburunun mensupla-

³³ Jan Ruhn, Der Erste Weltkrieg, Eine Belegarbeit über den Ersten Weltkrieg Katharina-von-Hagenow Gymnasium (Katharina-von-Hagenow Lisesi, Birinci Dünya Savaşı Dönem Çalışması)

³⁴ Prof. Dr. Nadir DEVLET, Makale: “I. Dünya Savaşında Osmanlı Safında Çarpışan İdil-Ural Kökenli Asya Taburu”, 13. Türk Tarih Kongresi Bildirisi, Ankara, (4-8 Eylül 1999)

³⁵ Jürg Stüssi-Lauterburg, Militärhistoriker (Askeri Tarihiçi), Neu Fricktaler Zeitung (Gazetesi), 19. Kasım 2015

³⁶ Kutül-Amâre Mahsurinin Hali Fena, Tercüman-ı Hakikat, 16 Nisan 1916

³⁷ Kutül-Amâre'nin Sukutu Hakkında, İkdâm, 1 Mayıs 1916

³⁸ Townshend' in Esareti ve Müttefiklerimizin Süruru, Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1914

³⁹ Jan RUHK, Der Erste Weltkrieg, Eine Belegarbeit über den Ersten Weltkrieg Katharina-von-Hagenow Gymnasium (Katharina-von-Hagenow Lisesi, Birinci Dünya Savaşı Dönem Çalışması)

rına İstanbul'a dönme emri geldi. Askerleri Fatih Medresesi'ne yerleştirildi. İstanbul Merkez Komutanı Miralay Cevdet Paşa bu askerlere madalyalar taktı ve beratlarını verdi. Böylece terhis edilmiş oldular."⁴⁰

Sonuç

İtilaf ve İttifak Devletleri arasında iki cephenin savaşı olarak tarihe geçen Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedeni gerçekte Arşidük Ferdinand ve eşinin öldürülmesi midir? Veya suikastın failleri olarak tutuklanan beş kişiden dördünün yirmi yaşın altında, tecrübesiz gençler olması, ilk bombalı suikastla yara almadan atlatan Ferdinand'ın, yetersiz güvenlik önlemlerine rağmen ısrarla Saraybosna'da kalmaya devam etmesi ve beş gün sonra uğradığı ikinci suikastla öldürülmesi tesadüf müdür? Elbette hayır! Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedeni gerçekte tarihe düşülen kayıtların ötesinde bir sıra sebeplerin rol oynadığı, küresel güçlerin, dünyanın servetini ve insan gücünü paylaşılacak için hazırladığı kötü bir oyunun bilinmeyen sırları ile doludur. Bu oyunun kötü rolü için seçilen beş genç, insanlık tarihinin asla unutamayacağı ve her devirde insanlığın acı biçimde yeniden yaşayacağı savaşların miladını başlattıklarını kendileri de bilmiyorlardı. Nitekim yaşanan felaketlerden insanlık ders çıkartmamış olmalı ki, yirmi yıl aradan sonra yeni geliştirilen ağır silahların gücünü sınamak ve dünya üzerinde "en büyük güç" olma yarışını kazanmak adına İkinci Dünya Savaşı da yaşanmıştır. Her iki savaşın sonuçlarının milletler üzerinde bıraktığı derin yaralar sarılmaya muhtaçken, dünya hâkimiyetinde en büyük paya sahip olmak isteyen güçler bir asrı aşkın süreden beri dünya ölçeğinde süren bölgesel savaşların perde arkasında durmaktadır. Uluslararası anlaşmalara rağmen insan hakları ihlal edilerek işgaller, iç savaşlar ve soykırımlar mütemadiyen devam etmektedir. Orta Doğu'da, Kuzey Afrika'da, Balkanlar'da, Kafkaslar'da, Uzak Asya'da bir asır önce yaşanan savaşlar, bir asır sonra nöbetler halinde aynı coğrafyalarda mütemadiyen sürdürülmektedir. Dün olduğu gibi günümüzde de çıkar kavgalarının ana aktörü olan güçler dünyayı yeni bir felaketin çemberine doğru sürüklemekte kararlı gözükmektedir.

⁴⁰ Prof. Dr. Nadir DEVLET, Makale: "I. Dünya Savaşında Osmanlı Safında Çarpışan İdil-Ural Kökenli Asya Taburu", 13. Türk Tarih Kongresi Bildirisi, Ankara, (4-8 Eylül 1999)

KAYNAKÇA

- Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ, Makale: “Enver Paşa’ya Sunulan Önemli Bir Rapor ve Bunun Işığında Bir Değerlendirme”
- Klaus D. VOSS, Makale: “Dschihad an der Seite von Kaiser und Reich; Kayser ve İmparatorluk Safında Cihat”, PAZ Gazetesi, (Preussische Allgemeine Zeitung) 26.01.2013. Online için bkz.: <http://www.preussischeallgemeine.de/nachrichten/artikel/dschihad-an-der-seite-von-kaiser-und-reich.html>
- Wolfgang G. SCHWANITZ, Makale: “Max von Oppenheim und der Heilige Krieg. Zwei Denkschriften zur Revolutionierung islamischer Gebiete 1914 und 1940”
- Klaus D. VOSS, Makale: “Dschihad an der Seite von Kaiser und Reich; Kayser ve İmparatorluk Safında Cihat”, PAZ Gazetesi, (Preussische Allgemeine Zeitung) 26.01.2013. Online için bkz.: <http://www.preussischeallgemeine.de/nachrichten/artikel/dschihad-an-der-seite-von-kaiser-und-reich.html>
- Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ, Makale: “Enver Paşa’ya Sunulan Önemli Bir Rapor ve Bunun Işığında Bir Değerlendirme”
- Hussein HAMDAN, Makale: “Muslime in Deutschland Geschichte – Gegenwart – Chancen”; Heidelberg, s. 11, 2011, (Almanya’daki Müslümanların Geçmişi, Bugünü, Beklentileri)
- Karl Emil von Schowingen SCHABINGER, “Weltgeschichtliche Mosaikssplitter, Erlebnisse und Erinnerungen eines Kayserlichen Dragomans”, Baden–Baden 1967, s. 104–107. (Dipnot: Kadir KON)
- Karl Emil von Schowingen SCHABINGER, “Weltgeschichtliche Mosaikssplitter, Erlebnisse und Erinnerungen eines Kayserlichen Dragomans” Baden–Baden 1967, s. 104–107. (Dipnot: Kadir KON)
- Kadir KON, Makale: “I. Dünya Savaşı’nda Yeni Bilgiler Işığında Mehmed Akif’in Almanya Seyahati”
- Uwe KLUSSMANN, Makale: “Des Kaisers Dschihadisten”; (İmparatorun Cihatçıları), Der Spiegel Dergisi, Tarih Sayısı, 5/2010

- Dr. Susanne BRANDT, “Die Geschichte des Ersten Weltkrieges 1914 – 1918, Begleitdokumentation zum Webvideo, Universität Düsseldorf” Herausgeber: Landeszentrale für politische Bildung Nordrhein–Westfalen im Ministerium für Familie, Kinder, Jugend, Kultur und Sport des Landes Nordrhein–Westfalen (Birinci Dünya Savaşı Tarihi 1914–1918, Düsseldorf Üniversitesi, Belgesel Film Metni, Yayınlayan: Kuzey Ren–Vestfalya Aile, Gençlik, Kültür ve Spor Bakanlığı)
- Welt Krieg Gedenken, Materialien für Gottesdienste und Gemeindegarbeit, Zentrum Ökumene und Zentrum Verkündigung der Evangelischen Kirche in Hessen und Nassau 2014, s. 19 (Dünya Savaşı Anma Günü, Hessen ve Nassau Protestan Kilisesi Ekümenik Merkezi)
- Lütfullahoğlu, “Asya Taburu–Türkiyeni Saklau Yulında İdil–Ural Türk–Tatarları”, Yangı Milli Yul, sayı 12, 1931, s. 13.
- VHD–Journal, “49. Deutscher Historikertag 2012”, (49. Alman Tarihçiler Günü 2012), Sayı 1, Ekim 2013, s. 35
- Hussein HAMDAN, “Muslime in Deutschland Geschichte – Gegenwart – Chancen” Heidelberg, 2011, s. 11 (Almanya’daki Müslümanların Geçmişi, Bugünü, Beklentileri)
- Klaus D. VOSS, Makale: “Dschihad an der Seite von Kaiser und Reich; Kayser ve İmparatorluk Safında Cihat”, PAZ Gazetesi, (Preussische Allgemeine Zeitung) 26.01.2013. Online için bkz.: <http://www.preussischeallgemeine.de/nachrichten/artikel/dschihad-an-der-seite-von-kaiser-und-reich.html>
- VHD–Journal, “49. Deutscher Historikertag 2012”, (49. Alman Tarihçiler Günü 2012), Sayı 1, Ekim 2013, s. 35
- Gerhard HÖPP, “Muslime in der Mark: als Kriegsgefangene und Internierte In Wünsdorf und Zossen, 1914–1924/Gerhard Höpp Zentrum Moderner Orient, Geisteswissenschaftliche Zentren Berlin e.V. s. ISBN 3–86093–151–2, 1997, s.101
- VHD–Journal, “49. Deutscher Historikertag 2012”, (49. Alman Tarihçiler Günü 2012), Sayı 1, Ekim 2013, s. 35
- Hussein HAMDAN, “Muslime in Deutschland Geschichte – Gegenwart – Chancen” Heidelberg, 2011, s. 11 (Almanya’daki Müslümanların Geçmişi, Bugünü, Beklentileri)

- Uwe KLUSSMANN, Makale: “Des Kaisers Dschihadisten”; (İmparatorun Cihatçıları), Der Spiegel Dergisi, Tarih Sayısı, 5/2010
- Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ, Makale: “Enver Paşa’ya Sunulan Önemli Bir Rapor ve Bunun Işığında Bir Değerlendirme”
- Prof. Dr. Akdes NİMET, “Türkiye ve Rusya XVII Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı’na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789–1919)”, Ankara 1970, s. 505 “a.g.k.”, s. 26.
- Prof. Dr. Nadir DEVLET, Makale: I. Dünya Savaşında Osmanlı Safında Çarpışan İdil–Ural Kökenli Asya Taburu, 13. Türk Tarih Kongresi Bildirisi, Ankara, (4–8 Eylül 1999)
- Uwe KLUSSMANN, Makale: “Des Kaisers Dschihadisten”; (İmparatorun Cihatçıları), Der Spiegel Dergisi, Tarih Sayısı, 5/2010
- Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ, Makale: “Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar” a.g.m.
- Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ, Makale: “Enver Paşa’ya Sunulan Önemli Bir Rapor ve Bunun Işığında Bir Değerlendirme”
- Prof. Dr. Nadir DEVLET, Makale: I. Dünya Savaşında Osmanlı Safında Çarpışan İdil–Ural Kökenli Asya Taburu, 13. Türk Tarih Kongresi Bildirisi, Ankara, (4–8 Eylül 1999)
- Jan RUHK, “Der Erste Weltkrieg, Eine Belegarbeit über den Ersten Weltkrieg Katharina–von–Hagenow Gymnasium (Katharina–von–Hagenow Lisesi, Birinci Dünya Savaşı Dönem Çalışması)
- Prof. Dr. Nadir DEVLET, Makale: I. Dünya Savaşında Osmanlı Safında Çarpışan İdil–Ural Kökenli Asya Taburu, 13. Türk Tarih Kongresi Bildirisi, Ankara, (4–8 Eylül 1999)
- Jürg STÜSSI–LAUTERBURG, Militärhistoriker (Askeri Tarihçi), Neu Fricktaler Zeitung (Gazetesi), 19. Kasım 2015
- Kutü’l-Amâre Mahsurinin Hali Fena, Tercüman-ı Hakikat, 16 Nisan 1916
- Kutü’l-Amâre’nin Sukutu Hakkında, İkdâm, 1 Mayıs 1916
- Townshend’ in Esareti ve Müttefiklerimizin Süruru, Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1914

- Jan RUHK, “Der Erste Weltkrieg, Eine Belegarbeit über den Ersten Weltkrieg Katharina-von-Hagenow Gymnasium (Katharina-von-Hagenow Lisesi, Birinci Dünya Savaşı Dönem Çalışması)
- Prof. Dr. Nadir DEVLET, Makale: I. Dünya Savaşında Osmanlı Safında Çarpışan İdil-Ural Kökenli Asya Taburu, 13. Türk Tarih Kongresi Bildirisi, Ankara, (4-8 Eylül 1999)
- Prof. Dr. Jürgen PAUL, Makale: “Einführung in die Geschichte der islamischen Länder, Staatsreformen im Osmanischen Reich” (İslam Devletleri Tarihine Giriş, Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet Reformları)
- Mark BODENSTEIN, Doktora Tezi: Islamisierung von Muslimen? Fragen zur Institutionalisierung muslimischer Repräsentanz und Religionslehrausbildung in Deutschland und Österreich Der Universität Erfurt, 10.09.1971, s. 8 (Müslümanların İslamlaşması)
- Historisches Museum Frankfurt, Gefangene Bilder, Wissenschaft und Propaganda im Ersten Weltkrieg, 11.09.2014 – 15.02.2015 (Frankfurt Tarih Müzesi, Savaş Esirleri Resimleri, Birinci Dünya Savaşı’nda Bilim ve Propaganda)
- Iskander GILIJAZOV, Makale: “Muslime in Deutschland: Von der Zwanziger Jahren zum “İslamische Faktor” Während des 2. Weltkrieges”; (Almanya’daki Müslümanlar, 20. Yüzyıldan 2. Dünya Savaşına “İslam Faktörü” a.g.m.
- Mark BODENSTEIN, Doktora Tezi: Islamisierung von Muslimen? Fragen zur Institutionalisierung muslimischer Repräsentanz und Religionslehrausbildung in Deutschland und Österreich Der Universität Erfurt, 10.09.1971, s. 8 (Müslümanların İslamlaşması)
- Ingeborg BÖER, Ruht HAERKÖTTER, Petra KAPPERT, “Türken in Berlin 1871-1945: Eine Metropole in den Erinnerungen osmanischer und türkischer Zeitungen”, Berlin-New York: de Gruyter, 2002, ISBN: 3-11-017465-0, s. 124
- Resim: Abdulkadir İNALTEKİN, Aralık 2013
- Resim: a.g.k., Aralık 2013
- Resim: a.g.k., Haziran 2013

KAYNAK RESİMLER:

[Resim 1] Max Freiherr von Oppenheim Stiftung (Kaynak: Oppenheim Vakfı)

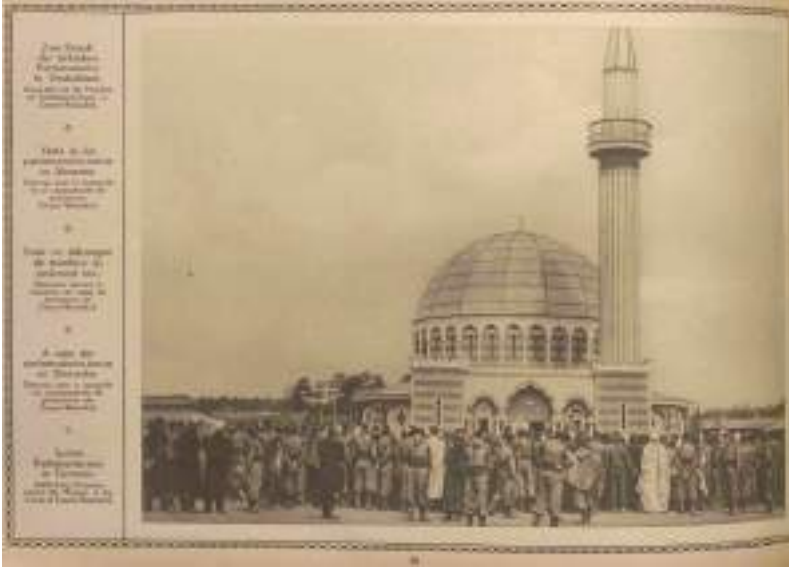

[Resim 2] “Museum Europäischer Kulturen, Staatliche Museen zu Berlin, Fotografien: Franz-Scarciglia, Ute)” (Avrupa Kültür Müzesi, Berlin Devlet Müzesi, Resim: Franz-Scarciglia, Ute) Kuzey Afrika, Hindistan, Afganistan, Fas, Cezayir, Arap ve Türklerden oluşan eserler.

[Resim 3] "25 März 1915, El Dschihad, Nr. 2, Museum Europäischer Kulturen, "Stiftung Preussischer Kulturbesitz Otto Stiehl, El Dschihad, Türkotatarische Ausgabe Nr. 2, Ident. Nr: VIII Eu 27494 © Foto: Museum Europäische Kulturen, Staatliche Museen zu Berlin"

(El Cihad Gazetesi, 25. Mart 1915, Tatar Türkçesi Sayısı No: 2, Tasdik No: VIII Eu 27494, Prusya Kültür Vakfı Otto Stiehl, Resim: Avrupa Kültür Müzesi, Berlin Devlet Müzesi)

[Resim 4] “*Museum Europäischer Kulturen, Staatliche Museen zu Berlin, Fotografien: Franz-Scarciglia, Ute*” (Avrupa Kültür Müzesi, Berlin Devlet Müzesi, Resim: Franz-Scarciglia, Ute) Türk parlamenterlerin Almanya ziyaretinde, Zossen–Wünsdorf esir kampı Camiinde savaş esirlerine hitap ederken, 1915.

Bundesarchiv, Bild 146-1905-051-33
Foto: o. Ang. 1 April 1915

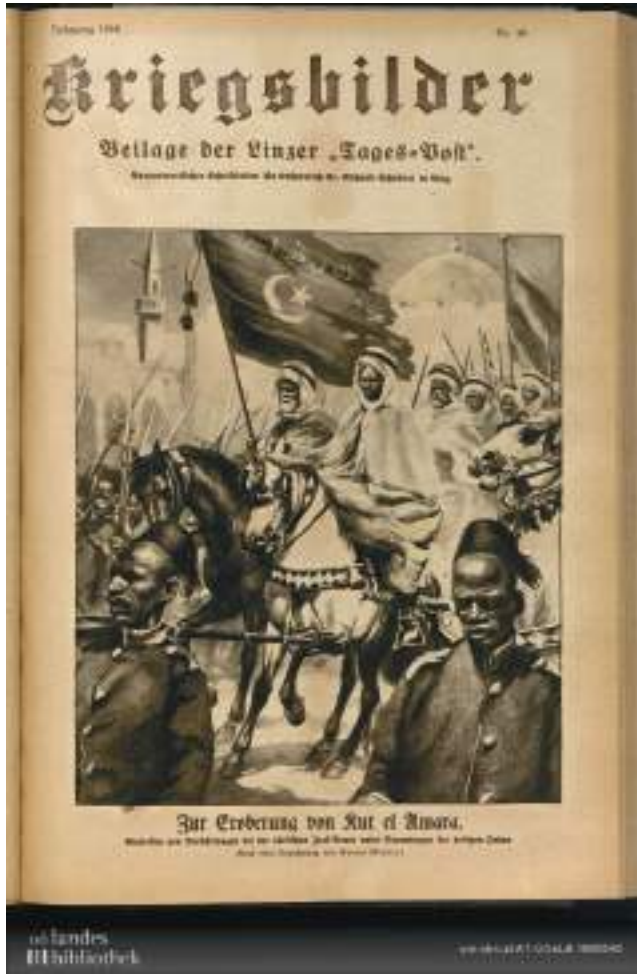
[Resim 5] “*Bundesarchiv Bild 145.1995.051.33, Foto: o. Ang. (Frank A.I.) 1 April 1915*” (Devlet Arşivi, Resim No: 145.1995.051.33, 1 Nisan 1915, Resmi çeken: Frank A.I. “yukarıda bildirilen”) Zossen–Wünsdorf esir kampında bayram namazı.

[Resim 5 “Abb. 24: Muslimische Kriegsgefangene vor der Moschee im “Halbmondlager” Berlin-Wünsdorf 1915”⁴¹ (Resim 24: Berlin-Wünsdorf’ta, “Hilal” esir kampı cami önünde Müslüman savaş esirleriyle, 1915)

Solda: Mehmet Akif Ersoy’un (ortada siyah takım elbiseli) Berlin’deki Wünsdorf “Hilal” esir kampına ilk gelişi, Kasım 1915. Sağda: Şeh Salih Et-Tunusi M. Akif Ersoy ile Berlin seferinde.

⁴¹ BÖER, Ingeborg, HAERKÖTTER, Ruht, KAPPERT, Petra, “Türken in Berlin 1871–1945: Eine Metropole in den Erinnerungen osmanischer und türkischer Zeitungen“, Berlin–New York: de Gruyter, 2002, ISBN: 3-11-017465-0 , s. 124

[Resim 6] "Jahrgang 1916, Nr. 20, Kriegsbilder, Beilage der Linzer "Tages-Post", Verantwortliche Schriftleiter für Österreich, Dr. Richard Schubert in Linz.

*Zur Eroberung von Kut el Amara, Eintreffen von Verstärkungen bei der türkischen Kraft-Armee unter Vorantragen der heiligen Fahne. (Nach einer Urzeichnung von Bruno Richter). Oö Landes Bibliothek nbn: at: AT-OOeLB-1685543"*⁴²

(Yıl 1916, Sayı: 20, Savaş Resimleri, "Posta Günlüğü" Linz İlavesi. Avusturya/Linz için Yazı işleri sorumlusu Dr. Richard Schubert.

Kutü'l-Amâre Zaferi, Türk ordusu için gelen takviye kuvvetlerinin kutsal bayrağın öncülüğünde gelişi. (Bruno Richter'in eski bir tasarımı, Avusturya Devlet Kütüphanesi)

⁴² oö Landes Bibliothek urn: nbn:at: AT-OOeLB-1685543

[Resim 7] (Ehrenfriedhof Zehrendorf) Zehrendorf anıt mezarlıkta Müslüman esirler için yaptırılan anıt 1915. Taş üzerindeki yazı, Kazanlı Osman Kadı imzasını taşıyor: “Hu velbaki. İkinci Wilhelm devri harbi umumunda Rusya esirlerinden Kazan Müslümanları ruhuna Fatiha! Kebir Osman Kadı”⁴³

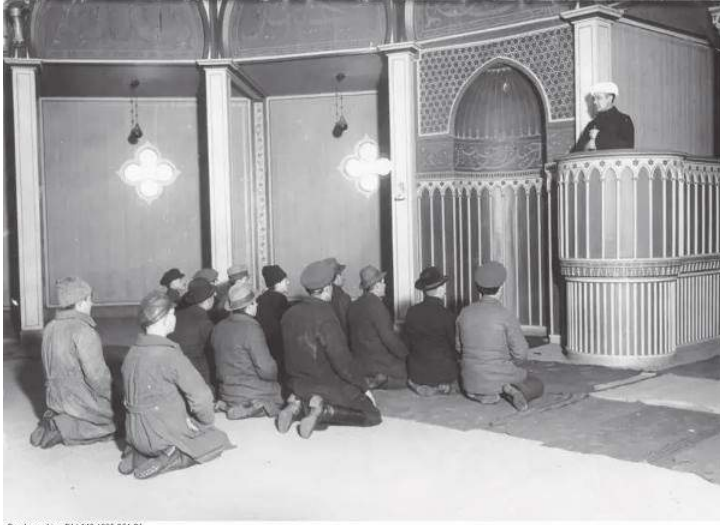
[Resim 8] (Ehrenfriedhof Zehrendorf) Zehrendorf anıt mezarlıkta Müslüman mezarları.⁴⁴

⁴³ Resim: Abdulkadir İNALTEKİN, Aralık 2013

⁴⁴ Resim: a.g.k.

[Resim 8] (Ehrenfriedhof Zehrendorf) Zehrendorf anıt mezarlıkta kible taşı. ⁴⁵

Bundesarchiv, Bild 146.1990.061.31
Foto: Frank A.I. 1920/1922 ca.

[Resim 9] “*Bundesarchiv Bild 146.1990.061.31, Foto: Frank A.I. 1920/1922 ca.*”

(Devlet Arşivi, Resim No: 146.1990.061.3, Resmi çeken: Frank A.I. yaklaşık 1920/1922 yılları.) 1918’de esirlerin ülkelerine gönderilmesinden sonra Berlin’de kalan az miktarda Tatar Müslümanlar Wünsdorf Camiini kullanmaya devam ettiler.

⁴⁵ Resim: a.g.k., Haziran 2013

UNUTULAN CEPHEDE UNUTULMAYAN HATIRALAR: IRAK VE KUTÜ'L-AMÂRE HATIRALARI ÜZERİNE BİR DENEME¹

AHMET ÖZCAN*

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yıldönümü askerî tarih alanındaki çalışmaları hızlandırdığı gibi bugüne kadar yayımlanmamış hatırat, günlük, mektup türünden eserlerin de gün yüzüne çıkması için teşvik eden bir zemin oluşturmuştur. Savaşın bütününe veya cephelerine dair resmî askerî kaynakların bulunduğu teknik materyallerin ötesinde şahısların duygusal hareketliliğini de içeren hatırat-günlük vb. metinlerin insan ve savaş arasındaki ilişkiyi ortaya koyması anlamındaki önemli yeri tartışılmazdır. Hatırat-günlük türü metinleri yazarların neredeyse istisnasız büyük çoğunluğu rütbeli personeldir. Rütbeli personel içerisinde muvazzafaların yanı sıra yedek subaylar da cepheye dair metinler ortaya koymuşlardır. Hatıra-günlük tarzı metinlerin muhteva bakımından şekillenişinde yazarların sorumluluk derecesinin etkisi vardır, cephenin savaş pratiği, bulunulan bölgenin toplumsal, coğrafi özellikleri ve düşmana dair bilgiler bunlar karşısında askerlerin içinde bulunduğu durum yazarların kolektif hafıza ve bireysel algılarıyla yorumlanmış olarak metinlere yansır. Mesela Irak havalisinde aşiretlerin savaş sırasındaki tavırları Türkiye'deki Arap imgesinin oluşumunda etkili olurken bu etkinin oluşumunda bölgeyi konu edinen hatıratların önemli bir yeri vardır. Bunun yanı sıra arazi şartları, yönetime olan tepkiyi moral ve motivasyon durumunu hatırat-günlük türü eserlerde bulabiliriz. Bildirimizin ana hatları bu türden eserler üzerine inşa edilirken, genel olarak Irak havalisine dair yazılmış hatırat-günlük tarzı metinlerin bibliyografik tespiti, bölgeye dair izlenimler, iklim şartlarının bu metinlere yansımaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutü'l-Amâre, Irak, Hatırat, Aşiret, Askeri Tarih, Araplar.

¹ Bu yazının hazırlanması sırasındaki yardımlarından dolayı P. Albay Fatih Gürses'e teşekkür ederim.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, kitapcigezgin@yahoo.com

Giriş

Belirli kaidelerle sınırlanmış resmi kaynakların dışında savaşın bütünü veya cephelerine dair teknik bilgiyle birlikte bireyin duygusal dünyasını yansıtan hatırat-günlük gibi metinlerin insan ve savaş arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından tarih araştırmalarında tartışılmaz bir yeri vardır. Hatırat-günlük türünden metinleri yazanların neredeyse büyük çoğunluğu rütbeli personeldir. Yüksek rütbeli ve cephe sorumluluğu almış subayların yanı sıra düşük rütbeli muvazzaf subay, yedek subay nadir de olsa astsubay ve astı rütbedekilerin hatıratlarına rastlanır. Hatıratların okur ve araştırmacılar arasındaki popülerliği genellikle yazarın rütbesiyle doğru orantılı olmuştur. Tabii ki muhtevanın içeriğinde hatırat yazarının üstlendiği görevlerin bulunduğu makamların etkisi vardır. Cephenin savaş pratiği, bulunulan bölgenin toplumsal, coğrafi özellikleri, düşmana dair bilgi ve bunlar karşısında askerlerin içinde bulunduğu durum, harbin gidişatını anlatan metinler hatırat yazarının bireysel algı, tecrübesinin yanı sıra özellikle yorumlarda ideolojik formasyonlarının etkisinde kaldıklarını göstermektedir. Mesela Irak havalisindeki aşiretler veya düşman ordusunun imkanlarına karşılık Osmanlı ordusunun imkansızlıkları, komuta kademesi, sevk ve idare gibi konulardaki kanaatler, moral ve motivasyon durumu konusunda yazarları duygusal bir gerilim içinde bulabiliriz. Esas itibarıyla Irak Cephesi hatırat ve günlükleri üzerinden inşa edilecek bildirimizde, öncelikle tarih yazımı açısından bir değerlendirme, Irak havalisine dair yazılmış hatırat-günlük tarzı metinlerin bibliyografik ve teknik açıdan tespiti ardından, bölgenin algılanması, aşiretler veya Araplar merkezinde olmak üzere cephedeki gündelik hayat, komuta vs konulardaki şikayet ve kanaatler metinlerde geçen ifadeler doğrultusunda değerlendirilecektir. Temel argümanımız hatıratlarda paylaşılan bilgilerin tarih referanslı kolektif kanaat ve değerlere dönüşürken aynı zamanda siyasal ve sosyolojik işlevinin olduğu yönündedir. Mesela “*Birinci Dünya Savaşı’nda Araplar bizi arkadan vurdu*”, “*Arapların ihaneti*” şeklinde ifade bulan deyimlerin kolektif bir kanaate dönüşmesi siyasal ve toplumsal işlevinin dışında düşünülemez. Bu ifadelerin negatif Arap imgesini besleyen kanaatlere dönüşmesinde tarihsel süreç ve özellikle Ortadoğu’da yaşanan savaşların etkisi olduğu genellikle vurgulanır. Birçok çalışmada dile getirilmiş olsa da, negatif Arap

imgesinin temellerini oluşturan tarihsel süreç hatıratlar üzerinden sistematik çalışmalara pek konu olmamıştır. Bu bildirinin amacı Arap imgesinin oluşumunda hatıratların oynadığı role dikkat çekmek ve örneklerle bunu ortaya koymaktır. Bahsedilen imge belirli bir coğrafyayla ilgili olarak ortaya çıktığı için kısaca coğrafyanın durumu ve bu coğrafyada yaşananların müsebbibi olarak görülen yöneticiler hakkındaki eleştiri örneklerine de yer verilecektir. Hatıratlar üzerinden yapılacak kapsamlı çalışma ve analizler sadece Araplar değil diğer Osmanlı tebaası halklarla ilgili kanaatlerin oluşumunu göstermesi açısından da imkân sunmaktadır. Elbette burada sınırlı örnekler kullanmak durumundayız. Bunun için bildiri olarak düşündüğümüz bu çalışmada konuların ayrıntılarına makale gibi girmeyeceğimizi, ayrıca günlük ve hatırat ayırımına yanaşmadan ikisini birlikte değerlendirdiğimizi ve nihayetinde başlıkta belirtildiği gibi bildirimizin bir deneme olduğunu vurgulamalıyız.

Tarih Yazımı ve Hatırat

Son yıllarda harp tarihi ve askerî tarihe artan ilginin hem nicelik hem nitelik açısından kayda değer bir tarihî bilgi üretimine paralel geliştiği gözlenmektedir. Özellikle çalışmaların artışında kolektif hafızada canlılığı süren savaşların yüzüncü yıldönümlerinin gelmiş olmasının etkisinin daha büyük olduğu söylenebilir. Balkan Harbi'nin bu hafızadaki yeri yüzüncü yıldönümü anmalarının daha çok akademik çevrelerle sınırlı kaldığını gösterirken Birinci Dünya Savaşı ise Çanakkale Zaferi üzerinden millî tarih kurgusunun içinde yaşamaya devam ediyor. Üstelik her geçen yıl toplumsal katılım ve kültür endüstrisi kapsamındaki ürünleriyle paylaşımı artıyor. Bu yıl Birinci Dünya Savaşı'nın farklı bir zaferi daha bu anmalara dâhil oldu. Son birkaç yıldır üzerinde “unutulan zafer” adıyla internet-medya aracılığıyla durulan, fakat yüzüncü yıldönümü olması itibarıyla bu yıl akademik faaliyetlerin konusu olarak da hatırlanan Kutü'l-Amâre kuşatmasıyla Irak Cephesi popüler ilgi alanı olarak yeniden gündeme geldi. Buna bağlı olarak da belirli bir oranda akademik ve popüler yayın artışı görülmektedir.

Millî tarihler savaş söz konusu olduğunda zaferleri yazmaya odaklanırlar. Zaferlerin sürekli hatırlanmasını sağlayan etkinlikler ve zafere dair bilgiyi bu etkinlikler vasıtasıyla yeniden üretirler. Mağlubiyetler ise ancak tarih sahnesinin uzak bir köşesinde yerlerini alabilirler. Bir zafer olmasına rağmen hatırlanma konusunda istisna teşkil eden Kutü'l-Amâre Zaferi'nin çoğu yerde bir cümleyle geçiştirilmiş olması, aktörlerinin millî tarih kitapları hatta genel tarih kitapların-

da dahi anılmaması Türkiye'deki tarihçiliğin Birinci Dünya Savaşı tarihine bakışı ve ürettiği bilginin kifayetsizliği bu bildirinin sınırları içinde tartışılması uygun olmayan bir problemidir². Modern bir disiplin olmadan önceki tarihçiliğin genel zaafı olarak bütün hikâyeyi büyük adam figürüyle anlatması görülüyordu. Bu yöntemin tarihçiliğin veya tarihi anlatının tabiatından kaynaklanan bir mecburiyet gibi günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Ancak onlarca farklı tarih yazımı örneğinden biri ve tarihçiliğin yeterince gelişmediği ülkelerin ulusal tarih anlatılarında olduğu kadar akademik metinlerin de vazgeçilmez yöntemi olmaya devam ediyor.

Küçük rütbelinin, sıradan askerin harp alanındaki yeri, ancak kendisinin yazılı metne dönüştürdüğü ifadeleriyle yani mektup, günlük ve hatıratlarla ortaya çıkmaktadır. Daha doğrusu resmi kayıtlar, albümler rütbesiz olanı veya sorumluluk alma itibarıyla daha düşük rütbede olanı kaydetmeler bile harbin hikâyesi yazılırken onların bulunduğu yer ancak popüler anlatılara malzeme olarak sunulabileceği zaman kullanılmaktadır. Çanakkale Savaşı'nda normal şartlar altında bir kişinin kaldırması mümkün görünmeyen mermiyi topa yerleştiren Seyyid Onbaşı gibi sembolik olarak kalıyor veya gerçekten var olup olmadığı tartışılmaya açılan Ulubatlı Hasan gibi figürler popüler anlatının kahraman arayışında yer bulabiliyorlar. Bu durumda Halil Paşa ile ilgili olarak bir paradoksla karşılaşıyoruz. Kutü'l-Amâre Zaferi'nin komutanı Halil Paşa ne sıradan ne de rütbesiz bir asker. Millî tarih metinlerine baktığımızda muzaffer komutanların arasında kendisine yer bulunamamış. Ona bir yer bulunması aynı zamanda Kutü'l-Amâre Zaferi'ne yer bulunması olacaktı. Bunun için uzan zaman beklendi, ancak zaferin yüzüncü yılı münasebetiyle yapılan faaliyetlerle hem zafer hem de Halil Paşa tarihte hak ettikleri yere oturtulmaya çalışılmaktadır.

Burada kaynaklarımızı hatıratlar oluşturduğuna göre bu konuda Halil Paşa ya atfedilen hatıratın bölge ve zaferle ilgili en önemli kaynaklardan olması beklenirdi; fakat atfedilen derken esasında imalı bir ifade kullanmış olduk. Bu hatırat defalarca yayınlanmasına rağmen sahilliği konusunda şüphe taşımaktadır ki bu konuyu farklı bir yazıyla tartışmayı uygun buluyoruz. Rütbece düşük askerlerden olması veya Halil Paşa ve Kutü'l-Amâre örneğinde görüleceği üzere-ki bunun nedenleri üzerinde durmuyoruz- farklı nedenlerden dolayı resmî tarih metinlerinin

² Bkz. Ahmet Özcan, "Kutü'l-Amâre Zaferi'ni Tarihe Yazmak", Unutulan Zafer: Kutü'l-Amâre, 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu, İstanbul 2016.

yer vermediği ulusal tarih anlatısına eklemelenmemiş konu ve aktörlerin sığınağı durumundaki hatıratlar “ben de vardım” şeklinde tarih sahnesinde yer alma arzusunun ifadesidir. Mesela muvazzaf subayların hatıraların yazma nedenlerinin başında yeni nesil subaylara tecrübelerini aktarmak gelir. Bunların bir kısmı ders kitabı talimname şeklinde kitaplarla tecrübelerini aktarmayı denerler. Hatıra yazmanın bir başka nedeni de icraatlarından dolayı yapılan eleştirilere ve ithamlara, uğradığı haksızlıklara karşı savunmadır. Tabii ki tarihe ışık tutmak ve tarihte oynadığı rolü göstermek için de hatırat yazılmaktadır. Yedek subaylar için ilki iki nedenin geçerliliği yoktur, üçüncü nedenle ilişkilidirler yani daha önce belirttiğimiz gibi yaptığı fedakârlıkların bilinmesini “ben de vardım” diyerek isterler³. Elbette bellek üzerine çalışmalar hafıza, unutma, hatırlama meselelerinin psikolojik analizleri ve kavramsallaştırmaları hatıratların yazımı konusunda farklı açıklamalar getirebilir; fakat bizim ilğimiz bunların ötesindedir⁴.

Hatıratlarda Irak Cephesi

Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yıldönümünün askerî tarih alanındaki çalışmaları hızlandırdığı ve bugüne kadar yayımlanmamış hatırat, günlük, mektup türünden eserlerin de gün yüzüne çıkması için teşvik eden bir zemin oluşturduğu daha önce belirtilmişti. Yüz sene önce Osmanlı ordusunun savunması gereken vatan toprağı olarak görülen Irak bölgesi yüz sene sonrasında vatan toprağının dışında, fakat hâlâ karmaşık bir çatışma ortamının içinde ve bu ortam Türkiye'yi de dolaylı yollardan içine alarak yüzyıl öncesinden tevarüs eden problem olmaya devam etmektedir. Savunulması gereken vatan toprağı kavramı “ilk defa olarak “aguş-ı vatan”dan pek uzaklara ayrılıyordum”⁵ şeklindeki ifadeyle bizi vatan kavramının bir ihtiyat zabitanın zihninde milliyetçi bir formasyondan geçmemiş halini mi yoksa emrine tayin olduğu Irak Havalisi ve Kumandanlığı bölgesiyle ilgili genel bir kanaati mi gösteriyor? Bu durumu *Zeytindağı*⁶ yazarı Falih Rıfkı'nın kaybedilmiş coğrafyalar ve halklarına karşı edebiyata sığdırdığı kızgınlık söylemiyle buluşturabilir miyiz? Bu Mehmed Efendi'nin metninin sonraki kısımlarıyla birlikte düşünüldüğünde zor görünmektedir. Her ikisi de ihtiyat zabitiydi, ama

³ Yedek subay veya muvazzaf askerlerin hatırat yazma geleneği konusundaki değerlendirme için bkz. Taşköprülü Mehmed Efendi, *Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü*, Hazırlayanlar: Mesut Uyar-Ahmet Özcan, İstanbul 2015.XV-XvI

⁴ Hatıratların tarih araştırmalarında kullanımı üzerine bkz. Ali Birinci, *Tarih Yolunda*, İstanbul 2001, s.18-28.

⁵ Mehmet Efendi, *a.g.e.*, s.130.

⁶ İstanbul 1970.

Mehmet Efendi'nin zihniyle Falih Rıfkı'nın zihinsel evreninin farklı olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır⁷.

İhtiyat zabitlerinin hatırat ve günlük yazma istekliliği konusunda muvazzaflardan geri kalmadıkları edebî üslup ve bulundukları havalinin gözlemi bakımından muvazzaflardan daha nitelikli metinler çıkardıklarının iddia edebiliriz. Nihayetinde rütbe ve sorumluluk almış olsa bile ihtiyat zabitlerinin sivil hayatları, meslekleri, eğitimleri onları geçmiş ve gelecek tasavvurunda muvazzaflardan ayırırken dış dünyayı algılamada bu tasavvuru oluşturan melekelerin etkisindedirler. Metinlerinde askerî anlamda yaptıkları teknik hataların azlığı onların askerlik mesleğine sağladıkları uyumu göstermesi bakımından önemlidir. Farklı bir mecedada tartışılması gereken bu konuyu uzatmadan hatıratların değerlendirmesine geçebiliriz.

Kastamonu'da öğretmenlik yapan İhtiyat Zabiti Taşköprülü Mehmet Efendi önce İstanbul'a gitmiş, orada aldığı yedek subay eğitiminden sonra Irak'a gitmek için yola çıkmıştır. İstanbul'da başlayan ve Irak havalisine gitmek için Halep'te noktalanan yolculuğunun buraya kadar olan ayrıntılarına günlüğünde yer vermemiş, ancak “mezahim ve ızdırıp” çektiğini yazmıştı. Mezahim ve ızdırıp sadece bu yolculuğu yapan ihtiyat zabitlerinin değil, savaş atmosferinde benzer yolculuk yapan herkesin yaşadıklarının kavramsallaşmış haliydi. Savaşa dair, sonu esir kampı olan uzun yolculuk metni tren ile başlamış Hindistan'daki son durağında trenle bitmişti. Kısa cümleler ve sade anlatımıyla diğer ihtiyat zabitlerinin çoğunda görülen edebî üslup inceliği ve kurgusallıktan uzak bir metin ortaya koymuştur. Kendi dışındaki gerçekliği metafor ve kurguya sığınmadan yansıtmıştı. Yani güneşin doğuşu veya yağmurun yağışı ve benzeri tabiat olaylarının yanı sıra cephe herhangi bir edebî forma girmeden açıklanmıştır.

Ziraat mektebi mezunu ihtiyat zabiti Abidin Ege için askerlik, terhis beklentisiyle geçen uzun bir dört yıldır. Dört yıl boyunca farklı cephelerde savaşırken tuttuğu günlükler “mezahim ve ızdırab”ı dahi edebî üslubun sadeliği ve gücüyle keyifli bir anlatıya dönüştüren oldukça hacimli nadir örneklerdendir. Sivil hayatındaki mesleğinin metinde etkisi belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Ziraatçılar lehine olacak sürekli bir terhis beklentisi ve gittiği yerlerin zirai durumunu da dâhil eden gözlem ve yorumlarında bu etkiyi görebiliriz. Beklentilerine rağmen terhisi ancak savaşın bitmesiyle olmuştur⁸.

⁷ İhtiyat Zabıtlığı için bkz. Mehmet Efendi, *a.g.e.*

⁸ Abidin Ege, *Harp Günlükleri*, İstanbul 2011.

Bolvadinli Mehmet Sinan Bey kurgunun gücüyle anlatmaya başlar ki bu anlatı önce Çanakkale Cephesi'ne dairdir oradan Irak Cephesi'ne geçer. Esaret ve firar tecrübelerini yaşar. Kurtuluş Savaşı'na katılır. Askere ihtiyat zabiti olarak alınan Sinan Bey muallim mektebi mezunudur. Orduya katılana kadar öğretmenlik yapmıştır⁹. Ali Vehbi (Aykota) de öğretmendir. Hem idadi hem de medrese eğitiminde geçmiştir. 3. Piyade alayında görev almıştır¹⁰. Şükrü Kanatlı'nın da muvazzaf subay olarak bulunduğu bu alay Kutü'l-Amâre kuşatmasında aktif rol oynayan bu alayla ilgili hatıralarını Şükrü Kanatlı, Askeri Mecmua'da yayınlamıştır. Kanatlı'nın harp ceridelerini de kullandığı metni araya zaman zaman sığdırdığı Türkçü ifadelerle belirlenen duygusallık dışında oldukça resmî görünen teknik bir metindir. Burada aynı alayda bulunan Ali Vehbi ile Şükrü Kanatlı'nın metinlerindeki üslup farkına yukarıda belirttiğimiz ihtiyat zabiti-muvazzaf subay arasındaki fark çerçevesinde dikkat çekmeliyiz¹¹. Gerçi göz ardı edemeyeceğimiz istisnalar-
dan biri olan Selahattin Yurtoğlu'nun hatıratı bu genellemenin doğruluğunu bir an düşünmemize neden olabilir. *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı* adıyla İlhan Selçuk tarafından hazırlanan eser gerçek roman tadında bir hatıratır¹². Aslının daha geniş olduğu ve dağınıklıktan kurtarıp bir roman bütünlüğüne kavuşması gibi bir amaçla hareket eden İlhan Selçuk'un müdahalesi muhtemelen bu hatırata edebî bir kimlik vermiş görünüyor.

Bu cephenin önemli simalarından Ali İhsan Sabis yaptığı görevler ve komutanlık pozisyonu ölçüsünde hatırat neşretmiştir¹³. Sorumluluk sahibi subayların hata ve başarılar üzerinde ve cephenin bütününe strateji ve taktiklere, ricat ve tarazu, savunmaya kadar birçok konuda yazdıkları söylenebilir. Onlar için yağmur veya soğuk genel bir ifade içinde geçebilir veya mevziye dolan su giren sivrisinek veya böcek veya yürüyüşlerin uzunluğu karargâhta oldukları için cephenin diğer tarafındaki ayrıntılardan uzaktır.

⁹ Mehmet Sinan Özgen, *Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları*, Hazırlayanlar: Servet Avşar, Hasan Babacan, Muharrem Bayar, İstanbul 2011.

¹⁰ Ali Vehbi Aykota, *Tarihçe-i Harp-Üçüncü Alay*, Hazırlayanlar: Hasan Babacan-Servet Avşar, Ankara 2011.

¹¹ Şükrü Kanatlı, *Irak Muharebelerinde 3. Piyade Alayı Hatıraları*, 137 Sayılı Askeri Mecmua Tarih Kısım, Ankara 1945.

¹² Selahattin Yurtoğlu, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, 2 cilt, Hz. İlhan Selçuk, İstanbul 1976.

¹³ *Birinci Dünya Harbi*, 6 Cilt, İstanbul 1991.

Hatıratlara referansla sunulan bu bildirinin konusunu oluşturan Irak Cephesi ile ilgili en kullanışlı malzemenin Halil Paşa'nın hatıraları olması beklenirdi, fakat Halil Paşa'nın hatıratı meselesi daha önce belirtildiği gibi kendisiyle ilişkisi konusunda şüphe edilmesi gereken bir metindir. Muhtevayı belirleyen genel bilgi bakımından değil hatıratın oluşturulma biçimi ve onun adına yayımlanmış dört farklı kişinin müdahil olduğu metin olması dolayısıyla şüphelidir. Üstelik bunların ilki hariç diğerlerinin birbirinden bahsetmeden veya diğerlerine eleştiriyile başlayarak yayımlanması şüpheyi artırmaktadır. Hatıratın üslubu bir röportaj havası vermektedir ki hatıratı ilk defa Akşam gazetesinde tefrika halinde yayımlayan Şevket Süreyya bu metnin paşanın kendisiyle yapılan görüşmeleri ürünü olduğunu belirtmiştir. Ölümünden sonra yayımlanmış olması ve esasında daha kendisi yaşarken kısa bir röportajı bulunmasına rağmen hatırat yayımlayanların kendisiyle yakınlık iddiasına rağmen bu röportajdan haberdar olmaması da yayımlanmış olan metne Halil Paşa'nın eseri olması anlamında şüpheyi bakmamızı gerektirmektedir¹⁴.

Bütün bir metin olarak ele aldığımızda karmaşık bir yapıya sahip olduğu anlaşılan İsmail Hakkı Süerdem kendi ifadesiyle düşman Bağdat'ın güneyindeki hurma bahçelerine kadar yaklaşmış ve top sesleri şehir içinden duyulmaya başlamışken Bağdat'a gelmişti. Süerdem'in Irak cephesiyle ilgili verdiği bilgi doğrudan Kutü'l-Amâre ile ilgilidir¹⁵. Kazım Karabekir'in *Birinci Dünya Savaşı Anıları*'nda da Irak Cephesi'nden bahsedilmekte ve vesikalarla desteklenen bu metinde aldığı görevler itibarıyla özellikle askeri açıdan önemlidir¹⁶. *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları* adıyla yayımlanan Rahmi Apak'ın hatıraları bir kurmay subay gibi teknik ifadelerle sığınmadan konuşma üslubuyla yazılmıştır. Askerî öğrencilik, Balkan Harbi, cihan harbi ve Kurtuluş Savaşı'na kadar uzanan süreyi içermektedir¹⁷. Astsubay Nurettin Peker'in *Tüfek Omza* adıyla yayımlanan hatıralarında Araplarla ilgili kanaatler bakımından önemli malzeme bulunmaktadır¹⁸. Yukarıda

¹⁴ Bu konuya dikkat çektiğimiz bildiri için bkz. Kutü'l-Amâre Zaferi'ni Tarihe Yazmak", s.437.

¹⁵ İsmail Hakkı Süerdem, *Anılarıım*, Hazırlayan: Orhan Avcı, Ankara, 2004, s.43.

¹⁶ İstanbul 2011.

¹⁷ Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

¹⁸ İstanbul 2009.

bahsettiğimiz hatıratların yanı sıra bildiri metnini sınırlayabilmek maksadıyla yararlanmadığımız İsmail Berkok, Hulusi Baykoç, Halit Akmansu¹⁹ gibi şahısların hatıratlarını da burada zikretmemiz gerekiyor. Ayrıca şu anda yayına hazırlanan, henüz ortaya çıkmamış veya bizim verdiğimiz isimlerin dışında da hatırat –günlük türü eser olabileceğini belirtmemiz gerekiyor. Mesela başlığından konuyla ilgisi anlaşılmayan *Cumhuriyetin 50 nci Yıl Dönümüne Armağanı Anılar* adlı kitap-taki kısa hatıralardan birisi *Yüzbaşı Selahattin Romanı*’nın doğru olduğuna dair bir iddiayla yazılmış “ Bir Anının Doğrulaması” adlı hatıradır²⁰. Bu şekilde dergilerde veya kitaplar arasında yayımlanmış kısa hatıraların olabileceği ihtimalini göz ardı etmiyoruz²¹. Binbaşı Mehmed Emin Bey’in bu yıl yayımlanan hatıraları da doğrudan Kutü’l-Amâre kuşatmasını anlatan en kapsamlı hatıratır²².

Yukarıda bahsettiğimiz özellikle günlük formundakiler değil de hatırat olarak değerlendirilebilecek metinler kurgu denemeleri, yazarın ideolojik formasyonu ile alakalı gördüğümüz anakronizmi çağrıştıran yorumları, mirasçıların ve hazırlayanların sadeleştirme, ekleme, çıkarma vb müdahalelerine maruz kalmış olabilirler. Halil Paşa’ya atfedilen hatıratta bu durum aşikâr olmuştur. Diğer hatıratlara bu zaafılar göz önünde bulunularak yaklaşılmalıdır. Müdahaleleri daha çok hatıratlar üzerinden değerlendiresek de günlüklerde bu müdahalelere açıktır.

Irak Ahalisi ve Aşiretlerine Dair

Birinci Dünya Savaşı başladığında Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinden oluşan Irak bölgesinin nüfusu göçebeler hariç 2.600.000 olarak tahmin ediliyordu. Nüfusun büyük çoğunluğunu Müslüman Araplardan oluşmuştu. Türkler, Kürtler, İranlılar gibi Müslümanların yanı sıra Keldani, Süryani, Ermeni, Musevi, Yezidi, çok az sayıda Latin ve Protestan da bulunuyordu. Nüfusun büyük çoğunluğunun ana dili Arapçaydı. Müslümanlar arasında sık sık Şiilik ve Sünniliğe dayalı

¹⁹ İsmail Berkok, *Irak Cephesindeki Muharebelere Ait Bazı Hatıralarım*, 1939.

²⁰ Bu kısmın yazarı Şevki Pasinler’dir. Kitap, Muharipler Derneği’nin 3. yayınıdır Ankara 1973.

²¹ Bildiriyi hazırladığımız sırada henüz yayımlanmamışken yakın zamanda yayımlanan hatıratlar şunlardır. Mehmed Nuri, *Harb-i Umumide Irak Harekatı – Kutü’l-Amâre*, İstanbul 2016; Yarbay Mehmed Reşit Bey, *Osmanlı’nın Unutulan Son Zaferi*, Sultanbeyli Belediyesi İstanbul 2016.

²² *Kütüamâre Hücum ve Muhararası*, Hazırlayan: Sezai Dumlupınar, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 2016.

mezhep kavgaları çıkıyordu. Şehirler hariç ovalardaki halk hemen hemen bütünüyle Arap'tı Osmanlı devleti aşiretlerle kurmuş olduğu diyaloga rağmen onların üzerinde tam bir otoritesi yoktu²³. Irak'taki kavmi, dinî ve mezhebî kargaşa bölgede kurulabilecek siyasi bütünlüğü baştan tehdit eder nitelikteydi. Osmanlı devletinin yönetim zafiyetleri burada merkezi yönetimin otoritesini kurulabilecek siyaseti üretememişti, fakat Irak üzerinde düşman kuvvetleriyle girişilecek mücadelede yerel unsurların askeri güç olarak devşirilmesi önemli bir noktaydı. Nitekim Süleyman Askeri Bey bu umut ve hayalle buraya özel olarak gönderilmişti. Bölgenin beşerî dokusunu oluşturan aşiretlerden sağlanacak destekle İngiliz kuvvetleri karşısında yetersiz görünen nizami unsurların yanı sıra gayri nizami unsurlarda devreye girmiş olacaktı. Birçok komutan tarafından eleştirilecek olan bu uygulama Trablusgarp Savaşı'nda elde edilen tecrübenin bu bölgeye yansımaysındı²⁴.

Irak Cephesi ve Ortadoğu üzerine yapılmış bütün araştırma ve hatıratlarda aşiretlerin bölgedeki etkinliği dikkat çeker. Yukarıda verilen bilgiden de anlaşılacağı üzere bölgenin sosyolojik gerçekliği, silahlı organizasyona dönüştürülebilecek güç olarak aşiret olgusu ve çatışma kaynağı olduğu kadar daha üst bir kimlik ifadesi olarak mezhep faktörüyle belirginleşmiştir. Henüz giriş kısmında belirttiğimiz “Araplar bizi arkadan vurdu” deyiimiyle kolektif bir yargı ve ötekinin biz karşısındaki negatif pozisyonunu belirleyen Araplık fikrinin siyasal bir argüman olarak pratikte geçerliliği yok görünüyordu. Aşiretin etnik kökeninin muhayyel bir siyasal birime bağladığınız zaman Araplık ve Arap kavmi ortaya çıkar bugün dahi olmadığı gibi milliyetçi argümanla kurgulanmış bir Arap birlikteliğinden bahsetmek yerine aşiret birlikteliklerden bahsetmek durumundayız. Nüfusun dağılımı bakımından Arap coğrafyasının genişliği ve bu coğrafyanın büyük çoğunluğunun Osmanlı siyasal ve tarihsel kimliğiyle olan rabatası karşısında aşiretlerin asiret sosyolojisiyle açıklanabilir davranışlarını günümüze kadar uzanan “ihanet, hainlik, arkadan vurma” vb. şekilde deyimleştirerek meşruiyetini tarihte bulan siyasal hasımlıkla açıklama çabası ve buradan ötekiyle sürekli üretilebilen husumet argümanlarıyla politik zemin inşa etme denemeleri tarih araştırmalarını ve hatıra-

²³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi III cilt, Irak-İran Cephesi İnci Kısım*, Ankara 1979; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918*, Ankara 2004.

²⁴ Gayri nizami harp ve Osmanlı ordusu konusunda bkz. Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Çeviren: Mesut Uyar, İstanbul 2014, s.497-509.

ları da etkisi altına alabilmektedir. Bu etkinin yaşanılan örneklerin yorumlanmasıyla doğrudan alakası vardır. Mesela aşiretlerin hem İngiliz hem Osmanlı olmak üzere iki tarafa da yöneldikleri, bazılarının duruma göre saf değiştirdiği, güçlünün yanına geçtikleri, zayıf düşenlerin arkasını vurdıkları, yağmaladıkları hem araştırmalara hem de hatıratlara yansımıştır²⁵. Aşiretlerin bu tür davranış biçimlerini Mehmed Emin'in yorumlamasıyla Nurettin Peker'in yorumlaması aynı değildir.

Özellikle Arap kökenli askerler konusunda komutanların birçoğunda olumlu kanaat olmadığı anlaşılmaktadır. Arapların sık sık firar ettikleri bu durumun askerler arasında moral bozukluğu yaptığı söylenmektedir. Taşköprülü Mehmed Efendi cephedeki ilk günlerinde bu durumu fark etmişti. Firarilerin çoğaldığını ve bunların yakalanarak idam edildiklerini böylece firarın önünün alındığını yazmıştı²⁶. Apak, Bağdat için yola çıkmadan önce birliklerine üç bin civarında yeni er verildiğini fakat bunların hiç kavga görmemiş talim terbiye görmemiş olmalarıyla birlikte askerlik yapmaya hevesleri olmadığını belirtmiştir. Yola çıktıklarında her gece on beş yirmi tanesinin kaçtığını, Türk er ve subaylarının bunları kaçırmak için büyük gayret sarf ettiklerini bunun için, her tabur konakladığında kendi ordugâhının etrafında Türk erlerinden oluşan sıkı bir kurduklarını anlatmaktadır²⁷. Taşköprülü Mehmed Efendi'ye göre düşman sadece İngiliz değildir, aşiretlerden gelecek saldırılar düşmanın ekmeğine yağ sürmekteydi. “*Cabil aşiretler yine yapmadık rezalet bırakmıyorlardı. Aşiretlere cezaları veriliyor, köyleri topa tutuluyordu.*” Karşılaştığı bu zorluklardan dolayı araziye düşman arazisine benzetiyordu²⁸. Bağdat sokaklarında ise durum daha farklıydı. Abidin Ege, Bağdat sokaklarında gezinirken ahalinin askere karşı bir muhabbet olduğunu hissetmişti²⁹.

Rahmi Apak'a göre İngilizlerin bütün Arap memleketlerinde ve bilhassa Irak'ta yaptıkları aleyhte propaganda faaliyetlerine rağmen Birinci Dünya Savaşı başlayıncaya kadar Irak'ta halk kitleleri arasında önemli bir Türk düşmanlığı vücut bulmamıştı. Apak bunun aksi bir örnek olarak -ki bu örnekler hafife alınmayacak neticeler doğurmuştur- “üç hain hakim” başlığı altında şu bilgiyi veriyordu: “... *Bunun tek misali şudur. İngilizler 1915'te Kuveyt ve Basra'ya asker çıkardıkları za-*

²⁵ Mehmed Emin, *a.g.e.*, s.43. Bu konuda örnek vermektedir.

²⁶ Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s.21.

²⁷ Apak, *a.g.e.*, s.129

²⁸ Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s.135.

²⁹ Ege, *a.g.e.*, s. 271; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu...*

man halkı arasında şöyle bir türkü çıkmıştır: “hain olan hâkimler üçtür, birisi Kuveyt şeyhi Mübareküssabah, birisi İbni Suut ve birisi de Talip.” O zaman Kuveyt şeyhi Mübareküssabah ile İbnisuut ve Basra’nın zenginlerinden ve Osmanlı meclisinde Basra milletvekili olan Talip İngilizlere yardım etmiş, halk bunu hazmedememiş. Bir halk türküsü halinde hicvedilmiş³⁰.” Apak, bölgede Türkler aleyhine yapılan propaganda da Irak’tan iki tümenin Kafkas Cephesi’ne sevk edilmesini Araplar Kafkasların soğuşuna tahammül edemeyeceği düşüncesinin vurgulandığını, İttihatçılar veya hut Türklerin Arapları soğuktan öldürmek için Kafkaslara gönderdikleri şeklinde konuşulduğunu belirtiyor.

Bütün bunların yanı sıra Apak’ın radikal bir eleştiri yapmak yerine mahalli unsurlar konusunda temkinli davrandığı görülmektedir. O aşiretlerin yardımını da öne çıkarmıştır. Apak’a göre, aşiretler mahalli garnizonlara yardıma koşmuşlar bilhassa Uceymi Paşa adlı bir Sünni aşiret başkanı milyonlar değerindeki topraklarını koyun sürülerini feda ederek son zamana kadar Türklerle birlikte çalışmıştı. Şiilerin merkezi olan Kerbela ve Necef bölgesinin Türkler aleyhine hareketi de hükümet ve askerlerimizin yanlış politikalarından kaynaklanmıştı³¹.

Oysa Bolvadinli Sinan Araplar konusunda onun kadar iyimser değildi. “şunu da söylemek icap eder ki harp başlayalıdan beri İngilizler gerek para sayesinde ve gerek hususi yetiştirdikleri propaganda ajanları vasıtasıyla Hicaz, Yemen, Kudüs, Şam, Beyrut hatta Halep, Basra, Bağdat, Musul topraklarında yaşayan bütün Arap milleti arasında halkın düşüncesini aleyhimize çevirmek için geceli gündüzlü uğraşmış ve bunda da mühim derecede muvaffak olmuşlardı. Bunun üzerine Araplar İngilizlere ciddi yardımlarda bulunmuş ve asırlarca devam eden dini kültürel bağları kısa menfaatler karşılığında Türk düşmanı birer asi olmuşlardı³².”

Apak ve Bolvadinli arasında zıt denecek kadar farklı kanaatler olması dikkate değer. Ali İhsan Sabis’in de mahalli unsurlar hakkında pek olumlu kanaatleri olmadığı anlaşılmaktadır. O, Enver Paşa’nın bölge halklarından beklediğinin olmayacağını onun Trablusgarp tecrübesinin acemler üzerinde etkili olmayacağını baştan biliyordu. Acemlerin sadece talan, yağmakârlık kim para verirse onun yüzüne

³⁰ Apak, *a.g.e.*, s.134.

³¹ Apak, *a.g.e.*, s. ?

³² Bolvadinli, *a.g.e.*, s.111.

gülmek zor karşısında kaçıp gizlenmekten başka marifet göstermediklerini bunu kendisinin Kafkas Cephesi'nde Kürt aşiretleri ve aşiret süvari fırkalarını gördüğünde anladığını yazmıştır. Sabis'e göre bunlar Türklere yabancı bir kuvvet millet gibi bakıyorlardı Irak Cephesi'nde Fazıl Paşa'nın kumandasındaki güya mücahit sanılan Bedevi Arap atlıların halini görmüştü. Onun sadece kumandası altındaki muntazam askerine yalnız Türk Mehmetçiğe itimadı vardı³³.

Selahattin'de komutasında bulunduğu 108. Alayın 2. Taburunun Arap olduğunu hiç talim ve terbiye görmediklerini bütün uyarılana rağmen disipline edilemediklerini emredilen yere başıbozuk alayı gibi gittiklerini belirtiyor. Karşılaştığı bir itaatsizlik vakası onun Arap askerler karşısındaki kanaatini de içinde barındırıyor şöyle ki: "...Şafak sökerken tabur kumandanına tekrar savaş düzenine girmemi zi rica ettim. Bu sersem Arap binbaşı bana dedi ki: biz kahraman Araplarız nizam bil-meyiz o korkakların işidir düşman karşımıza çıksın nasıl parçalayacağız görürsün. Her cahilini iddiası olan bu sözler karşısında yapılacak şey yoktu"³⁴. Nurettin Peker'in hatıratı hem az sayıda bulunan astsubay hatıratı hem de onu diğer hatıratlardan ayıracak kadar çok ayrıntı ve ideolojik yorumları içermesi dolayısıyla oldukça ilginçtir. Bu hatırat bildirinin giriş kısmında belirttiğimiz argümanı destekleyecek çarpıcı bir örnektir. "Bu baskında gördük ki: Araplar, İngilizleri ve Yahudileri bize tercih etmişlerdi ve o yüzden Bu baskında gördük ki; Araplar, İngilizleri ve Yahudileri bize tercih etmişlerdi ve o yüzden isyan edip Türkleri öldürmüşlerdi. Ama Allah daha sonra Arapların başına kıyamete kadar uğrasacakları Yahudi belasını vermiştir. Hristiyan ve İslam tarihinde mezhepçilik de daima sürecektir. Birleşemezler. Bizim tarihimizde de Sunni ve Alevi ayırımı yüzünden sel gibi kardeş kanı akıtılmıştır. Oysa bu tür manasız mücadeleleri Büyük Atatürk'ün kurduğu laik düzen kökünden sona erdirmistir. Biz Türkler Atatürkçülük'te birleşmek zorundayız. Ancak sadece yürekte "Ne Mutlu Türküm" diyenlerle bu birleşme sağlanabilir, ama Türk'ün anası cahil kaldıkça onun da hepsi boştur." Bu ifadeler kronolojik zemini dağılmış, yapısal anlamda bütünlük arz etmeyen bir metni gösteriyor³⁵. "Ey İslam tarihi bana kutsal diye tanıttığın ülkelerde, uğruna savaştığım çöllerde koruduğum Araplar beni arkadan vurdu. Soyumu kesip tüketti. Fırat Nehri kıyılarında, Hille şehrinde, Arap çöllerinde; doğuda Şiiler,

³³ Sabis, a.g.e., cilt 2, s.211.

³⁴ Selahattin , a.g.e., s. 175.

³⁵ Peker, a.g.e., s. 153.

*batıda Sünniler Türkü arkadan vurup soydular*³⁶” Peker’in bunlar ve bunlara benzer ifadeleri onlarca yıldır oluşan kanaatlerin bir yansıması şeklindedir.

Coğrafi Şartlar, İklim, Meskun Mahaller

“... Bir çöl halinde göze görünen şu geniş ve bereketli sahada, eski batı kavimlerine gerekli yol göstericiliği yapan mülk edinme hırsı telkin eden parlak bir medeniyet ve yüksek bir refah eseri ve şehirleşme vardı. Şimdiki durumda ise her türlü hayat eseri ve medeniyetten mahrum, geri kalmış bir hayat ve sefalet içinde yaşayan bir takım çöl kabileleri yaşamaktadır ki başlıcaları; El geniş, Çalabin, Sadân, El-buta, Daiye ve Şedid olup yaklaşık nüfusları da üç bin erkek dolaylarındadır³⁷.” Mehmed Emin’in Kut bölgesini tarif ederken yazdığı cümlelerdir bunlar. Bölgenin gerçeği aşiretler ve onların pek de iç açıcı görünmeyen durumlarıdır. Coğrafi şartlara harbi de eklediğinizde manzara daha da kötüleşmektedir. Özellikle günlük tarzında yazılan metinlerde iklim şartlarındaki zorluklar sıkça vurgulanmıştır. Yazarlar bulundukları cephenin dışında kalan meskun mahalleri, ahaliyi, gündelik hayatı da eserlerine katmışlardır. Sıcak, soğuk, yağmur, çamur, sel, pislik, susuzluk, yerel adetler özellikle yemek yeme biçimi üzerinden olmak üzere bir şekilde metinlere yansımıştır. Mesela günlüğü diğerleriyle kıyaslandığında oldukça hacimli ve akıcı bir üslupla yazan Abidin Ege, 5 Nisan 1333’te Kolaçok köyünde sıcak karşısında çaresiz kaldığında daha önce bulunduğu Hamedan’daki saadet ve hayatını bir de kızgın çöldeki durumunu ve sönen gençliğini düşünür. Sitemkâr bir hava içinde daha önce işlenen günahlara gönderme yapar³⁸. Sıcak, soğuk, yağmur, çamur, susuzluk harbin şartlarıyla bir araya gelince ve coğrafi şartların yabancısı olunca zorluklar bir kez daha artıyordu. Abidin Ege’nin Dicle Nehri’nin su kaynağı olarak kullanılmasından bahsederken, insanın burada halkı su içerken görse ömründe bir daha su içmemeye yemin edeceğini yazmıştı. Nehir, çamur gibi akarken, kenarda biri çamaşır yıkıyor, diğeryse abdest bozuyordu. Bunun yanı sıra bütün şehrin lağım ve pislikleri Dicle’ye dökülüyordu. Onun hemen yanında bütün Bağdat ahalişi kayıtsızca bu pis sudan doldurup evlerine taşıyorlardı. Burada bulaşıcı hastalıklar olacağı pek tabii diye³⁹ yazan Ege’nin kendisi tifo hummasına yakalanır⁴⁰.

³⁶ a.g.e., s.8.

³⁷ Mehmed Emin, a.g.e., s.43.

³⁸ Ege, a.g.e., s.468.

³⁹ Ege, a.g.e., s. 271.

⁴⁰ a.g.e., s. 273.

Hastanelerin yaralılarla dolduğu birçoğunun ayakta tedavi gördüğü Bağdat'ta tifo, lekeli humma gibi hastalıkların yaygınlığına rağmen muhitin tesiriyle bunların ölüme neden olmadığını yazan Taşköprülü Mehmed'in hastalık karşısındaki tavrı oldukça farklıydı⁴¹.

Aşağıda başka örneklerden görüleceği üzere Abidin Ege'nin Dicle ve halk tasvirinde oryantalist bir bakışın izlerine rastlanır. Anlattıklarının mübalağalı olabileceği ihtimali bir yana, coğrafi şartlar ve kültürel davranış biçimlerinin belirlediği gündelik hayatı tabii görmek yerine bölge tasvirlerinde sıkça başvurduğu negatif dil onu suyun kullanımı yorumunda hastalıkla ilişkilendiriyor. Şartlar karşısında onun gibi ihtiyat zabiti olan Ali Vehbi'nin harbe odaklanmış metninin satır aralarından etrafına pozitif bakışı fark ediliyor. O bu durumu arazide nehir sularından başka içilecek su olmadığı, çölde bazen kuyu ve birikinti sular bulunsa da bu suların genellikle tuzlu olduğunu, yerli ahali ve aşiretler özellikle bu sulardan asgari derecede istifade etse de dışarıdan gelenler için içilmesinin uygun olmadığını belirtiyor. Susuzluğun çölde hareket etmeyi imkânsız kılan engellerini “*ya nehir sahilinde olunmalı veya yeterli miktarda kuyu bulunmalıdır.*” şeklinde arayışla aşmaya çalışıyordu⁴².

Ali İhsan Sabis ise bu sıkıntının bir mecburiyet olduğuna askerlik mesleğindeki ustalığını gösteren analizleriyle açıklayabilecek durumdaydı. “*Bulanık akan Dicle nehrinden su alarak bunu durultup, dibine topraklar çöktükten sonra üst tarafta kalan suyu içmek mecburiyeti vardı. Fırsat ve imkân buldukça bu suyu kaynatmağa dikkat ediyorduk. Fakat bu, kolay ve her zaman yapılabilir bir iş değildi. Mesela Kutülamare'nin pislikleri ve lağımları Dicle suyu ile bizim önümüzden akıp Şeyh Sait tarafındaki İngiliz Kuvvetlerine doğru gidiyordu. Güneşin tesiri ile bu kirli sulardaki mikropların birkaç kilometre aktıktan sonra telef olmuş bulunmaları muhtemeldi. Bu düşünceyle teselli buluyorduk, Askerin su ihtiyacını temin için saka hayvanları kullanmak mecburiyetine düşmüştük*”⁴³. Yüzbaşı Selahattin “*Erbil pek az Kürt bulunan bir Türk şehridir, ama çevresindeki Arap, Yezidi, Kürt aşiretleri mütemadiyen kasabaya ve kasabanın ova bağ ve tarlalarına saldırır, bağları tarlaları yağma eder şehri soyarlar insanları öldürürler zenginlere musallat olurlar. Halk gece olunca dar suların içine çekilir kapılar kapanır can ve mal güvenliği ancak böyle sağlanır*” şek-

⁴¹ Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s.150.

⁴² Aykota, *a.g.e.*, s. 5.

⁴³ Sabis, *a.g.e.*, s. 87.

lindeki ifadelerinde güvenlik probleminin boyutlarını göstermektedir⁴⁴. Abidin Ege, Musul'u anlatırken Dicle kenarına yapılmış ilkel bir kasaba olarak tasvire başlamıştır. Çarşıların darlığı ve pisliğinden dolayı insanın burada bir şey almak ve yemek istemediğini belirtiyor, fakat bal, pekmez, kaymak, fıstık, badem, ceviz, helva vesaire yiyecekler de gözünden kaçmıyor⁴⁵. Ahalinin Arap ve Kürt olduğunu birkaç feslinin görüldüğünü yerel kıyafetli erkeklerde hep allı yeşil sarıgın olduğunu, kadınların yüzlerinde hurma ve ahlat benzeri kalın bir peçe bulunduğunu yazıyor. Bunların bölgedeki kibar sınıfından olduğunu avam sınıfında erkeklerden kaçgöç olmadığı tespitini yapıyor. İlginçtir burunlarına taktıkları halkaları en fena adet olarak görüyor. Ona göre halk o kadar pis ve ilkel ki pislik namına orada her şey mevcuttur. Erkek ve kadınların ayaklarında don görmediğini de yazmıştır⁴⁶.

Özellikle yaz şartlarında cehennem gibi bir sıcak vurgusu yazarların hemfikir olduğu konulardandır. Selahattin şöyle ifade ediyor: “*En sıcak ay Hazirandı; hurmalar pişiyor, hurma ağaçlarının etrafında hafif bir çatırtı ve yanık kokusu duyuluyordu*”⁴⁷. Zor şartlar cephede daha da büyük zorluğu daha da artırıyordu. Mehmed Emin kuşatma saflarındaki askerlerin iklim şartları karşısındaki durumunu şöyle tasvir ediyordu: “... Altı çamur ve ince elbisesi sırlıklam olduğu halde takdire değer bir sabır ve tevekkülle titreyerek ve donarak yine bu sulu ve çamurlu hendekler içinde elde tüfek vazife gören zavallı askerleri gündüz şiddetli yağmurlar ve gecede dondurucu ayazlar hırpalayıp duruyordu”⁴⁸. Bu görüntü şartların zorlamasıyla oluşmuştu oysa çöl Irak coğrafyasının en acımasız gerçeklerind. Çöl susuzluğu, sıcaklığı, yakıcılığı, her türlü nimetten yoksunluğunun yanı sıra bu şartlar karşısında çaresiz kalan insanlara serap adlı hayali bir dünya sunuyordu. Sabis seraptan şöyle bahsediyor: “... tepeden güneş vurunca titrek bir hava dalgası, uzaktan yeşil ağaçlık gibi görünüyor ve insana orada su kaynağı bulunduğu zannını veriyordu. Çölün her tarafı düz olduğundan istikamet tayinine medar olacak hiçbir ağaç, bina vesaire bulunmuyordu”⁴⁹.

Komuta Kademesi ve Yönetim Eleştirileri

Hatıratlarda sıkça ve bazen uzun değerlendirmeler bazen de kısa ifadelerle siyasi ve askerî idarenin yaptığı hatalar konusunda eleştirilere rastlanıyor. Mesela

⁴⁴ Selahattin, *a.g.e.*, s.133

⁴⁵ Ege, *a.g.e.*, s.256.

⁴⁶ *A.g.e.*, s.257.

⁴⁷ Selahattin, *a.g.e.*, s.255.

⁴⁸ Mehmed Emin, *a.g.e.*, s.305.

⁴⁹ Sabis, *a.g.e.*, s.86-87.

Apak “kendisi muhtaca himmet bir dede, nerde kaldı gayriya himmet ede” başlığıyla karikatürize ederek yaptığı eleştirilerde Bağdat’a gidilmesini kast ederek şunları yazmıştı: *“Memleketin bir tarafı istilaya uğrarken, oradan kuvvet alıp yine istilaya uğrayan diğer tarafın yardımına gönderiyoruz. Biz bu aciz duruma harbe girdikten yedi sekiz ay sonra düştük. Yani harbe girdikten yedi sekiz ay sonra dört taraftan toprak kaybetmeye başladık. Balkan Harbi’nde biz harpten kaçınıyorduk harp istemiyorduk. Bize saldırdılar namus belası müdafaa ettik fakat bu defa harbi biz istedik zayıflımıza, geriliğimize, parasızlığımıza, fakirliğimize, teşkilatçılık noksanlığımıza, yolsuzluk ve demiryolsuzluğumuza ve nihayet vatan içinde millet birliği ve düzenlik kuramamış olmağımıza bakmayarak Alman harp gemileri ile Sivastopol ve Odessa’yı bombardıman ettirdik ve harp açtık.”* Apak dünyanın en zengin en güçlü devletlerinin karşısında çıkılan bu savaşa girişi hesapsız ve kitapsız olarak görüyordu. Ona göre Almanya kazanmış olsaydı Türkiye onun sömürgesi olacaktı. Apak, 1914 kışında Hasankale bölgesine geldiklerinde tümenin on altı bin olan sayısının salgın hastalıklar ve Ruslarla olan mücadele sonucunda kısa sürede nasıl altı bine indiğini görmüştü⁵⁰.

Mehmed Efendi ayakta tedavi göreceği yarası için Bağdat’a giderken kendisini götüren vapurda kömürün bitmesine isyan ediyordu. Onu isyan ettiren dört gün boyunca yüzlerce yaralının bulunduğu vapurda yara bezi ve tentürdiyot dahi bulunmaması, askerlerin yarasının kokması, ihmal sonucu kangren olup kolları bacakları kesilen askerlerin varlığıydı. O bir sorumlu arıyordu ve haklı olarak soruyordu. *“Mademki kömür yetmeyecekti neden vapuru hareket ettirdiniz?”* Bu soru Apak’ın *“kendisi muhtaca himmet bir dede”* deyişiyle örtüşüyordu. Sorumlu bulunmayacağı bilakis ilgili komutanın mükâfat göreceği kanaatindeydi. Bu kanaat anlık bir eleştiri olmanın dışında yönetim karşısındaki zaman içinde oluşmuş kolektif bir yargıya işaret etmektedir⁵¹. Mesela hatıratında birçok yerde yönetim eleştirdiği görülen Selahattin’in öz vatanında garip olma duygusuyla örtüşecek şu ifadesi yönetim karşısında kolektif yargının ürünlerindendir: *“Biz kendi ülkemizde kiracı gibi otururken dünyanın en güçlü devletlerine harp ilan etmiş esir kan ve din kardeşlerimizi kurtarmaya koşuyorduk”*⁵².

⁵⁰ Apak, *a.g.e.*, s.128-129.

⁵¹ Mehmet Emin, *a.g.e.*, s.149.

⁵² Selahattin, *a.g.e.*, s. 134.

Bunlar savaşın bütününe dönük eleştirilerdi, fakat Mehmed Emin ve Ali İhsan Sabis'te eleştiri okları doğrudan adresi ve bu eleştiriye neden olan vakayı gösteriyordu. Beklediği bir terfiyle ilgili olarak *"Enver Paşa, amcası Halil Bey'e göstermekte tereddüt etmediği cömertliği bizden bu defa da esirgemişti. Eh buna eyvallah diyerek yeni kıtaman başına gittim"*⁵³. Sabis, Halil Paşa için amca paşa diyerek haz duymadığını gösteriyor ve onun Kutü'l-Amâre Zaferi'nin atfedildiği komutan olmasını da kabullenememişti⁵⁴. Eleştiri okları aslında Enver Paşa'ya yönelikti. Mehmed Emin ise yönetime getirdiği ağır eleştiriye Halil Bey'in bölgedeki komutayı almasıyla ilişkilendiriyor. Bu atamayı o güne kadar oynanan ikiyüzlü siyaset oyununun son perdesi olarak görüyordu. Ona göre "parlatılması kararlaştırılmış bir şahsiyetin şöhret burcuna ilk oturma aşamasıydı" bu perde⁵⁵. Kut Zaferi'ni Enver Paşa'nın başkasına hazırladığı şeklindeki iması⁵⁶ onu Sabis'in bu konudaki benzer kanaatiyle birleştirmektedir. Mehmed Emin harp tarihinin bu hak yiyicilik geleneğinin örnek ve hikâyeleriyle dolu olduğuna inanıyordu⁵⁷.

Sonuç

Kaynak kullanımı ve konuların çeşitliliğin artırılması mümkün olan çalışmamızda başlangıçta belirttiğimiz şekilde belirli sınırlar dâhilinde kalınmıştır Argümanımızı destekleyecek sonuçların tutarlılığını sağlamlaştırmak için daha fazla verinin kullanılması ve ondan önce bibliyografin sınırları ve zemininin tespit edilmesi gerekmektedir. Irak Cephesi ile ilgili hatıratlardan yola çıktığımız için burada aşağı yukarı bu konudaki hatıratların en azından bibliyografik bilgisi verilmiştir. Günlükler bir parça anlaşılabilir veriler sunarken hatıratlarda verdiğimiz örnek ifadelerden anlaşılacağı üzere konu edinilen dönem yerine yazıldığı dönemin siyasal kanaatleri bazen ön plana çıkmakta ve hatıratın sahihliği konusunda şüphe uyandırmaktadır. Ayrıca verilen bilgilerin diğer hatıratlar ve tarihsel belgelerle desteklenmesi ayrıca zaman alacak bir konudur. Arap imgesinin oluşumunda hatıratların rolü konusundaki vurgu dikkat çekme amacımız, bölgeyi konu alan hatıratların bilgisi ve Halil Paşa hatıratı hakkında şüphelerimizi bu bildiride amacımıza ulaştığımızı göstermekte, bu çerçevede yapılacak kapsamlı yeni çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

⁵³ Sabis, *a.g.e.*, s.71.

⁵⁴ *A.g.e.*, s.157.

⁵⁵ Mehmed Emin, *a.g.e.*, s.160.

⁵⁶ *A.g.e.*, s.159.

⁵⁷ *A.g.e.*, s.162.

KAYNAKÇA

- APAK, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- AVCI, Orhan, *Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918*, Ankara 2004.
- AYKOTA, Ali Vehbi, *Tarihçe-i Harp-Üçüncü Alay*, Hazırlayanlar: Hasan Babacan-Servet Avşar, Ankara 2011.
- BERKOK, İsmail, *Irak Cephesindeki Muharebelere Ait Bazı Hatıralarım*, 1939.
- BİRİNCİ, Ali, *Tarih Yolunda*, İstanbul 2001. s.18–28.
- EGE, Abidin, *Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Harp Günlükleri*, Hazırlayan: Celali Yılmaz, İstanbul 2011.
- KANATLI, Şükrü, *Irak Muharebelerinde 3. Piyade Alayı Hatıraları*, 137 Sayılı Askeri Mecmua Tarih Kısım, Ankara 1945.
- Mehmed Emin, *Kûtuamâre Hücum ve Muhasarası*, Hazırlayan: Sezai Dumlupınar, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 2016.
- ÖZCAN, Ahmet, *Kutü'l-Amâre Zaferi'ni Tarihe Yazmak*, Unutulan Zafer: Kutü'l-Ammare, 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 2016.
- ÖZGEN, Mehmet Sinan, *Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları*, Hazırlayanlar: Servet Avşar, Hasan Babacan, Muharrem Bayar, İstanbul 2011.
- PASİNLER, Şevki, *Bir Anının Doğrulaması*, Cumhuriyetin 50 nci Yıl Dönümüne Armağanı, Muharipler Derneği Yayını: 3, Ankara 1973, s. 61–67.
- PEKER, Nurettin, *Tüfek Omza*, İstanbul 2009.
- SABİS, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi*, 6 Cilt, İstanbul 1991.

SÜERDEM, İsmail Hakkı, *Anılarım*, Hazırlayan: Orhan Avcı, Ankara, 2004.

Taşköprülü Mehmed Efendi, *Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü*, Hazırlayanlar: UYAR, Mesut, ÖZCAN, Ahmet, İstanbul 2015.

UYAR, Mesut, ERICKSON Edward J., *Osmanlı Askeri Tarihi*, Çeviren: Mesut Uyar, İstanbul 2014.

YURTOĞLU, Selahattin, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, 2 cilt, Hazırlayan: İlhan Selçuk, İstanbul 1976.

IRAK CEPHESİ'NDE TÜRK ORDUSU'NUN İAŞE VE İKMAL FAALİYETLERİ

AYSEL FEDAİ*

Özet

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheler içerisinde yer alan Irak Cephesi, İngilizler açısından Hint deniz yolunun kara bağlantısı ve petrol bölgelerinin güvenliği açısından oldukça önem arz etmekteydi. Çanakkale'yi geçemeyen İtilaf Devletleri, Rusya'ya yardım göndermek için Basra Körfezi ve Irak, İran üzerinden Rusya'ya ulaşmayı düşündüler. Irak üzerinden açılan cephe- de, Kutü'l-Amâre bölgesinde, İngiliz birliklerine karşı Halil (Kut) Paşa komuta- sında başarılı savaşlar yapılmıştır.

Kutü'l-Amâre Muharebesi, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun çetin şartlar ve kıt kaynaklar içerisinde Çanakkale'den sonra İngilizlere karşı galip geldiği eşsiz bir zaferdir. Bu zaferle birlikte, sadece askerî teşkilatın başarılı genel yapısını oluşturan birimlerin değil; lojistik başta olmak üzere, cephe arkasında görev alan bütün askerî bir- liklerin, irtibat ve iletişim içinde olan sivil kurumlar ile bunların oluşumu ve savaşa getir- diği etkiler karşısında ki yeri ve öneminin büyük etkisi bulunmaktadır.

Irak Cephesi'nde vuku bulan savaşlar esnasında Türk ordusunun o dönemde ya- şadığı en büyük sorunlardan biri de ordunun iaşe ve ikmal meselesidir. Savaş öncesin- de ya da esnasında Türk ordusunun savaşa hazır durumda bulunmasını sağlayan cephe arkası desteklerinin katkısı, savaşın seyrini değiştirmek de oldukça önemlidir. Böylece savaşlardan sonra ele geçirilen yerlerin kaybedilmemesi adına cephe arkası hatların sürekli olarak hali hazır durumda bulundurulması gereği de ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Irak Cephesi'ndeki Türk ordusunun iaşe ve ikmal faaliyetleri genel hatlarıyla ele alınarak, ikmal ve iaşe meselesinin savaşa etkisi ve bölgede yapılan savaşları nispeten değiştirebilmesi vurgusu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Irak Cephesi, Kutü'l-Amâre, Lojistik, İaşe ve İkmal

* Okt., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ayselfedai@ gmail.com

THE SUPPLY AND SUBSISTENCE OPERATIONS OF THE TURKISH ARMY IN THE IRAQ FRONT

Abstract

Iraq Front, one of the fronts the Ottoman fought in the World War I, carried significant importance for the British in terms of the region's oil security and the Indian Ocean land connection. Having failed to pass Çanakkale Front, the Allied Powers intended to reach Russia through Iran, Iraq and Basra Bay in order to dispatch aid. In the front launched in Iraq, in the region of Kut Al Amara, The Ottoman fought triumphant battles under the command of Halil Pasha against the British Forces.

The Kut Al Amara Battle is a unique victory of the Ottoman in the World War I after Çanakkale Battle where they fought under harsh conditions and short supplies. In this victory, as well as the units which created the general prosperous structure of the military organization; logistics, the entire military units behind the fronts, civil institutions in contact and their constitutions and the impacts they brought into the war also played important roles.

The toughest challenges the Turkish Army faced during the battles in that period in the Iraq Front were the matters of supplies and subsistence. The contributions of army service area enabling the Turkish Army to stand ready before or during the war had a significant role in changing the course of the war. In this manner, the necessity of keeping the rear lines ready perpetually in order not to lose seized lands in the battles emerged.

In this study, by examining the supply and subsistence operations of Turkish Army in The Iraq Front in general terms, the impacts of supply and subsistence in the war and the emphasis of supply and subsistence's relatively changing the war in the region are intended to exhibit.

Key Words: World War I, Iraq Front, Kut Al Amara, Logistics, Supply and Subsistence.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, gerek Türk tarihi gerekse dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Diğer savaflara nazaran oldukça uzun sürmüş ve coğrafya olarak çok geniş alanı kapsadığı gibi çok farklı muharip cephelerden de oluşmuştur. Dünya konjonktüründe siyasi yapıyı ve sınırları tamamen değiştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden de silinmesine neden olan Birinci Dünya Savaşı, Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerden birisi de Irak Cephesidir. Jeopolitik ve jeostratejik açıdan büyük önem arz eden bölge, Dicle ve Fırat havzasında tarihte “*bereketli hilal*” olarak adlandırılan Mezopotamya'yu kapsamaktadır. Orta Doğu'yu Uzak Doğu'ya bağlayan yollar üzerinde bulunması ve XIX. yüzyılda petrol rezervinin en fazla bulunduğu yerlerden biri olması sebebi ile Irak'a sömürgeci devletlerin ilgisini arttırmıştır¹. Bu devletlerin başında ise, İngiltere gelmektedir.

Irak cephesinin açılma sebebi, öncelikle İngilizlerin Abadan petrollerini korumak, kutsal cihat ilanını engellemek, Türk kuvvetlerinin İran'a girip İngilizlerin en büyük sömürgesi olan Hindistan'ı tehdit etmesini önleyebilme amacına dayanmaktadır. Savaşın başlarında Basra'ya çıkan İngilizler, Mısır ve Hindistan arasında bulunan bu bölgeyi zengin petrol yatakları ve Hindistan ile deniz bağlantısını sağlayacak şekilde olması, bölgedeki Alman tehlikesini ortadan kaldırmanın yolu olacağı için oldukça önemsiyordu. Diğer taraftan ise, İran petrolünün rafinerisinin bulunduğu Abadan'ın, güvenlik altına alınması ve kuzeye doğru ilerleyerek Rusya ile birleşmenin mümkün olabilmesi gibi bir öneme de sahipti².

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önceki Osmanlı ordusunun kuruluşuna göre Irak, 4. Ordu müfettişliği bölgesi idi. Müfettişlik bölgesinde 12. ve 13.

¹ Fatma İlhan, “Türk'ün Şanlı Tarihinden Bir Kesit: Kut'ül Amâre Zaferi”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı: 425, Yıl: 134, Genel Kurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 10.

² Tülay Alim Baran, “Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, (100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Özel Sayısı), Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Yıl:13, Sayı: 25, Ankara 2015, s. 68.

Kolordular bulunmaktaydı. 12. Kolordu karargâhı ile bu Kolorduya bağlı 35. tümen Musul'da, 36. tümen Kerkük'te; 13. Kolordu karargâhı ile bu Kolorduya bağlı 37. Tümen Bağdat'ta, Kolordunun 38. Tümeni ise Basra'da konuşlandırılmıştı. Seferberlik yığınak planına göre Irak'a bir düşman saldırısı beklenmiyordu. Buna göre, 12. ve 13. Kolordu İstanbul'a, 13. Kolordu doğu cephesindeki 3. Ordu emrine girecek, Irak'ın iç güvenlik ve savunması seyyar jandarma ve hudut birliklerine terk edilecekti³. Irak Cephesi'ndeki İngiliz kuvvetleri ise, 1914 Kasımından 1915 Nisanına kadar sürdürdükleri taarruzla Fav, Basra, Kurna, Amâre ve Nasırıyye'yi ele geçirerek, Bağdat'ı tehdit eder bir hale gelmiştir. Bunun üzerine Türk birliklerinin takviyesini ve yeniden oluşumunu zorunlu hale getirdi. Ekim 1915 tarihinde kurulan 6. Ordu, cephede konuşlandırılmış olan birliklere takviye olarak 13. (35. ve 38. Tümen) ve 18. (45. Tümen) Kolordular da bu orduya bağlanmıştır. Yeni ordunun komutanlığına ise, Alman Mareşali von der Goltz getirilmiştir⁴.

Osmanlı Devleti imzaladığı 2 Ağustos 1914 tarihli antlaşmanın ardından genel seferberlik ilan etmiştir. 11 Kasım 1914 tarihinde ise, Halife Mehmet Reşat tarafından seferberliği desteklemek amacıyla "*Cihad-ı Ekber*" ilan edildi⁵. Osmanlı Devleti'ne göre; cihad ilanı ile Müslüman dayanışması oluşacak ve Mezopotamya'daki topraklar bu dayanışma ile korunabilecekti. Böylece Osmanlı ordusu, Birinci Dünya Savaşı'na Alman denetimindeki Osmanlı Genelkurmayı'nın hazırladığı seferberlik, yığınak ve harekât planlarıyla girdi⁶. 2 Ağustos 1914'te tüm ülkede genel seferberlik ilan edildikten sonra, Türk Ordusu, Irak Cephesi'nde

³ Mehmet Özdemir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Propaganda ve Casusluğa Karşı Alınan Tedbirler", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, (Ağustos 2004), Yıl:2 Sayı:4, Ankara 2004, s. 55.

⁴ Mehmet Serez, "Kutü'l-Ammare Kuşatması ve General Feldmareşal Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz "Paşa", *Unutulan Zafer, Kutü'l-Amâre 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu*, (08 Mart 2016), Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 232.

⁵ Mustafa Şahin, "Çanakkale Cephesi'nde Türk Ordusu'nun Menzil Teşkilatı ve Askeri Ulaştırma Sistemi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, (Bahar 2015), Yıl: 13, Sayı:18, Çanakkale Muharebeleri 100. Yıl Özel Sayısı, 2015, s. 273; Yavuz Türkenci, İlker Baran, "Kutü'l-Ammare Zaferi'nde 52'nci Tümen", *Unutulan Zafer, Kutü'l-Amâre 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu*, (08 Mart 2016), Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 51.

⁶ Taşköprülü Mehmet Efendi, *Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü Taşköprülü Mehmet Efendi*, (Haz: Mesut Uyar, Ahmet Özcan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, s. 100.

yeni bir teşkilatlanma yoluna gitmiştir. Buna göre, Suriye’de 4. Ordu, Musul’da 12. Kolordu (35. ve 36. Tümenler), Bağdat’ta Irak ve Havalisi Komutanlığı adı altında 38. Tümen teşkil edilmiştir. Oluşturulan 13. Bağdat Kolordusu, 3. Erzurum Ordusuna ve 12. Musul Kolordusu da 4. Suriye Ordusuna tahsis edilmiştir⁷.

Görüldüğü üzere, gerek savaş başlamadan önce gerekse seferberliğin ilanı ile birlikte şartlar değişmeyerek, Irak’taki mevcut kuvvet yetersiz kalmıştır. Bu durumun en önemli nedeni ise, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Irak’ın savaş harekâtı bölgesi olarak kabul edilmemesinden kaynaklanmaktaydı. Böylece ilk zamanlar Türk ordusunun Avrupa ordusu ile mukayese edilmesi imkânsızdı. Çünkü Musul ve çevresinde bir kolorduyu donatabilecek malzemeyi bulmak zordu. Irak’ta demiryolu bulunmamaktaydı. Basra Körfezi ve Bağdat Resulayn demiryolu, en yakın istasyondan 1200 km uzaklıktaydı. Ulaştırmada varılan bu noksanlık Fırat Nehri’nden faydalanmayı temel alan çalışmalara girişilerek kelek⁸ ve şahtur⁹ yapımları üzerinde durulmuştur. Zira Irak’taki birliklerin teçhiz ve yürüyüşe hazır edilmeleri uzun zaman almıştır. Askeri birliklerin, elbise ve savaş araç-gereçlerinin iaşe ve ikmali ile savaş malzemesinin sevkiyatı meselesi oldukça güçtür. Örneğin; silah ve cephane açısından bakıldığında, 4. Ordu’da bulunan ikişer tümenli iki kolordu da (12. ve 13. Kolordular) 9 sahra ve 12 dağ bataryası, 7 kara ordusu, 7,5 sınır ve 9,5 jandarma taburu, 3 eski sistem makineli tüfek 36 mantelli top ve 150 kılıçtan oluşan bir nizamiye süvari kıtası bulunmaktaydı¹⁰.

⁷ Serdar Sakin, “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)”, *Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7, Kış 2010, s. 134.

⁸ Kelek: Şişirilmiş keçi tulumları üzerine bağlanmış ağaçlardan yapılmış bir çeşit sal. Özellikle Dicle Nehri’nde insan ve eşya sevkiyatında kullanılmaktaydı. Bkz: *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, s. 1177; Kelekler, Musul’da yapılmaktadır. Felluce’deki şahturlar Cerablus’tan mühimmat ve eşya ile gelmekte ve kelekleri iade mümkün olmadığından Felluce ve civarında kalmakta ve bir kısmı satılmaktadır. Ancak mevcut teşkilat Irak ordusuna kâfidir. Arıntılı bilgi için bkz: ATASE Arşivi, Kls. 14, Dos. 72, Fih. 017-4.

⁹ Şahtur: “Şahtur”lar gayet ince tahtadan yapılp üzeri tamamen zift ile örtülmüştür ve Fırat Nehri’nde eşya nakli gibi taşıma işlerinde kullanılmıştır. Bkz: Bülent Durgun, “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Ulaştırma Hizmetleri”, *Unutulan Zafer, Kutü’l-Amâre 100’üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu*, (08 Mart 2016), Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 481.

¹⁰ Serdar Sakin, *a.g.e.*, s. 134-135.

1. Lojistik Sistem İçinde Menzil Teşkilatı ve Irak Cephesi'ndeki Önemi

Balkan Savaşı'nda uygulanamamış olan Menzil hizmetleri yönetmeliği Alman ittifakı ve genel seferberliğin ilanı ile beraber yeniden ele alınmış ve 5 Ağustos 1914 tarihinde Başkomutanlık Menzil Müfettişliği oluşturulmuş; bunu Ordu Menzil Müfettişlikleri'nin kurulması takip etmiştir¹¹. Menzil Umumi Müfettişliği, Harbiye Nezareti, Erkan-ı Harbiye Umumi Riyaseti gibi merkezi teşkilatların yanı sıra, merkezi teşkilatların lojistik çabalarını ast birlikleri teşkil eden ordu komutanlıkları arasında bir anlamda köprü görevini üstlenmiştir. Menzil Bölge Müfettişlikleri kuruluşu ve teşkilatları ise, Menzil Umumi Müfettişliği ile benzer özelliklere sahiptir. Sadece personel sayısı bakımından azaltılmıştır, diyebiliriz. Menzil Bölge Müfettişlikleri emrinde büyüklüklerine göre birkaç nokta ve konak komutanlıkları kurulmuştur¹².

Lojistik ve ikmal sistemine o dönemki adıyla Menzil Teşkilatı denilmektedir. Menzil askeri terim olarak düşünüldüğü takdirde, bir ordunun sürekli savaşa hali hazır durumda bulunabilmesi için savaş gücü ve kuvvetinin korunması ve yeterli hale getirilmesi durumudur. Bu nedenle ordu ihtiyaçlarının, eksikliklerinin giderilmesi ve bu işin sürekliliğinin sağlanabilmesi ile hasta, yaralı, savaş esirleri, iş göremez bir hale gelen savaş silah, araç ve gereçleri gibi ordu kuvvetlerini yavaşlatacak unsurların savaş alanından uzaklaştırılması görevlerini, menzil hatları üstlenmiştir. Bu bağlamda, cephe gerisindeki araziye, “*menzil bölgesi*” olarak tanımlayabiliriz. Başka bir deyişle, menzil bölgesi, savaş alanının “*arka odası*”nı oluşturmaktadır, diyebiliriz¹³.

Harekât alanı üzerinde her ordu için bir menzil noktası, menzil merkez noktasıyla kolordular arasındaki yol üzerinde menzil hatları ve bunlar arasında yaklaşık her 22 km uzaklıkta da menzil noktaları kurulmaktaydı¹⁴. Böylece, menzil bölgesinin uygulanabilirliği pratikte daha kolay bir hale gelmesi sağlanmıştır.

Menzil Hizmetleri Nizamnamesi hükümlerince yürütülen lojistik ve idari hizmetler, Birinci Dünya Savaşı süresince Irak Cephesi için de, yürürlükteydi.

¹¹ Ahmet Esenkaya, “Çanakkale Cephesi'nde İdari Faaliyetler ve Lojistik Hizmetleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, (Güz 2014), Yıl: 12, Sayı:17, 2014, s. 46.

¹² Mustafa Şahin, *a.g.m.*, s. 274.

¹³ Serdar Sakin, “Ordu Lojistik Sisteminin Önemi Açısından Kut’ül-Amare Savaşı ve Resulayn-Musul Menzil Hattı”, *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi (SBARD)*, (Eylül 2009), Sayı:14, 2009, s. 14.

¹⁴ Serdar Sakin, *a.g.m.*, gös.yer.

Nizamname hükümlerine göre düzenlenen hizmetlerde, 6. Ordu Komutanlığı, bölgede geniş lojistik destek imkânları hazırlamıştı. Ana cephane deposu, Bağdat'tadır. Selman-ı Pak'ta da bir ambar açarak buraya cephane yığırmıştı. Böylece, Bağdat'ta 600 yataklı bir askerî hastane, 370 yataklı Hilal-i Ahmer (Kızılay) hastanesini kurmuştu. Bunlara ek olarak, Bağdat'ta 800, Selman-ı Pak'ta 100 hayvanlık bir veteriner sağlık merkezi açmıştı. Birçok sanat dalında günlük verimi fazla iş kolları kurarak, kumaş, elbise, kundura, er ve hayvan teçhizatı, çadır, o devrede kullanılan dolak ve un fabrikalarını örgütleyerek işletiyordu. Kurmuş olduğu sanayi taburu ile de yeniden yapım ve onarım sağlamıştır. Başkomutan Vekâleti, 6. Ordu'nun gönderimleri için en önemli ve güvenilir menzil hattı olarak Fırat Hattı'nı kabul ederken, kapasitesinin artırılması amacıyla da nehir ulaşımı gönderiminin güçlendirilmesi için araç-gereç ve yetişmiş er tertibini emretmişti¹⁵.

Başkomutanlık Vekâleti, 6. Ordu'nun, merkez ile bölgesel olarak lojistik desteğin sağlanması konusundaki sıkıntılar karşısında, ordu menzil müfettişliklerine ilave olarak, Halep'te Başkomutanlık Vekâleti'ne bağlı 6. Ordu Menzil Müfettişliği 19 Kasım 1915 tarihinde teşkil edilmiştir¹⁶. Bu teşkilat 10 Ocak 1916'ya kadar Halep'te görev yapmış ve akabinde Bağdat'a intikal etmiştir¹⁷. Üç bölge müfettişliğinden teşkil edilen 6. Ordu'nun Menzil Müfettişliği'nin karargâhı Musul'da bulunmaktaydı. Bölge müfettişlikleri işleyişi bakımından şu şekilde bölümlendirilmiştir: 1. Fırat Bölge Müfettişliği, Birecik-Nalluca (hariç), 2. Resûlayn-Musul Bölge Müfettişliği, Resûlayn-Musul (hariç), 3. Dicle Bölge Müfettişliği, Cizre-Samra (hariç)¹⁸.

Türk ordusunun lojistik bakımından asıl kaynağı, Anadolu ve Suriye'dir. Menzilin başlangıç noktası Pozantı ve Halep, menzil merkez noktası ise,

¹⁵ ATASE Arşivi, Kls. 14, Dos. 72, Fih. 017-1; Bülent Durgun, *a.g.m.*, s. 474.

¹⁶ Irak kumandanı Nurettin Paşa'nın Irak Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği 4 Kasım 1915 tarihli yazıda, 27 Kasım 1915'te bildirilen zahire miktarının kazalar merkezinde toplanıp henüz ambarlarına girmediği yazılmaktadır. 29 Eylül 1915 tarihinden bu yana düşmana kaptırılmış herhangi bir erzak olmadığını, aşiretlerin cihada iştiraki ile menzildeki ambarlar için bir tehlike oluşmadığı bildirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: ATASE, Kls. 14, Dos. 72, Fih. 009-2.

¹⁷ Sabit Çetin, "Irak Cephesi'nde Türk Ordusu'nun İaşe İşleri (1916-1918)", *Unutulan Zafer, Kutü'l-Amâre 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu*, (08 Mart 2016), Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 505.

¹⁸ Bülent Durgun, *a.g.e.*, s. 475.

Bağdat'tır. Menzilin uzunluğundan dolayı Halep'te de Karargâh-ı Umumiye'de bağlantılı bir menzil müfettişliği teşkil edilmiştir. Bu müfettişliğin mıntıkası, Fırat üzerinde Hîn; Dicle üzerinde Musul'dur. Irak Menzil Müfettişliğinin menzil başlangıç noktalarını teşkil eder. Suriye ve Anadolu'dan gelen malzeme ve mühimmatı Musul ve Hîn'e kadar, Halep Menzil Müfettişliği sevk eder. Buralardan itibaren Irak menzili teslim alır. Halep Menzil Müfettişliği, Karargâh-ı Umumiye emrinde olduğundan ordunun bu müfettişlik üzerinde bir hakkı yoktur. Bağdat menzil merkez noktası olduğuna göre, Felluce'den Nasiriye'ye kadar Fırat üzerindeki ambarlar sahra ambarlarıdır. Ordu Selman-ı Pak'ta tedarik sağladığından malzemeler, Selman-ı Pak dağıtım ambarında tutulmuştur. Bu ambarda eşya ve mühimmat yanında, erzak, saç derbeler de bulunmaktadır¹⁹.

20 Ekim 1915 tarihli Irak kumandanı Nurettin Paşa'nın, Başkumandanlık Vekâleti Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne göndermiş olduğu resmi yazının lojistik kapsamında, Menzil Teşkilatı hakkında şu şekilde bilgiler yer almaktadır: Dicle nehri üzerinde, Musul, Samara, Hindiye, Bağdat, Selman-ı Pak; Fırat Nehri üzerinde de, Felluce, Rızvaniye, Müsib, Hindiye, Sedesi, Hulle, Kefil, Salahiye, Şenafiye, Samara, Şehriban mevkilerinde on beş menzil nokta kumandanlıklarıyla, her noktada birer ambar bulunmaktadır. Bağdat merkezinde ise, bir cephane ve mühimmat deposu; birisi Hilal-i Ahmer'e diğeri belediyeye ait olmak üzere üç insan, bir hayvan hastanesi ve birer ecza deposu teşkil edilmiştir. Menzil kolları yalnız Rızvaniye ile Bağdat arasında nakliyat için efrad tarafından icat edilen bir dekovil hattı ve elli deveden oluşan bir deve kolu mevcuttur. Bu deve kolu ile oldukça fazla sayıda dekovil hattı, günlük on altı ile yirmi ton mühimmat veya erzak nakletmek kabiliyetindedir. Bundan başka Dicle'de seyr-ü sefer eden Bağdat ve Basra, Burhaniye, Halife vapurlarıyla bunları bağlayanların Tikrit, Aziziye isminde küçük vapurlardan istifade edildiği bilinmektedir²⁰.

Kutü'l-Amâre Savaşı da dâhil olmak üzere o zamana kadar Irak Cephesi'nde yapılan savaşlar, zaferle sonuçlandırılmasına rağmen; bu savaş sonrasında kaybedilenlere bakılırsa lojistik kapsamında iâşe ve ikmal faaliyetlerinin önemi açık bir şekilde ortaya konmuştur. Menzil bölgesinde gereken ihtiyaçlar ve eksiklikler giderilememiştir. Bu bağlamda, savaşlardan sonra ele geçirilen yerlerin kaybedilmemesi adına cephe arkası hatların sürekli olarak hali hazır durumda bulundurul-

¹⁹ ATASE Arşivi, Kls. 14, Dos. 72, Fih. 017-4.

²⁰ ATASE Arşivi, Kls. 14, Dos. 72, Fih. 017.

ması gereğinin önemi ortaya çıkmaktadır. Irak Cephesi'ndeki savaşlar, ilk başlarda Türk kuvvetlerinin lehine iken, savaş stratejisi bir tarafa, zamanla yeterli lojistik sağlanamadığı için İngiliz kuvvetlerinin galibiyeti ile sonuçlanmak zorunda kalmıştır.

2- İaşe ve İkmal Faaliyetleri'nin Irak Cephesi'ndeki Savaşlara Etkisi

İngilizlerin, 6 Kasım 1914'te Şattülarap'ta bulunan Fav kasabasına çıkması ile açılan Irak Cephesi, İngilizleri Basra'ya rahatlıkla ulaşmak gibi bir sonuca götürmüştü. Irak'ta genellikle Hint birlikleri ile yürütülen İngiliz harekâtının politik teşebbüslerinin başında Sir Percy Cox bulunuyordu. Osmanlı savunmasının başında ise; Irak ve havalisi genel komutanı olarak, bölgede bulunan Kurmay Yarbay Süleyman Askeri Bey vardı. Süleyman Askeri Bey, ilk etapta 20 Ocak 1915 tarihinde Kurna'da bulunan bir İngiliz tugayını geri püskürtmeyi başarmış, ancak Şuayyibe Taarruzu'nda başarısız olmuştur. Buna karşılık İngilizler, Basra'dan Kurna'ya kadar olan bölgede hâkimiyetlerini sağlamayı başarmışlardır. Süleyman Askeri Bey'in ardından, Edirne'deki 2. Kolordu'nun 4. Fırkası kumandanı olan, Albay Nurettin Bey buraya tayin edilmiş ve 6. İngiliz fırkasının kumandanlığına da General Townshend atanmıştır²¹. Genelkurmay, 35. Tümen gibi birliklerini Mezopotamya'ya geri gönderdiği için bölgedeki Türk kuvvetleri kendilerini yenileyebilecek duruma gelmeyi sağlayabileceklerdi. Her ne kadar 35. Tümen o sırada eksik ve yetersiz olsa bile, 1915 yılı sonlarına kadar gücünü büyük ölçüde toparlayacaktır²².

Mezopotamya'da Osmanlı Devleti'nin zayıf konumunu güçlendirmek için, yetenekli bir komutan olan Nurettin Paşa'nın, bölgeye gelip savunmayı tekrar dinamik hale getirmesi sağlanmış oldu. 1915 Kasım'ında 45. Tümen geldi. 1. Ordu'ya bağlı yurtdışı sefer kuvveti olarak bilinen, 51. Tümen'in de Kafkaslar'dan Mezopotamya'ya gelmesi sağlandı. Bu Tümeni, 52. Tümen de takip edecekti. Böylece çok iyi yetiştirilmiş takviye kuvvetlerinin de bölgeye gelmesi sağlandı. Nurettin Paşa, Bağdat'taki 45. Tümen'e 5000 jandarma ve sınır muhafızı da ekleyerek, kadro eksikliğini giderdi. Bütün bunlara rağmen, tümenlerin aylarca savaş hazırlığı yapmamış durumdaydılar. Bu yüzden Nurettin Paşa, 35. ve 38.

²¹ Tülay Alim Baran, *a.g.m.*, s. 68.

²² Edward J. Erickson, "Zafere Giden Yol Adım Adım Kutü'l-Amâre", *Derin Tarih Dergisi*, (Nisan 2016), Sayı: 49, İstanbul 2016, s. 74.

Tümenlerden arta kalanlar ile idare etmek zorunda kalmıştır. Nurettin Paşa'nın ordusu bu şekilde 7000 askerden oluşmaktaydı. Bu askerler çok az sayıda süvari ve topla desteklenmekteydi. Sonbahar ile birlikte ılıman ve kuru bir havada sefer başlarken, Townshend, 1 Eylül 1915'de harekete geçti. Türk ordusu Townshend'in hangi yönden saldıracağından emin olamadıklarından, 35. Tümen'i nehrin sağ kıyısındaki (batı yakasındaki); 38. Tümen'i de nehrin sol kıyısındaki (doğu yakasındaki) savunma mevzilerine yerleştirdi. Buna karşılık Türklerin dört taburu, az sayıda süvarisi ve o bölgeden toplanmış küçük bir yedek kuvveti ve totalde 38 adet topu vardı. 28 Eylül 1915 tarihinde, Osmanlı ordusuna saldıran Townshend ve kuvvetlerinin saldırısı karşısında Türk ordusu, akşam oluşuyla birlikte geri çekilmek zorunda kaldı²³. Böylece, Birinci Kutü'l-Amâre Savaşı, 28 Eylül gecesi Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi ile sonuçlanmıştır.

Irak Cephesi'nde iâşe ve ikmal faaliyetlerinin bu savaş için en büyük etkisi, yağışların, uzun mesafeden gelen erzakın ulaşmasına engel teşkil etmesidir. Coğrafya açısından önemli olan develerin, bu duruma alışkın olmadıklarından dolayı, yağışlı havalarda hızlarının kesilmesi ve erzak ikmalinde yaşanan problemler nedeniyle hayvanlara verilmesi gereken yemin yarısının verilmesi, asıl iâşe ve ikmal faaliyetlerinin kaynağı sıkıntısını açıkça ortaya koymaktadır²⁴.

Irak Cephesi'nde iâşe ve ikmal faaliyetlerinde sıkıntılı olan bir diğer mesele ise; 16 Ekim 1915 tarihinde Bağdat'tan Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti'ne gelen yazıda, açıkça belirtilmiştir. Bu yazıya göre, Kut mıntıkasında biriktirilen kuvvetlerin idaresi için dağıtım ambarında, Eylül'ün sonlarına doğru, 60 ton peksimet unu, 9 ton yem, 5 ton erzak ve bunun için yedek olarak toplanan buğdayın 92 ton peksimet unu, 690 ton yem, 124 ton erzak mevcut olup, 15000 insan ve 5000 hayvanın mevcuduna göre hesaplandığında, bunlardan ekmek 17 ve yem 36 günlük yeterlidir. Takviye olarak sevkıyatların olmadığı takdirde, sıkıntıların yaşanacağı söylenmektedir. Yine Samara dolaylarında birikecek kuvvetlerin idaresi için 37 ton un buğday, 119 ton yem, 40 ton erzak ve bunun için yedek bulundurulmuş Felluce, Salahiye ve Şenâfiye ve Samara ambarlarında 116 ton buğday peksimet unu, 75 yem, 9 ton erzak mevcuttur. Bu iki aylık yemin ancak üç aylık dönemlerine yeterli geldiği ve yine ek tedarik sağlanamadığı takdirde, sıkıntı yaşanılacağından bahsedilmiştir²⁵.

²³ Edward J. Erickson, *a.g.m.* s. 75.

²⁴ Tülay Alim Baran, *a.g.m.*, s. gös.yer..

²⁵ ATASE Arşivi, Kls. 14, Dos. 72, Fih. 009

Kasım başlarına kadar Townshend'in yaklaşık 11.000 piyadeden oluşan kuvveti, Bağdat'ın güneyine, 32 km uzaklıktaki Selman-ı Pak'a vardı. Townshend'in ordusu her geçen gün güç kaybederken; Nurettin'in ordusu gelen takviye erler ile birlikte güçlenmekteydi. Nurettin Paşa'nın ordusu, 19 makineli tüfek, 52 topla donanımlı 20.000 aktif asker kadrosunun yanında, 400 kişiden oluşan küçük bir süvari birliğine sahipti. 45., 51., ve 52. Tümenlerden oluşan mevcut kadro, Türk ordusunun en iyi savaşıran birliklerinden sayılmaktaydı. Nurettin Paşa, sağ kanadını, Dicle Nehri'nde güvenle mola verdiği için Selman-ı Pak mevkiini savunma alanı olarak seçti. Bu savaş için iki savunma hattı oluşturmuştur. İlk olarak, 10 km uzunluğundaki derin siperlere sahip bir hat oluşturmuştu. 12-15 toprak tabyalı mevzii ve baş sipere sahip hat, dikenli tel örgüler ile çevrili idi. 38. ve 45. Tümenler aşılması zor olan bu hatta garnizon kurdular. Hattın hemen 3 km arkasında ise, ikinci Türk savunma hattı oluşturulmuştu. 51. Tümen ise hattın gerisinde bekliyordu. Nurettin Paşa, siperlerinin sol kanadında, süvari birliğini yerleştirmişti. Dicle Nehri'nin karşısında ise, 35. Tümen de benzer bir şekilde konuşlandırılmıştı. Bu önemli iki hat ve çok sayıda askeri olmasına rağmen, top mermisinin kısıtlı olmasıyla birlikte, çok az sayıda silah olması durumu tedirgin bir hale getirmekteydi. Townshend'in Nurettin Paşa'nın 45. ve 51. Tümenler olarak aldığı takviye kuvvetlerinin sayısı hakkında bilgisi yoktu. Ona göre, 3000 Türk'e karşılık; 9000 Hint ve Britanya askerinin, L şeklindeki Türk savunma hattına hücum etmesi durumudur²⁶.

22 Kasım 1915 tarihinde 6. Tümenin kolları top ateşi ve denizden açılan kalkani altında Selman-ı Pak'taki Türk hatlarına ilerlemeye başladılar. İngilizler ise bu sırada, Türklerin geri çekildiğini düşünmüşlerdir. Ancak Türk askeri saldıran kuvvetlerin üzerine top, makineli tüfek ateşi açmıştı. Townshend, birçok askerini kaybetmesine rağmen, sabaha kadar ateşi bastırmaya çalışmıştır. Ertesi sabah kuvvetlerine, Türklerin yan tarafından dolaşıp arkasına geçme emri vermesine rağmen, Türk birlikleri ve 51. Tümen ile karşı karşıya geldi. Townshend, ilk önce Türklerin savunma hattını öğlene kadar kontrol altına almayı başardı. 38. ve 45. Tümenler çarpışma esnasında parçalandı. Savaşın asıl "*can alıcı nokta*" ya da "*hayati nokta*" diye adlandırılan yere giderek, askerlerinin kesilmeye az kalmış düşman ateşinin altında bekleyerek, aynı şeyi komutanların da yapmasını istedi. Bu sırada Nurettin Paşa ise, Cavit Bey komutasındaki 51. Tümen'e kar-

²⁶ Edward J. Erickson, *a.g.m.*, s. 77.

şı taarruzda bulunmasını emretmiştir. 35. Tümen'in büyük kısmını da nehirden geçirerek, kuvvet takviyesinde bulundu. Akşam olunca İngiliz ve Hint ilerleyişi durmuştur. İngilizler bu mücadele esnasında, ordusunun üçte birini ve 11.000 askerinden 4200'ünü kaybetmişti. O dönemde sahra hastaneleri, sadece 400 yaralıyı tedavi edecek kapasiteye sahipken, bu sayının on katı askerle ilgilenmek zorunda kalmıştır. Türk kuvvetleri ise, ordusunun yüzde otuzunu, diğer bir deyişle 6100 askerini kaybetmişti. Ertesi gün, Townshend, ikinci kez kuvvetlerine ani saldırı emrini vermesi ile mücadele tekrar başladı. Çıkan kum fırtınası sebebi ile her iki taraf da görüş mesafesinde zorlanıyordu. Çarpışma sürerken Nurettin Paşa, 38. ve 45. Tümenlerin yeniden düzenlenen takviyeleri ile karşı taarruz emri verdi. Akşam çatışma bitince, İngiliz kuvvetleri hemen yaralılarını tahliye etmeye başladı. Böylece çarpışma 25 Kasım'da sona ermiştir. Savunma hattını aşamayacağı anlayan İngiliz kuvvetleri ise, geri çekilme kararı aldı. Sonuç itibarıyla İngiltere'nin 1915'te Bağdat'ı tehdit etmeleri de son bulmuştur. 1 Aralık tarihine baktığımızda, Nurettin Paşa, Townshend'in kanadını yine çevirmeyi başarmış ve bunun sonucunda Townshend, 500 yaralı askerini Türklere bırakmak zorunda kalmıştır. Hemen sonrasında yıpranmış ordusunun çoğu bir kısmını, 3 Aralık'ta Kutü'l-Amâre'ye geri çekti.

6 Aralık 1915'te Townshend kuvvetlerini ve bölgede yaşayanların bir kısmını, nehrin akışı yönünde tahliye etti. Şehirde ise, 11600 savaşı ve 3350 savaşı olmayan asker bırakmıştı. 60 günlük asker erzakı yanında birçok cephaneye de sahipti. Bunun yanında Dicle üzerinde nehir gambotları ve gemilerinden oluşan güçlü ve küçük filo da sahipti. Diğer taraftan Hint piyade tümeni de Basra'ya gelmek üzere idi. Nurettin Paşa ise nehrin güneyine bir karma kuvvet; birliklerini de doğuya göndererek Kutü'l-Amâre'yi kuşatmaya başladı. 45. Tümeni ise Townshend'in üzerine yolladı. Sonuçta 6 Aralık'a kadar Türkler kuşatmayı başarı ile tamamlamış oldu. Kutü'l-Amâre, artık Basra'dan kopmuştu ve Türkler, nehrin karşı kıyısındaki İngiliz mevkiisine binaen, Dicle şehrin bulunduğu yerde nehir dirseği boyunca siper kazmaya başladılar. Türk askerleri, bu mevkiye ani bir akın düzenledi. Zira askerlerin sıkı takibin ardındaki yorgunluk sonucu akın, başarıya ulaşamamıştır. Türk askerinin sadece 50 topu ve çok az sayıda cephanesi bulunmaktaydı. 12 Aralık'ta ise, Alman Mareşal Colmar von der Goltz, Mezopotamya'da komutanlığa geçmek için Kutü'l-Amâre'ye vardı. Görevi ise, sadece harekât alanı komutanlığı idi. Nurettin Paşa'nın yerine geçme gibi bir durum söz konusu değildir. Bir

süre savaşı gözlemleyen Goltz Paşa, İran'ı işgale hazırlayan birliklerini kontrol etmek için Bağdat'a gitmek zorunda kalmıştır. Nihayetinde, 23 Aralık'ta 25000 Türk askeri, Kutül-Amâre şehrini kuşattı. Ertesi gün tekrar bir gece harekâtı olarak taarruz düzenledi. Bu olay tarihte, "*Noel Arifesi Taarruzu*" olarak da bilinmektedir²⁷. İngiliz kuvvetleri içinde yer alan Hint taburları arasında ise, kendi kendini yaralama girişimleri o dönemde artmıştı. Hint erleri sağ ellerinin işaret parmaklarını yaralayarak, savaş sırasında yaralandıklarını bahane ediyorlardı²⁸. Sıkıştırılan İngilizler, bir kurtarma gücü topluyorken, 52. Tümen tam kuvvetle gelmiştir. Bu tümenlerin gelişi ile Türk ordusundaki Arapların egemenliğindeki etnik yapı değişmiştir. Artık Anadolu Türkleri, orduda baskın bir durumu oluşturmaktadır. Böylece daha sonra yapılacak savunma savaşlarında, güç dengeleri Türklerin lehine gelişmiştir. Bu olumlu giden değişime rağmen, Osmanlı Devleti, süregelen bir değiştirme ve ikmal personeli akışı elde edemedi. Bu bağlamda 38. Tümen, Aralık 1915 tarihinde lağv edilmek zorunda kaldı²⁹.

Kut şehrini kurtarmaya hazırlanan İngiliz kurtarma kuvveti eskiden Hint Kolordusu Korgeneral Sir F.J. Aylmer tarafından idare ediliyordu. Bu kuvvet, 3. ve 7. Tümenlerini kapsamaktaydı. Townshend'in Hint Tümeni gibi bu iki tümen de, hem top hem de makineli tüfek sıkıntısı çekmekteydi. Dicle Kolordusu'nun gelişi ile harekât alanında nispeten de olsa, kuvvetler dengesi yakalanmış oldu. 12 taburluk dört Hint tümeninin 48 piyade taburu varken; 9 taburluk 5 Türk tümenin 45 piyade taburu bulunmaktaydı. Buna rağmen, iki tarafında lojistik kuvvetleri yetersizdi. Goltz, Nurettin Paşa emrindeki 6. Ordu'yu düzenleyerek onun savaş stratejisine karışmadı. Nurettin Paşa ise ordusunu, Kut'u çembere alacak şekilde 18. Kolordu (45. ve 51. Tümenler) ve 13. Kolordu (35. ve 52. Tümenler) olarak ikiye ayırmıştır. Etrafı sarılan Townshend ve kuvvetleri nehri ve telgraf trafiğini kullanarak, kurtarma faaliyetleri aramaya başladılar. Ocak 1916 tarihine gelindiğinde ise, İngilizler, Türk hatlarını taarruz etmeye ve Türk askerlerinin etrafındaki süvarilerini çoğaltma yoluna gittiler. Ancak bu engellemeler de İngilizlere bir fayda sağlamadı. İngiliz kuvvetleri, 21 Ocak'tan itibaren 52. Tümen'i vurma emri vermiştir. Türklerin sağında Dicle nehri, solunda ise bataklığın bulunması sebebiyle,

²⁷ Edward J. Erickson, *a.g.m.* s. 80-81.

²⁸ Charles V.F. Townshend, *Esir İngiliz General'in Kaleminden Kut'ül-Amâre Zaferi Irak Seferi ve Esaret*, (Tercüme: Tarih-i Asker-i Osmâni Encümeni), (Sadeleştirme: Recep Ahışhalı), Yeditepe Yay., İstanbul 2007, s. 402.

²⁹ Edward J. Erickson, *a.g.m.* s. gös. yer.

durum Türk kuvvetlerinin işini kolaylaştırmıştı. İngiliz kayıpları o kadar fazlaydı ki, Aylmer, Nahayat Vadisi boyunca daha fazla baskın yapmak istemedi ve saldırılarını durdurmak zorunda kaldı. Bu sırada, siyasi sebeplerden ötürü Nurettin Paşa'nın yerini, Enver Paşa'nın amcası olan ve aynı zamanda 18. Kolordu'nun komutanlığını yapan Albay Halil Bey aldı³⁰.

Enver Paşa'nın amcası olan Halil (Kut) Paşa, Basra-Bağdat istikametinde ilerleyen bir İngiliz birliğinin daha önceki tarihlerde (9 Ekim 1915) Bağdat'ı tehdit etmesi üzerine Irak'a gönderilmişti. Halil Bey'in "*Kut*" soy ismini almasına vesile olan durum şüphesiz, Kutü'l-Amâre savaşlarıdır. Dicle'nin sol sahilinde bulunan "*Kut*" ya da "*Kutü'l-Amâre*" denilen kasaba 26 Eylül 1915'te başlayan, Birinci Kutü'l-Amâre Savaşı ile, askeri literatürde sıkça anılmaya başlanmıştır³¹. Böylece Türk tarihinde, Çanakkale Cephesi'nden sonra en önemli cephelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Goltz Paşa, tüm Mezopotamya ve İran harekât alanı komutanlığını elinde tutsa bile bazı kararları Türk komutanlara bırakmıştı. 20 Ocak 1916 tarihinde, Nurettin Paşa'dan aldığı devir-teslim komutanlığını, onun savaş planlarını değiştirmeyerek devam ettirdi. Arapların firar etmesi bize, Kutü'l-Amâre'de abluka ya alınan İngiliz ve Hint askerlerinin olumsuz durumu hakkında bilgi veriyordu. Halil Paşa, onları aç bırakarak, durumu teslim olmaya zorlama planı yaptı. Halil Paşa'nın subayları şehri topa tutmuşlardır. Ayrıca yapılan sahte taarruzlar ile İngiliz kuvvetlerinin durumu, gerçekmiş gibi algılanması sağlanarak iyice yıpratılmaya çalışılmışlardır. Şubat'ta Osmanlı 2. Tümen'i takviye kuvveti olarak gelmiştir. Türk askerleri kesintisiz bir şekilde taarruza devam etmiş ve hava akınları ile faaliyetlerini kolaylaştırmışlardır. Aylmer, 8 Mart'ta Dicle nehrinden bir kurtarma harekâtında bulundu. O zamana kadar Kutü'l-Amâre garnizonu o kadar zayıftı ki, Halil Paşa hattı kuvvetlendirmek için 51. Tümen'i getirdi. Türk askeri 11 Mart'ta küçükte olsa küçük bir başarı kazanma fırsatı bulmuştur. Townshend, Nisan'da dört defa kurtarma denemesine tekrar girişmiştir. 51. Tümen 5-6 Nisan'da saldırı düzenlediler. 51. Tümen mayın tarlalarından oluşan çok güçlü bir savunma hattı oluşturarak, yapılan saldırıları geri püskürttü. Kısa bir süreliğine 3 km uzaklıkta bir mevkiye geri çekilen 51. Tümen, 9 Nisan'daki saldırıda başarısız oldu. Aylmer'in

³⁰ Edward J. Erickson, *a.g.m.*, s. 81-83.

³¹ Tülay Alim Baran, *a.g.m.*, s. 69.

17-18 Nisan'daki taarruzundan da bir sonuç çıkmadı. Türk askerlerinin bu şekilde yıpratma taarruzları İngilizleri ağır zararlara uğratmıştır. 9000'e karşılık 20.000 kayıp söz konusu idi. Zor durumda kalan İngilizler, son kurtarma girişimi olarak hava/havacılık ikmal yolunu denediler. İkmal malzemelerinin abluka altına alınan şehre, havadan bırakılması için bir plan yapmışlardır. 16-29 Nisan'a kadar İngiliz pilotlar yiyecek-içecek, ilaç ve balık ağları da içeren 8 ton ikmal maddesini havadan bıraktılar. Bu yardımlar kuşatmanın seyrini değiştirmeyi başarılı kılmamıştır. Türk uçaksavarlarının İngiliz uçaklarını vurması, bu uçuşları da riskli yapıyordu. Hatta bazı pilotların bu ikmal malzemelerini yanlışlıkla Türk tarafına bırakması, Türk askerlerinin işini kolay hale getirmiştir. Sonuç olarak Townshend, tüm birliği (6. Tümen) ile birlikte teslim olmuştur. İngiliz askerlerinin ise %70'inin hayatlarını kaybettiği bilinmektedir. Halil Paşa ve Aylmer 1100 kadar hasta ve yaralı İngiliz ve Hint askerlerini, eşit olmasa da, Türk askerleri ile değiştirmiştir. Ayrıca Türk askeri birliklerin eline 40 top, 3 uçak, 2 nehir gemisi ile 40 araba geçmiştir³².

İlk Türk yiyecek malzemeleri bir kurtarma botuyla 1 Mayıs 1916 tarihinde ulaşmıştır. Townshend ve kuvvetleri iki gün sonra Bağdat'a gönderilmişlerdir. Ancak Townshend'in İngiliz ve Hintli askerleri yeterince su, yiyecek ve tıbbi malmeye olmadan kuzeye doğru yürüdüler. Bu yolculukta bile hayatını kaybeden çok sayıda İngiliz askerleri olmuştur. Sadece bir yıl içinde İngilizler, 40.000 zayıat verdi. Halil Bey bu zafer ile birlikte "*paşa*" unvanını alacaktır. Daha sonraları ise, Türkiye Cumhuriyeti döneminde "*Kut*" soy ismini seçecektir. Townshend ise, Marmara Denizi'ndeki bir adada, rahat bir şekilde esaret hayatı yaşamıştır. Townshend'in teslim olmasıyla birlikte Mezopotamya'daki sefer çıkmaza girdi. Townshend olmadığından, Kut'ül Amâre'yi kurtarmak için İngilizler de acele etmedi. Halil Bey ise, kuvvetlerini Dicle'nin aşağı kısmında yeniden mevzilendirdi. Nehrin her iki kıyısını inşa ettirdi. 1916 Aralık'ına kadar olan süreçte ise, Mezopotamya'da pek mücadele safhası olmamıştır. General Sir Stanley Maude yenilenmiş ve büyük ölçüde güçlendirilmiş İngiliz Kraliyet kuvvetleriyle, Dicle Nehri'nin yukarısına doğru ilerlemeye başlaması ile tekrar bölge bu olaylar ile karşı karşıya kalmıştır³³.

Kazanılan savaştan bir süre sonra eleştiriler ve cephedeki bu savaşların devamının getirileceğine engel olan yanlış politikalar yer alarak çoğalmaya başlamıştır.

³² Edward J. Erickson, *a.g.m.*, s.83-85.

³³ Edward J. Erickson, *a.g.m.*, s.85.

İngiliz ordusu yeni takviye kuvvetler ile ordusunu güçlü bir hale getirerek Bağdat üzerine yeni bir sefer hazırlığına başlamıştır. Enver Paşa ise, Irak'taki 6. Ordu'ya bağlı 13. Kolordu'yu İran Seferi'ne çıkarma kararı alır. Enver Paşa'nın bu kararı ile birlikte Cemal Paşa, Liman Von Sanders tarafından yanlış politika gerekçesiyle eleştirilmiştir. Çünkü İran'a yönelik sefer hareketinin, Bağdat'ın düşmesine neden olduğu söylenmektedir. Halil Bey ise, İran kararının alınmasında Almanların etkili olduğunu açıklayarak yazmış olduğu yazıda, bu fikrin kendisine uymayıp onaylamadığını ve istifa etmek istediğini belirtmiştir. Bu istek, Enver Paşa tarafından Halil Kut Paşa'nın 6. Ordu'nun komutanı olarak kalacağı ve Kirmanşah'ı mutlaka işgal edeceği yanıtı ile kabul edilmemiştir. Böylece, Enver Paşa'nın İran hareketi, her türlü eleştirilere rağmen yapılmış ve İran içlerine gönderilen 13. Kolordu'nun yokluğunda yeniden toparlanan İngilizler, 88 gün süren taarruzdan sonra 10-11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'ın Türk kuvvetlerinden tahliyesini başaramışlardır. 1917 tarihinde Irak cephesini oluşturan 6. Ordu, 18. Kolordu ile 13. Kolordu (İrand'a) ve 4. Tümen (Musul dolaylarında) Bağdat'ın düşmesine engel olamamışlardır. İran'a gönderilmiş olan Halil Bey ise, 1917 tarihinde Kut'un tekrar İngilizler tarafından ele geçirilmesinden sonra geri dönse de, Bağdat'ı yeniden kurtarmak mümkün olmamıştır³⁴.

İran'a sevk edilen askerler burada sıcak karşılanmasına İngilizlere karşı destek olunmasına rağmen, İran Seferi'nin Enver Paşa'nın arzu ettiği şekilde bir sonuca ulaşamamıştır. Zor cephe şartlarına rağmen kazanılan Kutü'l-Amâre Savaşı'nın başarısının da boşa gitmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan İrand'a başarıya ulaşamamış ve İrandaki General Baratof kuvvetlerine karşı harekete geçirilen 13. Kolordu'nun yarattığı eksiklik Irak savunmasının gücünün azalmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Irak Cephesi başlangıçta Kutü'l-Amâre Savaşı ile başarı getirirken, bunun devamı sağlanamamıştır³⁵. Gerek askeri liderlik gerekse iâşe ve ikmal faaliyetlerinin düzgün akışı sağlanamadığı için savaşın seyri Türkler aleyhine değişmek zorunda kalmıştır, diyebiliriz.

3- İngiliz Julnar Gemisi'nin İâşe ve İkmal'inin Bertaraf Edilmesi

Kut'ül Amâre'yi kurtarma girişimi için, İngiliz filotillasına ait "*Julnar Gemisi*" tarih sahnesine çıkmıştır. Eğer Townshend'in garnizonu yeniden ikmal edilirse,

³⁴ Tülay Alim Baran, *a.g.m.*, s.72-73.

³⁵ Tülay Alim Baran, *a.g.m.*, s.gös. yer.

Kut, kurtarılanlara kadar dayanabileceği düşünülmüştü. General Sir Percy Lake'ye göre, düşük bir ihtimal olsa da Julnar gemisi vardı. Nehirdeki en hızlı gemi olma özelliğine sahipti. Türk ordusunu yarmak için İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri tarafından hazırlanmaktaydı. 24 Nisan 1916 tarihinde gönüllü bir mürettebat ile beraber 270 ton ikmal malzemesi taşıyan Julnar, Kut'a ulaşmak üzere Felâhiye'den ayrıldı. Gemi un, şeker, çikolata, konserve, peksimet, reçel ve patates gibi nitelikli malzemelerdi. Deniz Kuvvetleri Komutanı başkılığında olsa bile gemiye sivil olan C.H.Cowley kaptanlık yapmaktaydı. İngilizler, düşmanın dikkatini farklı noktalara çekme düşüncesiyle davranarak makineli tüfeklerle ateş açmışlardır. Buna rağmen Türk Ordu'su, Julnar'ı hemen fark edip nehirde yukarı istikametinde ilerlerken bombalamaya başladılar. Bunun sonucunda Türk Ordusu'nun nehrin enine çektikleri kalın halatlara takıldı. Türk hatlarının oldukça gerisinde karaya oturarak orada Türk askerlerinin şiddetli hücumuna uğradı. Bu olay sonucunda, plana komuta eden kaptan H.O.B. Firman öldürüldü ve Julnar'ın askerleri esir alındı³⁶.

Gerek bölgenin zor iklim şartları gerekse İngilizlerin saldırılarına rağmen, Osmanlı birlikleri çeşitli problemler ile karşı karşıya kaldı. Özellikle iaşe hassas ve önemli mesele idi. Gemideki erzakın tahliyesi ile birlikte Julnar'dan elde edilen erzaklar, Türk askerlerinin eline geçmiştir. İaşe, 6. Ordu mensuplarına dağıtılarak askerler içerisinde coşkulu bir hayat yaratmıştır. Bu yüzden bu gemiye de, "*kendi gelen*" ismi verilmiştir. Gemi, adının yazılı olduğu levha, Harbiye Askeri Müzesi'nde sergilenmektedir. Zira yardım ümitleri için son umut olan bu geminin yardım planı, İngilizler açısından olumsuz sonuçlanmıştır. 29 Nisan 1916 tarihinde teslim oldular. Bütün bunlara rağmen, Osmanlı Devleti, gemiden elde ettikleri iaşeyi İngiliz ve Hint esirleri ile paylaşmışlardır³⁷.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sırasında açılan cephelerden birisi de Irak Cephesiydi. Irak Cephesi'nde İngilizlere karşı mücadele verilmiştir. Yaklaşık beş ay süreyle kuşatılan İngiliz askerleri, Türk kuşatmasını yaramamış, gelen İngiliz kuvvetleri de Türkler tarafından mağlup edilmiştir. 02 Ağustos 1914'te tüm ülkede "*genel seferberlik*" ilan edildikten sonra, Türk ordusu Irak Cephesi'nde yeniden teşkilat-

³⁶ Edward J. Erickson, *a.g.m.*, s.107-108.

³⁷ Edward J. Erickson, *a.g.m.*, s.110.

landırılmıştı. Yapılan yeni teşkilatlanma ile beraber, Irak Cephesi, Birinci Dünya Savaşı süresince dinamik bir yapı değişikliği içerisinde olmuştur.

Irak Cephesi'ndeki savaşlar, düşman karşısında iyi beslenemeyen, giyeceği, silah ve cephanesi yeterli olmayan bir askeri birliğin, ne kadar yetenekli ve güçlü komutanlar idaresinde olsalar bile, başarısız olunabileceği gerçeğini bizlere göstermektedir. Çünkü Türk tarafında yedek malzemelerin takviyesinde sıkıntılı bir süreç söz konusudur. Osmanlı Devleti, lojistik sisteme, başka bir deyişle menzil teşkilatına gerekli önemi vermemiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Irak Cephesi de dâhil Türk cephelerinin hepsinde idari faaliyetler ve lojistik desteği sağlayacak olan menzil teşkilatı yeniden kurulmaya başlandığı için birçok eksiklikler oluşmuştur. Irak Cephesi'ndeki savaşların bir kısmında Türk Ordusu önemli başarılarla imza atmış olmasına rağmen; savaşın genelinde ise, iâşe ve ikmal faaliyetlerinin yeteri kadar desteği sağlanamamıştı.

Lojistik kapsamında iâşe ve ikmal malzemelerin tedariki ve harekâtın desteklenmesi başlangıçta daha iyi şartlarda kısmi olarak gerçekleştirilmişse de, zaman içerisinde bozulmayla karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte Kut Zaferi'nin ardından yapılan birlik kaydırmaları ve özellikle Bağdat'ın kaybedilmesi ile gelişen durum karşısında Güney Fırat menziline lağvedilmesiyle birlikte olumsuz şartlar çoğalmış aynı zamanda ulaştırma araçları da azaltılmıştı.

Sonuç itibarıyla, Irak Cephesi'nde Türk Ordusu'nun iâşe ve ikmal işleri ile ilgili yapılan bu çalışma, lojistik kavramının savaş üzerinde ne denli etki ettiğini bizlere göstermektedir. Bu lojistik destek, gerçekçi bir plan üzerine oturturulmadığı müddetçe, savaşı kaybetmeye kadar gidebileceği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, diğer cephelerde olduğu gibi, Irak Cephesi'nde de söz konusudur. Anadolu'dan Irak bölgesine ikmal ve lojistik destek planının yetersizliği sonucunda, Irak Cephesi'nde lojistik anlamda Türk kuvvetlerinin kısmi ve büyük başarıları olmasına rağmen savaş, sonuç itibarıyla Türk kuvvetlerinin aleyhine dönüşmüştür.

Bu bağlamda, iâşe ve ikmal faaliyetlerinin bir savaşın seyrini değiştirme konusundaki önemi bu çalışma ile bir kez daha vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı BDH (Birinci Dünya Savaşı) Katalogu

ATASE Arşivi: Kls. 14, Dos. 72, Fih. 017-4.

ATASE Arşivi: Kls. 14, Dos. 72, Fih. 017-1.

ATASE: Kls. 14, Dos. 72, Fih. 009-2.

ATASE Arşivi: Kls. 14, Dos. 72, Fih. 017-4.

ATASE Arşivi: Kls. 14, Dos. 72, Fih. 017.

ATASE Arşivi: Kls. 14, Dos. 72, Fih. 009.

Tetkik Eserler

ALİM BARAN, Tülay, “Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, (100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Özel Sayısı), Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Yıl:13, Sayı: 25, Ankara 2015.

CHARLES V.F. Townshend, *İngiliz General'in Kaleminden Kutül-Amâre Zaferi Irak Seferi ve Esaret*, (Tercüme: Tarih-i Asker-i Osmâni Encümeni), (Sadeleştirme: Recep Ahışalı), Yeditepe Yay., İstanbul 2007.

ÇETİN, Sabit, “İrak Cephesi’nde Türk Ordusu’nun İaşe İşleri (1916-1918)”, *Unutulan Zafer, Kutül-Amâre 100’üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu*, (08 Mart 2016), Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2016.

DURGUN, Bülent, “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Ulaştırma Hizmetleri”, *Unutulan Zafer, Kutül-Amâre 100’üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu*, (08 Mart 2016), Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2016.

ERİCKSON, Edward J., “Zafere Giden Yol Adım Adım Kutül-Amâre”, *Derin Tarih Dergisi*, (Nisan 2016), Sayı: 49, İstanbul 2016.

ESENKAYA, Ahmet, “Çanakkale Cephesi’nde İdari Faaliyetler ve Lojistik Hizmetleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, (Güz 2014), Yıl: 12, Sayı:17, 2014.

- İLHAN, Fatma, “Türk’ün Şanlı Tarihinden Bir Kesit: Kutü’l-Amâre Zaferi”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı: 425, Yıl: 134, Genel Kurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.
- Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.
- ÖZDEMİR, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Propaganda ve Casusluğa Karşı Alınan Tedbirler”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, (Ağustos 2004), Yıl:2 Sayı:4, Ankara 2004.
- SAKİN, Serdar, “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)”, *Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7, Kış 2010.
- SAKİN, Serdar, “Ordu Lojistik Sisteminin Önemi Açısından Kutü’l-Amâre Savaşı ve Resulayn-Musul Menzil Hattı”, *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi (SBARD)*, (Eylül 2009), Sayı:14, 2009.
- SEREZ, Mehmet, “Kutü’l-Amâre Kuşatması ve General Feldmareşal Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz “Paşa”, *Unutulan Zafer, Kutü’l-Amâre 100’üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu*, (08 Mart 2016), Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 232. (213-272).
- ŞAHİN, Mustafa, “Çanakkale Cephesi’nde Türk Ordusu’nun Menzil Teşkilatı ve Askeri Ulaştırma Sistemi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, (Bahar 2015), Yıl: 13, Sayı:18, Çanakkale Muharebeleri 100. Yıl Özel Sayısı, 2015.
- Taşköprülü Mehmet Efendi, Irak Cephesi’nden Burma’ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü Taşköprülü Mehmet Efendi, (Haz: Mesut Uyar, Ahmet Özcan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.
- TÜRKENCİ, Yavuz, BARAN, İlker, “Kutü’l-Amâre Zaferi’nde 52’nci Tümen”, *Unutulan Zafer, Kutü’l-Amâre 100’üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu*, (08 Mart 2016), Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2016.

ASKERÎ RAPORLAR VE HATİRALARA GÖRE IRAK CEPHESİ

BAHATTİN DEMİRTAŞ¹ - MUSTAFA ALPASLAN²

Özet

XX. yüzyıl başlarında devletler arasındaki çatışma ortamı, bir dünya savaşın çıkacağına işaret etmiştir. Nihayet 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdı Francis Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesiyle savaşı başlatacak ilk kıvılcım gerçekleşmiştir. Olaydan hemen sonra Avusturya Sırbistan'a 48 saat süreli bir ultimatom vermiştir. Sırp'ların buna olumlu yanıt vermemesi üzerine Avusturya 28 Temmuz 1914'te Belgrad'ı bombalamış ve böylece savaş fiilen Balkan topraklarında başlamıştır. Rusya'nın Sırbistan, Almanya'nın da Avusturya'nın yanında yer alması ve seferberlik durumuna geçmesi ve İngiltere ve Fransa'nın Rusya'yı desteklemesi ile savaştaki bloklar daha net ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde Osmanlı hükümetinin önünde üç seçenek vardır. Bu seçenekler, Almanya tarafında savaşa girilmesi, tarafsız kalıp devletin toprak bütünlüğünün tek başına korunmaya çalışılması ya da İtilaf Devletleri yanında savaşa girilerek Balkan Savaşları'nda uğranılan kayıpların telafi edilmesidir. Osmanlı Devleti Marn Savaşı'nı kaybeden Almanya ile 2 Ağustos 1914'te önce bir ittifak anlaşması imzalamayı tercih etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra İngiliz ve Fransız donanmalarından kaçan "Goben ve Breslav" isimli iki Alman gemisini satın aldığı belirtilerek teslim etmemiştir. Yavuz ve Midilli adı verilen bu gemilerin Alman Amiral Souchon komutasında 29-30 Ekim 1914 gecesi Kefe, Novorossiysk, Odessa, Sivastopol'daki Rus liman ve şehirlerini bombalamasıyla Osmanlı Devleti savaşa resmen dâhil olmuştur. Osmanlı Devleti'ne önce 1 Kasım'da Rusya, daha sonra da 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa savaş ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin savaşa

¹ Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, bdemirtas2606@gmail.com

² Tarih Öğretmeni, Millî Eğitim Bakanlığı, Mardin, mustafaalp79@gmail.com

girmesiyle birlikte İttifak Devletleri rahatlamış ve savaş daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu savaşta Osmanlı ordusu yedi cephede mücadele etmiştir. Kafkas ve Galiçya Cephesi'nde Ruslarla, Makedonya'da Yunan ve Fransızlarla, Çanakkale'de Fransız, İngiliz ve İtalyanlarla, Suriye, Hicaz-Yemen ve Irak cephelerinde İngiliz ordusu ile savaşılmıştır.

Abstract

The atmosphere of conflict among different states at the beginning of the 20th century indicated that a world war was going to erupt. Finally, on June 28th 1914, when Austria-Hungarian crown Prince Francis Ferdinand was killed by a Serbian nationalist in Sarajevo, the first spark to start the war realized. Immediately after the incident, Austria gave Serbia a 48-hour ultimatum. When the Serbs did not give a positive response to this, Austria bombarded Belgrade on July 28th 1914, and in this way the war started on Balkan territory. The blocs in the war became even clearer as Russia sided with Serbia and Germany sided with Austria, as they declared mobilization and as Britain and France supported Russia.

In this period, there were three options before the Ottoman government. The options were these: joining the war on the side of Germany, attempting to protect the territorial integrity alone by remaining neutral or compensating the losses incurred in the Balkan Wars by joining the war on the side of the Allies. The Ottoman government firstly had to prefer to sign on August 2nd 1914 an agreement of alliance with Germany, which had lost the Battle of Marne. Then they did not surrender two German ships called Goeben and Breslau, which were fleeing from the British and French navies, stating that they had bought them. The Ottoman State became officially involved in the war when these ships, renamed as Yavuz and Midilli, bombarded the Russian ports and cities at Kefe, Novorosisk, Odessa and Sivastopol on the night of October 29th-30th 1914 under the command of the German Admiral Souchon. First Russia on November 1st and then Britain and France on November 5th declared war against the Ottoman State. As the Ottoman State joined the war, the Central Powers became relieved and the war spread to a wider geographical area. In this war, the Ottoman army struggled on seven fronts. It fought Russia on the Caucasian and Galician fronts, the Greeks and the French in Macedonia, the French, the British and the Italians in Çanakkale and the British army on the fronts of Syria, Hijaz-Yemen and Iraq.

Key Words: World War I, Germany, The Blocs, Fronts in the WWI, The Ottoman State.

Giriş

Osmanlı Devleti yöneticileri devlet I. Dünya Savaşı'na katılmasa da topraklarının paylaşılması hedefinin bu savaşın ana nedenlerinden birisi olacağının farkındadır ve bir taraftan da devlet kendine müttefik aramaktadır. Bu nedenle Maliye Nazırı Cavit Bey, İngiliz Bahriye Nazırı Winston Churchill ve Türk-Fransız Dostluk Cemiyeti Başkanı Cemal Paşa, Fransız Dışişleri ile bir ittifak yapmak istemiş ancak bu ülkelerden olumsuz yanıt gelmiştir. Osmanlı Devleti bu görüşmelerde kapitülasyonların kaldırılmasını, Ege Adaları'nın geri verilmesini ve Mısır Sorunu'nun çözülmesini istemiştir. 1914 Mayıs'ında Dâhiliye Nazırı Talat Bey ile İzzet Paşa Yalta'da Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'a bir antlaşma teklif etmiş, Sazanof, "*Beklemek gerek*" diyerek bu ani ittifak teklifini reddetmiştir. Ağustos başlarında Ruslar antlaşmayı bizzat Enver Paşa üstlense de bu teşebbüsten de bir netice alınamamıştır. İtilaf Devletleri gurubuna mensup olan bu devletlerle yapılan ittifak denemeleri yanında Bulgaristan bile Osmanlı Devleti ile savaş öncesi müttefik olmak istememiştir³.

İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını istemelerinin ve ittifak yapmamalarının nedenleri şunlardır: Osmanlı'nın askeri ve ekonomik zayıflığı, Osmanlı topraklarında İtilaf Devletleri'nin gözü olması, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı üzerinde emelleri olan Rusya'yı kendi yanlarına çekmek istemeleri ve Rusya'yı kızdırmak istememeleri, boğazları kullanmak, yeni cephelerin açılmasını önlemek istemeleri ve İngiltere'nin Uzak Doğu'daki sömürge yollarının güvenliğini sağlama isteğidir. Bu şartlar dâhilinde İttihat ve Terakki yöneticileri başta İtalya'nın müttefiki olması ve Trablusgarp Savaşı'nda İtalya'ya göz yumması nedeniyle Almanya'ya sıcak bakmamıştır. Ancak gelişen olaylar neticesinde kendisine ittifak bulamayan Osmanlı Devleti Marn Savaşı'nı kaybeden Almanya ile 2 Ağustos 1914'te bir ittifak anlaşması⁴ imzalamıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasından padi-

³ Sabri Sürgevil, "İtilaf Devletleri'nin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'ne Bakış Açılarına İlişkin Belgeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 8, İzmir, s.293-314.

⁴ Türk-Alman Mutabakatnamesi:

1. Bu iki güç, hali hazırda Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaki çatışmada, kat'i bir tarafsızlık izlemeye karar vermişlerdir.

şah ve hükümet üyelerinin haberi yoktur. Antlaşma Almanya'nın İstanbul büyükelçisi ile Sadrazam Sait Halim Paşa, Enver-Talat-Cemal Paşalar arasında imzalanmıştır. Almanya ile imzalanan İttifak Antlaşmasına göre: İki devlet Avusturya ve Sırbistan arasında çıkan bir anlaşmazlık durumunda tarafsız olacaktı. Avusturya ile Rusya savaşa girer ve Almanya da Avusturya'nın yardımına girerse Osmanlı Devleti de savaşa katılacaktı. Osmanlı Devleti tehdit altında kalırsa, Almanya onu silah gücüyle savunacaktı. İttifak 1918 yılı sonuna kadar devam edecek ve taraflardan biri anlaşmayı fesh etmezse beş yıl içinde yeniden yürürlüğe girecekti⁵.

Antlaşmadan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti anlaşmanın ikinci maddesi ile zaten savaşa girmeyi kabul etmiştir. Bu arada kamuoyu, hükümet ve askeri örgütler Almanya lehine tavır içinde olmuştur. Almanya ile olan antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti İstanbul'a gelen İngiliz, Fransız ve Rus temsilcilerinden; toprak bütünlüğünün korunmasını, aralarında ortak antlaşmalar yapılmasını, Ege Adalarının Osmanlı Devleti'nde kalmasını, kapitülasyonların kaldırılmasını, Mısır

2.Rusya, etkin askeri müdahalelerde bulunur ve bu durum Almanya için Avusturya-Macaristan'la ittifak nedeni (Casus Foederis) oluşturursa, bu ittifak nedeni Türkiye için de geçerli olacaktır.

3. Harp durumunda, Alman Askerî Heyeti Türkiye'nin emrine verilecektir. Öte yandan Türkiye, Ekselansları Harbiye Nâzırı ve Ekselansları Askerî Heyet Başkanı'nın birlikte vardıkları antlaşmaya uygun olarak, yukarıda sözü edilen Askerî Heyet'e Ordunun (Türk Ordusu) genel yönetimi konusunda gerçek bir etkinlik sağlayacaktır.

4.Almanya, Osmanlı arazisi Rusya tarafından tehdit altına düştüğü takdirde icap ederse Osmanlı Topraklarını silahlı olarak muhafazayı taahhüt eder.

5.Her iki imparatorluğa da hali hazırdaki anlaşmazlıklardan doğabilecek uluslararası çatışmalarda korumak amacıyla yapılan bu antlaşma, yukarıda adı geçen yetkililerce imzalanmasını müteakiben yürürlüğe girecek ve karşılıklı vecibelerle 31 Aralık 1918'e kadar yürürlükte kalacaktır.

6.Bu antlaşma, yukarıda belirlenen tarihten altı ay öncesine kadar taraflardan biri tarafından iptal edilmezse, beş yıllık yeni bir dönem daha yürürlükte kalacaktır.

7.Bu belge, Majesteleri Osmanlı Sultanı ve Majesteleri Almanya imparatoru, Prusya Kralı tarafından tasdik edilecek ve tasdiknameler imza tarihinden itibaren bir ay zarfında karşılıklı teati edilecektir.

8.Bu antlaşma gizli kalacak ve ancak iki yüksek tarafın muvafakati ile kamuoyuna açıklanabilecektir.

Buna istinaden iki yetkili bu antlaşmayı imzalamış ve karşılıklarına mühürlerini koymuşlardır. Veli Yılmaz, "*I. Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifak Antlaşması*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü: Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 9, Ankara 1992, s.122-123.

⁵ Şefik Ertem, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1992, s.63.

sorununun çözümünü istemiştir⁶. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin bu isteklerini kabul etmemiştir. Nitekim birçok devlet tarafından Osmanlı Devleti artık "hasta adam" ve kendilerine bir yük gibi görülmektedir. Buna karşılık Osmanlı Devleti 19 Ağustos 1914'te Bulgaristan ile de bir dostluk antlaşması imzalamıştır.

Tarafların en az tavizle en büyük kazanımı elde etmeye çalıştıkları bu yoğun diplomasi döneminde, en önemli anlaşmazlık konusu kapitülasyonlar olmuştur. Yabancı diplomatik temsilciler nezdindeki ilk nabız yoklamalarının hayal kırıklığı ile sonlanması ardından Osmanlı kabinesinde kapitülasyonların kaldırılması yönündeki ilk görüşme, 2 Eylül 1914'te yapılmış ve bu görüşmede kapitülasyonların kaldırılmasına dair bir muhtıra hazırlanılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine hükümetin 5 Eylül 1914 tarihli Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) toplantısında gerek iktisadi gerek adli tüm kapitülasyonların kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla hazırlanacak notayı, Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in yazmasına, tercümesini de Bâb-ı Âli'nin Polonya asıllı Fransız hukuk müşaviri Kont Léon Ostrorog'un yapmasına karar verilmiştir. 8 Eylül'de hükümet yeniden toplanmış, yazılan nota okunmuş ve onaylanan metnin 9 Eylül 1914 akşamı başkentteki büyükelçilere tebliğ edilmesi kararlaştırılmıştır. Yine 8 Eylül günü, padişahın da kapitülasyonların kaldırılması konusundaki iradesi çıkmıştır⁷.

Savaş öncesi yukarıdaki gelişmeler yaşanırken İngiliz ve Fransız donanmalarından kaçan "Goben ve Breslav" isimli iki Alman gemisi boğazları geçerek Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Osmanlı bu gemileri satın aldığı belirterek teslim etmemiştir. Yavuz ve Midilli adı verilen bu gemilerin Alman Amiral Souchon komutasında 29-30 Ekim 1914 gecesi Kefe, Novorosisk, Odessa, Sivastopol'daki Rus liman ve şehirlerini bombalamasıyla Osmanlı Devleti savaşa resmen dâhil olmuştur. Osmanlı Devleti'ne önce 1 Kasım'da Rusya (Kafkaslar'dan), daha sonra da 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa savaş ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte İttifak Devletleri rahatlamış ve savaş daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. İtilaf Devletleri'nin Rusya ile bağlantısının kopması ile birlikte İngiltere Kıbrıs'ı topraklarına katmıştır⁸.

⁶ Ertem, a.g.e., s.63-64; Yuluğ Tekin Kurat, Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması, Turhan Kitabevi, Ankara 1986, s. 23-24.

⁷ Ozan Arslan, "I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, Sakarya 2008, s.264-265.

⁸ Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt: V, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.384-399.

Irak-Basra Cephesi

Irak-Basra, Kasım 1914'ten itibaren Basra Körfezi'ne asker çıkaran ve Çanakkale Cephesi'nde başarısız olan İngiltere'nin, Afrika ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak, Irak (Musul-Kerkük) ve Abadan petrollerini ele geçirmek, Osmanlı hâkimiyetine son vermek, Osmanlı'nın Hindistan'a ulaşmasını engellemek, Rusya'ya karadan yardım götürmek amacıyla açtığı cephedir.

İngiltere'nin bölgedeki Alman tehlikesini ve varlığını ortadan kaldırmak amacıyla açtığı bu saldırı cephesinin diğer nedenleri ise şu şekilde izah edilmektedir: “İran'da Osmanlı-İran hududuna yakın bulunan gaz depolarıyla müessesat-ı sairenin de temin-i muhafazaları İngilizler için gayet kıymetli ve haiz-i ehemmiyettir. Almanların Türklere cihad-ı ekber ilan ettirmek hayalatıyla İran, Belucistan, Hindistan, ve Kafkasyaya hafiy memurlar azam ve bu kıtalarda harekat-ı ihtilaliye vücuda getirmek emelini perverde ettikleri delail ve vesaikiye müberhin olduğundan şarka Almanların ifsadat entrika ve amal-i istilacuyanelerine meydan verilmemesi nokta-i nazarından İngiltere Hükümetince hıttai Irakiyyenin işgaline ihtiyacı kati ve kavi görülmüş...”⁹.

İngilizler, yukarıda yer alan nedenlerden dolayı daha Eylül 1914'ten itibaren Irak'ı işgal etmek üzere hazırlıklara başlamıştır. 10 Ekim 1914'te Hindistan'da hazırladıkları kuvvetin komutanı General Delamain'e, Basra körfezinde İngiliz çıkarlarını korumak için hazırlanması emredilmiştir. Hazırlanan birlikler 16 Ekim'de Bombay'dan hareket etmiş ve 23 Ekim'de Bahreyn adalarında toplanmıştır. Savaş, İngiltere'nin 5 Kasım 1914'te Tuğgeneral W.S Delamain komutasındaki D Kuvveti'nin (Hint Sefer Kuvveti) Şattü'l Arap girişindeki Fav mevkiine çıkmasıyla başlamıştır¹⁰. D Kuvveti'nin taarruzları, Türk Kuvvetleri'nin güneyden gelecek bir saldırıya karşı küçük ölçüde dahi olsa bir yığınak meydana getirdikleri ve tehlikenin baş gösterdiği andan itibaren de yeterli önlemler almaması nedeniyle, kuzey istikametinde başarılı bir şekilde Selman-ı Pak Muharebesi'ne kadar devam etmiştir¹¹.

⁹ Irak'a Dair Muharebe Notları, Dersaadet- Matbaa-i Askeriye, 1333, s. 6-7.

¹⁰ İsmet Üzen, “Türklerin Kutü'l-Amâre Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 – Nisan 1916)”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008, s. 82.

¹¹ H. Ahmet Kara, Ertan Erol, “100. Yılında Kut'ül Amare Savaşı'nı Hatırlamak: İngiliz Askerlerinin Hatıratlarında Kutü'l Amâre'de Savaşın Ötesinde Yaşananlar”, **Turkish Studies**, Volume 10/13 Fall 2015, s.127.

Irak-Basra Cephesi'nde İngiliz ordusu ilk olarak 23 Kasım 1914'te Basra'yı, 8 Aralık 1914'te Kurna'yı ele geçirmiştir. Diğer yandan da İngilizler, düşman bir zihniyetle gelmediklerini, Türk yönetimi yerine özgür ve adil bir yönetim kurula-
cağını, dine ve geleneklere saygı göstereceklerini duyurarak, propaganda yoluyla halkı kazanmaya çalışmıştır. İngiliz faaliyetleri karşısında Enver Paşa tarafından Basra'yı geri almak için görevlendirilen Binbaşı Süleyman Askeri Bey ise 12-14 Nisan 1915 tarihleri arasında yaptığı taarruzlarda başarılı olamamış ve intihar etmiştir¹².

İngilizlerin Irak seferi Hindistan karargâhı tarafından yönetilmekteydi. Sağlık sorunları nedeniyle General Barret'in Nisan 1915'de Irak'taki kuvvetlerin başından ayrılıp Hindistan'a dönmesi üzerine, Hindistan karargâhı bu görevde başarılı olacağını düşündüğü General Townshend'i Irak sefer kuvvetleri içerisindeki 6. Tümenin komutasına getirilmiştir. General Townshend Hindistan'daki İngiliz üssünden ayrılarak 22 Nisan 1915 günü emrine verilen birliklerin komuta-
sını almıştır. Süleyman Askeri'nin saldırıları başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da gelişmeler İngilizleri tedirgin etmişti. İngilizler Basra'nın güvenliğini sağlayabilmek için Kurna'nın kuzeyini kontrol etmeye çalışıyorlardı. Bu nedenle Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri kuzeye doğru ilerlemek üzere görevlendirilmiştir¹³. Nitekim General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri 31 Mayıs'ta kuzeye doğru ilerlemeye başlamışlardı. İngilizler 3 Haziran'da Amâra'yı 25 Temmuz'da da Nasiriye'yi ele geçirmiştir. İngiliz Ordusu, Eylül 1915'te tekrar harekete geç-
miş, 27 Eylül 1915'te Aziziye'yi işgal etmiş, 12 Kasım 1915'te Bağdat'a yürümüş ve 22 Kasım 1915'te Nurettin Paşa komutasındaki Türk kuvvetleriyle Salman-ı Pak'ta savaşa tutuşmuştur¹⁴. Salman-ı Pak'ta Muharebesi'nde kuvvetinin üçte birini kaybeden İngilizler, 3 Aralık 1915'te Kutü'l-Âmâre'ye çekilmiştir¹⁵.

¹² Bkz. Raporlar,

¹³ Mahir Küçükvan, "İngiliz Basınında Osmanlının Kutü'l-Amâre Zaferi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIII/26 (2013-Bahar/Spring), s. 58.

¹⁴ Süleyman Askeri'nin intihar etmesi sonrasında komutası boşalan Osmanlı birliklerinin komutasına Nurettin Bey görevlendirilmiştir. Irak savunmasının tamamından sorumlu olmanın dışında fırsat bulduğunda İngilizlere saldırması konusunda emir alan Nurettin Bey 19 Mayıs 1915'de Bağdat'a varmıştır.

¹⁵ Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 40, Kasım 2007, s.649-650.

Bu cepheyle ilgili olarak ilk ele alacağımız hatırat Mehmet Emin Zeki Bey'in "*Salman-ı Pak Meydan Muharebesi*", adlı eseridir¹⁶. Bu hatırat 1919 yılında Matbaa-i Askeriye tarafından basılmıştır. Kitap 336 sayfadan olup, on iki harita, kroki, beş nizam-ı harp cetveli içermektedir¹⁷. Mehmet Emin Zeki Bey hatıralarının "İfade-yi Muharrir" başlığı altında kitabı hakkında genel bir bilgi verdikten sonra "Birinci Fasl (Mukaddime)" ile bölgenin topografyası hakkında bilgi vermeye başlamıştır. "Methal" başlığı altında Kutü'l Amâre'den Salman-ı Pak'a kadar geri çekilmenin sebebi ve sınır savunması hakkında bilgi vermiştir. Mehmet Emin Bey, "Hududu Müdafaa" başlığı altında ise Irak cephesinde tahkimata çok önem vermiş olan Miralay Nurettin Bey'i övmektedir. Mehmet Emin Bey bu değişiklikten sonra "Osmanlı Müdafaası" adlı bölümde Osmanlı ordusunun genel durumu hakkında bir cetvelle bilgi vermektedir. Mehmet Emin Zeki Bey, eserinin üçüncü bölümünde "Meydan Muharebesi" başlığı altında savaşın safhalarını sırasıyla anlatmaktadır¹⁸. Mehmet Emin Zeki Bey hatıralarında bu zafer hakkındaki

¹⁶ Mehmet Emin Zeki Bey, *Salman-ı Pak Meydan Muharebesi*, Erkan-ı Harbiye-yi Umûmiye, 1919.

¹⁷ Mehmed Emin Zeki Bey, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, Apec & Öz-Ge Yayınları, İsveç 1998, s.5-6. Kitabın yazarı olan Mehmet Emin Zeki Bey, 1880 yılında Süleymaniye şehrinde doğmuştur. Süleymaniye'de Askeri Rüştiye'yi, Bağdat'ta Askeri İdadi'yi İstanbul'da Harp Akademisi'ni ve daha sonra birincilikle Yüksek Harp Akademisi'ni bitirmiştir. Zeki Bey, *Salman-ı Pak Meydan Muharebesi* adlı hatıralarını "Umum Irak ve Havalisi kumandanlığında Hareket-i Harbiye Şube Müdürlüğü" görevinde yaşadıklarına binaen kaleme almıştır. Mehmet Emin Zeki Bey'in Osmanlı Devleti'ndeki son görev yeri, İstanbul'da Harp Tarihi Dairesi olmuştur. Zeki Bey, 23 Temmuz 1923'te bu görevden ayrılarak Bağdat'a gitmiş. 1924'ten itibaren Bağdat Harp Okulu'nda ders vermeye başlamış; 1925'ten sonra Irak Hükümeti'nde İskân ve Ulaştırma Bakanlığı ve Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra Millî Savunma Bakanlığı, Nuri Said Paşa Hükümetlerinde de Ulaştırma ve Ekonomi Bakanlıkları yapmıştır. Mehmet Emin Zeki Bey, Osmanlı Devleti'nde subay olarak görev yaptığı sıralarda daha çok askerî harp tarihini ilgilendiren kitaplar yazmıştır. Hemen tamamı Osmanlıca yazılan bu eserlerden başlıcaları şunlardır: Osmanlı Ordusu, Irak Seferi ve Hatalarımız, *Salman-ı Pak Meydan Muharebesi* ve Zeyli, Harb-ı Umumi'de Osmanlı Cepheleleri ve Vekayii, Tarih-i Harb-ı Osmani Tedkikatı, Bağdat ve son Hadise-i Ziyai, Irak Tarih-i Harb-ı Muhtasarı, Irak'ı Nasıl Kaybettik?

¹⁸ Yazarın bağımsız bir kitap halinde bu savaşlara ait anılarını yazmış olması hem yakın tarihimiz açısından hem de edebiyat tarihimiz açısından önemlidir. Anılarda yazar zaman zaman eleştirel bir bakış açısı ile olayları değerlendirdiği gibi düşman güçleri ve kendi askerî birliklerini karşılaştırmıştır. Yazar, düşüncelerini ve eleştirilerini daha açık ve serbest bir biçimde ifade etmekle birlikte dil ve anlatım bakımından yine doğal olarak askerî terim ve kavramlarla dolu bir anlatım kullanmıştır. Ancak zaman zaman duygusal ifadelere de yer verdiğini görmekteyiz.

düşüncelerini şöyle belirtmektedir: “*Salman-ı Pak meydan muharebesinin böyle esrar bir netice ile kıtâle ermesi, evvel ve âhir arz ettiğim gibi bence muktezâyı hüküm kader veya cilve-yi talihdir. Bizim kader ve diğerlerinin şans tabir ettikleri bu manevî kuvveyi âliye, meydan muharebesinin safahât-i ahîresinde ibdâ ve izhâr ettiği tarafın tali’ harbinde mühim bir tahavvül ihdâsını arzu etmiş ve bu zaruru’l hususu’l- emr ve iradesinin infazı uğrunda her iki tarafı münâvebeten iğfal ve izlâl etmiştir*”¹⁹.

Salman-ı Pak muharebesinden sonra Osmanlı Devleti, 12 Aralık 1915’te Irak Cephesi’nde 6. Orduyu kurmuş, komutanlığına Alman Mareşali Von Der Goltz’u atamıştır. Nurettin Paşa, bu atamaya karşı çıkması üzerine görevden alınmış ve yerine Enver Paşa’nın amcası Halil (Kut) Paşa atanmıştır. Bu arada 7 Aralık 1915’ten itibaren Kutü’l-Amâre’de²⁰ kuşatılmış durumda kalan İngiliz birliklerine yardım etmek üzere General Alymer 1 Ocak 1916’da Hindistan’dan Aligarbi’ye gelmiştir²¹. General Townshend²² komutasındaki İngiliz Ordusu ise kuşatılmış bulunan kuvvetlerini kurtarmak için, 21 Ocak, 7 Mart, 7 Nisan, 24 Nisan 1916 tarihlerinde dört defa çemberi yarma teşebbüsünde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. İngiliz Ordusu, T.E. Lavrence’in de bulunduğu bir heyetin, Von der Goltz Paşa’nın veba hastalığından ölümünden sonra yerine atanan Halil Paşa ile görüşmesinden sonra²³ 29 Nisan 1916’da, yaklaşık 13.100 (13.309) kişilik

¹⁹ Mehmet Emin Bey, a.g.e., s. 222.

²⁰ Hind Hey’et-i Seferiyesi kumandanı bulunan General Persie Lebek tarafından Hindistan’da bulunan karargâha gönderilen raporda Hind Kuvayı askeriyesinin 19 Ocak 1916 tarihinden 30 Nisan 1916 tarihine kadar gerçekleştirdikleri askeri harekâtın içeri anlatılmaktadır.

General Persi Lebek’e göre Kutü’l-Amâre’nin tahlis edilmesi için gerçekleştirilen teşebbüller üç safhadır:

Birinci Safha: 19 Ocak 1916’dan 23 Ocak 1916’ya kadar olup General Aylmer’in neticesiz teşebbüsleri tasvir etmektedir.

İkinci safha: 24 Ocak 1916’dan 10 Mart 1916’ya kadar olup General Aylmer’in Türk Ordusu’nun sağ cenahını (Diyale Redevet) civarından çevirmek için icra edilen neticesiz hücumu ve yeniden teşkilat için sarf edilen zamanı içerir.

Üçüncü safha: 11 Mart 1916’dan 30 Nisan 1916’ya kadar olup Felahiye) mıntıkalarına icra edilen hücumu ve Kutü’l-Amâre’nin sükutunu ihtiva eder. Kutü’l-Amâre Muhasarası ve Harekât-ı Tahliyesinin Edvâr ve Safahâtı, Sir Lake, Percy, Çeviren: Hüsameddin Bey, İstanbul Matbaa-i Amire, s. 3-4.

²¹ Küçükvatan, a.g.m., s.66

²² Bkz. Charles V.F. Townshend, Irak Seferi ve Esaret, Sadeleştirme: Recep Ahışalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.191 vd.

²³ Halil Paşa yapılan müzakerelerde kendisine yapılan tekliflere şu cevabı verdiğini yazar: “General, beş aydır sizinle, Aylmer ve Göringe orduları ile dövüşüyorum. Türk ordularının maneviyatları için sizin ve ordunuzun esaretinin zarureti hasıl olmuştur.

ordusuyla Türk kuvvetlerine teslim olmuştur²⁴.

General Persie Lebek tarafından, “Harbde kendisinin rekabet kabul etmez bir tıbbiye mütehassısı ve iyi bir kumandan olduğunu göstermiştir. Mu’ma ileyh şahsında mevcut olan şecaat ve cesaret, Kutü’l-Amâre’nin takriben beş ay kadar bir müddet için temin müdafaası hususunda askere bait teşvik olmuştur”²⁵. Şeklinde değerlendirilen General Townshend, esir alınışına müteakip Halil Paşa ile olan diyalogunu şöyle aktarmıştır: “*Halil Paşa beni ziyarete geldi. Ona kılıcımı ve tabancamı takdim ettim. O, “kılıç ve tabancanız, şimdiye kadar olduğu gibi daima size aittir” diyerek kabulden çekindi. Halil Paşa İstanbul’a gönderileceğimi ve Osman Paşa’nın karşılaştığı aynı hürmetkârca muameleyle karşılaşacağımı söyledi. Türkler Osman Paşa’nın Plevne savunmasını benim Kût’taki savunmama benzetiyorlardı. Halil Paşa, benim Türk milletinin değerli bir misafiri olacağımı da söyledi. Kıtalarım denize yakın ve havası hoş mevkilerde bekletilmek üzere Anadolu’ya gönderilecekti*”²⁶.

General Townshend’in bu ifadeleri Halil Paşa tarafından kaleme alınan hatıratı teyit edilebilmektedir. Halil Paşa bu görüşmeden sonra İngiliz generallerini otomobille muhafaza altında Bağdat’a göndermiştir. Esir askerlerin ise Anadolu’ya sevk edilmeleri emrini vermiştir²⁷. Halil Paşa aynı gün gözlerinde gururu ve yeni savaşlara hazırlığın ışıklarını gördüğü ordusuna şu günlük emri neşretmiştir: “*Bugün Türklere şeref ü şan, İngilizlere kara meydan olan şu kızgın toprağın müşemmes semasında şühedamızın ruhları şadü pervaz ederken, ben de hepini-zin pak alınlarından öperek cümlenizi tebrik ediyorum... İşte Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı birinci vakayı Çanakkale’de ikinci vakayı burada görüyoruz... Bugüne Kut Bayramı namını veriyorum. Ordumun her ferdi, her sene bu günü tesit ederken şehitlerimize Yasinler, Tebarekeler, Fatihalar okusunlar...*”²⁸.

Elinizdeki İngiliz yapısı top, tüfek ve cephaneye bizim ordumuzun modellerine uymaz, bu itibarla bana lazım değildir, serbestçe imha edebilirsiniz. Silahlarını imha ettikten sonra benim tarafımdan en ufak bir tecavüze uğramanız ihtimali de olmaz. Şahsıma teklif edilen bir milyon sterlinlik çek meselesini de bir latife olarak telakki ediyorum...Biliyorsunuz Baltacı devirleri geride kaldı...” Halil Paşa, İttihat ve Terakki’den Cumhuriyet’e Bitmeyen Savaş, Hazırlayan: Taylan Sorgun, Kamer Yayınları, İstanbul 1997, s.184-185.

²⁴ Kemal, *a.g.m.*, s.650.

²⁵ Kütü’l-Amare Muhasarası ve Harekât-ı Tahliyesinin Edvâr ve Safahâtı, s. 24.

²⁶ Townshend, *a.g.e.*, s.570.

²⁷ Halil Paşa, *a.g.e.*, s.188.

²⁸ Halil Paşa, *a.g.e.*, s.189-190.

Kut zaferi hakkında Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda yedek subay olarak dört yıl savaşan ziraat mektebi mezunu Abidin Bey'in, savaş boyunca tuttuğu günlüklerden de bilgi almak mümkündür. Sonradan Ege soyadını alan Abidin Bey, günlüklerini askere sevk edildiği günden başlayarak, neredeyse aksatmadan tutmuştur. Numaralayıp bıraktığı günlükleri 15 tanedir, ancak ikisi kayıptır. Çanakkale, Irak ve İran cephelerinde yaşadığı olayları anlatan Abidin Bey 29 Nisan 1916 tarihinde yaşanan zafer hakkında şunları yazmıştır: “*Hakikaten Kut'un düşmesi, içinde tutulan esirlere bakıldığında hayret uyandırıcıdır. Biz Kut'u 5000 kişi ile kuşatmıştık, içerisinde 13.000 nefer esir aldık, 403 zabitle, 5 general de cabal! İngilizler hiçbir yerde böyle bir bozguna uğramamıştır.*”²⁹

Birinci Dünya Savaşı'nda topçu subayı olarak görev yapan daha sonra Irak cephesine yollanan Mülazım Mehmet Sinan Bey ise hatıraları çok bilinmeyen başka bir Gazi'dir. Hatıralarını emekli olduktan sonra 4 bölümde 110 sayfa olarak kaleme alan Sinan Bey henüz Bağdat'a gelmemiş iken İslahiye'de Kut Zaferi'ni haber aldığını ve bu durumun kendisi ile beraber olan Türk askerlerini çok sevindirdiğini yazar. Sinan Bey, “*Hele Almanlar o gece mütemediyen dans ederek kafaları çekiyordu. Altıncı Kolordu Komutanı Halil Paşa, yanındaki (Fon der Golç) Paşayı anarak övüyorlardı. Hakikatte (Fon der Golç) yaşlı ve çok temiz bir Alman Generali idi. O da Türk kuvvetlerinin zaferini sağlaması için çalışan düşünen bir adamdı. Ama yakından ve içinden duyduklarıma göre bu işte asıl müessir olan... Halil Paşa'nın bitmez ve yılmaz hareketi idi.*”³⁰ cümleleri ile zaferin kahramanının yenen taraflarda farklı algılandığını ve savunulduğunu dile getirir.

Bilindiği gibi Kut Zaferi I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Çanakkale'den sonraki ikinci büyük zaferi olmuştur. Bu zafer iç ve dış basında geniş akisler yapmıştır. Zaferin dost Alman subaylarından Liman von Sanders'teki etkisi ise önce bir üzüntünün dile getirilmesi ile kendini göstermiştir. Nitekim Sanders hatıralarında, “*General Townsend 29 Nisan'da teslim oldu. Mareşal von der Goltz 6 Nisan'da Bağdat'ta tifüsten ölmüştü. Bu son aylardaki başarının mükâfatını görememiş olması esef vericiydi.*” derken durumu eleştirel bir konuma taşıyacak-

²⁹ Abidin Ege, Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Harp Günlükleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.306.

³⁰ Mülazım Mehmet Sinan, Harp Hatıralarım, Çanakkale-Irak-Kafkas Cephesi, Hazırlayanlar: Hasan Babacan, Servet Aşar, Muharrem Bayar, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s.60.

tır³¹. General, “Başarılı sonucun alınmasında Halil Paşa’nın inkâr edilmeyecek gayret ve çabası gerek kendisinde ve gerekse diğer Türklerde kendine güven hissini o kadar artırmıştı ki artık bu cephede Almanların tavsiyelerini hiç dinlemez oldular. Fakat Mareşalin yokluğu kısa zamanda kendini olumsuz olarak hissettirmiştir”³². sözleri ile Irak cephesinde yaşanacak başarısızlıkların mazeretlerini bulmaya başlamıştır. Öyle ki I. Dünya Savaşı’nda en uzun mücadelenin verildiği bu cephedeki bu başarılar uzun süre devam edememiş ve İngiliz birlikleri bölgede toparlanmaya başlamıştır. Enver Paşa’nın Almanların isteği üzerine bazı Türk birliklerini İran’a göndermesi üzerine İngilizler güç dengesini ele geçirmiştir. 9 Ocak’ta Kutül-Amâre yakınlarından saldırıya geçen İngilizler karşısında Halil Paşa geri çekilmek zorunda kalmıştır³³.

General Townshend ile birliklerinin Anadolu’ya doğru gönderilmeleri sonrasında gündem yavaş yavaş Irak’ta oluşan yeni askeri dengelere gelmeye başlamıştır.³⁴ Rus ileri harekâtı nedeniyle Türklerin Bağdat’ı korumak için Kutül-Amâre’deki birliklerini Bağdat’a çekecekleri düşünülmüyordu. Ayrıca İngilizler tek

³¹ Liman Von Sanders, Türkiye’de Beş Sene, Çeviren: Osmanlı Genelkurmayı Askerî Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yayına Hazırlayan: Mustafa Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, s.163.

³² Sanders, a.g.e., s.164.

³³ Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt: V, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1947, s.512-513.

³⁴ General Persie Lebek tarafından 30 Nisan 1916 tarihinden sonra cereyan eden harekât-ı askeriye ait yazılan rapora göre:

“1. Kutül-Amâre’nin sükûtundan sonra büyük mukayesede harekât-ı askeriye icra edilmemiştir. Dicle cephesinde düşman ile karşı karşıya bulunan kıtaat askeriye bittabi siperlerde bulunanlar müstesnadır. Mevkilerini tahkim ve takviye ederek istirahat etmekte idim. Angarya hizmeti pek ağır olduğu ve yazık şiddet harareti süratle hulul ettiği cihetle pek ziyade ve şedit bir hastalık hüküm ferman olmağa başladı. Bununla beraber düşman üzerine icra edilmesi lazım olan tezyikat katiyen ihmal ve tahfif edilmedi. Düşmanın maneviyatı tecriye etmek ve zedelemek için her fırsatta bil istifade bombardımanlar icra edildiği gibi fırsat düştükçe ufak müsademelerde bulunulmuştur.

2. Mayıs ayı zarfında Rusların İran’dan Bağdat’a doğru icra ettikleri ileri harekâtı düşman üzerine tesirat lazımasını gösterdi. Çünkü General Gorringe, 19 Mayıs tarihinde düşmanın nehirlerin sağ tarafında bulunan (tesis) ileri mevziini aşık bir surette tahliye ve terk ederek geri çekilmekte olduğunu fakat senasiyat mevzi müdafaasını alan daha muhafaza etmekte bulunduğunu rapor etti. Bu hareket ricaya Kuva-i askeriye tarafından takip edildiği cihetle (hy) tarihi üzerinde bulunan köprü mevziden ma’de nehrin sağ sahilinde düşmanın tamamıyla tart edildiğini General Gorringe 25 Mayıs akşamı rapor edebilmek fırsatına malik olabildi...” Irak Raporu, İstanbul Mutabaa Amire, s.4-5.

başlarına geçemedikleri Türk birliklerini geçebilmek için Rus birlikleri ile işbirliği yapmaya çalışmaktaydılar. Bir grup Rus süvarisi Kutü'l-Amâre'nin güneyine inmeyi başararak General Gorringe birlikleri ile birleşmişti. Ruslarla işbirliği yaparak Bağdat üzerine ilerlemeyi düşünen İngilizler Türklerin Anadolu'yu korumak için Mezopotamya'yı boşaltabilecekleri olasılığı üzerinde duruyorlardı³⁵.

I. Dünya Savaşı'nda en uzun mücadelenin verildiği bu cephedeki bu başarılar uzun süre devam edememiş ve İngiliz birlikleri bölgede toparlanmaya başlamıştır. Enver Paşa'nın Almanların isteği üzerine bazı Türk birliklerini İran'a göndermesi üzerine İngilizler güç dengesini ele geçirmiştir³⁶.

General Sanders, İngilizlere yeniden taarruz etmek yerine 13. Kolordu'nun tarafsız İran topraklarında ileri harekât başlatması üzerine 11 Temmuz 1916 tarihindeki raporunda “çok nüfuzlu ve akıllı fakat çok entrikacı ve Almanlara dost olmayan İhsan Paşa'nın Hanikin üzerinden Kutrmanşah'a gönderilmesini eleştirdiğini” yazmaktadır³⁷. Ancak Sanders'in bu harekât hakkında ki şu cümleleri bir itiraf niteliğindedir: “*Alman programının özünü teşkil eden “İran'ın Almanlar ve Türkler tarafından hiçbir menfaat gözetilmeksizin kurtarılması” politikası tabiidir ki yüce bir maksattı. Fakat pratikte hiçbir şekilde uygulanabilir değildi*”³⁸.

Halil Paşa, “Mirliya Kut Düşükten Sonra” başlıklı bölümde Sanders'in Türk tarafına yönelik ithamlarını çürütmüştür. Halil Paşa, “Şimdi bütün düşüncem 6. Ordu'ya çeki düzen vererek Kut'u kurtarmaya gelen ve daha önce savaştığım İngiliz ordusunu Bara istikametinde geri atmaktı” cümlelerinde oldukça samimi görülmektedir. Ancak bu sırada İran Paytak geçidi ilerisindeki Alman Miralayı Bob kumandasındaki 3 piyade taburuna Ruslar tarafından taarruz edilmesi üzerine bu düşünceleri tahakkuk edemeyecektir. Halil Paşa bu durumu şöyle anlatır:

³⁵ Küçükvatan, a.g.m., s.81.

³⁶ Karal, a.g.e., s.512-513.

³⁷ Sanders, a.g.e., s.164.

³⁸ Sanders, a.g.e., s.165. “Zamanında yapılan ve sağlam esaslara dayanan ihtarlara rağmen Bağdat'ın düşmesinden önce Türk Genel Karargâhı'nın benimsemiş olduğu ihtiyatsızlıktan daha fazlasının başka hiçbir karargâhta yapıldığı görülmemiştir. Enver'in Alman müşavirleri – stratejik kararların bariz üvey evlatları– diğer birçok halde olduğu gibi burada da, Türk harbinin istikametinde ve olayların cereyanından önce yeniledikleri hatalı davranışlarını değiştirip düzeltmeleri için kendilerine yapılan ihtarlara açık bir ısrar ile kulaklarını tıkamışlardı.” Sanders, a.g.e., s.195-196.

“Ne var ki, öteden beri, İran’da hayal içinde olan, siyasi ve iktisadi menfaatler peşinde koşan Almanlar Başkomutanlık karargâhını tesirleri altında bırakışlar, bu tesirin neticesinde de son derece hatalı bir emirle karşı karşıya kaldım. Emir şöyleydi: “Dicle Cephesinde yeteri kadar kuvvet müdafaada bırakılarak, İran Cephesi takviye edilecek, ilk olarak da Kirmanşah işgal altına alınacaktır.” Halil Paşa böyle bir hareketin hatalı olacağını Başkomutanlık Karargâhına yazmış olmasına rağmen emir kesindir³⁹.

İran’a yönelik sefer emri, 4. Ordu Müfettişliği ve Irak ve Havalisi Genel Komutanı Tuğgeneral Cavit Bey tarafından şu cümlelerle eleştirilmiştir: *“Yine başkumandanlık vekâletinden gelen bir telgrafta: Irakta bir aşiretin İran dâhilinden geçip Afganlı din karşıtlarımızla birleştikten sonra düşmanın istilasında bulunan araziye tecavüz ederek din kardeşlerimizi düşmanlarımızın rakibe esaretinden kurtarmak ve İran, Kafkasya’yı tehlik etmek hayaleti muharrer idi. Acaba Irak’ta, İttihat hükûmetine itimat ve muhabbeti olan bir aşiret var mıdır? Mevcudiyeti farz olursa bile bu aşiretin İran dâhilinde geçerek Afganistan’a gitmesi mümkün müdür? Haydi, buna da imkân tasavvur edelim. Böyle bir Irak aşireti Afganistan’a muvasalat ettiği takdirde, İngilizlerle, Ruslar arasına sıkışmış olan Afgan hükûmeti tamamîyet ve bekasını tehlikeye elka eder mi? Buraların ahali bizi ne suretle telakki ediyorlar⁴⁰?”*

Savaşı anı anına yaşayan genç bir subay olan Abidin Bey ise duygularını günlüğünde 7 Mayıs 1916 tarihinde şöyle kaleme almıştır: *“...Ruslar Kirmanşah’tan ilerleyerek Bağdat’ı tehdit etmeye başladıklarından 6. Fırka ile beraber bizim fırkanın bu akışı durdurmakla görevlendirilmiş olduğu ve Bağdat’a doğru hareket edileceği bildiriliyordu... Üç aydır Irak’ın ateş gibi çöllerinde çarpıştıktan ve bir çok aziz arkadaşımızı bu yıkıcı kumlara gömdükten sonra Acem (İran) hududuna gitmek ve Ruslarla muharebe etmekte nasip imiş! Haydi bakalım, çilesi çok Abidin. Bu harp cephesini de gör, biraz da Ruslarla uğraş⁴¹.*

Irak-Basra cephesinde bundan sonra yaşananlar tam bir hezimet olacaktır. Nitekim Türk birliklerinin kahramanca savaşmalarına rağmen 11 Mart 1917’de Bağdat İngilizlerce ele geçirilmiştir. Sonbaharda İngilizler Bağdat’ın kuzeyinde Ramadiye ve Teksit’i alarak bu cephedeki hareketlerine son vermişlerdir. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalandığı o günlerde Musul’un kaybını Mülazım

³⁹ Halil Paşa, a.g.e., s.193-195.

⁴⁰ Cavid Paşa, Irak Seferi ve İttihâd Hükûmetinin Hâyâlât ve Cehâlet-i Siyâsiyyesi, Müdafaa Matbaası, İstanbul 1334.

⁴¹ Ege, a.g.e., s.310-311.

Mehmet Sinan Bey şu cümlelerle anlatır: “*Bu sırada Mütareke de tasdik ve her tarafta ilan edilmiş ise de hadisenin son çirkin şeklini gören Ali İhsan Paşa, Musul’u elimizde tutmak için ve son bir gayret olmak üzere mütarekenamenin bir suretini çıkarak memur ettiği bir zatın eline vermiş ve ilk tesadüf edeceği İngiliz komutanlığına verilmesini tembih etmişti...Halbuki mütarekenamenin suretini alıp okuyan süvâri tugayı komutanı cebinden çıkardığı bir kağıdı göstererek, Mösyö: “Benim aldığım emir Musul’u işgal etmektir. Ben mütareke ve mükâleme memuru değilim”, diyerek Ali İhsan’ın talebini reddetmiş ve iki üç saat sonra Musul üç taraftan sarılarak işgal edilmiş ve asırlardan beri dalgalanmakta olan şanlı bayrağımız direktan indirilerek yerine Sâlib işaretli İngiliz bayrağı çekilmişti...*”⁴².

Sonuç

Kutü'l-Amâre Zaferi genelde I. Dünya Savaşı'nı etkilemiş ve Bağdat'ı ele geçirmeye yönelik planlar yapan İngilizlere büyük bir darbe vurmuştur. Ancak bu askerî başarı, Haziran 1916'da Hicaz'da ortaya çıkacak olan İngilizlerin planladığı Şerif Hüseyin ayaklanmasını engelleyememiştir. 1916 ve 1917 yıllarındaki savaşlar Osmanlı Devleti'nin bağlı bulunduğu tarafın başarısızlığı ile sonuçlandığından Ortadoğu tamamen kaybedilmiş; Şubat 1917'de Kutü'l-Amâre ve mart ayında Bağdat İngilizlerin eline geçmiştir. Bölgeye gelen İngiliz manda idaresinin yaptığı idari taksimata göre Kutü'l-Amâre yeni kurulan on dört livanın (muhafaza) ana şehirlerinden biri, daha sonra da Irak Devleti'nin kurulmasıyla (Ağustos 1921) bu on dört livadan birinin merkezi olmuştur.

⁴² Mülazım Mehmet Sinan, a.g.e., s.116-117.

KAYNAKLAR

- Arslan, Ozan, “I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri”, **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, Sakarya 2008.
- Cavid Paşa, Irak Seferi ve İttihâd Hükûmetinin Hâyâlât ve Cehâlet-i Siyâsiyyesi, Müdafaa Matbaası, İstanbul 1334.
- Ege, Abidin, Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Harp Günlükleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Ertem, Şefik, Birinci Dünya Savaşı’nda Avrupa’da Yüzbin Türk Askeri, Kastaş Yayınları, İstanbul 1992.
- Halil Paşa, İttihat ve Terakki’den Cumhuriyet’e Bitmeyen Savaş, Hazırlayan: Taylan Sorgun, Kamer Yayınları, İstanbul 1997.
- Irak Raporu, Leigh, Percy - Noel, Henry, Çeviren: Hüsameddin Bey, Âmire Matbaası, İstanbul 1333.
- Irak’a Dair Muharebe Notları, Çeviren: Hüsameddin Bey, Dersaadet- Matbaa-i Askeriye, 1333.
- Kara, H. Ahmet ; Erol, Ertan, “100. Yılında Kutül-Amâre Savaşı’nı Hatırlamak: İngiliz Askerlerinin Hatıratlarında Kutül-Amâre’de Savaşın Ötesinde Yaşananlar”, **Turkish Studies**, Volume 10/13 Fall 2015.
- Karal, Enver Ziya, Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt: V, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1947.
- Kemal, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 40, Kasım 2007.
- Kurat, Yuluğ Tekin, Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması, Turhan Kitabevi, Ankara 1986.
- Kutül-Amâre Muhasarası ve Harekât-ı Tahliyesinin Edvâr ve Safahâtı, Sir Lake, Percy, Çeviren: Hüsameddin Bey, İstanbul Matbaa-i Amire, 1332.
- Küçükvatan, Mahir, “İngiliz Basınında Osmanlının Kut’ül-Amare Zaferi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIII/26 (2013-Bahar/Spring).

- Mehmed Emin Zeki Bey, Kürd ve Kürdistan Ünlüleri, Apec & Öz-Ge Yayınları, İsveç 1998.
- Mehmet Emin Zeki Bey, Salman-ı Pak Meydan Muharebesi, Erkan-ı Harbiye-yi Umûmîye, 1919.
- Mülazım Mehmet Sinan, Harp Hatıralarım, Çanakkale-Irak-Kafkas Cephesi, Hazırlayanlar: Hasan Babacan, Servet Avşar, Muharrem Bayar, Vadi Yayınları, Ankara 2006.
- Sanders, Liman Von, Türkiye’de Beş Sene, Çeviren: Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yayına Hazırlayan: Mustafa Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006.
- Sürgevil, Sabri, “İtilaf Devletleri’nin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devletine Bakış Açıklarına İlişkin Belgeler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 8, İzmir.
- Townshend, Charles V.F., Irak Seferi ve Esaret, Sadeleştirme: Recep Ahışalı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Üzen, İsmet, “*Türklerin Kut’ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 - Nisan 1916)*”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008.
- Yılmaz, Veli, “I. Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifak Antlaşması”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü: Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 9, Ankara 1992.

TÜRK BASININA GÖRE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KUTÜ'L-AMÂRE ZAFERİ

BARIŞ METİN*

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Kasım 1914 tarihinden itibaren Basra Körfezi üzerinden hareketle Bağdat'ı işgal etmek üzere Şattül Arap bölgesine asker çıkarmasıyla Irak Cephesi'nde çarpışmalar başlamıştır. Bölgedeki Türk birliklerinin İngiliz taarruzu karşısında Bağdat şehri yakınlarına kadar kısa sürede geri çekilmesi ve Selman-ı Pak bölgesinde tutunması ile Irak Cephesi'ndeki savaşın gidişatı değişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin merkezi Bağdat'ta olan VI. Ordu'yu teşkil etmesi ve bölgeye yeni kuvvetlerin gönderilmesi sonucu Selman-ı Pak savaşlarında General Towsed'in başında bulunduğu İngiliz kuvvetleri ağır bir yenilgi alarak geri çekilmeye başlamış ve Dicle Nehri'nin çevrelediği Kutü'l-Amâre şehrine sığınmak zorunda kalmışlardır. Söz konusu şehirde kuşatma altında mahsur kalan İngilizleri kurtarmak için gönderilen askeri birliklerin de Felâhiye bölgesinde mağlup olması ile zaten yiyecek ve erzak sıkıntısını hat safhada yaşayan General Towsend, yaklaşık 13,3000 mevcutlu birliği ile Türk ordusunun başında bulunan Halil (Kut) Paşa'ya teslim olmak zorunda kalmıştır.

Bu makalede yukarıda kısaca belirtilen gelişmeler, Kutü'l-Amâre'nin Türk Ordusu'nca ele geçirilmesi ve sonrasında ortaya çıkan gelişmeler dönemin Türk basınına yansıdığı şekliyle anlatılamaya, ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler; Birinci Dünya Savaşı, Kutü'l-Amâre, General Towsend, Irak, Halil Paşa. Selman-ı Pak, Felâhiye.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

Giriş

a. Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nin Açılması ve Kutü'l-Amâre;

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nin İngiltere tarafından açılmasında diğerlerine göre daha önemli olan üç temel etken bulunmaktadır. Birincisi, Basra Körfezi'nden hareketler Bağdat'ı ele geçirmek ve böylece Musul bölgesinde bol miktarda bulunan petrol kaynaklarına sahip olmak. İkincisi; İngiliz emperyalizminin kalbini oluşturan Hindistan'ın deniz ve karayolu güvenliğini sağlamak. Üçüncüsü ise; Hindistan gibi İngiltere'nin idaresi altında bulunan veya Arap coğrafyasında, İran'da, Afganistan'da yaşayan Müslümanlar üzerinde Osmanlı Devleti'nin ve Almanya'nın Cihat yoluyla nüfuzunu arttırma çabalarına engel olmaktır¹. Yukarıda ifade edilen nedenlerle İngiltere, 3 Kasım 1914 tarihinde Basra Körfezi'ndeki Fav'ı işgal etmiş, buradan da Bağdat'a doğru ilerlemek üzere 8-10 Kasım 1914 tarihleri arasında Şattül Arab bölgesine doğru yönelmiştir².

Fırat ve Dicle nehirlerinin denize döküldüğü Şattül Arap bölgesinden, nehir yolu kullanılarak yapılan İngiliz taarruzu karşısında başarılı bir savunma gücü oluşturamayan bölgedeki Türk birlikleri, kuzey istikametinde Kurna Şehri'ne kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Civardaki Arap aşiretlerinin de önemli ölçüde desteğini alan İngilizler, 23 Kasım 1914 tarihinde Basra'yı işgal ettikten sonra Kurna'ya doğru taarruz etmişler ve 9 Aralık 1914 tarihinde bu şehri işgal etmişlerdir³.

İngilizlerin kısa süre içinde Basra'dan kuzey istikametinde Bağdat'a doğru ilerlemesi ve bu dönemde Arap aşiretlerinin önemli bir kısmının İngiltere ile birlikte hareket etmesi bölgede yaşananlara dair Osmanlı Devleti'ni önlem almaya sevk etmiştir⁴. Özellikle Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Trablusgarb'da çalışmalarını yakından bildiği, daha önceki yıllarda görev yaptığı Irak bölgesindeki

¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara 1984, s. 112.

² Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Barış Metin, Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyası'nda Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s. 44.

³ Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, C.II, İstanbul 1991, s. 391.

⁴ Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'ndeki gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Orhan Avcı, Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918, Vadi Yayınları, Ankara 2004.

aşiretler arasında büyük bir nüfuzu olan ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın⁵ önemli isimlerinden olan Süleyman Askeri Bey'i⁶, o tarihe kadar Irak ve Havalisi Kumandanlığı görevini yürüten Cavit Paşa'nın yerine tayin etmiştir⁷.

Süleyman Askeri Bey, görevi devraldıktan sonra cephedeki hazırlıkları tamamlamış ve 12 Nisan 1915 tarihinde Basra'yı ele geçirmek için İngilizlere karşı taarruz emri vermiştir. Ancak bu harekât sırasında Türk ordusuyla beraber çarpışan bazı Arap aşiretlerinin dağılması sonucu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fırsatı kaçırmak istemeyen İngiliz kuvvetleri 14 Nisan günü karşı saldırıya geçerek Şuayyibe Şavaşı olarak adlandırılan çarpışmalar sonrasında Türk birliklerini Hamisi Şehri'ne doğru geri çekilmeye zorlamıştır. Bu askeri başarısızlığı kabul edemeyen Süleyman Askeri Bey, 14 Nisan günü bir buhran sonucu canına kıymıştır⁸. Sonraki günlerde Irak ve Havalisi Kumandanlığı'na kısa süreliğine Mehmet Fazıl Paşa atanmış, fakat ilerleyen günlerde onun yerine ise Albay Nurettin Bey (Sakallı) tayin edilmiştir⁹.

Yaklaşık aynı zamanlarda İngiltere de bölgedeki komuta kademesinde önemli bir değişiklikler yapmıştır. Irak seferinin ilk günlerinden İngiliz kuvvetlerinin başında görev yapan General Barret, Nisan 1915 tarihinde istifa etmiştir. Bunun üzerine yerine General Sir Charles Vere Ferrers Townshend atanmıştır¹⁰.

b. Kutü'l-Amâre Kuşatmasına Giden Süreç;

General Towsend, göreve başladıktan sonra 31 Mayıs 1915 tarihinde Kurna Şehri'nden kuzeye doğru taarruza geçmiştir. Güçlü İngiliz taarruzu karşısında cepheye tutunamayan Türk kuvvetleri, Kutü'l-Amâre'ye çekilerek burada savun-

⁵ Teşkilat-ı Mahsusa hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Vahdet Keleşyılmaz, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu 1914-1918, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

⁶ Süleyman Askeri Bey ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Vahdet Keleşyılmaz, "Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal", *Türkler*, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 316-320.

⁷ Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", *1914'ten, 2014'e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu 20-21 Kasım 2014 İstanbul*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 2014, s. 395.

⁸ Ali İhsan Sabis, a.g.e., s.394.

⁹ Zekeriya Türkmen, a.g.m., s.398.

¹⁰ Edward J.Erickson, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Amâre ve Filistin Cephesi, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s.123-124.

ma hattı kurmaya karar vermişlerdir. Ancak 27 Eylül 1915 tarihinde başlayan İngiliz saldırısı karşısında Kutü'l-Amâre'de tutunamayan Türk ordusu, Bağdat'a seksen km. uzaklıkta bulunan Aziziye Şehri'ne doğru kuzey istikametinde geri çekilmek zorunda kalmıştır. Nitekim Kutü'l-Amâre şehri de 29 Eylül 1915 tarihinde İngilizlerce işgal edilmiştir¹¹.

Irak ve havalisi kumandanı Nurettin Bey, Kutü'l-Amâre'nin kaybedilmesinden sonra, Bağdat ile Aziziye arasında bulunan Selman-ı Pak'ta birliklerini konuşlandırarak, İngilizlerle bu bölgede savaşıma karar vermiştir. 22 Kasım 1915'de Selman-ı Pak üzerine İngilizlerin taarruza geçmesi ile bölgede çarpışmalar başlamıştır.

Bu dönemde Türk ordusunun çeşitli cephelerinden bu bölgeye asker sevk edilmesi ile savaş gücü artan Türk Ordusu, ilerleyen günlerde o havaliye yapılan savaşlarda üstün bir başarı göstermiş ve İngiliz taarruzunu durdurmayı başararak karşı saldırıya geçmiştir. Bu durumda İngiliz komutan Towsend, çaresiz olarak ordusuna geri çekilme emri vermiş ve Towsend'in komutasındaki birlikler, önemli kayıplar vererek 3 Aralık 1915 tarihinde Kutü'l-Amâre'ye sığınmak zorunda kalmışlardır¹². Türk ordusu ise takibi sürdürerek Kutü'l-Amâre'ye yaklaşık olarak elli kilometre mesafede bulunan Şeyh Said bölgesine kadar gelerek Towsend ile bölgedeki diğer İngiliz kuvvetlerinin birleşmesini engellemek için ara bölgeye yerleşmiştir¹³. 5 Aralık 1916 tarihinden itibaren ise Kutü'l-Amâre Türk ordusunca muhasara altına alınmıştır.

Selman-ı Pak zaferi sonrası Irak'taki Türk ordusunun idari yapısında çeşitli nedenlerle değişiklik yapılmıştır. Bu dönemde Irak, İran ve Hindistan bölgesinden sorumlu VI. Ordu oluşturulmuş ve bu ordunun başına da Alman Colmar Von Der Goltz (Golç) Paşa atanmıştır. Goltz Paşa, 7 Aralık 1915 tarihinde Bağdat'a gelerek görevine başlamıştır¹⁴.

¹¹ Kemal Arı, Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Genel Kurmay ATASE yayınları, Ankara 1997., s. 180. Ayrıca Kutü'l-Amâre'nin düşmesi sonrası Irak ve İran havalisindeki gelişmelerle ilgili bkz., Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C.III, Kısım III, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1991, s.160-161.

¹² Zekeriya Türkmen, a.g.m., s.405-406.

¹³ Mücahit Özçelik, "Kut'ül-Amâre Zaferi'nin Türk Basınına Yansımaları", **Turkish Studies**, C. 10/9, Ankara, Yaz 2015, s.373.

¹⁴ Zekeriya Türkmen, "a.g.m.", s.408.

c. İngilizlerin General Towsend'i Kurtarma Çabaları ve Teslimiyet;

Yukarıda da ifade edildiği gibi, İngiliz kuvvetleri 3 Aralık 1915 tarihinde Kutü'l-Amâre kalesine sığınmak zorunda kalmışlardır. Üç tarafı Dicle Nehri tarafından çevrilen ve geniş yarım ada şeklindeki şehrin kalesinde mahsur kalan General Towsend'in birliği bu tarihten itibaren Türk topçularının yoğun baskısı altında kalmıştır.

İngiltere'nin Irak ordusu kumandanı olan General Sir John Nixon, Kutü'l-Amâre'de mahsur kalan İngiliz kuvvetlerini kurtarmak için harekete geçerek General Aylmer'i Dicle Ordusu Kumandanlığı'na tayin etmiştir. Aylmer de vakit kaybetmeden 3 Ocak 1916 tarihinde Basra bölgesinden Kutü'l-Amâre'ye doğru hareket etmiştir. 7 Ocak 1916 tarihinde General Aylmer birlikleri ile Türk kuvvetleri arasında çatışmalar başlamıştır¹⁵.

Bu dönemde Irak'taki Türk birliklerinin komuta kademesinde özellikle Irak ve havalisi kumandanı Nurettin Bey ile VI. Ordu kumandanı Goltz Paşa arasında çeşitli anlaşmazlık yaşanmış ve nihayetinde Nurettin Bey istifa etmiştir. Yerine ise Albay Halil Bey (Kut) atanmış ve 13 Ocak tarihinde görevine başlamıştır. Aynı dönemde İngiltere'nin Irak seferi kumandasında da bir değişiklik yapılmış ve General Nixon görevinden alınarak ve yerine General Percival tayin edilmiştir¹⁶.

Kutü'l-Amâre kalesinde Türk kuvvetlerinin muhasarası altında kalan General Towsend'in askerlerini kurtarmak için bölgeye gönderilen İngiliz birlikleri, 21 Ocak 1916 tarihinde yeniden saldırıya geçmişlerdir. Birinci Felâhiye Muharebesi olarak adlandırılan ve şubat ayı boyunca devam eden çarpışmalarda İngiliz ordusu her hangi bir başarı elde edememiştir. 8 Mart 1916 tarihinde İngilizler bir kez daha taarruz etmişler fakat Türk mukavemetini kıramamışlardır. Bunun üzerine General Aylmer görevden alınmış ve yerine General George Gorringe tayin edilmiştir¹⁷.

Gorringe idaresindeki İngiliz birlikleri, 5, 12, 22 Nisan 1916 tarihlerinde Felâhiye Savaşları olarak bilinen ve peş peşe gerçekleşen hücumlara rağmen, Türk ordusunun savunma hatlarını aşıp Kutü'l-Amâre'de mahsur bulunan Towsend'e yardım ulaştırmayı başaramamışlardır.

¹⁵ Zekeriya Türkmen, "a.g.m.", s.412.

¹⁶ Mahir Küçükvan, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutü'l-Amâre Zaferi", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C.XIII/26, Bahar Sayısı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay. İzmir, 2013, s.67.

¹⁷ Zekeriya Türkmen, "a.g.m.", s.415.

Bu arada Osmanlı VI. Ordusu Kumandanı Goltz Paşa, 18-19 Nisan 1916 gecesi Bağdat'ta tifüs nedeniyle beklenmeyen bir şekilde hayatını kaybetmiştir¹⁸. Söz konusu yeni durum üzerine VI. Ordu kumandanlığına rütbesi tuğgeneralliğe yükseltlen Halil Paşa tayin edilmiştir¹⁹.

3 Aralık 1915 tarihinden beri Kutü'l-Amâre'de mahsur bulunan, gıda ve erzak sıkıntısı hat safhaya ulaşan General Towsend'i kurtarmaya dair askeri girişimler neticeye ulaşmayınca İngilizler; 24 Nisan 1916 günü Felâhiye'den nehir yoluyla ve gece karanlığından istifade ederek Kutü'l-Amâre'ye ulaştırmak üzere içi yiyecek ve malzeme dolu bir gemiyi yola çıkarmışlardır. Söz konusu gemi Türk askerleri tarafından ganimet olarak ele geçirilmiş ve gemiye "kendi gelen" ismi verilmiştir.

Kutü'l-Amâre'ye nehir yoluyla da ulaşamayan İngilizler, hava yolu vasıtasıyla Kutü'l-Amâre'ye yiyecek ikmalı yapmaya çalışmışlar, ancak Türk birliklerinin İngiliz uçaklarını düşürmesi ile çabalar da amacına ulaşamamıştır²⁰.

Tüm bu girişimlerin neticesiz kalması üzerine, Kutü'l-Amâre'de mahsur bulunan General Towsend'in kurtulma ümitleri kırılmış ve 29 Nisan 1916 tarihinde Türk kuvvetlerine şehri telsim etmeyi ve askerleriyle beraber esir olmayı kabul etmiştir²¹.

General Towsend'in ifade ettiğine göre²²; Kutü'l-Amâre kuşatması sonrasında Türk birliklerine teslim olan İngiliz birliği; 5 general, 232 İngiliz subayı, 2592 İngiliz askeri, 204 Hintli subay, 6988 Hintli ve öteki İngiliz sömürge askeri, 3248 silahsız olmak üzere 13.309 kişiden ibarettir.

¹⁸ Barış Metin, a.g.e., s.107.

¹⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak, İran Cephesi*, C. III-I, Genel Kurmay ATASE Yay. Ankara 1979, s.834.

²⁰ Charles V.F. Townshend, Irak Seferi ve Esaret, s.560.

²¹ Zekeriya Türkmen, "a.g.m.", s.421.

²² Zekeriya Türkmen, "a.g.m.", s.423.

1. Kutü'l-Amâre'nin Türk Ordusu'na Tesliminden Önceki Gelişmelere Dair Türk Basınına Yansıyan Haberler²³;

General Towsend'in birliğiyle beraber muhasarası altındaki Kutü'l-Amâre şehrinde mahsur kalması, İngiliz Irak Seferi Kumandanlığı'nın Towsend'i kurtarmaya dair faaliyetleri, bölgedeki Türk kuvvetlerinin durumu hakkında dönemin Türk basınında pek çok makale, haber, kroki, fotoğraf ya da resmi tebliğ yayınlanmıştır. Bu konulara dair gazetelerde yer alan yayınları üç şekilde sınıflandırabiliriz. Birincisi Kutü'l-Amâre'de muhasara altında bulunan General Towsen'i kurtarmak için bölgeye gönderilen İngiliz kuvvetleriyle Türk Ordusu arasında gerçekleşen savaşlara dair haberler. İkincisi; Irak cephesi ve özellikle Kutü'l-Amâre'de yapılan yanlışlıklar ile ilgili İngiliz basınında yer alan Türk kamuoyunu memnun edecek haberlerin aktarılması. Üçüncüsü ise; Kutü'l-Amâre ve havalisinde gerçekleşen çarpışmaları bölgelerin haritalar, krokiler, bu civardaki önemli şehirlerden bazıların fotoğrafı, bölgede çarpışan kuvvetlerin komutanlarına ait fotoğraflar.

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve özellikle Kutü'l-Amâre ile ilgili Türk basınına yansıyan yayınlara daha çok İkdâm ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde rastlamak mümkündür²⁴. O nedenle çalışma konumuzda müracaat edilen

²³ Türk ordusunun Birinci Dünya Savaşı'ndaki önemli başarılarından biri olan Kutü'l-Amâre Zaferi'ne dair Türkiye'deki bilimsel yayınların henüz arzu edilen düzeye ulaşmadığı yönünde kanaat hâkimdir. Bununla birlikte son zamanlarda -Birinci Dünya Savaşı'nın pek çok cephesinde olduğu- gibi Kutü'l-Amâre Zaferi'ne yönelik de nitelikli çalışmaların yayınlanıyor olması göz ardı edilmemesi gereken gelişmelerdendir. Bu makalenin kaleme alınması öncesi yaptığımız literatür taraması safhasında gördüğümüz ve kaynakları itibarıyla Türk basınının tarandığı ilk çalışmalardan biri olarak değerlendirilebilecek Doç. Dr. Mücahit Özçelik'in bilimsel çalışması olan ve Turkish Studies dergisinde yayınlanan "Kut'ül Amare Zaferinin Türk Basınına Yansımaları" başlıklı yazısı da bahsedilen türde yayınlar arasında görülmektedir. Kaleme aldığımız bu makalede ise; konuya dair dönemin basınına yansıyan haber, makale, fotoğraf ve krokiler arasında, olabildiği kadar henüz değinilmeyen yönlerini ortaya çıkarmayı hedefledik. Ancak çalışmamızın temel kaynağını oluşturan İkdâm ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde Kutü'l-Amâre zaferi ile ilgili yer alan ve bilimsel bir çalışmada bahsedilmesi zaruri olarak değerlendirilen kimi haberlere de daha önce ele alınsa dahi yeniden yer vererek metinde konu bütünlüğünü gerçekleştirmeyi hedefledik.

²⁴ Kutü'l-Amâre ile ilgili Türk basınına yansıyan haberlerin geniş kapsamlı bir değerlendirmesi yapıldığında, sadece Türk ordusunun askeri zaferleriyle ilgili haberlerin matbuatta yer aldığı veya İngiliz ordusunun içinde bulunduğu buhranın haber yapıldığı, bunun dışında özellikle başarısız çarpışmalara dair haberlere ise hiç yer verilmediği görülmektedir. Bu durum söz konusu dönemde Türk basının haber verme görevini özgürce yerine getirmedeğini/getiremediğini, basına ciddi bir sansürün uygulandığını göstermektedir. Ancak çelişkili bir durum olarak değerlendirilebilecek şekilde, dönemin

kaynakları daha çok bu iki gazete oluşturmıştır.

Söz konusu gazetelerde Mart 1916 tarihinden itibaren Irak Cephesi ve özellikle Kutü'l-Amâre ile ilgili haberlerin neredeyse her gün yayınlanmaya başladığını görmek mümkün. Örneğin İkdâm Gazetesi; 18 Mart 1916 tarihinde “*Cephe-i Irak'ta İngilizler Felâhiye'den Ricaate Başlıyorlar*²⁵.” şeklindeki başlıkla konuyu gündeme getirmiştir. Daha sonra büyük puntolarla yazılan “*Kutü'l-Amâre Mahsurlarının Teslim-i Silah Etmesi Arifesinde miyiz?*” sorusu okuyuculara yöneltilerek, sonrasında ise yazının içeriğine geçmiştir. Bu haberin yayınlandığı sütun içerisinde General Towsend ve ordusunun esir bulunduğu Kutü'l-Amâre şehrini ve 24 Şubat 1916 tarihinde yapılan Felâhiye Savaşlarının meydana geldiği sahayı gösteren harita da bulunmaktadır. Haberin devamında ise; Felâhiye Savaşlarına dair bilgiler okuyucuya aktarılmıştır. 24 Şubat tarihinde vuku bulan muharebe- de İngilizlerin yenildiği ve Dicle Nehri'nin her iki sahilinden ricata (geri çekilme- ye) başladıkları belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu savaşlarda İngiliz kuvvetle- rinin kumandanı olan General Aylmer'in, Kutü'l-Amâre'ye doğru yaptığı ve bu şehirde mahsur bulunan General Towsend'i kurtarmayı amaçlayan taarruzların, Türk Ordusu'nun üstün mücadelesi ile sonuçsuz bırakıldığı bilgisi okuyucuya ak- tarılmaktadır. Bu haberin son bölümünde ise; bir gün önce yayınlanan ve esasen Londra'dan aldıkları bir telgrafa atıf yapılarak; artık General Towsend ve ordu- sunun uzunca bir süre Kutü'l-Amâre kalesinde direnebilecek halde olmadığı için Türk ordusuna “teslim-i silah” etmesinin yakın olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir.

General Towsen'i kurtarmakla görevlendirilen “*Irak heyet-i seferiyesi kuman- danı*” General Aylmer'in başarısız olması üzerine görevden alındığı bilgisini ise İkdâm Gazetesi, 15 Nisan 1916 tarihli nüshasında “*Irak'ta İngilizlerin Vaziyeti*²⁶” başlığıyla okuyucularına ulaştırmaktadır. Haberin devamında ise bu gelişme, Irak'taki İngilizler için durumun pek parlak olmadığını açık bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Aynı tarihli İkdâm Gazetesi, İngiliz “*Morning Posta*” gaze- tesinde bulunan bir haberi yayınlamıştır. Buna göre; söz konusu İngiliz gazetesi

bazı Türk matbuatına yansıyan yazılardan öğrenildiğine göre Kutü'l-Amâre çarpışmaları ile ilgili bazı İngiliz gazeteleri kendi ülkelerinin askerî başarısızlıklarına dahi yayınlarında geniş şekilde yer vermişler, yenilginin askerî ve siyasi sorumlularını ağır şekilde eleştirmişlerdir. Bu durum söz konusu iki ülke matbuatının işlevi ile ilgili bakış açılarındaki farklılığı ortaya koyması bakımından önemlidir.

²⁵ İkdâm, 18 Mart 1916.

²⁶ İkdâm, 15 Nisan 1916.

ülkesinin Irak seferini ağır şekilde eleştirmiş, yapılan hataları tek tek açıklamıştır. Diğer tarafta da Irak'taki Türk Ordusu'nun asker ve teçhizat bakımından mükemmel bir durumda olduğu bilgisini aktarmıştır.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde 16 Nisan 1916 tarihinde "*Kutül-Amâre Mahsurlarının Fena Hali*²⁷" başlığıyla yayınlanan haberde de; General Towsend'in akibeti hakkında Londra'da büyük bir endişenin egemen olduğu vurgulanmaktadır. Aynı haberde General Towsend'in içine düştüğü durum vaktiyle General Gurdun'un Hartum'daki kaderine benzetilmektedir.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, "Fotunatly Rabor"²⁸ isimli İngiliz gazetesinden aldığı ve 16 Nisan 1916 tarihinde "*İngilizlerin Gözleri Açılıyor mu?*" başlığıyla yayınladığı haberde de Irak cephesinde yaşananlara dair İngiltere'deki siyasi atmosferi sütunlarına taşımaktadır. Söz konusu haberde Irak'taki yenilgiler üzerine Avam Kamara'sında hararetli tartışmaların yaşandığı belirtilerek, başarısızlığın nedenlerine dair hükümete sorular yöneltildiği, bunları hükümet adına Mösyö Çenberlayn'ın cevapladığı ifade edilmektedir. Haberin devamında ise; Mösyö Çenberlayn hükümete yöneltilen sorulara verdiği cevaplar yer almıştır. Buna göre Çenberlayn; Irak'taki savaşların ilk zamanlarında Hindistan'dan o bölgeye yeterli sayıda asker gönderilmesine karşın savaşın öneminin arttığı ilerleyen günlerde ise Hindistan'dan çok az sayıda asker geldiğini belirtmiştir. Bağdat üzerine yapılan askerî hareket planı ile ilgili eleştirilere de cevap veren Çenberlayn, bu planın İngiliz ordusunun en üst komuta kademesinin de onayıyla gerçekleştiğini, Dicle Nehri üzerindeki gemilerin yetersizliği nedeniyle ulaştırma ve sıhhiye işlerinin aksadığını, bu bakımdan hükümetin gerekli tertipleri almak için bir generali ve bir büyük rütbeli sivil memuru görevlendirdiğini, bölgedeki askerlerin iâşesinin gayet iyi bir şekilde sağlandığını sözlerine eklemiştir. Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin belirttiğine göre; Avam kamarasındaki vekiller, Mösyö Çenberlayn'ın verdiği bu cevapları yeterli görmeyerek, gerekli tertiplerin alınmadan Bağdat üzerine yapılan seferi ağır bir şekilde eleştirmeye devam etmişlerdir.

21 Nisan 1916 tarihli İkdâm Gazetesi'nde "*Son Irak Harekâtı Etrafında*²⁹" başlığıyla yayınlanan bir haberde ise; İngiltere'nin Çanakkale'de olduğu gibi Asya'da da büyük bir hezimete maruz kaldığı ifade edilmektedir. Aynı haberde;

²⁷ Tercüman-ı Hakikat, 16 Nisan 1916.

²⁸ Tercüman-ı Hakikat, 25 Nisan 1916.

²⁹ İkdâm, 21 Nisan 1916.

4 Nisan'da başlayan Türk taarruzu nedeniyle İngilizlerin pek çok mevzii tahliye etmeye mecbur oldukları, en az dört bin zayıat verdikleri belirtilmiş ve Kutü'l-Amâre'den, İmam Ali El Garibiye'ye kadar olan bölgeyi gösteren ayrıntılı bir haritaya yer verilmiştir.

Söz konusu haberin devamında ise; son dört haftadır Irak Cephesi'nde meydana gelen olayların İngilizlerin bu bölgedeki vaziyetini daha da kötü bir duruma düşürdüğü, bu dönemdeki savaşlarda dört binden fazla zayıat verdikleri, 14 makinelî tüfeği ganimet bıraktıklarını ve bir miktar da esir vermek zorunda kaldıkları belirtilmiştir. İngiltere için, Çanakkale hezimetine benzer bir fecaatin pek de uzak olmadığı, bir ay öncesine kadar Kutü'l-Amâre'de mahsur kalan İngilizlerin kurtarılacağını düşünenlerin, son gelişmelerden nedeniyle mevcut durumlarını koruma endişesine düştükleri vurgulanmıştır. Haberin son bölümünde ise; Kutü'l-Amâre'de mahsur kalan İngiliz askerleri hakkında Londra'da son bir aydan beri hiçbir raporun neşredilmediği gibi artık Towsend'in birliğinin kurtarılması ile ilgili sağda solda konuşanlarında kalmadığı bilgisi paylaşılmıştır.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin Berlin'den aldığı ve 22 Nisan 1916 tarihinde "*İngilizler Kutü'l-Amâre'nin Sukutuna Hazırlanıyor*³⁰" başlığıyla yayınladığı haberde ise; İngiliz kamuoyunun Kutü'l-Amâre'nin sukutuna (Türk kuvvetlerinin eline geçmesine) hazırlandığını ifade etmektedir.

Bu haberde İngiliz Daily Telgraf Gazetesi'nin konuya dair değerlendirmelerine yer verilerek; Kutü'l-Amâre'de Türkler tarafından tecrit ve muhasara edilmiş olan İngiliz askerlerinin kurtulmasına dair İngiltere'de ümit kalmadığı, Kutü'l-Amâre'deki İngilizlerin durumunun günden güne kötüleştiği, şehrin yüz otuz gündür tamamıyla tecrit edildiği, şehre erzak gönderildiğine dair İngiltere'de uzun zamandan beri hiçbir yayına rastlanılmadığı, bu bakımdan İngilizleri Irak'ta gayet vahim ve feci bir akıbetin beklediği belirtilmiştir. Haberin son kısmında ise; "*Doğu Asya'da İngiliz şöbrat ve şanınin Kutü'l-Amâre'ye bağlı olduğu unutulmamalıdır*" denilerek Kutü'l-Amâre'nin İngiltere için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu ifade edilmiştir.

General Towsend'in Kutü'l-Amâre'deki durumuna dair 24 Nisan 1916 tarihli Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde "*Kutü'l-Amâre Konusunda İngilizler Bedbin.*"

³⁰ Tercüman-ı Hakikat, 22 Nisan 1916.

başlığıyla yazılan ve Londra'dan elde edildiği belirtilen bir haberde ise; Kutü'l-Amâre'de mahsur bulunan İngiliz askeri birliğinin geleceği ile ilgili Londra'da pek umutsuz bir havanın olduğu bir kez daha okuyucularla paylaşılmaktadır. Aynı haberde; İngiltere'nin Harbiye müsteşarı olan Tenant'ın General Towsend'in durumuna dair avam kamarasında yöneltilen sorulara cevap vermekten kaçınmasının, Londra'da söz konusu kötümserliğin teyidi olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca harp muhabirlerinden Fandler'in Felâhiye'den gönderdiği haberlerin İngilizler için üzüntü verici olduğu da belirtilmektedir³¹. Aynı gün “11 Nisan 1332 (24 Nisan 1916)*tarihiyle Karargâh-ı Umumi'den Tebliğ Olunmuştur*”³² başlığıyla yayınlanan bir başka haberde ise; bölgedeki çarpışmalara dair önemli bilgiler okuyucularla paylaşılmıştır. Bu tebliğde ifade edildiğine göre; 9 Nisan 1332 (22 Nisan 1916) tarihinde İngilizlerle Türk Ordusu arasında gerçekleşen çarpışmalar neticesinde İngilizler mağlup olarak geri çekilmişlerdir. Geri çekilen İngiliz birliklerinin şiddetli takibi ise hava şartları nedeniyle gerçekleştirilememiştir. 23 Nisan 1916 tarihinde Felâhiye'de İngilizler, Türk mevzilerini bombalamış, bazı İngiliz birlikleri Dicle'nin sağ sahiline sarkmak istemiş, ancak bütün bu çabalar Türk Ordusu tarafından engellenmiş ve bu esnada bir miktar silah ve mühimmat dahi ele geçirilmiştir. Tebliğin son kısmında ise; Kutü'l-Amâre şehriden bazı yerel ahalinin Dicle Nehri'ni yüzerek geçtikleri ve Türk tarafına iltica ettikleri bilgisi paylaşılmıştır.

İkdam Gazetesi, 25 Nisan 1916 tarihinde “*Felâhiye'de Müfremize İngilizlerin Taarruzu Kolaylıkla Def Olunuyor*”³³ başlığıyla Kutü'l-Amâre'deki son gelişmeleri okuyucularıyla paylaşmaktadır. “*Towsend ordusunun mahsur bulunduğu Kutü'l-Amâre'nin sukutu her gün daha ziyade yaklaşıyor. İngilizlerin bu mühim hadiseyi tehir için yaptıkları son teşebbüsler de akim kılındı*” denilerek cephedeki durum okuyucuya aktarılmıştır. Bu haberin devamında ise; General Towsen'i kurtarmakla görevli ve “Kuva-i İmdadiye” olarak adlandırılan İngiliz kuvvetleri ile Türk Ordusu arasında cereyan eden savaşlara dair bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre; iki taraf arasında 4 Nisan 1916 tarihinde “Beyt-i Abbasi” civarında yapılan çarpışmalarda İngilizlerin 5.000 kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldıkları, 9 Nisan 1916 tarihinde Felâhiye bölgesindeki vuruşmalarda da İngilizlerin 3.000'in

³¹ **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Nisan 1916. Berlin merkezli bu haber İkdam Gazete'sinin 25 Nisan 1916 tarihli nüshasında “*Kutü'l-Amâre'nin Son Günleri*” başlığı ile yer almaktadır.

³² **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Nisan 1916, 11 Nisan 1332.

³³ **İkdam**, 25 Nisan 1916

üzerinde kayıp verdikleri belirtilmiştir. Aynı haberde savaş bölgelerinin ve Kutü'l-Amâre havalisinin ayrıntılı haritaları yayınlanmıştır.

Kutü'l-Amâre'nin Türk ordusu tarafından muhasara edildiği dönemde İngilizlerin Kut kalesinde mahsur kalan ve gıda ve erzak sıkıntısı çeken birliklerine havadan ikmal yapmaya çalıştığına dair gazetelere yansıyan haberler de bulunmaktadır. Örneğin İkdâm Gazetesi'nde resmi tebliğ binaen yer alan ve bir haberde Kutü'l-Amâre'nin Türk kuvvetlerinin eline geçmesinden bir gün önce Yüzbaşı Şuts komutasındaki Türk Tayyare Birliği'nin hava muharebesi sonucunda İngiliz tayyaresini düşürdüğü bilgisi yer almaktadır³⁴.

2. General Towsend ve Ordusunun Teslim Olmasına Dair Haberler;

Kutü'l-Amâre'de General Towsend'in teslimine ve şehrin Osmanlı Devleti'nce ele geçirilme sürecine dair gerek Türk matbuatında gerekse Avrupa basınında pek çok haber yayınlanmıştır. Türk ordusunun başarısı süratle gazetelerin manşetlerini ve ana sayfalarını süslemeye başlamıştır. 30 Nisan 1916 tarihli Tercüman-ı Hakikat Gazete'sinde ve 1 Mayıs 1916 tarihli İkdâm Gazetesi'nde yayınlanan "*tebliğ-i resmi*" başlıklı yazı ile Türk halkına, İngiliz kuvvetlerinin teslim olduğu şöyle ilan edilmiştir; "*Takriben Beş aydan beri kahraman kıtaatımızın tazyiki altında Kutül-Amâre'de mahsur kalan İngiliz Ordusu nihayet Orduyu Humayun'un kuvve-i kahresine teslim-i silaha mecbur olmuştur*"³⁵.

Haberin devamında ise; Towsend'in teslim olmasına doğru giden süreç ayrıntılı olarak anlatılmış ve Kutü'l-Amâre'nin muhasara altında kaldığı sürede o havalide yaşananlara dair şu kısa değerlendirme yapılmıştır; "İngilizler, Felâhiye bölgesinden gerçekleştirdikleri askeri hücumlar ile bir netice elde edememişlerdir. Bunun üzerine her ne surette olursa olsun Türk Ordusunca muhasara altında tutulan kaleye erzak göndermeye teşebbüs etmişler ve uçakları kullanarak, havadan Kut kalesine un çuvalı atmaya çabalamışlardır. Ancak Türk askerlerinin buna izin vermeyerek, İngiliz uçaklarını ardı ardına düşürmesi üzerine, yüzlerce ton erzak ile dolu bir vapur hazırlayarak ve gece karanlığından da istifade ederek Kut kalesine ulaşmaya çalışmışlardır. Ancak kahraman Türk askeri bu vapuru da

³⁴ İkdâm, 23 Nisan 1332. (6 Mayıs 1916). Aynı haber 22 Nisan 1332 (5 Mayıs 1916) tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesinde de yer almaktadır.

³⁵ Tercüman-ı Hakikat, (17 Nisan 1332) 30 Nisan 1916. Bu resmi tebliğ 1 Mayıs 1916 tarihli İkdâm Gazetesi'nde de aynen yayınlanmıştır.

durdurup ele geçirmeyi başarmıştır. Bir ay evvel İran havalisindeki Rus Ordusu kumandanının (Baratof) yakın bir zamanda Kut'u kurtaracağı ve elini sıkacağı şeklindeki vaatlerden de bir netice çıkmayacağını anlayan General Towsend için tek bir kurtuluş ümidi kalmıştır. 13 Nisan'da (26 Nisan 1916) Towsend, Türk Ordusu kumandanlığına müracaat ederek serbestçe kaleden çıkmalarına müsaade edilmesi karşılığında Kutü'l-Amâre şehrini teslim etmeye razı olduğunu bildirmiştir. Ancak Türk tarafının kayıtsız şartsız teslimin kabul edileceğini bildirmesi üzerine de Towsend, para ile Osmanlı kumandanlarını kandırabileceğini zannederek, elinde bulunan bütün topları teslim ve yanındaki bir milyon lirayı takdim etmeyi teklif etmiştir. Bunun da reddedilmesi üzerine başkaca çıkış yolu kalmayan General Towsend, Kutü'l-Amâre'de bulunan bütün İngiliz birliğini, Osmanlı Ordusu Kumandanlığı'na teslim etmiştir. Şimdiye kadar 5 general, 277 İngiliz subay, 274 Hintli subay ve 13300 asker esir alınmıştır.

Söz konusu resmi tebliğin son bölümünde ise; Türk askerinin çok güç şartlarda, mevsimin ve bölgenin tüm zorluklarına katlanarak, aylardan beri yarı bellerine kadar bataklıklar içinde ve kahramanca savaştığı takdirle vurgulanarak; “*elde ettikleri bu zaferle haklı olarak iftihar edebilirler*” denilmiştir.

Londra ve Amsterdam'dan elde edilen bilgileri “*Bizim tebliğ-i resmimizi teyit ediyorlar*”³⁶ başlığıyla yayınlayan Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, İngilizlerin Kutü'l-Amâre'de muhasara altındaki General Towsend'e yiyecek ve erzak yardımı çabalarını okuyucusuna ulaştırmaktadır. Bu haber göre; İngilizler ağzına kadar dolu bir vapur hazırlamışlar ve bunu 23-24 Nisan 1916 gecesi Kutü'l-Amâre'ye doğru göndermişlerdir. Fakat Türk askerlerince bu gemi ganimet olarak ele geçirilmiştir.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde 1 Mayıs 1916 tarihinde “*General Towsend Mukadder Bir Kaleci*”³⁷ başlığı ile yayınlanan makalede ise; Towsend ve maiyetinin esir alındıkları sırada layık oldukları askeri muameleye tabi oldukları vurgulanmıştır. Ayrıca, General Towsend'in askeri kariyeri hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra, Irak cephesinde Türk Ordusuna karşı hem taarruzda hem de müdafaada başarılı mücadele verdiği ifade edilen İngiliz generalin, Irak'taki mağlubiyetini mahiyetine İngiliz hükümeti tarafından zorla yerleştirilen siyasi-

³⁶ Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

³⁷ Tercüman-ı Hakikat, 1 Mayıs 1916.

lerin teşvik ve tahriklerinin hazırladığı açıkça belirtilmiştir. Towsend'i özellikle Selman-ı Pak Savaşı'nda İngiliz birliklerinin zayıflığını gördüğü halde adım adım girdaba soğanların da bu siyasi memurlar olduğu ifade edilmiştir. Irak ve havali-sindeki İngiliz siyasi memurlarının senelerce bölgede görev yaptıkları sırada civar Arap aşiretleri hakkında elde ettikleri yanlış bilgiler ile General Towsend'i hataya sevk ettikleri, İngiliz sivil memurlarının, Osmanlı Devleti'nin Irak'ta ve civardaki Araplar tarafından desteklenmediği, bölgede Türk Ordusunun elde ettiği başarının geçici olduğu, bu nedenle Bağdat'a doğru taarruza devam edilmesi gerektiğine dair telkinlerinin General Towsend'in başını döndürdüğü ve bu nedenle onun da hata yaptığı vurgulanmakta bir bakıma suç General Towsend de değil Arap coğrafyasında görev yapan İngiliz siyasi ajanlarında denilmektedir.

3. Kutü'l-Amâre Zaferi'ne Dair Haberler;

Kutü'l-Amâre'nin Türk ordusunca teslim alınması, dönemin Türk basınında özellikle İkdâm ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde daha çok sevinç ve kutlama haberleri şeklinde yansımıştır. Söz konusu gazeteler 29, 30 Nisan 1916 ve 1,2,3 Mayıs 1916 tarihli nüshalarında Kutü'l-Amâre ile ilgili çok sayıda haber, makale, harita veya fotoğraf yayınlamışlardır.

Örneğin Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 29 Nisan 1916 tarihinde Kutü'l-Amâre'nin Türk ordusuna teslimi haberini okuyucularına *“İngilizlerin Tarihi En Büyük Felaketi”*³⁸ başlığıyla duyurmuştur. Haberin devamında ise; *“Kutü'l-Amâre'de mahsur bulunan 13.000 mevcutlu General Towsend ordusunun bugün esir-i harp olarak teslim olunmaya başlandığı Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesi'nden iş'ar olunmakla ahali-i muhtereme ilan olunur”* denilmiştir. Söz konusu haberde Türk ordusunun İngiliz kuvvetleri karşısındaki üstün başarısı; *“Türk ordusu bugün Osmanlı bayrağını yine bir şan ve şerefle ala etti...Çanakkale'de Türk süngüsünün acısını çeken İngilizler bu defa da Irak'ta yine akıbete duçar olmak üzere..”* ifadeleriyle okuyucuya aktarılmıştır.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde 30 Nisan 1916 günü yayınlanan bir başka yazı ise; dönemin önemli Türk milliyetçisi aydınlarından olan Ahmet Ağaoğlu'nun kaleme aldığı *“Siyaset, İngiliz Kafasına Yeni Bir Darbe”* başlıklı makalesidir. İngilizlerin Çanakkale Şavaşları'ndan sonra; *“Kutü'l-Amâre'de de sersem-lendirici ikinci bir kudret yumruğu yediğini”* ifade eden Ahmet Ağaoğlu; söz konusu

³⁸ Tercüman-ı Hakikat, 29 Nisan 1916. (16 Nisan 1332)

makalesinde bu mağlubiyetin İngilizler için anlamını şu şekilde açıklamaktadır; *İngilizler şimdiye kadar gerek garp cephelerinde ve gerekse Çanakkale'de birçok defa başarısız olsalar, pek çok esir verseler de daha önce Kutü'l-Amâre'de olduğu gibi on üç bini aşan bir orduyu başında bulunan kumandan ile birlikte kayıtsız ve şartsız teslim etmemişlerdir. Böyle bir felaket Adalar (İngiliz Krallığı) için ilk defa vaki olmaktadır ve hiç şüphe yoktur ki hadise gerek Londra'da ve gerek bütün İngiltere'de büyük bir tesir yapacak ve belki de İrlanda'da cereyan eden olaylar nedeniyle koltuğu sarsılmış olan Askovit (Herbert Asquith³⁹) - Grey⁴⁰ Kabinesi istifa etmek durumunda kalacaktır.*

Ahmet Ağaoğlu'na göre, Kutü'l-Amâre'de aldığı mağlubiyetten sonra "İngiliz nüfuzu, İngiliz heybeti, İngiliz nam ve şerefi mahv ve perişan olacaktır".

Ağaoğlu söz konusu yazısında; Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Rusya açısından ne anlam ifade ettiğine de değinmektedir. Buna göre; Türk zaferi sonrasında Rusya ve İngiltere'nin doğu için yapmış oldukları planlar alt üst olacak ve şüphesiz Rusya da İngilizlerin maruz kaldığı felaketin daha büyüğüne misli ile uğrayacaklardır.

İkdam Gazetesi ise; 1 Mayıs 1916 tarihli nüshasının ilk sayfasını neredeyse tamamen Kutü'l-Amâre Zaferi'ne ayırmıştır. Büyük puntolarla ve üç farklı manşet ile Türk ordusunun zaferini okuyucularına duyurmuştur⁴¹.

İkdam Gazetesi, aynı günkü nüshada; "Irak seferi kaç mal oldu?" başlığıyla yayınladığı haberde; İngiltere'nin söz konusu savaşlardaki kayıplarını gündeme getirmiştir. Burada verilen bilgilere göre; Kutü'l-Amâre'de mahsur kalan yirmi bin kişilik askeri birlik için İngilizler kırk bin kişi feda etmiştir. İngiltere, Felâhiye mintikasında giriştikleri ona yakın büyük meydan muharebesinde yalnız maktul (ölü) 25.000'den fazla kayıp vermiştir. Gerçekçi bir hesap ile İngilizlerin toplam kaybının ise 40.000'den fazladır. General Towsend ordusunun, savaşın ilk günlerinde 20.000 olan mevcudu, savaşlar sonunda 14.000'e inmiştir. Bu düşünüldüğünde İngilizlerin Aziziye Muharebeleri'nden Kutü'l-Amâre'nin Türk Ordusu'na geri alındığı güne kadar 60.000 kişi kaybettiği anlaşılmaktadır.

Gazetenin söz konusu haberle ilgili son cümlesi ise oldukça iddialıdır; "... denilebilir ki Irak'taki İngiliz zayıyatı Çanakkale'deki İngiliz zayıyatının yarısını çoktan geçmiştir".

³⁹ Dönemin İngiltere Başbakanı.

⁴⁰ Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı.

⁴¹ **İkdam**, 1 Mayıs 1916.

Millî ajans vasıtasıyla tebliğ edilen 1 Mayıs 1916 günü “*General Townsend Mukadder Bir Kaleci*” başlığıyla Tercüman-ı Hakikat Gazetesi’nde yayınlanan ve yukarıda değinilen haberin bir benzeri bu defa da 2 Mayıs 1916’da İkdâm Gazetesi’nde “*Townsend Nasıl Gaib Etti?*”⁴² şeklinde yer almıştır. Bu yazıda General Townsend’in Irak Cephesindeki faaliyetlerinde başarılı olduğu belirtilirken İngiliz mağlubiyetinin sorumlusu olarak bölgede bulunan İngiliz sivil memurları (ajanları) gösterilmektedir. Özellikle bu sivil memurların; Irak ve çevresinde yerleşik Arap ahalî ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin kötü olduğuna, bölgede bulunan Türk ordusunun kuvvetsizliğine dair masallar uydurarak, Townsend’i Bağdat’a doğru taarruza teşvik ettikleri vurgulanmaktadır. Söz konusu sivil memurların; bölgedeki Arap ahalinin cehaletinden de istifade etmek için Türk ordusu kumandanlarının rüşvet ile bazı toprakları İngilizlere sattıklarına dair bölge ahalisini inandırmaya ve böylece onları kendi yanlarına çekmek için taş ve toprak dolu sandıkları bazı Türk kumandanlarına gönderdikleri de belirtilmektedir. General Townsend’in içine düştüğü felaketin nedeni olarak belirtilen İngiliz sivil memurları ve onların da üzerinde bulunan siyasiler için; “*Kutü’l-Amâre’nin sukutu pek acı bir ders*” olarak nitelenmektedir.

İkdâm Gazetesi’nde yer alan 2 Mayıs 1916 tarihli ve “*Bağdat yolu neredede kaldı?*”⁴³ başlıklı bir başka yazıda ise; “...Şarkta ve garbta, bilhassa İslamlar üzerinde getireceği tesiri düşünerek ellerine geçmesine fevkalade ehemmiyet...” atfettikleri Bağdat’ı işgal etmek için İngiltere’nin yaptığı mücadeleden bahsedilerek, Selman-ı Pak ve Aziziye savaşlarında Türk ordusu karşısında aldıkları mağlubiyetle “*Bağdat minarelerinin hayalini pek gaib etmektedirler*” denilmiştir. Haberin devamında ise; General Townsend’in Kutü’l Amâre’de Türk ordusuna karşı mukavemeti, İngilizleri Bağdat’ı ele geçirmek için yeniden heveslendirse de “Türk ordusunun azim ve celadeti karşısında” tutunamayarak “*Kutü’l-Amâre’nin sukutu İngilizlerin Bağdat hakkındaki ümitlerini de baştan aşağı zir ve zir etti*” şeklinde değerlendirme yapılmıştır.

a. Kutü’l-Amâre Zaferi’nin Osmanlı Devleti’ndeki yansımaları;

Kutü’l-Amâre Zaferi’nin başta İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti’nin pek çok şehrinde Türk halkını sevince boğduğuna dair gazetelere yansıyan oldukça önemli sayıda haber bulunmaktadır. Bunlara baktığımızda;

⁴² İkdâm, 2 Mayıs 1916.

⁴³ İkdâm, 2 Mayıs 1916.

İkdam Gazetesi 1 Mayıs 1916 tarihli nüshasında, “*Kutü'l-Amâre'nin Sukutu Hakkında; Kabraman Ordumuzu Tes'id⁴⁴*” başlığıyla yayınladığı haberde; “*Dün gece İstanbul itfaiyesi ve merkez muhafız taburları efradı ellerinde meşaleler bulunduğu ve önlerinde askeri bando muzikleri...*” şeklinde yapılan kutlamalar hakkında bilgi vermiştir.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin 29 Nisan 1916 tarihli nüshasında yer alan habere göre; Kutü'l-Amâre Zaferi, Edirne'yi sevince boğmuştur. Özellikle okullardaki öğrenciler bu zafere çok sevinmişlerdir. Haber söz konusu gazetede şöyle yer almıştır; “*İngiliz çetesinin iflasını ilan eden büyük muzafferiyetimiz pek azim-i sürur-u mucip olmuştur. Şehri derhal donatmıştır. Bilhassa mektepler pek parlak tezahüratta bulunmuştur⁴⁵*”

“*Towsend'in teslimi ve vilayette sürur⁴⁶*” başlığıyla 1 Mayıs 1916 tarihli Tecüman-ı Hakikat Gazetesi'nde yayınlanan haberde ise; Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Osmanlı ülkesindeki yansımaları şehir ve kasabalardan gelen kutlama telgraflarıyla ile okuyucuya şöyle anlatılmaktadır;

Kirmasti Kasabası'nda söz konusu teslimiyet haberi üzerine kasaba kısa sürede bayraklarla donatılmış ve ahalinin sevinci sabaha kadar sürmüştür.

Konya'da da benzer sevinç gösterileri yapılmış ve şehir bayraklarla donatılmıştır.

Burdur'dan bildirildiğine göre; söz konusu zafer haberi şehri sevince boğmuş, Burdurlular kahraman Türk ordusuna duacı olduklarını bildirmişlerdir.

Gerede; kasabadan gönderilen telgrafa göre; Geredeliler kısa bir süre önce Padişahın tahta geçmesinin yıl dönümü nedeniyle kutlama yapmışlarken, Kutü'l-Amâre Zaferi haberinin de gelmesiyle bayram üstüne bayram yapmışlardır.

Kütahya; şehirdeki sevinci dönemin belediye reisi Said Bey, 3 Mayıs 1916 tarihli İkdam Gazetesi'ne gönderdiği ve Türk Ordusunu tebrik ettiği telgrafta anlatılmaktadır. Kütahya halkı hamd ve şükran duyguları ile zafer haberi üzerine geceli gündüzlü kutlama yapmıştır⁴⁷.

⁴⁴ İkdam, 1 Mayıs 1916.

⁴⁵ Tercüman-ı Hakikat, 29 Nisan 1916.

⁴⁶ Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

⁴⁷ İkdam, 3 Mayıs 1916.

Kutü'l-Amâre Zaferi ile ilgili olarak dönemin basınında şehir ve kasabalardan gelen söz konusu telgraf haberlerinin yanında Osmanlı Devleti'nin müttefiki ülkelerin devlet erkânından gelen gönderilen kutlama telgrafları da bulunmaktadır. İkdâm Gazetesi'nin 2 Mayıs 1916 tarihli nüshasında Berlin'de Almanya Meclis Başkanı Doktor Kempef'in İstanbul'daki Meclis'i Mebusan Reisi Hacı Adil Bey'e gönderdiği telgraf bunlardan biridir⁴⁸. Doktor Kempef bu telgrafında; Osmanlı Devleti'ni tebrik ettiğini belirterek; bu zaferin Alman ve Türk milletini ve müttefiklerini birbirine bağladığını ve "...*sadık silah arkadaşlığını*" sevince boğduğunu ifade etmiştir. Bu telgrafa cevaben Meclis'i Mebusan Reisi Hacı Adil Bey'in Doktor Kempef'e yazdığı ve aynı tarihli İkdâm Gazetesi'nde yer alan telgrafta da; müttefik memleketlerin müşterek ve haklı gayelerini gerçekleştirmek uğrunda kazanılan zaferden dolayı kutlama için teşekkür edilmiştir.

b. Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Osmanlı Devleti'yle Müttefik Olan Ülke Basınındaki Yansımaları;

Almanya'da basılan *Frankfurter Zeitung Gazetesi*, Kutü'l-Amâre Zaferi ile ilgili yayınladığı haberde İngilizlerin daha önce düşmana asla bu şekilde teslim olmadığını vurgularken, *Kölnische Zeitung Gazetesi* ise; Kutü'l-Amâre mağlubiyeti ile İngiltere'nin doğu planlarının alt üst olduğunu, Çanakkale'den sonra Irak'daki yenilginin doğudaki İngiliz şanının yok olması anlamına geldiğini belirtmiştir. 30 Nisan 1916 tarihli *Nurduviçe Alamania Zeitung Gazetesi*'nde Kutü'l-Amâre Zaferi ile ilgili yayınlanan ve Tercüman-ı Hakikat Gazetesi vasıtasıyla aktarılan makalede de Türk Ordusunun başarısından övgüyle bahsedilmiş ve bu başarıyı Türk Ordusunun gelecekteki yeni zaferlerinin habercisi olarak gördüklerini beyan etmişlerdir⁴⁹.

Deutsche Kriegszeitung Gazetesi; ise konuya dair yer verdiği bir haberde İngilizlerin Irak seferinde kayıplarının toplamının yaklaşık yüz bin kişi olduğunu ifade etmektedir⁵⁰.

Kutü'l-Amâre Zaferi, Bulgaristan basınında da geniş şekilde yer bulmuştur. Örneğin Balkanskaya Posta Gazetesi, kazanılan bu zaferin Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini tesis etmeye matuf olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu başarı ile genç Türkiye'nin Irak'ta ibraz olunduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Bulgar

⁴⁸ İkdâm, 2 Mayıs 1916.

⁴⁹ Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

⁵⁰ Tercüman-ı Hakikat, 3 Mayıs 1916.

basınında yer alan haberlerde ifade edilen bir diğer görüş ise; söz konusu zafer ile Türklerin o havalideki Arapları ilelebet kendi yanlarında tutmayı başardıkları ve gelecekte Hind Müslümanları ile kalb ve his birliği kurarak İngiltere'ye öldürücü darbe vuracakları yönündedir.

Nafia Nazırı Yakof'un yayınladığı (Novk?) Gazetesi'nde 2 Mayıs 1916 tarihinde Irak cephesindeki Türk zaferi ile ilgili yer alan haberde ise; Bulgar kamuoyunun bu bölgedeki gelişmeleri yakından takip ettiği, müttefikleri olan Türklerin zaferinin son derece önemli olduğu, çok yakın bir zamanda İngiltere ve Rusya'da söz konusu hadiseyle ilgili yeni gelişmelerin ortaya çıkmasının beklendiği, Rusya'nın Basra Körfezi'ne inme planlarının boşa çıkacağı vurgulanmıştır⁵¹.

Narodniy Prava Gazetesi'nde yayınlanan bir makalede Kutü'l-Amâre Zaferi nedeniyle müttefik Osmanlı Devleti kutlanarak, Bulgaristan iç siyasetinde İngiltere'nin ve Rusya'nın yenilmez bir devletler olduğunu düşüncesiyle ülkenin İttifak Devletleri yanında savaşa girmesine karşı çıkanlara "İngiltere'nin yenilmez bir kuvvete malik bulunduğu hakkındaki iddialar nerede kaldı?" diye imalı bir soru yöneltmiştir⁵².

c. Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki Yansımaları;

Türk ordusunun Kutü'l-Amâre'yi ele geçirmesi ve General Townsend'in teslim olması haberleri Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiki Almanya'da da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. 29 Nisan günü Brandenburg Başkumandanı General Obrest Fon Kasel'in tebliği ettiğine göre⁵³; Kutü'l-Amâre'nin Almanya'nın müttefiki kahraman Osmanlı Ordusunca zabt edilmesi ve yaklaşık 13.000 İngiliz askerinin esir alınması nedeniyle Alman İmparatoru, ülkesinin cadde ve sokaklarının bayraklarla donatılması emrini vermiştir. Ayrıca 30 Nisan Pazar ve 1 Mayıs Pazartesi günü Berlin ve Brandenburg okullarında bu çok önemli zaferin çeşitli etkinliklerde kutlanmasına ve öğrencilere de bir gün izin verilmesine karar verildiği bildirilmiştir.

⁵¹ Tercüman-ı Hakikat, 3 Mayıs 1916.

⁵² İkdâm, 5 Mayıs 1916.

⁵³ Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

29 Nisan 1916 tarihinde Berlin'den bildirildiğine göre⁵⁴, söz konusu zafer bütün Almanya'da olduğu gibi Berlin'de de büyük bir sevinçle karşılanmış. Sadece Alman silahlı kuvvetleri değil, siyasiler ve Alman halkı da Türk ordusunun bu parlak zaferini takdirle karşılamış ve şehri bayraklarla süslemişlerdir.

Kutü'l-Amâre Zaferi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından da sevinçle ve memnuniyetle karşılanmış ve bu başarıyı gerçekleştiren Irak Ordusu Kumandanı Halil Paşa'ya Avusturya-Macaristan İmparatoru demir taç nişanının birinci rütbesi ile harp madalyası vermiştir⁵⁵.

Ayrıca Viyana Belediye Başkanı Mösyö Weisskirchener, Osmanlı Devleti Viyana büyükelçisi Hilmi Paşa'ya bir tebrik telgrafi göndermiştir. Mösyö Weisskirchener söz konusu telgrafında özetle; şanlı Türk Ordusu tarafından gerçekleştirilen zaferden dolayı Viyana'da gerçekleştirilen sevinç gösterilerinden bahsettikten sonra Viyana halkının da tebriklerinin padişaha ulaştırılmasını rica etmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'da Mösyö Weisskirchener'e gönderdiği mukabil telgrafta; tebrik telgrafi için teşekkür etmiş, Viyana halkının tebriklerinin de mutlaka padişaha ulaştırılacağını belirtmiştir⁵⁶.

d. Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Tarafsız Ülkelerdeki Yansımaları;

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Birinci Dünya Savaşında tarafsız olan ülkelerdeki yansıması hakkında dönemin Türk matbuatında bazı haberler bulunmaktadır.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin 2 Mayıs 1916 tarihinde "*Osmanlı muzaferriyeti ve bi taraf matbuat*⁵⁷" başlığıyla yayınladığı haberde; Danimarka basınında Towsend'in teslimi haberlerinin geniş şekilde yer aldığı belirtilmektedir. Danimarka basını, Türklerin bu başarı ile Türk namus ve şerefini bir kat daha yücelttiğini belirtirken özellikle İngiltere'yi doğudaki faaliyetleri bakımından derinden etkileyeceğini vurgulamaktadır.

Tercüman-ı Hakikat Gazete'sinin Atina'dan elde ettiği haberlere göre; Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Arnavutlar üzerinde büyük bir tesiri olmuş ve bu ülkeye dair İtalya'nın ittifak kurma çabalarına ciddi bir mukavemet ortay çıkmıştır⁵⁸.

⁵⁴ Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

⁵⁵ Tercüman-ı Hakikat, 3 Mayıs 1916.

⁵⁶ İkdâm, 4 Mayıs 1916.

⁵⁷ Tercüman-ı Hakikat, 2 Mayıs 1916.

⁵⁸ Tercüman-ı Hakikat, 2 Mayıs 1916.

Kutü'l-Amâre zaferine Norveç basını da yer vermiştir. Tercüma-ı Hakikat Gazetesi'nde çıkan "*Irak zaferi ve bi taraf matbuat*⁵⁹" başlıklı yazıda; Irak'taki savaşın kaybedilmesi Müslümanlar arasında İngiltere'nin haysiyet ve nüfusuna müthiş bir darbe olacaktır şeklinde değerlendirme yapılmıştır.

İsveç ve İsviçre gazeteleri de Türk Ordusunun başarısına kayıtsız kalmamıştır. İsveç'in büyük gazetelerinden Stokholms Dağbaladat⁶⁰ Gazetesi, bu olay ile İngiltere'nin ve özellikle Askovit (Asquith) kabinesinin nüfuz ve haysiyeti çok müthiş bir darbe yediğini, Gelibolu felaketinden birkaç ay sonra meydana gelen bu hezimet ile İngiltere'nin İslam alemi arasındaki itibarının yerle bir olduğunu belirtmiştir. Aynı gazete haberin devamında ise; İngiltere'nin Kutü'l-Amâre'deki mağlubiyetinin Avrupalı müttefikleri nezdinde de tesirinin olacağını ifade etmiştir. Berner Entellijansibat⁶¹ Gazetesi ise; İngiltere'nin söz konusu mağlubiyet sonrası milyonlarca Müslüman üzerindeki itibarının ağır bir darbe alacağını vurgulamıştır. Gazet dö Lozan⁶² ise; Kutü'l-Amâre felaketinin Londra'yı çok kötü etkileyeceğini, zaten sarsılmış olan Askovit (Asquith) hükümetinin parlamento'ya karşı çok zor bir duruma düşüreceği belirtilmiştir.

⁵⁹ **Tercüman-ı Hakikat**, 2 Mayıs 1916. Bu haber 4 Mayıs 1916 tarihli **İkdam** Gazetesi'nde de yayınlanmıştır.

⁶⁰ **İkdam**, 3 Mayıs 1916.

⁶¹ **İkdam**, 3 Mayıs 1916.

⁶² **İkdam**, 3 Mayıs 1916.

4. Kutü'l-Amâre Zaferi'ne Dair Dönemin Türk Basınında Yayınlanan Bazı Fotoğraflar, Haritalar ve Krokiler;

İkdam Gazetesi, 18 Nisan 1332, 1 Mayıs 1916

Beş aydır, mevsimin ve muhitin her türlü müşkilatına, düşmanın her türlü tecavüzlerine mukavemet gösteren ve bütün kuva-i imdadiyeyi püskürterek nihayet Kutü'l-Amâre'yi iskate muvaffak olan Irak Ordumuzun Kahraman Kumandan Vekili

Halil Paşa

İkdam Gazetesi, 18 Nisan 1332, 1 Mayıs 1916

Kütü'l-Amâre'de mahsur olup teslim-i silaha mecbur olan General Towsend Bey'in yakında gelen İngiliz gazetelerinden alınmış resmi.

İkdam Gazetesi ;5 Mart 1332, 18 Mart 1916

Üç aydan beri Townsend ordusunun mahsur kaldığı Kutü'l-Amâre ile 24 Şubat harbinin mahal-i cereyanı olan Fellahiye havalisini gösteren harita.

İngilizler Fellahiye'den de ricaate Başlıyorlar;

İkdam Gazetesi ; 5 Mart 1332, 18 Mart 1916

Muhasara olunan ordunun tahlisi için hareket eden General Alymer'in bizzat itirafından ve son hareketinden kariben sukutü muhakkak olan Kutü'l-Amâre karyesinde eski bir sokak.

İkdam Gazetesi, 23 Nisan 1332, 6 Mayıs 1916.

Irak'taki son hadise-i mühimme üzerine kuvve-i ihraciye Fellahiye'de tutunabilecek mi?
Kutül-Amâre ve İngiliz kuva-i imdadiyesinin karargâhı ittihaz edilmiş olan "İmam Ali Elgaribi"
arasında Dicle Nehri'nin yukarı kısmını gösteren harita.

Felâhiye ile Basra Körfezi arasındaki Dicle sevahilini gösteren harita.

Sonuç

General Towsend'in komutasındaki İngiliz Ordusunun Bağdat önlerinde durdurulup, Kutü'l-Amâre'ye kadar geri çekilmesi ve burada Türk Ordusunca muhasara altına alınmasıyla birlikte Türk basınında konuya dair haber, fotoğraf, harita ve krokilerin oldukça geniş bir şekilde yer almaya başlamıştır. Söz konusu haberler, Kut kalesinde mahsur kalan İngiliz birliklerini kurtarmak üzere bölgeye gönderilen İngiliz kuvvetleriyle Türk birlikleri arasında Felâhiye bölgesinde cereyan eden savaşlar esnasında oldukça artmıştır.

29 Nisan 1916 tarihinde Towsend'in ordusuyla birlikte Türk kuvvetlerine teslim olduğu haberleri, İkdam ve Tercüman-ı Hakikat gibi gazetelerde neredeyse tam sayfa şeklinde yer almıştır. Türk ordusunca elde edilen başarının anlamı hakkında Ahmet Ağaoğlu gibi dönemin tanınmış gazetecileri kendi köşelerinde makaleler yayınlamış, Irak cephesiyle ilgili harita, kroki ve fotoğraflar basılmış, konu pek çok boyutuyla gazetelerde işlenmiştir.

Kutü'l-Amâre Zaferi Osmanlı Devleti'nde büyük sevinçle karşılanmış. Şehirlerde, kasabalarda bayram havası estirmiştir. Söz konusu zafer, Almanya gibi, Bulgaristan gibi Osmanlı ile müttefik olan devletlerde de sevinçle karşılanmış, onların basınında da Türk Ordusunun başarısını takdir eden yayınlara yer verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız olan devletlerin matbuatında da söz konusu zafere dair değerlendirme yazıları yayınlanmıştır. Kutü'l-Amâre Zaferi'ne dair yurt dışındaki kimi yayınlar da Türk basınında yer bulmuştur.

Gazetelere yansıyan bazı haberlerde, özellikle Kutü'l-Amâre'de teslim olan İngiliz kuvvetleri veya bütün Irak cephesindeki çarpışmalarda ölen İngiliz askerlerinin sayısı hakkında birbiriyle uyuşmayan bazı bilgiler de mevcuttur. Bunun yanında Irak cephesinde yaşananlara dair Türk basınına yansıyan haberlerin geneline bakıldığında, daha çok Türk Ordusunun galip geldiği veya kısmen başarı kazandığı haberler görülmektedir. Bu durum bütün ülkeler için geçerli olan savaş zamanında basının sadece bilgilendirme görevi yapmayıp propaganda unsuru olarak da kullanıldığı gerçeği ile açıklanabilir.

KAYNAKÇA

- Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, C.II, İstanbul 1991, s. 391.
- Barış Metin, Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyası'nda Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s. 44.
- Edward J.Erickson, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Amâre ve Filistin Cephesi, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s.123-124.
- Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara 1984
- Kemal Arı, Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Genel Kurmay ATASE yayınları, Ankara 1997.
- Mahir Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutü'l-Amâre Zaferi", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C.XIII/26, Bahar Sayısı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay. İzmir, 2013
- Mücahit Özçelik, "Kut'ül Amare Zaferinin Türk Basınına Yansımaları", **Turkish Studies**, C. 10/9, Ankara, Yaz 2015, s. 373.
- Orhan Avcı, Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918, Vadi Yayınları, Ankara 2004.
- Vahdet Keleşyılmaz, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu 1914-1918, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- Vahdet Keleşyılmaz, "Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal", **Türkler**, C.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 316-320.
- Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C.III, Kısım III, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1991, s. 160-161.
- Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", *1914'ten, 2014'e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu 20-21 Kasım 2014 İstanbul*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 2014, s. 395.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak, İran Cephesi, C. III-I, Genel Kurmay ATASE Yay. Ankara 1979, s. 834.

Gazeteler;

İkdam, 18 Mart 1916.

İkdam, 15 Nisan 1916.

İkdam, 21 Nisan 1916.

İkdam, 25 Nisan 1916.

İkdam, 1 Mayıs 1916.

İkdam, 2 Mayıs 1916.

İkdam, 3 Mayıs 1916.

İkdam, 4 Mayıs 1916

İkdam, 5 Mayıs 1916.

İkdam, 6 Mayıs 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 16 Nisan 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 25 Nisan 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 22 Nisan 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 24 Nisan 1916

Tercüman-ı Hakikat, 29 Nisan 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 30 Nisan 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 1 Mayıs 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 2 Mayıs 1916.

Tercüman-ı Hakikat, 3 Mayıs 1916.

KUTÜ'L-AMÂRE'DE ESİR ALINAN İNGİLİZ BİRLİKLERİ VE ESİRLERİN DURUMLARI

ENES DEMİR*

Özet

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na olağanüstü koşullarda ve zor şartlar altında girmiştir. Bununla da kalmayıp birçok cephede aynı anda müttefik kuvvetlere karşı mücadele vermek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Irak Cephesi, Birinci Dünya Savaşı'nın seyrini etkileyen ve önemli mücadelelerin yaşandığı cephelerden bir tanesidir.

Irak Cephesi deyince genel olarak geniş bir alanda meydana gelen savaşların olduğu bir cephe anlaşılmaktadır. Bununla birlikte özelde ise Irak Cephesi'nin Osmanlı Devleti için en önemli anlamı şüphesiz Kutü'l-Amâre Zaferi'dir. Britanya İmparatorluğu ile birçok cephede olduğu gibi bu cephede de çetin bir mücadeleye girişen Osmanlı Devleti, 7 Aralık 1915 - 29 Nisan 1916 arasında yaşanan kuşatmadan sonra başta İngiliz General Charles Townshend olmak üzere çok sayıda yüksek rütbeli İngiliz subayını ve 13.000 civarı İngiliz askerini esir almıştır.

Osmanlı Devletinin Kutü'l-Amâre'de kazandığı bu parlak zafer şüphesiz her yönü ile önemli sonuçlar doğurmuştur. Biz burada konumuz itibari ile kuşatma sonrası Osmanlı ordusu tarafından esir alınan İngiliz esirlerle ilgili malumat vermeye çalışacağız. Nitekim İngiliz esirlerin, esir alındıktan sonra Anadolu'da birçok farklı noktaya gönderildiği görülmektedir. Bu meyanda bu bildiride Kutü'l-Amâre Zaferi'nden sonra esir alınan İngiliz esirlerinin hangi bölgelere sevk edildikleri, ne gibi muamelelere tabi tutuldukları ve bu esirlerin genel durumlarına ilişkin bilgi verilecektir. Bu konu Osmanlı Devleti'nin harp esirlerine karşı muamelesi hakkında bir örnek olması açısından arşiv belgeleri ışığında sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutü'l-Amâre, Irak Cephesi, Osmanlı Devleti, İngiliz Esirler.

* Arşiv Uzmanı, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, enesmerdemir@gmail.com

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun Çanakkale Savaşları'nın ardından Birinci Cihan Harbi'nde verdiği önemli mücadelelerden biri de Kutü'l-Amâre Savaşı'dır. Çanakkale'nin aksine burada müdafaa da olan Osmanlı Ordusu değil, İngiliz Ordusu olmuştur. Kut Savaşı askeri birlikler olarak Çanakkale ile kıyaslanmasa da; stratejik açıdan İngilizlerin hedefleri ve Osmanlı Ordusu'nun bu hedefleri durdurma başarısı açısından şüphesiz çok önemli bir muharebedir.

Buradaki savaş yalnız Osmanlı ve İngiliz orduları arasında yapılmış bir muharebe olarak da Çanakkale'den farklı bir şekilde telakki edilebilir. Zira Kutü'l-Amâre'de Osmanlı kuvvetleri İngiliz kuvvetleri ile birebir savaşmış ve zafer kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında da Kut yenilgisi şüphesiz İngilizler için büyük darbe olmuş ve kendi kamuoylarında büyük etkilere yol açmıştır. Kut'un düşmesi İtilaf Kuvvetleri basınında da geniş yankı yapmış ve halklarında büyük moral bozukluğuna sebebiyet vermiştir¹.

Osmanlı kamuoyunda ise bu zafer büyük bir moral kaynağı oluşturmuş, birçok yerde kutlamalar yapılmıştır². Hatta bu haber Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya'nın başkenti Berlin'de³ ve Avusturya'nın başkenti Viyana'da sevinç gösterilerine neden olmuş ve şehirler bayraklarla donatılmıştır⁴. Bu konuda Osmanlı Devleti'ne kutlama ve tebrik telgrafları gönderilmiştir⁵. Ayrıca Peşte, Sofya gibi diğer müttefiklerin başkentlerinde de coşkulu kutlamalar gerçekleştirilmiştir⁶. Konuyla ilgili Osmanlı Hükümetine tebrik telgrafları çekilmiş ve muzaferiyetten duyulan memnuniyet dile getirilmiştir⁷.

Muzaffer Osmanlı Ordusu'nun Kumandanı Halil Paşa'da, Kut'un düşme-

¹ BOA. HR.SYS.2420/39; Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Mahir Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlının Kut'ül-Amare Zaferi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.XIII, S.26, (Bahar/2013), ss.79-80.

² BOA. DH.KMS.38/18.

³ BOA. BEO.4412/330842.

⁴ BOA. BEO.4413/330937.

⁵ BOA. HR.SYS.2419/128; BOA. DH.KMS.64/42; BOA. İ.DUİT.12/61; Hatta Almanya'da okullar İmparator'un emriyle 1 gün tatil edilmiştir. Konuyla ilgili bkz. BOA. İ.DUİT.12/58.

⁶ Mücahit Özçelik, "Kut'ülAmare Zaferinin Türk Basınına Yansımaları", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkishor Turkic Volume*, c.10 s.9, (2015), s.367.

⁷ BOA. BEO.4411/330794.

sinden sonra ordusuna yaptığı konuşmada, “*Bugün burası Türklere şeref ü şan, İngilizlere kara meydan oldu*” demiştir⁸.

Kutü'l-Amâre'nin Düşüşü

Birinci Dünya Savaşı Irak Cephesi'nde Basra'dan yukarı doğru ilerleyen İngiliz kuvvetleri Bağdat'ı ele geçirmeyi planlamıştır. Bu meyanda General Townshend komutasındaki İngilizler, bu girişimlerinde başarılı olmamış ve 21-22 Kasım 1915'te yapılan Selman-ı Pak Savaşı'nda Osmanlı Ordusuna mukavemet edemeyerek Kütü'l-Amâre'ye çekilmişlerdir⁹. Bu kararı alan General Townshend'in amacı, savunmaya elverişli Kut kasabasına çekilerek burada kendisine gönderilecek takviye kuvvetleri beklemek olmuştur¹⁰.

Böylece 7 Aralık 1915'te başlayan Kut kuşatması, General'in planladığı gibi olmamış ve gün geçtikçe İngilizler için zor bir savunma savaşına dönüşmüştür. Bekledikleri yardımın bir türlü gelmemesi ve bu gibi girişimlerin Osmanlı 6. Ordusuna bağlı birlikler tarafından engellenmesi General Townshend'in komutasındaki İngiliz birliğini zor bir durumda bırakmıştır¹¹.

5. ayına giren Kut kuşatmasında bekledikleri yardım alamayan General Townshend'in teslim olmak dışında yapabileceği bir seçenek pek de kalmamıştır. Buna rağmen 23-24 Nisan arası İngiliz kuvvetleri Kut'taki askerlerine yardım ve erzak göndermek için yaptığı girişimlerde tam anlamı ile başarıya ulaşamamıştır. Bundan sonra 29 Nisan'a kadar havadan kuşatma altındaki birliklerine erzak takviyesi yapmaya çalıştılsa da, bu çabaları da sonuç vermemiştir¹².

⁸ Taylan Sorgun, Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Kamer Yayınları, İstanbul 1997, s.189.

⁹ Zekeriya Türkmen vd., “Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Kutü'l-Amâre Zaferi”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, s.939, (2007), ss.91-92. Nitekim Kut hezimetinden sonra İngiliz basını, Kütü'l-Amâre'nin düşmesinden ve Bağdat'a yapılan gereksiz bir saldırının başarısız olması ile İngiliz birliklerinin ricat etmek zorunda kalmasından İngiltere Hükümeti'nin sorumlu olduğu yönünde haber yapmıştır.

¹⁰ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.155.

¹¹ Durdu Mehmet Burak, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918), Babil Yayınları, Ankara 2004, ss.129-130.

¹² Ali İhsan Sâbis, Birinci Dünya Harbi, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s.174. Nitekim Halil Paşa Kut'un teslim alınışından sonra ordusuna yaptığı konuşma da: “*Ordum gerek Kut karşısında ve gerekse Kut'u kurtarmaya gelen ordular karşısında büyük 350 subay ve on bin neferini şehit vermiştir. Fakat buna mukabil bugün Kut'ta 13 General, 481 Subay ve 13.300 er teslim alıyorum. Bu teslim aldığımız orduyu kurtarmaya gelen İngiliz kuvvetleri de 30.000*

Bu şartlar altında aylarca devam eden Kut kuşatmasında ilk müzakere 26 Nisan 1916 tarihinde Halil Paşa'nın teklifi üzerine General Townshend'la buluşmasında vuku bulmuştur. Bu görüşmede General Halil Paşa'ya şu tekliflerde bulunmuştur:

1. Dünya harbi devam ettiği müddetçe maiyetimden kimse ve ben, Türkiye aleyhinde hiçbir harekette bulunmayacağım.

2. İngiliz kuvvetleri elinde bulunan 40 top ve bilumum cephane sağlam olarak Türklere verilecektir.

3. Arzu edeceğiniz herhangi bir bankaya, adınıza yazılmış 1 milyon İngiliz liralık çek teslim edilecektir. Bu çekin verilmesine İngiliz hükümeti muvafakat etmektedir¹³.

4. Bu şartlar kabul edildiği takdirde İngiliz kuvvetleri esir alınmayacak ve Basra istikametinde çekilmelerine muvafakat edilecektir¹⁴.

Halil Paşa bu teklife sinirlenmiş fakat soğukkanlılığını koruyarak General'e şu cevabı vermiştir: "General beş aydır sizinle, Aylmer ve Göringe orduları ile dövüşüyorum. Türk ordularının maneviyatları için sizin ve ordunuzun esareti hâsıl olmuştur. Elinizdeki İngiliz yapısı top, tüfek ve cephane de bizim ordumuzun modellerine uymaz, bu itibarla bana lazım değildir, serbestçe imha edebilirsiniz. Silahlarınızı imha ettikten sonra benim tarafımdan en ufak bir tecavüze uğramanız ihtimali de olamaz. Şahsıma teklif edilen bir milyon sterlinlik çek meselesini de bir latife olarak telakki ediyorum. Biliyorsunuz Baltacı devirleri geride kaldı..."¹⁵

Bu görüşmeden bir sonuç alamayan Halil Paşa Kut'u düşürmek için umumi bir taarruza hazırlanırken İngilizlerin ünlü casusu Lawrence, kendisiyle görüşmek isteyerek karargâha gelmiş ve beraberinde yeni bir mektup getirmiştir. Mektupta General Townshend, geçen görüşmelerdeki, 1 ve 2 maddeleri aynen tekrarlamakla

zayıat vererek geri dönmüşlerdir" diyerek vaziyeti bu şekilde açıklamıştır. Bkz. Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.189.

¹³ Halil Paşa, Townshend'in bu teklifini "şahsıma verilecek 1 milyon İngiliz lirasına bir İngiliz Ordusu'nun hürriyeti... Kumandan anlaşıyor ki Türk subaylarını ve askerini ve sonra İttihatçıları tanımamaktadır" şeklinde sitemkâr bir dille değerlendirmiştir. Bkz. Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.185.

¹⁴ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, ss.184-185.

¹⁵ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.185.

birlikte 1 milyonluk çekle ilgili; “Türkiye Hükümeti namına iki milyon İngiliz liralık çek” teklifinde bulunmuştur. Halil Paşa ise verdiği cevapta; İngiliz silahlarının Türk Ordusu’nun işine yaramayacağını, Türk Hükümeti’nin de paraya ihtiyacı olmadığını ve artık bu şekilde müzakerelerle vakit kaybetmeyeceğini belirterek, İngiliz kuvvetleri ve kendisinin şartsız şekilde teslim olmasını ihtar etmiştir¹⁶.

Bu arada Mareşal Von Der Goltz Paşa’nın vefat etmesiyle¹⁷ Halil Paşa 27 Nisan 1916’da padişah iradesiyle 6’ncı Ordu Kumandanlığına tayin edilmiştir¹⁸.

General Townshend’in teslimiyet kararını İngiliz subayları Osmanlı tarafına iletirlerken, bu durumu kendisi 29 Nisan 1916 saat 13:20’de çektiği acil durum mesajı ile İngiliz karargâhına bildirmiştir¹⁹. Akabinde Halil Paşa’nın isteği üzerine İngilizler, ellerindeki silah ve cephaneleri imha etmişlerdir. İngiliz Ordusu’nun silahsız kalması üzerine, 3. Alay Kumandanı Albay Nazmi komutasındaki birlikler Kut’u ve İngiliz kuvvetlerini teslim almak üzere Halil Paşa’nın emriyle şehre girmişlerdir²⁰. Saat 14:30 sularında da Kutü’l-Amâre’deki hükümet konağına Türk bayrağı çekilmiştir²¹. İngiliz askerleri bir meydanda toplanarak silahlarını bırakmış ve teslim olmuşlardır. Kendilerine Osmanlı Devleti’nin emniyeti altına alındıkları ilan edilmiştir²². Böylece İngilizler 29 Nisan 1916 tarihinde kayıtsız şartsız Osmanlı Ordusu’na teslim olmuşlardır.

Ordu Komutanı Halil Paşa kendisinin Kut’a girişiyle ilgili olarak; “*üzerimi başımı şöyle bir düzelttim, kurmaylarımla beraber şehre girdim ve doğruca General Townshend’in karargâhına gittim. General odasında hazırlanmış beni bekliyordu. Bir masa vardı odanın orta yerinde. Masanın üzerine General’in kılıcı ve iki rovelveri konulmuştu. Yani bir askerin şanı ve şerefî. Savaşın kaderidir bu, esir olan kumandanlar bu acıya dayanmak zorunda kalmışlardır her zaman... silahları aldım ve sonra tekrar General’e uzattım: General, uzun zaman şan ve şerefle kullanılan bu silahlar*

¹⁶ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.186.

¹⁷ BOA. İ.DUİT:150/44.

¹⁸ Sâbis, Birinci Dünya Harbi, s.176.

¹⁹ Küçükvatan, “İngiliz Basınında Osmanlının Kut’ül-Amare Zaferi”, s.78.

²⁰ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.187.

²¹ Küçükvatan, “İngiliz Basınında Osmanlının Kut’ül-Amare Zaferi”, s.78.

²² Orhan Avcı, “İsmail Hakkı Süerdem’in Kaleminden Kutü’l-Amare Zaferi”, **Türk Kültürü**, S.381, (Ocak, 1995), s.370.

yine sahibine aittir” dedim. General ise, gözleri yaşararak silahlarını aldı ve İngiltere Hükümeti bana bir ay dayandığım takdirde kurtarılacağımı vaad etmişti, ben beş ay dayandım ve fakat ne yazıkki verilen söz tutulamadı” demiştir²³.

Bu sırada General Townshend, Halil Paşa’dan bir istekte bulunmuştur. O, bu konuda foxterrier cinsi köpeği Spot’un İngiltere’deki evine ulaştırılması için arkadaşı Wilfred Peck’e gönderilmesini talep etmiştir. General’in bu isteği Halil Paşa tarafından kabul edilmiştir²⁴.

6. Ordu Komutanı Halil Paşa, Kut’un düşmesi ve İngiliz birliğinin esir edilmesiyle alakalı Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 25 Cemaziye’l-ahir 1334/29 Nisan 1916 tarihli telgrafta; Kutü’l-Amâre’nin ele geçirilerek büyük bir zafer kazanıldığını ve buradaki İngiliz askerlerinin esir edildiğini bildirmiştir. Yazısında ayrıca hasretle beklenen bu büyük zaferin, bütün kamuoyuna duyurulmasını temenni etmiştir²⁵.

Kutü’l-Amâre’de İngiliz Ordusu’ndan 5 General, 272’si İngiliz, 204’ü Hintli olmak üzere 476 Subay, 2.592 İngiliz, 6.988 Hintli olmak üzere 9580 muharip er ile 3.248 gayrı muharip er ve 1.306 hasta ve yaralı asker olmak üzere 14.615 asker esir alınmıştır²⁶. Bununla birlikte esir alınan askerlerle ilgili rakamlarda ufak oynamalar saptanmaktadır. Bu bağlamda Ali İhsan Paşa hatıratında 5 General, 481 Zabit (Subay) ve 13.100 erin esir edildiğini ifade etmiştir²⁷. Kut kahramanı Halil Paşa ise 13 General, 481 Subay ve 13.300 erin esir alındığını belirtmiştir²⁸. Dönemin önemli gazetelerinden biri olan Servet-i Fünûn’da ise esir sayısı 13.000 İngiliz olarak neşredilmiştir²⁹. Osmanlı arşiv belgelerinde ise bu rakam 5 general, 277’i İngiliz 274’ü Hintli olmak üzere 551 Subay ve 13.300 er olmak üzere 13.856 olarak geçmektedir³⁰.

²³ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.187.

²⁴ Türkmen vd., “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Kutü’l-Amâmâre Zaferi”, s.98.

²⁵ BOA. DH.KMS.38/18.

²⁶ Şükrü Kanatlı, Irak Muharebelerinde 3’ncü Piyade Alayı Hatıraları, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2006, s.27.

²⁷ Sâbis, Birinci Dünya Harbi, s.175.

²⁸ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.189.

²⁹ **Servet-i Fünûn Gazetesi**, No.1988, s.387, Tarih: 4 Mayıs 1916.

³⁰ BOA. BEO.4410/330739.

Bu rakamlara rağmen İngiliz Hükümeti ilk başlarda, 600'ü subay olmak üzere toplam 8.970 askerinin esir alındığını ilan etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Genelkurmay'ı resmi bir tebliğ yayınlarak esir miktarının İngilizlerin ilan ettiği rakamın çok üzerinde olduğunu ilan etmiş ve bu tebliğin Milli Ajans vasıtasıyla dâhili ve harici basında neşredilmesi istenmiştir³¹.

Kut muharebesi sonrası İngiliz Ordusu'ndaki silah ve cephaneler imha edilmesine rağmen birçok ganimet ele geçirilmiştir³². Ali İhsan Paşa bu ganimetleri şu şekilde ifade etmiştir: 14 çuval sarımsak, 331 sandık peksimet, 14 çuval biber, 157 sandık süt hılasası, 508 sandık et konservesi, 171 zenbil hurma, 10 sandık çikolata, 47 sandık reçel, 66 sandık balıketi konservesi, 41 sandık kakao, 54 sandık tereyağı, 45 sandık peynir." Bunlar 13 ve 18'nci kolordulara dağıtılmıştır³³.

Kut'ta alınan esir generaller; başta General Townshend olmak üzere General Dilman, General Hamilton, General Melis'tir³⁴. Bu Generallerle birlikte esir alınan subaylardan sadece komutan General Townshend'in kılıcı Ordu Komutanı Tuğgeneral Halil Paşa tarafından kendisine iade edilmiştir³⁵.

Halil Paşa bu hareketleriyle General Townshend'in askerlik onurunu koruyup gerekli saygıyı göstermiş ve İstanbul'a götürülerek misafir edileceğini kendisine ifade etmiştir³⁶. Esir edilen diğer 4 İngiliz general'in ise, Bursa'ya gönderilerek orada ikamet ettirilmesi düşünülmüştür. Bu konuda gerekli hazırlıkların yapılması için Hüdavendigâr Vilayeti'ne emir gönderilmiştir³⁷.

Esir alınan İngiliz askerleri ise öncelikle sağlık kontrolünden geçirilmişlerdir³⁸. Ardından Kut siperleri dışına çıkartılarak, kurulan çadırlara yerleştirilmişlerdir. Burada birkaç gün istirahat ettirdikten sonra bu esirlerin Anadolu'ya gönderilmesi düşünülmüştür³⁹. Esir askerlerin, Osmanlı Ordusu'nun bu gibi insani davranışları karşısında çok duyulandığı ifade edilmiştir⁴⁰.

³¹ BOA. HR.MA.1176/35.

³² Sâbis, Birinci Dünya Harbi, s.175.

³³ Sâbis, Birinci Dünya Harbi, s.176.

³⁴ Kanatlı, Irak Muharebelerinde 3'ncü Piyade Alayı Hatıraları, s.28.

³⁵ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.189.

³⁶ Küçükvan, "İngiliz Basınında Osmanlının Kutü'l-Amare Zaferi", s.78

³⁷ BOA. DH. ŞFR.63/207.

³⁸ Küçükvan, "İngiliz Basınında Osmanlının Kutü'l-Amare Zaferi", s.78

³⁹ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.188.

⁴⁰ Kanatlı, Irak Muharebelerinde 3'ncü Piyade Alayı Hatıraları, s.27.

Halil Paşa General Townshend'ı esir aldığı sırada, teslim olan İngiliz askerlerinin Anadolu'da iklimi güzel deniz kenarı yerlere götürülerek gözetiminde tutulacaklarını belirtmiştir⁴¹. İngiliz birliklerinin esir alındıklarında iye durumlarının iyi olmadığı ve hepsinin bitkin ve yorgun olduğu anlaşılmaktadır. Buna mukabil Osmanlı Ordusu, İngiliz kıtalarını esir aldıktan sonra onların bu halini görerek kendilerine koyun eti ve diğer yiyecek maddeleri göndermiştir. Bunun dışında esirlerin iyeşeleri ve diğer ihtiyaçları da Osmanlı Ordusu tarafından karşılanmıştır⁴².

İngiliz Hükümeti büyük bir mağlubiyet neticesinde önemli sayıda askerini esir vermesinin etkisiyle konuyu yakından takip etmiş ve Osmanlı Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu cümleden olarak İngiliz Hükümeti askerleriyle ilgili malumat almaya çalışmış ve onlara türlü yardımlar sağlama yoluna gitmiştir. Nitekim Mersin Limanı'na hasta ve esir askerleri için giyim malzemesi, eşıya ve erzak göndermiştir⁴³. Ayrıca Londra Belediyesi esir askerlerine dağıtılmak üzere bazı yiyecek maddeleri ve hediyeler göndermiştir. İngiltere'den gelen bu yardımlar esir İngilizlere dağıtılmıştır. Esir askerlere İngiltere'den gönderilen yiyecekler dışında para da dağıtılmıştır⁴⁴. Osmanlı Devleti bu konuda, savaş esirlerine verilecek para ve yapılacak her çeşit yardımların Kızılay aracılığıyla veya Umumi Karargâh'ın izniyle olacağını Hariciye Nezareti vasıtasıyla Amerika Sefareti'ne ve İngiltere Hükümeti'ne bildirmiştir⁴⁵.

Kutü'l-Amâre'de esir edilen askerlerin isimleri, sevk yerleri ve son durumlarıyla ilgili malumat Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla gerekli mercilere gönderilmiştir⁴⁶. Kut'ta esir alınan İngiliz Ordusu'na mensup subay ve askerler hakkında ayrıntılı bilgileri içeren bir listenin hazırlanarak tüm esir karargâhlarıyla hastanelere dağıtılması, İngiltere Hükümeti adına Amerika Sefareti tarafından

⁴¹ Küçükvan, "İngiliz Basınında Osmanlının Kut'ül-Amare Zaferi", s.78

⁴² Kanatlı, Irak Muharebelerinde 3'ncü Piyade Alayı Hatıraları, s.27. Kanatlı, esir askerlerin en büyük sıkıntılarından birinin sigara olduğunu, bu nedenle kendilerine bolca tütün ve sigara verdiklerini belirtmiştir.

⁴³ BOA. HR.SYS.2223/3. Kutü'l-Amâre esirlerinden olup Bağdat'ta tedavi edilmekte olan 30 İngiliz askeri için Irak'taki İngiliz Karargâhı'ndan gönderilecek eşıya ve erzakın kendilerine verilmek üzere teslim alınabileceği hususunun Başkumandanlık Vekâleti'nden İngiltere Hükümeti'ne bildirilmek üzere Hariciye Nezareti'ne bir yazı gönderilmiştir.

⁴⁴ Küçükvan, "İngiliz Basınında Osmanlının Kut'ül-Amare Zaferi", s.78

⁴⁵ BOA. HR.SYS.2223/46.

⁴⁶ BOA. HR.SYS.2222/16.

talep olunmuştur⁴⁷. Bunun üzerine İngiliz Hükümeti'ne, Kut'taki esirlerle birlikte Türkiye'deki İngiliz esirlerin listesi tanzim edilerek yollanmıştır⁴⁸. Ayrıca Türk ve İngiliz Hükümetleri arasında esir listelerinin teatisi de gerçekleştirilmiştir⁴⁹.

Esirlerin Nakledilmesi ve Genel Vaziyetleri

Esir alınan İngiliz askerlerinden bir kısmı olan 16 ve 17'nci tugaylar, ilk katile olarak 30 Nisan 1916'da Bağdat'a sevk edilmiştir. Bu askerlerin eşyaları da vapurlarla nakledilmiştir.

3 Mayıs 1916'da da General Townshend, İshak Bey'in refakati ile vapurla Bağdat'a yola çıkartılmıştır. 4-5 Mayıs 1916'da da geri kalan generaller ve bir kısım subaylar vapurla Bağdat'a sevk edilmiştir. Halil Paşa ise İngiliz generallerini otomobille muhafaza altında Bağdat'a gönderdiğini belirtmiştir⁵⁰.

General Townshend Bağdat'a gönderildikten sonra, burada iken İkdâm gazetesine verdiği röportajında Irak Cephesi'nde görev yapan Türk askerinin sabır, sebat ve dayanıklılığından övgüyle bahsetmiştir⁵¹.

Bunun dışında esir edilen İngiliz erleri de sırasıyla Bağdat'a nakledilmeye başlamıştır. Böylece peyderpey esirlerin Bağdat'a nakli görevi 3. Alay'ın riyasetinde gerçekleştirilmiştir⁵². 3. Alay Komutanı Şükrü Kanatlı anılarında esirlerin bir kısmını Bağdat'a teslim ettiğini ve 15 Mayıs'ta Kutü'l-Amâre'deki birliğine döndüğünü belirtmiştir⁵³.

Esir İngiliz askerlerinin nakliyesinde gemileri kullanmayı düşünen Halil Paşa, gerekli kömür olmadığı için İngiliz Karargâhı'ndan esirlerinin rahat nakledilebilmeleri amacıyla kömür istemiştir⁵⁴. İngiliz Komutan General Göring

⁴⁷ BOA. HR.SYS.2224/50.

⁴⁸ BOA. HR.SYS.2225/26.

⁴⁹ BOA. HR.SYS.2258/5.

⁵⁰ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.188.

⁵¹ Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum, İstanbul, 20-21 Kasım 2014, s.424.

⁵² Kanatlı, Irak Muharebelerinde 3'ncü Piyade Alayı Hatıraları, s.28.

⁵³ Kanatlı, Irak Muharebelerinde 3'ncü Piyade Alayı Hatıraları, s.28.

⁵⁴ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.193. Halil Paşa hatıratında İngiliz esirlerinin yorgunluğunu gördüğünü ve yürütmeye içinin el vermediğini belirtmiştir. Bkz. Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.188.

konuyla ilgili Halil Paşa'ya verdiği cevapta: “*bu kadar necip bir düşmanla çarpışmış olmaktan müfteribiz, ancak harp halinde olduğumuzdan size kömür göndermemize maddeten imkân yoktur*” demiştir⁵⁵. Bunun üzerine esirler, süvari birlikleri muhafazasında Bağdat-Musul istikametinde sevk edilmeye başlanmıştır.

Bu arada İngiliz Ordusu'nda bulunan ve esir edilen 1.306 hasta ve yaralı er ile 694 bakıcı ve yardımcı hizmet erinin İngilizlere iadesi gündeme gelmiştir⁵⁶. Bu konuda Osmanlı Ordusu komutanı Halil Kut Paşa hatıralarında, 2.000 civarı İngiliz erinin yürüyemeyecek derecede hasta olduğunu ifade etmiştir⁵⁷.

Nitekim yaralı ve hasta İngiliz askerleriyle ilgili Halil Kut Paşa'ya bir mektup gönderen İngiltere'nin Irak Cephesi Kumandanı, bu askerlerinin tahliye edilme durumlarını sorarak mümkünse serbest bırakılmalarını rica etmiştir. Halil Paşa İngiliz Komutana verdiği cevapta; bu esirleri bırakacağını lakin şartının olduğunu belirtmiştir.

Halil Paşa konuyla ilgili mektubunda şartını şöyle belirtmiştir: “*hastalarınızı İngiltere veya Hindistan'a, ailelerinin yanına gönderebilirsiniz. Fakat hasta esirlere karşılık vaktiyle sizin elinize düşmüş bulunan hakiki Türk birliği Osmancık taburun- dan ve sonra 37, 40, 43, 7, 9, 44 alaylardan aynı mevcutta yani Arap olmamak şartı ile aynı miktarda askerlerimizin iadesini isterim*”⁵⁸.

Halil Paşa'nın bu şartları İngiliz Komutan tarafından kabul edilmiş ve hasta İngiliz esirleri Osmanlı Ordusu tarafından iade edilmiştir⁵⁹. Bu esirlerin 2 Mayıs 1916 tarihinde İngiliz vapurları ile iade edildiği görülmektedir⁶⁰. Osmanlı Devleti'nin bu ali cenap tavrı karşısında İsveç gazetelerinden *Sadar Dag* isimli gazetede çıkan bir makalede, esir alınan hasta ve yaralı İngiliz askerlerinin gemilerle nakline Türkler tarafından izin verilmesinden İngilizlerin övgü ile bahsettiği bildirilmiştir⁶¹.

Halil Paşa başta olmak üzere Osmanlı Ordusu'nun fertleri esir alınan İngiliz askerlerine her hangi bir zarar verilmemesi için elinden gelen çabayı göstermişler-

⁵⁵ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.188.

⁵⁶ Kanatlı, Irak Muharebelerinde 3'ncü Piyade Alayı Hatıraları, s.28.

⁵⁷ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.191.

⁵⁸ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.191.

⁵⁹ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, ss.191-192.

⁶⁰ Zekeriya Türkmen vd., “Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Kutü'l-Amâre Zaferi”, s.100.

⁶¹ BOA. HR.MA.1175/73.

dir. Bununla beraber beş aya yakın bir müddet zor şartlar altında savunma savaşı yapan, bitkin ve hasta düşen esir askerlerin bir bölümü, diğer koşulların elverişsiz olmasının da etkisiyle esaret sırasında hayatını kaybetmiştir⁶².

Hayatta kalan İngiliz ve Hintli esirler Bağdat'a sevk edildikten kısa bir müddet sonra Anadolu'nun muhtelif bölgelerine gönderilmiştir. Bu askerler Resulayn, Halep, Adana, Konya, Niğde ve Eskişehir yolu ile Anadolu'ya ulaştırılmıştır⁶³.

Bu bağlamda bu esirlerin Ankara, Bursa, Konya, Kastamonu, Kütahya Eskişehir, Burdur, Yozgat, Kırşehir vs. Anadolu şehirlerine nakledildikleri takip edilmektedir⁶⁴. Esirlerin özellikle düşmanla mücadele edilen bölgelerden uzakta Anadolu'nun ortasındaki vilayet ve liva merkezlerine yerleştirildikleri göze çarpmaktadır⁶⁵.

Bu bağlamda Ankara'ya nakledilecek Kutü'l-Amâre esirlerinin bu eyalet dâhilindeki Çorum, Yozgat, Kırşehir ve Boğazlıyan'a gönderilerek, buralarda yerleştirilmesine dair Emniyet-i Umumiyetinden Ankara Valiliğine bir telgraf çekilmiştir⁶⁶.

Bu illere yerleştirilen İngiliz Subay ve askerlerine korunaklı uygun yerler hazırlanması için ilgili illerin mülki amirlerine emirler gönderilmiştir⁶⁷. Böylece Osmanlı Hükümeti esir İngiliz birliklerinin gönderildikleri yerlerde sıkıntı yaşamamaları için, daha illere varmadan kendileriyle ilgili yer tahsisi vs. konularda hazırlık yapılması konusunda yerel yöneticilerini bilgilendirmiştir⁶⁸.

Kutü'l-Amâre'de esir alınan İngiliz subay ve erlerinden bir kısmının Eskişehir ve Çankırı'ya yerleştirilmesine dair, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Kastamonu Vilayeti ve Eskişehir Mutasarrıflığına bir telgraf çekilmiştir⁶⁹.

⁶² Türkmen, "İrak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", s.424. Nitekim bunlardan bir tanesi de yine Kutü'l-Amâre'de esir edilen İngiliz Piyade askeri Çavuş Matu Polamsenk'tir. Arşiv kaydından bu çavuşun Davutpaşa Hastanesi'nde tedavi gördüğü ve bir müddet sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. *BOA. HR.SYS.2226/43*.

⁶³ Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s.193.

⁶⁴ *BOA. DH.ŞFR.63/204*; *BOA. DH.EUM.6.Şb.35/47*.

⁶⁵ *BOA. DH.ŞFR.63/284*.

⁶⁶ *BOA. DH.ŞFR. 63/146*.

⁶⁷ *BOA. DH.ŞFR.63/204*.

⁶⁸ *BOA. DH.ŞFR.64/9*.

⁶⁹ *BOA. DH.ŞFR.63/147*.

Kutü'l-Amâre'de esir alınan İngiliz subay ve erlerinden bir kısmının ise Konya, Şereflikoçhisar ve Aksaray'a yerleştirilmelerine dair, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Konya Vilayetine de konuyla alakalı bir telgraf çekilmiştir⁷⁰.

Bu konuda Konya Vilayetine gönderilen bir emirde; Konya'ya gönderilecek esir Subaylar için 15 hanenin üsera Garnizon Kumandanlığına, 180 hanenin de Karargâh-ı Umumiye verilmesi ve esirlerin inzibatları için muhafız görevlendirilmesi istenmiştir⁷¹.

Konya'ya önemli miktarda üsera nakledilmesinin de etkisiyle⁷², Beyşehir Gölü civarında barakalar inşa edilmesi düşünülmüştür. Bu yapıların ne kadar sürede ve ne kadar maliyete yapılacağının tahkik edilmesi Konya Vilayeti'nden istenmiştir⁷³. Aynı şekilde Yenişehir Gölü civarında da esir Subayların ikamesi için baraka inşa edilmesi planlanmıştır⁷⁴.

Muhtelif şehirlere yerleştirilen İngiliz subaylarının (Zabitan) istemeleri durumunda ve kiralari kendileri tarafından ödenmek şartıyla; tespit edilecek uygun ve emniyetli evlere yerleştirilmeleriyle alakalı Ankara, Konya ve Kastamonu Valilikleri ile Eskişehir ve Kütahya Mutasarrıflıklarına emirler gönderilmiştir⁷⁵.

Bu esirlerin Bağdat'tan Anadolu'ya sevkleri sırasında hem esirlere, hem de esirlere nezaret eden Osmanlı memurlarına kolaylık sağlanmasına dair yol üzerinde bulunan Osmanlı idari makamlarına telgraflar gönderilmiştir⁷⁶.

General Townshend'in Esaret Günleri

General Townshend Bağdat'a getirildikten kısa bir müddet sonra 12 Mayıs 1916 tarihinde, beraberinde Albay Peer (Colonel Parr), Yüzbaşı Morlando (Captain Morland), korumasında görevli Osmanlı subayı Çerkez Kaymakam İshak Bey, Portekizli aşçısı, bir Hintli hizmetçisi ve iki İngiliz emireriyle birlikte

⁷⁰ BOA. DH.ŞFR.63/149.

⁷¹ BOA. DH.ŞFR.64/97.

⁷² Konya'ya nakledilen yaralı ve hasta İngiliz esirlerinin Konya Amerikan Hastanesi'nde tedavilerine müsaade olunması Amerikan sefaretı tarafından rica edilmiş ve bu istekleri kabul edilmiştir. Bkz. BOA. HR.SYS.2222/43.

⁷³ BOA. DH.ŞFR.64/133.

⁷⁴ BOA. DH.ŞFR.64/224.

⁷⁵ BOA. DH.ŞFR.63/204.

⁷⁶ BOA. DH.ŞFR.63/202.

İstanbul'a doğru yola çıkartılmıştır. General'in Bağdat'tan hareketinden 22 gün sonra 3 Haziran 1916'da İstanbul'a ulaştığı anlaşılmaktadır. General'in Bağdat-İstanbul seyahati tren yolu ile gerçekleştirilmiştir⁷⁷.

Esir General, İstanbul'da da en iyi şekilde ağırlanmış ve kendisine hüsn-ü niyetle muamele edilmiştir. Kendisine gösterilen bu muamele karşısında hayrete düşen General Townshend: *"bu tavırlar karşısında savaş esiri olduğumdan bile şüphe ettim. O kadar saygı ve hürmetle karşılandım ki, kendimi İstanbul'u teftişe gelmiş gibi hissettim"* diyerek şaşkınlığını gizlememiştir⁷⁸.

General Townshend, Türklerin kendisine ve maiyetine iyi muamelede bulunduklarına ve düşmanlarıyla mertçe savaştıklarına dair sözlerini içeren Tanin Gazetesi'nde çıkıp İskandinav basınında da yayınlatılan mülakatında "Türklerin düşmanlarıyla ne kadar âli-cenâbâne harb ettikleri bazı İngiliz nazırları tarafından bile İngiliz parlamentinde mevzû'-ı bahs ve tasdik edilmiş idi. Cihan-ı sâha-i harbin bir köşesinde merdli kanânât-ı kadîmesinin bu suretle ihyâ ve tatbik edile gelmekte olması el-yevm âlemi kaplayan zulmet-i yeis İngilizin bir kenarında zuhur ile eşi'a-pâş olan bir nûr tesirini yapıyor" demiştir⁷⁹.

General Townshend İstanbul'a geldikten sonra kısmen özgür bir şekilde günlerini geçirmiştir. Onun İstanbul'a gelmesinden kısa bir süre sonra Büyüka'da kendisine tahsis edilen bir köşke yerleştirilmiştir⁸⁰. General'in bir müddet sonra ise Heybeliada'ya nakledildiği görülmektedir⁸¹. Osmanlı hükümeti tarafından tüm askerlere olduğu gibi kendisine de, rütbesinden dolayı yüksek bir maaş bağlanmıştır. Buna mukabil General'in harcamalarının çok olması nedeniyle maaşının artırılmasını istediği, fakat bu isteğini uygun bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı makamları Amerikan Sefareti vasıtasıyla General Townshend'a para gönderilmesini talep etmişlerdir.⁸²

⁷⁷ Ü. Gülsüm Polat, "Esir Kut Komutanı Townshend'in İstanbul'a Getirilişi Ve İngiliz Savaş Basınına Müdahale", Akademik Orta Doğu, C.9, S.2, (2015), s.142.

⁷⁸ Polat, "Esir Kut Komutanı Townshend'in İstanbul'a Getirilişi", ss.142-143.

⁷⁹ BOA. HR.SYS.2423/52.

⁸⁰ Avcı, "İsmail Hakkı Süerdem'in Kaleminden Kutü'l-Amare Zaferi", s.372.

⁸¹ BOA.DH.ŞFR.63/270.

⁸² BOA. HR.SYS.2221/78.

Amerikan Sefareti 5 Haziran 1916'da Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderdiği bir yazıda, İngiliz Hükümeti'nin General Townshend'in karısının İstanbul'a gelmesi ve eşiyle görüşmesi için izin verilmesi talebinde bulunduğunu bildirmiştir⁸³. Bu başvuru 21 Haziran 1916 tarihli belgeye göre, Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından kabul edilmiş, İstanbul'a gelmek isteyen General'in eşine gerekli yardımın yapılması istenmiştir⁸⁴.

Esir Edilen Diğer İngiliz Generaller

Esir edilen İngiliz Generalleri muhtemelen İstanbul'a yakın olması sebebiyle Bursa'ya gönderilmişlerdir. Generallere rütbelerinden dolayı özel bir ihtimam ve kolaylık gösterildiği, rahatlarının temini için yardımcı olduğu ifade edilebilir⁸⁵. Bu bağlamda generallerin yaverleriyle birlikte Bursa'da ikamet ederken, kiralara kendileri tarafından ödenmek üzere kendileri için mahfuzhane bulunmasına dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Hüdâvendigâr Vilayetine telgraf iletilmiştir⁸⁶. Ayrıca generaller ve yaverleri için hanelerin biran önce hazırlanması da tembih edilmiştir⁸⁷. Bu hususta esir edilen İngiliz generallerinin oturması için Bursa'da içi döşeli bir otelin ücret ile kiralanıp kullanıma hazırlandığına dair Bursa Valiliği'nden Dâhiliye Nezaretine telgraf gönderilmiştir⁸⁸.

Kut'ta esir alınan bir başka General olan Sire Charles Meliss'in Bursa'da esir olduğu sırada sağlık heyeti tarafından kendisine hastalık teşhisi konulmuş ve Mudanya'ya nakledilmesi düşünülmüştür. Mamafih General bu nakil için bazı şartlar öne sürmüştür. Bu bağlamda Afyon'da bulunan 1 Teğmen ve 1 Subay'ın kendisine yaver olarak refakat etmelerini istemiş, aksi takdirde Mudanya'ya gitmeyeceğini ifade etmiştir. Bu talebi üzerine Osmanlı makamlarınca yapılan değerlendirme de bu isteği kabul edilmemiş ve General'in Mudanya'ya naklinden de vazgeçilmiştir⁸⁹. General Meliss ayrıca Bursa'ya dönüşü sırasında İngiliz askerleri için kendi cebinden yaptığı harcama bedeli olan kırk liranın tarafına ödenmesini talep etmiştir⁹⁰.

⁸³ BOA. HR.SYS.2221/55.

⁸⁴ BOA. HR.SYS.2221/63.

⁸⁵ BOA. DH.ŞFR.63/286.

⁸⁶ BOA. DH.ŞFR.63/207.

⁸⁷ BOA. DH.ŞFR.64/37.

⁸⁸ BOA. DH/ŞFR.520/20.

⁸⁹ BOA. HR.SYS.2228/53.

⁹⁰ BOA. HR.SYS.2222/14.

Bursa'da bulunan bir başka Kutü'l-Amâre esiri General A.W. Evans'ın ise zevcesini görmek maksadıyla İngiltere'ye geri dönmek için izin istediği takip edilmektedir. Arşiv kaydına göre General'in bu izni İspanya Kralı tarafından da rica edilmiş ve bu bilgi Hollanda Sefareti tarafından onaylanmıştır. Osmanlı makamları bu konuda verdiği cevapta, konunun tahkik edileceğini bildirmiştir⁹¹.

İngiliz Ordusuna Mensup Esir Alınan Hintli Askerler

Kutü'l-Amâre'de esirler alınan İngiliz Ordusuna mensup Hintli askerlerden bir kısmı, Bağdat Demiryolunun henüz bitirilememiş olan kısımlarının (muhtemelen Resulayn'dan Diyarbakır'a kadar olan kısmı) tamamlanması için oluşturulan üsera taburlarında istihdam edilmiştir⁹². Bunlar dışında esir alınan Hintli askerlerin başka inşaatlarda da çalıştırıldığı görülmektedir. Nitekim bir arşiv belgesinden, İngiliz Ordusuna mensup olup esir alınan Kersbodos isimli bir Hintli askerin Toros inşaat taburundan kaçtığı takip edilmektedir⁹³.

Kut'ta alınan esirler içindeki Hintli esirlerin çok olması; bunların adet, gelenek ve inançlarına göre özel davranılmayı gerektirmiştir⁹⁴. Bu bağlamda Hintli askerlere esaret hayatında bir takım kolaylıklar sağlanmıştır. Gönüllü bir şekilde yollarda çalışmak istemeyen Hintli askerler, işlerini daha kolay bir şekilde temin edebilecekleri mahallere sevk edilmişlerdir⁹⁵.

Esir alınan bu askerlerden Irak Cephesi'nde ilerlemeye çalışan İngiliz kuvvetleri hakkında da bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. Osmanlı uçak ve keşif raporları doğrultusunda bu esirlerden alınan malumatlar doğrulanmıştır⁹⁶.

İngiliz Ordusu'na mensup Hintli askerlerden bir bölümünün Müslüman olduğunu ifade etmek mümkündür⁹⁷. Kut'ta esir edilen Hintli askerlerden bazılarının Müslüman oldukları arşiv belgelerine de yansımıştır. Bu askerlerin Makam-ı Hilafete bağlılıklarını artırmak maksadıyla Bursa'ya gönderilmeleri düşünülmüş ve bu konuda Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Hüdâvendigâr Vilayetine bir

⁹¹ BOA. HR.SYS.2229/32.

⁹² Vahdet Keleşyılmaz, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.132.

⁹³ BOA. DH.EUM.6.Şb.25/28.

⁹⁴ Keleşyılmaz, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu, s.133.

⁹⁵ BOA. DH.ŞFR.64/179.

⁹⁶ Kanatlı, Irak Muharebelerinde 3'ncü Piyade Alayı Hatıraları, s.29.

⁹⁷ BOA. DH.EUM.6.Şb.25/30.

hüküm gönderilmiştir⁹⁸. Hatta Eskişehir Garnizonunda bulunan bir kısım esir Hintli Müslüman Subay'ın padişaha saygılarını sunmak için İstanbul'a gelmelerine müsaade edilmiştir. Nitekim bu subayların bayramda kılıç taşıyıp serbest gezmelerine izin verilmiştir. Bayramlaşma merasiminde de padişahın huzuruna kabul edilmişlerdir⁹⁹. Bu subaylar bir müddet sonra Eskişehir'e avdet etmişlerdir¹⁰⁰.

Teşkilat-ı Mahsûsa da bu konuda boş durmamış ve birtakım faaliyetlere girişmiştir. Bu meyanda teşkilat tarafından Konya ve Eskişehir esir kamplarında bulunan Hintli İngiliz askerlerine yönelik, Osmanlı Devleti tarafına celp etmek maksadı ile propaganda faaliyetleri de yürütülmüştür¹⁰¹.

Hintli Subaylardan Müslüman olanların arasında Osmanlı Devleti'nin hizmetine girenlerin olduğu da belgelerden anlaşılmaktadır¹⁰².

Hintli esirlerin gördükleri iyi muamelelerin mektupları vasıtasıyla memleketlerine bildirmelerinin, Hindistan'da birçok Müslüman'ın bulunması dolayısı ile faydalı olacağı teşkilat raporlarında belirtilmiştir. Bununla beraber Hintli askerlerin aileleri ve ülkeleri ile muhaberatları sıkıntı doğuran bir husus olmuştur. Bu konuda Hintçe bilen memur eksikliğinin bir yansıması olarak, birçok esir mektubunun yerine ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Hatta Hintli askerlerin uzunca bir müddet Hintçe mektup alamadıkları için şikâyetle bulundukları da tespit edilebilmektedir¹⁰³.

Kut'ta Esir Alınan İngiliz Esirlerle İlgili Malumatlar

Osmanlı Arşiv belgelerinden Kutü'l-Amâre'de esir edilen İngiliz askerleriyle ilgili bazı malumatlar edinmek mümkündür. Nitekim Kutü'l-Amâre'de esir düşen ve Bursa'ya sevk edilen Karink isimli İngiliz askerinin ailesinin İstanbul'a geldiği görülmektedir. Ailesinin Karink'i görmek için Bursa'ya gitmek için izin istedikleri ve bu konuda kendilerine izin verildiği takip edilmektedir. Yine Scot Emvor isimli bir İngiliz askerinin de Bursa da olduğu, hakkında istenen malumatla ilgili bir tezkireden anlaşılmaktadır¹⁰⁴.

⁹⁸ BOA. DH.ŞFR.64/73.

⁹⁹ BOA. HR.MA.1175/69.

¹⁰⁰ BOA. HR.SYS.2222/60.

¹⁰¹ Keleşılmaz, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu, s.134.

¹⁰² BOA. BEO.4485/336303.

¹⁰³ Keleşılmaz, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu, ss.135-136.

¹⁰⁴ BOA. DH.EUM.5.Şb.61/40.

İngiliz esirlerden Kastamonu'ya sevk edilenler de olmuştur. Bu bağlamda Edward William Koyling isimli bir İngiliz Subayı'nın üç arkadaşı ile birlikte buradaki esir garnizonundan firar etmeye çalıştıkları bir arşiv belgesinden anlaşılmaktadır¹⁰⁵.

Yine Kut'ta esir düşen İngiliz Ordusuna mensup Yüzbaşı Migel Maitland Wilson hakkında, ailesi Amerikan Sefareti vasıtasıyla malumat talep etmiştir¹⁰⁶. Yapılan araştırmada Yüzbaşı'nın Kastamonu Garnizonunda esir tutulduğu ve durumunun iyi olduğu tespit edilmiştir¹⁰⁷.

İngiliz Bahriye Küçük Zabiti Frederick William Bray'ın esir iken vefat ettiği müşahade edilmektedir. Mezkûr askerin vefatıyla ilgili bulunduğu esir garnizonundan ayrıntılı bilgi talep edilmesi de bu bağlamda zikredilebilir¹⁰⁸.

Kutü'l-Amâre'de esir düşen bir başka İngiliz askerin de Topçu E.Hampton olduğu, kendisinin esir olduğu sırada vefat etmesiyle ilgili bir tahkikat neticesinde tespit edilmiştir¹⁰⁹. Vefat haberiyle Kut esiri olarak varlığı tespit edilebilen bir başka İngiliz esir ise H. Sellers'tir. Bu asker Ankara'daki esir garnizonunda iken hayatını kaybetmiştir¹¹⁰. İngiliz asker John Kellie'nin de esir olarak bulunduğu sırada Ankara'da vefat ettiği belgelere yansımıştır¹¹¹. Ankara'da Garnizonundaki bir başka esir olan Çavuş George Thomas Dimnok'un ise, sefaret vasıtasıyla hayatıyla ilgili bilgi talep edilmiştir. Yapılan tahkikatta kendisinin hayatta olduğu belirlenmiştir¹¹².

Bir başka kayıta ise, Kutü'l-Amâre'de esir düşen İngiliz Mühendis Majot H.E.Winsloe'ye ailesi tarafından bir mektup gönderilmiştir. Payitaht, bu mektubun kendisine ulaştırılmasını yetkili makamlarından istemiştir¹¹³.

İngiliz Hariciye Nezareti tarafından Kut'ta esir edilen ve kendilerine maaş verilip verilmediği sorulan İngiliz Wesleyan ve Roma Katolik Kilisesine men-

¹⁰⁵ BOA. DH.EUM.SSM.54/36.

¹⁰⁶ BOA. HR.SYS.2221/49.

¹⁰⁷ BOA. HR.SYS.2222/12.

¹⁰⁸ BOA. HR.SYS.2261/62.

¹⁰⁹ BOA. HR.SYS.2261/61.

¹¹⁰ BOA. HR.SYS.2261/39.

¹¹¹ BOA. HR.SYS.2261/5.

¹¹² BOA. HR.SYS.2261/57.

¹¹³ BOA. HR.SYS.2257/10.

sup rahiplerden Mr. Spooner'in Kastamonu'da, Mullan ve Mr. Wright'in ise Afyon'daki esir kamplarında bulunduklarının tespit edildiği görülmektedir¹¹⁴.

Konuyla ilgili ilginç bir kayıta ise, Kutü'l-Amâre'de esir edildiği tespit edilen Binbaşı E. F. Baines'in, İngilizler tarafından Kaymakam rütbesine terfi ettirildiği Felemenk Sefareti vasıtasıyla bildirilmiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti, İngiltere'de esir bulunan Osmanlı subaylarının esaretten önce aldıkları terfilerini İngiltere Hükümeti'nin tanınması karşılığında kaymakamlığa terfi ettirilen Binbaşı'nın terfisinin tanınacağını ve ona göre maaşının belirlenip ödenmemiş farklarıyla birlikte ödeneceği Sefarete iletmıştır¹¹⁵.

Bunların dışında muhtelif esir garnizonlarındaki Kutü'l-Amâre esirleriyle alakalı, hayatta olup olmadıkları, bulundukları yerler ve sağlık durumlarıyla alakalı malumat alınmaya çalışıldığı takip edilmektedir. Bu cümleden olarak İngiliz Subayı Teğmen Edward Steven Hearn¹¹⁶, tayyareci S. Saint John¹¹⁷, Afyon'daki İngiliz Subay Subador Hazari Singh¹¹⁸ ve Onbaşı W. J. Trowbridge¹¹⁹, bir başka İngiliz Onbaşı Edward C. Hillman¹²⁰, İngiliz Mülazımları E.O. Mousley¹²¹, Eskişehir'de esir olduğu düşünülen İngiliz Mülazım-ı Sânisî Hugh Southern¹²² ve Mülazım-ı Sânisî C.Armstrong¹²³ ile James Howard Stables¹²⁴, Uçak Mekanisyeni St. John¹²⁵, İngiliz Çavuş H. Pitman¹²⁶ ile esir erlerden D. White¹²⁷ ve Leonard Mercer¹²⁸ hakkında bulundukları mahallerden bilgi istenmiştir.

¹¹⁴ BOA. HR.SYS.2226/1.

¹¹⁵ BOA. HR.SYS.2221/61.

¹¹⁶ BOA. HR.SYS.2258/19.

¹¹⁷ BOA. HR.SYS.2227/56.

¹¹⁸ BOA. HR.SYS.2258/16.

¹¹⁹ BOA. HR.SYS.2260/22.

¹²⁰ BOA. HR.SYS.2260/12.

¹²¹ BOA. HR.SYS.2230/41. Kutü'l-Amâre'de esir düştükten sonra gözlerindeki rahatsızlıktan ötürü evvela Haydarpaşa Hastanesi'nde, akabinde de Bursa'da tedavisine devam edilen ancak iyileşmeyen İngiliz Mülazım E. O. Mousley'in "Bern İtirafnamesi"ne göre oluşturulacak seyyar komisyonca muayene edildikten sonra İngiltere'ye dönüşüne izin verilip verilmeyeceğine karar verileceği hususunu Felemenk Sefaretine iletilmiştir.

¹²² BOA. HR.SYS.2224/21.

¹²³ BOA. HR.SYS.2257/30.

¹²⁴ BOA. HR.SYS.2224/30.

¹²⁵ BOA. HR.SYS.2225/13.

¹²⁶ BOA. HR.SYS.2260/15.

¹²⁷ BOA. HR.SYS.2260/46.

¹²⁸ BOA. HR.SYS.2259/33.

Esir alınan İngiliz birlikleri içerisinde birçok rütbeden askerler olduğu gibi Mr. Spooner, Father Mullan ve Mr. Wright adlı üç İngiliz rahibinin de olduğu tespit edilmektedir¹²⁹. Bunların dışında askeri doktorların da İngiliz Ordusu ile birlikte esir edildiği anlaşılmaktadır¹³⁰.

Birçok askerini Osmanlı Ordusuna esir veren İngiltere, esirlere muamelenin Lahey Mukavelenamesi çerçevesinde yapılması ve bunların ihtiyaçlarının giderilmesi için Bağdat'ta bulunan Amerikan Sefirine gerekli kolaylıkların gösterilmesi yolunda Hariciye Nezareti vasıtasıyla Osmanlı makamlarına bir talep göndermiştir¹³¹.

Amerikan Hükümeti de Kut'ta esir düşen İngiliz askerlerinin durumunu İngiliz Hükümeti gibi yakından takip etmiştir. İngiliz esirlerin önce Bağdat'a, ardından da esir mahallerine sevk edildikleri Osmanlı Hükümeti tarafından sefarete iletilmiştir¹³². Nitekim sefaretin birçok İngiliz askeriyle alakalı Osmanlı makamlarından malumat istediği takip edilmektedir¹³³. Zira hem İngiltere hem de esir askerlerin aileleri, tarafsız olmasının da etkisiyle Amerikan Sefaretine bu hususta müracaat etmişlerdir¹³⁴. Kutü'l-Amâre'de esir edilen askerlerin listesi, Osmanlı Hükümeti tarafından tanzim edilerek Amerikan ve İngiliz Hükümetlerine bildirilmiştir¹³⁵.

Amerikan Sefaretinin esirler konusunda Osmanlı Hükümeti'ne yaptığı bir talep kabul edilmeyerek reddedilmiştir. Amerikan Sefareti tarafından yapılan bu talepte, Kutü'l-Amâre'de esir edilen İngiliz Ordusuna mensup papazların ve doktorların iade edilmesi istenmiştir¹³⁶. Osmanlı Devleti ise bahse konu olan doktor ve papazların iade edilemeyeceğini bildirmiştir¹³⁷. Ayrıca bu kişilere Osmanlı yö-

¹²⁹ BOA. HR.SYS.2226/1.

¹³⁰ BOA. HR.SYS.2225/25.

¹³¹ BOA. HR/SYS.2221/45.

¹³² BOA. HR.SYS.2222/34.

¹³³ BOA. HR.SYS.2224/30.

¹³⁴ BOA. HR.SYS.2256/53.

¹³⁵ BOA. HR.SYS.2215/5; BOA. HR.SYS.2225/6.

¹³⁶ BOA. HR.SYS.2223/12.

¹³⁷ BOA. HR.SYS.2222/13.

netimi tarafından maaş ödendiği de anlaşılmaktadır¹³⁸. Belgelerden takip edilebildiği kadarı Kut esirleri içerisinde 12'si İngiliz, 19'u Hintli olmak üzere 31 adet doktor ve 3 adet papaz bulunmaktadır¹³⁹.

Amerikan Sefaretinin İngiliz Ordusu'na mensup esirlerle ilgili faaliyetleri bununla sınırlı değildir. Nitekim Sefaret, Kutü'l-Amâre'de esir alınmış olup İstanbul'a gelmelerine izin verilen bazı Hintli Subaylara Osmanlı Devleti'nin izni olmadan yardım yapmıştır. Bu yardımın kararlaştırılan duruma aykırı olmasından dolayı, Amerika Sefaretine protesto çekilerek aynı olayın tekrarlanmaması bildirilmiştir¹⁴⁰. Sefaret ayrıca Konya'ya nakledilen bazı İngiliz esirlerin Bursa'ya nakledilmesi konusunda talepte bulunmuştur. Fakat bu istek Osmanlı Hükümeti tarafından reddedilmiştir¹⁴¹.

Osmanlı yönetimi bir vesile ile İstanbul'a gelen birçok subayın uzun sürede burada durmasına izin vermemiş ve yayımladığı emirle, General Townshend ile maiyetinden başka esir zâbitânın Dersaâdet'de devam-ı ikametine müsaade edilmeyeceği ifade edilmiştir¹⁴².

Kut Esirlerinin Son Dönemleri ve İadeleri

1918 yılına gelindiğinde bu esirlerin büyük bir bölümünün henüz Osmanlı Devleti'nin elinde bulunduğunu görmek mümkündür. Zira aralarında başka cep-helerde alınan esirlerinde bulunduğu askerler için, dağınık garnizonların birleştirilmesi ve bu esirlerin iâşe ve ikame masraflarının karşılanmasına çalışılmıştır. Bu konuda Konya Vilayeti, 400 asker ve zabıt sığacak şekilde bir garnizon yaptırılmasını talep etmiştir¹⁴³.

Savaş devam ederken İngiliz Hükümeti'nden esirlerin mübadele edilmesi teklifi gelmiştir¹⁴⁴. Yapılan görüşmeler neticesinde birtakım Osmanlı ve İngiliz esirlerinin karşılıklı olarak değiştirilmesi hususunda mutabık kalınmıştır¹⁴⁵. Bu

¹³⁸ BOA. HR.SYS.2226/1.

¹³⁹ BOA. HR.SYS.2221/72.

¹⁴⁰ BOA. HR.SYS.2222/21; Konuyla ilgili Amerikan Sefareti'nin cevabı için bkz. BOA. HR.SYS.2222/60.

¹⁴¹ BOA. HR.SYS.2222/41.

¹⁴² BOA. HR.SYS.2227/58.

¹⁴³ BOA. DH.EUM.5.Şb.58/28.

¹⁴⁴ BOA. HR.SYS.2201/5.

¹⁴⁵ BOA. DH.EUM.5.Sb.67/15.

hususta Mersin, İzmir ve Kuşadası Limanları esirlerin değişimi için seçilmiştir¹⁴⁶. Nitekim kendi esir askerlerini almak için gelecek İngiliz gemilerinin anlaşmada kararlaştırıldığı üzere, zikredilen limanlara gelirken Osmanlı esirlerinin bir bölümünü de getireceği bildirilmiştir¹⁴⁷.

Bu girişimler yapılırken esirlerin birkaç ay önceden düşmana askerî bilgi vermelerine engel olmak maksadı ile esir tutuldukları yerlerden alınarak ülkelere teslim edilecekleri yere gönderilmeleri emredilmiştir¹⁴⁸. Osmanlı Teşkilat-ı Mahsûsası esir değişimde inisiyatif alarak, Hindistan'daki istiklalcilerin amaçlarına hizmet edebilecek Hintli askerleri esir mübadelesinde kullanmayı düşünmüştür¹⁴⁹. Bunun başarıya ulaşp ulaşmadığı konumuz dışında olsa da, esir değişiminde buna benzer stratejilerin güdüldüğü muhakkaktır.

Osmanlı Devleti'nin elindeki Kutü'l-Amâre'de esir alınan İngiliz ve Hintli askerlerin esaret hayatının ne zaman bittiğiyle ilgili gelişmelere bakıldığında, daha önce esir değişimi dışında kalan esirlerin 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkelerine dönmeye başlamışlardır¹⁵⁰.

Hürriyetine kavuşan Kut esirlerinin sayısı hakkında net istatistikî veriler bulunmamaktadır. Bununla birlikte Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında Osmanlı Devleti'nin elinde 700 subay ve 15.002 erin bulunduğu ifade edilmektedir¹⁵¹. Bu rakam savaş boyunca alınan tüm esirleri ihtiva etse de, en azından bu esirlerden yarıya yakınının Kutü'l-Amâre esiri olduğu tahmin edilebilir. Bu konuda müsteşriklerin taraflı yorumları bulunmaktadır. Bu cümleden olarak Amerikan yazar Erickson, Ronald Millar'ın "Death of an Army, The Siege of Kut 1915-1916" adlı çalışmasından etkilenerek İngiliz esirlerinin % 70'inin esarete hayatını yitirdiğini belirtmektedir. Mamafih bu rakamların oldukça abartılı olduğu görülmektedir¹⁵². Candler ve Millar'a göre ise, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra Kutü'l-Amâre'de esir düşen 2.680 İngiliz astsubay ve erler-

¹⁴⁶ BOA. DH.EUM.5.Şb.85/30.

¹⁴⁷ BOA. DH.EUM.5.Şb.85/44.

¹⁴⁸ BOA. DH.ŞFR.88/162.

¹⁴⁹ Keleşyılmaz, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu, s.136.

¹⁵⁰ Selçuk Ural, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İtilâf Esirlerinin Teslimi", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.5, (Bahar 2007), s.36.

¹⁵¹ Ural, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İtilâf Esirlerinin Teslimi", s.38.

¹⁵² Türkmen, "Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", s.424.

den 1.306'sı ölmüş ve 449'undan haber alınamamıştır. Yine esir edilen 10.486 Hintliden 1.290'ı ölmüş ve 1.773'ünün de izine rastlanmamıştır¹⁵³.

Bu iddialara rağmen Osmanlı idaresi esir alınan askerlere elinden geldiğince iyi davranmış, onların iâşe ve ikmallerini sağlamıştır. Hatta esirler arasındaki su-baylara maaş verildiği ve bu maaşların İngiliz Hükümeti'nin verdiği maaşlardan daha yüksek olduğu tahkik edilmiştir¹⁵⁴. General Townshend'a da bu bağlamda yüksek bir maaş bağlanmıştır¹⁵⁵.

Bu konuda Manchester Guardian Gazetesi'nin neşretmiş olduğu bir yazıda, Kutü'l-Amâre'de esir edilen İngiliz askerlerine karşı Türklerin son derece insani muamelede bulunduğuna, General Townshend'e karşı gösterilen hürmetin yenilginin üzüntüsünü bir nebze azalttığına değinilmiş ve Gelibolu'dan dönen askerlerce Türklerin "Kızılhaç'a ateş etmeyen bir düşman" olarak hatırlandığı ifade edilmiştir¹⁵⁶.

Fî'l-hakîka bu esirlerden bir bölümünün esaret sırasında hayatını kaybettiği de bir gerçektir. Bu vefatlar hastalık, kuşatma sırasında aldıkları gıdaların az olması sebebiyle vücutların dirençsiz hale gelmesi vb. sebeplerden vuku bulmuştur¹⁵⁷. Nitekim bu konuda Kut esirlerine, aileleri tarafından gönderilen mektuplardan bazılarının arkasına vefat notu düşülerek geri iade edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum üzerine İngiltere, söz konusu esirlerin ölümleriyle ilgili malumat talebinde bulunmuştur¹⁵⁸.

İngiltere Hükümeti ayrıca Avam Kamarası'nda Kut esirlerinin çöllerde telef edildiğiyle ilgili beyanet vermiştir¹⁵⁹. Bu hususta Osmanlı Devleti'ne esirlerin-

¹⁵³ İsmet Üzen, "Türklerin Kutü'l-Amâre Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 - Nisan 1916)", **Gazi Akademik Bakış**, C.2, S.3, (Kış 2008), s.100.

¹⁵⁴ Keleşyılmaz, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu, s.133.

¹⁵⁵ *BOA. HR.SYS.2235/3*.

¹⁵⁶ *BOA. HR.MA.1166/39*.

¹⁵⁷ *BOA. HR.SYS.2231/21*.

¹⁵⁸ *BOA. HR.SYS.2254/34*.

¹⁵⁹ Kutü'l-Amâre'den Halep'e nakledilen İngiliz esirlerinden bazılarının çölde karşılaştıkları sıkıntı ve zorluklardan dolayı yolda vefat ettiğinden bahisle nakledilen veya ileride nakledilecek olan esirlerin aynı sıkıntılarla karşılaşmaması için gerekli tedbirlerin alınması yolunda İngiliz Hükümeti'nin Amerika Sefareti aracılığıyla iletilen talebi üzerine esir edilen İngiliz askerlerinin nakillerinde çok az bir kısmının yolda kendilerine iyi bakılamadığı için değil, savaş esnasında yeterli gıda alamadıklarından dolayı vücutlarının

den haber alamadığı vb. konularla ilgili birde nota göndermiştir¹⁶⁰. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Lahey Sefareti vasıtasıyla bu iddiaları reddetmiştir¹⁶¹. Hatta 1918 yılı başlarında İtilaf Devletleri basınında da; İngiliz Avam Kamarası'nda hükümet adına yapılan konuşmalardan bahsedilmiştir. İddialarda esir kamplarını ziyaret etmek için yapılan taleplere Osmanlı makamlarının olumsuz yanıt verdiğiğine yönelik haberler çıkmıştır. Osmanlı Hükümeti bu olumsuz haberlere karşı Ajans-ı Millî aracılığıyla tezkip metinleri yayınlama yoluna gitmiştir¹⁶². Ayrıca yaralı esir askerlerinin durumu da İngiliz Hükümeti tarafından sürekli takip edilmiştir¹⁶³.

Esirlerin iadesinden Üsera Muamelat Şubesi sorumlu tutulmuştur. Esir teslimi sırasında Hariciye Nezaretine bağlı birimler, demiryolu müdürlükleri ve garnizon komutanlıkları ortaklaşa çalışmışlardır. Bu bağlamda teslim edilmeleri için, esirlerin bir kısmı İstanbul'a diğer bir kısmı da İzmir'e gönderilmiştir. Osmanlı makamları esirlerin salimen kendi ülkelerine iadeleri için titiz davranmayı ve güvenlik tedbirlerini almayı da ihmal etmemiştir¹⁶⁴.

Sonuç

Hülasa olarak, Irak cephesinde 29 Nisan 1916 tarihinde kazanılan Kutü'l-Amâre Zaferi, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Çanakkale'den sonra kendisinden üstün bir düşmana karşı zor şartlar altında kazandığı ve bir İngiliz tümeninin bütün personeli ile birlikte esir alındığı büyük öneme haiz bir zaferdir.

Tarihçi Briton Cooper Busch, İngilizlerin Kutü'l-Amâre'de düştüğü durumu: *"Gösteri olarak başlayan sefer saldırıya, başarılı bir ilerleme de küçük düşürücü askeri bir başarısızlığa dönüştü,"* sözleriyle ifade etmiştir. Aslında ortaya çıkan sonuç

çöl sıcaklarına dirençsiz kalıp vefat ettikleri, esirlerin nakline başlanmadan önce gerek çöl üzerinde gerekse konaklanacak yerlerde gerekli tedbirlerin alındığı, esirlerin gitmeleri kararlaştırılan yerlere emniyetli bir şekilde üç ay öncesinden gönderildikleri ve Bağdat ve Samarra'da sevk edilecek hiç bir İngiliz esiri kalmadığı hususunun Amerika Sefaretine bildirilmiştir. Bkz. *BOA. HR.SYS.2222/15*.

¹⁶⁰ *BOA. HR.SYS.2223/21*.

¹⁶¹ *BOA. HR.SYS.2229/61*. Osmanlı Devleti, elinde bulunan İngiliz esirleriyle alakalı İngiltere Hükümeti tarafından Avam Kamarası'na verilen bilgilerdeki çarpıklıkların düzeltilmesi için Lahey Sefareti aracılığıyla Flemenk basınında cevap niteliğinde bir yazı yayınlamıştır.

¹⁶² *BOA. HR.SYS.2229/54*.

¹⁶³ *BOA. HR.SYS.2262/38*.

¹⁶⁴ Ural, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İtilâf Esirlerinin Teslimi", ss.38-43.

itibariyle değerlendirmek gerekirse, Kutü'l-Amâre Zaferi “İngiliz prestijinin Birinci Dünya Savaşında yediği en büyük darbeydi” demek daha doğru olacaktır.

Kütü'l-Amâre veya kısa adıyla Kut Zaferi olarak adlandırılan muzafferiyet yerli ve yabancı basında geniş yankı uyandırmıştır ve uzun süre haberlere konu olmuştur. Bu zafer, dönemin en büyük devleti olan İngiltere Hükümeti ve kamuoyunda büyük etkilere yol açmıştır. İngiltere bu yenilgiden sonra Irak Cephesi'ndeki ilerlemesini durdurmuş ve altı ayı aşkın bir süreyle savunmada kalarak Osmanlı Ordusu'na taarruz edememiştir.

Bu zaferin kahramanı 6. Ordu Komutanı Halil Paşa'ya, kazanılan zaferden dolayı 4 Mayıs 1916 tarihinde “muharebe altın imtiyaz madalyası” verilmiştir. Ayrıca Sabis Muharebesinde yaptığı kahramanlık ve fedakârlıklardan mütevellit 1'nci Piyade Alayına' da; alay sancağına eklenmek üzere bir kıta altın ve gümüş imtiyaz madalyası verilmesi uygun görülmüştür.

Osmanlı Devleti Kutü'l-Amâre muzafferiyetiyle esir aldığı İngiliz askerlerine karşı oldukça iyi davranmış ve ihtiyaçlarını karşılama yoluna gitmiştir. Anadolu'daki muhtelif esir garnizonlarına sevk ettiği esirlerin iâşe ve ikame ihtiyaçlarının eksik bırakılmamasına özellikle çaba göstermiştir. Ez-cümle Osmanlı Hükümeti, diğer devletlerin kendi esirlerine göstermediği hoş muameleyi, başta General Townshend olmak üzere diğer generallere, subaylara ve erlere göstermiştir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO): 4410/330739; 4411/330794; 4412/330842;
4413/330937.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye (DH.EUM):

Beşinci Şube (5.Şb): 58/28; 61/40; 67/15; 85/30; 85/44.

Altıncı Şube (6.Şb): 25/28; 25/30; 35/47.

Seyrüsefer Kalem-i (SSM): 54/36.

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH. ŞFR): 63/146; 63/147; 63/149; 63/202;
63/204; 63/207; 63/270; 63/284; 63/286; 64/9; 64/37; 64/73; 64/97; 64/133;
64/179; 64/224; 88/162.

Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS): 38/18; 64/42.

Hariciye Nezareti Matbuat (HR.MA): 1166/39; 1175/69; 1175/73; 1176/35.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS): 2201/5; 2215/5; 2222/12; 2221/45;
2221/72; 2222/14; 2222/15; 2222/16; 2222/43; 2223/3; 2223/12; 2223/21;
2225/13; 2223/46; 2224/21; 2224/30; 2224/50; 2225/6; 2225/26; 2226/1;
2226/43; 2229/54; 2231/2; 2258/5; 2221/78; 2221/55; 2221/63; 2228/53;
2229/32; 2222/60; 2221/49; 2261/62; 2261/61; 2261/39; 2261/5; 2261/57;
2257/10; 2226/1; 2230/41; 2221/61; 2258/19; 2227/56; 2258/16; 2260/22;
2260/12; 2257/30; 2260/15; 2260/46; 2259/33; 2222/34; 2224/30; 2256/53;
2222/21; 2229/61; 2222/41; 2235/3; 2262/38; 2254/34; 2227/58; 2222/13;
2226/1; 2225/25; 2419/128; 2420/39; 2423/52.

İrade Dosya Usulü (**İ.DUİT**): 12/58; 12/61; 150/44.

B. Dönemin Yayınları

Servet-i Fünûn Gazetesi, No.1988, s.387, Tarih: 4 Mayıs 1916.

C. Araştırma Eserler

AVCI, Orhan, "İsmail Hakkı Süerdem'in Kaleminden Kutü'l-Amare Zaferi",
Türk Kültürü, s.381, (Ocak, 1995).

- BURAK, Durdu Mehmet, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918), Babil Yayınları, Ankara 2004.
- KANATLI, Şükrü, Irak Muharebelerinde 3'ncü Piyade Alayı Hatıraları, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2006.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- KÜÇÜKVATAN, Mahir, "İngiliz Basınında Osmanlının Kut'ül-Amare Zaferi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.XIII, S.26, (Bahar/2013).
- POLAT, Ü. Gülsüm, "Esir Kut Komutanı Townshend'in İstanbul'a Getirilişi ve İngiliz Savaş Basınına Müdahale", **Akademik Orta Doğu**, C.9, S.2, (2015).
- SÂBİS, Ali İhsan, Birinci Dünya Harbi, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
- SORGUN, Taylan, Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Kamer Yayınları, İstanbul 1997.
- TÜRKMEN, Zekeriya vd., "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Kütü'l-Amâre Zaferi", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S.939, (2007).
- TÜRKMEN, Zekeriya, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum, İstanbul, 20-21 Kasım 2014.
- URAL, Selçuk, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İtilâf Esirlerinin Teslimi", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.5, (Bahar 2007).
- ÜZEN, İsmet, "Türklerin Kut'ül-Ammare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 - Nisan 1916)", **Gazi Akademik Bakış**, C.2, S.3, (Kış 2008).

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA IRAK CEPHESİ VE KUTÜ'L-AMÂRE ZAFERİ'NİN ORTAOKUL, LİSE VE ÜNİVERSİTE DÜZEYİNDE OKUTULAN DERS KİTAPLARINA YANSIMALARI

ERKAN DİNÇ¹, FADİME TOSİK DİNÇ², SERVET SUNA ÜZTEMUR³

Özet

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda mücadele ettiği cephelerden yalnızca ikisinde başarılı olabilmıştır. Bunlardan Çanakkale Cephesi hak ettiği ilgi ve saygıyı her bağlamda görmektedir. Osmanlı Devleti'nin zafer elde ettiği bir diğer cephe olan Irak Cephesi'ne aynı veya benzeri bir oranda ilgi gösterildiği maalesef söylenemez. Ders kitaplarında tarihî olayların yer alma oranları ile ele alınış biçimleri, öğrencilerin bu olaylara yönelik algı ve bilgilerini önemli oranda etkilemektedir. Bu düşünceden hareketle tasarlanan bu çalışmanın amacı, I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi'ne ortaokul, lise ve üniversite kademelerinde okutulan ders kitaplarında ne kadar ve nasıl yer verildiğini karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Nitel araştırma yaklaşımına göre tasarlanan bu çalışmada ilgili ders kitaplarından elde edilen veriler doküman incelemesine tabi tutulmuş ve ulaşılan kaynakların ilgili kısımları üzerine betimsel içerik analizi yapılmıştır. Araştırma bulguları adı geçen ders kitaplarının birçoğunda I. Dünya Savaşı'ndaki Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi konularının çok sınırlı bir yer ayrıldığını ve bu konuların I. Dünya Savaşı'nın genel gelişimi ve sonuçlarıyla ilişkilendirilmediğini göstermektedir. Ayrıca bu konuların sunulduğu ders kitabı sayfalarının birçoğunda sözlü, yazılı ya da görsel herhangi bir tarihsel kanıtı yer verilmediği, içeriğin harita, resim vb bir görselle desteklenmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi, Kutü'l-Amâre Zaferi, Ders kitapları, Doküman Analizi

¹ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, erkandinc@gmail.com

² Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, fadimedinc03@hotmail.com

³ Öğretmen, Manisa İl Milli Eğitim Müdürlüğü, servetuztemur@gmail.com

THE PLACE OF THE MESOPOTAMIAN FRONT AND THE VICTORY OF KUT AL AMARA IN THE FIRST WORLD WAR IN TURKISH HISTORY TEXTBOOKS

Abstract

Having campaigns in various frontlines within the course of the World War One, the Ottoman Empire had success in two of them only. The Gallipoli Front was one of them, have been receiving the great respect and attention from Turkish authorities and public it deserves. However, the same cannot be claimed for the the Mesopotamian Front where Ottoman armies had remarkable success. It is generally accepted that textbooks are important educational tools. The place allocated to a particular historical event or fact in a textbook and the way in which that particular topic is presented have a substantive impact on students' perceptions and knowledge of that topic. Based on the point, above this study aims to comparatively define and discuss the extent to which Turkish middle and secondary school and undergraduate textbooks introduce the developments related to the Mesopotamian Front in the First World War and the victory of Kut Al Amara and the historical perspective taken while introducing the given issues. Designed as a qualitative documentary analysis, this study examines the relevant content of history textbooks reached within the research context. The findings reveal that most Turkish history textbooks in all educational levels allocate quite limited space to the Mesopotamian Front in the First World War and the victory of Kut Al Amara. They also present these topics in a descriptive way and do not make connections of them with main developments of the great war. Besides, most textbooks neither include any historical source related to the issues under investigation nor contain visual materials to support the given information.

Key Words: Mesopotamian Front in the First World War, the Victory of Kut Al Amara, Textbooks, Documentary Analysis

Giriş

Kasım 1914'te I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri'ne karşı çeşitli cephelerde savaşmış ve savaşın seyrini değiştirmiştir. Bu cephelerin başında şüphesiz tüm dünya kamuoyu tarafından en fazla dikkati çeken Çanakkale cephesi gelir. Bunun yanı sıra Orta Doğu'nun şekillenmesinde önemli bir yeri olan ve İngilizlerin savaşta ikinci büyük yenilgiyi aldıkları Irak Cephesi ile ilgili araştırma ve yayın sayısı cephenin arz ettiği önem göz önüne alındığında çok azdır (Sakin, 2010: 133). Bölge, jeopolitik ve stratejik açıdan önemli olan Dicle-Fırat Havzası'nda tarihte “verimli hilal” olarak da bilinen Mezopotamya'yı içine alır ve Basra Körfezi'ne kadar uzanır. Orta Doğu'yu Uzak Doğu'ya bağlayan yollar üzerinde bulunması ve XIX. yüzyılda petrolün en çok bulunduğu yerlerden biri olması, sömürgeci devletlerin Irak'a ilgisini artırmıştır (İlhan, 2015: 10). Bundan dolayı İngiltere daha Osmanlı Devleti'nin savaşa girmediği dönemde Irak bölgesini işgal ederek zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmak ve Hindistan'ın güvenliğini sağlamak amacıyla Basra bölgesine askerî yığınak yapmaya başlamıştı (Burak, 2004: 123). İngiltere, Rusya ile kara bağlantısı kurmak ve Yakındoğu'daki sömürgeci çıkarlarını gerçekleştirmek için 1914 Eylül'ünde Hindistan'da, bir askerî kuvvet hazırlatıp 23 Ekim 1914'te Bahreyn'e göndererek tarafsız olduğu bir dönemde Osmanlı Devleti'ne karşı bakişını ortaya koymuş oluyordu (Earle, 2003'ten akt. Özçelik, 2015: 371). İngilizlerin yaptığı bu hazırlıklar Osmanlı yöneticileri tarafından dikkate alınmamış ve hatta savaş başladıktan sonra ilan edilen seferberlikten sonra bazı kuvvetler Irak'tan çekilerek başka yerlere gönderilmiştir (Kara, 1996'dan akt. Sakin, 2010).

İngiltere'nin 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Irak Cephesi'ndeki muharebeler başladı. Ertesi gün Hint Sefer Kuvveti Şattülarap yakınında karaya çıktı. 22 Kasım'da Basra ve 9 Aralıkta Kurna işgal edildi. Tümgeneral C.V.F. Townshend 22 Nisan 1915'te komutayı devraldı. 3 Haziranda Amâre, 24 Temmuz'da Nasiriye'yi işgal ettiler. İngilizler Bağdat'ın ele geçirilmesinin Çanakkale'deki İngiliz başarısızlığına karşı Orta Doğu'da İngiliz prestijini artırmada önemli bir katkı sağlayacağını düşünüyordu. Kutü'l-Amâre'ye çekilen Türklerin kesin sonuçlu bir savaşı kabul etmemesi ve burayı boşaltması üzeri-

ne İngilizler 29 Eylülde Kutü'l-Amâre'yi işgal etti. 24 Ekim 1915'te Bağdat'ın ele geçirilmesi için harekete karar verildi. Townshend, 20 Kasımda Selmanıpak'a doğru ilerledi. 22 Kasımdaki Selmanıpak muharebesinde ağır kayıplara uğradı ve Kutü'l-Amâre'ye doğru çekildi (Üzen, 2008: 82). Selmanıpak muharebesinin birinci günü Townshend hatıra defterine *"Avrupa'da hiçbir asker yoktur ki savunmada Türklerle mukayese edilebilsin. Talihsizliğimin cezasını çekiyorum."* diye yazmıştır (Görgülü, 1993: 157). Selmanıpak muharebelerinden sonra geri çekilmeye başlayan Townshend kuvvetlerinin düşmanlardan kaçırılması çok kolay olabileceksen savaş gemilerini bile Türklere kaptırdığını düşünülürse İngilizlerin uğradıkları yenilginin ne kadar ağır olduğu anlaşılmaktaydı. Bağdat önünde bozulan General Townshend'in ordusu Kutü'l-Amâre'ye kadar geri çekildikten sonra kendisini adım adım takip eden Türk ordusunun elinden kurtulamayacağını anlayarak daha fazla gerilemedi ve yardım geleceğini umarak burada savunma hattı oluşturdu. (Özçelik, 2015: 373).

Türk kuvvetleri takviye birliklerinin gelmesiyle 5 Aralık günü Kutü'l-Amâre'ye şiddetli bir taarruz yöneltmişlerdir. Irak ordusu komutanı Nurettin Paşa, 8 Aralık 1915 tarihinde General Townshend'e boşuna direnmeyerek teslim olmasını ihtar etmiştir. 13 Ocak 1916'da Irak Ordusu Komutanlığı görevini devralan Albay Halil (KUT) Bey, 10 Mart'ta General Townshend'e teslim olmasını teklif etmiş ancak bu teklif, Townshend tarafından kabul edilmemiştir (İlhan, 2015: 11).

Türk kuşatmasına dört ay direnen ve yardım gelmeyeceğini anlayan İngiliz kuvvetleri 29 Nisan 1916 günü General Townshend komutasında teslim oldu (Townshend, 2007'den akt. Özçelik, 2015: 377). Osmanlı ordusunun savaştığı cepheleer içerisinde bir seferde en çok İtilaf askerini esir aldığı cephe Irak Cephesi olmuştur. Bağdat Valisi ve Altıncı Ordu Kumandan Vekili Mirliya Halil Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 29 Nisan 1916 tarihli telgraftan, Kutü'l-Amâre bölgesinin ele geçirilerek beşi general olmak üzere beş yüz subay ve on üç bin İngiliz askerinin esir alındığı anlaşılmaktadır. Kutü'l-Amâre'de esir alınan İngiliz ordusundaki subayların önemli bir kısmı İngiliz kökenliyse de askerlerin çoğunluğunu Hintliler oluşturmaktaydı (Özçelik, 2015: 377). Yaz sıcaklarının başlamasından dolayı İngilizlerin yeni kuvvetler takviye etseler bile uzun bir süre harekete geçemeyecekleri fikrinden yola çıkılarak Almanların talebi ve Enver Paşa'nın emriyle 13. Kolordunun öncelikle 6. Tümeni Bağdat'tan, ardından diğer bağlı birlikleri Kutü'l-Amâre cephesinden İran'a nakledilmiştir. Önemli miktarda kuv-

vetin İran'a gönderilmesine gerekçe olarak İngilizlere yardım amacıyla İran'dan Hanikin'e doğru ilerleyen Rus Baratof Kolordusunun durdurulması gösterilmiştir. Enver Paşa'nın Rusya'yı içerden çökertip İran üzerinden Afganistan yoluyla Türkistan'a ulaşma hayalleri ve Almanların da bu yolda teşvik ve tahrikleri bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Böylece bölge Osmanlı güçlerinden arındırılmış, önemli geçit ve kavşak noktalarının kontrolü zayıflamıştı. İngilizler bölgede doğan bu boşluğu iyi değerlendirerek Basra'da beklettikleri Hindistan kuvvetleriyle ileri safta bulunan birliklerini takviye etmişlerdir. 11 Ekim 1916 tarihinde Kutü'l-Amâre yönüne taarruza başlamışlardır. Bu taarruzların sayısı ve şiddeti devam eden aylarda daha da artırılmıştır. 18-19 Ocak 1917'de Türk birlikleri Kutü'l-Amâre'den tahliye edilmiş ve 25 Şubat 1917 tarihinde de Kutü'l-Amâre İngilizler tarafından ele geçirilmiştir. 11 Mart 1917 tarihinde ise Bağdat İngiliz kuvvetleri tarafından hiçbir mukavemetle karşılaşılmadan işgal edilmiştir (İlhan, 2015: 16).

Gelişim süreci yukarıda özetlenen Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi konusu, taşıdığı önem ve değer itibarıyla yeni nesillerin farkında olması, bilmesi ve değer vermesi gereken bir süreci ifade etmektedir. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde hazırlanan ilk ve ortaöğretim programları ve ders kitaplarında sınırlı da olsa bu konuların öğretilmesi öngörülmüştür. Benzeri bir durum yükseköğretim kurumları içinde söz konusudur. Daha önceki dönemlerde yükseköğretim düzeyinde okutulan İnkılâp tarihi dersleri, Tebliğler Dergisinin 44. cildinin 2087 numaralı sayısında yayınlanan Talim ve Terbiye Kurulunun 27.04.1981 tarih ve 76 sayılı kararı ile bütün yüksek ve ortaöğretim kurumları için zorunlu bir ders olarak düzenlenmiştir (TD, 1981a). Bu karar doğrultusunda yükseköğretim düzeyinde 'Türk İnkılap Tarihi' ortaöğretim düzeyinde ise 'Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi' adıyla dersin öğretim programları da oluşturulmuştur. Talim ve Terbiye Kurulunun 08.06.1981 tarih ve 106 sayılı kararı ile de 'Temel Eğitim II. Kademe Okulları Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi' programı hazırlanmış ve Tebliğler Dergisinin 44. cildinin 2090 numaralı sayısında yayınlanmıştır (TD, 1981b). Temel ve ortaöğretimde okutulan derslerin isimleri 1982 yılında 'Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük' olarak değiştirilmiş, 1986 yılında alınan bir kararla Atatürkçülük konularının ilk ve ortaöğretim düzeylerinde okutulan diğer derslerin amaç ve içerikleri ile ilişkilendirilmesi ve bu dersler kapsamında da Atatürkçülük konularına değinilmesi öngörülmüştür (TD, 1986).

Daha sonraki yıllarda adı geçen öğretim programlarında bazı kısmi değişiklikler yapılmıştır. Ancak, asıl kapsamlı değişiklikler 2005 yılı sonrasında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Talim ve Terbiye Kurulunun 23.02.2006 tarih ve 16 sayılı kararı ile İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programı yeniden hazırlanmış (TTKB, 2010a) ve 2010-2011 eğitim-öğretim yılı itibarıyla uygulanmaya başlanmıştır. Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programı ise kurulun 10.12.2010 tarih ve 228 sayılı kararı ile hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur (TTKB, 2010b).

Burada listelenen öğretim programları incelendiğinde hemen hemen hepsinde tarihsel sürecin 20. yüzyılın ilk yılları ile başlatıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, başlama nedenlerinden, Osmanlı Devletinin katılmasına, savaştaki cephelerden sonuçlanmasına ve sonrasındaki antlaşmalara kadar 1. Dünya Savaşı ile ilgili konuların yükseköğretim, ortaöğretim ve ilköğretim seviyelerinde okutulan bu derslerde okutulduğu söylenebilir. Ancak, daha 1980 ve 1990'lı yıllarda yürürlükte olan ortaokul (ilköğretim ikinci kademe) ve ortaöğretim programlarında 8. ve 11. sınıflarda okutulan T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük derslerinin yanı sıra 7. sınıfta okutulan Milli Tarih ve 10. sınıf Tarih derslerinde de 1. Dünya Savaşı konusunun öğretilmesi öngörülmüyordu. Dolayısıyla bu programlar doğrultusunda hazırlanan ders kitaplarında da ilgili konulara yer veriliyordu. Son dönemde ise 2010 yılında kabul edilen Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programı alışılmış durumdan farklı bir özellik göstermektedir. Bu programa paralel olarak hazırlanan 10. Sınıf Tarih Dersi Öğretim Programı (TTKB, 2011) daha önce İnkılap Tarihi derslerinde okutulan Birinci Dünya Savaşı konusuna yer verirken Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Ders Programı (TTKB, 2012) Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye ve II. Dünya Savaşı konusunu içermiştir. Bu nedenle 2010 sonrasında okutulan İnkılap Tarihi derslerinin kapsamının eskiye nazaran sınırlandırıldığı söylenebilir.

Yukarıda bahsi geçen öğretim programlarının tamamı kronolojik bir anlayış gözetilerek hazırlanmıştır. Hangi öğretim kademesinde okutulursa okutulsun inkılap tarihi derslerinin temel amacı Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuş sürecini hazırlayan ulusal ve uluslararası gelişmeleri, Millî Mücadele sürecini, cumhuriyetin kuruluşunu, bu dönemde gerçekleştirilen inkılapları ve Atatürk ilkelerini karşılarına çıkararak öğrencilerde millî kimlik oluşumuna katkıda bulunmak ve

milli kültür kökleri ile ortak miras hakkında farkındalık kazanmalarını sağlamaktır (TTKB, 2000: 11). Kronolojik bir anlayışla hazırlanması nedeniyle inkılap tarihi konularının ya Mustafa Kemal'in hayatı ile ya da 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti ve Dünya konularıyla başlatıldığı görülür. Dolayısıyla, nedenleri, gelişim süreci ve sonuçları ile Birinci Dünya Savaşı konusu, bu dersler kapsamında öğrencilerin karşısına çıkarılmaktadır. Bu çalışmanın konusu oluşturan Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi de bu dersler kapsamında ele alınması öngörülen konulardır. Ancak, ortaöğretim programlarında yapılan en son değişiklikler neticesinde Birinci Dünya Savaşı konusu 10. sınıf tarih dersi kapsamına alınmış, Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programının ikinci ünitesi 'Millî Mücadele'nin Hazırlık Dönemi'nin 2. kazanımında da aynı konuya değinilerek söz konusu iki ders arasında bağlantı kurulmuştur.

İlgili öğretim programları incelendiğinde iki farklı durumla karşılaşılmaktadır. 2006 yılı öncesinde hazırlanan öğretim programları, diğer derslerde olduğu gibi İnkılap Tarihi dersi programında da önce ilgili dersin amaçlarını, bu amaçların gerçekleştirilmesine yönelik açıklamaları ve dersin ünite veya bölümleri ile her bir ünite de işlenmesi öngörülen konuları içermektedir. Bu bağlamda ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim programlarında Birinci Dünya Savaşı konusuna yer verildiği ve her üç öğretim kademesinde de bu konu ele alınırken 'özellikle Çanakkale Muharebeleri üzerinde durulacaktır' (TD, 1981a: 207 ve 209; TD, 1981b: 249) uyarısında bulunulmuştur.

2006 yılı sonrasında hazırlanan ve teorik olarak yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına dayandırılan ilköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programında önce Türk Millî Eğitiminin genel amaçları, 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin genel amaçları ve programın uygulanmasıyla ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Daha sonra ise öğretilmesi öngörülen içerik ünitelere bölünmüş bir biçimde kazanım adı verilen ve her biri ayrı bir öğrenme hedefini ifade eden cümleler halinde sunulmuştur (TTKB, 2010a). Ayrıca her bir kazanımın öğretilmesine yönelik etkinlik örneklerine ve açıklamalara da yer verilmiştir. Bu programın 'millî Uyanış: Yurdumuzun İşgaline Karşı Tepkiler' adlı 2. ünitesinin 1. kazanımı 'I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin durumunu, topraklarının paylaşılması ve işgali açısından değerlendirir.' ifadesiyle Birinci Dünya Savaşı konusunu öğretmen ve öğrencilere sunmaktadır (TTKB, 2010a).

Aynı yaklaşımla hazırlanan Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programının ikinci ünitesi ‘Millî Mücadele’nin Hazırlık Dönemi’nde ‘Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti’nin durumunu değerlendirir’ kazanımına yer verilirken (TTKB, 2010a), 10. Sınıf Tarih dersi öğretim programının 5. Ünitesi: En Uzun Yüzyıl (1800-1922)’ın 17. kazanımında ise ‘I. Dünya Savaşı’nın sebep ve sonuçlarını kavrar’ ifadesine yer verilmiş, açıklamalar kısmında da ‘Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nda mücadele ettiği cephelere yer verilecektir’ denilmiştir (TTKB, 2011).

Öğretim programları üzerinde yapılan inceleme ilk, orta ve yükseköğretim seviyelerinde okutulan inkılap tarihi derslerinde Birinci Dünya Savaşı konusuna yer verildiği ve bu kapsamda özellikle Çanakkale savaşları ve zaferinin ağırlıkla ele alındığını göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin savaştığı cephelerden biri olan Irak Cephesi ve Kutü’l-Amâre Zaferi’ne ise hiç değinilmediği görülmüştür. Türk tarihinde önemli bir yeri olan Irak Cephesi ve Kutü’l-Amâre Zaferi’nin öğretim programları esas alınarak hazırlanan ders kitaplarına nasıl yansıtıldığı ise bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda ilk, orta ve yükseköğretim düzeyinde okutulan ve çalışma kapsamında ulaşılabilen 40 ders kitabında Irak Cephesi ve Kutü’l-Amâre Zaferi’ne ne kadar yer verildiği ve konunun nasıl ele alındığı incelenmiştir.

Yöntem

Nitel araştırma yöntemleri esas alınarak tasarlanan bu çalışmada ortaokul, lise ve üniversite seviyelerinde okutulan ve ulaşılabilen ders kitapları doküman incelemesine tabi tutulmuştur. Doküman incelemesi, herhangi bir araştırmada o araştırmanın amaç ve kapsamı dışında hazırlanan belgelerin gerçekliklerinin kontrol edildiği, içeriklerinin analiz edildiği ve çalışmanın amacı doğrultusunda çeşitli çıkarımların yapıldığı bir araştırma yöntemidir (Anderson, 1997). Çalışma kapsamında ulaşılan ders kitaplarının Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi ve Kutü’l-Amâre Zaferi ile ilgili kısımları belirlenmiş ve bu kısımlar üzerinde betimsel içerik analizi yapılmıştır. Aşağıdaki Tablo 1’de incelenen ders kitaplarının öğretim seviyelerine göre dağılımı görülmektedir.

Tablo 1. İncelenen Ders Kitaplarının Öğretim Seviyelerine Göre Dağılımı

Ortaokul	Lise	Üniversite	Toplam
10	12	18	40

Ulaşılan ders kitaplarının 1. Dünya Savaşında Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi ile ilgili kısımları birkaç kere okunduktan sonra kitapların sahip oldukları ortak içerik özellikleri ve çalışmanın amaçları doğrultusunda analiz süreci için dört ana kategori ve bu kategorilerden birine ait üç de alt kategori belirlenmiştir. Çalışma kapsamına dâhil edilen bütün ders kitapları bu kategoriler dikkate alınarak araştırmacılar tarafından yeniden incelenmiş ve aşağıda sunulan bulgular elde edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde incelenen ders kitaplarından elde edilen bulgular öğretim kademeleri dikkate alınarak üç başlık altında sunulmuştur.

İlköğretim Ders Kitaplarında Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi

Çalışma kapsamında ilköğretim ikinci kademe ya da ortaokul 8. Sınıf seviyesinde okutulan 10 Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabına ulaşılmıştır. 1989 ile 2015 yılları arasında yayınlanmış olan bu ders kitaplarının 3 tanesi hali hazırda okullarımızda okutulmakta olan kitaplardır. Bu kitapların ilgili kısımları incelendiğinde Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'ne ayrılan yerin çok kısıtlı olduğu ve bu cepheden 1 cümle ile 8 cümle arasında değişen kapsamda bahsedildiği görülmüştür. Irak Cephesi konusuna ayrılan yerle ilgili olarak değinilmesi gereken bir başka husus da MEB tarafından yayınlanan ve 1989 yılından 2006'ya kadar okutulan bir ders kitabının içeriğinin neredeyse hiç değişmemiş olmasıdır (Şenünver vd, 1989-1999; Şenünver vd, 2000-2004; 2005-2006). Kitabın 2000-2004 yılları arasındaki baskılarında adı öğretim programındaki değişikliğe istinaden kısmen değiştirilmiş, yazar sayısında bir artış olmuş, ancak konuyla ilgili içeriği değişmemiştir. 2005 ve 2006 yıllarında yapılan baskılarda ise konuyla ilgili içeriğe İngiliz kuvvetleri kastedilerek, *"Bir süre sonra Musul bölgesini tamamen ellerine geçirdiler"* cümlesi eklenmiştir (Şenünver vd, 2005-2006: 28). Kutü'l-Amâre Zaferi ise bu kitaplarda çok daha sınırlı olarak değinilen bir detay gibi sunulmuştur. İncelenen 10 kitaptan 2'si Kut Zaferi'ne hiç değinmezken, birinde yalnızca bu zafer sırasında Osmanlı kuvvetlerine komuta

eden Halil (Kut) Paşa'nın adı verilirken, zafere en ayrıntılı yer veren ortaokul kitaplarının bile 2 cümle ile yetindikleri tespit edilmiştir.

Ders kitaplarının Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi konusunda sergiledikleri bir diğer özellik ise 2010 yılı öncesinde yayınlanan kitapların bu konuyla doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan herhangi bir görsel materyal, tarihi belge veya kaynak içermemeleridir. Son yıllara ait üç kitapta ise konuya özel olmasa bile Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheleri gösteren haritalara yer verilmiş olması; hatta bu kitaplardan birinde tarihî bir delil niteliğinde olan bir mektuptan yapılan bir alıntıya yer verilmesi yakın zamanlarda ders kitabı tasarım ve yazımında kaydedilen bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Tablo 2. İncelenen İlköğretim (Ortaokul) Ders Kitaplarında Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi

Kitap	Irak Cephesi İçerik	Kutü'l-Amâre Zaferi İçerik	Görsel Materyal ve okuma parçaları	İçeriğin detayları			Takımların perspektif
				Amaç	Gelişim	Sonuç	
Başol vd. (2013)	İstatistikî bilgi, 3 cümle ve, 1 alıntı (Townshend)	İstatistikî bilgilerde Halil Paşa'nın adı	Osmanlı savunma cephelerine dair harita, Kısa alıntı	Yok	Basra'nın işgali, İngilizlerin Selmanpak'ta durdurulması	Yok	Betimsel (tasvirici)
Kara (1990)	1 cümle	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	?
Şahin (2001)	1 paragrafta 8 cümle	2 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından nedenleri	Basra'nın işgali Kut kuşatması, İngilizlerin ilerlemesi	Kerkük'ün işgali	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Şenünver vd. (1989-1999)	2 paragraf 7 cümle	1 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçeleri	İngilizlerin Güney Irak'a asker çıkarmaları, Kut zaferi	İngilizlerin Bağdat'a doğru ilerleyişi	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Şenünver vd. (2000-2004)	2 paragraf 7 cümle	1 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçeleri	İngilizlerin Güney Irak'a asker çıkarmaları, Kut zaferi	İngilizlerin Bağdat'a doğru ilerleyişi	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Şenünver vd. (2005-2006)	2 paragraf 8 cümle	1 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçeleri	İngilizlerin Güney Irak'a asker çıkarmaları, Kut zaferi	İngilizlerin Bağdat'ı ve Musul'u almaları	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Tekin-Turhal (1994)	1 cümle	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	?
Tüysüz (2015)	1 paragrafta 5 cümle	1 cümle	Osmanlının savaştığı cephelere dair 1 harita	Cephenin açılmasının Osmanlı ve İngilizler açısından gerekçeleri	Selmanpak muharebeleri, Kut kuşatması, İngiliz ilerlemesi	Bağdat ve Musul'un işgali	Kısmi bir Osmanlı bakış açısı
Ülker (2014)	1 paragrafta 6 cümle	2 cümle	Osmanlının savaştığı cephelere dair 1 harita	Cephenin açılmasının İngilizler açısından nedenleri	Basra'dan Bağdat'ın işgaline kadar	Kerkük'ün işgali ve Musul'a yaklaşılması	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Yavuz (2006)	2 paragrafta 8 cümle	2 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından nedenleri	Basra'dan Bağdat'ın işgaline kadar	Irak petrolleri	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)

Tablo 2’de görüldüğü üzere, ders kitaplarında Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi ve Kutü’l-Amâre Zaferi konusuna ayrılan içeriğin detayları üç alt kategoride incelenmiştir. Cephenin hangi amaç, neden ve gerekçeler doğrultusunda açıldığı hususunda incelenen kitapların 3’ünde herhangi bir bilgi verilmezken, 6 kitapta cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçelerine değinilmiştir. Bunlardan birinde yer alan ifade şöyledir: “*Bu cephe, İngilizler tarafından Abadan ve Musul petrollerini korumak, Ruslarla birleşerek Türk kuvvetlerinin İran’a girip Hindistan’ı tehdit etmesini önlemek amacıyla açılmıştır*” (Ülker, 2014: 23). Bir kitapta ise, İngiliz gerekçelerine ilave olarak cephenin açılmasıyla ilişkili Osmanlı politikalarına da kısaca değinilmiştir. Öte yandan ele alınan kitapların ikisinde cephede meydana gelen gelişmelere hiç değinilmemiştir. Diğer kitaplarda ise en çok bahsi geçen olaylar İngilizlerin Basra’ya asker çıkarmaları (6), kuzeye doğru ilerlemeleri (3), Selmanpak muharebeleri (2), Kutü’l-Amâre kuşatması ve zaferi (5) ve Bağdat’ın işgalidir (2). Kitaplardan 3’ü cephedeki mücadelelerin nasıl sonuçlandığı hakkında hiçbir bilgi vermezken, 2’si konuyu İngilizlerin Bağdat’a doğru ilerlemesiyle, 2’si Bağdat ve Musul’un işgaliyle, 1’i Kerkük’ün işgaliyle, 1’i Kerkük’ün işgali sonrasında Musul’a yaklaşımlarıyla ve 1’i de Irak petrollerinden bahsederek sonuçlandırmıştır.

Ders kitaplarında Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi ve Kutü’l-Amâre Zaferi konusunu dile getirirken yazarların takındıkları tavır ya da diğer bir ifadeyle tarihsel perspektif de incelenmiştir. Kitaplardan ikisinin bu konudaki içeriği yok denecek kadar sınırlı olduğundan onlar bu incelemeye dâhil edilmemiştir. Geri kalan kitapların 7’si konuyla ilgili gelişmeleri tasvir etmeyi ve bu süreçte tarafsız veya objektif bir bakış açısını benimsemişlerdir. “*Kasım 1914’te Basra’yı ele geçiren İngilizler, kuzeye doğru harekete devam ettiler. Kutulamare ve Aziziye’ye kadar ilerleyen İngiliz kuvvetleri Selmanpak önlerinde durduruldu*” (Başol vd.: 33) alıntısında da görüldüğü üzere İngilizleri durduranların kim olduğu dile getirilmediği gibi, burada yazılanlardan savaşın taraflarından birinin bu ders kitaplarının muhatabı olan öğrencilerin ataları olduğunu çıkarmak bile mümkün görünmemektedir. Bir kitap da ise “*Irak’ta bulunan Türk ordusu kuzeye doğru ilerleyen İngilizleri Selman-ı Pak Muharebelerinde durdurmayı başardı. Ardından da onları Kut’ul-Amare denilen yerde kuşatarak Townshend (Tavnzınd) ile birlikte teslim aldı*” (Tüysüz, 2015: 28) ifadesinde görüldüğü gibi sınırlı da olsa gelişmeler Türk-Osmanlı bakış açısıyla dile getirilmeye çalışılmıştır.

Ortaöğretim Ders Kitaplarında Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi

Ortaöğretim seviyesinde okutulan toplam 12 ders kitabı incelemeye dâhil edilmiş olup bunların 4'ü T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı diğerleri ise tarih ders kitabıdır. Bu dokümanların Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi konusu ile ilgili genel içeriklerinin 1 cümle ile 8 cümle arasında değiştiği ve inkılap tarihi kitaplarının diğerlerine nazaran konuya daha etraflıca yaklaştığı görülmüştür. Bu kitaplardan 2'sinde Kutü'l-Amâre Zaferi'ne hiç değinilmezken, 2'sinde bu olaydan üstü örtülü bir şekilde (isim verilmeden bahsedildiği, 6 kitapta konunun 1'er cümleyle, 2'sinde ise 3 cümleyle anlatıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla konunun lise kitaplarında ele alınışının ortaokul kademesine göre çok da farklılaşmadığı söylenebilir. İncelenen kitapların yalnızca birinde yer alan ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheleri gösteren harita (Komisyon, 2015: 22) konu ile ilgili olarak lise ders kitaplarında yer alan yegâne görsel materyal veya otantik bilgi kaynağı olarak değerlendirilebilir.

Tablo 3. İncelenen Ortaöğretim(Lise) Ders Kitaplarında Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi

Kitap	Irak Cephesi İçerik	Kutü'l-Amâre Zaferi İçerik	Görsel Materyal ve okuma parçaları	İçeriğin detayları			Takınılan perspektif
				Amaç	Gelişim	Sonuç	
Akđin vd. (2008)	2 paragraf 8 cümle	3 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Basra'nın işgali, Selmanpak ve Kut muharebeleri, İngiliz ilerlemesi	Bağdat'ın işgali	Genelde tarafsız ve betimsel bir anlatım
Bircan (1990)	1 cümle	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	?
Demirel (1995)	2 paragraf 8 cümle	3 cümle	Yok	Yok	Süleyman Askeri'nin faaliyetleri, Kut zaferi	Bağdat'ın işgal,	Genelde tarafsız ve betimsel bir anlatım
Ergezer (1990)	2 paragraf 7 cümle	1 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Kutü'l-Amâre kuşatması, Bağdat'ın işgali	Kerkük'ün işgali	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Komisyon (1933)	1 cümle	1 cümle	Yok	Yok	12000 kişilik İngiliz Kuvvetinin Kut'ta esir alınması	Yok	Türk-Osmanlı bakış açısı
Miroğlu-Halaçoğlu (1990)	3 cümle	1 cümle	Yok	İngilizlerin Bağdat'ı almak istemeleri	Kuvveti Kutü'l-Amâre kuşatması	Osmanlının Araplarla da mücadele etmesi	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Mumcu (1992)	1 paragraf 8 cümle	1 cümle (örtük)	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Basra Çıkarması, 1915-16 yenilgileri	Kuzey Irak'ın işgali	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Su ve Mumcu (1990)	6 cümle	1 cümle (örtük)	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Basra Çıkarması, 1915-16 yenilgileri, Kuzey Irak'ın işgali	1918'de Musul'un işgali	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Turan vd. (2015)	2 paragrafta 5 cümle	1 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Basra çıkarması, Kut yenilgisi, Bağdat'ın işgali	Kerkük'ün işgali	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Ürküt (2015)	3 paragrafta 7cümle	1 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından nedenleri	Güney Irak'ın işgali, Kut kuşatması, Bağdat'a yürüyüş	Güney Irak'taki petrol yataklarının İngilizlere geçmesi	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Yılmaz (2014)	2 paragrafta 4 cümle	1 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Basra çıkarması, Kut kuşatması Bağdat'ın işgali	Kerkük'ün işgali	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Komisyon (2015)	Harita üzerindeki kutuda 2 cümle	Yok	Osmanlının savaştığı cephelere dair 1 harita	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Yok	Bağdat ve Kerkük'ün işgali	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi ile ilgili olarak ders kitaplarında yer alan bilgilerin detaylarına bakıldığında 3 kitapta cephenin açılmasının gerekçe veya nedenlerine hiç değinilmediği, geri kalan 9'unda ise İngilizler açısından cephenin açılmasının gerekçelerinin sıralandığı belirlenmiştir. Kitapların 2'si cephede meydana gelen gelişmelere hiç yer vermezken diğerlerinde İngilizlerin Basra çıkarması (6), Süleyman Askeri Bey'in faaliyetleri (1), Selmanpak ve Kut muharebeleri ya da İngilizlerin 1915-16 yenilgileri (2), Kutü'l-Amâre kuşatması, 12000 kişilik İngiliz kuvvetinin esir alınması ve Kut Zaferi (9) İngilizlerin Irak'ın kuzeyine doğru ilerleyişleri (3) ve Bağdat'ın işgali konularından bahsedilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yazdırılan son inkılap tarihi ders kitabında ana metinde hiç değinilmeyen Irak Cephesi'ndeki gelişmeler hakkında yalnızca harita üzerine yerleştirilen bilgi kutusundaki *"Bağdat ve Kerkük'ü alan İngilizler başarılı oldu"* (Komisyon, 2015: 22) cümlesi konuya artık neredeyse hiç yer verilmeyeceği endişesine yol açmaktadır. Cephedeki mücadelelerin nasıl sonuçlandığına 2 kitapta hiç konu edilmezken, 2'sinde Bağdat'ın işgaliyle, 1'inde Bağdat ve Kerkük'ün işgaliyle, 3'ünde cephenin Kerkük'ün işgaliyle, diğer birinde ise 1918'de Musul'un işgaliyle kapandığına yönelik özet bilgiler sunulmuştur. Öte yandan ders kitaplarından biri cephedeki mücadelelerin sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin isyan eden Araplarla mücadele etmek zorunda kalmasını gösterirken bir diğeri Güney Irak'taki petrol yataklarının İngilizlerin eline geçmesi hususuna vurgu yapmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi konusunu ele alırken ders kitabı yazarlarının sahip oldukları bakış açısı incelendiğinde neredeyse bütün lise kitaplarında tarihsel sürece aynı perspektiften bakıldığı ve gelişmeleri mümkün olduğunca tarafsız bir bakış açısıyla ve özet bir biçimde tasvir etmeye çalıştıkları tespit edilmiştir. *"Irak'ın güneyini işgal eden İngiliz kuvvetleri hızla kuzeye doğru hareket etti. Ancak Türkler Kutü'l-Amâre'de büyük bir direniş gösterdi ve General Townshend (Tavşint) komutasında büyük bir kuvvet Türk birlikleri tarafından esir alındı"* (Ürküt, 2015: 43) cümlelerinde de görüldüğü üzere ders kitabı yazarı tarihi gelişmelere yapabildiğince dışarıdan bakmaya çalışmaktadır. Metinde 'Türkler'den herhangi bir millet gibi söz edilmiş, İngiliz komutanın adından bahsedilmiş, ancak direniş olarak ifade edilen kuşatma sürecinde Türk ordusunun başında bulunan komutana hiç değinilmemiştir. Nesnellik kaygısıyla takınılan bu bakış açısının öğrencileri kendi geçmişlerine yabancılaştırdığı gibi tarihî konula-

ra olan ilgilerini de olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. İncelenen ortaöğretim ders kitaplarından yalnızca birinin konuya Osmanlı-Türk bakış açısıyla yaklaştığı görülmüştür. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından cumhuriyetin ilk yıllarında yazdırılan 4 ciltlik tarih kitaplarının 3. cildinde yer alan *“Irakın kızgın çöllerinde, her türlü harp vasıtalarının yoksulluğu içinde uğraşan 300 kadar silahlı Türk, 1200 kişilik bir İngiliz kuvvetini Kutülemarede esir aldı”* (Komisyon, 1933: 308) cümlesi bu bakış açısını yansıtmaktadır.

Yükseköğretim Ders Kitaplarında Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi

Bu araştırma kapsamında yükseköğretim düzeyinde okutulan toplam 18 kitap incelenmiştir. Bunların 16'sı doğrudan ön lisans ve lisans programlarında okutulan Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersleri için hazırlanmış kitaplardır. Biri, Türk inkılabını çok daha etraflıca ele alan bir akademik çalışma iken (Bayur, 1991), diğeri de 20. Yüzyıldaki gelişmeleri el alan bir başka bilimsel çalışmadır (Armaoğlu, 1997). Tablo 4'teki veriler incelendiğinde yükseköğretim ders kitaplarında Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi konusuna ayrılan yerin 2 ile 16 cümle arasında değiştiği görülmektedir. Oysa aynı konu Bayur'un eserinde 36 sayfalık kapsamlı bir içerikle sunulmuştur. İncelenen kitapların 3'ünde Kutü'l-Amâre Zaferi'ne hiç değinilmemiş diğerlerinde ise konudan 1-6 cümle arasında değişen bir kapsamda bahsedilmiştir. Bayur ise kuşatma ve zaferi 6 sayfada ele almıştır. 13 kitapta konuyla ilgili detaylar sunulurken herhangi bir görsel materyal kullanılmamış, birinci veya ikinci el herhangi bir tarih kaynağına atıfta bulunulmamış, yani anlatılanlar hiçbir şekilde desteklenmemiştir. Bir kitabın konuyla ilgili kısmında 1, bir başkasında 2 ve diğer birinde de 3 atıfa yer verilirken, Bayur'un eserinde ise 33 dipnot bulunmaktadır. Yükseköğrenim seviyesindeki kitapların yalnızca birinde Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelere dair 1 haritaya yer verilmiştir (Doğanay ve Açıkşes, 2009).

Tablo 4. İncelenen Yükseköğretim Ders Kitaplarında Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi

Kitap	Irak Cephesi İçerik	Kutü'l-Amâre Zaferi İçerik	Görsel Materyal ve okuma parçaları, referans	İçeriğin detayları			Takınılan perspektif
				Amaç	Gelişim	Sonuç	
Acun (2009) Siyasal	2 paragraf 14 cümle	6 cümle	Yok	Bölgenin önemi, Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Basra'nın işgali, Selmanpak muharebeleri, Kut zaferi, Bağdat'ın işgali	Osmanlı'nın sıcak, salgınlar, açlık, propaganda vb. ile mücadelesi	Genelde tarafsız ve betimsel bir anlatım
Akyüz vd. (1997)	1 paragraf 2 cümle	1 cümle *	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Genel olarak Osmanlı direnişi ve Kut zaferi	İngilizlerin galibiyeti	Özet bir betimleme
Alpargu vd. (2009)	1 paragraf 5 cümle	1 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Basra'nın işgali, Kut zaferi,	İngilizlerin Bağdat'a girmesi	Özet bir betimleme
Armaoğlu (1997)	2 paragraf 6 cümle	Yok	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Basra ve Kut'u işgali, Selmanpak muharebeleri,	İngilizlerin Kutü'l-Amâre'ye çekilmesi	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Aybars (1995)	3 paragraf 19 cümle	3 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Basra ve Kut'un işgali, Kut zaferi, İran'daki gelişmeler ve Irak'a yansımaları	Bağdat'ın işgali, Osmanlı'nın sıcak, salgınlar, propaganda vb. ile mücadelesi	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Bakacak (2011)	5 farklı paragrafta 9 cümle	2 cümle	3 dipnot	Yok	Basra'nın işgali, Kut zaferi, Sykes-Picot Ant, Bağdat'ın işgali	Irak cephesindeki nihai yenilgi	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Baykara (2009) IQ	1 paragraf 7 cümle	3 cümle	Yok	Yok	Kut zaferi, İngiliz ilerleyişi, Kut ve Bağdat'ın düşmesi	Mondros'a kadar Musul'un elde tutulması	Osmanlı-Türk bakış açısı
Bayur (1991)	36 sayfa	6 sayfa	33 dipnot	Cephenin açılmasının İngilizler ve Osmanlı Devleti açısından nedenleri ile yerel halkın durumu	Cephenin özellikleri, S. Askeri Bey'in faaliyetleri, yerel halkın tepkileri, kut kuşatması ve zaferi, Bağdat'ın işgali	Musul'un işgali	Genelde tarafsız ve oldukça ayrıntılı bir tasvir, Osmanlı ordularına yönelik övgüler

Kitap	Irak Cephesi İçerik	Kutü'l-Amâre Zaferi İçerik	Görsel Materyal ve okuma parçaları, referans	İçeriğin detayları			Takınılan perspektif
				Amaç	Gelişim	Sonuç	
Çapa-Çiçek (1995)	1 paragraf 4 cümle	Yok	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	İngilizlerin Basra'yı işgali, Kutü'l-Amâre'yi almaları ve Selmanpak muharebeleri	Selmanpak muh. sonrasına yer verilmemiş	Özet bir betimleme
Çelebi (2007)	1 paragraf 11 cümle	2 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi, Osmanlı yönetiminin beklentileri	Basra, Nasırıye ve Kut'un işgali, Kut zaferi, Bağdat'ın düşmesi, Gelişmelerin Osmanlıya yansımaları	Musul'un işgali, Osmanlı yenilgisinin gerekçeleri: sıcak salgın hastalıklar ve açlık	Osmanlı-Türk bakış açısı
Doğanay-Açıkses (2009)	1 paragraf 4 cümle	1 cümle	Osmanlı'nın savaştığı cephelere dair 1 harita	Cephenin açılmasının İtilaf devletleri açısından gerekçesi	Cephedeki genel gidişat ve Kut zaferi	İngiliz ilerlemelerine rağmen Rusya'ya yardımın önlenmesi	Osmanlı-Türk bakış açısı
Eroğlu (1990)	1 paragraf 5 cümle	1 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	İngilizlerin Kut ve kuzeyine doğru ilerlemeleri, Kut zaferi	Bağdat'ın işgali	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Keskin vd. (2001)	2 paragraf 7 cümle	1 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Kut'un işgali, Selmanpak muharebeleri, Kut zaferi, Bağdat'ın işgali	Osmanlı taarruzunun sürdürülmesi ve Bağdat'ın işgali	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Kurtcephe-Beden (2006)	2 paragraf 8 cümle	3 cümle	1 dipnot	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	Basra'nın işgali, Kut kuşatması ve zaferi, Bağdat'ın işgali	İngilizlerin Bağdat'ı alması	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)
Öztürk (2005)	1 paragraf 13 cümle	1 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	S. Askeri'nin faaliyetleri, Nasırıye ve Kut'un düşmesi, Selmanpak muharebeleri, Kut zaferi, Bağdat'ın düşmesi	Mondros'un imzasına kadar Musul'un elde tutularak Misak-ı Milliye dahil edilmesinin sağlanması	Genel bir Osmanlı-Türk bakış açısı
Turan vd. (2003)	1 paragraf 7 cümle	2 cümle	Yok	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi	İngiliz ilerleyişi, Kut zaferi, Bağdat'ın düşmesi	Mondros'a kadar Musul'un elde tutulması	Tarafsız ve betimsel (tasvirici)

Kitap	Irak Cephesi İçerik	Kutü'l-Amâre Zaferi İçerik	Görsel Materyal ve okuma parçaları, referans	İçeriğin detayları			Takımın perspektif
				Amaç	Gelişim	Sonuç	
Yalçın vd. (2000)	3 paragraf 16 cümle	2 cümle	2 dipnot	Cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçesi, Osmanlı yönetiminin beklentileri	Basra ve Kurna'nın işgali, S. Askeri'nin faaliyetleri, Nasırıye ve Kut'un düşmesi, Selmanpak muharebeleri, Kut zaferi, ve Bağdat'ın düşmesi	Musul'un işgali, Osmanlı yenilgisinin gerekçeleri: sıcak salgın hastalıklar, açlık ve Arap kabilelerinin saf değiştirmesi	Genel bir Osmanlı-Türk bakış açısı
Yıldız (2008) Nobel	1 paragraf 3 cümle	Yok	Yok	Yok	Selmanpak muharebeleri	Kutü'l-Amâre ve Bağdat'ın işgali	Özet bir betimleme

İncelenen kitapların Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi ile ilgili detaylarına bakıldığında 3 kitapta cephenin açılması ile ilgili amaç, neden veya gerekçelere hiç yer verilmediği; 10 kitapta yalnızca cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçelerine değinilirken birinde ise daha kapsamlı olarak İtilaf Devletleri açısından cephenin açılma gerekçeleri verilmiştir. Geri kalan 4 kitapta da yine cephenin açılmasının İngilizler açısından gerekçelerine değinilmiştir. Bu dört kitabın biri İngiliz gerekçelerine ilave olarak Osmanlı gerekçeleri ve yerel halkın durumuna; bir kitapta bölgenin ekonomik ve jeopolitik önemine, bir başkası ise Osmanlı yönetiminin yerel halkın cihat çağrısına uyacağı yönündeki beklentisine vurgu yapılmıştır. Cephede meydana gelen gelişmeler incelenen kitaplarda farklı kapsam ve detaylarda ele alınmıştır. Cephenin özellikleri, İngiliz propagandaları ile hilafet makamının cihat ilan etmesinin yerel halk üzerindeki etkileri yalnızca Bayur tarafından tartışılmıştır. Diğer gelişmeler ise sırasıyla Süleyman Askeri Bey'in faaliyetleri 2, Basra'ya asker çıkarılması ve işgali 9, Kurna'nın işgali yalnızca 1, Kutü'l-Amâre'nin işgali 7, Nasırıye'nin işgali 3, Selmanpak muharebeleri 6, Kutü'l-Amâre kuşatması ve zaferi 15, Kut'un düşmesi ve İngilizlerin kuzeye ilerlemesi 6, Bağdat'ın işgali 10, Sykes-Picot Antlaşması 1, İran'daki gelişmeler ve Irak'a yansımaları 1 ile cephedeki gelişmelerin Osmanlı'ya yansımaları ve Yıldırım Orduları'nın kurulması 1 kitapta değinilen konuları oluşturmaktadır. İncelenen kitapların 3'ünde ise cephede yaşananlar hiç detaya girilmeden genel gidişat şeklinde özetlenmiştir.

Cephedeki mücadelelerin nasıl sonuçlandığı hususunu bir kitap İngilizlerin

galibiyeti şeklinde sunarken, 4'ü Osmanlı'nın yenilgisi şeklinde vermiş ve bunun gerekçesi olarak da Osmanlı ordularının sıcak, salgın hastalıklar, açlık, cephane yokluğu, İngiliz propagandası ve Arap kabilelerini saf değiştirmesiyle mücadele etmek zorunda kalmasını göstermiştir. Kitapların 5'inde yer alan ifadeler, cephe-deki mücadelelerin Bağdat'ın işgaliyle sona erdiği izlenimi vermektedir. 6 ders kitabı ise cephe-deki gelişmeleri Musul'un İngilizlerin eline geçmesiyle sonlandırırken, bunlardan 3'ü Mondros'un imzasına kadar Musul'un elde tutulmasının Türk tarafı açısından bir başarı olarak değerlendirmiştir. Bu kitaplardan biri de *“Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim günü Musul henüz İngilizlere geçmiş değildi. Musul o günkü uluslar arası hukuka da aykırı bir biçimde Mütarekeden sonra işgal edildi. Bundan dolayıdır ki Türkiye, Musul'u Misak-ı Milli sınırları içinde kabul ederek, 1926 yılına kadar burayı geri almak için mücadele etti”* (Öztürk, 2005: 87) cümleleriyle bu başarının daha sonraki süreçte Musul'un Misak-ı Milli sınırları içinde kabul edilmesini sağladığına vurgu yapmıştır.

Konunun işlenişinde yazarlarının bakış açılarına bakıldığında, incelenen 18 kitabın 4'ünde konuya çok az bir yer ayrıldığı ve gelişmelerin özet bir tasvirine yer verildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu 4 kitapla ilgili olarak yazarların takındıkları perspektif hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. 10 kitapta ise yazarların Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Kutül-Amâre Zaferi konusunu tarafsız bir bakış açısıyla tasvir ettikleri söylenebilir. Bu kategorideki kitaplardan birinde geçen, *“Selman-Pak'da kuvvetli bir savunma hattı kuran Türk kuvvetleri İngilizlere ağır kayıplar verdirdiler. Kuvvetlerinin üçte birini kaybeden İngilizler tek-rar Kut-al-Amara'ya çekilmek zorunda kaldılar”* (Keskin vd, 2001: 85) cümleleri yazarların dile getirilen geçmişe nereden baktıkları ve dolayısıyla okuyucuda nasıl bir etki uyandırmak istedikleri hakkında bir ipucu vermemektedir. Bu da benzeri bir anlatım tarzını kullanan yazarların tarafsızlık veya nesnellik kaygısıyla hareket ettiklerini göstermektedir. Konuyu ele alış tarzını bu kategori içinde değerlendirdiğimiz Bayur (1991), zaman zaman Osmanlı ordularının feraset, cesaret ve fedakârca mücadelelerine yönelik övgü dolu ifadeler kullanmış ve diğer yazarlardan farklı bir bakış açısına sahip olduğunu göstermiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi konusunun ilk, orta ve yükseköğretim ders kitaplarında nasıl sunulduğu ele alınmış ve toplam 40 ders kitabı incelenmiştir. Araştırma bulguları ders kitaplarının birçoğunda Birinci Dünya Savaşı'ndaki Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi konularının çok sınırlı bir yer ayrıldığını göstermektedir. Konuya ilköğretim kitaplarında ayrılan yer neredeyse ortalama 2-3 cümleyle iken, lise ve üniversite seviyesinde kademeli olarak artan içeriğin 15 cümle gibi bir kapsama ulaştığı, bunun da yine oldukça kısıtlı olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan bir diğer sonuç ise bu konuların Birinci Dünya Savaşı'nın genel gelişimi ve sonuçlarıyla çok sınırlı olarak ilişkilendirildiğini ya da hiç ilişkilendirilmediğini göstermektedir. Ayrıca bu konuların sunulduğu ders kitabı sayfalarının birçoğunda sözlü, yazılı ya da görsel herhangi bir tarihsel kanıtı yer verilmediği, içeriğin harita, resim vb bir görselle desteklenmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Kitaplarda Birinci Dünya Savaşı'ndaki Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi'ne ayrılan yerin sınırlı olması, konuyla ilgili gelişmelerin oldukça özet bir biçimde ve hatta bazı ders kitaplarında sadece birkaç olayın başlık olarak, anlatılması sonucunu doğurmuştur. Bu da konu hakkında verilen bilgilerin incelenen kitapları okuyan öğrencilerin yalnızca olup bitenlerden haberdar olmasını sağlayabilir. Verilen bu bilgilerle konunun savaşın sebepleri, diğer cephelerde yapılan mücadeleler ve sonuçları ile Osmanlı-Türk tarihinin gelişim süreciyle ilişkilendirilmesi maalesef mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, öğrencilerin konu hakkında öğrendiklerini mensup oldukları toplum, millet ve ülkenin tarihî gelişimi ve kendi hayatlarıyla ilişkilendirmeleri de ihtimal dâhilinde değildir. Zaten incelenen birçok ders kitabında Birinci Dünya Savaşı'ndaki Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi konularının ele alınışında tarafsız ve nesnel bir betimleme yolu tercih edildiğinden, daha en başından öğrencilere böyle bir fırsatın tanınmadığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Acun, F. (Ed.), (2009), Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.
- Akđin, İ.; Çakmak, M. ve Genç, M. (2008) (4. Bs.), Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Lise 3 Ders Kitabı, İstanbul: MEB Devlet Kitapları.
- Akyüz, Y.; Kocatürk, U.; Bozkurt, G.; Güneş, İ.; Aybars, E.; Çağan, N.; Ergun, M. ve Bilim, C. (1997), Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, (V. Bs.), Ankara: Yükseköğretim Kurulu Yayınları.
- Alpargu, M.; Özçelik, İ. ve Yavuz, N. (2009), (5. Bs.), Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılâp Tarihi, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Anderson, J. (1997). (2. Bs.). ‘Content and text analysis. J.P. Keeses (ed.) Educational Research: Methodology and Measurement: an International Handbook, ss. 340-344 içinde. Oxford: Pergamon.
- Armaoğlu, F. (1992), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt. I: 1914-1980), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aybars, E. (1995), (4. Bs.), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları.
- Bakacak, A. (2011), “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti”, T. F. Ertan (Ed.), Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, ss. 47-71 içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Başol, S.; Yıldırım, T.; Koyuncu, M.; Yıldız, A. ve Evirgen, Ö. F. (2013), (6. Bs.), İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Ankara: MEB Devlet Kitapları.
- Baykara, T. (2009), Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri, (2. Bs.).İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bayur, Y. H. (1991), Türk İnkılabı Tarihi (Cilt: 3, Kısım: 3), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Bircan, O. (1990), Meslek Liseleri İçin Tarih, Ankara: Yalçın Emel Yayınları.
- Burak, D. (2004), Birinci Dünya Savaşı’nda Türk- İngiliz İlişkileri, Ankara: Babil Yayınları.
- Çağatay, N. ve Kaya, M. (2002), Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük 8, Ankara.

- Çapa, M. ve Çiçek, R. (1995), Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi ve Millî Mücadele, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Çelebi, M. (2007), Türk İnkılâp Tarihi, İzmir.
- Demirel, M. (1995), Sağlık Meslek Liseleri İçin Tarih 3, İstanbul: Hatipoğlu Yayınları.
- Doğanay, R. ve Açıkse, E. (2009), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürk İlkeleri, Ankara: Data Yayınları.
- Ergezer, N. (1990), Liseler İçin Tarih 2, Ankara: Ocak Yayınları.
- Eroğlu, H. (1990), Türk İnkılâp Tarihi, Ankara: Savaş Kitabevi.
- Görgülü, İ. (1993), On Yıllık Harbin Kadrosu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İlhan, F. (2015), "Türk'ün Şanlı Tarihinden Bir Kesit: Kutü'l-Amâre Zaferi", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Yıl: 134 Sayı: 425.
- Kara, K. (1990), Millî Tarih Orta 2, İstanbul: Serhat Yayınları.
- Keskin, M.; Yuvalı, A.; Öztürk, A. ve Ekincikli, M. (2001), (2. Bs.). Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Kayseri: Ufuk Yayın ve Dağıtım.
- Komisyon (1933), Tarih III, Yeni ve Yakın Zamanlar, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Komisyon (2015), (6. Bs.), Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Ankara: MEB Devlet Kitapları.
- Kurtcephe, İ. ve Beden, A. (2006), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1, Ankara: Alp Yayınevi.
- Miroğlu, İ. ve Halaçoğlu, Y. (1990), Lise İçin Tarih III, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Mumcu, A. (1992), Kredili Sisteme Göre Liseler İçin Tarih 3, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Özçelik, M. (2015), "Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Türk Basımına Yansımaları", **Electronic Turkish Studies**, 10(9).
- Öztürk, C. (Ed.) (2005), (3. Bs.), İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi, Ankara: Pegem Akademi.
- Sakin, S. (2010), "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)", **Gazi Akademik Bakış**, 4(7).

- Su, M. K. ve Mumcu, A. (1990), (10. Bs.), Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Şahin, M. (2001), İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Ankara: Dörtel Yayıncılık.
- Şenünver, G.; Kesim, H. S.; Turgut, R. ve Akay, A. (1989-1999), (1.-11. Bs.), Ortaokullar İçin Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük III, İstanbul: MEB Devlet Kitapları.
- Şenünver, G.; Kesim, H. S.; Turgut, R.; Akay, A. ve Ercan, N. (2000-2004), (1.-5. Bs.), Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük 8, İstanbul MEB Devlet Kitapları.
- Şenünver, G.; Kesim, H. S.; Turgut, R.; Akay, A. ve Ercan, N. (2005-2006), (1.-2. Bs.), Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük 8. İstanbul MEB Devlet Kitapları.
- T.T.K.B. (1981a), “Türk İnkılâp Tarihi Dersi ile Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi Müfredat Programları”, **Tebliğler Dergisi**, C. 44, no: 2087, ss.207-210.
- T.T.K.B. (1981b), “Temel Eğitim II. Kademe Okulları Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi Dersi Programı”, **Tebliğler Dergisi**, C. 45, no: 2090, ss.249-250.
- T.T.K.B. (1986), “Atatürkçülükle İlgili Konuların Öğretim Programlarına Aktarılması”, **Tebliğler Dergisi**, C. 49, no: 2212, ss.202-248.
- T.T.K.B. (2000), Sosyal Bilgiler, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersleri Programı, Ankara: MEB Yayınları.
- T.T.K.B. (2010a), İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı, Ankara: MEB Yayınları.
- T.T.K.B. (2010b), Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı, Ankara: MEB Yayınları.
- T.T.K.B. (2011), Ortaöğretim 10. Sınıf Tarih Dersi Öğretim Programı, Ankara: MEB Yayınları.
- T.T.K.B. (2012), Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi Öğretim Programı, Ankara: MEB Yayınları.

- Tekin, G. ve Turhal, Y. (1994), Ortaokullar İçin Millî Tarih 2, İstanbul: Ders Kitapları A.Ş.
- Turan, R.; Safran, M.; Yalçın, E. S.; Hayta, N.; Şahin, M.; Çakmak, M. A. ve Dönmez, C. (2003), Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Turan, V.; Genç, İ.; Çelik, M.; Genç, C. ve Türedi, Ş. (2014), (6. Bs.), Ortaöğretim Tarih 10, Ankara: MEB Devlet Kitapları.
- Tüysüz, S. (2015), İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Ankara: Tuna Matbaacılık.
- Ülker, S. (2014), İlköğretim 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Ankara: Semih Ofset S.E.K. Yayınları.
- Ürküt, M. (2015), Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Ankara: Ata Yayıncılık.
- Üzen, İ. (2008), “Türklerin Kutü'l-Amâre Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)”, **Gazi Akademik Bakış**, 2(3).
- Yalçın, D.; Akbıyık, Y.; Akbulut, D. A.; Balcıoğlu, M.; Köstüklü, N.; Süslü, A.; Turan, R.; Eraslan, C. ve Tural, M. A. (2000), Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yavuz, N. (2006), İlköğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük 8, İstanbul: Prizma Yayıncılık.
- Yıldız, Y. (2008), Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Ankara: Nobel Yayınları.
- Yılmaz, A. (2014), Ortaöğretim Tarih 10, Ankara: Ekoyay.

1916 KUTÜ'L-AMÂRE ZAFERİ: KOMUTANLAR VE HAREKÂTIN SONUÇLARI

F. REZZAN ÜNALP*

Özet

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde İngilizlere karşı savaştığı cep-
helerden biri olan Irak Cephesi'ndeki savaş, 6 Kasım 1914'te İngiliz Tuğgeneral
Delamain komutasındaki Hint Sefer Kuvvetinin (6. Poona Tugayı) Şattül-Arap
girişindeki Fav mevkiine çıkmasıyla başladı.

Hindistan yolunun denetimi için hayati önem taşıyan bu harekâtın ilk aş-
masında İngilizler başarı olsalar da 1915 Aralık başlarında Goltz Paşa komuta-
sındaki 6'ncı Ordu, Albay Nurettin'in (Sakallı Nurettin Paşa) yönettiği harekâtla
İngiliz ordusunu Selmanpâk'ta durdurdu, General Townshend ordusuyla bir-
likte Kutü'l-Amâre'ye çekilmek zorunda kaldı. Böylece Türk ve İngiliz tarihin-
de 'Kutü'l Amâre Kuşatması' adıyla bilinen ünlü kuşatma başladı. Her ne kadar
İngiliz tümeninin kuşatmadan kurtulması için Basra'dan Dicle güzergâhıyla iki
ayrı kurtarma birliği gönderilmiş ise de her iki girişimde boşa çıktı. Ayrıca dikkate
şayan olarak, İran sınırının doğu tarafında yardım edebilecek bir Rus kuvvetinin
Kut'tan 240 km. kadar ötede, yani Basra'dan Kut'a daha yakın olması idi.

Bu bildiride; Kutü'l Amâre Savaşı taraf orduların komutanlarının yürüttükle-
ri askerî harekât planları ve sonuçları ile ele alınacak, Türkler tarafından kazanılan
zafere etki eden komutan ve diğer faktörler değerlendirilecektir. Ayrıca Türkler
tarafından kazanılan zaferin her iki komutanın askerî kariyerine olan etkisi de-
ğerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler : Birinci Dünya Savaşı, Irak, Kutü'l-Amâre, Halil Paşa,
General Townshend, Nurettin Paşa, General Baratov.

*Dr. Hv. Öğ. Alb., Gnkur ATASE D.Bşk.lığı Askerî Tarih Ş. Md. Türk Askerî Tarih
Komisyonu Genel Sekreteri, rezzanunalp@gmail.com

1916 VICTORY OF KUTÜ'L-AMÂRE: COMMANDERS AND RESULTS OF THE OPERATION

The battles on the Iraqi Front, being one of the fronts where the Ottoman Empire fought against the British during WWI, started out on November 6th 1914 when General Delamain led Indian troops (6th Poona Regiment) embarked on Fav region of the Şattül-Arab entrance.

Whereas the British were successful at the head of this highly important operation to control the routes to India, at the beginning of December 1915, the 6th Army led by Goltz Pasha, with the operation commanded by Colonel Nurettin (Bearded Nurettin Pasha) stopped the advancement of the British troops in Selmanpâk. Gen. Townshend was forced to retreat to Kutü'l Amâre. Thus began the famous siege known as "Siege of Kutü'l Amâre" in Turkish and English history. Despite the fact that the British sent two separate reinforcement troops from Basra over Dicle, both attempts showed futile. It is remarkable to attention that at that time, a possible reinforcement Russian troop in the eastern border of Iran was situated 240 kilometers from Kut, being closer to Kut than to Basra.

In this paper; the armies and their operations executed on both sides of the battles during the Siege of Kutü'l Amâre will be inspected with the results and conclusions. Factors including the commanders will be evaluated for the triumphant Turks in this conflict. In addition, the effects of the war on the commanders' careers will also be studied.

Keywords: First World War, Iraq, Kutü'l Amâre, Halil Pasha, General Townshend, Nurettin Pasha, General Baratov.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'na ilk olarak Kafkas Cephesi'nde giren Türk ordusu, Çanakkale Muharebelerinin yanı sıra kısa bir süre içinde kendini merkezden uzak coğrafyalarda daha geniş ölçekli muharebelerin içinde buldu. Alman hedeflerine paralel olarak sayısı en fazla ve en yoğun çarpışmaları ise Arap coğrafyasında İngiliz kuvvetlerine karşı yaptı. İngilizler tarafından Irak/Mezopotamya Cephesi, Çanakkale ya da Selanik'te olduğu gibi ne zor durumdaki müttefiki rahatlatmak ve ne de Çanakkale seferi gibi düşman devletlerden birinin en hayati noktasını hedef almak için açılmamıştı. Seferin gerekçesi, İran Körfezi yakınlarındaki petrol yataklarının İngiltere için hayati öneme sahip olmasıydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile savaş an meselesi iken, bir tümen kuvvetindeki küçük bir Hint birliği petrol yataklarının muhafazası amacıyla Basra'ya sevk edildi¹.

Osmanlı ordusu 1914 yılının Ağustos ayında Mezopotamya'da 4'üncü Orduyu meydana getiren büyük çapta bir kuvvet bulunduruyordu. Bu ordu 12'nci Kolordu (35 ve 36'nci Piyade Tümenleri) ve 13'üncü Kolordu'dan (37 ve 38'nci Piyade Tümenleri) oluşuyordu. Bununla beraber, Eylül ayında 4'üncü Ordu ve 12'inci Kolordu Suriye'ye ve 13'üncü Kolordu (37'nci Piyade Tümeni) Kafkasya'ya intikal etti. Mezopotamya Cephesi Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına dönüştürüldü, elinde de askerî birlik olarak sadece 38'nci Piyade tümeni ile çok az jandarma ve hudut taburu kaldı².

6 Kasım 1914'te bir İngiliz kruvazörü ile gambotu tarafından Fav Boğazı bombardımana tutuldu³. Aynı gün Tuğgeneral Delamain komutasındaki Hint Sefer Kuvvetinin Şattül-Arap girişindeki Fav mevkiine çıkmasıyla Irak cephesindeki savaş başlamış oldu⁴.

¹ Basil Liddell HART, Birinci Dünya Savaşı Tarihi, Çeviren: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s.202-203.

² Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, III'üncü Cilt, 6'ncı Kısım, 1'nci Kitap, Ankara, 1971, s.223

³ Cemal AKBAY, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları İle Harbe Girişi, Gnkur.ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2014, s.245.

⁴ Edward J.ERICKSON, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çeviren: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s.104.

İngilizlerin Basra'dan Bağdat'a Doğru İleri Harekâta Geçmeleri:

İngiltere açısından Hindistan yolunun denetimi için hayati önem taşıyan bu harekât, İngilizler açısından parlak başladı. 1914 Aralık ayı başında Kurna'yı ele geçiren İngilizler 12 Nisan 1915'te başlayan ve üç gün devam eden Şuayibe Savaşında Türkleri yenilgiye uğratarak kuzeye doğru ilerlediler. Büyük ölçüde Mezopotamya'daki beklenmedik başarılarından cesaret alan Hint Ordusu Genelkurmayı 1915 Nisan sonlarında, Fırat üzerinde Amâre ile Dicle üzerindeki Nasırıye'ye doğru ilerlemeye karar verdi. Söz konusu girişim için General Townshend Kurna'ya gelerek komutayı ele aldı. İlerlemeyi sürdürerek 3 Mayıs'ta nehir limanı Amâre'yi, Haziran ayında mevsimlik sellerin büyük kısmı geride kaldıktan sonra Fırat üzerindeki Nasırıye'yi aldılar. Bu sırada Nurettin Bey bölgeye gelmişti.

İngilizler 1 Eylül 1915 günü harekete geçtiler. 26 Eylül'de General Townshend nehir üzerinde Kutü'l-Amâre'de hücum pozisyonu almış bulunuyordu. 28 Eylül günü İngilizler Türk hatlarına girdiler ve çekilmekte olan Türkleri takip ederek 5 Ekim'de Aziziye'ye ulaştılar. İngilizlerin takip harekâtı 35 ile 38'inci Piyade Tümenlerinin oyalama muharebesi yapan kalıntıları ile çarpışarak devam etti. Townshend'in kuvvetleri Bağdat'ın sadece 32 km. güneyindeki Selmanpak'a ulaştı. Albay Nurettin Bey muharebeyi burada kabul etmeye karar verdi⁵.

Selmanpak hattındaki takviye edilmiş Türk kuvvetleri, Osmanlı Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına bağlı olan 35, 38 ve 45'inci Piyade Tümenleri ve yeni gelen 51'inci Piyade Tümeninden oluşuyordu⁶. Bu muharebe öncesinde, 5 Ekim 1915'te Osmanlı Genelkurmayının talimatıyla Irak ve Havalisi Genel Komutanlığının yerine 6'ncı Ordu kurulmuştu. Bu yeni ordunun komutası o sırada Trakya'daki 1'inci Ordunun komutanı olan Alman Mareşal Colmar von der Goltz'a verilmişti. Von der Goltz bölgeye Selmanpak Muharebesinden epey sonra geldi. Bu süre zarfında Mezopotamya'daki Osmanlı birliklerinin komutası Albay (Sakallı Nurettin Paşa) Nurettin'deydi⁷. Albay Nurettin, 20 Nisan 1915'te Irak ve

⁵ Edward J. ERICKSON, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, Çeviren: Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.150-153.

⁶ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi İran-İrak Cephesi 1914-1918, 3'üncü Cilt 1'nci Kısım, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2002, Kuruluş:11.

⁷ Edward J. ERICKSON, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s.118.

Havalisi Genel Komutanlığına atanmıştı⁸.

General Townshend uzunca bir bekleme ve hazırlık döneminden sonra Bağdat'ı ele geçirmek üzere hareket için yürüyüşe karar verdi. 18 Kasım 1915 sabahı, asıl kuvvetlerle Dicle sol kıyısından ileri harekât başladı. Dicle'nin iki yakasında konuşlanan Türk birlikleri (Batı yakasında 35'inci Piyade Tümeni, doğu yakasında 38 ve 45'nci Piyade Tümenleri) 22 Kasım 1915 sabahı İngilizleri karşılamaya hazır duruma geçtiler⁹ ve İngilizler 22 Kasım günü saat 06:30 civarında taarruza geçti. 45'inci Piyade Tümeninin ihtiyat alaylarının zamanında muharebeye iştirak etmeleri ile İngilizlerin ilerlemesi durduruldu. Her iki tarafta da zayıat ağır oldu. Muharebe eresi gün de devam etti. Townshend'in taarruz girişimi başarısız oldu ve bunu Albay Nurettin'in bütün birliklerini İngilizlere karşı kullandığı Türk karşı taarruzu takip etti. General Townshend Leçe, 25 Kasım'da geri çekilmeye başladı. Nurettin Bey de Diyala Nehri'ne çekilmeye karar vermişti. Bununla beraber Albay Nurettin süvari tugayından Townshend'in geri çekildiğine ilişkin raporlar alınca, ordusunun geri çekilmesini iptal etti ve birlikleri geri döndürdü¹⁰. İngiliz komutanı ordusuyla birlikte Kutü'l-Amâre'ye çekilmek zorunda bıraktı¹¹.

İngilizlerin Kutü'l-Amare'ye Çekilmesi ve General Townshend ve Halil Paşa:

General Townshend kendisine kısa zamanda yardım geleceğine ve harekâta devam edeceğine inandığı için geçici olarak Kutü'l-Amâre'de kaldı¹². Askerleri sekiz gün içinde 140 km. geri çekilmişlerdi. Her ne kadar takipte olsa da, Nurettin Townshend'in çekilme hızına ayak uydurmak için gerekli harekât temposunu devam ettiremedi. Bunun başlıca nedeni mühimmat, ikmal maddeleri ve hayvan yeminin muharip birliklere ulaştırılmasını kapsayan lojistik sorunlardı. Albay Nurettin ve karargâhı takip harekâtı esnasında 18'inci Kolorduyla beraberdi ve Nurettin Bey 5 Aralık 1915'te Kutü'l-Amâre'yi kuşatmaya başladı¹³.

⁸ Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt:III, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009, s.290.

⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi İran-İrak Cephesi 1914-1918, s.382-389.

¹⁰ Edward J.ERICKSON, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, s.120.

¹¹ Tarık SAYGI, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, s. 259.

¹² Joseph POMIANKOWSKI, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, Kayhan Yayınları, Çeviren: Kemal Turan, İstanbul, 2014, s.140.

¹³ Edward J.ERICKSON, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, s.129.

Kutü'l-Amâre savaşı sırasında General Townshend, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Irak'a gönderilen 6'ncı Hint Tümeninin komutanı bir Tümgeneral, Townshend'i esir alan Halil (Kut) ise zaferden bir ay kadar önce Tuğgeneralliğe terfi etmiş olup Goltz Paşa'dan boşalan 6'ncı Ordunun komutanıdır. General Townshend¹⁴ Sudan, Hindistan, Mısır'daki görevlerinin ardından Mezopotamya seferine çıkan 55 yaşında tecrübeli bir asker, Halil (Kut) ise Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında tecrübe kazanmış ve 1916 yılı başında Irak ve Havalisi Komutanlığına atanmış 34 yaşında genç bir generaldir.

İki generalin komuta ettiği birlikler bir dizi savaşlar sonunda 1916 Nisanında karşı karşıya gelmişler, General Townshend kumandasındaki Irak İngiliz Harekât Kuvveti ya da bilinen ismiyle 6'ncı Tümen, Kutü'l-Amâre'de Halil Kut komutasındaki Türk ordusuna 29 Nisan 1916'da teslim olmuştur. Kutü'l-Amâre kuşatması, General Townshend'in hayatında önemli bir safha olup, aynı zamanda askerlik kariyerinin de bittiği bir nokta olmuştur.

Kutü'l-Amâre'de karşı karşıya gelen bu iki komutan, savaştan sonra hatıralarını kaleme aldıklarında; General Townshend kitabının adını "Mezopotamya Seferim" koyarken Halil (Kut) Paşa'nın ki ise "Kut'ül-Amâre Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları: Bitmeyen Savaş" olacaktır. General Townshend, 1920'de yayımlanan "Mezopotamya Seferim" adlı kitabında mağlubiyetini ve esaret hayatını kendi açısından değerlendirmiştir.

¹⁴ Tümgeneral Charles V.F.Townshend, Selmanpak Muharebeleri sırasında 54 yaşındaydı, Victoria döneminin küçük savaşlarında eğitim görmüş tipik bir İngiliz subayı idi. Kraliyet Hafif Deniz Piyade Birliğine atanan Townshend, Mısır ve Sudan'da Gordon Yardımcı Sefer Kuvvetinde görev yaptı ve birkaç muharebeye katıldı. 1886 yılında Hint Ordusuna tayin oldu. Birkaç sınır tedip harekâtında görev aldı. İlk komutanlık görevine 1895'te Chitral Fort'ta (Pakistan'daki İngiliz Garnizonu) başlamıştı. Daha sonra Mısır ordusuna atandı ve Kitchener'in ordusundaki bir Sudan Taburuna Mehdiler'e karşı komuta etti. Kısa bir süre İngiliz-Boer Savaşına katıldı ve 1914'e gelindiğinde İngiltere, Hindistan ve Fransa (Ataşe olarak) ve Güney Afrika'da, son olarak da savaş başladığında Ravalpindi'de (Pakistan) görev yaptı. Townshend muharip bir komutanlığa atanmak için yaptığı kulis sonucunda 22 Nisan 1915'te Hint Ordusu 6'ncı Poona Piyade Tümenine komutan olarak atandı. Modern savaş için yetersizdi ve Avrupa'da düzenli bir orduya karşı komuta tecrübesi yoktu. Yine de Selmanpak Muharebesine kadar Mezopotamya'da yüzlerce km. katetmiş ve Türklere karşı birkaç önemli muharebe kazanmıştı. Her ne kadar savaş sonrası Britanya kamuoyu Townshend'i acımasızca yargılama eğilim gösterdiyse de, sevk ve idare yönünden verdiği kararları hatalı bulmak zordu. Bkz.Edward J.ERICKSON, a.g.e., s.123-124.

Kutü'l-Amâre'de galip tarafı temsil eden Halil (Kut) ile mağlup tarafın komutanı olan General Townshend'in biyografileri üzerinden hayat öyküleri karşılaştırıldığında çok ilginç olaylara rastlamak mümkün olmaktadır¹⁵.

Halil Kut, 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur, babası Hafız Kamil Bey'dir. Kamil Bey aynı zamanda Enver Paşa'nın dedesidir. Halil Kut, Enver Paşa'nın amcasıdır ve ondan bir yaş küçüktür. Öğrenimine Fatih Taşmektep'te başlamış, Beşiktaş Abbasağa ve Hamidiye mahalle mekteplerinden sonra Beşiktaş Askerî Ortaokulu ve Kuleli Askerî Lisesi'nden mezun olmuştur. 13 Mart 1899'da girdiği Harp Okulundan 1902 yılında teğmen, Harp Akademisinden 11 Ocak 1905'te mümtaz yüzbaşı olarak mezun olan Halil Kut, Harp Okulu ve Harp Akademisinden Mustafa Kemal'in sınıf arkadaşısıdır.

Halil Kut Harp Akademisinden mezun olduktan sonra merkezi Selanik olan 3'üncü Ordu emrine görevlendirilmiş, avcı taburlarındaki bölük komutanlığı görevlerini müteakiben¹⁶ Tunus yoluyla Trablusgarp'a giderek Tabur (Tabur mevcudunun 37, Arap mücahitlerin sayısının 300 kişi olduğunu hatıratında belirtmektedir.) ve Mıntıka Komutanı olarak bu bölgede cereyan eden muharebelere katılmıştır¹⁷. Balkan Savaşı başlamadan kısa bir süre önce binbaşılığa terfi eden (26 Nisan 1912) Halil Kut, Balkan Savaşı başladığında 37'nci Nizamiye Alayı 2'nci Selanik Takip Tabur Komutanıdır. Savaş devam ederken 1913 Ocağında İstanbul'a Merkez Komutanı olarak atanmış ve bir hafta sonra Genelkurmay 3'üncü Şubeye tayin edilmiştir. Bu tarihten Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar geçen yaklaşık iki yıl zarfında sırasıyla Elazığ, Aydın, Van ve İstanbul'da Kurmay Başkanı, Bölge Komutanı, Jandarma Alay komutanı, İstanbul Merkez Komutanı olarak görev yapmıştır.

Kısa aralıklarla birbirinden uzak birlikler arasında gidip gelinen bu meşakkatli görev süreci bir yana asıl zorlu, belki de en önemli süreç Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yaşanacaktır. Halil Kut, kurmay yarbay rütbesinde 16 Aralık 1914'te

¹⁵ F.Rezzan ÜNALP, Halil Kut Paşa ile General Townshend'in Hayat Hikayeleri Üzerinden Kutü'l-Amâre Zaferi, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, Sayı:417, Ankara, Temmuz, 2013, s.59-60.

¹⁶ Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt:III, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009, s.194-195.

¹⁷ Taylan SORGUN, Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Kamer Yayınları, İstanbul, 1997, s.98.

5'inci Seferi Kuvvetler (Halil Bey Kuvve-i Seferiyesi)¹⁸ Komutanı olarak Kafkas Cephesi'ne atanacaktır. (Bu kuvvet, Beşinci Kuvve-i Seferiye adıyla Birinci Dünya Savaşı öncesinde Aralık 1914'te kurulmuş ve 20 Eylül 1915 tarihinde lağvedilmiştir.) Bir ay sonra, Ocak 1915'te bu sefer Kafkas Cephesi'ndeki 1'inci Seferi Kuvvetler Komutanlığına, Eylül 1915'te 18'inci Kolordu Komutanlığına atanacaktır¹⁹.

Enver Paşa'nın 4 Ekim 1915 tarihli emri ile Mezopotamya ya da İran'daki muhtemel harekâtlar için Bağdat'a intikal eden 18'inci Kolordu Komutanı Albay Halil²⁰, 3 Ocak 1916'da Kafkas Cephesi 9'uncu Kolordu Komutanlığına atanan Albay Nurettin'in yerine 12 Ocak 1916'da Basra Vilayeti Vali Vekilliği ile Irak ve Havalisi Komutanlığına atanmıştır²¹. 14 Mart 1916'da Tuğgeneralliğe terfi eden Halil Paşa, Mareşal von der Goltz'un 19 Nisan 1916 günü tifüs hastalığından vefat etmesi üzerine 16 Mart 1916'da vekâleten atandığı 6'ncı Ordu Komutanlığına 27 Nisan 1916'da asaleten getirilmiştir²². 1918 Haziranında, 6'ncı Ordu Komutanlığından Şark Orduları Grubu Komutanlığına atanmış, Temmuz 1918'de de korgeneralliğe terfi etmiştir²³.

Enver Paşa, 6'ncı ordu Kumandanlığına Halil Paşa'nın atanması ile ilgili 26 Mart 1332 (8 Nisan 1916) tarihinde İran Kuva-i Umumiyesi Kumandanı Nizam es-Saltana'ya gönderdiği telgrafta; Halil Paşa'nın müteveffa Goltz Paşa'nın haiz olduğu yetkilere tamamıyla sahip olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte Irak ve İran işlerini düzenleme ve yürütme sorumluluğunun da Halil Paşa'ya verildiği ifade edilmiş, Alman Hükümetinin İran işleri için tahsis ettiği para ile Irak ve

¹⁸ Eylül 1915'te 18'inci Kolordu olarak adlandırılmıştır.

¹⁹ Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay..., s.195.

²⁰ Edward J.ERICKSON, I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu, s.115. Albay Halil (Kut) Bey'in kolordusuyla (18'inci Kolordu, Halil Kut'tan sonra bu kolordunun komutanı Kazım Karabekir olacaktır.) birlikte Miralay (Albay) Nurettin Bey'in emrine girdiği bilinmektedir. Her ikisi de albaydır, ancak Nurettin Bey daha kıdemlidir.

²¹ Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay..., s.195.

²² İsmet GÖRGÜLÜ, On Yıllık Harbin Kadrosu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 231.

²³ Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay..., s.195. Halil Paşa 1934'te Soyadı Kanunu çıkınca Mezopotamya cephesinin hatırasına 'Kut' soyadını almıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'de kurulan Irak Eski Muharipleri Cemiyetine fahri üye seçilmiştir. Kendisi kanser hastalığının tedavisi için Londra'ya gitmiş, İngilizler kendisiyle yakından ilgilenmişler, ölmeden önce Londra Hastanesinde bir süre tedavi edilmiştir. Bkz. Tarık SAYGI, a.g.e., s.257.

İran'daki tüm Alman subaylarının dahi Türk orduları gibi Halil Paşa'nın emri altında olduğunu belirtmiştir²⁴.

Halil Paşa Kutü'l-Amâre'ye geldiklerinde bölgeyi ve savaşın durumu anılarında şu şekilde aktarmaktadır: “*Kutü'l-Amâre, bizim kısaca “Kut” dediğimiz bir kasaba, Dicle'nin sol sahilinde bulunan keskin bir dere üzerindedir. Kut'a giren düşman, dere içinde sıkışıp kaldı. Nehrin sağ tarafına geçip yoluna devam edebilmesi için de köprüsü yoktu. İngiliz kuvvetleri avucumuzun içine girmiş oluyordu böylece... Nurettin Bey ile durumu müzakere ederek düşmana teslim olması için teklifte bulunmaya karar verdik. Ama düşman bu teklifi kabul etmez ise şiddetli bir saldırıyla Kut'u almaya karar vermiştim*”²⁵.

General Townshend ise Kut'ta kalma kararını ve durum değerlendirmesini anılarında şöyle anlatmaktadır: “*Kut'ta kalma kararım birliklerimizin Irak'tan çıkarılmasını engelledi. Geri çekilmeyi bu noktanın, Dicle ile Hayy nehirlerinin bu kesişme noktasının ötesine kadar sürdürseydim bütün Irak arkamızdan ayağa kalkardı ve o sırada Irak ve Havâlisi Komutanlığının bağlı olduğu 6'ncı Türk Ordusu'na komuta eden Alman Mareşal Von der Goltz, Hayy Nehri üzerinden Basra'ya üç ile dört yürüyüş günü mesafedeki Nâsiriye'ye stratejik bir kuşatma harekâtı gerçekleştirilebilirdi. Kut'ta kalmak İngiliz hükümetinin dışarıdan takviye kuvvet getirip felaketi tamir etmesini sağlamasının yegâne yoluydu. Kuşatmadan iki ay içinde kurtarılmamız gerektiğinde ısrar ettim, yoksa bu tarihten sonra kuşatmadan kurtarılmamız imkânsız olacaktı. Türklerin 1916 Noel gecesi gerçekleştirdikleri taarruz karşısında büyük taşkın suları ve kaban Dicle Nehri sebebiyle muhasarayı yarmam imkânsızdı. Böylece Kut, tarif etmesi zor zihinsel ve fiziksel zorlukların ve beş aya yakın çetin bir savunmanın ardından açlık yüzünden düştü. Günde ortalama yirmiden fazla askerim açlıktan ölmeye başlayana, Irak'taki başkomutan telsizle düşmanla her türlü anlaşmayı yapabileceğim emrini verene kadar teslim olmadım. Nasıl ki Gazi Osman Paşa'nın Plevne'yi düşmana teslim etmeyişi Türklere Anadolu'dan takviye sağlamak için zaman tanıdıysa, Kut'a beş ay boyunca savunmam İngiliz hükümetinin denizaşırı ülkelerden gelen takviye kuvvetlerini Irak'ta toplamasına ve nihayet 120 bin gibi muazzam büyüklükteki bir kuvvetle ilerleyip Bağdat'ı işgal etmesine izin vermişti*”²⁶.

²⁴ Barış METİN, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dinî ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012, s.107-108.

²⁵ Taylan SORGUN, a.g.e., s.152, 159.

²⁶ Charles V.F.TOWNSHEND, Mezopotamya Seferim, Kurna, Kütülamare ve Selmanpâk Muharebeleri, Çeviren: Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s.XIII-XIV.

Kut Muhasarasının Sona Ermesi ve Türk Kuvvetleri Tarafından General Townshend'in Esir Alınması (29 Nisan 1916)

İngilizler Kutü'l Amare'nin kısmi olarak kuşatılmasını beklerlerken klasik bir savunma zinciri ve tahkim edilmiş siperlerin oluşturduğu bir hat karşısında hazırlıksız yakalanmışlardı. Albay Nurettin, General Townshend'i bir yarımada-ya hapsedmiş ve ayrıca Kutü'l Amare'ye karşı girişeceği harekâtı düşman yardım birliklerinin etkilemesini önlemek için birliklerini nehrin aşağısına sevk etmişti. İngilizler Kutü'l Amare'nin aşağısındaki Osmanlı birliklerinin umulmadık derecede hızlı yığınağını görünce şaşırılmışlardı. Muharebe ilerledikçe Nurettin Paşa'nın bu harekât tarzının savaş sonucunu tayin edici önemde olduğu ortaya çıkacaktı²⁷.

Albay Nurettin'in Başkumandanlık Vekaleti ile Goltz Paşa'ya gönderdiği 20 Teşrin-i sâni 331 (3 Aralık 1915) tarihli raporunda, "...İngilizlerin kara ve nehir kuvvetlerinin Kutü'l Amare'de toplandığı, takibe devam eden ordunun 15 kilometre mesafede ve süvarinin düşmanla temas halinde olduğu, İngiliz vapurlarının yaralı-larla dolu olduğu ve Bagile ile Kutü'l Amare arasından bir İngiliz vapurunun sağlam olarak ele geçirildiği, nehre atılmış birçok maktule rastlandığı" bildirilmektedir. Aynı raporda Nurettin Paşa'nın verdiği zayıat bilgileri de yer almaktadır. Buna göre, "Selmanpak Savaşında 52 askerin şehit düştüğü, 72 subay ve 3003 askerin yaralandığı ve savaşın ilk günü siperlerde kalıp esir olan asker sayısının ise tahmini olarak 500 kişi kadar olduğu, daha önce alınan esirlerden başka yedi yaralı İngiliz askerinin de esir alındığı, 18/9/331'de (1 Ekim 1915) düşman harp gemilerinin ele geçirilmesiyle sonuçlanan Delabiha Muharebesindeki zayıatın ise 8 subay ve 50 asker şehit, 21 subay ve 526 askerin yaralı olduğu, ayrıca nehre atılmış birçok düşman askerine tesadüf edildiği" yazılıdır²⁸.

1915 Aralık ayının ilk yarısında Kutü'l-Amâre'ye karşı Türkler tarafından yapılan taarruzlar başarısız oldu. Bunun en önemli sebebi topçu bombardımanının miktarını ve süresini azaltan mühimmat kıtlığıydı. İkincisi ise siperler arasındaki geniş mesafenin düz olmasının gizlemeyi güçleştirmesiydi. Üçüncüsü,

²⁷ Edward J. ERICKSON, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, s.129-130.

²⁸ "Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi", **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Gnkur. ATASE D:Bşk.lığı Yayınları, S: 137, Ocak 2016, Belge No: 1, s.1.

taarruzların hepsi taktik ve harekât yönünden yararı olmayan cephe taarruzlarıydı. Başarıya engel olan başka unsurlar da vardı, Askerler dokuz gün devam eden 140 kilometrelik dinamik bir takip harekâtı ve onu izleyen günlerdeki siper tahkimatından sonra yorgun düşmüştü. Ayrıca ordunun lojistik sistemi zayıftı ve yorgun olmanın ötesinde asker açtı. Ayrıca ilk taarruzlarda verilen zayıata karşılık personel takviyesi yapılmadığı aşıkardı²⁹.

Bu durumu Albay Nurettin'in 18'inci Kolordu Komutanlığına verdiği 13 Aralık 1915 tarihli emrinden de anlamak mümkündür. Şöyle ki; bu emirde, “.... Siperler arasındaki düz mesafeden dolayı ortaya çıkan cephe açıklığının fark edildiği, her tümenin top ateşlerinin ayrı ayrı idare edilmesinden dolayı top ateşlerinin bir noktada toplanamadığı, asıl taarruz zamanına kadar top cephanesinden tasarruf edilmesinin elzem olduğu” yazılıdır³⁰.

Goltz Paşa başarısız taarruzlar sonrasında teftiş maksadıyla Albay Nurettin'in karargâhına gelerek kendisinden direk taarruzlardan vazgeçilerek İngilizlere baskı yapılmasını istedi. Ayrıca İran'a gönderilmek üzere bir müfreze hazırlanmasını emretti. Bunun üzerine Albay Nurettin hazırlanan müfrezeyi 17 Aralık'ta nehir yoluyla Bağdat'a gönderdi. İran'da harekâta çok istekli olan Goltz Paşa da kısa bir süre sonra Bağdat'a gitmek üzere ayrıldı³¹.

Albay Nurettin, Kutü'l-Amâre'ye karşı taarruzlarını sürdürmeye niyetliydi. 24 Aralık günü başlayan taarruz Türklerin Kutü'l-Amâre'ye karşı giriştikleri son taarruz oldu. Bu muharebede Albay Nurettin savaşmadı. Savaşanlar 52'inci Piyade Tümen Komutanı Yarbey Bekir Sami (Günsav) ve 18'inci Kolordu komutanı Albay Halil'di. Her ikisi de plana bağlı kalmışlar, ancak karşılaştıkları direncin seviyesinden dolayı şaşırılmışlardı³². 6'ncı Ordu Komutanı Goltz Paşa Hanikin'den Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği 30 Aralık 1915 tarihli şifre yazısında tüm kuvvetler Kutü'l-Amâre'yi kuşatsa da piyade ile yapılacak iş olmadığını, her tarafı Dicle Nehri ile çevrili olan alanda dört kilometre kadar bir

²⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi İran-Irak Cephesi 1914-1918, 3'üncü Cilt 1'nci Kısım, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 546.

³⁰ Kutü'l Amare Kuşatması ve Zaferi, a.g.d., Belge No: 19, s.42.

³¹ İran-Irak Cephesi 1914-1918, s.461-462.

³² İran-Irak Cephesi 1914-1918, s.475.

cephe olduğunu, bu nedenle obüs bataryalarına ihtiyaç olduğunu bildiriyordu³³. Bunun üzerine Enver Paşa Mezopotamya'ya ilave takviyeler gönderilmesini emretti. 28 Aralık 1915'te o sırada Gelibolu'da bulunan 2'inci Piyade Tümenine Mezopotamya'ya intikal etmesi için emir verdi³⁴.

Muharebelerin birçoğunda Komutan Nurettin Paşa idi. Kendisi her ne kadar çok tecrübeli ve enerjik bir asker olsa da akademi mezunu gözde subaylardan değildi. Muharebenin son safhalarında Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa ile değiştirilen Nurettin Paşa, Townshend'in ordusunun takip ve kuşatmasından sorumluydu. Ayrıca nehrin aşağısına doğru harekâta devam etmekten ve İngiliz yardım çabalarını engellemek için sağlam savunma hatları tesis etmekten sorumluydu. Önemle belirtilmesi gereken bir konu da Nurettin Paşa'nın Irak ve Havalisi Genel Komutanlığında Almanlardan yardım almamasıydı. Selmanpak Muharebelerinin savunma mevzilerinin inşasında ve iyi mevzilendirilmiş ihtiyatlarla kati karşı taarruzların icrasında görüldüğü gibi, Nurettin Paşa'nın çok bariz bir savunma savaşı anlayışı vardı. Çok hızlı bir şekilde taarruza geçebiliyordu ve ordunun böylesine harekâtlarda tecrübeli olan kısmıyla (Halil Kut'un Kafkasya'dan gelen 18'inci Kolordusu) etkili takip harekâtı icra edebiliyordu. Düşmanın nehir kıyısındaki bir kasaba olan Kutü'l-Amâre'de tecrit etmiş, İngilizleri erken taarruza zorlamıştır. Her ne kadar nihai zafere kavuşamasa da muharebenin nasıl icra edileceğine dair görüşü başarı kazanmış ve 1916 ilkbaharı sonunda Halil Paşa tarafından hayata geçirilmiştir.³⁵

1916 yılının başlarında İngilizlerin Irak Cephesi kumandanlığında bulunan General Nixon'un yerine General Percy Lake tayin edildi. General Percy Lake'in emriyle³⁶ Kutü'l-Amâre'de mahsur kalan General Townshend'i kurtarmak için Basra'dan Dicle güzergâhıyla iki ayrı kurtarma birliği gönderildi. Ocak 1916'da General Fenton John Aylmer komutasında 20 bin askerin, ardından Mart 1916'da General George Frederick Gorringe komutasında 10 bin askerin yardım ve kurtarma teşebbüsleri akamete uğrarken kuşatmayı kaldırmak için İngilizler tarafından yapılan yarma harekâtları da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Oysaki

³³ Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi, a.g.d., Belge No: 25, s.56.

³⁴ İran-İrak Cephesi 1914-1918, s.481.

³⁵ Edward J. ERICKSON, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, s.145-148.

³⁶ Mustafa L. BİLGE, "Kutü'l-Amâre", İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 26, s.503.

İran sınırının öbür tarafında yardım edebilecek bir Rus kuvveti 240 kilometre kadar ötede, yani Basra'dan daha yakındı. Townshend'in isteği üzerine Rusya'nın karargâhı Tiflis'te olan Kafkas Valisi Grandük Nikola, Ocak 1916'da 1'inci Kafkas Kazak Kolordusu Komutanı General Baratov'a Bağdat'a 130 kilometre mesafede olan ve Kutü'l-Amâre'ye çok uzak olmayan İran sınır kasabası Hanekin yoluyla bir oyalama saldırısına girişerek İngiliz garnizonunu rahatlatma talimatı verdi. Ancak General Baratov yardıma gidecek sefer birliğini toplama yoluna gitti. Nihayet üç ay sonra Kirmanşah'tan Hanekin'e doğru yola çıktı ve oraya 25 Nisan'da vardı. İran'daki Rus sefer kuvveti artık Bağdat'a beş günlük yürüyüş mesafesindeydi. Bu durumda İngilizlerin istemiş olduğu oyalama saldırısına ancak 30 Nisan'da geçilebilecekti³⁷.

İngilizler 3 Ocak 1916'dan başlayarak 4 ay süresince, kuşatılan 6'ncı Hint Tümenini kurtarmak için Dicle vadisi boyunca 8 kez büyük çaplı muharebeye (Şeyhsait, Vadii Kelal, Felahiye, Sabis, İkinci Felahiye, Beytiisa, Üçüncü ve Dördüncü Felahiye Muharebeleri) girişti. Bu muharebelerde İngilizler Kutü'l-Amâre'ye ancak 20 km. uzaklıktaki Felahiye mevzilerine kadar yaklaşabildiler. Kara harekâtı ile sonuç alamayacağını anlayan İngilizler son çare olarak ikmal maddelerini 6'ncı Hint Tümenine nehirden ve havadan ulaştırmayı deneseler de bunda da başarılı olamadılar³⁸.

Bu cephede 6'ncı Orduya bağlı olarak görev yapan Tayyare Kıttaat Komutanlığı emrindeki Alman ve Türk havacı personelden oluşan 2'nci Bölük tarafından 1916 yılı boyunca -Mart ayından Aralık sonuna kadar- düşürülen 14 İngiliz uçağının 2'si arızalanarak Dicle'ye düşmüş, 5'i piyade ve topçu ateşiyle, 7'si ise hava muharebesi sırasında düşürülmüştür. Dolayısıyla General Townshend tarafından Kut'a beklenen yardım, tüm girişimlere rağmen ulaştırılamamıştır³⁹. Bunun üzerine İngilizler Dicle nehri üzerinden ve zırhlı bir gambotla Kut'a erzak ulaştırma teşebbüsüne giriştiler. 24-25 Nisan gecesi Felahiye mevzilerinden açtıkları şiddetli topçu ateşi himayesinde Julnar kuzeye hareket etti. Ancak bu teşebbüs, geminin kıyıya oturmasıyla sonuçlandı. İçindeki erzaka el konulan gemiye 'Kendi Gelen' adı verildi⁴⁰.

³⁷ Sean McMEEKIN, I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü, Çev: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s.226-227.

³⁸ İran-İrak Cephesi 1914-1918, s.494.

³⁹ Yavuz KANSU, Sermet ŞENSÖZ, Yılmaz ÖZTUNA, Havacılık Tarihinde Türkler 1, Etimesgut, 1971, s.275.

⁴⁰ Erhan ÇİFÇİ, Kutü'l-Amâre Kahramanı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.158-159.

Sonuçta General Townshend 26 Nisan 1916 tarihinde Kut'u teslim etmek üzere müzakere kapısı açmağa emir aldığını Halil Paşa'ya bildirecektir. Gönderdiği mektupta, *"Müzakerelere başlangıç olmak üzere 6 günlük bir mütareke teklif ettiğini, birlikleri ve şehir halkı için on günlük erzak gönderilmesine izin verilmesini, zira gıda maddesinin hiç kalmadığını, hastanelerdeki yaralı ve hastalarla beraber beslemeğe mecbur olduğu yaklaşık 13 bin askerinin olduğunu, şehirde de altı bin Arap olduğunu, toplam 19 bin kişinin erzakının teminin mühim olduğunu, günün birinde vebanın baş gösterebileceğini, her gün yaklaşık 15 kişinin dizanteriden öldüğünü, yaptığı tekliflere ilişkin hemen cevap verilmesini"* rica etmiştir. Mektubunun devamında *"askerlerinin silahlarıyla birlikte Amâre veya Hindistan'a nakledilmesine müsaade edilmesini"* teklif etmiştir. *"Bunun kendileri için şerefeye layık muameleler olacağını, zira bu kadar mevcuttaki askere Türk tarafının yedirecek erzakı olmadığı gibi bu askerleri Bağdat'a taşıyacak vapuru da bulunmadığını, bu askerlerin az zamanda öleceği ve hastalıkların her tarafta baş göstereceği, ayrıca askerlerin esir alınmaları halinde maaş meselesinin de söz konusu olduğunu"* belirtmiştir⁴¹. Ayrıca Sanayiye karşısındaki İngiliz genel karargâhından iki subayın gelmesine müsaade edilmesini istemiş, bunlardan birinin İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğinde görev yapan Askerî Ataşe Obrey Smith ile Osmanlı işleri ile meşgul bulunan Yüzbaşı Lawrens olduğunu belirtmiştir⁴².

General Townshend 28 Nisan 1916'da askerlerine hitaben yayınladığı bildiride de; Kutü'l-Amâre yenilgisi nedeniyle gerekli görüşmelerin yapılması için ordu komutanlığından izin istediğini, Türk askerî yetkililerinin beş ay devam eden mücadelesi nedeniyle kendisine takdire layık bir kahramanlık icra ettiğini bildirdiğini açıklamakta ve İngiliz askerlerinin Türklere karşı silah kullanmamak şartıyla Hindistan'a sevk edilmeleri için uğraşacağını ümit ettiğini eklemektedir⁴³. Ancak Halil Paşa General Townshend'dan kayıtsız şartsız teslim olmalarını istemiştir⁴⁴. Sonunda 16/2/16 (29 Nisan 1916) günü General Townshend tes-

⁴¹ Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi, a.g.d., Belge No: 57(1), s.160-161.

⁴² Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi, a.g.d., Belge No: 57-2, s.163.

⁴³ Tülay Alım BARAN, "Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı Özel Sayısı, Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Yayını, S.25, Ankara, Mayıs 2015, s.70.

⁴⁴ Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi, a.g.d., Belge No: 57-4, s.166. 29 Nisan'a kadar Halil Paşa ile General Townshend arasındaki yazışmalara bakıldığında İngilizler 42 topla birlikte 1milyon İngiliz lirası vermeyi teklif ederek Hindistan'a gitmelerine müsaade

lim olmayı kabul etmiştir⁴⁵. Aynı gün General Townshend saat 13:35'te İngiliz Avrupa Kuvvet Karargâhına çektiği telgrafta; “*Kut'taki muhafızlarını almak üzere bir Türk Alayının yaklaşmakta olduğunu, hem Kale'nin hem de şehrin üzerine beyaz bayrak çektiğini, taburların saat ikide Şamran yakınındaki kampa girmeye başlayacağını, telsizi yavaşça imha ettiklerini ve bu işin yapılmaya değer olduğunu*” yazmış ve “*Kut'dan bütün gemiler ve istasyonlara elveda*” diyerek “*iyi şanslar*” dilemiştir⁴⁶.

Halil (Kut) Paşa ise kazanılan zaferin bir sonucu olarak 6'ncı Orduya yayımladığı mesajında şu ifadelerle yer vermiştir: “*Ordum gerek Kut karşısında ve gerekse Kut'u kurtarmaya gelen ordular karşısında 350 subay ve 10 000 erini şehit vermiştir. Fakat buna karşılık bugün Kut'ta 13 general, 481 subay ve 13309 er teslim alıyorum*^{47*}. Bu teslim aldığımız orduyu kurtarmaya gelen İngiliz kuvvetleri de 30.000 zayıat vererek geri dönmüşlerdir. İşte Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı birinci zaferi Çanakkale'de, ikinci zaferi burada görüyoruz. Yalnız süngü ve göğsümüzle kazandığımız bu zafer yeni gelişen savaş durumumuz karşısında gelecekteki başarılarımızın parlak bir başlangıcıdır. Bugüne ‘Kut Bayramı’ adını veriyorum. Ordunun her ferdi, her yıl bugünü kutlarken şehitlerimize Fatihalar okusunlar. Şühedamız ebedi hayatta göklerde kızıl kanlarla uçarken, gazilerimiz de gelecekteki zaferlerimizin bekçisi olsunlar⁴⁸.”

edilmesinde ısrarcı olmuşlarsa da bu teklifleri kabul edilmemiştir. Nitekim Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Halil paşa'ya gönderdiği 28 Nisan 1916 (15/2/32) tarihli telgrafta, “*İngilizlere siyaseten cemile yapmak mecburiyetinde olmadığımız gibi paraya da ihtiyacımız yoktur. Bugünkü telgrafımda yazdığım vecih ile orduyu kâmilan teslim etmek üzere yalnız General Townshend'a şahsen müsaade edilebilir. Bundan başka hiçbir kaydú şart kabul olunamaz. Buna razı olmadığı halde mükaleme ile vakit geçirmeyerek Kut'u tazyikte devam ediniz ve bu teklifin reddi halinde şahsı hakkındaki serbestiye de müsaade edilmeyeceğini kat'i olarak söyleyiniz.*” yazılıdır. Bkz. Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi, a.g.d., Belge No: 57-7, s.173.

⁴⁵ Kut karşısında 18'inci Kolordu 28 subay, 751 asker şehit, 36 subay, 1.930 asker yaralı ve Kut'u kurtarmak üzere gelen İngiliz kuvvetlerinin karşısında da 34 subay, 1034 asker şehit, 95 subay, 3175 asker yaralı olarak kayıp vermiştir. Türk ordusu Kut'ta 5'i general, 481 subay olmak üzere toplam 13309 kişilik bir İngiliz ordusunu esir almıştır. Bkz. **ATASE Arşivi**, BDH, K:4490, D:H-17-H-33, F:1-57.

⁴⁶ **ATASE Arşivi**, BDH, K.3648, D:207, F:1-3.

⁴⁷ *General Townshend'in verdiği rakamlara göre esir düşen İngilizlerin sayısı; 5 general, 272 subay, 2592 İngiliz subayı, 6988 Hintli ve diğer askerler, 3248 silahsız kişi olmak üzere toplam 13.309 kişidir. Bkz. Charles V.F.Townshend, a.g.e., s.599.

⁴⁸ **ATASE Arşivi**, BDH, K: 4490, D:H-33, F:1-56.

Sonuç

Basra Körfezinin başında İngiliz askerî stratejisi iki unsura dayanmaktaydı: Hindistan yolunu ve İran'ın petrol yataklarını korumaktı. Birincisi, İngiliz politikasının kilit taşıydı; ikincisi de 1912'de İngiliz donanmasının kömürden petrole dönmesiyle aynı derecede önem kazanmıştı. Ancak İngiliz-Hindistan seferinin komutanı Townshend ilk zaferlerine aldanarak Osmanlıların imkânlarını değerlendiremedi. Türk ordusu 1915'te bir karşı saldırıyla İngilizleri Kut'a sığınmaya zorladılar ve uzun süren bir kuşatmadan sonra 1916'da İngilizler teslim oldular⁴⁹.

General Townshend'in 6'ncı Poona Tümeninin teslimi, 1781 Yorktown ile 1942 Singapur Savaşları arasındaki dönem zarfında arasında imparatorluk birliklerinin en büyük kitlesel teslim oluşlarıydı. Bu İngiliz ordusu için büyük utanç kaynağı oldu. Esir düşen İngilizlerin yüzde yetmişi esarette hayatını yitirdi. İlk Türk gıda malzemesi 1 Mayıs 1916 günü nehirden gemiyle geldi. Townshend ve yaverleri 3 Mayıs'ta Bağdat'a gönderildiler ve ertesi gün de esirlerin sevk edilmesine başlandı. Kutü'l-Amâre'deki İngiliz kuvvetlerinin teslim olmasıyla Mezopotamya'daki sefer bir durgunluk aşamasına girdi. Halil Paşa kuvvetlerini nehrin aşağı bölgelerinde yeniden tertiplemeye başladı⁵⁰.

Kut enkazından bir şeyler kurtarmaya yardım edilmesi yönünde gelişen İngiliz baskısıyla, Rus Genel Karargâhından Mayıs 1916 sonlarında bir kez daha General Baratov'a, Kutü'l-Amâre'nin aşağısında Dicle Nehri boyunca harekât halindeki İngilizleri rahatlatmak üzere Mezopotamya'ya girip Musul'a doğru ilerleme emri verilmiş olsa da Baratov, sıtma ve koleraya pek dayanıklı olmadıkları anlaşılan Kazakların gücünü tüketmesinden dolayı iklim ve moral sorunlarını gerekçe göstererek yine verilen emre uymamış ve Luristan'ın daha serin dağlarına çekilmeyi tercih etmişti.⁵¹

Osmanlı Devleti ise İngiliz kuvvetlerinin teslimi ile bölgede Türk ordusu lehine kurulan dengeden fazla istifade edememiştir. İran'daki Rus General Baratof kuvvetlerine karşı harekete geçirilen 13'üncü Kolordunun yarattığı eksiklik Irak

⁴⁹ William L. CLEVELAND, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çeviren: Mehmet Harmancı, Agora Yayınları, İstanbul, 2008, s.171.

⁵⁰ Edward J. ERICKSON, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s.214.

⁵¹ Sean McMEEKIN, a.g.e., s.227-228.

savunmasının zayıflamasına ve sonuçta çökmesine yol açmıştır⁵². Almanların talebi ve Enver Paşa'nın emriyle 13'üncü Kolordu Kutü'l-Amâre'den İran Cephesi'ne nakledilmiş, böylece bölge Osmanlı güçlerinden arındırılmıştır. General Sir Stanley Maude komutasındaki takviye edilmiş İngiliz ordusu bölgede doğan bu boşluğu iyi değerlendirerek 22 Şubat 1917'de Kutü'l-Amâre Cephesi'nden taarruza başladı. Birkaç günlük yoğun çatışmalardan sonra Halil Paşa, Diyala ve Bağdat'ı koruyamayacağını anladı ve Bağdat'ı terk ederek nehir yukarı şekilişine devam etme kararı aldı, 11 Mart 1917'de Bağdat İngilizlerin eline geçti. Bu Mezopotamya savaş alanında Türkler için yeni bir felaketti. Ancak General Maude ilerlemekten vazgeçti. Maude bu kararı alırken ikmal hatlarının yetersizliği ve hastalıklar mevsimi olan yaz aylarının gelmesini düşündü ve taarruzda başarı şansının kalmadığı kanısına vardı. İlerlemeden vazgeçilmesinde başka faktörler de vardı. Bunların başında Rusların Musul'a ne zaman bir destek taarruzu yapacağı konusu da geliyordu. Nitekim İngilizler Bağdat'ta beklemekle yetindiler, Maude'ın ilerlemesi halinde 6'ncı ordunun yeni İngiliz hücumlarını önleyebileceği ve Musul'u elinde tutabileceği şüpheliydi⁵³. Musul ise savaşın sona ermesinden bir hafta sonra teslim kuralları ihlal edilerek İngilizlerin yönetimine geçti⁵⁴.

Gerek General Townshend ve gerekse Halil Kut Paşa için askerî kariyerleri açısından önemli bir yol ayrımı olan Kut muhasarası sonrasında General Townshend yaklaşık iki buçuk sene süren esaret hayatını, İstanbul yakınındaki Heybeliada ve Büyükaada'da geçirmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte esaret hayatı sona ermiş, 1918'de İngiltere'ye dönmüş, 1920 yılında da emekliye ayrılmıştır.

General Townshend 1920 ile 1922 arasında, milletvekili olarak İngiltere Parlamentosu Avam Kamarasında çalışmıştır. 1922'de, milletvekili sıfatıyla Büyük Taarruzdan yaklaşık bir ay önce Anadolu'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. *"Tekrar bir savaş çıksa İngiltere'deki görevimi bırakır ve Türk ordusuna gönüllü yazılırdım"* diyecek kadar Türklere derin bir saygı ve sevgi besleyen General Townshend, son olarak Lozan görüşmeleri sırasında Türklere aracılık yapmak

⁵² Tülay Alim BARAN, "a.g.m.", s.72-73.

⁵³ Edward J. ERICKSON, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, s.229.

⁵⁴ Justin McCARTHY, *Osmanlı'ya Veda*, Çeviren Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006, s.196.

suretiyle yardım etmek istemiştir. Ancak bu girişimi, İngiliz hükümetinin uygun görmemesi dolayısıyla yarım kalmıştır⁵⁵.

General Townshend 18 Mayıs 1924'te, Paris'te tedavi gördüğü bağırsak hastalığından 63 yaşında vefat etmiştir. Türk basınında General Townshend'in ölümü "*Kutü'l-Amâre Müdafii Townshend Öldü*" başlığıyla duyurulmuştur⁵⁶. Ülkesinde defnedilen General Townshend'in mezar taşında '*Kut'lu Townshend*' ibaresi bulunmaktadır.

Kutü'l-Amâre'nin isimsiz diğer kahramanları için Türkler, Kut'un ele geçirilmesinin anısına 1920 yılında Kut'ta etrafı duvarlarla çevrili büyük bir anıt inşa etmişlerdir. Ayrıca, Kut'ta Birinci Dünya Savaşı sırasında Irak'ta ölmüş olan askerler için yapılmış olan Türk Şehitliği bulunmaktadır. Londra'da ise St.Paul Katedralinde Kut'ta ölen İngiliz ve Hintli askerler için yapılmış bir tablet mevcuttur⁵⁷.

⁵⁵ Taylan SORGUN, a.g.e., s.261-266, 253-254.

⁵⁶ **Cumhuriyet**, 20.05.1924, **Akşam**, 20.05.1924.

⁵⁷ Tarık SAYGI, a.g.e., s.256.

KAYNAKLAR

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi

AKBAY, Cemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları İle Harbe Girişi, Gnkur.ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2014.

Akşam, 20.05.1924.

BARAN, Tülay Alim, “Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı Özel Sayısı, Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Yayını, S.25, Ankara, Mayıs 2015.

BİLGE, Mustafa L., “Kutül-Amâre”, İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 26 2002.

Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt:III, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi İran-İrak Cephesi 1914-1918, 3'üncü Cilt 1'nci Kısım, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2002.

ÇİFÇİ, Erhan, Kutül-Amâre Kahramanı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

CLEVELAND, William L., Modern Ortadoğu Tarihi, Çeviren: Mehmet Harmancı, Agora Yayınları, İstanbul, 2008, s.171.

Cumhuriyet, 20.05.1924.

ERICKSON, Edward J, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çeviren: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

ERICKSON, Edward J, Size Ölmeyi Emrediyorum, Çeviren: Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

GÖRGÜLÜ, İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

HART, Basil Liddell, Birinci Dünya Savaşı Tarihi, Çeviren: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.

KANSU, Yavuz-Sermet ŞENSÖZ-Yılmaz ÖZTUNA, Havacılık Tarihinde Türkler 1, Hava Basımevi, Etimesgut-Ankara, 1971.

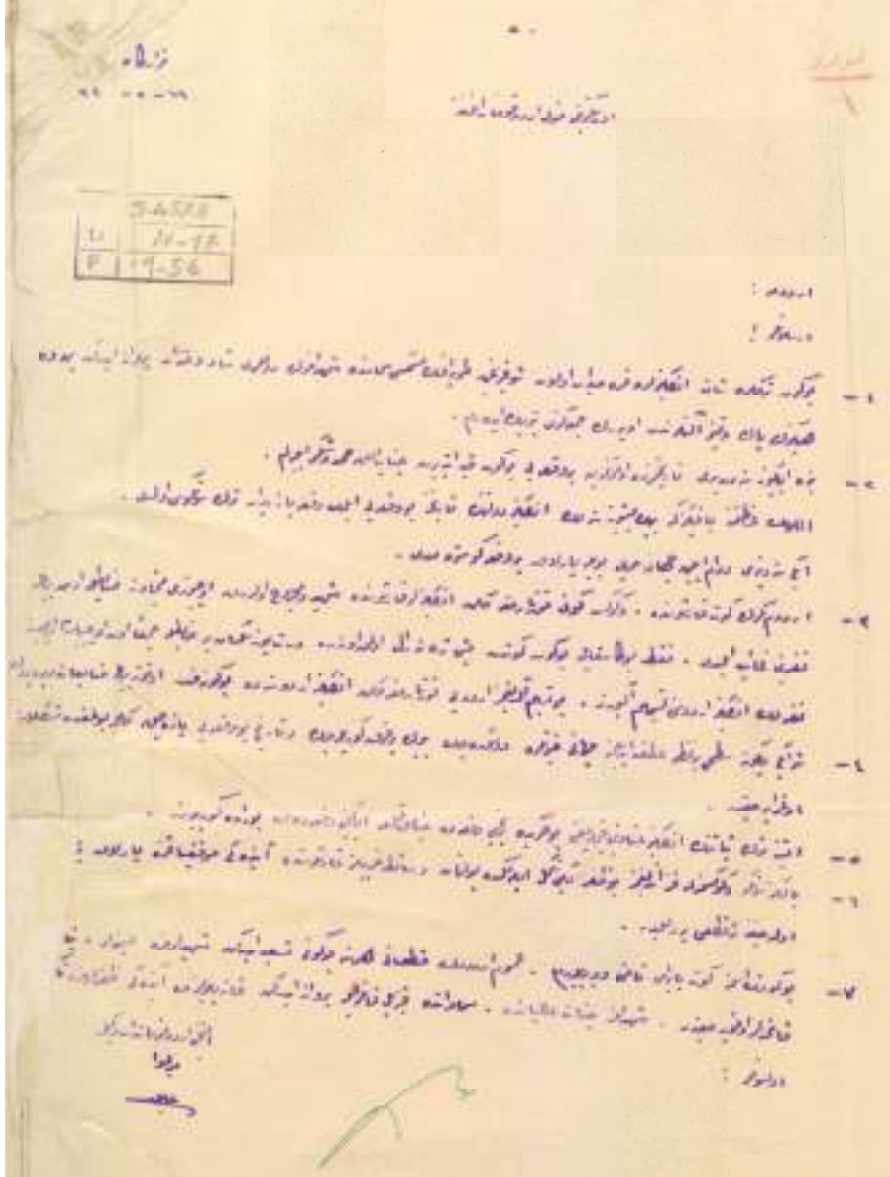
Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi, Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Gnkur. ATASE D:Bşk.lığı Yayınları, S: 137, Ocak 2016.

- McCARTHY, Justin, Osmanlı'ya Veda, Çeviren Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006
- McMEEKIN, Sean, I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü, Çev: Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- METİN, Barış, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012.
- POMIANKOWSKI, Joseph, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, Kayhan Yayınları, Çeviren: Kemal Turan, İstanbul, 2014.
- SAYGI, Tarık, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011.
- SORGUN, Taylan, Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Kamer Yayınları, İstanbul, 1997.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), Genelkurmay Harp Tarihi Bşk.lığı Yayınları, III'üncü Cilt, 6'ncı Kısım, 1'nci Kitap, Ankara, 1971.
- TOWNSHEND, Charles V.F., Mezopotamya Seferim, Kurna, Kûtülamare ve Selmanpâk Muharebeleri, Çeviren: Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÜNALP, F.Rezzan, Halil Kut Paşa ile General Townshend'ın Hayat Hikayeleri Üzerinden Kutül-Amâre Zaferi, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Gnkur. ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, Sayı: 417, Ankara, Temmuz, 2013.

EK-A

182000, (issue 1/1/11) NAVAL SIGNAL		1/1/11 1/1/11
From Kert	To Head Admiralty 175 E F	Date Recd Received By Forwarded By 29/1/11 1-20
At Turkish regiment approaching fort to take three guards on fort I have hoisted the "White flag" over town and fort. Troops commence going into camp near Shumran at 2 o'clock. Will shortly destroy the Museum it is worth one as it is. 1-35 pm General Townsend! To All Ships & Stations from Kert. Good - Boys & Good Luck to All.		
46687 710 1-1		
M. 7000/1900. Sta. 0/14. Sta. 396/16.		

EK-B

EK-C

ATASE Arşivi

Kutü'l-Amâre'de Çadırılı Ordugah / ATASE Arşivi

Halil KUT Paşa

Goltz Paşa

Sakallı Nurettin Paşa ATASE Arşivi

KUTÜ'L-AMÂRE KUŞATMASI'NA GİDEN YOLDA OSMANLI'NIN SELMAN-I PAK ZAFERİ

FİGEN ATABEY*

Özet

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Hint denizinin güvenliğini sağlamak ve Basra Körfezi'nde Şattü'l-Arap ağzındaki Abadan petrol tesislerini korumak ve bölgede İngiliz etkinliğini sağlamak amacıyla Irak seferini başlatmıştır. İngiliz birlikleri, 22 Kasım 1914'te Basra'yı işgal ettikten sonra ileri harekete geçerek, 9 Aralık 1914'te Kurna'yı ele geçirmişlerdir. İngiliz birlikleri, Basra'yı işgal ederek seferin temel gayesini yerine getirmiş, ancak daha sonraki aylarda seferin asıl gayesinden uzaklaşmıştır. Dicle Nehri boyunca ilerleyen İngiliz birlikleri, 21 Mayıs 1915'te Amâre'yi, 25 Temmuz 1915'te Nasiriye'yi, 28 Eylül 1915'te Kutü'l-Amâre'yi işgal etmişlerdir. Bu ard arda gelen başarılar İngilizler için Bağdat'a giden yolu açmıştır. Bir yıl süren yenilgilerden sonra Albay Nurettin Bey komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, İngiliz General Charles Townshend komutasındaki 6. İngiliz-Hint tümenini üç gün süren şiddetli çarpışmalar sonunda 22-25 Kasım 1915 tarihleri arasında Selman-ı Pak Muharebesi'nde büyük bir yenilgiye uğratmıştır. 25 Kasım günü General Townshend'in emrindeki birlikler geri çekilmeye başlamışlardır. General Townshend muharip kuvvetlerinin yarısından fazlasını kaybettiğinden Bağdat üzerine yürümesi imkânsız hâle gelmiştir. Bağdat'ı ele geçirmek üzere çıktığı bu seferin başlangıcında hızla ilerleyen İngiliz birlikleri, Selman-ı Pak'ta Osmanlı birliklerine yenilerek geri çekilmişler ve Kutü'l-Amâre'de savunmaya geçmişlerdir. Bu suretle Osmanlı birlikleri Kutü'l-Amâre'yi kuşatarak İngilizlere yaklaşık beş ay süresince yardım gitmesini engellemişlerdir. Diyebiliriz ki, Irak Cephesi'nde, İngilizlerin Bağdat'ı almak için yaptıkları girişim Selman-ı Pak Muharebesi'nde kesintiye uğramıştır. Selman-ı Pak Muharebesi, İngiliz kuvvetlerinin Bağdat'a ilerlemesinin durdurulması ve Birinci Dünya Savaşı'nda ses getiren İngiliz yenilgilerinden biri olması münasebetiyle büyük bir öneme haizdir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Irak Cephesi, Osmanlı Devleti, İngiltere, Selman-ı Pak Muharebesi, Kutü'l-Amâre Kuşatması.

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fatabey@agri.edu.tr

THE OTTOMAN VICTORY OF SELMAN-I PAK (CTESIPHON) ON THE ROAD TO KUTÜ'L-AMÂRE SIEGE

Abstract

Within the outbreak of the First World War, England initiated the campaign of Iraq in order to protect British commerce, safeguard the oil refinery of Abadan at the mouth of the Shatt al-Arab in the Persian Gulf, and to protect British influence in the region. After the occupation of Basra on November 22, 1914, the British troops moved forward and occupied Kurna on December 9, 1914. The Anglo-Indian force overtook Basra and accomplished their initial goal, but the scope of their mission would change in the coming months. The British troops which advanced along the Tigris River occupied Ammara on 21 May 1915, Nasiriye on 25 June 1915, and Kutü'l-Ammare on 28 September 1915. These series of victories opened the way to Baghdad for the English. After a year of a string of defeats, the Ottoman troops under the command of Colonel Nurettin were able to defeat the British advance in three days of hard fighting at Ctesiphon on November 22-25, 1915. On November 25, the troops under the command of General Charles Townshend began to withdrawal. Since he needed to retreat because his losses had been too great to continue the effort to take Baghdad. The Ottoman forces encircled Townshend at Kut and laid siege to Townshend's forces. With the purpose of capturing Baghdad, British troops were gaining soil rapidly at the beginning; however, they were defeated by the Ottoman forces in Ctesiphon and forced to retreat back towards Kut-al Amara. The Ottoman troops laid siege to Kut-al Amara, thus English were unable to receive any aid nearly for five months. We can say that the first English attempt to occupy Baghdad was interrupted in Ctesiphon by the Turks during the Mesopotamian Campaign of the First World War. The Battle of Ctesiphon has a great importance for giving an end to the British advance to Baghdad and also for giving a result in one of the more resounding British defeats of the war.

Giriş

100. yıldönümünü kutlamakta olduğumuz Kut Zaferi'nin ardında Bağdat'ı ele geçirmek üzere yola çıkan *İngilizlerin* Selman-ı Pak'ta durdurulup, geri çevrilmesi yatmaktadır. İngilizlerin plan bozan muharebe diye adlandırdıkları Selman-ı Pak Muharebesi, tarihimizdeki ender zaferlerden biridir. Ancak "Selman-ı Pak Muharebesi" hakkında çok az malumat bulunduğundan, maalesef unutulmuş zaferler arasındadır.

İngilizlerin "Mezopotamya Seferi" diye adlandırdıkları Irak Cephesi, İngilizlerle Türklerin Çanakkale'den sonra bir defa daha karşı karşıya geldikleri önemli muharebeleri içermektedir. Irak, sahip olduğu zengin petrol yataklarından dolayı XIX. yüzyılın sonlarından itibaren sömürgeci devletlerin ilgi odağı hâline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Irak, İngiltere tarafından, gerek ticari, gerekse de Hindistan'ın güvenliği bakımından büyük önem arz etmekteydi. Savaşın başlaması üzerine Basra Körfezi'nde Abadan petrol tesislerini korumak ve Arapları kendi tarafına çekmeye ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmaya yönelik bir siyaset izlemeye başlamıştır. İngiltere daha Osmanlı Devleti'nin savaşa girmedığı dönemde Basra Körfezi'nde işgal hareketine başlamak için Hindistan'da askerî hazırlık yapmaya başlamıştır¹. İngiltere 16 Ekim 1914'te Abadan petrol tesislerinin muhafazası için Bombay'da bulunan Korgeneral Arthur Barrett komutasındaki 6.Piyade Tümeni'ne bağlı 4.500 İngiliz ve 16.000 Hintli askerden oluşan Tuğgeneral W.S. Delamain komutasındaki 16.Piyade Alayını, Basra Körfezi'ndeki Bahreyn Adaları önüne göndermiştir. 23 Ekim 1914 itibarıyla bölgeye ulaşan birlikler burada vapurlarda bekletilmişlerdir. Yavuz ve Midilli gemilerinin içinde bulunduğu Osmanlı Donanması'nın 29 Ekim 1914'te Karadeniz'deki Rus limanlarını bombardımanı üzerine İngiltere'nin 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilanını müteakip, Tuğgeneral W.S. Delamain komutasındaki 16.Piyade Alayı, 6 Kasım 1914'te 100 Osmanlı askeri tarafından savunulan Basra Körfezi girişindeki Fav kasabasını işgal etmiştir². Aynı zamanda 6.İngiliz Tümeninin geri kalan birlikleri de Korgeneral Arthur Barrett komutasında Bombay'dan Basra Körfezi'ne gönderilmiştir. Bütün bunlardan anlaşılabacağı üzere İngiltere hükümeti, 29 Ekim

¹ Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, (Birinci Dünya Harbi), C.II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s.215.

² Lord Carver, The National Army Museum Book of the Turkish Front 1914-1918, Pan Books, Great Britain, 2003, s.11.

1914 tarihinde gerçekleşen Osmanlı Donanması'nın Karadeniz Baskınından çok önce Osmanlı Devleti'ne karşı taarruz yapmaya, Irak'ı işgal etmeye karar vermiş ve hazırlanmıştır³. Korgeneral Barrett komutasındaki İngiliz ve Hintli askerlerden oluşan Hint Sefer Kuvveti "D" olarak adlandırılan 6. Piyade Tümeni ile 14 ve 15 Kasım 1914 tarihlerinde gerçekleştirilen muharebelerde 38. Tümen komutanı Albay Suphi Bey komutasındaki az sayıdaki Osmanlı birliği, Basra'yı müdafaa imkânını bulamamış, İngiliz filosunun denizden ve karadan kuşatması altında kalan Basra, 22 Kasım 1914 günü İngilizler tarafından işgal edilmiştir⁴. İngilizlerin işgale başlamaları üzerine Irak ve Havalisi Umum Kumandanı olarak Bağdat'ta görev yapan Mirliya Cavit Bey, Irak'ta sadece Arap olan aşiretler ve mücahitler ile Hindistan'daki kuvvetlere dayanarak bölgeyi işgal edecek olan İngiliz kuvvetlerine karşı konulamayacağını bilincinde olsa da bu konuda bir şey yapamamıştır⁵.

Bu dönemde Osmanlı Başkomutanlığı ilan edilen cihada güvenerek diğer cephelerin aksine Trablusgarp'ta olduğu gibi Irak'ta da Arap aşiretlerden toplanan kuvvetler ile savunma yapılabileceğini değerlendirmiş ve savaş başlayana kadar Irak Bölgesi'nde ciddi bir İngiliz saldırısına ihtimal vermemiştir⁶. Osmanlı Başkomutanlığı tarafından seferberlik esnasında burada bulunan bazı birlikler farklı cephelere kaydırılmıştır. Bu dönemde Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığına bağlı olarak Basra'da Albay Suphi Bey komutasında çoğunluğu Araplardan oluşan 8.000 kişilik 38. Piyade Tümeni (8 taburlu), 6 hudut taburu ile 9 seyyar jandarma taburu mevcut bulunmuştur. Ayrıca Marmaris gambotu ile

³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı Dönemi 1908-1918)*, C.IX, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.485.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, (1914-1922)*, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s.192.

⁵ Osmanlı Başkomutanlık Vekâletince yapılan seferberlik planına göre Irak bölgesinde İngiltere ile bir savaşa girilmesi muhtemel görülmediğinden burada bulunan birliklerin büyük bir kısmı geri çekilmiştir. 1914 Eylül ayında 12. Kolordu'nun tümü 4. Ordu'nun emrine Suriye'ye gönderilmiş, 13. Kolordu (karargâhı) ile buna bağlı 37. Piyade Tümeni de Doğu Cephesindeki 3. Ordu'ya katılmak üzere yola çıkmıştır. Cavit Paşa komutasındaki Bağdat'ta konuşlu 6. Ordu Müfettişliği karargâhı küçültülerek, Irak ve Havalisi Komutanlığı adını almış ve yeni kurulmakta olan 38. Piyade tümeni ile birlikte faal hâle geçmiştir. (Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, (çev. Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, ss.95-96.)

⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi 1914-1918*, C.III, Ks., IV, TTK Basımevi, Ankara, 1967, s.88.

6 silahlı motor ve 6 nehir vapurundan oluşan bir nehir filosu teşkil edilmiştir⁷. Irak Cephesi'ne Osmanlı Başkomutanlığınca gerekli önemin verilmemesinden dolayı İngilizler neredeyse hiç savaşımadan Irak'ın tek liman kenti olan ve İngiliz kaynaklarında doğunun Venedik'i olarak adlandırılan Basra'yı ele geçirmişlerdir. Basra'nın kolaylıkla işgali, İngilizleri Irak seferini büyötmeye teşvik etmiştir. Basra'nın muhafaza ve müdafaası için, İngiliz birlikleri ileri harekâtına devam ederek, 9 Aralık 1914'te Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği yer olan Kurna kasabasını ele geçirmişlerdir. Kurna'da 38. Tümenin komutanı Albay Suphi Bey ile 45 subay ve 989 er, İngilizlere esir düşmüştür⁸. Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından esir düşen Albay Suphi Bey'in yerine Dahiliye Nazırlığında Aşiret ve Muhacir işlerinden sorumlu bulunan Kurmay Binbaşı Süleyman Askeri Bey ve beraberinde Teşkilat-ı Mahsusa'dan gönüllü 40-50 Türk subayın katılımıyla oluşturulan "Osmancık Taburu" adı verilen tabur 17 Aralık 1914'te bölgeye gönderilmiştir⁹. Süleyman Askeri Bey, Trablusgarp Savaşı'nda Bingazi'de Enver Paşa ile beraber bulunarak, cesaret ve fedakârlığıyla tanınan bir kişi olarak ün kazanmıştır. Süleyman Askeri Bey, düzenli İngiliz kuvvetlerine karşılık aşiretlerden ve mücahitlerden yararlanmak suretiyle Irak'ın müdafaasını sağlayacağı kanaatini taşımıştır. Başlangıçta Basra vali vekili ve kumandanı sıfatıyla Basra'yı İngilizlerden geri almak için gönderilen ve yarbay rütbesine terfi ettirilen Süleyman Askeri Bey, Ocak 1915 başında Bağdat Valisi ile Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı görevine getirilmiştir¹⁰.

Diğer taraftan Basra'nın ve Kurna'nın kolayca ele geçirilmesi, Hindistan Hükümet yetkililerini ve Londra'daki Savaş Bakanlığını heyecanlandırmış, Irak'ın işgali için bölgede bulunan İngiliz kuvvetlerinin takviye edilmesi çalışmaları

⁷ Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Sempozyumu Bildiri Kitabı, Harp Akademileri Komutanlığı Basımevi, İstanbul, 2015, s.392.

⁸ Serdar Sakin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar," **Gazi Akademik Bakış**, C.4, Sayı 7, Winter 2010, s.134.

⁹ Genelkurmay ATASE Arşivi, Klasör: 3603, Dosya:3; Bayur, a.g.e., C.III, Kıs. III, s.100

¹⁰ F.J. Moberly, *The Campaign in Mesopotamia 1914-1918*, Vol.II, H.M.Stationery Office, London, 1924, s.4.

başlatılmıştır. Şubat 1915 itibariyle IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa tarafından İngilizlere karşı başlatılan Kanal harekâtının başarısız olması üzerine Mısır'dan teşkil edilen kuvvetlerden 12.İngiliz Tümeni, Irak savunması için Basra'ya gönderilmiştir. Bu suretle takviye birliklerle Irak Seferi Kuvveti iki tümenlik bir kolorduya çıkarılmıştır. Yeni teşkil edilen bu kolordunun komutasına atanan General V. Eccles Nixon, 9 Nisan 1915 itibariyle göreve başlamıştır¹¹.

Süleyman Askeri Bey, Nasıriye'de toplanan düzensiz birliklerden oluşan kuvveti Fırat ve Dicle kolu olarak ikiye ayırarak, Şuaybe istikâmetinde ileri harekete geçmiştir¹². Süleyman Askeri Bey ve birlikleri 11 Nisan 1915'te Bercisiyye ve Şuaybe'deki müstahkem İngiliz mevzilerine taarruza başlamış; Bercisiyye ve Şuaybe ormanları içinde üç gün süren muharebede başarılı olmamıştır. Muharebenin ikinci günü aşiretlerden topladığı gönüllü askerlerin çoğu ortadan kaybolduğundan ordu kuvveti yarı yarıya eksilince ağır kayıplar vererek, 14 Nisan 1915 gecesi elinde kalan az sayıdaki kuvvetini geri çekmek zorunda kalmıştır¹³. Geri çekilme esnasında ümitsizliğe düşen Süleyman Askeri Bey, bu yenilgiyi gurur meselesi yaparak, Bercisiyye koruluğunda intihar etmiştir¹⁴.

Şuaybe yenilgisi, Basra Vilayeti'nin tamamıyla Osmanlı'nın elinden çıkmasına sebep olmuş, harbin sonuna kadar bu kısımları ele geçirmek mümkün olmamıştır. Harbiye Vekâleti 24 Nisan 1915 tarihinde Süleyman Askeri Bey'in vefatı dolayısıyla Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına Edirne'de II. Kolordu'nun 4.Tümen Komutanı olan Albay Nurettin (Sakallı Nurettin Bey/Paşa) Bey'i atamıştır¹⁵. 19 Mayıs 1915'te Bağdat'a ulaşan Albay Nurettin Bey, İngiliz kuvvetlerine karşı yeni bir savunma hattı oluşturmaya çalıştığı sırada İngilizler de Basra'nın

¹¹ Bayur, a.g.e., s.100

¹² 1. Fırat Kolu: Nasıriye'ye ve Basra'ya doğru ilerlemesi öngörülmüştür.

2.Dicle Kolu: Mehmet Fazıl Paşanın komutasında Arap aşiret süvarilerinden derlenen askerler ile 35.Tümenin henüz silah altına alınmış ve eğitimsiz askerlerinden meydana getirilmiştir. Aydemir, a.g.e., C.III, s.193.

¹³ Charles F. V. Townshend, Irak Seferi ve Esaret, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.38.

¹⁴ **Genelkurmay ATASE Arşivi**, Klasör: 3604, Dosya:7; Bayur, a.g.e., C.III, Kıs. III, s.100

¹⁵ Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, C.II, Nehir Yayınevi, İstanbul, 1990, s.399-400; Necati Taş, Nurettin Paşa, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2014, s.18

güvenliğini tamamen sağlamak amacıyla yapacakları taarruz için hazırlıklarını tamamlamışlardır. Bu esnada sağlık sorunları nedeniyle istifa eden General Sir Arthur Barrett'in yerine atanan Tümgeneral Charles Vere Ferres Townshend 23 Mart 1915 tarihi itibarıyla göreve başlamıştır¹⁶.

1. İngiliz Birliklerinin Amâre, Nasıriye ve Kutü'l Amâre'yi İşgali

Şuaybe Muharebesi'ni takiben İngiliz birliklerinin Basra'dan Kurna'ya kadar olan bölgeye yerleşmesi, Londra'daki yetkilileri bölgede daha geniş kararlar almaya itmiştir. General Townshend emrindeki 14.000 kişilik 6.Piyade Tümeni ile 31 Mayıs 1915'ten itibaren kuzeye doğru ilerlemeye başlamıştır. Irak'taki zorlu yaz sıcaklığına rağmen hem karadan hem de denizden yapılan saldırı ile 3 Haziran 1915'de Kurna'dan 140 km. uzaklıkta stratejik bir noktada bulunan Amâre'yi ele geçirmişlerdir. İngilizler, Amâre'de bulunan Albay Nurettin Bey komutasındaki birliklerden 30 subay ve 700 Osmanlı askerini esir almışlardır. Daha sonra Osmanlı birliklerinin İngiliz birliklerine saldırı yapmak için üs olarak kullandıkları Nasıriye'nin işgali için hazırlıklara başlamışlardır. General George F. Goringe komutasındaki 12.Tümen, 24 Temmuz 1915'te Nasıriye'yi ele geçirerek, İngilizlerin Basra vilayetinin batı tarafını kontrol etmelerini sağlamıştır¹⁷. İngiliz kuvvetleri Kutü'l-Amâre'yi ele geçirmeleriyle Basra'nın tümünün işgalinin tamamlanacağı düşüncesiyle Bağdat istikametine doğru ilerlemeye devam etmişlerdir¹⁸.

Kutü'l-Amâre, Dicle Nehri üzerinde bir kasaba olup, Nasıriye gibi stratejik noktada bulunmuştur. 6 Ağustos 1915'te Londra'da bulunan Savaş Komitesi'nin onayının alınması ile Irak Seferi Kuvvetleri Başkomutanı General Nixon tarafından 23 Ağustos 1915'te General Townshend'e verilen emirde Osmanlı kuvvetlerinin Kurna'nın kuzeyindeki savunma hatlarından çıkartılarak, ileri harekâta geçilmesi ve Türkler için önemli bir askerî merkez olan Kutü'l-Amâre'nin işgal edilmesi istenmiştir. Harekât emrini alan Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri, 26 Eylül 1915'de yardımcı kuvvetler ile desteklendikten sonra 27 Eylül 1915'te Dicle Nehri'ni takip etmek suretiyle saldırıya geçmişler ve Osmanlı birliklerine üstünlük sağlamayı başarmışlardır. Burada gerçekleşen

¹⁶ The National Archives, ADM 196/156/1199

¹⁷ Townshend, a.g.e., s.147.

¹⁸ Briton Cooper Busch, Britain, India and the Arabs 1914-1921, University of California Press, 1971, s.51.

Es-Sin Muharebesi'nde ağır kayıplar veren Albay Nurettin Bey komutasındaki çoğunluğu yerli Araplardan oluşan 35, 37. ve 38. Tümenler, 28 Eylül 1915 gecesi Kutü'l-Amâre'yi boşaltmış ve 3 Ekim 1915 itibariyle Selman-ı Pak'a doğru çekilmişlerdir¹⁹. Irak Cephesi'nde görev yapan Binbaşı Mehmed Emin Bey, Selman-ı Pak Muharebesi ile ilgili eserinde; "*Albay Nurettin Bey'in bu geri çekilme harekâtını Irak Cephesi'ndeki en büyük ve en başarılı geri çekilme harekâtı olarak*" tanımlamaktadır²⁰.

Kutü'l-Amâre'nin İngilizler tarafından işgali esnasında Albay Nurettin Bey komutasındaki birliklerden 1700 kayıp ve yaralı verilirken, 1280 kişi de İngilizlere esir düşmüştür²¹. İngiliz birliklerinin kaybı ise 1229 kişi olarak resmi kayıtlara geçmiştir. Osmanlı birliklerinin geri çekilmesi sonrasında İngiliz birlikleri 29 Eylül 1915'te Kut kasabasını işgal etmişlerdir²². Bu başarı, İngiliz komuta heyetine Bağdat'a ilerleme cesaretini vermiştir²³. General Townshend anılarında bu savaş-tan tam bir zafer olarak bahsetmekte ve "*Hindistan'daki İngiliz ordusunun tarihteki en önemli savaşlarından biri olarak*" tanımlamaktadır²⁴. Irak'taki komutanlarda da Hindistan hükümet yetkililerinde de Bağdat'ın ele geçirilmesinin Çanakkale'deki İngiliz başarısızlığına karşı Orta Doğu'da İngiliz prestijini artırmada önemli bir katkı sağlayacağı görüşü hâkim olmuştur. Nitekim Birinci Kut Muharebesi'nden

¹⁹ **Genelkurmay ATASE Arşivi**, Klasör: 3604, Dosya:9; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.III, Kısım I, a.g.e., s.375.

²⁰ Binbaşı Mehmet Emin, Selman-ı Pak Meydan Muharebesi (Ktesifon ve Zeyli), Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1921,s.7.

²¹ Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, C.III, Nehir Yayınevi, İstanbul, 1991, s.105.

²² Mahir Küçükvan, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutü'l-Amâre Zaferi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIII/26, 2013-Bahar, s.59

²³ Bağdat'a ilerleme önerisi aslında ilk olarak Kasım 1914'te Londra'da Savaş Komitesi'ne getirilmiş, ancak o dönem için kabul görmemiştir. Bu öneri kabul görmese de İngiltere'deki siyasi yetkililer, Bağdat'ın işgalini çok fazla önemsemişlerdir. Bu sebeple General John Nixon 9 Nisan 1915'te Irak Seferi Kuvvetler Komutanlığı görevine getirilmiştir. Göreve gelir gelmez kendisine talimat verilerek, Bağdat'a ilerleme için bir plan çıkarması istenmiştir. General Nixon'un 30 Ağustos 1915'te Bağdat'a ilerleme hakkındaki yazdığı memorandumunu 19 Eylül 1915'te Savaş Komitesine sunulmuştur. Bahse konu memorandumda Nixon, Bağdat'ın işgalinin askerî, politik ve ticarî açıdan önemine değindikten sonra, "*Türklere hazırlık için zaman verilmemeli, harekâtın zorluğu Türklere vereceğimiz zamana bağlıdır,*" gibi bir ifade kullanmıştır. Moberly, a.g.e., Vol.II, s.4.

²⁴ Nikolas Gardner, Kutü'l-Amâre Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2016, s.51.

sonra Mezopotamya seferinin gayesi olan Arapların tarafsızlığını sağlamak, petrol yataklarının güvenliğini temin etmek ve Doğu'daki İngiliz egemenliğini perçinlemek gibi amaçların gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, General Townshend'e yeni bir görev daha tevdi edilmiştir²⁵. Kuzeye doğru geri çekilmekte olan Osmanlı birliklerini takip eden İngiliz birlikleri, 3 Ekim 1915'e kadar Bağdat'a sadece 80 km. uzaklıkta bulunan Aziziye'ye ilerlemişlerdir²⁶. General Townshend'in 14.000 kişilik çoğunluğu Hintli askerlerden oluşan kuvveti muharebe ve hastalık zaiyatı ile 10.000'den aşağı mevcuda düştüğünden İngilizler destek ve yardım kuvvetlerinin gelmesini beklemek üzere altı hafta kadar Aziziye'de kalmışlardır. Bu esnada General Townshend geri çekilen Osmanlı kuvvetlerinin tekrar düzen altına girecek, Selman-ı Pak mevkiinde durduklarını ve orada bir müdafaa mevziinin hazırlandığı istihbaratını almıştır.

2. Selman-ı Pak Muharebesi Öncesi Tarafların Hazırlıkları

2.1. Osmanlı Tarafının Hazırlıkları

Kutü'l-Amâre yenilgisinin ardından Nurettin Albay komutasındaki Osmanlı birlikleri, Bağdat'ın 30 km. güneyinde yer alan Sasaniler'den kalma tarihî bir şehir olan Türklerin tabiriyle Selman-ı Pak'a İngilizlerin tabiriyle Ctesiphon'a, gece ve gündüz yürüyerek, Kutü'l-Amâre'den yaklaşık 120 km. geri çekilmişlerdir. Osmanlı kuvvetlerinin Selman-ı Pak'a bu geri çekilmesi, Başkomutanlık karargâhını telaşlandırmış ve bu durum Irak Cephesi'ndeki komuta heyetine karşı bir güvensizlik yaratmıştır. Bu nedenle, 6. Ordu Komutanlığının teşkili için çalışmalar başlatılmıştır. O dönemde I. Ordu Komutanlığı görevini yürüten Alman Mareşal Von der Goltz, 5 Ekim 1915 tarihi itibarıyla yeni teşkil edilecek olan 6.Ordu Komutanlığı görevine atanmıştır. Çok geniş yetkilerle donatılmış olan 6.Ordu Komutanı Von der Goltz, Kurmay Başkanı Kurmay Albay Kazım Karabekir ve karargâhı ile 15 Kasım 1915 tarihi itibarıyla İstanbul'dan hareket etmiştir²⁷. Bağdat'a doğru İngiliz ileri harekâtı devam ederken Osmanlı birlikleri, Kafkas Cephesi'nden 3. Ordu Komutanlığında görevli Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın amcası 18.Kolordu Komutanı Albay Halil (Kut) Bey komutasında muharip kuvvetlerden oluşan I. ve V. Kuvve-i Seferiye olarak

²⁵ Tarık Saygı, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Parola Yayınları, İstanbul, 2016, s.61.

²⁶ Bayur, a.g.e., C.III, Kıs.III, s.100

²⁷ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, a.g.e., C.III, Kıs.I, s.378

adlandırılan 51. ve 52. Piyade Tümeni ile takviye edilmiştir²⁸. 22 Kasım 1915 günü başlayacak olan Selman-ı Pak Muharebesine Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı kuvvetlerinden 35., 38. ve 45. Piyade Tümenlerinin yanı sıra Kafkas Cephesi'nden 21 Kasım 1915 akşamı cepheye ulaşmış olan 18. Kolordu'ya bağlı 51. Piyade Tümeni hazır bulunmuştur²⁹. Ordunun en iyi muharip birliklerinin yanı sıra Hecinsüvar alayı ile Aşiret tugayından (Emekli Tümgeneral Mazhar Paşa komutasında) meydana gelen Irak Süvari Tugayı da Albay Nurettin Bey'in emrine verilmiştir³⁰.

Albay Nurettin Bey, 3 Ekim'den 22 Kasım'a kadar Türklerin Bağdat yolundaki son savunma noktası olan Selman-ı Pak'ta çok iyi tahkim edilmiş iki savunma hattı oluşturmuştur. Dicle'nin sol kıyısında bulunan Selman-ı Pak bölgesi, Nehir, Selman-ı Pak ve Der'iye grubu olmak üzere dört savunma mevziisine ayrılmıştır. Bölgede tesis edilen birinci hat yaklaşık 10 km. uzunluğunda olup, 15 adet top-

²⁸ 19 Eylül 1915 tarihinde Albay Halil Bey komutasındaki Murettop Kolordusu, 18. Kolordu adını alırken, bahse konu kolorduya bağlı I. ve V. Seferi Kuvvetlerin adı da 51. ve 52. Tümen olarak değiştirilmiştir. Başkomutanlık Vekâletinden 9 Ekim 1915 tarihli emir ile 3. Ordu'dan bir tümenin Irak Cephesi'ne gönderilmesi gerektiğinden 51. Tümen'in Bağdat istikametine hareketi emredilmiştir. 18. Kolordu Komutanı Albay Halil Bey ile karargâh heyeti de bu tümenle birlikte hareket ettirilmiştir. 24 Ekim 1915 tarihi itibarıyla 3. Ordu'dan bir tümenin daha Bağdat'a sevkı gerekli görüldüğünden 52. Tümen de 27 Ekim 1915 tarihi itibarıyla Bağdat istikâmetine doğru yola çıkmıştır. 3. Ordu'dan takviye kuvveti olarak verilen 51. ve 52. Tümenlerden kurulu olan 18. Kolordunun 51. Tümen birlikleri 21 Kasım 1915 akşamı bölgeye ulaşmaya başlamıştır. Tümen komutanı Mehmet Ali Bey ise tümenin yönetimini Yarbay Vacit'e bırakmıştır. Kendisi ordu emriyle Selman-ı Pak Bölge Komutanlığı görevini almıştır. 52. Tümen birlikleri ise 3 Aralık 1915'ten itibaren Bağdat'a gelmeye başlamışlardır. (Hulusi Baykoç, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Irak Cephesi'nde 5'nci Seferî Kuvvetler (52'nci Tümen), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006, ss.33-35.)

²⁹ Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı emrinde Piyade kuvveti olarak;

35. Tümen: Yarbay Namık komutasında, İkişer taburlu 103, 104 ve 105. Alaylar; 3800 asker gücüne sahip 38. Tümen: Üçer taburlu 112, 113 ve 114. Alaylar; 3100 asker gücüne sahip (112. Alay- 3, 4, 5, 6, 7 ve 8 numaralı istinat noktaları; 113 Alay-1,2, 13, 14 ve 15 numaralı istinat noktalarında) 45. Tümen: Yarbay Ali Necip Bey komutasında Üçer taburlu 3, 141,142. Alaylar; 6.300 asker gücüne sahip (142. Alayın iki taburu sol kanatta 9, 10, 11, 12 numaralı istinat noktalarında; 3 ve 141. Alayları İkinci savunma hattı önünde) 51. Tümen: Albay Mehmet Ali Bey komutasında 3., 9., ve 44. Alaya ait yedi tabur piyade (2 ve 3. taburları hariç); 5800 asker gücüne sahip, Kuseybe'de ihtiyatta. (6 Şnayder dağ topu, 4 makineli tüfek, 6 çabuk ateşli dağ topu).

Mehmet Emin, a.g.e., s.27; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, a.g.e., C.III, Kıs.I, s.376; Moberly, a.g.e., V.II, s.65

³⁰ Moberly, a.g.e., V.II, s.65 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, a.g.e., s.378

rak tabya ile güçlendirilmiştir. 38. ve 45. Piyade Tümenleri bu hattı korumakla görevlendirilmişlerdir. Bu güçlü mevziinin 3 km. kadar gerisinde Osmanlı askerleri tarafından inşa edilmiş olan ikinci bir savunma hattı bulunmuştur. Bu hattın gerisinde de 51. Piyade Tümeni'nin ihtiyatta bekletilmesi öngörülmüştür. Nehrin güney kısmında 35. Piyade Tümeni mevzilendirilmiştir. Albay Nurettin Bey, bu birliğin siperlerinin sol kanadına da süvarilerini mevzilendirmiştir³¹.

2.2. İngiliz Tarafının Hazırlıkları

İngiliz askerî yetkilileri, Çanakkale'de yaşamış oldukları büyük prestij kaybını bertaraf etmek için Bağdat'a girmeyi İstanbul'a girme ile eşdeğer görmüşlerdir³². Harekât konusunda 7 Ekim 1915 tarihinde İngiliz Savaş Komitesi toplanmış ve uzun tartışmalar sonucu diğer cephelerden Irak'a kuvvet kaydırmanın mümkün olmadığına kanaat getirmiştir. Ancak Irak Sefer Kuvvetleri Komutanı General Nixon, kararında direnmiş ve bir önceki muharebede ağır kayıplar vermiş, bitkin ve yorgun olan Osmanlı birliklerine karşı elindeki kuvvetlerle zaman kaybetmeden taarruza geçildiği takdirde başarı sağlanabileceğini ve Bağdat yolunun açılabilceğini ileri sürmüştür³³. 24 Ekim 1915 tarihinde nihai olarak General Nixon'un önerisi olan birliklerin Bağdat'a doğru ilerleme düşüncesi İngiliz Savaş Komitesi tarafından kabul görmüş, Fransa'dan destek kuvvet olarak kısa zamanda iki Hint tümeninin gönderileceği bildirilmiştir³⁴.

General Nixon, Birinci Kut Muharebesi'nden sonra elde edilen başarıdan yararlanmak ve Osmanlı kuvvetleri henüz toparlanmaya fırsat bulamadan, Bağdat'a

³¹ Erickson Edward J., Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu, (Çev.Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.154

³² İsmet Üzen, "Türklerin Kutü'l-Amâre Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusu'nda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", **Akademik Bakış Dergisi**, C.2, S.3, Kış 2008, s.82.

³³ Moberly, a.g.e., Vol. II, s.81; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e., s. 378

³⁴ 6.Tümen Komutanı General Townshend, Irak Seferi Kuvvetler Komutanı General Nixon'a göndermiş olduğu 3 Ekim 1915 tarihli telgrafta; "*Geri çekilen Osmanlı birliklerinin Selman-ı Pak'ta mevzilenmiş bulunduklarını, başarılı olmalarının yetersiz kuvvet ile zor olduğunu, zaten Kutü'l-Amâre muharebesine kadar amaçlarının, Kut'un işgali ile Basra vilayetinde ele geçirmiş oldukları mevkiilerin korunmasından ibaret olduğunu*", ifade etmiştir. General sözlerine şöyle devam etmiştir; "*Şu anda Osmanlı kuvvetleri, Selman-ı Pak'ı müdafaa etmektedirler. Çanakkale'deki durumun şüpheli olmasından dolayı hükümetçe Bağdat'ın şimdilik işgali uygun görünmüyorsa, Kut'taki mevziimizin hemen tahkim edilmesi gereklidir. Nehrin suları pek alçalmıştır. Bizim kara nakliye vasıtalarımız da yoktur. Bağdat'ın işgali gereklyse, Kutü'l Amâre'den ilerleyebilmek için iki tümenlik bir kolorduya ihtiyaç bulunmaktadır.*" (Lord Carver, a.g.e., s.116)

giden yolu açmak maksadıyla ileri harekâta geçmek için uygun zaman olduğu düşüncesini taşıdığından 6.Tümen Komutanı General Townshend'e 12 Kasım 1915'te Bağdat harekâtına başlama emrini vermiştir. General Townshend'in kuvvetlerinin ulaşım, yiyecek ve genel kaynaklar bakımından yetersiz olduğunu ifade etmesine rağmen, Irak İngiliz Ordusu Başkomutanı General Nixon, Tümen Komutanı olan Townshend'e Bağdat'a ilerleme emrini vermiştir. General Townshend'e harekât emri verilmesinin dışında en kısa zamanda kendisine iki tümen destek kuvvetinin gönderileceği de bildirilmiştir³⁵. General Hamilton komutasında 18. Piyade Tugayı ve bir sahra bataryası ile General Roberts komutasındaki bir süvari alayı, 4 Kasım 1915 itibarıyla cepheye ulaşmıştır. Ancak Fransa'dan hareket eden bahse konu Hint birlikleri henüz Irak'a ulaşmamışlardır. Bu durumda General Townshend hâlihazırda 9.500'ü muharip olmak üzere 13.000 kişilik bir kuvvet ile bulunmuştur³⁶. Bunun yanında yedi adet uçaktan oluşan bir hava filosu da hazır bulunmuştur³⁷.

27/28 Ekim gecesi General Townshend karargâhının büyük bir kısmı ile birlikte 3 Ekim'de gelmiş olduğu Aziziye'den ayrılmış, 15 Kasım'da Kutuniye'ye hareket etmiş, 16 Kasım 1915'te Selman-ı Pak'ın doğusunda bulunan Zor kasabasına ulaşmıştır. General Townshend, Selman-ı Pak'ta Müslümanlar için kutsal bir mekân olan sahabeden Selman-ı Farisi'nin türbesinin bulunması dolayısıyla İngiliz Ordusu'ndaki Hintli Müslüman askerlerin savaşıma gücünü azaltmak için Antik çağda Pers krallığının başkentliğini yapmış olan bölgenin ismini Helenistik dönemdeki adı olan "*Ctesiphon*" ile değiştirmiştir³⁸.

General Townshend kuvvetlerini piyade tugaylarından oluşan "A", "B", "C" kolları ile bir de seyyar kol olmak üzere dört hat şeklinde teşkil etmiştir³⁹. General

³⁵ Bayur, a.g.e., s.102.

³⁶ Sabis, a.g.e., C.III, s.107; Moberly'e göre 20 Kasım 1915 gecesi Laj'da toplanan birliklerin mevcudu subay ve er olarak 13.756 kişi olup, 10540 tüfek ile 46 makineli tüfekten ibaretti. (Moberly, a.g.e., Vol.II, ss. 512-514, Ek-11) .

³⁷ Keşif görevi icra eden uçaklardan biri 22 Kasım 1915 tarihinde Selman-ı Pak Muharebesi'nin birinci günü sabah saatlerinde Kuseybiye'den muharebe alanına ulaşmakta olan 51. Tümen'e ait birlikler tarafından açılan ateş sonucu düşürülmüş, Pilot Binbaşı Reilly esir alınmıştır. Bu suretle, General Townshend, 51.Tümenin ulaşmakta olduğu bilgisinden mahrum kalmıştır. (Moberly, a.g.e., Vol. II, s.76).

³⁸ Bayur, a.g.e., s.100

³⁹ "A" Kolu: General Delamain komutasında 16.Piyade Tugayı; (Kesin taarruz: Asıl kuvvet)

"B" Kolu: General Hamilton komutasında 18.Piyade Tugayı, Atlı kıtalar (Kuşatma taarruzu)

Townshend'in muharebe planına göre seyyar kolun Nurettin Albay'ın savunma hattının arka tarafına geçmesi, az kuvvetten oluşan General Hamilton komutasındaki "B" kolunun Osmanlı kuvvetlerini oyaladığı sırada General Delamain komutasındaki "A" kolunun bu kuvvetleri çevirerek kesin darbeyi indirmesi, General Hoghton komutasındaki "C" kolunun ise düşmanın gerilerine taarruz ederek düşman ihtiyatlarının harekâtını başarısızlığa uğratması öngörülmüştür. 21 Kasım 1915 tarihi itibarıyla General Townshend'in emrinde 9.500'ü muharip olmak üzere 13.756 kişilik insan gücü ile 10540 tüfek, 1080 kılıç ve 46 ağır makineli tüfek bulunmuştur. Ayrıca Firefly, Comet, Sumana, Shaiton adında dört gambottan oluşan bir de nehir filotillası teşkil edilmiştir⁴⁰.

Albay Halil Bey kolordusunun gelmekte olduğu istihbaratını alan General Townshend, bu kuvvetler geldikten sonra taarruzun zorlaşacağını düşündüğünden bir an önce saldırıya geçmeyi uygun bulmuştur⁴¹. Townshend'in Nurettin Albay'ın 45.ve 51.Tümenler olarak aldığı takviye kuvvetlerinden daha önce bilgisi olsa da bu kuvvetlerin kapasiteleri hakkında muharebe öncesi bir fikri bulunmamıştır. Bu sebeple takviye birlikler gelmeden ilerlemenin doğru olmadığını düşünse de General Townshend üç tugaydan oluşan kuvvetini 20-21 Kasım 1915 tarihlerinde Osmanlı mevzilerine yakın bir mevki olan Laj'da toplamıştır. İngiliz tarihçi Nikolas Gardner, "*General Townshend'in kuvvetlerinin hassas durumunu ve zayıflığını fark etmesinin savaş planlarını etkilediğinden ve Selman-ı Pak'ta kazanmanın tek yolunun hızla vurmak olduğuna inandığını*" açıklamasını yapmakta ve sözlerine şöyle devam etmektedir; "*Osmanlı kuvvetlerini yok etmek için elindeki yetersiz ateş gücüne güvenemeyen Townshend kafa karıştırmak ve Osmanlı komuta sisteminde panik yaratmak için 22 Kasım 1915 Pazartesi günü sabahın ilk saatlerinden itibaren Osmanlı mevzilerinin farklı noktalarına hızlı ve tam isabetli bir dizi saldırı düzenlemiştir*"⁴².

3. Selman-ı Pak (Ctesiphon) Muharebesi (22-25 Kasım 1915)

22 Kasım 1915 pazartesi günü sabahın erken saatlerinde General Townshend'in emrindeki General Hoghton komutasındaki C kolu (17.Piyade

"C" Kolu: General Hoghton komutasında 17.Piyade Tugayı, (Hazırlık taarruzu, az kuvvet)

"Seyyar Kol (Flying Column)" General Charles Mellis komutasında 30.Süvari Tugayı (Moberly, a.g.e., C.II, s.488; Townshend, a.g.e., s.248, 273).

⁴⁰ Moberly, a.g.e., C.II, s.488.

⁴¹ İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1993, s.137.

⁴² Gardner, a.g.e., s.55-56.

Tugayı), gambot ve ağır sahra topçusunun ateş desteğinde Türk hatlarına doğru ilerlemeye başlamıştır⁴³. General Delamain komutasında “A” kolu (16.Piyade Tugayı) saat 8.30 gibi Selman-ı Pak istikâmetinde ilerlemeye başlamıştır. Seyyar (*Çevik*) kol da aynı zamanda ilerlemeye başlamıştır. General Hoghton komutasındaki “C” kolu 45. ve 38. Piyade Tümeninin konuşlandığı mevkiye Dicle’nin sol sahilinden ve cepheden olmak üzere iki koldan şiddetle saldırmıştır. Muharebenin bu anında 38.Tümenin 112.Alayı siperleri tutarken, 45. Tümen’in 142. Alayı’nın iki tugayı 11. Mukavemet noktasını yani hayati noktayı tutmaktaydı. 45.Tümen’in diğer iki alayı (3 ve 141 alaylar), ise ikinci savunma hattı önünde konuşlandırılmışlardır⁴⁴. “A” kolu ile işbirliği yapmak üzere önce kuzeye doğru yönelen İngiliz “C” kolu 8 numaralı istinat noktasını ele geçirmiş ve 38.Tümen’in geri çekilmesini sağlamıştır. Bu esnada Albay Nurettin Bey, Kuseybe’de bulunan 51.Tümen’e acilen cepheye gelmesine dair haber göndermiştir.

“C” kolunun taarruzundan sonra General Townshend, Osmanlı birliklerinin dağınık bir şekilde Diyale Nehri’ne doğru çekildiklerini düşünerek, saat 10.45 itibarıyla Hayati Nokta (Vital Point)’ya ilerlemeye karar vermiştir. General Delamain’in komuta ettiği “A” kolu hayati noktayı yani 11.Mukavemet noktasını ele geçirirken, 142 Alay’ın komutanı Yarbay Muhtar dahil neredeyse bütün personeli ya şehit olmuş ya da yaralanmıştır. Saat 11.00’da 30.Tugay komutanı Albay Climo emrindeki Gurka ve Pencap askerlerinden oluşan birlikler hayati noktanın batı tarafında biraz uzağında ikinci savunma hattına sadece 1 mil uzakta bulunan sekiz adet Türk sahra topunu ve birçok askeri esir almışlardır. Morali bir hayli düşmüş olan 38.Tümen saat 13.30’da Selman-ı Pak kasabasına doğru çekilmiştir. Öğle saatlerinde Türklerin birinci hattı için yapılan savaş İngilizlerin lehine gelişmiş ve Türklerin ön siperleriyle tabyalarının çoğunu ellerine geçirmişlerdir. Albay Nurettin, Der’iye grubuna bağlı birliklerin cansız bedenleri ile dolu olan Birinci Savunma Hattındaki siperleri tamamen boşaltıp, kalan birliklerini İkinci Savunma Hattına çekmek zorunda kalmıştır. Der’iye grubunun çökmesi ve 45. Tümen’in geri çekilmesi üzerine Nurettin Albay Kutuniye’de ihtiyatta beklettiği Binbaşı Cevat Bey komutasındaki 51. Tümen’i (44. Alay 1 Tabur, 9.Alay 3.Tabur) ve Irak süvari alayını karşı taarruza geçirmiştir⁴⁵. Muharebe alanına bir gece önce

⁴³ Moberly, a.g.e., V.II, s. 81.

⁴⁴ Moberly, a.g.e., V.II, s.75.

⁴⁵ Binbaşı Mehmet Emin, a.g.e., ss.35-36; Moberly, a.g.e., V.II, s. 84.

yetiştirilmiş olan bu kuvvetlerin İngiliz kuvvetlerine sol yandan sardırması İngilizler üzerinde önce şaşkınlık, sonra panik yaratmıştır. 51. Tümen'in karşı taarruza başlaması İngiliz komutanın düşüncesini değiştirmiş, General Townshend'in ifadesiyle bu andan itibaren her şey birden kötüye gitmeye başlamıştır. İngilizler, Osmanlı birliklerine bir taraftan hücum ederken, bir taraftan da onları kuşatmak istemişler, fakat başarılı olamayarak kendileri Osmanlı birlikleri tarafından çevrilmiştir⁴⁶. İngilizler arkalarında birçok top, tüfek, ölü ve yaralı bırakarak, 22 Kasım 1915 gecesi geri çekilmeye başlamışlardır.

Saldırı tarzından dolayı Osmanlı tarafının kaybı da büyük olmuş, 38. ve 45. Piyade tümenlerinin büyük bir kısmı yitirilmiştir⁴⁷. Albay Nurettin Bey 24 Kasım 1915 tarihinde Goltz Paşa'ya gönderdiği telgrafta muharebenin ilk günü Osmanlı tarafının 89'u ölü olmak üzere yaralılarla birlikte toplam kaybının 1036 kişi olduğunu bildirmiştir⁴⁸. Selman-ı Pak Muharebesi'nin birinci günü General Townshend hatıra defterine⁴⁹; *"Avrupa'da hiçbir asker yoktur ki -bu ifademin altını çiziyorum- savunmada Türklerle kıyaslanabilsin. Almanların savunmada gayet iyi olduğu farz ediliyor. Fakat siperlerde bulunduğu zaman onlar Türklerle kıyaslanamazlar,"* notunu yazarak, Türk askerinin kahramanlığını ön plâna çıkarmıştır.

Townshend muharebe esnasında subaylarının üçte birini kaybetmiştir. Sahra hastaneleri ancak 400 yaralıya müdahale edebilecek donanımdayken bu sayının on misli askerle ilgilenmek zorunda kalmıştır. Kayıplardan dolayı o akşam hem Türk, hem de İngiliz komutanlar büyük bir karamsarlığa kapılmışlardır.

22 Kasım 1915 gecesi yayınladığı bir emirle Irak ve Havalisi Komutanı Nurettin Albay, yeni bir düzenlemeye giderek Osmanlı kuvvetlerini iki kolordudan oluşan bir ordu komutanlığı şeklinde teşkil etmiştir. Yeni düzenlemeye göre Yarbay Namık Bey emrine verilen 35. ve 38. Tümenler 13. Kolorduya, Albay Mehmet Ali Bey emrindeki 45. ve 51. Tümenler ise 18. Kolorduya bağlı bulun-

⁴⁶ Erhan Çiftci, Kutü'l-Amâre Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.148.

⁴⁷ General Townshend muharebeye katılan 371 İngiliz subayından 130'u ile 255 Hint subayından 111'ini yitirmiştir. Nurettin Albay ise 4500 ölü ve bir o kadar yaralının yanı sıra 1200 esir vermiştir.

⁴⁸ Binbaşı Mehmet Emin, a.g.e., ss.78-79 .

⁴⁹ Townshend, a.g.e., s.295.

muşlardır⁵⁰. Bir gün önce İngilizlere ağır kayıplar verdiren Irak ve Havalisi Umum Komutanı Nurettin Albay, 23 Kasım 1915 günü öğle saatlerinde yeniden düzenlediği kuvvetlerini karşı taarruza geçirmiş ve bir gün önce kaybetmiş olduğu birinci savunma hattını geri almak istemiştir. Bu suretle 23 Kasım günü saat 14.30'dan itibaren Irak ve Havalisi Umum Komutanlığı, Selman-ı Pak tahkim edilmiş hattını geri almak için genel karşı taarruza başlamıştır. 13. Kolordunun taarruz cephesi 1-8 numaralı istinat noktaları olurken, 18.kolordunun taarruz cephesi 9-12 numaralı istinat noktaları olmuştur. 45.Tümenin tabur ve bölük komutanları hepsi ya şehit ya da yaralı olduğundan, bölüklere astsubaylar komuta etmiştir. Gecenin geç saatlerine kadar devam eden Osmanlı karşı taarruzu harekâtı sırasında bir gün önce vermiş olduğu ağır kayıplar neticesinde taarruz gücünü kaybeden İngiliz birlikleri, bir taraftan siperlerde bulunan ölü ve yaralıları taşımakla meşgul olurken, diğer taraftan Osmanlı birliklerinin şiddetli taarruzuna karşı durmaya çalışmıştır⁵¹.

24 Kasım 1915 günü bir gün önceki şiddetinde olmasa da Osmanlı birliklerinin taarruzu devam etmiş, ancak hâlâ birinci savunma hattı İngilizlerin elinde bulunmuştur⁵². İngiliz birliklerinin kaybının ölü ve yaralı olarak 4.000 kişinin üzerinde olduğunu anlayan General Townshend, Osmanlı kuvvetlerinin 24/25 Kasım 1915 gecesi yeniden karşı taarruz yapmak üzere hazırlandıklarını düşünerek geri çekilmeye karar vermiştir. General Townshend hatıratında bu durumu şöyle özetlemiştir⁵³; “*Taarruzu yeniden tekrarlama umudu kalmamıştı. Yapılacak tek şey, Türklerden kurtulmaktır. Yılbaşında Bağdat’ta olma umudu geçmişte kalmıştı. Muzaffer kuvvetin bütün umutları paramparça olmuştu. Bağdat, Türk Paşalarının çamurlu şehri olarak kalmaya devam edecekti.*” Muharebenin üçüncü günü General Townshend Bağdat’a doğru ilerlemenin elindeki yetersiz, yorgun ve her türlü ikmal olanağından yoksun kuvvetlerle yapılamayacağına kanaat getirmiştir. Bu düşüncesini, aynı gün General Nixon’a gönderdiği bir rapor ile bildirmiştir⁵⁴; “*Büyük*

⁵⁰ The National Archives, CAB 44/33 (Muhammed Amin, The Battle of Suliman Pak (Ctesiphon), (Trans.by. Brig-general U.W.Evans),s.69

⁵¹ Erickson, a.g.e., ss.154-155; Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, a.g.e., C.III, Kıs.I, s. 397

⁵² Townshend, a.g.e., s.306

⁵³ Arthur T. Clark, *To Bagdad with the British*, William Briggs, Toronto, 1918, s.70

⁵⁴ Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, a.g.e., C.III, Kıs.I, s.395; Moberly, a.g.e., V.II, s.106 .

ölçüde takviye edilmiş olan Türk kuvvetlerinin dün öğleden sonra başlayan ve gece yarısına kadar süren taarruzlarını yorgun birliklerimiz büyük bir inat ve sebat ile geri atmışlardır. Türkler, ikinci savunma hattına çekilmiş ve orada tahkimatla meşgul olmaktadırlar. Birliklerimi, Dicle'nin Sedde dolayındaki kıyısında topladım. Mevcutları bir hayli azalmış olan üç tugayım ile harekâta devam eder ve başka bir meydan muharebesi vermeye kalkarsam felâketle karşılaşabilirim. Dört tümenlik bir Türk kuvvetini tahkim edilmiş bir mevziden geri atmak için gösterilen büyük çaba, tümenimi çok bitkin bırakmıştır." Bu raporu alan General Nixon ise istemese de çekilmeyi kabul etmek zorunda kalmıştır.

Muharebe sonunda Osmanlı birliklerinin kayıpları Genelkurmay Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına göre 52'si şehit ile 3.100'ü yaralı olmak üzere 3.152 kişi olarak verilmektedir. Muharebenin ilk günü esir alınan asker sayısı tahminen 500 kadardır⁵⁵. 22-24 Kasım 1915 tarihleri arasında Osmanlı birliklerinin genel zayıflığını verecek olursak 35. Piyade Tümeni gücünün %25'ini, 38. Piyade Tümeni gücünün %20'sini, 45. Piyade Tümeni %65'ini, 51. Tümen ise %12'si kaybetmiştir⁵⁶. İngiliz General Townshend komutasındaki birliklerin 22 Kasım 1915'te taarruza geçmesiyle başlayan Selman-ı Pak Muharebesi'nde Osmanlı savunması karşısında başarılı olamayan İngilizler, ağır kayıplar vermişlerdir. General Townshend, 682'si ölü, 3674'ü yaralı, 237'si kayıp olmak üzere 4593 asker yani kuvvetinin neredeyse üçte birini kaybetmiştir. İngiliz resmi harp tarihinde bu kayıpların %82'sinin muharebenin ilk günü meydana geldiği bilgisi mevcuttur⁵⁷.

Bu çok kanlı muharebe sonucu İngilizlerin 1915 yılında Bağdat üzerine yapmış oldukları tehdit sona ermiştir. 25 Kasım 1915'te geri çekilme esnasında süvari tugayından alınan yanlış bir istihbarat raporu dolayısıyla karışıklık yaşanmış, Ordu Komutanı Albay Nurettin Bey oluşan karmaşada dağılan birliklerin Osmanlı birlikleri olduklarını düşünerek, Diyale Nehri'ne doğru geri çekilmeye başlamıştır. Bu durumu fark eden 18. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Basri Bey, Albay Nurettin Bey'e

⁵⁵ "Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi", **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:65, Sayı:137, Ocak 2016, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Belge No:1, s.3.

⁵⁶ Moberly, a.g.e., V.II, s.108; Erickson, a.g.e., s.155.

⁵⁷ Moberly, a.g.e., V.II, s.487; Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, Klasör No: 551, Dosya :2140, Fihrist: 102-1.

İngilizlerin mağlup olduğunu, şu anda Bağdat'a gelmediklerini Kutü'l-Amâre'ye doğru kaçtıklarını açıklayınca birlikler yeniden Selman-ı Pak mevziine geri dönmüştür⁵⁸. Selman-ı Pak Muharebesi'nde, muharebenin henüz başlayken telefon hatlarının kesilmesi de haberleşmeyi büyük ölçüde engellemiştir⁵⁹.

4. İngiliz Birliklerinin Kut'a Geri Çekilmesi ve Kutü'l-Amâre Kuşatması'nın Başlaması (25 Kasım-7 Aralık 1915)

25 Kasım 1915 günü General Townshend komutanlarına yiyecek ve kaynaklar azaldığı ve daha güvenli bir yere gitmeleri gerektiği için nehir yatağında bulunan Laj'a doğru çekilme emrini vermiştir. General Nixon da bu emri onaylamıştır. General Townshend önce yaralılarını buraya taşımış ve buradan vapurlar ile Kutü'l-Amâre ve Basra'ya göndermiştir⁶⁰. 6. Tümen'e bir duyuru yayınlarak geri çekilmenin sadece malzeme sorunundan meydana geldiğini bildirmiştir. Aynı tarihlerde İngiliz destek kuvvetlerinin General Townshend birlikleri ile birleşmesi planlanmıştır. Neticede İngilizler, verdikleri ağır kayıp üzerine 25/26 Kasım 1915 gecesi Osmanlı kuvvetlerinin takibi altında Aziziye üzerinden Kutü'l-Amâre'ye doğru geri çekilmeye başlamışlardır. Bu geri çekiliş esnasında birçok İngiliz gemi botu karaya oturmuştur. Hızlı bir şekilde geri çekildikleri için de beraber götüremediği cephane sandıklarını bir kısmını Dicle Nehri'ne atarken, bir kısım cephaneyi de ateşe vermişlerdir. 30 Kasım 1915'te 18. Kolordunun 45. ve 51. Tümenleri ile 13. Kolordunun 35. ve 38. Tümenleri ileri harekâta başlamıştır. Bu tarihten

⁵⁸ Selçuk, a.g.e., s.139; 45. Tümen başlısı 3. Piyade Alay Komutanı Tümgeneral Şükrü Kanatlı hatıratında bu durumu şöyle yorumlamıştır; “Bu yanlış rapor muvaffak olmuş taarruzu durdurmuş, düşmanın imhadan kurtulmasına sebep olmuş ve daha da önemlisi bir geri çekilmeye sebep olmuş, düşmana fırsat vermiş ve hatta Irak muharebelerinin kaybedilmesinde etkili olmuştur.” Şükrü Kanatlı, “Irak Muharebelerinde 3. Alay”, **Askerî Mecmuası**, Sayı:66, 1945, s.19.

⁵⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, a.g.e., s.406.

⁶⁰ İngiliz arşiv belgelerinde yaralıların taşınması hususu şöyle açıklanmıştır; “3500 yaralı muharebe alanından nehir kıyısına taşındı. Bazı durumlarda yaralıları taşıyacak ambulans araçların 10 mil uzaklıkta bulunması, sağlık personeli yetersizliği sebebiyle yaralıları yürütmek zorunda kalmışlardır. Yaralı durumlarına rağmen, nehrin ulaştıklarında yaralıları yerleştirecek yeterli vapur bulmak mümkün olmamıştır. Yaralı ve yorgunluktan bitap düşmüş askerlerin hepsi yeterli tıbbi malzeme olmaksızın vapurlara ve mavnalara sıkıştırılmak zorunda kalmıştır. Yaralıların bazıları Amâre’de indirilirken, büyük çoğunluğu Basra’ya götürülmüştür. Yaralıları savaş alanından Basra’ya götürmek neredeyse 14 gün almıştır.” The National Archives, HO 45/10838/331607 (Report of the Mesopotamia Commission).

itibaren harekâta rahatsızlığından dolayı muharebeyi Bağdat'ta karargâhta takip eden 18.Kolordu Komutanı Albay Halil (General Kut) Bey de katılmıştır⁶¹.

Osmanlı birliklerinin takibinden kurtulmak için güneye doğru kaçan İngiliz kuvvetleri, 3 Aralık 1915'te Selman-ı Pak'a yaklaşık 130 km. kadar uzaklıkta bulunan Kutü'l-Amâre'ye ulaşabilmişlerdir⁶². General Townshend emrindeki birliklerin açlık, susuzluk ve yorgunluğa daha fazla dayanamayacağı düşüncesiyle Kutü'l-Amâre'de destek kuvvetlerini beklemeye karar vermiştir⁶³. İngilizler geri çekilme esnasında 690 ölü ve 3800 yaralı vermişlerdir. İngilizlerin eline düşmüş olan Osmanlı esirleri ile İngiliz yaralılarından ve hastalarından oluşan Irak Ordusu Komutanı General John Nixon'un başında bulunduğu bir kabile, 4 Aralık 1915 günü nehir yoluyla Basra'ya sevk edilmiştir. 6 Aralık 1915 günü İngiliz süvari alayı ve bir topçu bataryası Dicle sağ sahilinden Şeyh Saad istikâmetine sevk edilmiştir. 5 Aralık 1915'te 18.Kolordu'ya bağlı 51. Tümen, Kut'un takriben 55-60 kilometre doğusundaki Şeyh Saad mevkiine gelerek, Townshend'a bağlı birliklerin diğer İngiliz birlikleri ile bağlantısını kesmiştir⁶⁴. 38'inci ve 45'inci Piyade Tümenleri destek için bölgede bulunmuşlardır. 35'inci Piyade Tümeni güneyde nehri geçerek, 7 Aralık 1915'te kuşatmayı tamamlamış ve güneye doğru yoluna devam etmiştir. 7 Aralık 1915'te ise İngilizlerin Kutü'l-Amâre'de Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatılması tamamlanmıştır⁶⁵. 7 Aralık 1915 tarihi aynı zamanda İngiliz Savaş Konseyinin Gelibolu'dan tamamen çekilme kararı aldığı gün olması açısından da büyük önem arz etmektedir. İngilizler, iki farklı cephede, iki büyük başarısızlığa ve prestij kaybına uğramışlardır. Townshend'in elinde 60 günlük erzak ve çok miktarda cephane sahip olması, bunun yanı sıra Dicle üzerinde nehir gambotları ve buharlı gemilerden oluşan güçlü bir İngiliz filotillası bulunması sebebiyle başlangıçta Kut'un kuşatılma olasılığı onu endişelendirmemiştir⁶⁶.

Osmanlı birlikleri Kutü'l-Amâre'ye ulaştıklarında Albay Nurettin Bey, General Townshend'e 8 Aralık 1915'te bir mektup göndererek, birlikleri ile beraber

⁶¹ Selçuk, a.g.e., s.139.

⁶² Türkmen, a.g.m., s.406.

⁶³ Tarık Saygı, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Parola Yayınları, İstanbul, 2016, s.67.

⁶⁴ Üzen, a.g.m., s.86.

⁶⁵ Sanders, a.g.e., s.137.

⁶⁶ Edward, a.g.e., s.156.

teslim olmasını, eğer teslim olmazlar ise Türk birliklerinin şehre gireceklerini bildirmişti. Ayrıca Nurettin Bey İngilizlerden teslim olmazlar ise saldırılardan zarar görmemeleri için şehir sakinlerini Kutü'l-Amâre'den çıkartmalarını da istemiştir. General Townshend, Nurettin Bey'in mektubuna verdiği cevapta, İngiliz birliklerinin teslim olmayacaklarını ve şehir sakinlerinin de kaderlerini İngilizler ile birleştirerek şehri terk etmemeyi tercih ettiklerini bildirmiştir⁶⁷.

Bu aşamadan sonra Osmanlı birlikleri taarruzdan vazgeçerek, şehrin kuşatmasıyla ve İngilizlere yardıma güneyden gelecek destek kuvvetlerine karşı savunma düzeni almakla meşgul olmuşlardır. Selman-ı Pak Muharebesi'nden ve İngilizlerin buradaki büyük hezimetinden sonra Irak ve Havalisi Umum Komutanlığı yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Irak cephesinde 45., 51., ve 52. Tümenlerden teşkil edilen 18., 35. ve 38. Tümenlerden teşkil edilen 13. Kolordulardan oluşan VI. Ordu Komutanlığı teşkil edilmiştir⁶⁸. Bu suretle, Irak'taki askerî birliklerin tamamı "VI. Ordu Komutanlığı" adı altında birleştirilmiştir⁶⁹. 12 Aralık 1915'te teşkil edilen Aziziye'de konuşlandırılan VI. Ordu Komutanlığına Alman Mareşal Von der Goltz atanırken, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına Albay Nurettin Bey atanmıştır⁷⁰. Selman-ı Pak yenilgisinden ve Kut kuşatmasından sonra İngilizler oradaki tümenlerini kurtarmak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Selman-ı Pak yenilgisi üzerine İngiliz Irak Seferi Kuvvetleri bünyesinde değişiklik yapılmış, savaş alanını terk ederek, askerleri ile birlikte Basra'ya dönen İngiliz Irak Ordusu Komutanı General John Nixon İngiliz hükümetince görevden alınmıştır⁷¹. General John Nixon'un yerine İngiltere Hindistan Ordusu Kurmay Başkanı General Percy Lake atanırken, 10 Aralık 1915'te General Aylmer, Dicle'deki iki piyade tümeni ile bir süvari alayından meydana gelen destek kuvvetlerine komuta etmek üzere Hindistan'dan Irak'a gelmiştir⁷².

⁶⁷ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, a.g.e., C.III, Kıs.I, s.447

⁶⁸ Türkmen, a.g.m. s.407.

⁶⁹ **Genelkurmay ATASE Arşivi**, Klasör 3611, Dosya 34.

⁷⁰ Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı 21 Aralık 1915'te "Irak Ordusu Komutanlığı" adını almıştır. Selman-ı Pak Muharebesi'nden kısa bir süre sonra 13 Ocak 1916'da Albay Nurettin Bey Irak Ordusu Komutanlığı görevinden alınmış, bahse konu göreve Kurmay Albay Halil (General Kut) Bey getirilmiştir.

⁷¹ "Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi", a.g.e, Ek-1, "Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi hakkında Nurettin Paşa'nın yaptığı genel değerlendirme."

⁷² Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi), C.II, Nehir Yayınları, İstanbul,1990, s.108.

Sonuç ve Değerlendirme

İngilizlerin zayıf Osmanlı kuvvetleri karşısında yaklaşık bir yıl devam eden başarısı 22-25 Kasım 1915 tarihleri arasında gerçekleştirilen Selman-ı Pak Muharebesi ile kesintiye uğramıştır. İngilizlerin hızlı başarısı ve Türklerin o dönem içerisinde bulunduğu organizasyon bozukluğu, Bağdat'ın kesin bir hedef olarak belirlenmesini sağlamıştır. Osmanlı birlikleri Bağdat'tan önceki son savunma noktaları olan Selman-ı Pak'ta İngilizleri yenerek, geri çekilmeye mecbur bırakmışlardır. Böylelikle Irak Cephesi'nde ilk ve büyük bir başarı elde edilmiş, İngilizlerin 1915 yılında Bağdat üzerine yaptıkları tehdit son bulmuştur. Bu başarıda takviye kuvvet olarak muharebeden bir gece önce savaş alanına yetişmeyi başaran savaşçı niteliğiyle tanınan Albay Halil Bey komutasındaki 18.Kolordunun 51.Tümeninin katkısı büyük olmuştur. Muharebenin ilk günü İngilizler, Nurettin Albay'ın ilk savunma hattını ele geçirmişlerdir. Ancak muharebenin sonuna kadar ikinci savunma hattının kenarına bile yaklaşmamışlardır. Ardı ardına kazandığı muharebelerle Bağdat'a doğru kuzey yönünde tırmanan 6.İngiliz-Hint Tümeni'ne karşı Selman-ı Pak Muharebesi'nde Osmanlı birlikleri büyük bir zafer kazanmış ve İngiliz ordusunu takibe koyulmuşlardır. Bu takipten kurtulabilmek için süratle güneye doğru çekilen İngilizler, 3 Aralık 1915 sabahı Kutü'l-Amâre'ye sığınmışlardır. İngilizleri Kutü'l-Amâre'de sıkıştıran Irak Ordu Komutanlığı, İngiliz 6.Tümenini yaklaşık beş ay kadar yoğun kuşatma altında tutmayı başarmıştır. Osmanlı ordusu, Ruslara yardımı bir kere daha önlemiş ve harbin genel gidişatı üzerinde etkisi olacak büyük bir muvaffakiyet kazanmıştır. Osmanlı ordusunun Kut'u kuşatarak almasını yanı sıra yardıma gelen İngiliz kuvvetlerini mağlup etmesi de ayrı bir zafer olmuştur. General Townshend, Osmanlı ordusunun kabiliyetini ve muharip ruhunu küçümseyerek, kendi döneminde yaygın olan kanıyı paylaşmıştır. Selman-ı Pak'a kadar yaşanan olaylar onun bu düşüncesini bir nebze olsun haklı çıkarmıştır. Fakat bu işin böyle sonuçlanmadığını gören General Townshend hatıratında Kafkas cephesinden gelen taze kuvvetlerin tam bu muharebenin arifesinde cepheye yetişmesinin harbin gidişatını değiştirdiğine yer vermiştir⁷³. Townshend hatıratında Selman-ı Pak'tan Kut'a çekilmesini ise şöyle özetlemiştir⁷⁴; *"Benim çekilmem de savaşçı (muharip) kuvvetimin %33'ünü kaybettiren ümitsiz Selman-ı Pak muharebesinden sonra Türklerin tehlikeli ve ezici kuvvetleri karşısında olmuştur. Bundan dolayı 4.500 miktarındaki kayıplar, savaşçı kuvvetimin yarısından fazlasını oluştuyordu."*

⁷³ Çiftci, a.g.e., s. 150.

⁷⁴ Townshend, a.g.e., s.336.

Selman-ı Pak yenilgisi ile Kut'un kuşatılmasının İngiltere'de bir tepkisi de artık Irak seferinin Hindistan tarafından değil Londra'daki Savaş Konseyi tarafından yönetilmesine karar verilmiş olmasıdır⁷⁵. Şu hâlde diyebiliriz ki, 22-25 Kasım 1915 tarihleri arasında gerçekleşen Selman-ı Pak Muharebesi'ne kadar bir yıl gibi bir süre Osmanlı birlikleri, organizasyon zorlukları içinde, İngilizler karşısında hep gerileme hâlinde iken, bu tarihten sora üstün konuma geçmişlerdir. Ekim 1915 ayı itibarıyla Townshend'in birlikleri güç kaybederken, Nurettin Albay'ın birlikleri gün geçtikçe güç kazanmıştır. Bu başarıda, takviye kuvvet olarak morali yüksek ve savaş kabiliyeti gelişmiş tecrübeli muharip askerlerden meydana gelen 45. ve 51. Tümenlerin bölgeye gelmesi ile birlikte cephe teşkilatının yeniden düzenlenmesi etkin olmuştur. General Townshend komutasındaki birliklerin, güneye doğru yani çıkış noktaları olan Kutü'l-Amâre'ye geri çekilmeye zorlandığı ve muharebeye katılmış kuvvetlerinden üçte birini kaybettiği Selman-ı Pak muharebesi, İngiliz arşiv belgelerinde İngilizlerin taktik zaferinin âdeta stratejik bir yenilgiye dönüştüğü bir muharebe olarak yerini almaktadır⁷⁶. İngilizler önemli kayıplar vermiş olsalar da Çanakkale ve Kutü'l-Amâre'de yitirdikleri itibarlarını geri kazanmak için Bağdat'ı ele geçirme fikirlerinden asla vazgeçmemişlerdir. Osmanlı'nın Selman-ı Pak ardından Kutü'l-Amâre Zaferi, İngiltere'nin planlarını sekteye uğratmış olsa da, savaşın genel gidişatını değiştirmeye maalesef yetmemiştir.

⁷⁵ Bayur, a.g.e., s.106.

⁷⁶ The National Archives, HO 45/10838/331607 (Report of the Mesopotamia Commission).

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

The National Archives (TNA) (Londra),
HO 45/10838/331607 (Report of the Mesopotamia Commission)
CAB 44/33 (Muhammed Amin, The Battle of Suliman Pak (Ctesiphon), (Trans.
by. Brig-general U.W.Evans)
WO 32/5204 (Report on the siege of Kut-al Amara (3 Dec. 1915-29 April 1916)
WO 32/5207 (Battle of Kut-al Amara, 28 Sept.1915)
ADM 196/156/1199
Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi:
Klasör: 3641, Dosya: 176
Klasör: 3604, Dosya:7
Klasör: 3603, Dosya:3
Klasör: 3605, Dosya:10
Klasör: 3607, Dosya:19
Klasör 3611 Dosya 34

Başvuru Eserleri:

AVCI Orhan, Irak'ta Türk Ordusu (1914-1918), Vadi Yayınları, Ankara, 1972.
AYDEMİR Şevket Süreyya, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C.III,
(1914-1922), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.
BARBER Charles H., Besieged in Kut and After, William Blackwood&Sons,
London, 1918.
BAYKOÇ Hulusi, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Irak Cephesi'nde 5'nci
Seferi Kuvvetler (52'nci Tümen), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını,
Ankara, 2006.
BAYUR, Yusuf Hikmet, , Türk İnkılabı Tarihi, C.III, Kısım III, TTK Basımevi,
Ankara, 1991.
Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi 1914-1918, C.III, Kıs.I,
Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979.

- BUSCH Briton Cooper, Britain, India and the Arabs 1914-1921, University of California Press, 1971.
- CARVER Lord (Field Marshall), The National Army Museum Book of the Turkish Front 1914-1918, Pan Books, Great Britain, 2003.
- ÇİFTÇİ Erhan, Kutü'l-Amâre Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- EMİN Mehmet, Selman-ı Pâk Meydan Muharebesi (Ktesifon ve Zeyli), Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1921.
- ERICKSON Edward J., Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu, (Çev.Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.
- EWING William, From Gallipoli to Baghdad, Edinburg, Great Britain, 1917.
- GARDNER Nikolas, Kutü'l-Amâre Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2016.
- KARAL Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C.IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı, 1908-1918, TTK Basımevi, Ankara, 1996.
- MOBERLY F.J., The Campaign in Mesopotamia 1914-1918, Vol.II, H.M.Stationery Office, London, 1924.
- SABİS Ali İhsan, Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi), C.II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990.
- SABİS Ali İhsan, Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi), C.III, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.
- SAYGI Tarık, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Parola Yayınları, İstanbul, 2016.
- SELÇUK İlhan, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1993.
- SORGUN Taylan M, Halil Paşa (Bitmeyen Savaş), 7 Gün Yayınları, İstanbul, 1972.
- TAŞ Necati, Nurettin Paşa, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2014
- TOWNSHEND Charles V.F., Irak Seferi ve Esaret, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

Sürelî Yayınlar:

AVCI Orhan, “İsmail Hakkı Süerdem’in Kaleminden Kutü’l-Amâre Zaferi”,
Türk Kültürü Dergisi, Sayı:386, Haziran 1995, ss.361-373.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:53, Sayı:117, Ocak 2004, Genelkurmay
Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

KEMAL Cemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, **A.Ü.
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.40, Kasım 2007,
ss.643-691.

KANATLI Şükrü, “Irak Muharebelerinde 3.Alay”, **Askerî Mecmua**, Sayı:66,
1945, ss.32-35.

“Kütü’l-Amâre Kuşatması ve Zaferi”, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:65,
Sayı:137, Ocak 2016, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Yayını.

KÜÇÜKVATAN Mahir, “İngiliz Basınında Osmanlı’nın Kutü’l-Amâre Zaferi”,
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIII/26, 2013-Bahar, ss.55-
85.

SAKİN Serdar, “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Osmanlı Devleti ile
İngiltere Arasındaki Çarpışmalar”, **Gazi Akademik Bakış**, C. IV, Sayı 7, Kış
2010, ss.133-152.

ÖZÇELİK Mücahit, “Kutü’l-Amâre Zaferi’nin Türk Basınına Yansımaları / The
Reflections of Kut Al Amara Victory On Turkish Press”, **Turkish Studies**,
Vol.10/9 Summer 2015, pp. 367-388.

ÜZEN İsmet, “Türklerin Kutü’l-Amâre Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda
Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)”, **Akademik
Bakış Dergisi**, C.II, Kış 2008, ss.81-102.

TÜRKMEN Zekeriya, “Birinci Dünya Harbi’nde Irak Cephesi’nde Türk-İngiliz
Mücadelesi”, *1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı
Anlamak Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İstanbul, 2015, ss.381-434.

ALMANLARIN IRAK'TAN GÖTÜRDÜKLERİ TARİHÎ ESERLERE İLİŞKİN BAZI İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ

HALİL ÖZŞAVLI*

Özet

Bu çalışmada İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan bazı belgelerde İngilizlerin Irak'ı işgal etmesinden sonra tarihî eserler ile alakalı olarak yürüttükleri çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalar neticesinde İngilizler kendilerinden önce Almanların Basra, Samarra ve Bağdat'ta arkeolojik kazılar yaptığı ve bir çok tarihi eseri ortaya çıkarttığını anlayacak ve bu eserlerin peşine düşecektir. İngilizlerin bu eserleri bulma amacı tabiki onları Irak'a iade etmek değildir. İngilizler bu eserleri Londra'daki British Museum, Victoria Museum ve Ambert Museum gibi müzelere göndermek istemektedirler. Zira bu müzelerin yetkilileri İngiliz Dışişleri ve Savaş Bakanlığı ile yaptıkları bir çok yazışmada Irak'ta bazı arkeolojik çalışmalar yürütmek istediklerini ve Almanlar tarafından daha önceden ortaya çıkarılmış ve İngiliz kuvvetleri tarafından ele geçirilen bu tarihî eserlerin müzelere gönderilmesini talep edeceklerdir. İngilizler yürüttükleri tahkikatlar neticesinde Almanların Ur, Urug, Ninova, ve Babil gibi eski çağ medeniyetlerine ait merkezlerde 1917'ye kadar yaptıkları kazılarda sayısı binlerle, ağırlığı ise tonlarla ifade edilebilecek miktarda eseri ortaya çıkardığını anlayacaklardır. Bu eserler Babil ve Asur dönemlerinden kalma taş heykeller, çivi yazılı kitabeler, Asur freskleri, kreç taşından kabartma eserler, yazılı taş tuğlalar, Asur dönemi çanak-çömlekleri ve bardakları, Pers dönemine ait çiniler ve çanak-çömlekler gibi eserlerden oluşmaktadır. Savaşın çıkacağını bilen Almanlar savaş başlamadan hemen evvel bu eserleri Almanyaya götürmeye çalışacaklardır. Fakat bu eserlerin bir kısmı henüz Osmanlı topraklarının dışına çıkamadan İngilizlerce ele geçirilecek, gemilere yüklenip Almaya'ya gönderilen büyük bir kısmı ise Portekiz'de Lisbon limanında ele geçirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Almaya, Arkeolojik Kazılar, Irak, İngilizler, Lizbon

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, halil-ozsavli@hotmail.com

Abstract

In this study, the researches carried out by the British about the antiquities after they captured Iraq is examined. As a result of these researches, the British would understood that before them the Germans had done many archaeological excavations in Samarra, Basrah and Baghdad and had removed many antiquities from the ground. After that, the British traced these antiquities. Of course the aim of the British in finding these antiquities was not to restitute them to Iraq. Their plan was to dispatch them to London and distribute them among the famous British museums such as British Museum, Victoria Museum and Albert Museum. Yet, the director of these museums in the memorandums they sent to the Secretary of the State, would request the antiquities that were captured in the occupied territories. As a result of their investigations, the British saw that Germans had brought out thousands in number and tons in weight of antiquities in the excavations they had done in the centers of ancient civilizations such as Ur, Urug and Nineveh. These antiquities were containing Assyrian and Babylonian sculpture and inscriptions, Assyrian frescoes, limestone carving, plaster fragments, inscribed bricks, Assyrian pottery and glass, Persian pottery and tiles, cuneiform tablets etc. The Germans knew the war would began, tried to take these antiquities to Germany immediately before the war. However, some of these antiquities would be captured before they were taken out of Ottoman territories while a large proportion of them which were sent to Germany by ships, would be seized in the port of Lisbon in Portugal.

Key Words: Germany, Archaeological Excavations, Iraq, British, Lisbon

İngilizler 1917 yılında Bağdat'ın düşmesi ve Irak'ın kontrolünü ele geçirdikten sonra Irak'ta tarihi eser araştırmalarına girişeceklerdir. Zira Irak toprakları tarihi boyunca Babil, Asur ve daha bir çok kadim medeniyete ev sahipliği yaptığı gibi erken İslam dönemi devletlerinin de merkezi olmuştu. Fakat İngilizler kısa bir araştırmadan sonra Babil ve Samarra'daki önemli höyüklerin ve ilk çağ medeniyetlerine ait kalıntıların bulunduğu Ninova gibi önemli arkeolojik merkezlerin daha önce Almanlar tarafından kazıldığını ve buradaki eserlerin savaş başlamadan önce Almanya'ya götürülmek üzere taşındığını gördüler. Bu nedenle İngilizler bölgeyi işgal ettikten sonra ilk iş olarak daha önce *düşmanın* bulduğu ve götürdüğü eserlerin peşine düştüler. Bu amaçla İngiliz Dışişleri Bakanlığı İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'ne 28 Şubat 1919 tarihinde gönderdiği emirlerde, o tarihe kadar Osmanlı topraklarının Asya kıtasında kalan topraklarından götürülen tarihi eserler hakkında bir rapor hazırlamasını istedi¹. Muhtemelen aynı emirler Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komiseri'ne de gönderilmiş olacak ki, bundan sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na konu ile ilgili bir çok rapor gelecektir.

Örneğin, İngiliz istihbarat birimi Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 30 Mart 1919 tarihli yazıda Mezopotamya'daki İngiliz Genel Subayı'ndan götürülen tarihi eserler ile ilgili bazı bilgiler elde ettiğini ve bu bilgilerin Teğmen Freusser Diary'den temin edildiği için güvenilir olduğunu belirtiyordu. Teğmen Freussers'ın belirttiğine göre 16 Temmuz 1917'de Babil'den çıkartılan tarihi eserlerle dolu 26 büyük konteyner Anah'a² gönderildi³. 10 Kasım 1917 ise Çavuş-Binbaşı⁴ Darugenegger Hit⁵'e giderek buraya Babil'den getirilmiş oldukça ağır heykelleri şahturlara yükledi ve Anah'a gönderdi. 18 Kasım'da Hit'en gelen ve heykellerle dolu 4 şahtur Anah'a vardı. 20 Kasım'da Üsteğmen Preasser Babil'den gelen 26 konteyner dolusu tarihi eserler ve heykellerle ilgili işleri düzenlemek ve paketlenmesini sağlamak için Anah'a geldi⁶.

Bunların dışında 1914 yılının sonunda 8 ton ağırlığında 20 kutu tarihî eser ile 8 gerçek boyutlu⁷ heykel Hit'e getirilmiş ve bunlar daha sonra buradan baş-

¹ FO 371/4175, No: 72059, Belge 1.

² Bugün Irak'ta Al-Anbar iline bağlı Fırat nehri kıyısında bir şehir.

³ FO 371/4175, No: 50075, Belge 2.

⁴ Sergeant-Major.

⁵ Bugün Irak'ın Al-Anbar vilayetinde, vilayet merkezi Ramadi'nin kuzeybatısında bir küçük bir şehir.

⁶ FO 371/4175, No: 50075, Belge 2.

⁷ İlgili belgede "life size" diye tarif ediliyor.

ka bir yere götürülmüştü. Babil'deki yerel halkın bildirdiğine 1916 yılının Kasım ayında Almanlar 5 büyük heykel ile 15-20 konteyner tarihî eseri nehir akıntısıyla başka bir yere götürmüştü. Anah'taki idareciler tüm bu yüklerin Anah'ın İngilizler tarafından alınmadan önce Der-Zor'a gönderildiği bildiriyordu. Der-Zor'daki askerî yöneticiler bu eserlerin ele geçirilmesi için İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'nden acil telgraflar aldıklarını ancak eserlerin ele geçirilmeden evvel Cerablus'a götürüldüğünü ve muhtemelen hala orada olduğunu bildiriyordu⁸.

İngilizler, Almanların en büyük tarihî eser vurgunu bir ihbar mektubu neticesinde ortaya çıkaracaktır. 11 Temmuz 1919 tarihli bu mektubunun sahibi Madrid Üniversitesi Profesörü Dr. A. S. Yahuda'dır. Dr. Yahuda savaşın bittiği yıl olan 1918'de Portekiz'in başkenti Lisbon'da ders vermektedir. Nisan ayında bir gün kendisine savaşın başlamasının ardından Lisbon limanında el konulan Alman ticaret gemileri içerisinde 2-3 tanesinin tarihî eserler ile dolu olduğu bilgisi ulaşır. Bu eserler Mezopotamya'dan çıkartılan ve Hamburg ya da Berlin'e götürülmek üzere gemilere yüklenen eserlerdir. Gemiler 1914 yılında Almanya'ya yolculukları esnasında birkaç gün gecikmiş ve I. Dünya Savaşı'nın başlamasından bir gün sonra Lisbon'a varmıştır. Bunun üzerine gemilere Portekizli yetkililerce el konulmuş, gemilerin Lisbon limanını terk etmesi engellenmiştir. Daha sonra gemilerin içindeki tarihî eserler karaya indirilmiş ve büyük kulübelere depolanmıştır. Tarihî eserlerin muhteviyatı Babil döneminden kalma çivi yazılı tabletler ve tarihî değeri çok yüksek arkeolojik kalıntılardır⁹. Bu eserlerin İngiltere'ye gitmesi gerektiğini düşünen Dr. Yahuda, bu fikrini Portekiz'deki İngiliz maslahatgüzârına açar ve ikili savaş koşulları nedeniyle bu konunun savaş sonrasına ertelenmesi kararlaştırır. Fakat şuan savaş bitmiş ve savaşan taraflar barış müzakerelerine başlamış oldukları için Dr. Yahuda bu eserlerin bir an önce İngiltere'ye ulaştırılmasını yada Portekiz'den çıkartılmasını talep emektedir. Aksi takdirde Almanların Portekiz'deki ajanları vasıtasıyla bu gemileri ve içindeki eserleri Almanya'ya kaçırma ihtimali oldukça yüksektir¹⁰.

Dr. Yahuda 15 Temmuz 1919 tarihli bir başka bir mektubunda bu eserlerin incelenmesi için bir komisyon oluşturulmasını teklif etmekte ve eserlerin Portekiz hükümeti tarafından savaş ganimeti sayılıp el konulması gerektiğini ve böylece

⁸ Aynı yer.

⁹ FO 371/4175, No: 103071, Belge 2.

¹⁰ Aynı belge.

Almanların bu eserleri Almanya'ya götürmelerinin engellenebileceğini belirtmekte ve İngiliz Dışişleri'nden bu eserler hakkında bu yolun takip edilmesi için Portekiz hükümetiyle iletişime geçmesini talep etmektedir. Dr. Yahuda'ya göre eserler mümkün olan en kısa zamanda İngiltere'ye götürülmeli ve savaş tamamen bitinceye kadar mutlaka orada kalmalıdır¹¹. İngiliz yetkililerin Dr. Yahuda'nın önerisine nasıl cevap verdiğini bilemiyoruz çünkü incelediğimiz ve tamamını elimizde bulundurdığımız İngiliz arşivinin ilgili koleksiyonundan Dr. Yahuda'nın mektuplarına verilen cevapları içeren belgeler çıkartılmıştır. İngiliz yetkililerin Dr. Yahuda'nın mektuplarına cevap verdiğini kendisinin bir sonraki mektuplarından anlayabiliyoruz.

Ancak bundan sonra bu meseleye British Museum da mudahil olacaktır. Lisbon'da Babil dönemi eserleri ile dolu üç Alman gemisine el konulduğunu duyan müze müdürü ve aynı zamanda İngiliz Akademi Derneği Başkanı F. Kenyon İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 18 Temmuz 1919 tarihli yazıda gemiler ve gemilerin nasıl ele geçirildiğinden bahsettikten sonra savaş sona erdiği ve barış görüşmeleri devam ettiği için Almanların Portekiz hükümetine bu gemilerin Berlin'e gönderilmesi için baskı yapmasının oldukça muhtemel olduğunu ve buna izin verilmemesi gerektiğini ifade ettikten sonra Almanların bu eserler üzerinde hiçbir hak iddia edemeyeceğini ileri sürecektir. Çünkü savaştan önce ve savaşın devam ettiği dönem dahil olmak üzere yürürlükte olan Osmanlı tarihi eser kanunlarına göre Türk topraklarında bulunan veya çıkartılan her türlü eserin sahibi Türk devletidir. Bu nedenle öncelikle bu eserler Türkiye devletinin malı addedilmeli ve daha önce Mezopotamya'da bulunan Osmanlı eserlerine uygulanan muamele bu eserlere de uygulanmalıdır¹². İngiliz Akademi Derneği Başkanı ve British Museum Müdürü F. Kenyon'un başka belgelerde geçen ifadelerinden burada eserlerin İngiltere'ye gönderilmesini ima ettiğini anlayabiliyoruz¹³.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise F. Kenyon'un mektubuna verdiği 25 Temmuz 1919 tarihli cevapta Portekiz'deki İngiliz maslahatgüzarına eserler hakkında Portekiz hükümeti nezdinde girişimlerde bulunması için talimatların verildiğini beyan edecektir¹⁴.

¹¹ FO 371/4175, No: 104971, Belge 2.

¹² FO 371/4175, No: 104995, Belge 1.

¹³ FO 371/4175, No: 1427, Belge 3.

¹⁴ FO 371/4175, No: 104995, Belge 2.

Maalesef elimizdeki arşiv belgeleri bu üç gemi dolusu eserin akibetinin ne olduğunu anlamamıza kafi gelmiyor. Bu konu ile ilgili rastladığımız son belge Paris'teki İngiliz Delagasyonu'nun Lord Curzon'a gönderdiği 5 Ağustos 1919 tarihli telgraftır. Bu belgede eserleri elde edebilmek için en uygun yolun, önce onlar üzerinde hem Osmanlıların hem de Almanların hak iddia edebilmelerini engellemek için Portekiz hükümetinin gemileri savaş ganimeti olarak sahiplenmesi gerektiğidir. Böylece gemiler savaş ganimeti olduğu için içindeki eserler de savaş ganimeti olacak ve eserlerin yeni sahibi Portekiz hükümeti olacaktır. Bundan sonra ise Portekiz hükümeti ile eserlerin temini için görüşmeler sürdürülmelidir¹⁵.

Almanların Samarra'da yaptığı kazılarda elde ettikleri eserler Irak'ta yaptıkları en büyük arkeolojik kazı niteliği taşır fakat Almanlar bu eserleri İngilizlere kaptırmıştır. 1917 yılında Bağdat'ın düşmesi ve İngilizlerin bölgeye hakim olmasının ardından Basra da İngilizlerin kontrolüne geçecektir. İngiliz subaylar burada Almanlar tarafından daha önce yapılan kazılarda ortaya çıkarılmış 126 kutu tarihî eser bulacaklardır. Eserlerin ele geçirildiğinin duyulmasının ardından Londra'daki British Museum, Victoria Museum ve Albert Museum eserlere talip olacaktır. British Museum Müdürü F. G. Kenyon İngiliz dışişleri bakanlığına yazdığı 18 Temmuz 1919 tarihli yazıda Victoria Museum'un Samarra'daki kazılarda çıkartılan ve erken İslam dönemine ait bu eserleri sanatsal değerleri için talep ettiğini Albert Museum'un ise aynı eserleri tarihî ve arkeolojik değerleri dolayısıyla talep ettiğini belirtecek ve iki müze arasında bu eserleri paylaşmada her hangi bir sıkıntı yaşanacağını düşünmediğini vurgulayacaktır. Kenyon'a göre ele geçirilen eserlerin o kadar çoktur ki, sadece bu iki müzenin değil Londra'daki diğer müzelerin de taleplerini tatmin etmeye yeterlidirler¹⁶.

Dışişleri Bakanlığı ise bu eserler için henüz bir karar verilmediğini, eserleri inceleyen Henry Reginald Hall'ın raporunun beklendiğini belirterek Kenyon'un yazısını cevap verecektir¹⁷. Bu eserler hakkında aslında bir arkeolog olan İngiliz istihbarat subayı R. G. Hall'un hazırladığı 7 Haziran 1919 tarihli rapor İngiliz dışişlerine 15 Ağustos 1919 tarihinde varacaktır. Hem içeriğinin

¹⁵ FO 371/4175, No: 113017, Belge 1.

¹⁶ FO 371/4175, No: 109304, Belge 4.

¹⁷ FO 371/4175, No: 109304, Belge 2 ve 3.

son derece önemli olması hem de o dönem İngilizlerin işgal ettikleri yerlerdeki tarihî eserlere bakış açısını vermesi bakımından bu raporun bir kısmını aynen vermeyi uygun görüyoruz.

“Efendim talebiniz üzerine Almanlar tarafından çıkartılmış olan ve şuan Basra’daki siyasi ofiste muhafaza altında bulunan eserlerle ilgili olarak şu raporu hazırladım.

Bu kutuların toplam sayısı 126’dır. Bunların 86’sı Samarra’da diğer 40 tanesi ise diğer bölgelerde yapılan kazılarda elde edilen tarihi eserlerdir¹⁸. Samarra kutularından bir tanesi Bayan Bell tarafından 1917’de, Samarra dışındaki bölgelerde çıkartılan 40 kutu ise Yüzbaşı Compbell Thomson tarafından açılıp içindeki eserler daha önce incelenmişti. Ben Samarra dışından gelen kutuların 39’unu tekrar açtım ve detaylı bir şekilde inceledim. Samarra’dan gelen kutuların içinden çıkan eserler M. S. 800’lerde Halifelik yapmış Halife Harun Reşit dönemine ait eserlerdir. Bu eserler kabartma alçı санаатı örnekleri, üzerlerinden kuş ve çiçek resimleri olan kreç taşından freskler, ahşap kakma ve oyma işçiliği örnekleri ve boyalı-boyasız çanak-çömlekler ve cam ürünlerden oluşmaktadır¹⁹.

Almanların Samarra’da ortaya çıkardığı bu ürünler Arap sanatının zirveye ulaştığı Halife Harun Reşit dönemine ait çok kıymetli eserlerdir. Bu nedenle bu eserler İngiltere ve Hindistan müzeleri için paha biçilemez eserlerdir. Bunların büyük bir çoğunluğu için en uygun yer South Kensington Müzesi olacaktır. Ancak British Museum ve Ulusal Sanat Tarihi Müzesi (National Museum of Historical Art)’nin talepleri de göz ardı edilmemelidir. Kanaatimce bu eseler içinde Hintlilerin ilgisini yalnızca Arap-İslam dönemi eserleri çekebilir. Onun için bu eserlerden oluşturulacak bir koleksiyon Hindistan’a iyi bir hediye olabilir.

Diğer 40 kutuda ise Babil ve Asur dönemlerinden kalma taş heykeller, çivi yazılı kitabeler, Arus freskleri, kreç taşından kabartma ve oyma eserler, yazılı taş tuğlalar, Asur dönemi çanak-çömlekler ve bardaklar, Pers dönemine ait çiniler ve çanak-çömlekler gibi eserler vardır. Babil ve Asur dönemlerine ait eserlerin çoğu Ninova’dan diğerleri ise Babil bölgesinden çıkartılmıştır.

Eğer içlerinden bir koleksiyon Hindistan’a verilmeyecekse, bu kutuların içindeki eserlerin çoğu British Museum’a verilmeye uygundur. Ayrıca

¹⁸ FO 371/4175, No: 117299, Belge 2.

¹⁹ Aynı belge.

şunu söylemek isterim ki; kutulardaki eserlerin büyük bir çoğunluğunu oluşturan Babil ve Asur dönemi eserleri ile çivi yazılı tabletler Hintlilerin ilgisi çekmez. Bildiğimiz kadarıyla eski Hint ve Mezopotamya uygarlığı arasında hiçbir bağlantı yoktur. Pers dönemine kadar iki ülke bir biri hakkında hiç bir şey bilmiyordu. Bu yüzden Hintliler bu tarz eserlere hiç ilgi duymaz. Dahası Hindistan'da kimse bu eserler hakkında bir şey bilmiyor. Bu eserler Hintli arkeologların çalışma alanının tamamen dışındadır. Bu arkeologlar Asur, Babil ve Sümer dilleri hakkında bir şey bilmezler. Bu yüzden bu eserlerin her hangi bir kısmı eğer Hindistan'a gönderse onların tarihi ve arkeolojik değeri yitirilmiş olacaktır. Avrupalı çivi yazısı uzmanları için çoğu zaman Hindistan'a gidip bu eserler üzerinde inceleme yapmak imkansız olacaktır ve sizin de bildiğiniz üzere bunların resimleri asılların yerini tutmaz²⁰.

British Museum sadece İngiltere'nin değil aynı zamanda bütün Avrupa ve dünyanın çivi yazısı araştırmalarının merkezidir. Alman olsun Amerikan olsun bütün çivi yazısı öğrencileri onları daha iyi öğrenmek için Londra'ya gelmek zorundadır. Bu nedenle Asur dönemine ait bu eserlerin her hangi biri Hindistan'a verilecekse mutlaka önce Londra'ya getirilip British Museum'da üzerinde detaylı bir şekilde çalışılmalı ve sınıflanmalıdır. Eserler hakkında her şeyi bilirsek tüm eserleri Hindistan'a verebiliriz. Daha önce ifade ettiğim gibi Samarra'da çıkartılan ve Arap-İslam dönemine ait olan eserlerin Hindistan'a en uygun olduğunu düşünüyorum. Bundan önce Londra'ya getirilmeli ve üzerinde çalışılıp sınıflanmalıdır²¹.

Bundan ötürü şunu öneririm, önce 126 kutunun tamamı içindeki eserlerle beraber British Museum'a gönderilsin. Burada sınıflandıktan sonra Samarra'da çıkartılan eserlerin büyük bir bölümü South Kensington Müzesine verilsin. Birden fazla örneği olan eserler ise ya British Museum'da kalsın ya da Hindistan'a gönderilsin. Ayrıca karışık olan eserlerden de geniş bir koleksiyon British Museum'da kalmalıdır²²."

Görülüşü üzere Yüzbaşı Hall'un raporunda eserlerin Hindistan'a verilmesine genel olarak karşı çıkılmakta ve eserlerin Londra 'ya gönderilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Aslında tarihî eserlerin Hindistan'a verilmesi meselesi Yüzbaşı Hall'ın eserler hakkında bir rapor hazırlamasından önce de Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komiserliği ile Dışişleri arasındaki başka yazışmalara konu olmuştur. Yani eserlerin Hindistan'a verilmesi daha önceden Bağdat'taki İngiliz Yüksek

²⁰ Aynı belge.

²¹ Aynı belge.

²² Aynı belge.

Komiserliği tarafından dile getirilmiştir. Bağdat'taki Yüksek Komiseri dışişlerine gönderdiği 15 Mayıs 1919 tarihli yazısında eserler hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra Asur ve Babil dönemi eserlerinin Avrupa'ya gönderilmesini teklif edecektir. 39 kutudan oluşan Arap-İslam dönemi eserlerinin ise, şuan İngiliz işgali altında olan toprakların kazanılmasında büyük yararlılık gösterdiği için Hindistan Devleti ve Hindistan halkına hediye olarak verilmesini talep edip eserlerin İngiltere'ye gönderilmesi için yetki talep edecektir²³. Ancak Dışişleri Bakanlığı Bağdat'taki Yüksek Komiserliğe gönderdiği cevapta eserlerin şuan için Irak'tan çıkarılmasının doğru olmadığını belirtierek Yüksek komiserliğin isteğini geri çevirecektir²⁴. Fakat aynı Dışişleri Bakanlığı Bağdat'taki komiserliğe gönderdiği 21 Ağustos 1919 tarihli başka bir yazıda Lord Curzon'un Yüzbaşı Hall'ın raporunda yazarlar ile hemfikir olduğunu beyan edecektir²⁵. Böylece Samarra'da Almanların çıkartmış olduğu tarihî eserlerin Avrupa'ya gönderilmesine ve bir kısmının da Hindistan'a verilmesine muvafakat etmiş olacaktır. Bu muvafakattan sonra eserlerin Avrupa ve Hindistan'a gönderilip gönderilmediği bilmiyoruz çünkü konu ile ilgili yazışmalar bundan sonra incelediğimiz koleksiyondan çıkarılmıştır. Ancak biz bu eserlerin önce İngiltere'ye gönderilmiş olduğu bir kısmının buradaki müzeler arasında paylaştırıldığını, kalanların ise Hall'un raporunda tavsiye edildiği üzere Hindistan'a gönderildiği kanaatindeyiz. Çünkü İngilizler benzer bir şeyi Bağdat'ta ele geçirdikleri başka eserler için yapacaklardır. Bu eserlerin bir kısmı Londra'ya gönderilip oradaki müzelere paylaştırılacak bir kısmı ise I. Dünya Savaşı'ndaki yararlılıklarından dolayı hediye olarak Hindistan'a gönderecektir²⁶.

²³ FO 371/4175, No: 117299, Belge 3.

²⁴ FO 371/4175, No: 117299, Belge 4.

²⁵ FO 371/4175, No: 117299, Belge 5.

²⁶ Bu konu ile ilgili bazı belgeler için bkz: FO 371/4175, No: 93229, Belge 1; FO 371/4175, No: 61277, Belge 1 ve FO 371/4175, No: 87426, Belge 1.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

İngiliz Dışışleri Bakanlığı Arşivi (FO)

FO 371/4175, No: 72059

FO 371/4175, No: 50075

FO 371/4175, No: 103071

FO 371/4175, No: 104971

FO 371/4175, No: 104995

FO 371/4175, No: 113017

FO 371/4175, No: 109304

FO 371/4175, No: 117299

FO 371/4175, No: 93229

FO 371/4175, No: 61277

FO 371/4175, No: 87426

FO 371/4175, No: 1427

KÂZIM KARABEKİR IRAK CEPHESİ'NDE

HAMİT PEHLİVANLI

Özet

Bu tebliğde Birinci Dünya Savaşı içerisinde Kâzım Karabekir'in Irak Cephesi'nde görev yaptığı süre içerisindeki faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Bilindiği gibi Kâzım Karabekir Türkiye'nin yetiştirdiği en önemli kurmay subay ve generallerindendir. Küçük rütbelerden başlayarak bütün askerlik hayatı boyunca kendisine verilen görevleri başarabilmiş bir subaydır. Genelkurmay Başkanlığınca Irak Cephesi'nde görev verilirken de bu özelliği dikkate alınmıştır. Enver Paşa 6. Ordu kurmay başkanlığı görevini verirken tercih sebeplerini kendisine tek tek açıklamıştır. 6. Ordu Komutanı Alman General Goltz da bu tayinden memnundur. Kâzım Karabekir'i daha önceden de tanımaktadır. Irak Cephesi'ne önce Irak ve Çevresi Komutanına vekâleten gitmiştir. Bir sene sonra ise 6. Ordu kurmay başkanı olarak bölgeye gitmiştir. Bu görevi, aynı orduya bağlı 18. Kolordu Komutanı olunca kadar sürmüştür. Kâzım Karabekir gerek kurmay başkanlığı sırasında gerekse kolordu komutanlığı esnasında amirlerine düşüncelerini açıkça söylemiştir. Bundan dolayı bazen tepki çekmişse de o fikirlerinin arkasında durmayı bilmiştir. Bu tebliğde O'nun hatıraları ve günlükleri esas alınarak bazı konulardaki düşünce ve uygulamaları üzerinde durulacak. Bu hususları o dönemde birlikte çalıştığı kişilerin hatıraları ve araştırma eserlerden de faydalanarak incelemeye çalışacağız. Enver Paşa ve Süleyman Askeri ile gerilla savaşı ve aşiretler konusunda anlaşılamamış ve sonunda haklı çıkmıştır. Diğer taraftan Goltz, Albay Nurettin ve Halil Paşa ile de muharebelerin oluşumu ve sonuçları konusunda zaman zaman tartışmaları olmuştur. Ancak çoğu zaman Karabekir'in düşünce ve uygulamaları daha doğru çıkmıştır. Doğru bulmadığı emirleri yapmak istemediği zaman da istifa etmesini bilmiş bir subaydır. Burada muharebelerin detayından çok Kâzım Karabekir'in askerî taktik ve strateji konularındaki düşünce ve uygulamaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kâzım Karabekir, Enver Paşa, Goltz Paşa, Süleyman Askeri, Albay Nurettin, Halil (Kut) Paşa, 6. Ordu, 18. Kolordu, Irak Cephesi.

KAZIM KARABEKİR AT IRAQ FRONT

Abstract

In this paper, it will focus on the activities of Kazım Karabekir that he carried out as a duty in Iraq Front in the First World War. As it is known, Kazım Karabekir is one of the most important staff officers and generals who grew up in Turkey. Starting from the lower military ranks, he was an officer who had been able to accomplish the tasks given to him during his whole life. When the task at Iraqi Front was given by the Turkish General Staff, this feature of him was taken into consideration. Enver Pasha explained the reasons to Karabekir Pasha, as he was giving the duty of Executive Officer of the 6th Army. General Goltz, Commander of the 6th Army was also pleased of this appointment. He had already known Kazım Karabekir before. Kazım Karabekir went to Iraqi Front at first as the Deputy Commander of Iraq and the surroundings. One year later, he went as the Executive Officer of the 6th Army. He continued this duty until he became the 18th Corps Commander. Kazım Karabekir told his opinions to his supervisors clearly both during his duty as the Executive Officer and the Corps Commander. Hence sometimes he attracted reactions he knew to stand behind his ideas. In this paper, it will focus on some of his ideas and practices based on his memories and diaries. These issues will be tried to be examined by getting assistance from the diaries and researches of the people who they worked together. He disagreed to Enver Pasha and Suleiman Askeri on guerrilla warfare and the tribes and he eventually vindicated. On the other hand, he debated to Goltz, Colonel Nurettin and Halil Pashas from time to time about the results of the battles' formation. However, most of the time Karabekir's ideas and practices were more accurate. When he did not want to do the orders, he resigned. In this paper, it will be focused on Kazım Karabekir's military tactics, strategy issues and ideas in practice more than details of battles.

Key Words: Kâzım Karabekir, Enver Pasha, Goltz Pasha, Süleiman Askeri, Colonel Nurettin, Halil (Kut) Pasha, 6th Army, 18th Corps, Iraq Front.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, sömürgeci devletlerin zenginliklerine zenginlik katmak ve dünyayı yönetmek arzularının bir sonucudur. Daha önce başlayan bu arzunun 20. asrın başlarında bir kıvılcımla fiiliyata dökülmesidir. Bu kavgadan Osmanlı Devleti de nasibini almıştır. O zamanki devlet erkânının tecrübesizliği, yetersizliği ve dünya siyasetini kavramaktan aciz olmaları yüzünden Osmanlı Devleti de başkalarına ait olan kavgaya karışmıştır. Bu acımasız savaşın dışında kalabilir miydi? Bu husus ayrı bir tartışma konusudur. Bu tebliğimizin konusu da değildir. Bizim üzerinde duracağımız husus, tepedeki bir kısım insanların bilerek karıştığı ama büyük çoğunluğun oldubitti karşısında memleketini müdafaa gibi ulvi duygularla dâhil oldukları bu savaşın bir cephesidir. Birinci Dünya Savaşı bu insanların çok genç yaşta okullarda öğrendiklerini uygulayarak olgunlaşmalarını sağlamıştır. İşte Kâzım Karabekir de bunlardan birisi ve en önemlilerindendir. Osmanlı Devleti'nin Irak Cephesi için yeteri kadar hazırlıklı olduğu söylenemez. İngiltere'nin Almanların saldırgan ve şımarık tavırlarını bahane ederek gerçekte Osmanlı sınırları içindeki petrol bölgelerini kontrol etme arzusu ile açılmış bir cephe. Basra vilayetinin İngilizlerce işgal edilerek bu bölgedeki petrolleri ve yakın çevresindekileri de korumaya almak için Bağdat'ı hedef almaları üzerine açılmış, Osmanlıların hazırlıksız yakalandıkları cephe. Öyle ki Almanların İran içlerinde de bir takım hedeflere ulaşmak için bu cephenin zayıflaması pahasına asker ayırarak Türk Ordusunu zayıf düşürdükleri cephe. Her şeyden önce savaşın tam ortalarında oluşturulan 6. Ordunun komutanı bir Almandır. Böyle bir hadise dünya tarihinde eşine az rastlanan bir garabettir. Bunun mimarı da şüphesiz hayal âleminde yaşayan Enver Paşa ve yakın çevresidir. Ancak Kâzım Karabekir ve onun gibi düşünen gerçekçi bir kısım subayların gayret ve çabaları ile hiç umulmadık zamanlarda eşsiz zaferler ve başarılar da kazanılmıştır. O zamanki Osmanlı Ordularını yönetenler bölgenin ehemmiyetini kavramaktan uzak görünüyorlar. Osmanlı Genelkurmay ve Harbiye Nazırlığı'nın bölgedeki unsurlarla ilgili çok iyi bilgisinin olmadığı da bazı yazışmalardan anlaşılmaktadır. Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın 7 Ağustos 1914'de Bağdat Valisi ve 4. Ordu Müfettişi Cavit Paşa'ya gönderdiği bir emirden bu zaafi anlamak mümkündür. Yerel güç unsurları ile ilgili bilgilerin yeterli olmadığı ve dolayısıyla yanlış değerlendirmelere sebep olduğu

açıktır. Emirde şunlar yazılıdır: “İngiltere ile harp etmek ihtimal dâhilindedir. Böyle bir halde Talip Bey (Basra Mebusu), İbnussuud, Kuveyt Şeyhi ve sair kabileler şeyhleri ile ve o bölgenin ileri gelen şahıslarıyla gizli olarak müzakerelere girişiniz. Böyle bir savaşın kutsal olacağını dikkate alarak bazı aşiret ve kabilelerle İran ve Kafkasya’daki din kardeşlerimizi kurtarmak üzere İran dâhilinden geçip Afganlılara iltihak ve onlarla birlikte Rus ve İngiliz egemenliğindeki araziye tecavüz ederek aralarındaki İslâm ahaliyi ayaklandırmak hususlarının yetenek derecesini inceleyiniz ve sonucunu bildiriniz¹.” Cavit Paşa bu emri ilgililere göndererek cevaplarını beklemiştir. Musul Valisi Süleyman Nazif Bey’in cevabı şöyledir: “..Talip, insanların kutsal tanıdıklarının hepsine düşmanlığını ilan etmiş bir canavardır. Kötülerden yalnız şer ve zarar gelebilir. Kaldı ki devlet memurlarından türlü vesileler ve hileler ile ödünç ve satın aldığı kuvvetten başka şahsi ve ailevi bir nüfuza malik değildir. Mübarekûs sabah’ın İngilizlere bağlılığı o kadar kuvvetlidir ki bu bedevi şeyhini o din düşmanlarımızdan ayırarak din bağlılığımız bile onu bize bağlayamaz. İbnussuud ise en ziyade mensup bulunduğu ailede toplanan ve birçok kere Arap Yarımadası’na taşan mezhep düşmanlığı (Vebhabiliği dolayısıyla) ile Osmanlılara düşmandır. Bunların bizden alacakları paralar ve araçlar ile İngilizlere hizmet ve belki niyet ve tasarılarımızı teşebbüse geçmeden önce onlara ihbar edeceklerine eminim. Musul vilayetine gelince, pek eski bir dostluk ile tanıdığım buranın şeyhlerine ileri gelenlerine bu kadar büyük ve önemli meselede kesinlikle güvenilemeyeceğini temin ederim. Bunlarda ne din gayreti, ne milliyet haysiyeti vardır².” Bu cümleler birçok şeyi açıklamaya yetecek kadar açıktır. Bu tebliğimizde Kazım Karabekir’in cepheye gelişi ile birlikte ast üst ilişkilerindeki tutarlılığı, gerçekçiliği, kurmay subay olarak yeteneği, bilgisi, önsezileri, tahminleri gibi hususlardaki yeteneğini gösteren bazı olaylar üzerinde durulacaktır. O’nun burada bulunduğu süre içerisinde şahit olduğu onlarca muharebe ve çatışmaların bir özetinden ziyade, savaşta uygulanacak askerî taktik ve stratejiler ile ülke ve dünya siyasetini kavrayışını, Almanların kültürel hırsızlıklarını tespit ederek açığa çıkaran dikkati üzerinde durulacaktır. Askerî şahsiyeti, Genelkurmay tarafından bu göreve ne için seçildiği, Almanlara karşı dirayet göstereceğinin Enver Paşa tarafından da kabul gördüğü gibi hususlar ele alınacaktır.

¹ Nezihi Fırat (Emekli Tümgeneral), Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, III. Cilt, I. Kısım, Ankara 1979, s.20-21.

² Nezihi Fırat, a.g.e., s.21.

Kuvve-i Seferiye Komutanlığı

13 Aralık 1914'te (30 Teşrin-i sâni 1330) Erzurum dolaylarında bulunan Enver Paşa'nın emriyle Kaymakam Kâzım Bey tümeniyle birlikte hareket edecek ve bilahare nereye gideceğine dair talimat bizzat Enver Paşa tarafından verilecektir. Nitekim Enver Paşa, tümeni 12 Ocak 1915'te (30 Kanun-ı evvel 1330) "*fırka doğruca Tahran'a gidecek oradan sonra cereyan-ı vukuata nazaran Afganistan'ı ayaklandırmak, güzergâhta teşkilat yapmak üzere*" emir vererek görevlendirmiştir. Ordular tarafından özel görevler verilerek teşkil edilen tümenlere "*Kuvve-i Seferiye*" adı verilmekteydi. Bunları hangi kolordu teşekkül ettirdiyse onun numarasını alacaktı. 25 Aralık 1914'te Kâzım Karabekir'in tümeni "*Birinci Kuvve-i Seferiye*" adını almıştır. Enver Paşa'nın emri ile bu tümen Tahran'da oluşturulacaktır. Kâzım Karabekir, muhtelif yerlerden gelecek birlikleri Halep'te toplayarak daha sonra Tahran'a gitmeyi planlamıştır³.

Kâzım Karabekir'in Bölgeye Birinci Gelişi

Kuvve-i Seferiye Komutanlığından Irak Havalisi Komutanlığı Vekâletine

Kâzım Karabekir, İran'a gitmek üzere yolda iken Enver Paşa'dan derhal Bağdat'a gitmesi için bir emir almıştır. Bunun üzerine bağlı olduğu 3. Ordu Komutanlığı'na 24 Ocak 1915'te (11 Kanun-ı sani 1330) Ravzatü'l-Ferec Otel'i'nden bir yazı yazmıştır. Bu yazıda "*Bağdat ve Havalisi Kumandanı Süleyman Askeri Bey'in yaralanması sebebiyle Enver Paşa Hazretleri kumandayı almak üzere hemen Bağdat'a hareket etmemi emir buyurdular*"⁴ diyerek yeni bir göreve tayin olunduğunu bildirmektedir. Ancak bu görevi uzun sürmemiştir. Kendisi hatıralarında "*Bağdat'ta 11 gün kaldım*"⁵ diye yazmaktadır.

Kâzım Karabekir, Birinci Kuvve-i Seferiye'yi teşekkül ettirmek üzere uğraşırken Kurna İngilizlerin eline düşmüştür. Bunun üzerine Irak Genel Komutanı Mirliva Cavit Paşa'nın isteği üzerine Binbaşı Süleyman Askeri 13 Aralık 1914'ten geçerli olmak üzere rütbesi yarbaylığa yükseltilerek Basra Valiliği ve 38. Tümen

³ Kâzım Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 423-425; Edward J. Erickson, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu-Çanakkale, Kutü'l-Amâre ve Filistin Cephesi- (Çeviren: Kerim Bağrıaçık), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.112.

⁴ Karabekir, a.g.e., s.439.

⁵ Karabekir, a.g.e., s.440;

Komutanlığı'na atanmıştır. Süleyman Askeri 17 Aralık'ta Bağdat'a giderek görevi tebellüğ etmiştir. Bundan üç gün sonra da 20 Aralık 1914'te Cavit Paşa'nın yerine Irak ve Havalisi Komutanlığı'na atanmıştır⁶. Eski ve yeni komutanlar Bağdat'ta devir teslim töreni yaparken aralarında geçen bir konuşma Süleyman Askeri'nin Irak'ta İngilizlerle yapacağı mücadele stratejisinin de ipuçlarını vermektedir. O İngiliz ordusuyla yapacağı savaş için *“Irak’a muntazam kuvvetlerin gönderilmesine lüzum olmadığını, Bingazi’de olduğu gibi burada da aşiret, mücahit ve muhاریplerden yararlanarak Irak’ın savunulabileceğini ve bu kuvvetlerle İngilizleri Irak’tan atabileceğini, hatta gerekirse dışta yani uzak ülkelerde İslâmiyet’in büyük isteğini tatmin edecek kadar gönüllü ordular meydana getirebileceğini”* söylemiştir⁷.

Irak ve Havalisi Komutanı Süleyman Askeri Bey, İngilizlerle mücadele ederken yaralanmıştır. Süleyman Askeri Genelkurmay'a 20 Ocak 1915 tarihinde yazdığı bir yazı ile Zübeyir Muharebeleri sırasında yaralandığını ve uzun bir süre tedavi göreceğini bildirmiştir. Halep'te bulunan 1. Kuvve-i Seferiye Komutanı Kâzım Karabekir'in geçici olarak kendisine vekâlet etmesini de istemiştir. Enver Paşa bu talebi geri çevirmemiş ve Kâzım Karabekir'in derhal giderek emir komutayı ele almasını emretmiştir. Bu emri alan Kâzım Karabekir, Süleyman Askeri'ye bir telgrafla durumu bildirmiştir⁸. Emir üzerine yola çıkarak Bağdat'a yaklaştığı sırada Süleyman Askeri'den bir telgraf almıştır. Telgrafta Askeri *“yarasının hafif olduğunu, harekâtı bizzat idare edebileceğini ve Bağdat'a gelmesine lüzum kalmadığını”* bildirmektedir. Ancak Kâzım Karabekir Bağdat'a yaklaşmış olduğundan bu telgrafa rağmen 2 Şubat 1915'te akşamüzeri Bağdat'a ulaşır. Hemen hastaneye gider ve Irak Komutanını ziyaret eder. Mesele üzerinde konuşurlar⁹.

Süleyman Askeri İle Tartışması, Muharebe Stratejisini Beğenmemesi ve Süleyman Askeri'nin Başarısızlığı

Süleyman Askeri'nin Irak'ta uygulamak istediği plan üzerinde konuşurlar. Askeri *“İngiliz Ordusuna pek önem vermediğini, aşiretlere çok güvendiğini”* ifade eder. Ancak Kâzım Karabekir bu plan ve stratejiye itiraz ederek olumsuz görüş bildirmiştir. Kâzım Karabekir'in İngilizlerle mücadele stratejisine ve İngilizlere dair görüşlerinin esasları şöyledir¹⁰:

⁶ Nezihi Fırat, a.g.e., s.120; Ali İhsan Sâbis, Harp Hatıralarım-Birinci Dünya Harbi-, Nehir Yay., 2. Cilt, İstanbul 1990, s.395.

⁷ Nezihi Fırat, a.g.e., s.121.

⁸ Nezihi Fırat, a.g.e., s.132; Ali İhsan Sâbis, a.g.e., s.394.

⁹ Nezihi Fırat, a.g.e., s.132.

¹⁰ Nezihi Fırat, a.g.e., s.133.

a- Büyük kuvvetlerle İngilizlere karşı yapılacak taarruz Nasiriye - Zübeyr istikametinden değil, Dicle ve Ahvaz üzerinden yapılmalıdır. İngilizlerin Basra ve Zübeyr'i tahkim etmiş olmaları yüksek ihtimaldir.

b- Harekâtı başarıya ulaştırmak için yeni ilerleme kademeli olarak yapılmalıdır. Nasiriye ve daha gerilerde birçok ihtiyat mevzileri oluşturulmalıdır.

c- İleri harekât esnasında nehrin uygun yerleri düşmanın geçişine kapatılmalıdır.

d- Her türlü ikmal için gerekli bağlantılar kurulmalı ve lojistik teşkilatı yapılmalıdır.

e- İngiliz Ordusu hafife alınmamalıdır! En son silah sistemleri ile donatılmış her türlü araç ve silaha sahip böyle bir ordu ile mücadelede aşiretlere güvenilmemelidir!

Ancak bu konuşma sırasında ileri sürdüğü ve gerekçelerini de izah ettiği düşüncelerini Süleyman Askeri'ye kabul ettirememiştir. Askeri, planından ve aşiretlerle ilgili düşüncelerinden vazgeçmeyeceğini net bir şekilde ifade etmiştir. O'na göre *"Irak'a asker göndermek cinayettir. Mevcut aşairle düşmanı denize dökmek ve fazla olarak Belucistan ve Hindistan'a akın etmek kabildir"*¹¹. Kâzım Karabekir bu mantıkla yapılacak askerî sevk ve idarenin başarıya ulaşamayacağına kesin kanaat getirmiştir. Bu durumda ileride muhtemel bir başarısızlığı önlemek için hiç olmazsa kısa süre önce komutasını bıraktığı Birinci Kuvve-i Seferiye'nin buraya gönderilmesini ilgililere bildirmiştir. Genelkurmay karargâhı bu tekliften şüpheye düşerek böyle bir şeye ihtiyaç olup olmadığını Süleyman Askeri'ye sormuştur. Askeri cevabında bu kuvvete ihtiyaç olmadığını, bir an evvel Bağdat üzerinden Kirmanşah ve Tahran'a yürüdüğü takdirde İran'ı işgal edebileceğini ve çok iyi bir sonuç alacağını bildirmiştir. Kâzım Karabekir'e de iyileşinceye kadar kendisine yardım etmesini ve işleri kendi adına yapmasını teklif etmiştir. Ancak Karabekir bu teklifi reddetmiş ve Genelkurmay'dan kendisinin başka bir yere tayin edilmesini istemiştir. Enver Paşa, Süleyman Askeri ile aynı düşüncede olduğu için onun planını kabul etmiş, Kâzım Karabekir'in tayin isteğini de uygun görerek İstanbul'a

¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III. Cilt, 3.Kısım, Ankara 1983, s.91.

dönmesini emretmiştir. Bunun üzerine Kâzım Karabekir maiyetiyle birlikte 10 Şubat 1915'te Bağdat'tan İstanbul'a hareket etmiştir¹². Enver Paşa'nın daha sonra Irak Komutanlığı'na yazdığı bir yazısından da aşiretlere bakış açısının değişmediği anlaşılmaktadır. Enver, 17/18 Temmuz 1915 tarihli yazısında *"aşairin halinden nevmid (ümitsiz) olmayınız. Onlardan behemehâl istifade etmek arzusunda sebat ediniz"*¹³ emrini vermektedir.

Kâzım Karabekir yukarıda ifade edilen görüşlerinde haklı çıkmıştır. Süleyman Askeri İngilizlerle mücadele stratejisini aynen uygulamıştır. Ancak Nisan 1915'te Şuaybe'de yer yer başarılı muharebeler yapılmışsa da çok kötü bir bozguna uğramış ve bedelini kendi kafasına bir kurşun sıkarak ödemiştir¹⁴. Aslında bu yenilgi sadece onun değil, asıl Enver Paşa'nın yenilgisidir! Başkomutan olarak bu neticeyi görebilmeli ve tenkitleri dikkate almalıydı. Buraya tayin ettiği Süleyman Askeri'nin askerlik kariyerini ve kabiliyetini en iyi bilmesi gereken Enver Paşa'dır. Teşkilat-ı Mahsûsa'nın yürüttüğü bir takım gerilla savaşlarında daha önce Süleyman Askeri bazı yerlerde başarılı olmuştur. Ancak Irak'ta Osmanlı Ordusu'nun karşısında birkaç gerilla değil, o zaman dünyanın en güçlü ordularından biri olan İngiliz Ordusuna bağlı kuvvetli birlikler bulunmaktadır. Kalite ve çaplarının ne olduğu kesin bilinmeyen bazı aşiret askerleriyle bu işin başarılamayacağını anlaması ve daha doğrusu bilmesi gereken Enver Paşa'dır. Ne yazık ki burada da karşımıza İttihatçı hayalperestliği çıkmaktadır. Enver Paşa'nın meseleyi kavramadığı, hayal peşinde koştuğu ve Almanların planını uyguladığı daha sonraki emirlerinden de anlaşılmaktadır. Temmuz 1915'te Goltz Paşa'ya verdiği emirde de hala aşiret kuvvetlerinden medet ummaktadır. General Ali İhsan Sabis de hatıralarında Süleyman Askeri'nin aşiretlerle ilgili mütalaalarını doğru bulmamakta ve yanıltıldığını ifade etmektedir. Bir kurmay subay olarak O da Kâzım Karabekir'in haklılığını teyit etmektedir¹⁵. Süleyman Askeri'nin ölümünden sonra Türk birlikleri geri çekilmeye başlamıştır. Ancak emir ve komuta düzeni bozulduğundan düzenli bir çekilme söz konusu değildir. İngilizlerle yapılan çetin mücadeleden sonra Türkleri

¹² Nezihî Fırat, a.g.e., s.134; Mesut Uyar-Edward J. Erickson, Osmanlı Askerî Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.506.

¹³ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, (Eylül 1990), Yıl:39, Sayı 90, Ankara 1990, s.20.

¹⁴ Nezihî Fırat, a.g.e., s.199; Ali İhsan Sâbis, a.g.e., s.398, 400. (Bazı kaynaklarda Şuaybe isimli yer Şuayyibe, Şuaybiye şeklinde de geçmektedir.)

¹⁵ Ali İhsan Sâbis, a.g.e., s.395; Ahmet İzzet (Paşa), Feryadım, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, I. Cilt, s.212.

bekleyen bir başka tehlike vardı. Bu da Kâzım Karabekir'in başından beri güvenmediği aşiret kuvvetleri idi. Süleyman Askeri'nin çok güvendiği aşiret kuvvetleri çekilme esnasında fırsat buldukça Türk askerlerine saldırmışlar, soymuşlar ve soy-makla da kalmayıp öldürmüşlerdir¹⁶. Arap aşiretleri ile ilgili söylenen ve yazılanlar sadece Türklere ait görüşler değildir. General Townshend de 4 Haziran 1915'te Amâre'deki aşiret kuvvetlerinin, Türk subaylarının ikametgâhlarını, erzaklarını vs yağmaladıklarını, hastaneleri yağmalamaya başlayınca üzerlerine ateş açtığını ve birkaç kişi ölünce ellerindekileri de atarak dağıldıklarını anlatmaktadır¹⁷.

Kâzım Karabekir'in bir yıl sonra 6. Ordu Kurmay Başkanlığı'na tayin edildikten sonra da aşiretlere bakışının değişmediği görülmektedir. Golç (Karl Frederick Graf von der Goltz) Paşa ile Bağdat'a giderken Irak Komutanlığı'na verdiği ilk emir "*aşiretlerin kıymet ve kabiliyetlerini yakından bildiğim için bunların cephelerde kullanılmasının aleyhinde idim. Bunun için aşairi muntazam kuvvetlerin cephesinde veya onlarla temasta istimal etmeyiniz. Düşmanın yan ve gerilerinde çapulculukta istifade edilmesi*" şeklindedir¹⁸. Bu bakışın gerçekçi bir bakış açısı olduğunda şüphe yoktur. Zira gelişmeler onu haklı çıkarmıştır. Ayrıca hükümetin bölge ve aşiretlere bakışını da tasvip etmemektedir. Hatıralarında bu konuyu şöyle açıklamaktadır: "*Sadrâzam Paşanın imzalı mektubu hiç de hoşuma gitmedi. Aşiretler bundan ne anlayacaklardı? Geçen yıl Fırat boyunca hükümet ve karakol binalarının kapılarına açılan, patiskalar üzerine basılıp dağıtılan cihat ilân nâmelerinin ne tesiri olmuştu ki bu sefer sadrazamın imzasının olsun. Geçen yıl Bağdat'a geldiğim vakit Kumandan Askeri Bey'e aşair kuvvetine verilen ehemmiyetin lüzumsuz ve hatta kendimizi aldatacağından, tehlikeli olacağını söylemiştim. Nitekim Askeri Bey'in intiharına sebep olan da çok güvendiği aşiretlerin kendini bırakıp dağılmaları olmuştu. Bu adamlara kim bol para verir ve kim aynı zamanda askerî kudret gösterirse onun cihatçısı olurlar. Bununla artık zihnimi fazla yormadım. Mademki hükümet böyle düşünmüş herhalde ya bir hikmete müstenit yahut da Golç Paşa mevkiini kuvvetlendirmek için böyle bir*

¹⁶ Nezihi Fırat, a.g.e., s.202; Edward J. Erickson, Dünya Savaş Tarihi - I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı 1914-1918 (Çeviren: Sare Levin Atalay), IV.Cilt, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.128.

¹⁷ Charles V. F. Townshend, Mezopotamya Seferim-Kurna, Kutü'l Amâre ve Selman-ı Pâk Muharebeleri - (Çeviren: Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.104.

¹⁸ Karabekir, a.g.e., s. 485; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, (Eylül 1990), Yıl:39, Sayı 90, Ankara 1990, s.61.

şey istemiş olacak. Benim ehemmiyet verdiğim mesele şu idi: “*Şu Enver Paşa’yı İran, Turan, Hindistan işlerine teşvik eden kimdir? Acaba Osmanlı Ordusunun eski muallimi olan bu Golç Paşa olmasın*”¹⁹. Aşiretlerle ilgili olarak, daha sonra Irak ve Havalisi Komutanlığı yapacak olan Albay Nurettin de 29 Kasım 1915 tarihli yazısında Enver Paşa’ya şikâyetinde bulunmaktadır. Biraz da iğneleyici bir üslupla şöyle demektedir: “*Büyük ölçüde paralar harcanarak toplanan ve kendilerine büyük güven beslenen aşiretlerden büyük bir kısmı bunalımlı günlerimizde askerlerimizi soyarak, çevreyi yağma ederek dağılmışlardı*”²⁰. Burada da Kâzım Karabekir’in haklılığı bir daha teyit edilmiş oluyor. Ancak hala meseleyi anlamayan veya anlamak istemeyen ne hikmetse Enver Paşa’dır!

6. Ordunun Kuruluşu

Kâzım Karabekir’in Ordu Kurmay Başkanlığı’na Tayin Edilmesi ve Bölgeye İkinci Gelişi

Enver Paşa 9.8.1331 tarihli Golç (Goltz) Paşa’ya yazdığı emrinde yeni ordunun teşekkülü hakkında şunları yazmaktadır: “*Şimdiki Irak Kolordusu da dâhil olduğu halde Osmanlı-İran hududunda Musul, Bağdat, Basra Vilâyetleri mıntkasında mevcut kuva-yı Osmaniye ve buralara gönderilecek her nevi takviye kıtaatı, depo taburlarıyla, hudut bölükleri ve jandarma kuvvetleri bu hesaba dâhildir. Keza İran kıyamına muavenette bulunmak üzere ileride oraya gönderilecek olan kıtaat da emr-i devletleri altına girecektir. Kuva-yı mezkurenin heyet-i umumiyesi altıncı ordu namını alacaktır. Malum-ı devletleri lâhık olmaksızın o taraftan geri asker alınmayacaktır*”²¹. Bu emir üzerine görevi alan Golç’un (Goltz), 14 Ekim 1915’de (1 Teşrin-i evvel 1331) Irak Komutanlığı, 12 ve 13. Kolordu komutanlıklarına yazdığı bir emirden 6. Ordunun sorumluluk bölgesinin şöyle olduğu anlaşılmaktadır: “*Van Gölü ile Basra Körfezi arasında bulunan bilcümle kıtaattan altıncı ordu teşekkül ederek kumandanlığına ben tayin olundum*”²². Görüldüğü gibi bir Alman’a çok geniş yetkiler verilmiştir.

Kâzım Karabekir’de 10 Kasım 1915’te (28 Teşrin-i evvel 1331) 6. Ordu Kurmay başkanlığına tayin olunmuştur. 15 Kasım 1915’te de İstanbul’dan

¹⁹ Karabekir, a.g.e., s.453.

²⁰ Nezihi Fırat, a.g.e., s.413.

²¹ Karabekir, a.g.e., s.449.

²² Karabekir, a.g.e., s.460.

Bağdat'a hareket ettiler. Hatıralarında bu tayinden “..Bağdat'a hareket etmek üzere bulunan Golç Paşa'nın erkân-ı harbiye riyasetine tayin olunmuşum²³!” diye bahsetmektedir. Bu ifadeden, yeni görevinden önceden haberinin olmadığı anlaşılmaktadır. Görevinden memnun değildir, hatta acı bile duymaktadır. Hatıralarında bu husustaki duygularını şöyle anlatmaktadır. “Gözümün önüne kuvve-i seferiyem geldi. Sonra İstanbul civarındaki manevralarda ve Çanakkale’de kumandanlık zamanlarım hayalimde canlandı. İçime bir gariplik düştü. Gerçi şimdi ordu erkân-ı harbiye reisi idim. Fakat bu bana harpte acı geldi. Hazar mesaisinde belki bu garipliği duymazdım. Fakat geçen yıl Bağdat’a kumandanlıkla giderken şimdi bir kumandanın erkân-ı harbiye reisi gitmek ruhumu hiç de okşamıyordu. Kumandan iken doğru düşünceni doğru yaparsın. Fakat diğerinde doğru düşüncene yan bakarsın. Hele kumandanın ecnebi olursa ve askerlikten başka siyasi salahiyetleri de olursa! Askeri ve siyasi vaziyetlerdeki muhakeme ve kararımı bir ecnebiye anlatacağım. O da anlayacak, sonra kabul ederse benim düşüncem olabilecek. Etmez de aykırı bir fikirde olursa yeniden düşünülecek, münakaşa olunacak. Halbuki çok defa ihtimal Türk-Alman müttefikleri birbiriyle çarpışacak. Enver Paşa’ya yazacağım, oradan da ihtimal bambaşka bir şekil ortaya atılacak. ...Upuzun bir zorluk silsilesi!..Her ne hâl ise bu yola bir kere çıkmış bulunuyordum. İşleri başarmaya olduğu kadar, acı duygularıma hâkim olmaya da çalışacaktım²⁴.”

Başkomutanlık Tarafından Bu Görev İçin Tercih Edilmesinin Sebepleri

Kâzım Karabekir’in iyi bir asker ve kurmay olduğunda şüphe yoktur. Enver Paşa ona bu hususta güvendiğini şöyle ifade etmiştir. “Golç Paşaya verdiğimiz salâhiyet geniştir. Bu zat bir yerde işe başladı mı kendine bir süs verir, haddini geçer. Ancak buna sen mani olursun. Erkân-ı Harbiye Reisi Bronsart’a da (Bronzart von Schellendorf) tembih ettim. Almanlar senin işine karışmayacaklar²⁵.” Enver Paşa bu vazifeyi niçin verdiğini de “vazife ağır olmasaydı seni Golç’a erkân-ı harp reisi vermezdim. Yazılarına ehemmiyet veririm. İstedğin zabitleri de getirtirim.” şeklinde izah etmiştir. Böylece ona güvendiğini açıkça söylemiştir²⁶. Buna rağmen Kâzım Karabekir daha önceki tecrübelerine binaen bazı konularda anlayamayacağını tah-

²³ Karabekir, a.g.e., s.444; M. Fahrettin Kırzioğlu, Kâzım Karabekir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, 15.

²⁴ Karabekir, a.g.e., s.475; Nezihî Fırat, a.g.e., s.378.

²⁵ Karabekir, a.g.e., s.444-445.

²⁶ Karabekir, a.g.e., s.448.

min ettiği için icap ederse doğrudan kendisine yazıp yazamayacağını sormuş ve olumlu cevap almıştır²⁷. Kâzım Karabekir'in tayinini ilk duyduğu zaman üzüldüğünü daha yukarıda izah etmiştik. Ancak daha sonra alışmış ve bazı gerekçelerle memnun olmaya da başlamıştır. Nitekim Kâzım Karabekir Enver Paşa'dan sonra Mahmut Kamil Paşa ile görüşmüş ve ona da bu tayinden memnun olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşme sırasında İsmet'in (İnönü) yerine göreve kendisinin tayin edildiğini de anlamıştır. Bu tercihte kendisinin Almanlara karşı icap ederse direnebileceğinin komuta kademesince daha önceki bazı olaylardan dolayı anlaşılmış ve takdir edilmiş olması da etkili olmuştur. Buradan Kâzım Karabekir'in kendine olan aşırı öz güvenini de anlıyoruz. Bu tayinden memnun olduğunun bir başka gerekçesini de şöyle açıklamıştır: “*Golç'un başına bir sürü Alman toplanarak Irak ve İran'ı bir Alman müstemlekesi haline koymaya ve bu suretle Anadolu'yu cenubdan ve şarktan çemberlemeye çalışacağını tahmin ediyordum*”²⁸. Mahmut Kamil Paşa'dan ayrıldıktan sonra 6. Ordu Komutanı Golç Paşa'ya uğrayarak kendisini takdim etmiştir. Bu görüşmede de yine kendisine öz güvenini görüyoruz. Daha önce “*Edirne'de kolordu ve daha sonra 14. Tümen komutanı olarak Kartal-Şile arasında yaptıkları manevralar sırasında takdirini kazandığından kendisini tanıyarak iltifat ettiğini; Golç'un aldığı vazifenin ağırlığı dolayısıyla enerjik bir erkân-ı harb reisi istediklerini ve benim tayinimden çok memnun kaldıklarını söylediler*”²⁹ şeklinde ifade etmektedir. Golç Paşa'nın, 5 ay kurmay başkanlığını yapan Kâzım Karabekir ile ilgili olarak Enver Paşa'ya da müspet manada yazı yazdığı bilinmektedir³⁰.

Kâzım Karabekir'in Memleket Meselelerine Bakışı ve Golç Paşa

Kâzım Karabekir, Golç'un 6. Ordu Komutanlığı'na geniş yetkilerle tayin edilmesine de karşıdır. Hatıralarındaki mütalaalarından bu anlaşılmaktadır. Kâzım Karabekir'in bu husustaki değerlendirmesi şöyledir: “*İran ve Irak işlerinin bir Alman mareşaline, hususiyle Golç gibi Türkiye'ye Alman muhaciri yerleştirme*

²⁷ Karabekir, a.g.e., s. 445.

²⁸ Karabekir, a.g.e., s. 445. (“İsmet Bey'in bu göreve tayin edilmemesinin sebebini kendince şöyle izah etmektedir: “Almanlarla dolu olacak olan Golç'un muhitinde yüz gözü benim kadar pek olmayan İsmet Bey erir giderdi. Aziz Paşa ile Yemen'e gitmiş ve ancak Balkan Harplerinin sonlarında İstanbul'a dönebilmişti. Yeniden Onu Bağdat'a göndermek büyük haksızlıktı. Sıhhati için de pek doğru düşünülmüştü.” Kâzım Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2011, s. 446.)

²⁹ Karabekir, a.g.e., s. 446.

³⁰ Karabekir, a.g.e., s. 446.

Cemiyeti'nin bir azasına verilmesine hayret ettim. O azası ki yıllarca ordumuzun tensiki için çalışmış ve şarkta yalnız askeri değil siyasi işlerle de uzun uzadıya uğraşmıştı. Geçen yıl Bağdat'ta on bir günlük ikamette Alman heyetinin (Klayn) Klein ve saire maksatlarını bunlarla Hüseyin Rauf Bey, Irak Kumandanı Askeri Bey, Bağdat Vilayeti ve ordu zabıtları arasındaki maksat ve görüş ihtilaflarını görmüştüm. O zaman her makamın başında Türk vardı. Alman heyetinin başındakilerin en büyüğü nihayet binbaşı idi. Bu vaziyette bile Almanlar zararımıza olacak hayli işler başara-biliyorlardı. Bu sefer en büyük amir Golç olunca ve etrafında birçok Alman bulununca benim başıma çok ağır yük yükleneyeğine şüphe yoktu³¹."

Kâzım Karabekir memleketini, ordusunu düşündüğü için bir an evvel Bağdat'a giderek hadiseleri yakından takip etmeyi ve komutayı ele almak istemektedir. Bu fikrini her vesile ile Golç'a söylerse de o işi geçiştirmektedir. Golç kendisi açıkça niçin savsakladığını açıklamamakla birlikte yaveri Restroff aracılığı ile Kâzım Karabekir'in bu hususta ısrar etmemesini ihsas etmiştir. Bu meseleyi Karabekir hatıralarında şöyle dile getirmektedir: "8 Teşrin-i sanide Golç'un yaveri Restroff beni ziyarete geldi. Irak'ın, Musul'un vaziyetleri hakkında malumat aldıktan sonra bana şu beyanatta bulundu:- Irak Kumandanına ve oraya yetişen yeni fırkaların kıymetine rağmen Bağdat'ın düşmek ihtimalini de düşünmekliğimiz icap eder. Golç'un bir an evvel Bağdat'a gitmesi halinde böyle bir felaketin mesuliyetini yüklenmesi onun tarihi şerefini sarsar. Bunun için sizden rica ederim, Bağdat'a hemen hareket etmek için kendisine ısrarda bulunmayınız. Zaten Halep'te dört beş günlük işimiz var. Feldmareşalin Almanya'dan eşyası da gelmedi³²." Bu sözler Türk Ordusunun yönetimini Almanlara bırakanlara bir tokat gibidir. Kâzım Karabekir memleketini, ordusunu düşünerek yerinde duramazken, bir an önce ordunun başında bulunmak isterken Mareşal Golç şanınin, şöhretinin peşindedir. İnsan orduyu bunlara teslim eden Enver ve İttihatçılara ne demeli acaba diye sormadan edemiyor!

Karabekir ve Irak Komutanı Albay Nurettin (Sakallı Nurettin Paşa)

23/24 Nisan 1915'te Enver Paşa'nın imzasıyla 4. Tümen Komutanı Albay Nurettin Kolordu Komutanı yetkisiyle Irak ve Havalisi Komutanlığına tayin edilmiştir. Albay Nurettin, Irak Genel Komutan Vekilliğine atanan Yarbay Ali (Çetinkaya)'ye "Bağdat'a gelmek üzere Halep'ten hareket ettiğini ve 19 Mayıs 1915'te

³¹ Karabekir, a.g.e., s.448.

³² Karabekir, a.g.e., s.483.

Bağdat'a ulaşacağını, zorunlu ve olağanüstü durumlar olmadıkça bugünkü konuşun değiştirilmemesini" bildiriyordu. Bu durum karşısında Yarbay Ali için yeni komutanı beklemekten başka çare yoktu. Albay Nurettin Bağdat'a gelip komutayı ele aldıktan sonra Yarbay Ali'yi Kutü'l-Amâre'deki yedek kuvvet komutanlığına atadı³³. Irak Kumandanı Albay Nurettin, Kâzım Karabekir'in tespitlerine göre Bağdat'ın müdafaası hususunda azimli bir şekilde çalışmakta ve özellikle tahkimata önem vermektedir. Golç Paşa, Albay Nurettin ile ilgili Karabekir'e kanaatini sorduğunda verdiği cevap "*malumatı, karakteri ve enerjisi, yakında vukuunu beklediğimiz muharebeyi, eline geçen o kudretli yeni kıtalar sayesinde kazandıracığına eminim*"³⁴. şeklinde. Yani Albay Nurettin hakkında müspet düşüncelere sahiptir. Bu düşüncelerle Bağdat'a doğru yola çıkan 6. Ordu komutanı ve karargâhı bir taraftan da Irak Komutanlığı'nın hareketlerini takip ederek haberleşmekte ve gerekli talimatları vermektedir. 26 Kasım 1915'te (13 Teşrin-i sani 1331) Albay Nurettin'den gelen bir telgraftan, İngilizlerle Selman-ı Pâk'ta temas kurularak muharebe yapıldığı ve onları Aziziye doğru çekilmeye mecbur ettikleri başarılı bir harekât yaptıkları anlaşılmaktadır³⁵. Gece yarısı gelen bir telgrafta da ordumuzun büyük bir kısmının ilerleyerek Selman-ı Pâk'ın 10 km. daha ilerisine geçtiği, yarın da ilerlemeye devam edeceği bildirilmektedir. İşte bu noktada Kâzım Karabekir Irak Ordusunun bir müstahkem mevkie çekilerek tuzağa düşürülebileceğini düşünmeye başlamıştır. Ancak bu müstahkem mevkiin neresi olduğunu net olarak kestirememektedir. Ordu komutanı daha Bağdat'a ulaşmadan yolda iken böyle bir tuzağa düşürülme ihtimali olabileceğini Musul'da iken emir haline getirerek Albay Nurettin'e bildirmiştir. Emrin 2. Maddesinde "*takibatınızın İngilizlerin müstahkem bir mevziine tesadüfle bir muvaffakiyetsizliğe duçar olması ihtimali düşünülecek pek tedbirli davranılmalıdır*"³⁶. ikazı çok açık bir şekilde bulunmaktadır. Albay Nurettin daha sonra gönderdiği raporlarda da çekilen düşmanı takip ettiklerini, zahmetsiz bir şekilde Aziziye'yi ele geçirdiklerini, İngilizlerin Kutü'l-Amâre'ye doğru çekildiğini bildirmektedir. Yine bu raporlarda hasta olduğu bahanesiyle

³³ Nezihi Fırat, a.g.e., s.204, 223, 225; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, (Eylül 1990), Yıl:39, Sayı 90, Ankara 1990, s.85; Ali Çetinkaya, *Askerlik Hayatım-Irak Cephesi-İşgal İzmir'i ve Ayvalık-(1914-1922)*, (Hazırlayanlar: Oktay Şimşek-Zeki Dilek), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s.7.

³⁴ Karabekir, a.g.e., s.483; Erickson, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, s.126.

³⁵ Karabekir, a.g.e., s.492; Nezihi Fırat, a.g.e., s.404-405.

³⁶ Karabekir, a.g.e., s.493-494.

Bağdat'ta bulunan 18. Kolordu Komutanı Albay Halil'in de Selman-ı Pâk zafe-rinden hemen sonra 29/30 Kasım gecesi gelerek komutayı ele aldığı da yazılıdır³⁷. Enver Paşa'da gönderdiği bir emirde “*düşman Kutü'l-Amâre'de tutunamamak için baskının şiddetlendirilmesi ve hatta Kutü'l-Amâre'nin daha ötelere kadar temdidini pek muvafık buluyorum*”³⁸ diyordu. 23 Teşrin-i sanide Bağdat'a ulaşan Golç Paşa ve karargâhı olayları yakından ve daha iyi takibe başlamıştı. Albay Nurettin 6 Aralık 1915 (23 Teşrin-i sani 1331) tarihli raporunda “*yarın Kutü'l-Amâre'ye gireceğimi-zi lütf-i haktan ümit etmekteyim. Bugünkü zayıyatımız birkaç mecruttur.*” diyordu. Kâzım Karabekir daha önceki ikazlarını hatırlatarak ihtiyatlı davranmaktan yana-dır. Albay Nurettin, Kutü'l-Amâre'de henüz bir müstahkem mevkiye rastlamadığı-nı, iki alay piyade, iki batarya ile müdafaa olduğu ve tahkimatın da yeni yapıldı-ğını kabul etmektedir. Dolayısıyla yarın şehre girebileceğini sanmaktadır³⁹. Ancak Kâzım Karabekir hala bu raporlarda yazılanları ihtiyatla karşılamaktadır. Yukarıda açıklandığı gibi daha önce yazılan bir emirde Albay Nurettin ikaz edilmişti. Karabekir hala İngilizlerin gerilerde bir yerlerde müstahkem bir mevki hazırlamış olukları kanaatini taşımaktadır. Gelişmelerden “*bu mevkiin Kutü'l-Amâre olduğu*” sonucuna varmaktadır. Zira ona göre burası dört bir tarafa giden yolların birleştiği önemli bir yerdi. Buranın önemli bir menzil noktası olduğunu ve çok miktarda erzak ve mühimmatın da bulunduğunu ve gereği gibi tahkim edildiğini de kabul etmek gerekiyordu⁴⁰. Bu arada Enver Paşa'dan gelen bir emirde de bir an evvel Kutü'l-Amâre'nin işgal edilmesi isteniyordu. Nurettin Bey'den 27 tarihli alınan bir raporda Kutü'l-Amâre'ye taarruz edildiği, düşman zayıyatının bizden fazla ol-duğu yazılıdır. Bu acele taarruza Golç'un da canı sıkılmıştır. Albay Nurettin'in karargâhında yapılan bir toplantıda Karabekir ile Irak Ordusu ve 18. Kolordu kurmayları fikir teatisinde bulunmuşlardır. Bunlar İngilizlerin çekilme yollarının kesilmiş olduğundan burada kaldıklarını, kuvvetlerinin ise 2-3 bin piyade ile 8-10 kadar toptan ibaret olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kâzım Karabekir ise daha önce kendilerini İngilizlere ait müstahkem bir mevkiye çatma ihtimali üzerine ikaz ettiklerini, bu mevkiin Kutü'l-Amâre olabileceğini söylemiştir. Ayrıca 6 Aralık 1915'te gönderilen raporda “*yarın Kut'a gireceğinizi yazdığımız halde 5 gündür*

³⁷ Karabekir, a.g.e., s.497-498; Nezihi Fırat, a.g.e., s.411.

³⁸ Karabekir, a.g.e., s.500.

³⁹ Karabekir, a.g.e., s.501.

⁴⁰ Karabekir, a.g.e., s.509; Erickson, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, s.132.

neden giremediniz” diye sormuştur. Albay Nurettin hâlâ gönderdiği raporundaki bilgilerin doğruluğunda ısrar etmektedir. Kâzım Karabekir, İngilizlerin “8-10 bin piyade ve 20 kadar topları” olduğu, bir plan dâhilinde burada kaldıkları kanaatinde. Çekilmek isteselerdi vakit var iken çekilirlerdi. Karabekir, burası askerî harekât bakımından stratejik bir yer olduğundan Townshend’in burada kalması için emir aldığını da düşünmektedir⁴¹. Nitekim General Townshend hatıralarında 4 Aralık 1915 itibarıyla İngiliz muharip kuvvetlerinin toplam 10.398 olduğunu yazmak suretiyle Kâzım Karabekir’in tespit ve düşüncelerini doğrulamaktadır⁴². Albay Halil (KUT)’de hatıralarında Kutü’l-Amâre’nin tahkim edilmiş olduğu kanaatini belirtmektedir⁴³. Kutü’l-Amâre’nin tahkim edildiğinin bir göstergesi de birkaç gün içinde alınılacağı düşünülen buradaki İngiliz birlikleri 4 ay 23 gün yani 143 günlük muhasaradan sonra açlıktan teslim olmuştur⁴⁴.

6. Ordu Komutanlığı’nın 10 Ocak 1916 tarihli emrinde “*komuta ve yetki uyumsuzluğu yüzünden eski komutan Albay Nurettin’in başka bir göreve atanmak üzere Bağdat’a dönmesi*” istenmektedir. Yerine 18. Kolordu Komutanı Kurmay Albay Halil (KUT), Irak Grubu Komutanlığı ve Basra-Bağdat Valiliği’ne tayin edilmiştir. 18. Kolordu Komutanlığı da uhdesinde kalacaktır. Bu atamalar başkumandanlık Vekâleti emriyle yapılmıştır. Aynı emirde Kurmay Albay Ali İhsan (Sabis) 13. Kolordu Komutanlığı’na tayin olunmuştur. Görevine 4 Şubat 1916’da başlayacaktır. Albay Halil 10 Ocak 1916’da görevine başlamıştır⁴⁵. 13 Ocak’ta Golç Paşa ve Kurmay Başkanı Kâzım Karabekir Irak Komutanlığı gözetleme yerine gelerek harbin gidişatını takip etmiştir. Ordu komutanı gidişat ile ilgili müspet menfi bir mütalaada bulunmamıştır. Ancak Kâzım Karabekir çekilmenin doğru olacağını Goltz’a söyledi. Birliklerden gelen raporlar da Kâzım Karabekir’i doğruluyordu. O da bu teklifi uygun görerek Albay Halil’e çekilme emrini vermesini istedi. Ancak Albay Halil, Kâzım Karabekir’in mütalaasını doğru kabul

⁴¹ Karabekir, a.g.e., s.513-514; Mesut Uyar-Edward J. Erickson, Osmanlı Askerî Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.507.

⁴² Townshend, a.g.e., s. 692; Nezihi Fırat, a.g.e., s.433.

⁴³ Taylan Sorgun, Halil Paşa İttihat Terakki’den Cumhuriyet’e Bitmeyen Savaş, Kamer Yayınları, İstanbul 1997, s.155, 158; Erickson, I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu, s.139.

⁴⁴ Karabekir, a.g.e., s.502; Nezihi Fırat, a.g.e., s.786.

⁴⁵ Nezihi Fırat, a.g.e., s.558-559, 626; Sorgun, a.g.e., s.161; Necati Fahri Taş, Nurettin Paşa, Ankara 2014, s.40.

etmekle beraber çekilmeden yana değildi. Bu emri uygulamamak için “*Bu benim Irak Grubuna ilk komutanlığımdır. Çekilmek emrini hemen vermekliğim çok ağır olur. Fakat mademki emir buyuruluyor..*” demesi üzerine Golç emrinin yazılı aslını ve suretini geri aldı. Halil, geri çekilmeye karşı olduğu için yeni emirler vererek birlikleriyle meşgul oldu⁴⁶. Ancak muharebe alanını yakından seyreden Golç Paşa karışıklıkları görünce Kelâl mevziinden geri çekilme kararını kesin olarak verdi. Yanına gelen Irak Grubu Komutanı Albay Halil’e de sözlü olarak emrini verdi. Albay Halil çaresiz ordu komutanının emrini 13. Kolordu’ya saat 02.00 sıralarında yazılı olarak verdi⁴⁷. Bu da yakın gelecekte 18. Kolordu Komutanlığına tayin edilecek Kâzım Karabekir ile Albay Halil’in ilişkilerinin nasıl olacağının bir göstergesi sayılabilir.

6. Ordu Komutanı Mareşal Golç, 19 Nisan 1916 günü⁴⁸ öğleden sonra Beyt-i İsa muharebelerinin devam ettiği sıralarda on bir gün önce yakalandığı tifüs hastalığından ölmüştür. Daha önce 26 Mart 1916’da Mirlicalğa (Tuğgeneral) yükseltilmiş olan Halil Paşa, Golç’un yerine 6. Ordu Komutanlığı vekâletine tayin edilmiştir. Bu durumda Irak Grubu Komutanlığı’na gerek kalmadığından bu komutanlık kaldırılmıştır. 18. Kolordu Komutanlık Vekâletine de 6. Ordu kurmay başkanı Kurmay Albay Kâzım Karabekir tayin edilmiştir. Karabekir Kutü’l-Amâre’nin tesliminden (29 Nisan 1916) sonra kolordu komutanlığını devralmıştır⁴⁹.

İran’daki Rus Harekâtının Irak Cephesini İlgilendiren Tarafı Hakkındaki Askerî ve Siyasi Mütâlaaları

Karabekir Almanların bir takım siyasi işler çevirdiğini ve bunun kendisini meşgul edeceğini daha önce ifade etmişti. İran’dan gelen haberler Rusların burayı işgale hazırlandıkları yönündedir. İran’daki Tahran Ataşesi’nin verdiği malûmat ve kanaat de bu yöndedir⁵⁰. Tahran elçisinin Enver Paşa’ya gönderdiği raporlar-

⁴⁶ Nezihi Fırat, a.g.e., s.580-581; Sorgun, a.g.e., s.164-165.

⁴⁷ Nezihi Fırat, a.g.e., s.582-583.

⁴⁸ Goltz Paşa’nın Hatırası ve Hal Tercümesi (Çeviren: Emekli General Pertev Demirhan), Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1953, s.35; Ahmet İzzet (Paşa), Feryadım, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, I. Cilt, s.214.

⁴⁹ Nezihi Fırat, a.g.e., s.762-763; Basil Liddell Hart, Birinci Dünya Savaşı Tarihi (Çeviren: Kerim Bağrıaçık), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.203-204.

⁵⁰ Karabekir, a.g.e., s.502.

dan da Rusların niyet ve harekâtlarının bu yönde olduğu anlaşılmaktadır. İran Şahı da Rusların ülkesini işgal edeceğinden korkmaktadır. Osmanlıların kendilerine yardım için asker göndermesini istemiştir. Enver Paşa da bu fikre yatkın olup, Golç'a 52. Tümenin topçusuyla birlikte İran'a gönderilip gönderilemeyeceğini sormuştur. Kâzım Karabekir Enver Paşa'nın bu isteğini ve gelen bilgiler doğrultusunda İran'daki Rus askerî vaziyetini harita üzerinde Golç'a izah etmiştir. Golç bu izahattan sonra Rusların ne yapmak istediğini sormuştur. Bu soruya verdiği cevap özetle şöyledir: *"Rusların İran'da geniş bir faaliyet sahası açtıkları görülüyor. Bunun iki hedefi vardır. Biri Musul, diğeri de Bağdat. Ancak büyük kuvvetlerle bu harekâta kalkışmaları zor gözükmektedir. Hem yol uzun ve düzgün değil, hem de vasıtaları yoktur. Bu davranışlarından maksat İngilizlerin yenilgisi üzerine bizim dikkatimizi İran'a çekmektir. Dolayısıyla Rusların hem Bağdat, hem de Musul üzerine askerî bir harekât yapmaları zayıf gözükmektedir. Bununla birlikte Rusların Hemadan'a sarmak istemelerine bakılırsa Kutül-Amâre'ye çekilen İngilizlere destek için Bağdat üzerine bir askerî harekât yapmaları düşünülebilir. Bunun içinde bizim sınırımızın biraz ilerisinde bulunan Paytak Boğazı'nı bir müfreze ile tutarak tahkimat yapabiliriz. Gelişmelere bağlı olarak boğaza daha fazla kuvvet yığarak tutabiliriz. Kutül-Amâre'nin Bağdat'a uzaklığı 160 km.'dir. Bağdat'ın İran sınırına kadar olan mesafesi de 160 km.'dir. Paytak Boğazı'nın doğu girişi de 60-70 km.'dir. Fakat şu günlerde Rusların bize bir tesiri olmaz, önemli olan cephe Kutül-Amâre'dir⁵¹."* Kâzım Karabekir'in yazdığına göre Golç bu mütalaaları yerinde bulmakla beraber, gönlü İran'a bir Türk birliği göndermekten yanadır. Golç'a göre bu kuvvet İranlılara iyi bir tesir yapar ve oradaki Türk-Alman mesaisini kolaylaştırır. Irak Cephesini de uzaktan korumuş olurdu. Kâzım Karabekir bu fikre itirazlarını belirtirse de fazla itiraz edemez. Onun talimatıyla Enver Paşa'ya cevabi yazı yazılır. Bu yazıda böyle bir birliğin İran'a gönderilmesinin faydalı olacağı belirtilir. Ancak Kutül-Amâre'de başlayan muharebenin neticesini beklemenin de faydalı olacağı ifade edilir. Kâzım Karabekir böyle bir neticenin başına geleceğini daha öncelerden hissetmişti. Bu karara mani olamamışsa da en azından iyi yetişmiş durumda olan 52. Tümenin büyük bir kısmını kurtardığı gibi, Kutül-Amâre başta olmak üzere Irak Cephesi'nin de önemli olduğunu Golç (Goltz)'a ve dolayısıyla Enver Paşa'ya kabul ettirmiş oluyordu. Kendi adına ve memleket adına bir başarı olduğunda şüphe

⁵¹ Karabekir, a.g.e., s.505-506.

yoktur⁵². İran elçisinden gelen haberlerin özeti şudur: Gerçekte Rusları bu şekilde Tahran'a kadar kuvvet sevk etmeye iten sebeplerin başında Almanların tahriklerinin geldiği söylenmektedir. İran'daki bu gelişmeler ve Ruslarla müttefiklerinin birbirlerinin yükünü azaltmak için yaptıkları manevralar endişe vericidir. Bu hususta başından beri endişeleri, şüpheleri olan ve Almanların davranışlarını tasvip etmeyen Kâzım Karabekir şu mütalaada bulunmaktadır: *"Zavallı İran'ın vaziyeti hakkında mütâlaa serdine lüzum kalmıyor. Fena olan cihet şu ki Almanlar da kendi hesaplarına çalıştıklarından ileride Irak Cephesini zarara sokacak olan münasebetsizlikleri Türk kanıyla durdurmaya çalışacağımıza şüphe etmiyordum. Almanların bütün gayretleri İran'a fazla düşman kuvvetleri celp etmektir. Bu suretle Alman Ordusu'na yardım ettikleri gibi şimdiden taraftar ve nüfuz kazanarak harp sonunda İran'da bazı siyasi kazançlar teminine çalışıyorlar"*⁵³. Halil Paşa'nın yazdığına göre Alman propaganda misyonlarının davranışlarından Almanlardan bazıları da memnun değildi⁵⁴.

18. Kolordu Komutanlığı

Kutü'l-Amâre'de İngiliz Ordusu kuşatma altında iken 19 Nisan 1916'da Golç Paşa'nın ölmesiyle birlikte 6. Ordu Vekâletine tayin olunan Mirliya Halil'den boşalan 18. Kolordu Komutanlığına tayin edildi⁵⁵. Kâzım Karabekir 18. Kolordu Komutanlığı sırasında Felahiye ve İmam-ı Muhammed Muharebelerinde 1916'nın sonlarında yerinde aldığı tedbirlerle başarılı çalışmalar yapmıştır. 31 Aralık 1916'da İngilizler İmam-ı Muhammed bölgesini ateş altına almışlardı. Kâzım Karabekir bunun üzerine bölgedeki kuvvetleri takviye ederek 1. hatta muharebeyi kabul etmiştir. Ancak İngilizler burayı yoğun bir topçu ateşi ile büyük ölçüde hırpalamıştır. Bunun üzerine buranın tahliyesine karar vermiştir. Burayı savunan 142. Alay ikinci hattı da büyük ölçüde boşaltmış iken yeniden ikinci hattın mutlaka savunulmasına karar vermiş ve bunun için ordu komutanından yazılı ve telefonda müsaade almıştır. İngilizler 11 Ocak 1917'de (29 Kanun- evvel 1332) şiddetli top ateşi desteğinde taarruza kalkmışlarsa da püskürtülmüşlerdir. Kanun-ı evvel süresince 18. Kolordu'nun zayıyatı 1756 kişidir⁵⁶. 14-16 Ocak 1917'de Ordu Komutanı Halil Paşa kolorduyu ziyaret etmiştir. Kâzım Karabekir İmam-ı Muhammed'de

⁵² Karabekir, a.g.e., s.506-507.

⁵³ Karabekir, a.g.e., s.509.

⁵⁴ Sorgun, a.g.e., s.179, 206-207.

⁵⁵ Kırzioğlu, a.g.e., s.16; Nezihi Fırat, a.g.e., s.762.

⁵⁶ Karabekir, a.g.e., s.523-524.

topçu ateşinin yoğunluğu sebebiyle zayıtın çok olduğunu ve burayı tahliye etmek istediğini söylemiştir. Fakat ordu komutanı burayı tamamen boşaltmamasını kuvvet seviyesini bölüğe indirmesini emretmiştir. Ancak düşman taarruzu neticesinde zayıtın çok olması üzerine 18 Ocak'ta ordudan tahliye müsaadesini çıkartmıştır. Buranın boşaltılmasından sonra ertesi gün İngilizler Garraf'a şiddetli topçu ateşi ile taarruza başlamışlardır. Burada bir dizi muharebelerde bulunulmuştur. Karabekir hatıralarında Garraf'taki muharebelerde Çanakkale'den daha şiddetli top ateşine tutulduklarını yazmaktadır. Garraf'ı asıl savunma hattı kabul ederek müdafaasını emretmiştir⁵⁷. Askerî mecmuadaki biyografisinde "*Kutül-Amâre'den sonra daha üstün kuvvetlerle saldıran İngilizler karşısında kolordusu ile savunmaya ve mahirane manevralarla, kuvvetini düşmana ezdirmeden çekmeye ve bundan sonraki savaşları da başarmaya muvaffak olmuştur*" denilmektedir⁵⁸. Kâzım Karabekir ile Halil Paşa arasındaki ipler Bağdat'ın müdafaası sırasında kopma noktasına gelmiştir. 6 Mart'tan itibaren Bağdat'ın müdafaası konusunda sık sık yeni düzenlemeler yapılmakta ve Ordu Komutanlığı Bağdat'ın dışında savunma yapılacağı emrini vermiş ve bunu da halka ilan etmiştir. Savunma tertibatı için Ümmüttuyul güneyinde bir mevzi hazırlanmış ve Halil Paşa buranın iyi olduğunu söylemektedir. Ancak Karabekir buranın uygun olmadığını, daha önce Nurettin Bey'in yaptırdığı Ümmüttuyul hattının daha uygun olduğunu söylemektedir. Halil Paşa'yı durumu yerinde görmesi için karargâhına davet etmiştir. Burada yapılan görüşmelerde de fikrini kabul ettirememiştir. 19 Mart 1917'de 6. Ordu'dan gelen bir emirde 18. Kolordu'nun büyük bir kısmı Dicle Nehri'nin sol sahiline geçirilsin, düşman 13. Kolordu'ya (Komutanı Ali İhsan Bey) taarruz ederse, 18. Kolordu düşmanın yanına taarruz edecek şeklindedir. Ancak emrin yerine getirilmesi sırasında birçok sıkıntı ortaya çıkmakta ve işler yavaş yürümektedir⁵⁹. Bunun üzerine ordudan 21 Mart 1917'de tekrar gelen emirde "*bila itiraz kıtaatı geçiriniz. İki kıymetli gün kaybettik*" denilmektedir. Bu emir bardağı taşıran son damla olmuştur. Kâzım Karabekir "*ben de sertçe yazdım ve kumandadan affımı da bildirdim. Bekir Sami Bey istifasını veriyor*" diyerek 18. Kolordu komutanlığından ayrılışının

⁵⁷ Karabekir, a.g.e., s.524-526; Sorgun, a.g.e., s.198; Kâzım Karabekir, *Günlükler* (1906-1948), 1.cilt, Yapı Kredi Bankası Yay., İstanbul 2009, s.432-433.

⁵⁸ **Ordu Dergisi**, "Ölen Büyüklerimize Saygı-Merhum General Kâzım Karabekir'in Hal tercümesi-", Yıl.67, Mart 1948, Sayı 145, s.144-145.

⁵⁹ Karabekir, *Günlükler* (1906-1948), s.452-454.

sebebini açıklamaktadır. Kâzım Karabekir günlüklerinde 18.Kolordudan ayrılışını şöyle anlatıyor: “*Avdette ordudan emir geldi. Emir ve kumandayı Şevket Bey’e devir ile yeni vazife almak üzere Musul’a hareket ediniz. İstasyona geldik. Miralay Şevket Bey de (Galatalı) geldi. Emir ve kumandayı verdim*”⁶⁰. İngilizlerin Bağdat’ı ele geçirmeleri Enver ve Halil Paşaların eksik, yanlış ve hayalperest tedbirleri olmasaydı mümkün olmayabilirdi⁶¹.

Irak Cephesi’nden Ayrılması

1 Şubat 1917’de (19 Kanun-ı sani1332) “*Birinci Demir Salib Madalyası*”, 8 Şubat 1917’de (26 Kanun-ı sani 1332) Irak Cephesi’ndeki üstün ve başarılı hizmetlerinden dolayı “*Yeniden Muharebe Altın Liyakat Madalyası*” aldı. 12 Mart 1917’de çıkan irade ile 28 Şubat 1917’den geçerli olarak “İki Yıllık Seferi Kıdem Zammı” ile taltif edilmiştir. 6.Ordu Kumandanı Halil Paşa’nın inhası üzerine bu madalyaları aldığı halde muharebelerle ilgili yerinde bazı tekliflerinin kabul edilmemesi yüzünden cepheden ayrılma isteğinde bulunmuştur. İsteği kabul edilerek İstanbul’a çağırılmıştır. Bu sırada Kurmay Albay Cafer Tayyar (Eğilmez) ile becayişte bulunmuştur. 8 Nisan 1917’de 18. Kolordu Komutanlığına Cafer Bey, karargâhı Lice’de bulunan 2. Kolordu Komutanlığı’na da Kâzım Karabekir tayin olunmuştur⁶².

Orduda Yenilik Düşüncesi

18. Kolordu Komutanı olduktan sonra orduda yenilikler için teşebbüste bulunmuştur. Müşahedelerine göre ölen veya yaralanan askerlerin genellikle başından vurulduğunu tespit etmiştir. Bunu önlemek için daha önce Fransız, İtalyan ve Alman ordularında kullanılan çelik başlıkların ordumuz tarafından da kullanılmasının faydalı olacağını dolayısıyla şimdilik bin adet çelik başlık gönderilmesini 5 Kasım 1916’da 6. Ordudan istemiştir⁶³.

⁶⁰ Karabekir, Günlükler (1906-1948), s.454-455.

⁶¹ Bayur, a.g.e., s.89.

⁶² Kırzioğlu, a.g.e., s.16; Ordu Dergisi, “Ölen Büyüklerimize Saygı-Merhum General Kâzım Karabekir’in Hal Tercümesi-”, Yıl 67, Mart 1948, Sayı 145, s.144-145; Karabekir, Günlükler (1906-1948), s.438, 459, 461.

⁶³ **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, (Eylül 1990), Yıl:39, Sayı 90, Ankara 1990, s.129.

Almanların Antika Merakı

Kâzım Karabekir meraklı bir insan olarak askerlik dışındaki meselelere de kafa yormaktadır. Almanların savaş alanı ve dışında bazı konularla ilgilenmeleri dikkatini çekmektedir. Hatıralarında anlattığı bazı hususlar dikkate değerdir. Almanların antika merakını şu sözlerle anlatmaktadır. *“Tikrit’te eski zamandan kalma kale harabesini Almanlarla gezdik. Araplar yazılı taşları ufacık bir bahşış mukabilinde her birerlerimize verdiler. Zaten bütün Dicle havalisinde kaç yıldan beri Almanlar âsâr-ı atika hafriyatı ile meşgul olmuşlar ve birçok kıymetli şeyleri Almanya’ya taşımışlar⁶⁴.”* *“Alman mütehasıslar Bağdat’ta ne kadar el yazması kitap buldularsa hepsini istenilen fiyata alarak Berlin’e gönderdiler. Nerede antika bir parça buldularsa Almanya’ya attılar⁶⁵.”* Almanların savaşın dışında başka işlerle uğraştıklarını gösteren bir başka hadiseyi biraz da kendisi ile dalga geçerek şöyle anlatmaktadır: *“Musul’dan Bağdat’a kadar keleklerle giderken her bağladığımız yerde Alman harp zabitleri ufak taş toplarlardı. Bizim siyasi murahhaslarımızla biz daha irilerini topladık. Zannediyorduk ki keleklerle giderken Haliç kadar bazen daha geniş olan nehir sularında sektirme oynamak için toplanıyor! Biz taşlarımızı sektirirken Almanların bunları bavullarına yerleştirdiklerine şahit olduk! Meğerse Almanya’ya gönderiliyormuş! Geriden mütehasıs heyetler geliyormuş, bunlara bu vazifeyi vermişler, her zabıt bu taşları toplayarak Bağdat’ta mütehasıslara verecek, onlar da lüzum-lularını seçip tahlil olunmak üzere Almanya’ya göndereceklermiş! Ergani madeninde sondaj yapan Alman ameleden bir parça aldım. Alman mühendis Almanca adamcağıza etmedik küfür bırakmadı⁶⁶!”*

⁶⁴ Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.499.

⁶⁵ Karabekir, a.g.e., s.526.

⁶⁶ Karabekir, a.g.e., s.526.

Sonuç

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı içerisinde birçok cephede çarpışmak durumunda kalmıştır. Bunlardan en önemlilerinden olan birisi de Irak Cephesi'dir. Bu cephede Çanakkale'den sonra üst üste birkaç zafer kazanmıştır. Selman-ı Pâk, Kutü'l-Amâre bunların bazılarıdır. Başlarda Irak ve Havalisi Komutanlığı tarafından yürütülen muharebeler İngilizlerin sürekli yığınak yaparak cepheyi zorlamaları ve Bağdat'ı işgal etmeye çalışması üzerine güçlendirilmiştir. Osmanlı yönetimi hem Irak Cephesi'ni hem de İran işlerini takip etmek üzere 6. Ordu'yu kurmuştur. Komutasına da Alman General Golç'u tayin etti. Ordu Kurmay başkanlığına da Albay Kâzım Karabekir'i atadı. Kâzım Karabekir tercihi bilinçli bir tercihti. Enver Paşa görevi tevdi ederken niçin kendisini tercih ettiklerini Kâzım Karabekir'e anlatarak vazifesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Golç'u frenleyecek, Almanları icabında susturacak yani siyasi bir görevi de vardı. Hem asker olarak ordunun stratejisini belirleyecek ve uygulatacak hem de Almanların Türkiye'yi daha yeni maceralara atmasına mani olacaktı. Kâzım Karabekir kendisinden beklenenleri fazlasıyla yerine getirmiştir. Golç'un yönlendirilmesi ve ikna edilmesi, ast birliklerle temas ve koordinasyonun sağlanması bunlar arasındadır. Ayrıca birlik komutanları ile farklı düşünceler ortaya çıkınca bunları açık bir şekilde söylemek ve ikna etmek durumunda kalmıştır. Zaman zaman fikirlerini kabul ettirememiştir. Ancak sonraki gelişmeler O'nu doğrulamıştır. Ordunun bölge halkı ile özellikle aşiretlerle teması ve onların kullanılması hususundaki fikirleri hep doğru çıkmıştır. Başından beri onlara güvenmemektedir. Nitekim Enver Paşa hariç birçok yetkili Kâzım Karabekir'in dediklerini sonradan kabul etmişlerdir. Kâzım Karabekir bu cephede de iyi bir kurmay subay, olgun bir idareci, ayakları yere basan taktik ve strateji üreten ve uygulayan bir subay olduğunu ispatlamıştır. Mümkün olduğu kadar fikirlerini uygulatmış, düşünce ve görüşlerinin sonuna kadar arkasında durmuştur. Ancak fikirlerini kabul ettiremediği yerde de istifa ederek görevinden ayrılmayı bilmiş, makam ve mevkileri terk edecek olgunluğu ve cesareti de göstermiştir.

KAYNAKLAR

- Ahmet İzzet (Paşa), Feryadım, Nehir Yayınları, İstanbul 1992.
- Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, (Eylül 1990), Yıl:39, sayı.90, Ankara 1990.
- Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III. Cilt, 3.Kısım, Ankara 1983.
- Çetinkaya, Ali, Askerlik Hayatım-Irak Cephesi-İşgal İzmir'i ve Ayvalık-(1914-1922), (Hazırlayanlar: Oktay Şimşek-Zeki Dilek), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.
- Erickson, Edward J., Dünya Savaş Tarihi I. Dünya Savaşında Osmanlı 1914-1918 (Çeviren: Sare Levin Atalay), IV. Cilt, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Erickson, Edward J., I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu-Çanakkale, Kutül-Amâre ve Filistin Cephesi- (Çeviren: Kerim Bağrıaçık), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Fırat, Nezihi (Emekli Tümgeneral), Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, III. Cilt, I. Kısım, Ankara 1979.
- Goltz Paşa'nın Hatırası ve Hal Tercümesi (Çeviren: Emekli General Pertev Demirhan), Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1953.
- Hart, Basil Liddell, Birinci Dünya Savaşı Tarihi (Çeviren: Kerim Bağrıaçık), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Karabekir, Kâzım, Birinci Dünya Savaşı Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.
- Karabekir, Kâzım, Günlükler (1906-1948), 1.cilt, yapı Kredi yay., İstanbul 2009.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, Kâzım Karabekir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- Ordu Dergisi**, "Ölen Büyüklerimize Saygı-Merhum General Kâzım Karabekir'in Hal tercümesi", Yıl.67, Mart 1948, sayı:145.
- Sâbis, Ali İhsan, Harp Hatıralarım-Birinci Dünya Harbi-, Nehir Yay., 2. Cilt, İstanbul 1990.

Sorgun, Taylan, Halil Paşa İttihat Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Kamer yayınları, İstanbul 1997.

Taş, Necati Fahri, Nurettin Paşa, Ankara 2014.

Townshend, Charles V. F., Mezopotamya Seferim-Kurna, Kutü'l-Amâre ve Selman-ı Pâk Muharebeleri- (Çeviren: Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

Uyar, Mesut - Erickson, Edward J., Osmanlı Askerî Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

SÜLEYMAN ASKERÎ BEY'İN İNTİHARI OLAYI

HÜSNÜ TEKEŞİN*

Özet

Süleyman Askerî Bey, Enver Paşa tarafından oluşturulan Teşkilât-ı Mahsusa'nın ilk reisidir. Makedonya'da çete takiplerinde bulunmuş, Balkanlar'da ve Trablusgarp'ta savaşmıştır. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunda yer alan ve bu muvakkat hükümetin ordusunda Genelkurmay Başkanı olarak da görev alan vatansever Osmanlı askerlerinden biridir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı önemli cephelerden biri de Irak Cephesi olmuştur. Bu cephede öne çıkan önemli komutanlardan biri de Süleyman Askerî Bey'dir. Süleyman Askerî Bey, önce Basra Valiliği ve 38. Tümen Komutanlığına getirilmiştir, sonrasında ise “Irak ve Havalisi Genel Kumandanı” yapılmıştır.

Süleyman Askerî Bey'in Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına getirilmesinden intiharına kadar geçen süreç Irak'ta Osmanlı Devleti ile İngilizler arasında iki taraf için de yenilgi ve zaferlerle dolu çetin mücadelelerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Süleyman Askerî Bey'in 14 Nisan 1915 tarihinde gerçekleşen intihar olayının nedenleri ve sonrasında Irak Cephesi'ndeki gelişmeler önem arz etmektedir. Süleyman Askerî Bey'in intiharı olayı Kutû'l-Amâre Zaferi'nin öncesinde Irak Cephesindeki önemli olaylardan biri olarak göze çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Askerî Bey, Irak, Irak Cephesi, Basra, Bağdat, Teşkilat-ı Mahsusa, Birinci Dünya Savaşı, İttihat ve Terakki.

* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, husnute@gmail.com

INCIDENT OF SÜLEYMAN ASKERÎ BEY'S SUICIDE

Abstract:

Süleyman Askerî Bey was the first chief of the Special Organization. He followed the brigand in Macedonia and fought in the battles of Balkan Peninsula and Tripoli. He was one of the patriotic soldiers who founded the Western Thrace Turkish Republic and took charge in the army of the temporary government as the army chief.

During The Great War, Iraq Front was one of the battlefronts in which Ottoman Empire fought. Süleyman Askerî Bey was one of the prominent commanders. At first he was assigned as the governor of Basra and Commander of 38. Then he became the General Commandar of Iraq and the District of it.

The period which started with the assignment of Süleyman Askerî Bey as a general commander of Iraq and the district of it and ended with the suicide of him was a difficult duration when there were many victories and defeats for both Ottoman Empire and the British Kingdom. The reasons of Süleyman Askerî Bey's suicide which happened on 14th of April, 1915 and the developments on Iraq's Front are very important. The suicide of Süleyman Askerî Bey which happened before the victory of Kut'ül Amâre attracts attention as a very important event of the Iraq Front.

Key Words: Süleyman Askerî Bey, Iraq, Iraqi Front, Basrah, Baghdad, Special Organization, World War I, Union and Progress.

Giriş

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin öncesinde Irak Cephesi'nde yaşanan önemli olaylardan birisi de Süleyman Askerî Bey'in intiharı olayıydı. Bu olayın gerçekleştiği Irak, uygarlığın şafağından beri çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştı ve çok sorunlu bir bölgede yer almaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak'taki mücadeleler iki devlet arasında yaşanmıştı: Osmanlı Devleti ve İngiltere. Üzerinde güneşin batmadığına inanılan Britanya İmparatorluğu sanayileşmiş ve teknolojik üstünlüğü en üst seviyede olan dünyanın en büyük sömürgeci devletlerinden biriydi. Osmanlı Devleti ise sanayileşmemişti ve ekonomik çöküş içerisindeydi. Uzun yıllar Osmanlı Devleti egemenliğinde kalan Irak'a İngiliz emperyalizminin ilgisi 20. yüzyıl başlarında artmıştı. Bu ilginin artışında petrolün bu topraklarda bolca bulunması, İran petrolleri, Abadan'daki petrol rafinerisini korumak, Osmanlı Devleti üzerinde artan Alman emperyalizmi ilgisinin İngiliz çıkarlarına yönelik yarattığı tehdidin önlenmesi gibi pek çok neden vardı. İngilizler, 18 Aralık 1914'te Osmanlı egemenliğinde olan Mısır'ı topraklarına kattılar. Bu durum Osmanlı Devleti'nin İngilizlere karşı Irak'ta bazı cephele açmasına neden oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında savaşa giren devletlerin genelkurmaylarında olduğu gibi İngiliz genelkurmayının sloganı da *"Noel'de evimizde olunuz"* sloganıydı. Ancak bunun bir yanılgı olduğunun somut örneklerinden biri Çanakkale Savaşları olacaktı. Çanakkale'den müttefikleri ile birlikte büyük bir yenilgi ile ayrılan İngilizler için bu yenilginin intikamını almak ve itibar kaybını telafi etmek önemliydi. Bağdat, İngilizlerin Çanakkale'nin rövanşını almak için Ortadoğu'da seçtikleri yer olmuştu¹.

Süleyman Askerî Bey'in Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına getirilmesinden intiharına kadar geçen süreç Irak'ta Osmanlı Devleti ile İngilizler arasında iki taraf içinde yenilgi ve zaferlerle dolu çetin mücadelelerin yaşandığı bir süreç olmuştu.

¹ Sabit Duman, *"Kutü'l-Amâre"*, İlkadım'dan Cumhuriyet'e Milli Mücadele, (Editör: Osman Köse), Mavi Yayıncılık, Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü, 1. Bas., İstanbul, 2008, s.61.

1.Süleyman Askerî Bey ve Faaliyetleri

Süleyman Askerî Bey, 1884 tarihinde Prizren² doğdu. Babası Erkân-ı Harp Livası Vehbi Paşa, annesi ise Güzide Hanım'dır³. Süleyman Askerî Bey, Edirne Askerî İdadisi'nden mezun olduktan sonra 14 Mart 1900 tarihinde Harp Okulu'na girdi. Buradan 6 Aralık 1902'de teğmen olarak⁴, sonrasında ise katıldığı Harp Akademisi'nden 5 Kasım 1905 mümtaz yüzbaşı olarak mezun oldu⁵. Mezuniyetinin hemen ardından Makedonya'da Üçüncü Ordu emrine verildi. Kırk Beşinci Redif Alayı Birinci Taburunun İkinci Bölüğünde tayin edildiği vilayet olan Manastır'da göreve başladı⁶. Galip Vardar'a göre Süleyman Askerî Bey, Manastır'da bulunduğu dönemlerde Enver Bey'in yakın arkadaşıydı. Meşrutiyet'ten önce Rumeli'de eşkıya takibi ile görevlendirildi⁷.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli kişilerinden biri olan⁸ Süleyman Askerî Bey, Makedonya'da faaliyet gösteren en ünlü Türk çetecilerindendi⁹ ve içerisinde bulunduğu Manastır kolu İttihat ve Terakki Cemiyeti için Selanik'ten sonra ikinci önemli merkez olmuştu. Manastır Kolu yönetiminde Süleyman Askerî Bey dışında Yüzbaşı Atıf, Binbaşı Vehip (sonradan Paşa) ve Bursalı Tahir Beyler bulunuyorlardı¹⁰. Süleyman Askerî Bey, Makedonya'da çete takipleri sırasında oluşturulan ve *Fedâî Zabîât* olarak adlandırılan subaylardan biriydi¹¹.

² Nurettin Şimşek, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askerî Bey (Hayatı, Siyasi ve Askerî Faaliyetleri), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, İstanbul, s.25.

³ Mehmed Zeki Pakalın, Sicill-i Osmanî Zeyli, (Servet Efendi-Şükrü Efendi), (Yay. Haz: Şakir Batmaz-Gülbadi Alan), C. XVII, TTK Yay., Ankara, 2009, s.14.

⁴ **Harb Mecmuası**, Yıl:1, S:9, Mayıs 1332(1916), s.131. Süleyman Askerî Bey, 4 Ocak 1904'te üsteğmen olmuştu. Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2004, s.391; Şimşek, age., s.29.

⁵ **Harb Mecmuası**, Yıl:1, S:9, Mayıs 1332(1916), s.131; Balkan Savaşı'na Katılan..., s.391; Şimşek, age., s.28-29.

⁶ Balkan Savaşı'na Katılan..., s.391; Şimşek, age., s.34.

⁷ Galip Vardar, İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, (Yay. Haz: Samih Nafiz Tansu), İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1960, s.243.

⁸ Age., s.62.

⁹ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. 3, Kısım 1, TTK Yay., Ankara, 1983, s.453-454.

¹⁰ Ernest Edmondson Ramsaur, The Young Turks Prelude to the Revolution of 1908, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1957, s. 114.

¹¹ İzmitli Mümtaz, Atıf, Hilmi, Topçu İhsan, Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Hüsrev

İkinci Meşrutiyet'ten önce Süleyman Askerî Bey bir süreliğine İzmir'de bulundu. Edirne ordusundan terhis edilen bir erler kafilesinin İzmir'e sevk olunması ile görevlendirilen İsmet Bey'i (İnönü) İzmir'de karşıladı ve İttihat ve Terakki'nin kurucularından olan Dr. Nazım Bey ile tanıştırdı¹².

Süleyman Askerî Bey, 22 Şubat 1908'de Seksen Dokuzuncu Alay Birinci Tabur ile Manastır Merkez Talim Taburu Muallim Muavinliğine atandı. Sonrasında ise bu taburun muallimliğine tayin edildi¹³. Süleyman Askerî Bey'in, Manastır'da görev yaptığı tarihlerde yaşanan önemli bir olay II. Abdülhamit tarafından Resneli Niyazi Bey'in yakalanması için Manastır'a gönderilen Şemsi Paşa'nın İttihat ve Terakki'nin fedailerinden olan Atıf (Kamçıl) Bey tarafından öldürülmesi olmuştu. Atıf Bey ile Süleyman Askerî Bey arasında bir görüşme olmuştu¹⁴. 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) patlak verdiği zaman, çıkan isyanı bastırmak için İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nda da yer aldı¹⁵.

4 Eylül 1909 tarihinde terfi ettirilerek Bağdat Jandarma Teşkilatına kurmay kıdemli yüzbaşı olarak atandı¹⁶. Buradaki görevi Bağdat jandarmasının düzeltme

Sami, Ali (Çetinkaya), Halil (Enver Bey'in amcası), Ömer Naci, Yenibahçeli Şükrü Beyler de Fedâi Zabitan subayları arasında yerlerini aldılar. Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, C.2, 1908-1914, Remzi Kitabevi yay., İstanbul, 1986, s.415; Şimşek, age., s.36.

¹² İsmet İnönü'ye göre Süleyman Askerî Bey, “Ölünceye kadar ateşli ve hareketli bir insan olarak kalan” biri olmuştur. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, 1884-1938, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.45. Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa da hatıralarında Süleyman Askerî Bey'den şöyle söz etmektedir: “Süleyman Askerî Bey biraz aceleci ve biraz da nikbin olmasına rağmen pek mükemmel ve müteşebbis bir idare adamı sayılabilirdi. Yüksek zekâsı, son derece cesaret ve fedakarlığıyla muhitine itimat ve emniyet veren bu mümtaz şahsiyet...” Cemal Paşa, Hatıralar, (Haz: Behçet Cemal), Çağdaş Yay., İstanbul, 1977, s.64. Ayrıca Rahmi Apak Süleyman Askerî Bey'in “pek kahraman ve enerjik bir adam” olduğundan söz etmektedir. Bkz. Rahmi Apak, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, TTK Yay., Ankara, 1988, s.134.

¹³ **Harb Mecmuası**, Yıl:1, S:9, Mayıs 1332(1916), s.131.

¹⁴ Bayur, age., C.1, Kısım 1, s.456. Hamza Osman Erkan, Atıf Bey'in kaçmasına yardım edenlerin başında Süleyman Askerî Bey ve arkadaşları olduğunu belirtmiştir. Hamza Osman Erkan, “Süleyman Askerî Kimdir? Niçin ve Nasıl İntihar Etti?” **Dün ve Bugün**, C. II, Yıl:1, S:27, 4 Mayıs 1956, s.10; Hamza Osman Erkan, Bir Avuç Kahraman, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1946, s.21. Atıf Bey ise kimseden destek almadığını söylemiştir. Bayur, age., C.1, Kısım 1, s.456.

¹⁵ Vardar, age., s.243.

¹⁶ **Harb Mecmuası**, Yıl:1, S:9, Mayıs 1332(1916), s.131.

ve ıslahında Albay Nuri Bey'e yardımcı olmak¹⁷.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 29 Eylül 1911 tarihinde başlayan Trablusgarp Savaşı'nın hemen ardından tüm teşkilatları ile birlikte İtalyan işgaline karşı mücadele etmek için seferber oldu. İçlerinde Süleyman Askerî Bey'in de bulunduğu bir grup, genel merkez ile gerçekleştirilecek tüm temas ve haberleşmeyi üstlendi. Trablusgarp'a ilk başta gidenler arasında Enver, Mustafa Kemal ve Fethi (Okyar) Beyler vardı. İttihatçıların bir kısmı Balkan Savaşları nedeniyle İstanbul'a geri dönseler de İtalyan emperyalizmine karşı mücadelede desteklerini kesmemişler ve direnişin devamı için Senûsiler ile birlikte savaşı sürdürmüşlerdi¹⁸.

Süleyman Askerî Bey de Trablusgarp'daki mücadele yerini aldı ve hoca kı-yafeti ile gizlice Mısır yolu ile Trablusgarp'a geçti¹⁹. 22 Ağustos 1912 tarihinde Bingazi ve Havalisi Komutanlığı Kurmay Başkanlığı'na getirildi²⁰. Süleyman Askerî Bey, Trablusgarp'ta aşiretlerin düzenli hale getirilerek İtalyan işgalcilere karşı mücadele etme konusunda etkili bir rol üstlendi. Aynı şekilde bu deneyimlerinden yararlanarak Irak'ta da bu sefer İngiliz işgalcilere karşı yerel aşiretleri örgütleme ve düzenleme konusunda benzer uygulamalara girişecekti²¹. 29 Ocak 1913'te geçici olarak Müretteb Onuncu Kolordu Kurmay Başkanlığı'na memur edildi²².

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'taki mücadelesi devam ederken Balkan Savaşları patlak verdi. Burada bulunan Türk subayları da geri dönmek zorunda kaldılar. Bu subaylardan biri olan Süleyman Askerî Bey de İstanbul'a döndü. Batı Trakya'yı Bulgarlardan kurtarmak için çeteler oluşturulmaya başlandı. Süleyman Askerî Bey de hemen Çatalca'ya gönderildi²³. Batı Trakya'nın

¹⁷ Pakalın, age., s.14.

¹⁸ Gönüllü subaylar arasında Cevat Abbas, Yusuf Şetvan, Kuşçubaşı Eşref, İbrahim Tali, Fuat Bulca, Atıf, Süleyman el-Buruni Yakup Cemil Beyler gibi isimler yer almaktaydı. Nevzat Artuç, İttihat ve Terakki'nin İttihad-ı İslam Siyaseti Çerçevesinde İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918), Bilge Kültür Sanat Yay., 1. Bas., İstanbul, 2013, s.85,119.

¹⁹ **Harb Mecmuası**, Yıl:1, S:9, Mayıs 1332(1916), s.131.

²⁰ Balkan Savaşı'na Katılan..., s.391.

²¹ Şimşek, age., s.54.

²² Age., s.53.

²³ Eşref Kuşçubaşı, Teşkilât-ı Mahsûsa Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü Eşref Bey'in Hayber Anıları, Hayber'de Türk Cengi, (Yay. Haz: Philip H. Stoddard, H. Basri Danışman), Arba Yay., 1. Bas., İstanbul, 1997, s.222.

Bulgarlara bırakılması ile çizilmiş olan Edirne sınırı üzerindeki Trabzon Redif Fırkası'nın²⁴ Kumandanı Nuri Bey'in kurmay başkanlığını yaptı²⁵. Trabzon Redif Fırkası Kurmay Başkanı Süleyman Askerî Bey, Batı Trakya hareketine Ortaköy mülâkatından (22 Ağustos 1913) sonra Süleyman Zeyne'l-âbidîn gizli ismiyle katıldı. Hareketin ilk zamanlarında Süleyman Askerî Bey, Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi unvanını taşıdı²⁶.

Batı Trakya işi Enver Bey'in kendi karar ve girişiminin bir ürünüydü. Bu işin başına en yakın arkadaşlarından biri olan idealist, fedakâr ve kahraman bir Türk subayı olan Süleyman Askerî Bey getirildi²⁷. Batı Trakya bölgesinde Süleyman Askerî'nin başında olduğu grup içerisinde ileri gelen kişiler arasında Çerkez Yüzbaşı Reşit ve İzmirli Eşref ve kardeşi Sami ve Yüzbaşı Fehmi Beyler gibi kişiler vardı. Süleyman Askerî, bölgenin Müslüman ileri gelenlerini bir genel kongreye davet ederek merkezi Gümölcine olmak üzere "*Batı Trakya Muvakkat İslam Hükümeti*"ni ilan ettirdi²⁸. Garbî Trakya Hükümet-i İcraiyesi'nin başında Süleyman Askerî Bey vardı ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisiydi²⁹. Ayrıca bu hükümet için bir "Millî Marş" yazdı³⁰.

Süleyman Askerî Bey, Garbî Trakya Kuva-yı Milliye Kumandan'ı sıfat ve yetkisi ile tüm Batı Trakya'nın savunulmasında en büyük kumandan oldu³¹. Daha sonra Bulgarlar ile barışı sağlamak için Batı Trakya Hükümeti Reisi olarak Sofya

²⁴ Celal Bayar, Ben de Yazdım, C.4, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.151.

²⁵ Batı Trakya'daki mücadeleler içinde Süleyman Askerî Bey'in emrinde bir mülażım olarak yer almış olan Fuat Balkan Bey hatıralarında bu konudan bahsetmektedir. Bkz. Fuat Balkan, İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları, Arma Yay., 1. Bas., İstanbul, 1998, s.9-10.

²⁶ Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele, C. 1, TTK Yay., 2. Bas., Ankara, 1987, s.75-76. Celal Bayar, Süleyman Askerî Bey'i "...Ölümünden korkmazdı.Şahsi menfaat nedir, bilmezdi. (...) Kudretli bir şahsiyetti..."diyerek nitelendirmiştir. Celal Bayar Batı Trakya'daki hareket için Süleyman Askerî Bey'in Ortaköy görüşmeleri sırasında: "Gerekirse her şeyini feda edeceğini, seve seve ölüm cezasını da kabul edeceğini söyledi" demektedir. Bayar, age., s.154; 248, Notlar B9 dn. 1.

²⁷ Bıyıklıoğlu, age., s.89.

²⁸ Cemal Paşa, age., s.64.

²⁹ Bıyıklıoğlu, age., s.89.

³⁰ Türkmen Parlak, Yeni Asır'ın Selanik Yılları Evlad-ı Fatihan Diyarları, 1895-1924, Yeni Asır Yay., İzmir, 1986, s.340.

³¹ Bıyıklıoğlu, age., s.77.

ve İstanbul ile temasları yürüttü³². Batı Trakya Hükümeti Ağustos 1913-Ekim 1913 tarihleri arasında faaliyet gösterdikten sonra tasfiye edildi. Batı Trakya'nın Bulgarlara tesliminden sonra Süleyman Askerî Bey, İstanbul'a döndü³³.

Süleyman Askerî Bey, 27 Ekim 1913'te (Rumi 14 Teşrinievvel 1329) binbaşılığa terfi ettirilerek Bağdat Jandarma Efrad-ı Cedide Mektebi Muallimliği'ne tayin olundu³⁴. Ayrıca İstanbul'da "Muhacirin Müdürü" adı altında Batı Trakya ve Makedonya işlerini idare etti³⁵. 18 Temmuz 1914 tarihinde ise Bağdat'ta öğretmenlik görevine devam ederken önceden siyaset ile iştigal etmek suretiyle tanındığı için emekliliğe sevk edildi³⁶.

Süleyman Askerî Bey, Enver Paşa tarafından kurulan Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk reisiydi³⁷. Süleyman Askerî Bey, Teşkilat-ı Mahsusa reisliğini 25 Kasım 1914 tarihine kadar sürdürdü³⁸.

³² Bayar, age., s.162.

³³ Bıyıklıoğlu, age., s.87,89.

³⁴ **Harb Mecmuası**, Yıl:1, S:9, Mayıs 1332(1916), s.131. Süleyman Askerî Bey, binbaşılığa terfi etmesinden on gün sonra 6 Kasım 1913 tarihinde Bağdat Efrad-ı Cedide Mektebi Müdürü olmuştur. Şimşek, age., s.125. Ahmet İzzet Paşa'ya göre bu görevde bulunduğu dönemde Süleyman Askerî Bey Bağdat'ta bölge halkının sevgi ve saygısını kazanamamıştı ve büyüklük ve şiddet göstermeye kalkışan tutumu yüzünden de halktan bazılarının güvenini sağlayamamış ve kalbini kırmıştı. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. 1, Nehir yay., İstanbul, 1992, s.212.

³⁵ Süleyman Askerî Bey, Muhacirin Müdürlüğü görevini Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdürdü. Bıyıklıoğlu, age., s.89.

³⁶ Şimşek, age., s.114. Harb Mecmuası'nda emekliye ayrılma tarihi olarak 17 Temmuz 1330 verilmiştir. **Harb Mecmuası**, Yıl:1, S:9, Mayıs 1332(1916), s.131. Emekliliğe sevk olunmasının Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk reisi olmasından dolayı vazifelerini ve faaliyetlerini daha rahat gerçekleştirmesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Şimşek, age., s.125-128. Süleyman Askerî Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa'nın reisi olarak farklı coğrafyalardaki teşkilatın görevlileri ile yaptığı birçok yazışmalar mevcuttur. Bu yazışmalardan örnekler için bkz. Şimşek, age., s.135-143. Ayrıca bkz. Ahmet Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye İdaresi) Tarihi, C. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Bas., İstanbul, 2014.

³⁷ Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, (Haz: Samih Nafiz Tansu), Pınar Yay., İstanbul, 1964, s.110.

³⁸ Süleyman Askerî Bey'in imzasının bulunduğu ilk yazı var olan verilere göre 4 Eylül 1914, son yazı ise 21 Kasım 1914 tarihlidir. Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa..., s.16. Süleyman Askerî Bey'in Dr. Bahaddin Bey'in başını çektiği grup ile aralarındaki anlaşmazlıklar ve bu grubun O'nu önlerinde bir engel görmeleri sonucunda siyasi güçlerini kullanarak saf dışı bıraktıkları da düşünülmektedir. Age., s.13, 15-16, 312. Ayrıca Tetik'e göre Süleyman Askerî Bey'in görevinden uzaklaştırılmasında Almanya ile ilişkilerde Almanya'ya koşulsuz

2. Irak ve Havalisi Umum Kumandanı Süleyman Askerî Bey'in Irak'taki Faaliyetleri ve İntiharı Olayı

Ortadoğu'da yer alan "Irak"ın kapsadığı bölge tarihte pek çok uygarlığa eve sahipliği yaptı. Irak adı, doğuda İran dağları, batıda Suriye çölü, Doğu Anadolu yaylasının güneyinden başlayıp Basra Körfezi'ne kadar uzanan bir bölgeye verilmişti³⁹.

Osmanlı idaresindeki Irak, Basra, Bağdat ve Musul vilayetleri ile Süleymaniye müstakil sancağından oluşuyordu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Irak'ta iki kolordu bulunuyordu. Bu kolordular, 35. ve 36. Tümenlerden kurulu karargâhı Musul olan XII. Kolordu ve 37. ve 38. Tümenlerden kurulu karargâhı Bağdat olan XIII. Kolordu'ydu. 38. Tümen Basra'da üslenmişti⁴⁰.

Irak, Birinci Dünya Savaşı öncesinde askerî harekât bölgesi sayılmamıştı ve hatta seferberlik sonrasında bazı kuvvetlerin başka bölgelere gönderildiği ihmal edilmiş bir bölgeydi. Enver Paşa, Irak ve havalisinde kuvvetli bir İngiliz saldırısını öngörmüyor⁴¹ ve bu bölgenin yalnızca jandarmalar ve küçük miktartlı gönüllü kıtalarla savunulabileceğini düşünüyordu⁴². Enver Paşa bu düşüncelerinden ötürü Ağustos 1914'te verdiği bir emirle Irak'taki XII. Musul Kolordusu'nu Suriye'ye, XIII. Bağdat Kolordusu'nu ise Kafkas Cephesi'ne Erzurum'a sevk ettirdi. Yani Irak'ta çok az bir kuvvet bırakıldı⁴³. Irak'ta iç güvenliği sağlamak, İran hükümet ve aşiretlerine karşı sınırı gözlemek ve İngiliz saldırılarına karşı koymak amacıyla Irak'ta bırakılan Osmanlı kuvveti 7 düzenli tabur ile 17 yardımcı taburdu. Bu kuvvetlerde bulunanlar 6500 eski model tüfek, 3 eski makineli tüfek, 36 mantelli top ve 150 kılıçtan ibaretti⁴⁴.

olarak bağlanmasına karşı olması, devlet onurunu koruyan tutumu ile Almanya'nın politik baskılarla girişeceği uygulamalara karşı gelmesi de etkiliydi. Age., s.287.

³⁹ Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, C.V, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918), TTK Yay., s.465.

⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, C.3, 1908-1914, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1978, s.179-180.

⁴¹ Age., s.178.

⁴² Ziya Şakır, 1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?, Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul, 1944, s.266.

⁴³ Ahmet İzzet Paşa bu değişiklikleri şiddetle eleştirmektedir. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, s.210-211. Irak'ın boş bırakılmasının bir hata olduğunu anlayan Enver Paşa gönderilen bu kolordulardan ne getirtilebilirse geriye çağrıldı ve Irak'ta askerî düzenlemelere gidildi. Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya..., C.3, s.180.

⁴⁴ Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, s.211-212.

İngiliz tarafında ise görünüm şu şekildedir. İngilizler, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce 15 Ekim 1915 tarihinde 4500 İngiliz ve 16000 Hintliden oluşan bir İngiliz - Hint tümenini Bahreyn Adalarına çıkartmışlardı. Bu tümenin bir birliği ise savaşın başlamasından on gün önce 100 Türk askerin tarafından korunan Basra yakınlarındaki Fav'ı ele geçirdiler⁴⁵ ve oradaki garnizonu da esir aldılar⁴⁶.

İngilizler, Güney Irak ve Basra Körfezi'nde başarılar elde ederek Bağdat'ı almaları halinde bazı amaçlar peşindeydiler. Bunlar, İran ve Irak petrollerinden Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin özellikle de Almanların faydalanmasını engellemek, Türk ordusunu Irak, Suriye ve Kafkas Cephelelerinde yok etmek, Arabistan'da İngiliz nüfuzunun devamını ve pekiştirilmesini sağlamak, Osmanlı Devleti'ne Arabistan, İran, Afganistan ve özellikle Hindistan Müslümanlarından gelebilecek olası bir yardımı engellemek, Almanlara ait denizaltıların Basra Körfezi'nde konuşlanarak Hint deniz yolunun güvenliğini kontrol etmelerinin önüne geçmek, Arap kabilelerini Osmanlı'ya karşı ayaklandırarak Irak'taki Osmanlı birliklerinin lojistik tesis ikmal üslerine sabotajlar gerçekleştirmek, Irak-İran cephelelerinde saldırı harekâtı olasılığını azaltmak ve bu yolla Türk birliklerini zayıflatarak İran üzerinden Hindistan'a giderek Müslüman halkı İngilizlere karşı olası bir ayaklandırma girişimini bertaraf etmek, Güney Irak'a egemen olarak Kuzey Irak ve Doğu Anadolu'daki Kürt, Nasturî ve Ermenilerin ayaklandırılmalarını kolaylaştırmak gibi amaçlardı. Bu amaçları gerçekleştirerek ekonomik, stratejik ve manevi çıkarlar elde etmek istiyorlardı⁴⁷. Ayrıca, Basra Körfezi'nde Abadan petrol tesislerini, İngilizlere bağlı Muammera ve Kuveyt şeyhlerini korumak da İngilizler için önemliydi⁴⁸. Bu amaçlarına uygun bir şekilde İngilizler, Fav'ı aldıktan sonraki süreçte 22 Kasım 1914'te ise Basra'ya asker çıkarttı⁴⁹. Osmanlı askerlerinin bölgeden

⁴⁵ Karal, age., s.486.

⁴⁶ Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya..., C.3, s.180.

⁴⁷ Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türkler Ansiklopedisi*, C.13, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, s.350; Şimşek, age., s.147-148.

⁴⁸ Karal, age., s.485.

⁴⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi, C. III., I. Kısım, (Behzat Belkıs, Nezihe Fırat), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s.71. Ayrıca Irak Cephesi'nin boş bırakılması ve Basra'nın kolaylıkla kaybedilmesi konusunda bazı eleştiriler için bkz. Ali İhsan Sâbis, Birinci Dünya Harbi, C.2, Nehir Yay., İstanbul, 1990, s.214-217.

uzak oluşu nedeniyle İngilizlere karşı gerçekleşen yöresel direniş hareketi İngiliz askerleri tarafından kolaylıkla bastırıldı. Bu durum İngilizlerin Bağdat'a kadar gidebilecekleri düşüncelerini artırdı⁵⁰. Basra'yı kolay bir şekilde ele geçiren Altıncı İngiliz Fırkası, yeniden ileri harekâta geçerek 4-7 Aralık 1914 tarihleri arasında Basra ve Kurna arasındaki iki Türk savunma hattını da ele geçirdiler⁵¹. Geriye çekilebilen Türk askerleri ise Kurna'da üslendiler. Bazı takviyeler yetiştirilmesine rağmen İngilizler 9 Aralık 1914 tarihinde Kurna'yı da düşürdüler. 38. Tümen Komutanı ve vali vekili de olan Albay Suphi Bey'in de içerisinde bulunduğu 1200 Türk askeri İngilizlerce esir alındı⁵².

Osmanlı ordusunun kuvvetlerini Çanakkale ve Suriye bölgelerinde yoğunlaştırması dolayısıyla İngilizlerle mücadele etmenin yolunun yerli halktan mücahit toplanarak halledilmeye çalışılması düşünülüyordu. Ancak Basra'da Osmanlı birliklerinin kumandanının yukarıda da belirtildiği üzere askerleri ile İngilizlere esir düşmesi işin ciddiyetini daha da artırmıştı. Enver Paşa, İngilizlere karşı mücadele etmek için Balkanlar'da komiteci takibinde bulunmuş, 1909'da Bağdat'ta jandarmaları ıslah ve düzeltmesi için memur edilmiş, Libya'da savaşmış, yine Bağdat'ta Jandarma Okulu'nda öğretmenlik yapmış ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın en üst yöneticisi olarak da görev yapmış olan Süleyman Askerî Bey'i tercih etmişti⁵³. Aslında bu tercihte Irak ve Havalisi Genel Komutanı Mirliha (Tümgeneral) Cavit Paşa'nın Kurna'nın İngilizlerce alınmasından sonra Başkomutanlık Vekâleti'nden daha önce Irak'ta jandarma birliklerinde özellikle de Müntefik Jandarma Taburu Komutanlığı'nda bir süre bulunmuş Süleyman Askerî'nin 38. Tümen Komutanlığı

⁵⁰ Duman, **agm.**, s.62.

⁵¹ Sâbis, age., C.2, s.392. Basra'nın Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden üç hafta sonra işgal edilmesi İngilizler açısından körfezin ve petrol sahalarının güvenliği demektir. Duman, **agm.**, s.62.

⁵² Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya..., C.3, s.180.

⁵³ Orhan Koloğlu, Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya, Kırmızı Kedi Yay., 1. Bas., İstanbul, 2013, s.114. Yusuf Hikmet Bayur'un Atatürk tarafından anlatılmış olduğunu ifade ettiği bilgilere göre Mustafa Kemal Bey Sofya'da ataşemiliter iken Süleyman Askerî Bey, İstanbul dönüşü Mustafa Kemal Bey'in Sofya'da yanına uğramıştır. Mustafa Kemal Bey, Irak Cephesi'nin boş olmasının tehlikeli olduğunu, bu yüzden Irak'a gönderilmek istediğini söylemiş ve Süleyman Askerî Bey'den bu hususun Enver Bey'e bildirilmesini istemiştir. Sonrasında ise Mustafa Kemal Bey'in gitmek istediği Irak cephesine Süleyman Askerî Bey gönderilmiştir. Bayur, age., C.3, Kısım 1, s.398, dn.35. Bu görüşmeden sonra Süleyman Askerî Bey'in Irak'a Mustafa Kemal Bey yerine kendisinin tayin olmayı istediği konusu ise net değildir.

ve Basra Valiliği'ne verilmesini istemesi de etkiliydi⁵⁴. Başkomutanlık Vekâleti tarafından Cavit Paşa'nın isteği uygun görülerek Süleyman Askerî Bey, 13 Aralık 1914 (R. 30 Teşrinisani 1330) tarihinde Meclis-i Vükela kararı ve Padişah'ın İrade-i Seniyyesi ile Otuz Sekizinci Tümen Komutanlığı'na ve Basra Valiliği'ne tayin olundu. Rütbesi kurmay yarbaylığa yükseltildi⁵⁵.

Süleyman Askerî Bey, 17 Aralık 1914'te Bağdat'a ulaştı ve 20 Aralık 1914'te Irak ve Havalisi Komutanlığı'na atandı. Bu tayinden haberi olmayan Cavit Paşa Bağdat'taki 13. Kolordu Vekâletine telgraf göndererek Askerî Bey'in ilk vapurla cepheye gönderilmesini emretti⁵⁶. Şatrâtülmamare'deki Bağdat Valisi ve Irak ve Havalisi Umum Kumandanı'nın bu emrine karşılık bizzat yeni Basra Vali ve Kumandanı imzası ile Süleyman Askerî Bey cevap vererek mevcut kuvvetlerin komutanlığına kendisinin tayin olduğunu ve birkaç gün içinde gönüllü taburu ile Şatrâtülmamare'ye varılacağını bildirdi⁵⁷. Süleyman Askerî Bey 24 Aralık 1914 tarihinde Osmancık Taburu⁵⁸ ve 26. Alayın 1. Taburu ile Bağdat'tan yola çıkarak

⁵⁴ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi... s.120. Cavit Paşa ayrıca Arap askerlerin iyi dövüşmediğinden yakınmış ve Türk askerinin gönderilmesini talep etmişti. İstanbul'dan iki itfaiye taburu ile iki mitralyöz bölüğü ve Halep'ten bir alay bölgeye sevk edildi. Bayur, age., C. 3, Kısım:1, s.399; Sâbis, age., s.391-392. Hafız Hakkı Paşa ise Bağdat mebuslarının Cavit Paşa hakkında şikâyetlerde bulunduklarını ve Cavit Paşa yerine Süleyman Askerî Bey'i istediklerine dair günlüğüne not düşmüştür. Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü, (Yay: Murat Bardakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014, s.79.

⁵⁵ **Harb Mecmuası**, Yıl:1, S:9, Mayıs 1332(1916), s.131. Rütbesi erkânıharp binbaşılığından harp kıdem zamları alarak kaymakamlığa (yarbaylığa) yükselmiştir. Ertürk, age., s.110.

⁵⁶ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi... s.120-121.

⁵⁷ Basra Vali ve Kumandanı Süleyman Askerî'nin Bağdat Valisi ve Irak ve Havalisi Umum Kumandanı Cavit Paşa'ya Kendisinin Harbiye Nezaretince Mevcud Kuvvetler Kumandanlığına Tayin Olunduğunu Bildiren Yazısı (Belge No:2214) için bkz. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:39, Sayı:90, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1990, s.6-7.

⁵⁸ Osmancık Taburu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Erkan, age., s.6-15; Hamza Osman Erkan, *Irak'ta Şan Veren Rota Kahramanları Osmancık Gönüllü Taburu* **Dün ve Bugün**, C. II, Yıl:1, S:29, 18 Mayıs 1956, s.18-20. Süleyman Askerî Bey Osmancık Gönüllü Alayı Kumandanlığını da yapmıştı. Irak'a hareket ederken alayında Teşkilat-ı Mahsusa'dan pek çok subay bulunuyordu. Bunlar arasında Piyade Yüzbaşı Beylerbeyli Hayri, Filibeli Halim Cavit, Mitralyöz Bölüğü Yüzbaşı Lütfi, Piyade Mülazımı evveli Şehremenili Sadık, Süvari Yüzbaşı Harputlu Avni, Doktor Eğinli Hasan Rıza, Doktor Topçu Mirlivası Sezai Paşazade Nihat Sezai, Sıhhiye Memuru Küçük Arslan Beylerle Adapazarı, Kandıra, Gönen havalisinin Çerkes efrat ve subaylarından ve Rumeli'den seçilmiş erlerden oluşan bir kuvvet

2 Ocak 1915'te Üzeyir'e ulaştı⁵⁹.

2 Ocak 1915'te yeni komutan Yarbay Süleyman Askerî ile eski komutan Cavit Paşa arasında devir teslim olundu. Artık Irak ve Havalisi Umum Kumandanı Süleyman Askerî Bey'di⁶⁰. İki komutanın aralarında geçen konuşmada Süleyman Askerî Bey, Irak'a düzenli birliklere gerek olmadığını, Bingazi'de yapıldığı gibi Irak'ın da aşiret, mücahit ve muhاریplerden faydalanarak savunularak İngilizlerin buradan atılabileceğini ve hatta gerekirse uzak ülkelerde İslamiyet'in büyük isteğini tatmin edecek kadar gönüllü ordular oluşturabileceğini ileri sürmüştü⁶¹. İsmail Hami Danişmend de Süleyman Askerî Bey'in, Irak'a asker göndermenin cinayet olacağından ve kendisinin İngilizleri Basra'dan süpürge sopasıyla kovabileceğinden söz etmiş olduğunu yazmıştı⁶². Ayrıca, Irak'a gelmesinden sonra birçok aşiret reisi ve üyelerinin olduğu halk huzurundaki bir nutkunda ise elindeki kamçıyı göstererek: *"Irak'tan İngilizleri bu kamçı ile kovacağım, asıl hedefim Hindistan'ı zaptetmektir..."* dediği söylenmektedir⁶³. Ancak Süleyman Askerî Bey, tayin olması öncesinde bile Hindistan ve Afganistan'da çalışmalar yürütülmesinden önce Irak'ın İngilizlerden kurtarılması konusuna son derece önem vermektedir⁶⁴.

Irak'ta Osmanlı ordusunun zayıf durumu dolayısıyla alınan tedbirlerden biri

vardı. Ertürk, age., s.110-111. Ayrıca bu kadroda şu isimlerin de olduğu yazılmıştır: Binbaşı Vedat, Üsteğmen Osman, Yüzbaşı Cemil, Doktor Yüzbaşı Sefer, Binbaşı Ali, Dr. Yüzbaşı Rıza, Topçu Yüzbaşı Şevki, üsteğmen Nazillili Fuat ve muharrir ve sporcu Mehmet Ali Fetgeri Beyler. Erkan, age., s.11.

⁵⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.121.

⁶⁰ Bağdat Valiliği'ne de Süleyman Nazif Bey tayin edilmiştir. A. Faik Hurşit Günday, Hayatım ve Hatıralarım, Çelikkilt Matbaası, İstanbul, 1960, s.105.

⁶¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.121.

⁶² İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s.425,

⁶³ Günday, age., s.102. Buna benzer bir diğer örnek için bkz. Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya..., C.3, s.182.

⁶⁴ Enver Paşa, Afganistan ve Hindistan'da İngilizlere karşı ayaklanmalar çıkarma düşüncesi içindeydi. Bu nedenle Enver Paşa "Hamidiye Kahramanı" olarak ün yapan Binbaşı Rauf Bey'i (Orbay) Afganistan ile bağlantı kurmak ve Afgan ordularını ıslah etmekle görevlendirdi. Rauf Bey Müfrezesi'ne bağlı birliklerin Bağdat'a gelmesi 9 Aralık 1914'te tamamlandı. 22 Kasım 1914 tarihinde Basra, İngilizler tarafından ele geçirilmişti. Böyle bir ortamda Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askerî Bey, Afganistan ve Hindistan'ı ayaklandırmadan önce Irak'ı kurtarma meselesini gündeme getirmişti. Rauf Bey de bu fikre katılmaktaydı. Bkz. Koloğlu, Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya, s.109-111.

Bedevilerden düzensiz askeri birlikler oluşturarak Güney Irak'taki garnizonların takviye edilmesi idi. Bunun dışında Enver Paşa, aralarında Yüzbaşı Bağdatlı Kazım, Süleyman Askerî Bey'in kayın biraderi Yüzbaşı Nuri Bey'in de bulunduğu bir grup tecrübeli Teşkilat-ı Mahsusa subayını da bölgeye gönderdi. Bu subaylar bölgedeki aşiretlere altın ve diğer benzer hediyeler dağıtma yoluyla aşiretlerin cihada katkı vermelerini sağlamaya çalışacaklardı⁶⁵. Süleyman Askerî Bey zaten Irak'a varır varmaz bazı Arap şeyhlerine mektuplar göndererek cihat ve din yolunda İngilizlere karşı olmalarını istemişti. Enver Paşa'nın kendisinden isteği Dicle ve Fırat'ın birleşerek oluşturdukları Şattülarap bölgesini İngilizlerden kurtarmaktı⁶⁶. Süleyman Askerî Bey, bölgede bazı aşiretleri Osmanlı ile hareket etme konusunda başarı sağlamış ve önemli sayıda kuvvet de toplamıştı⁶⁷.

Süleyman Askerî Bey'in daha önce büyük kuvvetlerin başında bulunmadığından Irak'a tayin edilmesinin hata olduğu konusunda bazı olumsuz yorumlar yapılmıştır. Ancak Irak'ta düzenli kuvvet miktarının yetersiz olması, daha çok aşiretlerden oluşan birliklerin oluşturulması yoluna gidilmesine neden olmuştu, bu durum bu kuvvetlerin başına onları yönetebilecek özelliklere sahip bir kumandanı gerekli kılmıştı. Süleyman Askerî Bey'in de geçmişteki deneyimleri bu kumandan özelliğini taşımaktaydı⁶⁸. Phillip H. Stoddard'a göre, Irak'ta Süleyman Askerî Bey'in faaliyetleri, Teşkilat-ı Mahsusa'nın düzensiz Arap kuvvetleri ile yürütmüş olduğu gayri nizami harp hareketi türünün iyi bir örneğini oluşturacaktı⁶⁹. Süleyman Askerî Bey, gayri nizami harp konusuna son derece önem vermektedir⁷⁰.

Süleyman Askerî Bey, 3 Ocak 1915'te emrindeki kuvvetlerle müfrezenin bulunduğu Sahrıca'ya gitmiş ve müfrezeyi denetleyerek üç alay haline getirmişti⁷¹.

⁶⁵ Ertürk, age., s.110-111; Koloğlu, Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya, s.114.

⁶⁶ Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya..., C.3, s. 182.

⁶⁷ Şimşek, age., s.161. Cavit Paşa, Irak'ta sadece Arap aşiretler ve mücahitler ile başarılı olunamayacağını düşünüyordu. Irak'ta Bingazi'deki Şeyh Sünûsî gibi bir kişinin olmaması da önemli bir husustu. Ali İhsan Sabis de bu fikirde olduğunu belirtmiştir. Sabis, age., C.2, s.214. Aynı zamanda Sabis, Arap aşiretleri ile ilgili şu eleştiride bulunur: "...Müslümanlığa, din kardeşliğine, cihat ilanına vesaireye hiçbir kıymet vermiyen Osmanlı Devleti'ne yabancı bir devlet gibi bakan aşiretler, hangi tarafı kuvvetli ve parasını çok görürlerse o tarafa iltihak etmekte ve çapul, yağma için kavğaya iştirak eylemekte idiler..." Age., s.396.

⁶⁸ Şimşek, age., s.185.

⁶⁹ Philip H. Stoddard, Teşkilât-ı Mahsusa, (Çev: Tansel Demirel), Arba yay., 2. bas., İstanbul, 1994, s.101.

⁷⁰ Bkz. Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s.276-278, 282, 309.

⁷¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.121.

21 Ocak 1915'ten itibaren 103. Piyade Alayı'nın Sahrıca'ya varışı ile 25 Ocak'ta Sahrıca Müfrezesi'ne Mürettep Dicle Tümeni adı verilmişti. Ayrıca 20 Ocak'ta Kerha Grubu, Şubat'ta da Fırat Grubu oluşturulmuştu⁷². Süleyman Askerî Bey'in gelişine kadar ilkel halde bulunan menzil teşkilatı da genişletilmeye ve düzeltilmeye başlandı. Binbaşı Hacı Namık Irak menzil müfettişliğine tayin olundu. Irak Genel Komutanlığı Kurmay Başkanı Adil Bey de menzil teşkilatı konusunda incelemelere memur edildi⁷³.

İngilizler, Basra'yı alarak kolay bir şekilde ilerleyip Kurna'yı kısa bir zamanda ele geçirmişlerdi. İngiliz Kuvvetleri'nin komutanlığını üstlenen General Arthur Barrett, Amâre'yi işgal etmek istiyordu. Bu nedenle Amâre ve Nasıriye yönlerinde İngilizler ilerlemeye başladılar⁷⁴. Süleyman Askerî Bey ise İngilizler tarafından alınan Şattûlarap'ı geri almak yani İngilizleri Irak'tan atmak niyetindeydi⁷⁵.

Birinci Rota Muharebesi'nin gerçekleştiği 20 Ocak 1915 tarihine kadar iki düşman kuvvet de birlikleri içerisinde çeşitli tedbirler alıp takviyeler yaptılar. 20 Ocak 1915'te İngiliz kuvvetleri Mezîra'dan hareket edip Kurna'dan kuzey yönüne ilerleyerek Türk kuvvetlerinin bulunduğu Rota kesimine yaklaştı. Bu ilerleme Birinci Rota Muharebesi'ni başlattı. Birinci Rota Muharebesi'nde Türkler sadece Dicle sol sahilindeki kuvvetlerini kullanmıştı⁷⁶.

Süleyman Askerî Bey, cephede savaş devam ederken Rota Kanalı ilerisinde piyade hattı gerisinde gidişatı gözlemlerken İngiliz kuvvetlerini karşılamakla görevlendirdiği 26. Alay 1. Taburunun yan yürüyüşünü yanlış olarak değerlendiren taburun kaçmış olabileceğini düşündü. Bu duruma engel olmak için bu

⁷² Şimşek, age., s.161-162; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.135, 144, 158. Süleyman Askerî Bey'in bulunduğu Fırat Kolu: Nasıriye'ye ve Basra'ya gidecekti. Dicle Kolu ise, Bağdat'ta yaşayan Çerkes Mehmet Fazıl Paşa'nın kumandasında hareket edecekti ve Arap Aşiret süvarileri ile 35. Tümenin yeni silah altına alınmış ve talimsiz askerleri de bu kolda bulunacaktı. Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya..., C.3, s. 182.

⁷³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.789.

⁷⁴ Şimşek, age., s.165.

⁷⁵ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.131.

⁷⁶ F. J. Moberly, Resmi Vesaike Müstenid Büyük Harp Tarihi Irak Seferi 1914-1918, C. 1, (Türkçeye Çeviren: Binbaşı Cemal), Matbaa-i Askeri, İstanbul, 1928, s.166; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.123-126. Bu kuvvetlerin personel sayısı yaklaşık 2500 kişiydi. İngilizler ise piyade bakımından aynı güçte iken topçusu tümeni ve nehir filosu ile üstün görünümdeydi.

tabura doğru koşarken bir piyade kurşunu ile iki bacağından yaralandı. Ancak 26. Alay 1. Taburu sol yan hizalarına yetişti ve mevzi alarak düşmana ateş açtı. İngiliz kuvvetleri ise su ve bataklıkta zorlu ilerleyişlerine bu şiddetli ateşin de eklenmesiyle görevlerini yerine getiremediler ve ilerleyişlerinin durması nedeniyle geri çekilmeye başladılar⁷⁷. Kuşatma kolu geriye atılınca İngiliz kuvvetleri de çekilmeye başladılar. Ancak Süleyman Askerî Bey'in yaralanması ileri bir harekâtı engelledi. Türk tarafının kaybı seksen yedi kişiydi. Rota Nehri'nin güneyinde iki mavna batırılarak ve nehre ilk defa torpil de konularak İngiliz filosunun birliklerine denizden yardımı etkisiz hale getirildi. Türk birliklerinin Birinci Rota Muharebesi'nde kullanılması da ilk Türk zaferinde etkili oldu ve Türk zaferi ile İngilizler Kurna'ya çekildiler⁷⁸.

Süleyman Askerî Bey yaralandığında özel doktoru Yüzbaşı Nihat ve yaveri üsteğmen Rüsuhi (Atatürk'ün yaveri) Beyler de yakınındaydılar. Yarasının ciddi olması nedeniyle ilk araç ile Bağdat Askerî Hastanesine sevk edilmek üzere bir vapura nakledildi. Bu durum sonucunda bir intikam hissi ile Osmancık Taburu gönüllüleri son düşman artıklarını da püskürttüler. Birinci Rota müdafaasında Osmancık Taburu ve sol cenah (Mürettep 1. Piyade Alay) Komutanı Üsküdarlı Cemil ve Doktor Yüzbaşı Sinoplu Sefer Beyler şehit oldular. Irak'taki bu savaşlarda Türk askerleri sadece düşmanla mücadele etmemişti. Su en büyük mahrumiyet nedeniydi. Ayrıca, açlık, güneş çarpması ve savaş bölgesine ait birçok hastalık nedeniyle pek çok kıymetli subay ve er şehit olmuşlardı⁷⁹.

Süleyman Askerî Bey, Sahrıca'dan 20 Ocak 1915 tarihinde Başkomutanlık Vekâleti'ne mevcut durumu ilettili. Bu muharebede *"sol bacağına giren bir kurşun sağ bacağına da girerek büyük kemik yarısından kırılarak kurşun içeride kalmıştır"* diyerek tedavinin uzun bir süre devam edeceğini ve hazırladığı harekât planını erteleyeceğini bildirdi. Bu nedenle de Halep'te bulunan Kurmay Yarbey Kazım (Karabekir) Bey'in vekâleten emir ve komutayı almasını arz etti. Kazım Bey gelene kadar da komutanın İtfaiye Alayı Komutanı (Kel) Ali (Çetinkaya) Bey'e bırakıldığını ve zayıatın 10 Şehit ve 50 yaralıyı geçmediğini belirtti⁸⁰.

⁷⁷ Age., s.128.

⁷⁸ Şimşek, age., s.166.

⁷⁹ Hamza Osman Erkan, Bir Avuç Kahraman, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1946, s.9, 14-15.

⁸⁰ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.129. Irak Genel Komutanlığı tarafından 5

Süleyman Askerî Bey'in bir düşman piyade kurşunu ile iki bacağından yaralanması nedeniyle her olasılığa karşı Başkumandan Vekili Enver Paşa, O'nun yerine geçmek amacıyla yeni Birinci Kuvve-i Seferiye Kumandanı Yarbey Kazım (Karabekir) Bey'in ivedilikle fırkasını bırakarak Bağdat'a hareketini tebliğ etmişti⁸¹. Kazım Bey de Süleyman Askerî Bey'e bir telgraf göndererek en hızlı şekilde Bağdat'a geleceğini ilettili. Ancak, Kazım Bey Bağdat'a yaklaştığında Süleyman Askerî Bey'den yarasının hafif olduğunu, harekâtı bizzat idare edeceğini ve dolayısıyla artık gelmesinin gerekli olmadığını içeren bir telgraf aldı. Kazım Bey 2 Şubat 1915'te Bağdat'a ulaşır ulaşmaz eski sınıf arkadaşı Süleyman Askerî Bey'in bulunduğu hastaneye gitti, ziyaret sırasında Süleyman Askerî Bey harekât planını anlattı ve *"İngiliz ordusuna pek önem vermediğini, aşiretlere çok güvendiğini"* belirtti. Kazım Bey ise eleştirilerini ifade ederek İngiliz ordusunun son sistem silahlarla donatıldıkları için güçsüz olmadıklarını ve bu açıdan üstün göründüklerini, bu ordu karşısında aşiretlere güvenilemeyeceğini söyledi. Fakat Süleyman Askerî Bey bu eleştirilere katılmadı. Kazım Bey'in terk etmiş olduğu Birinci Kuvve-i Seferiye'nin Irak Cephesi'ne gönderilmesi önerisi ne Enver Paşa ne de Süleyman Askerî Bey tarafından kabul görmedi. Aynı şekilde Süleyman Askerî Bey'in Kazım Bey'e iyileşene kadar vekâleten yanında bulunması isteği de Kazım Bey tarafından kabul görmedi⁸².

Birinci Rota Muharebesi'nden sonra Rota Kanalı kuzeyinde kurulmuş olan Irak Genel Komutanlık Karargâhı, Süleyman Askerî Bey'in emri ile Nasırıye'ye taşınmak için 26 Ocak 1915'te hareket ederek 29 Ocak 1915'te Kutü'l-Amâre'ye ulaştı. Burada bir hafta kaldıktan sonra ikinci bir emirle 6 Şubat 1915 tarihinde

Şubat 1915 tarihinde Başkomutanlık Vekâleti'ne sunulan rapora göre Türk kaybı: 2 şehit ve 5 yaralı subay, 15 şehit ve 63 yaralı er, 11 şehit ve 38 yaralı aşiret gönüllüsü, İngiliz kaybı ise: 400'ü ölü olmak üzere 1000'den fazla yaralı ve kayıp. Age., s.131.

⁸¹ Sâbis, age., C.2, s.394. Ayrıca Süleyman Askerî Bey'in komutayı Kazım Bey'e bırakması hakkındaki fikrinin değişmesi ile ilgili bir yorum için bkz. Günday, age., s.103.

⁸² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi... s.132-134. Süleyman Askerî Bey'in sonrasında Başkumandan Vekilinden istediği Kazım Bey'in Irak'tan alınması önerisi ise kabul edilerek Yarbey Kazım Bey'in İstanbul'a gelmesi emredildi ve Kazım Bey emir subayı ile birlikte 10 Şubat 1915'te İstanbul'a hareket etti. Age., s.134. Süleyman Askerî Bey ayrıca, Kazım Bey'i Binbaşı Ali Bey'in komutasında bulunan Nasırıye'deki on bin aşiret askeri ve bir kolordudan oluşan sağ taraf komutanlığına getirmek istemekteydi. Şimşek, age., s.170. Kazım Karabekir ise hatıralarında sadece "Ben Bağdat'a gidip geldim..." diyerek belirtmiş olayı detaylandırmamıştır. Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, 1951, s.23.

Garaf Kanalı üzerinden hareket ederek 11 Şubat 1915 tarihinde Nasiriye'ye vardı ve Irak Genel Komutanlık Karargâhı buraya taşınmış oldu⁸³.

Dicle Nehri'nin taşması sonucu var olan kuru arazinin sular altında kalması ve bataklıkları kaplaması yerleşmeye uygun yerlerin sayısını azalttı. Bu durum çok sayıda aşiret ve birliğin bir arada bulunmasına neden oldu ve bu da bazı huzursuzlukları beraberinde getirdi. Türk kuvvetlerinin hareket yeteneği azaldı ve bazı önlemler alındı⁸⁴.

Birinci Rota Muharebesi'nden Şuayyibe Muharebesi'ne kadar Türk kuvvetleri Kurna'da İngiliz birliklerini belirlemek amacıyla baskınlar yaptılar. Bu baskınlar İngiliz ve Osmanlı kuvvetleri arasında pek çok çarpışmaya neden olacaktı⁸⁵. Türk birlikleri başarılar elde etti. Kerha grubuna ait bir müfreze Hüveyze kasabası işgal etti. Türk Kerha grubu İran Irak'ına girerek Abadan'a akıtılan petrolün çıktığı yer olan Ahvaz'a doğru ilerlediler⁸⁶. Ahvaz'daki İngiliz petrol hattı kilometrelerce tahrip edildi⁸⁷. 3 Mart 1915 tarihinde gerçekleşen Gâdir Muharebesi'nde İngilizler, Türk sol yan koluna yenildiler⁸⁸.

İntihar Olayı (14 Nisan 1915)

Şuayyibe Muharebesi İngilizlerle Osmanlı kuvvetleri arasında 12-14 Nisan 1915 tarihinde meydana geldi. İngilizlerle Zübeyr kazasının civarında yapılan Şuayyibe Savaşı'nı Süleyman Askeri'nin iyileşememesi sebebiyle İtfaiye Alay ve Sağ Cenah Kumandanı Ali (Çetinkaya) Bey idare etti⁸⁹. Ancak Süleyman Askeri Bey doktorların tüm uyarılarına rağmen hastanede kalmayarak sedye içinde Nasiriye'ye geldi⁹⁰. Oradan Hamisiye'ye, 3 Nisan 1915'te Nahile'ye ulaştı ve

⁸³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.136-137.

⁸⁴ Age., s.137-138.

⁸⁵ Bu baskınlar hakkında bilgi için bkz. Age., s.142-144.

⁸⁶ Age., s.146, 147, 149

⁸⁷ Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya..., C.3, s. 182.

⁸⁸ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.151. Savaş sonucunda İngilizlerin 62 ölü 127 yaralı kaybı vardı. Moberly, age., s.188.

⁸⁹ Moberly, age., s.212. Ali Çetinkaya bu savaşın İngilizlerin Irak'taki en feci kayıplara uğradığı bir savaş olduğunu ifade etmiştir. Ali Çetinkaya, Askerlik Hayatım Irak Cephesi, İşgal İzmir'i ve Ayvalık, (Yay. Haz: Oktay Şimşek-Zeki Dilek), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, s.7.

⁹⁰ Niyazi Ahmet, Banoğlu, "1914-1918 Birinci Dünya Harbinde 'Irak Cephesi'nde

Bercisiyye'ye gelerek Fırat Kolu Komutanı Binbaşı Ali ile saldırının ana hatlarını görüştü ve gerekli emirleri verdi⁹¹.

Şuayyibe Muharebesi'nde Süleyman Askerî'nin başında bulunduğu kuvvet Charles V. F. Townshend'e göre 20 bin Arap, Kürt (büyük kısmı gayrinizamî kuvvetlerden ve jandarmalardan olmak üzere) ve Türk asker ve 15-20 dağ topundan oluşuyordu. Hâlbuki Süleyman Askerî Bey'in kuvveti 9 tabur piyade, 26'sı sahra, ikisi cebel ve biri obüs olmak üzere 29 top, iki süvari bir istihkâm bölüğüyle yaklaşık 8-10 bin atlı ve piyade mücahitten oluşuyordu. Türkler bu kuvvetle İngiliz Müstahkem Ordugâhına saldırdı⁹². 12 Nisan 1915 tarihinde Şuayyibe'de gerçekleştirilen saldırı başarısız oldu ve Türk askerî birlikleri Bercisiyye'nin batı sınırına çekildiler. 14 Nisan 1915'te İngiliz kuvvetlerinin bir çıkış hareketiyle Bercisiyye sınırlarında yapılan savaşta Türk birliklerinin geri çekilmesi zorunluluğu doğdu⁹³. Şuayyibe Muharebesi'nde İngilizler Arap aşiretlerinin de yardımıyla Türk birliklerinin büyük kayıplar vermelerine sebep oldular. Türk kuvvetlerinin içerisinde yer alan Süleyman Askerî Bey'in çok güvendiği ve İngilizleri Irak'tan atmak için yeterli gördüğü Arap aşiretleri ve mücahitleri muharebe alanından tümüyle kaçtılar. Irak Genel Komutanı'nı üzen bir diğer olay da birkaç bin atlı aşirete komuta eden Ziya Bey'in Zübeyir'i geri almak için gönderilmiş olan Acemî Bey hakkında O'nun aşiretleriyle beraber İngilizlere katıldığını söylemesiydi. Hâlbuki Acemî Bey Basra'nın kaybedilmesinden sonra Türk ordusuna cephane, silah, yiyecek temin ederek ve yaralı olanları Nasıriye'ye götürmek suretiyle yardımlarda bulundu. Şuayyibe'deki yenilgiden sonra bile Türk ordusuna desteklerini kesmemiş ve Hamisiye'ye kadar araçlarıyla yiyecek, silah, cephane ve yaralıları taşımıştı⁹⁴.

Şuayyibe Muharebesi'nde Türk kuvvetlerinin Bercisiyye Koruluğu'ndaki asıl mevzide savunmaya geçme isteği Sinaf bataklığının yakınlarına yaklaşmış olan İngiliz nehir filosunun gemilerinin saldırıları nedeniyle sonuçsuz kaldı. Bu saldırıya ek olarak zaten psikolojik olarak büyük bir çöküş içerisinde bulunan Türk

Çarpışan Bir Zabitin Günlük Hatıraları", **Tarih Konuşuyor**, C.4, S:21, Ekim 1965, s.1753.

⁹¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.172-173.

⁹² Charles Vere Ferrers Townshend, *Mezopotamya Seferim* Kurna, Kutulamare ve Selmanpâk Muharebeleri, (Çev: Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, s.49.

⁹³ Şimşek, age., s.180.

⁹⁴ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.197-198.

kuvvetleri karışık bir halde çekilirken Arapların Türkler aleyhindeki tutumları karışıklığı daha da artırdı. Araplar Türk kuvvetlerine arkadan vurmaya, eşya, cephane ve silahlarını yağmalayarak Nahile'ye kaçtılar. Fırat Grubu Komutanı Binbaşı Ali Bey, Irak Genel Komutanı Süleyman Askerî'ye durumu rapor ederek geri çekilmeyi önerdi ve rica etti⁹⁵. Üç gün devam eden Şubbiye Muharebesi, Süleyman Askerî Bey'in intiharı ve Türk kuvvetlerinin Nasıriye'ye doğru geri çekilmeleri ile sonlanacaktı.

Şuayyibe Muharebesi'nde İngilizler 11 İngiliz zabiti (subay), 53 İngiliz küçük zabıt (astsubay) ve efradı (er), 6 Hintli zabıt ve 91 Hintli küçük zabıt ve efradı maktul, 42 İngiliz zabiti, 220 İngiliz küçük zabiti ve efradı, 17 Hintli zabıt, 620 Hintli küçük zabıt ve efradı, 2 hizmetçi olmak üzere 1062 kayıp vermişti⁹⁶. Türk kuvvetleri ise bu muharebeye 9000 mevcutla katıldılar. 12 Mayıs 1915 tarihinde Fırat Grubu Komutanı'nın Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderdiği raporda Türklerin 5028 kaybı vardı⁹⁷. İngilizler ayrıca 18 Türk zabiti, 724 küçük zabıt ve nefer esir ettiler⁹⁸.

Irak Genel Komutanı Süleyman Askerî Bey Şuayyibe Muharebesi'nin son günü öğleden sonra intihar etmişti⁹⁹. Askerî Bey'in intihar ettiği yer Townshend'in hatıralarında belirttiği yer olan Nâsiriye¹⁰⁰ değil Bercisiyye ormanı-koruluğu yakınlığında bir yerdir.

Genel geri çekilme emri Süleyman Askerî Bey'in intiharından sonra gerçekleşti. Müntefik komutanı Aceymî (Uceymi) Sadun Paşa ve maiyetindeki süvariler, Şammarlıların reisi Şeyh Bedir ile Hümeydi'nin destekleri ile geri kalan Türk bir-

⁹⁵ Age., s.199.

⁹⁶ Moberly, age., s.221.

⁹⁷ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.200.

⁹⁸ Moberly, age., s.221. Ali İhsan Sâbis de bu verile yakın bir şekilde 3000 şehit ve yaralı verildiğini, 800 askerin esir düştüğünü belirtmektedir. İngilizlerse 60 subay ve 1000 telef ve yaralı vermişlerdi. Sâbis, age., s.399.

⁹⁹ Danişmend, age., s.425. Celal Bayar hatıralarında Süleyman Askerî Bey'in intiharı konusunda şunları yazmıştır: "Savaş sırasında Irak'a vali ve kumanda olmuştur. En değerli arkadaşlarını burada şehit vererek kaybetmiştir. İngilizlerle yaptığı savaşta yaralanmış ve ikinci taaruzda sedye üzerinde kumanda ederken düşmanın savaşı kazandığını görünce duyduğu teessürle intihar etmiştir." Bayar, age., s.248, Notlar B9 dn.1.

¹⁰⁰ Townshend, age., s.49.

liklerinin esir düşmemeleri sağlandı¹⁰¹. Geriye kalan Türk birlikleri ise Gabisiye'de yeniden tertip, düzen ve teşkil edildikten sonra 18 Nisan'da Hamisiye'ye ve oradan da Nisan sonuna doğru Nasiriye'ye ulaştılar¹⁰².

Süleyman Askerî Bey'in intiharı olayı konusunda bilgiler kısıtlı olmasına rağmen bazı hatıra eserlerinde önemli ipuçları bulunmaktadır. Süleyman Askerî Bey'in emrinde bir teğmen olarak bulunmuş olan Hamza Osman Erkan'ın *"Bir Avuç Kahraman"* eserinde Süleyman Askerî Bey hakkında: *"Son dere cesur, zeki ve çok vatanperverdi. Yüksek bir kuvveyi maneviyesi vardı. İnsan karakterinde cesaret ve fedakârlığın ne kadar kıymetli bir şey olduğunu ben ilk defa bu atılğan ve harikulade cesur komutanın şahsiyetinde tanıdım."* demektedir¹⁰³. Erkan, Şuayyibe Savaşı'nın sonlarına doğru Süleyman Askerî Bey'in büyük bir üzüntü içinde olduğunu anlatır, psikolojik durumunu ortaya koyar ve intihar olayı ile ilgili bazı bilgiler verir. Erkan'ın verdiği bilgilere göre; Basra yakınlarındaki Şuayyibe ve Bercisiye denilen yerlerde İngilizler ve Osmanlılar arasında şiddetli bir savaş yaşandı. İngiliz birlikleri de çok zayıat verdiler. Türk birliklerinde Alay Komutanı Binbaşı Vedat, Binbaşı Rıza, İtfaiye alayından Yüzbaşı Hasan, Osmancık Taburundan Üsteğmen Yusuf Ziya, Mustafa Nazım Beyler şehit oldular. Şuayyibe Muharebesi'nin üçüncü günü ikindiye doğru Süleyman Askerî Bey muharebeyi yaralı bir şekilde sedyesinden takip etmekteydi. Yaralarının iyileşmemesine rağmen savaşa bizzat katılmak için girişimde bulunmuştu. Birinci Rota Muharebesi'nde ayağından yaralanması nedeniyle yaraları kemiğe kadar işlediği için ata bir türlü binemedi. Gözleri yaşla doldu ve kendisini sedyeye attı. Muharebede gerekli desteği vermediğini düşündüğü Zübeyir halkından silahlandırılmış ve gerekli malzemelerle donatılmış olan ama kıızışan savaşta sadece seyirci olduğunu gördüğü bir aşiret reisine sert sözler söyledi. Yaveri olan Rüsuhi Bey'e arabaya bindirilmesini emretti. Süleyman Askerî Bey arabaya bindiğinde yanında olan İstihkâm Üsteğmeni Fikri Bey'i bir emirle yanından uzaklaştırdı, bu sırada arabaya binene kadar yanında Kurmay Başkanı Binbaşı Adil, yaveri Rüsuhi, kâtibi Manastırlı Şevki, emir subayı Sadık, Topçu Yüzbaşı Şevki, Teğmen Hadi Beyler ile diğer maiyeti bulunmaktaydı. Arabaya bindirildikten hemen sonra araba yola çıkacağı sırada çok yakından bir silah sesi duyuldu. Topların büyük gürültüsü ve savaşın içerisinde bu ses du-

¹⁰¹ Erkan, *"Süleyman Askerî Kimdir..."*, 11 Mayıs 1956, s.10-11; Günday, age., s.105.

¹⁰² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.203.

¹⁰³ Erkan, age., s.23.

yulmasına rağmen önemsenmedi. Ancak arabanın içine yaklaşıp bakanlar feci bir manzara ile karşı karşıya kalmışlardı. Süleyman Askerî Bey, nagant silahı elinde ve ağzı kanlar içindeydi ve cansız yatıyordu¹⁰⁴.

Süleyman Askerî Bey'in intiharı hakkında Ahmet Faik Hurşit Günday, Süleyman Askerî Bey'in emir subayı Binbaşı Adil Bey'den aktarmış olduğu hatıralarında Süleyman Askerî Bey'in intiharından söz etmiştir. Mücahitlerin gönderilmesi tamamlandıktan sonra Süleyman Askerî Bey ayakları askıda bir halde bir fayton aracılığıyla Şuayyibe'ye getirdiler. Süleyman Askerî Bey, Bercisiyye ormanında çok sinirli bir şekilde emrindeki subayları görevler vererek yanından uzaklaştırdı. Kumandanın bulunduğu yere düşman kuvvetlerinin kurşunları gelmeye başladığı için arabasının daha güvenli bir noktaya nakledilmesini söyleyen kişilere de ağır bir tutum sergiledi. Kumandan, Kurmay Binbaşı Trabzonlu Adil Bey'e de ilerlemekte olan düşman süvarilerine karşı önlem alması emrini verdi. Adil Bey de topçu ateşiyle Kumandan'ın isteğini gerçekleştirdi ve bilgilendirmek için emir subayını yanına gönderip Kumandan'ın yanına gelerek mevcut durumu değerlendirmesini istedi. Emir subayı Kumandan'ın bulunduğu Bercisiyye ormanına giderken arabasının ormandan çıkarak ters yönde gittiğinin farkına vardı ve Kumandan'ı bilgilendirme ve Adil Bey'in yanına götürmek için arabaya yetişti. Süleyman Askerî Bey ağzına bir revolver kurşunu sıkarak intihar etti¹⁰⁵.

Süleyman Askerî Bey'in naaşı gece yarısına doğru Türk birliklerine ve aşiretlere duyurulmadan¹⁰⁶ araba ile Nahile'deki komutanlık karargâhına götürüldü. Dinî işlemler yapıldıktan sonra burada büyük bir saygı ve üzüntü ile çadırının içinde kazılmış olan bir mezara üstündeki üniforma ile gömüldü¹⁰⁷.

Irak Cephesi'nin anmaya değer olaylarından birisi olan¹⁰⁸ Süleyman Askerî

¹⁰⁴ Age., s.23-27; Erkan, "Süleyman Askerî Kimdir...", 11 Mayıs 1956, s.11.

¹⁰⁵ Günday, age., s.104. Ayrıca farklı anlatımlar için bkz. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl:53, S:118, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yay., Ankara, Temmuz 2004, s.104-105; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.199. Erkan ve Günday'ın hatıralarında Süleyman Askerî Bey'in intihar ettiği silah hakkında revolver ve nagant isimleri anılmıştır. Revolver toplu ya da altıpatlar denilen tabancalara verilen genel isimdir. Nagant ise silah firmasının adıdır.

¹⁰⁶ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi..., s.202.

¹⁰⁷ Erkan, age., s.27; Vehbi Bleda, "*Tanımadığımız Bir Büyük Kabraman: Süleyman Askerî*", **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1954.

¹⁰⁸ Ahmed Bedevî Kuran'a göre Süleyman Askerî Bey'in intiharı dışında bir diğer

Bey'in intihar olayı hakkında eldeki verilere göre Süleyman Askerî Bey'in ölümü hakkında herhangi bir şüphe ya da bir gizem bulunmamaktadır.

F. J. Moberly "*Resmî Vesaike Müstenid Büyük Harp Tarihi Irak Seferi*" adlı eserinde intihar olayından şu şekilde söz etmektedir¹⁰⁹:

"...*Türklerin kumandanı olan (Süleyman Askerî) rivayete göre ıstırabından nâşi ayırlamadığı yatağının, muharebenin nihayetine kadar (Bercisiye) ormanında bulundurulmasında ısrar etmiştir. Muharebe gâ'ib idildikten sonra zâbitlerini toplayarak Arapların ihanetini nefret ile yâd eyledi ve pılanının alt üst olduğunu görmek için yaşamakdansa ölmeyi tercih iderek intihar itdi.*"

Ali İhsan Sâbis ise, Süleyman Askerî Bey'in intiharının bir "*sinir buhranı*" olmayıp "*şeref ve kahramanlık numunesi*" olduğunu ifade etmiştir¹¹⁰.

Süleyman Askerî Bey'in intiharı ile yaşanan boşluğu doldurmak için 18 Nisan 1915'te Fırat Grubu Komutanı Binbaşı Ali Bey rütbesi yarbaylığa (kaymakamlık) yükseltilerek Irak Genel Komutanlık Vekâleti'ne tayin edildi¹¹¹. Sonraki süreçte Irak ve Havalisi Kumandanlığı'na Edirne'deki 2. Kolordunun 4. Fırkası Kumandanı Albay Sakallı Nureddin Bey tayin olundu¹¹².

Süleyman Askerî Bey'in Şuayyibe'deki mağlubiyeti İngiliz propagandası olarak da kullanılmıştı. 23 Şubat 1916'da İngilizler hazırlamış oldukları bir propaganda beyannamesinde bu yenilgiye şu şekilde göndermede bulunmuşlardı¹¹³:

"...*Basra hudud-u harbiyesine gelince Irak'ın istinatgâh noktaları tamamen İngiltere Hükümet-i muazzamasının zir-i işgâlinde bulunduğu gibi, Şuayyibe Harbi'nde Irak ve Havalisi Umum Kumandanı Süleyman Askerî Bey'in Kolordusu ile beraber mahv-ı tebah olması ile ma'lumdur...*"

önemli olay da İngiliz General Townshend'in esir edilmesi olayıydı. Ahmed Bedevî Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, 666.

¹⁰⁹ Moberly, *age.*, s.223.

¹¹⁰ Sâbis, *age.*, s.399.

¹¹¹ Çetinkaya, *age.*, s.7.

¹¹² Sâbis, *age.*, s.399.

¹¹³ Servet Avşar, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası, Kim Yay., Ankara, 2004, s.122, 288.

Süleyman Askerî Bey'in üç erkek kardeşi de Süleyman Askerî Bey gibi vatan savunmasında (Kutü'l-Amâre, Çanakkale ve Yemen'de) şehit olmuşlardır¹¹⁴. 7 Mart 1916 tarih ve 1040 numaralı Şura-yı Devlet kararıyla Süleyman Askerî Bey şehit kabul edilmiştir. Ayrıca Altın Muharebe Liyakat Madalyası ile de ödüllendirilmişti¹¹⁵.

Süleyman Nazif, Harb Mecmuası'ndaki bir yazısında Irak'taki genel durumdan ve Süleyman Askerî Bey'in Irak'taki mücadelesinden şu şekilde söz etmiştir¹¹⁶:

"(...)Basra'nın sükûtu müellim olduğu kadar vahim idi. Çünkü mesafenin uzaklığı ve tarik-i bahrinin düşman yedinde bulunması tevessu'-i istilayı fevkalade tesbih edecek mahiyetleri haiz bulunuyordu. İşte böyle bir zamanda erkân-ı harbiye kaimmakamı Süleyman Askerî Bey, Irak kumandanlığını deruhde ederek düşmanın pîş savle-tine dikildi. Bazen tek bir âdem, koca bir orduya ruh olmak itibarıyla, başlı başına bir ordu olabilir. Bu nadir fakat vaki'dir, işte Süleyman Askerî Bey o nedretlerden birini ikâ' ve ibda' etdi. İngilizleri (Kurna) kasabası önünde aylarca tutan kuvvet, Süleyman Askerî Bey'in şahs-ı bi-pervasıyla yine kendisinin intihab etmiş olduğu bir avuç kahraman idi. Süleyman Askerî, Kurna önünde ve gayet vahim suretde iki bacağından yaralandı. Cerihalarının iltiyam-ı na-pezir olduğu veya hiç olmazsa kendisini birkaç ay meşy ve hareketden mahrum edeceğini koca asker, etibba-yı müdaviyesi kadar bilirdi. Fakat edvar-ı esatirin kabramanlarına yakışacak bir metanetle istihfaf-ı evcâ' ve mehalik eden bu azimkar kumandan, cerihalarının ızdırabât-ı bi-emânını, çehresinin lakayd tebessümleriyle iskât ede ede tâ Basra'ya kadar gitti. Ve şehrin on beş kilometre kurbundaki (Şuaybe) mevki-i müstahkemine taarruz etdi. Süleyman Askerî Bey'ce maksad hâsıl olmuş, tevakkuf-ı na-pezir bir seyl-i huruşân zan olunan düşmanın tevkiif, tehdid ve hatta mağlub edilebileceği imkânı fiilen gösterilmiş idi. Süleyman Askerî (Şuaybe) önünde ihtiyarıyla müebbeden kaldı. Onun oradaki mezarı, bizim müebbeden yıkılamayacak olan istihkâmlarımızdan biridir. Bir memleketin şühedası da evlad-ı zî-bayatı gibi müdafaasını deruhde ve ifâ eder. Bu zamanın ve bu vakaların tarihini yazacak olanlar -teferruatda ne kadar ihtilaf olursa olsun- bir noktada huşu' ve tazim ile ittifak edecekler ve diyecekler ki: Süleyman Askerî, vatani için vatanından başka her şeyini isteyerek ve gülerek feda etmiş bir Osmanlı idi!.."

¹¹⁴ Şimşek, age., s.27.

¹¹⁵ Age., s.181.

¹¹⁶ Süleyman Nazif, "Süleyman Askerî Bey", **Harb Mecmuası**, Yıl:1, S:9, Mayıs 1332(1916), s.131.

Sonuç

28 Temmuz 1914'te başlayan ve 11 Kasım 1918'de sona eren Birinci Dünya Savaşı gerek nedenleri gerekse sonuçları açısından son derece büyük önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti gibi büyük imparatorlukların ortadan kalkmasına neden olan Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti pek çok cephede savaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaştığı önemli cephelerden biri de Irak Cephesi olmuştur. Bu cephede öne çıkan önemli komutanlardan biri Süleyman Askerî Bey'dir. Süleyman Askerî Bey, Makedonya'da çete takiplerinde bulunan, Batı Trakya'da ve Trablusgarb'da savaşan, 1913'te kurulan Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunda yer alan ve Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin ordusunda Genelkurmay Başkanı olan vatansever kahramanlardan biridir. Teşkilât-ı Mahsusa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Batı Trakya'ya ilişkin kararlarını uygulamak için kurulmuş bir örgütün zaman içerisinde büyüyüp gelişmesi ile meydana gelmiş olan bir örgüttür. Enver Paşa tarafından oluşturulan bu örgütün başına Enver Paşa'nın en güvendiği isimlerden biri olan Süleyman Askerî Bey getirilmiştir. Süleyman Askerî, vatan savunması için her dönemde verilen görevleri yerine getiren önemli bir tarihî şahsiyettir. Süleyman Askerî Bey, Enver Paşa tarafından Irak'a gönderilmiştir. Yani Irak, Başkumandan vekili olan Enver Paşa'nın uygun görmesiyle İttihat ve Terakki'nin güvendiği bir binbaşuya yani Süleyman Askerî'ye emanet edilmiştir. Süleyman Askerî Bey'in 1909 ve 1913'te Bağdat'ta Jandarma Okulu'nda görev alması ve bölgeyi tanınması, Trablusgarp ve Balkanlardaki deneyimleri, Enver Bey'e (Paşa'ya) yakınlığı ve Enver Bey'in O'na duyduğu güven, Kurna'nın İngilizler tarafından düşürülmesi örneğinde olduğu gibi Irak'taki askerî başarısızlıklar Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk reisi olan Süleyman Askerî'nin Irak'a gönderilmesinde etkili olmuştur. Basra Valiliği ve 38. Tümen Komutanlığı'na getirilmiş olan Süleyman Askerî sonra "Irak ve Havalisi Umum Kumandanı" yapılmıştır. Binbaşı olan Süleyman Askerî'nin rütbesi yarbaylığa yükseltilmiştir.

Irak'ta Süleyman Askerî Bey'e verilen görev Bedevî, düzensiz aşiret birliklerinden ve yeni silah altına alınmış kuvvetlerden oluşan bir birliklerle İngilizlerin kuzeye doğru ilerlemesini durdurmak, Basra'yı İngilizlerden geri almaktır. Birinci Rota Muharebesi'nde Türk birlikleri başarı elde etmişti, ama Süleyman Askerî Bey bu savaşta ciddi bir şekilde iki ayağından yara almıştı. 12-14 Nisan 1915 tarihleri arasında gerçekleşen Şuayyibe Muharebesi'nde alınan yenilgi ve ağır kayıplar ise zaten yaralı bir şekilde sedye ile savaş alanına getirilen ve savaşı yöneten

ve aşiretlerin gerekli desteği vermediğini düşünen harekât planları alt üst olan Irak Genel Komutanı Süleyman Askerî Bey'in moralini ciddi bir şekilde etkilemiş ve intiharına neden olmuştur. Süleyman Askerî Bey'in intiharı olayı Irak Cephesindeki önemli olaylardan biri olarak göze çarpmaktadır. Irak ve Havalisi Genel Komutanı Süleyman Askerî Bey'in Şuayyibe Muharebesi'ndeki mağlubiyeti İngilizler tarafından propaganda malzemesi olarak da kullanılanmış tarihî bir olay olması açısından da önem taşımaktadır. Süleyman Askerî Bey, Şuayyibe Muharebesi'nin son günü kendi silahı ile intihar etmiştir. Süleyman Askerî Bey'in intiharı ile ilgili herhangi bir gizem bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. 1, Nehir Yay., İstanbul, 1992.
- APAK, Rahmi, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, TTK Yay., Ankara, 1988.
- ARTUÇ, Nevzat, İttihat ve Terakki'nin İttihad-ı İslam Siyaseti Çerçevesinde İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918), Bilge Kültür Sanat Yay., 1. Bas., İstanbul, 2013.
- AVŞAR, Servet, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası, Kim Yay., Ankara, 2004.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, 1908-1914, C.2-3, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1986.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, İkinci Adam, 1884-1938, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2004.
- BALKAN, Fuat, İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları, Arma Yay., 1. Bas., İstanbul, 1998.
- BAYAR, Celal, Ben de Yazdım, C.4, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, C. 1, Kısım 1, C. 3, Kısım 1-3, TTK Yay., Ankara, 1983.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi, C. III, I. Kısım, (Behzat Belkıs, Nezihe Fırat), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, Trakya'da Millî Mücadele, C. 1, TTK Yay., 2. Bas., Ankara, 1987.
- Cemal Paşa, Hatıralar, (Haz: Behçet Cemal), Çağdaş Yay., İstanbul, 1977.
- ÇETİNKAYA, Ali, Askerlik Hayatım Irak Cephesi, İşgal İzmir'i ve Ayvalık, (Yay. Haz: Oktay Şimşek-Zeki Dilek), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. IV, Türkiye

- Yayınevi, İstanbul, 1972.
- ERKAN, Hamza Osman, Bir Avuç Kahraman, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1946.
 - ERTÜRK, Hüsamettin, İki Devrin Perde Arkası, (Haz: Samih Nafiz Tansu), Pınar Yay., İstanbul, 1964.
 - GÜNDAY, A. Faik Hurşit, Hayatım ve Hatıralarım, Çelikkilt Matbaası, İstanbul, 1960.
 - Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü, (Yay: Murat Bardakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2014.
 - KARABEKİR, Kazım, İstiklal Harbimizin Esasları, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, 1951.
 - KARAL, Enver Ziya, Büyük Osmanlı Tarihi, C.V, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918), TTK Yay.
 - KOLOĞLU, Orhan, Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya, Kırmızı Kedi Yay., 1. Bas., İstanbul, 2013.
 - KURAN, Ahmed Bedevî, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.
 - KUŞÇUBAŞI, Eşref, Teşkilât-ı Mahsûsa Arabistan, Sina ve Kuzey Afrika Müdürü Eşref Bey'in Hayber Anıları, Hayber'de Türk Cengi, (Yay. Haz: Philip H. Stoddard, H. Basri Danışman), Arba Yay., 1. Bas., İstanbul, 1997.
 - MOBERLY, F.J., Resmî Vesaike Müstenid Büyük Harp Tarihi Irak Seferi 1914-1918, C. 1, (Türkçeye Çeviren: Binbaşı Cemal), Matbaa-i Askeri, İstanbul, 1928.
 - PAKALIN, Mehmed Zeki, Sicill-i Osmanî Zeyli, (Servet Efendi-Şükrü Efendi), (Yay. Haz: Şakir Batmaz-Gülbadî Alan), C. XVII, TTK Yay., Ankara, 2009.
 - PARLAK, Türkmen, Yeni Asır'ın Selanik Yılları Evlad-ı Fatihan Diyarları, 1895-1924, Yeni Asır Yay., İzmir, 1986.
 - RAMSAUR, Ernest Edmondson, The Young Turks Prelude to the Revolution of 1908, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1957.
 - SÂBİS, Ali İhsan, Birinci Dünya Harbi, C.2, Nehir Yay., İstanbul, 1990.
 - STODDARD, Philip H., Teşkilât-ı Mahsusa, (Çev: Tansel Demirel), Arba Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1994.
 - ŞAKIR, Ziya, 1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik?, Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul, 1944.

- ŞİMŞEK, Nurettin, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Askerî Bey (Hayatı, Siyasî ve Askerî Faaliyetleri), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- TETİK, Ahmet Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye İdaresi) Tarihi, C. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Bas., İstanbul, 2014.
- TOWNSHEND, Charles Vere Ferrers, Mezopotamya Seferim Kurna, Kutulamare ve Selmanıpak Muharabeleri, (Çev: Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.
- VARDAR, Galip, İttihad ve Terakki İçinde Dönenler, (Yay. Haz: Samih Nafiz Tansu), İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1960.

Makaleler

- BANOĞLU, Niyazi Ahmet, “1914-1918 Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesi'nde Çarpışan Bir Zabitin Günlük Hatıraları”, **Tarih Konuşuyor**, C.4, S:21, Ekim 1965.
- BLEDA, Vehbi, “Tanımadığımız Bir Büyük Kahraman: Süleyman Askerî”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1954.
- DUMAN, Sabit, “Kut El Amara”, İlkadımdan Cumhuriyet'e Milli Mücadele, (Editör: Osman Köse), Mavi yayıncılık, Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü, 1. Bas., İstanbul, 2008.
- ERKAN, Hamza Osman, “Süleyman Askerî Kimdir? Niçin ve Nasıl İntihar Etti?”, **Dün ve Bugün**, C. II, Yıl:1, S:27-28, 4/11 Mayıs 1956.
- ERKAN, Hamza Osman, “Irak'ta Şan Veren Rota Kahramanları Osmancık Gönüllü Taburu” **Dün ve Bugün**, C. II, Yıl:1, S:29, 18 Mayıs 1956.
- Süleyman Nazif, “Süleyman Askerî Bey”, **Harb Mecmuası**, Yıl:1, S:9, Mayıs 1332(1916).

Dergiler

Askerî Tarih Belgeleri, Dün ve Yarın, Harb Mecmuası, Tarih Konuşuyor.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE İNGİLİZLERİN KÜRTLERE YÖNELİK POLİTİKALARI

İMBAT MUĞLU*

Özet

Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı döneminde İngilizlerin Mezopotamya bölgesinde yaşayan Kürtlere yönelik uygulamış oldukları politikalar ele alınmıştır.

Çarlık Rusyası'nın 1917 Devrimi sonrasında savaştan çekilmesiyle birlikte bölgede ortaya çıkan boşluğu doldurmak için etkinliğini artırma girişimine giren İngiltere'nin kuzeye doğru ilerleyişi ve işgal etmiş olduğu topraklarda tutunma amacıyla Kürtleri kendi tarafına çekme ve kullanma girişimi incelenmiş, bu amaca ulaşmak için izlenmiş olduğu farklı politikalar anlatılmıştır.

Kürtleri kullanarak kuzeyde hem Rusya'ya karşı bir duvar örmek isteyen, hem de İranlılara, Araplara ve özellikle Türklere karşı gerektiğinde kullanabilecekleri bir koz elde etmeye çalışan İngilizler, Kürtlere nasıl bir statü tanınacağı konusunda ise kararsızlık yaşamış, otonomi ve bağımsızlık arasında gidip gelmişlerdir. Kürt halkı içinden bir destek bulamayan İngilizler, amaçlarına seçkinler arasında milliyetçilik düşüncesini körükleyerek ulaşmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda siyasi istihbaratçıları kullanarak çeşitli Kürt liderleriyle ilişkiler kurmuş, onlara bir takım vaatlerde bulunarak planlarını hayata geçirmeye çalışmışlardır.

Süreç ilerledikçe bu vaatlerin uygulanamayacağının farkına varan İngilizler, sırf bu vaatleri yerine getirdiklerini göstermek amacıyla Sevr Antlaşması'na Kürtlerle ilgili bir takım maddeler ekletmiş, fakat Lozan Antlaşması bu maddelerin hem önemini, hem de uygulanabilirliğini ortadan kaldırmıştır.

Sonuç olarak İngilizlerin Kürtlere yönelik planları hem Türk hükümetlerinin başarılı faaliyetleri, hem Kürt halkının akılcı tutumu, hem de Kürtler arasında birlik ve beraberliğin bulunmaması sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Osmanlı, Kürtler, Kürt Milliyetçiliği, Edward C. Noel, Şeyh Mahmut.

* Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, imbatmuglu@gmail.com

KURDISH POLICIES OF THE ENGLISH DURING THE FIRST WORLD WAR PERIOD

Abstract

In this study, policies of the English about Kurds living in Mesopotamian area during The First World War are discussed.

Progression of the English to the north to increase their influence after retreatment of Tsarist Russia because of 1917 Revolution and attempt of the English to gain Kurds support for retaining occupied areas and different policies realized because of this purpose are the main subjects of the study.

The English who tried to build wall against Russia in the north with the help of Kurds and use them against Iranians, Arabs and especially Turks were not sure about the statue of the Kurds and couldn't make decision between autonomy and freedom. The English who couldn't find any support among Kurd population tried to reach their target by wakening nationalist thoughts and feelings among Kurd elite In this aspect they created relations with Kurd leaders with the help of political intelligence officers and made them some promises.

The English who realized that it was impossible to make real given promises during this process and added some articles about Kurds to the Treaty of Sevres for imitating the realization of that policies. But Treaty of Lausanne abolished importance and applicability of these articles.

Consequently, plans of the English about Kurds failed because of the successful policies of Turkish government, rationalist approach of Kurdish nation and absence of unity and solidarity among Kurds.

Key Words: England, Ottoman, Kurds, Kurdish Nationalism, Edward C. Noel, Sheikh Mahmud.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı döneminde İngilizlerin Kürtlere yönelik politikaları hakkında 14 Aralık 1918 tarihinde Hindistan Müstemleke Nezareti tarafından hazırlanan “Kürdistan” adlı rapor önemli ipuçları vermektedir. Raporda, Kürt aşiretlerinin hiçbir şekilde Ermeni yönetimi altında toplanmayı kabul etmeyecekleri, bu nedenle de bölgede bir Kürt yapılanmasının sadece bir dış gücün (İngiltere’nin) desteğiyle oluşturulup korunabileceği belirtilmekteydi. İngilizlerin mandası durumundaki Irak’ta refah ve güvenliğin sağlanması açısından bu konunun öneminin altı çiziliyordu¹.

İngilizlerin Araplara yönelik politikalarında bir netlik görülürken, bölgede yaşayan Kürtlere yönelik politikalarında ise bir netlik ve kararlılık söz konusu olmamıştır. Bir kısım uzman bölgede Kürtlere otonomi verilmesinin yeterli olacağını düşünürken, başka bir kısım uzmana göre ise Kürtlere bağımsızlık verilmesi İngiltere açısından daha faydalı olacaktı.

İngilizlerin Ortadoğu bölgesine hakim uzmanlarından T. E. Lawrence, Irak topraklarının Yukarı ve Aşağı Mezopotamya olarak ikiye bölünmesi gerektiğini belirtiyordu. Buna göre Yukarı Mezopotamya’nın kuzey sınırı Urfa ve Diyarbakır’ı da içine alacaktı². Diğer önemli uzman A. Toynbee’ye göre ise, Mezopotamya’da kurulacak olan Arap devletinin kuzeyinde güvenlik açısından bir tampon devlet oluşturulmalıydı. Kurulması durumunda Kürdistan böyle bir işlevi yerine getirebilirdi fakat bölgenin stratejik önemi göz önünde bulundurularak bu devlet ke-sinkes İngiliz mandası altında bulunmalıydı³. Binbaşı Noel ise, İngiliz himayesi altında kuzey sınırları Van Gölü’ne kadar uzanacak bir Kürdistan hayal ediyordu⁴. Kürtlere karşı duymuş olduğu yakınlıktan dolayı “Kürt Lawrence”i olarak da anılan Binbaşı Noel’e göre, Musul vilayetinde Kürtlerin yaşamış olduğu bölgelerde Kürtlere geniş özerklik verilmeliydi. Kürtler arasında bir birlik ve beraberlik bulunmadığının bilincinde olan Noel’e göre üç ayrı Kürt devleti kurulmalıydı; merkezi Diyarbakır olan Batı Kürdistan, merkezi Musul olan merkezi Kürdistan ve merkezi Süleymaniye olan merkezi Kürdistan. Noel, Kürtlerin yaşamış olduğu

¹ M. Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926*, İstanbul, 1987, s.29.

² İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme*, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003, s.84.

³ Kaymaz, *op. cit.*, s.92-93.

⁴ Öke, *op. cit.*, s.27.

toprakların bir bütün olarak onlara bırakılması, bölünmemesi gerektiğinin altını çiziyordu⁵.

İngilizlerin Bölgeye Dair Planları

Birinci Dünya Savaşı esnasında “İtilaf Devletleri” olarak da adlandırılan İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya’dan oluşan Müttefikler, Osmanlı topraklarını harita üzerinde gizlice paylaşmışlardı. Orta Anadolu’da küçük bir bölge Türklere bırakılmış, geri kalan Anadolu toprakları ise bu devletler arasında nüfuz bölgelerine ayrılmıştı. Meşhur Sykes-Picot Antlaşması’yla Doğu Anadolu bölgesi Rusya ile Fransa arasında paylaştırılmış (Fransa’nın payına düşen bölge Musul’a kadar uzanıyordu), Irak’ın geri kalan bölgeleriyle Suriye toprakları ise İngiltere’nin payına düşmüştü. Burada altı çizilmesi gereken nokta, 1916 tarihli bu haritada bir Kürt bölgesinin söz konusu olmamasıydı.

Bolşevik Devrimi ile birlikte Rusya savaştan çekilince, İngiltere hem bu boşluğu doldurmak, hem de Osmanlı’ya ait “petrol bölgesi”ni ele geçirmek üzere harekete geçti. 1917 yılının Mart ayında Bağdat’ı ele geçiren İngilizler, kuzeye doğru ilerleyerek Sykes-Picot Antlaşmasıyla Fransa’ya bırakmayı kabul ettikleri Musul bölgesinden Fransa’yı çıkarmayı ve böylece petrolün kontrolünü ele almayı amaçlıyorlardı. Böyle bir plan için ise bölgede yaşayan Kürtlerin desteği belirleyici faktörlerden biri olacaktı.

Mondros Mütarekesi’nin yapıldığı esnada İngilizler Irak’ın ovalarını ve petrol bölgelerini ele geçirerek kuzeydeki dağlık bölgeye kadar ulaşmışlardı. Bu bölgede genel olarak Kürtler çoğunluğu oluşturuyordu ve dolayısıyla da hem ele geçirilen stratejik sınırlara hakim olmak hem de petrol bölgesinde güvenliği sağlamak amacıyla Kürtlere yakınlık gösterilmesi gerekiyordu. Bu doğrultuda İngilizler bölgede Kürtçülüğü teşvik etmeye başladılar. Fakat bu politika diğer İtilaf Devletleri’nin bölge üzerinde Ermenileri hakim kılmaya yönelik planları ile çelişiyordu.

İngilizler bu çelişkiyi aşmak için, özellikle Berlin Antlaşması sonrası dönemde birbirlerine düşmüş Kürtler ile Ermeniler arasında arabuluculuk rolüne soyundular. Temel hedef, İtilaf Devletleri’nin desteği ile kurulacak olan ve kurulduğu takdirde Kürtlerin yaşadığı bölgelerin bir kısmını da kapsayacak olan

⁵ Foreign Office 371/4149: Note by Political Officer, Sulaimaniyah, In Regard To The Political Status of Kurdistan.

büyük Ermenistan devletini Kürtlere kabul ettirmektir. Bu ulaşılması oldukça zor bir hedefti ve dolayısıyla Kürtlerin böyle bir durumu kabul etmesi için onlara bir takım vaatlerde bulunmak gerekiyordu. Calthorpe, 29 Temmuz 1919'da Foreign Office'e gönderdiği bir raporda, "Büyük Ermenistan sözü, Kürtleri tekrar sırt sırta Türklerle bir hizaya getiriyor" demişti⁶. İngilizler bu zor durumun içinden, bölgede Kürtlere bir otonomi sözü vererek çıkmaya çalıştılar. Bu plana göre, kuzeyde Ermeni, güneyde ise Arap bölgesi arasında kalacak olan otonom Kürt bölgesi bir nevi tampon işlevi de görmüş olacaktı⁷.

Kürtleri böyle bir anlaşmaya ikna etmeye yönelik İngilizler tarafından ilk adımlardan biri, Kürt aşiretlerini bir araya getirebilecek, onlar üzerinde söz ve nüfuz sahibi olan, bununla birlikte İngiliz politikasına sadakatle hizmet edecek güvenilir Kürt liderler aramaya başlamak oldu.

İngiliz Generallerinden Niassel 1917 yılında "Kürdistan Kürtlerindir" sloganı ile Van'da bir komisyon eşliğinde Kürtleri kullanmaya yönelik faaliyetlere başlamıştı⁸. Birinci Dünya Savaşı esnasında oyunlarını Araplar üzerinden oynayan İngilizler Mondros Mütarekesi döneminde Kürt aşiretleri üzerine yoğunlaşarak onları Osmanlı'ya karşıya kışkırtmaya başladılar. Bu politikanın uygulanması esnasında İngilizlerin en büyük propaganda malzemesi, milliyetçilik kartıydı. Bölgede Kürt milliyetçiliği sürekli körüklendi ve böylece Türkler ile Kürtler birbirlerinden ayrıştırılmaya çalışıldı.

Kürtleri Kazanmaya Yönelik Politikalar ve Binbaşı Noel'in Faaliyetleri

İngilizler, 1918 yılı sonlarından itibaren Kürtleri kazanmaya yönelik politikaları uygulamaya koydular. Bu politikalarla güdülen temel amaç, bölgedeki Kürtler aracılığıyla İranlılara, Araplara ve özellikle Türklerle karşı bir koz elde etmektir⁹. Bu doğrultuda, öncelik olarak Kuzey Irak bölgesinde yaşayan ve kendi denetimleri altında olan Kürt aşiret liderlerine maaş bağladılar. Edward C. Noel

⁶ Suat Zeyrek, "Milli Mücadele Sürecinde Türk – İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu", *Türkiyat Mecmuası*, C.23/Bahar, 2013, s. 122.

⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 111.

⁸ Erol Kurubaş, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Ankara, 2004, s. 31.

⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2006, s. 69.

başta olmak üzere, bölgeyi ve Kürtleri iyi tanıyan istihbarat görevlileri vasıtasıyla Kürtlerle iyi ilişkiler kurma çabasına girdiler.

Bölgedeki faaliyetleriyle bilinen Binbaşı Noel sıkı bir Kürtçüydü. Carlthorpe Noel hakkında “keşke bu kadar Kürtçü olmasaydı demiş¹⁰”, Hohler ise onu “Kürt havarisi” olarak tanımlamış, bu özelliği nedeniyle Lawrence’e benzetmişti¹¹. Kürt gruplarının İslamcılar ve Milliyetçiler olarak ikiye ayrıldığını iddia eden Noel’e göre, İslamcılar Anadolu’daki Kuva-yı Milliyecilerle ortak hareket ediyordu. Buna karşılık İngilizler milliyetçi Kürtlere yönelmeli, onlarla işbirliği yaparak bölgede Mezopotamya ve Kafkasya arasında tampon işlevi görecek özerk Kürdistan’ı kurmalıydı. Fakat bunun için “Büyük Ermenistan” için düşünülen toprakların bir bölümü Kürtlere tahsis edilmeliydi¹². Bu doğrultuda milliyetçi Kürtlere yönelen İngilizler, Kürtçe eğitim veren okullar açarak Kürtçe’yi ortak bir yazın dili haline getirmeyi amaçladılar. Kürtçe gazeteler basmaya ve yayınlamaya başladılar. Bölgede dönemin en büyük ve güçlü aşireti olan Berzenci aşireti lideri Şeyh Mahmut’la ilişkilerini ilerleterek onun liderliğinde özerk bir “Kürdistan” kurdurdular. Merkezi Süleymaniye olan bu yapılanma, aslında bir aşiretler konfederasyonuydu. Binbaşı Noel’in düşüncesi doğrultusunda, bu özerk “Kürdistan”ın sınırlarının Güneydoğu Anadolu bölgesini de içine alacak şekilde genişletilmesi planlanıyordu. Bu amaç doğrultusunda Noel, 1919 yılı başlarında Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerine gönderildi ve onun bu bölgelerdeki Kürt aşiretleri ile bağlantı kurması sağlandı. Daha önce görev yapmış olduğu İran’daki deneyimlerinden dolayı Kürtleri iyi tanıyan Noel, bu özelliğini de kullanarak bölgede yaşayan Kürt aşiretlerini Türklerden uzaklaştırmak, İngilizlere yakınlaştırmak için büyük uğraş verdi.

Bütün bu İngiliz faaliyetlerine rağmen Osmanlı ordusu bölgedeki savaşçı Kürt aşiretlerinin de desteğini alarak İngiliz işgal kuvvetlerine karşı mücadele ediyordu¹³. İstediklerini elde edemediklerini gören İngilizler, bunun üzerine Kürtler

¹⁰ M. Kemal Öke, İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel’in Faaliyetleri (1919), TKA E Yayınları, Ankara, 1988, s.69.

¹¹ Gootthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Çev: Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s.144.

¹² Kaymaz, *op. cit.*, s.102-103.

¹³ M.S. Lazarev, Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923), Çev: Mehmet Demir, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1989, s.26.

üzerinde söz ve etki sahibi olduğu düşünülen Kürt ileri gelenleri ile bağlantı kurdular. Paris'teki Kürt delegasyonun başında olan Şerif Paşa, Kürdistan Teali Cemiyeti başkanı Şeyh Abdülkadir Efendi, Hamidiye alaylarıyla birlikte adı anılan İbrahim Paşa'nın oğlu Şeyh Mahmut ve Bedirhanlar ile ilişkiler kurdular.

İngilizlerin Kürt Milliyetçilerine Yönelik Politikaları

1914 yılının Aralık ayında Şerif Paşa, Mezopotamya'daki İngiliz Keşif Güçleri ile anlaşma çabasına girmiş, fakat bu çaba başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Şerif Paşa, ret cevabı almasına rağmen İngiliz-Kürt işbirliği hususunda ümidini hiç kaybetmemiş, savaşın sonucuna dair belirsizliğin olduğu 1918 yılının Haziran ayında İngiliz güçlerinin Siyaset Başsorumlusu Sir Percy Cox ile bağlantı kurmuştur¹⁴. Bu görüşmede Şerif Paşa, Sir Percy Cox'a İngilizlerin Kürtlere yönelik daha etkili politika yürütmeleri gerektiğini önermiştir. Şerif Paşa'nın düşüncesi-ne göre böyle bir yol izlenmesi durumu İngilizler ve Kürtler arasında karşılıklı ilişkilerin olumlu yönde ilerlemesi açısından belirleyici olacaktı. Şerif Paşa'nın bu görüşmede altını ısrarla çizmiş olduğu nokta, İngilizlerin Kürtleri bir bütün olarak harekete geçirecek adımlar atmaları gerektiği, bunun için de Kürtlere yönelik planlarını belirten resmi bir belgenin ortaya konması gerekliliği idi. Şerif Paşa'nın düşüncesi, güney Kürtlere İngilizlerin himayesinde bir özerklik verilmesiydi. Bunun karşılığında İngilizler ülkenin ve mali kaynakların denetimine danışmanlık yapacaklardı¹⁵. Bu düşünceye göre, yaklaşmakta olan barış konferansı öncesinde işgal edilen bölgelerde İngilizler tarafından işlevli bir yönetim mekanizması oluşturulması, konferans öncesinde onlara avantaj sağlayacaktı. Şerif Paşa olayların gelişimini barış konferansına kadar kendi haline bırakmayı ise siyasal anlamda tam bir aptallık olarak yorumluyordu. Özetle, Şerif Paşa'nın kafasındaki düşünce, İngilizlerin Mezopotamya'daki Araplar için düşündükleri planları, Kürtler için de uygulamaları yönündeydi.

Şerif Paşa, Kürt milliyetçi örgütleri tarafından Paris Barış Konferansı'nda Kürtleri temsil edecek heyetin başkanı olarak seçildi. Paris Barış Konferansı'na 22 Mart 1919 tarihinde bir muhtıra sunan Şerif Paşa, bu muhtırada Ermeni delegesi Boghos Nubar Paşa'nın 12 Şubat 1919 tarihinde Barış Konferansı'na bildirmiş olduğu geniş bir coğrafyanın Ermenistan'a bırakılması yönündeki beyanına karşı

¹⁴ Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, İletişim Yay., 8. Baskı, İstanbul, 2014, s.259.

¹⁵ Jwaideh, *op. cit.*, s.260.

çıkıyor, Ermenilerin isteklerini “ölçsüz derecede emperyalist Ermeni talepleri” olarak değerlendirerek protesto ediyordu. Fakat İtilaf Devletleri’nin gayretleri sonucunda Şerif Paşa ile Boghos Nubar Paşa bir araya gelerek uzlaştılar ve 20 Kasım 1919 tarihli bir muhtırayla bu anlaşmayı açıkladılar. Bu ortak muhtırada dile getirilen istek, “bağımsız bir Ermenistan ve bir Kürt Devleti’nin kurulması” yönündeydi¹⁶. Ayrıca muhtırada, Ermeniler ve Kürtler çıkarları ortak olan, yüz-yıllardır Türkler tarafından zulme uğrayan iki millet olarak gösteriliyor, kurulması istenen devletlerin sınırlarının çizilmesi işi ise Barış Konferansı’nın “iyi niyet ve adalet duygularına” bırakılıyordu.

İngilizlerin Kürtlere yönelik politikalarından bahsederken değinilmesi gereken bir başka kuruluş Kürdistan Teali Cemiyeti’dir. Bu cemiyet, Kürt ulusal isteklerini hayata geçirmek amacıyla Osmanlı Kürt seçkinleri tarafından kurulmuştu. Kurulduğu zaman Kürtler için bir özerklik isteyen bu cemiyetin ileri gelenleri daha sonraları özerklik düşünceleriyle yetinmemiş, Kürt milliyetçiliği temelinde bağımsızlık istemeye başlamışlardır. Bu doğrultuda ortaya birbirinden farklı birçok Kürdistan haritası çıkmıştı. Fakat müttefiklere sunulan bu haritalar Kürdistan’ın etnik ve siyasi sınırları konusunda bir türdeşlik arz etmiyordu¹⁷.

Kürdistan Teali Cemiyeti yöneticileri bir Kürdistan devleti kurmak amacıyla İngilizlerle görüşmeler yapmış, bu görüşmeler Türk hükümeti tarafından fark edilince cemiyet başkanı Şeyh Abdülkadir Efendi ve diğer cemiyet yöneticileri Babıali’ye çağrılmıştır. Resmî bir İngiliz yayınına göre bu görüşmede, Abdülkadir Efendi adına konuşan Mevlanzade Rifat Bey, her millete kendi refahı doğrultusunda çalışma hakkı tanıyan Wilson İlkeleri çerçevesinde hareket ettiklerini, Kürtlerin özgürlük ve güvenliklerini garanti edecek tek devletin Büyük Britanya olduğunu, bunun için de İngilizlerle görüşme halinde olduklarını belirtmiştir. Bu konuşmanın üzerine ortam gerilmiş, ayağa fırlayan Ahmet Abuk Paşa hiç kimseye bir karış toprak verilmeyeceğini dile getirmiştir¹⁸.

Bütün bu gelişmelere ve çabalara rağmen İngilizlerin “Kürdistan” hesapları 1919 yılı sonlanmadan hezimetle sonuçlandı. Kuzey Irak’ta kurulan Şeyh Mahmut önderliğindeki yapının işlevsel olmadığına anlaşıldığı uzun zaman

¹⁶ Arshak Safrastian, *Kurds and the Kurdistan*, The Harvill Press, Londra, 1948, s. 77.

¹⁷ Recep Çelik, “*Bilinmeyen Bir Kürt Raporu ve Türk-Kürt Kardeşliği*”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu/Bildiriler*, IV. Cilt, Ankara, 2014, s.282.

¹⁸ Akşin, *op. cit.*, s.537-538.

almadı. Bunun nedeni, hemen hemen hiçbir Kürt aşiretinin, İngilizleri Kürt halkının İngiliz temsilcilerin iktidarlarını istediklerini belirterek, bölgede hiçbir şart altında Türk iktidarının kurulmaması için İngilizlerden yardım beklediklerini dile getirerek selamlayan¹⁹ Şeyh Mahmut'un yönetimine girmek istememesi ve hem bunun dolaylı bir sonucu, hem de belirgin bir gayretin dışavurumu olarak Şeyh Mahmut'un yönetime kendi aşiretinden olan kişileri getiriyor olmasıydı. Bunun sonucunda, özerk aşiretler konfederasyonu niteliğindeki yapının uygulanamayacağını anlayan İngilizler, Şeyh Mahmut'un yetkilerini kısıtlamaya çalıştılar. Şeyh Mahmut bu kısıtlama girişimine beklenenden daha sert karşılık vererek 1919 yılının Mayıs ayında İngilizlere karşı ayaklandı. Bu ayaklanma, Haziran ayında İngiliz güçleri ile onlarla birlikte hareket eden diğer Kürt aşiretleri tarafından bastırıldı. Çatışma esnasında ağır yaralı olarak ele geçirilen Şeyh Mahmut ise Bağdat'ta yargılanarak idama mahkum edildi. Daha sonra bu ceza hafifletilerek 10 yıl sürgün cezasına çevrildi ve Şeyh Mahmut bu cezayı çekmek üzere Hindistan'a gönderildi²⁰. Fakat bölgedeki Kürt ayaklanması 1919 yılı boyunca devam etti ve bu ayaklanmalar sonucunda birçok İngiliz istihbaratçısı Kürtler tarafından öldürüldü²¹.

Noel'in Sonu ve İngilizlerin Kürtlere Yönelik Planlarının İflası

Binbaşı Noel'in Anadolu topraklarında sürdürmüş olduğu faaliyet 1919 yılının Eylül ayında son buldu. Bu faaliyetin son bulmasının nedeni ise "Ali Galip vakası" idi. Sivas Kongresi'ni basmaya kalkışan Ali Galip ve mahiyetindeki Binbaşı Noel ve Bedirhan ailesi üyeleri Malatya'ya gelmiş, burada yaşayan Kürt aşiretlerini de kullanarak Sivas Kongresi'ni basma planını uygulamaya koymaya çalışmışlardı. Fakat bu komplo Mustafa Kemal Paşa tarafından öğrenilmiş, karşı önlemler alınmış ve komlocular Suriye'ye kaçmak zorunda kalmışlardı. Kaçanlar arasında Noel de vardı.

Mustafa Kemal Paşa 9 Eylül 1919 tarihinde kongre kürsüsünden bu haberi açıklarken aşağıdaki ifadeleri kullandı:

*"(...) Bu İngilizlerin amacının, para ile memleketimizde propaganda yapmak ve Kürtlere Kürdistan kurmak sözü vererek aleyhimize ve bize karşı suikast düzenlemeye yöneltmek olduğu anlaşılmış, karşı önlemler alınmıştır".*²²

¹⁹ Lazarov, *op. cit.*, s.36-37.

²⁰ Kaymaz, *op. cit.*, s.101-106.

²¹ *Ibid*, s.106-110.

²² Uğur Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925, Umag Vakfı Yayınları, 26. Baskı, Ankara, 2005, s.10.

Bu olayın üzerine açıklama yapan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği olaydan haberdar olmadıklarını, Binbaşı Noel'in Ali Galip'in yanında bulunmasının ise bir rastlantı olduğunu belirtti. İnanırcılıktan uzak olan bu açıklamaya tabii olarak kimse inanmadı.

İngilizler büyük umutlarla sarılmış oldukları Kürt liderlerinin hiçbirinin Kürtler üzerinde yeterli etkinliğe sahip olmadıklarını anlayınca kendi güdümlelerinde özerk bir Kürt devleti veya aşiretler konfederasyonu kurma düşüncesinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Musul vilayeti içerisinde yer alan Kürt bölgelerini kendi istihbaratçıları eliyle doğrudan Bağdat üzerinden yönetmeye başladılar. Anadolu toprakları üzerine kurmuş olduğu hayallerini ise tamamen rafa kaldırmak zorunda kalarak Anadolu'dan çekildiler.

Bunun yanında, İngilizleri "Kürdistan" hayallerinden vazgeçmek zorunda bırakan farklı nedenler de vardı. Bu nedenleri özetle şu şekilde sıralayabiliriz; İngilizlerin Kürtler üzerinde etkinlik kurma çabalarından Fransa'nın rahatsızlık duyması, böyle bir etkinliğin bölgede oluşturulması planlanan Ermeni manda rejimi düşüncesi ile hala çelişiyor olması, Anadolu'daki Millî Hareket'in kazanmış olduğu başarılar, Kürt milliyetçilerinin bütün çabalarına rağmen Kürt halkının büyük bir çoğunluğunun Türklerle birlikte yaşama alışkanlığından vazgeçmek istememesi, Sovyet Kızıl Ordusu'nun Güney Kafkasya'ya doğru ilerlemesi vs.

İngilizler Kürtlere yönelik hayallerden vazgeçmişti geçmesine fakat Kürt milliyetçilerine verilmiş olan sözler vardı ve bu sözlerden doğan bir yükümlülük olarak "ölü doğan antlaşma" olarak tarih sayfalarına geçecek olan Sevr Antlaşması'na Kürtlerle ilgili hükümler konulmasını sağladılar. Sevr Antlaşması'na esasen Fırat'ın doğusu, sınırları daha sonra belirlenecek olan Ermenistan'ın güney sınırlarının güneyi ve Türkiye'nin Suriye sınırının kuzey kısmında kalan Kürtlerin yaşamış olduğu bölgelere özerklik statüsü verilmiş ve belli koşulların sağlanması halinde Kürtler için bağımsızlık yolu da açık bırakılmıştı. Buna göre, Kürtler belirlenecek bir süre zarfında Cemiyet-i Akvam'a başvuruda bulunarak bağımsızlık isteyebileceklerdi²³. Lozan görüşmelerinin ikinci aşamasına gelindiğindeyse İngilizler artık Kürtler içinden bağımsızlık konusunu açmamaya başlamışlardı. İngilizlerin güneyde başlarını ağrıtan Kürt isyanları da bunda bir etkendi. Lozan görüşmelerinde bir İngiliz yetkilisinin gerçekten barış isteyip istemediklerini

²³ Salahi Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 3. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 2004, s.76.

soran İsmet Paşa'ya barışı gerçekten istediklerini ifade ederken sarf etmiş olduğu şu sözler ise İngilizlerin Kürtlere yönelik politikalarının sonuçlarını görmek açısından önemlidir; *“senelerce çok şeyler söyledik, çok şeyler vaat ettik. Bütün dünyada çok taahhüt altına girdik. Şimdi bunlara son verirken, bu kadar merasim yapılmasını neden yadırgıyorsun²⁴.”*

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemde Osmanlı Devleti'ni çökertmek için İtilaf Devletleri tarafından çeşitli politikalar uygulanmıştır. Bu politikalardan en önemlileri, döneme damgasını vuran milliyetçilik düşüncesinden de istifade ederek Türkler dışında kalan etnik grupları özerklik, bağımsızlık gibi vaatlerle Türklerden koparma stratejileri olmuştur. İngilizler tarafından pompalanan Kürt milliyetçiliği düşüncesi Kürt seçkinleri arasında heyecan yaratan bir düşünce olmasına rağmen halka nüfuz edememiştir. Bu durumun farkında olan seçkinler, halkın desteğini alamayınca İngilizlerle işbirliğini ilerletme yolunu seçmişlerdir. Bu dönemde siyasallaşmış bir Kürt etnik grubundan bahsetmek de mümkün değildir. Seçkinlerin milliyetçi faaliyetleri halk tarafından antipatiyle karşılanmış, Türk hükümetleri tarafından yürütülen İngiliz karşıtı propagandadan etkilenen Kürt halkı oynanan oyunun bilincinde olarak bu seçkinlere karşı mesafeli davranmışlardır.

Sonuç olarak, İngilizlerin Kürt milliyetçilerini kullanarak, onlara bağımsız Kürdistan sözü vererek, örgütlemek için cemiyetler kurarak uygulamış oldukları Türklerle Kürtleri birbirinden ayırma stratejisi bütün çabalara rağmen başarısız olmuştur. Kürtler hem savaş hem de Millî Mücadele döneminde bütün teşvik ve tahriklere rağmen ayrılıkçılık siyasetine kanmamış, her iki halk mukadderatlarını birlikte çizme iradelerini ortaya koymuşlardır.

²⁴ Sabahattin Selek, İsmet İnönü Hatıralar, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s.354-355.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Jaeschke, Gootthard, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Çev: Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
- Jwaiedeh, Wadie, Kürt Milliyetçiliğin Tarihi, İletişim Yay., 8. Baskı, İstanbul, 2014.
- Kaymaz, İhsan Şerif, Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003.
- Kurubaş, Erol, Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye, Nobel Yayınları, Ankara, 2004.
- Kürkçüoğlu, Ömer, Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri, İmaj Yayınevi, Ankara, 2006.
- Lazarev, M.S., Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923), Çev: Mehmet Demir, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1989.
- Öke, M. Kemal, Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926, İstanbul, 1987.
- Mumcu, Uğur, Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925, Umag Vakfı Yayınları, 26. Baskı, Ankara, 2005.
- Safrastian, Arshak, Kurds and the Kurdistan, The Harvill Press, Londra, 1948.
- Selek, Sabahattin, İsmet İnönü Hatıralar, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.
- Sonyel, Salahi, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, 3. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 2003.

Makaleler:

- Çelik, Recep, “*Bilinmeyen Bir Kürt Raporu ve Türk-Kürt Kardeşliği*”, Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu/Bildiriler, IV. Cilt, Ankara, 2014.
- Zeyrek, Suat, “*Milli Mücadele Sürecinde Türk – İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu*”, **Türkiyat Mecmuası**, C.23/Bahar, 2013.

Raporlar

- Foreign Office 371/4149: Note by Political Officer, Sulaimaniyah, In Regard To The Political Status of Kurdistan.

THE ROLE OF MUSLIM SCHOLARS TOWARDS THE BRITISH OCCUPATION OF (1914-1918), HIBAH AL DIN AL-SHAHRISTANI AND MOHAMMED MAHDI AL- KHAILSI AS AN EXAMPLE (DOCUMENTARY RESEARCH).

İSMAİL TAHA AL-JABERİ*

Preface

British forces reached at the beginning of November 1914 on the outskirts of the city of Basra, sensed the population risk, their dignitaries prepared, sending messages for help to the holy cities: Najaf, Karbala and Kadhimiya, showing the gravity of the situation, and that “Basra became under the threat of the occupying British forces, it was in those letters,” Basra lacuna... Infidels around him... Everyone under arms fear for the rest of the land of Islam... Help us defend”¹.

At the same time, the Ottoman governor and commander in chief “Javed Pasha” moved for organizing, ordered the fighters into the regular army; however, it was needed to support the clerics and tribesmen to fight alongside the Ottoman army in the defense of Basra, but his relationship with the religious authority in Najaf was not good in this circumstance, so he sent to Hibah Al Din Al-Shahristani, asking him to intervene to convince Mohammed Kazem Yazdi to stand with the Ottoman Empire in its war against Britain by rallying tribes and configured to help cope².

* Dr., Baytal Hikma Head of Historical Studies Dept., Baghdad IRAQ, dr.aljabery@yahoo.com

¹ Ahmed al-Husseini, the rebellious Imam Mehdi Haidari, (Najaf: Arts Press, 1966), p. 29.

² For the text of the interview to Baghdad Javed Pasha with Hibah Al Din Al-Shahristani seen: Hibah Al Din Al-Shahristani, a battle Shuaiba 1914-1915 (Secrets disappointment of opening Shuaiba), achieving Alaa Hussein Alraheema and Ismail Taha al-Jabri, Print 1, (Najaf: Dar Al-Deyaa for printing and design, 2008), from p 117-1200.

Shahristani made good efforts in this area, even managed to achieve a serious and fruitful cooperation between religious leaders and the tribes on the one hand and the Ottoman governor, on the other hand, issued on accordingly behest acting to jihad, most notably a religious ref fatwa, Mohammed Kazem Yazdi, who called the British fighters as infidels attacked the state of Islam.³

Muslim clerics in Najaf, Karbala and Kadhimiya led a major campaign to rally the tribes even numbered about eighty thousand people, from the cities of Kadhimiya and Adhamiya, Baghdad, according to a telegram assistant governor of Baghdad to the Ministry of the Interior.⁴

The move towards a front victory for the same number of religious scholars from Najaf, led by Mohamed Said Habboubi and Abdul Razzaq Alhelo, with a large crowd of tribal members and elders, while other scientists issued a fatwa urging support for the government of the Ottoman and prepared it from the religious obligation of due.⁵

It fought the Ottoman army regulars supported by the Mujahideen of the clerics volunteer clans great battles in the Shuaiba area against occupying British forces over three days and nights; however, several reasons led to the defeat in the Shuaiba on April 14, 1915⁶, thus opening the way for the British to advance towards Baghdad in double direction: The first one, along the Euphrates River and occupied Nasiriyah, and the second along the Degla River, in Kut, where the Ottoman army fought on their side of Iraqi Mujahideen valiantly under the leadership of Governor “Noor alddine”, it resulted in the besieged British troops for a period of 147 days, (3 December, 1915 – 29 April, 1916). It was the highlight data captured British commander (Charles Fraser Tausend Veer) and his army of thirteen thousand and temporarily stopped their advance toward Baghdad⁷.

³ About the role of the reference Mohammed Kazem Yazdi in resisting the British occupation seen: Kamel Salman al-Jubouri, Mohammed Kazem Yazdi and his lights on his authority and political positions, (Sign: Al burhan Press, 2006).

⁴ Jawadain Public Library, Baghdad, files documentary, Jihad files in Shuaiba, Document No. 25, 3 January 1914, and see reproduced in Annex (1).

⁵ Jawadain Public Library, Baghdad, files documentary, Jihad files in Shuaiba, Document No. 27, November 15, 1914, and see reproduced in Annex (2).

⁶ About the reasons for the defeat in the Battle of the Shuaiba seen: Hibah Al Din Al-Shahristani, a former source, Print 2, pp. 60-83.

⁷ Shukri Mahmoud Nadeem, Iraq's war 1914-1918, (Baghdad: Al-Ani Press, 1974) from 110-111.

The Muslim Scholars of religion such as Hibah Al Din Al-Shahristani and Mohammed Mahdi Al-Khaili played important roles in the build-up to the Battle of Kut men and jihadist fatwas which were separated in two following parts:

The first part: Hibah Al Din al-Shahristani and his role in the resistance to the British occupation in Battle of Kut.

First: The Biography of Al-Shahristani (Brief Overview):

One is the Association of Muslim Scholars, graduated from Najaf religious school degree assiduous⁸, he grew up loving the freedom and malcontent against tyranny and injustice, so he stood supporter and supporter of the constitutional revolution in Iran 1905-1911⁹. As general of the British occupation stop since he entered Basra in 1914, as the rebels drove revolted against the British presence he was arrested on impact.

He became the Minister of Knowledge in 1921, when the national government in Iraq was formed. He also served as head of family court for a period of 1923-1934 after the parliamentary elections had been entered and won by deputies from Baghdad.

He issued in 1910-1912 a science magazine¹⁰ and founded a public library in 1941 in the city of Kadhimiya which remained today. He died on February 6, 1967.

Second: Efforts to Resist British Occupation in Kut:

After the British occupation forces continued their march to the north of Basra and occupied the city of Amarah faltering, Muslim clerics gathered again in

⁸ About growing up and configure the intellectual and study and struggle against the British occupation is seen details: Mohammed Baqir al-Ahmed al-Bahadli, Mr. Hibah Al-Husseini, the intellectual implications and political positions, (Baghdad: Hussam Printing Co., 2001) ; Ismail Taha al-Jabri, Hibah Al-Din al-Shahristani, his approach to the reform and renewal and the writing of history, (Baghdad: House General of Cultural Affairs, 2008).

⁹ Details on the Constitutional Revolution of Iran is seen: Talal Majzoub, Iran's constitutional revolution to the Islamic revolution, 1906-1979, (Beirut: Dar Ibn Rushd to print, 1980); Amal Al-Sabki, Iran's history of political revolutions of 1906-1979, (Kuwait: the world of knowledge, 1999).

¹⁰ Hibah Al-Din al-Shahristani, a magazine of science, (Beirut: Dar acquaintance of publications, 2009).

order to rally the tribes to stand with the Ottoman Empire in this page task. This period witnessed wide-scale moves of Muslim clerics to support the Ottoman army and stand at his side, from those positions Mohammad Tabatabai and Abdul Karim Algazaery sent a telegram from the city of Amara, to the Interior Minister of the Ottoman, pleading the establishment of an army of tribesmen to support the Ottoman army, be under the command of Baghdad's envoy in the Ottoman Parliament (Tawfiq Beg)¹¹.

And in holy Al Alalwy-Sharif in Najaf Al-Ashraf attest rally a large number of clerics and their followers, they stressed in speeches on the need to stand by the Muslim Ottoman Empire, and everyone went to the battlefield carrying (Haidari flag), which was the banner of the fight that was fought under the banner of Imam Ali bin Abi Talib, so as to boost morale and build momentum. The number of scientists who accompanied was (Haidari flag) eighteen religious scholars, led by Hibah Al Din al-Shahristani¹².

Al-Shahristani's efforts did not stop at that, but claimed focuses on the use of media in the battle to support the troops and the strengthening of victory, he was in this area correspondent with senior officials of the Ottomans, like governor of Baghdad and Sheikh Al-Islam Khairy, requesting the need to facilitate the task of spreading motivational speeches on fighting and supporting the fighters on the battlefield in the newspapers published in the Ottoman Empire¹³.

Certainly this interest visited Hibah Al Din al-Shahristani Al-Zuhoor newspaper and invited them to hone the mettle of Mujafideen media and provide moral support to them and asked the newspaper to pay much attention to publish news of war and the victories achieved by the fighters on the battlefield¹⁴.

Shahristani expressed in a letter sent to the commander of the Iraqi Front and the governor of Baghdad, "Noureddine Beg", its readiness to support the

¹¹ Jawadain Public Library, Baghdad, files documentary, Jihad files in Shuaiba, Document No. 26, May 15, 1915, and see reproduced in Annex (3).

¹² Haidari campaign flag of scientists flags seen in the names: Sadah Al-Islam, newspaper, Baghdad, the first year, the number 58.28 September 1915.

¹³ Jawadain Public Library, Baghdad, files documentary, Jihad files in Shuaiba, Document No. 11, Shaykh al-Islam Khayri telegram to Hibah Al-Din al-Shahristani on 15 April 1916.

¹⁴ Al-Zuhoor, newspaper, Baghdad, Issue 706.14 December 1915.

battle through the massing of fighters from tribes or the actual presence on the battlefield, according to some of them it is stated: "And here I am now show to you my sincere heart and my willingness to help the Islamic state and fight the enemies, unbelievers' pen and forward and in word and deed, as well as my friends examiners, and we hope we would be grateful if ever a statement we did for the job"¹⁵.

He strengthened his efforts aforementioned position is important and so when he attended on February 14, 1916 a gathering of religious scholars hold (Haidari flag) in Kazmi Sharif, Manager Kadhimiya holy threshold was reading a prayer and farewell to travel to the war front, the people of the town gathered in the holy shrine after it was disrupted by markets, in the afternoon of 13 April 1334 approved on February 17, 1916 rode scientists move to the front of Kut by steamer "Al Burhaneya"¹⁶.

The total interest-Shahristani in battle and his participation in the map shows the battlefield where the nature of the land and gathering teams, as well as identifying areas where Ottoman forces can be directed to the application and its occupation, namely, that showed anything, it shows how keen Hibah Al Din on following the developments of the battle and its importance¹⁷.

The second part: Muhammad Mahdi al-Khalisi and efforts in resisting the British occupation through a fatwa, "Hussam Al-Battar in the Jihad of the infidels."

First: Muhammad Mahdi al-Khalisi (a brief biography):

Born in the city of Kadhimiya in Baghdad on 9 Dhu al Hijjah 1276 AH approver to June 28, 1860 AD, he grew up and then completed his religious education in Najaf Al-Ashraf even won the degree of diligence¹⁸.

¹⁵ Jawadain Public Library, Baghdad, files documentary, Jihad files in Shuaiba, Document No. 16, Message from Hibah Al-Din al-Shahristani, to the governor of Baghdad and the commander of the (Noordin) in a 27 November 1333 H, approved to October 1915, And see a copy of it in Supplement No (4).

¹⁶ The same source, the document number (17), leaves from the diary Hibah Al-Din al-Shahristani. And look for Scholars enrolled photograph front war in the Appendix (5).

¹⁷ See the image of the map in the Annex (6).

¹⁸ Muhammad bin Muhammad Mahdi al-Khalisi, the Hero of Islam, (Tehran: Documents Imam Khalisi Center, 2007), p. 22.

Khalisi is characterized by resistance to the British occupation from the outset and he is known for his enthusiasm to rally the tribes and drive himself to the battle front, as carrying weapons in two fronts of Qurna and the city of Amarah, and as an aged sheikh, in the breaks he was undergoing weapons training under the supervision of junior officers at his age, and he was in compliance with orders given to them to perform the required military movements¹⁹.

Khalisi stood against the British presence in Iraq during both phases of the occupation and the British Mandate, he refused to enact the three questions and offered for a referendum form of government in Iraq, how this approach continued even after the establishment of the national government and the announcement of parliamentary elections, and because of his opposition to Iran with a range of Najaf scholars was held on 22 November with the year 1341 AH, approver to 6 July in 1923 AD²⁰.

Khalisi remained in exile in Iran until his death on 12 Ramadan in the year 1343 AH, approver to April 1925 AD²¹.

Second: Hussam Al-Battar Messages Infidels in Jihad:

This fatwa was issued on the second of Shawwal 1333 AH, approver to August 13 in 1915 AD, after he had seen British forces and the occupation of Iraqi cities one after the other, dictated his religious duty as a Muslim religious scholar, and national duty as Iraqis defending their land and holy sites. This fatwa was published in the form of a message in the newspaper Sadah of Islam issued in Baghdad on sequential rings in eleven episodes from August 30 to September 10, 1915 AD²².

Fatwa aimed to get the Muslims to defend their land against the occupiers without distinguishing between the Muslim countries that are exposed to the

¹⁹ Ismail Taha al-Jabri, the role of the city of Kadhimiya in resisting the British occupation of Iraq, 1914-1920, Journal of College of Basic Education, the University of Mustansiriya, 20 folder, the number of 86.2014, p. 553.

²⁰ Muhammad bin Muhammad Mahdi al-Khalisi, *ibid.*, P. 226.

²¹ The same source, P22.

²² This message is printed recently by (43) pages. Seen: Muhammad Mahdi al-Khalisi, *Hussam forearm infidels in jihad*, (Najaf: Al-Shuroq Press, 2015).

invasion and occupation, because Khalisi saw a Muslim country as a whole and a defending duty²³.

The message focused on the important factors of victory which showed fortitude in the battle despite the small number, it indicates here that the faith was the case element to achieve victory, did not so much focus on numbers or equipment in spite of its importance, and in reference to the victory of the Muslims in the battle of Badr in 2 AH, although few in number against several thousand fighters of infidels, army to the faith of the justice of the case²⁴.

Khalisi, to emphasize the fatwa, directed a message to all Muslims who were capable of fighting without exception, stressing that jihad was not imposed by the scientists on the poor and they weren't vulnerable to exempt them from it, it was a duty for them and to the general public, imitating the biography of Caliphs and guardians and parents who were advancing ranks Mujahideen side by side with the general public²⁵.

Mohammed Mahdi al-Khalisi called also that the jihad in this battle was not limited to bear arms, but his other hand, which was jihad with money to people who couldn't fight, since he could support the construction and management of camps and soldieries ordered, Khalisi was authorized to take money by force from those who declined to pay to help the fighters saying: "Then the Muslims must do what fulfills, they were refrained from taking their money by oppressing them if they stopped defending their homelands and their blood and their honor and their religion"²⁶.

Khalisi also stressed the need to provide the principle of justice in the jihad, especially fo leaders and officials on the battlefield, saying: "Who should note here the soldiers and the military and improve his justice in the parish and equally divide, and his compassion is equal between the near and long term and the rich and the poor..."²⁷. It is rather focused on the task knowing partially that justice

²³ The same source, P16.

²⁴ The same source, P20.

²⁵ The same source, P22.

²⁶ The same source, P33.

²⁷ The same source, P41.

prevails between combatants and their equal deal and livelihoods ability to create a good psychological condition with the fighter to make it rush with all the resolve and determination in the fight against the enemy, and here lies the importance of creating a psychological factor and strengthened in this opinion.(fatwa)

Khalisi sealed the jihadist message calling for the need to rally around the governor of Baghdad and commander in chief and his support for the purpose of achieving victory over the enemy, saying: "If by the grace of God the generosity, kindness and grace on the cult that made take care their things today commander of the soldiers attending the minister and Leader's most luxurious and governor of Baghdad and Commander (Nureddin Effendi) Esquire long paid tribute, he combined intensity and gentleness, politics and tact, good opinion and measure ... God made the victory on his hands soon and conquest, calling him and replying to rebuild Iraq and reform... God is not cleared from the reformers in Iraq, hardworking and promotion in habitudes²⁸.

²⁸ The same source, P42.

APPENDICES

Appendix (1)

Telegram assistant governor of Baghdad to the minister of interior about inviting Shiite clerics to jihad.

TELEGRAMME **تلفرافات**

دولت علية عثمانیة تلفرافات اولیة

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN
L'Administration des Telegraphes de l'Empire Ottoman est ouverte de 6 heures du matin à 6 heures du soir.

RECESSION				RECEPTION			
De	À	Par	Reçu	De	À	Par	Reçu
Bagdad	Bagdad	12-10-1918		Bagdad	Bagdad	12-10-1918	

Date: 12-10-1918

Time: 12-10-1918

From: Bagdad

To: Bagdad

Subject: Invitation of Shiite Clerics to Jihad

Text: ...

Signature: ...

Stamp: ...

Invitation to tribal Shiite scholars to participate in Jihad on November 15, 1914.

[illegible]

Shiite scholars invited to establish an army of the sons of the tribes on May 13, 1915.

No. Date Agent Signature	 AL-MINISTRY OF EDUCATION AL-MINISTRY OF EDUCATION	No. Date Signature

Appendix (4)

Shahristani Message to the leader "Noor Al-Din" on October 6, 1916.

Appendix (5)

Religious scholars in the Holy Shrine of Kadhimiya before heading to the front of Kut.

Appendix (6)

Map of the Battle of Kut drawn by Hibat Al-Din Al- Shahrستاني

KUTÜ'L-AMÂRE KUŞATMASINDA İNGİLİZ ORDUSU'NDA İAŞE SIKINTISI VE ALINAN ÖNLEMLER

KEMAL ARI*

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden birisi hiç kuşkusuz Irak Cephesi'dir. Osmanlı Ordusu'nun İngiliz Ordusu'yla Irak üzerinde girdiği muharebeler, savaşın en kanlı sahnelerini oluşturmakla birlikte; orduların karşılıklı olarak yaşadıkları güçlükler savaş tarihi açısından ele alınması özellikle gereklidir. Bu zorlukların başında da orduların iaşelerinde karşılaşılan güçlükler gelmektedir. General Townshend komutasındaki İngiliz Ordusu, Kutü'l-Amâre'de 1915 yılının sonunda kuşatma altına alındı. Bu kuşatma günlerce sürdü. Kuşatma sırasında, İngiliz birliklerine lojistik hizmetleri hemen bütünüyle kesildi. Bu eksikliği İngilizler, artık bu cephede de yoğun biçimde kullanılan hava unsurlarıyla karşılamak için bölgeye gıda ve cephane yüklü uçaklar göndermekte ve havadan lojistik hizmetlerini yerine getirmeye çalışmaktaydı. Ancak gerek mevsimin kış koşullarının ağır biçimde geçmesi ve gerekse Türk hava unsurlarının bu girişimlere karşılık vermesi nedeniyle bu uygulamadan istenilen sonuç alınamadı. İngiliz Ordusu'nun gıda ve su ihtiyacı had safhaya ulaştı. General Townshend birliklerine yayınladığı bir emirle, ellerinde bulunan hayvanların, yani atların ve katırların kesilerek yenilmesi emri de yeterince yerine getirilemedi. Bunun nedeni, bölgede İngiliz Ordusu'nda savaşan Hint askerlerinin kendi inançları doğrultusunda bu tür hayvanların etini yemeye yanaşmamalarıydı.

Bu bildiride, İngiliz Ordusu'nun karşılaştığı iaşe sıkıntısı ve bu sıkıntıyı aşmak için alınan önlemler, Osmanlı, İngiliz ve diğer ülke kaynakları ele alınarak incelenecek ve tarihin çok az bilinen bir yönü olabildiğince aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutü'l-Amâre, Irak Cephesi, Osmanlı Devleti, İngiliz Ordusu, İaşe Sıkıntısı.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, kemal.ari@deu.edu.tr; kemalari55@hotmail.com

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden birisi hiç kuşkusuz Irak Cephesi'dir. Osmanlı Ordusu'nun İngiliz Ordusu'yla Irak üzerinde girdiği muharebeler, savaşın en kanlı sahnelerini oluşturmakla birlikte orduların karşılıklı olarak yaşadıkları güçlükleri ele almak savaş tarihi açısından önemlidir. Değinilen cephede en önemli zorluk, İngiliz Ordusu'nun kuşatılmasından sonra yaşanan iâşe yetersizliği ile bunun sonucunda ortaya çıkan gıda eksikliği ve açlık sorunudur. Ancak buna dayanarak İngiliz Ordusu'nu yenilgiye götüren etkenler yalnızca "açlık" olarak nitelendirilemez. Her şeyden önce olay, Osmanlı Ordusu'nun savaş içindeki en önemli başarılarından biri sayılabilir. Savaşın gerçekleştiği bölge, savaş stratejileri açısından bakıldığında, Osmanlı ülkesinin en önemli bölgelerinden biriydi. Basra Körfezi üzerinden bölgeye asker takviyesinin kolaylığı ve öteki yerlere göre bu bölgede Osmanlı Ordusu'nun daha az takviye edilir durumda bulunması gibi nedenler, bölgeden yapılacak bir saldırıda Osmanlı Devleti'ni son derece zor durumda bırakacak özellikleri de içeriyordu¹. Gerçekte İngiliz Ordusu'nu bölge üzerinden büyük bir saldırıya geçiren nedenlerden biri de bu etkendi.

Gerek Filistin ve gerekse Basra üzerinden gelecek dış saldırılara açık bir noktada bulunuşu, arazinin yapısı ve savunma güçlükleri gibi nedenler olmasına karşın, bu yönleri yeterince ele alınmamıştır. Osmanlı Devleti ise savaşın başında asıl ağırlığı Kafkasya ve Çanakkale Cephesi'ne verdiği için, Irak cephesini savunacak ölçüde kuvvet de bulundurmuyordu. Dinî kimi gayretlerle oluşturulacak cihad-ı ekber ile ta Hindistan'dan o havaliye kadar toplanacak gönüllü birliklerle bölgenin korunabileceği akıllardan geçmişti. Bu ülkenin savunması açısından büyük bir eksiklik sayılabilirdi. Nitekim bir süre sonra İngiliz birliklerinin bölgeye yönelmesi ve ilerlemeye başlamasıyla birlikte, cephenin önemi daha çok anlaşıldı. İngiliz birlikleri ile Türk birliklerinin karşı karşıya geldikleri ilk anlarda, İngiliz kuvvetleri mutlak bir üstünlük sağlamışlardı. Bölgede önceden beri İngilizler'in ve Osmanlı Devleti'nin istihbarat faaliyetleri de bulunuyordu. Bu istihbarat bilgilerinden de hareketle Türk birliklerinin güçlendirilmesine ağırlık verildi. Cephe gittikçe genişledi. Daha fazla asker ve askeri malzeme ve mühimmat yığıldı. Aynı anda pek çok cephede muharebelere dönüştü. Ardı ardına yapılan muharebelerden son-

¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.

ra İngilizler Selman'ı Pakt'ta yenildiler... Bu yenilişle birlikte Kutü'l-Amâre'de İngiliz birlikleri beş ay boyunca kuşatma altında kaldılar².

Bu sürecin en önemli tarihi sonradan yaşamına intiharla son verecek olan Süleyman Askeri Bey'dir. İngilizler Basra üzerinden Bağdat'a yönelmeyi ve bölgede Osmanlı hâkimiyetine ağır bir darbe vurmayı umuyorlardı. Bu nedenle Fav üzerinden 1914 yılının sonunda başlayan ilerleyiş, kademeler halinde gelişti ve birkaç ay sonra büyük bir alana yayıldı.

İngiliz ilerleyişi karşısında başkente gelen istihbarat raporları durumun ciddiyetini ortaya koyunca, Başkumandan Vekili Enver Paşa bölgedeki kuvvetlerin başına Süleyman Askeri Bey'i gönderdi. Enver Paşa onu, Trablusgarp'ta İtalyanlar'a karşı verdiği başarılı mücadele günlerinden tanıyor ve bu maharetli kişinin bölgede başarılı bir direniş göstereceğini biliyordu. Bölgedeki aşiretlerden toplanan güçlerce, İngilizler'e cesaretle direnebilecek kuvvetler oluşturulabileceği tasarlanıyordu³. İngilizler ise ellerindeki askerî birlikleri daha da artırmak amacıyla Mısır'dan yeni birlikleri bölgeye kaydırmışlar ve başına da General Nixon'u getirmişlerdi⁴. Bu arada Osmanlı Devleti'nin yayınladığı Cihad-ı Ekber bildirisinin bölgede çalkantılı etkileri görülüyordu. Her ne kadar Osmanlı Devleti bu bildiri ile İslam dünyasını İngilizler'e karşı kışkırtabileceğini düşünmüşse de gelişmeler böyle değildi. Arap aşiretleri dinî duygulardan daha çok paranın etki gücüne göre hareket ediyor ve kim daha çok para verirse ona göre hareket ediyorlardı. Süleyman Askeri Bey'in faaliyet gösterdiği bölgede Arap aşiretlerini para karşılığında toparlamak çabaları bir süre sonra yetersiz oldu. İngilizlerin Arap aşiretlerini altın karşılığında alma çabaları karşısında istenildiği ölçüde birlik toplanamadı. Buna karşın Süleyman Askeri Bey, Şuayyibe bölgesini ele geçirdi. Ardından da Nasırıye ele geçirildi. Bu savaşlarda Süleyman Askeri Bey, Arap aşiretlerden topladığı güçlerden yeterli sonuç elde edilemeyeceğini anlamıştı. Arap askerler, çatışmada ilk silah seslerini duyduktan sonra dağılıyor, cephe ve siperler

² Mahir Küçükvan, "İngiliz Basınında Osmanlının Kut'ül-Amare Zaferi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIII/26, (2013/Bahar), s.56; Tarık Saygı, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Paraf Yay., İstanbul, 2011, s.46; Yavuz Ölçen, *Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutulammare Muharebeleri (29 Nisan 1916-16 Şubat 1917)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi, Ankara 1992.

³ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi)*, C.II, Nehir Yay., İstanbul, 1990, s.392; yine bkz. Küçükvan, "a.g.m.", s.58.

⁴ Küçükvan, "a.g.m.", s.58.

tutulamıyordu. Nisan ayının ortasında Nasiriye'deki yerli aşiretlerin yardımıyla Irak Cephesi'nde, Nasiriye'deki yerli aşiretlerin yardımıyla, İngilizleri Basra'dan atmak amacıyla, Irak Cephe Kumandanı Süleyman Askeri Bey'in Şuayyibe kenti civarında, halkın da yardımıyla ingilizlere Bercisiye Ormanı yönünde saldırdı. Bu saldırılardan sonra çetin bir İngiliz-Osmanlı harbi yapıldı ve Süleyman Askeri, Kutü'l-Amâre'ye geri çekilmek zorunda kaldı⁵.

Bu saldırılar boyunca Süleyman Askeri Bey, elindeki kuvvetlerin büyük kısmını kaybetti. Bunun ağır manevi yüküne dayanamayan ünlü komutan, intihar ederek yaşamına son verdi. Onun intiharından sonra Türk birliklerine komutan olarak, İzmir Valiliği'nden alınmış olan Nurettin Paşa atanmıştı. Irak Umum Komutanı Nurettin Bey'in, İngiliz kuvvetlerinin ilerleyişleri karşısında kuvvetlerine çekilme emri verdi. Irak Cephesi'nde Dicle ve Fırat Vadisi'nden çekilen Türk kuvvetleri Kutü'l-Amâre Muharebesi'ni kaybetti⁶:

Bölgede bulunan İngiliz Komutan General Barret'in hastalanması üzerine Irak'taki İngiliz kuvvetlerine komuta etmek üzere General Townshend görevlendirildi. Çanakkale Savaşı'ndaki ağır yenilgisi nedeniyle İngiltere bu bölgede de büyük bir imaj kaybı yaşamak istemiyordu. Öyle ki bu saldırının başarıyla ilerlemesinden sonra Bağdat'a kadar ilerleyip, Osmanlı Devleti'ni hareketsiz bırakmak gibi bir düşünce vardı. Bölgenin askerî harekâtı İngiltere'nin Hindistan'daki karargâhından yönetilmekteydi. 1915 yılının Nisan ayının sonunda Townshend bölgeye gelerek komutayı eline aldı⁷. O her ne kadar Türk komutan intihar etmiş

⁵ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C.III/3, TTK yay., Ankara, 1957; Mufasssal Osmanlı Tarihi, Güven Yay., İstanbul, 1962, s.3528; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.IV, Türkiye Yay., İstanbul, 1961., s.425; **Hayat Tarih Mecmuası**, VI/(74), s.54; Meydan Larousse, III, s.942; Türk Ansiklopedisi, XIV, s.179; Nasır Yaceer, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu' nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı: Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1996., s.7; Philip Hendrick Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa: Osmanlı ve Araplar 1911-1918, (çev. Tansel Demirel), Arba yay., İstanbul, 1993., s.107; Fahri Belen, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, C.II, Gnkur. Yay., Ankara, 1964-1967., s.24.

⁶ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.III/1, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1973, s.341-356; Nasır Yaceer, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu' nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı: Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1996, s.7; Fahri Çeliker, "Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu", Askerî Tarih Bülteni, VI/12 (1981), s.60; Belen, a.g.e., s.34.

⁷ İsmet Üzen, "Türklerin Kutü'l-Ammare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", **Gazi Üniversitesi**

olsa da Türklerin bölgedeki hareketinden oldukça tedirgin olmuştu. Bu nedenle İngiliz birlikleri kuzeye doğru ilerlemeli ve Türk birlikleri baskılanarak, bölgede hareketleri yavaşlatılabilmeliydi. Bu düşünceyle ilerleyen İngilizler Basra'ya girdiler. Ardından da Bağdat'a doğru ilerlemeye başladılar. Bu harekât sırasında temas ettikleri Arap aşiretlerini kendilerine çekmek amacıyla yoğun bir propaganda da yapıyorlardı. Asıl amaçlarının Araplara kötülük etmek değil, tam tersine onların Türkler elinden kurtarılmasına dönük olduğunu söylüyorlardı. Bu nedenle Türk askerlerine destek verilmemesi uyarısı yapılıyor; eğer böyle hareket ederlerse kendilerine bir zarar verilmeyeceğine dair sözler veriliyordu⁸. İngiliz kuvvetleri Bağdat'a doğru ilerledikçe, gittikçe Basra'dan uzaklaşıyor böylece ikmal yolları ve zaman uzuyordu. İlerleyen birliklere denizden kıyıya yıkılan ikmal malzemelerinin gönderilmesinde büyük güçlükler görülmektedir. İlerleyen ve bir süre sonra Bağdat'a saldırmak için emir bekleyen birliklerin bekleyişi Ağustos ayına kadar sürdü. Ağustos ayının sonlarında beklenen emir geldi. Gelen emirde Bağdat'a ilerlenilmesi ve Türk birliklerin imha edilmesi ve Kutü'l-Amâre'nin işgal edilmesi söyleniyordu⁹.

İngiliz kuvvetlerinin Bağdat'a doğru ilerlerken, 22 Kasım 1915'te Irak Cephesinde, Bağdat'a doğru ilerlemekte olan General Townshend komutasındaki İngiliz-Hint kuvvetleri Selman-Pakt'ta Nurettin Bey emrindeki Türk kuvvetlerine saldırdı. Şiddetli çarpışmalardan sonra Türk birlikleri Townshend kuvvetlerini yendi ve Townshend'in Kutü'l-Amare'ye çekildi¹⁰. Bir gün sonra Selmanpark'tan çekilen İngiliz kuvvetlerine saldırma ve kuşatma emri verdi. Böylece Takikisra'da İngiliz birlikleri kuşatıldı¹¹. Kuşatma bir ay kadar sürdü. 12 Aralık 1915 günü Nurettin Paşa, Townshend'e teslim olma çağrısında bulundu. Ancak Townshend bunu reddetti¹². Ardından kuşatmayı yarmak amacıyla İngilizlerin kimi hare-

Akademik Bakış Dergisi, Kış Sayısı, Gazi Üniv. Yay., C. II, S 3, Ankara 2008, s.81-82; Küçükvatan, "a.g.m.", s.58

⁸ "a.g.m.", s.59.

⁹ "a.g.m.", s.59.

¹⁰ Belen, a.g.e., s.37-38; Bayur, a.g.e., s.103; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.III/1, s.366-420; Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, C.II, İstanbul, 1971, s.196; Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3528; Danişmend, a.g.e., s.429; Meydan Larousse, C.III, s.944; Türk Ansiklopedisi, C.XIV, s.179.

¹¹ Belen, a.g.e., s.39-43; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.III/1, s.366-420, 450-461; Meydan Larousse, C.III, s.944.

¹² Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, C.II, s.43.

ketleri olduysa da başarılı olamadı¹³. İngiltere Irak Ordusu Komutanı General Nikson'un, 3 Ocak'ta ileri harekâtın başlamasını istedi. İlk olarak Kutü'l-Amâre'ye Towshend'in kurtarılması, ardından da Kutü'l-Amâre'nin kuzeyine geçmek isteniyordu¹⁴. Bu nedenle Türk kuşatmasını yarmak için girişimlerde bulunuldu¹⁵. Kuşatmayı yarma girişimi, Türk birliklerinin sıkı direnişi karşısında başarılı olmadı.

Bu süre içinde İngilizler, Dicle Nehri üzerinden ikmal faaliyetlerini yerine getirebileceklerini ummuşlardı. Bu nedenle sığ sulara yüzebilecek botlar da edinmişlerdi. Ancak bu düşünülenler pek mümkün olmadı. General Townshend birlikleriyle Kut'ül-Amâre'ye çekilirken, yanlarında bulunan erzakların Türklerin eline geçmesini istememiş ve çekiliş sırasında bu ağırlıklardan kurtulmak için erzak, Dicle sularına atılmıştı¹⁶. İngiliz Komutan, üç tarafı nehir sularıyla çevrili olan bu bölgede, ordusunun daha fazla güvende olacağını düşünmüştü. Ona göre bölgeye Türkler'in sızma hareketleri nasıl olsa önlenebilecekti. Ancak Türkler onu şaşırtacak ölçüde ileri yürüyüş yaparak, Aziziye'ye kadar geldiler.

Türk ordusunun öncü birlikleri, çekilen İngiliz ordusunu adım adım izlemişti. Sonunda şehre sıkışıp kalan İngilizler, burada savunma hatları oluşturarak, Türklerin saldırılarını engellemeye çalıştılar. Türk topçusunun atışıyla, kentin top-
rak kalesi ağır hasar aldı. Açılan gediklerden sızan Türk birliklerini bu kez, sahra düzeni ile konuşlanmış İngiliz hatları kesiyordu. Türkler'in saldırı çabaları ger-
çekten de oluşturulan tel hatların önünde sönüyordu. Üç tarafı nehirle çevrili olan kentin savunması kolay olsa da, bu konumu ona ulaşacak yedek güçlerin ve iaşe-
nin önünü kesmek için karşı tarafa da avantajlar sunuyordu. Bunun üzerine Türk birlikleri, İngiliz birliklerine sevkıyat yapılacak bölgeleri kesmek için düzen aldı. Kimi birlikler, güneyden gelecek yardımın önünü kesmek için konuşlandırıldı. Bu
durumda kendi ordusu için fazla bir risk olmadığı düşüncesinde olan Townshend kendini güvende hissetse de durum istediği gibi gelişmiyordu. Ellerinin altında
iki aylık yiyecekleri vardı. Ayrıca tüfek başına 800 kadar mermi düşüyordu ki; bu

¹³ A.g.e., s.43.

¹⁴ A.g.e., s.43; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.III/1, s.115.

¹⁵ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, III/1, TTK Yay., Ankara, 1957, s.424; Bayur, a.g.e., C. III/3, s.104; Fahri Belen, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, C.III, Gnkur. yay., Ankara, 1964, s.117.

¹⁶ Küçükvatan, "a.g.m.", s.64.

da kötü sayılmazdı¹⁷. Kent halkının savaştan zarar görmemesi için kentten çıkışına izin de verilmemişti. Bu iki aylık yiyeceklerle korunaklı biçimde Türklere karşı konuşlanmış olan İngiliz birliklerine nasıl olsa o süre içinde destek kıtalarının ulaşacağı ve iaşe yardımının da gerçekleşeceği inancı vardı. Bu nedenle kuşatılmış olmak onları pek rahatsız etmiyordu¹⁸. Günler geçiyor, iki taraf da birbirlerine karşı siper kazıyorlardı. Türkler kazdıkları siperlerle, İngilizler'in kuşatmayı delme hareketına hazırlık yaparken, İngilizler de Türk saldırısı olursa kenti daha rahat savunabilmek için siper kazıyorlardı. Arada Türklerin İngilizlere, İngilizlerin de Türklere karşı saldırıları oluyordu. Türkler İngilizlerin saldırı düzeni almalarını engellemek, İngilizler de Türk kuşatmasını yarmak amacıyla saldırıya geçiyorlardı. Aralık ayı ardı ardına bu saldırılarla geçti. Ocak ayı geldiğinde, İngilizlerin beklediği destek yardımı geldi. Yardım gücü, kuşatma altındaki ordunun üzerindeki baskıyı azaltmak için Türk birliklerine saldırdı. Bu saldırılar sonunda Türk birlikleri bir miktar geri çekildiler¹⁹. Bütün bu süreçte Türk Ordusu'na komuta etmiş olan Nurettin Paşa'nın yerine 9 Ocak 1916 günü Miralay Halil Bey atandı²⁰. Aynı günlerde Von der Goltz Paşa da bölgede incelemelerde bulunuyordu²¹. Halil Bey görevi devraldıktan sonra da İngiliz ordusunun kendisini kurtarmak için kuşatmayı yarma girişimleri sürdü. Örneğin General Proy Lake komutasındaki İngiliz kuvvetleri, Townshend kuvvetlerini kurtarmak için Felahiye bölgesinde Türk mevzilerine saldırdıysa da başarılı olamadı²². Bu çabalar sonuç vermezken, 10 Ağustos 1916 günü General Towshend'e bir mektup yazan Halil Bey, teslim olmasını istedi. O şöyle diyordu: "...siz askerlik vazifenizi kahramanca ifa ettiniz... Bundan böyle kurtarılmanız için muhtemel vasıta görmüyorum"²³. Artık O, 13 Ocak'tan sonra Irak Komutanlığı görevini üstlenmişti.

Bu süre içinde Türkler, karşı taraf askerleri arasında bulunan Hintli askerleri kışkırtarak, disiplinsizlik yaratmak için uğraşmaktaydılar. Din kardeşliği duygusu körüklenerek İngiliz Ordusu'ndaki Hintli askerlerin ayaklanabileceği umuluyor-

¹⁷ "A.g.m.", s.65.

¹⁸ "A.g.m.", s.65.

¹⁹ Belen, a.g.e., C. III, s.118.

²⁰ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.III/1, s.424.

²¹ İbrahim Ulus, "Colmar Freiher Von Der Goltz (Golç Paşa)'un Biyografisi", **Askerî Tarih Bülteni**, XI / 21 (1986), s.78.

²² Meydan Larousse, C.III, s.947; Mufassal Osmanlı Tarihi, s.3528.

²³ Halil Kut, Bitmeyen Savaş (Haz. Taylan Sorgun), İstanbul, 2007, s.170-171.

du. Bu nedenle karşı siperlere pusulalar ulaştırılarak, Hintli askerlere Müslüman kardeşlerine silah çevirmemesi çağrısı yapılıyordu. Bu etkili oldu. Önce kimi Hintli askerlerin, tüfek tetiklerinde kullandıkları sağ ellerindeki işaret parmaklarına eteş ettikleri görüldü. Ardından da nöbet anında Türk tarafına geçmeye çalışan Hint askerleri ortaya çıktı. Bazı Hintli askerler de nöbet anında uyuyarak, disiplinsizlik yaratıyorlardı. Bu arada Türk birlikleri yeni düzenek aldılar. Dicle Nehri ile Süveyce bataklığı arasındaki pozisyonlarını güçlendirdiler. Türk birlikleri konumlarını değiştirdikçe, buna karşı yeni pozisyon almak durumunda olan İngilizler Dicle Nehri'nden gelen yardımın kesileceği korkusuyla, nehirden uzaklaşamıyorlardı. Kutü'l-Amâre'deki İngiliz Ordusu ile ona destek amacıyla gelmiş ordu birliklerinin Türk kuvvetlerine karşı saldırıları ve kuşatmayı yarma çabaları sürüyor; ancak ağır kayıplar verilen kuşatma yarılamıyordu. Kuşatmanın uzadığını gören General Townshend askerlere verilen günlük iâşe oranını yarıya düşürdü. 8 Şubat 1916 günü Townshend bir hesap yaptırdı. Albay Annesley'in hesaplamasına göre, onun elinde:

İngiliz askerleri : 30 günlük tayın,
 Hint askerleri, 29 günlük tayın,
 Hububat, 8 günlük tayın,
 Yem: 7 günlük tayın
 Konserve et, 8 günlük tayın,
 Kasaplık hayvan, 17 günlük tayın,
 Çay, 15 günlük tayın bulunuyordu²⁴.

Kente sığındığı andan sonra İngiliz Ordusu'nda iâşe sıkıntısı olduğu gibi, ciddi oranda ordudan hırsızlık yapıldığı da görülmüyordu. 9 Ocak 1916 günü, Albay Annesley 1000 çuvala yakın unun hırsızlık sonucu elden çıktığını belirtmişti. Townshend bunun, Kut'ta savunma düzeni alınırken bazı askelerin kumtorbası bulamadığı ve bu nedenle un çuvallarını almak zorunda kalışlarına yoruyordu²⁵. Ancak ona göre bu hırsızlık olayı ilk olmadığı gibi sonuncusu da değildi. Alınan bütün önlemlere karşın, sızıntılar olduğunu biliyordu²⁶.

²⁴ Charles V.F., *Mezopotamya Seferim*, (Çev. Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.428.

²⁵ A.g.e., s.430.

²⁶ A.g.e., s.449.

Yardım birlikleri komutanı General Lake'nin önerisi ve savunma bakanlığının da kabul etmesiyle İngiliz Ordusu'nun geniş kapsamlı bir yarma hareketına geçme olasılığı ortaya çıktığında, bu öneriye General Townshend katılmadı. Bu kendisi için felaket olabilirdi. Bu durumda kuşatmaya karşı daha uzun süre dayanacak önlemler almalıydı. 21 Ocak tarihi itibarıyla İngiliz ve Hint askerleri için on dörk günlük tam tayı, hayvanlar için 25 günlük yem ve 30 günlük küspe, İngiliz birlikleri için on günlük çay vardı. Elerinde ayrıca yerli halktan satın alınmış on gün yetecek un bulunuyordu. Askerlerin tayı, yarı düşürmeye ve şehirdeki bütün yiyecek maddelerine el konulması kararını verdi²⁷. Townshend doğrudan el koymayla gıda ürünlerinin toplanmasını istemiş; ancak genel vali parasını ödemek koşuluyla halkın elindeki gıda ürünlerini satın alma yoluna gitmişti. Evler tek tek araştırıldı. Saklanan hububat ve gıda maddeleri hakkında bilgi verenlere ödül verileceği duyuldu. Çünkü durumu iyi olan kent sahipleri gıda ürünlerini saklamaya çalışıyorlardı. Kentte yapılan aramada bol miktarda tahıl ürünü ele geçirildi²⁸. Bu gıda malzemesine el konularak ordunun kullanımına sunuldu. Yeni ele geçen gıda malzemesi de dikkate alınarak yiyeceğin ne kadar yeteceği yeniden hesaplandı. Bu hesaba göre İngiliz ordusu Türk kuşatmasına karşı 84 gün dayanacak yiyeceği vardı. General Lake ve Alymer'in komutasındaki birlikler kuşatma altındaki İngiliz ordusuna ulaşmaya çalışıyordu; ancak bir yandan kış koşullarının getirdiği güçlükler öte yandan Türk Ordusu'nun sert karşılığı nedeniyle bu bir türlü gerçekleşemiyordu. Yağışlar hızlanmıştı. Dicle Nehri yoğun yağış nedeniyle sık sık taşıyor; taşan sular siperlere dolarak, İngilizleri çok zor durumda bırakıyordu. Aynı taşkınlar Türk siperlerini de olumsuz olarak etkilese de; taşkınlara karşı yeni siperler kazılarak, konum güçlendirilebiliyordu. Ancak kuşatma altındaki İngilizlerin böyle şansı pek yoktu. Şubat ayında kuşatmayı yarma girişimleri olsa da bu saldırılar Türkler tarafından püskürtüldü. General Alymer, kuşatma altındaki İngiliz ordusuyla bir türlü buluşamıyor, bu da kuşatma altındaki ordu birlikleri arasında huzursuzluk yaratıyordu.

Yiyecek stokları azaldıkça Townshend iyice endişeye kapılıyordu. 24 Ocak'ta O, artık askerleri için 34, kent halkı için de 33 gün yetecek buğday unu bulunduğunu görmüştü. Ayrıca şehirde 80 ton, sağ yakada, kendi taraflarında yapağı fabrikasının da bulunduğu bir köyde 370 ton arpa, ayrıca yenmeye uygun 3.000

²⁷ A.g.e., s.449.

²⁸ A.g.e., s.450.

at ve katır da bulunuyordu. Atları öldürmek tümenin açık alandaki etkisini azaltacağı için bu at ve katırları yiyecek olarak kullanma meselesinin dile getiremiyor; belki de bu arada Alymer yardımı gelebilir diye düşünüyordu. Avrupalılar at etini yiyebilirlerdi. İkmal şubesi de kentte hala halkın elinden buğday unu satın almak için uğraşıyorlardı. Askeri Vali ise yiyecek alacak parası olmayan 600 yoksul Arap'ı her gün besliyor ve İngiliz hükümetinin belirlediği eder üzerinden alınmış buğday ununu, daha ucuz fiyatla 3000 Arap'a satıyordu. Tek başına durum buğdayı unu ve eldeki 22 günlük tayınla 34 gün daha idare edilebilirdi ki; bu hesaba arpa ve at eti dahil edilmemişti²⁹.

Günler geçtikçe, askere verilen gıda miktarında ve verilen yiyeceğin kalitesinde düşmeler olmaktaydı. Örneğin, Şubat ayının sonlarında et stoğu tükendi. Askere artık yalnızca hububat verilebiliyordu. Bunun da askerin direnç gücünde azalma yaratacağından korkuluyordu. Bu durumda Townshend radikal bir karar vererek, askerlerine at eti yedirmek için talimat verdi. Ordunun kullanımında olan atlar, evsaffarı dikkate alınarak her gün sırayla kesiliyor ve etleri mutfakta pişirilerek birliklere dağıtılıyordu. Ancak at eti yedirilmesine, İngiliz Ordusu'nda bulunan Hintli askerlerin şiddetli itirazları oldu. At eti yemeleri, kendi inançlarına göre olanaksızdı. Ne denli ısrar edilirse edilsin, Hintli askerler at eti yememek için direndiler. Bu durumda Townshend bu dinî algıyı kırmak için, General Alymer aracılığıyla Hindistan Komutanlığı ile irtibata geçerek, dinî önderlerin bir fetva vermesini ve savaş koşullarında kendi inançlarına göre at eti yemenin dince bir sakınca olmadığına belirtilmesini bile istedi. Gelen yanıt, onun umduğu biçimindeydi. Dinî liderler, kesilme koşullarına uyulması durumunda savaş sırasında at eti yenebileceğini açıklamışlardı³⁰. Bu durumda Hintli askerler, içleri pek yatmasa da at eti yemeye başladılar. Bu generali bir parça rahatlatmıştı.

Kış koşullarının geçmesi üzerine, Townshend'e yardıma gelen General Alymer, 9 Mart günü Türk birliklerine saldırdı. Ancak Türk askerlerinin süngü hücumuna geçmesiyle ağır kayıplar verdi. 11 Mart İngiliz birlikleri artık ağır bir darbe almış bulunuyorlardı. Türk birliklerini siperlerinden atmak mümkün olmamış; üstelik İngiliz ordusu ağır kayıplar almıştı. Bu kamuoyunda huzursuzluğu daha da artırdı. Hükümete karşı kamuoyunda eleştiriler arttı. General Townshend

²⁹ A.g.e., s.462.

³⁰ Küçükvatan, "a.g.m.", 71.

105 gündür kuşatma altındaydı ve aylardır General Alymer komutasındaki destek ordusu kuşatma altında olan orduya ulaşamamıştı. Townshend artık iyice bunalmıştı. Elindeki hububat gittikçe azalıyordu. Hububattan tasarruf edebilmek için, ordunun elindeki 100 atın kesilmesini istedi. Bu takviye ile gıda konusunda biraz daha rahatlamıştı. İngiliz komutanın iyice bunaldığını bilen Halil Bey, General Townshend'e bir çağrıda bulunarak, onu kurtarmak için gelen İngiliz kuvvetlerinin ağır biçimde yenildiğini anlattıktan sonra: "Ben ona karşı yeterli derecede kuvvetli vaziyetteyim. Size gelince, siz askerlik vazifenizi kahramanca ifa ettiniz. Bundan böyle kurtarılmanız için muhtemel vasıta görmüyorum. Mültecilerin ifadelerine göre erzaksız kaldığınız ve kıtaatınız arasında hastalıkların icrayı hüküm sürdüğünü anlıyorum" diyor ve ardından da "Kut'taki mukavemetinize devam etmek veya mütemadiyen artmakta bulunan kuvvetlerime teslim olmak hususatında serbestsiniz" diyordu³¹.

İngiliz General bu çağrışı reddetti. Ancak komutanlığa bir ileti göndererek; şehir ile birlikte ellerindeki silah, cephane ve malzemenin teslim edilesi karşılığında İngilizlerin şehri terk etmesine izin verilmesini içerek bir antlaşmayı Türkler ile yapmak üzere yetki istedi. Ancak bu istek komutanlıkça reddetildi. Yanıtta şunlar denmekteydi. "Son kurtarma teşebbüsümüzün başarısızla sonuçlanmasının sizi ve komutanız altındaki askerleri nasıl hüsrana uğratmış olacağını tahmin edebiliyor ve bu hissinizi derinden paylaşıyorum. Ama bu çabamızdan vazgeçmeyeceğimiz konusunda sizi temin eder azami kuvvetin bir sonraki teşebbüsümüz için hazırlanacağını bildiririm³²."

Townshend çaresizdi. Zorunlu olarak gelecek yardımı beklemeliydi. Bu arada General Alymer yardım kuvveti komutanlığından alındı ve yerine General Gorringe getirildi. Ancak soğukların geçmesi ve bahar aylarının gelmesiyle birlikte; su taşkınlarıyla da iyice beslenmiş olan bataklık alanda sazlıkların boyları oldukça uzamış ve bu yardıma gitmeye çalışan İngiliz birliklerinin hareket yeteneğini iyice azaltmıştı. Bu arada artık askerine yeterli gıda sağlayamayan Townshend'i daha da güç duruma düşürdü. Askerleri genellikle Avrupa kökenliydi ve bu insanların, bölgenin sıcaklığına ve öteki doğal koşullarına dayanması son derece güçtü. Hastaların sayısı artmıştı. Yeterli sağlık ekibi ve malzemesi buluna-

³¹ Kut, a.g.e., s.134.

³² Townshend, a.g.e., s.518.

mıyor, sağlık müdahaleleri yapılamıyordu. Askere artık sazlık alandan toplanan kamışlar kaynatılarak yiyecek olarak verilmekteydi. Suların kabarıışı ve taşkınlar ise Nisan ayına kadar sürdü. Nisan ayında su seviyesinin düşmesi, zeminin kurumaya başlaması ile General Gorringe 9 Nisan günü bir saldırı daha başlatarak Türk kuşatmasını yarmayı denedi. Ancak ağır kayıplar vererek geri çekildi. Bu durumda kuşatma altındaki İngiliz birliklerinin durumu oldukça ağırlaştı. General Townshend ne pahasına olursa olsun, yiyecek yardımı yapılmasını istemekteydi. Bu koşullarda karadan ve nehir üzerinden ona gıda ulaştıramayan karargâh, bu kez uçaklar aracılığıyla bir hava köprüsü oluşturarak yardım ulaştırmaya karar verdi. Türkler'in yerden ateşine uğramamak için, yiyecek paketleri oldukça yüksek irtifadan paraşütle atılacaktı. Ancak bölgede kuvvetli rüzgarlar vardı. Atılan yiyeceklerin pek çoğu Türk hatlarına düşüyordu. Bu büyük moral çöküntü yarattı. Türkler, İngiliz uçaklarına karşı avcı birliklerinin mavzer atışlarıyla karşı koyuyorlar ve uçakları düşürüyorlardı. Halil Bey'in deyimine göre, beş uçaktan ancak birisi Kut'a istenileni atabiliyordu. İngilizler bir süre sonra bundan da ümidi kesmişler ve artık uçaklar da görünmez olmuşlardı³³.

Hint askerlerinin pek çoğu hala at eti yemiyor; eğer yerlerse ülkelerine döndüklerinde kendilerinin yüzüne bu yaptıklarının vurulacağını ve hatta kızlarıyla evlenilmeyeceğini düşünüyorlardı. Artık askerler nöbet sırasında bayılıyor, kışla hizmetlerini bile yapacak takati kendilerinde bulamıyorlardı. Dizanteri başta olmak üzere salgın hastalıklar artmıştı. Ölen askerler moral bozuyordu. General Townshend ise çaresiz ne yapacağını bilemez bir haldeydi. Önce saldırı ile umutlanan İngilizler, saldırıları olumsuzlukla sonuçlanınca büyük bir kedere kapılıyorlardı³⁴. Bir İngiliz savaş gemisi gizlice Dicle üzerinden Kutü'l-Amâre'ye yiyecek götürmek için seyrederken Türkler tarafından fark edilmişti. Mavzer atışlarıyla gemi durdurulamıyor, mermiler gemiye etki etmiyordu. Bunun üzerine Halil Bey gemiye top atışı ile karşılık verilmesini istedi. Top atışı sonunda kaptan kulesi isabet alan ve ardından da yangın çıkan gemi, karaya oturdu. Kaptan ve mürettebatından bazı kişiler ölmüşlerdi. Böylece İngilizler'e giden gıdalar onlara ulaştırılamamıştı³⁵.

Sanki kader ağlarını örüyor gibiydi.

³³ Kut, a.g.e., s.143.

³⁴ A.g.e., s.142.

³⁵ A.g.e., 143.

Son bir çabayla kuşatmayı yarmak için sağlam kalan askerlerle saldırı yapmayı düşünse de karargâh buna sıcak bakmadı.

Artık Townshend için teslim olmaktan başka çare bulunmuyordu. Kentteki halk da yiyecek sıkıntısı nedeniyle artık kenti terk etmeye ve Türkler'e sığınmaya başlamışlardı. Bu Türk tarafı için iyi değildi; çünkü kentte nüfus azaldıkça, çok sınırlı da olsa kalan gıda daha az kişi arasında bölüşüleceğinden, General Townshend'in dayanma gücünü artıracaktı. Ancak ne olursa olsun; İngiliz ordusunun durumu oldukça kötüydü. Her gün ölen asker sayısı yaklaşık 20 kişiydi. Sonunda Towshend'in Halil Beyle teslim koşullarını görüşmek için izin isteğine olumlu yanıt geldi.

26 Nisan 1916 günü iki komutan Dicle Nehri'nin üzerinde bir botta buluştular.

Bu eksikliği İngilizler, artık bu cephede de yoğun biçimde kullanılan hava unsurlarıyla karşılamak için bölgeye gıda ve cephane yüklü uçaklar göndermekte ve havadan lojistik hizmetlerini yerine getirmeye çalışmaktaydılar. Ancak gerek mevsimin ağır kış koşulları ve gerekse Türk hava unsurlarının bu girişimlere karşılık vermesi nedeniyle bu uygulamadan istenilen sonuç alınamadı. İngiliz Ordusu'nun gıda ve su ihtiyacı had safhaya ulaştı. General Towshend birliklerine yayınladığı bir emirle, ellerinde bulunan hayvanların, yani atların ve katırların kesilerek yenilmesi emri de yeterince yerine getirilemedi. Bunun nedeni, bölgede İngiliz Ordusu'nda savaşılan Hint askerlerinin kendi inançları doğrultusunda bu tür hayvanların etini yemeye yanaşmamalarıydı.

KAYNAKÇA

- AYDEMİR, Şevket Süreyya, Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, C.II, İstanbul, 1971.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, C.III/1, TTK Yay., Ankara, 1957.
- _____, Türk İnkılabı Tarihi, III/3, TTK Yay., Ankara, 1957.
- BELEN, Fahri, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, C.II, Gnkur. Yay., Ankara, 1964.
- _____, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, C.III, Gnkur. Yay., Ankara, 1964.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.
- ÇELİKER, Fahri, "Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu", **Askerî Tarih Bülteni**, VI/12 (1981).
- DANIŞMEND, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. IV, Türkiye Yay., İstanbul, 1961.
- Hayat Tarih Mecmuası**, VI/(74).
- KUT, Halil, Bitmeyen Savaş, (Haz. Taylan Sorgun), İstanbul, 2007, s.134.
- KÜÇÜKVATAN, Mahir, "İngiliz Basınında Osmanlının Kutü'l-Amâre Zaferi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIII/26, (2013/Bahar).
- Meydan Larousse, C.III.
- Mufassal Osmanlı Tarihi, Güven Yay., İstanbul, 1962.
- ULUS, İbrahim, "Colmar Freiherr Von Der Goltz (Golç Paşa)'un Biyografisi", **Askerî Tarih Bülteni**, XI / 21 (1986).
- ÜZEN, İsmet, "Türklerin Kutü'l-Amâre Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)" **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, Kış Sayısı, Gazi Üniv. Yay., C. II, s: 3, Ankara 2008.
- ÖLÇEN, Yavuz, Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutü'lammare Muharebeleri (29 Nisan 1916-16 Şubat 1917), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora tezi, Ankara 1992.

- SABİS, Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi), C.II, Nehir Yay., İstanbul, 1990.
- SAYGI, Tarık, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Paraf Yay., İstanbul, 2011.
- STODDARD, Philip Hendrick, Teşkilat-ı Mahsusa: Osmanlı ve Araplar 1911-1918, (çev. Tansel Demirel), Arba yay., İstanbul, 1993.
- Türk Ansiklopedisi, C.XIV.
- V. F., Charles, Mezopotamya Seferim, (Çev. Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- YACAER, Nasır, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu' nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı:Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması, Gnkur. ATASE Yay., Ankara, 1996.

HANS VON KIESLING'İN GÖZÜNDEN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA KUTÜ'L-AMÂRE VE İRAN OPERASYONLARI

KEMAL ÖZDEN*

Özet

Ekim 1915'te VI. Ordu Komutanı olarak atanan Mareşal Colmar Freiherr von der Goltz, Irak Cephesi'nin sorumluluğunun yanı sıra Almanya'nın İran ve Afganistan'daki askerî operasyonlarının koordinasyonu görevini de üstlenmiştir. Yarbay Hans von Kiesling, Goltz'un Bağdat'taki karargahında Kurmay Heyeti Başkanı olmuştur. Kiesling Türkiye'de görev yaptığı dönemdeki izlenimlerini, 1922 yılında Mit Feldmarschall von der Goltz Pascha in Mesopotamien und Persien (Mareşal von der Goltz Paşa ile Mezopotamya ve İran'da) ve 1935 yılında Soldat in drei Erdteilen (Üç Kıtada Asker) başlıkları altında yayınlamıştır. Kitaplarında, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında izlediği Türkiye ve İran politikalarını eleştirel bir gözle analiz etmiş ve bu politikaları sert şekilde eleştirmekten kaçınmamıştır. Bildiride, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasındaki cihat girişimleri hakkında özet bilgi sunulduktan sonra, Kiesling'in Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında izlediği Türkiye politikası, Kutü'l-Amâre ve İran operasyonları, Mareşal von der Goltz'un bu operasyonlardaki rolü, Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Alman ve Türk subaylar arasında yaşanan gerginlik ve anlaşmazlıklar, Osmanlı devletinin Araplar üzerindeki hakimiyetinin yetersizliği, Arapların Osmanlı yönetimi ve yöneticilerine karşı tutumları, Irak cephesindeki lojistik sorunlar ve salgın hastalıklar gibi geniş bir yelpazeye yayılan konular hakkındaki izlenim, değerlendirme ve eleştirileri özetlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kutü'l-Amâre, Hans Von Kiesling, I. Dünya Savaşı, İran.

*Uzman, T.C. Berlin Büyükelçiliği, oezdenk@yahoo.de

THE MILITARY OPERATIONS ON THE FRONT OF KUT-AL-AMARA AND IN IRAN DURING THE FIRST WORLD WAR ACCORDING TO HANS VON KIESLING

Abstract

In addition to the responsibility for the Iraq Front, Field Marshal Colmar Freiherr von der Goltz who was appointed to the commander of the 6th Ottoman Army also took over the task of coordinating the German military expeditions in Iran and Afghanistan. Lt. Col. Hans von Kiesling was employed under him as Chief of Staff in Baghdad headquarters. Kiesling published his experiences and impressions during his service in Turkey in 1922 with the title *Mit Feldmarschall von der Goltz Pascha in Mesopotamien und Persien* (With Field Marshal von der Goltz Pasha in Mesopotamia and Persia), and in 1935, with the title *Soldat in drei Erdteilen* (Soldier in three continents). In his books he critically analyzed Germany's Turkey and Iran policy during the First World War. He did not hesitate to criticize these policies sharply. In this paper Germany's jihad initiatives during the war are represented firstly. Subsequently, the impressions, reviews and criticism of Kiesling over a wide range of topics such as the German policy towards Turkey during World War I, military clashes over Kut-el-Amara, the operations in Iran and the related role of Marshal von der Goltz, the tensions and disputes between the Turkish and German officers in the Ottoman army, the inadequacy of the Ottoman influence on Arabs, the attitude of the Arab population to the Ottoman administration and the logistical problems and epidemics on the Iraq Front are summarised.

Giriş

Hans Edler von Kiesling auf Kieslingstein, 18 Haziran 1873'te Münih'te dünyaya gelmiştir. 1893 yılında Münih Harp Okulu'nu bitirdikten sonra Baviera Ordusu'na dahil olmuş, 1900-1903 yılları arasında Baviera Harp Akademisi'nde kurmaylık öğrenimi görmüştür. 1908 yılında Türkiye'de askerî danışman olarak görevlendirilmek için başvuran ilk Baviera Ordusu subayıdır. 1909 yılına kadar Baviera Ordusu Genelkurmay Başkanlığı'nda görev yapmıştır. Akabinde atandığı 15. Piyade Alayı'nda görev yaparken eşinden boşandığı için, Katolik bir eyalet olan Baviera'da o dönem geçerli olan askerî ahlak anlayışına göre hatalı hareket etmiş ve kariyeri açısından büyük bir darbe almıştır. Bunun üzerine görevinden ayrılarak, Şili Ordusu'nda dört yıl (1910-1914) askerî danışman olarak çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce, Şili'den dönerek Baviera Ordusu 6. Piyade Alayı'nda Tabur Komutanı olmuştur. 22 Ekim 1915 tarihinde Almanya'nın Türkiye askerî misyonunda İran-Afganistan operasyonlarının koordinasyonu ile görevlendirilmiştir. 12 Kasım 1915'te, 6. Ordu Komutanı Mareşal Colmar Freiherr von der Goltz'un Karargah Kurmay Heyeti Başkanı olmuştur. Goltz'un 19 Nisan 1916'da vefatından sonra, 6. Ordu Komutanı olan Halil Paşa'nın (Kut) kurmay heyetinde yer almıştır. Ocak 1917'de İstanbul'da 54. Tümen Komutanı olmuş, bu tümenin Filistin'e kaydırılmasından sonra Kress von Kressenstein'in emrindeki 8. Ordu'da Üçüncü Gazze Muharebesi'ne katılmış, Nisan 1918'de sağlık sorunları nedeniyle Yıldırım Ordular Grubu'nun Şam'daki karargahında Menzil Müfettişi olarak Filistin'deki Osmanlı birlikleri için yiyecek ve mühimmat ikmalini güvence altına almakla görevlendirilmiştir. 5 Eylül 1918'de sağlık sorunları nedeniyle geri çağırıldığı Baviera'da kısa bir süre görev yaptıktan sonra Yarbay rütbesiyle emekli olmuştur. Şubat 1925'te Şili Ordusu'nda ikinci kez üstlendiği askerî danışmanlık görevinden 1937 yılında Tuğgeneral rütbesiyle emekli olmuştur. 18 Ağustos 1948'de Şili'de vefat etmiştir¹.

Kiesling 1919-1935 yılları arasında, Türkiye'deki izlenimlerine ilişkin altı kitap yayınlamıştır. Bunların üçü Suriye, Lübnan ve Ege-Zagros Dağları arasındaki

¹ Otobiyografisi için bkz.: Hans von Kiesling, **Soldat in drei Erdteilen**, Grethlein, Leipzig 1935. Biyografisi için bkz.: Michael Unger, **Die bayerischen Militärbeziehungen zur Türkei vor und im Ersten Weltkrieg**, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main 2003, s. 119-125.

bölgelerin tarihi, coğrafyası ve kültürü hakkında bilgilerin yer aldığı kitaplardır². 1920 yılında yayınladığı *Önasya, Rusya, Güney Amerika, Almanya'nın Gelecekteki Göç Bölgeleri* adlı kitabında ise, Önasya'nın Almanlar için uygun bir göç ülkesi olduğunu, yetkili Alman makamlarının bu bölgeye göçü teşvik etmesi ve yönlendirmesi gerektiğini ifade etmiştir³.

Kiesling Türkiye'deki askerî görevi bağlamındaki izlenimlerini ise, 1922 yılında *Mareşal von der Goltz Paşa ile Mezopotamya ve İran'da*⁴ ve 1935 yılında *Üç Kıtada Asker* başlıkları altında yayınlamıştır. Kitapların Türkçe çevirisi yayınlanmamıştır. Kiesling ilk kitabında, 1915-1916 arasında Irak ve İran cephesindeki gelişmeleri, VI. Ordu Kurmay Heyeti Başkanı olarak sahip olduğu mahrem bilgilere dayalı olarak ve ilgili belgeleri ekleyerek ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Kitapta yer alan bilgi ve belgelerin bir kısmı, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasındaki İran politikası hakkında 1960 yılında yayınlanan ve alanında standart eser olarak görülen araştırma ile⁵ 2012 yılında yayınlanan ve aynı şekilde standart eser olarak kabul gören Goltz biyografisinde⁶ kaynak olarak kullanılmıştır. Kiesling otobiyografi niteliğinde olan ikinci kitabında ise, doğumundan 1934 yılına kadar olan döneme ait yaşam öyküsünü tasvir etmiştir. Bu çerçevede, ilk kitabında yer alan izlenim ve değerlendirmelerini kısmen tekrarlamış, ilave-ten İstanbul, Filistin ve Suriye dönemine ait izlenimlerine yer vermiştir. Kitapta, belge değeri olan çok sayıda fotoğraf da yer almaktadır. Kiesling sözkonusu iki kitabında Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında izlediği Türkiye ve İran

² Hans von Kiesling, **Damaskus: Altes und Neues aus Syrien**, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1919; Hans von Kiesling, **Rund um den Libanon: Friedliche Wanderungen während des Weltkrieges**, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1920; Hans von Kiesling, **Orientfahrten zwischen Ägeis und Zagros: Erlebtes u. Erschautes aus schwerer Zeit**, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1921.

³ Hans von Kiesling, **Vorderasien-Rußland-Südamerika: Deutsche Auswanderungsgebiete der Zukunft**, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1920. Konu hk. bir değerlendirme için bkz.: Bernd Lemke, **Der Irak und Arabien aus der Sicht deutscher Kriegsteilnehmer und Orientreisender 1918 bis 1945**, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main 2012, s. 99-102.

⁴ Hans von Kiesling, **Mit Feldmarschall von der Goltz Pascha in Mesopotamien und Persien**, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1922.

⁵ Ulrich Gehrke, **Persien in der deutschen Orientpolitik während des Ersten Weltkrieges, Band 1 (I und II)**, W. Kohlhammer, Stuttgart 1960.

⁶ Carl Alexander Kretlow, **Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz Pascha. Eine Biographie**, Ferdinand Schöningh, Paderborn et al. 2012.

politikaları, Kutü'l-Amâre ve İran operasyonları, Mareşal von der Goltz'un bu operasyonlardaki rolü, Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Alman subaylar ile Türk subaylar arasında yaşanan anlaşmazlıklar, Osmanlı Devleti'nin Araplar üzerindeki hakimiyetinin yetersizliği, Arapların Osmanlı yönetimi ve yöneticilerine karşı tutumları, Irak-İran cephesindeki lojistik sorunlar ve salgın hastalıklar gibi geniş bir yelpazeye yayılan konuları eleştirel bir gözle analiz ederek yorumlamış ve bunu yaparken Almanya'nın izlediği politikaları sert şekilde eleştirmekten kaçınmamıştır. Kiesling'in kitaplarını özel kılan unsur, sunduğu belgelerin yanı sıra bu eleştiri ve yorumlardır.

Bildiride önce, konuya ilişkin tarihî arka plan özetlenmiştir. Ardından, Kiesling'in Irak-İran Cephesi'ndeki gelişmelere ilişkin tasvir ve yorumları aktarılmıştır. Bu çerçevede, Kiesling'in sözkonusu iki kitabının yanı sıra, konu hakkında standart eser olarak kabul görmüş olan Almanca kaynaklar, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Irak, Afganistan ve Suriye'de yaşanan savaşlar ve Birinci Dünya Savaşı'nın 100. yıldönümü vesileleriyle yayınlanmış olan güncel Almanca çalışmalar ile konuya ilişkin Türkçe yayınlara başvurulmuştur.

Almanya'nın Cihat Başlatma Girişimleri

1898 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na gerçekleştirdiği ikinci ziyareti sırasında 8 Kasım günü Şam'da onuruna verilen yemekte yaptığı konuşmada “*Majesteleri Sultan ve dünyada dağınık bir şekilde yaşayan 300 milyon Müslüman, Alman İmparatoru'nun her zaman için onların dostu olacağından emin olsunlar*” şeklinde konuşarak 300 milyon Müslümanın hamisi olduğunu bütün dünyaya ilan eden Kaiser II. Wilhelm⁷, 30 Temmuz 1914 tarihli bir telgrafın kenarına, “*Türkiye ve Hindistan'daki konsoloslarımız, ajanlarımız v.s. (...) bu nefret edilen, yalancı, vicdansız ve alçak millete karşı amansız bir ayaklanma başlatılmasını sağlamak zorundadır. Zira, eğer biz yok olup gideceksek, İngiltere en azından Hindistan'ı kaybetmelidir*” notunu düşmüştür⁸. İngiltere'nin Müslüman sömürgelerinde silahlı ayaklanma baş-

⁷ Klaus Jaschinski, “*Des Kaisers Reise in den Vordenen Orient 1898, ihr historischer Platz und ihre Dimensionen*” Klaus Jaschinski/Julius Waldschmidt (Hrsg.): **Des Kaisers Reise in den Orient 1898**, Berlin 2002, S. 17-36.

⁸ Marc Hanisch, “*Max Freiherr von Oppenheim und die Revolutionierung der islamischen Welt als anti-imperiale Befreiung von oben*”, Wilfried Loth und Marc Hanisch (Hrsg.), **Erster Weltkrieg und Dschihad. Die Deutschen und die Revolutionierung des Orients**, s. 14-38 (Burada s. 14), Oldenbourg Verlag, München 2014.

latılması düşüncesi, Alman Genelkurmay Başkanı Helmut von Moltke tarafından da desteklenmiştir. Moltke 2 Ağustos 1914'te Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda, “İngiltere’nin karşımıza düşman olarak çıkması durumunda Hindistan’da ayaklanma başlatılmalıdır. Aynı şey, Mısır’da da yapılmalıdır... İran’dan, Rus boyun-duruğundan kurtulması ve mümkün olması durumunda Türkiye ile birlikte hareket et-mesi talep edilmelidir” demiştir⁹. Alman Dışişleri Bakanlığı mensubu Max Freiherr von Oppenheim¹⁰, silahlı ayaklanmanın Almanya’nın düşmanı olan Fransa ve Rusya’nın hakimiyeti altındaki Müslüman sömürgeleri de kapsayacak şekilde geliştirmiş ve konu hakkında hazırladığı *Düşmanlarımızın İdaresi Altındaki Müslüman Bölgelerinde İhtilal Hareketleri Başlatılmasına Dair Görüşler* başlıklı raporu, 1914 yılı Ekim ayında Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Zimmermann’a sunmuştur. Kasım ayında Genelkurmay Başkanlığı’na iletilen raporda, Osmanlı Ordusu’nun düzenli askerî birlikler gönderemediği Mağrip’ten İran’a ve Afganistan’dan Türkistan’a kadar uzanan geniş İslam coğrafyasına gönderilecek münferit misyonların silah, para ve propaganda malzemesiyle donatılarak, o bölgelerdeki Müslüman aşiretlerin egemenliği altında bulundukları devlete karşı cihat başlatmalarını sağlaması öngörülmüştür. Bunun sonucunda, çok sayıda düşman askerinin o bölgelerde tutularak Alman Ordusu’nun Batı cephelerindeki yükünün hafifletilmesi, ayrıca Şii ve Sünni mezhepleri arasındaki ihtilafın aşılaraq Türkiye ile İran ve Afganistan arasında ittifak kurulması suretiyle bu iki ülkenin Almanya’nın safında yer almasının sağlanması hedeflenmiştir. Söz konusu Cihad planlarının uygulanması için Oppenheim ve yardımcısı Emil Schabinger¹¹ tarafından Alman Genelkurmayı ile

⁹ Gehrke, **Persien, Band 1.I**, s. 22.

¹⁰ Max Freiherr von Oppenheim (15.07.1860 Köln-15.11.1946 Landshut), 01.09.1914'te Alman Dışişleri Bakanlığı nezdinde Şark İstihbarat Birimi'nin (NfO) yönetimini üstlenmiştir. Mart 1915'ten itibaren Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği'nde oluşturulan NfO ofisi üzerinden birimin Doğu'daki faaliyetlerini koordine etmiştir. 30.11.1918'de Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevine son verilmiştir. Bkz.: *Auswärtiges Amt-Historischer Dienst* (Hrsg.), **Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 3 L-R**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2008, s. 408f.

¹¹ Karl Emil Schabinger Freiherr von Schobingen (27.09.1877 Gernsbach/Baden-04.04.1967 Baden-Baden), 24.03.1915'te NfO'un yönetimini üstlenmiştir. 22.02.1916'da Kudüs Başkonsolosu olmuş, 10.01.1918'den itibaren Yafa Konsolosluğu yönetimini vekaleten üstlenmiştir. 17.06.1918'de İçişleri Bakanlığı'na geçmiştir. Bkz.: *Auswärtiges Amt-Historischer Dienst* (Hrsg.), **Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 4 S**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2012, s. 33f.

işbirliği içinde Şark İstihbarat Birimi (*Nachrichtenstelle für den Orient/NfO*) kurulmuştur. Cihad başlatması öngörülen misyonlar, Alman Genelkurmay Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı tarafından ortaklaşa oluşturulmuş, misyonlarda askerlerin yanı sıra diplomatlar da yer almıştır¹².

Oppenheim 1914 yılı Ağustos sonunda Harbiye Nazırı Enver Paşa ile istişare ettikten sonra Alman Dışişleri Bakanlığı'nın onayını ve Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın iznini alarak, Afganistan'da İngiltere'ye karşı ayaklanma başlatılmasını sağlaması için 20 kişilik bir Alman ekibi oluşturmuştur. Buna paralel olarak İstanbul'da da bu ekip ile birlikte çalışması öngörülen Rauf Bey (Orbay) müfrezesi kurulmuştur. Rauf Bey hem Türk, hem de Alman ekibinin komutanı olarak atanmıştır. İki ekip İstanbul'da bir araya gelmiş ve üç kafil halinde Halep'e hareket etmiştir. Heyet Komutanı Bahriye Binbaşısı Rauf Bey, Heyet Kurmay Başkanı Piyade Binbaşısı Ömer Fevzi Bey ve Wilhelm von Wassmuss'un¹³ yer aldığı ilk kafil 14 Eylül günü trenle yola çıkmıştır. Almanlarla Türkler arasında daha yolculuk sırasında başgösteren anlaşmazlık, ekiplerin Halep'te birleşmesinden sonra daha da belirginleşmiştir. Doğu'da her türlü hakimiyet ve nüfuzun Alman İmparatoru'na ait olması, Türklerin yardımcı konumunda kalması ve Almanya'nın çizgisinde bir Doğu siyaseti izlenmesi gerektiğini düşünen Almanlar, Rauf Bey'i dinlememeye başlamışlardır. 19 Eylül günü otomobille Bağdat'a doğru yola çıkan Almanlarla Türkler arasındaki anlaşmazlık daha da sertleşmiş ve Almanlar daha ikinci menzilde Halep'e geri dönmüştür. Rauf Bey, yalnızca Türk ekibiyle birlikte Bağdat yoluna devam etmiştir. İngilizlerin Şattularap'a çıkarak Bağdat'ın

¹² Raporun kısaltılmış şekli için bkz.: Wolfgang G. Schwanitz, "Max von Oppenheim und der Heilige Krieg. Zwei Denkschriften zur Revolutionierung islamischer Gebiete 1914 und 1940", *Sozial.Geschichte*, 19 (2004) 3, s. 28-59 (Burada s. 45-55). NfO için bkz.: Maren Bragulla: *Die Nachrichtenstelle für den Orient. Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg*, VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken 2007. Konu hk. ayrıntılı Türkçe bilgi için bkz.: Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 47-111.

¹³ Wilhelm Wassmuss (14.02.1880 Ohlendorf-29.11.1931 Berlin) 1905 yılında Alman Dışişleri Bakanlığı'na girmiş, Sansibar, Mombasa, Buşehr ve Kahire konsüler temsilciliklerinde görev yaptıktan sonra 31.08.1914'te İran'da İngiliz birliklerine karşı mücadele için oluşturulan ekspedisyona dahil olmuştur. 1915-1919 yılları arasında İran'da İngiliz birliklerine karşı operasyonlar düzenlemiştir. Mart-Nisan 1919'da İngiltere tarafından esir tutulmuş, kaçarak Eylül 1919'da Almanya'ya dönmüştür. Bkz.: *Auswärtiges Amt-Historischer Dienst* (Hrsg.), *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 5 T-Z, Nachträge*, Ferdinand Schöningh, Paderborn et al. 2014, s. 187f. Güncel biyografisi için bkz.: Hendrik Gröttup, *Wilhelm Wassmuss. Der deutsche Lawrence*, Metropol Verlag, Berlin 2013.

tehlikeye düşmesi üzerine Afganistan'a gitmekten vaz geçilerek ekibin Irak'ta kullanılması kararlaştırılmıştır. Operasyonları tek başına gerçekleştirmeyi kararlaştıran Alman ekibi ise 1915 yılı Ocak ayı ortasında Bağdat'ta bir araya gelmiş, bir kısmı Konsolos Wilhelm Wassmuss'un öncülüğünde güney İran'a, bir kısmı da Üsteğmen Oskar Niedermayer'in¹⁴ öncülüğünde Tahran'a geçmiştir. Almanya ve Türkiye'nin birlikte gerçekleştirmesi öngörülen İran ve Afganistan operasyonları, Alman tarafının yalnızca kendi ülkesinin çıkarları doğrultusunda hareket etmesi ve Almanya'nın bu operasyonlar aracılığıyla bölgede Türkiye'nin aleyhine olacak şekilde emperyalist hedefler izleyeceğinden kuşku duymaya başlayan ve bölgeyi evvelden beri kendi etki alanı olarak gören Türk tarafının buna karşı çıkması nedeniyle, daha başlangıçta başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Alman tarafı bu işi tek başına yapmayı kararlaştırmıştır. Türk tarafı, Almanya'nın bu tutumuna karşı direnmiştir. Alman tarafı da, Rauf Bey müfrezesinin faaliyetlerini sürekli olarak engellenmiş ve müfreze Eylül 1915'te Harbiye Nezareti tarafından lağvedilmiştir¹⁵.

NfO tarafından İran'da İngiliz-Fars Petrol Şirketi (Anglo-Persian Oil Company/APOC) boru hatlarına sabotaj saldırıları düzenlemek ve Kerbela ile Necef'deki Şii liderlerin Cihad'a katılmalarını sağlamakla görevlendirilen Yüzbaşı Fritz Klein başkanlığındaki 16 kişilik Karun Ekspedisyonu, 1915 Ocak başlarında Bağdat'a ulaşmıştır¹⁶.

¹⁴ Oskar Ritter von Niedermayer'in (08.11.1885 Freising-25.09.1948 Wladimir/SSCB) biyografisi için bkz.: Hans Ulrich Seidt, **Berlin, Kabul, Moskau. Oskar Ritter von Niedermayer und Deutschland's Geopolitik**, Universitas, München 2002. Hatıraları için bkz.: Oskar von Niedermayer, **Unter der Glutsonne Irans: Kriegserlebnisse der deutschen Expedition nach Persien und Afghanistan**, Einhornverlag, Dachau bei München ca. 1925.

¹⁵ Gehrke, **Persien, Band 1.I**, s. 54ff., 66ff. Türk tarafının, İran ve Afganistan'daki faaliyetlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: Barış Metin, **Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri**, Berkan Yayınevi, Ankara 2012; Vahdet Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007 – Ankara/Türkiye: Bildiriler: Tarih ve Medeniyet Tarihi. IV. Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 1831-1853; Sadık Sarısan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Faaliyetleri" Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM), 1996 (7), s. 209-217; İsrail Kurtcephe/Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), 1992 (3), s. 9-28.

¹⁶ Gehrke, **Persien, Band 1.I**, s. 27f., 56f. Kuzey Ren Vestfalya Eyaleti'nin Wesel şehrindeki Prusya Müzesi'nde 26.10.2014-25.01.2015 tarihleri arasında, Fritz Klein'in

NfO 1915 yılı ortalarında, Bakanlık Müsteşarı Werner Otto von Henting'i Berlin'de yaşayan Hintli milliyetçi prensler Qomar Mahendra Pratap ve Maulvi Barakatullah'ı Hindistan'da ayaklanma başlatmaları için bölgeye götürmekle görevlendirmiştir. Henting misyonu, 2 Ekim 1915 tarihinde Kabil'e ulaşarak faaliyetlerine başlamıştır.¹⁷

Kiesling, Goltz Paşa ile Mezopotamya ve İran'da

NfO 1915 yılı ortalarında, İran'da İngiltere ve Rusya'ya karşı savaşıcak silahlı kuvvetler oluşturması için Albay Eberhard Bopp'un başkanlığında 20 kişiden oluşan bir başka ekip kurmuştur. Enver Paşa Alman Genelkurmayı'nın başvurusu üzerine, 5 Ekim 1915'te Goltz'u Irak'taki 6. Ordu Komutanı olarak atamıştır. Goltz bu görevi çerçevesinde, Almanya'nın İran ve Afganistan'daki operasyonlarını koordine etme işini de üstlenmiştir. 1880'li yılların ortalarında Türk-Alman birliklerinin İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'a gönderilerek Müslüman halkın İngiltere'ye karşı ayaklandırılması planını geliştiren ve bu düşüncesini 2 Eylül 1908 tarihindeki görüşme sırasında Kaiser II. Wilhelm'e şahsen aktaran Goltz, bu suretle eski hayalini gerçekleştirme imkanına sahip olmuştur. Almanya'nın bu göreve Goltz'u getirmesindeki temel amaç, İran ve Afganistan

(1877-1958) Birinci Dünya Savaşı sırasında Irak-İran cephesinde çekti(r)diği fotoğraflar ve Federal Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi'ndeki (AA-PA) terekisinde yer alan belgelerden oluşan bir sergi düzenlenmiştir. 200 fotoğrafın yer aldığı sergi kataloğu için bkz.: Veit Veltzke (Hrsg.), **Playing Lawrence on the other Side. Die Expedition Klein und das deutsch-osmanische Bündnis im Ersten Weltkrieg. Ausstellung, Preußen-Museum NRW, Wesel, 26.10.2014-25.01.2015**, Nicolai Verlag, Berlin 2014. Klein'in biyografisi ve Türkiye'deki faaliyetleri için bkz.: Veit Veltzke, **Unter Wüstensöhnen. Die deutsche Expedition Klein im Ersten Weltkrieg**, Nicolai Verlag, Berlin 2014.

¹⁷ Krethlow, **Generalfeldmarschall**, s. 484f. Werner Otto von Henting (22.05.1886 Berlin-08.08.1984 Lindesnes/Norveç), 14.04.1915'te Afganistan Emiri'yle ittifak müzakereleri sürdürmek üzere Berlin'den hareket etmiştir. 02.10.1915'te ulaştığı Kabil'de 21.05.1916'ya kadar görev yapmıştır. Akabinde 1916 sonunda gittiği Hankau'da 14.03.1917'ye kadar kalmış ve Temmuz 1917'de Berlin'e dönmüştür. 17.08.1917'de İstanbul Büyükelçiliği'nde başladığı görevi 03.08.1918'e kadar devam etmiştir. Bkz.: **Auswärtiges Amt-Historischer Dienst** (Hrsg.), **Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 2 G-K**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2005, s. 275f. Hatıraları için bkz.: Werner Otto von Henting, **Von Kabul nach Schanghai. Bericht über die Afghanistan-Mission 1915/16 und die Rückkehr über das Dach der Welt und durch die Wüsten Chinas**, Libelle Verlag, Lengwill 2003. Otobiyografisi için bkz.: Werner Otto von Henting, **Mein Leben – eine Dienstreise**, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1962.

operasyonlarını tamamen kendi kontrolü altında tutmak olmuştur¹⁸. Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Konstantin Freiherr von Neurath¹⁹ tarafından 10 Kasım 1915 tarihinde, İran'daki göreve ilişkin olarak Goltz'a verilen talimatnamede, Goltz'un zor kullanarak İran'a girmiş olan Rus ve İngiliz askerî güçlerinin bölgeden çıkarılması, İran'ın gelecekteki özgürlük ve bağımsızlığının güvence altına alınması ve İran Hükümeti askerî güçlerinin eğitilerek düzenli bir ordu haline getirilmesine ilişkin faaliyetlerin komutanı olarak görevlendirildiği belirtilmiştir²⁰.

Goltz'un kurmay heyetindeki yaklaşık 30 Türk ve Alman subay arasında yer alan Albay Kazım Bey (Karabekir) Türk Kurmay Heyeti Başkanı, Albay Eberhard Bopp Alman Kurmay Heyeti Başkanı olmuştur. Karabekir ve Bopp sürekli olarak sahada görev aldığı için Goltz'un Bağdat'taki karargahında görevlendirilen dört subay arasında yer alan Binbaşı Hans von Kiesling en kıdemli subay olarak Karargah Kurmay Heyeti Başkanı olmuştur. Goltz 16 Kasım günü Albay Kazım Bey, Albay Bopp, Alman yaveri Binbaşı von Restorff, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın temsilcisi olarak heyete dahil olan Başkonsolos Dr. Vassel²¹, Türk yaveri Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey (Okday) ve Osmanlı hariciyesi temsilcisi Müsteşar ve Süvari Binbaşı Mukbil Bey'le birlikte Bağdat'a müteveccihen Haydarpaşa Garı'ndan törenle yola çıkmıştır.

12 Kasım günü İstanbul'a gelen Kiesling, beş günlük kısa hazırlık süresinden sonra 17 Kasım günü yaveri Bavyeralı Üsteğmen Endrucks, Almanya'nın Tahran

¹⁸ Krethlow, **Generalfeldmarschall**, s. 484-497; Kiesling, **Soldat**, s. 183f.; Gehrke, **Persien, Band 1.I**, s. 21-28; Bernd Lemke, "Globaler Krieg: Die Aufstands- und Eroberungspläne des Colmar von der Goltz für den Mittleren Osten und Indien", Loth/Hanisch (Hrsg.), **Erster Weltkrieg**, s. 39-60.

¹⁹ Konstantin Hermann Karl Freiherr von Neurath (02.02.1873 Klein-Glatzbach/Vaihingen-14.08.1956 Leinfelderhof/Württemberg), 18.06.1914-22.08.1916 arasında İstanbul Büyükelçiliği'nde görev yapmıştır. Bkz.: Auswärtiges Amt, **Biographisches Handbuch, Band 3**, s. 358f.

²⁰ Kiesling, **Mit Feldmarschall**, s. 18ff.

²¹ Philipp Vassel (26.08.1873 Berlin-19.12.1951 Bünde), 04.12.1913'te Osmanlı Mali Reform Komisyonu üyesi olmuştur. 25.10.1915 tarihinde VI. Ordu nezdinde Alman Dışişleri Bakanlığı temsilcisi olarak atanmıştır. 14.12.1915'te İran Başkonsolosluğu görevini vekaleten üstlenmiştir. 18.07.1916'ya kadar Bağdat ve Kirmanşah'ta görev yapmıştır. 22.06.1916-18.12.1918 arasında Osmanlı Maliye Müfettişliği Genel Müdürü olarak görev yapmıştır. Bkz.: Auswärtiges Amt, **Biographisches Handbuch, Band 5**, s. 113ff. Biyografisi için bkz.: Klaus Vassel (Hrsg.), **Philipp Vassel. Generalkonsul (1873-1951)**, Selbstverlag, Aachen 1977.

Elçiliği Müsteşarı Dr. Dieckhoff²² ve Goltz'un emrine ekonomi danışmanı olarak atanan Brown ile birlikte Haydarpaşa'dan yola çıkmıştır. Anadolu Demiryolları ve uzantısı Bağdat Demiryolları hattı üzerinde gerçekleştirdiği on günlük tren yolculuğundan sonra 22 Kasım günü Halep'e ulaşarak Goltz'un ekibiyle birleşmiştir. Kiesling, Osmanlı Ordusu'ndaki Alman ve Türk subaylar arasında yaşanan gerginliklere (ve hatta kendi deyimiyile düşmanlıklara) ilişkin ilk izlenime Halep'te sahip olmuştur. Konuya ilişkin değerlendirmesinde, Halep'te birleşen VI. Ordu'nun komuta kademesinde Türk subayların arasına az sayıda Alman subayın serpiştirilmiş olduğunu, kurmay heyetin Türk ve Alman personeli arasındaki gerginliklerin daha işin başında ortaya çıktığını, sözkonusu gerginliklerin yaşanmasının Alman tarafının tutumundan kaynaklandığını, Alman askerlerinin sürekli olarak şarktaki koşulları Almanya'dakilerle kıyaslayarak konuya ilişkin eleştiri ve taleplerinde Müslümanların hassasiyetlerini göz önünde bulundurmadıklarını, güney Amerika'daki uzun süreli ikameti sırasında yabancı bir toplumda misafir olan bir kişinin o toplumun değer yargıları ve dünyaya bakış açısını nazarı dikkate almak zorunda olduğunu öğrendiğini, özellikle Türkiye'ye gönderilen genç askerlerin içinde bulundukları toplumu tanıma, sosyal açıdan ona yaklaşma ve dilini öğrenme gayreti içinde olması gerektiğini, ancak Almanların bir çoğununun bu bağlamda iyi niyet sahibi olmadığını, tam aksine Türklere karşı aşağılayıcı ifadelerin kullanıldığını, Türk subaylarını silah arkadaşı olarak görüp onlarla yakın ilişki kuran Alman askeri sayısının çok az olduğunu yazmıştır.

Kiesling'in Halep'te edindiği ikinci önemli izlenim ise, Ermeni tehciri sırasında yeterli hijyenik önlemler alınamadığı için şehirde hızla yayılmış olan lekeli humma, dizanteri ve tifüs gibi salgın hastalıklar olmuştur. Halep'in zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin büyük gruplar halinde bir araya getirilerek Fırat ve Dicle civarlarında iskan edilmek üzere dağıtıldıkları merkez olduğunu, Ermeni kamplarının her türlü salgın hastalığın yayılma merkezi halini aldığını, o dönemde Halep

²² Hans Heinrich Dieckhoff (23.12.1884 Straßburg-21.03.1952 Lenzkirch/Baden), 1912 yılında Dışişleri Bakanlığı'na girmiştir. 20.10.1915'te geçici görevle Müsteşar olarak Tahran Elçiliği'ne atanmıştır. 17.12.1915'te Bağdat'taki Osmanlı VI. Ordu'su nezdinde Dışişleri Bakanlığı Temsilcisi olmuştur. 24.05-29.06.1916'da Tahran Elçisi olarak görev yapmıştır. 01.08.1916-27.10.1918'de İstanbul Büyükelçiliği'nde geçici olarak görevlendirilmiştir. Bkz.: *Auswärtiges Amt-Historischer Dienst* (Hrsg.), **Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 1 A-F**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2000, s. 420f.

şehrinde günde yaklaşık 200 kişinin bu hastalıklar nedeniyle hayatını kaybettiğini, ancak bunu önleyebilecek hiçbir imkâna sahip olmadıklarını ifade etmiştir²³.

Goltz 26 Kasım'da, kurmay heyetinin tamamıyla birlikte Halep tren istasyonunda düzenlenen ihtişamlı bir törenle Bağdat Demiryolu hattının son istasyonu olan Resülayn'a müteveccihen yoluna devam etmiştir. 27 Kasım günü Resülayn'a ulaşan grup, tekrar ikiye ayrılmıştır. Kutü'l-Amâre cephesinde Albay Nurettin Bey'le (Konyar)²⁴ bir an önce görüşmek isteyen Goltz, kurmay heyetindeki küçük bir grupla iki otomobille Musul'a hareket etmiştir. Kiesling ise ertesi gün, heyetin geri kalan bölümü ve 80 askerî araca yüklenen erzak ve donanıyla birlikte bedeviler ve dağlarda barınan Kürt çetelerin saldırılarına karşı askerî koruma eşliğinde yola çıkmış, 6 Aralık günü Musul'a ulaşmıştır.

Kiesling Musul'da, 30 Kasım günü şehre ulaşan Goltz ve ekibinin kelek adı verilen bir çeşit salla Fırat üzerinden Bağdat'a hareket ettiğini, Türk ve İngiliz birlikleri arasında yaşanan Selman-ı Pak muharebesinin Türklerin zaferiyle sonuçlandığını, İngilizlerin arkalarında toprak, makineli tüfekler ve dört uçak bırakarak Kutü'l-Amâre'ye geri çekildiklerini, İran cephesinde ise Rus birlikleri ile İsveçli komutanlar yönetimindeki İran jandarma birlikleri arasında Kum ve Ramadan şehirleri civarında çatışmalar yaşandığını ve Alman subaylar komutasındaki İranlı asilerin Ramadan'ı Ruslardan geri aldığını öğrenmiştir. Ayrıca, Osmanlı yönetiminin Musul'da İran'ı işgal eden Rus birliklerine karşı çete savaşı örgütlediğini, bu çerçevede Ömer Naci Bey komutasındaki çetecilerden oluşan taburun²⁵ yanı sıra, Alman yedek subayı Scheubner-Richter komutası altında Rus savaş esirleri ve taraf değiştiren Alman kökenli Rus askerlerden oluşturulan küçük bir birlik tarafından operasyonlar gerçekleştirildiği bilgisini edinmiştir. Kelekle yaptığı yolculuktan sonra 15 Aralık günü Samara'ya geçmiş, Samara-Bağdat güzergahını demiryoluyla kat ettikten sonra 16 Aralık günü Bağdat'a ulaşmıştır²⁶.

²³ Kiesling, *Mit Feldmarschall*, S. 21-33.

²⁴ Nurettin İbrahim Konyar'ın (29.07.1873 Bursa-18.02.1932 İstanbul) biyografisi için bkz.: Necati Fahri Taş, **Nurettin Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014; Christoph Herzog, **Osmanische Herrschaft und Modernisierung im Irak. Die Provinz Bagdad, 1817-1917**, University of Bamberg Press, Bamberg 2012, s. 198-202.

²⁵ Ömer Naci Bey'in bölgedeki faaliyetleri için bkz.: Sadık Sarısan, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 1995 (16), s. 501-513.

²⁶ Kiesling, *Mit Feldmarschall*, S. 34-46.

İstanbul'dan görev yeri Bağdat'a giderken gerçekleştirdiği bir aylık zorlu yolculuk sırasında demiryolu ve karayolu hattının yetersizliğine bizzat şahit olan Kiesling, savaşın kazanılmasının yanı sıra Türkiye'deki önemli hammaddelerin Almanya'ya nakledilmesi için kilit önemi haiz olduğunu düşündüğü bu hattın iyileştirilmesi hakkında Goltz'a sunduğu 15 Aralık 1915 ve 7 Şubat 1916 tarihli iki raporunda özetle şu önerilerde bulunmuştur:

“Mezopotamya'da gerçekleştirilecek her büyük operasyonda başarı sağlanması, Haydar Paşa-Konya-Toroslar-Adana-Amanos-Halep-Resülayn-Musul-Bağdat hattı ile Halep-Fırat-Bağdat hattının ikmal hattı olarak kullanılabilecek duruma getirilmesine bağlıdır. Hat mevcut durumuyla, Mezopotamya ya da İran'da operasyon gerçekleştiren bir ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için yeterli değildir. Bu hat, savaş için gerekli malzemelerin yanı sıra Almanya'nın acilen ihtiyaç duyduğu pamuk, koyun yünü, bakır ve tahıl gibi ham madde ve gıda maddelerinin sevkıyatı için de önem arz etmektedir. Ancak bu iş için en az bir yıl zamana ihtiyaç vardır. Bu nedenle geçici acil çözüm olarak Pozantı-Durak arasındaki 50, Mamure-İslahiye arasındaki 60, Resülayn-Musul arasındaki 300 ve Musul-Samarra arasındaki 300 kilometrelik boşluk giderilmelidir”²⁷.

7 Aralık'ta Bağdat'a ulaşan Goltz, 12 Aralık'ta Aziziye'deki Irak Ordusu karargahına gitmiş ve Irak ve Havalisi Komutanı Albay Nurettin Bey'den İngiliz birliklerinin komutanı Townshend'in Kutü'l-Amâre'ye çekildiği ve askerlerini Dicle üzerinden Basra Körfezi'ne doğru nakletmeye başladığı bilgisini almıştır. Nurettin Bey, Goltz'a, gerçekleştireceği saldırı sonucunda Kutü'l-Amâre'yi birkaç gün içinde ele geçirebilecek durumda olduğunu ifade etmiştir. Kutü'l-Amâre'deki durumu yakından incelemek için bölgeye giden Goltz, Townshend'in birliklerini geri çekmekte olduğu yönünde bir belirti görmemiş, aksine gelecekteki operasyonlarda üs olarak kullanmak üzere Kut'a yerleştiği izlenimini edinmiştir. Zayıf ve eski toplara sahip olan Türk birliğinin Kut'a saldırmasının bir sonuç vermeyeceği kanısına varan Goltz, saldırıların durdurulması ve İngiliz askerlerinin kuşatma altında tutularak, açlıktan teslim olmalarının sağlanması emrini vermiştir. Fazıl Paşa komutasındaki süvari birliğini, İmam Ali Garbi'deki düşman birliklerini izlemekle görevlendirmiştir. Nurettin Bey'i 45. Tümen Komutanı olarak bırakmış, ancak görevden alınması için İstanbul nezdinde girişimde bulunmuştur.

²⁷ Kiesling, *Mit Feldmarschall*, S. 46-58.

Goltz Kutü'l-Amâre cephesindeki durumu bir ölçüde düzene koyduktan sonra, 20 Aralık'ta Bağdat'a dönerek VI. Ordu'nun menzıl teşkilatı ve İran operasyonlarıyla ilgilenmiştir. Rus birliklerinin Kazvin'e girmesi ve öncü birliklerin Hamedan'ı tehlikeye atmaya başlaması üzerine, bölgede İran jandarması ve gönüllülerinden oluşan zayıf birliklerle Rus saldırılarına karşı direnmeye çalışan Alman subaylar, Goltz'a acil yardım çağrıları yapmaya başlamıştır. Goltz bunun üzerine, zaten çok zayıf durumda olan Irak Cephesi'nden üç tabur asker ile bir dağ bataryası ve bir makinalı tüfek birliğini İran Cephesi'ne sevk etmiştir. Kiesling her ne kadar, Goltz'un İran'daki direnişin Irak Cephesi'nin elde tutulması için şart olduğunu düşündüğü için bu zor kararı vermek zorunda kaldığını söyleyerek Goltz'u haklı çıkarmaya çalışsa da, bunun İran misyonuna büyük önem atfeden Goltz'un Irak cephesini tehlikeye atma pahasına attığı yanlış bir adım olduğu aşıkardır. Nitekim Goltz 20 Aralık'ta Irak Cephesi'ndeki duruma ilişkin olarak Enver Paşa'ya gönderdiği raporda özetle şu hususlara dikkat çekmiştir:

“Irak Cephesi'ndeki askerî birlikler, yeni gelmiş olan 51. ve 52. Tümenler haricinde çok uzun süre ihmal edilmiştir ve kendilerinden talep edilecek görevleri yerine getirebilecek durumda değildir. Toplar ve top mermileri birkaçı haricinde, işe yaramayacak ölçüde eskidir. Rusya ve İngiltere'nin ciddi bir şekilde ve bir parça güçlü birliklerle saldırması durumunda, başarılı olma şansımız yoktur. İstihkam hizmetleri çok kötü durumdadır. Bu olumsuzlukların bir hamlede ortadan kaldırılması mümkün değildir. Ordu'nun küçük birliklere ayrılarak yeniden teşkil edilmesi ve subay kademesinin eğitime tabi tutularak işe en başından başlanması en iyi çözüm yoludur. Bunun haricinde, ikmal ve tedarik alanında cephe gerisindeki ulaşım hattının yetersizliğinden kaynaklanan güçlükler mevcuttur. Ordu'nun ihtiyaç duyduğu malzemelerin tamamı, Anadolu ve Bağdat Demiryolu aracılığıyla Musul'a kadar taşınabilmelidir. Bu yılın başlarında bana mahrem bir şekilde sözünü etmiş olduğunuz büyük seferin gerçekleştirilebilmesi için askerî birlikler, donanım ve talim alanlarında çok yoğun gayretler gösterilmelidir. Çanakkale savaşının nihai olarak sona ermesinden sonra Orta Avrupa'ya giden yol açılmış olduğu için, VI. Ordu sözkonusu seferden muzaffer olarak çıkabilecek şekilde güçlendirilip donatılabilir²⁸.”

²⁸ Kiesling, *Mit Feldmarschall*, S. 90-97; Kiesling, *Soldat*, s. 194f.; Krethlow, *Generalfeldmarschall*, s. 518ff.

Goltz İran işleriyle uğraşırken, Nurettin Bey aldığı aksi yöndeki emre rağmen 24 Aralık günü Kut'a saldırmış, ancak ağır kayıplar vererek geri çekilmiştir. İran Cephesi'ne asker ve silah kaydırın Goltz ise, bölgedeki durum hakkında bizzat fikir sahibi olmak için 29 Aralık'ta, Kirmanşah'a gitmiştir. Nurettin Bey, 6 Ocak'ta Şeyh Saad Muharebesi'nde ricat emrini vermiştir. Bu gelişmeler yaşanırken İran'da bulunan Goltz, 8 Ocak'ta Bağdat'a döndükten sonra 11 Ocak günü cepheye giderek 13 Ocak'taki Vadi ve 21 Ocak'taki Hanna/Felahiye muharebelerini yönetmiştir. Goltz, İstanbul'dan gelen emir üzerine 14 Ocak'ta, Nurettin Bey'i Irak Komutanlığı görevinden alarak yerine Enver Paşa'nın amcası Albay Halil Bey'i²⁹ getirmiştir. İran cephesinde ise, Kirmanşah 24 Şubat'ta Baratow komutasındaki Rus birliklerinin eline geçmiş ve bu suretle Bağdat, Rus saldırılarına açık hale gelmiştir. Goltz bunun üzerine 52. Tümen'i ikiye ayırarak dört tabur, bir dağ bataryası ve bir makinalı tüfek birliğini İran'daki Albay Bopp'a yardım için görevlendirmiş, geri kalan kısmını Halil Paşa komutasındaki Irak Grubu birliklerine dahil etmiştir. Kiesling, Almanya'nın gerekli olan askerî gücü teşkil etmeksizin İran'da siyasi atak başlatması sonucunda İran'da ortaya çıkan kritik durumun, Bağdat'ın güneyinde sürdürülecek askerî operasyonları tehlikeye attığı yorumunu yapmıştır.

İngiliz kurtarma birliklerinin 7-8 Mart gecesi Felahiye'de başlattığı harekât, 10 Mart günü başarısız bir şekilde sonuçlanmıştır. Sakin geçen bir ay sonra 5-9 ve 18 Nisan tarihlerindeki İngiliz saldırıları da bir sonuç vermemiştir. Kutü'l-Amâre Cephesi'nde hastalanan Goltz 28-31 Mart'ta gemiyle Bağdat'a dönmüş ve 12 Nisan'da hastalığına tifüs teşhisi konulmasından sonra 19 Nisan günü sabah saat 02.15'te hayatını kaybetmiştir. Yerine, Halil Paşa atanmıştır. Goltz'un 21 Nisan'da, Bağdat Kalesi'nin burçlarından birisindeki parka törenle defnedilen naaşı, 13 Mayıs günü çıkarılarak İstanbul'a gönderilmiş ve 24 Haziran günü törenle Alman Büyükelçiliği'nin Tarabya'daki yazlık ikametgahının bahçesindeki askerî mezarlığa defnedilmiştir. İngiliz birliklerinin 17-22 Nisan'da gerçekleştirdiği son kurtarma harekâtı da başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Tümgeneral Charles Vere Ferrers Townshend, Tümgeneral Halil Paşa'ya gönderdiği 29 Nisan tarihli mektubunda "*Ekselansları! Açlık, beni silah bırakmaya zorlamaktadır. Cesur askerlerimi size teslim etmeye hazırım [...] Askerlerime karşı hoşgörülü olunuz*" diyerek

²⁹ Halil Kut'un (1882 İstanbul-20.08.1957 İstanbul) biyografisi için bkz.: Herzog, **Osmanische Herrschaft**, s. 203-209. Hatıraları için bkz.: Erhan Çiftçi (Hazırlayan), **Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

teslim olacağını bildirmiştir. Aynı gün 13 general, 481 subay ve 13.300 askeriyle birlikte teslim olmuştur³⁰.

İran Operasyonları

Kiesling, Almanya'nın İran Askerî Misyonu Komutanı Albay Bopp tarafından, misyonda görev almak üzere gelecek olan personel için Bağdat'ta lojistik merkezi kurmakla görevlendirilmiştir. Bunun üzerine, Bavyeralı Üsteğmen Endrucks'un komutasında şehirde bir ana menzil oluşturulmuştur. Akabinde Türk makamları, VI. Ordu'nun Türk kurmay heyeti ve Mezopotamya'daki Alman konsolosluklarıyla temas kurulmuş ve Bağdat-İran bağlantısını kurma çalışmaları başlatılmıştır. Goltz –bir önceki bölümde belirtildiği gibi- 1915 Aralık sonunda bölgedeki durum hakkında bilgi edinerek gerekli girişimleri başlatabilmek için yaveri Restorff, Bopp ve Almanya'nın yeni Tahran Başkonsolosu Dr. Vassel ile birlikte Kirmanşah'a gitmiş, orada Tahran Elçisi Prens Reuß³¹, Askeri Ataşe Kanitz³², Binbaşı Fritz Klein ve Almanya'nın tarafında yer alan İranlı politikacılarla bir araya gelmiştir.

O sırada İran'daki siyasi durum karışıktır³³. İran parlametosunun büyük bölümü *Entente* güçlerine sempatiyle yaklaşmaktadır. Küçük bir kesim Almanya'nın

³⁰ Kiesling, **Mit Feldmarschall**, S. 97-121, 182-188; Kiesling, **Soldat**, s. 207-211; Krethlow, **Generalfeldmarschall**, s. 522-530. Kutü'l-Amâre Zaferi, Türkiye'de olduğu gibi Almanya'da da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Zafer nedeniyle Almanya'da 30 Nisan günü resmi binalara bayrak çekilmiş ve Berlin şehri ile Brandenburg vilayetindeki okullarda 1 Mayıs Pazartesi günü tatil ilan edilmiştir. Bkz.: **Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung**, 01.05.1916 (Abend-Ausgabe).

³¹ Prinz Heinrich XXXI. Reuß zu Köstritz (10.12.1868 Jänkendorf/Oberlausitz-10.08.1929 Breslau), 22.06.1912'de atandığı Tahran Elçiliği görevini Temmuz 1916'ya kadar sürdürmüştür. Bkz.: Auswärtiges Amt, **Biographisches Handbuch, Band 3**, s. 632f.

³² Georg Graf von Kanitz (18.07.1877 Pansewitz/Rügen-15.01.1916 Kengaver/İran), 1912 yılında Dışişleri Bakanlığı'na girmiş, 18.02.1915'te Tahran Elçiliği Askeri Ataşesi olarak atanmıştır. 01.05.1915'te göreve başlamıştır. 15.01.1916'da Kengaver civarında kaybolmuştur. Bkz.: Auswärtiges Amt, **Biographisches Handbuch, Band 2**, s. 470f.

³³ İran Birinci Dünya Savaşı sırasında, 31 Ağustos 1907'de Rusya ile İngiltere arasında imzalanan antlaşma uyarınca kuzeyde Rus nüfuz bölgesi, güneyde İngiliz nüfuz bölgesi ve ortada tarafsız bölge olmak üzere üçe bölünmüş durumdaydı. İran Hükümeti, anayasa ve reformlar hakkında yaşanan iç siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle Rusya ve İngiltere'nin giderek artmakta olan etkisinden kurtulamıyordu. İran Şahı Ahmed 4 Kasım 1914'te, ülkesinin savaşta tarafsız kalacağını ilan etmişti. Gehrke, **Persien, Band 1.I**, s. 8f., 29f.

tarafındadır. Tahran Hükümeti'nin egemenliği yalnızca şehirle sınırlıdır. İran, bağımsız aşiretlerin egemenliği altındaki bölgelerden oluşmaktadır. Tahran'daki merkezi hükümet, ülkenin birliğini yalnızca aşiretleri birbirlerine karşı kullanarak sağlayabilmektedir. Askerî Ataşe Kanitz, devasa miktarlarda para dağıtma vaa-dinde bulunarak bu aşiretleri Almanya'nın yanına çekmeye çalışmaktadır. Kanitz, Osmanlı yetkililerinden gizli olarak sürdürdüğü temaslar sonucunda Nizamü's Saltana ile 26 Aralık 1915'te imzaladığı antlaşmada, Saltana'nın İran'ın kurtuluşu için oluşturulan ulusal hareketin yönetimini üstlenerek Rusya ve İngiltere'ye savaş açması karşılığında kendisine ayda 80.000 Altın Mark ödeme yapılması yükümlülüğünü üstlenmiştir³⁴. Kanitz bu antlaşmayı imzaladıktan kısa bir süre sonra, 16 Ocak 1916'da esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolmuş ve bir daha izine rastlanmamıştır. Görevini Bopp devralmıştır. Ancak bu ve İran'da üstlenilen diğer yükümlülükler için her ay ihtiyaç duyulan iki milyon Mark'ı temin etmek mümkün olmamıştır. İran'da etki sahibi olmak için, Almanya ile Türkiye arasında da rekabet yaşanmaktadır. İranlı aşiretlerin, Alman yanlısı ve Türk yanlısı olarak ikiye ayrılmaya başladıkları görülmektedir. İki müttefikin İran'a ilişkin hedefleri tamamen farklıdır³⁵. Diğer yandan, Almanya'nın İran Askerî Misyonu'nda yer alan az sayıdaki subay ülke dilini bilmemektedir, yeterli tercüman, silah, asker ve maddi kaynağa sahip değildir. İşe yarar durumda olan tek askerî birlik, 1916 Ocak başlarında Kirmanşah'a gönderilen Türk birlikleridir. Goltz bu nedenle Kirmanşah'da, mevcut durum hakkında izlenim sahibi olma, İranlı politikacılarla tanışma, Albay Bopp'u İran Cephesi Komutanı olarak görevlendirme haricinde bir şey yapamamış ve kısa bir süre sonra geri dönmüştür³⁶.

Kiesling, Bağdat'taki ana menzili oluşturduktan sonra 16 Ocak günü, Almanya'nın İran Misyonu Başhekimisi olarak atanan Donanma Genel Başhekimisi

³⁴ İngiltere karşıtı tutumuyla bilinen ve Osmanlı Devleti ile Almanya tarafından İran'ın temsilcisi olarak tanınan Nizamü's Saltana ile imzalanan Fransızca antlaşma metninin Almanca çevirisi Kiesling'in kitabında yer almaktadır (Kiesling, *Mit Feldmarschall*, s. 189ff). Türkçesi için bkz: Ö. Kürşad Karacaçıl, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'la İttifak Kurma Arayışları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 36/Güz 2014, s. 95-116 (burada s. 108f.).

³⁵ Bilindiği gibi, Enver Paşa öncelikli olarak Rus nüfuz bölgesindeki Azerbaycan ve kuzey İran'da hakimiyet kurarak Rusya'nın saldırılarına karşı bir set çekmeye çalışırken, Almanya İngiliz bölgesinde bulunan petrol yataklarını ele geçirmeyi planlamıştır. Bkz.: Veltzke, *Unter Wüstensöhnen*, s. 149-152.

³⁶ Kiesling, *Mit Feldmarschall*, S. 122-128.

Dr. Reich ile birlikte yola çıkarak 320 kilometre uzunluğundaki Bakübe-Hanikin-Kasrışirin-Harunabad-Kirmanşah güzergahını dokuz günde katetmiştir. Sahne'de Binbaşı Şevket Bey'in komutasındaki dört tabur, bir dağ bataryası ve bir makinalı tüfek birliğinin yanı sıra, Sinneh'de Alman Üsteğmen Uth tarafından İranlı aşiret süvarilerinden oluşturulan bir birlik ve Kirmanşah'da Klein'in Hint Ordusu'ndan kaçan Afgan kökenli 50 askerden oluşturduğu bir birliğin mevcut olduğunu öğrenmiştir. Klein, cephede ihtiyaç duyulan giyecek, eyer, ayakkabı ve piyade tüfeği mermilerinin imalatı için atölyeler ve küçük bir menzil hastanesi kurmuştur. Eski İran milis teşkilatının yeniden oluşturulması ve bunun İranlı jandarma subayları tarafından eğitilmesi için girişim başlatılmıştır.

Bölgedeki durum hakkında yerinde bilgi sahibi olduktan sonra 6 Şubat günü dönüş yolculuğuna çıkan Kiesling, 14 Şubat günü Bağdat'a ulaşmıştır. Ancak orada, Goltz'un İran cephesindeki çalışmalarını yetersiz bulan Alman makamlarının Bopp'un yerine Albay von Gleich'i atadığını ve Goltz'un yaveri Binbaşı Restorff'un rapor vermek üzere Almanya'ya çağırıldığını öğrenmiştir³⁷.

Kiesling, İran operasyonlarının geri kalan kısmını Bağdat'taki karargâhta takip etmiş ve önemli yazışmaları kitabına eklemiştir. Söz konusu belgelere göre, Goltz 16 Şubat'ta İstanbul'daki Osmanlı ve Alman Genelkurmaylarına gönderdiği raporda, İran'da tamamen anarşinin hakim olduğunu, Tahran'daki meşru hükümetin varlığının kesinlikle hissedilmediğini, ülkede aşiretlerin hüküm sürdüğünü, bu aşiretlerin her biriyle ayrı ayrı müzakere edilmek zorunda olduğunu, İran milliyetçiliğinin tamamen paraya dayalı bir mal haline geldiğini, aşiretleri anavatanlarını kurtarmaları için harekete geçirmenin yalnızca yüksek meblağlarda para ödeyerek mümkün olduğunu, İran'daki en güvenilir güçlerin oldukça zayıf durumdaki Türk destek birliği ile İsveçli subayların komutasındaki 2.000 kişilik İran jandarma birliğinin olduğunu, bunların haricinde bazı milis güçleri ve birkaç bin aşiret süvarisinin bulunduğunu ifade etmiştir. Albay Bopp, karargaha gönderdiği 16 Şubat tarihli telgrafında, Binbaşı Raith'in beş Türk bölüğüyle Rusları geri püskürtmüş olmasına rağmen, askeri destek almamaları durumunda İran Cephesi'nde mağlup olacaklarını, aşiret süvarileri ve İranlı milis güçlerinin muharebe değerinin bulunmadığını ve İran jandarmasının güvenilirmez olduğunu belirtmiştir.

Goltz bunun üzerine Bopp'a gönderdiği 24 Şubat tarihli telgrafında, destek birliklerinin 24 Şubat'tan itibaren peyder pey Bağdat'tan yola çıkacağını belirtmiş ve yardım ulaştırılınca kadar Kirmanşah'ın elde tutulmasını istemiştir. Ancak,

³⁷ Kiesling, *Mit Feldmarschall*, S. 129-143.

Türk Askerî Ataşesi tarafından gönderilen 23 Şubat tarihli telgrafta, Alman komuta kademesinin birliklere gece savaşı sürdürerek geri çekilmeleri emrini vererek 22 Şubat günü Kirmanşah'ı terk ettiği, Alman Elçiliği mensuplarının da aynı gün şehirden ayrıldığı bildirilmiştir. Kirmanşah 24 Şubat akşamı, Rus birliklerinin eline geçmiştir.

Goltz'un vefatından sonra Halil Paşa'nın VI. Ordu Komutanı olmasıyla birlikte İran politikası konusunda Türkiye ile Almanya arasında yaşanan anlaşmazlık bütün sertliğiyle ortaya çıkmıştır. Württembergli Albay Gerold von Gleich³⁸ 28 Nisan günü paşalığa terfi ettirilerek VI. Ordu Kurmay Başkanı olmuştur. Kiesling, kurmay heyeti üyesi olarak görevine devam etmiştir. İran'da Şevket Bey'in komutasındaki Türk birliklerinin Mayıs ayı başlarında Bakübe'ye kadar geri çekilmesiyle birlikte, Almanya'nın İran ekspedisyonu nihai olarak başarısızlıkla sonuçlanmıştır³⁹.

Kiesling Goltz'un vefatından sonraki döneme ait İran izlenimlerini, 1935 yılında yayınladığı ikinci kitabında aktarmıştır. Buna göre, Enver Paşa, Goltz'un vefat etmesinden sonra 1916 yılı Mayıs ortalarında Almanya'nın İstanbul'daki Askerî Murahhası ile birlikte Bağdat'ı ziyaret etmiş, Bağdat'taki Alman Konsolosluğu ve Hanikin'deki İran jandarma eğitim kampında kapsamlı görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmeler sonucunda, İran'daki operasyonların devam ettirilmesi, Rusların Kirmanşah ve Hamedan'dan çıkarılması, İran'da bulunan İhsan Bey'in birliklerinin öncülüğünde ayaklanma hazırlıkları yapılması, İran Ordusu'nun oluşturulması ve İran'ın Nizamü's Saltaneh yönetimindeki büyük bir bölümünün siyasi ve askerî olarak Merkezi Devletlerin safına katılmasının sağlanması kararlaştırılmıştır. Halil Paşa'nın kurmay heyetinde yer alan Kiesling, Osmanlı birliklerinin İran'daki askerî operasyonlarının sevk ve idaresine dahil olmuş ve Kirmanşah'ın geri alınmasını sağlayan muharebelere katılmıştır.

Kiesling, İran'ın çok içerilerine kadar askerî operasyonlar düzenlenmesi kararının, yapmış olduğu itirazlara rağmen kabul edildiğini, kararın genel olarak Enver Paşa'nın isteği doğrultusunda alındığını, Paşa'nın bu girişiminin de 1914 yılında Kafkasya harekâtında olduğu gibi genel stratejik durum açısından büyük

³⁸ Gerold von Gleich (1869-1938) 1921 yılında yayınladığı hatıralarında, hem Alman hem de Türk tarafının hataları, talihsizlikleri ve bilgisizlikleri ile Türklerin Almanlara karşı güvensizliklerine dikkat çekmiş, özellikle de Alman subayların Türklere yönelik kibirli ve kendini üstün görme tutumunu sert şekilde eleştirmiştir. Bkz.: Gerold von Gleich, **Vom Balkan nach Bagdad: Militärisch-politische Erinnerungen an den Orient**, A. Scherl, Berlin 1921.

³⁹ Kiesling, **Mit Feldmarschall**, S. 147-169.

bir dezavantaj oluşturduğunu, kendisini İran'ın tamamının hükümdarı olarak gören Halil Paşa'nın siyasi planlarına da aykırı olan bu operasyonlar çerçevesinde VI. Ordu'yu oluşturan iki kolordunun birbirinden 300 kilometreden fazla ayrılması sonucunda, Irak'ta yeniden saldırıya geçen İngiltere'nin 1917 yılında Bağdat'ı ele geçirme imkânına sahip olduğunu belirtmiştir.

Kiesling, Türkiye'nin İran'daki operasyonlarının Kirmanşah'ın Temmuz ayında geri alınmasından sonra durdurulması gerektiğini, zira bu başarıyla birlikte Bağdat'ın korunmasını sağlayan toprakların geri alındığını, ancak Türk birliklerinin saldırılarını Hamedan geri alınmaya kadar devam ettirdiklerini, ele geçirdikleri geniş topraklarda adeta kaybolduklarını ve bunun sonucunda üstünlüğü İngilizlere kaptırdıklarını ifade etmiştir⁴⁰.

Sonuç Yerine: Tarih Yazıcılığında Objektiflik ve Kiesling'in Yorumları

Bilindiği üzere, tarih yazıcılığının objektif olan kısmı, geçmişteki olguların eleştiri süzgecinden geçirilen kaynaklara dayalı olarak yeniden inşa edilmesiyle sınırlıdır. Kaynaklar geçmişteki olguları yüzde yüz aslına uygun şekilde yansıtmayacağı için, yeniden inşa edilen olgunun aslına tamamen uygun olması mümkün değildir. Bir diğer ifadeyle, yeniden inşa edilen olgunun objektifliği sınırlıdır. Yeniden inşa edilen olguların tarih yazıcısı tarafından seçilmesi ve yapılandırılması, objektifliği daha da sınırlandırmaktadır. Tarih yazıcısı tarafından, yeniden inşa edilen olguların analizine dayalı olarak yapılan yorumlar ise, sübjektiftir. Yeniden inşa edilen olguların ard arda sıralanmasıyla teşkil edilen kronolojinin tarih metnine dönüşmesini sağlayan unsur, bu sübjektif yorumlardır⁴¹.

Kiesling, Irak-İran ve Filistin cephelerinde üstlendiği üst düzey görevler muvacehesinde 1916-1918 arasında bu cephelerde yaşanan gelişmeler hakkında mahrem bilgilere sahip olan ve bunların bir kısmının belgelerini sunan bir kişi olarak, tarihî olguları bu bilgilere ve şahsi gözlemlerine dayanarak aslına sınırlı şekilde uygun olarak yeniden inşa etmiş, sübjektif analiz ve yorumlar yapmıştır. Kitaplarında yer alan belge ve izlenimleri, tarih yazıcılığı için önemli bir kaynak niteliğindedir. Yorumlarında ise, güncelliğini koruyan birçok husus yer almaktadır. Bunların bir kısmı, yukarıdaki metne dercedilmiştir. Kiesling'in ön plana çıkan diğer yorum ve izlenimleri, aşağıda konu başlıkları altında özetlenmiştir.

⁴⁰ Kiesling, *Soldat*, s. 268ff.

⁴¹ Tarih yazıcılığında objektiflik tartışmalarına ilişkin olarak bkz.: Fatma Acun, *"Tarihte Objektiflik Tartışması"*, *Muhafazakar Düşünce*, Kış 2006 (7), s. 109-125.

Almanya'nın yayılmacı politikası: Kiesling “*Ondokuzuncu Yüzyıl'ın sonlarında Önsasya'da diğer Emperyalist ülkelerin karşısına yeni ve güçlü bir rakip olarak çıkan*” Almanya'yı, başlangıçta ekonomik bir proje olarak gördüğü Anadolu ve Bağdat demiryolu hattını Basra Körfezi'ne kadar uzatma ve orada bir limana sahip olma gayretleri sonucunda İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını ciddi şekilde tehdit etmekle eleştirmiş ve bu politikanın Birinci Dünya Savaşı'nın önemli nedenlerinden biri olduğunu vurgulamıştır⁴². Bu suretle, savaş sonrasında Almanya ile İttifak Devletleri arasında imzalanan Versay Antlaşması'nın 231. maddesinde Almanya ve müttefiklerinin savaşın tek sorumlusu ilan edilmesine Almanya'da yoğun tepkilerin gösterildiği dönemde, bu tezi destekler nitelikte görüş bildiren nadir Alman subaylarından biri olmuştur.

Almanya'nın Türkiye Politikası: Kiesling'e göre, Birinci Dünya Savaşı, Almanya'nın dünyanın büyük bölümüyle bağını koparmasına neden olmuştur. Alman diplomasisi, Almanya'nın etkisine açık olan birkaç Avrupa ülkesiyle olan ilişkilerinde daha ziyade savunma pozisyonunda kalmıştır. Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde ise biraz daha serbest şekilde hareket edebilmiştir. Almanya savaş sırasında, Türkiye'nin zengin doğal kaynaklarından askerî amaçlar doğrultusunda yararlanmak için bunları kullanılabilir duruma getirmek ve Osmanlı topraklarına ekonomik olarak yerleşmenin ön hazırlıklarını yapmak için çalışmıştır. Bir diğer önemli hedefi ise, Türkiye, İran ve Afganistan arasında üçlü ittifak kurulmasını sağlayarak İran ve Afganistan'ın Merkezi Devletler safında yer almasını sağlamak olmuştur. Almanya'yı, Önsasya'yı, Alman ekonomisi için “geleceğin ülkesi” olarak görme ve cihat gibi fantezilere kapılarak Osmanlı ülkesi ve halkını gerçek anlamda tanımaksızın ve tutarlı bir siyasi stratejiye sahip olmaksızın Osmanlı İmparatorluğu'na devasa miktarlarda mali kaynak aktarmakla itham eden Kiesling, Almanya'nın Türkiye politikasının, izlediği dünya politikasının küçük çaplı bir kopyası olduğunu, sahip olduğu güç ve imkânları aşırı abartılı görme ve her türlü uzlaşmaya karşı çıkma temeline dayalı olan bu politikanın, daha başlangıçta başarısızlığa mahkum olduğunu belirtmiştir⁴³.

Türk-Alman Anlaşmazlıkları: Kiesling, Türkiye'nin savaşa Almanya'nın müttefiki olarak dahil olmasının nedeninin Almanya'ya duyulan sempatiden

⁴² Kiesling, *Mit Feldmarschall*, s. 63-66; Kiesling, *Soldat*, s. 180f.

⁴³ Kiesling, *Mit Feldmarschall*, s. 67ff.; Kiesling, *Soldat*, s. 182f.

değil, somut siyasi nedenlerden kaynaklandığını belirtmiştir. Buna göre, İtilaf Devletleri'nin savaş sırasındaki hedefinin Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılması olduğunu ve mevcut durumda tarafsız kalınamayacağını idrak eden Jöntürk yönetimi, Osmanlı'nın sahip olduğu ekonomi bölgesinin ayakta kalmasını isteyen Merkezi Devletler ile ittifak kurmak zorunda kalmıştır. Türkiye bu ittifakı, savaşın Merkezi Devletlerin zaferiyle sonuçlanmasından sonra Almanya'nın sömürgesi olmak için kurmamıştır. Bu nedenle, Almanya'nın bölgede ekonomik olarak yerleşme yönündeki her türlü girişimini büyük bir şüpheyile karşılamıştır, zira tarih bu ülkeye ekonomik yerleşmenin siyasi etki sahibi olmayı izlediğini öğrenmesi için yeterli ölçüde ders vermiştir. Önde gelen Türk devlet adamları, denizasıırı sömürgeler edinmekte geç kalan Almanya'nın, zafer kazanması durumunda bunu telafi etmek için Türkiye'yi sömürgeleştirecek olmasından şüphe duymuştur. Türk yetkililerin Alman kurumlarının Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri karşısında duydukları şüphe, savaş uzadıkça daha da artmış, Türkiye'nin ekonomik imkânlarının askerî amaçlar doğrultusunda kullanılmasına karşı gizli bir direnç ortaya çıkmış, bunun sonucunda örneğin Çukurova pamuğu Almanya'ya sevk edilemeden Pozantı tren istasyonunda yağmur altında çürümeye terk edilmiş, Almanya'nın acilen ihtiyaç duyduğu bakır madeni gibi yeraltı kaynaklarının ise çok az kısmı kullanılabilir duruma getirilebilmiştir⁴⁴.

Almanya'nın İran ve Afganistan politikası: Kiesling, Almanya'nın İran ve Afganistan politikasının da Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasıyla uyuşmadığını, Alman tarafı bölgede ortak hareket edilmesi için ortak bir siyasi temel oluşturmadığı için Türk diplomatları ve subayları ile Almanlar arasında kaçınılmaz olarak çok büyük anlaşmazlıkların yaşandığını, karşılıklı güvensizliğin daha da arttığını ve Türk tarafının bu politikalara karşı da gizli ve pasif bir direniş gösterdiğini, iki müttefik arasındaki güçlü çıkar çatışmasının Brest Litovsk Barış Antlaşması'ndan sonra silahlı çatışma aşamasına kadar geldiğini belirtmiştir. Kiesling, savaş sırasında Alman Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmayı ile İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği ve Alman askerî makamları arasında da Türkiye politikası konusunda görüş ayrılıkları yaşandığına dikkat çekmiştir⁴⁵. Almanya'nın Türkiye ve İran politikalarını açıkça eleştiren Binbaşı Kiesling, Tahran Başkonsolosu Vassel tarafından "Türk dostu olmak ve Almanya'nın İran misyonunu Türkleştirme eği-

⁴⁴ Kiesling, *Mit Feldmarschall*, s.70f.

⁴⁵ Kiesling, *Mit Feldmarschall*, s.78ff.

limi içinde bulunmakla” itham edilmiş, hatta Albay Bopp tarafından “itaatsizlik” nedeniyle askerî mahkeme önüne çıkarılmak istenmiştir⁴⁶.

Osmanlı Devleti’nin Irak’taki Hakimiyeti: Kiesling’e göre, Osmanlı Devleti savaş öncesinde Irak’ta gerçek anlamda bir hakimiyet kuramamıştır. Hakimiyeti yalnızca siyasi ve askerî memur kadrosu bulundurduğu büyük şehirlerle sınırlı kalmıştır. Irak Ordusu Komutanı Albay Nurettin Bey’in cephedeki görevden alınmasını sağlayan Goltz’un, onun Irak Valisi olarak görev yapmaya devam etmesine izin vermesi ise, büyük bir hata olmuştur. Nurettin Bey Vali olarak görev yaptığı sırada, halka karşı büyük şiddet uygulamış, bunu yaparken de Arapların İngilizlerle temas kurma kanallarını kapatamamıştır. Goltz, Bağdat’a geldiğinde, Irak toplumunun neredeyse tamamı İngiliz yanlısı olmuştu ve İngiltere Ordusu tarafından kurtarılmayı beklemekteydi. Türklerin yanında yalnızca az sayıdaki Bedevi aşireti yer alıyordu. Savaş, Müslüman halkların birbiriyle kaynaşmasını sağlamamıştı. Cihat ilan edilmesi talihsiz bir düşünceydi ve bunun halk üzerinde hiçbir etkisi olmamıştı. Türkiye, Bedevi aşiretlerinden vergi talep etmediği ve onların serbestçe hareket etmelerine izin verdiği için bu aşiretlerin sadakatini kazanmıştır⁴⁷.

Lojistik sorunlar: Ordu, Irak cephesiyle Anadolu ve İstanbul arasında tam olarak işleyen bir demiryolu bağlantısı kurulamadığı için beslenme ihtiyacını bulunduğu bölgedeki piyasadan karşılamak zorundaydı. Yerli halkı İngilizlerin kucağına itmemek için, ihtiyaç duyduğu gıda maddesini savaş şartlarında el koyma yoluyla değil, makul fiyatlar karşılığında satın alarak temin etmek ve bu nedenle yerli halka iyi muamele uygulamak zorundaydı⁴⁸.

Salgın hastalıklar: Kiesling, Asya cephelerinde yalnızca düşmana karşı değil, orada Avrupa cephelerine kıyasla çok daha sık şekilde ortaya çıkan ve daha geniş alana yayılan salgın hastalıklara karşı da savaştıklarını, Bağdat’ta en fazla canı tifüs hastalığının aldığını ve 1917’de Filistin Cephesi’nde kolera salgını nedeniyle çok ciddi sorunlar yaşadıklarını vurguladıktan sonra başından geçen dramatik bir olayı şu ifadelerle aktarmıştır:

“Kolera 54. Tümen’de ortaya çıktığında, Sina Cephesi’ndeki her rüt-beden sıhhiye subayını kurmay çadırımda topladım. Bana, hastalıkla nasıl

⁴⁶ Gehrke, *Persien, Band 1.I*, s. 244f.

⁴⁷ Kiesling, *Soldat*, s. 214f.

⁴⁸ Kiesling, *Mit Feldmarschall*, s. 92f.

mücadele edileceğine ilişkin çok iyi tavsiyelerde bulundular. Ancak, bunun için gerekli olan malzemeyi nasıl temin edeceğimiz sorusuna cevap veremediler. Her gün cepheye ulaştırılan birkaç kilo kireçle, çok fazla şey yapmak mümkün değildi. Bunun üzerine, Ortaçağ'da salgın hastalıklara karşı uygulanan yönteme başvurdum. Hastaların bulunduğu çadırları dikenli tellerle diğerlerinden tecrit ettim. Hastalananları ve hastalandığından şüphe edilenleri derhal o çadırlara gönderdim. Orada kalanlar ya öldü, ya iyileşti. Salgın, dört hafta içinde 40 kişinin hayatına mal olarak ortadan kalktı⁴⁹.”

⁴⁹ Kiesling, **Soldat**, s.305.

KAYNAKÇA

- Acun, Fatma, “*Tarihîte Objektiflik Tartışması*”, **Muhafazakar Düşünce**, Kış 2006 (7), s. 109-125.
- Auswärtiges Amt-Historischer Dienst (Hrsg.), **Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 1 A-F**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2000.
- Auswärtiges Amt-Historischer Dienst (Hrsg.), **Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 2 G-K**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2005.
- Auswärtiges Amt-Historischer Dienst (Hrsg.), **Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 3 L-R**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2008.
- Auswärtiges Amt-Historischer Dienst (Hrsg.), **Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 4 S**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2012.
- Auswärtiges Amt-Historischer Dienst (Hrsg.), **Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 5 T-Z, Nachträge**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2014.
- Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung**: 01.05.1916 (Abend-Ausgabe).
- Bragulla, Maren, **Die Nachrichtenstelle für den Orient. Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg**, VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken 2007.
- Çiftçi, Erhan (Hazırlayan), **Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- Gehrke, Ulrich, **Persien in der deutschen Orientpolitik während des Ersten Weltkrieges, Band 1 (I und II)**, W. Kohlhammer, Stuttgart 1960.
- Gleich, Gerold von, **Vom Balkan nach Bagdad: Militärisch-politische Erinnerungen an den Orient**, A. Scherl, Berlin 1921.
- Gröttrup, Hendrik, **Wilhelm Wassmuss. Der deutsche Lawrance**, Metropol Verlag, Berlin 2013.
- Hanisch, Marc, “*Max Freiherr von Oppenheim und die Revolutionierung der islamischen Welt als anti-imperiale Befreiung von oben*”, Wilfried Loth und Marc Hanisch (Hrsg.), **Erster Weltkrieg und Dschihad. Die Deutschen und die Revolutionierung des Orients**, s. 14-38, Oldenbourg Verlag, München 2014.
- Henting, Werner Otto von, **Von Kabul nach Schanghai. Bericht über die Afghanistan-Mission 1915/16 und die Rückkehr über das Dach der Welt und durch die Wüsten Chinas**, Libelle Verlag, Lengwill 2003.

- Henting, Werner Otto von, **Mein Leben – eine Dienstreise**, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1962.
- Herzog, Christoph, **Osmanische Herrschaft und Modernisierung im Irak. Die Provinz Bagdad, 1817-1917**, University of Bamberg Press, Bamberg 2012.
- Jaschinski, Klaus, “*Des Kaisers Reise in den Vordenen Orient 1898, ihr historischer Platz und ihre Dimensionen*”, Klaus Jaschinski/Julius Waldschmidt (Hrsg.): **Des Kaisers Reise in den Orient 1898**, Berlin 2002, s. 17-36.
- Karacagil, Ö. Kürşad, “*I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İran’la İttifak Kurma Arayışları*”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Güz 2014 (36), s. 95-116.
- Keleşyılmaz, Vahdet, “*I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Afganistan’a Yönelik Girişimleri*”, **38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007 – Ankara/Türkiye: Bildiriler: Tarih ve Medeniyet Tarihi. IV. Cilt**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 1831-1853.
- Kiesling, Hans von, **Damaskus: Altes und Neues aus Syrien**, Dieterich’sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1919.
- Kiesling, Hans von, **Rund um den Libanon: Friedliche Wanderungen während des Weltkrieges**, Dieterich’sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1920.
- Kiesling, Hans von, **Vorderasien-Rußland-Südamerika: Deutsche Auswanderungsgebiete der Zukunft**, Dieterich’sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1920.
- Kiesling, Hans von, **Orientfahrten zwischen Ägeis und Zagros: Erlebtes u. Erschautes aus schwerer Zeit**, Dieterich’sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1921.
- Kiesling, Hans von, **Mit Feldmarschall von der Goltz Pascha in Mesopotamien und Persien**, Dieterich’sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1922.
- Kiesling, Hans von, **Soldat in drei Erdteilen**, Grethlein, Leipzig 1935.
- Kon, Kadir, **Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İslam Stratejisi**, Küre Yayınları, İstanbul 2013.
- Krethlow, Carl Alexander, **Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz Pascha. Eine Biographie**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2012.
- Kurtcepe, İsrail/Mustafa Balcıoğlu, “*Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik bir Türk-Alman Projesi –Rauf Bey Müfrezesi*”, **Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM)**, 1992 (3), s. 9-28.
- Lemke, Bernd, “*Globaler Krieg: Die Aufstands- und Eroberungspläne des Colmar von der Goltz für den Mittleren Osten und Indien*”, Wilfried Loth und Marc Hanisch (Hrsg.), **Erster Weltkrieg und Dschihad. Die Deutschen und die Revolutionierung des Orients**, s. 39-60, Oldenbourg Verlag, München 2014.

- Lemke, Bernd, **Der Irak und Arabien aus der Sicht deutscher Kriegsteilnehmer und Orientreisender 1918 bis 1945**, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main 2012.
- Metin, Barış, **Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri**, Berkan Yayınevi, Ankara 2012.
- Niedermayer, Oskar von, **Unter der Glutsonne Irans: Kriegserlebnisse der deutschen Expedition nach Persien und Afghanistan**, Einhornverlag, Dachau bei München ca. 1925.
- Sarısaman, Sadık, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Faaliyetleri" **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)**, 1996 (7), s. 209-217
- Sarısaman, Sadık, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 1995 (16), s. 501-513.
- Schwanitz, Wolfgang G., "Max von Oppenheim und der Heilige Krieg. Zwei Denkschriften zur Revolutionierung islamischer Gebiete 1914 und 1940", **Sozial.Geschichte**, 19 (2004) 3, s. 28-59.
- Seidt, Hans Ulrich, **Berlin, Kabul, Moskau. Oskar Ritter von Niedermayer und Deutschland's Geopolitik**, Universitas, München 2002.
- Taş, Necati Fahri, **Nurettin Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.
- Unger, Michael, **Die bayerischen Militärbeziehungen zur Türkei vor und im Ersten Weltkrieg**, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main 2003.
- Vassel, Klaus (Hrsg.), **Philipp Vassel. Generalkonsul (1873-1951)**, Selbstverlag, Aachen 1977.
- Veltzke, Veit (Hrsg.), **Playing Lawrence on the other Side. Die Expedition Klein und das deutsch-osmanische Bündnis im Ersten Weltkrieg. Ausstellung, Preußen-Museum NRW, Wesel, 26.10.2014-25.01.2015**, Nicolai Verlag, Berlin 2014.
- Veltzke, Veit, **Unter Wüstensöhnen. Die deutsche Expedition Klein im Ersten Weltkrieg**, Nicolai Verlag, Berlin 2014.

PLAN VE KROKİLERLE KUTÜ'L-AMÂRE ZAFERİ

LEVENT ÜNAL*

Özet

Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesi, Osmanlı Devleti tarafından tali bir cephe olarak görülerek harbin başında zayıf kuvvetlerle tutulmaya çalışılmıştır. İngilizlerin Basra'dan çıkarma yaparak ilerlemesi karşısında Irak ordusu parça parça takviye edilmiştir. Bunun sonucunda Bağdat'ın 30 kilometre güneyine kadar ilermiş olan bir İngiliz Hint Tümeni önce Selmanpak'ta durdurulmuş, sonra çekilmeye mecbur edilmiştir. Çekilen İngiliz kuvvetlerinin ardından Türk ordusu takip harekâtına başlayınca General Townshend, tümeni ile birlikte kendini Selmanpak'ın 150 kilometre güneyindeki Kutü'l-Amâre kasabasına zor atmıştır.

Yarımada karakterine sahip Dicle Nehrinin devre oluşturduğu bu sıkışık bölgeye girerken General Townshend, önceden buraya depolanan 2-3 aylık erzak ve mühimmatla diğer İngiliz kuvvetlerince kurtarılincaya kadar dayanabileceğini düşünmüştür. Gerçekten de General Townshend 4,5 ay süresince Türk muhasarasına (kuşatmasına) direnmiştir. Türk kuvvetleri Kutü'l-Amâre'yi çepeçevre kuşattıktan sonra taarruzla İngiliz Tümenini ele geçirmeyi denese de ağır zayıat verince Albay Nurettin Bey kuşatma ile netice almayı kararlaştırmıştır. Bu kapsamda bir kolordu ile kuşatmayı sürdürürken kendisi de diğer kolordu ile, yardıma gelecek İngiliz kuvvetlerini karşılamak üzere Kutü'l-Amâre'nin yaklaşık 50 kilometre doğusunda Şeyh Sait'te savunma mevziine girmiştir. İngilizler kuşatılan tümeni kurtarmak için Dicle Kolordusu'nu teşkil ederek 1915 yılı Aralık ayı başından itibaren taarruza başlamışlardır. Bu dönemde Albay Nurettin Bey, Irak Genel Komutanlığı görevini Albay Halil Bey'e devretmiştir.

İngilizler dört ay süresince kuvvet çoğunluğu ile kimi zaman Dicle'nin kuzeyinden, kimi zaman güneyinden aralıksız bir çok kez taarruz etse de sonun-

* Dr. Kur. Alb., Askerî Bilimler Bölüm Başkanı, KHO, lunal@kho.edu.tr

da ancak Kutü'l-Amâre'nin 20 kilometre doğusundaki Sinaiyat mevziine kadar yaklaşabilmiştir. Karadan ulaşamayacaklarını anlayınca son çare olarak İngiliz Tümenine havadan ve nehirден erzak ulaştırmaya çalışmışlardır. Bu girişimlerin de başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, artık kurtarılma ümidini tümüyle yitiren ve açlıktan kırılma noktasına gelen General Townshend, tümeni ile birlikte kayıtsız şartsız teslim olmuştur.

Bu zafer sonrası İngilizlerin uzun süre harekete geçmeyeceğini değerlendiren Türk Başkomutanlığı, İran'da baş gösteren Rus tehdidine karşı, Irak'taki mevcut iki kolordudan birini İran Cephesi'ne sevk etmiştir. Bu durumda, altı ay süresince Irak'taki kuvvetlerini ordu seviyesine çıkaran İngilizler karşısında zayıf bir Türk kolordusu yetersiz kalmıştır. Buna rağmen 1916 yılı sonlarında başlayan İngiliz taarruzlarına bu kolordu 2,5 ay süresince başarıyla direnmiştir. Ancak 25 Şubat 1917'den başlayarak 30 Ekim 1918'e kadar olan sürede İngilizler, Kerkük'ü ele geçirerek Musul güneyine kadar ilerlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi, Kutü'l-Amâre, Albay Nurettin, Halil (Kut) Paşa, General Townshend.

KUT AL AMARA VICTORY WITH PLANS AND MAPS

Abstract:

During the First World War, the Iraq Front was seen as a secondary front by the Ottoman Empire and was tried to keep with weak forces at the beginning of the war. Against the British landing and progress from Basra, the Iraqi army was reinforced by pieces. Consequently, a British Indian division which advanced within 30 kilometers south of Baghdad, first stopped in Selmanpak, and then was forced to withdraw. When the Turkish army started their follow-up operation after the withdrawn British forces, General Townshend barely made to the town of Kutü'l Amâre which was 150 kilometers south of Selmanpak with his division and himself.

While General Townshend was entering this congested area with the character of a peninsula and its circuit formed by the Tigris river, he thought that they could withstand with the 2-3 months of supplies and ammunition stored here in advance, until they had been rescued by the other British forces. Indeed, General Townshend resisted the Turkish siege for 4,5 months. When the Turkish forces gave heavy casualties with their attack to seize the British Division after they had surrounded around Kutü'l Amâre, Colonel Nurettin Bey decided to take the result in sieging. In this context, while maintaining the siege with one Corps, with his other corps and himself entered into defensive positions at Şeyh Sait which was about 50 kilometers east of Kutü'l Amâre to meet the British forces coming for help. To save the besieged divisions, the British began their attack from the beginning of December 1915 by establishing the Tigris Corps. In this period, Colonel Nurettin Bey transferred the task of the Iraqi General Command to Colonel Halil Bey.

During four months, even though the British had been attacking continuously from both north and south of the Tigris, in the end they were only able to advance to the positions of Sinaiyat which was 20 kilometers east of Kutü'l Amâre. When they realized they could not reach to the land, as a last resort, the British Infantry Division tried to transport supplies from the air and the river.

Upon conclusion of these initiatives resulted in failure, General Townshend and his division who completely lost their hopes of recovery and came to a breaking point from starving, surrendered unconditionally.

After this victory, the Turkish Commander in Chief evaluated that the British wouldn't act for a long time, and dispatched one of the two existing corps in Iraq to Iran Front against the Russian threat unfolding in Iran. In this case, for six months, a weak Turkish corps had remained insufficient against the British that brought its forces in Iraq up to the military level. Nevertheless, this Turkish corps had successfully resisted during 2,5 months against the British attacks which had started near the end of the year 1916. However, during the period from February 25, 1917 up to October 30, 1918, the British had conquered Kirkuk and progressed to the south Musul.

Key Words: The Mesopotamian Campaign in the First World War, Kut'ül Ammare, Colonel Nurettin, Halil (Kut) Pasha, General Townshend.

Giriş

Irak bölgesi 1639'da Osmanlı yönetimine girmiştir. Osmanlı idaresinde Irak; Bağdat, Musul ve Basra vilayetlerine ayrılmıştır. Bölgenin o dönem nüfusu tahmini 2,5 milyon civarındaydı. Halkın %60 Arap, %16 Kürt, %10 Türk ve %10 diğer azınlıklardan oluşuyordu¹.

Birinci Dünya Harbi başlarken seferberlik öncesi Irak'ta, karargâhı Bağdat'ta bulunan 4'ncü Ordu Müfetteşliği bulunuyordu². Seferberliğin ilanını müteakip 4'ncü Ordu karargâhı Şam'a nakledildi. Böylece Irak harekât alanı yetersiz kuvvetlerle zayıf kaldı. Osmanlı Genelkurmayı Irak'ta ciddi bir tehdit beklemediğini için bölgedeki kuvvetleri başka cephelere tertip etmişti. Eğer kuvvet ihtiyacı hasıl olursa, cihad ilanı ile Müslüman dayanışması oluşturacağından Mezopotamya topraklarının bu dayanışma ile korunabileceğini düşünülmüştü. Oysa Irak bölgesinin hareketleneceği, Osmanlı Devleti henüz savaşa girmeden bir ay önce belli olmuştu. İngilizlerin Basra Körfezi'nde Bahreyn Adası'na getirdiği bir tümeni Irak Cephesi için hazır tutuluyordu. Nitekim İngilizler savaş ilan etmeden iki gün önce harekete geçerek Fav ve Muammara'ya birer küçük müfreze çıkarttı. Savaş ilanı ile birlikte de 16'ncı Tugayı çıkararak Irak harekâtını başlattılar.

Savaşın başından sonuna dört yıl süren Irak Cephesi'ndeki muharebelerde Türk kuvvetleri, Selmanpak muharebesi hariç (bu muharebede kuvvetler nispeten denkti), hep kendisinden üstün İngiliz kuvvetleri ile çatışmak zorunda kaldı. Geri bölgedeki emniyet kuvvetleri ve muharebe hizmet destek birlikleri dikkate alındığında bire 10-20 güçlü bir kuvvete karşı mücadele etti. Buna rağmen yine de savaşın sonuna kadar direnmeye çalıştılar. Irak Cephesi'nde savaş süresince, 1915 yılı sonlarındaki Selmanpak Muharebesi ile 1917 yılı Şubat ayı sonuna kadar olan sürede Türk ordusu tarihe geçen eşsiz bir kahramanlık sergiledi. Bu süreçte elde edilen Kutü'l-Amâre Zaferi, İngilizlerin tüm geçmişinde en acı veren yenilgilerden biri olarak tarihe geçti.

¹ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.12.

² Birinci Dünya Harbinde TürkHarbi, I. Cilt, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1970, s.165.

Coğrafi Durum

Irak'ın hayat damarları Türkiye'den doğarak güneydoğu istikametinde akan Dicle ve Fırat nehirleridir. Kurna'da birleşen Dicle ve Fırat nehirleri "Şattülarap" adı ile Basra Körfezi'ne dökülür. Dicle nehrinin doğu ve kuzeydoğusu dağlık, Fırat nehrinin batısı çöldür³.

Bağdat'ın kuzeyinde düzlüğün daralmasıyla birbirine yaklaşan iki nehir daha sonra yeniden uzaklaşmaya başlar. Bundan sonra dolambaçlı bir seyir izleyen Dicle ve Fırat vadisi güneye doğru genişleyerek çeşitli kollar ve çevrelerinde göl ve bataklıklar oluşturur.

Irak'ın iklimi genel olarak çok sıcak kurak çöl iklimi özelliğini taşımaktadır. Yaz aylarında hüküm süren dayanılması güç şiddetli sıcaklar ve kuraklık askerî harekâta önemli ölçüde engel olur. Askerî hareket için en uygun devre Ekim-Haziran ayları arasındır⁴.

Tarafların Kuvvet Durumu

Osmanlı Ordusu

Seferberlik ilanı öncesinde Irak'ta 4'üncü Ordu Müfettişliğine bağlı ve her biri ikişer tümenli 12 ve 13'ncü Kolordular vardı. Musul'da konuşlu 12'nci Kolordu 35 ve 36'ncı Tümenlerden, Bağdat'ta konuşlu 13'üncü Kolordu 37 ve 38'nci Tümenlerden kurulmuştu⁵. Birliklerin kadro erleri büyük çoğunlukla Araplardan ibaret, toplar eski model ve makineli tüfek çok azdı. Dolayısıyla Osmanlı ordusu içinde nispeten daha zayıf birliklerdi⁶. Mezopotamya stratejik olarak geri bölge kabul ediliyordu. Barış zamanında bile bölgeye ikmal maddeleri güçlüklerle getirilebiliyordu⁷.

³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, I. Cilt, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1970, s. 140.

⁴ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-Irak Cephesi 1914-1918, Cilt III, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, s.31-32.

⁵ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-Irak Cephesi 1914-1918, Cilt III, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, s.31-32.

⁶ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.12-13.

⁷ Edward J.ERICKSON, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu-Çanakkale, Kutü'l-Amâre ve Filistin Cephesi, Çeviren: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s.145-148.

Seferberlik sonrası yığınak planına göre Musul'daki 12'nci Kolordunun İstanbul'a, Bağdat'taki 13'üncü kolordunun Doğu Cephesindeki 3'üncü Ordu emine hareket etmesi emredildi. 4'üncü Ordu Müfettişliği'nin yerine Bağdat'ta Irak ve Havalisi Komutanlığı (Irak Genel Komutanlığı) teşkil edildi. Komutanlığına da Cevat Paşa atandı. Aynı zamanda Bağdat Valisi de olan Irak ve Havalisi Komutanı Cevat Paşa'nın savaşa girerken emrinde; Basra'da konuşlu 38'inci Tümen ile 9 seyyar jandarma taburu, 6 hudut taburu ile nehir filosunda bir gambot, 6 silahlı motor ve 6 nehir vapuru bulunuyordu⁸. Kasım 1914 başlarında Irak Komutanlığının personel ve top mevcudu; 377 subay, 22.939 er ile 24 sahra topu, 9 dağ topu idi⁹.

İngiliz Ordusu

Irak'ın ele geçirilmesi İngiltere için hem petrol bakımından, hem de Hindistan yolunun kontrol altında tutulması bakımından önemli idi¹⁰. 1914 yılının sonbaharında Irak bölgesindeki hareketin sorumluluğu Hindistan Dairesine verildi¹¹. İngiltere Irak'ı ele geçirince savaş sonrası buranın yönetimini Hindistan'a bağlamayı planlıyordu. Bu nedenle Irak harekâtı süresince Arapları silahlandırmaktan kaçındı. Kendilerine bağımsızlık verilmeyeceğini anladıklarında Arapların bu silahları kendilerine karşı kullanabileceklerinden endişe ediyordu. Dolayısıyla İngiltere Irak harekâtını İngiliz ve Hint birliklerinden oluşan kuvvetler ile yapmak zorunda kaldı¹².

Irak'a sevk edilen ilk İngiliz Hint Tümeni aslında Avrupa'ya harekete hazırlanıyordu. Irak'taki menfaatlerini dikkate alarak İngilizler sonradan bu tümenin Irak'a kaydırılmasına karar verdiler. İngiliz ordusu Irak harekâtına 16'ncı Piyade Tugayı ile başladı. 16'ncı Tugayı 6'ncı Tümenin diğer birlikleri takip etti. 1915 yılı baharında Irak Cephesi'ndeki İngiliz birlikleri kolordu seviyesine (2 tümen ve 1 süvari tugayı) ulaştı.

⁸ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.14.

⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-Irak Cephesi 1914-1918, Cilt III, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, s.44-45.

¹⁰ Cezmi Eraslan, "Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Hakkı- Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, Sy: 35, İstanbul 1994, s. 224.

¹¹ Edward J. ERICKSON, Size Ölmeyi Emrediyorum, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.105.

¹² Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılap Tarihi, C. III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s. 88.

Irak Cephesi Harekatının Safhaları

Irak Cephesi'nde muharebeler başlıca üç safhada gerçekleşmiştir:

Birinci Safha; İngilizlerin çıkarma yaparak ileri harekâta başlaması,

İkinci Safha; Bağdat istikametinde ileri harekâta devam eden İngiliz ordusunun durdurulması, takip edilerek kuşatılması ve esir alınması,

Üçüncü Safha; Kuvvetlerini takviye eden İngilizlerin yeniden ileri harekâta başlaması.

Birinci Safha

Bu safhanın başlangıcında, 16 Ekim 1914'de Hindistan'dan hareket eden İngiliz 6'ncı Hint Tümeni (4500 İngiliz ve 16.000 Hintli) 23 Ekim'de Bahreyn adasına ulaşarak harp başlayıncaya kadar burada kaldı¹³. İngiltere'nin 5 Kasım 1914'de Osmanlı Devletine savaş ilanını müteakip 16'ncı Tugayın ilk kademesi Fav'a çıkarak köprübaşını oluşturdu. Çıkarma bölgesini zayıf bir hudut taburu savunuyordu. Donanmanın ateş desteği ile çıkan birliklere karşı hudut taburu varlık gösteremedi. 7 Kasım'da Fav'da bir bölük bırakılarak 16'nci Tugay Şattülarap neh-rinden Saniye mevkiine nakledildi. Tugay savunmasız bu sahile 8-10 Kasım gün-leri çıktı¹⁴. Bu esnada 38'nci Tümenin bir alayı Basra güneyinde savunma mevzi hazırlıyordu. 13 Kasım'da İngiliz 6'nci Hint Tümeninin 18'inci Tugayı ve topçu birlikleri de Saniye'ye çıkmaya başladı.

15 Kasım'da Seyhan Muharebesinde İngilizler iki misli üstün kuvvetle Saniye'deki Türk mevziini soldan kuşatarak taarruzla geri attı. Saniye'den çekilen Osmanlı kuvvetleri sekiz kilometre kuzeyde Kütüzzeyn'de savunma mevziine gir-di. 17 Kasım'da İngilizler Kütüzzeyn'e taarruz etti. Taarruzun başında 700 kadar aşiret askerlerinin dağılmasından sonra akşama doğru kalan 1000 kadar nizami Türk kuvveti de çekildi. 500 kadar şehit verilmişti.

Bu muharebeler sonrası 38'nci Tümen Komutanı'nın elinde bir İngiliz tüme-nine karşı Basra şehrini savunacak kuvvet kalmamıştı. Bu durumda 38'nci Tümen Basra'yı boşaltarak Kurna'ya doğru çekildi. 23 Kasım günü İngilizler Basra'ya gir-di. 38'nci Tümen bir kısım kuvvetleri ile Fırat nehri üzerinde Nasiriye'de tertiple-

¹³ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. IX, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 486.

¹⁴ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.16.

nirken, 1500 kadar mevcutla da Kurna'da savunma mevziine girmişti. 4 Aralık günü Kurna mevziine İngiliz taarruzu başladı. İngilizler Kurna'daki Türk birliklerini güneyden tespit ederken, Dicle'nin kuzeyinden kuşatmayla bölgeyi ele geçirmeye çalışıyordu. İngilizlerin Kurna kuşatmasına Muhammara aşireti de katıldı¹⁵. 8 Aralık günü 18'nci İngiliz Tugayının iki taburu Kurna'nın kuzeyinde köprü kurarak nehrin batı yakasına geçmeyi başardı. Böylece kuşatma tamamlanmış oldu. 9 Aralık günü Tümen Komutanı Suphi Bey 48 subay, 938 er ile teslim oldu.

Bu dönemde Irak ve Havalisi Komutanlığına Cevat Paşa'nın yerine Süleyman Askeri Bey atandı. Süleyman Askeri Bey yeterli nizami kuvvet olmasa da aşiretlerden faydalanarak Basra'yı kurtaracağını düşünüyordu¹⁶. Bunun için de Arap aşiretlerinden para ile mücahit toplamaya çalıştı¹⁷. Bu sırada 35'inci Tümenin konuşlanma emrini de değiştirilerek Mezopotamya'ya dönme emir verilmişti¹⁸. Kurna muharebesi sonra İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Barret Ammare ve Nasıriye istikametinde ilerlemeye karar verdi¹⁹. 1915 yılı başında Dicle mihverinden harekete geçen İngiliz 6'ncı Hint Tümeni Süleyman Askeri Bey'in sevk idare ettiği Türk kuvvetleri karşısında Rota muharebesinde yenilerek çekilmek zorunda kaldı. Süleyman Askeri Bey bu muharebede iki bacağından yaralandı. Rota muharebesi devam ederken İngilizlerin Fırat vadisinde Allavi'deki Türk kuvvetlerine 6 Ocak günü yaptığı diğer taarruz da başarısız oldu. Rota muharebesi sonrası Süleyman Askeri Bey, aşiret askerleri ile destekli 35'nci ve Mürettep Tümenler ile Şuaybe bölgesindeki İngiliz kuvvetlerine taarruz için hazırlıklara başladı. Türk taarruz hazırlıkları karşısında İngilizler de mevcut kuvvetlerini üç piyade tugayı ve bir süvari alayı ile takviye ettiler. Bu dönemde Irak Komutanlığına, hastalanarak Hindistan'a dönen General Barret'in yerine General Nikson atandı²⁰.

¹⁵ Ali İhsan SABİS, Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi), C. II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s.396.

¹⁶ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.19, 20.

¹⁷ Ali İhsan SABİS, Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi), C. II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s.396.

¹⁸ Edward J. ERICKSON, Size Ölmeyi Emrediyorum, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.105.

¹⁹ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.21-23.

²⁰ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.22.

Nasırye'den hareketle Süleyman Askeri Bey 10/11 Nisan gecesi Şuaybe bölgesindeki İngiliz mevziilerine taarruza geçti²¹. İngilizler yoğun topçu ateşi desteği altında 13 Nisan sabahına kadar dört kez tekrarlanan Türk taarruzlarına karşı mevziilerini başarıyla savundular. Türk taarruzları durdurulduktan sonra, Şuaybe'deki İngilizler önce süvari ile sonra tüm kuvvetleri ile karşı taarruza geçti²². Türk kuvvetleri 14 Nisan'da çekilirken, ağır zayıat aldıklarından İngilizler takibi sürdüremediler. Süleyman Askeri Bey'in büyük bel bağladığı Arap mücahitler muharebenin ikinci günü ortadan kaybolmuştu. Süleyman Askeri Bey yaralı olduğu halde birliklerinin başında katıldığı muharebede yenilgiyi kabullenemediğinden hayatına son verdi²³.

Şuaybe Muharebesi sonrası General Nikson, şartlar takip hareketi için elverişli olmasa da Türk kuvvetlerine mahdut hedefli taarruz etmeye karar verdi²⁴. 12'nci Tümen Fırat vadisine kaydırılırken Dicle vadisinde de 6'ncı Tümen ileri harekât için hazırlıklara başladı. Hindistan Dairesi Dicle vadisindeki harekâta Ammare'ye kadar olması koşuluyla müsaade etmişti²⁵.

Süleyman Askeri Bey'in saldırıları başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da gelişmeler İngilizleri tedirgin etmişti. İngiltere Çanakkale Deniz Savaşı'nda aldığı yenilgi sonrasında Osmanlı Devleti'ne karşı diğer bir yenilgi almak istemediğinden temkinli hareket etmeye çalışıyordu. Çanakkale Deniz Savaşı yenilgisi İngiltere'nin yeterince itibar kaybetmesine neden olmuştu. İngiltere Bağdat'ı ele geçirerek elde edeceği askerî zaferin, yaşadığı itibar kaybını hafifleteceğini düşünüyordu²⁶.

²¹ Durdu Mehmet BURAK, Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri, Babil Yayınları, Ankara, 2004, s.124.

²² Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.13.

²³ Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılap Tarihi, C. III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s. 92.

²⁴ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.26.

²⁵ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.27.

²⁶ Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılap Tarihi, C. III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s. 89-99.

Bu dönemde 6'ncı Tümen Komutanlığına General Townshend²⁷, Irak ve Havalisi Komutanlığına Albay Nurettin Bey getirildi.

Albay Nurettin Bey²⁸ göreve başlarken Dicle ve Kerha gruplarını Ammare'de toplayarak burada kuvvetli bir savunma tesis etmeyi planlıyordu. Kerha Grubu Ammare istikametinde çekilirken, Dicle grubunda 38'nci Tümen çekilmekte

²⁷ General Sir Charles Vere Ferrers Townshend (1861-1924): I. Dünya Savaşı öncesi büyük bir askerî kariyeri vardı. 1895 yılında Chitral'deki (Pakistan'daki İngiliz Garnizonu) başarılı komutanlığıyla ünlenmiştir. Mısır, Sudan ve Hindistan'daki İngiliz birliklerinde görev yaptı. 1914 yılı Nisan ayında Mezopotamya'daki 6. Hint Tümeni komutanlığına atanmıştır. 1915 yılından itibaren Basra'dan kuzeye doğru harekete geçen İngiliz Ordusu'nun komutanı olarak bulundu. 29 Nisan 1916'da Halil Paşa komutasındaki Türk Ordusu'na Kutü'l-Amâre'de bütün birlikleriyle beraber esir düştü. 1916-1918 tarihlerinde Bursa ve İstanbul Büyükkadada'da zorunlu ikamete tabi tutuldu. 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla serbest bırakıldı. 1920'de Ordudan emekli olup Avam Kamarasında parlamenter olarak görev aldı. Büyük Taarruz öncesi Anadolu'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve Türklerle olan derin saygı ve sevgisini ifade etmiştir. 18 Mayıs 1924'de 63 yaşında ölmüştür. Kutü'l-Amâre müdafii Townshend öldü başlığıyla ölümü duyurulmuştur. İngiltere Norfolk'ta defnedilmiş mezar taşına "*Kut'lu Townshend...*" yazılmıştır. Charles Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007. Edward J. Erickson, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Amâre ve Filistin Cephesi, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s. 123-124. Tarık Saygı, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Paraf Yay., İstanbul 2011, s. 253-254, 261-266;

²⁸ Albay Nurettin Bey (Sakallı Nurettin Paşa): Asıl adı Nurettin İbrahim (Konyar), 1873 yılında Bursa'da doğmuştur. Müşir İbrahim Paşa'nın oğludur. 1890 yılında girdiği Harbiye Mektebinden 1893 yılında mezun olmuş, 1895'de Erkân-ı Harbiye Mektebini bitirmiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Harbine Müşir Ethem Paşa'nın yaveri olarak katılmıştır. Hassa Ordusunda, Üçüncü Orduda kurmay subay olarak görev yapmış, Makedonya'da çetecilerle savaşmıştır. Babasının karşı çıkmasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi, 1909'daki tasfiye sırasında rütbesi Albaylıktan Binbaşılığa indirildi. 1911'de Yemen'de asilerle mücadele eden birliklerini başında bulundu, 1913'de Balkan Harbinin son aşamasına katıldı. 14 Nisan 1915'de Irak ve Havalisi Genel Komutanı olarak atandı. Haziran'da komutanlığı devraldı. Aynı zamanda Basra ve Bağdat valiliği de ilave edildi. 22-23 Kasım 1915'de Selmanpak'ta General Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetini yendi. 20 Ocak 1916'da yerine Halil Paşa atandı. Nurettin Bey, 9. Kolordu Komutanı ve III. Ordu Komutan vekilliğine getirildi. 1918'de mirliva (tuğgeneral) oldu. Mütareke döneminde İzmir'de vali ve 17. Kolordu komutanı idi. Kurtuluş Savaşında Merkez Ordusu komutanı idi. Büyük Taarruzda I.Ordu Komutanı olarak harekate katıldı ve ferikliğe (korgeneral) terfi etti. 1923'te Yüksek Askerî Şura üyesi oldu. 1925'de askerlikten istifa edip milletvekili olarak mecliste göreve devam etti. 18 Şubat 1932'de İstanbul Kadıköy'deki evinde vefat etti. Bk., Genelmurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Ankara 1972, s.31-33. Necati Fahri Taş, Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler, Nehir Yay., İstanbul 1997.

gecikti²⁹. 31 Mayıs 1915’de yoğun topçu ateşi desteği ile başlayan 6’ncı Tümenin taarruzunda ileri mevzideki Türk kuvvetleri kolayca imha veya esir oldu. Müteakip iki aylık sürede Türk kuvvetleri çekilmeye çalışırken, İngiliz 6’ncı Tümeni de çekilen kuvvetlere karşı mahdut hedefli taarruzları sürdürdü. Albay Nurettin Bey kalan kuvvetlerle Kutülammare’ye çekildi. Böylece İngilizler zorlanmadan 3 Haziran’da Ammare’ye kadar ilerledi³⁰. Dicle ve Fırat boyunca kuzeye doğru ilerleyen İngiliz birlikleri yer yer başarı kazanarak Türk kuvvetlerini daha kuzeye çekilmeye zorladı³¹. Dicle vadisinde ilk hareketle Ammare’ye ulaşan İngiliz Kolordu Komutanı ikinci bir hareketle Kutü’l-Amâre’yi zapt etmeyi düşünüyordu. Taarruz için takviye edilen 6’ncı Tümen 25 Eylül 1915’de Kut istikametinde Sıniyat’a kadar ilerledi³². İngilizlerin Dicle vadisinde bu ikinci ileri harekâtı öncesi Albay Nurettin Bey ağır zayıtla lağv aşamasına gelen 35 ve 38’nci Tümenleri yeniden oluşturmaya muvaffak oldu, yeni bir süvari tugayı teşkil etti. Bu suretle Kutü’l-Amâre’de 6000 mevcutlu bir kuvvet meydana geldi. Ayrıca takviye için Halep’ten 45’nci Tümen yola çıkmış, Doğu cephesinden 51 ve 52’nci Tümenler de intikal için hazırlık yapıyordu³³.

Townshend 27 Eylül gecesi Türk mevziilerini sıklet merkezi ile kuzeyden kuşatmaya çalıştı. İngiliz taarruzu güçlkle gelişti. Nurettin Bey temas hattındaki bazı kuvvetlerden zamanında ihtiyat teşkil ederek özellikle İngiliz kuşatma taarruzuna karşı tıkama mevziileri tesis etti. Bir gün aralıksız süren İngiliz taarruzları durdurulsa da elde kullanılacak ihtiyat kalmadığından Nurettin Bey 28 Eylül gecesi çekilmeye karar verdi. Selmanpak’a kadar çekilme muntazam gerçekleşti.

Bu Irak Cephesi’nde bozguna uğramadan yapılan ilk düzenli geri çekilme hareketi oldu. Yorgun ve bitkin durumdaki İngiliz 6’ncı Hint Tümeni çekilen Türk kuvvetlerini takip edemedi. Başkomutan Vekili Enver Paşa telgrafla Selmanpak istikametindeki bu çekilme hareketini uygun bulmadığını Nurettin Bey’e bildir-

²⁹ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.27.

³⁰ Durdu Mehmet BURAK, Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri, Babil Yayınları, Ankara, 2004, s.125.

³¹ Orhan Avcı, Irak’ta Türk Ordusu 1914-1918, Vadi Yay., Ankara 2004, s. 20-21.

³² Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.30-32.

³³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-Irak Cephesi 1914-1918, Cilt III, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, s.363.

di³⁴. Kutü'l-Amâre'den Bağdat'a gelen Irak Genel Komutanı, bir taraftan kuvvetlerini tensik ve takviye ederken diğer taraftan evvelce hazırlanan Selmanpak mevziinin tahkimine başladı³⁵.

Selmanpak Türklerin Bağdat yolundaki son savunma noktası idi³⁶. Selmanpak muharebesi kadar Irak Genel Komutanının emrinde 36 bin kişilik bir kuvvet oluştu. Bunlar 35, 38, 45 ve 51'nci tümenlerle, bir süvari tugayı ile iki aşiret (atlı) tugayı idi. Townshend Türkleri kovalamaktaki avantajını kaybetmesinden sonra yardım kuvvetlerini beklemek ve gerekli hazırlıkları yapmak üzere işgal ettiği ileri nokta olan Aziziye'de bekledi³⁷. Sonunda İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener Irak Kuvvetleri Komutanı General Nixon'a harekât için gerekli izni verdi³⁸. General Townshend 17 bin kişilik tümeni ile 11 Kasım 1915'te Kutü'l-Amâre'den harekete geçti. Emrindeki nehir filosunun desteği ile zorlanmadan 19 Kasım'da Selmanpak doğusuna ulaştı. Türk birlikleri mevziye; 35'nci Tümen Dicle Nehri'nin güneyinde, 38'nci Tümen Selmanpak mevziinde, 45'nci Tümen bir alayı ile 38'nci Tümenin kuzeyinde, iki alayı ile daha kuzey yan açıkta ihtiyatta tertiplenmişti. Süvari Tugayı ile 2'nci Aşiret Tugayı kuzeydoğu yan ve gerisini, 1'nci Aşiret Tugayı Dicle güneyinde güneybatı yan ve gerisini koruyacaktı.

İkinci Safha

Selmanpak muharebesi dört gün sürdü. 22-23 Kasım 1915'de, muharebenin ilk iki gününde İngiliz 6'ncı Hint Tümeni, Dicle Nehri'nin kuzeyinden taarruz etti. General Townshend piyade birlikleri ile cepheden taarruz ederken, süvari birlikleri ile Türk mevziilerini kuzeyden kuşatmaya çalıştı.

Buna karşılık Türk birlikleri cepheden gelen yoğun saldırılar karşısında ikinci savunma mevziilerine çekilirken, Albay Nurettin Bey kuzeyden kuşat-

³⁴ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-Irak Cephesi 1914-1918, Cilt III, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, s.368.

³⁵ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.35.

³⁶ Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılap Tarihi, C. III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s. 101.

³⁷ Tarık SAYGI, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Prof Yayınları, İstanbul, 2011, s. 60.

³⁸ Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılap Tarihi, C. III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s. 102.

maya çalışan İngiliz kuvvetlerine karşı ihtiyatları kullanarak kuşatmaya mani oldu. Muharebenin ikinci gününde Albay Nurettin Bey 35 ve 38'nci Tümenlerle 13'üncü Kolorduyu, 45 ve 51'nci Tümenlerle 18'nci Kolorduyu teşkil ederek karşı taarruz emrini verdi. Emirler ast birliklere varıncaya kadar akşam oldu.

Akşam başlayan Türk karşı taarruzu gece de devam etti. Dicle Nehri'nin doğusunda 13'üncü Kolordu cephe taarruzu yaparken, kuzeydoğudan 18'nci Kolordu İngiliz birliklerini kuşatmaya çalışıyordu. Taarruzlar başarılı olup İngilizler nispeten çekilmeye zorlansa da sonunda İngilizlerin kuvvetle direnmesiyle birlikler önceki mevzilerine geri döndü. Bu karşı taarruzda 4000 zayıat veren General Townshend Türk birlikler önceki mevziilerine çekilirken bundan istifade edecek durumda değildi.

Muharebenin üçüncü günü 24 Kasım'da 2'nci Aşiret Tugay Komutanı İngilizlerin açıktan kuzeydoğudaki çöl alandan Bağdat istikametinde ilerlemekte olduklarına dair rapor gönderdi. Bu rapor üzerine Irak Komutanı 10 kilometre gerideki Diyale mevziine çekilmeye karar verdi. Birliklerin bir kısmı Diyale köprüsünden geçerken bu kez de İngilizlerin çekilmeye başladığına dair haberler geldi. Çekilme emrini almayan Süvari Tugayı temas hattından İngilizlerin çekilmeye başladığını bildirdi. Nurettin Bey bu haber üzerine öğlen birliklere yeniden eski mevziilerine dönmelerini emretti. Muharebenin dördüncü günü, 25 Kasım akşamına kadar birlikler ikinci savunma hattındaki mevziilerine geri döndüler. Bu esnada 18'nci Kolordu Komutanlığına atanan Albay Halil Bey de gelerek komutayı devraldı³⁹.

General Townshend gerek muharebenin ilk iki günü kendi taarruzu, gerekse ikinci gün akşamı başlayan Türk karşı taarruzunda çok zayıat vermiş, birlikleri yıpranmıştı. 24 Kasım günü Türk kuvvetlerinin Diyale mevziine doğru çekilmekte olduklarını kabul ettiği halde ikinci bir taarruzu göze alamadı. 25 Kasım öğleden sonra Diyale'den keşiften dönen birlikleri yeni takviyeler zannederek çekilme emri verdi. Gece temas hattından sıyrılan 6'ncı İngiliz Tümeni Dicle vadisi boyunca güneye doğru çekilmeye başladı. 26 Kasım sabahı Türk birlikleri çekilen İngilizleri takibe başladı. General Townshend takipteki süvari kuvvetlerine karşı oyalama muharebeleri yaparak, özellikle son gün yaklaşık 24 saate yakın bir sürede

³⁹ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.36-40.

58 kilometre yürüyüşle 3 Aralık 1915 sabahı Kutü'l-Amâre'ye ulaştı. Hızlı bir çekilme yapmıştı çünkü süvari birliklerinin arkasından 18'nci Kolordu ve gerisinde 13'ncü Kolordu da takibi sürdürüyordu.

6'ncı Tümenin sığındığı Kutü'l-Amâre nehir devresi 2,5 kilometre genişliğinde, 3 kilometre derinliğinde bir bölgeydi. Devrenin açık kısmının doğusunda harabe halindeki Kudeyra Kalesi savunmayı kolaylaştırıyordu. İngilizler derhal bu açık cepheyi tahkim etmeye başladılar. General Townshend zorunlu olarak buraya kapanarak müstahkem ordugâh haline getirmeye karar verdi. Kasabada, daha önce burada bırakılan kuvvetle beraber 300'ü subay olmak üzere 2.850 İngiliz, 8.250 Hintli asker ile Hintli aşçı, uşak ve sürücülerden oluşan 3.500 hizmetli vardı. Bundan başka kasabada 5-6 bin yerli nüfus ve Selmanpak muharebesinde esir alınan 1.500 Türk de bulunuyordu⁴⁰.

Savunmaya uygun olan bu mevkiide uzun müddet yetecek yiyecek ve cephaneden depolanmıştı. Askerler için 60 günlük erzak, 21 günlük yakacak, 30 günlük hububat, 17 günlük yem, 4 günlük bisküvi, 57 günlük odun ve 40 günlük un vardı. Kasabada 5-6 bin nüfuslu ahaliyi 3 ay kadar besleyecek yeterli erzak da mevcuttu. Bununla birlikte Townshend mevcut bütün hububatı satın alması için mevki kumandanına emir verdi⁴¹. Townshend Kutü'l-Amâre'ye sığınırken nasıl olsa çok geçmeden geriden gelecek İngiliz birlikleri kendilerini kurtarır diye düşünmüştü. Türk birlikleri İngilizlerden iki gün sonra 5 Aralık günü Kutü'l-Amâre'ye ulaştı. Bölgede tertiplenme ve taarruz hazırlıkları yaklaşık bir hafta sürdü. Bu sürede İngilizler, yarımada'nın doğusundaki açıklığı tahkim ederek Kudeyra Kalesini müdafaaya hazırladıkları gibi nehrin güneybatı kıyısındaki Elhan köyünü ve güneydoğu kıyısındaki köprübaşını da tahkim ettiler⁴².

Irak Cephesi'nin giderek önem kazanması üzerine bu dönemde Irak Genel Komutanlığı 6'ncı Ordu adını alarak komutanlığına Mareşal Von der Goltz Paşa^{43*}

⁴⁰ İsmet ÜZEN, "Türklerin Kutü'l-Amâre Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt II, Sayı 3 Kış, İstanbul, 2008, s.82.

⁴¹ Charles TOWNSHEND, *Irak Seferi ve Esaret*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.215.

⁴² Fahri BELEN, *Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, 1964, Ankara, s.42-43.

⁴³ *Colmar von der Goltz: İlk olarak Abdülhamit döneminde orduyu modernleştirme

tain edildi. 6 Aralık 1915'de Bağdat'a ulaşan Goltz Paşa aynı zamanda İran'daki Alman faaliyetlerini de idare edeceğinden Nurettin Bey, Irak Genel Komutanlığı görevine devam edecekti.

Taarruz hazırlıklarını tamamladıktan sonra Nurettin Bey General Townshend'e mesaj gönderdi. Albay Nurettin Bey mesajında Townshend'a *"Zayıf kuvvetiniz, üstün ordumuz karşısında ve dar bir sahada mahsur kaldı. Ciddi bir hareketimizin mukavemetinizi kırması tabiidir. Bundan başka, meskun bir kasaba civarında muharebe etmek uygarlık koşullarına tamamen aykırıdır. Beyhude kan dökmekten sakınarak ve bıçare masum halkı koruyarak sizi teslim olmaya davet ediyorum. Bu suretle biz insanlık görevimizi yaptığımız gibi, sizin de aynı medeni hislere ve insanlık görevine uyacağınızı ümit ederim..."*⁴⁴ diye sesleniyordu.

General Townshend Nurettin Beyin mesajına verdiği cevapta İngiliz birliklerinin teslim olmayacaklarını ve şehir sakinlerinin de kaderlerini İngilizler ile birleştirerek şehri terk etmemeyi tercih ettiklerini bildirdi⁴⁵:

8 Aralık günü sakin geçti. Nurettin Bey 9 Aralık günü İngilizlerin Kutü'l Amâre devresi dışında, Dicle'nin güneyinde işgal ettiği savunmasız görünen iki köprübaşına 35'nci Tümenle taarruz etti. Çok şiddetli ve yakın dövüşle geçen çatışmalar sonrası Kut'un doğusundaki köprübaşı ele geçirildi, ancak Elhan köyü ele geçirilemedi. O gün ayrıca 52'nci Tümenin ilk birlikleri bölgeye ulaştı⁴⁶. Böylece tümen sayısı beşe ulaştı.

10 Aralık 1914'de Albay Nurettin Bey 38'nci Tümeni de 18'nci Kolordu emrine vererek üç tümenle Kut'un berzah kısmına taarruz etti. 13'ncü Kolordu 35'nci Tümenle nehrin güneyini sarmıştı. Taarruz kuvveti kısa zamanda İngiliz ileri mevziilerine girse de Kudeyra Kalesi'nden ve Elhan köyünden gelen yan

çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla Türkiye'ye gelmiş, daha sonra iki kez daha gelerek orduda üst düzey görevlerde bulunmuştur. Von Der Goltz Paşa, vasiyeti üzerine Türk ve Alman bayraklarına sarılı olarak Tarabya'daki Alman Askeri Mezarlığına defnedilmiştir.

⁴⁴ Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Klasör: 3610, Dosya: 316/33, Fihrist: 44-4.

⁴⁵ İlhan SELÇUK, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, C. I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979, s.211.

⁴⁶ Edward J. ERICKSON, I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Amâre ve Filistin Cephesi, T.İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.130.

ateşlerinden fazlasıyla etkileniyordu. Buna rağmen 11 Aralık günü de taarruza devam edildi. Ancak ne Kudeyra Kalesi, ne de Elhan köyündeki tahkimat ele geçirilemediğinden, yan ateşleriyle daha fazla zayıat vermemek için taarruz durdurulup muhasaraya karar verildi⁴⁷. Böylece Türk ve İngiliz tarihinde “Kutü'l-Amâre Kuşatması” adıyla bilinen ünlü kuşatma başlamış oldu⁴⁸.

Irak Cephesi'nde bu gelişmeler olurken Goltz Paşa bir yandan da İran'daki gelişmeleri takip ediyordu. Alman çıkarları bakımından İran'a çok önem veriyordu. Bu nedenle Rusların Hemedan'ı işgal ettiklerini öne sürerek cepheden takviyeli bir alayı çekip İran'a sevk etti. Bu alay İran'a gönderilecek kuvvetlerin ilk kademesini teşkil etti.

Aralık ayı sonlarına doğru 52'nci Tümenin tüm unsurları bölgeye ulaştı. 25 Aralık günü Nurettin Bey muhasara altındaki bölgeye bir kez daha taarruzu denedi. Bu taarruzda da önceki gibi İngiliz mevziilerine giren birlikler yoğun ateşle karşılaşarak zayıat artınca gece yarısı taarruz durduruldu⁴⁹. Tüm bu taarruzlar Türklere Kutü'l-Amâre'nin kolayca ele geçirilemeyeceğini gösterdi. Bunun üzerine artık büyük saldırılardan vazgeçildi⁵⁰.

Bu dönemde yine, güneyde İngilizlerin toplanmakta olduğu haberleri de geliyordu. Olası bir İngiliz taarruzunu karşılamak üzere 13'ncü Kolordu 35 ve 52'nci Tümenlerle Şeyhsaid'e intikal ettirildi. Süvari Tugayı ile iki Aşiret tugayı da takviye için emrine verildi. Bu suretle 1916 yılının başında Irak kuvvetleri süvari birlikleri ile takviye edilen 13'ncü Kolordu iki tümenle Şeyhsaid mevziinde, 18'nci Kolordu üç tümenle Kutü'l-Amâre muhasarasında olmak üzere iki gruba ayrılmış bulunuyordu⁵¹.

Bu gruplanma kapsamında Nurettin Bey ile Halil Bey de kendi aralarında görev dağılımı yaptı. Nurettin Bey İngilizlere gelecek yardımları engellemek üzere güneye hareket ederken Halil Bey kuşatmayı devam ettirecekti⁵².

⁴⁷ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.43.

⁴⁸ Tarık SAYGI, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Prof Yayınları, İstanbul, 2011, s. 259.

⁴⁹ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.44.

⁵⁰ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1979, s.462.

⁵¹ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964, s.44.

⁵² Taylan SORGUN, Halil Paşa, 6.Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 124.

Muhasara altındaki 6'ncı Tümen ve mevcut 12'nci Tümen ile süvari tugayına ilave olarak İngilizler 1915 Aralık ayında bir tümen ve üç tugay daha getirerek bu kuvvetleri Kurtarma Birliği (Dicle Kolordusu) kuruluşu şeklinde teşkilatlandırdı.

Bu kuvvetin komutanlığına da General Aylmer atandı. Kolordunun yaklaşık 30 bin kişilik muharip personeli vardı⁵³. General Aylmer, 3 Ocak'ta ileri harekât emrini verdi.

Kolordu birlikleri 4 Ocak'ta Aligarbi'den ileri toplanma bölgesi olan Şeyhsait istikametinde ilerledi. 13'ncü Kolordu yaklaşık 10 bin kişiyle Şeyhsait'in 4 kilometre doğusunda ve nehrin iki tarafında iki kilometre genişliğindeki siperlerdeydi. Türk mevzilerine İngiliz taarruzu 6 Ocak 1916 sabahı başladı. İki gün süreyle aralıksız devam eden taarruzda İngilizlerin kuvvet çoğunluğu ile Dicle Nehri kuzeyindeki saldırılarını başarıyla püskürten 13'ncü Kolordu, 8 Ocak'ta nehrin güneyindeki iki alayın çekilmesi tehlikeli bir durum yaratınca Kolordu Komutanının emriyle muntazam şekilde gerideki Vadiikelal mevziine çekildi⁵⁴. Kutü'l-Amâre ile Şeyh Sait arasındaki mesafe yaklaşık 50 kilometre olduğundan ve 13'ncü Kolordunun ağırlıkları ve cephanesi burada tutulduğundan cephe hattına malzeme naklinde sıkıntılar yaşıyor, birliklerin iaşesinde güçlükler çekiliyordu. Bu sıkıntıların yanında nehrin iki yakası boyunca devam eden muharebelerde birliklerin tümü kullanılmadığından Şeyh Sait mevziinde başarı sağlanamamıştı⁵⁵. Nurettin Bey komutasındaki birliklerin geri çekilmeye başlaması üzerine 6'ncı Ordu Komutanı Mareşal Goltz'dan Halil Beye bir mesaj geldi. Mareşal Goltz Kutü'l-Amâre bölgesindeki tüm kuvvetlerin komutasını Halil Bey'in almasını istiyordu. Halil Bey savaş içerisinde komutan değiştirmenin kötü sonuçlar doğurabileceğini düşünerek teklife sıcak yaklaşmadı. Mareşal Goltz'a verdiği cevapta komutayı değiştirmek yerine eğer Nurettin Bey de kabul ederse ileri noktada Nurettin Bey'in komutasında görev yapmayı önerdi. Eğer Nurettin Bey bu durumu kabul etmez ise savaşın geleceği için Halil Bey, Mareşal Goltz'un emrini yerine getirecek ve komutayı devralacaktı. Mareşal Goltz Halil

⁵³ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.113,125.

⁵⁴ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.115-119.

⁵⁵ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918, Cilt III, Ks. I, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 541-554.

Bey'in önerisine karşı gönderdiği ikinci mesajda Halil Bey'in kendi kararlarını uygulamasına izin vermiş ancak İngiliz ilerlemesinin durdurulmasını istemişti. Halil Bey ileri cepheye giderek Nurettin Bey ile görüştü. Görüşmede Halil Bey Mareşal Goltz'dan aldığı emri Nurettin Bey'e iletti ve Nurettin Bey komutayı Halil Bey'e devrederek cepheden ayrıldı. Halil Bey 13 Ocak 1916 itibarıyla Irak Komutanlığını devraldı.⁵⁶ Aynı gün İngilizler de Vadiikelal mevziine taarruza geçti. Mevziideki kuvvetlerin kuzeyden kuşatılması üzerine o gece birlikler Hana Mevziine çekildi⁵⁷. General Alymer 17 Ocakta General Townshend'e gelişmeler hakkında bilgi verdi. Alymer komutasındaki birlikler 7-13 Ocak arasında yaşanan çatışmalarda 6000 ölü ve yaralı vermişlerdi. İngiliz birlikleri Türk birliklerine göre daha donanımlıydılar. En ağır çatışmalarda Türk birlikleri günde en fazla 1000 top mermisi atabilirken İngilizlerin bir gün içerisinde 150.000 top mermisi attıkları görülmüyordu⁵⁸. İngilizler Hana mevziine 21 Ocak günü taarruz ettiler. Gerçekleşen bu Birinci Felahiye Muharebesinde 13'üncü Kolordu mevziilerini başarıyla savundu. İngilizler mevcut kuvvetlerle sonuç alamayacaklarını anladılar. Irak Cephesi'ni üç tugay ve bir tümenle daha takviye etmeyi kararlaştırdılar.

Ancak zaman gecikiyor, Townshend muhasara altında zorlanıyordu. Şubat ayı sonlarında Rusların Erzurum'u ele geçirmesi ve Rus General Baratof'un İran'da Kermanşah'ı işgal etmesi İngilizler için moral oldu⁵⁹.

Irak Komutanı Halil Bey, İngilizlerin ikinci taarruz girişimlerini yeniden Hana'daki Felahiye mevziine yapmaktan kaçınacağını değerlendirerek Felahiye ve Kutü'l Amâre'nin ortasında kalan Sin mevziini tahkim etmeye başladı. Bu arada Çanakkale Savaşı sonrası cepheye takviye gönderilen 2'nci Tümen ile müstakil Süvari Tugayıda intikalini tamamlayarak 2'nci Tümen 13'üncü Kolordu emrine girdi. Savunma için Dicle Nehri'nin kuzeyinde 18'nci Kolordu, nehrin güneyindeki Sin mevziinde 13'üncü Kolordu tertiplendi⁶⁰.

⁵⁶ Kemal ARI, Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1997, s. 197.

⁵⁷ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.120-122.

⁵⁸ İlhan SELÇUK, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, C. I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979, s.225.

⁵⁹ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.123-126.

⁶⁰ A.g.e., s.128,129.

6'ncı Tümeni kurtarma yönünde ikinci teşebbüs nehrin batısındaki Sin mevzii istikametinde yapıldı. 8 Mart 1916 günü İngiliz taarruzu ile başlayan Sabis (Decile) muharebesinde Türk mevziilerini aşamayan İngilizler 3500 kadar kayıpla Vadiikelal mevziine geri dönmek zorunda kaldı. Irak'ta İngilizler sayı, silah ve vasıta yönünden Türklerden çok üstün olmasına rağmen bu üstünlük General Townshend'i kurtarmaya yetmiyordu.

Mart ayında 13'üncü Tümenin de ulaşmasıyla Dicle Kolordusu kuruluşunda ikitümen (her tümende üç piyade tugayı, bir topçu tugayı) ayrıca üç piyade ve bir süvari tugayı oldu. 6'ncı Türk Ordusu'nun kuruluşunda bir değişiklik olmadı. Muharebedeki zayıfın yerleri doldurulamadığından tümenler kadrolarının yarı mevcudunda bile değildi. 52'nci Tümen Hana mevziinde, 2'nci ve 35'nci Tümenler nehrin güneyinde, 45'nci Tümen Kut etrafında muhasarada ve 52'nci Tümen Medhi'de ihtiyatta idi.

6'ncı Tümeni kurtarmak için İngiliz Irak Ordusu Komutanı üçüncü girişimi sıklet merkezi ile Dicle kuzeyinden Hana mevzii istikametinde yapmaya karar verdi. Taarruz öncesi nehrin güneyinde nehir ile Ümmülibrahim bataklığı arasında müsait bir mevzii elde etmek maksadı ile iki İngiliz tugayı bu bölgeye 11 Mart günü baskın şeklinde bir taarruz yaptı. 35'nci Tümen 104'ncü Alay karşı koymada yetersiz kalınca 105'nci Alay yetişerek karşı taarruza geçti. Zemzir muharebesi adı verilen bu çatışmada iki zayıf Türk alayının iki İngiliz Tugayını mağlup etmesi aslında bundan sonra yapılacak muharebelerde Türk mukavemetini göstermesi bakımından önemliydi.

Üçüncü kurtarma girişimi 5 Nisan günü bir kez daha Hana mevzii istikametinde başladı. Taarruz gününe kadar yapılan yoğun bombardıman ve su basmalarından barınılmaz hale gelen Hana mevzii 4 Nisan gecesi boşaltılmış, 51'nci Tümen 10 kilometre gerideki Sinaiyat mevziine çekiliyordu.

51'nci Tümenin çekilmesini örtmek için Hana ve Felahiye mevziinde bırakılan artçı kuvvetlere karşı İngiliz 13'ncü Tümeni gece yarısına kadar çatışmak zorunda kaldı. Taarruzun ikinci günü 6 Nisan'da 7'nci Tümen Felahiye'den hareket ederek Sinaiyat mevziine taarruza geçti. Akşama kadar süren Birinci Sinaiyat (İkinci Felahiye) muharebesinin ilk gününde 51'nci Tümen mevziilerini muhafaza etmeye muvaffak oldu.

7 Nisan'da mevziilere bombardıman devam etti. 8 Nisan'da ertesi gün

yapılacak tekrarlanacak taarruz için hazırlık yapıldı. Bu kez taarruz kademesinde İngiliz 13'ncü Tümeni olacak, 7'nci Tümen ihtiyatı teşkil edecekti. 9 Nisan günü şafaktan önce saldırıya geçen İngiliz 13'ncü Tümenin taarruzu sabah 07:00 civarında durdu. Ağır zayıat veren İngilizlerin taarruzu devam ettirecek güçleri kalmamıştı.

Nehrin kuzeyinde Sinaiyat muharebesinde muvaffak olamayınca İngiliz Komutanlığı yeniden nehrin güneyine yöneldi. Taarruzu takviye edilen 3'ncü Tümen 12 tugayla (dördü birinci hatta) 17-18 Nisan günleri Sinaiyat mevziinden yaklaşık 4 kilometre geride nehrin güneyindeki Beyti İsa mevziine doğru yaptı.

Birbiri gerisinde iki savunma hattından oluşan bu mevziyi 13'üncü Kolordu 35'nci ve 2'nci Tümenle savunuyordu. Beyti İsa muharebesi olarak adlandırılan çatışmaların ilk günü birinci hattı ele geçiren İngiliz birlikleri ikinci hatta taarruz için tertiplenirken 13'ncü Kolordu Komutanı öğleden sonra karşı taarruza geçti. 18 Nisan sabahına kadar süren karşı taarruzda İngiliz birlikleri geri atıldı.

İngiliz Komutanlığı nehrin güneyinden sonuç alamayınca yeniden kuzeyinden hücum etmeye karar verdi. Hücumu 7'nci Tümen 5 tugayla gerçekleştirecekti. Sinaiyat mevziinde iki alaylı 52'nci Tümen vardı. 22 Nisan günü İngilizlerin taarruzu ile başlayan İkinci Sinaiyat (Dördüncü Felahiye) muharebesinde Türk mevziine giren İngiliz kuvvetleri karşı taarruzla geri atıldı⁶¹.

Dicle vadisinde bu muharebeler devam ederken 6'ncı Ordu Komutanı Mareşal Goltz 19 Nisanda Bağdat'ta vefat etti⁶². General Goltz'un ölümü sonrası 6'ncı Ordu Komutanlığı görevi Halil Bey'e verildi⁶³. Müteakiben Halil Bey 33 yaşında mirlivalığa yükseltildi⁶⁴.

Dicle Kolordu Komutanı artık ümidini kesmişti. Irak Komutanı ise nehir güneyinden son bir girişimde bulunmayı düşünüyordu. Bununla birlikte gelinen aşamaya ilişkin Hindistan ve Londra'ya danıştı. Gemiyle yiyecek teşebbüsünde

⁶¹ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.134-143.

⁶² Kemal ARI, Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1997, s. 215.

⁶³ Mahir KÜÇÜKVATAN, "İngiliz Basınında Osmanlının Kutü'l-Amâre Zaferi", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı XIII/26, İzmir, 2013, s.75.

⁶⁴ Şevket Süreyya AYDEMİR, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Cilt III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1970, s.187.

muvaffak olunmadığı takdirde Irak Komutanlığına Türklerle müzakereye girmek salâhiyeti verildi.

Karadan Kut'a ulaşamayan İngilizler 6'ncı Hint Tümeni'nin dayanma gücünü arttırmak için 24 Nisan 1916 günü Felahiye'den 270 ton yiyecek taşıyan bir gemiyi hareket ettirdiler. Fakat çok geçmeden açılan ateşler sonucunda karaya oturan gemi Türklerin eline geçti⁶⁵. Makasis denilen mevkiye engellere takılarak karaya oturan bu lojistik destek gemisine Türkler daha sonra "Kendi Gelen" adını verdi⁶⁶. Mukavemeti birkaç gün daha uzatmak ümidiyle İngilizler 15 Nisan'dan itibaren havadan Kut'a yiyecek atmaya çalıştılar. Ancak bu girişim de iki uçağın düşürülmesi ile sonuçlandı⁶⁷.

Tüm umutların sönmesi üzerine General Townshend 29 Nisan 1916'da teslim oldu. 29 Nisan 1916 günü öğleden sonra Kutü'l-Amâre'ye girerek İngiliz tümeni esir aldı. Esir olanlar 5 general, 481 subay, 13300 kişi idi. İngiliz Tümenini kurtarmak için dört ayda İngilizler 23000 kişi zayi etmişlerdi. Kut'ta ölenler ve teslim olanlarla bu miktar 40 bin kişiye yaklaştı. Bu süre içinde 6'ncı Ordunun genel zayıyatı 300 subay ve 10 bin erden ibaretti⁶⁸.

Halil (Kut) Paşa Kutü'l-Amâre'nin teslim alındığı tarih olan 29 Nisan 1916 günü 6'ncı Orduya yayımladı mesajında; ".....*Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı birinci zaferi Çanakkale'de, ikinci zaferi burada görüyoruz. Yalnız süngü ve göğsümüzle kazandığımız bu zafer yeni gelişen savaş durumumuz karşısında gelecekteki başarılarımızın parlak bir başlangıcıdır. Bugüne 'Kut Bayramı' adını veriyoruz. Ordunun her ferdi, her yıl bugünü kutlarken şehitlerimize Fatihalar okusunlar. Şühedamız ebedi hayatta göklerde kızıl kanlarla uçarken, gazilerimiz de gelecekteki zaferlerimizin bekçisi olsunlar*"⁶⁹ diye seslendi.

Osmanlı birliklerinin kazandığı büyük zafer başlangıçta Osmanlı Devleti ve İngiltere olmak üzere savaşın iki cephesinde de büyük yankı yarattı. 6'ncı

⁶⁵ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.147, 148.

⁶⁶ Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Nu: 4/10481, Kls: 3644, Ds: H-42, F: 1-31; Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Nu: 5/4579, Kls: 4490, Ds: H-33, F: 1-35.

⁶⁷ Tarık SAYGI, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Prof Yayınları, İstanbul, 2011, s. 105-114.

⁶⁸ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.150.

⁶⁹ Taylan SORGUN, s.189-190.

Ordunun başarısı Osmanlı yönetimi ile birlikte halk arasında da büyük coşkuyla karşılandı. İstanbul'da İtfaiye ve Merkez Muhafaza Taburları meşalelerle Beyazıt meydanına inerek tören yaparken halk da törenlere coşkuyla katıldı. Kutü'l Amâre Zaferi Almanya'da da büyük coşkuyla karşılandı. Beyazıt Meydanı'nda yapılan zafer gösterilerin benzerleri Almanya'daki birçok şehir ve Berlin'deki Osmanlı elçiliği önünde de gerçekleşti. Alman İmparatoru okulları zafer dolayısıyla bir gün tatil etti⁷⁰.

Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn tarafından Enver Paşa'ya çekilen telgrafta bu başarı kutlanıyor, Halil Paşa'nın kuvvetlerinin azlığına rağmen düşmanı çember içine alarak kaçmalarına izin vermemek suretiyle gösterdikleri başarının şaşılacak kadar büyük olduğunu ve Osmanlı silah arkadaşları ile iftihar ettiğini belirtiyordu. Goltz Paşa'nın ölümü nedeniyle bu başarıyı görememiş olmasının ise tek üzüntüsü olduğunu ifade ediyordu⁷¹.

Üçüncü Safha

Kut'un tesliminden sonra Irak'taki Türk ve İngiliz kuvvetleri 1916 yılı sonuna kadar nispi bir sükun devrine girdiler. Kut'daki İngiliz kuvveti teslim olduğu zaman İran'daki Rus Baratof Kolordusu Bağdat istikametinde ilerliyordu. Bir müfreze Hanikin'i müdafaa ediyordu. İstanbul'dan Musul'a intikal eden 6'ncı Tümen Hanikin istikametine yürütüldü. Irak Cephesi'nden de 13'ncü Kolordu karargâhı ile 2'nci Tümen, müstakil süvari tugayı ve kolordu erzak ve cephane kolları da Kut'dan Hanikin istikametinde harekete geçirildi.

Bu suretle Irak cephesinde Albay Kazım (Karabekir) Bey kumandasında 18'nci Kolordu (35'nci, 45'nci, 51'nci ve 52'nci Tümenler) kaldı. Bununla da yetinilmedi. 18'nci Kolordu'nun en seçkin alaylarından 37'nci Alay Süleymaniye Grubuna verildi ve 44'üncü Alay Bağdat'a ordu ihtiyatına alındı. 51 ve 52'nci Tümenler ikişer alaylı kaldı, 35'nci Tümen lağvedildi. Böylece 18'nci Kolordu asker sayısı bakımından karşılarındaki İngiliz kuvvetinin üçte biri oranına düşmüş oldu.

1916 yılı yazında İngilizlerin Dicle boyundaki kuvvetleri; 1'nci Kolordu (3 Tümenli), 3'ncü Kolordu (2 Tümenli) ve Süvari Tümeni idi. İngiliz Ordusu bu

⁷⁰ Tarık SAYGI, İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Prof Yayınları, İstanbul, 2011, s.124-127.

⁷¹ Tülay Alim BARAN, "Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 25, Gnkur.ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2015, s.65.

kolordu dışında Nasıriye'deki kuvvetleri takviye ederek 15'nci Tümeni kurdu. Ayrıca 4 tugaydan ibaret bir Ordu Topçusu ile Karun ve Buşir'de müfrezeler, geri bölge emniyetinde de 18 tabur, 14 Süvari Bölüğü ve 6 batarya vardı. Irak'taki İngiliz Ordusu'nun toplam muharip mevcudu 210 bin kişiydi. Ordu birkaç ay içerisinde evvelkinden daha kuvvetli bir hale gelmişti.

1916 yılı sonlarına doğru 18'inci Kolordunun tertiplenmesi de şöyleydi: 51'nci Tümen Sinaiyat mevzii ve gerisini tutuyordu. 45'nci Tümen Kut bölgesinde nehrin güneyinde önde İmam Muhammed ve geride Garraf hattında tertiplenmişti. 52'nci Tümen Kut'un gerisinde ihtiyatta bulunuyordu. Sinaiyat mevzii Kut'taki savunma hattının yaklaşık 20 kilometre ilerisinde kalıyordu.

İngiliz Ordusu da 1'nci Kolordu ile 51'nci Tümen cephesinde Sinaiyat mevzii karşısında, 3'ncü Kolordu nehrin güneyinde 45'nci Tümenin İmam Muhammed savunma hattına doğru tertiplenmişti. Taarruz için hazırlıklarını tamamlayan İngiliz Ordusu 13 Aralık 1916 gecesi sıklet merkezi ile nehrin güneyinden hücumla geçti. Böylece yaklaşık 2,5 ay sürecek Kut Meydan Muharebesi başlamış oldu⁷².

25 Şubat 1917'ye kadar süren Kut Meydan Muharebesi süresince; Garraf Muharebeleri (4 kez), Elhan Muharebesi, Beşara Muharebeleri (2 kez), Sinaiyat (Felahiye) Muharebesi ile Şamran Muharebesi olmak üzere 9 büyük muharebe gerçekleşti.

İngilizler bu muharebeler süresince 1'nci Kolordu ile Sinaiyat mevziine tali taarruzlar yaparken, sıklet merkezi ile Dicle Nehri'nin güneyinden kuşatıcı manevraya giriştiler. Halil Paşa İngilizlerin asıl taarruzlarının Sinaiyat'tan geleceğini değerlendirerek Ordu ihtiyatlarını bu bölgede kullandı. Bunun sonucunda İngilizler Dicle'nin güneyinde bire on üstünlük sağlayarak 23 Şubat günü öğleden itibaren, Kutü'l-Amâre batısından Dicle Nehri kuzeyine geçmeye başladılar.

Artık Sinaiyat ve Kut mevzilerinde tutunma imkanı kalmamıştı. Halil Paşa Şamran devresindeki 52'nci Tümenin kuzey batıya doğru kanat kırarken 45'nci ve 51'nci Tümenlerin bu hatta çekilmelerini emretti. 45 ve 51'nci Tümenler 24 Şubat'ta oyalama muharebeleri ile kuvvet kaptırmadan 52'nci Tümen bölgesine çekilmeyi başardılar.

⁷² Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s.150-158.

Bundan sonra 18'nci Kolordu oyalama muharebeleri ile çekilmeye başladı. İngiliz öncü takip kuvvetleri ile 25 Şubat 1917'de Sivridere ve 26 Şubat'ta Nehr-ül Kelek muharebelerinden sonra 18'nci Kolordu Selmanpak mevziine çekildi.

18'nci Kolordu karşısında kendinden yaklaşık on kat fazla mevcudu olan İngiliz Ordusu'na karşı 2,5 ay süresince olağanüstü bir direnç göstermişti. 28 Şubat'ta Kolordu 14, 51 ve 52'nci Tümenler halinde yeniden kuruldu. 45'nci Tümen lağvedildi.

Halil Paşa Bağdat önündeki muharebenin Selmanpak mevziinde yapılmasını düşünüyordu. Ancak Kazım Bey'in mevcut birliklerle Selmanpak'ta yapılacak savunmanın ordunun imhası ile sonuçlanabileceği yönündeki endişelerini haklı bularak 6 Mart 1917'de birliklerin Diyale Nehri gerisine alınmasına müsaade etti⁷³.

Bu arada 13'ncü Kolordu da 28 Şubat'ta İran'dan çekilmeye başlamıştı. 2 Mart'ta Ruslar Hamedan'ı işgal ederek tazyike başladılar. İngilizler Diyale Nehri'ndeki savunma hattına 7 Mart günü çıktılar. 8 Mart'ta nehrin güneyinden Süvari Tümeni ve 35'nci Tugayla, Diyale Nehri doğusundaki geçitlere doğru da Kolordu Süvari Alayı ile kuşatıcı manevraya başladılar.

9 Mart'ta 3'ncü İngiliz Kolordusu kuvvet çoğunluğunu güneye kaydırarak Bağdat'ın 15 kilometre güneyindeki ilk savunma hattına hücumla geçti. Bu ilk hattaki Tel Esved Muharebesi ve ertesi gün Bağdat'ın 10 kilometre güneyindeki ikinci savunma hattında Ümmüttabul muharebesinden sonra artık Bağdat'ın savunulması tehlikeye düştü. Gerçi Ümmüttabul muharebesinde İngilizler durdurulmuştu. Fakat geriden yeni kuvvetleri gelmekte idi. Üstelik Diyale Nehri'ne taarruz eden İngiliz kuvveti de nehri geçmeye muvaffak olmuştu. Bu durumda Bağdat'ın tahliyesine karar verildi. 10 Mart 1917 gecesi birlikler Bağdat'ın kuzeyine alındı⁷⁴. 11 Mart 1917'de Bağdat İngiliz birlikleri tarafından herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan ele geçirildi⁷⁵.

⁷³ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966, s.32-38.

⁷⁴ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967, s.IX.

⁷⁵ Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013.

Bağdat'ın işgali Türkleri mühim bir hareket üssünden mahrum etti. Yine Bağdat'tan çekilme İran'ın tümüyle tahliye edilmesine sebep oldu ve bölgede İngilizlere tecavüz eden aşiretleri sakin bir hale getirdi. Hicaz Kralı tebrik telgrafında Bağdat şehrini Turanilerden kurtardığı için Allah'ın İngilizlere teşekkür edeceğini yazdı. Bağdat'ı boşalttıktan sonra 18'nci Kolordu oyalama muharebeleri ile Dicle boyunca çekilirken, İran'dan çekilmekte olan 13'ncü Kolorduya da Diyale ile Dicle arasında Halis kanalı boyunca ilerleyerek düşmanın yan ve gerisine taarruz etme vazifesi verildi⁷⁶.

1917 yılı sonlarına doğru İngiliz ordusu Dicle boyunda Samarra ve güneyinde 1'nci Kolordu ile, 1'nci Kolordunun doğusunda Dicle Nehri ile Diyale nehri arasında 3'ncü Kolordu ile tertiplendi. Türk Ordusu, Dicle Nehri üzerinde Tikrit ve kuzeyinde 18'nci Kolordu, Edhem Çayı ile Diyale nehri arasında 13'ncü Kolordu savunma mevziilerini işgal etmişti.

1918 yılı Nisan ayı sonunda İngilizler 3'üncü Kolordu ile Kerkük istikametinde hareketlendi ve 8 Mayıs'ta kenti ele geçirdi. 11 Ekimde de 1'nci Kolordu Tikrit'ten ileri harekete geçerek Musul'un yaklaşık 90 kilometre güneyindeki Şerkat'a kadar ilerledi

30 Ekim 1918'de mütareke imzalandığında, Musul'da 6'ncı Ordu Karargahı ile 5'nci Tümen Karargâhı ve 15'nci Piyade Alayı ile Musul Muhafız Taburu vardı. Altıncı köprüden hareket eden 2'nci Tümen'e ait bazı birlikler Musul doğusunda, Süleymaniye Müfrezesi de Erbil'e doğru yürümekte idi. 4'ncü Kolordu Karargahı Erbil-Musul arasında ve 12'nci Süvari Alayı da İran'dan çekilmekte idi. İngilizler mütarekeden sonra ileri harekete devam ederek yapılan protestolara rağmen 3 Kasım'da Musula girdiler. Sonra da Kasım ayı sonuna kadar Musul vilayetinin boşaltılmasını istediler⁷⁷.

⁷⁶ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966, s.56-66.

⁷⁷ Fahri BELEN, Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967, s.145.

KAYNAKLAR

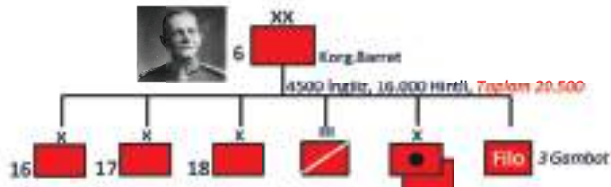
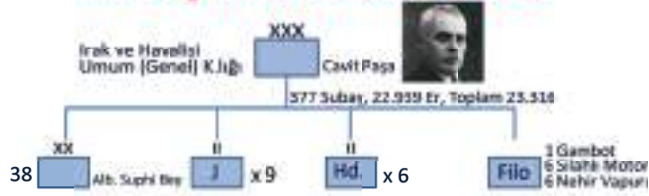
- ARI, Kemal; Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1997.
- AVCI, Orhan; Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918, Vadi Yay., Ankara 2004.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Cilt III, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1970.
- BARAN, Tülay Alim; "Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 25, Gnkur.ATASE D.Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2015.
- BAYKOÇ, Hulusi; Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Irak Cephesi'nde 5nci Seferi Kuvvetler (52'nci Tümen), ATASE Yayınları, Ankara, 2006.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, I. Cilt, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1970.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918, Cilt III, Kısım: I, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1979.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918, Cilt: III, Kısım: II, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1964.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1916 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1917 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1918 Yılı Hareketleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967.
- BOĞUŞLU, Mahmut; Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları, KASTAŞ Yayınları, İstanbul, 1990.
- ERASLAN, Cezmi; "Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti (1876-1915)", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Hakkı- Dursun Yıldız Hatıra Sayısı, Sy: 35, İstanbul 1994
- ERICSON, Edward J; I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu-Çanakkale, Kutü'l Amâre ve Filistin Cephesi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

-; Size Ölmeyi Emrediyorum, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Nu: 4/10481, Kls: 3644, Ds: H-42, F: 1-31; Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH, Nu: 5/4579, Kls: 4490, Ds. H-33, F: 1-35.
- GÖRGÜLÜ, İsmet; On Yıllık Harbin Kadrosu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- HART, Basil Liddell; Birinci Dünya Savaşı Tarihi, Çev: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, Eylül 2014.
- KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, C. IX, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- KANATLI, Şükrü; Irak Muharebelerinde 3'üncü Piyade Alayı Hatıraları, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2006.
- KÜÇÜKVATAN, Mahir; "İngiliz Basınında Osmanlının Kutü'l-Amâre Seferi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIII/26, Bahar 2013.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÖZÇELİK, Mücahit; "Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Türk Basınına Yansımaları", **Turkish Studies**, Volume 10/9, Ankara, Summer 2015.
- ROBBINS, Keith; I.Dünya Savaşı, Dost Yayınları, Ankara, 2005.
- SABİS, Ali İhsan; Harp Hatıralarım (Birinci Cihan Harbi), C.II, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990.
- SAKİN, Serdar; "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt:4, Sayı:7, Ankara, 2010.
- SORGUN, Taylan; Halil Paşa, 6.Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010.
- SAYGI, Tarık; İngiliz Generali Townshend ve Türkler, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011.
- TOWNSHEND, Charles V.F; Mezopotamya Seferim, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
-; Irak Seferi ve Esaret, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007
- ÜZEN, İsmet; "Türklerin Kutü'l-Amâre Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915-Nisan 1916)", **Akademik Bakış Dergisi**, C.II, S.3, Ankara, Kış 2008.

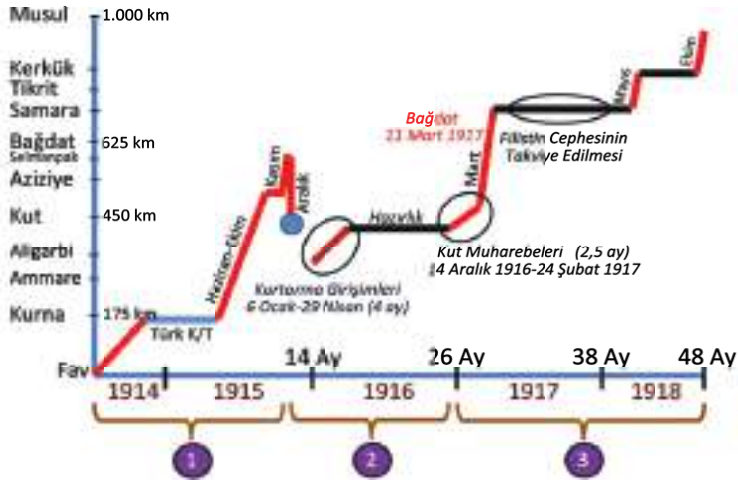
KROKİ-1

Irak Harekât Bölgesinin Özellikleri

ŞEMA-1

Harbin Başında Tarafların Durumu

ŞEMA-2

Irak Cephesi Harekâtının Safhaları

KROKİ-2

KROKİ-3

Kurna Muharebesi (4-9 Aralık 1911)

KROKİ-4

Rota (Ocak) ve Şuaybe (Nisan) Muharebeleri

KROKİ-5

İngilizlerin İleri Harekâta Devam Etmesi

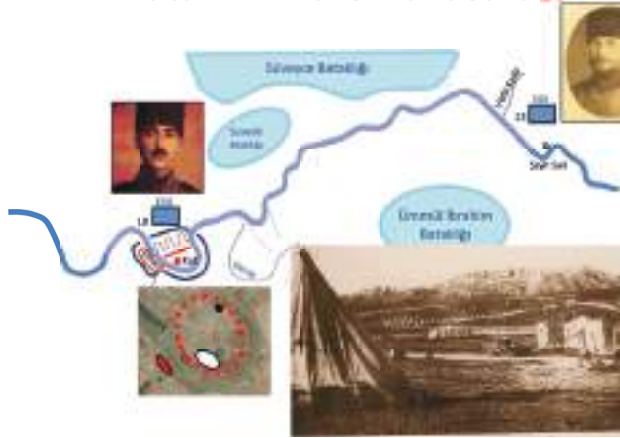
KROKİ-6

Selmanpak Muharebesi (22-25 Kasım 1915)

"Avrupa'da hiçbir asker yoktur ki savunmada Türklerle mukayese edilebilsin. Talihsizliğimin cezasını çekiyorum."

General Townshend

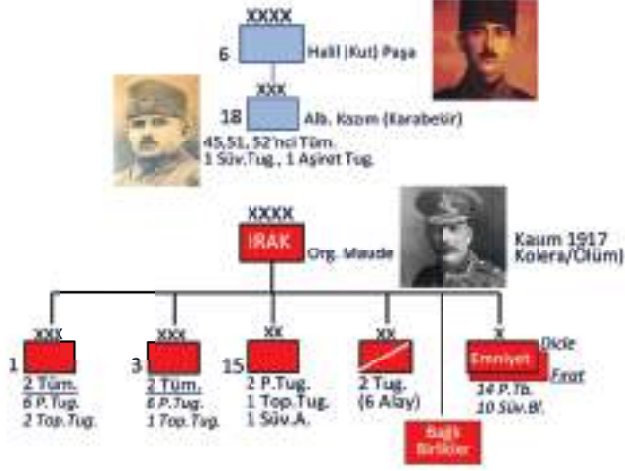
KROKİ-7

Kutü'l-Ammare Muhasarası

KROKİ-8

ŞEMA-4

Kutü'l-Ammare Zaferi Sonrası Taraflar

KROKİ-10

Kut Muharebeleri (14 Aralık 1916-24 Şubat 1917)

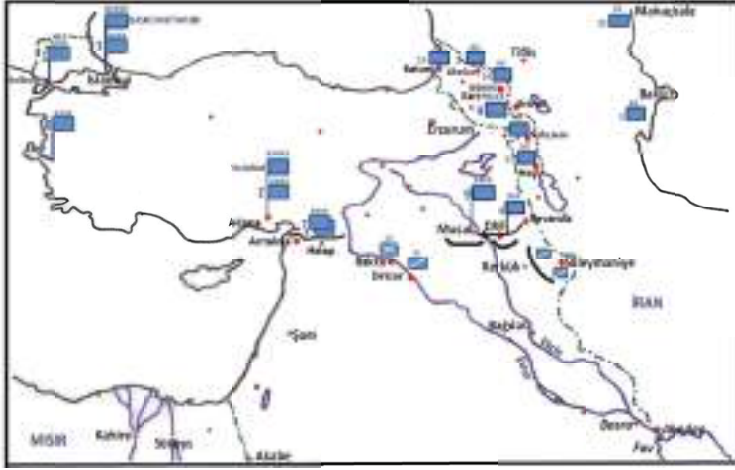
KROKİ-11

Irak Cephesi 1917 Yılı Hareketleri

KROKİ-12

1918 Yılı Bahar Dönemi Hareketleri

KROKİ-13

Mondros Mütarekesi İmzalandığında Genel Durum

MOHAMMAD FADHEL AL-DAGHESTANI AND HIS LEADERSHIP OF THE ARAB VOLUNTEER ARMY IN KUT AL AMARA 1915-1916

MAHER JABAR AL-KHALEELI*

Introduction

Mohammed Fadhel Al-daghestani (1846-1916) was considered one of the most influential and important military figures during the last quarter of the nineteenth century. He played a major role in the success of the Ottoman Empire's armies in their battles against Tsarist Russia and Britain. His final victory was in Kut-Al Amara.

Mohammed Fadhel Al-daghestani had worked in the tsarist army before resigning in 1872 and relocating to Istanbul. His decision to relocate was influenced by his brother-in-law, Alghazi Mohammed Pasha's (son of Imam Shamil) status and residency in Istanbul. There, Mohammed Al-daghestani became the military consultant and advisor of the Ottoman Sultan Abdulhamid the second. Due to his expertise in the military field, he was continuously excelling up the ranks and was promoted to General Officer.

He was appointed in the state of Baghdad as 'Leader of the army of knights' in the sixth legions, working as a representative for the governor of Baghdad. His role gave him the opportunity to represent the Governor in the grand opening of Al Hindiya Dam in 1913. In respect to his position as a representative, he was appointed in the year 1915 as the leader of the Arab Volunteer Army which was comprised of a diverse variety of Iraqis from different occupations, socioeconomic status etc. He led the group in the battle against the British Army on the grounds

* Dr., Imam Al-kadhem College – Baghdad, IRAQ_mahiralkhalili@yahoo.com

of Kut Al Amara. Prior to the commencement of this battle, Mohammed Fadhel Al-daghestani managed to develop further and flourish the volunteer army with his ability to dramatically increase the number of Iraqi volunteers; ultimately forming a powerful army. However, it was during this fight against Britain that he passed away on 12 March, 1916.

This research aims to, firstly, focus on the various occasions that highlight the significance of Mohammed Fadhel Al-daghestani, that are occasionally overlooked and ignored by many historians.

Secondly, it aims to reveal the major role that Al-daghestani played throughout his leadership of the Iraqi Volunteer Army, which suffered a major decline in morale due to the vast number of casualties during the battle of Shaiba. It is here that Mohammed Al-daghestani's significance is highlighted. How can a man that does not live in Iraq lead an army as such? And what are the battle missions that were assigned to the Volunteer Army?

Upbringing and Environment and the Military Hierarchy

Al Daghestani was born and raised in Daghestan in a village called Joa, created by the Qafqaz in 1846 AC. His father Dawood laaw was from a very reputable family called (Afary) linked to sheikh Shamel who was a very well-known leader in Daghestan. Because he was a prince of a high class family, he was taken to the capital city 'Butris Burg' to attend military school. By the age of eighteen he had graduated as an officer in the Russian Qaisars army (Basri,2013,p.2) .

He grew up as one of the prince's in the state of Daghestan; however, due to the Russian occupation in the late nineteenth century, he ran away with his family seeking refuge in Istanbul where he would ultimately be following his brother-in-law Al Ghazi Mohammed Pasha, son of sheikh Shamil. Al Ghazi had joined the Ottoman army and became one of the most important figures in the campaign of Sultan Abdulhamid the second (Al-Bahrani,1993,p.83).

When the war between Russia and the Ottoman Empire began in 1877, Al Daghestani fought very bravely with the Ottomans. As a result of his courage and bravery, he was appointed by Sultan Abdulhamid as the 'first governor' to his campaign. In 1882 he was appointed a higher position as 'governor prince' in one

of the states, then in 1884 he became leader of the knights in the sixth legion in Baghdad (Basri,2013,p.2).

Sultan Abdulhamid was very fond of Al Daghestani during his work at the palace, thus he married him off to one of the Turkish baronesses. There are a few stories regarding his transfer to Baghdad. Some historians state that he was exiled as a result of the Hippocrates against him, others state that it was his decision to live in Baghdad; however, the likely truth is his loyalty and his talent as an officer was the primary reason that made Sultan Abdulhamid choose him to be a commander in the Iraqi army. His position was as pasha grade to fight the Kurdish and Euphrates opposition groups. After he brought victory in this battle, Sultan Abdulhamid gave him the opportunity to choose where he would like to spend the rest of his life and he preferred Baghdad as he loved it the most. The sultan rewarded him by giving him a few farm lands in Baghdad before he left to reside there in 1300AC, (Al-Bahrani, 1993, p.83).

His residency was located in Baghdad, (Bab Al Muadham) 50 meters from the highway. His property faced the old wall of Baghdad and is still known as "al soor suburb", meaning the old wall of Baghdad (Al-Bahrani,1993,p.83), opposite the Uzbeks mosque, in a suburb where the group of Uzbeks and Daghestanians lived. They came from Uzbekistan and Daghestan from the south west of Russia to live next to their beloved prince Al Daghestani, (Al-Bahrani, 1993, p.84).

Daghestani became a highly respected figure within the Baghdad community, he was considered very honest and charismatic, with a distinctive bush beard, (Al-Zubaidi, 1990, p.51).

The Iraqi historian Najdat Fathi Safwat wrote about him that Al Daghestani was a very respected figure, he was tall with a white long beard, he described him with magnanimity, generosity and a devotee to the rituals of religion, Al daghestani has a decent reputation in Baghdad and all over the country of Iraq and it is this reputation that maintained the peoples' likeness towards him (Basri, 2013, p.3).

The people of Baghdad loved to visit Al-daghestani's residence due to the rarity of the zoo he maintained on his property. He was fond of Arabian horse breeding and he made special improvements to their stables. He also collected a fair few other animals, namely a lion, tiger, hyena, bear, wolf, fox, zebra, camel and

various bird species such as eagles, falcon, ostrich, peacocks and several breeds of ducks. This is what made this place the first and biggest zoo in Baghdad, a zoo which was opened to the public every Thursday afternoon so that people could enjoy a unique environment in Baghdad, (Al-Zubaidi, 1990, p.51).

His Activity in Iraq

He was appointed to form resistance against the groups of Hamawand on the border of Mandali and Khanaqeen (1886-1885) and he was victorious in his mission to stop the attacks. He managed to imprison Bagawasheen, Mohmoud khala Baza and Hama Mam Sulaiman, the leaders of the Hamawand groups. Due to this success he was promoted to Lieutenant General in 1904 where he was appointed as the leader of the Lahigan and Baswa on the border of Iran. In 1907 he returned to Baghdad as the leader of the sixth legion then in May 1909, he was appointed to Representative of the Master of Baghdad until August when he earned the title of Master. However, he later resigned from this role. (Al-Azzawi, 1425hj, p.72).

In 1913 he returned to the army as an Inspector of the Iraqi Legion. He led a military campaign against rebel groups of Barazan led by Sheikh Abd Alsalam (Naroh Yi, 2011; Kheer, 2013). On the 10th of August, 1913 he earned a four-month temporary role as the Master of the state which ended on the 18th of January, 1914 when original Master Jawed Pasha returned. During this role Mohammed Al-Daghestani had the opportunity to open the gates in the Grand opening of the Hindiya Dam which was held on the 12th of January 1913. The opening of the dam had a large ceremony in which the great leaders of the states and high ranked generals of the army attended, honouring the works of engineer Sir William Wilcox who had designed the dam. Al-daghestani presented the audience with a speech in Turkish outlining the beneficial nature and importance of the dam, as well as expressing his appreciation to the engineers who built the dam. The cost of the dam was half a million lira istarlini. (Al-Bahrani, 1993, p.84).

The historian Abbas Al-azawi narrates a story in which he highlights the nobility of Mohammed Al-Daghestani when (Hama Mam Sulaiman - one of the group leaders of Hamawand in Khanaqeen) got arrested, Al-daghestani cared for him and provided him with a horse and gun as a method of transport and as a notion of goodwill on the grounds that he remained under his supervision; however,

(Hama Mam Sulaiman) fled, not considering the potential consequences on Al daghestani. When Al daghestani was informed of (Hama Mam's) attempt to flee, he rode his horse and hastily followed until he captured him in Kirkuk where he expressed his disappointment and noted the shame that Hama Mam should feel for such a betrayal. Al daghestani's son mentioned (Al-Azzawi, 1425hj, pp.84-85), that Aldaghestani's family travelled to Kirkuk after their father's martyrdom in the battle of Kut. When they returned to Baghdad, the sons of Hama mam guarded the family on their journey to protect them from any potential harm. This was a gesture of gratitude in return for the care which Aldaghestani provided for their father 30 years before, (Al-Dulaimi, 2013, p.23).

Iraq during the First World War

The impact of the First World War was severe on the people of Iraq. The cities and villages were exposed to immense suffering, wherein the nation became an arena of conflict between the British and the Ottomans. The repercussions of this war affected both the land and people equally during the years of 1915-1917; battles were so intensive between both sides and the competition was very high that no one truly gained victory (Bakri, 1967, p.23).

The British forces invaded Iraq from Basra in Iraq's southern region. Heading towards Baghdad it wasn't difficult for them to achieve a victorious invasion over the Ottomans because they didn't face any resistance or an adversary until 12 November 1915 when they reached the border of Baghdad in Salman Pak, a city 20 km from Baghdad (Nadeem, 1985, p.235).

In September 1915 the leaders of the Ottomans came to realise the disappointing reality that they would not be able to face the British troops that were creeping towards Kut city, eventually reaching Baghdad .

Sheikh Mohammed Ridha Al Shibibi wrote in his diaries:

“ On the 23 of September when the British jets flew over the Baghdad sky, sending radial light that lit the entire city, the Ottoman banks ceased payments and the stock market collapsed, leaving merchants and financial traders to carry their merchandise and belongings to their homes, the tourists of the Tigris River fled back to their homes and the clans outside of Baghdad such as Delaim, Zobaa and Shomar families approached Baghdad. It was at this time the government planned to transfer their offices and seed storages to Samarra city” (Al-Wardi, 1974, p.232).

In June 1915 the brigade 17 from legion six, led by British General Townshend, occupied Omara city. They headed towards Sheikh Saad village in preparation for the occupation of Kut, which was a primary strategic position for the British forces in their groundwork for the occupation of Baghdad. The battle in Kut began on the 27th of September and lasted until the following morning, ended with the defeat of the Ottoman forces and their withdrawal towards the Salman Pak city border of Baghdad, (Al-Musli, 1925, p.211).

The Ottoman Leaders were placed in an alarming situation and hence appointed Mohammed Fadhil Al Daghestani as the leader of the (Alhajana) forces, comprised of various militias and volunteer group forces, etc. in order to aid the Ottoman forces and army to fight against the British. His plan involved motivational strategies to encourage people to join, some individuals were approached through their religious values and some were convinced through stories of courage and tournament whilst others were approached with money and charity.

Al Daghestani's Role of Encouraging the Groups

During the stressful circumstances in 1914, the Ottoman Leaders announced jihad to liberate Baghdad from its occupants and hence gave their campaign a religious banner (The Haidari Sharif Flag) which was the first general Islamic jihadi campaign. However, later the government decided to classify it as an allow campaign, one to be inspired by Imam Ali's (pbuh) courage, trying their best to advertise the Haidari flag (Al-Wardi, 1974, p.233).

The Ottoman government sent Al Daghestani along with a group of knights to Baghdad to protect the Haidari flag. The government gave him a huge budget of golden lira to distribute between the groups on his way to Najaf and he travelled around the middle of the Euphrates river area giving the leaders of the groups an amount of golden lira dependent on their services (Al-Wardi, 1974, p.232).

They formed a group of highly respected deputies to take the Haidari banner from the top of Imam Ali's (pbuh) shrine in Najaf. The assigned individuals as deputies were: Foad Al Daftary, Mudher Pasha, Hikmat Sulaiman, The Leader Izat Pasha, a Baghdadi Judge and Shukri Bek one of Hilla city's most respected figures. They arrived in Najaf on Friday evening, 29 October 1915 and they were hosted by Sayed Mohammed Hasan Al Kilidar. They were subsequently welcomed by all dignitaries and scientists of Najaf organising meetings and ceremonies

of poets and speeches. This was a good opportunity to speak about Al jihad Al Haidari under the banner of the faithful imam Ali as it coincided with the time of Muharram (hosseinieh condolence), (Al-Wardi, 1974,p.235).

The decision was made to take the banner of imam Ali (PBUH) to jihad on Friday 11 of Muharram (19th of November). A large ceremony was prepared in the holy court yard of imam Ali's shrine, for that occasion attendees were the acting authority of Karbala, Hamza Bek, Sheikh Numan Al Adhami, mufti Al Najaf Sayed Yaseen Afandi, and more of the most highly respected figures in Najaf (Al-Wardi, 1974, p.236).

Other religious scholars, Sheikh Fath Alahh Al Asfahani, Sayed Ali Tabrizi , Sayed Mustafa Alkashani, Sheikh Baqir Al Qummy and Sayed Abdul Razzaq Al Hilou, took the banner towards Masjed Al Koufa (Al Koufa mosque) stopping the carriages and the banners by the site of Prophet Younis on the river bank. Mohammed Fadhel Aldaghestani with all the knights and the people of Alkoufa presented themselves to welcome the arrivals wherein Al Daghestani stopped near the banner and pronounced a speech in Turkish to encourage people for jihad. Sheikh Numan Al Adhami also addressed a speech, subsequently followed by Sayed Mouhamed Al Kilidar and his son Ahmed Al Kilidar with the final speech given by the acting authority of Karbala. Following the event, all the arrivals slept in Koufa that night. (Al-Wardi, 1974,p.238).

On Saturday, 20 November all the people above gathered in Alkoufa Mosque to pray altogether (duaa Imam Zein Alabidin pbuh) which was dedicated to the armies in battle to achieve the victory. They were the protectors of the Islamic nation and its borders (the Amawi army at that time). Sayed Mohamed, the son of Sayed Kadhém Alyazdi arrived late to join processions representing his father, on Sunday morning, 21 November everyone boarded the sailing ships to move towards Al Kifil village, the north of Koufa, the number of the prepared ships was 3.024.

Tahseen Ali, one of the group members, mentioned in his memoirs: **“when we arrived, we found a systematic military group stationed where we joined, and I was appointed as the regiment commander of one of the brigades, we remained while my colleagues were receiving orders to continue to Baghdad, and from there the regiment moved directly to Kut, where they rallied forces coming from Baghdad and Amarah after withdrawing from areas occupied by**

the British on 1 June 1915, the Ottoman Government appointed Nur al-Din Bek, Commander-General of the Ottoman forces in Iraq on April 15, 1915, and he ordered the mobilization of troops in Kut. British forces advanced toward Kut, they were hit first by the volunteer tribal force which was stationed in the parties led by Mohamed Fadil Pasha Daghestani.” Ali, 2004, p.51).

The operation continued to promote Haidary banners in a way that was celebratory and promotional in all cities it encountered; with delegations and dignitaries and volunteers, the ships stopped at Tourij city to inform the people of Tourij about the mission, sheikh Numan AlAdami presented a speech regarding the mission, at that time Aldaghestani arrived by land along with 250 of Bani Hassan knights, this was way of gathering more volunteers, the jihad motivation speeches were continued by sheikh Fathullah Isfahani and Sayed Mohamed, the son of Sayed Kadhum Alyazdi who represented his father, urging people for jihad (Al-Wardi, 1974, p.239).

The delegation arrived to Al Hindiya dam before sunset wherein they were enchanted by the splendour of the engineering marvel, they continued their mission towards Almusayab and they stayed four days over there. Commands were received from the Commander general Nur Al-din to Aldaghestani to rush out with his troops towards Aljazeera (Elssaouira) to join the forces over there to take the British forces by surprise (Al-Wardi, 1974, p.240).

The groups who were carrying the banner of Imam Ali moved towards Alkadhmia in Baghdad when Aldaghestani with his volunteer troops arrived to the battle field in Kut to join the Ottoman forces in order to clamp down on and surround the British troops led by General Townshend from all directions (Al-Wardi, 1974, p.242).

Aldaghestani continued encouraging people despite his old age, he stood in front of the people engaging them like a lion with his motivational words (Bani Zabid....Bani Rabiaa) meaning group of Zabid and group of Rabiaa. Shame on you to give up your country. This was the way to prove his merit and military leadership at the same time (Al-Rubaie, Majid: 85age, Interview).

Al Daghestani's Death

There were stories about his death, some of them said that he had been in grief for the martyrs lost in the battles and he could not bear the sudden deaths of

his companions, so he eventually followed in their mandates as a result of distress and depression. He was close to seventy (Al-Wardi, 1974, p.244).

Other sources assert that the impact of a surprise attack from the British artillery in the siege of Kut caused his death whilst he rushed to prepare his troops in the so-called battle (Basri, Meer, 2013).

There are also two stories that first recalled the burial in the suburb of Sheikh Saad between Kut city and Amara city. It occurred in a Turkish cemetery and then his body was transferred to the Adhamiya cemetery. (Al-Rubaie, Majid: 85age, Interview)

While other sources say that the Daghestani also fared well in the British fight until his martyrdom in battle (Kut- Amara). In one of the British attacks, a sudden bomb fell close to him while he was awakening the Mujahideen from their sleep to fend off British attackers. In this attack he died and was close to the age of 70 on 12 March, 1916 (Basri, Meer, 2013).

After his martyrdom his body was moved in a military convoy in the presence of all the generals and leaders in the army and a large gathering of his soldiers in addition with all seniors and masters of the nation, along with the people of Baghdad. His coffin was carried by a carriage surrounded by senior military officers. The masses prayed in his honour in the Abou Hanifa Alnoman Mosque and they buried him in Al Khayzaran graveyard next to the grave of Baghdad mufti Sheikh Mohamed Sayed al Tabaqchali under the minaret of the mosque. A small shrine was built on his grave and he became a figure whom individuals wrote and read poems about to praise (Al-Wardi, 1974, p.246).

Epilogue

After this profound review of Al-Daghtani's personality and his widespread activity in Iraq, his deep impact on people's souls led to shed his own blood on this land, which became his lodgment as any other man born and died on it. He sacrificed his life and soul as a redemption to mount the name of the country and the flag he took oath to serve, it is necessary to get the following conclusions and recommendations on research topic.

Conclusions:

1. One of the most important things clarified is the major role of Al-Dagestani in the Ottoman victory over the British in the Battle of Cote which ended up with capturing the British troops, this role is disproportionate perfectly with the volume of interest in his personality who was supposed to have more historic and media attention, he suffered a clear neglect from the historical and political perspective, at this point there must be a big question mark.

2. Al-Dagestani had a cultural role as well as the military and political role represented with establishing the first zoo in Baghdad and appointing special tamers in it, this shows his interest in providing employments to the labor, which was considered as an indirect contribution in the development, the park had regular visitors every Thursday, which contributed to increase the interest in this kind of exotic culture in the Baghdadi community

3. His disdain concerning sectarianism, his respect to Najaf Religious Authorities and other people's acceptance of his character show Al-Daghtani had a deep effect, prestige and dignitary.

4. In this research, we consider the second version about his martyrdom is more probable which states that he suffered an injury by shell or fragment, because it is not acceptable to ratify that a brave military man who exceeded seventy years and fought battles with courage to die from grief on his comrades. Also, it was a sudden and surprise attack with signs of startling in which the British failed, so it is natural that he might be injured from the heavy fires that suddenly fell from the exhausted forces.

Recommendations:

1- One of the most important recommendations is to give more attention to the history of this man and his family and grandchildren, and to highlight the political, military and cultural role.

2- Preserving his grave and highlighting its importance, and to develop special ceremony to visit his grave by cooperating with (Wasit) Iraqi University and the House of Wisdom Foundation, considering the great interest of these two bodies in the history of region, and contributing to establishing the conferences and seminars for the purpose of activating the cultural and academic bilateral cooperation and clarifying the facts before the people.

3- In the light of this conference, it should be kept in mind the need for a wider cooperation between the Turkish and Iraqi academic institutions to study the history of Iraq during the rule of the Ottoman Empire era as it would clarify a lot of obscure facts, the Ottoman Archives embrace a lot of the history of Iraq, a lot of its themes are still unrevealed to the researchers and specialists in this type of studies.

REFERENCES:

- 1) Al-Azzawi, Abbas, Iraq's History Between the Two Occupations – the last Ottoman Era, Alhaidariya LibRARY, vol.8, 1425hj.
- 2) Al-Bahrani, Mohammed Raoof, Profiles of the Situation in Iraq in the late Ottoman Period 1900-1920, Diary of Raouf Bahrani, Prepare and Achieve: Mr. Jawad Hibat al-Din al-Shahristani, The Central Workers' Press, 1993.
- 3) Al-Bakri, Adle, The History of AL-Kut, Al-Ani Press, Baghdad, 1967.
- 4) Al-Dulaimi, Iyad Khudair, The City of Baghdad under British Occupation (1917-1921), Baghdad, 2013.
- 5) Ali, Tahsin, Tahsin Ali Diary from 1890 to 1970, Submitted and Review: Prof. Dr. Saleh Mohammed Abed, the Arab Association for Studies and Publishing, Beirut, 2004.
- 6) Al-Musli, Mohammed Taher Al-Omari, The History of the Iraq's Political Capabilities, vol.1, Beirut, Dar white flag, 1925.
- 7) (Al-Rubaie, Majid: 85age) Interview with one of the notables names of the city of (Al-saouira) on Monday 03/07/2016.
- 8) Al-Wardi, Ali, Social Profiles of Iraq's Modern History, vol.4, Press People, Baghdad, 1974.
- 9) Al-Zubaidi, Fakhri, Baghdad from 1900 until the Year 1934 – AL-Jamea' min AL-Mofeed w Al-Thareef, vol.1, Freedom House for printing, Baghdad, 1990.
- 10) Basri, Meer, Military Commander and the Governor Agent and a Lover of Baghdad, (Almada) Newspaper, Iraqi Memory Annex, Sunday, 05/26/2013, Quoted : newspaper (Al-balad) 1967.
- 11) Kheer, Shukri Rashid : In the Ninety-ninth Anniversary of the Martyrdom of Sheikh Abdul Salam Barzani, date (14/12/2013), Website: <http://www.ana-hura.com/modules.php?name=News&file=article&sid=15245>.
- 12) Nadeem, Shukri Mahmoud, Conditions in Iraq in the Second Modality Phase (1908-1918) historical study, unpublished PhD thesis, Faculty of Arts, University of Baghdad, 1985.

KUT AL-AMARA BATTLE IN EARLY IRAQI HISTORIOGRAPHY A HISTORICAL SURVEY

MAHMOUD A.M. AL-QAYSI*

Introduction:

The paper is an attempt to cover the early Iraqi historiography on the siege and battle of Kut Al-Amara which represented a strategic victory of the Ottoman forces in Iraqi front and delayed the collapse of Ottoman army in the Arab East. Although there have been the Western and Turkish writings on this event since the first half of the 20th century, early Iraqi historians and intellectuals dealt with the Mesopotamian Campaign in general, and the Ottoman victory in Kut Al-Amara in particular. During approximately five months of the siege and final battle, the Iraqi historians and writers covered the Ottoman-British fighting and the Iraqi population's response.

It will follow the first Iraqi writings on Kut Al-Amara and their impact on the next Iraqi historiography which used these writings as original sources of the Iraqi history during the First World War. Some of these writers, such as Abdulrazaq Al-Hasani's "Aliraq fi 'ahday alihtilal walintidab" Iraq in the eras of occupation and mandate, Abass Al-Azawi's "Tarikh aliraq bayna ihtilalyn" (Iraq's History between two occupations), were historians and contemporary to the events. The others, like Sulieman Faidhi's "Fi ghamrat alindhal" (In the middle of Struggle), Muhammed Amin Al-Umari's "Harb Aliraq" (Iraq's War), Muhammed Ra'uf Taha Al-shaikhli's lifestages, Ja'far Al-Askari's Memoirs, Tahsin Al-Askari's Iraq War and Taha Al-Hashimi's Memoirs were officers in Ottoman institutions. Most of them wrote their memoirs and recorded information about the Iraq's war in general, and Kut Battle in particular. These Iraqi early writings formed social,

* Prof. Dr., College of Arts-University of Baghdad History Department, Baghdad-IRAQ, mahmoudkaysi@yahoo.com

political, military and economic image of the Iraqi situations and the local population of Kut reactions towards Ottomans and British.

One of the first Iraqi sociological studies on Kut Al-Amara battle is an 8 volume book of Iraqi sociologist Ali Alwardi's "Lamahat Ichtima'ya min Tarikh aliraq alhadith" (Social Glimpses on Modern History of Iraq), who studied the societal aspects of Kut Al-Amara battle and followed its impact on Iraqi society at that time and its echo in Iraqi historiography. The book is regarded as one of the first Iraqi publications which focused on the sociological aspect of the battle through the reading of the Iraqi and western historical texts. Alwardi's perspective is also considered in this academic work.

This work will try to form an image of situations of siege, battle, Ottoman victory and the marching of prisoners from Kut to Anatolia according to Iraqi early sources, in addition to the comparison between the Ottoman and British forces. It is interesting to read the battle through the Iraqi perception to be another image of the battle, together, with Ottoman and British narratives.

This academic contribution's based on the historical and sociological reading of the early Iraqi texts on the battle to understand this period of Iraq's war according to Iraqi perception and to formulate the battle's image from inside. This Iraqi perspective will be a new reading of the war through the local sources.

II. Kut Al-Amara Battle in Early Iraqi Historiography:

Since the end of the First World War, the Iraqi historians had been interested in the vents of this war which had decided the fate of Iraqi nation and led to rise as a national state in 1921. The first generation of Iraqi historians covered the developments of war and its impact on the future of Iraq. Kut Al-Amara siege and battle had a central concern in Iraqi historiography owing to Iraqi sympathy to the Ottoman victory in Iraqi front. It is important to indicate that most of the sources of the paper was written in the first decade of the 20th century, but we sometimes used late editions.

The Iraqi sociologist and historian, Ali Al-Wardi (1913-1995), was one of the first Iraqi academics at the university of Baghdad who was interested in the events of the First World War and its influence on Iraqi society in general and the results of Kut Al-Amara battle. One of the important books of Al-Wardi

is "Lamahat Ichtima'ia Min Tarikh Aliraq Alhadith" of 8 volumes, which deals with the development of Iraqi society since the Ottoman period up to the end of 1960s. Chapter 9 of vol.4 discusses the social influence of Kut siege. Al-Wardi indicated that the siege had continued since early December 1915 until late April 1916. The siege had continued for 5 months impacted on the Kut population and the British forces there. The number of Kut population according to Al-Wardi, was approximately 6000 at the beginning of siege. Townshend, the British leader, decided to dismiss them from the city, but Sir Percy Cox who was there at that time alarmed him owing to vegetative propaganda results against Great Britain and the Allied Powers. Townshend was convinced of Cox's view but he regretted after they had become an economic burden on the British forces in Kut¹.

Sources differentiated about the starvation of Kut population. Al-Wardi pointed out, according to Townshend memoirs that the military governor of Kut was providing food for 600 persons who did not have money to get food, in addition to selling wheat to another 3000. Al-Wardi indicated to the differentiation of British officers's memoirs about the impact of siege on the Iraqi population. The increase of siege days led to more suffering of Iraqis and British forces. The latter accused Iraqis of betrayal and collaboration with Ottoman forces, many of Kut population were condemned of execution for their relations with Ottoman sources and moving the information about the British forces situations in Kut².

Al-Wardi analyzed the contradiction of British sources on the sufferings of Kut population and their attempt to leave the city in the late days of the siege and increasing Ottoman bombing on British forces. He indicated the decrease of food in the city and British proceedings to take over food from the Kut citizens by force. Townshend got a Fatwa from Indian religious authorities, Muslim and Hindus, to permit Indian forces, which formed the majority of British forces in Iraq, to eat horsemeat after exhaustion of food shortage in British camp. He suffered from applying this Fatwa for refusing of the Muslim and Hindus to response to telegram without written religious reference. But, he succeeded finally to convince most of them to eat horse meat³.

¹ Ali Al-Wadi, *Lamahat Ichtima'ia Min Tarikh Aliraq Alhadith*(Social Glimpses of Modern Iraq's History),Beirut,2005,P.293.

² Ibid.,P.294-298.

³ Ibid.,P.298-302.

Al-Wardi showed the Ottoman propaganda to ask Indian forces to join the Ottoman forces by dropping leaflet through military airplanes. The Ottoman propaganda had implemented some success to push the Indian soldiers to refuse the instructions of British headquarters, but the British response for the refuse was harsh by the military courts⁴.

Al-wardi indicated the private life of Townshend during the siege and his contacts with his friends in India and Great Britain, in addition to his relation with his dog, walking in the city street. He discussed the failure of Townshend to preserve the food during the early days of siege. The British forces in Emara, south of Iraq, tried to send the British ship Gulnar to deliver food to British forces in Kut, but the Ottoman forces bombed it and seized and imprisoned its staff. Al-Wardi discussed also Thomas Edward Lawrence's attempt to bribe Khalil Pasha, the leader of Turkish forces, but he failed to achieve his mission⁵.

The hard situations in Kut led Townshend after negotiating with British headquarter to ask Khalil Pasha for negotiation for surrender. The Ottoman leader dealt with Townshend as a skillful General and he praised Townshend for his leadership and defending of Kut despite great difficulties. Khalil Pasha had refused all the British lure to get money and British guns to free the British forces. Lawrence had failed again to convince Khalil Pasha to free the British forces. On April 29, 1916, Townshend ordered his troops to destroy the guns of British forces in Kut. Townshend was sent to Istanbul, and other forces which were approximately 13.000 soldiers and officers were sent to Anatolia. During their march to Istanbul, 70% of British officers and 27% of Indians died⁶.

The insistence of Khalil Pasha to achieve the victory against the British and refusing of any demands for withdrawal from the battle helped the success of Ottoman forces. Hibat Aldin Al-Shahristani compared this victory in Kut with "the disappointment" in Shaiba Battle at the beginning of British invasion of Iraq. Al-Shahristani memoir is one of the contemporary narratives on the Jihad (Fighting) of the Iraqis and the Ottoman forces against the British occupation of Basra (1914-1915) at the beginning of the First World War. This narrative deprei-

⁴ Ibid.,P.302-305.

⁵ Ibid.,P.315-318.

⁶ Ibid.,P.320-326.

ves of the book of the Iraqi religious scholar (Alim), Hibatuddin Alshahristani's "Mai'rakat Alshi'iba Asrar Alkhayba Min Fat'h Alshi'ayba" (Alshi'iba Battle Secrets of Disappointment of the Shi'ayba Conquest), which he wrote in 1915 during the military operations in the south of Iraq. Hibatuddin Alshahristani (1884-1967) was one of the religious scholars who participated in the fighting in Basra and he was the coordinator between the Ottoman forces and the Iraqi fighters who came from all Iraqi cities to resist the British invasion, especially after the issue of Fatwa from Najef to defend Iraq. The paper is, according to this perception, a study of one of Iraqi contemporary sources which documented the events of Iraqi-Ottoman collaboration to defend one of the Arab and Islamic countries. The book concluded important details about this early period of the British occupation of Iraq⁷.

In a section entitled "the reasons of disperses in Shi'iba Battle", Alshahristani reviewed the reasons of "disappointment": as misconduct of the Ottoman commanders, false military map, for besieging the Shi'iba, and the suicide of Suliaman Askari Bek, which led to end the fighters resistance and dispersing of Ottoman forces. In the last sections on our camp situation at the end of war, he compared between the defeat of Shi'iba and the Ottoman victory in Kut under the leadership of Khalil Pasha on the British forces in April 1916 and took approximately 20.000 as prisoners. He described also the attitudes of Iraqi religious scholars, tribal sheikhs and national leaders. Finally, he described the names of Iraqi cities, towns and villages from Baghdad to Basra⁸. At the end of his manuscript, Alshahristani discussed the impact of the suicide of the leader of Ottoman army, Suliaman Askari Bek on April 14, 1915. He criticized this suicide as an unacceptable action influencing on the morales of Ottoman army and Iraqi Mujahidin⁹.

⁷ Mahmoud Al-Qaysi, "The Iraqi -Ottoman Resistance against the British Invasion of Basra (1914-1915) According to Alshahristani 's Book" Ma'rakat Alshi'iba Asrar Alkhayba Min Fat'h Alshi'ayba", in: Türk Tarih Kurumu/ Turkish Historical Society, Uluslararası I. Dünya Savaşı Sempozyumu, Symposium of International World War I, 12-14 November 2015, İZMİR / TURKEY, PP.1-16.

⁸ Hibatuddin Alhussein Alshahristani, Ma'rakat Alsh'iba Asrar Alkhayba min Fath Alshi'iba (1914-1915) (Alshi'iba Battle Secrets of Failure of the Shi'ayba Conquest 1914-1915), edited by Alaa Hussein Alruhaimi, 2nd ed., Baghdad, Ismail Taha Aljabiri, 1st ed., Baghdad, Mu'asasat Hibatuddin Alshahristani, 2015, PP. 92-100.

⁹ Ibid., PP.88-91.

Other Iraqi historians and participants in the war added some important information on the Kut battle and siege, Suliaman Fadhi, the Officer in Ottoman army, introduced the details of Lawrence's efforts to negotiate with Ottoman leader Khalil Pasha, and his attempt to convince Arab and Iraqi officers to revolt against Ottomans, but Faidhi refused to cooperate with Lawrence¹⁰. Another Iraqi officer, Tahsin Ali, talking on the situation of the imprisonments of British ship Gulnar and the development of British forces in Kut¹¹. Mohammed Amin Al-Omari indicated the hard situations in Kut during the development of Iraq War¹².

Mohammed Tahir Al-Omari Al-Mosli showed the battles between the British and Ottoman forces in Kut and the Ottoman success to achieve the final victory¹³. The Iraqi pioneer historian, Abdulrazaq Al-Hasani, discussed the importance of Ottoman victory, in Kut. But, he did not detail the development of the siege and battle¹⁴.

One of the earliest early publications on Kut is *Tarikh Alkut* of Adil Al-Bakri's. This book discussed "the Kut suffering" in a chapter showing a different narrative about the siege and battle and its importance for the history of the city. He repeated the details which were introduced by Al-Wardi¹⁵. Al-Bakri discussed the difference of Iraqi historians about the name of Kut. Is it from Amara, the Iraqi city in the south of Iraq or from the meaning of buildings which were built by the Ottoman state in the area or from the name of Tigris River after its running in Gharaf area, or from Rbia's Emirate in Kut area? He summed that the true name is Kut Al-'Amara, and supported his approach by contemporary Arab, Turkish, Persian and European sources ascertained that the name was derived from Buildings of Ottomans or the name of Tigris river after Gharaf area¹⁶.

¹⁰ Suliaman Faidhi, *Fi Ghamrat Alidhal (Midst of Struggle)*, Baghdad, 1952, PP.210-227.

¹¹ Tahsin Ali, *Great Arab Revolt*, Baghdad, Vol.1, 1936., PP.124-127.

¹² Mohammed Amin Al-Omari, *Iraq's War*, Baghdad, 1935, Vol.1., PP.140-142.

¹³ Mohammed Tahir Al-Omari Al-Moseli, *Tarikh Muqadarat AlIraq Alsyasiya* (History of Iraq's Political abilities, Vol.1, Beirut, 1925, P.80-90.

¹⁴ Abdulrazaq Al-Hassani, *Tarikh AlIraq Alsiyasi Alhadith* (Political History of Modern Iraq, Baghdad, 7th ed., 1989, P.41.

¹⁵ Adil Al-Bakri, *Tarikh Alkut* (History of Kut), Baghdad, 196, P.101-130.

¹⁶ CF., See *Ibid.*, P.76-85.

III. Conclusion:

The paper has followed the early Iraqi historiography about Kut Al-Amara siege and battle and its impact on latter Iraqi writings. The Kut victory was one of the great lessons for Iraqis to resist the colonial invasion. The Kut battle was compared by Iraqi intellectuals and historians with the defeat in Shibaiba battle owing to the lack of good and skilled leadership as Al-Shahristani pointed out in his memoirs on the battle and his comparison between Sulaiman Aski and Khalil Pasha.

All Iraqi early historiography is depended on Al-Wardi publication which showed the details of war influencing the formation of Iraqi modern society. Al-Wardi's contribution is regarded as one of the pioneer publication on Iraq during the late Ottoman period. The other contributions, anyway, of Iraqi officers and employees in Ottoman army and administration added a new contemporary narration on Kut battle. These contributions are very important when we compare with Turkish and European documents and sources.

The British forces finally succeeded to occupy Iraq but the Iraqi-Ottoman collaboration put an obstacle on the British forces to arrive Anatolia. The perception of Kut Al-Amara victory in late April 1916, and the Dardanelles victory in late 1915 were strategic key victories of Central Powers against Allied Powers. The two victories delayed the advance of Allied Powers to the Ottoman capital. The two battles had great importance during the first two years of the war.

Finally, the Iraqi historiography on Ottoman period in general and Kut Al-Amara in particular will add a new imprint to the local history of Iraq and its relationship with the Ottoman State.

20. YÜZYILIN BAŞLARINDA İRAN-OSMANLI TİCARETİNDE BASRA- MİHMERE REKABETİ VE İNGİLTERE

MASOUMEH DAEİ - HASAN HAZRETİ*

Özet

İran ve Osmanlı'nın Beyn'ül-nehreyn'in güneyinde olan önemli Basra limanında anlaşmazlıkları önem verici bir noktaydı.

Erzurum-Tebriz ticari yolunda olan Rusya ve İngiltere rekabeti ve Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra İngiltere ticaretinin bu yola kayması ve bu bölgede Rusya, Osmanlı ve İran'ın İngiltere'yle rekabet edememesi gibi nedenlerden dolayı İran'ın güney bölgesindeki ticaret önem kazanmıştır.

Osmanlı Devleti ise bu bölgede ticaretini genişletmek için bir kısım kolaylıklar ve olanaklar yaratması gerekmiştir. Bunun en önemlisi emniyeti sağlamak, Bağdat ve Basra arasında gidiş geliş yapan Nehriye idaresi tarafından ihtiyaçları karşılamak, vapurları artırmak, normal gümrük vergisi almak, yolcuların ve ticari malların nakliyatının ücretini ılımlı bir tarife tabi etmektir.

İran Devleti tarafından ise, Karun denizcilik imtiyazını bir İngiltere kumpanyasına verilmesi, İran'ın İngiltereli yatırım yapanları himaye ve teşvik etmesi, Basra'ya karşı Mihmere limanının ticaretin genişletilmesi, ciddi tedbirlerin alınmaması ve İran ticaretinin doğal olarak İngiltere'nin eline düşmesi gibi durumlar Osmanlı'nın ticaretine şimdi ve gelecekte geri dönmeyecek zararlara uğratacaktır.

Anahtar Kelimeler: Basre, Mihmere, Osmanlı-İran Ticareti, Lynch, Hemidiye.

* Doç. Dr., İran, Tebriz Payame Nür Üniversitesi, Barnameriziye Darsi, masoumeh.daei@gmail.com; Tahran Üniversitesi, Öğretim Üyesi ve İran Milli Arşiv Başkanı.

Giriş

Safeviler döneminde İran toprağında siyasi birleşme düşüncesiyle başa gelen I. Şah İsmail (1508) Beyn'ül-nehreyn'i (Mezopotamya) aldı ve mühim Basra limanı da eline geçti. İran'ın varlığı Basra'da 27 yıl sürdü¹. 1534 yılında Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı işgal etmesiyle İranlıların varlığı son buldu. Osmanlılar 1633 yılına kadar burada hüküm sürmüştür². 1638 yılında 4. Murat zamanında Osmanlı'nın saldırılarıyla Bağdat onların eline geçmiş ve 1639 yılında Zuhab anlaşmasıyla Bağdat, Basra ve bütün Beyn'ül-nehreyn Osmanlı'nın elinde olmuştur³.

Bazı kısa dönemlerde, Basra İran'ın eline geçmiştir. Ama Afşar döneminin savaşlarının sonunda yapılan Kordan anlaşmasıyla (1746) Basra tamamen Osmanlı'nın elinde kaldı⁴. Kaçar döneminde I. Erzurum anlaşması (1823) Osmanlı ve İran arasında olan anlaşmazlıkları azaltamamış⁵ ve Basra'da geçmiş dönemler gibi aşiretlerin isyanları ve karışıklıklarla sürüp gitti. İran'ın güney limanlarının ticareti her geçen gün canlandı. 2. Erzurum anlaşmasıyla (1847) Basra ve Bağdat Osmanlı'ya verildi ve hiçbir zaman İran'dan bu şehirlere saldırı olmadı.

İran ve Osmanlı'nın Beyn'ül-nehreyn'in güneyinde olan önemli Basra limanında anlaşmazlıkları önem verici bir noktaydı⁶. İran siyasi bakımdan Basra'yı her zaman kendi toprağından sayıyordu. Daha da önemli olan İran'ın Güney ve Basra limanları arasında olan ekonomik rekabetti. Bu rekabet her zaman İran'ın güney limanlarının ticaret dengesi olmuş ve bazen düşüşler yaşanmıştı. Bu durum

¹ Şabanî Rıza, **Revâbit-i İran ba Merzha-yi garbi der Dovreyi Safevî ve Efşari, Faslname-yi Mutâle'âti Tarihi** 1, 1368, s. 61-79.

² Ferid Bey, Muhammed, **Ahsenu't-Tevârih**, Çev. Mirza Abdülbaki Mostovhi-yi İsfahani, Beraderan-i Bagerzade, Tahran, 1322, s. 158.

³ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Tarih-i Osmani**, Çev. İrec-i Novbaht, Keyhan Yayınevi, Tahran, 1369, C. 3, s. 236; Tavernier, Jean Baptiste, **Sefername**, Çev. Ebu Turabi Nuri, Sanayi Yayınevi, Tahran, 1363, s. 221.

⁴ Foran, John, **Tarihi Tahavvülatı İctimai İran**, Çev. Ahmet Tedeyyün, Muessesei Hedemati Ferhengi-yi Seba, Tahran, 1377, s. 134; Zendiye döneminde İran-Osmanlı ilişkilerine bkz. Ateş, Abdurrahman, **XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779)**, C. X, Afyonkarahisar Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 3, 2008, s. 65.

⁵ Lan Grek Hamzeli Estive, **Tarih-i Siyasi, İctimai, iktisadi Irak**, Çev. Esadullah-i Tevekkuli ve Muhammed Rıza Misbahi, Bonyadi Pejûhişhayi İslami, Meşhed, 1378, s. 306.

⁶ Hidayet, Mehdi Kuli, **Gozâreş-i İran**, Nokre Yayınevi, Tahran, 1363, s. 65.

Kerimhan Zend döneminde artar, Basra'nın işgali ve İran'ın güney limanları ve Buşehr'in ekonomisinin canlanmasını sağlamıştı.

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İran- Osmanlı Ticaretinde Karun ve Dicle Nehirleri

Bağdat Basra yolunun Dicle Nehri'nde de karayollarında olduğu gibi eşkiya olaylarının yaşandığını ve bazı gelişmeleri de görüyoruz. Tasvir-i Efkâr 19. sayısında özetle: “*Bağdat’tan Basra’ya kadar geçen Dicle Nehri’nde küçük vapurlar birkaç ay içinde mal taşıyorlar ve bu esnada eşkiya Araplar tarafından gümrük vergisi adında zorla malları gasp edip bazen de bütün gemiyi yakıyorlardı. İngiltere konsolosluğu yazılı metinlerini ve diğer şeylerini ve hatta bazı küçük bir posta gemisiyle taşıyorlar, aynı şekilde Bağdat’ın eski, merhum valisi Reşit Paşa zamanında, Belçika’dan 2 küçük vapur sipariş edilmiş ve Serdar-ı Ekrem valisi zamanında da bu vapurlar Dicle’de kullanılmıştır ve her gün, geçen güne göre ticaret, rahatlık ve emniyet artmış ve hatta İngiltereliler de bu iyi durumu gördükleri zaman Mr. Lynch ve ortakları da 2 vapurlarının yanı sıra bir vapur daha almışlar ve Basra-Bağdat arasında ticareti geniş şekilde yapmışlardır, bunun sonucunda Basra ve Hindistan arasında ticaret önem kazanmış ve Bombay kumpanyası tarafından ise Basra’ya ticari mal getirmek için vapur tahsis edilmiştir*” denmekteydi⁷. Bu gazetenin diğer yayınında bu kumpanyanın faaliyetlerinden bahsetmiş ve bunun yanı sıra Bağdat’tan İran’a ve İran’dan Bağdat’a giden yolun çok kötü olmasından ve kervanların da bu yolda çok zorluk çektiğini yazar ve hükümetin teşvikleriyle çoğunluğu ahaliden olan kişiler uzunluğu 700 zer⁸ olan bu yolu gayet iyi bir şekilde yapmışlardır⁹. Bağdat’tan İran sınırına telgraf hattının inşa edilmesi ve bu hattın bir tarafı Basra Körfezine, diğeri de Hindistan’ın telgraf hatlarına çekilmesinin 1 yıl ve hatta daha erken yapılması gereğinden bahsetmiştir¹⁰.

İngiltere’nin Karun Nehri’nde denizcilik imtiyazının tekeline, İran’dan Muhammed Şah döneminden 1888 yılına kadar ciddi şekilde istedi ama elde edemedi. Çünkü İran Rusların bu işe karşı çıkmalarını temel bir sorun olarak gördü.

⁷ **Tasvir-i Efkâr** 19, 5 rebiulevvel 12.

⁸ Gulkariyan, Kadir, **Ferheng-i Farsi-İstanbuli-yi Ehter**, Ehter Yayınevi, Tebriz, 1385, s.213. “uzunluk ölçü birimi her 41 inç bir zer.”

⁹ **Tasvir-i Efkâr** 105 ve 49 sayıları, 17 Haziran 1280.

¹⁰ **Tasvir-i Efkâr** 130,10 Rebiulahir 1280.

Bu yüzden İngilizler Karun Nehri bütün ülkelere açık olması ve hiçbir devlete ait olmaması için istekte bulundu. İngiltere'nin nüfuz ve denizden nakliyatı iyi olduğu için bu uygulamayı sadece kendilerinin yapacağı aşikârdı. Şah da bütün İran'ı İngiltere'nin güvence altına alması durumunda o da Karun'da uygulama yapılmasını istedi. Sadrazam Emin'us-Sultan'da (1886–1896) Rusya'nın saldırıları karşısında sadece sigorta mahiyetinde bir yazılı belge istedi. Sir Deromondolof devleti'nin kabulüyle, Emin'us-Sultan'ın istediği belgeyi ona verdi. Şah da bütün milletler için ticari gemilere Karun'da serbest denizcilik imtiyazını sundu¹¹.

Nasreddin Şah'ın fermanıyla 30 Ekim 1888 yılında Karun'da Mihmere'den Ahvaz'a denizcilik hattının açılması şu şekildedir: “*İran padişahı, kendi eyaletlerinde ticaretin genişlemesi, servetin artması, Huzistan ve Ahvaz'da ziraat ve tarımın genişlemesi, ilerlemesi için bütün milletlerin ticari gemileri istisnasız Karun'da önceden gidiş geliş yapan yelkenlerin dışında ticari malların, nehirde gidiş gelişine izni verildi ve Mihmere'de Ahvaz barajına gidiş gelişleri serbesttir ve her şekilde bu baraj dışına çıkmak yasaktır, çünkü yük yeri bu kısımda yani Ahvaz'dan yukarısı olup burası İran devleti ve tebaalarına aittir. İran devleti tarafından gemiler için belirlenen vergiler Mihmere'de alınacaktı ve tekrar vurgulamamız gereken nokta, gidiş gelişleri serbest olan bu gemiler, İran devleti tarafından yasaklanan ticari malları getirmeye hakları yoktur ve ayrıca malları alma ve teslim etme zamanı dışında limanda kalmaları yasaktır*”¹².

İngiltere devleti uygulamada İran'ın güneyinde ticaretin tekelliğini elde etti. Lynch ve kardeşleri hiç zaman kaybetmeden nehirde çalışmaya başlamışlardı¹³.

¹¹ Kâzımzade, Firuz, **Rus ve İngiliz der İran (1864–1914)**, Haz. Menuçehr Emiri, Amuzeş-i Inkılâbi İslâmi, Tahran, 1371, s.180; Em. Kur. Alb Başdoğan Ferhat, **Güncel Konular sayı 9**, Ankara Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1988, s.113–117.

¹² Kâzımzade, a.g.e., s.181; Mahmud, Mahmud, **Tarih-i Revabit-i Siyasi-yi İran ve İngiliz Der Karn-i Nuzdeh**, 4.c, İkbal Yayınevi, Tahran, 1353, s.1525.

¹³ Neabiyân, Celil, **Revabit-i İran ba Dovel-i Harici Der dovrani Kacariyi**, Ferdabi Yayınevi, Tahran, 1373, s.181; “Lynch Kumpanyasının 400 yarımkare alanı vardır. Bu geniş sahada arazisi vardır, konsolosluğun arkasında ve nehire 600 yarımkare geniş bir nakledilecek eşyanında geçici bir deposu vardır. Dedğimiz arazi nehrin doldurulmasından ibaret olup, nebatat vs. maddelerin yetiştirilmesine müsait değildir. Gümrük iskelesi 60 yard ve Lynch kumpanyasının iskelesi 50 yarıdır. Nazım kumpanyasının nehre paralel bir iskelesi vardır, bu iskelesi med-cezir zamanlarında vapur aborda oluyor, Standart Oil kumpanyasında birkaç binası var, 210/420 ebadında yalnız üstü açık, duvarlarla muhafaza edilen (Bağdat çarşısı)da gerektiği zaman işe yarar.” Bkz. Karargâh-i Umumi-yi İstihbarat Şubesi, İran'a dair Askerî Raporlar, Askeriye Matbası, İstanbul, 1333, C.1, s.89–99.

Bu haber ifşa olduktan sonra Rusya, İran sarayına itiraz etti. İran'a baskı yaptı. Rusya gazeteleri ise bu konuyu eleştirdi. Kendi devletlerine de benzer imtiyazın verilmesini vurguladı. Curzon, bu konu hakkında şöyle der : *"Avrupa ve İngiltere gazeteleri bu imtiyazı övdükleri zaman Rusya gazeteleri de muhalif oldular ve böyle yazdılar iki rakip arasında olan diplomasi kavgasında Rusya yenildi ve bu bozulan dengeyi düzeltmek için Rusya'ya da bir imtiyaz verilmesini istediler"*¹⁴.

Mizan gazetesinde bir makale Karun Nehri'nin imtiyazının profesyonel şekilde İngiltere'ye verilmesini eleştirel bir şekilde bakmış ve bu imtiyazın İngiltereliler için sağlam bir esası olmayacağını bildirmiş ve şöyle devam etmiştir; Bu mesele İngiltere için ilerleme sağlayabilir ama Rusya için tehlikelidir. Rusya Devleti kesinlikle buna benzer bir imtiyazın peşinde olacağını düşünmüş ve detaylı bir şekilde yorumlamıştır¹⁵.

Rusya'nın büyükelçisi Prens Dalgorki bu konuyu öğrendikten sonra hızla Petersburg'dan İran'a geldi¹⁶. Rus elçisiyle yapılan uzun müzakerelerden sonra Nasıreddin Şah bir taahhütname hazırlattı ve 1889 yılında imzalayıp, elçiliğe gönderdi. Bu taahhütnamede Enzeli ve Hazar gölü ve ona dökülen nehirlerde Rusya Devleti'nin bütün ticari gemileri ve ihtiyaç görerek yaptığı bütün ticari depolar, iskeleler, Pirpazar ve Mübarek Abad'dan Tahran'a şose yolunu düzeltmesi, Tebriz'den Culfa ve Tebriz Ovacık'a, Astara'dan Erdebil'e yolun yapılması ve tamaratı, ihtiyaç gördüğü İran'ın bütün topraklarında demir yolu yapılması hakkını Rusya'ya verdi¹⁷.

Nasıreddin Şah, Karun imtiyazını Lynch Kardeşlerine verdikten sonra, Karun'da verdiği ortaklık mahiyetinde olan denizcilik imtiyazını Nasır-i Kumpanya imtiyazını 1890'da Mü'in'ut-tüccar Buşehrî'ye tanıdı. Curzon bu imtiyazın Nasır-i şirketine verilmesini, Lynch Kardeşlerinin verilmesine rakip olarak

¹⁴ Curzon, George Nathaniel, *İran ve Kaziye-yi İran*, Çev. Vahit Mazenderanî, 1. C, Tahran, 1350, s.790.

¹⁵ **Mizan Gazetesi** 76 (17 rebiulahir 1306)s.759-761,sayı 86 (27 cumadü'yülahir 1306), s.855.

¹⁶ Teymuri, İbrahim, *Asr-i Bihaberi ya Tarih-i İmtiyazat Der İran*, İkbâl Yayınevi, Tahran,1332, s.315.

¹⁷ Teymuri, a.g.e., s.322.

görerek ve tüccarla devletin kumpanyaya karşı birleşeceğine inandı¹⁸.

İngiltere dDevleti uygulamada İran'ın güneyinde ticaretin tekelliğini elde etti. Lynch ve kardeşleri hiç zaman kaybetmeden nehirde çalışmaya başlamışlardı¹⁹. Bu haber ifşa olduktan sonra Rusya, İran sarayına itiraz ederek benzer imtiyazın verilmesini vurguladı. Curzon, bu konu hakkında şöyle der : *“Avrupa ve İngiltere gazeteleri bu imtiyazı övdükleri zaman Rusya gazeteleri de muhalif oldular ve böyle yazdılar iki rakip arasında olan diplomasi kavgasında Rusya yenildi ve bu bozulan dengeyi düzeltmek için Rusya'ya da bir imtiyaz verilmesini istediler”*²⁰.

Mizan gazetesinde bir makale Karun nehrinin imtiyazının profesyonel şekilde İngiltere'ye verilmesini eleştirel bir şekilde bakmış ve bu imtiyazın İngiltereliler için sağlam bir esası olmayacağını bildirmiş ve şöyle devam etmiştir; *“Bu mesele İngiltere için ilerleme sağlayabilir ama Rusya için tehlikelidir. Rusya Devleti kesinlikle buna benzer bir imtiyazın peşinde olacağını düşünmüş”* ve detaylı bir şekilde yorumlamıştır²¹.

Curzon bu imtiyazın Nasırı şirketine verilmesini, Lynch Kardeşlerinin verilmesine rakip olarak görerek ve tüccarla devletin kumpanyaya karşı birleşeceğine inandı²².

Osmanlı Devleti de İran ticaretinin bu iki devletin tekelinde olmaması için çalışmıştır. İran tüccarına kolaylıklar yaratarak Osmanlı'yla ticareti ilgi çekici hale

¹⁸ Curzon, a.g.e., c.2, s.463-464.

¹⁹ Neabiyân, Celil, **Revabit-i İran ba Dovel-i Harici Der dovrani Kacariyi**, Ferdabi Yayınevi, Tahrân,1373, s.181; “Lynch Kumpanyasının 400 yarımkare alanı vardır. Bu geniş sahada arazisi vardır, konsoloslüğün arkasında ve nehire 600 yarımkare geniş bir nakledilecek eşyanında geçici bir deposu vardır. Dediğimiz arazi nehrin doldurulmasından ibaret olup, nebatat vs. maddelerin yetiştirilmesine müsait değildir. Gümrük iskelesi 60 yard ve Lynch kumpanyasının iskelesi 50 yarımdır. Nazım kumpanyasının nehre paralel bir iskelesi vardır, bu iskelesi med-cezir zamanlarında vapur aborda oluyor, Standart Oil kumpanyasında birkaç binası var, 210/420 ebadında yalnız üstü açık, duvarlarla muhafaza edilen (Bağdat çarşısı)da gerektiği zaman işe yarar.” Bkz. Karargâh-i Umumi-yi İstihbarat Şubesi, İran'a dair Askeri Raporlar, Askeriye Matbası, İstanbul,1333, c.1, s.89-99.

²⁰ Curzon, a.g.e., c.1 s.790.

²¹ **Mizan Gazetesi** 76 (17 rebiulahir 1306)s.759-761,sayı 86 (27 cumadü'yülahir 1306), s.855.

²² Curzon, a.g.e., c.2, s.463-464.

getirmeye çalıştı. Elbette İran tüccarı Osmanlı'yla komşu ve Müslüman olduğu için Osmanlı'ya meyletmiş, ama İngiltere ve Rusya'nın sağladığı olanaklardan dolayı ister istemez onları tercih etti.

Osmanlılar, XIX. yy.'da İran ticaretinde İngiltere ve Rusya'dan sonra 3. sıradaydı. Ama XX. yy.'da ise 4. ve 5. sıraya kadar düştü. Osmanlı devlet arşivinde çeşitli belgelerin içinde siyasi meselelerin yanında ticarette de istenilenlerin yaşanmadığını görüyoruz. 23 Temmuz 1908 tarihli bir belgede Bağdat valisi tarafından ticaret ve nafia idaresine yazılan bir yazıda bu konuda bilgiler vardır. Yazıda İran Osmanlı arasında ticarette olumsuz etkiler bırakan konular açıklamaktadır: *“İran hükümeti, kendi iç ticaretini artırmak için ve Bağdat ticari bölgesini zayıflatmak ve aynı zamanda ticaretin Bağdat'tan önemli merkez haline gelen Mihmeri'ye aktarılması için İngilterelilerin etkin rolleriyle yeni bir şose yolu yapmaya teşebbüs etmiştir. Bu yardımın sonucunda yıllık yaklaşık 1,5 milyon lira bu transit ticaretten bu şehre aktarılacaktı. Tüccarın düşünceleri ve yatırımları Mihmeri'ye aktarılması Bağdat vilayetinin muamelat ve ticaretini temeline fevkalade zarar vermiştir. Bu durumun siyasi ve ekonomik teşebbüs bakımından da çok önemi vardır. Bu belgede Osmanlı Devleti'nin İslâhiye heyeti tarafından çok fazla araştırma ve tetkiklerden sonra bu yolun Lynch kumpanyasının vasıtasıyla yapıldığını ve bu kumpanya bu yolun devamını genişletmek için İran içerisinde de devam edeceğini, İngiltere Avrupa'dan bu bölgeye gelen ticari malları hem sigorta ettiğini, hem vapurlardan malları indirdikten sonra bu şirkete ait olan develeriyle, mallarını İsfahan'a taşıdığını, İngiltere bu kolaylıkları yaratmakla bu yolda tüccarı cezp edip ve Trabzon-Erzurum-Tebriz yolundan Basre körfezine yönelterek hem Osmanlı ve hem de Rusya ticaretine darbe vurmayı amaçladığından bahsetmektedir.”*

İngiltere'nin ekonomik politikasında dikkat çeken nokta Lynch kumpanyası bu yolu yapmakla, İran'ın güney ve merkezinde faaliyet göstermek istemeseydi. Ancak İran'ın kuzey, kuzeybatı ve batısında demir yolu yapmazsa bir kazanç elde edemeyecekti. Bu yüzden Mihmere ticari merkezi Bağdat'ın yerini alacak kadar yeterli bir yer değildi. Bu konuların yanında Osmanlı Devleti ise bu bölgede ticaretini genişletmek için bir kısım kolaylıklar ve olanaklar yaratması gerekmiştir. Bunun en önemlisi emniyeti sağlamak, Bağdat ve Basra arasında gidiş geliş yapan Nehriye idaresi tarafından ihtiyaçları karşılamak ve vapurları artırmak ve yolcuların ve ticari malların nakliyatının ücretini ılımlı bir tarifye tabi etmektir. Bağdat ve Ahanigil arasında olan karayolunun tamiri ve bu tamirin olmasıyla

karayolunda taşımacılığı süratli hale getirmek, birkaç vapurun almak ve onarmak, Bağdat ve Basra arasında çalışmaları ve taşımacılıkta kullanılan vapurların sayısının yetmeyeceği için Bağdat'tan Hanegeyn'e giden yolun sorunlarını çözmek ve ihtiyacı olan bölgelerde köprü yapmak, otomobili hızından dolayı işte kullanmak, Lynch kumpanyasına benzer Hemidiye denizcilik idaresi vasıtasıyla, ticari mallar ve yolcular için vapurların ücretini gerektiği kadar çoğaltmak veya artırmak gibi imkânlar sağlamaktı.

İngiltere'nin Lynch kumpanyasıyla rekabet etmesi için fiyatların dengeli olması gerekmiştir. Bu kumpanya hiçbir şekilde Hamidiye denizcilik kumpanyasıyla işbirliği yapmamış, muamelede ortak davranmamıştır. Bu yüzden Lynch kumpanyasının mal nakliyatında ve özellikle hububat ve muamelelerini, faydalarını sınırlamak için Hamidiye kumpanyası da fiyatları dengeli yaptı. Böylece dengeli ve mantıklı olunursa Mihmere şehrinin bir ticari merkez ve iktisadi güç haline gelmesi engellemiş olacaktı²³.

Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran- Osmanlı Ticaretinde Bağdat- Basra Yolu

İran'ın denizcilik şirketinin faaliyetlerinde de zaman zaman sorunlar çıktı. Her iki devletin tepkisini çekmiştir. 20 Eylül 1914 tarihinde İran denizciliği, Osmanlı Devleti'nden bir istekte bulunup, kendisine iltimas gösterilmesini, eğer bir zarar görürse bunları kendisinin karşılamasını istemiştir²⁴.

Yine diğer bir sorunda İranlı gemicilerin vergiden muaf tutulması için Osmanlı bayrağını asmasıdır. Osmanlı bu durumu fark edip engellemek için İran gemilerine Osmanlı bayrağı çekmeyi yasaklamıştır²⁵.

Bağdat yolundaki transit ticaretle, yaklaşık en az yıllık 1,5 milyon lira oranında çeşitli mal ticareti yapılmış ve her geçen gün ithalat ve ihracat artmıştır. Öncede belirtildiği gibi Bağdat ve Basra arasındaki yolda İngiltere kumpanyasına ait 3 Lynch ve birkaç Osmanlı gemisi gidiş geliş halindeydi. Bu genel nakliyatın yeterli olmaması ve bunun yanında taşımacılığın da ücretinin çok olması ve

²³ BOA, DH. MKT,12E85/19.

²⁴ BOA, HR. SYS, 2403/8.

²⁵ BOA, DH. MKT.1188/17.

normal gümrük vergilerinin yanında fazladan bir navl vergisi²⁶ (Basra ve Londra arasında taşıma yapan araçlardan alınıyordu) alınması ve İran Devleti tarafından denizcilik imtiyazının, bir İngiltere kumpanyasına verilmesi ve İran'ın İngiltereli yatırım yapanları himaye ve teşvik etmesi, Basra'ya karşı Mihmere limanının ticaretin genişletilmesi, İran iç limanlarının arasında yeni ticari yol yapımının taşımacılıkta kolaylıklar sağlamaması, bu yolda ticaretin süratli olmaması, ciddi tedbirlerin alınmaması ve İran ticaretinin doğal olarak İngiltere'nin eline düşmesi gibi durumlar, Osmanlı'nın ticaretine şimdi ve gelecekte geri dönmeyecek zararlara uğratacaktır. Osmanlı devleti yakında olacak bu zararları önlemek için Bağdat ve İran'ın sınır boyunca otomobil yolu yapmak, Dicle ve Fırat yani bütün Şattularap nehrinde ulaşım araçlarını kullanmanın kolay olması, denizcilik ve taşımacılık şirketlerinin kurulması için Osmanlı tebaasına gerekli imtiyazı vermek, Umman idaresine yeteri kadar bütçe vermek ve birkaç vapur almak ve İngiltere'nin denizciliğinin genişlemesini önlemek gibi ciddi tedbirler alırsa Osmanlı Devleti siyasi, ticari, mülki bakımdan çok faydalar ve gelişmelere sahip olacaktı. Diğer taraftan da Bağdat şehri her yönden gelişecekti. Devletin uygulamaları bu şehrin kalkınmasında ve gelişmesinde çok önemli rol oynayacaktı.

Bu politikanın peşinde, 11 Aralık 1910, 1 Ekim 1911, 5 Ekim 1911, 15 Mart 1911 tarihlerinde önceden de Şattularap'ta denizcilik yapan bazı yatırımcılar tarafından vapur almak ve artırmak, 1 adet Remorqueur (römorkör)²⁷ (2 adet römorkör vardı şimdi sayısını 3'e çıkarmak istiyorlardı) ve 6 adet duba²⁸ istemişlerdir. Devlet, İngiltere'nin siyasi ve ekonomik gücünü sınırlamak ve zayıflatmak için Dicle ve Fırat'ın taşımacılığının hemen hemen hepsine sahip olan Lynch kumpanyasını ve aynı zamanda Basra şehrine karşı Mihmere'nin ekonomik rolünü etkisiz bırakmak, vapur sahiplerinin bazı koşullara ve şartlara riayet etmekle bu isteklerine pozitif cevap vermiştir. İzinlilerin önemli derecede riayet edeceği konular şunlardır:

1. Osmanlı Devleti'nin bayrağı her zaman vapurlarda asılacaktı.

²⁶ BOA, DH. MKT,1324/19. "Navl vergisi: İran ve Bağdat arasında ticaretin artmasıyla ve bunun yanında gemiyle taşıma ücretinin de artması, özellikle İngiltere'nin mecidiye gemileri ve gemilerin sayısının az olması ve ticaretin artması karşısında cevap verememeleri nedeniyle, Basra ve Bağdat arasında nol adında gümrük vergisi alınıyordu."

²⁷ Sami, Şemsettin, *Kâmûs-î Türkî*, 1317,s.676. "remorqueur, gemi çeken vapur."

²⁸ Sami, a.g.e., s.623. "büyük, arız amik ve altı düz olarak imal olunan ve yedekte çekilip ağır hamule nakliyatında kullanılan merakib."

2. Kesinlikle Osmanlı Devleti'nin tebaası olacaklardı.
3. Osmanlı Devleti'nin şimdi ve gelecekte çıkarılacak yasalarına tabi idiler.
4. İmtiyazı aldıktan sonra ecnebilere ya da başka şahıslara imtiyazı vermeyeceklerdi.

Bu imtiyazın ecnebilere eline geçip geçmemesi konusunda, izin sahipleri Osmanlı tebaası ve nakliyatın sorumlusu da kendilerinin olması nedeniyle itina göstermişlerdir. Bazen de izini Osmanlı tebaasına veriyor fakat bu şahıs nakliyatın bütün imtiyazını, başka bir şahıs veya genelde İngilterelilerin olan şirkete havale ettiği görülyordu. Bu mesele de kendi kendine Dicle ve Fırat sularında İngiltere'nin siyasi gücünün artmasında temel bir rol oynamıştır. İmtiyaz sahibi, eğer bu maddeye riayet etmezse, denizcilik imtiyazı ve tekelliği iptal olursa, devlet şahısa gelen zararı ve ziyarı karşısında hiçbir sorumluluğu üstlenmemiştir.

5. İmtiyaz sahibi, rüsumat meclisi tarafından onaylanan tarifeleri uygulamaya mecburdu. Ticari malları ve yolcuları taşıma araçlarının ücreti İngiltere Lynch kumpanyasıyla rekabet etmek için dengeliydi ve şahsın bunu arttırmaya hakkı yoktu.

6. Bağdat belediyesine yıllık temettü vergisi ödenecekti.

7. Bahriye teminatını ödemek gerekiyordu²⁹.

8. Anonim şirketi kurmaktı. Bu şirketlerin kurulması hususunda devlet önem vermiş ve takip etmiştir. Denizcilik imtiyaz tekelinin bir şahıs eline düşmemesi, şirketin mali itibarı olması, şahsi karar vermemesi gibi durumlar için, Devlet anonim şirketlerinin kurulması için ısrar etmiştir. Bu şirketlerin itibarı ve mali güçleri olmasının sebebi, İngiltere'nin denizcilik gücünün karşısında durabilmek veya onların gücünü en aza indirmektir. Ama böyle bir şirket kurulmazsa ve devlet bu imtiyazı bir şahısa vermeye mecbur olursa, bu şahsın büyük yatırım yapabilmek için mali gücüne sahip, denizcilik nakliyatında geçmişi, bölgede itibarı, alınacak vapurların en az 1/3 'ünün sermayesinin kendisine ait olması gibi bahsedilen şartları sağlamalı ve bu şartların ticaret odası tarafından onaylanması gerekirdi³⁰.

Bağdat ve Basra Arasında Dicle Nehri'nde Gidiş Geliş Yapan Yolcuların

²⁹ Sami, a.g.e., s.374. "emniyeti mucip olmak üzere gösterilen kefil, verilen söz veya emanet bırakılan akçe vs."

³⁰ BOA, DH-İD,57/52.

Nakliye Ücreti:

Navlun olarak Basra'dan Bağdat'a giden şahıstan alınacak ücret:

- Basra'dan Kukert İmaretine 25 kuruş (40 para 1 kuruş, 100 kuruş 1 lira)
- Basra'dan Kutü'l-Amâre'ye 35 kuruş
- Basra'dan İmaret-i Kukert ve oradan Bağdat'a 42 kuruş 20 para
- Basra'dan Amâre'ye ve Amâre'den Kutü'l-Amâre 22 kuruş
- Basra'dan Amâre'ye ve Amâre'den Bağdat'a 35 kuruş
- Basra'dan Kutü'l-Amâre'ye ve Kutü'l-Amâre'den Bağdat'a 25 kuruş
- Basra'dan Bağdat'a 230 kuruş (bir kişilik 1. sınıf kamara)
- Basra'da Bağdat'a 165 kuruş (bir kişilik 2. sınıf kamara)

Mallardan Alınacak Navlun Ücreti:

- Basra'dan Amâre'ye her kıyye asitane 4 para
- Basra'dan Kutü'l-Amâre'ye her kıyye asitane 6 para
- Basra'dan Bağdat'a her kıyye asitane 8 para

Bağdat'tan Basra'ya Dönüşte Gemide bir Kişilik Navlun Ücreti:

- Bağdat'tan Kutü'l-Amâre ve Kutü'l-Amâre'den Kukert için 25 kuruş
- Bağdat'tan Amâre'ye ve Amâre'den Kukert için 32 kuruş
- Bağdat'tan Basra'ya ve Basra'dan Kukert için 40 kuruş
- Kutü'l-Amâre'den Amâre'ye Amâre'den Kukert için 20 kuruş
- Kutü'l-Amâre'den Basra'ya Basra'dan Kukert'e 32 kuruş
- Amâre'den Basra'ya Basra'dan Kukert için 20 kuruş
- Bağdat'tan Basra'ya bir kişilik 1. sınıf kamara 150 kuruş
- Bağdat'tan Basra'ya bir kişilik 2. sınıf kamara 100 kuruş

Bağdat'tan Basra'ya Nakledilen Malların Onaylanan Navlun Ücreti:

- Bağdat'tan Basra'ya her kıyye asitane 2 paradan 10 paraya kadar
- Bağdat'tan Kutü'l-Amâre'ye her kıyye asitane 2 paradan 10 paraya kadar
- Bağdat'tan Amâre'ye her kıyye asitane 3 paradan 10 paraya kadar

Bu önerge 5 Kasım 1915 tarihinde Bağdat'ın ünlü tüccarı Abdülkadir Paşa Hafirizade ve Cafer Çelebi Davutzade ve Bağdat vilayet meclisi arasında imzalanmıştır. Anlaşma ve ekleri devletin Nafia bakanlığının komisyonu tarafından onaylandıktan sonra uygulamaya konuldu. Yüklerin, yolcuların ve malların nakliye ücreti 102 kuruşu 60 santim bir Osmanlı lirası esas alınarak düzenlendi. Tüccar bu tarife göre çalışmaya mecbur oldu³¹.

Denizcilik nakliyatında anonim şirketlerinin kurulma konusu gördüğümüz belgelerde çok düşündürücü bir konudur. Bir kaç kişinin ortaklığıyla kurulan böyle şirketler toplumun yararına olan önemli bir kurumdu. Ama işletmenin temeli sınırlı sermayeyle kurulursa, kısa zamanda kapanmaya mahkûm olacaktı. Özellikle Şattularap bölgesinde denizcilikte ekonomik güç sahibi olan İngiltere'nin Lynch kumpanyası gibi güçlü şirketlerle de çalışıyorsa bu son daha hızlı olacaktı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ya kendisi bu işte öncülük yapıp yüklü bir sermayeyle bu şirketleri kurmaya çalışan kişilere yardım edecek veya en azından vapurların malzemelerinin alınmasında ve çeşitli gümrük vergilerinden muaf tutmak veya bu şirketleri himaye etmek için çeşitli kurallarda kolaylık sağlayacaktı.

Bu belgelerde diğer göze çarpan konu, İngiltere'nin Lynch kumpanyasından vapur malzemelerini almaktı. Tüccarın bu kumpanyadan zorunlu malzeme alması Osmanlı Devleti'ni çeşitli sorunlarla karşı karşıya bırakmıştı. Devlet bir taraftan İngiltere'nin Dicle ve Fırat'ta nüfuzunu azaltmak için çabalamış, diğer taraftan vapur sahiplerini himaye etmek için çeşitli gümrük vergilerinden muaf tutmak istemiştir. Ama uygulama esnasında vapurların malzemelerini alıp, taşıyan İngiltere olduğu için bu sorunu nasıl halledeceğini, onları gümrük vergisinden muaf tutsun mu tutmasın mı? Kumpanyanın taşıma iznini nasıl sınırlaması gerektiğini bilemedi³².

Bu meselelere dikkat ettiğimiz zaman ya devlet geniş himayesiyle veya yeterli sermaye temin etmekle bölgede gücü elinde tutacaktı veya bu işleri yapabilen

³¹ BOA, DH-İD, 57/52.

³² BOA, DH-İD, 57/52.

çok zengin tüccar ortaya çıkıp İngiltere'yle rekabet etme gücüne sahip olacaktı. Maalesef İran Bağdat arasında olan ticarete baktığımızda İngiltere'nin etkin ve üstün rolünü daha iyi görüyoruz.

Posta Yolu:

Bağdat'tan gelen yol ve İran'ın içinde devamı olan bu yol çok tehlikeli ve sorunlu bir yol idi; bu yolda da bir arabanın kirası 52 tuman, bir harvar eşyanın kirası 6 tuman, bir insanın ücreti 4 1/2 tuman ve bir hayvanın kirası 1 1/2 tuman idi.

Normal zamanlarda Tahran'dan Avrupa'ya veya Kasr-i Şirinden Bağdat'a genelde yollar açıktı. Ama arabaların hareket etme zamanı ve özellikle postaların ne zaman geleceği belli olmuyordu.

Basra-Bağdat-Kirmanşah-Tahran:

Basra'dan Bağdat'a mesafe 820 km, Bağdat'tan Tahran'a mesafe 800 km. ve Basra'dan 5 gün içinde gelinmektedir.

Bağdat'tan Basra'ya 3,5 gün, Bağdat-Kasr-ı Şirin 6 gün, Kasr-ı Şirin-Kirmanşah 7 gün, Kirmanşah-Tahran 20–25 gün içinde kat edilmektedir.

- Basra-Bağdat: Mal nakliye ücretinin her tonilatosu 55 gıran
- Bağdat-Kirmanşah: Ticari mal nakliye ücretinin 50 batmanı 80 gıran (en çoğu 250 gıran)

Ticari malları arabayla göndermek şartıyla:

Kirmanşah-Bağdat yolu üzerinde Basra'dan Tahran'a 2 ay içinde ve her 100 batman yüke toplam nakliye ücreti 500'den 600 çıkmaktadır.

Bu bahsettiğimiz ücretler yolları korumak, tamir yapmak ve tazminat almak için kullanılmıştır.

Sürücü ve mukareci isimleriyle ticari malları taşıyanlar hem bölgeye menfaat ve işleyiş hem de mal sahiplerine bazı zamanlar hıleyle zarar ve ziyan vermişlerdir. Kirmanşah-Hanegeyn ticari yolundan ilk İran toprağına Kirmanşah'a 7 gün süren Kasr-i şirin bölgesinden giriliyordu. Sencabi, Kelhur, Galhani ve Koran aşiretlerinin kervanları ticari malları taşımışlardır.

KAYNAKÇA

Başbakanlı Osmanlı Arşivi

BOA, **DH-İD**,57/52.

BOA, **DH. MKT**,12E85/19

BOA, **HR. SYS**, 2403/8

BOA, **DH. MKT**.1188/17.

BOA, **DH. MKT**,1324/19

Tasvir-i Efkâr 105 ve 49 sayıları, 17 Haziran 1280

Tasvir-i Efkâr 130,10 Rebiulahir 1280.

Mizan Gazetesi 76 (17 rebiulahir 1306), Sayı 86 (27 cumadüy'ülahir 1306)

Şabanî Rıza, **Revâbit-i İran ba Merzha-yi garbi der Dovreyi Safevî ve Efşarî, Faslname-yi Mutâle'âti Tarihi** 1, 1368

Ferid Bey, Muhammed, **Ahsenu't-Tevârih**, Çev. Mirza Abdülbaki Mostovhi-yi İsfahani, Beraderan-i Bagerzade, Tahran,1322

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Tarih-i Osmanî**, Çev. İrec-i Novbaht, Keyhan Yayınevi, Tahran, 1369, C. 3

Tavernier, Jean Baptiste, **Sefername**, Çev. Ebu Turabi Nuri, Sanayi Yayınevi, Tahran, 1363

Foran, John, **Tarihi Tahavvülatı İctimai İran**, Çev. Ahmet Tedeyyün, Muessesei Hedemati Ferhengi-yi Seba, Tahran, 1377

Ateş, Abdurrahman, **XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779)**, C. X, Afyonkarahisar Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 3, 2008

Lan Grek Hamzeli Estive, **Tarih-i Siyasi, İctimai, İktisadi Irak**, Çev. Esadullah-i Tevekkuli ve Muhammed Rıza Misbahi, Bonyadi Pejûhişhayi İslami, Meşhed, 1378

Hidayet, Mehdi Kuli, **Gozâreş-i İran**, Nokre Yayınevi, Tahran, 1363, s.65. **Tasvir-i Efkâr** 19, 5 rebiulevvel 12

Kâzımzade, Firuz, **Rus ve İngiliz der İran (1864-1914)**, Haz. Menuçehr Emiri, Amuzeş-i Inkılabi İslami, Tahran,1371

Em. Kur. Alb Başdoğan Ferhat, **Güncel Konular**, Sayı 9, Ankara Genel Kurmay

- Basımevi, Ankara, 198
- Neabiyan, Celil, **Revabit-i İran ba Dovel-i Harici Der dovrani Kacariyi**, Ferdabi Yayınevi, Tahran, 1373
- Karargâh-i Umumi-yi İstihbarat Şubesi, İran'a Dair Askerî Raporlar, Askeriye Matbası, İstanbul, 1333, c.1
- Curzon, George Nathaniel, **İran ve Kaziye-yi İran**, Çev. Vahit Mazenderanî, Tahran, 1350
- Sami, Şemsettin, **Kâmûs-î Türki**, 1317
- Gulkariyan, Kadir, **Ferheng-i Farsi-İstanbuli-yi Ehter**, Ehter Yayınevi, Tebriz, 1385
- Neabiyan, Celil, **Revabit-i İran ba Dovel-i Harici Der dovrani Kacariyi**, Ferdabi Yayınevi, Tahran, 1373
- Karargâh-i Umumi-yi İstihbarat Şubesi, İran'a Dair Askeri Raporlar, Askeriye Matbası, 1.C, İstanbul, 1333
- Mahmud, Mahmud, **Tarih-i Revabit-i Siyasi-yi İran ve İngilis Der Karn-i Nuzdeh**, 4. C, İkbâl Yayınevi, Tahran, 1353
- Teymuri, İbrahim, **Asr-i Bihaberi ya Tarih-i İmtiyazat Der İran**, İkbâl Yayınevi, Tahran, 1332

HALİL KUT PAŞA VE KUT ZAFERİ

MEHMET EMİN DİNÇ*

Özet

Yakın dönem tarihimizin en önemli dönüm noktalarından birinin başlangıcını oluşturan Birinci Dünya Savaşı, Türk milletinin içeride ve dışarıda top yekûn mücadele ederek varlık ve birliğini devam ettirme azmini sergilediği önemli bir vakıadır. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı boyunca birçok cephede savaşmış, ancak bunlardan yalnızca ikisinde başarılı olabilmektedir. Zaferle sonuçlanan cephelerden birisi çok iyi tanınan, öğrenilen, öğretilen ve hak ettiği önem ve değeri bilinen Çanakkale Cephesi iken, Osmanlı'nın başarılı olduğu diğer cephe olan Irak Cephesi ve Kutü'l-Amâre Zaferi çok fazla bilinip tanınmaz. Bu çalışmanın amacı işte bu zaferi ve onu elde eden komutanın hayatını ortaya koymaktır. Çalışmada önce Halil Kut Paşa'nın Kut Zaferi'ne kadarki hayatı ele alınmıştır. Daha sonra ise Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi'ndeki genel gelişimler doğrultusunda Kut kuşatmasını hazırlayan sebepler, kuşatma süreci, zafer ve sonrası ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halil Kut Paşa, Halil Kut Paşa'nın Hayatı, Irak Cephesi, Kutü'l-Amâre Zaferi.

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, medadas@gmail.com

HALIL KUT PASHA AND THE VICTORY OF KUTU'L-AMMARE

Abstract:

Constituting one of the most important corner stones of the contemporary Turkish history, the First World War is a remarkable historical fact through which the Turkish nation struggled both in and out of their homeland to defend their unity and to prove thier determination of survival and indipendence. The Ottoman State fought in various fronts during the First World War, but could only be able to be succesful in two of those fronts. One of those fronts that the Ottoman armies had success was the Gallipoli Front, which is widely recognised, learnt and taught and also appreciated. Whereas, the other front, the Front of Iraq and the Victory of Kutü'l-Ammare in which the Ottoman armies were succesful has not been known by the Turkish public very well. This paper aims to put forward the emergence of that victory and the life of the commander in charge of it. The life of Halil Kut Pasha prior to the Victory of Kutü'l-Ammare will shortly be introduced first. Then, the motives and reasons playing role in the emergence of the siege of Kutü'l-Ammare within the broader context of the First World War and in line with the developments in Iraqi Front, the processes of the siege, the victory and the aftermath are discussed in detail.

Key Words: Halil Kut Pasha, the Life of Halil Kut Pasha, Iraqi Front, the Victory of Kutü'l-Ammare.

Giriş

Halil Paşa, yakın tarihimizin önemli şahsiyetlerinden ve büyük işler başarmış asker devlet adamlarımızdan birisidir. Dönemin namı ve güçlü şahsiyeti Enver Paşa'nın kendisinden iki yaş küçük amcası, Milli Mücadele'nin önderi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye'den sınıf arkadaşısıdır.

Ülkenin, devletin ve milletin kaderini etkileyen çok yoğun olayların yaşandığı bir dönemde genç bir kurmay subay olarak katıldığı Türk ordusu bünyesinde çok önemli organizasyonların ya içinde, ya da başında bulunmuştur. Genç yaşlarında büyük zaferler kazanmış, ancak tarihe armağan ettiği bu başarılarıyla mütenasip olan bir kıymetlendirmeden mahrum bırakılmıştır.

Özellikle Birinci Dünya Harbi içinde Irak bölgesinde İngilizler karşısında kazandığı Kut Zaferi, savaşın kaderini etkilemiştir. Bu çalışma O'nu kısaca tanıtmayı ve özellikle Kut Zaferi'ni onun ekseninde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

1. Halil Paşa'nın Kutü'l-Amâre Zaferi'ne Kadar Kısa Hayatı ve Faaliyetleri:

Halil Paşa, İstanbul'da doğmuş ve büyümüş olmakla birlikte, ailesinin kökeni Kırım'a dayanmaktadır. Beşinci kuşaktan dedesi Abdullah Ağa Kırım'da yaşayan Gagavuz Türkeri'ndendir. Kırım'ın Besarabya bölgesindeki Kili Köyü'nde yerleşmiş olduğundan "Kilili" lakabını almıştır. O'ndan itibaren sülâle "Kililioğulları" veya "Kililigiller" olarak anılmıştır¹.

Hafız Kâmil Efendi, Enver Paşa'nın dedesi, Halil Paşa'nın da babasıdır. Hasene Hanım'la evli olan Hafız Kâmil Efendi'nin ikisi kız, dördü erkek olmak üzere altı çocuğu vardır. Halil Paşa, en küçükleridir ve 1882 yılında İstanbul-Beşiktaş-Yenimahalle'de doğmuştur. İlköğrenimine Fatih'teki Taşmektep'te başlamış, Beşiktaş Abbasağa ve Hamidiye Mahalle Mektepleri'nde tamamlamıştır. Orta öğrenimini ise Beşiktaş Askerî Rüştiyesi ve Kuleli Askerî Lisesi'nde tamamlamıştır. Bir yıl kadar İstanbul Piyade Okulu'nda uygulamalı eğitim (bir nevi staj) gördükten sonra Harp Okulu'na girmiştir. 1902 yılında Harp Okulu'nu, 1904 yılında da Harp Akademisi'ni bitirmiştir.

¹ Yılmaz Öztuna; Devletler ve Hanedanlar, C. II, s.641-642, Şevket Süreyya Aydemir; Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. I, (ek-1 bölüm), Harp Akademileri Yıllığı, s.40, Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s.1170, İsmet Görgülü; Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanların Biyografileri, s.407, Taylan Sorgun, İttihad ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş: Halil Paşa'nın Hâtıraları, s.347.

Halil Paşa, 11 Ocak 1904'de Mümtaz Yüzbaşı rütbesiyle orduya katılmış, 1907'de Kolağası (Ön Yüzbaşı), 1911'de Binbaşı, 1913'de Kaymakam (Yarbay), 1915'te Miralay (Albay), 1916'da Mirliva (Tuğgeneral), 1918 yılında da Birinci Ferik (Orgeneral) rütbelerine terfi etmiştir.

Halil Paşa, Eylül-1909'da Safiye Hanım'la evlenmiş bu evliliklerinden birisi kız, ikisi erkek olmak üzere üç çocukları olmuştur. Bunlardan Aydın 1911'de, Şükriye 1915'te, Cengiz ise 1917'de dünyaya gelmiştir.

Halil Paşa, 1904'den 1922 yılının sonlarına kadar 19 yıl süren hızlı ve yoğun bir askerî ve siyâsî hayattan sonra, 35 yıl kadar da çok sessiz ve sakin bir hayat geçirmiş ve 20 Ağustos 1957'de 75 yaşında iken İstanbul'da vefat etmiştir. Cenazesi Beşiktaş'taki Yahya Efendi Mezarlığı'na defnedilmiştir².

Halil Paşa Harbiye'den mezun olduktan sonra, çok arzu ettiği ve hayal dünyasında yaşattığı Makedonya'daki Üçüncü Ordu emrine tayin edilmiş ve "Üçüncü Ordu Karargâh Subayı" olarak görevlendirilmiştir. Makedonya'daki Üçüncü Ordu yoğun bir şekilde bölgedeki Sırp, Bulgar ve Yunan isyanları ile uğraşmaktadır.

Halil Paşa, ilk önce Makedonya-Vodina'da "*terhis olanların yerine gelen acemi erlerin eğitimi*" ile görevlendirilir. Eğitim görevinin bitiminde de Vodina, Agustos ve Karaferya dağlarının bulunduğu bölgede türeyen ve çevre köyleri taciz eden Rum çetesinin "*takip ve imhası*" ile görevlendirilir. Birçok çeteyi çökertmeyi başarır³.

1907'de bir ittifakatçı grupla İran'a ihtilal çıkarmak için gönderilir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İran'dan geri çağırılır ve "*Saray kontrol altında tutmak*" için "**Saray Muhafız Birlikleri Komutanı**" olarak görevlendirilir. Görevi ise "*yeni bir 31 Mart Olayı'na meydan vermemek ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Saray üzerindeki kontrolünü sağlamak tır*."⁴

² Yusuf ÇAM; Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askerî Okullar, Rüşdiye, İdadi, Harbiye: 1892-1902, Ankara 1991, s.153-163, ATASE Yay. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, 3. C. 1. Ksm, s.819, Bitmeyen Savaş, s.7-18, Zürcher; Milli Mücadele'de İttihatçılık, s.45, Halil Erdoğan Cengiz, Enver Paşa'nın Anıları, s.39-43.

³ Bitmeyen Savaş, s.19-51 -Aydemir, a.g.e., C. II., s.117, Fahri Can; Yakın Tarihimiz, C. I, s.20, Aydemir, a.g.e., C. I, s.487, Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, 3. Cilt, 6. Kısım 1. Kitap 1908-1920), Ank.1971, s.11-15.

⁴ Bitmeyen Savaş, s.74-78, Aydemir, a.g.e., C. II, s.119, H.Öztürk, s.34-64.

Halil Paşa, Aydın, İzmir ve Söke havalisinde asayiş bozucu faaliyetleri Çakırcalı Efe galesi çıkınca hükümet tarafından “*bu efenin tenkili*” ile görevlendirilmiştir. Ancak, tam bu sırada Makedonya’dan hükümete gelen bir telgraf üzerine bu görevlendirme iptal edilmiş, “*Makedonya dağlarını çok iyi bilmesi, çeteleri çok iyi tanıması ve eşkiya takibi işindeki mahareti ve tecrübesi*” dolayısıyla “**Selânik Seyyar Jandarma Birlikleri Komutanı**” olarak görevlendirilmiştir. Kısa sürede bölgedeki eşkiya çetelerini bastırması ve asayiş sağlamıştır.

1911’de Trablusgarp Savaşı başlayınca gönüllü olarak buraya gitmiş ve “**Hums Cephesi Komutanlığı**”nı üstlenmiştir. Trablusgarp Savaşı, Trablusgarp, Bingazi, Hums, Misrata, Derne ve Tobruk bölgelerinde, genelde sahilde, kısmen de iç kesimlerde ve karşılıklı “*taarruzlar ve direnmeler*” halinde cereyan etmiştir. Savaşlar genç Türk subayları tarafından bağımsız olarak organize edilmiş ve az sayıdaki Türk askeri ile yerli milislerden (mücahitler) yararlanılmıştır. 15 Ekim 1911’den Uşi Antlaşması’nın imzalandığı 15 Ekim 1912’ye kadar bir yıl süre boyunca muntıkasını kahramanca savunmuş, İtalyanların ilerleyişine ve işgaline izin vermemiştir. Uşi Antlaşması ile buradaki görevi son bulmuş ve diğer arkadaşları ile birlikte İstanbul’a dönmüştür.

Halil Paşa, Aralık-1912’de İstanbul’a geldiğinde Birinci Balkan Harbi bitmiş, ikincisi başlamıştır. Halil Paşa hemen cepheye koşmuş, görev istemiş ve Çatalca Ordusu’nun sol yanındaki 10. Kolordu’nun Karargâhı Kurmay Başkanlığı emrinde görevlendirilmiştir⁵.

Edirne’nin kurtarılmasını “*devletin hayatîyet şartı ve ordunun şerefi*” olarak değerlendiren Halil Paşa, “İstanbul’da bulunan hapisanelerdeki mahkûmlar arasından 4.000 kişilik bir gönüllü birliği oluşturmak” için İstanbul’a gelerek hapisaneleri dolaşır, topladığı mahkûmları Yıldız Sarayı’ndaki “*Zühaf Alayları*” koğuşlarına yerleştirir ve bunlara 45 günlük bir eğitim programı uygular. Bunlara

⁵ Genkur Atase Yay., Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912), s.1-12.

ATASE Arş. No: 1 /4 , Dol 240, Kls: 24, Dos-101, s.2, Osmanlı-İtalyan Harbi, s.60-61, OİH, s.78-96; Görgülü; a.g.e., s.408, H.Ertürk, s.77, Bitmeyen Savaş, s.82-83, OİH, s.138, s.213-214-218-219, ATASE Arş. A.6. 245, Dos: H-2, s.112; O.İ.H., s.311-313, İ.Selçuk; Yzb. Selahattin’in Romanı, C. 1, s.29, ATASE Arş. A.6-245, Dos: H-2, Fih. 1-119, s.244, ATASE Arş. A.6-31, Dos: H-6, Fih. 1, s.135-271.

silah kullanmayı, bomba atmayı ve avcılık yapmayı öğreterek işe yarar hale getirir. Giyim-kuşam ve donanımlarını da “*gerilla*” tipinde hazırlatır. O artık Gönüllü Çıkarma Birlikleri Komutanı’dır. Bu kuvvetlerle Osmanlı ordusunu kuşatan Bulgar ordusunun kuşatmasını yarmış, başarılı faaliyetler gerçekleştirmiştir. Savaş daha bitmemişken Harbiye Nezareti’nin emriyle cepheden çağrılarak başka bir göreve gönderilmiştir⁶.

Halil Paşa, Rum ahalinin meskûn olduğu adalara yakın olan ve savaş ortamında her an işgal edilme tehlikesi altında bulunan Söke bölgesindeki kuvvetlerin komutanlığına atanmış ve buraya gelerek yeni görevine başlamıştır. Söke bölgesinde Yunanlıların çıkarma yapmasına uygun olabilecek yerleri tahkim ettirmiş, Yunanlıları davet ve barındırma riski taşıyan sahile yakın Rum köylerinin ahalisini adalara sürmüş ve diğer gerekli tedbirleri almıştır. Böylece Söke bölgesinin güvenliğini ve tehlikelerden temizliğini sağlamıştır.

Halil Paşa, Söke’de iken Makedonya’dan tanıdığı ve sonradan Van Valisi olacak olan Tahsin Bey (Uzer)’den aldığı bir telgraf üzerine İstanbul’a dönmüş, kısa bir dinlenmenin ardından Van’a geçmiştir. Yeni görevi **Van Jandarma Alay Komutanlığı**’dır. Burada Ermenilerle Kürt aşiretleri arasındaki olaylarla ilgilenmiş, onun yaptığı çalışmalarla bölge, büyük ölçüde huzur, güvenlik ve sükûna kavuşmuştur⁷.

1913 yılının Ekim ayından 1914 yılı ortalarına kadar Van’da kalan ve çok yoğun günler geçiren Halil Paşa, İstanbul’daki ailesini taşımak için Van’da bir ev tutmuş ve İstanbul’a gitmiştir. Yolda iken basından Paşalığa terfi edip Harbiye Nazırlığına getirildiğini öğrendiği Enver Paşa’yı İstanbul’da ziyaret ile tebrik etmiştir. Enver Paşa, hem kendisinin hem de İttihat Terakki’nin müşterek kararı ile kendisini İstanbul Merkez Komutanı olarak görevlendireceklerini bildirmiştir. Halil Paşa Van’a dönmekte ısrar etmişse de sonunda bu kararı kabul etmiştir⁸.

Bu sırada İstanbul’da büyük savaş öncesi ortamının sıkıntılı ve gergin havası yaşandığından sıkıyönetim ilân edilmişti. İşte Halil Paşa, bu ortamda yeni göre-

⁶ Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyâsi Tarihi, s.651-695, Bitmeyen Savaş, s.122, İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, s.31, Krm. Yrb. Hüsnü Ersu, Balkan Harbinde Şarköy çıkarması ve Bolayır Muharebesi, s.50.

⁷ Bitmeyen Savaş, s.127-128; İ. Görgülü, Türk Harp Tarihi Derslerinde A.G.K.B., s.408-409, BOA KMS.4/26-1-4, BOA KMS.5/25, 1-8.

⁸ İ. Görgülü, a.g.e., s.408. Bitmeyen Savaş, s.133.

vine başlamıştır. İstanbul Merkez Komutanı olarak askerî kuvvetlerin yanında sınıyönetim dolayısıyla “*polis gücü*” de Halil Paşa’nın emrine verilmiştir. Ayrıca, “*başının kontrol ve sansürünü yürüten merkez*” de Halil Paşa’ya bağlanmıştır. Kısacası, yeni görevi oldukça zor, sıkıntılı ve sorumluluğu da büyük olan bir görevdir. Yeni görevi ile birlikte Halil Paşa’nın rütbesi de “*Yarbay*” lığa yükseltilmiştir⁹.

Birinci Dünya Savaşı başladığında İstanbul Merkez Komutanı olan ve Başkomutan Vekili Enver Paşa’ya mutlak surette bağlı olan Halil Paşa, O’nun özel harekât planıyla ve özel kuvvetlerle çok özel bir göreve, *Beşinci Kûvvâ-yı Seferiye* ile İran’a gönderilecektir. Tarih 1914 yılının Kasım ayı başlarıdır.

1914 yılının Kasım ayı başlarında Osmanlı devleti “*Kafkasya’daki Rus Ordusu’na karşı bölgedeki Üçüncü Türk Ordusu’nun taarruz ettirilmesini*” düşünmüş ve bunun hazırlıkları yapılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede önce “*Beşinci Kûvvâ-yı Seferiye*” daha sonra da “*Birinci Kûvvâ-yı Seferiye*” kurulmuştur. Önce kurulan Beşinci Kûvvâ-yı Seferiyye’ye Halil Paşa, daha sonra kurulan Birinci Kûvvâ-yı Seferiyye’ye ise Kâzım Karabekir Paşa’nın komuta etmesi bizzat Enver Paşa tarafından kararlaştırılmıştır.

Enver Paşa’nın bu tümenleri teşkil etmesinin sebebi “Üçüncü Ordu, Kafkasya’daki Rus ordusu ile uğraşırken, güneyden İran üzerinden Rusları sıkıştırmak; oradan Türkistan, Afganistan ve Hindistan’a yayılarak İngilizler ve Ruslar aleyhinde hareketler gerçekleştirmek” şeklindeki geniş ufuklu ve ileriye dönük bir düşünce idi.

Beşinci Kûvvâ-yı Seferiye Komutanlığı’na getirilen Halil Paşa’ya verilen emir: “*Tebriz üzerinden Dağıstan’a giderek, Kafkasya’daki müslüman toplulukları Ruslar aleyhine harekete geçirmek*”. Beşinci Kûvvâ-yı Seferiyye’nin bünyesinde “37., 40. ve 43. Piyade Alayları ile bir süvari bölüğü ve iki dağ bataryası” vardır. Bu görev emrini aldığı zaman henüz 22 yaşında genç ve gözü pek bir subay olan, ancak savaş meydanlarında pişerek ve büyük tecrübe kazanarak bu günlere gelen Halil Paşa, hemen hazırlıklara başlayarak yola çıkar.

Bu sırada Halil Paşa’yı İran’a sevk eden Enver Paşa, ani bir kararla Erzurum’a gitmiş, Üçüncü Ordu’nun kumandasını bizzat üstlenmiş ve bilinen büyük

⁹ Enver Bolayır; Talat Paşa’nın Hâtıraları, s.23-24, BDH. Türk Harbi, C. III, 1. Kısım; s.9; Bitmeyen Savaş, s.136.

Sarıkamış faciası yaşanmıştır. Bu durum, Doğu Cephesi'nin büyük yara almasına ve tehlikeye girmesine sebep olmuştur. Enver Paşa, Üçüncü Ordu'nun takviyesi için yeni tedbirler düşünmüş ve bu düşünce ile **“Halil Paşa'nın maiyetinde İran'a doğru gitmekte olan Beşinci Kûvvâ-yı Seferiye kuvvetlerinin, Üçüncü Ordu'nun takviyesi için İran'a hareketten vazgeçerek Erzurum'a gelmesini”** kararlaştırmıştır¹⁰.

Durum ve karar Enver Paşa tarafından Halil Paşa'ya Urfa'da iken tebliğ edilir. Bu emir gereğince **“Başkomutanlık Karargâhı ile buluşmak üzere Ulukışla'ya gelmesi”** istenir. Halil Paşa, Urfa'da emrindeki kuvvetlerin komutasını, çok sevdiği ve yarbaylığa terfi ettirdiği yardımcısı Bekir Sami (GÜNSAV) Bey'e bırakarak Diyarbakır üzerinden Ulukışla'ya döner.

Halil Paşa, Ulukışla'ya vardığında Enver Paşa'yla burada buluşur. Burada bir durum değerlendirmesi yapılır, yeni planların hazırlanıp uygulanabilmesi için hep birlikte Başkomutanlık Vekâleti 'ne ait özel trenle İstanbul'a gelirler. Yolda, gelişen noktadan duyduğu üzüntüyü belirten ve görevinin yarım kalmasına hayıflan- nan Halil Paşa'ya Enver Paşa: **“Bunun zaruri olduğunu, İstanbul'a döndükten sonra yeni bir Kûvvâ-yı Seferiye hazırlayarak, kendisini tekrar İran'a göndereceğini”** söyler. Böylece, Halil Paşa'nın Beşinci Kûvvâ-yı Seferiye Komutanlığı, bir eylem gerçekleştiremeden sona erer¹¹.

Halil Paşa, Enver Paşa ile birlikte İstanbul'a döndükten sonra, yeni bir Kûvvâ-yı Seferiyye'nin teşkili için hazırlıklara girilir. 37. ve 38. Tümenler ile bazı jandarma birliklerinin katılımı ile oluşturulan **“Birinci Halil Bey Kûvvâ-yı Seferiyyesi”**, 1915 yılının Şubat ayı başlarında, yine trenle ve yine İran'a doğru hareket eder. Güzergâh **“Erbil-Revandiz-Rayet yolu ile Tebriz'dir”**. Enver Paşa, yenden böyle bir harekâtı planlarken **“Sarıkamış fiyaskosuna rağmen Ruslara karşı yine de bir zafer kazanmayı”** ummaktadır. Eğer, Halil Bey başarılı olursa **“Enver Paşa'nın Türk illerini fetih planının bir kısmı gerçekleşmiş”** olacak ve planın tam olarak gerçekleşebilmesi için de **“Kafkaslardaki Türk ve Müslüman unsurları harekete geçirme imkânı doğacak”** tı.

¹⁰ Bitmeyen Savaş, s.136, Aydemir; a.g.e., C. III, s.116; Görgülü, THTDAGKB, s.408; Kazım Karabekir; Birinci Dünya Savaşı'na Nasıl Girdik; C. 2, s.250, İ. Selçuk, YSR, C. 1, s.72, A.İ.Sabis; Harp Hatıralarım, C. 2, s.211-212.

¹¹ Bitmeyen Savaş, s.136, Aydemir; a.g.e., C. III, s.116; Görgülü, THTDAGKB, s.408; Kazım Karabekir; Birinci Dünya Savaşı'na Nasıl Girdik; C. 2, s.250, İ.Selçuk, YSR, C. 1, s.72, A.İ.Sabis; Harp Hatıralarım, C. 2, s.211-212.

Bu arada Tebriz'e yerleşen Ruslar, 1915'ten itibaren "*Ermenistan içinde saydıkları Van, Muş ve Bitlis vilâyetleri ile bunların çevrelerini ele geçirmek*" için batıya doğru bir harekât başlatmışlardı. Rus kuvvetleri, Van'a kadar gelmiş ve burayı işgal etmişler, Çukurova ve İskenderun'a kadar varmak ve buralara kadar olan toprakları ele geçirmenin planlarını yapmaya başlamışlardı.

1915 yılının Nisan ayı sonlarında Hoy bölgesine ulaşan Halil Paşa'nın sey-yar kuvvetleri, Hoy'un güneyinde Rus kuvvetleri ile karşı karşıya gelir. Halil Paşa kuvvetlerinin ilk taarruzları, Ermeni asıllı Rus Generali Nazarbekof'un komutasındaki Rus kuvvetleri tarafından geri püskürtülür. Bunun üzerine Halil Paşa, yeni taarruz hazırlıkları yapmak üzere Dilman'ın güneyindeki sırtlara çekilir ve burayı takviye eder.

Bu sırada Başkomutanlık Vekâleti'nden gelen "*Van'ın düştüğünü, Bitlis ve Irak istikâmetinin tehlikeye girdiğini, bu istikâmetleri tutmak amacıyla Üçüncü Ordu emrine girmesi gerektiğini*" bildiren emir, "**Halil Bey Kûvvâ-yı Seferiyyesi**"nin bağımsız varlığını ve hareketini sona erdirmiştir. O ve kuvvetleri artık Üçüncü Ordu'nun emrindedir¹².

Halil Paşa, Başkomutanlık emri üzerine düşmanla teması kesip, emrindeki 12.000 askerle kademe kademe geri çekilip, 12-13 gün boyunca durmaksızın yol alarak bin bir zorluk ve sıkıntı içinde Siirt-Bitlis üzerinden Tatvan'a ulaşırlar ve burada karargâh kurar.

Bu sırada onları takip eden Rus kuvvetleri de Malazgirt'e ulaşmış ve burada karargâh kurarak yerleşmişlerdir. Tatvan'a geldiklerinde İstanbul'dan Başkomutanlık Vekâleti'nden gelen bir emirle, Halil Bey Kûvvâ-yı Seyyaresi, artık "**51. Tümen**" adını almış ve "**Dokuzuncu Kolordu**"ya bağlanmıştı.

Tatvan'da karargâh kuran 51. Tümen Komutanı Halil Paşa, burada Ruslara karşı şiddetli bir direniş gösterir, Rus ilerleyişine engel olduğu gibi, 26 Temmuz 1915'te Malazgirt'i de boşaltarak geri çekilmelerine sebep olmuştur. Daha sonra Rusları takiple, Ağrı sınırına kadar geri çekilmelerini sağlar.

1915 yılı Ağustos ayı sonlarına doğru Halil Paşa'nın komutasındaki 51. Tümen'in 52. Tümen adıyla yanına yeni bir tümen katılarak, her ikisine birden "**18. Kolordu**" adı verilmiş ve Kolordu Komutan Vekilliği'ne Halil Paşa getirilmiş-

¹² D. Fromkin, Barışa Son Veren Barış, İstanbul 1989, s.110-111; A. Nimet Kurat; Türkiye ve Rusya, s.284; Selçuk; a.g.e., C. I, s.85-92; Sabis, a.g.e., C. I, s.365.

tir. Bu bölgede Ruslarla mücadelesini sürdüren ve Hasankale’de bulunan Halil Paşa’ya, Başkomutanlık Karargâhı’ndan 9 Ekim 1915 tarihli şu emir gelir:

“*Basra-Bağdat istikâmetinden ilerlemekte olan bir İngiliz tümeni, Bağdat’ı tehdit etmektedir. On sekizinci Kolordu, Üçüncü Ordu emrinden çıkarak İngilizleri karışlamak üzere Irak’a hareket edecektir.*” Gelen bu emir Halil Paşa’yı hayli memnun etmiştir. Zira O, kendi ifadesiyle “*Osmanlı Devleti’ni bölüşenlerden biri olan ve üzerinde güneş batmayan İngiliz İmparatorluğun tam teçhizatlı ve talimli ordularıyla dövüşmeyi*” çok istemektedir. Böylece, Halil Bey’in Irak’a yolculuğu ve yeni macerası başlar. Halil Paşa ve Kolordusu, 9 Ekim 1915’te Hasankale’den başlayan yolculukla Hınıs-Muş-Siirt üzerinden Musul’a, oradan da nehir yoluyla Bağdat’a ulaşır. Bağdat’a gelen Halil Bey ve Kolordusu, Irak ve Havalisi Komutanı Albay Nurettin Bey’in emrine verilir¹³.

2. Halil Paşa’nın Kut Savaşı ve Zaferi:

2.1. Halil Paşa Gelmeden Önce Irak Cephesindeki Durum ve Faaliyetler:

Birinci Dünya Savaşı başladığında Irak, bir Osmanlı mülkü idi. Ancak sömürgeci İngiltere, savaştan önce Irak’ın güney bölgelerinde belli ölçü de nüfuz tesis etmişti. İngiltere’nin Irak’a ilgisinin gerçek sebepleri: “*Irak yolu ile sömürgesi olan Hindistan’a yönelebilecek tehlikeleri önlemek, Güneybatı Irak’taki petrol kaynaklarını kontrol altına almak ve böylece hem ekonomik, hem de stratejik menfaatler sağlamak, Arap şeyh ve emirlerinin gözünde Büyük Britanya İmparatorluğu’nun saygınlığını korumak, Padişah’ın İngilizlere karşı “cihat” açmasının önünü kesmek, Basra’nın düşmanları tarafından kendilerine karşı bir üs, özellikle de denizaltı üssü olarak kullanılmasını önlemek*” ti. Irak cephesinin açılması bu sebeplerden kaynaklanmıştır¹⁴.”

Savaş öncesinde Irak’ta karargâhı Bağdat’ta bulunan Dördüncü Ordu bulunuyordu. Bu orduya her biri ikişer tümenli olan 12. ve 13. Kolordular bağlıydı. Seferberlik başlayınca bu kolordular da Suriye ve Erzurum’a gönderilmiş ve Irak adeta savunmasız bırakılmıştır. Ancak son anda Dördüncü Ordu Komutanı’nın

¹³ Kurat, a.g.e., s.286-287; Selçuk; a.g.e., C. I, s.112-113; Sabis, a.g.e., C. 2, s.365-366, 401-404, Bitmeyen Savaş, s.144-145; Kurat; a.g.e., s.287; Görgülü, OYHK, s.115; Sabis, a.g.e., C. 3, s.39-40, 69-70, Apak, a.g.e., s.120.

¹⁴ Genkur Atase; TSKT, X.C. , s.199, 313; Selçuk; a.g.e., C. 1, s.134; Bitmeyen Savaş, s.148-150; Görgülü, OYHK, s.115-164; Görgülü, THTDAGKB, s.409, Gürler, a.g.e., s.18, Sabis, a.g.e., C. 3, s.74-78.

Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya başvurması ile *“Vaki bir İngiliz taarruzunu önlemek üzere”* 13. Kolordu'nun Irak'ta kalması sağlanmıştı. 26 Ağustos 1914 tarihinde Enver Paşa'nın emri ile *“Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı”* kurulmuş ve komutanlığa Cavit Paşa getirilmişti.

Başkomutan Vekili Enver Paşa, seferberlik ilanını müteakip burası ile ilgili olarak bazı planlar tasarlamıştır. Buna göre *“devlete sadakatlerine güvenilen Irak ve Arabistan aşiretlerinden teşkil edilecek kuvvetlerle İran'a girilecek, oradaki Rus ve İngiliz hâkimiyetine son verilecek, sonra Afganistan'a ve oradan da Hindistan sınırına ulaşılacak ve Hintli müslüman aşiretler İngilizlere karşı ayaklandırılacak”* tı. Ancak *“İngilizler Irak'a saldıracak olurlarsa, Irak'taki mevcut kuvvetler ile yine aynı aşiretlerin desteği sağlanarak bu saldırı bertaraf edilecek”* tı.

Nihayet İngilizler, Irak'ın denize açılan tek kapısı olan Fav Boğazı'ndan 6 Kasım 1914 sabahında saldırıya geçmiş, 6-7 Kasım gecesi Fav kalesini işgal etmiş ve 8 Kasım'dan itibaren de Irak içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardır. İngilizler, 1915 Mayıs'ına kadar Bağdat yakınındaki Kutü'l-Amâre civarına kadar ilerlemişlerdi. Türk kuvvetleri ise bir türlü organize edilememekteydi.

Cavit Paşa ve Süleyman Askerî Bey'den sonra Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na atanan Albay Nurettin Bey, 19 Mayıs 1915'te Bağdat'a gelerek görevine başlamış, ancak O'nun çabaları da bir netice vermemiştir. 2 Haziran 1915'te Amâre'nin de İngilizlerin eline geçmesi, Bağdat açısından vahim bir durum yaratmıştı.

Bu tarihe kadar cereyan eden muharebe ve olaylar yüzünden, zaten az sayıda olan ve çok büyük sıkıntılar içinde bulunan Irak'taki Türk kuvvetleri maddi ve manevi olarak da ağır kayıplara uğramışlardı. Kalan ve yorgun olan Türk kuvvetleri 7-8 Haziran'dan sonra Kutü'l-Amâre'de toplanmaya başlamışlardır.

Amâre'nin düşmesinden sonra Türk kuvvetleri, derlenip toparlanma çabası içine girmiş ve genel komutanlık karargâhı da Bağdat'tan Kutü'l-Amâre'ye nakledilmiştir. Karargâh, 6 Haziran 1915'te Kut'a ulaşmıştır. Karargâhın naklinden sonra bütün kuvvetler de Kut'ta toplanmış ve yeni savunma tedbirleri alınmaya başlanmıştır.

21 Kasım 1914'de Basra'yı ele geçiren ve buradan hareketle kuzeye doğru ilerleyen İngilizler'in Irak cephesindeki harekâtlarının nihai hedefi *“Bağdat'ı ele geçirmek ve Kafkasya'da Ruslarla birleşmek”* tı. İngilizler, bu hedeflere doğru adım

adım ilerlerken, İran'dan gelebilecek bir Alman saldırısına karşı da dikkatli davranıyorlardı. Bu yüzden ilerleyişleri ağır bir seyir takip ediyordu.

İngilizler bu ilerleyiş sürecinde 26 Eylül 1915'te Kutü'l-Amâre'ye taarruz etmişler ve karşılarındaki Türk kuvvetlerini geri çekilmeye zorlamışlardır. Kut'ta tutunamayan Türk kuvvetleri, 2 Ekim 1915'te buradan ayrılarak Aziziye kasabasına çekilmişler, ancak 4 Ekim 1915'te Aziziye'yi de İngilizlere terk etmek zorunda kalmışlardır¹⁵.

2.2.Halil Paşa'nın Irak Cephesine Gelişi ve Sonrasındaki Faaliyetleri:

İşte, Irak'ta durum bu halde iken Albay Halil Bey ve 18. Kolordusu, Irak'a gelerek göreve başlamıştır. O'lar Irak'a geldiklerinde, Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nurettin Bey, karargâhı ve kuvvetleri ile birlikte Aziziye mevziini de kaybettikten sonra Dicle boyunca kuzeye doğru çekilmekteydi. İngilizlerin takibine karşı son savunma mevzii ise Bağdat'ın güneyindeki Selmânâpâk'tır.

Halil Bey ve kuvvetlerinin de katılımıyla takviye olan ve moral bulan Irak Türk Kuvvetleri, Selmânâpâk'ta İngilizlere karşı savunma için tahkimat yapmaya başlamıştır. Durumun bu noktaya geldiğinin öğrenilmesi Başkomutanlık Karargâhı'nda telâşa yol açmış ve cephedeki komuta heyetine karşı güvensizlik yaratmıştır. Bu vahim durum karşısında yeni tedbirler arayan Başkomutanlık, ilk olarak 22 Ekim 1915 tarihli bir emirle "Altıncı Ordu" Komutanlığı'nı kurarak, komutanlığa Alman Mareşali Von der Goltz Paşa'yı atamıştır.

Nihayet, 21 Kasım 1915'te General Townshend'in emriyle Selmânâpâk'a yönelik İngiliz taarruzu başlamıştır. 26 Kasım'a kadar aralıksız süren bu savaş, Türk kuvvetlerinin başarılı savunması ve hatta İngiliz kuvvetlerini Kut'a kadar kovalaması ile sonuçlanmıştır. Halil Bey'in bu çarpışmalar sırasında **"5 taburu birden ateşle beraber sürgü hücumuna kaldırması ve düşmanı sağ yandan sarma taktiği"** düşmanda önce şaşkınlığa, sonra da büyük bir paniğe sebep olmuş, İngilizler 4.500'den fazla ölü bırakarak kaçmışlardır. Kaçan düşmanın takibini de Halil Bey yapmış, ancak İngilizlerin Kut kalesine girmelerini engelleyememiştir.

Türk kuvvetleri, Selmânâpâk'ta kazandıkları zaferden sonra mevzilerinden çıkarak, düşmanı takiple Delâbihâ'ya kadar gelmişler ve burada yeni mevziler

¹⁵ Y.H.Bayur; Türk İnkılâbı Tarihi, C. II, Ksm. 3, TTK. Y., Ank., 1951, s.334-343; Genkur Atase; BDHTHİC. s.18-19; Görgülü; On Yıllık Harbin Kadrosu, s.158-160; Moberly; Irak Seferi, C. 1, s.1914-1918, s.362-363, Genkur Atase; BDHTHİK, 3. C., 1. Ksm., s.227-261, Genkur Atase, a.g.e., s.261-263, 267; ATASE Arş. 4/10481, Kls.3644, Dos.H-20, Fih. 1-6, S.Shaw; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. 2, s.381-382.

hazırlayarak yerleşmişlerdir. Bu arada Kuseybe' deki Altıncı Ordu Komutanlığı karargâhından, 29 Kasım 1915 günü 13. ve 18. Kolordu Komutanları' na gönderilen emir üzerine Türk kuvvetleri, 28 Kasım 1915 günü saat 04.00'te Aziziye doğrultusunda harekete ve yürüyüşe geçirilmiştir.

29 Kasım 1915'te 18. Kolordusu ile Aziziye'deki İngiliz kuvvetlerini sıkıştır-maya başlayan Halil Bey, General Townshend'in Aziziye'yi terk etmesini sağla-mıştır. Townshend, 29 Kasım akşamına kadar Aziziye'deki donanımı ve cepha-neyi Kut'a taşımaya çalışmış; ancak Halil Bey kuvvetlerinin şiddetli kuşatması altında buna imkân bulamamıştır. Yalnızca bir gemilik cephane gönderebilen Townshend, kalan malzeme ve cephaneyi imha ettirmiş, kuvvetlerine 16 km. mesafedeki Ümmü't-tâlib'e çekilme emri vermiştir.

Ümmü't-tâlib'e doğru çekilirken Delâbihâ kasabasında sıkıştırılan Townshend kuvvetleriyle 30 Kasım ve 1 Aralık günlerinde şiddetli çarpışmalar olmuş ve İngilizler, Delâbihâ kasabasını yakmışlardır. Bunun üzerine Halil Bey, 18. Kolordu'ya bağlı 45. ve 51. Tümenleri de yeniden harekete geçirerek kasabanın güneyinden İngilizleri sıkıştırmış ve kuşatma altına almıştır. Tugay komutanlarını toplayarak bir durum değerlendirmesi yapan General Townshend, "**Kut'a çekilme**" kararı vermiştir. 1 Aralık'tan 3 Aralık'a kadar süren bu Kut'a çekiliş sürecinde Halil Bey ve Kolordusu hep İngilizlerin takibinde olmuş, yaptıkları ani ve şiddetli baskınlarla İngilizlere büyük kayıplar verdirmişlerdir. Bu kaçış sırasında birçok gemisini de kaybeden General Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetleri, 29 Nisan 1916'da Türk kuvvetlerine teslim olana kadar burada, Kut'ta, hep kuşatma altında kalmışlardır.

İngilizleri Kut'a hapseden Türk kuvvetleri, Altıncı Ordu Komutanlığı'nın 3 Aralık 1915 tarihli emri ile Kut çevresinde kuşatma planına göre yerleşmiştir. Irak cephesinde "sürekli yenilgi ve geri çekiliş" halinden bu hale gelinmesinin belli başlı sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

1. 18.Kolordu'nun bu cepheye gelmesiyle sağlanan takviye,
2. Cephe teşkilatının yeniden düzenlenmesi,
3. Altıncı Ordu Komutanlığı'nın kurulması,
4. Yeni komuta heyetinin koordineli çalışması¹⁶.

¹⁶ ATASE Arş.; 4/10481, Kls.3644, Dos.6.Ordu H-10, Fih. 1-25, Görgülü; THTDAGKB, s.409; Selçuk; Yzb. Selahattin'in Romanı, C. 1, s.138-139; Görgülü; On Yıllık Harbin Kadrosu, s.164; Genkur Atase, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, X.C. , s.316. ATASE Arş. 1/1, Kls.14, Dos.72, Fih. 24-1, Townshend; Irak Seferim, s.234; Görgülü; THTDAGKB, s.409, Selçuk YSR, C. 1, s.145, L.V.Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s.134-135.

3.Kut Kuşatması ve Zaferi:

İngiliz kuvvetlerinin Kut'a hapsedilmesi ve Kut'un kuşatılmasından sonra Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nurettin Bey ile bu kuşatmanın mimarı olan 18. Kolordu Komutanı Albay Halil Bey, birlikte yeni bir savaş düzeni ve görevlendirmesi yaparlar. Buna göre:

1. "Mehmet Fâzıl Paşa, emrindeki aşiret gönüllüleri ile Kut'un güneyinden Garaf Kanalı'nı geçerek İngilizlerin çekilmelerine engel olmaya" memur edilmiş.

2. "Bedre Müfrezesi, bir süvari bölüğü ve iki dağ bataryası ile takviye edilerek Mehdi bölgesinde yerleştirilmiş"

3. "Irak Süvari Tugayı, Kut'un kuzey ve kuzeydoğu cephelerine yaklaşarak, İngilizleri topçu ateşi ile tedirgin etmek ve keşif yapmakla görevlendirilmiş"

4. "Düşmana, *"teslim olması"* için teklifte bulunmaya, karar verilmiş" tir.

Bu arada General Townshend, Kut'a çekilirken 2 Aralık 1915 günü Basra'ya doğru hareket etmiş olan İngiliz Seferi Kuvvetler Komutanı'na gönderdiği telgrafta, başına gelecekleri henüz kestiremediğinden olacak ki;

"Kut'a çekilmekte olduğunu, burada kesin olarak direnmeye ve savunma yapmaya karar verdiğini, burayı elde tutmakla Türk taarruzlarına karşı koyacağını, Basra'ya gelecek olan İngiliz takviye kuvvetlerinin Amâre-Aliyyü'l-gârbî bölgesinde toplanmalarının, ancak, Kut'un elde bulundurulmasıyla mümkün olacağını ve böylece zaman kazanılabileceğini" bildirmiştir.

Bundan sonra İngiliz kuvvetleri Kut'tan çıkmaya, Türk kuvvetleri ise onları çıkarmamaya çalışacaktır. Kut'tan kurtulamayacağını anlayan General Townshend, sürekli olarak takviye kuvvetler isteyecek, Türkler ise buna geçit vermeyeceklerdir.

6 Aralık 1915'te Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı, Albay Halil Bey'i *"Kut'un zaptı"* ile görevlendirmiş ve Halil Bey bu tarihten itibaren sürekli olarak Kut'a taarruzlar düzenlemeye başlamıştır. Halil Bey kuvvetlerinin şiddetli taarruzları, Kut'taki İngilizleri çok bunaltmış, kurtuluştan ümit kesecek hale getirmiştir. Savaş, şiddetli çarpışmalarla devam ederken, Altıncı Ordu Komutanı ve Bağdat Valisi Goltz ile Kurmay Başkanı Kazım Karabekir cepheye gelmişlerdir. Bu sırada Kut'taki İngilizler de sık sık çıkış harekâtları yaparak Kut'taki durumdan kurtulmaya ve Amâre'ye doğru çekilmeye çalışmışlarsa da Halil Bey'in oluşturduğu güçlü kısılcı ve kuşatmayı yarmayı başaramamışlardır.

Halil Bey, bu arada stratejik bakımdan önemli bir konumda bulunan Kut'un kuzeyindeki Hudeyre kalesini bombardıman ettirerek, İngilizlerin buradan faydalanmalarının önünü kesmiştir. Hudeyre kalesinde tutunamayan İngilizler, Kut'a geri dönmeye mecbur olmuşlardır.

Gelinen bu noktada Kut'taki İngiliz kuvvetleri komutanı General Townshend'e bir mektup gönderilerek, tekrar bir teslim teklifi yapılmasına karar verilmiştir. Albay Nureddin Bey imzasıyla gönderilen bu mektup şöyledir:

"8 Aralık 1915

Kut'taki İngiliz Kuvvetleri'nin Sayın Komutanı'na

Sayın General

Zayıf birlikleriniz üstün ordumuz tarafından daha şimdiden dar bir alanda kuşatılmıştır. Ordumuzun ciddi bir harekâtına dayanmanız mümkün değildir. Muharebe alanını meskün bir alanda seçmek, medeni kurallara tamamen aykırıdır. Boş yere kan akıtılmamasını, bilhassa sebepsiz yere şehrin zavallı ve suçsuz halkının yok edilmesini önlemek için sizi teslim olmaya davet etmekten şeref duyuyorum. Ben, böylece insanlık görevimi yerine getirirken, sizin de aynı medeni ve insani duygulara sadık kalacağınızı umut ederim. Derin saygılarımın kabulü..."

Türk Irak Ordusu Komutanı Albay Nureddin

Bu mektubu General Townshend'in cevabı ise şöyledir:

"8 Aralık 1915

Sayın Türk Birlikleri Komutanı'na

Mektubunuzun inceliğine teşekkür ederim. Fakat tabiatıyla teklifinize karşılık veremeyeceğim. Bir şehrin işgalinin medeni kurallara aykırı olduğunu söylerken hatırlıyorsunuz. "Masum" bulduğunuz Arap sakinleri dışarıya çağırdım. Fakat onlar, evlerinin güvenliğini tercih ettiler. Siz Türkler'in de aynı şeyi yaptığını hatırlıyorum. Dostunuz olan Almanlar da her gün köyleri ve kasabaları, hem de çok özel bir tarzda işgal etmektedirler. Derin saygılarımın kabulünü rica ederim."

CVF. Tawnshend

Tümgeneral

İngiliz Birlikleri Komutanı

Görüldüğü gibi Tawnshend'in cevabı “red” dir. Teslim davetini “*İrkımıza has bir töreyi yerine getirmenin gereği ve düşmana karşı yapılması gereken son görev*” olarak değerlendiren Halil Bey, Hudeyre kalesini ve Kut’u tekrar topçu ateşiyle bombardımana başlar. Teslimin reddedilmesi üzerine Kut’a karşı büyük ve genel bir taarruz yapılması kararı verilir. Albay Nureddin Bey imzasıyla 9.12.1915 günü saat 17.05 itibariyle bütün Türk birliklerine 44 sayılı şu emir tebliğ edilir:

“1. Kut’taki İngilizler, mevzilerini korudukları gibi, kasabadaki binaları da savunma mevzii haline sokarak, sokaklarda barikat yapmaktadırlar.

2. Ordu, asıl düşman hattını ve Kut’u zapt etmek için taarruz edecektir. Asıl taarruz Halil Bey’in Kolordusunun 38. Tümeni tarafından yapılacaktır. Sağ ve sol yan uçlardan taarruz edilmesi uygundur. Ön mevzilerden çekilen İngilizlerin binalara girmelerine meydan verilmemesi gerekir. Kesin sonuç alınması buna bağlıdır.

3. Bu gece aralıklı olarak topçu ateşi açmak ve piyadeler tarafından İngiliz mevzilerine yaklaşılarak tahkimat yapılması gerekmektedir.

4. Taarruz 10 Aralık 1915 günü, saat: 16.00’da başlayacaktır.

Irak ve Havalisi Genel Komutanı

Albay Nureddin

Ordu Komutanı’nın bu emri üzerine Halil Bey, 38. Tümen önde, 48., 51. ve 52. Tümenler de arkada ve yanda olmak üzere, kolordusunu taarruz düzenine sokmuş ve belirtilen zamanda topçu ateşinin koruması altında, bütün cephe boyunca ilerletmeye başlamıştır. Bu harekât, Genel Komutanlığın emri üzerine 11.12.1915 günü de devam etmiş, ancak İngilizlerin şiddetli topçu ateşiyle karşılaşılınca ilerleme durdurulmuştur.¹⁷

Bütün bu çabalara ve yoğun çalışmalara rağmen Kut’un kolayca düşürülemeyeceğine kanaat getiren Albay Nureddin Bey, 12.12.1915’te cepheyi denetlemeye gelen Altıncı Ordu Komutanı Goltz’ un da tavsiyesi ile “cebri taarruzlardan vazgeçerek, Kut’u daha muntazam bir kuşatma ile düşürmeye ve İngilizleri bu suretle teslime zorlamaya” karar vermiştir.

¹⁷ Genkur Atase; a.g.e., s.422-423, Selçuk; a.g.e., C. 1, s.147-149; Fahrettin Altay; On Yıl Savaş ve Sonrası, s.163-164, M.Emin, Irak Seferi, C. 2, s.235, ATASE Arş. 5/10481, Kls.3644, Dos.H-31, Fih. 1-32; Selçuk; a.g.e., C. 1, s.145, ATASE Arş. 5/10481, Kls.3644, Dos.H-32, Fih. 1-3,

16 Aralık 1915'te Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na bağlı kuvvetlerin durumu şöyle idi: "1028 Subay, 32568 er, 19497 tüfek, 26 ağır makinalı tüfek, 53 top, 701 kılıç ve 9413 hayvan."

3.1.Hudeyre Kalesi Taarruzu:

Bu kale, Kut Kalesi'nin kuzey doğusunda bulunuyordu ve Kut'un kuzey cephesinin savunma hattının sağ yanı bu kaleye dayalıydı. Bu yüzden İngilizler, burayı tahkim ederek bir direnme noktası haline getirmişlerdi. Bu kale, Kut'a yönelik Türk taarruzlarının etkisini ve başarısını önlüyordu. Bu yüzden Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı, bu kalenin ele geçirilmesini kararlaştırmış ve bu işle Halil Bey'i görevlendirmiştir.

Halil Bey, önce kaleyi sık sık topçu ateşine tabi tutturmuştur. Bu topçu ateşleri ile kale duvarlarından büyük gedik ve geçitler açtırılmış olmasına rağmen, duvar içleri tel örgüleriyle çevrilmiş olduğu için, kaleyi zapt etmek mümkün olamamıştır.

24 Aralık 1915'te Hudeyre kalesine yeniden taarruz edilmiş, çok şiddetli çarpışmalar cereyan etmiş, ancak, yine de kalenin zaptı mümkün olamamıştır. Özellikle, bu son taarruzda her iki tarafın da çok büyük kayıpları olmuştur. Bu taarruz, 26.12.1915'te sona ermiştir.

Bu arada Altıncı Ordu Komutanı Goltz, 21.12.1915, 30.12.1915 ve 01.01.1916 tarihlerinde yayınladığı genelgelerle Irak'taki askeri kuvvetlerin durumunu yeniden düzenlemiştir. Buna göre "Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı, Irak Ordusu Komutanlığı adını almış, deniz ve nehir idaresi Irak Ordusu'na bağlanmış, Altıncı Ordu Irak, Bağdat ve Musul Grubu olarak teşkilatlandırılmış" tır. Bu kuruluşta Albay Halil Bey, Irak Ordusu Komutanlığına bağlı olan 18. Kolordu'nun komutanıdır.¹⁸

3.2.İngilizlerin Kut'ta Kuşatılmış Olan Birliklerini Kurtarma Teşebbüsleri:

İngilizlerin Irak Seferi Ordusu Komutanlığı, Bağdat üzerine yapılan harekâtın Selmân-pâk Savaşı'nda alınan ağır yenilgi üzerine durması ve kuvvetlerinin Kut'ta adeta hapsolması üzerine Fransa ve Hindistan'dan takviye kuvvetler getirterek, bunları hızla ileriye doğru sevke başlamışlardı.

¹⁸ Bitmeyen Savaş, s.159; Selçuk; a.g.e, C. 1, s.145; ATASE Arş. 5/4579, Kls.4490, Dos.H-23, Fih. 1-32, ATASE Arş. 5/10481, Kls.3644, Dos.H-32, Fih. 1-31, ATASE Arş. 5/4579, Kls.4490, Dos.H-25, Fih. 1-10, H-26, Fih. 1-10, Genkur Atase; a.g.e., s.485-492,

2 Aralık 1915 tarihinde Basra üzerinden Irak topraklarına girmeye başlayan bu takviye ve kurtarma kuvvetlerinin Komutanlığı'na 7 Aralık 1915'te General Aylmer tayin edilmiştir. General Aylmer'e "Dicle boyundaki Türk kuvvetlerinin yenilmesi ve General Tawnshend kuvvetlerinin kurtarılması" görevi verilmiştir. 7 Aralık 1915'te harekete geçen General Aylmer, 12 Aralık 1915'te Ammare'ye gelmiştir. Bu geliş ve yapılan hazırlıklar, Kut'taki General Tawnshend' e de bildirilmiştir.

General Aylmer, Irak İngiliz Ordusu Komutanı General Nixon 'un emri üzerine Aliyyü'l-gârbide toplanan kuvvetlerle 3 Ocak 1916'da harekete geçme kararı almış ve ertesi gün harekete geçerek Şeyh Said yakınlarına kadar gelmiştir. Bu gelişme üzerine Türk kuvvetleri, yeni bir teşkilatlanma ve kuruluş düzenine tâbi tutularak Şeyh Said civarında toplanmıştır.

6 Ocak 1916'da başlayan Şeyh Said Savaşı'nda İngilizler, yoğun ve şiddetli topçu ateşi ile Türk kuvvetlerini sıkıştırmışlar, fakat Türk kuvvetleri, kahramanca direnerek İngilizler karşısında büyük başarı sağlamışlardır. 6 Ocak'tan 9 Ocak akşamına kadar üç gün boyunca aynı şiddetle devam eden Şeyh Said Savaşı'nın sonunda, her iki taraf da büyük kayıplar vermişlerdir. Türk kuvvetleri, 9 Ocak 1916 akşamı Vâdî-i Kelâl mevzilerinin arkasına çekilmişlerdir.¹⁹

1916 yılının ilk günlerinden itibaren Irak Grubu'nda komuta ve yetki uyumsuzluğundan dolayı birçok problemler çıkmış, bunlar dolaylı olarak savaşın seyrini ve neticesini olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Bunun üzerine Başkomutanlık Vekâleti, Irak Grubu Komutanı Albay Nureddin Bey'i başka bir göreve atamak üzere bu görevden almış ve yerine 18. Kolordu Komutanı Albay Halil Bey'i atamıştır. Bu durum üzerine Nureddin Bey, İstanbul'a gitmek üzere Bağdat'a dönmüş ve Irak Grubu Komutanlığını, bütün sorumluluğuyla Albay Halil Bey üstlenmiştir. 9 Ocak 1916 günü tebliğ edilen bu değişiklik emrinin gereği 10 Ocak 1916'da gerçekleştirilmiştir.

3.3.Vâdî-i Kelâl Savaşı:

Halil Bey, Grup Komutanlığı'na atanır atanmaz, maiyetindeki bütün birlik komutanlarını toplayarak durum değerlendirmesi yapmış ve alınan kararları, yine 10 Ocak 1916 tarihinde bir rapor halinde Altıncı Ordu Komutanlığı'na

¹⁹ Moberly, Irak Seferi, C. 2, s.191-230; L.V. Sanders; Türkiye'de Beş Yıl, s.160, ATASE Arş. 5/10677, Kls.4274, Dos.H-2, Fih. 1-37, Görgülü, THTDAGKB, s.409,

sunmuştur. Bu rapor şöyledir:

“ 10 Ocak 1916

Altıncı Ordu Komutanlığı'na

1. Bugün, emirleriniz gereği Vâdi-i Kelâl mevziine gelerek Grup Komutanlığı vazifesine başladım. Albay Nureddin hareket etmiştir.

2. Birliklerin savunma düzenlerini, aşağıdaki gibi değiştirdim. Sağ sahildeki piya-de ve topçu birliklerini sol sahile geçirdim. Buna göre 13. Kolordu'nun savunma tertibi şöyledir:

a) Sol sahilde: 35. Tümen, Kelâl mevziinde; 52. Tümen, bu hattın gerisinde, Süvari Tuğayı savunma hattının 2 km. kuzeyindeki Seyitgazi köyünde, Süvar-i Tuğayı'nın keşif unsurları da Şeyh Said yönünde,

b) Sağ sahilde: İki Hecinsüvar Alayı ile İki Süvari bölüğü Zemzir'de, bunların keşif unsurları Şeyh Said istikâmetinde, Fâzıl Paşa aşiretleri ise Abdülkerim Obasında,

3. 18. Kolordu'nun durumunda değişiklik olmadı.

4. Sol sahilde, doğu ve güney yönlerine karşı esaslı bir savunma düzeni kurunca-ya kadar, Vâdi-yî Kelâl de kalacağım.”

Irak Grubu Komutanı

Albay Halil

35. Tümen'e Vâdi-yî Kelâl'i işgal ettiren Halil Bey, diğer bütün hazırlıkları da tamamlamış ve beklemeye başlamıştır. İngilizlerde hazırlıklarını tamamlayınca iki taraf kuvvetleri 13 Ocak 1915'te karşı karşıya gelmişler ve Vâdi-yî Kelâl savaşı başlamıştır. Başlangıçta, İngilizler'in taarruzu Türk kuvvetlerini zorlamış, Türk kuvvetlerinin çevrenlenmeye çalışılması üzerine Halil Bey, getirttiği takviye kuvvetlerle cepheyi genişletmiş-tir. Çarpışmalar sürerken, akşama doğru Süvari Tuğayı'nı karşı taarruzla görevlendirmiş-tir. Bu beklenmedik saldırı karşısında şaşkına dönen İngiliz kuvvetleri, atlarını terk ederek savaşı siperlerde sürdürmeye başlamışlar ve çatışma bu minval üzere gece geç saatle-re kadar sürmüştür.²⁰

Vâdi-yî Kelâl Savaşı'nda elde edilen bu başarı üzerine cepheye gelen Altıncı Ordu Komutanı Goltz, Halil Bey'i bir “**ALMAN HARP MADALYASI**” ile ödüllendirdi.

²⁰ ATASE Arş. 5/10481, Kls.3644, Dos.H-35, Fih. 1-23, 1-24; ATASE Arş. 5/10677, Kls.4276, Dos.H-3, Fih. 1-8; Bitmeyen Savaş, s.163; Görgülü, THTDAGKB, s.408,

3.4.Birinci Felâhiye Savaşı:

Türk kuvvetleri, Vâdi-yî Kelâl bölgesinde yaptıkları başarılı savunmadan sonra Felâhiye mevzilerine çekilmişler ve 14 Ocak 1916 günü sabahına kadar buradaki mevzilerin işgalini tamamlamışlardır. Mevzilerin ön kısmına topçu bataryaları yerleştirilmiş, onların arkasına da diğer kuvvetler yerleşmiştir. Bataryaların önlerine de hendekler kazılmış ve bunlar irtibat yolları ile birbirlerine bağlanmıştır.

İki taraf da hazırlıklarını tamamladıktan sonra 21 Ocak 1916 günü İngilizlerin taarruzu ile Birinci Felâhiye Savaşı başlamıştır. Halil Bey, kuvvetlerine *“Her ne pahasına olursa olsun mevzilerini terk etmemelerini, sebatla direnmelerini”* emretmiştir.

Bu arada Kut'ta kuşatılmış bulunan General Tawnshend, İngiliz Dicle Komutanı General Aylmer ve İngiliz Irak Genel Komutanı General Nixon ile sürekli olarak mektuplaşmakta ve *“erzakının tükenmekte olduğunu, durumunun her gün biraz daha kötüye gittiğini ve Türk kuvvetlerinin yoğun bir çalışma içinde olduklarını”* söyleyerek, bir an önce kurtarılımlarını istemektedir. General Aylmer ise, General Tawnshend'in *“Türklerin büyük kuvvetlerle işgal ettikleri Felâhiye mevzilerini, yalnız sol kıyıdan yapılacak bir cephe taarruzu ile aşmanın imkânsız olduğunu, buradan yapılacak bir taarruzda kuvvetlerinin en az yarısının harcanabileceğini, bu yüzden kendisinin sol kıyıdan harekete geçmesi durumunda, Tawnshend kuvvetlerinin de sağ kıyıdan çıkış hareketi yapmalarını”* bildirmiştir.

Felâhiye mevziini yarmak ve Kut'taki İngilizleri kurtarmak isteyen General Aylmer, 19 Ocak 1916'da birliklerine şu emri vermiştir: ***“Türk savunma mevzileri 20 Ocak sabahından akşamına kadar topçu ateşi ile dövülecek, 20/21 Ocak gecesi çok şiddetli ateş darbeleriyle Türk savunma mevzileri sarsılacak ve 21 Ocak sabahında da bütün cephe boyunca taarruza geçilecektir.”***

Bu emirde belirtilen plâna göre, 20 Ocak sabahında Felâhiye mevzileri üzerine İngiliz topçu bombardımanı başlamış, bu ateş gece de aralıklı olarak sürmüştü ve 21 Ocak sabahı Türk mevzilerine iyice yaklaşılmıştır. İngilizler, 21 Ocak sabahı saat: 07.15'te Türk ileri hatlarına yeniden topçu ateşi açmışlar, ardından da taarruza geçmişlerdir. Ancak, Türk kuvvetleri bu taarruzu durdurmayı başarmışlardır. Bir saat aradan sonra yeni-den büyük bir saldırı başlatan İngiliz kuvvetleri, Türk savunma hatlarına ve kuvvetlerine çok büyük zararlar vermişlerdir.

Saat 10.00'a doğru takviye alan Türk kuvvetleri, İngilizlerin ele geçirdikleri siperlere saldırmışlar, onları perişan ederek kovmuşlar, ardından da kaçan

İngilizleri takip ederek, ağır zayıat verdirmişlerdir. İngilizler geride çok sayıda ölü, yaralı, esir, silâh, cephane ve topu bırakarak kaçmışlardır. Saat 15.30'da iki taraf da ateşi kesmiştir. Zafer, Türker'in olmuştur.

Birinci Felâhiye Savaşı'nda, "4'ü subay 127 Türk şehid 14'ü subay 376 kişi de yaralanmıştır". İngilizlerin kaybı ise "78'i subay olmak üzere 2741 kişi"dir.

Albay Halil Bey, 21 Ocak 1916 günü akşamı, durumu şu raporla Altıncı Ordu Komutanlığı'na bildirmiştir: "***Düşman, 10 piyade taburu, ihtiyat kuvvetleri ve çok sayıda topla taarruz etti ve geri atıldı.***"

22 Ocak 1916 günü, iki taraf arasında mütareke yapılmış, taraflar cephedeki ölü ve yaralılarını toplamışlardır. Ancak, gecenin ayazında çok sayıda yaralının öldüğü tespit edilmiştir.

Birinci Felâhiye zaferinin Türkler tarafından kazanılmasının en önemli nedeni "***Türk askerinin, her türlü yokluğa rağmen fedakârlık göstermesi, cesareti, savaşma azim ve iradesinin üstünlüğü ve Türk komutanlarının üstün sevk ve idaresi***"dir. Bu savaşın en önemli sonucu ise "***Mağrur*** İngilizlerin küçümsedikleri Türk kuvvetleri karşısında ummadıkları kadar büyük ve ağır bir yenilgi almaları"dır. Türk kuvvetleri, iyi seçilmiş bir arazide iyi planlanmış bir düzen içinde derinliğine yerleştirilmiş; iyi tahkim edilmiş mevzilerde, disiplinli ve düzenli bir ateş planı ile üstün düşmanını, açıktan cephe taarruzuna zorlamış ve bu da zaferi getirmiştir. İngilizler ise, üstün ateş güçlerini, iyi hareket kabiliyeti ile destekleyemedikleri için mağlup olmuşlardır.

İngiliz ordusunun bu başarısızlığı, Kut'taki Tawnshend ve kuvvetlerinin durumunu daha da zorlaştırmıştır. Bu tarihten, yani 21 Ocak 1916'dan 8 Mart 1916'ya kadar geçen süre, her iki tarafın da amaçlarına ulaşabilmek için yaptıkları hazırlıklarla ve taktik plan oluşturma çalışmalarıyla geçmiştir. Ve nihayet, Sâbis Meydan Savaşı'nın eşiğine gelinmiştir.²¹

3.5.Sâbis Meydan Savaşı:

İngilizler, Dicle'nin sol sahilinden yürüttükleri taarruzlarla Kut'a ulaşamayacaklarını anlayınca, plan değiştirerek sağ sahilinden bir taarruz yapmaya karar vermişlerdir. Bunu haber alan Halil Bey, 13. Kolordu karargâhı ile 35. Tümen'i

²¹ ATASE Arş. 5/10481, Kls.3644, Dos.H-35, Fih. 1-8, Genkur Atase, BDHTHİİC. S.571-580; Bitmeyen Savaş, s.163-164; ATASE Arş. 5/10677, Kls., 4276, Dos.H-3, Fih. 1-10; Görgülü; THTDAGKB, s.409; Sanders, a.g.e., s.160,

“bu şekilde gelebilecek bir İngiliz taarruzunu karşılamak ve Kut’u gözetmek” görevi ile Dicle’nin sağ sahiline geçirmiştir. 4 Şubat’ta Albay Ali İhsan Bey, 13. Kolordu Komutanlığı’na atanmış ve görevine başlamıştır. 4-5 Şubat gecesı, komutanların aldığı karara göre, “35. Tümen Sâbis tepesini işgal edip, tahkime başlamıştır.” Süvari Tugayı, Ebter tepesindeki Fâzıl Paşa aşiret kuvvetlerine katılmış, 51. Tümen’in 7. Piyade alayı ile 45. ve 51. Tümenlerin İstihkâm bölükleri Garaf Köprüsü’nün başlarını tahkimle görevlendirilmiştir.²²

Bu arada, 18. Kolordu Komutanlığı Vekâleti ile Asker Alma Başkanlığı’nı da üzerinde taşıyan Halil Bey, Kolordu ve Grup karargâhlarını birleştirmiştir.

8 Mart 1916 gününe kadar iki taraf da hazırlıklarla vakit geçirmişlerdir. 8 Mart 1916 günü sabahı saat 07.00’de İngilizlerin Sâbis tepesine taarruz etmesi ile savaş başlamıştır. Bu ilk saldırı Türk kuvvetlerinde paniğe yol açmış, ancak toparlanan Türk kuvvetleri, İngilizlere karşı şiddetli bir direnme göstererek onları geri çekilmeye zorlamışlardır.

Türk kuvvetleri, 8/9 Mart gecesini de İngiliz taarruzuna karşı teyakkuz halinde geçirmişler, ancak geline nokta itibariyle umutsuzluğa düşen ve Kut’u kurtarmanın zorluğunu anlayan General Aylmer, 9 Mart sabahında Kolordusuna “geri çekilerek Vâdi-i Kelâl mevzilerine yerleşme” emri vermiştir. Böylece, Sâbis Savaşı da Türkler’in zaferi ile sonuçlanmıştır.

Türk komuta heyeti, Sâbis’te araziye, imkân ve kabiliyeti ve muhtemel düşman planlarını iyi değerlendirmiş, en uygun tertip ve düzeni almış, stratejileri iyi uygulamıştır. Halil Bey’in ifadesi ile “*Türk kuvvetleri, devlete ve Türk milletine yeni bir destan hediye etmişler*”dir.

Albay Halil Bey, Sâbis seferinin ardından General Tawnshend’e şu mektubu yazar:

“10 Mart 1916

Asâletmeâh,

Sizi kurtarmaya gelen İngiliz kuvvetleri, Felâhiye ve Sâbis’te bize taarruz etmiş, ancak, 10.000’in üzerinde kayıp vererek geri çekilmeye mecbur olmuştur. Size gelince, askerlik görevinizi kahramanca yaptınız. Bundan böyle kurtulma

²² ATASE Arş. 5/10677, Kls.4490,Dos.H-29,Fih.1-35, Bitmeyen Savaş, s.169-170; Genkur Atase, BDHTHİİC, s.677-698,

imkânınız kalmamıştır. Mültecilerden, erzakınızın bittiğini ve çok sayıda hastanızın bulunduğunu öğrendim. Bu şekilde kalmak veya bize teslim olmakta serbestsiniz. Durumu bildiririm.

Irak Grubu Komutanı

Albay Halil

Gelinen bu nokta ve General Aylmer'in başarısızlığı, bütün İngiliz birliklerinde ve özellikle de Kut'taki Hintli askerler üzerinde çok olumsuz etki yapmış, firar olaylarına sebep olmuş ve General Tawnshend'i iyice ümitsizliğe düşürmüştür. Bu yüzden Tawnshend, 16 Mart 1916'da General Lake ve General Göring'e gönderdiği telgrafta "7 Nisan'a kadar kurtarılamadıkları takdirde nehir sularının yükseleceğini, dolayısıyla Kut'tan yapılacak çıkış hareketlerinin imkânsız olacağını, açlığın ve hastalığın had safhaya vardığını ve teslim olmaktan başka bir yol kalmadığını" bildirmiştir. Tawnshend, bu telgrafında, ayrıca "**Albay Halil ile müzâkereye girişmenin faydalı olup-olamayacağını bildirilmesini, teslim olunması karşılığında bütün birliklerin silah ve cephanesi ile nakletmelerini sağlayacak bir antlaşmanın yapılabilmesinin mümkün görüldüğünü**" ifade etmiştir.

Ancak, Tawnshend'in bu teklifini reddeden General Lake, cevaben "*teklif ve şartların Albay Halil tarafından gönderilmesinin daha doğru olduğunu, önümüzdeki bir ay içinde şans ve kaderin İngilizler lehine dönebileceğini*" bildirmiştir. Bu görüş, Londra hükümet merkezince de onaylanmıştır. Bu arada, başarısız olan General Aylmer, Dicle Kolordu Komutanlığı görevinden alınmış, yerine 13 Nisan 1916 tarihinde General Göring atanmıştır.²³

3.6.Zemzîr Savaşı:

İngilizler, Sâbis savaşı sırasında Türkler'in ele geçirdikleri Zemzîr tepesini geri alabilmek için 11 Mart 1916'da bir taarruz yapmışlardı. Zira bu tepe Kut'un gözetlenmesine imkân veren bir konuma sahipti. Zemzîr'deki savunma savaşını Türk kuvvetleri kazanmış ve İngilizleri büyük zayıat vererek geri çekilmeye mecbur etmişlerdir. Bu savaşta Türk kuvvetlerinin kaybı "34 şehit, 96 yaralı ve 27 esir"dir.

Zemzîr Savaşı'ndan sonra taştan Dicle nehri, her iki tarafı da çok uğraştırmış ve yormuştur. Taştan sular araziye kaplamış, çadırları ve siperleri durulamaz hale getirmiş, hatalık ve ölümlere yol açmıştır. Tabii ki, bu durumda 5 Nisan'a kadar hiç bir askerî harekât gerçekleştirilememiştir.

²³ Moberly, a.g.e., C. 2, s.375; Bitmeyen Savaş, s.170-171., Görgülü; THTDAGKB, s.409-410, ATASE Arş. 5/10677, Kls.4274,Dos.H-9,Fih.1-48,

İngilizler, 19 Mart 1916 ve 3 Nisan 1916 tarihlerinde Zemzîr'e iki taarruz denemesi daha yapmışlarsa da bir netice alamamışlardır. İkisinde de başarısızlığa uğratılarak, geri püskürtülmüşlerdir.

3.7. İkinci ve Üçüncü Felâhiye Savaşları:

Takviye alarak 5 Nisan'a kadar hazırlıklarını sürdüren İngilizler, bu günün sabahında Felâhiye'deki Türk mevzilerine saldırıya geçmişler, böylece İkinci Felâhiye Savaşı başlamıştır. 5 Nisan günü General Göring, birliklerine şu emri vermiştir.

“1.5 Nisan 1916 günü saat 04.55'te Felâhiye mevzilerine hücum edilerek, Türk savunma hatları zapt ve işgal edilecektir.

2. Felâhiye mevzilerinden çekilecek olan Türklere taarruza devam edilecek, takiple mümkün olduğu kadar ilerlenilecek ve çekilen Türkler 'in boşaltacakları bütün mevziler zapt ve işgal edilecektir.

3. Kuvvetlerimiz, duruma ve gelişmeye göre birbirini destekleyecek ve takviye edecektir.

4. Süvâri kuvvetleri, Türkler 'in muhtemel hareketlerine engel olacaktır.

5. Topçular, sürekli atışlarla taarruzları destekleyecektir.”

Bu emirlerle verilen taktik üzerine İngiliz kuvvetleri, 5 Nisan sabahı Felâhiye'ye doğru ilerlemeye başlamış, Türk mevzilerini sürekli ateş ve bombardıman altına almış ve Türk tahkimatını büyük ölçüde tahrip etmişlerdir. Dicle sularının taşması, mevzilerden savunmayı zorlaştırdığı için Türk kuvvetleri, Felâhiye mevzilerini boşaltmışlar ve 5 km. kadar geriye çekilmişlerdir. Bu noktada yeni bir savunma hattı oluşturan Türk kuvvetleri, yeni İngiliz taarruzlarını beklemeye başlamışlardır.

İngilizler, 6 Nisan 1916 sabahında saat 06.20'de topçu ateşi ile yeni saldırıyı başlatmışlar, bu şiddetli taarruz ve bombardıman 7 ve 8 Nisan günlerinde de devam etmiştir. 9 Nisan'da Türk kuvvetleri gerilemeye başlayınca, İngilizler yeni bir taarruz daha başlatmışlardır. Ancak, bu son taarruz, Türk kuvvetlerinin büyük direnişi ve kahramanca savunması ile karşılanmış, şiddetli çarpışmalarda Türk siperleri, adeta İngiliz ölüleri ile dolmuş, kalan İngilizler de, sabahın erken saatlerinden itibaren hızla geriye çekilmeye başlamışlardır. Böylece, ikinci Felâhiye Savaşı'nda zorlanan Türk kuvvetleri, Üçüncü Felâhiye savaşında İngilizlere karşı büyük bir başarı kazanmışlardır.

Üçüncü Felâhiye Savaşı'ndan sonra her iki taraf da, bir yandan tahkimat işleriyle, diğer yandan da su taşkınlarıyla ve bunun meydana getirdiği zararları telâfiye çalışmakla meşgul olmuşlardır. Suların yıktığı siperler yenilenmeye, bataklık haline gelen mevziler ıslah edilmeye çalışılmıştır.²⁴

3.8.Beyt-i İsa Savaşları:

İngiliz komuta heyeti, Kut'a ulaşmak için Felâhiye'yi zorlamasına rağmen bir neti-ce alamayınca Kut kuşatmasını Beyt-i İsa bölgesinden yarmayı ve bu yoldan Kut'a ulaşmayı tasarlamıştır. Bundan sonra, bu plana göre askerlerini yerleştirmeye ve hazırlıklar yapmaya başlamıştır.

Hazırlıklarını tamamlayan İngilizler, 17 Nisan 1916 sabahında Beyt-i İsa mevzilerindeki Türk savunma hatlarına yönelik şiddetli bir taarruz başlatmışlardır. Baştan beri olduğu gibi, yine hedef "*Kut'a ulaşmak ve buradaki İngiliz kuvvetlerini kurtarmak*"tı.

İngilizlerin bu ilk saldırısı karşısında, Beyt-i İsa mevzilerinde bulunan az sayıdaki Türk kuvvetleri yenilgiye uğramışlar, mevzilerini kaybetmişler ve 2.5 km. kadar batıya çekilerek ikinci bir savunma hattı oluşturmak zorunda kalmışlardır. Bu durumda Grup Komutanı Albay Halil Bey, 17 Nisan 1916 günü saat 09.30'da birliklere şu emri göndermiştir:

"1.Beyt-i İsa'nın batısındaki yeni mevzi korunacaktır. Zira Felâhiye mevzii de böylelikle korunabilecektir. Buna göre tertibat alın.

2.Gereken destek gelmektedir."

Destek alan Türk kuvvetleri, 18 Nisan günü İngilizlere taarruz ederek, onları Beyt-i İsa mevzilerinden geri atmışlardır. 19 Nisan da İngilizler, tekrar bir taarruz gerçekleştirmişler, ancak, bu taarruz da Türk kuvvetleri tarafından püskürtülmüş ve Beyt-i İsa mevzileri korunmuştur.²⁵

4. Zafere Doğru Gelişmeler ve Kut Zaferi:

4.1.Halil Bey'in Generalliğe Terfii, Altıncı Ordu Komutanlığı ve Bağdat Valiliği'ne Tayini:

1916 yılı Mart ayı sonlarına doğru Altıncı Ordu Komutanı Mareşal Von Der Goltz'un tifüs hastalığına yakalanması üzerine, Irak cephesindeki bütün yük Albay

²⁴ ATASE Arş. 5/10481, Kls.3644,Dos.H-21,Fih.1-6, Moberly, a.g.e., C. 2, s.415

²⁵ ATASE Arş. 5/10481, Kls.3644,Dos.H-1,2,Fih.1-5; Bitmeyen Savaş, s.173, ATASE Arş. 5/10677, Kls.4274,Dos.H-11,Fih.1-65; Görgülü; THTDAGKB, s.410,

Halil Bey'in üzerinde kalmıştır. Bu durum üzerine Başkomutan Vekili Enver Paşa, 26 Mart 1916 tarihinde bir kararnâme hazırlatarak Padişah'a onaylatmış ve buna göre Albay Halil Bey, Mirliva (Tuğgeneral)'lığa yükseltilmiştir. O, artık "**Halil Paşa**"dır.

Tifüs hastalığına yakalanan Goltz 'un, çok geçmeden 8 Nisan 1916 tarihinde Bağdat'ta bu hastalıktan ölmesi üzerine Halil Paşa, yine Başkomutanlık Vekâlet'inin emri ile "**Altıncı Ordu Komutanlığı ve Bağdat Valiliği**"ne atanmıştır (19 Nisan 1916). Bu durum üzerine, Irak Grubu Komutanlığı'na gerek kalmadığından, bu komutanlık lağvedilmiştir.

Yeni görevi ile birlikte sorumluluğu da artan Halil Paşa, 19 Nisan 1916'da Başkomutanlık Vekâlet'ine bir rapor yazarak "*Son çarpışmalarda çok kayıp verildiğini, Kolorduların savaş güç ve kudretlerini korumak için 100 kadar subay, 10.000 kadar da ikmâl erinin acele olarak Irak cephesine gönderilmesini*" istemiştir.

Irak'ta Türk cephesinde bu gelişmeler olurken, İngilizler de, her gün uçaklarla 8-10 sefer yaparak Kut'taki kuvvetlerine yiyecek atıyorlar ve onlara dayanma gücü vermeye çalışıyorlardı. Kut halkı ise, artık dayanılmaz bir hal alan açlık sıkıntısından kurtulmak için, fırsat buldukça kasabadan kaçarak Türklere iltica ediyordu. Bu durum üzerine Halil Paşa, General Tawnshend'e bir mektup yazarak "*Bu kaçışların önlenmesini, aksi halde çıkanlara silahla müdahale edileceğini*" bildirmiştir. Ancak, kaçanların çoğunluğunun kadın ve çocuk olması yüzünden, söylenen yapılmamıştır. Dolayısıyla, bu iltica hareketleri, Kut'un teslimine kadar devam etmiştir.²⁶

4.2.Dördüncü Felâhiye Savaşı:

Kut'a uçaklarla atılan yiyecekler, buradaki açlığa çare olmuyordu. Açlık tehlikesi büyük boyutlara ulaştığı gibi, açlıktan doğan birçok hastalık da baş göstermişti. Gerek bu durumu, gerekse de cephenin genel vaziyetini aralarında istişare eden İngiliz generalleri Lake ve Göring, son bir ümit olarak "Felâhiye mevziine yeni bir taarruz yapmaya ve bu yolla kuşatmayı yararak Kut'a ulaşmayı denemeye" karar vermişlerdir.

²⁶ ATASE Arş. 5/10677, Kls.4274,Dos.H-11,Fih.1-67, Görgülü, THTDAGKB, s.408; Selçuk; YSR, C. 1, s.165; Sabis, a.g.e, C. 3, s.157; TTK-KOA, II-383, Sanders; a.g.e., s.160-161; Sâbis; a.g.e, C. 3, s.157, Görgülü; On Yıllık Harbin Kadrosu, s.166., Genkur Atase, BDHTHİİC, s.763, Mehmet Emin, a.g.e., C. 2, s.329.

Bu amaçla gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra 22 Nisan 1916 günü sabahı saat 07.00'de Felâhiye'ye yönelik son şiddetli taarruzlarını başlatmışlardır. İlk saldırıda sağ-lam bir direnişle karşılaşmadıklarını gören İngiliz kuvvetleri, piyade hareketi ile ilerleme-ye başlayınca, Türk savunma kuvvetlerinin karşı ateşi ile karşılaşmakta gecikmemişlerdir. Türk ateşi karşısında ilerleme imkânı bulamayan İngilizler, büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır.²⁷

4.3. Kut'un Teslimi ve Kut Zaferi:

İngilizlerin son girişimi de başarısız olunca General Tawnshend, General Lake'ye başvurarak *"Halil Paşa ile müzâkere yapmak"* için yetki istemiştir. Ancak General Lake, General Göring'ten *"Kut'u kurtarmak için yeni bir deneme daha yapmasını"* istemiştir. General Göring ise *"Cephedeki askerin çok yorgun olduğunu, 10.000 kadar kayıp verildiğini, bu durumda yorgun ve moralsiz olan askeri yeni bir taarruza zorlamanın imkânsız olduğunu"* bildirmiştir.

Bu gelişme üzerine Genel Komutan General Lake, durumu Londra ile görüşüp *"Yeni bir teşebbüsün çok zor ve hatta imkânsız olduğunu, girilecek bir taarruzun öncekiler gibi başarısızlıkla sonuçlanması durumunda Aşağı Irak'ın da tehlikeye düşebileceğini"* belirtmiştir. Bundan sonra İngiliz askeri ve siyasi kamuoyu, artık *"Kut'ta kuşatılmış bulunan İngiliz kuvvetlerinin, Türklerle görüşme yoluyla kurtarılması"* fikrini tartışmaya başlamıştır.

Durumun bu noktaya gelmesine rağmen, yine de son bir taarruz deneme düşüncesi vardı ve İngilizler, bunun için hazırlıklar yapıyorlardı. Bu hazırlıklar kapsamında *"Kut'taki askerlerine lojistik ve cephane desteği ulaştırmak"* amacıyla CULNAR isimli bir vapurla Kut'a 240 ton erzak, silâh ve cephane göndermeğe kalkışmışlardı. Çok iyi kamuflle edilmesine rağmen Türk kuvvetleri bu vapuru fark etmişler, Makasis yakınlarında sıkıştırılan vapur karaya oturtulmuş ve teslim alınmıştır. Âdetâ, kendi ayağıyla geldiği için Halil Paşa bu vapura **"KENDİ GELEN"** adını vermiş, içindeki erzak ile silah ve cephaneye de el konulmuştur. Zengin bir gânimet getiren vapur, Türk Nehir Filosuna katılmıştır. Böylece bu son teşebbüs de neticesiz kalmıştır.²⁸

²⁷ Moberly, a.g.e., C. 2, s.440-445, ATASE Arş. 5/4579, Kls.4490,Dos.H-33,Fih.1-33, Sanders, a.g.e., s.160

²⁸ Genkur Atase, BDHTHİİC, s.777; Bitmeyen Savaş, s.183-190, ATASE Arş. 5/4574, Kls.4490,Dos.H-33,Fih.1-45

^Moberly, a.g.e., C. 2, s.474- D.Fromkin, a.g.e., s.193-195,

Artık, İngilizler için Kut'un tesliminden başka bir çare kalmamıştı. General Lake, 26 Nisan 1916 günü General Tawnshend'e bir mektup göndererek *"Halil Paşa ile müzâkerelere başlamasını"* emretmiştir. Bunun üzerine Tawnshend, Halil Paşa'ya haber göndererek *"teslim görüşmeleri için Dicle üstünde bir gemide buluşma"* isteğini bildirmiştir.

Aracılı veya doğrudan yapılan görüşmeler de Tawnshend *"Beş aydır devam eden kuşatma nedeniyle erzakın bittiğini, açlık ve sefaletin başladığını, Kut'ta mevcut olan top, tüfek, silâh, cephane, malzeme ve ellerindeki bir milyon İngiliz lirasını teslim edeceğini, buna karşılık kendisinin ve ordusunun serbestçe Ammare'ye ve oradan da Hindistan'a gitmesine müsaade edilmesini, altı günlük bir ateşkes yapılmasını, eğer bu son istekleri kabul edilirse, kendi ordusu için on günlük erzak gönderilmesini Basra'daki İngiliz Ordu Komutanlığı'ndan isteyeceğini ve son olarak da mevcut kuvvet buradan çıkarıldığı takdirde Türklere karşı savaşımayacağına söz verdiğini"* bildirmiştir.

Buna karşı Halil Paşa ise *"Kayıtsız-şartsız teslim olunmasını, bu durumda kendisine; görevini yapmış bir kumandan olarak Rusların Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'ya gösterdikleri iyi niyetli davranışların gösterileceğini, askerın biran önce sefaletten kurtarılması için müzâkerelerin uzatılmayarak, biran önce teslim olunmasını"* istemiştir.

İki komutan 27 ve 28 Nisan günlerinde yapılan görüşmelerde, kendi tekliflerinde ısrarlı olduklarından anlaşamamışlar ve her ikisi de durumu üstlerine danışma yolunu seçmiştir. Tawnshend'in danıştığı İngilizlerin Irak Genel Komutanı General Lake *"diğer şartları aynen muhafaza etmekle birlikte, paranın iki milyon sterline çıkarılabileceğini"* bildirmiştir. Halil Paşa ise, durumu Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya bildirmiştir. Enver Paşa'dan gelen cevap: *"Kut'ta bulunan bütün İngiliz personeli, ateşli silahlar ve harp malzemeleri teslim edilecek; savaş devam ettiği müddetçe Türk devleti ve müttefikleri aleyhinde düşmanca hareketler yapmayacaklarına söz verecekler, bunlar kabul edilirse yalnız Tawnshend serbest bırakılacak..."* şeklindedir.

Durum, kendisine iletilince General Tawnshend *"şahsı için böyle bir teklifi kabul edemeyeceğini, kayıtsız-şartsız teslim mecbur edileceğinden bütün silâh, cephane ve eşyanın imha edileceğini, para meselesinin ise artık söz konusu olamayacağını, buna göre 29 Nisan 1916 günü öğleden sonra teslim olacaklarını"* bildirmiştir.

29 Nisan 1916 günü sabahından itibaren teslim hazırlıklarına başlayan Halil Paşa *“Silâhsız kalan İngilizlerin Kut’taki Araplara karşı can güvenliklerinin korunması ve şehrin asayişinin sağlanması”* için 3. Alay Komutanı Nazmi Bey’i şehre göndermiş, kendisi de öğle üzeri kurmay heyeti ile birlikte Kut’a girmiştir.

General Tawnshend’in karargâhına gelen Halil Paşa, burada hazırlanan *“antlaşma protokolünü”* Tawnshend’le birlikte imzalamıştır. Ardından da Kut hükûmet konağına Türk bayrağı asılarak şehir teslim alınmıştır.

Teslimden sonra İngiliz birlikleri Kut’taki siperlerinin dışına çıkarılmış, burada kurulan çadırlara yerleştirilmiş ve peyderpey çeşitli vasıtalarla Bağdat’a sevk edilmeye başlanmıştır. Generaller ve subaylar aynı gün, otomobillerle Bağdat’a gönderilmişlerdir. General Tawnshend ise 3.5.1916 günü Bağdat’a gitmiştir.

İngilizler, teslimden önce Kut’u bir yangın yeri haline getirmişlerdir. Silahlarını kırmışlar, cephane ve eşyalarını yakmışlar, hayvanlarını kesmişler, gemileri ateşe vermişler, ellerindeki parayı da askerlere dağıtmışlardır. Kut’ta teslim alınan insan ve eşya mevcudu şöyledir:

“İnsan: 13 General, 204 Hintli subay, 272 İngiliz subay, 2592 İngiliz er, 6988 Hintli er, 3248 artçı ve *levâzım er olmak üzere toplam 13.309 kişidir. Bu mevcudun 1306’sı hasta ve yaralıdır.*

Malzeme: Tabrip edilmiş 40 top, 3 uçak, 2 gemi ve 40 otomobil”

Böylece Kut, 4 ay 23 gün süren amansız bir kuşatmadan ve yapılan kanlı savaşların ardından İngilizlerin büyük gayret ve çabaları ve ardı ardına yaptıkları şiddetli taarruz ve hücumlara rağmen; yurdun ve toprağın sahibi olan Türk Ordu Komutanlığı’na; içindeki bütün personel, silah, eşya ve mühimmatıyla kayıtsız ve şartsız teslim olmuştur. Türk kuvvetleri, millî heyecan ve galeyan içinde, kasaba halkının da coşkun tezahürat ve sevinç gösterileri arasında şehri tekrar ele geçirmişlerdir.²⁹

Bu sonuç, başlangıçta Bağdat’ın zaptını hedef tutan İngiliz proje ve harp planlarının akametini gösterdiği gibi, “İngiliz gururu” için de tam bir darbe olmuştur. Kut zaferindeki en büyük pay Halil Paşa’nın ve Irak Türk Ordusu’nun kahraman askerlerindir.

²⁹ ATASE Arş. 5/10481, Kls.3644,Dos.H-42,Fih.1-48; Genkur Atase, BDHTHİİC, s.781, M.Emin, a.g.e., C. 2, s.431-432; ATASE Arş. 5/4574, Kls.4490,Dos.H-33,Fih.1-16; Genkur ATASE, BDHTHİİC, s.778-779; Bitmeyen Savaş, s.186-194, M.Emin, a.g.e., C. 23, s.340, Ş.S.Aydemir, Enver Paşa, C. 3, s.187,

Halil Paşa, Kut'un tesliminden sonra 29 Nisan 1916 günü, bütün birliklerine şu genelgeyi yayınlamıştır.

“Orduma,

Arsanlarım,

1. Bugün, Türklere şan ve şeref, İngilizlere ise kara meydan olan şu kızgın toprağın güneşli semasında şehitlerimizin rubları sevinç içinde uçarken, ben de hepinizin pâk alınlarından öpüyor ve hepinizi tebrik ediyorum.

2. Bize, iki yüz yıldan beri tarihimize bulunmayan bir olayı kaydettiren Cenabı Allah'a hamd ve şükür ederim. Allah'ın büyüklüğüne bakınız ki, bin beş yüz yıllık İngiliz devletinin tarihine böyle büyük bir olayı ilk defa yazdıran, Türk süngüsü oldu. İki yıldır süren dünya savaşı, böyle parlak bir olayı daha göstermemiştir.

3. Ordumuz, gerek Kut karşısında ve gerekse Kut'u kurtarmaya gelen ordular karşısında 350 subay ve 10.000 neferini şehîd vermiştir. Buna karşılık Kut'ta, 13 General, 481 subay ve 13.300 er teslim alıyorum. Bu teslim aldığımız orduyu kurtarmaya gelen İngiliz kuvvetleri de 30.000 zayıat vererek geri dönmüşlerdir.

4. Şu hale bakınca, dünyayı hayretlere düşürecek iki büyük fark görülür. Tarih, bu olayı yazmak için kelime bulmakta zorluk çekecektir.

5. İşte, Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı birinci olayı Çanakkale'de, ikinci olayı da burada görüyoruz.

6. Yalnız süngü ve göğsümüzle kazandığımız bu zafer, yeni olgunlaşan savaş durumumuz karşısında, gelecekteki başarımızın da parlak bir başlangıcıdır.

7. Bugüne “KUT BAYRAMI” adını veriyorum. Ordumun her ferdi, her yıl bu günü kutlarken, şehitlerimize Yasinler, Tebârekeler, Fatihalar okusunlar. Şehitlerimiz yüce hayatlarında, semâvâtta kızıl kanlarla uçarlarken, gazilerimiz de istikbâldeki zaferlerimizle gururlansınlar.

Altıncı Ordu Komutanı

Tuğgeneral Halil³⁰

³⁰ Bitmeyen Savaş, s.189-195; M.Emin; a.g.e., C. 2, s.236; BOA, DH. Kms.38/18, 1-2, TTK. - KOA, I-22.

Sonuç:

Halil KUT Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'ni özgür ve bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkaran nesilden önemli bir simadır. Yeni devletin öncü kadrosunun lideri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün sınıf arkadaşı, İstiklâl Harbi öncesinin güçlü ve genç lideri Enver Paşa'nın kendisinden iki yaş küçük olan amcasıdır.

Halil Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun en bunalımlı döneminde Ordu hizmetine katılmış, İmparatorluğun "büyük çöküşü" yaşadığı bu devresinde büyük fedakârlıklarla hizmet etmeye çalışmıştır. Makedonya'da Sırp, Bulgar ve Yunan çetelerine karşı amansız bir mücadele vermiş, bu mücadelesi ile İmparatorluk içinde büyük şöhret kazanmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış ve bu teşkilâtın "fedai grubu" nun önde gelen simalarından birisi olmuştur. Radikal tavrı ve cesareti O'nu bu konuma taşımıştır. İttihad ve Terakki içinde siyasi işlere doğrudan pek katılmamış ve ön plana çıkmamışsa da fedai kimliği ile cemiyete ve Parti'ye hep sadık kalmıştır.

Halil Paşa, Trablusgarp Savaşı'nın gönüllü komutanlarından birisi olarak buraya gitmiş, Sunisiler ve yerli halk ile güzel bir diyalog kurmuş ve İtalyan emperyalizmine karşı büyük bir mücadele vermiştir. Teşkilat ve eylem bazında O'nun Humus cephesindeki faaliyetleri, bölgenin İtalyanların eline geçmesini engellemiştir.

Halil Paşa, Balkan Savaşları'nın İkinci devresine yetişmiş ve 10. Kolordu emrinde "Gönüllü Çıkarma Birlikleri Komutanı" olarak, Bulgar ordusunu arkadan kuşatmış ve geri çekilmesini engellemiştir. Bu başarısı cephedeki Türk Ordusu'nu büyük bir yenilgi almasını önlediği gibi, bu cephedeki savaşın akışını da değiştirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda hep "özel görevler" yüklenmiş, cepheden cepheye koşmuş, cesareti, atılganlığı ve yeğeni Enver Paşa'nın yakın desteği ile büyük başarılar elde etmiştir. Özellikle 1916 KUT Zaferi, O'nun başarılı savaş grafiğinin zirvesi olmuştur. Kut'ta esir ettiği İngiliz Generali Charles Tawnshend ile 13.500 asker ve subay, O'nun zafer tacı ve belgesi olarak tarihe geçmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, "Şark Ordular Grubu Komutanlığı" na atanmış, Kafkas coğrafyasında İngiliz işgaline karşı mücadelesi etmiş ve Bakü'nün zaptını gerçekleştirmiştir. O'nun bu bölgede aldığı tedbirler, 1919 ve 1920 yıllarındaki mücadeleler için önemli bir alt yapı teşkil etmiş ve başarıyı getiren faktörlerden biri olmuştur.

Mondros Mütarekesi'nden sonra geldiği İstanbul'da İngilizler tarafından yakalanarak Bekir Ağa Bölüğü'nde hapsedilmiş ve "Ermeni tehcir ve katliamı" suçu ile yargılanmaya başlamıştır. 8/9 Ağustos gecesi buradan kaçarak Anadolu'ya geçmiş ve Milli Mücadele hareketine katılmak istemiştir. Ancak, Sivas'ta görüştüğü Mustafa Kemal Paşa, O'nu Anadolu'da değil, Kafkasya'da değerlendirmeye tercih etmiştir.

1908'den itibaren birçok kez Kafkasya'ya gitmiş olan Halil Paşa'nın bu bölgeyi, coğrafi, etnik ve siyasî bakımlardan iyi tanıyan birisi olması dolayısıyla bu tercih gerçekleşmiştir. Halil Paşa'ya verilen görev "İngilizlere karşı savaşmakta olan Türkiye'ye mevcut konjonktür içinde yardım edebilecek tek ülke olan Soyvet Rusya'dan para, silah ve cephane yardımı temin ederek, bunları Anadolu'ya ulaştırmak"tı.

Halil Paşa, yeni görevi ile geldiği Kafkasya da hem bölgedeki müslüman ahalinin mücadelesini örgütlemeye çalışmış, hem de kendisine verilen görevin gereğini yerine getirmeye çalışmıştır. Rus yetkililerle defalarca görüşmeler yapmış, temin ettiği yardımları Anadolu'ya ulaştırmıştır.

Halil Paşa'nın Anadolu adına yaptığı "yarı resmi temsilcilik", Ali Fuat Cebesoy'un Moskova nezdinde Daimi Büyükelçi olarak atanmasıyla sona ermiştir. Paşa, bundan sonra kendisini 1910'lardan beri adadığı "TURAN ideali" için çalışmaya başlamıştır.

Ancak, gerek Anadolu'nun ve gerekse bölgenin konjoktürel gelişmeleri O'nun bu çabalarında beklediği sonuca ulaşmasına imkân vermemiş, O'da Anadolu'ya geri dönmek istemiştir. Enver Paşa'nın liderliğinde gerçekleşen ve Berlik-Moskova-Batum ekseninde faaliyet gösteren "Yeni İttihadçı Organizasyonu" içindeki yeri ve ilişkileri yüzünden Anadolu'ya girmesine izin verilmemiştir.

Halil Paşa, bunun üzerine Avrupa'ya gitmiş, ancak, burada Ermeni terör örgütleri tarafından sıkı bir takibe alınmıştır. Çok zor geçen ayların ardından Mustafa Kemal Paşa'nın izni ile Anadolu'ya geri dönmüştür.

Büyük Zaferin ardından Türkiye'ye gelen Halil Paşa, bundan sonraki hayatını sükûnet içinde ve siyâsî fââliyetlere katılmadan sürdürmüş ve 1957'de vefat etmiştir.

Yakın tarihin en büyük olaylarının içinde bulunan ve büyük başarılar kazanan Halil Paşa, tarihin objektif değerlendirmesi içinde hakettiği yeri alamamış bir şahsiyet durumundadır. En temel Ansiklopediler'de bile yer verilmemesi, ona revâ görülmemesi gereken bir muâmele olmuştur.

KAYNAKLAR:

- ALTAY, Fahrettin; On Yıl Savaş ve Sonrası, (1912-1922), İnsel Yay. İstanbul 1970
- APAK, H.Rahmi; Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, TTK. Yay.; Ankara 1988
- ARMAOĞLU, Fahir; 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), TTK. Yay. Ankara 1997
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, (3 Cild), Remzi Kitabevi, (3. Bsk.) İstanbul 1983
- BAYUR, Yusuf Hikmet; Türk İnkılâbı Tarihi, C. 1, Ksm. 1 (3. Bsk.) TTK. Yayını, Ankara 1983
- BAYUR, Yusuf Hikmet; Türk İnkılâbı Tarihi, C. 3, Ksm. 6, 1.Kitap: 1908-1920, TTK. Yayını, Ankara 1971
- BİLSEL, Cemil; Lozan, C. I, İstanbul 1942
- BLEDA, Mithat Şükrü; İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979
- BOLAYIR, Enver (Yay.Haz.); Talât Paşa'nın Hatırâları, Güven Yay.İstanbul 1952
- CEBESÖY, Ali Fuat; Sınıf Arkadaşım Atatürk, İnkılâp ve Aka Kitabevi. (2. Bsk.) İstanbul 1981
- CENGİZ, Halil Erdoğan (Yay.Haz.); Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908), İletişim yay., İstanbul 1991
- ÇAM, Yusuf; Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askerî Okullar (Rüşdiye-İdadî-Harbiye): (1892-1902), Genkur Basımevi, Ankara 1991
- ERTÜRK, Hüsamettin; Meşrutiyetten Cumhuriyet'e İki Devrin Perde Arkası, Pınar Yay., İstanbul 1964, (Yay. Haz. Samih Nafiz Tansu)
- F.J.MOBERLY; Irak Seferi (4 Cilt), (Çev: Bnb.Cemal) İstanbul 1928
- FROMKİN, David; Barışa Son Veren Barış (Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?): 1914-1922, (Çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul 1989
- Genel Kurmay Başkanlığı; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri-Birinci Dünya Harbi: İdari Fââliyetler ve Lojistik, X.Cilt, Genkur Atase Yay., Ankara 1985
- Genkur Atase; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi C. 3, (İran-Irak Cephesi: 1914-1918) Ankara 1979

- Genkur Atase; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi C. 2, 2. Kitap (Kafkas Cephesi: 1914-1918) Ankara 1985
- Genkur Atase; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912) Ankara 1984
- GOLTZ; Goltz Paşa'nın Hatıratı, (Çev. Kurm.Yzb.Salih) İstanbul, Askeri Matbaa, 1932
- GÖRGÜLÜ, İsmet; On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 (Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi), TTK. Yay. Ankara 1993
- GÖRGÜLÜ, İsmet; Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanların Biyografileri, Harp Akademileri Yay. İstanbul 1983
- Harp Akademileri Yıllığı, Harp Akademileri Yayını, Ankara 1983
- KARABEKİR, Kâzım; Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik? (2. Cilt) (2. Bsk), Emre Yay. İstanbul 1995
- KARABEKİR, Kâzım; Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? (4. Cilt) (2. Bsk.), (Sarıkamış, Kars ve Ötesi), Emre Yay., İstanbul 1995
- KARABEKİR, Kâzım; İttihad ve Terâkki Cemiyeti: 1896-1909, Türedav Yay. İstanbul 1982
- KURAT, Akdes Nimet; Türkiye ve Rusya, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1990
- MEHMET EMİN; Irak Muharebeleri, Askeri Mecmua (17.ve 18. Sayılar) İstanbul Askeri Matbaası, İstanbul 1336
- MUZAFFER; Irak Cephesinde Türk Topçuları (Harp Hatıraları ve Harp Tecrübeleri) İstanbul 1931
- ÖZTUNA, Yılmaz; Devletler ve Hanedanlar, C. II (Türkiye: 1074-1990), Kültür Bak. Yay., Ankara 1991
- SABİS, Ali İhsan; Harp Hatıralarım, (4 Cilt), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994
- SANDERS, Limon Von; Türkiye'de Beş Yıl, (Çev: M.Şevki Yazman), Burçak Yay., İstanbul 1968
- SELÇUK, İlhan; Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, (2 Cilt), İstanbul 1992
- SHAW, Stanford-Ezel Kural; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (2. Cilt); 1808-1975 (Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu), e Yayınları, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul. 1983

- SIR JOHN NIXON; Irak Harbi Hakkında Bilgiler, (Çev: Yzb.Rahmi) İstanbul Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332
- SIR PERS LAKE; Kutü'l-Ammâre Muhasarası ve Tahlis Harekâtı (Çev: Dnz. Krm Hüsameddin), Matbaa-i Âmire, İstanbul. 1332
- SORGUN, Taylan; Bitmeyen Savaş: Halil Paşa'nın Hâtıratı, İstanbul 1972
- TOWNSHEND, V.F.; Irak Seferim (Çev: Askeri Tarih Encümeni), İstanbul 1337
- ZÜRCHER, Eric Jan; Milli Mücadele'de İttihatçılık (Çev: Nüzhet Salihoğlu) Bağlam Yay. İstanbul 1987

THE IMPACT OF OTTOMAN –IRAQI ADVISORY OPINION (FATWA) ON INDIAN SOLDIERS IN BRITISH ARMY DURING FIRST WORLD WAR / 1914

NADHEER J.HUSSEIN*

I. Introduction:

The role of the Indian soldiers was very important in British forces which invaded Iraq during the British campaign during the First World War. This contribution tries to investigate the impact of Shaikh Al-Islam, Khairi Afandi and Iraqi Ulema Fatwas on the Indian soldiers' attitude towards the war, in addition to the change of their relationship with Ottoman forces and Iraqi Mujahidins (Fighters). The number of Indian soldiers in British forces was approximately 30.000 soldiers and change of the attitudes of many of them influenced the course of the war at the beginning of 1914, particularly during the Shi'aiba and Kut battles. Many of them had been moved to fight the British forces.

The Iraqi sources have tackled the change of the attitudes of Indian soldiers towards the Ottoman forces and Iraqi fighters after the arrival of Fatwas of Jihad against the British forces from Istanbul and Najaf. The Iraqi religious scholar, Hibat Aldin Al-Shahristani indicated the situation in his book "Asrar Al-Khaiba min Fath alshi'aiba (Disappointment Secrets of Shi'aiba Conquest)." He discussed his efforts to call the Muslim Indians who had come with British forces to give up the British and join to the forces of Islam. In these battles, many Indian soldiers joined to Mujahidins after they learnt that they had been fighting Muslim people. But the Arab tribes fighters did deal them negatively because of their small knowledge and limited education. Alsharistan indicated that "if the Arabs had dealt with Indians positively, maybe the number of them joining the Muslim fighters would have been more". This treatment influenced the attitudes of other Indian soldiers.

* Prof. Dr., College of Arts / University of Baghdad / History Department, Baghdad-IRAQ, edobabel@gmail.com

The paper will study the situations of Indian soldiers in British forces and the impact of Ottoman and Iraqi Fatwas on their moving to fight with Ottoman and Muslim forces against British Army. The paper is based on the British, Ottoman and Iraqi texts to understand this crucial period of the Iraqi war.

II. The British Occupation and Iraqi and Ottoman Response:

When the colonial signs appeared by occupying Iraq due to various economic, political and strategical interests and after the World War I dated August 1914, Britain decided to send military forces which were addressed to Bahrain to achieve its plan under the pretext of protecting the oil fields, the Iraq site which overlooked the Arabian Gulf was a part of a virtual Indian way, regarding British empire's means of transportation. British military authorities started to put military plans to occupy southern Iraq before World War I. The officials of the war in Ottoman State were not aware of what Britain intended to do; therefore, they did not care to fortify Iraq which was considered a sub-war zone by Ottoman senior leadership, the defense plan was done by Ottoman group in Basra, volunteers and Iraqi¹ clans that refused coalition with any unarmed force against Ottoman State.

"The important goal of sending forces was a moral effect of Arab sheikhs while the oil sources protection was a secondary thing among other things for me"² Lord (KRO) the minister of India said in the memorandum, written on 19/10/1914 to King deputy after issuing orders to the forces for addressing to Iraq. The risk from British side was Turkish power as the first Islamic State which was effected on the means of transportation between Britain, Iran, Afghanistan, East Arab Country by Zubair, Basrah, Kuwait, Egypt, Libya, Sudan, Morocco because of its impact on Britain and allied countries, represented the power in religious feeling and that the peaceful feeling could happen in India³, especially that the majority of occupation soldiers were Indians. Thus, Britain had to do nothing to advocate Jihad which might be explained as an attack against Islam

¹ ALI AL-WARDI, Social Profiles From The recent history of Iraq, part 4, edition 4, Al-RASHED house, Beirut 2015, page 98.

² PHILIP and BLARD ERLAND, AL-IRAQI and its study in political development, translation: JAFER ALKEAT, Beirut 1949. Page 4.

³ HADI TUAMAH, British occupation, and Iraqi newspapers, research on British Publicity campaign 1914- 1921, Baghdad 1984, page 59.

because it would rise millions of Muslims to support AL-Jihad⁴ under British rule. The contact between some Arab sheikhs in Basrah was ready to call them to broadcast the propaganda between their clans for Britain which was published by Percy Cox who was shown Candidate by the president to accompany the campaign for two reasons :

1- His acknowledge of Basrah people and he had taken office as a political resident in Arab Gulf for 1904-1913.

2- He spoke Arabic Language which was considered a main key for understanding in these cases as well as his personal relations with the region's sheikhs who were loyal to Britain and their assurances that the biggest diligent would not respond to Turkey to declare Jihad⁵.

The narcissistic image that had been portrayed by Percy Cox to British administration was that its military forces would achieve instant success on Iraqi land, encouraged by the Indian government to implement its new scheme. Therefore, the Army troops landed at the FAO on 6/11/1914⁶, after that they moved forces to Al-Basra city due to the weakness of the Ottoman resistance, and occupied until 22/12⁷, then they moved on to AL- Qurna, the strategic city which had been under their control since 9/12/1914⁸.

From the point of British data, the issue of Jihad was something unobserved by the British government, perhaps it was affected by the presence of occupation to disappear. The presence of the invasion started inside Al-Basra rounding out with many risks for steadfastness and persistence. The Turkish army was known for their fighting abilities⁹, Ottomans had been approved for their fighting power in their battles compared to others, its basement was the defense of religion and the sanctity of the holy places, which was protected by their first Sultan.

What was feared by British administration took place when the Ottoman

⁴ HANARI FOSTER, The emergence of modern Iraq, Translation and Commentary: SALEM TAHA AL-TAKRETI. PART 1 , Baghdad 1989, page 66-67.

⁵ HADI TUAMAH , previous reference , page 61-62.

⁶ ZAKI SALAH , Britain And Iraq Till 1914, Al-ANI Printer , Baghdad 1968. Page 272.

⁷ HAMD AHMED HAMDAN AL-TAMEMI, Al-Basra In The Britain Occupation 1914-1921 ,Al-RASHAD Printer , Baghdad 1979. Page 20.

⁸ ABDALRAZAQ ALHASNI , Iraq In The Occupation And Mandate , Part 1 , Al-Arfan Printer , Syria 1935, Page 15.

⁹ HADI TUAMAH , Previous Reference , Page 64.

government heard about the British occupation of Iraqi land, and an announcement about Jihad appeared, in the capital of Iraq. The disbelievers were informed in three stages: the first one was on the seventh of November 1914 when Khairi Afandi issued Fatwa stated that "Jihad was imposed on all Muslims. Even if they were living in the Ottoman country or a country ruled by Britain, France, Russia, and they all had to unite to resist these three countries and refrain from assisting them in their assault on the Ottoman Empire"¹⁰.

In November 11, the Sultan announced that he had considered the successor of Muslims an address for the fleet and the army encouraged them to war to liberate Muslims for the defense of the Ottoman Empire¹¹. Two, finally the third stage began on 23/11 while issuing a statement for all of the Islamic world which was signed by 30 men from the Senior of clerics and Khairi Afandi was in the forefront. Declaring the following that Britain, Russia and France had enslaved Muslims for a long time violating their sanctity. Because it's the basis of Islam, Amirul Mu'mineen called all Muslims for jihad to defend the tomb of the Prophet and the Holy House, Karbala, Najaf and the capital of the Caliphate¹².

In addition to these official data, millions of publications were printed periodicals in various languages and distributed across the country like Ottoman and partly in Egypt, Sudan, India, and Afghanistan.

There had been 16 million Muslims in Egypt and Sudan, 70 million in India, 20 in Africa and 20 million in Russia, some of these revolted against their governments causing incalculable damage¹³.

The Ottoman Empire worked to appeal to the clerics in Karbala, Najaf and other sanctuary places.

III. Indian Force's Response to Jihad Movement:

Al- Jihad movement was started in Iraq on 9 November 1914 to attack Englishmen at Al-Basra. The Iraqis realized the danger and what would happen to them if the British dominated Iraq. The results would not respect the principles of the Islamic faith. People of Basra appealed to the holy shrines (Najaf, Karbala, and Al- Kadhimiya) and various areas of Iraq. By telegraphs they demanded the holy jihad, some of them contained Al-Basra port, which the unbelievers sur-

¹⁰ Ali Al-WARDI , Previous Reference , Page 24.

¹¹ THE Same Reference.

¹² THE Same Reference.

¹³ THE Same Reference , Page 25-26.

rounded. Everyone was under the arms; we were afraid for the rest of Muslim countries helping us by order of tribes to defense "¹⁴.

This Telegraph was read in the Mosques and markets. The Preachers began to provoke people's feelings that if the Englishmen had occupied Iraq, they would have destroyed its mosques and its holy shrines. They would burn the holy Quran, violate the sanctity of women and the would slay children and the elderly. Meetings were held in holy cities, such as Al-jahiliya, Al-Sead Mahdi, and Al-Hadi announced to go to the war field¹⁵.

Al-Najaf city received Iraqi persons from Baghdad Mohamad Fadel Al-Dagestani, Shokat Bash and Al-Sheq Hamed Al-Keldar, considering them as representatives of the Ottoman government, to speak with the influential religious references to obtain Fatwa to declare AL-Jihad against the British, which it believed that the diligent Preachers caouldn't declare Al-jihad unless it was approved by the infallible Imam or in case the Islamic countries were attacked by unbelievers¹⁶.

Mohammed Hussein Al-Habubi, Al-Sheikh ABD Alkarem Al-Jasari and Al-Sheikh Mohammed Jawad Al-Jawahir announced after a meeting with the clerics, notables, and tribal leaders that they had decided to participate in the Muslim's government to fight against the unbelievers over the Muslim countries¹⁷. Then Al-Frawn Al-Ftla Leader held a speech that "The Turks are our brothers in religion, we must help them to fight the enemies of our country."¹⁸ After that, Al-Sheikh Hamed Al-Keldar went to Al-kufa to meet with high religious authorities such as Mohamed Kahdem Al-Tbtabai Al-Eazedi to discuss the matter of Al-jihad. Al-Eazedi agreed to send his son Mohamed on behalf of him to mobilize the tribes to fight the occupier¹⁹, by this Britain failed to prevent clergy alliance with Turks²⁰.

¹⁴ KAMAL SALMAN AL-JABORI , Al-Najaf And Al-Jihad Movement 1914, Edition 1, Al-ARAF Institution For Printers , Beirut 2002, Page 8.

¹⁵ The Same Reference , Page 9.

¹⁶ ALI AL-WARDI , Same Reference , Page 151.

¹⁷ AHMED BAGER ALWAN ABBAS AL-SHAREFI , Karbaila between the two world wars 1918-1939 , (historical study) , Arabic history and Scientific Heritage institution ,Baghdad 2004,page 35.

¹⁸ KAMAL SALMAN AL-JABORI , the previous reference., page 12.

¹⁹ The same reference.

²⁰ KASAN AL-ATEA , Iraq , the establishment of the country 1908-1912, translation : ATA ABD ALWHAB , Presenting : HASAN JAMEL , London 1988, page 116.

The Iraqi Tribes responded to call of Al-Jihad against the Britons led by their leaders and the leading clerics. One of the most prominent Mujahideen in Al-Kadhimiya city was Al-Sead Mahdi Al-Saed Hader, ABD Alkared Alkeldar and Al-Sheikh Mahdi Al-Kalasi. A big crowd came out from Al-Najaf from Al-Mujahideen led by Al-Sead Mohamed Saed Al-Habubi, Al-Sheikh Abdalrazak Al-Halo and the participating of Al-Saed Moahsan Al-Hakem²¹ and about 1500 from Al-Kurds Mujahideen led by Mahmood Al-Haked²².

These forces of Al-Mujahideen whose weapon was faith by Allah defended the Islamic religion whose banner the Ottoman Empire was carrying its proved consecutive capabilities in popularity battles²³ which happened on 12 April 1915 in cooperation with Turkish forces led by Sulaman Askari Bak in an attempt to foil the Britani scheme to occupy Iraq²⁴. The Ottoman army and Mujahideen showed rare courage in the battle coming close to terminate it for their favor, the refusal of the Muslim Indian soldiers for the orders of their English officers to fight Alottmanin²⁵ had encouraged them. The officers of the campaign described the Turkish soldier saying the Turkish-Anatolian soliders were the most stubborn defensive fighters in the world²⁶."

He was skilled in digging and hiding trenches impossible to leave if 1000 of the terrifying enemy fell in it .

Bernardo mentioned here that the Muslim Indian soldiers began to believe the Turkish propaganda which was said that the Iraq invasion meant the desecration of the holy soil". So when they were asked to fill their guns with bullets they resisted and remained lying on the ground till the British officers broke the

²¹ HANA BATATO, AL-IRAQ, the first book , translation :AFEF ALRAZAZ , dition 1 , AL-QADER library , 2005,page 109, AL-MAS BEL , chapters from the Iraq near history , translation : JAFER AL-KAYAT, edition 2, Baghdad 1971, page 13.

²² The same reference , page 14.

²³ A bout the details of the Popular battle in the opinion of : ABDALRAZAQ AL-HASANI , the previous reference , page 18-19.

²⁴ The officer TWNZNAD diary, present by :HAMAD AHMED ALWARAD , AL-Muataz library , Baghdad 1986, page 59-60.

²⁵ The same reference page 60.

²⁶ ROUSAL BRADON , AL-KUT siege , Translation and Commentary : SALEM TAHA AL-TAKREATI ,ABDALMAJED YASSEN AL-TAKREATI ,part 1 . AL-SHARQ AL-AWSAD Print , Baghdad 1985 , page 33.

swords on their bare feet and convinced them that the Sanity was the best verse in the religion"²⁷.

The rebellion of the Muslim soldiers in the British army is a proof on their faith of the AL- Jihad invitation which was announced by the Ottoman Empire, because what they heard from the Ottoman party was the call of Allah AKBAR when they began and completed the fight .

Here we have to ask, did this popular battle affect the morale of Islamic Indian soldiers when issuing these orders to fight Ottomans in the following battles and did these publications that thrown by Ottomans to the British incite Indian Muslims against them in creating trouble with the leaders of campaign? Especially when Ottoman imposed a blockade on 7/12/1915 on the British on Kuwait for five months, British people suffered from scourge of blockade²⁸, what would be explained through mentioning some publications and their impact on Indian soldiers and the attitude of the campaign captains and the punitive measures against them .

Indian soldiers were composing more than three-quarter of AlKut protector from Muslims and non Muslims and Ottmans exploited it for their benefit by throwing the publications for them, requesting the killing of English officers and runaway to Ottoman forces, it was written in many languages in two types, One of them was to Indian Muslims by motivating them to stop fighting their brothers in religion to escape from the hell, the second one was to the Indians publically reminding them about the injustice of English and the Turkish efforts to gain their independency²⁹. In the following there are some of its affected quotations:

"Dear Indian brothers! You know very well that God created this war to liberate the Indians from the tough English and many of them follow our allies..... man while watching your low rank feeling uncomfortable you certainly heard about how Loard KETSHNER escaped at night with the British soldiers, leaving Indians behind and when Indians saw this incident , they killed their officers and followed the Turkish³⁰.

²⁷ The same reference , page 35.

²⁸ The best description for the British suffering in Alkut , the losses incurred by them and their harsh end ,see TONZND Team diary, page541-551.

²⁹ ALI ALWARDI ,The same reference ,page 302.

³⁰ Same reference page 303.

Some publications included the following statements: "We found the Indian soldiers leave the English people, was this very unfortunate? You stayed helping and guiding them, now you have to kill all of your officers and come to follow the army of Sultan Majesty as a lot of our brothers in Egypt did³¹.

The Turkish habits to creep from their trenches at night to put the publications on the barbed wires of English trenches made an effect on the Indian Muslims that religious work was stronger than national work, that many of them began to be ill to run away from fight, some of them tried to escape to the Turkish army, others tried to distort their bodies and wound them, one man shot on the palm of his right hand claiming he was shot by the enemy, in addition for neglecting the duties of night watch, by doing this, some of them tried to kill the officers³².

IV. Conclusion:

What was mentioned above that Al Jihad as an Islamic movement announced by religious persons in Turkey and Iraq had a tangible impact that made the leaders puzzling in a time when Indian soldiers were in great powers that made Britain rely on them in complementing its colonial project in occupying Iraq. Despite this ending resulted in war, the Turkish army was still seeing the massive losses from English on the hand of Ottomans and by putting the Turkish Embassy against English graveyard in ALWAZIRYA was a clear signal for the failure of British decision makes in India and London that their task in Iraq would be very easy.

³¹ ALI ALWARDI ,the same reference, page 303.

³² HADI TUMAA , the same reference, page 161,162.

KUTÜ'L-AMÂRE ZAFERİ'NİN SİYASİ SONUÇLARI

NECATİ FAHRİ TAŞ*

Özet

Irak Cephesi, Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarını korumak için Birinci Dünya Savaşı'nda mücadele ettiği beş cepheden biridir. Bu savaşta, Çanakkale'yle birlikte ikinci zaferdir. Bu zafer, gerek o gün ve gerekse bu gün siyasi mülâhazalar ile ikinci planda tutulmuştur. Hak ettiği tarihî değeri yaygın değildir.

Bu zaferde, önemli katkısı olan şahsiyetler ile bunların üzerinden bölgede hâkim güç olmaya çalışan devletlerin emelleri ele alınacaktır.

Bu cephedeki siyasi entrikalar, bir tarihî olayın yıllar sonra hangi problemleri doğuracağına emsal teşkil etmektedir. Bildiride, bu olaylar üzerinde durulacaktır.

Konu, arşiv vesikaları ve o günkü literatür bilgileri ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Ali Askerî, Nurettin Paşa, Halil Kut, Goltz Paşa, Mezopotamya.

* Prof. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, nfatas@gmail.com

THE POLITICAL RESULTS OF KUTU'L-AMARA VICTORY

Abstract

Mesopotamian Campaign, one of the five fronts in World War I was scrambled to protect the territory of the Ottoman Empire. This battle was the second victory together with the Dardanelles. This victory, and both need that day to this day, political considerations were kept in the background. The historical value it deserves is not common and known.

This victory, which was tried to be the dominant power in the region through which the state would be dealt with the important contribution of personalities ambitions.

This political intrigue in the front, even after years of a historical event establishes a precedent which will lead to problems.

The statement will focus on these events. The issue of archive documents and literature will be discussed in the light of that day.

Key Words : Irak, Ali Askeri, Nurettin Paşa, Halil Kut, Goltz Paşa, Mesopotamian Campaign.

1- Kutü'l-Amâre Zaferi'ne Giden Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı'nda ittifâk {merkezî} devletlerinin yanında yer alan Devlet-i Âlî-i Osman, beşi kendi topraklarında olmak üzere, yedi cephede mücadele etmiştir. Bu cephelerden Çanakkale ve Irak dışındaki diğer mevzilerde yenilmiş veya yenik sayılmıştır.

İtilâf Devletleri'nin savaş stratejisi gereği Rusya ile birleşmek Pers, Ortadoğu enerji kaynaklarını ele geçirmek ve Asya'daki zengin sömürgeleriyle doğrudan irtibat kurabilmek için İngiltere'nin 7 Kasım 1914 günü Basra Körfezi'nden karaya asker çıkarıp Şâd istikametine doğru ilerlemeğe başladı¹. Bu harekât, Osmanlı Devleti'nin Irak Cephesi'nin açılmasına sebep oldu.

Osmanlı Devleti'nin Irak'ta, dörtte üçü yerli halktan teşkil edilmiş iki tümeni bulunmaktaydı². Bu iki tümen, İngiliz birliklerinin Irak topraklarının güneyinden kuzeyine doğru ilerleyişi karşısında varlık gösteremeyip Sasanilerin eski başşehri olan Selmân-ı Pâk {Ctesiphon}³ bölgesine kadar geri çekildi.

Bâb-ı Âlî, Birinci Dünya Savaşı arefesinde, Irak'ı âdetâ boş bırakmış, diğer cephelere ikmal yapan bölge konumuna getirmişti⁴. İngiltere'nin ilerleyişini durdurmak için, Eşref Kuşçubaşı'ndan sonra Teşkilât-ı Mahsûsa'nın başkanlığını yapan Binbaşı Ali Askerî Bey'in rütbesi Yarbaylığa {Kaymakam} yükseltilerek 2 Ocak 1915 günü Irak ve Havalisi Komutanlığı'na ta'yin edildi⁵. Savaş ruhu ve azminden nasiplenmemiş olan yerli halktan teşekkül eden ordu, en küçük direnişler karşısında bile mukâvemet göstermeyip çil yavruları gibi dağılıp karargâhlarına ancak on beş yirmi gün sonra üzerlerindeki elbiseleri bile yerli halka soydurarak dönüyorlardı. Karakter ve şecaâtı bu yapının dışında olan Ali Askerî, yaralı olarak bir araba üzerinde komuta ettiği 12 Nisan 1915 tarihinde gerçekleşen Şuayyibe çarpışmalarında, savaşmayan birlikleri görünce kahr olup kendi silahıyla intihâr etti⁶.

¹ Mufasssal Osmanlı Tarihi, C. VI, s.3527.

² Şükrü Kanatlı, Irak Muhârebeleri'nde 3. Piyâde Alayı Hâtıraları, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara 1985, s.28.

³ Journal Le Matin, 13 Mars 1917.

⁴ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, C. III. Ks. III, Ankara 1957, s.88.

⁵ Bayur, a.g.e., s.92,93.

⁶ Bayur, a.g.e., s.91-93.

Ali Askerî'nin intihârı üzerine, Edirne'de 4. Tümen Komutanı Albay {Miralay} Nureddin 23-24 Nisan 1331 {1915} tarihinde Irak ve Havâlisi Genel Komutanlığı'na ta'yîn edildi⁷.

Albay Nureddin Bey, 19 Mayıs 1331 {1 Haziran 1915} günü Irak ve Havâlisi Genel Komutanlığı'nı vekâleten yürüten Yarbey Ali Bey'den devraldı⁸. Bu görev değişikliğinden sonra İngiliz birlikleriyle ilk temas 31 Mayıs 1331 {13 Haziran 1915} günü gerçekleşti⁹. Nureddin Bey, bu karşılaşmada Türk birliklerinin dağınık, disiplinsiz ve silah gücü açısından yetersiz olduğunu görerek birliklere bir an önce çekidüzen vermek ve eksik yönlerini gidermek için geri çekilmenin uygun olacağını düşünerek zaman kazanmak için birliklerini Selmân-ı Pâk'a {Ctesiphon} çekmiştir¹⁰. Bu geri çekiliş sırasında önce mebus Abdülmehdî'nin kışkırtmasıyla 27 Haziran 1331 {10 Temmuz 1915} günü Kerbelâ'da¹¹, 26 Ağustos 1331 {8 Eylül 1915} günü Hille'de isyân çıktı¹². Her gün aşiretlerin Türk birliklerine saldırısı ve yağma girişimleri de eksik olmuyordu. Türk birliklerinin ricât harekâtı bu olumsuzluklara rağmen gerçekleştirildi.

İngiliz birlikleri 8 Teşrîn-i sâni 1331 {21 Kasım 1915} günü Türk birliklerine karşı genel bir taarruza geçti. Çarpışmalar iki gün sürdü¹³. İngiliz birlikleri; 292 subay, 4401 er, 10 000 esir ile yaklaşık 15 000 kayıp vererek bir haftada Kutü'l-Amâre'ye çekildi¹⁴. Türk Birliklerinin kaybı 119 subay 5 901 erdir. Bu geri çekilişi ta'kib eden Türk birlikleri Townshend'in komutasındaki İngiliz askerlerini Kutü'l-Amâre'ye sıkıştırdı. Bu yenilgi İngiltere'de ve Fransa'da büyük hayâl kırıklığına sebep oldu¹⁵. Çanakkale yenilgisinin bir misillemesi gibi görülen Irak

⁷ ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 19, Fihrist 1, 9.

⁸ ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 19, Fihrist 1, 41.

⁹ ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 20, Fihrist 1, 1.

¹⁰ ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 20, Fihrist 1, 2.

¹¹ ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 11, Fihrist 37.

¹² ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 23, Fihrist 1, 10.

¹³ ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 28, Fihrist 1, 26.

¹⁴ F. J. Moberly, Irak Seferi 1914-1918, C. II, İstanbul 1928, s.106.

¹⁵ Après cinq mois de siège, ils engagèrent, le 22 novembre 1915, la bataille de Ctesiphon. Cette bataille est passée dans l'histoire militaire de la Grande Bretagne comme l'un des plus grands désastres, une boucherie. Selon Sir Charles Lucas, "à Ctesiphon, les troupes turques, commandées par le général Nur -Ul -Din {Nureddin} infligèrent une terrible défaite à l'armée britannique. Celle-ci recensa 4500 morts. Dans les semaines qui suivirent 10,000 combattants britanniques furent capturés et des milliers d'autres mis en fuite errèrent pen-

savaşları, düşünülenin aksine tezâhür etmesi, İtilâf Devletleri'nin daha fazla itibâr kaybetmesine sebep oldu.

Irak ve Havâlisi Komutanlığı, “Irak Cephesi Komutanlığı” na dönüştürülerek bu bölgedeki savaşların tek elde toplanmasına karar verilip bu düşünce ile kurulan 6. Ordu'ya bağlandı. 6. Ordu Komutanlığı'na çok geniş yetkiler verilerek Alman Mareşali Colmar Von Der Goltz Paşa getirildi. Goltz Paşa, görevi devralmak için 6 Aralık 1915 günü Irak'a gitti¹⁶.

Goltz Paşa 12 Aralık 1915 günü Aziziye'de bulunan Türk birliklerinin karargâhına gelerek ordunun komutasını devraldı. Bu güne kadar birliklere komuta eden Nureddin Bey'i de Kutü'l-Amâre'yi kuşatan birliklerin komutanlığına görevlendirdi¹⁷. Nureddin Bey, Goltz Paşa'nın Alman menfaatleri yönündeki tutumunu beğenmediği ve rahatsızlıklarını Enver Paşa'ya bildirdiği hâlde, bu cepheye etkisiz hâle getirilmeğe çalışıldı. Kendisinin pasifize edilmesine karşı çıktığı için 10 Ocak 1916 günü Irak Cephesi Komutanlığı'ndan alınarak başka bir göreve ta'yin edilmesi için Bağdat'a gönderildi. Irak Cephesi Komutanlığı'na, Nureddin Bey'in komutası altında görev yapan Halil Bey {Kut} 13 Ocak 1916 günü cephe komutanı ta'yin edildi. Halil Bey'i cephede güçlü kılmak için Kafkas Cephesi'nde görev yapan Albay Ali İhsan {Sâbis} Bey birliğiyle birlikte 30 Ocak 1916 tarihinde Irak Cephesi'ne gönderildi. Goltz Paşa, 19 Nisan 1916 günü Bağdat'ta tifüsten ölünce, 14 Mart 1916'da Mirliva rütbesine yükseltilen Halil Bey 6. Ordu Komutanı oldu¹⁸. Mirliva Halil Bey, komutayı ele aldığı anda İngiliz birlikleri Dicle Nehri'nin oluşturduğu üç tarafı bataklıklar ile çevrili Kutü'l-Amâre'ye sıkıştırıl-

dant longtemps dans le désert où ils furent rattrapés, torturés et assassinés” “1e GM: des mauriciens à la campagne de Mésopotamie. juin 19, 2015.<http://histoiresmauriciennes.com> { Beş ay devam eden kuşatmadan {Kutü'l-Amâre} sonra, 22 Kasım 1915 günü Ctesiphon {Selmân-ı Pâk} Savaşı şiddetini artırdı. Bu savaş en büyük felaketlerden biri ve çok fazla asker kaybı olarak Britanya'nın askeri tarihine geçti. Ctesiphon Sir Charles Lucas'a göre, “General {Albay} Nureddin komutasındaki Türk askerleri, İngiliz Ordusu'nu korkunç bir yenilgiye uğrattı. Bu savaşta; İngiliz Ordusu'ndan 4500 asker ölü, 10.000 İngiliz savaşçısı esir edildi. Savaş meydanından kaçıp daha sonra yakalanan İngiliz Ordusu'ndaki binlerce askerin sayısı {30 000 civârında} bilinmemektedir. Çölde haftalarca İngiliz askerlerinin kovalanması devam etti. }

¹⁶ Y. H. Bayur, a.g.e., C. III., Ks. III., s.129.

¹⁷ Bayur, a.g.e., s.100.

¹⁸ Mirliva Halil Paşa 19 Nisan 1916'da vekâleten 27 Nisan 1916'da asâleten 6. Ordu Komutanlığı'na atandı.

miş teslim şartlarını görüşme durumundaydı. İngiliz birliklerinin erzâkı bittiği, para karşılığında { 1 000 000 altın}¹⁹ kurtulma tekliflerinin reddedildiği ve çemberi yaracak gücünü Selmân-ı Pâk'ta yitirdiği için 29 Nisan 1916 günü teslim oldu. Kutü'l-Amâre'de İngilizler büyük mağlubiyete uğratılarak Townshend'in de içinde olduğu 13 general, 481 subay, 7 000'i Hintli olmak üzere 13 300 er esir alındı. Bu hezimetini Lord Kitchener az gösterse de İngiltere yönetimi kabul etmiştir²⁰.

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin kazanılmasında en büyük pay, Albay Nureddin ve onun bu cepheden uzaklaştırılmasından sonra da plânlarını sürdüren, Kutü'l-Amâre'de İngiliz birliklerini çember altında tutan 13. Kolordu Komutanı Albay Ali İhsan {Sâbis} Bey'e aittir²¹. İngiliz birlikleri Selmân-ı Pâk yenilgisinden sonra, Kutü'l-Amâre'ye doğru çekilirken tekrar Türk birliklerine 9-10 Mart 1916 tarihlerinde taarruzlarda bulunan İngiliz birliklerini Sâbis'te yenen Türk birliği de 13. Kolordudur.

Osmanlı Devleti'nin Kutü'l-Amâre Zaferi'nden sonra, 13. Kolordu'nun Kafkas Cephesi'ne gönderilmesiyle bu cephe zayıflatılmıştır. Bu boşluktan yararlanmayı bilen İngiltere, birliklerini takviye edip Bağdat'ı {11 Mart 1918} ele geçirip Irak'a hâkim oldu. İngiltere, 29 Eylül 1918'de Bağdat'ın kuzeyindeki Ramadiye'yi, 6 Kasım 1918'de Teksit'i alarak bu cepheadaki istilâsını noktaladı. Bu gelişme, doğudan ilerleyen Rus birlikleriyle irtibat sağlanmasına sebep oldu²². Halil Paşa, İngilizlerin Musul'a kadar ilerleyişinde 6. Ordu Komutanı'dır. Halil Paşa, 28 Haziran 1918 tarihinde Kafkas Cephesi Şark Orduları Grubu Komutanlığı'na ta'yin edilince, Halil Paşa'dan boşalan 6. Ordu Komutanlığı'na 1 Eylül 1918'de Ali İhsan Paşa atandı.

¹⁹ Journal Le Matin 13 Mars 1917

²⁰ Kitchener's speech on fall of Kut Lord Kitchener's speech to the House of Lords on the fall of Kut, 4 May 1916.

On 29 April 1916, after a siege lasting almost five months, 11,800 British and Indian troops surrendered the Mesopotamian town of Kut to the Turks. News of this setback, which happened just a few months after the evacuation of Gallipoli, was greeted with dismay in Britain. Kitchener's speech to the House of Lords on 4 May thus aimed to portray the surrender in a heroic light. Both the besieged troops of General Townshend (now 'in their honourable captivity') and the relief force that was sent unsuccessfully to rescue them are given fulsome praise. Recriminations were saved for a later date. Pro 30/57/71 (4 May 1916).

²¹ Bu zaferde önemli katkı sağlayan Irak Şeyhü'l-Meşayih Uceymi Sadun Paşa'yı da unutmamak gerekir.

²² Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, IX, TTK Ankara 1996, s. 512-513. Mufassal Osmanlı Tarihi, C. 6., İstanbul 1972, s.3528-3529.

2- Birinci Dünya Savaşı'nda Muhârip Devletlerin Irak Politikası

2.1- İngiltere

Avrasya'nın XIX. yüzyılda askerî, siyasi ve ekonomik alanda tartışmasız gücü İngiltere'dir. Avrupa'nın ikinci derecedeki büyük gücü kabul edilen Fransa, Avusturya-Macaristan, Rusya ve daha sonra bu kervana katılmış olan Almanya ve İtalya, İngiltere'nin verdiği imtiyazlar oranında hareket eden ülkelerdir. Dünya denizlerindeki üstünlük, altın borsası, kredi, borsa, ticarî te'minat tamamen İngiltere'nin kontrolündeydi²³.

Mısır 1888'de, Sudan 1899'da ve 23 Kasım 1914'de Basra İngiltere'nin kontrolüne geçmişti. Bu bölge ile Hindistan sömürge toprakları arasında Irak {Irak-ı Arap} bulunmaktaydı. İngiltere; Irak topraklarının da ele geçirilmesiyle, Hindistan ile hâkimiyet alanlarını birleştirip doğrudan irtibat kurmayı düşünüyordu²⁴.

İngiltere'nin Irak Cephesi hem ekonomik hem de siyasi açıdan önemlidir. Dünya'ya “yenilmez güç” olarak reklam edilen İngiltere, sömürgelerini baskı altında tutmak için bu psikolojik algıdan fazlasıyla yararlanmaktaydı. Yenilmez olarak düşünülen bu güç, Çanakkale'de Osmanlı Devleti'ne yenildi. Bu yenilgi, İngiltere'nin prestij kaybına uğramasına sebep oldu. İngiltere, Çanakkale'de yitirdiği prestijini, dört büyük İslâm şehrinden biri olan Bağdat'ı alarak kurtarma emelini de taşıyordu. İngiltere'nin Bağdat'ı alarak yeniden güçlü olduğunu Müslüman halktan oluşan sömürgelerine göstermesi, Osmanlı Devleti'ne ümit besleyen fikirlerin izâle edilmesine sebep olacaktı. Osmanlı Padişâhı V. Mehmed Reşâd'ın cihâd çağrısı {14 Kasım 1914}, İngiltere'nin Müslüman sömürgelerinin kendi hâkimiyetlerine olumsuz tavır içinde olmalarından endişe etmekteydi. İngiltere, bu olumsuzluğu ancak Osmanlıdan ziyâde kendilerinin güçlü olduğu kanaatini hâkim kılmakla giderebileceğini düşünüyordu²⁵.

İran topraklarının petrol kaynakları açısından zengin olduğu anlaşıncı; İngiltere ve Rusya, bu toprakları muhtelif ticari antlaşmalar yaparak denetimleri

²³ F. William Engdahl, *Oil And the Origins of the “War to Make the World Safe For Democracy”* 2007, page 2.

²⁴ Victoria Whitecotton, *Britain and Irak in the First World War, Saber and Scroll*, Volume 1, Issue 3, 3 Fall 2012 (Edited and Revised April 2015. s. 2.

²⁵ Kristan Coates Ulrichsen (Hauston Baker İnstitute), Stephanie Trouillard, France 24, 30. 12. 2014.

altında bulundurmaktaydı. İran {Pers} petrolünün naklinde Basra Körfezi önem arz etmekteydi. Bu sebep ile Basra'nın kuzey-batı topraklarına sahip olunduğunda petrol nakli güvence altına alınmış olacaktı.

İngiltere'nin Irak toprakları üzerindeki düşüncesinin hayata geçmesi için iki engeli aşması gerekiyordu. Bu engellerden biri; bu topraklar Osmanlı Devleti sınırları içindeydi. İkinci husus ise Fransa ve Osmanlı'nın müttefiki olan Almanya'nın da aynı topraklar üzerinde emelleri bulunmaktaydı. İngiltere; Orta-doğuya sahip olmak için Osmanlı Devleti engelini aşmak için Arap Aşiretlerinden yararlanmayı düşünüp bu aşiretlere “milliyetçilik” duygusunu aşılamaya çalışmıştır. Araplara verilen “Bağımsız Arap Birliği Devleti'ni” kurma va'di ve garantisi bu fikir ile yerleştirilmeğe çalışılmıştır. Bu maksat ile İngiliz Subayı {câsûs} Thomas Edward Lawrence, Mekke Şerifi Hüseyin'in {Hüseyin bin Ali} akıl hocalığını yapmıştır. Lawrence'in plânları ve mahâreti, Henry Mc Mahon'un va'di ile Arap aşiretleri Şerif Hüseyin'in şahsında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırılmıştır. Arap aşiretlerinin Osmanlı Devleti'ne isyân etmesinin karşılığında, Arap bağımsızlığı sözü verildi²⁶. Bu İngiliz va'di yalnızca Şerif Hüseyin'e değil; Rum, Ermeni ve Kürt liderlere de yapıldı. Irak'ta, Uceymi Sadun Paşa'nın aşireti dışında Arap Aşiretlerinin büyük çoğunluğu, İngiliz propagandası ve hilesine Şerif Hüseyin'in şahsında inandı. İngilizler için maksat hâsıl olmuştu. Irak'ta, Türk-İngiliz mücadelesinin devam ettiği günlerde imzalanan gizli Sykes-Picot {Mark Sykes-François Georges-Picot} Antlaşması {19 Mayıs 1916}, ilerleyen zamanda Paris Barış Konferansı {22. Madde} ve San Remo Konferansı {25 Nisan 1920} ile verilen va'dler unutulup bu topraklar İngiltere ve Fransa arasında paylaşıldı²⁷. İngiltere, Hindistan sınırlarını kontrol altında bulundurmak ve İran {Pers} üzerindeki menfaatlerini korumak için Basra'dan Bağdat ve İran'a ulaşmak istemiştir. Selmân-ı Pâk ve Kutü'l-Amâre savaşlarında yenilmesi, sömürgelerini kontrol altında bulundurma düşüncesinin gerçekleşemeyeceği kanaatinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu sonuç, Londra'yı telaşlandırdı. Yenilmez güç olarak dünyaya reklamı yapılan İngiltere; Çanakkale yenilgisinden sonra, prestijini dört büyük İslâm şehrinde biri olan Bağdat'ı ele geçirerek kurtarma gayreti de boşa çıkmış oldu. Bu psikolojik zaafiyet, Ortadoğu'da ve diğer Müslüman sömürgelerinde İngiliz aleyhtarlığı fikirlerin filizlenmesine sebep oldu²⁸.

²⁶ Victoria Whitecotton, Britain and Irak in the First World War, a.g.e., s.5

²⁷ Behind the War on Iraq, Volume 55- Issue 01 (may) Home 2003. World War I and the British Mandate, Us Library of Congress <http://country studies.us/Irak>, 18. 02. 2016.

²⁸ Pria Satia, *Developing Irak: Britain, India and the Redemption of Empire and Technology in the First. World War*, Oxford Journals. Volume 197. Issue 1: 2007, 211-255.

Arap milliyetçiliği düşüncesi; sömürülen, dış güçler tarafından yönetilen, etnik ve dinî yapısı birbirinden ayrı olan bir çok zayıf topluluğun {sözde devlet} ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu karışık yapı, kurulduğu günden bu güne kadar dinmeden kaynamaya devam etmiştir. Böylece, Irak'ta Osmanlı yönetimine son verilmesi, bölgenin sulh ve güvenliğini ortadan kaldırmıştır²⁹.

İngiliz Anglo-Persian Oil Company Şirketi'nin 1909 yılında İran'da {Pers} 60 yıllığına petrol arama imtiyazı elde etmesi ve bu kaynakların bir kısmını artırarak işletmeye başlaması, Basra körfezinin stratejik rolünü artırmıştır.

İngiltere, Almanya'nın Berlin-Bağdat Demiryolu projesini üstlenmesi, Basra-Bağdat arasında demiryolu bağlantısını kurmaya çalışmasına karşılık kendince bu bölgede tedbir almaya yönelmesine sebep oldu. İngiltere, Almanya'yı bölgeden uzak tutmak için 1899 yılında Şeyh Mübâreke'l-Sabah ile anlaşıp Kuveyt'in Osmanlı yönetiminden çıkması ve İngiltere'nin kontrolüne girmesini sağladı. İran petrolüne sâhip olmak için 1905 yılında İran topraklarında petrol arama hakkını alıp 1908 yılında İngiliz Winston Şirketi'ne antlaşma yaptırdı. Churchill'in ısrarıyla 1912 yılında İran'ın Abadan Adası'nda bir liman, petrol deposu ve rafineri kuruldu³⁰. İran petrolü üzerindeki bu gelişmeler, daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce elde edilmiş menfaatlerdi. Sıcak savaş günlerinde, bu petrol imtiyâzının diğer sanayi ülkelerine kaptırılmaması için Irak, İngiltere açısından öncelikli topraklar arasında yer aldı.

2.2- Fransa

Fransa, Irak Cephesi'nde bir bakıma İngiltere'nin müttefiki olma gereğini yerine getirmeğe çalıştı. Yukarıda değinilen İngiltere'nin plânlarının gerçekleştirilmesi karşılığında, Sykes-Picot Antlaşması ile Kilikya Bölgesi ve Suriye topraklarının kendisine verilmesi ile iktifâ etti. Bölgede, Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen Ermeni ve Kürt ayaklanmalarının ortaya çıkmasında rol oynadı. Arap aşiretlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirdiği ayaklanmaları asker ve silah yönünden destekledi.

²⁹ Heather Jones, "Commémorations du 11-Novembre, Aux origines du chaos moyen-oriental," *Le Monde* 2014/08/09.

³⁰ F. William Engdahl, *Oil And the Origins of the "War to Make the World Safe For Democracy"* page 9.

Sykes-Picot Antlaşması ile batı emperyalizminin gerçek yüzü ortaya çıktı. Araplara bağımsızlık sözü verildiği hâlde, Sykes-Picot Antlaşması ile Orta-Doğu, İngiltere ve Fransa arasında paylaşıldı³¹.

Arap toplumunda, batı ülkelerine olan nefret duygusu bu antlaşma ile tohumları atıldı. Emperyalizmin ağır baskısı yanında fikir arenası hâline getirilen Arap ülkeleri, bu nefrete rağmen hiç bir zaman batının yörüngesinden çıkamadı.

2.3- Almanya

Almanya, XIX. asrın ikinci yarısında; lokomotif, demiryolu, elektrikli eşya, kimya sanayi, boya, gübre, ilaç üretiminde öne geçip uluslararası ticâretin yüzde ellisine sâhip oldu. Almanya, 1871 yılından sonra İngiliz sanayisini tehdit etmeğe başladı. Sanayinin yanında tarım alanında da gelişen Almanya'nın nüfusu 40 milyondan 75 milyona çıkıp yüzde yetmişbeş arttı. Böylece Almanya 1890 yılından itibaren dünyada büyük bir ekonomik güç olarak ortaya çıktı³².

Petrolün önemi, Alman Mühendis Gottlieb Daimler'in petrol ile çalışan motoru icât etmesiyle başladı³³. Bu gelişme, kömür kaynaklarının ikinci plânda kalması ve petrol rezervleri olan toprakların birinci plâna geçmesine sebep oldu. Artık devletlerarası politikalar, petrol varlığına göre yapılmaya başlandı.

Almanya'nın Müslüman sömürgesi, Balkanlar için herhangi bir stratejisi, Asya ülkelerine karşı geliştirdiği bir politikası yoktu. Gerek Alman bilim adamları ve gerekse diğer sanayileşmiş ülkelerin bilim adamlarının İran ve Ortadoğu'da yaptığı araştırmalar, günün önemli enerjisi olmaya başlayan petrol kaynaklarının varlığını ortaya çıkardı. Alman'ya Orta-doğu zenginliğine dâhil olmak için Osmanlı Devleti'nden elde ettiği Berlin-Bağdat Demiryolu imtiyazını iyi kullanmak istedi. Ayrıca Demiryolu güzergâhının tesbiti için Musul, Kerkük ve Anadolu'da 1899 yılının ilk aylarından itibaren yer altı çalışmaları yaptı³⁴. Bu çalışmaların sonunda, demiryolu güzergâhı [Yeraltı kaynaklarının bulunduğu sağlı, sollu 40 Km² enindeki hat] üzerinde petrol yataklarının varlığı ortaya çıkarıldı. Osmanlı

³¹ WORLD WAR I AND THE BRITISH MANDATE, US Library of Congress, countrystudies.us/iraq/

³² F. William Engdahl, *Oil And the Origins of the "War to Make the World Safe For Democracy"* page 6-7.

³³ F. William Engdahl, *Oil And the Origins of the "War to Make the World Safe For Democracy"* page 6.

³⁴ F. William Engdahl, *Oil And the Origins of the "War to Make the World Safe For Democracy"* page 10.

Devleti'nin yapımını Almanya'ya verdiği demiryolu projesi {imtiyaz} gerçekleştiğinde Ortadoğu petrolü bu yolla Avrupa kıt'asına aktarılacaktı. Bağdat ile Basra arasında demiryolu bağlantısını kurmak isteyen Almanya, İngiltere'nin İran petrolünün naklini önlemeğe yönelikti. Almanya'nın bu teşebbüsleri, İngiltere'nin bölgedeki menfaatlerini abluka altına almaya ma` tûf girişimlerdi³⁵.

Almanya; demiryolu imtiyâzı ile Urfa, Maraş, Mardin, Trans Kafkas yoluna hâkim olacağından, İran {Pers} topraklarının batı bağlantısının kara kontrolü Almanya'nın eline geçmiş olacaktı. Bu gelişme; deniz taşımacılığında egemen güç olan İngiltere'nin Süveyş Kanalı'na alternatif olarak Doğu-Asya yolunun ortaya çıkmasına yol açacaktı. Kaiser Wilhelm, İngiltere'nin ekonomik yapısının sömürgelerine bağlı olduğunu keşfetmiş sömürgeleriyle irtibatının kesilmesi hâlinde İngiliz ekonomisinin çökeceğini belirtmiştir³⁶. Gelişmeler, Wilhelm'i haklı çıkarmıştır.

Wilhelm'in de tesbit ettiği gibi İngiltere'nin nefesini kesmenin yolu, İran'a hâkim olmaktan geçmekteydi. Rusya ve İngiltere, Almanya'dan daha önce davranarak İran'a tâvizler yoluyla hâkim olmuşlardı. Almanya, halk desteğini kazanmak için İran'da halka açıkça para dağıtmıştı. Ortadoğu'da İran'a hükmetmek Almanya'nın yegâne hedefi durumuna gelmiştir. Bu düşünce; bölgedeki İngiliz menfaatlerine alternatif olarak Alman menfaatlerinin ön plâna çıkmasına sebep olmuştur.

Almanya, Müslümanların sempatisini kazanmak için İran ve Irak'ta, İngiltere'ye inat propaganda yapmaktan geri kalmadı. Tarihin bir çok döneminde Müslüman toplumların işbirliği içinde oldukları kişi veya devletler ile aynılık kurma geleneği usûl hâline gelmiştir. Bir zamanlar Napolyon'un gizli Müslüman olduğunun Mısır'da alıp yürümesi, bugün ABD Başkanı Obama'nın ön isminden dolayı kendisinin açıklamasına rağmen Müslüman olduğu şâ'iyaları, Kiser Wilhelm II. için de söylenmiştir. "Wilhelm'in namaz kıldığı, Hacerü'l-esved'i öptüğü ve ismini değiştirip "Hacı Wilhelm Muhammed³⁷" olduğu" bilgisi yayıl-

³⁵ F. William Engdahl, *Oil And the Origins of the "War to Make the World Safe For Democracy"* page 9.

³⁶ F. William Engdahl, *Oil And the Origins of the "War to Make the World Safe For Democracy"* page 10.

³⁷ Wolfgang G. Schwanitz on Die Deutschen und der Iran. Jewish Political Studies Review 22:1-2 (Spring 2010 - See. more at: <https://translate.googleusercontent.com/>

mıştır. Ayrıca Almanların, Arapça broşür hazırlayıp Kur'ân-ı Kerim'den ayetlere yer verilerek dağıtımaları, Türkiye'nin Rusya {kâfir} ile savaşında, Almanya'nın Türkiye'ye silah verip desteklemesi söylemiyle "İslâm'a hizmet ettikleri, diğer Müslümanların bu durumda kendilerine yardımcı olması gerektiğini" vurgulamışlardır. Bu söylemler, bölgede Alman menfaatlerinin hayata geçirilmesi içindir.

2.4- Rusya

Milliyetçilik düşüncesinin yükselmesi, Savaş sonrasında yeni bir çok devlet ile birlikte Çarlık Rusyası ortaya çıkmıştır. Bu iki gelişme, batıya karşı tehdit oluşturmuştur. Bu durum Dünya'da güçler dengesinin kurulmasını doğurmuştur. Bir çok milletin kendi kaderlerini tayin etme gayreti sebebiyle milliyetçilik düşüncesi, devletlerin yönetim politikalarında ana unsur rolünü kazanmıştır.

Rusya'nın Irak üzerindeki rolü, İran toprakları üzerinden bölgeye sızma girişimleri olarak görüldü. Ancak Rusya bu girişimlerinde bir başarı elde edemedi. 1917 Devrimi ile bölgedeki etkinliğini kaybetti.

Sonuç

XX. asrın başlarında dünyanın en geniş sömürgelerine sâhip olan, ileri teknolojisi sebebiyle yenilmez güç gibi görülen "*Güneş Batmaz Britanya İmparatorluğu*" yukarıda da değinildiği gibi Osmanlı Devleti'ne Çanakkale'den sonra ikinci kez Kutü'l-Amâre'de yenilmesi "hayret-i mûcib" olarak değerlendirildiğinden, beklenmeyen bu gelişme siyasi bir çok olayın doğmasına sebep olmuştur.

Emperyalist ülkeler; hammadde kaynaklarının bulunduğu toprakları sömürgeleştirmek için, karşılıklarına çıkacak güçleri din, mezhep, kavmiyet... gibi farklılıkları körükleyerek bölüp bu kaynakları daha kolay ele geçirmenin yolunu tercih etmişlerdir. Yıllarca bir arada yaşayan toplumlar bu fikirler ile parçalanmışlardır.

Osmanlı tebaasında bulunan insanlar üzerinde gerek birinci Dünya Savaşı öncesinde ve gerekse bu savaş yıllarında aynı senaryo oynanmıştır. Senaryo sahne-

translate.was born Haji Wilhelm , the mythical Muslim Emperor of Germany ... Following the visit to Damascus, rumors of the Kaiser's conversion to Islam spread widely throughout the bazaars of the Middle East, helped along by the discovery of "passages in the Koran" which "showed that the Kaiser had been ordained by God to free Muslims from infidel rule." Christopher Hitchens, March 2011 Issue.

lenirken, farklı kavimleri bir arada tutan “Osmanlı Hoşgörüsü” ortadan kalkmıştır. Bu hoşgörü bağının kopması, Osmanlı yönetiminden çıkan topraklar üzerinde günümüze kadar sürüp gelen kargaşanın yaşanmasına sebep olmuştur.

Emperyalist ülkelerin dostluğunun, ancak menfaat zemîninde olabileceği Irak Cephesi'nde bir daha görülmüştür.

Siyasi mülâhazalar ile şan ve şöret sâhibi olma alışkanlığı Kutü'l-Amâre'de de yaşanmıştır. Bir ordunun, on günlük gayret sonunda saf dışı edilmesi gayr-i kabildir. Kutü'l-Amâre Zaferi'nin tam kazanılacağı zaman, Enver Paşa'nın delâletiyle kendisinden iki yaş küçük olan amcası Albay Halil, kısa bir süre önce rütbesi Mirlivalığa yükseltilerek bu göreve getirilmiş ve kahraman yapılmıştır. Gerçek liyâkat sâhipleri ve zaferi omuzlayanlar yok sayılmıştır. Zaferi hak edenlerin hakkı, acılar ve yeni kan deryaları oluşturularak çıkarılmıştır. On günde İngiliz ordusunu teslim aldığı söylenen şöret, gerçek kahramanların sahneden çekilmesinden sonra hiç bir varlık gösteremeyip Irak'ın tamamını İngilizlere teslim etmiştir. Irak Cephesi ma'lûbiyetinin faturası, savaşın son günlerinde, her şey bitmiş iken Ali İhsan Paşa'ya kestirilmiştir.

Irak Cephesi, Osmanlı Devleti'nin gerçek dost ve düşmanını bir daha ortaya çıkarmıştır. Savaşta, Osmanlı'nın ümitvâr olduğu Almanya, kendi ülkesinin menfaatleri için Osmanlı Devleti'ni nasıl alet ettiği gün yüzüne çıkmıştır.

Rusya, sıcak denizlere inmek için ne Çanakkale ne de Basra körfezine ulaşamamıştır. İtilâf Devletleri'nin bu başarısızlığı, savaşın başında tasarlanan plânın hayata geçirilmesine engel olmuştur. İngiltere, her ne kadar Bağdat'ı ele geçirdikten sonra 1918 yılında Rusya ile kara irtibatını sağlamış ise de Rusya 1917'de yaşadığı devrim sebebiyle Doğu Anadolu'dan çekilme kararı aldığı için bu temas bir işe yaramamıştır.

Kutü'l-Amâre Zaferi elde tutulmuş olsaydı veya Osmanlı ilerleyişi Basra'ya kadar sürdürülseydi; İngilizlerin Arap Yarımadası'nda tekrar toparlanma zemîni olmayacaktı. Mondros Mütârekesi {30 Ekim 1918} ile Musul, Kerkük ve Süleymaniye de Mîsâk-ı Millî kararlarında belirtildiği gibi Türk toprağı olacaktı. Bu yapı, bugünkü Ortadoğu ve Güney Anadolu topraklarında yaşanan olayların yaşanmayacağı anlamına gelecekti.

KAYNAKLAR

- ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 20, Fihrist 1, 1.
- ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 11, Fihrist 37.
- ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 19, Fihrist 1, 41.
- ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 19, Fihrist 1, 9.
- ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 20, Fihrist 1, 2.
- ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 23, Fihrist 1, 10.
- ATASE Arşivi, Klasör, 3644, Dosya 28, Fihrist 1, 26.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâp Tarihi*, C. III. Ks. III, Ankara 1957.
- Behind the War on Iraq, Volume 55- Issue 01 (may) Home 2003. World War I and the British Mandate, Us Library of Congress <http://countrystudies.us/Irak>, 18. 02. 2016.
- ENGDAHL, F. William, *Oil And the Origins of the "War to Make the World Safe For Democracy"*.
- JONES, Heather, "Commémorations du 11-Novembre, Aux origines du chaos moyen-oriental," **Le Monde**, 2014/08/09.
- Journal Le Matin**, 13 Mars 1917.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, IX, TTK Ankara 1996.
- KANATLI, Şükrü, *Irak Muhârebeleri'nde 3. Piyâde Alayı Hâtıraları, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı*, Ankara 1985.
- Kitchener's speech on fall of Kut Lord Kitchener's speech to the House of Lords on the fall of Kut, 4 May 1916.
- 1e GM: des mauriciens à la campagne de Mésopotamie, juin 19, 2015. <http://histoiresmauriciennes.com>
- Mufassal Osmanlı Tarihi, C. VI, İstanbul 1972.
- MOBERLY, F. J. b *Irak Seferi 1914-1918*, C. II, İstanbul 1928.
- SATİA, Pria, *Developing Irak: Britain, India and the Redemption of Empire and Technology in the*

SCHWANITZ, Wolfgang G. on Die Deutschen und der Iran. Jewish Political Studies Review 22:1-2 (Spring 2010 - See. more at: <https://translate.googleusercontent.com/translate> *First. World War*, Oxford Journals. Volume 197. Issue 1: 2007, 211-255.

ULRICHSEN, Kristan Coates (Hauston Baker Institute), Stephanie Trouillard, **France 24**, 30. 12. 2014.

WHITECOTTON, Victoria, *Britain and Irak in the First World War*, **Saber and Scroll**, Volume 1, Issue 3, 3 Fall 2012 (Edited and Revised April 2015. s. 2.

WORLD WAR I AND THE BRITISH MANDATE, US Library of Congress, countrystudies.us/iraq/

ALMAN ASKERÎ KAYNAKLARINA GÖRE KUTÜ'L-AMÂRE*

NECMETTİN ALKAN**

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nda elde ettiğimiz iki önemli zaferden biri olan Kutü'l-Amâre'nin Alman kaynaklarında nasıl anlatıldığı ve ele alındığı, bu tebliğde konu ediliyor. 7 Aralık 1915 - 29 Nisan 1916 tarihleri arasında vuku' bulan Kutü'l-Amâre Savaşı'nda İngilizlere karşı savaşan 9. Kolordu, Colmar von der Goltz Paşa'nın komutasındaki Altıncı Ordu'ya bağlı idi. 9. Kolordu önce Sakallı Nureddin Bey, ardından Halil Paşa tarafından komuta edilmişti. Townshend tarafından komuta edilen İngiliz askerî birlikleri bu kolordu tarafından mağlup edilerek esir alınmıştı.

Türk tarihinin en parlak askerî zaferlerinden biri olan Kutü'l-Amâre'nin Alman kaynaklarında nasıl anlatıldığı ve yorumlandığı sorularının cevapları aranacaktır. Ayrıca bu zaferin stratejik yorumu da tespit edilecektir. Araştırmamızda Alman Askerî Arşivi'nden temin edilen ilgili belgeler kullanılacaktır. Yine savaşa iştirak eden Colmar von der Goltz, Gerold von Gleich ve Sven Heiden gibi Alman komutan ve subayların hatıralarına da müracaat edilecektir. Bunları tamamlayacak olan bazı Alman basın organları da taranarak ilgili bilgilere yer verilecektir.

Böylece Alman ana kaynaklarına doğrudan müracaat edilerek, bu zafer hakkında ne düşündükleri ve de bu zaferin elde edilmesinde Almanların bir rolü olup olmadığı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Almanya, İngiltere, Kutü'l-Amâre, Halil Paşa, Colmar von der Goltz, General Townshend.

* Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen "114K309" numaralı "Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Osmanlı Hizmetindeki Alman Subayları ve Savaş Sürecine Etkileri" isimli 1001 projesi kapsamında yapılan araştırmaların bir sonucu olarak kaleme alınmıştır.

** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, necmettinalkan@gmail.com

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sürecinde cereyân eden Çanakkale Savaşı (19 Şubat 1914-9 Ocak 1916) ve Kutü'l-Amâre Savaşı (7 Aralık 1915-29 Nisan 1916), Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecinde kazandığı en önemli, en parlak ve büyük iki askerî zaferdir. Bu iki askerî gâlibiyetin böyle kabul edilmesinin en önemli nedeni, devletin uzun süreden beri içinde bulunduğu zor ve sıkıntılı bir sırada dönemin emperyal devleti ve üzerinde güneş batmayan İngiltere ile müttefiklerine karşı elde edilmesi idi. Hemen hemen aynı sıralarda vukû' bulan bu iki savaş da İngiliz Ordusu ve müttefik kuvvetlerine karşı kazanılmıştır. Aynı zamanda her ikisinde de Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Alman subayları bulunmaktaydı.

Böylesine ortak özelliklere sahip olmalarına karşın her iki savaşın ayrıştıkları bir ayrıntı dikkatleri çekiyor. Çanakkale Savaşı ve Zaferi hemen hemen bütün boyutlarıyla araştırılmakta ve çok çeşitli ortamlarda gündeme getirilmektedir. Çanakkale'nin ele alınmamış ve ortaya konmamış bir boyutu kalmamış gibidir. Buna karşın en az Çanakkale Savaşı kadar önemli olan Kutü'l-Amâre ise, araştırılma ve gündeme getirilme nokta-i nazarında onun gölgesinde kalmış; hattâ âdeta unutulmuş ve tarihin tozlu sayfalarına terk edilmiştir. Bu durum Türk tarihçiliğinin büyük bir ihmâli; hatta hatasıdır denilse, yanlış olmaz. Ümid ediyoruz ki, bundan sonrasında yapılacak çalışmalarla bu ihmâl ve hata telafi edilecektir.

Kütü'l-Amâre Savaşı tarihine bir katkı sağlamak amacıyla bu çalışma kaleme alınmıştır. Araştırma yapılırken Alman kaynakları tercih edilmiştir. Bu zaferin tarihinin yazılmasında Alman kaynaklarının tercih edilmesinin nedeni ise, muzaffer Altıncı Ordu'nun başında Colmar von der Goltz'un olması ve yine bu ordunun diğer komuta kademlerinde çeşitli rütbelerde aynı şekilde bazı Alman subaylarının görev yapmasıydı. Bundan dolayıdır ki, Alman kaynakları olmadan yazılacak olan Kutü'l-Amâre Savaşı tarihinde bazı noktalar mutlaka eksik kalacaktır. İşte eksikliği giderme amacıyla bu araştırma yapılmıştır.

Çalışmada müracaât edilen başlıca Alman askerî kaynaklarını, Almanya'nın Freiburg şehrinde bulunan Alman Askerî Arşivi'nden temin edilen ilgili vesikalar teşkil etmektedir. Bunların yanı sıra bu savaşa iştirâk eden veya bu hususta bilgi sahibi olan von der Goltz, Hans von Seeckt, Otto von Feldmann, Sven Hedin, Carl Mühlmann ve Gerold von Gleich gibi komutan ve subayların hatıralarına başvurulmuştur. Böylece Kutü'l-Amâre hakkındaki Alman kaynaklarının önemli bir kısmından istifâde edilmeye çalışılmıştır.

Bir araştırmanın olmazsa olmazlarından biri de hiç şüphesiz konuyla ilgili bazı soruların tevdi edilmesi ve makûl cevâplarının aranmasıdır. Çalışmamızda cevâbı aranan başlıca sorular şunlardır: Alman askerî kaynakları Kutü'l-Amâre Savaşı'nı nasıl anlatıyorlar ve nasıl yorumluyorlar? Bu zaferin elde edilmesinde Almanların rolünü nasıl görüyorlar? Ve savaşa iştirâk eden Osmanlı subayları ve askerleri hakkında ne türde tespitler yapıyorlar? İlgili cevaplara araştırmanın sonuç bölümünde yer verilmektedir.

Kutü'l-Amâre'nin Coğrafi Konumu ve Savaşın Tarafların Durumu

Altıncı Ordu Komutanlığı'na tayin edilen Colmar von der Goltz, Berlin'e gönderdiği uzun bir raporunda Kut şehrinin ve çevresinin coğrafi konumu ile bölgenin çeşitli noktalarında savaşın her iki tarafın askerî durumlarını şöyle anlatmaktadır:

Kut, derin bir nehrin kavisine kurulmuş bir şehirdi. Kavis kısmın genişliği ise takriben 4 metre idi. Bu kısmın bütün iç tarafı ardı ardına duran en sert tel ağlarıyla çevrilmişti. Savunma noktaları, gözetleme kuleleri ve bağlantı yerleri, kısaca her şey vardı. Bu şekilde şehir, çok kuvvetli ve askerî maksatlı olarak bazı araçlarla sağlamlaştırılmıştı. Ardı ardında yerleştirilmiş en az dört savunma hattı vardı. Nehrin açık kavis kısmı kuvvetli savunma hendekleriyle ve 30 metre genişliğindeki tel engellerle kapatılmıştı. Buranın en doğu tarafındaki savunması birkaç 100 metre uzunluğunda eski bir kale tarzındaki büyük bir binayla yapılıyordu¹.

Bu bilgilerin ardından şu değerlendirmede bulunmaktadır: “Böyle bir savunma hattını, bunun için uygun mühimmâtla donatılmamış askerî birliklerin bir saldırısıyla almak imkânsızdı. Son iki gece Nureddin Paşa iki deneme saldırısı yapmıştı. Her birinde 800 asker kaybolmasına rağmen bir başarı alınamamıştı. Tel kesen makaslar ve patlayıcı maddeler gibi malzemeler eksikti. Topçular sistematik bir hazırlıktan anlamıyorlardı. Gözlerine kestirdikleri uygun hedeflere bir silahla atış yapar gibi top atıyorlardı. Dolayısıyla bu atışlardan başarı görülmüyordu. Ağır toplar, mayın tarama ve benzer modern araçlar gelmiyordu. Nureddin Paşa, Kut'u birkaç günde alacağını ümid ediyordu. Fakat bu ümidinin neye dayandığını söyleyemiyordu.”

Bu bilgilerin ardından, bölgede bulunan Osmanlı askerî birliklerinin sayısı ve mühimmâtı hakkında şunları anlatmaktadır: Nureddin Paşa'nın komutası altın-

¹ Bundes Archiv/Militärarchiv, N 131/2, 7-8.

daki ordu, 26.666 asker ve takriben 50 top ve toplamda 6.000 atış yapabilecek top cephaneliğine sahipti. Bu askerler arasında en az %20, bunun %30 da olabileceği de hesap ediliyordu, savaşmayı bilmeyen askerler bulunuyordu. Bu şekilde savaşı-bilen asker sayısı en fazla 20.000 civârında idi. Eğer yukarıdaki kayıplar bu sıklıkla tekrarlanırsa, “geriye hiçbir şey”in kalamayacağını da eklemektedir². Bir başka raporunda ise, Kutü'l-Amâre bölgesindeki Türk askerî birliklerine yardım ve savaş malzemesinin güvenli olmayan 2.000 km uzunluğundaki etap şeklindeki yoldan geldiğini; İngilizlerin ise, ise deniz yolunun açık kaldığını ifade etmektedir³.

Von der Goltz, 12 Mart 1916 tarihinde Kutü'l-Amâre'den “yaveri ve arkadaşı” von Restorff'a yazdı mektubunda cephedeki durum hakkında çok önemli bilgiler zikretmektedir. Söylediğine göre Kut'a garnizon kuran İngilizler üstündü ve bu muhasarayı kaldırmak için mutlaka yeni teşebbüsler yapmayı deneyeceklerdi. Buna karşın Türk Cephesi'nin durumunu ise şöyle anlatmaktadır:

“Biz de ise yeni desteğin gelmesi beklenmiyordu. Kut'un önünde bulunan atış hattının sâdece 4 metre ara ile yerleştirilen askere sâhiptik ve yedek askeri-miz yoktu. Bu arada Bopp 5. alayın komutasını üstlendi ve bir bataryaya sahipti. Benim ordumun içinde bulunduğu zor durumda, şu günlerde az ordu bulunuyor-dur. Ulaşım için kullandığım deve ve at öldü. Otomobiller bozuktur. Yedek ben-zinimiz bitmek üzereydi. Kut'un düşmesi veya kurtarılması durumunda hareketli bir savaşta kullanabileceğimiz güvenilir atlara ihtiyacımız vardı. İlk defa böylesi bir zor durum karşısında kalmıştım. Atlarımı geri çağırarak zorundaydım, fakat hasta olarak kıyıda bekliyorlardı. Bu tür nâhoş durumların hiç eksik olmadığı bu topraklarda başka bir şey beklenilmezdi⁴.”

Goltz Paşa'nın kurmay heyetinde görev yapan Dr. Krapülinski de 4 Nisan 1916'da yazdığı bir mektupta, Kutü'l-Amâre Savaşı'nda İngilizlerin durumun “daha iyi” olduğunu, savaş vâsıtalarıyla savunma hatlarına kadar sokulduklarını ve “ihtiyaçları ne varsa bunları temin ettiklerini” yazıyordu. Buna karşın Türk tarafının durumunu şöyle anlatmaktadır: “Buna rağmen bugüne kadar her yolunda gidiyor. Şeyh Saad, Ovasa ve Felahi'de cereyân savaşlarda Türk askerî birliklerimiz şanlı bir performans gösterdiler. Fakat zaferi henüz daha getiremediler ve böyle

² Bundes Archiv/Militärarchiv, N 131/2, 8.

³ Bundes Archiv/Bundes Militärarchiv, N 131/3, 85.

⁴ Bernhard von Schmiterlów, General-Feldmarschall von der Goltz-Pascha, Leipzig 1916, s. 195-196.

devam edip etmeyeceği de Allah'a bağlıdır. Büyük bir seferin yapılması için takviyeye, ordu komutanlarının niyetleri iyi ve en güzel isteklere sâhipler. Fakat teknik engeller, vatanımızdakilerden çok büyük. İki defada tamamlanamayan tek yönlü yola şimdi dört ordu mahkûm. Fakat İstanbul bizim ortak güç kaynağımızdır. Nihâî hareket için önemli hazırlıklar, yer yer eksik olan gıda maddeleri, Türklerde az olan dikkatli organize hazırlıkları ve hiç sahip olmadığı para dâhildir⁵."

Savaşın ardından Kutü'l-Amâre'ye gelen Alman subaylardan Otto von Feldmann şehrin tasvirini yaparken, diğer kaynaklarda geçmeyen ilginç bir bilgiyi vermektedir. Teknik anlamından "güzel imkânlara sahip olmalarına" karşın bölgenin bazı özelliklerinden dolayı İngilizlerin "çok zor durumda kaldıklarını" şöyle anlatmaktadır: "Şehre hâkim olan şiddetli sıcaklık ve milyonlarca sinek, burasını İngilizler için gerçek bir cehenneme çevirmişti. İngiliz askerlerinin elbiselerini yırtarak çıldırmış bir vaziyette Türk hatlarına sığınmışlardı. Kulakları ve burunları sineklerle dolmuş bir vaziyette esir alındıkları bize anlatıldı⁶."

İstanbul'da görev yapan subaylardan Carl Mühlmann, genelde Irak Cephesi ve özelde ise Kutü'l-Amâre'deki durum hakkında çok önemli bilgileri zikretmektedir. Von der Goltz'ün yeni görevinin "zor" olduğunu iddia ederek özellikle de askerin sayısının az olması noktasında şu izahı yapmaktadır:

"Altıncı Ordu'nun muharib gücü sayısı az idi. Altıncı Ordu'ya gönderilen destek gücü İstanbul'dan Bağdad'a 2.000 kilometrelik sadece yarısı demiryolu olan uzun yolu kat etmişlerdi. İstanbul'u terk eden kuvvetli tümenler, yeterli ikmâl ve iaşeye sahip olmadan dört haftandan altı haftaya kadar çölde ve steppe süren yolculukta dörtte biri, hatta yarısına kadarını kaybederek cepheye ulaşabiliyordu. Nitekim 25 Ocak 1915 tarihinde Goltz Paşa da gönderdiği raporunda bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"Yedek askerî birliklerin buraya gelmeleri sırasında yaklaşık % 20-25'i hastalık veya kaçaklardan dolayı kaybediliyordu. Bugüne kadar söz verilen 10.000 kişi yerine sadece 2.700 kişiden müteşekkil ihtiyat birliği gerçekte gelmiştir. Bunlar, kayıplarımızı telafi etmek için yeterli olup, bu şekilde ordumuzu mevcut durumda tutabiliriz. Düşmanın muharip kuvveti ise iki kat daha fazladır." Yine von der Goltz, bir başka raporunda şunları yazmaktadır. "Ne Mezopotamya'daki askerî

⁵ Von Schmiterlów, General-Feldmarschall von der Goltz-Pascha, s. 197.

⁶ Otto von Feldman, Türkiye, Weimar, Hitler. Lebenserrinnerungen eines preussischen Offiziers und deutschnationalen Politikers, Borsdorf 2013, s. 197.

durum ne de İran'daki askerî-siyasi durum özellikle de bizim için hoş görünüyordu. Hatta Mezopotamya'daki durumu çok daha ciddi buluyorum. Sayı olarak az kuvvetlerimizle düşmanı kuşatılmış bölgeyi tutmak ve aynı anda dışarıdaki diğer kuvvetlere karşı savunmak kolay bir görev değildir.”

Mühlmann'ın ilgili tespitleri şöyle devam etmektedir: “Von der Goltz özellikle de Irak Ordusu için takviyeyi gerekli görüyordu. Burası için Türk askerî birliklerinin yanı sıra Almanları da zarurî buluyordu. 1915 sonunda da bu isteklerini yine tekrarlamıştı. Fakat Alman Yüksek Ordu Komutanlığı bu isteklerini yerine getirmede. Komutanlık üzücü bir şekilde kuvvetli Alman askerî birliklerini buraya gönderme sorumluluğunu almamıştı. Bundan dolayı Irak için Alman askerî yardımı, tıpkı İran'da olduğu gibi en az ölçüyle sınırlı kalmıştı. Kut bölgesinde yaklaşan mevzi savaşı ve Altıncı Ordu'da modern ağır topların eksik olmasından dolayı Ocak 1916 başlarında modern bir bataryanın gönderilmesine karar verildi. Bu batarya ile birlikte eğitmek için ekip de gönderildi. Bazı uçaklar da buraya gönderildiler. Alman donanmasından bir birlik Dicle ve Fırat için görevlendirilmişti⁷.”

Kut Muhasarası ve Şehrin Teslim Olması

Kutü'l-Amâre ve çevredeki Osmanlı askerî birliklerinin komutanı olarak tayin edilen Colmar von der Goltz, bölgeye gelmesinden başlayarak Kut ve çevresindeki çarpışmaları uzun uzadıya anlatmaktadır. Von der Goltz 23 Mart 1916 tarihinde yazdığı bir raporunda ilgili gelişmeleri kendisinin tayin edilmesi öncesinden başlayarak zikretmektedir.

Anlattığına göre, 22 Kasım 1915 tarihinde Selmân-ı Pak Savaşı'nda mağlup olan General Townshend'in komutasındaki İngiliz keşif kolordusu, çeşitli savaş araçlarıyla muhkem edilmiş Kutü'l-Amâre'ye çekilmişti. Burası bundan sonraki İngiliz saldırılarına destek noktası olarak hizmet verebilirdi. 35, 45, 51 ve 52 zayıf tûmenden ve bir süvari tugayından oluşan Irak Ordusu Komutanı Albay Nureddin Paşa bunları yavaşça takip etmişti. Nureddin Paşa, bu arada vakit kaybetmeden geri çekilen Anglo-Hint Askerî Birliklerini sarmayı denemiş ve çok saldırı yapmıştı. Fakat büyük kayıplarla geri püskürtülmüştü. Bu başarısızlıkların ardından en sonunda muhkem mevkiyi kuşatmaya geçmiştir.

⁷ Carl Mühlmann, *Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkriege*, Leipzig 1940, s. 80-81.

Açık alanda kalan zayıf İngiliz askerî kuvvetleri Dicle Nehri'nin sağ kıyısından aşağısına doğru İmâm Ali Mezarı'na, Kut'tan takriben 80 kilometre kadar geri çekilmişlerdi. Orada durmuşlar ve siper almışlardı. Irak Ordusu'ndan sâdece çok zayıf süvari tugayının yanı sıra gönüllü atılılar Fazlı Paşa komutasında İngilizleri takip etmişlerdi. Bir topun da eşlik ettiği bu seferde ciddi bir saldırı yapılamamıştı.

Goltz Paşa'nın tasvir ettiği bu gelişmelerin, Bağdad'taki Altıncı Ordu'nun 6 Aralık 1915 tarihinde buraya varmasına kadarki genel durumu anlattığını söyleyerek kendisinin müdâhil olmasıyla birlikte başlayan süreci şöyle tasvir etmektedir: "Eski topraklarla destekli yapılan şiddetli saldırılarla amaca ulaşamayacağını gördüm. Bunu yasakladım ve siperlere yönelik devamlı olarak yaklaşma faaliyetlerini emrettim. Bu faaliyetlerin en sonunda hedefe ulaşmaya neden olabileceğini ümid ediyordum. Buna rağmen benim yokluğumda Hisar'a karşı yapılan bir saldırı denemesi ağır kayıplarla boşa çıkmıştı⁸."

Von der Goltz'ün bir başka raporunda anlattığına göre, 9 Aralık 1915 öğlenden sonra Albay Kâzım Bey, Albay Bopp ve Albay Restorff, Kut'a varmışlardı. Albay Ritter ise 12 Aralık tarihinde Kut'a gelmişti. Goltz Paşa, Albay Nureddin Paşa'yla durumu görüşerek "onunla uzlaşmak suretiyle" ordunun Kut'ta kalması emrini verdiğini iddia etmektedir. Bundaki amacı ise, "düşmanın savunma hattına yavaşça sokulmak ve sızmağı". Ayrıca Fazlı Paşa'nın düzensiz ve düzenli süvarileriyle, develeriyle ve iki dağ topuyla birlikte Türk Ordusu önünde İmâm Ali Kabri'ne ricât eden İngilizlerin küçük artçı birliklerini söküp atmaktı.

Goltz Paşa'nın belirttiğine göre, İngilizlerin birkaç hafta içinde, bir ay zarfında yeni bir saldırıya hazırlanmalarına da bu sıralarda müsaade edilmemeliydi. Eğer kuşatılan Kut cephâne ve yiyecek azlığından dolayı düşmezse, şehrin alınması için gelecek ağır toprak beklenmek zorundaydı.

Kendisi, İngilizlerin sâhip oldukları imkânlar nispetinde yaptıkları iyileştirmelere ve hazırlıklara yönelik bir bilgilere sahip olamadıklarını söylemektedir. Fakat İngiliz esirlerin ifadesine göre, düşman Kârûn bölgesinde Ahvaz'da faal olan bir tümen Amara'ya doğru yaklaşıyormuş. Arap kabilelerinden Beni Lam'ın şeyhleri bu gelişme hakkında daha fazla bilgiye sahiplermiş. Von der Goltz'ün soruşturmasına göre bunlardan sâdece bir tanesi bunu biliyormuş ve Araplardan alınan diğer bütün haberler de çelişiyormuş.

⁸ Bundes Archiv/Bundes Militärarchiv, N 131/3, 81.

Bu bilgileri aktaran Goltz Paşa ara İran'da askerî seferlerle alakalı olarak Kirmanşah'a gitmiş orada belli bir süre kaldıktan sonra, 11 Ocak 1916 tarihinde tekrar Kutü'l-Amâre'ye geri dönmüştür. Bundan sonrasındaki gelişmeleri şöyle anlatmaktadır:

“Bu arada İngilizler Dicle Nehri'nin solundaki kıyılarda kuvvetli bir ilerleme hareketi başlatmışlardı. Buna karşı Osmanlı Irak Ordusu komutasına Albay Halil Bey getirilmişti. 13 Aralık sabahı erkenden hemen Halil Bey ve Kâzım Bey'le birlikte otomobille Ovasa'daki Kılal savaş alanına gittik. Kılal'da 8. kolordu 8.000 tüfekte, Şeyh Saad'daki İngilizlerin ihtiyât kolordusuna karşı savaşıyordu. Görünüşte düşman üstündü ve sol tarafı çevirmişti. Eğer bu birlikler direnirse, Dicle ve bataklık arasındaki Felahi emniyetli bölgeye gece geri dönebilirdim. Eğer bir mağlûb olursa, üstünlük nihaî olarak İngilizlerin tarafına geçer ve Kut'un kurtarılmasına engel olunamazdı. Bundan dolayı, askerî birlikleri Kut'un dar kısmına geri çekmeye savaş alanında karar vermiştim. Böylece bu birlikleri aynı anda iki düşmana, yani İngiliz düşman ihtiyât kolordusuna ve Kut'ta kuşatılan birliklerine karşı kullanabilirdim.”

Ayrıca diğer askerî tedbirleri şöyle anlatmaktadır: “8. Kolordu biraz daha geride bulunan mevzilere geri çekilmeliydi. Böylece, Kut'un önlerinde muhasara altındaki ihtiyât askerlere karşı, savaşa sokulabilirdi ve bunların önceden buradan savaşa çağırılmasına engel olunabilirdi. Kut önlerinde duran 18. Kolordu, birliklerini tel engelleriyle çevrilen hattın biraz daha uzağına kaydırды. Bunlar burada önde sadece kuvvetli savaş araçlarıyla düşmanı meşgûl edeceklerdi. Bu şekilde eğer kesin bir saldırıya uğrarsa, 13. kolorduya yardım için acele etmesi daha iyi olacaktı.” İngilizlerin 19 Ocak'tan beri ilerlemesini durdurmasından, takviye beklediğinin anlaşılması gerektiğini ve buradaki belirleyici faktörün düşmanın ilk önce hangi taraftan saldıracağına bağlı olduğunu da ekliyor⁹.

Von der Goltz'ün diğer vesikada anlattığına göre İngilizler, kuşatmayı kaldırmak için her şeyi yapıyordu. Aralık ayı içinde Flandre'den, İngiltere'den ve Hindistan'dan askerî birlikler takviye olarak Basra üzerinden deniz yoluyla buraya getirilmişlerdi. Takviye birlikler Aralık ayında tekrar ilerlemeye ve Türk öncü birliklerini geri püskürtmeye başlamışlardı. Albay Nureddin Paşa, kendi askerî birliklerinin bir kısmıyla bunlara karşı durmayı kararlaştırmıştı. Neticesinde 6 Ocak 1916 tarihinde Kut'un takriben 40 kilometre aşağısında Şeyh Saad'da yoğun bir

⁹ Bundes Archiv/Militärarchiv, N 131/2, 7-11.

çatışma yaşanmıştı. Bu çatışma Türklerin geri çekilmesiyle sonuçlanmasına rağmen düşmana ağır kayıplar verilmişti. Bunun üzerine Nureddin Paşa komutanlıktan alınmış yerine Albay Halil Paşa tayin edilmişti. Albay Halil Paşa, en son olarak Dicle'nin sol kıyısında Kılal Vadisi'nin arkasında Ovasa'da görev yapmıştı. Goltz Paşa'nın ifadesine göre, İran'dan Altıncı Ordu'nun Irak grubu diye adlandırılan kolorduya geri döndüğü sırada, Albay Halil Paşa Anglo-Hind birliklerinin saldırısına 13 Ocak 1916'da bu mevkiye uğramıştı.

Bu çarpışmayı şöyle anlatmaktadır: Muharebe akşama kadar başarılı bir şekilde yapılmıştı. Fakat düşmanın sayı olarak üstünlüğü açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Öyle ki, eğer savaş ertesi günü sabaha kadar sürerse, zayıf Türk kolordusunun mağlup edilmesi ve kuşatılması tehlikesinden korkuluyordu. Dicle üzerindeki düşman gemileri de Türk hatlarının yanında dolaşmaya başlamışlardı. Düşman karanlıkta geri çekilmediğinden, aksine cephede kalmasından ve de cepheyi kuvvetlendirmesinden dolayı, Goltz Paşa ordunun daha geriye çekilmesini gece emretmişti. Bu geri çekilmenin amacı, Dicle ve Suveie arasındaki Felahi mevkillerini savunmaya hazırlanmasıydı. Belirttiğine göre, düşman fark etmeden, geri çekilme başarılı bir şekilde tamamlanmıştı.

İngilizler Lagune ve Dicle arasındaki dar kısma kadar takip etmişlerdi. 21 Ocak'ta canlı bir şekilde taarruza geçmişler, fakat büyük kayıplarla mağlup olmuşlardı. Goltz Paşa, ölen askerlerin defnedilmesi için İngilizler tarafından teklif edilen ateşkesin Halil Paşa tarafından kabul edilmesini, "Türkleri büyük bir sıkıntıdan" kurtardığını, zirâ cephânenin hemen hemen tamamının "yine tükendiğini" de eklemektedir.

Felahi'deki savaştan sonra sükûnetin geldiğini ifade eden von der Goltz devamını şöyle anlatmaktadır: Gerçi düşman mevkillerin önünde duruyordu ve hatta yer çalışmasıyla yaklaşmasına karşın tekrar saldırmıyordu. Saldırı için Dicle'yi geçerek Şeyh Saad'daki güney kıyılarına gelmişti. Burada akıntı ve lagün İbrahim arasında çok düzenli olarak sokulmaya başlamıştı. Böylece düşman Kut'a 20 kilometre kadar sokulmayı başarmıştı.

Düşman, buradan Dicle tarafından ayrılan Felahi mevkiinin arkasında duruyordu. Geriye doğru atış yapabilmek için getirmişti. Dubaları da toplamıştı. Belli bir süre cepheye karşı saldırdık. Bunların sonucunda nehrin geçilmesine engel olmak için, Dicle Nehri'nin kuzey kıyıları savunma hendekleri ve top mevkiile-

ri ile donatılmıştı. Bu gerçekleşmemişti. Muhtemelen Kut'un kurtarılması için yapılacak belirleyici saldırı Dicle'nin güney kıyılarında yapılacaktı. Bunun sonucunda zayıf 35. tümen, nehrin güney tarafından karşıya geçirilmişti. Tümen burada bir hat üzerinde savaş için bir mevki işgal etmişti. Bu şekilde aynı zamanda Kut ile Dicle'nin aşağı mecrâsı ve Garaf arasını da kapatılmıştı. O zamana kadar nehrin güney tarafında sadece Irak Ordusu'nun 250 atlı zayıf süvari tugayı ve kabile süvarileri bulunuyordu. Süvari tugayı komutanı ise 8 Mart'ta şehid olan General Fazlı Paşa idi. Yanında hareketli bir top da vardı. 52. tümen Felahi'deki mevkilerinde kalmıştı. 51. tümen ise her iki kıyıdaki askerî birliklere geri destek olarak Mehdi bölgesine kadar ilerlemişti.

Takriben 3.500 muharib kuvvetinde 45. tümen Kut'u kuzeyde ve batıdan kuşatmıştı. Cephede bulunan 15.000-16.000 kişiden müteşekkil Türk askerî kuvvetleri şu şekilde dağıtılmıştı. Takriben 4.000 kişi, Şah'daki Kilâl Vadisi'nde bulunan İngiliz ana kuvvetleri tutmak ve Dicle'nin kuzey kıyılarını korumak için bekliyordu. 3.000 kişilik birlikler, düşmanın ilerlemesine karşı nehrin güney tarafında kaydırılmıştı. 4.000 kişi, çember içine alınan Townshend'in tümeni ile birlikte Kut'u kuşatmıştı. 4.000 kişilik birlikler genel olarak geriye kollamak için kalmıştı. Bunların yanı sıra sayıları 1.000-2.000 arasında değişen Fazlı Paşa komutasındaki atlı birlikler vardı.

Düşman ise, takriben 15.000 kişilik birliklerle Dicle'deki Kilal Vadisi'nde duruyordu. Buradan Simsir'e kadar güney kıyılarına kadar kaydırılmışlardı. 7.000-8.000 kişi ve aynı zamanda savaşabilecek binlerce kişi 18 topla birlikte Kut'ta bulunuyordu. Düşmanı daha avantajlı kılan diğer bir husus ise, Kilal Vadisi ağzında bir köprüye ve 4-5 motora ya da vapura sahip olmasıydı. Toplara ve cephânelere sahip olma noktasında da üstündü. Felahi'nin mevki girişlerine top atışlarıyla hâkimdi.

Bu tehlikeli durum altında Türk askerî kuvvetleri Ocak sonuna ve Şubat'a kadar bütünüyle yorulmandan sabretmişti. Altıncı Ordu'dan destek için gönderilen 2. Tümen gelmeye başlamıştı. Komuta merkezinin amacı, taarruzu başlatmak için bütün Irak Ordusu'nu Kut'a göndermekti. Maalesef İran'daki gelişmelerin olumsuz cereyân etmesi üzerine, 24 Şubat'ta Kirmanşah'ın kaybedilmesi, tümen dörde ayrılmış ve 4 tabur bir batarya ile birlikte İran'a gönderilmişti. Böylece Irak'ta ümit edilen üstünlük elde edilememişti. Bunların yanı sıra Türk askerî kuvvetleri, Kut'un kuşatılması ve İngilizlerin muhasaradan kurtulmak için beklettikleri korduya karşı müdafaasıyla uğraşıyordu.

Bu arada Anglo-Hind birlikleri Simsir mevkiinin ileri kısımlarını Dicle'nin sağ kıyısındaki Cesriye'yi işgal etmişti. İlk olarak gelen 2. tümenin piyade alayı zayıf 35. piyade tümeninin önüne yerleşti ve Bet Ali'deki mevkiyi işgal etmişti.

İngiliz saldırıları başladığında, 8 Mart'a kadar 5. piyade tümeninden bir tabur ve 1. piyade tümeninden iki tabur daha varmıştı. 7 Mart gecesinden 8 Mart'a kadar İngilizlerin bütün savaş kuvvetleri Türk sağ kanadına karşı harekete geçmişti. 5 piyade tugayı bu saldırıya iştirak etmişti. Her 4-5 tabur, 1 batarya ve bir makinalı tüfek bölüğü, bundan başka 2 süvari tugayı, birçok kafileler hâlinde göndermişlerdi. Amacı ise, Ebter Tepesi'ne kadar geçici olarak ulaşan Türk kanadını çevirebilmektir.

Von der Goltz'ün ifadesine göre, Türk askerî birlikleri düşmanın bu hareketi karşısında "şaşırmıştı". Fakat Albay Halil Paşa tehlikeyi "hızlı bir şekilde" fark etmiş ve karşı tedbir kararları" almasını bilmişti.

Sağ kanatta bulunan süvariler komutanları Fazlı Paşa'nın şehid düşmesinden sonra geri çekilmiş ve Türk mevkiinin sağ kanadı açılmıştı. Birinci süvari alayının iki taburu aslında kendileri için hazırlanmış mevzileri işgal edeceklerdi, fakat bunlarla karşılaşmamışlardı. Bunların yerine İngilizlerin en dış sol çevre konvoyuna rastlamışlardı. Enerjik komutanları Albay Talat Bey hemen saldırı emri vermiş ve kısa süren bir çarpışmanın ardından düşmanı altüst etmişti.

Bu arada cephede de çarpışma cereyan etmişti. Anglo-Hind birliklerinden oluşan bazı kuvvetlerin tekrar eden saldırılar neticesinde Türk savunma mevzilerinin bir kısmına sızmayı başarmışlardı. Fakat yardıma gelen 51. tümeninden bir tabur tarafından buraları geri alınmıştı. Daha sonra karşılıklı atışlar akşama kadar devam etmişti.

9 Mart'ta düşmanın geri çekilmesi fark edilmişti. Öğlene kadar devam eden birçok çarpışmanın ardından çekilmeyi açıkça göstermişti. 35. tümen bunları takip etmiş ve Simsir'in tepelerini etkisiz hâle getirmişti. İngilizler önlerdeki karargâhlarını boşaltmışlar ve Abdülkerim ve Kilal Vadisi'ne kadar geri çekilmişlerdi. Böylelikle Felahi'deki Türk mevzileri düşman tehdidinden en azından kısmen kurtulmuş oldu. Bir gün içindeki düşman kayıpları 4.500 kişi idi.

10 Mart'ta sükûnet hâkimdi. Ayın 11'nde tekrar ilerleyen İngiliz birlikleri aynı şekilde ilerleyen 35. tümenle karşılaşmıştı. Kısa süren çatışmanın ardından geri püskürtülmüştü. Kayıpları 500 askerdı. Bu üç savaşta toplam Türk kaybı 26

subay, 1.259 asker ölü ve yaralı idi. Bu nisbeten az kayıplarla büyük bir başarı elde edilmişti. Yazdığına göre, bu savaşlara katılan toplam düşman asker sayısı 20.000 olarak değerlendiriliyordu.

Bu bilgileri veren von der Goltz, İngilizlerin şehrin kuşatılmasının kaldırılması için yeni denemeleri yapmasından şüphe etmiyor. Bunun esir İngiliz askerler tarafından da tasdik edildiğini ekliyor. Hatta General Aylmer'in yeni bir saldırıdan önce askerleri için hazırladığı beyannâmesinde, "Kut'un Hristiyan savunucularının İslâm'a mağlup olmaması için Kut'un kurtarılması" gerektiği ifadeleri kullandığını da hatırlatmaktadır.

Goltz Paşa savaş bölgesindeki Türk askerî birliklerinin dağılımını şöyle izah etmektedir: Birliklerin bir kısmı Kut'a kapanan İngiliz tümenini muhasara etmişti. Diğer birlikler, hemen yakınlarında karşılarında bulunan ve düşmanın şehri muhasaradan kurtaracak kolorduya karşı bu birlikleri koruyacaktı. Dicle'nin kuzey kıyıları da sıkı tutacaktı. Bir köprüye ve silahlı gemilere sahip düşmanın, bu taraftan hızlı bir şekilde yapacağı taarruz engelleme istiyordu. Az sayıdaki birlikler 300 metre genişliğindeki Dicle Nehri vasıtasıyla bölünmüş olarak yerleştirilmişti¹⁰.

Alman subay Von Aiesling, von der Goltz'ün hastalanması ve ölmesiyle alakalı önemli bilgileri vermektedir. Yazdığına göre Goltz Paşa, Kutü'l-Amâre Savaşı'nın en kritik günlerden 12 Nisan'da von Goltz Paşa'nın tifüs olduğu teşhisi konmuş, 14 Nisan'da ateşi sürekli olarak yükselmeye başlamış ve 18 Nisan'da bayılmıştı. 19 Nisan sabah 2.45'te ise ölmüştü. Ardından von Aiesling şunları yazmaktadır: "Mareşalin hayatının son anlarını güzelleştiren haber Irak'tan gelen zafer haberi olmuştu. İngilizler, Mart ayındaki saldırıları atlattıktan sonra Dicle'nin sol ve sağ kıyısından yeniden taarruza başlamışlardı. Bu saldırıda bütün ihtiyat birliklerini de kullanmışlardı. Her iki taraf için gidip gelen çarpışlar 18 Nisan'a kadar sürmüştü. 18 Nisan'da Halil Paşa'nın Beyt-i İsa yönüne doğru başlattığı karşı saldırı, nihaî neticeyi belirlemişti. Büyük kayıpların altında Kutü'l-Amâre'nin kurtuluşu İngilizlerin mağlubiyetiyle gelmişti. Böylece Kut'un kaderi belirlenmişti. Sevilen ve ölmek üzere olan komutana bu zaferi haberini verme imkânı bulmuştum. 18 Nisan'da bir an gözlerini açan von Goltz, bu güzel kesin zaferi duyunca gülümse-di. Sevinçli tebessümü ve zafer kazanan komutan gülümsemesi yüzünü güzelleştirmişti. Fakat tekrar bayıldı¹¹."

¹⁰ Bundes Archiv/Bundes Militärarchiv, N 131/3, 81-85.

¹¹ Von Schmiterlów, General-Feldmarschall von der Goltz-Pascha, s. 203.

Tümgeneral Gerold von Gleich hâtıratında, Halil Paşa'nın İngilizlerin saldırısına karşı durabilmek için iki taburu İran grubundan geri gönderilmesini istediğini, fakat Halil Paşa'nın komutası altına girmek istemeyen İran grubunun, bu isteği reddettiği iddiasında bulunmaktadır. Bu isteğin reddedilmesi, Kırmanşah'a yapılacak seferle izah edilmişti. Gerçekten de 22 Nisan'da Sir G. Görtinge 16 taburla Kutü'l-Amâre'ye saldırmıştı. İngilizler, Türklerin hendeklerine kadar sokulmuşlardı. Fakat çok kanlı çatışmalar neticesinde verdikleri çok ağır kayıplarla geri püskürtülmüşlerdi. Bu savaş İngilizlerin 23 Nisan'da Kutü'l-Amâre'yi teslim etmesine kadar sürmüştü. Dört ay 23 gün süren Kutü'l-Amâre kuşatması General Townshend'in 13.300 askeriyile Türklere teslim olmasıyla sona ermişti. Bu başarı Halil Paşa'nın komuta ettiği askerî birliklerin İngilizlerin ihtiyât birliklerine karşı kahramanca mukavemetleriyle alınmıştı.

Devamında ise önemli ele geçirilen bir İngiliz belgesinden bilgiler aktarıyor: General Townshend'in 28 Nisan tarihli günlük emri Almanların eline geçmişti. Bu emirde General Townshend, "bir daha Türklere karşı savaşmayacağı şeref sözüne karşılık kuşatmaya katılan bütün askerleri serbestçe geri çekmesini Halil Paşa'dan istemişti. Halil Paşa bu teklifi İstanbul'a ileterek bunun kabul edilebileceği ümidini de telaffuz etmişti. Townshend'in beyanını tamamıyla inanılır kabul ediyorum. Hali Paşa daha sonrasında İngilizlere olağanüstü pek çok kolaylıklar göstermişti."

Von Gleich'in savaşan tarafların sayısı hakkında verdiği rakamlar ise şu şekildedir: Kut'taki Türk askerî birliklerinin sayı 14.000 idi. İngilizlerin ise 22 Nisan itibarıyla kayıplar çıkarıldıktan sonra en az 18.000 olarak hesap ediliyordu. Toplamda ise takriben 21.000 olarak değerlendiriliyordu¹².

Otto von Feldmann, Kutü'l-Amâre Zaferi'ni Mayıs ayının ilk günlerinde Sivas'ta Enver Paşa'yı ziyaret ettiği sırada öğrendiğini söylemektedir. Anlattığına göre Enver Paşa, "bıyık altından gülümseyerek çok güzel" bir haber aldığını söylemiştir. Kutü'l-Amâre'nin 5 general ve 13.200 askerle birlikte teslim alındığını Enver Paşa'nın ağzından zikrettikten sonra devamında, İngiliz askerî birliklerinin Pers Körfezi'nden hareketle Bağdat'a saldırıyı denediklerini, Fakat bunların Türkler tarafından Dicle'nin aşağı kısmında bulunan Kutü'l-Amâre'de muhasara edildikleri ve en sonunda teslim alındıklarını yazmaktadır¹³.

¹² Gerold von Gleich, *Vom Balkan nach Bagdad*, Berlin 1921, s. 111-116.

¹³ Von Feldman, *Türkei, Weimar, Hitler. Lebenserrinnerungen eines preussischen Offiziers und deutschnationalen Politikers*, s. 95.

Swen Hedin, Kutü'l-Amâre'deki süreci şöyle anlatıyor: Fazlı Paşa'nın mağlup olmasından sonra dağılan Türk askerî birlikleri geri çekilmişlerdir. Kutü'l-Amâre'de sözde tutunabileceklerini zannetmişlerdi. Dicle'nin sol kıyısında bulunan Selmân-ı Pak'a kadar geri çekilmiştiler. İngilizler, bunları takip ettiler ve yaz 1915'te Selmân-ı Pak'a gelmiştiler. Burada Türklerin karşısında siper kazmayı kararlaştırmışlardı. Halil Paşa, bir tümenle birlikte Azerbaycan'dan buraya gelmiş ve bunları karşılamıştı. Kasım ortasında Nureddin Paşa İngiliz mevkillerine saldırmıştı. Başlangıçta belli başarılar elde etmesine rağmen, İngilizlerin karşı koyması çok kuvvetli idi. Bunun üzerine taarruzu durdurmayı düşünmüştü, fakat Halil Paşa kuzeyden kuvvetli bir kanat saldırısı yapınca durumu kurtarmıştı. İngilizler hendeklerini boşaltarak Kutü'l-Amâre'deki muhkem mevkilere geri çekilmişlerdi. Nureddin Paşa bunları takip etmesine ve saldırmasına rağmen büyük kayıplarla geri püskürtülmüştü.

Tam bu günlerde von der Goltz Altıncı Ordu Komutanı olarak tayin edilmiş ve Bağdat'tan buraya gelmişti. Türklerin yeterli topu olmadığı için, saldırıların devam ettirilmesinin amaçsız olduğunu görmüştü. Bunun üzerine mevki savaşına başlamıştı.

Bu arada İngilizler de taze kuvvetler almışlardı. Yeni ordu Kutü'l-Amâre'nin muhasarasını kaldırmak için duraklamadan Kutü'l-Amâre'ye ilerledi. Burada yeni komutan Halil Paşa olmuştu. Nureddin Paşa, bir görev için geri çağırılmıştı. Halil Paşa'nın birliklerinden bir kısmı Ocak 1916 başında Kılal Vadisi'ndeki İngilizlere saldırmıştı. Fakat sonuç alınamamış ve ordu Felahi'deki mevzilere geri çekilmişti. İngilizlerin bunlara karşı yaptıkları saldırılar geri püskürtülmüştü.

Şubat ortalarından itibaren düşman, Dicle'nin sağ kıyısından saldırı denemesi yaparak ilerlemeyi denemişti. İran Cephesi'nden getirilen yeni bir Türk tümeni İngilizleri Simsir üzerinde durdurmayı başarmıştı. İngilizler 8 ve 11 Mart olmak üzere iki defa saldırmışlardı. Türklerin durumu çok kritikti. Halil Paşa tehlikeyi doğru zamanda fark etmiş ve bütün askerî birlikleri oraya göndermişti. 4.000 civarında askerden oluşan bir tümen er bir gecede botlar ve araçlarla Dicle'nin üzerinden geçirilmişti. Swen devamında şunları yazmaktadır: "Almanlar bu sevkiyatın özellikle de iyi bir şekilde yapıldığını söyleyerek takdir ettiler. Halil Paşa'nın bu şaşırtan hızlı hareketi İngilizleri saldırı kuvvetini kırmış ve nehrin sağ kıyısından ilerleyişlerini tamamen kaldırmalarına neden olmuştu."

İngilizler, Nisan ayında Felahi'deki mevkilere ara vermeden saldırmaya başladılar. Uzun süre başarısız oldular ve büyük kayıplar verdiler. Türkler, nehrin iki kıyısına yerleştirilen İngiliz topçularının saldırısından dolayı öndeki mevzilerini boşaltmak zorunda kaldılar. İngilizler bir gün sonra bu hareketi fark etmişlerdi. 20.000 topu boş mevzilere atmışlardı. Fakat daha sonra saldırıya geçerek von der Goltz'un en arkada kurduğu hatlara kadar girdiler. İngilizler burada öldürücü bir silah atışıyla karşılandılar ve büyük kayıpların ardından taarruzu durdurdular. İngiliz komutan çok az olarak hedeflerine ulaşabilirdi, eğer cephede sürekli saldırma yerine Dicle'nin suyunun bir kısmını Fırat'a akıttığı Şate'l-Hay Kanalı boyunca ilerleseydi ve Felluce mevzilerini kuşatabilseydi Türklerin görüşüne göre, İngiliz komutanın anlaşılmasız hatalara başlamışlardı. Çok daha öncesinde cesur bir hareketle Bağdat'ı çoktan alabilirdi.

Hedin, kuşatmayı yarmak için gönderilen destek kuvvetleri de Türkler tarafından bütünüyle kanlı bir şekilde geri püskürtüldüğünü ve en sonunda 29 Nisan'da Townshend silahları bırakmak zorunda kaldığını yazmaktadır. Komutanın yanı sıra 5 general, 5000 alay ve bölük subayı ile 13.200 astsubay ve asker; bunların 4.500 İngiliz, Türklerin eline düşmüşlerdi.

Kılıcını taşımasına müsaade edilen Townshend, hemen Bağdat'a gönderilmişti. Burada kendisine ve diğer bütün subaylara büyük bir itina ve misafirperverlikle muamelede bulunulmuştu. Bu İngiliz subaylarından üçü savaştan önce Bağdat'ın en önemli tüccarlarındandı. Savaş başladığında bunlar, tutuklanarak Haleb'e gönderilmişlerdi. Türkiye'ye karşı düşmanlık yapmayacaklarına dair yemin etmeleri üzerine vatanlarına dönmelerine izin verilmişti. İkinci kez tutuklanan bu tüccarlar, diğerlerinden ayrı yere konulmuşlardı. Bunun anlamı, Divân-ı Harb'e çıkarılacaklardı ve kaderleri de belliydi.

Zaferin ardından ilgili kutlamalar hakkında da önemli bilgiler aktarmaktadır. "Bağdat'ta bulunan Halil Paşa ve 20 Türk subayı kazanılan Kutü'l-Amâre Zaferi'nin şerefine 7 Mayıs akşamı Alman konsolosluğunda yemek vermişlerdi. Girişlerde meşaleler yanıyordu ve palmye ağaçlarının altında sayısız fener ışıltıyordu. Konsolos Adolf Friedrich yaptığı konuşmada Sultan'ı ve Halil Paşa'yı güzel bir şekilde tebrik etmişti. Ölen Mareşal von der Goltz'un yüksek hizmetlerini de yâdetmişti. Halil Paşa ise, birkaç kelime ile kendi güzel ana dilinde teşekkür etmişti¹⁴."

¹⁴ Sven Hedin, Bagdad Babylon Ninive, Leipzig 1918, s.193- 198.

Mühlmann ise Goltz Paşa'nın Altıncı Ordu Komutanı olarak görevlendirilmesinin ardından ilgili süreci şöyle anlatmaktadır: Von der Goltz'un emri altına birbirlerine yüzlerce kilometre uzaklıkta olan iki savaş alanı verilmişti. İran Cephesi'nde Albay Bopp ve Irak Cephesi'nde ise Ocak 1916'dan itibaren General Halil Paşa komuta ediyordu. Goltz Paşa, Kut'taki savaşa doğrudan müdahil olmayı elzem görüyordu. Az sayıda birlikler şehri muhasara ediyordu. Asıl kuvvetler, İngiliz ihtiyat kolordusunun Dicle'nin her tarafında yakalamak için doğu tarafında bekliyordu. Kut'un 25 kilometre uzağında nehrin sol kıyısında kuzeyde Felahi mevzilerinde ve sağ tarafta Dicle'nin güney kıyılarında, Kut'a 12 kilometre uzakta Sin Ebter mevzilerinde buluyorlardı.

Alman Başkomutanlığı tarafından kararlaştırılan savunma tedbirleri şanlı bir şekilde kendisini göstermişti. 21 Ocak 1916'da ve Nisan ayının başında İngiliz ihtiyat birlikleri Felahi önlerinde; Mart başlarında ve Nisan sonlarında bu kez Dicle'nin güney kıyılarında bulunan Sin Ebter mevzileri önlerinde ağır ve kanlı bir mağlubiyet almıştı. İngilizler, şehrin kuşatmasının kaldırılmasında yapılacak yeni teşebbüs için kuvveti eksik olduğu için, beş aylık kuşatmadan sonra teslim olmuşlardı. Son yiyecek stokların tükenmesinden dolayı 29 Nisan 1916 tarihinde 13.000 İngiliz esareti tercih etmişlerdi. Bu bilgileri zikreden Mühlmann, şu son tespitlerini yapmaktadır: "Bu parlak zaferden dolayı ordu komutanı olarak başarısının taçlandırılmasını Mareşal von der Goltz yaşayamadı. Şehrin teslim olmasından kısa bir süre önce 19 Nisan'da tifodan dolayı vefat etmişti¹⁵."

Zafer ve Komutanlarla Alakalı Yorumlar

Von der Goltz, Kutü'l-Amâre'de savaşan Türk asker hakkına olumlu tespitler yapmaktadır. Bölgedeki zor şartlara rağmen, "Türk askeri böylesine alışılmamış ve uygun olmayan şartlara büyük bir sabırla tahammül ediyor ve bunların kendi durumunu olumsuz etkilemesine müsaade etmiyor. Yeniden düzene konulan askerî birliklerini ve zorlukla Anadolu'dan toplanan ihtiyat birlikleri en azından şimdiki durumlarında tutulması başarılmıştı. Araplardan oluşan ihtiyat birliklerinin durumu iyi değildi ve bunlar destek kuvveti olarak büyük bir tehlike arz ediyorlardı. Bunlar İngilizlere meyilli olarak da zehirlenmişlerdi¹⁶."

¹⁵ Mühlmann, Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkriege, s. 81.

¹⁶ Bundes Archiv/Bundes Militärarchiv, N 131/3, 85.

Osmanlı Genelkurmaybaşkanı Bronsart von Schellendorff Kutü'l-Amâre'nin "düşüğünü" Sivas'ta Enver Paşa'yı ziyaret ettiği sırada öğrendiğini şöyle anlatmaktadır: "Kutü'l-Amâre düştü. Şartsız teslimi gerçekleşti. Mareşal von der Goltz'un bu zafere şahit olmaması yazık. İngilizler, savaş tarihlerinde görmedikleri bir mağlubiyete uğramışlardı! Türkler memnuniyetle kabul etmeseler de, biz Almanlar iyi bir vicdanla bu başarının en büyük hissesini alıyoruz. Alman Büyük Komuta Karargâhı'nın askeri birliklerin, silahların ve cephane gibi yardımların gönderilmesindeki faaliyetlerinden kesinlikle bahsetmek istemiyorum, aksine Mareşal von der Goltz'un oradaki kuşatma ve savuma kuvvetlerinin dağıtılması noktasındaki düzenlemelerinden bahsediyorum¹⁷."

1917 yılında Osmanlı Genelkurmaybaşkanlığı'na getirilen Hans von Seeckt Osmanlı Devleti'nin Cihan Harbi'ni neden kaybettiğine dair uzun bir raporunda kısa da olsa Kutü'l-Amâre Zaferi'ni şöyle yorumlamaktadır. "Mareşal von der Goltz'un Türk aklıyla yaptığı hazırlıkların, İngilizlerin hatasının ve tesadüfün bir araya gelmesiyle kazanılan tek zaferdir Kutü'l-Amâre. Fakat ne Almanların yardımı ne de bu zafer netice itibarıyla bir şey değiştirmedir¹⁸."

Otto von Feldman, zaferin ardından Kutü'l-Amâre'ye gelerek burada von der Goltz'un öldüğü odayı ziyaret ederken, "Kutü'l-Amâre Zaferi'ni mükemmel bir şekilde hazırlayan von der Goltz, İngilizlerin teslim olmasını göremedi", diye bir yorum yapmaktadır¹⁹.

Sven Hedin'in Kutü'l-Amâre hakkında şu ilginç tespiti yapıyor: "Kutü'l-Amâre bugün tarihi bir isme sahip. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türklerin en güzel zaferlerinden biri; İngilizlerin ise en büyük mağlubiyetlerinden birini temsil ediyor." Hedin devamında ise Halil Paşa hakkında olumlu şu hususları yazmaktadır: "Von der Goltz'un ölümünden sonra zekâsıyla Kutü'l-Amâre'ye karşı hareketi yöneten Halil Paşa, şimdi Mareşal'in halefi olarak Altıncı Ordu'nun komutanı oldu. Bağdat'a güzel bir caddede bulunan basit bir tuğla evde oturuyor. Küçük bir avlusu var. Genç bir yaşta, 33 yaşında bu yüksek şerefe nâil oldu ve adını bütün dünyaya duyuran bir şöhrete ulaştı. Halil Paşa büyük ve ince bir vücut

¹⁷ Bundes Archiv/Bundes Militärarchiv, 902/5, 66.

¹⁸ Bundes Archiv/Bundes Militärarchiv, N 247/50, 23.

¹⁹ Von Feldman, Türkiye, Weimar, Hitler. Lebenserrinnerungen eines preussischen Offiziers und deutschnationalen Politikers, s. 96.

yapısına sâhip bir adamdır. Güzel ve sempatik bir yüz hattına sahip. Açık bir bakışa sahip. Halil Paşa'yı tebrik ettiğimde, kendisi ve askerlerinin savaşarak elde ettikleri başarıyı çok fazla büyütmemiştir. Türklerden takriben beş kat daha fazla olan İngilizlerin teslim olmasına tekrar tekrar şaşırıyor²⁰."

Kutü'l-Amâre Zaferi'ni fazlasıyla önemseyen Mühlmann, bunun özellikle de muhtemel sonuçları üzerinde durmaktadır. Buna göre, bu savaşın "Türkler lehine neticelenmesi, Yakın Doğu'da büyük dalgalanmaya neden oldu. İngilizlerin itibarının hassas bir şekilde zedelenmesi ve tersine Türklerin itibarının artmaya başlaması bu savaşların sonucudur. Çanakkale'deki Türklerin zaferinin hemen ardından Irak'taki bu başarının gelmesinin tesiri derin olmuştur. Bir yıl öncesinde Türklerin Ermenistan'da mağlup olmasının ardından alınan bu zaferler, olumsuz intibâyı tekrar düzeltilmiş ve İslâm Dünyası'nda düşünülen yeni bir ayaklanma hareketi için cesâret vermişti. Türklerin askerî amaçlarından olan İngilizlerin Mezopotamya'dan atılmasına bir adım yaklaşıldığı görülmüyordu²¹."

Von Gleich, Kutü'l-Amâre'nin teslim olmasından bir gün önce kendisinin tayin edilmesini farklı bir şekilde yorumlamaktadır. Buna göre, Halil Paşa tarafından gönderilen 28 Nisan tarihli bir telgrafla, tümgeneral olarak Altıncı Ordu'nun kurmaybaşkanlığına tayin edildiğini öğrendiğini belirterek, bunun nedenini şöyle izah etmektedir: "Bu tayin veya bunun bildirilmesi kasıtlı olarak uzun süre ertelenerek, Kut'un teslim alınmasında bir Alman subayının yardımı devre dışı bırakılmak istendiğini sanıyorum."

Halil Paşa hakkındaki şahsî değerlendirmeleri ise oldukça olumludur: "34 yaşında olup, askerî tecrübesi Dünya Savaşı'nın öncesine kadar gidiyor. 1912 yılında Bulgarlara karşı gönüllü birlikleri kumanda etmişti. Selman-ı Pak başarılarından itibaren tavsiyeleri az dinlemeye başladığı bana söylenmişti. Fakat bunu kendi tecrübelerimle bütünüyle tasdik edemedim. Kendisi her tavsiyeyi müteşekkir olarak büyük saygıyla kabul ediyor. Hatta sık olarak bunları yerine getirdiği de görülmüyor²²."

Eric Lundendorff'un hatıratında Kutü'l-Amâre Savaşı'nın süreci hakkında her hangi bir bilgi geçmemekle birlikte, bu zaferin kazanılmasını "hazırlayan"ın

²⁰ Sven Hedin, Bagdad Babylon Ninive, Leipzig 1918, s.191- 198.

²¹ Mühlmann, Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkrieg, s. 81.

²² Von Gleich, Vom Balkan nach Bagdad, s. 112-114.

Mareşal von der Goltz olmasına karşın, “taarruzdan az önce” lekeli hummadan öldüğünü yazmaktadır²³. Lundendorff, Türkiye’nin Kutü’l-Amâre “başarısını bir netice temin etmemiştir” tespitini de yapmaktadır²⁴.

Sonuç

Girişte de ifade edildiği üzere, bu çalışmada cevâbı aranan ilk soru, Alman kaynaklarının Kutü’l-Amâre Savaşı’nı nasıl anlattıkları ve nasıl yorumladıklarıdır. Savaşa iştirâk eden komutan Mareşal Colmar von der Goltz ve daha alt görevlerdeki diğer subaylar bu savaş hakkında ya doğrudan kendi tecrübelerini ya da elde ettikleri bilgiler dâhilinde ya bilgiler vermişler ya da yorumlamışlardır. Gerek savaşın cereyân şartları ve gerekse savaşın seyri noktasında önemli bilgileri aktarmışlardır. Bunların dışında daha üst mevkilerde bulunan bazı Alman generalleri de bu savaş hakkında şahsî değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Öncelikle şehrin İngilizler tarafından çok iyi bir şekilde çeşitli modern vasıtalarla tahkim edildiği, araştırılan bütün kaynaklarda geçmektedir. Bu bilgilerden dikkatleri çeken diğer önemli nokta ise, savaşan taraflar arasındaki şartların eşit olmamasıydı. Kutü’l-Amâre ve çevresinde savaşan Osmanlı askerî birlikleri hem sayı hem de askerî mühimmât bakımından İngilizlerden daha kötü durumda oldukları açık bir şekilde dile getirilmektedir. Örneğin İngilizlerin döşedikleri telleri kesmek için makas gibi aletin dahi olmadığı bilgi verilmektedir. Aynı şekilde ihtiyât askerlerinin ve askerî mühimmâtın temin edilmesindeki nakliye imkânları da yine İngilizlerin lehine idi. Çok uzun ve zor şartlarda yapılan yolculuk neticesinde Türk ihtiyât askerlerinin önemli bir kısmının ya firar ya da hastalık ve ölümden dolayı azaldığı bilgisi, tarihçiler için önemli bir bilgidir. Bu savaş sırasında İngilizlerin tek sorunu aşırı sıcaklar ve sinekler olarak geçmektedir. Fakat aynı şartların Türkler için de fazlasıyla geçerli olduğunu unutmamak gerekir. Burada zikredilmesi gereken son husus ise, Türk kuvvetlerinin hem Kut’u muhasara etmeleri hem de şehre yardıma gelen İngiliz kuvvetlerine engel olmaya çalışmalarıydı. Böylesi zorluklar altında Kutü’l-Amâre Zaferi kazanılmıştır.

Bu zaferin elde edilmesinde Almanların rolünün ne olduğuna dâir yorumlarda farklı görüşler dile getirilmektedir. Altıncı Ordu Komutanı Colmar von der Goltz, her ne kadar savaşın nihâi sonucundan birkaç gün önce ölse de, kritik

²³ Erich Ludendorff, Birinci Dünya Savaşı’nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım, Asiyeye Yıldırım (Trc.), İstanbul 2014, s. 228.

²⁴ Ludendorff, Birinci Dünya Savaşı’nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım, s. 265.

müdahalesiyle bu savaşın kazanılmasında önemli bir rol oynadığını kendisi îmâ etmektedir. Özellikle de Albay Nureddin Paşa ile de mutabık kalmak suretiyle dahi olsa gereksiz yüksek zaiyâtlara neden olan saldırılardan vazgeçilerek ordunun geri çekilmesi ve Kut'ta kalması fikri, savaşın kazanılmasında önemli bir yere sahip olduğunu anlatmaktadır. Bir ara Osmanlı Genelkurmaybaşkanlığı da yapmış olan Bronsart von Schellendorf'un bu zaferin "en büyük hissesi"ni Almanlara vermektedir. Yapılan askerî yardımlarında hiç bahsetmeden doğrudan Goltz Paşa'nın kararları neticesinde bu zaferin kazanılmasının dahi Almanların bu zaferdeki katkısını gösterdiğine inanmaktadır.

Savaşa iştirak eden von Gleich de von der Goltz'un bu savaşın kazanılmasında aldığı doğru kararlarla zemin hazırladığına inanmaktadır. Hedin ise bu başarıyı doğrudan "Türk zaferi" olarak adlandırmak suretiyle buradaki Alman katkısını dolaylı olarak kabul etmektedir. Mühlmann'ın verdiği, Goltz Paşa'nın burada Alman takviyesi istemesine rağmen Alman tarafının bunu dikkate almadıkları bilgisi ilginçtir. Kut Cephesi'ndeki Alman yardımının "az" ve "sınırlı" olduğu tespiti ni yapmakla birlikte, Alman Başkomutanlığı'nın hazırladığı savunma planlarının "kendini" gösterdi ifadesi, bu başarıda Alman katkısı îması olsa gerekir. Yine von Aeseling ve Ludendorff da bu zaferin kazanılmasında Goltz Paşa'nın rolünü îmâ etmekte ler.

Sonradan Osmanlı Genelkurmaylığı'nı da yapacak olan Hans von Seeckt'in bu zaferin nedenleri noktasında zikrettiği tespitleri diğerlerine göre çok farklıdır. Özellikle de von der Goltz'un "Türk akıyla" yaptığı hazırlıklar tespiti, yukarıda dile getirilen Altıncı Ordu Komutanı Goltz Paşa'nın bu savaşın kazanılmasındaki rolünü devre dışı bırakıyor. Diğer nedenler olarak "tesadüf"ü ve "İngiliz hataları"nı dile getirmesine rağmen, Almanları telaffuz etmemesi ilgili tespitini daha da teyyid etmektedir.

Müracaât edilen kaynaklarda geçen, savaşa iştirâk eden Osmanlı subayları ve askerleri hakkındaki tespitler oldukça olumludur. Von der Goltz, Türk askerlerinin bu olumsuz şartlar karşısındaki "sabrını" ve "cesaretini" methederek altını çizmesi önemlidir. Aynı şekilde Osmanlı Ordusu'nda bulunan Araplardan oluşan ihtiyât birlikleri hakkındaki olumsuz tespiti, özellikle de bunların İngilizlere "meyyâl" oldukları, üzerinde düşünölmeye değer bir iddiadır. Savaşa subay olarak iştirâk eden Gerold von Gleich, Halil Paşa'nın bu savaşın kazanılmasında zekâsını

ve rolünü dile getirmektedir. Bu başarısına rağmen Halil Paşa'nın tevâzusunu muhafaza etmesinin altını çizmektedir.

Bütün bunları özet şeklinde toplamak gerekirse, Alman askerî yetkilileri ve kaynakları Kutü'l-Amâre Savaşı'nı ve Zaferi'ni çok önemli bir askerî başarı olarak görmektedirler. Hem sayı hem de askerî mühimmât bakımından üstün olan İngilizler, sayıca az ve imkân olarak çok daha zor şartlar altındaki Türkler tarafından mağlup edildikleri dile getirilmektedir. Bu başarı doğrudan Türk komutan ve askerlerine atfedilmekle birlikte, Türk Ordusu'nda görev yapan Alman subaylarının ve Alman askerî mühimmât yardımının da bu zaferde hissesi olduğu vurgulanmaktadır. Yukarıdaki yorumlarda dikkatleri çeken son bir tespit ise, bu zaferin o günkü şartlarda büyük ses getirmesine rağmen, nihaî anlamda bundan beklenen sonuçların alınmadığıdır.

KAYNAKLAR

Bundes Archiv/Militärarchiv, N 131/2, 7-11.

Bundes Archiv/Bundes Militärarchiv, N 131/3, 81-85.

Bundes Archiv/Bundes Militärarchiv, 902/5, 66.

Feldman, Otto von: Türkei, Weimar, Hitler. Lebenserrinnerungen eines preussischen Offiziers und deutschnationalen Politikers, Borsdorf 2013.

Gleich, Gerold von: Vom Balkan nach Bagdad, Berlin 1921.

Hedin, Sven: Bagdad Babylon Ninive, Leipzig 1918, s.193- 198.

Ludendorff, Erich: Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım, Asiye Yıldırım (Trc.), İstanbul 2014.

Mühlmann, Carl: Das deutsch-türkische Waffenbündniss im Weltkriege, Leipzig 1940.

Schmiterlów, Bernhard von: General-Feldmarschall von der Goltz-Pascha, Leipzig 1916.

KUTÜ'L-AMÂRE ZAFERİ'NİN TÜRK VE MÜTTEFİK DEVLETLER KAMUOYUNDAKİ YANSIMALARI

OSMAN AKANDERE*

Özet

Kutü'l-Amâre Zaferi, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun zor şartlar ve imkânsızlıklar içerisinde, Çanakkale'den sonra kazandığı ve bir İngiliz Tümeni'nin bütün personeli ile birlikte esir alındığı eşsiz bir zaferdir.

Çanakkale yenilgisinden sonra ağırlıklı olarak Irak Cephesi'ne kuvvet kaydırılan İngilizler, bölgenin kalbi Bağdat'ı ele geçirmek istiyordu. General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri, 24 Temmuz 1915 günü Bağdat'a doğru hücumla geçti. İngiliz birliklerinin ilerleyişi karşısında Türk birlikleri, Kutü'l-Amâre'den çekildi ve İngilizler burayı işgal ettiler. Bilahare Bağdat üzerine iki koldan yürümeye başlayan İngilizler, Selman Pakt'ta birliklerimizce durdurularak tekrar Kutü'l-Amâre'ye çekilmek zorunda bırakıldılar. Devam eden şiddetli çarpışmalar sonunda General Townshend kumandasındaki İngiliz birlikleri Kutü'l-Amâre'de kuşatma altına alındı. 1916 yılının Mart ayına kadar devam eden bu kuşatma İngilizleri zor duruma sokmuş, yaptıkları yarma hareketleri de başarısızlığa uğratılmıştı. Yaklaşık 5 ay süren kuşatmanın ardından 13 General, 481 subay ve 7 bini Hintli 13 bin 300 İngiliz askeri Türk birliklerine teslim olmak zorunda kaldı.

Tarihe Kutü'l-Amâre Zaferi olarak geçen bu savaşta kazanılan başarı, Türk basını ve kamuoyunda da geniş yer bulmuştu. Bu Çalışmada Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Türk ve müttefik devletler kamuoyunda yarattığı olumlu etkileri ve zaferin kamuoyuna yansımaları dönemin İstanbul gazetelerinde yer alan haberlerden vermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Kutü'l-Amâre, Türk Zaferi, Kamuoyundaki Etkileri, İstanbul Gazeteleri.

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, oakandere@konya.edu.tr

Giriş

İngiltere varlığını bildiği zengin maden kaynaklarına sahip olmak ve sömürgeci Hindistan'ın güvenliğini korumak için Basra Körfezi'ne işgal emelleri beslemekteydi. Henüz Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmediği günlerde Basra Körfezini işgale yönelik bir harekât için Hindistan'da gerekli hazırlıklar yaptığı gibi Ekim 1914 de Hintli askerlerinde yer aldığı bir tümeni Bahreyn'e çıkarmış ve bölgeyi işgal etmişti¹.

İngiltere'nin Irak topraklarına yönelik yani Basra ve Bağdat'a yönelik bir saldırı ve işgal girişimi karşısında, bölgenin aşiret kuvvetleri ve mücahitlerle savunulabileceği görüşünde olan Osmanlı yöneticileri, Irak Cephesi'ne gereken önemi vermemiş hatta buradan diğer cephelere kuvvet bile kaydırmışlardı. Irak'ta bulunan Türk birliklerinin mevcudu sekiz bin civarındaydı². Oysa Irak ve Havalisi Kumandan Cavit Paşa ve Ali İhsan Paşa gibi Genelkurmayda görevli subaylar aynı kanaatte değillerdi³.

Osmanlı Devleti'ne savaş ilanının hemen akabinde İngilizler, Şattülarap ağzındaki Fav ve civarını bombalamışlar ve asker çıkararak işgal etmişlerdi. İngilizlerin işgali ve gittikçe artan saldırıları karşısında bölgeyi savunmak amacıyla Irak ve Havalisi kumandanlığınca bazı tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Musul ve Bağdat başta olmak üzere civardan birlikler kaydırılarak dağınık birliklerin bölgede toplanmasına çalışılmıştı.

Irak'ı savunmak amacıyla Türk birliklerinin yeniden konuşlandırıldığı bu süreçte İngilizler Basra'nın güneydoğusunda bulunan mevzilerimize saldırarak buraları kolaylıkla ele geçirmişlerdi. İngilizlerin arka arkaya yaptığı saldırıları durduramayan Türk birlikleriyle Basra'nın savunulamayacağı anlaşılmıştı. Bunun üze-

¹ Durdu Mehmet Durak, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk İngiliz İlişkileri, Babil Yayınları, Ankara 2005, s.123. Mücahit Özçelik, "Kutü'l-Amâre Zaferinin Türk Basınına Yansımaları", **Turkish Studies**, Volume10/9, Ankara 2015, s.371; 15 Ekim 1914'de bir İngiliz Hint Tümenini (4500 İngiliz ve 16.000 Hintli) Bahreyn adasına çıkartmışlardır. Bkz. Serdar Sakin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Osmanlı Devleti İle İngiltere Arasındaki Çarpışmalar(1915)", **Akademik Bakış**, Cilt 4, Sayı: 7, Ankara 2010, s.135.

² Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt III, Kısım I, Ankara 1983, s.397.

³ Ali İhsan Paşa, İngilizlerin Hindistan üzerinden girişeceği Irak'ı işgal girişimine karşı Irak'ın müdafaasının zor olacağı ve Irak'ta yalnız Arap aşiretler ve mücahitler ile iş görülemeyeceği kanaatindeydi. Bkz. Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, Cilt 2, Güneş Matbaası, Ankara 1951, s.108.

rine 19-20 Kasım gecesi şehri terk eden Türk birliklerinin arkasından İngilizler hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Basra'ya girmişlerdi⁴.

Irak Cephesi'ndeki Türk birliklerinin yetersizliğinden dolayı İngiliz ilerleyişine mani olunamamıştı. Uğranılan başarısızlıklarda asker, silah ve cephane yetersizliğinin yanı sıra Türk birlikleri içerisindeki aşiret ve Arap askerlerinin kaçmalarının da rolü vardı. Cepheyi güçlendirmek amacıyla İstanbul'dan takviye birlikleri gönderilerek Irak'taki Türk kuvvetlerinin mevcutları artırılmaya çalışılmıştı⁵. İngilizler stratejik bir mevki olan Kurna'yı işgal ederek burada bulunan subay ve askerlerimizi esir almışlardı.

Fırat ve Dicle'nin birleştiği yer olan Kurna gibi stratejik bir mevkiin İngilizlerin eline geçmesi üzerine Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, yerel ahaliyi örgütleyerek İngilizlere karşı daha etkili bir mücadele vermesi ve Basra'yı geri alması ümidiyle Süleyman Askeri Bey'i Irak'a göndermiştir. Trablusgarp'taki tecrübelerinden ve başarılı çalışmalarından dolayı Irak'a gönderilen ve 17 Aralık 1914 emrindeki bazı seçkin subaylarla birlikte Bağdat'a gelen Süleyman Askeri Bey 20 Aralık 1914'te Irak ve Havalisi Kumandanlığına atanacaktır⁶.

Süleyman Askeri Beyin aralarında 10 bin kadar Arap gönüllü mücahitlerinde olduğu kuvvetlerle 1915 Ocak ayının başlarında Basra'yı İngilizlerden almak için başlattığı ileri harekât, İngilizlerin taarruzlarıyla durdurulmuş ve ciddi kayıplar verilmişti. Hatta Süleyman Askeri Bey'de bu çarpışmalar esnasında yaralanmıştır⁷. Cephe kumandanı Süleyman Askeri Bey bu muharebede başarısız olsa da Basra'yı geri almak ve Kurna'daki İngiliz kuvvetlerinin dönüş hatlarını kesmek amacıyla yeniden hazırlıklara girişmiştir. Nitekim 1915 Şubat ayı içinde Fırat vadisindeki Nasıriye civarlarında kuvvetlerini toplamaya başlamıştır. Bu arada ordusunun noksan olan silah ve cephanelerinin o bölgedeki askeri birliklerden temin edilmesi konusunda İstanbul'da talimatlar gelmeye başlamıştır⁸.

⁴ Charles V.F. Townshend, Irak Seferi ve Esaret, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.57.

⁵ İstanbul'dan iki itfaiye taburuyla iki makineli tüfek bölüğü ve 12. Kolordunun 35. Fırkasından bir piyade alayı bölgeye gönderilmişti. Bkz. Sabis, Harp Hatıralarım, s.199-200; Sakin, "agm", s.137.

⁶ Sakin, "agm", s.138-139; Özçelik, "agm", s.372;

⁷ Townshend, Irak Seferi ve Esaret, s.62.

⁸ İstanbul'dan Musul'a 65 santimetrelık 5 adet âdi dağ topu, Erzurum Kalesi'nde saklı

Irak ve Havalisi Kumandanı Süleyman Askeri Bey'in Basra'yı geri almak için yapacağı saldırının hazırlıklarıyla meşgul olduğu bu süreçte İngilizler de Basra ve civarındaki kuvvetlerini güçlendirerek kolordu düzeyine çıkarmışlardı. Irak'taki İngiliz kuvvetleri komutanı olan General Barret'in 1915 Nisan başında rahatsızlığını gerekçe göstererek istifa ederek Basra'dan Hindistan'a dönmesi üzerine Irak'taki 6. Tümen Kumandanlığına General Townshend atanmıştır⁹.

Irak ve Havalisi Kumandanı Süleyman Askeri Bey 11 Nisan 1915'te Bercisiyye ve Şuaybe'deki İngilizlerin müstahkem mevzilerine taarruz etmiştir. Ancak taarruz başarısız olmuş ve Türk birlikleri çok büyük kayıplar vermiştir¹⁰. Bu mağlubiyeti onuruna yediremeyen Süleyman Askeri Bey intihar edince Irak ve Havalisi Kumandanlığına Albay Nurettin Bey atanmıştır¹¹.

Irak ve Havalisi kumandanlığına atanan Albay Nurettin Bey, İngilizlerin elinde bulunan Basra'yı geri almak amacıyla hazırlıklarını tamamlamaya çalıştığı günlerde, Irak'taki İngiliz kuvvetlerinin başında bulunan General Townshend, Irak Seferi Kuvvetleri Kumandanı Sir John Nikson'dan Türklerin Kurna'nın kuzeyindeki savunma hatlarından sökülerek ileri harekâta geçilmesi ve Türkler için önemli bir askerî merkez olan Amâre'nin alınması konusunda bir emir almıştır¹².

General Townshend komutasındaki İngiliz birliklerinin 31 Mayıs'ta başlatmaları taarruz harekâtı karşısında tutunamayan Türk birlikleri geri çekilmek mec-

bulunan bu toplara mahsus dokuz yüz adet kurşun ile dokuz adet peşrevin de Erzurum'dan Musul'a gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir. Yine Halep veya diğer civar yerlerden silah gönderilmesi istenmiş ancak mümkün olmadığı görülmüştür. Bunun üzerine Birinci Kuvve-i Seferiyenin Musul'da bulunan silah ve cephanesinden faydalanılabileceği belirtilmiştir. Fakat bu da şarta bağlanmıştır. Şöyle ki "birkaç güne kadar Birinci Kuvve-i Seferiye Musul'a gelecektir. Yaklaşık 2000 askerî vardır. Dolayısıyla öncelikle bu kuvvetlerin eksiklerinin giderilmesi ondan sonra kalan silah ve cephanenin kullanılması" ifade edilmişti. Sakin, "agm", s.138-139.

⁹ Townshend, Irak Seferi ve Esaret, s.65.

¹⁰ Süleyman Askeri Bey, 15-20 kadar dağ topu ve 20.000 kadar Arap ve Kürt-Türk kuvvetiyle taarruz etmiştir. Ancak başarılı olamamıştır. Türk birlikleri büyük kayba uğrayarak 3.000 şehit ve yaralı, 800 esir vermiş ve geri çekilmiştir. İngiliz ve Hint kıtalarının kayıpları da 1.000 ölü ve yaralı olmuştur. Bkz. Sabis, Harp Hatıralarım, s.203.

¹¹ Süleyman Askeri Bey'in vefatı üzerine Irak ve Havalisi Kumandanlığına Kolordu Kumandanı yetkisiyle atanan Albay Nurettin Bey, Edirne'deki 2. Kolordu'nun 4. Fırkası kumandanlığını yapmaktaydı. Sabis, Harp Hatıralarım, s.204.

¹² Townshend, Irak Seferi ve Esaret, s.82-84.

buriyetinde kalmışlardır. İngilizler ciddi bir mukavemet görmeksizin Amâre'yi ele geçirmişlerdir. Türk birliklerinin Nasırıyye bölgesindeki savaşlarda yıprandığını gören Nurettin Paşa, İngilizlere sezdirmeden Amâre'yi iki gün öncesinden tahliye etmiş ve böylece Türk kuvvetlerinin İngilizler tarafından kuşatılarak imha edilmesinin önüne geçmişti. İngiliz birlikleri 28 Eylül 1915'te şehre girerek Kutü'l-Amâre'yi ele geçirmişlerdir¹³.

Amâre'nin işgalinden sonra Nurettin Paşa kuvvetlerini Dicle nehri boyunca geri çekmiştir. Mevcut kuvvetlerini, yeni gelen takviye kuvvetleriyle güçlendirerek Bağdat'ı korumayı düşünmekteydi. Diğer taraftan Bağdat'ı ele geçirmek amacıyla General Townshend kumandasındaki İngiliz birlikleri ileri harekâta geçtiler¹⁴. İngilizler, Müslümanlar üzerinde yaratacağı etki nedeniyle Bağdat'ı mutlaka ele geçirmek istiyorlardı. Bu amaçla ilerleyen İngiliz birlikleri 22 Kasım 1915'de başlayan Selman-ı Pak Muharebelerinde başarılı olamadılar ve ağır kayıplar verdiler. Nurettin Bey İngilizlerin zor durumda olduğunu görmüş ve geri çekilmeye başlayan İngiliz kuvvetlerin üzerine taarruzlar yapmaya başlamıştır.

Selman-ı Pak muharebelerinde ağır kayıplar vererek hızla geri çekilmeye başlayan General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri bir hafta içinde 150 kilometre geri çekilerek Kut kalesine kadar gelmişlerdi¹⁵. 5 Aralık 1915'ten itibaren Kut kalesine sığınmış bulunan İngiliz birlikleri kuşatılmıştır¹⁶. Kuşatmanın devam ettiği günlerde Irak ve Havalisi Komutanlığı'nda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Kafkas Cephesi'nden gelen yeni birliklerin de katılmasıyla Irak'ta 18. ve 13. Kolorduların birleşmesiyle VI. Ordu kurulmuştur. Ordu komutanlığına da bir Alman Generali Colmar Von der Goltz Paşa atanmıştır¹⁷. Almanların dolayısıyla Goltz Paşa'nın esas hedefi İran üzerinden Hindistan'a yürümek ve İngilizleri buralarda rahatsız etmektir.

¹³ Townshend, Irak Seferi ve Esaret, s.114-115; Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Sene, Yay. Haz. Mustafa Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s.137., Sakin, "agm", s.142-144.

¹⁴ Serdar Sakin, "Ordu Lojistik Sisteminin Önemi Açısından Kutü'l-Amâre Savaşı ve Resulayn-Musul Menzil Hattı", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Yıl VII, Sayı 14, Eylül 2019, s.15.

¹⁵ Ahmed İzzet Paşa, Feryadım, Cilt I, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, s.213.

¹⁶ Özçelik, "agm", s.373.

¹⁷ Ahmed İzzet Paşa, Feryadım, s.213.

Bu arada Selman-ı Pak Muharebesini kazanan ve General Townshend'i Kut kalesine çekilmeye zorlayarak kuşatmayı başlatan Mirliya Nurettin Paşa, VI. Ordu komutanlığına atanan Goltz Paşa ile anlaşamayacaktır. Nurettin Paşa'nın komutanlıktan ayrılması üzerine yerine Enver Paşa'nın amcası olan Halil (Kut) Bey 13 Ocak 1916'da komutanlığı devralmış ve kuşatmayı devam ettirmiştir. Aynı günlerde yakalandığı tifüs hastalığı sebebiyle Goltz Paşa rahatsızlanmış ve kısa bir süre sonra da Bağdat'ta ölmüştür. Goltz Paşa'nın ölümüyle boşalan VI. Ordu Komutanlığına, rütbesi tuğgeneralliğe yükseltilen Kurmay Albay Halil Bey getirilmiştir¹⁸. Ordu komutanlığı görevini üstlenen Halil Paşa'da kuşatmayı sürdürecektir.

Aralık 1915 ayı içerisinde General Townshend'in Türk kuvvetlerince kuşatılan Kut Kalesi'nden çıkıp, kuşatmayı yarmaya yönelik teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştı. Kut kalesinde sıkışmış bulunan ve kuşatma altındaki İngiliz kuvvetini kurtarmak amacıyla İngiliz savunma Bakanlığı'na gönderilen yardım kuvvetleri Felahiye bölgesinde Türk birlikleriyle yaptıkları muharebelerde büyük kayıplar vermişlerdi¹⁹.

Kutü'l-Amâre'de Türk birliklerince kuşatılan General Townshend ve İngiliz askerlerinin durumu İngiltere'deki yetkililer tarafında yakından takip edilmekteydi. General Townshend'i kurtarmaya gelen General Alymer komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin ilerlemesi ve yaptığı muharebeler İngiltere'de büyük bir umut ve endişe ile takip edilmekteydi²⁰. Devam eden İngiliz saldırılarından bir netice alınamamaktaydı. Bu arada Kut kalesinde zor durumda olan İngiliz askerlerine uçaklarla yiyecek ve benzeri atılsa da bu malzemeler ihtiyaçları karşılayamadığı gibi, zaman zaman da Türk birliklerinin bulunduğu yerlere düşüyordu.

Irak'taki 6. Ordu Komutanı Halil Paşa arka arkaya kazandığı başarılar sonrası kuşatma altındaki General Townshend'e teslim olması konusunda yaptığı

¹⁸ Özçelik, "agm", s.373.

¹⁹ İngiliz yardım kuvvetiyle Halil Paşa'nın komutasındaki VI. Ordu birliklerinin yaptıkları muharebeler konusunda bkz. Tarık Saygı, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s.65, 70.

²⁰ Bizzat İngiltere Kralı V. George 14.12.1916 da General Townshend'e bir mesaj göndererek bütün İngiltere ile beraber General Townshend ve askerlerinin cesur savunmasını takip ettiğini ve kendilerine yardım için mümkün olanların yapılmakta olduğunu bildirmiştir. Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.67.

teklif yapmış ama bu teklif karşı tarafça reddedilmişti. Bu arada Türk birliklerinin Felahiye'de İngilizlere karşı kazandığı başarılar üzerine ordu komutanı Halil Paşa'ya birinci dereceden bir Osmanlı Nişanı verilmesi konusunda Padişah iradesi yayınlanmıştı²¹.

Türk kuvvetlerinin kuşatmasının devam ettiği günlerde Irak'taki İngiliz Yardım Kuvvetleri Kumandanı General Alymer, İngiliz yetkililerine gönderdiği telgrafta General Townshend'e yardım götürülmesinin imkânsızlığından bahsetmişti. General Townshend'in birkaç hafta içinde ya kuşatmayı yarmak için bir harekât yapacağını ya da teslim olmak zorunda kalacağını bildirmiştir²². General Alymer, kuşatmayı yarmak için yapacağı harekâtın bir işe yaramayacağını belirtmiştir. Diğer taraftan Kut kalesindeki İngiliz askerlerinin sağlık durumları gittikçe kötüye gittiği gibi yiyecek sıkıntısı da giderek artırıyordu²³.

General Townshend'i ve İngiliz askerlerini kurtarmak amacıyla General Alymer'in aylardan beri yaptığı girişimler ve gayretler bir netice vermemiş ve Kut'ta kuşatma altındaki İngiliz kuvvetlerinin durumu her geçen gün kötüye gitmekteydi. Yardım için gelen kuvvetlerin birkaç haftada verdiği kayıplar 10 bin kişinin üzerinde olmuştu²⁴. İngilizlerin önce General Gorringe ve sonrasında da General Lake komutasındaki yardım kuvvetleriyle Türk birliklerine yaptıkları saldırılar püskürtülmüştü. İngilizler Kutü'l-Amâre'de son günlerini geçirmekteydiler. Artık General Townshend yakında bir karar vermek durumundaydı. Artık askerleri arasında yalnızca yiyecek ve gıda sıkıntısı değil, dizanteri, yüksek ateş, sıtma ve tüberlikoz gibi hastalıklar baş göstermişti²⁵. Her gün 20 civarındaki askeri bu hastalıklar nedeniyle kaybediyordu. Yine Kutü'l-Amâre halkı da şehri terk edip, Türk tarafına sığınıyordu. Çünkü şehirdeki yiyecek sıkıntısı nedeniyle halk açlıktan kırılmaya başlamıştı.

Kutü'l-Amâre'de Türk birliklerince kuşatılan ve yaklaşık dört ay boyunca kuşatmaya direnen General Townshend, kendisine teslim konusunda Türkler ile görüşmesi konusunda General Lake'den gelen telgraf sonrasında²⁶ hemen teslim

²¹ Bu konudaki Padişah iradesi için bkz. **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl 39, Sayı: 90, Eylül 1990, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, s.119.

²² **Tanin**, 17 Mart 1916.

²³ İstanbul basınında çıkan bu haberler için bkz. **Tanin**, 27 Mart 1916.

²⁴ İngilizlerin verdiği kayıp haberleri ile ilgili bkz. **İkdam**, 15 Nisan 1916.

²⁵ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.88.

²⁶ General Lake, General Townshend'e gönderdiği telgrafında "Sizi kurtaramıyoruz, yapabileceğin en iyi şartlarla Türklerle anlaşma yapmaya çalış" demişti.

görüşmelerine başlamıştı. Irak Türk Ordusu Kurmay başkanıyla yapılan teslim görüşmelerinde General Townshend, kendi ellerinde bulunan kırk iki top, yaklaşık on bin tüfek ve makineli tüfeği sağlam olarak Türklere vereceğini, ayrıca yanlarındaki bir milyon İngiliz lirası teklif ederek, Kutü'l-Amâre'deki İngiliz kuvvetlerinin serbest bırakılmasını ve Hindistan'a gitmelerine izin verilmesini istemiştir. General Townshend'in bu teklifini Halil Paşa, Enver Paşa'nın bilgisi dâhilinde ret etmiştir²⁷. Bilahare Halil Paşa, General Townshend ile yaptığı yüz yüze görüşmede ondan kayıtsız ve şartsız bir şekilde teslim olmasını istemiştir.

Kutü'l-Amâre'deki İngiliz birliklerinin başında bulunan General Townshend yiyecek sıkıntısının had safhaya çıkması ve kalede açlığın başlamış olması nedeniyle 147 gün boyunca karşı koyduğu kuşatmaya artık dayanamayacağını anlayarak teslim olacaktır. Teslim olan İngiliz birliklerinde General Townshend de dâhil olmak üzere 4 general, 2869 İngiliz askeri ve 10440 Hintli asker bulunmaktaydı²⁸. İngilizler Kutü'l-Amâre'de kuşatılmış bulunan General Townshend komutasındaki birliklerini kurtarmak için her yolu denemişler ama başarılı olamamışlardır. Bu başarısızlıkta özellikle Türk birliklerinin İngiliz saldırılarına başarıyla karşı koymaları rol oynamıştı. Yaklaşık 4,5 ay süren bu kuşatma sürecinde İngilizlerin kaybı 23 bin civarında olmuştu. Bu sayıya esir alınan General Townshend'in kuvvetleri de eklendiğinde kaybın 40 binlere yaklaştığı görülmektedir. Irak Cephesi'ndeki bu kuşatma boyunca Türk birliklerinin kaybı ise 10 bin kişi civarında olmuştur²⁹.

Kutü'l-Amâre'nin İngilizlerden geri alınması büyük bir başarıydı. Bu başarıyı daha güzel ve büyük yapan ise İngiliz birliklerinin kayıtsız şartsız teslim alınması olmuştur. Bu başarıyla 1842'den beri yenilgi görmemiş olan İngilizler'in hem Irak planları sekteye uğratılmış hem de gururlu İngilizlere büyük bir yenilgi tattırılmıştı³⁰.

Bkz. Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.89, 676 nolu dipnot.

²⁷ General Townshend bu görüşmeden sonra Halil Paşa ile yüz yüze bir görüşme daha yapmış ve bu görüşmede serbest bırakılmaları karşılığında vereceği parayı iki milyona çıkarmıştı. Ancak bu teklifi Halil Paşa ret etmiştir. İkdâm, 1 Mayıs 1916.

²⁸ **Tanin**, 30 Nisan 1916; **İkdâm**, 30 Nisan 1916. **Tasviri Efkâr**, 30 Nisan 1916.

²⁹ Kutü'l-Amâre kuşatması esnasında tarafların kayıpları için bkz. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, TTK Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s.157; İngilizlerden esir alınan askerler dışında iki tahrip edilmiş durumda gemi, 40 otomobil, 3 uçak, 40 top, 25 makineli tüfek ve 500 tüfek ele geçirilmiştir. Bu sayısal bilgiler için bkz. *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Harbi*, C.3, Irak-İran Cephesi 1914-1918, I. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979, s.780.

³⁰ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.92.

29 Nisan günü öğleden sonra Binbaşı Nazmi Bey kumandasındaki Türk birlikleri millî marşlar söyleyerek Kutü'l-Amâre'ye girdiler. Kut kasabası halkının büyük sevinç ve tezahüratları altında hükümet konağına Türk bayrağı çektiler. Tek tek sağlık kontrollerinden geçirilen İngiliz askerlerine bilahare yemek verilmişti. Bütün askerleriyle birlikte teslim olan General Townshend'e oldukça nazik ve saygılı bir davranış sergilenmişti. Kılıcı kendisine iade edilerek askerlik onuru küçültülmemişti. Bizzat Irak Grubu Kumandanı Halil Paşa, Townshend'e oldukça nazik davranmış, onunla tokalaşmış ve öğle yemeğini çadırında birlikte yemişlerdi³¹. Bilahare Halil Paşa, esir General Townshend'e hitaben “onun ordusunun ve milletin şerefini korumuş bir komutan olduğunu, kendisini savaş esiri olarak kabul etmemesi gerektiğini söylemiş, kendisinin Padişahın ve Türk milletin misafiri olduğunu” söylemiştir³². Bilahare General Townshend, kurmay başkanı ve diğer bazı subaylar bir botla nehir yoluyla Bağdat'a gönderildiler. Aylarca kuşatma altında kaldığı Kutü'l-Amâre'den ayrılması oldukça duygusal olmuş, General Townshend üzülüyordu. General Townshend anılarında esir edilen İngiliz birliklerinin Anadolu'ya gönderileceğini, deniz kenarında iklimi güzel yerlerde gözaltında tutulacağını belirtmiştir³³.

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Türk Kamuoyundaki Yansıması

General Townshend ve İngiliz birliklerinin teslim oldukları 29 Nisan 1916 günü Irak Grubu Kumandanı, Bağdat Valisi ve VI. Ordu Kumandanı Vekili Halil Paşa İstanbul'da Dahiliye Nezaretine resmi bir tebliğ yazısı göndermişti. Ordu

³¹ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.93-94.

³² General Townshend anılarında Halil Paşa ile aralarında geçenleri şöyle anlatmıştır; “29 Nisan günü toparımı ve telsiz teçhizatım dahil mühimmat ve bütün tesisatımı tahrip ettim. Bir Türk taburu şehre girip bütün karakolları ele geçirdi. Halil Paşa beni ziyaret etti, ona kılıcımı tabancalarımı teslim ettim. Almayı reddetti, “Bunlar şimdiye kadar sizindi, bundan sonra da öyle olacak dedi” devamla da “Halil, İstanbul'a gönderileceğimi ve Türklerin benim Kut savunmamı kıyasladıkları Plevne kahramanı Osman Paşa gibi hürmetle karşılanacağımı söyledi. Türk milletin şeref misafiri olacağımı ifade etti” dediğini anlatmaktadır. Bu anlatımlar için bkz. Charles V. F. Townshend, *Mezopotamya Seferim, Kurna, Kutulamare ve Selmanı Pak Muharebeleri*, (Çev. Gürol Koca), Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 2012, s.596-597.

³³ General Townshend, Kurmay başkanı ve yanındaki subaylar Bağdat'a gitmek üzere botla nehirde giderlerken, askerleri nehir boyunca karşılıklı olarak tek sıra halinde dizilip komutanlarını alkışlamışlardı. Askerlerinin bu davranışı ve gördüğü manzara General Townshend'i çok duygulandırmıştı. Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.94-95

komutanı yazısında Kutü'l-Amâre'nin ele geçirildiğini ve orada bulunan 5 general, 500 subay 13 bin İngiliz askerlerinin esir alındığını bildirmişti³⁴. Halil Paşa aynı gün VI. Ordu'ya da bir mesaj yayınlarak kazanılan zaferin önemini dile getirmiş ve İngilizlerin esir alınarak Kutü'l-Amâre'nin zaptedildiği bu günün “Kut Bayramı” olarak kutlanacağını ifade etmiştir³⁵. Dahiliye Nezareti de 29 Nisan 1916 günü Kutü'l-Amâre'nin düştüğü haberini bütün vilayetlere telgraflarla iletmiştir.

1 Mayıs 1916 tarihli gazeteler de Kutü'l-Amâre'nin düşmesiyle ilgili yayınlanan resmi tebli yer almıştır. Tebliğde “takriben beş aydan beri kahraman kıtaatımızın tazyiki altında Kutü'l-Amâre'de mahsur kalan İngiliz Ordusu nihayet ordu-yu hümayunun kuvve-i kahresine teslim-i silaha mecbur olmuştur” denilerek kazanılan zaferi Türk kamuoyuna müjdeliyordu³⁶. İngilizlerin yaklaşık 4,5 ay süren bir kuşatmadan sonra teslim olmaları ve Kutü'l-Amâre'nin ele geçirilmesi Türk kamuoyunda ve birlikte yaşadığımız ülkelerin kamuoyunlarında büyük bir coşku yaratmıştır. Nitekim 30 Nisan günü İstanbul gazetelerinde Kutü'l-Amâre Zaferi ile yayınlanan haber ve yapılan yorumlar zafer seviçlerinin ve yaşanan coşkunun büyüklüğünü dile getirmektedir³⁷.

İngilizlerin Çanakkale yenilgisinin üzerinden bir yıl bile geçmeden Kutü'l-Amâre'de Türk kuvvetlerine teslim olarak en büyük generalinden en küçük askerine kadar esir alınmaları İstanbul gazetelerinde “Doğuda İngiliz nüfuzunun ve itibarının” sarsılması olarak görülmekteydi. Gazeteler Kutü'l-Amâre'nin düşmesinin ve binlerce askerinin teslim olmasının İngilizler açısından bugüne kadar yaşanan en büyük felaketlerden birisi olarak görülmekteydi³⁸.

³⁴ Irak Grubu Kumandanı, Bağdat Valisi ve VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'nın dahiliye Nezaretine çektiği bu telgraf için bkz. **Tanin**, 30 Nisan 1916.

³⁵ Kemal Arı, Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Genekkurmay Basımevi, Ankara 1997, s.218.

³⁶ Yayınlanan bu resmi tebliğ için bkz. **İkdam**, 1 Mayıs 1916.

³⁷ İstanbul gazetelerinde çıkan bu haber ve yorumlar için bkz. **İkdam**, 30 Nisan 1916, **Tanin**, 30 Nisan 1916, **Tercuman-ı Hakikat**, 30 Nisan 1916, **Tasvir-i Efkâr** gazetesi diğer İstanbul gazeteleri gibi 10 Nisan tarihli nüshalarında neredeyse ilk sayfasının tamamını Kutü'l-Amâre Zaferi'ne ayrılmıştı. Gazete, “Irak'ta İngilizlere İlk Mühim Darbe” başlığıyla verdiği haberde General Townshend'in 13.300 kişiden oluşan ordusuyla teslim olmaya başladığı belirtilmekteydi. Bkz. **Tasvir-i Efkâr**, 30 Nisan 1916.

³⁸ Bu yorum için bkz. **Tanin**, 30 Nisan 1916.

Kutü'l-Amâre'nin düştüğü ve İngiliz generali Townshend'in kuvvetleriyle birlikte teslim olması haberinin İstanbul'a ulaşması şehirde büyük bir coşku ve hareketlilik meydana getirmiştir. İlk olarak İtfaiye ve Merkez Muhafaza Taburlarına mensup askerler ellerinde meşaleler ve askerî bando eşliğinde Beyazıt meydanına kadar yürümüşler ve burada Türk ordusunun Kutü'l-Amâre'de kazandığı büyük başarıyı coşkularla kutlamışlardı. Askerlerin yol boyunca yürüyüşleri ve Beyazıt meydanındaki coşkularına halk da iştirak etmiş ve bilhassa törene katılan askerleri coşkularla alkışlamışlardır. İkdâm gazetesinin "Kutü'l-Amâre'nin Sükutu Hakkında" başlığıyla verdiği haberin başlangıç kısmı şöyleydi;

"Kahraman ordumuzun te'sidi; Dün gece İstanbul İtfaiye ve Merkez Muhafız Taburları efradı ellerinde meşaleler bulunduğu ve önlerinde askerî bando mızıkları terennüm-saz olduğu halde Beyazıt meydanına gelerek kahraman ordumuzun Kutü'l-Amâre'de ihraz ettiği muzafferiyet-i azimeyi te'sid etmişlerdir. İstanbul halkı bu şehir-i ayını hamiyete iştirak eden efradı kemal-i hararetle alkışlamış ve kahraman ordumuz için pek hararetle tezahüratte bulunmuştur³⁹."

Kutü'l-Amâre Zaferi İstanbul dışında da bir çok vilayette kutlamalara vesile olmuştur. Nitekim Edirne'de şehir süslenmiş ve halk coşkuyla zaferi kutlamıştır. Edirne'de yapılan kutlamalara ilişkin gazete "Kutü'l-Amâre Muzafferiyetinde Sürür" başlığıyla verdiği haberde "İngiliz haysiyetinin iflasını ilan eden büyük muzafferiyetimiz pek azim süruru mucep olmuştur denlerak" şehrin hemen donatıldığını ve özellikle de mekteblilerin çok parlak tezahüratlarda bulunduğu belirtilmektedir⁴⁰.

Kütahya'da da halk kazanılan büyük zafer sebebiyle Türk ordusuna şükranlarını iletmiş, şehirde gündüz ve gece tezahürat ve kutlamalar yapılmış, şehrin yöneticileri de İstanbul'a kutlama telgrafları çekmişlerdir⁴¹. Benzer kutlamalar Konya, Burdur gibi bir çok şehirde de yapılmış, şehirler bayraklarla donatılmış ve halk coşkuyla kazanılan zafer lehinde tezahüratlarda bulunmuştur⁴².

³⁹ İkdâm, 1 Mayıs 1916; Tercüman-ı Hakikat, 1 Mayıs 1916. Tanin, 1 Mayıs 1916, Tasvir-i Efkâr, 1 Mayıs 1916.

⁴⁰ İkdâm, 1 Mayıs 1916.; Tasvir-i Efkâr, 1 Mayıs 1916.

⁴¹ İkdâm, 3 Mayıs 1916.

⁴² Tasvir-i Efkâr, 2 Mayıs 1916.

Diğer taraftan Kutü'l-Amâre Zaferi resmi makamlarca da yayınlanan tebrik mesajları ve yapılan konuşmalar ile kutlanmıştır. Nitekim Meclis-i Mebusan Reisi Hacı Adil Bey, 6. Ordu Komutanı Halil Paşa'ya gönderdiği telgrafla, zaferi tebrik etmiş ve dualarının kendileriyle olduğunu söylemiştir. Yine Meclis-i Mebusan'ın Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Kutü'l-Amâre'nin düştüğüne dair telgrafi okunmuştur. Meclis-i Mebusan tarafından da Türk Ordusuna minnet ve şükranlarının ifade edildiği bir telgraf Enver Paşa'ya cevaben gönderilmiştir⁴³.

İkdam'da çıkan bazı yorumlarda İngiltere'nin Kutü'l-Amâre'de uğradığı yenilginin İngiliz sömürgesi olan Afganistan ve Hindistan halkı üzerinde de etkiler yapacağı üzerinde durulmuş⁴⁴, hatta General Townshend'in teslim olmasının İngiltere'nin Irak'tan çekilmesini gerektirecek bir sonuç doğuracağından bahsedilmiştir⁴⁵.

Kutü'l-Amâre Zaferi sarayda da büyük bir sevinç ve memnuniyet yaratmıştır. Nitekim VI. Ordu Komutanlığı'nca yayınlanan bir tamimde Kutü'l-Amâre'nin teslimi ve kazanılan zaferin padişahı çok memnun ettiği, padişah adına Halil Paşa'ya "Muharebe Altın İmtiyaz Madalyası" verildiği bildirilmiştir⁴⁶.

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin kazanılmasından sonraki günlerde de İstanbul gazetelerinde bu zafer üzerine yazılar yazılmaya, yorumlar yapılmaya devam edilmiştir. Özellikle esir alınan General Townshend ile ilgili dikkat çekici yorumlar yapılmaktaydı. Yorumlarda General Townshend'in iyi bir komutan olduğundan bahsediliyor ve Kutü'l-Amâre'den kuvvetleriyle birlikte kurtulması imkanı olmasına rağmen aylarca Türk kuşatmasına direndiğine dikkat çekiliyordu⁴⁷. Yine gazetelerde yapılan yorumlarda General Townshend'in beraber çalıştığı sivil memurların tesirinde kalmasının bir hata olduğu, emrindeki bu memurların General Townshend'i yanlış yönlendirdiklerinden bahsediliyordu. Türk askerinin gücünü küçümseyerek savaş çıkırtkanlığı yapan bu memurların uğranılan büyük hezimetle önemli payları olduğu belirtiliyordu⁴⁸.

⁴³ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.96.

⁴⁴ **İkdam**, 6 Mayıs 1916.

⁴⁵ **Tanin**, 6 Mayıs 1916.

⁴⁶ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.96.

⁴⁷ **Tanin**, 2 Mayıs 1916.

⁴⁸ **İkdam**, 2 Mayıs 1916.

Tanin gazetesinde yapılan bir diğer yorumda da “Kutü'l-Amâre Zaferi'nin herkesin yüzünü güldürdüğünü ve göğüsleri kabarttığından bahsediliyordu. Irak'ta Türk kuvvetlerine teslim olan İngiliz kuvvetlerinin sayıca büyük bir kuvvet olması İngilizler üzerinde büyük tesirler yapacak denilerek, İngiliz heybeti ve nam ve şereflerinin perişan olacağı dile getirilmekteydi. Yorumun devamında da Kutü'l-Amâre yenilgisi İngilizlerin şark için Ruslarla yaptığı bütün planların alt üst olması anlamını da taşımaktadır deniliyordu⁴⁹.

30 Nisan tarihli Tasvir-i Efkar gazetesinde yazdığı bir makalede, Kut'ta esir edilen İngilizlerin yanı sıra, General Townshend'e yardım için gelen kuvvetlerin de mağlub edilmesinin Kut Zaferi'nin büyüklüğüdür denilmektedir. Yazar Türk kuvvetlerin hem Kut'u kuşattığını hem de yardıma gelen İngiliz kuvvetleriyle çarpıştığını söylemektedir. Yine Yunus Nadi; Gelibolu'da denize düşen İngilizler, Irak'ta da Dicle ve Fırat'ta boğulmuştu diyerek İngilizlerin büyük paralar harcayarak yürüttükleri Irak seferi bizim için büyük bir zaferle sonuçlanmışır değerlendirilmesinde bulunmuştur. Yunus Nadi de Kutü'l-Amâre Zaferi'nin hem savaşın gidişatı hem de Osmanlı Devleti açısından önemli gelişmelere neden olacağı kanaatini taşıyordu⁵⁰.

Tanin gazetesinde yer alan bir başka yorumda da ise Osmanlı ordusunun Kutü'l-Amâre'de kazandığı bu tarihî zafer ile İngilizlerin bütün maddi imkanlarına rağmen yenilebilecekleri bütün Dünya'ya gösterilmişti. Çanakkale mağlubiyetiyle İslam milletleri nezdinde haysiyetleri sarsılan İngilizlerin, Kutü'l-Amâre Zaferi ile de bu haysiyetlerini tamamen kaybettikleri, perişan oldukları belirtilen yorumda devamla; bu yenilgi ile İngiltere'nin “Cihan İmparatorluğuna” dehşetli bir darbe indirildiği dile getirilmekteydi⁵¹.

İstanbul gazetelerinde Kutü'l-Amâre Zaferi'yle ilgili yer alan haberlerden bazılarında General Townshend'in Halil Paşa'ya yaptığı rüşvet teklifiydi. Kuşatma esnasında General Townshend Halil Paşa'ya kendini ve askerlerini serbest bırak-

⁴⁹ Ahmet Ağaoğlu'nun Tanin gazetesinde “İngilizlerin Kafasına Yeni Darbe” başlığıyla yaptığı bu yorum bir anlamda Kutü'l-Amâre Zaferi'nin dönemin şartları değerlendirildiğinde ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Makale için bkz. **Tercüman-ı Hakikat**, 30 Nisan 1916.

⁵⁰ Yunus Nadi Bey'in bu yazısı için bkz. Yunus Nadi, “Irak Zaferi”, **Tasvir-i Efkar**, 30 Nisan 1996.

⁵¹ **Tanin**, 2 Mayıs 1916.

ması karşısında bir milyon altın lira rüşvet teklif etmişti. Ancak Halil Paşa bu teklif i reddetmişti⁵². Bu olay Türk ordusunun parayla satın alınamayacağını bir türlü anlamak istemeyen İngilizlere bir ders niteliğinde olmuştu⁵³.

İstanbul gazetelerinde Halil Kut Paşa ile ilgili haberler de yer almıştır. Bilhassa Halil Paşa'nın General Townshend tarafından kendisinin ve askerlerinin serbest bırakılması karşılığında teklif ettiği 1 milyon altın liralık rüşveti reddetmesinin, paşanın Türk kamuoyundaki itibar ve onurunu yükselttiğinden bahsedilmekteydi⁵⁴. Halil Paşa'nın askerî kariyeri ve üstlendiği askerî görevler de basında yer almıştı. Yine başta Meclis-i Mebusan Başkanı olmak üzere devletin üst düzey erkanının Halil Paşa'ya çektiği kutlama telgrafları da ilk günlerde basında yer alan Halil Paşa haberleri arasındaydı⁵⁵.

Türk kuvvetleri tarafından esir edildikten sonra İstanbul'a getirilen General Townshend 12 Mayıs 1916 günü Bağdat'tan beraberinde Albay Peer, Yüzbaşı Morlando, korumasında görevli Osmanlı subayı Çerkez Kaymakam İshak Bey, Portekizli açısı, Hintli hizmetçisi ve iki İngiliz emir eri olduğu halde İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmışlar ve 3 Haziran 1916'da İstanbul'a ulaşmışlardır⁵⁶.

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Müttefik Devletler Kamuoyundaki Yankıları

Kutü'l-Amâre Zaferi İstanbul gazetelerinde ve Türk kamuoyunda geniş bir şekilde yansımış, yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz haberler ve yorumlarda olduğu gibi bu zafer farklı yönleriyle ele alınmış, ülkede yapılan sevinç gösterilerinden haberler verilmeye çalışılmıştır.

Kutü'l-Amâre Zaferi özellikle müttefik olduğumuz Almanya, Avusturya Macaristan ve Bulgaristan gazetelerinde ve kamuoylarında da derin yankılar uyandırmıştır. Kutü'l-Amâre'nin ele geçirilmesi ve general Townshend başta ol-

⁵² **Tanin**, 1 Mayıs 1916.

⁵³ Tasvir-i Efkâr'da yazdığı yazıda rüşvet girişimi ve Kut yenilgisi ile ilgili olarak "Bu rüşvet teklifinden dolayı İngilizler Irak'ta yalnız mağlup olmamışlardır. Belki de aynı zamanda rezil rüsva olmuşlardır" sözleriyle, bu rüşvet olayının İngilizlerin rezil olmasına neden olduğunu söylemiştir. Yunus Nadi, "Irak Zaferi, **Tasvir-i Efkâr**, 30 Nisan 1916.

⁵⁴ **İkdam**, 1 Mayıs 1916.

⁵⁵ Bu haberler için bkz. **Tanin**, 2 Mayıs 1916.

⁵⁶ İngiliz generali Townshend'in esir alınması ve İstanbul'a gönderilmesi ile ilgili olarak Bkz. Saygı, *İngiliz Generali Townshend*; Ü. Gülsüm Polat, "Esir Kut Kumandanı Townshend'in İstanbul'a Getirilişi ve İngiliz Savaş Basınına Müdahale", **Akademik Orta Doğu**, Cilt 9, Sayı 2, 2015, s.134-144.

mak üzere İngiliz kuvvetlerinin tamamının esir edilmesi müttetikimiz Almanya'da genel bir sevinç yaratmıştır. Bu zafer sevincine Alman İmparatoru Wilhem de katılmış ve Padişah Mehmet Reşat'a bir kutlama telgrafi göndererek, zaferden ve özellikle de Kutü'l-Amâre'nin teslim alınmasından duyduğu memnuniyeti dile getirerek tebriklerini sunmuştur. İmparator telgrafında Kutü'l-Amâre isminin tıpkı Gelibolu gibi tarih boyunca Alman-Türk dostluğunun bir göstergesi olarak hatırlanacağını belirtmiştir⁵⁷.

Alman İmparatorunun yanı sıra Alman Genelkurmay Başkanı General Falkenhaym da Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya bir kutlama mesajı göndermiştir. Mesajında Halil Paşa'nın sayıca az olan ordusuyla, kendinden daha güçlü olan düşman kuvvetlerini kuşattığı gibi, General Townshend'e yardıma gelen İngiliz kuvvetlerini de püskürtmesinin, Almanya'da kendilerince hayranlık ve takdirle takip edildiğini ve müttetikleri Türkler ile iftihar ettiklerini belirtmiştir⁵⁸.

Alman genelkurmay Karargahı da bir bildiri yayınlayarak Kutü'l-Amâre'de İngiliz kuvvetlerinin Osmanlı ordusuna teslim olmasının, Almanya'da büyük bir memnuniyet yarattığını bildirmekteydi. Yine Kutü'l-Amâre'nin ele geçirilmesi ve İngiliz kuvvetlerinin Türkler tarafından esir edilmesi münasebetiyle Berlin ve Brandenburg'daki okullarda resmi tören yapılması konusunda İmparator Wilhelm tarafından bir emir verildiği İstanbul gazetelerinde yer almıştır⁵⁹.

Almanya Meclis Başkanı tarafından Osmanlı Meclis-i Mebusan Reisi Hacı Adil Bey'e çekilen kutlama telgrafında Kutü'l-Amâre'nin düşmesi ve Türk ordusunun gösterdiği kahramanlıktan övgüyle bahsedilmiştir. Kutü'l-Amâre Zaferi'nin kutlandığı bu telgrafa da Meclis-i Mebusan reisi Hacı Adil Bey cevabi bir telgrafla karşılık vererek teşekkürlerini sunmuştur⁶⁰.

Kut Zaferi dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Berlin Sefaretliği'nden Hariciye Nezaretine gönderilen telgrafta, Berlin'deki yüksek bürokratların Kutü'l-Amâre Zaferi'ni tebrik ettiklerini bildirmiştir. Almanya'dan gelen bu tebrik mesajlarının padişah nezdinde büyük bir memnuniyet yarattığına ilişkin malumatın, Osmanlı Sadaret makamınca Alman makamlarına iletilmesi için Hariciye Nezaretine bildirildiğinden bahsedilmektedir⁶¹.

⁵⁷ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.98. **İkdam**, 2 Mayıs 1916.

⁵⁸ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.98. **İkdam**, 3 Mayıs 1916.

⁵⁹ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.98. **İkdam**, 1 Mayıs 1916.

⁶⁰ **İkdam**, 2 Mayıs 1916.

⁶¹ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.99.

Kutü'l-Amâre Zaferi münasebetiyle Almanya'daki tüm okullar 1 gün süreyle tatil edilmiştir.⁶² Başta başkentleri Berlin olmak üzere bir çok şehir Türk ve Alman bayraklarıyla donatılmış ve süslenmiştir. Bilhassa Berlin'de Osmanlı Sefaret binasının önünde toplanan Almanların Türk bayrağını selam ve saygı duruşunda bulunduklarını, halkın Yaşasın Türk ordusu nidalarıyla tezehüratta bulunduğu Türk gazetelerinde haber olarak yer almıştır.⁶³ Alman gazetelerinde de mütemadiyen Kutü'l-Amâre Zaferi'nden duyulan memnuniyeti ifade eden yayınlar çıkmaktaydı. Bu haberlerde Türk ordusundan övgüyle bahsedilmektedir. Alman gazetelerinde Kutü'l-Amâre Zaferi'nin kazanılmasında Mareşal Von der Goltz'un yaptığı hazırlıklarının önemli bir rolü olduğu vurgulanmaktaydı.⁶⁴

Yine Alman gazetelerinde yer alan bir haberde Kutü'l-Amâre'nin ele geçirilmesinin Irak ve Arabistan'da, Güney İran'da, Hindistan'da İngiltere'nin nüfuzunu azaltmak suretiyle önemli bir etki yapacağını, buna karşı Türklerin sınırları dışında büyük bir güç ve kudret kazanacaklarını, İngiltere'nin Gelibolu'da olduğu gibi Basra körfezinde de Osmanlı Devletine zarar vermek amacıyla gerçekleştirmeye çalıştığı girişimin yarım kalarak başarısızlığa ulaştığını yazmışlardır.⁶⁵ Bir başka haberde de; Türklerin kazanmış oldukları Kutü'l-Amâre Zaferi'nin büyük bir coşkuyla selamlandığı belirtilerek, bu zaferin Osmanlı ordularının Irak havalisindeki savaşları için parlak bir zafer olduğunu, Türk milletinin bu zaferden dolayı kendileriyle iftihar etmekte haklı olduklarını ve bu zaferin son olmayacağı, bundan sonra İngilizlere karşı daha parlak zaferler elde edeceklerine inanıldığı bilgisine yer verilmiştir.⁶⁶

Alman gazetelerinde yer alan bir haberde de "İngilizlerin askerî yenilgisi nüfüsünde 1milyon Müslüman barındıran bir millet için gerilemedir" değerlendirmesi yapılmıştır. Bir başka değerlendirme de ise, İngiliz komuta zincirinin beceriksizliği üzerinde duruluyor ve Kutü'l-Amâre'nin Çanakkale'deki bozgunundan daha büyük bir bozgun olduğu vurgusu yapılıyordu.⁶⁷

⁶² **İkdam**, 1 Mayıs 1916.

⁶³ **İkdam**, 1 Mayıs 1916.

⁶⁴ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.99.

⁶⁵ **İkdam**, 2 Mayıs 1916.

⁶⁶ **İkdam**, 1 Mayıs 1916.

⁶⁷ Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Alman gazetelerinde yer alması ve yapılan haber ve değerlendirmeler için bkz. Uğur, İyigünler, *Alman Basınında Osmanlı İmparatorluğu (1912-1918)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2012, s.195-199.

Alman gazetelerinde İngilizlerin Kutü'l-Amâre'de başarısız olmaları ve kazanılan Türk Zaferi ile ilgili haberler ve yorumlar sonraki günlerde de yer almıştır. Bir Alman gazetesinde Kutü'l-Amâre yenilgisinde İngiltere'nin Mezopotamya Cephesi'ne yeterince önem vermemelerinin önemli bir rolünün olduğu bilgisine yer verilirken bir başka gazetede ise Kut yenilgisinin İngiltere üzerinde o güne kadar görülmemiş bir şekilde ağır bir yenilgi olduğu, bütün İngilizlerin bu yenilgiden dolayı çok üzüldüklerinden bahsedilmektedir. Gazetelerde İngiliz yöneticilerinin Mezopotamya'da masa başında savaş yapmalarının bu sonucu doğurduğu ve bundan dolayı savaşı sevk ve idare edenlerin kamuoyunda eleştirildiklerinden bahsediliyordu⁶⁸.

Diğer bir müttefikimiz olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başını da Kutü'l-Amâre ile ilgili haberler ve yazılar yayınlanmıştır. Nitekim Kutü'l-Amâre Zaferi münasebetiyle başkent Viyana'da şenlikler yapılmış, şehrin büyük cadde ve sokakları bayraklarla donatılmıştır. Viyana şehrinin belediye başkanı Osmanlı Devleti'nin Viyana sefaretine gelerek zaferi tebrik etmiş ve zaferin kazanılmasıyla ilgili samimi dileklerinin İstanbul'da padişah'a iletilmesini istemiştir⁶⁹. Viyana Büyükelçimizin Kutü'l-Amâre Zaferi münasebetiyle hem Viyana'da yapılan kutlama törenleri ve şehrin süslenmesi ile ilgili bilgileri hem de Viyana Belediye Başkanı'nın bizzat sefaretimize yaptığı ziyaret ile ilgili yazısı Hariciye Nezareti tarafından Sadarete yani Başbakanlığa bildirilmiştir.

Yine Avusturya'nın Reichenberg şehri Belediye Başkanı Karl Pollak da Osmanlı Dahiliye Nazırı Talat Bey'e telgraf göndererek Kutü'l-Amâre Zaferi'ni kutlamıştır. Bu arada Avusturya Macaristan İmparatoru tarafından Irak Ordusu Kumandanı Halil Paşa'ya Demirhaç Nişanı'nın I. rütbesi'nden savaş madalyası verilmiştir⁷⁰.

Kütü'l-Amâre Zaferi müttefikimiz Bulgar başını da yer almış ve sevinçle karşılanmıştır. Compana isimli Bulgar gazetesi Irak'ta İngilizlere indirilen bu darbe ile Türklerin zaferlerine bir yenisini eklediklerini yazmıştır⁷¹. Bulgaristan'ın

⁶⁸ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.100.

⁶⁹ Viyane Sefirimiz, belediye başkanının samimi dileklerini İstanbul'a Saray Başkatipliğine çektiği telgrafla bildirmiştir. Bkz. Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.104.

⁷⁰ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.104.

⁷¹ **İkdam**, 3 Mayıs 1916.

yarı resmi nitelikteki Voyanini İzvestiya gazetesi “Kutü’l-Amâre Düştü” başlığıyla verdiği haberde, kahraman Türk Ordusu’nun Çanakkale Zaferi’nden sonra başarılarına parlak bir sayfa daha eklediğini, bu zaferle İngilizlere büyük bir darbe vurulduğunu, bu zaferin zamanlama açısından tam da zamanında kazanılmış bir zafer olduğu ve bu nedenle de öneminin çok büyük olduğunu yazmıştır⁷².

Gazetede yer alan bir diğer haberde de Türklerin medeniyet sahibi düşmanlarına büyük bir millî ve askerî namus dersi vermiş oldukları belirtiererek Bulgarların Türkiye’deki gelişmeleri yakından takip ettikleri vurgulanarak özellikle General Townshend’in teslim olmasının İslam alemi üzerinde manevi bir etkisinin olacağına dikkat çekiliyordu⁷³. Bir diğer Bulgar gazetesi Balkanska Posta Gazetesi’nde yer alan bir haberde de Kutü’l-Amâre’nin alınmasının Sofya’da Türkler lehine bir çok tesirler yaptığını, özellikle de Türk’lerin Kutü’l-Amâre’de çok fedakarlıklar yaptığını, bu fedakarlıkların İmparatorluğun geleceği için yapıldığı yazılmıştır. Yine bu gazetede çıkan bir başka haberde de Türklerin 13 bin İngilizi esir aldıkları, bu yenilginin İngiltere’nin Asya’daki hakimiyetine büyük bir darbe indirdiğini, bu olayın Çanakkale’de uğranılan yenilgiden daha büyük bir zarar vereceği söylenmekteydi⁷⁴.

Bir başka resmi Bulgar gazetesi olan Nörodoni Pravda yayınladığı bir haberde müttetikleri Osmanlı Devleti’ni kazandığı zaferden dolayı tebrik etmekte ve bu zaferin İngiltereyi zor duruma sokacağını belirtmekteydi⁷⁵.

Çalışma alanımızın dışında kalmakla birlikte İngilizlerin Kutü’l-Amâre’de General Townshend kumandasındaki kuvvetlerinin esir düşmesine bakış açılarını birkaç cümle ile de olsa belirtmekte fayda olacaktır. İngiliz gazetelerinde Irak cephesindeki Türk galibiyeti diğer cephelerdeki gelişmelerle karşılaştırılarak Kutü’l-Amâre’nin Türkler tarafından teslim alınmasındaki başarı küçültölmeye çalışılmaktaydı. İngiliz birliklerinin teslimi İngiliz sömürgesi olan Hindistan ve Avustralya’da da büyük üzüntülerle karşılanmıştı. Bilhassa İngiliz Parlamentosu’nda yapılan görüşmelerde General Townshend ve askerlerinin ce-

⁷² **İkdam**, 5 Mayıs 2016.

⁷³ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.101.

⁷⁴ Saygı, *İngiliz Generali Townshend*, s.102.

⁷⁵ **İkdam**, 5 Mayıs 1916.

saret ve kahramanlığından bahsediliyordu. Ancak bir taraftan da Kut'ül Amara yenilgisinin nedenleri ve sorumluları İngiliz yönetimince sorgulanmaya çalışılıyordu⁷⁶.

Sonuç

Çanakkale Cephesi'nden sonra Kutü'l-Amâre'de da İngilizlerle savaşıyan Türk ordusu, bu savaşı da tıpkı Çanakkale Cephesi'nde olduğu gibi büyük bir başarı ve zaferle sonuçlandırmıştır.

Türk ve müttefik devletlerin yani birlikte savaştığımız Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan kamuoyu, Irak Cephesi'nde İngilizlerle yapılan savaşa çok duyarlı olmuştur. Savaşın cereyanı hakkında basında her gün düzenli haberler yer almıştır.

Özellikle İngiliz Generali Townshend ve kuvvetlerinin Kutü'l-Amâre'de kuşatıldığı ilk günden itibaren kamuoyu bir başarı ve zafer beklentisi içerisine girmiştir. Bu nedenle kuşatmanın devam ettiği süreçte, gerek Türk gazeteleri gerekse müttefikimiz olan devletlerde yayınlanan bazı büyük gazeteler sık sık Irak Cephesi ve bilhassa Kutü'l-Amâre kuşatması hakkında bilgi vermişlerdir. Kazanılan başarılar sevinç yaratmış, gazetelerde ayrıntılı olarak yer alan bu haberlerle kamuoylarının dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kazanılan başarılardan dolayı Türk kamuoyunda ve müttefik olduğumuz ülkelerin kamuoylarında ortaya konulan sevinç ve coşkulara geniş yer verilmiştir.

Kutü'l-Amâre kuşatmasının başarıyla sonlandırılması ve İngiliz Generali Townshend'in bütün General, subay ve askerleriyle birlikte teslim alınması Türk kamuoyunda büyük bir sevinç, coşku ile karşılanmış, diğer cephelerde savaşıyan Türk kuvvetleri için de büyük bir moral kaynağı olmuştur. Bu zafer neredeyse ülkenin bir çok vilayet, sancak ve kazasında törenlerle kulanmış, şehirlerin cadde ve sokakları süslenmiş, Türk bayraklarıyla donatılmıştır.

İngiliz Generali Townshend'in bütün kuvvetleriyle birlikte teslim olması, Birinci Dünya Savaşı'nda birlikte savaştığımız Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan'da da coşkulu törenlerle kutlanmıştır. Bilhassa Berlin, Viyana, Peşte ve Softa gibi müttefik başkenlerinde de sevinçle karşılanmış,

⁷⁶ Mahir Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutü'l-Amâre Zaferi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIII/26, (2013 Bahar), s.79-81.

çoşkulu kutlamalar yapılmıştır. Özellikle en güçlü müttefikimiz olan Almanya'da daha çoşkulu ve kapsamlı törenler icra edilmiştir.

Gerek ülke içindeki ve gerekse müttefik başkenlerindeki kutlama törenleri, İstanbul gazetelerinde her gün yer almıştır. Gazetelerin ilk sayfaları başta olmak üzere diğer sayfalarında da bu zaferle ilgili haberler, yorumlar ve resimler yer almıştır.

IRAK CEPHESİ'NDEKİ SAVAŞLARIN TÜRK EDEBİYATINDAKİ YANSIMALARI

ÖMER ÇAKIR*

Özet

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde elde ettiği büyük zaferin dışında diğer cephelerde pek başarı göstermediği yönünde yaygın bir kanaat vardır. Savaşın seyrine baktığımızda bu tespitin bütünüyle doğru olmadığı bir gerçektir. Zira mesela Irak Cephesi ve bu cephede elde edilen Kutü'l-Amâre Zaferi bunlardan biridir. I. Dünya Savaşı'nda başta Çanakkale olmak üzere Osmanlı ordusunun verdiği eşsiz mücadele tarih kitaplarında yerini aldığı gibi harp yıllarından bugüne çeşitli edebî eserlere de konu olmuştur. Genel anlamda harp edebiyatı kavramı ile ifade edilebilecek bu eserler; şiir, hikâye, roman, tiyatro, mektup, günlük, hatıra vs. sıralanabilir.

Savaş sırasında özellikle Çanakkale gibi zaferle sonuçlanan cephelerdeki savaşlar, devrin basını ve edebiyatına geniş ölçüde aksetmiştir. İşte bunlardan biri de Kutü'l-Amâre Zaferi'dir. Devrin matbuatına bakıldığında Irak Cephesi'ndeki savaşların ve Kutü'l-Amâre Zaferi'nin de çeşitli türlerdeki eserlerde konu edildiği görülmektedir. Harp yıllarının basını incelendiğinde başta Harp Mecmuası olmak üzere Türk Yurdu, Donanma, Servet-i Fünun gibi dergiler ile Tanin, İkdam, Tasvir-i Efkâr ve Sabah gibi gazetelere Irak'taki gelişmeler Millî Ajans'ın haberlerinin dışında harp edebiyatı ürünleriyle de konu edilmiştir. Mesela, Süleyman Nazif'in Batarya ile Ateş ile Fırak-ı Irak adlı eseri, yukarıda zikredilen dergilerde yer alan ve bu cephedeki savaşları işleyen şiirler, Çorumlu bir askerin hatıra defterindeki aklıktan at dışkılarındaki arpanın yenildiğine dair birinci el anekdotlar, bölgede savaşan askerlerin mektupları, Cenap Şahabettin'in Âfâk-ı Irak adı altında yayımladığı mektuplar, Yunus Nadi'nin "Irak Zaferi" (Tasvir-i Efkâr, 30 Nisan

* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ocakir2000@gmail.com

1916) adlı makalesinde olduğu gibi bu cephe hakkında yazılan makaleler, her biri Irak Cephesi'nin ana çizgileriyle Türk edebiyatındaki yansımalarını ortaya koyan örneklerden bazılarıdır. Özellikle Yahya Saim'in Hilâl'in Gölgesinde Çanakkale-Kütü'l-Amâre Zafer Destanı (Askerî Mat., Dersaadet, 1332) adlı eserinde hem Çanakkale hem de Kutü'l-Amâre Zaferi'ni bir arada nazmetmesi oldukça dikkat çekicidir.

Dolayısıyla bildirimizde çeşitli türlerden temsil vasfına sahip örneklerden hareketle ana çizgileriyle Kutü'l-Amâre Zaferi ve Irak Cephesi'ndeki savaşların Türk edebiyatındaki yansımaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Harp Edebiyatı, Kutü'l-Amâre Zaferi, Irak Cephesi.

*“Harp gibi, zelzele gibi büyük musibetler evvel-
be-evvel edebiyat musluklarını açar; başkalarının göz-
yaşlarına kendi mürekkeplerini karıştırmak üdebâca bir
vazîfedir.”*

*Cenab Şahabeddin**

Giriş: “Harp Edebiyatı” Kavramı ve “Türk Harp Edebiyatı”

“Irak Cephesi’ndeki Savaşların Türk edebiyatındaki yansımaları”nı ele almadan önce bir giriş mahiyetinde “harp edebiyatı”, “Türk harp edebiyatı” gibi kavram ve terimler üzerinde kısaca durmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz ki bu bağlamda şunları söylemek mümkündür: “Harp edebiyatı” denildiğinde bu kavramın çerçevesine dair öne çıkan iki önemli bakış açısından söz etmek mümkündür. Bunlardan biri harp edebiyatını herhangi bir harbin, harp günlerindeki edebî eserlere akseden ürünleri ile sınırlı tutan yaklaşımdır. Buna göre;

“Harp edebiyatı; herhangi bir harple ilgili harp öncesinde, harp sırasında ve harp sonrasında cephede veya cephe gerisinde yazılan, konusunu harpten ve harp halinden alan, kısaca harp atmosferinin duygu, düşünce ve hayallerinin dile getirildiği edebî eserlerden oluşmaktadır. Kavrama ilişkin tanımı biraz daha somutlaştırmak bakımından bir örnek vermek gerekirse, mesela harbin müşahidi olmayan veya harp sırasında yaşamamış bir edibin bugün Çanakkale ile ilgili yazdığı eser, harp edebiyatı olmayıp Çanakkale Muharebeleri’ni konu edinen tarihi roman, hikâye, tiyatro, şiir vb. sayılmak icap eder¹.”

İkinci yaklaşım ise, harp edebiyatına belli bir tarihî sınırlama yapmaksızın harbin olduğu günlerden bugüne ilgili harbe dair her türlü edebî nitelikteki metni harp edebiyatı içinde gören anlayıştır². İkinci tanım daha kapsamlı şemsiye bir kavram olarak görünse de harp edebiyatı denildiğinde bir harbin olduğu yıllarda yazılanlarla araya zamanın tozlu perdesi girdikten sonra yazılanlar arasında farkların olduğu bir gerçektir³. Biz bu yazıda “harp edebiyatı” kavramı için ikinci yak-

* Cenab Şahabeddin, “Oğluma İkinci Mektup”, *Evrâk-ı Eyyâm* (Yayına Haz. Hasan Akay), Timaş Yay., İst., 1998, s. 205.

¹ Ömer Çakır, “Edebî Eserlerin Aynasında Balkan Savaşları ve İslâm”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.4, Sayı: 2, Kasım 2013, s. 45.

² Metin Kayahan Özgül, “Harp Edebiyatına Harbi Bir Bakış”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü ve Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı**, Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu, 1-3 Kasım 2014, Bildiriler Kitabı, Berikan Yay., Ank., 2014, s. 1-18.

³ Ömer Çakır, “Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Muharebeleri’nin Komutanları”,

laşımı benimsemekle birlikte bir harbe dair o harbin olduğu yıllarda yazılanların harp edebiyatı açısından ayrı bir öneminin olduğunu özellikle belirtmek istiyoruz.

Harp edebiyatına ilişkin tanımın çerçevesinden söz ettikten sonra, şimdi de kısaca Türk harp edebiyatından ne anlamamız gerektiğine geçebiliriz: “Türk harp edebiyatı denildiğinde ise Orhun Kitâbelerinden başlamak üzere Türk tarihindeki savaşların çeşitli edebî türlerdeki eserlere yansımalarını anlamak icap etmektedir. Bu yönüyle iki bin yıla yakın bir tarih içinde Türklerin yapmış olduğu savaşların yeterli olmasa da edebiyattaki yansımalarının edebiyat bilimciler için bâkî bir araştırma alanı olarak ortada durduğunu söylemek herhalde mübalağa olmaz⁴.

Türk edebiyatı tarihine bakıldığında özellikle 1853-56 Kırım Harbi’nden itibaren savaşların İstanbul’daki ediplerin de gündemine girmesi ile Türk harp edebiyatının asıl gelişmesini gösterdiğini söylemek mümkündür. Zira daha önceki dönemlerde savaşlar, İstanbul’dan uzak diyarlarda olduğu için İstanbul’da yaşayan ediplerin pek ilgisini çekmemiş; daha çok savaşa katılan asker şairlerin eserlerine aksetmiştir. Oysa, Kırım Harbi’nden⁵ sonra mesela, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, 1911 Trablusgarp Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşı, 1914-1918 arası I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki savaşların edebiyatta daha fazla yer aldığı görülmektedir. Elbette bunda söz konusu savaşların İstanbul’daki hayatı büyük ölçüde etkilemesi, gazete ve dergilerin hayatımıza girmesi, bunlar vasıtasıyla harp edebiyatının bir propaganda aracı olarak kullanılmaya çalışılması gibi hususların büyük payını not etmek gerekir⁶. İşte yukarıda adı geçen savaşlardan biri

Çanakkale Muharebeleri’nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler, (Editör: Lokman Erdemir-Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yay., Çanakkale, 2015, s.291.

⁴ Öyle ki Türkiye’de ve dahi Dünya’da ilk kez Türk harp edebiyatı konusunda bilimsel bir sempozyum (“Türk Harp Edebiyatı” konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu) Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü ile Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu işbirliğinde 1-3 Kasım 2013 tarihleri arasında Çankırı’da yapılmış olup TRT tarafından yaklaşık 20 dakika canlı yayın ile Türkiye’ye ve Dünyaya duyurulmuştur.

⁵ Geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, “Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatının Kaynaklarından Biri Olarak Harpler I: Kırım Harbi (1853-1856)”, **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, (Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı), C.4, Sayı: 1, Kış 2009, s.1823-1874.

⁶ Ömer Çakır, “Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Muharebeleri’nin Komutanları”, Çanakkale Muharebeleri’nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler, (Editör: Lokman Erdemir-Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yay., Çanakkale, 2015, s.291-292.

olarak I. Dünya Savaşı ve bu savaşın değişik cephelerinden olan Çanakkale⁷, Irak, Sarıkamış, Galiçya ve Mısır gibi yerlerdeki muharebelerin edebiyattaki yansımaları Türk harp edebiyatının önemli bir cüzünü oluşturmaktadır. İşte bu bildiride de söz konusu cephelerden Irak Cephesi'ndeki savaşların ana çizgileriyle belli başlı edebî türlerdeki yansımaları üzerinde durulacaktır.

1. Irak Cephesi'ndeki Savaşların Türk Edebiyatındaki Yansımaları

Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde elde ettiği büyük zaferin dışında diğer cephelerde pek başarı göstermediği yönünde yaygın bir kanaat vardır. Savaşın seyrine baktığımızda bu tespitin bütünüyle doğru olmadığı bir gerçektir. Zira, mesela Irak Cephesi ve bu cephede elde edilen Kutü'l-Amâre Zaferi bunlardan biridir. I. Dünya Savaşı'nda başta Çanakkale olmak üzere Osmanlı ordusunun verdiği eşsiz mücadele tarih kitaplarında yerini aldığı gibi harp yıllarından bugüne çeşitli edebî eserlere de konu olmuştur. Genel anlamda harp edebiyatı kavramı ile ifade edilebilecek bu eserler; şiir, hikaye, roman, tiyatro, mektup, günlük, hatıra vs. sıralanabilir. Savaş sırasında özellikle Çanakkale gibi zaferle sonuçlanan cephelerdeki savaşlar, devrin basını ve edebiyatına geniş ölçüde aksetmiştir. İşte bunlardan biri de Kutü'l-Amâre Zaferi'dir. Devrin matbuatına bakıldığında Irak Cephesindeki savaşların ve Kutü'l-Amâre Zaferi'nin de çeşitli türlerdeki eserlerde konu edildiği görülmektedir. Harp yıllarının basını incelendiğinde başta Harp Mecmuası olmak üzere Türk Yurdu, Donanma, Servet-i Fünun gibi dergiler ile Tanin, İkdâm, Tasvir-i Efkâr ve Sabah gibi gazetelere Irak'taki gelişmeler Milli Ajans'ın haberlerinin dışında harp edebiyatı ürünleriyle de konu edilmiştir. Mesela, Süleyman Nazif'in Batarya ile Ateş ile Fırak-ı Irak adlı eseri, yukarıda zikredilen dergilerde yer alan ve bu cephedeki savaşları işleyen şiirler, Çorumlu bir askerin hatıra defterindeki aklıktan atların bir birinin dışkılarındaki arpayı yediğine dair birinci el anekdotlar, bölgede savaşan askerlerin mektupları, Cenab Şahabeddin'in Âfâk-ı Irak adı altında yayımladığı mektuplar, Yunus Nadi'nin "Irak Zaferi" (Tasvir-i Efkâr, 30 Nisan 1916) adlı makalesinde olduğu gibi bu cephe hakkında yazılan makaleler, her biri Irak Cephesi'nin ana çizgi-

⁷ Çanakkale Muharebeleri ile ilgili şiirler ve mektuplar hakkında bkz., Ömer Çakır, Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ank., 2004.; Ömer Çakır, Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları, Akçağ Yay., Ank., 2009.

leriyle Türk edebiyatındaki yansımalarını ortaya koyan örneklerden bazılarıdır. Özellikle Yahya Saim'in Hilâl'in Gölgesinde Çanakkale-Kutü'l-Amâre Zafer Destanı (Askerî Mat., Dersââdet, 1332) adlı eserinde hem Çanakkale hem de Kutü'l-Amâre Zaferi'ni bir arada nazmetmesi oldukça dikkat çekicidir. Dolayısıyla bildirimizde çeşitli türlerden temsil vasfına sahip örneklerden hareketle ana çizgileriyle Kutü'l-Amâre Zaferi ve Irak Cephesi'ndeki savaşların Türk edebiyatındaki yansımaları üzerinde durulacaktır.

1.1.Şiir

Devrin basınına bakıldığında I. Dünya Savaşı ile ilgili olarak gazete ve dergi sayfalarını dolduran harple ilgili bu metinler arasında, hem sayıca çok oluşu hem de harp edebiyatının kendine has özellikleri bakımından şiirlerin ayrı bir önemi vardır. Zirâ, harp edebiyatında, savaşın hızına belki de en fazla ayak uyduran tür, “şiir”dir. Bu bağlamda savaş şiirleri bize cephede ve cephe gerisindeki aktüel hissiyatı daha sağlıklı takip etme imkânı vermektedir. Yine dönemin matbuatı incelendiğinde I. Dünya Savaşı ile ilgili şiirler arasında en çok Çanakkale Muharebeleri'yle ilgili şiirlerin varlığı dikkat çeker⁸. Bununla beraber Çanakkale Zaferi'nin dışında en büyük başarılarından birinin yaşandığı Irak Cephesi'ndeki Kutü'l-Amâre Zaferi'nin de şiirlere konu olduğu görülür. Mesela Mehmed Emin'in Dicle Önünde isimli şiir kitabında yer alan şiirlerin tamamı Irak Cephesi'ni konu edinir ki “Kahraman Irak Ordusuna” ithaf edilmiştir⁹. Fakat söz konusu zaferin sevinci uzun sürmeyecek ve Irak Cephesi'nde Osmanlı Ordusunun yenilip Bağdat ve Basra gibi yerlerin İngilizlerin eline geçmesinden duyulan hüznün de şiirlerde işlenecektir. Bu çerçevede biri zafer sevincini diğeri de Irak'ın elden çıkmasından duyulan hüznü ele alan iki şiiri örnek olarak aşağıya alıyoruz.

Kutü'l-Amâre

Kutü'l-Amâre.. Siz bunu hayretle yad edin!
Dünyanın en kavî, en eğilmez kılıçları
Göklerde bir kavis çizerek ey vatan! Senin
Karşında ihtiram ile baş eğdi, sapsarı.

⁸ Geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, Türk Şiirinde Çanakkale Muharebeleri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ank., 2004, 330s.

⁹ Mehmed Emin Yurdakul, Dicle Önünde, Harp Mecmuası Neşriyatı, İst., 1916. 36s.

Kutü'l-Amâre.. siz bunu hürmetle yad edin!¹⁰
(...)

Mektup Okurken....

-Düşman Irak yolunda şehid kardeşin Hasan.
Arslan gibiydi, gözleri...
-Sus artık ey Bilal!
Ne olur ölürse sanki o? Kurtulsun, âh vatan.
Hak.. Padişaha, millete göstermesin zeval,
Düşman Irak yolunda şehid kardeşim Hasan.

Her İki Tarafın Rüyası

Rüyada her zaman görüyorlar zaferleri!
Bin müşkilat içinde hazırlarken el ele
Tarihe İngiliz'le Fransız neferleri
Kutü'l-Amâre cengi yahut Çanakkale!!..
Rüyada her zaman görüyorlar zaferleri!!..¹¹

Yukarıdaki şiirlerde görüldüğü üzere, Çanakkale Zaferi ile ondan bir süre sonra Irak'ta gerçekleşen Kutü'l-Amâre Zaferi bir arada düşünülmüştür. Bununla beraber bir süre sonra Irak Cephesi'nde geri çekilmelerin başlaması ve sonrasında da düşman eline geçmesi hüznünlü bir edanın olduğu şiirlerin yazılmasına sebep olacaktır. İşte bunlardan biri Aka Gündüz'e ait olup şöyledir:

Irak

Güzel Irak! Nazlı Irak! Şen Irak!
Hiç değilsin gönlümüzden sen ırak,
Başımızda mevc uruyor al bayrak
Hurmalıklar sinesinde ey Dicle,
Her şehide yap çiçekli bir hacle,
Sâye salsın üzerine al bayrak,

¹⁰ Yahya Saim, Hilâlin Gölgesinde Çanakkale - Kutü'l-Amâre Zafer Destanı, Matbaa-i Askeriye, Dersââdet, 1332, s.19.

¹¹ Yahya Saim, a.g.e., s.19-20.

Bir ezeli ilahiyle akan Şat!
Artık yeter, evlâdına ver neşât;
Hükmeylesin dört cihete al bayrak.

Dinleyiniz ey çöllerin evlâdı!
Can ü dilden şu yükselen feryadı:
“Müslümanı korur ancak al bayrak¹².”

1.2.Hikaye ve Romanlar

I. Dünya Savaşı ile ilgili edebî eserlere bakıldığında özellikle harp yıllarında yazılanlar içinde şiirlerden sonra hikayeler karşımıza çıkar. Bunlar içinde şiirlerde olduğu gibi çoğunluk Çanakkale Muharebeleri ile ilgili olanlardadır. Bununla beraber az sayıda da olsa Irak Cephesi ve diğer cephelerle ilgili hikayeler bulunmaktadır¹³. Harp yıllarında ve sonrasında yazılan hikayeler içinde Sadiye [Vefik]’in “Bir Genç Zabitin Defterinden¹⁴”, ve “Onbaşı Ali’nin Gördükleri¹⁵” Irak Cephesi ile ilgilidir.

Bunlardan mektup tarzında yazılmış bir hikaye olan “Bir Genç Zabitin Defterinden” adlı hikaye Irak Cephesi’nde savaşan Bülend isimli kahraman bir Osmanlı askerinin ve bu askerin arkadaşının yazdıkları mektuplar şeklinde kurgulanmıştır. Söz konusu kısa hikayenin metni şöyledir:

-Nineciğim-

Bugün Bizans’ın nûşîn ufuklarına son selâmlarımı bırakarak uzayıp giden demiryollarının sînesine atıldım. Kızıl toprağa, fenere, İstanbul’un bu güzel parçalarına veda ederek, ilerliyor, mütemadiyen gidiyorduk. Gözlerim Kadıköy’nün, Moda’nın son gölgelerini de gördükten sonra derin bir yorgunluk kapladı.

Kompartmanın muhtelif köşelerinden yükselen sesler hayatın herkesçe tarz-ı terakkîsine büyük bürhân oluyor, ikişer, üçer küçücük kabileler bitmek tükenmek bilmeyen musahabelerine, mübahaselerine bütün hararetleriyle devam ediyor, keskin kakhahalar, hafif tebessümlerle münakaşalarını sürdürüyorlardı.

¹² Aka Gündüz, “Irak”, Bozgun, Kanaat Matb., İst., 1334/1918, s.158-159.

¹³ Geniş bilgi için bkz. Nesime Ceyhan, I. Dünya Savaşı Hikayeleri, Selis Yay., İst., 2007, s.246.

¹⁴ Sadiye, “Bir Genç Zabitin Defterinden”, **Sabah**, Nu. 9709-9710, 13-14 Teşrin-i sani 1332/ 26-27 Teşrin-i sani 1916.

¹⁵ Ali Suad, “Onbaşı Ali’nin Gördükleri”, **Halka Doğru**, Nu.15, 17 Tm.1329/30 Tm.1913, s.116-118.

Ben köşemden açılmak istemeyen gözlerim, uyumak isteyen rûhumla bunları süzüyor, gıpta ediyordum. Ne olurdu, benim tabiatın hisse tesirimi bunlar gibi olsa, bunlar gibi duysam, şu her zaman beni ezen, yurdumu yükseklerde görmek emelinden başka bir şey ile de ruhumu eğlendirsem, avutacak meşgaleler ibda etsem, etsem de ehemmiyeti sukût eden ömür atımın, ömr-i zâidin mahdûd satırlarını duymadan yaşasam, hissetmeden çevirsem, yâ Rab bu mümkün mü? Mümkün olabilir mi idi? Bu rûhumu saran kesîf karanlıkları gördüm, çıldırdım. Öldüm, memleketimin saadet-i âtiyesini şimdi de garp diyarının ıssız çölleri-nde görmek arzusuyla buraya koşmaya başladım. Boğuşmak, ölüm, kan, bu benim hissettiğim temiz aşkıma karşısında o kadar küçük, o kadar sefil ki: Pek küçükten beri benliğimin en yüksek, en temiz köşesini işgâl eden vatanıma hissettiğim bu duygu, ona hürmet etmekle onun için ölmekle beni müsterih, mesud, işte şu gıpta ettiklerim kadar şen bırakacak... Rûhumu savletimle, belki de zaferle susturacağım... Benim için zafersiz bir ruh sönsün...

Kudurmuş fakat muntazam bir sürat-i revîşle koşan bu siyah acûbe-i medeniyet yalçın kayaların sînelerinden, yamaçlarından, eteklerinden uçuyor, tünellere giriyor, bir şeyler arıyor, bulamıyor, koşuyor, koşuyordu.

Sağda lâciverd satırlı İzmit Körfezi, solumuzda hülyâdâr zirveleri çamlarla muhât yüksek cibâl...Oh, ben bu zümrüdîn diyarın, bu zavallı çamların zılâl-i sükûndârını Türk'ün zaferler ile mâlî sadasının ihlâl etmesini istiyorum...

Güneş başka alemleri nurlandırmaya giderken, ufkun pembe zerrâtı Körfez'in bir bahr-i nevîn gibi arzı ibtisâm eden denizi üzerine yayıldı. Parlak sath-ı lâciverdî üzerinde altın gölgeler uçuşmaya başladı..Gecenin mübhem karanlıkları zeminin şiir-i zümürdîni üzerine düşerken İzmit'e gidiyorduk. Sükûndan, sükûttan başka bir şey bulunmayan bu küçük şehrin ortasından ağır ağır geçerek ilerliyorduk... Lokomotif, o heyula-yı muhît-i mechûlâtın nâmütenâhilikleri içinde koşarken herkes küçük hücrelerinde sabahı karşılamak için ıstıraplı bir uykuya hazırlanıyordu. Makineden bütün süratiyle çıkıp yüksek dağların solgun eteklerinin ebkemiyetini ihlâl eden feryâd ile Bilecik'e geldik.

İstanbul'dan her an uzaklaştıkça medeniyetin ulviyet-i ihtisâmı yavaş yavaş alçalıyor, tarz-ı mîmârî, tarz-ı inşâ, tarz-ı telebbüs, tarz-ı rû'yet bile değişiyordu...

Şimdi alçakta kalan köylere yükseklerden bakıyor, gümüş rengiyle bize zemzemelerini ithaf eden Karasu'yu alkışlıyorduk. O bazen bizi kaybediyor, sonra âşinâî ninnilerle selamlıyor, durmuyor, helezonlar çizerek akıyor, akıyordu.

Önümüzde bütün genişliğiyle çıkan ovayı geçerek Eskişehir'e geldik. İstasyondan çıkınca geniş bir caddesi, İstanbul'u andıran güzel ebniyesi ile umrana doğru oldukça büyük hatveler atmaya hazırlanıyor, asıl şehir tâ uzaklarda hafif bir yüksekliğin eteklerine doğru toprak renkli mevcudiyetiyle görünüyor, sanki şu küçük cüzî mamûr ile alâkası olmadığını ilân ediyordu. Toprak yığıntılarına şebih evceğizlerin küçük bacalarından müşkilât ile semalara doğru yükselmek isteyen hafif duman sütunları, yığın yığın duran buğdayları uzun değnekleriyle koyunlarını süren köylüleri müşfik bir arkadaş gibi selâmlıyor, gecelerinde başka bir ismet, başka bir ulviyet var. Kamer altın rengiyle bizi takdis ederken yıldızlar parlak şuleleriyle yolumuzu süslüyor, gecenin sükûn-ı nevşini bizlere ilham-ı şiir ediyordu. Kompartmanın penceresine yaslanarak ruhumun heyecanlarını gecenin hafifçe yüzümü kamçıl原因an rüzgârıyla karşılayarak bu nurlu gecenin ulviyet-i şiirini yurdum için kanayan kalbimin ağlayan ihtiyacıyla hissettim...

Konya işte bir diyar ki her zerresinde kurûn-ı ibtidâiyyenin ananesi gizli. Sokaklarında büyük bir girdbâd-ı gubâr, evleri âlûde-i tıyn. Buranın bütün mevcudiyeti tozlarla maskelenmiş, çamurla kurulmuştu. Türk'ün hatırat-ı kadimini gizleyen bu şehri ben daha yüksek daha parlak görmek istiyordum. Bu zengin, rengin ovaların büyük velâyetinden bunu istemekte haklı idim.

Siyah, koyu dumanlar lokomotifin bacasından yükselirken bir safir canhıraş Konya'nın müteverrim simasından bizi uzaklaştırarak bîpâyân ovaların vüsat-i bîpâyânı içine gömdü. Kimsesiz duran bu yerlerin uzak köşelerinde menzûr küçük küçük toprak yollu köyler buraların mâtemî sükûnetini bir parça olsun tadil ediyordu.

Kamersiz, yıldızsız bir gecenin bekâret-i melâlini koklayarak Karaman'a geliyorduk. Derin karanlıkların uzaklarında ağaçların ortasına gizlenen menekşeler gibi hüsnünü saklayan burası siyah bir güzellikle oldukça sevimli görünüyordu. Her yer gibi burasını da selâmlayarak Pozantı'nın velveleli muhitine girdik.

Vefâkâr defterimi bugün elime alıp yazmak için ufak bir vakit buldum. Sevgili anneciğim, bu sahifeler bütün sana aittir. Belki bir gün bensiz bulacağın bu defterin solgun sayfaları sana şu kadar günlük tarihçe-yi hayatımı anlatır. Semanın mâi derinliklerine pervaz ediyormuş gibi mesudiyetle buraya koştığımı anlamaklığın seni de müsterih bırakır. Yahud belki de bugün Çanakkale'den avdetimdeki gibi şu defteri yine ben sana dizlerinin dibinde okurum...

Mâmûre'yi geride bırakarak, Toros teferruatını suûd ederek günlerce bütün kuvvetimizle tırmandığımız silsile-i cibâli terk ederek birçok yerleri selâmlayarak iki üç gün için ziyaret ederek Irak'a bu sevgili diyara gelmiştik. İşte bugün on beş gündür burada bulunuyorum. Her gün pembe ufuklar kıvılgölle örtülüyor, uzaktan feryad eden toprakların enindâr iniltileri çöllerin lâkayd kum derelerini okşuyor, derin akislerle nâmütenâhîlikler içinde sönüyor, kamerin mâi âsmânı altında parıldayan süngüler bu uzak iklimde nurlu hilâlin birer münâdisi gibi yükseliyor, kapışan düşman Irak'ın ışıldayan yıldızları altında bir melce', bir me'vâ arıyor, bir gulgule, bir tûfan, sanki bir enmûzec-i mahşer kumların sînelerinden fıskırıyor, atılıyor, kahrediyor, eziliyor...

Bütün nâsiyeler kandan, nûrdan yoğrulan bülend hilâlin ebedî hârisleri, hayatlarını mematlarıyla süsleyen gençler Irak'ın âteşin diyarına sokulmak isteyen hâinleri süngüleriyle karşılıyor, eninler, feryadlar bu sademât-ı âhenin arasında tebâh oluyor, işitilmez oluyordu...

Âh nineciğim, ben bunları gördükçe intikam hissiyle kaynayan rûhumu savletimle, zaferimle susturmak istiyorum. Tekmil top sadaları, parlayan asker kılıçları, sebatkâr, metin genç sîmalar bana sabâvetimi, seni, babacığımı ihtar ederek, rûhumu biraz daha yakıyor.. Sen gençtin, ben çocuktum. Bir gün babam evden kayboldu. Her gün neşe ile mâlî olan evimiz elîm bir iftirâkın tahassürünü bekliyordu. Geceleri semanın siyah kubbesinde parlayan, gülüşen, uçuşan yıldızları ben kararan odamızdan, başım senin dizlerinde seyrederken, elan unutmadığım, unutamayacağım, hâtırası bile beni ibadete davet eden bir sada yükselirdi.

Ezan bir nagamât-ı uhrevî... Sen, ben, mevcûdât bu sada karşısında küçülürdük... Sen o sadanın büyüklüğüyle raşenâk, bu sadayı seninle dinleyecek o genç askerin parlak omuzlarını odanın karanlığı içinde görmemekten mütevellid, derin bir hıçkırıkla boğulup kalbimin eridiğini, ruhumun feryad etmek istediğini hissederdim. Küçüklüğüme rağmen bilmem neden feci bir sessizlik içinde kalırdım. Ânî olarak lütfkâr bir el tarafından odamız aydınlatılırdı. Yeşil abajurdan süzülen yeşil ziya odamıza bir mabedin derin sükûnetini verirdi. O sada aynı ulviyetle alçalır, yükselir, inler, bize uzak diyarın soğuk gecelerin muzlim yollarında dağların sessiz köşelerinde gezinen, çarpışan babacığımdan sanki duâlar getirirdi.

Şu tarz-ı hayatımız beş altı ay devam etti. Artık sen çok bedbaht idin. Evvelleri benim için ufak bir hande görünen dudaklarında o hande söndü. Ben

seni güldürmek isterken senin o tebessümler dudaklarında ye's ile boğulurdu. Ben bu solgunluk karşısında babamı sorduğum zaman biraz daha solan sen, "gelir" derdin... İşte zaman beni bir genç erkek yaptı. Senin melûl gözlerin karşısında her gün intikam feryadıyla boğuldum.

Bir zamanki işittiğim yeminleri îfâ edebilirim değil mi nineciğim. Çanakkale'den gözlerimde nasıl bir arzusun parlaklığıyla sana avdet ettimse buradan da avdetimde o büyük emelime tamamiyle vâsıl olduğumu anlayacaksın.

Sana beni düşünme, benim için üzülme demeyeceğim; çünkü rûhun benim kadar intikam ile meşbûdur. Bu his beni sana düşündüremez... Yalnız bir şeyi yalvaracağım, bulunduğu Hilâl-i Ahmer'in, o şefkat yurdunun samimi köşelerinde gözlerinde neşeler, handeler uçuşarak gez. Hatta benim ölmüş olduğum bir gün olsa bile... Böyle olacağından eminim; çünkü asil, necîb bir Türk kadını rûhunu taşıyorsun...

İşte özlediğim dakika yaklaşıyor, kıtımızı alıkoyan bir kaleye müfreze ile gece baskını yapmak şerefi bana tevdi edildi. Oh bu emir rûhumda yeni ufuklar, yeni jâleler belirtti. Sonra şurada gecenin bîpâyân zulmetleri arasında mâzînin rengin safahatı hayâlimde canlandı, yaşadı, sanki o büyük günlerin nûşin dakikalarını beraber yaşamış gibi o sîmalar, o günler önümden yavaş yavaş süzülüyordu. Âh o satvetli günlerin üfûlüne nasıl rûhum sızlıyor, o muhteşem anları kazanan; memleketten memlekete giden, zaferden zafere koşan Sultan Osman, Fatih Sultan Mehmed, Sultan Selim zamanında Türklük nasıl satvetli günlerde yaşıyordu. Sultan Osman kudretiyle, elleriyle, büyük rûhuyla, hiss-i insânîden mahrum, bütün o hiçbir şey anlamayan birçok halka dîni, İslâmiyeti öğretti. Kendi bayrağı altında onları toplayarak zaferler içinde yaşattı. Sonra Fatih Sultan Mehmed, hiç kimsenin görmediği, yapmadığı, yapamayacağı cesaretlerle Bizans'ı bize bahşetti. Sultan Selim, Mısır, o güzel diyar için koştu, zaferiyle, neşesiyle avdet etti. Sanâyi-i nefiseyi her gün ihyâ ettiler, çalışmak hissini bütün ruhlara akıttılar, garbı bu şecaatleriyle mebhûs, mütehayyir bıraktılar.

Her rûh, Türk'ün zafer teranesini tebrikle haykırıyordu. Türk dendiğinde herkesin gözünde neşe-i bahar, zafer, şecaat, cesaret, faaliyet yükseliyordu. Bayrağımızın şerefiyle garba, şarka, Arabistan'a her gün durmadan koştu. Her yerde önünde binlerce baş eğildi. Kendi gölgesine milyonlarca insanları topladı. Tanrı bütün saadet güneşini Türk'ün yollarına akıttı. Hakanlarımıza şecaat, Türklüğe korkmaz, yılmaz bir rûh verdi.

Lâkin Rabbim neden o şerefli, o ışıklı günleri karartıyorduk. İlerleyen asırlar bize biraz dah faaliyet, rûh-ı bülend bahşedeceğine biz bu hisleri öldürmüşüz, yaşıyamıyoruz, yaşatacak kudretli eller doğmuyordu. Of artık bu zulmet yetişir, nûr, saâdet, şeref, artık varlığı gösteren bir Türklük doğsun, uyan zavallı Türklük, uyan eski satveti kazan.. Sana bu memleketleri terk edenler onu zulmet içinde bırakmak için değil, nûr, ziyâ, irfan ışıklarıyla parlatmaklığın için bıraktılar...

İşte nineciğim, bu şerefli anlar bu günlerde canlanmaya başlıyor. Ümit, altın kapılarını bize açtı, koşacağız, emelimize yakında vâsıl olacağız, değil mi nineciğim, değil mi?

-Vâldesine arkadaşı tarafından yazılan mektup-

Muhterem Hanımefendi,

Bülend'in defter-i hayatını size göndermeden evvel, bu mektubumu göndermeye cesaret edememiştim. İşte bugün kendi arzusunu ifâ etmek, sonra da sizin büyüklüğünüzü, vâlideliğinizi tebrik etmeye şitâb ettim...

Ne güzel, ne şerefli bir ölümdü. Şimdi ben öyle bir şehâdetin mütehassiriyim... Bir gece idi, uzaklardan mitralyözlerin adım adım kahkahalar saçan iniltileri, yükseklerden yağdırılan obüsler, etrafa mahuf, hunrız bir şekil vermekle beraber, Türklüğe de zafer, kuvvet bahşediyordu. Kumlarda sanki insanlar yatıyor, zerreler süngü gölgeleriyle parılıyordu. Nihayet sabah olmuş, Irak'ın o masum güneşi feyyaz şuleleriyle kum zerrelerini parlatmıştı.

Hilâl-i Ahmer'in küçük sedyesini dört adım takib ederek gecenin feci dakikalarına şahid olan yerlere gidiyordu. Sedye bir yerde durdu. Hastanın yarısı açıldı, temizlendi. Yemin ederim ki müddet-i ömrümde ölümü bu derece saâdetle karşılayan bir kişiye ilk defa tesadüf ettim. Bülend'in solgun dudakları arasından şu sözler süzülüyordu. "Ben cehennemlerin hükümran olduğu sahalarda titremeyen ben, eğer ufak bir zaferi kazanmadan ölüyor isem işte o zaman kahrolur, ezilir, harâb kalırım. Çünkü yalnız vatanım için yaşadım, bütün düşüncelerim, ümitlerim, emellerim onu yüksek görmek idi. Bütün temenniyâtım vatanım için ölmekti. İşte bu arzuma vâsıl oluyorum; lâkin bilmem ki zafere nâiliyetten sonra mı?

Râşedâr sesler ona zaferini tebliğ etti. Dudaklarında mesud bir hande uçtu. O geniş çöllerin sıcak kumları içerisinde ebedî uykusuna daldı. Mesud çocuk, nihayet ruhunu yakan o büyük emeline vâsıl olmuştu...

Mektubunuzda Bülend'e yazdığınız gibi her yerde, her lahza ölüm var. Ne güzel söylemişsiniz: "Lâkin şeref, zafer için ölüm, ölümlerin en ulvîsi." diyordunuz. Bunları bir kadın kalem karaladığı için ben küçülmüş, büyük şahsiyetiniz önünde eğilmiştim. Ben temennî ederim ki her gelen seneler bize sizin gibi büyük vâlideler bahşetsin... Şimdi sizi temin ederim ki pederinin intikamını alan Bülend'in intikamını benim düşman önünde eğilmeyen kılıcım alacaktır. Yalnız bakınız ben de size Bülend gibi söylüyorum. Biraz cerîhadâr olan rûhunuzla vatan selâmet, zafer temennî ediniz. Çünkü siz kadınların en büyüğü, validelerin en muhteremisiniz...

Önünüzde hürmetle eğilerek evvelâ vatanım, sonra da arkadaşım için çarpışacağıma yemin ederim¹⁶.

Irak Cephesi ile ilgili romanların yazılması için ise sonraki yılları beklemek gerekecektir. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla Irak Cephesi'ni el alana romanlar şunlardır:

1. İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, C. 1-2, Remzi Kitabevi, İstanbul.
2. Metin Soylu, Yüzbaşı Mehmet Muzaffer, Truva Yay., İst., 2012, 240 sayfa.
3. İsmail Bilgin, Kutü'l-Amâre Osmanlının Son Zaferi, Timaş Yay., İst., 2013, 240 sayfa.

1.3. Günlükler ve Hatıralar

Irak Cephesi ile ilgili yeterli olmasa da bir takım günlük ve hatıralar harp sonrasında zaman içinde yayımlanmıştır. Bunlar içinde Irak Cephesi komutanı Halil Paşa'nın hatıralarının dışında alt rütbedeki subayların da bazı günlük ve hatıraları yer almaktadır. Mesela, Mülazim Mehmet Sinan'ın¹⁷, Muhiddin Erev'in¹⁸, Taşköprülü Mehmed Efendi'nin¹⁹, Çorumlu Mustafa Tütüncü'nün hatıraları²⁰

¹⁶ Sadiye, "Bir Genç Zabitin Defterinden", **Sabah**, Nu. 9709-9710, 13-14 Teşrin-i sani 1332/ 26-27 Teşrin-i sani 1916.

¹⁷ Mülazim Mehmet Sinan, Harp Hatıralarım, (Haz. Hasan Babacan-Servet Avşar-Muharrem Bayar), Vadi Yay., Ank., 2006, 192 sayfa.

¹⁸ Muhiddin Erev, "I.Dünya Savaşında Bir Yedek Subayın Hatıraları", **Tarih Mecmuası**, C. 1-2, Sayı:4-7, Mayıs-Ağustos 1967.

¹⁹ Taşköprülü Mehmed Efendi, Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü, (Haz. Mesut Uyar-Ahmet Özcan), İş Bankası Kültür Yay., İst., 2015.

²⁰ Mustafa Tütüncü, Hatıra Defterimdir, (Haz. Abdulkadir Ozulu), Lider Mat., Çorum, 2006, 90 sayfa.

bunlardandır. İşlerinde gazi bir ere ait olmak bakımından Mustafa Tütüncü'nün günlüğünün ayrı bir önemi vardır. Günlükte Mustafa Tütüncü, Irak Cephesi'nde katıldığı muharebeleri, bu sırada Türk askerinin çektiği sıkıntıları, açık ve sefaleti, Arapların olumlu ve olumsuz anlamda yaptığı faaliyetleri, nihayet esir düşmesi ve esaret hayatını oldukça etkili bir şekilde tasvir etmiştir. Bildirimizde bu günlük ve hatırlardan daha ayrıntılı söz edilecektir.

1.4.Kahramanlık Menkıbeleri

Harp Edebiyatının en önemli örneklerinden birini de cephelerde askerlerin gösterdikleri kahramanlık menkıbeleri oluşturur. Bunlara kahramanlık hikayeleri de denilebilir. Hemen hepsi olmuş hadiselerdir. Bir kısmı devrin basınında da yer almıştır. Irak Cephesi'nde meydana gelen kahramanlık hikayelerinden biri devrin önemli mecmularından Harp Mecmuası'nda yer almıştır.

F(alih).R(ıfkı) imzalı, “Ebedi Kahraman²¹” başlıklı yazıda, Mehmed Muzaffer isimli bir subayın eşsiz bir kahramanlık hikayesi nakledilmektedir. İşte bu cephe-deki kahramanlık hikayelerinden bir örnek olarak söz konusu yazı şöyledir:

“Benim neslimin büyük günahı, tarihini bilmemek, tarihine inanmamak ve bilhassa tarihinden kendinde bir şey devam ettiğine inanmamaktı. Gördüğümüz feci terbiyenin tesiri altında tarihi bir mezar ve bütün vakayı birer ceset gibi düşünüyorduk. Mâzimiz bir dağdı. Onu çıkmıştık, şimdi inmekle meşgul idik; ve talihin bizi iniş tarafından dünyaya getirdiğine kızmaktan başka yapacak bir şeyimiz yoktu. Kendimizle mağrur olmaktan utanıyor gibiydik; fakat bunlar öyle cürümlerdi ki eğer bu cürüm olmasaydı belki yokuşu tamamlamakla cezasını görecektik.

Denebilir ki, bu millet hakikaten bir harbe muhtaç idi. Fakat buna arâzi kazanmak fazla bulduğu bir takım insanları feda etmek için değil, sâdece kendisine inanabilmek için ihtiyacı vardı ve hiçbir şey bu zamanda Çanakkale kadar, Irak kadar, mukaddes Kafkasya müdâfaası kadar bize faydalı olamazdı. Şimdi tamamen mağrur olarak söyleyebiliriz ki, bütün dünya bize inandı ve biz de kendimize inanıyoruz.

Bittabi bu neticeyi yalnız Çanakkale, Irak, Kafkasya hududu gibi üç yuvarlak kelimeden çıkarmıyoruz. Aynı zamanda o korkunç günlerin binlerce teferruâtını, asıl sevgiler için bî-kayd ü pervâ olan insanları ve bu insanları kutsî menkabelerini düşünüyoruz. İşittiğimiz menkabeler bize anlatıyor ki, yalnız tarih değil,

²¹ F(alih). R(ıfkı), “Ebedi Kahraman”, **Harp Mecmuası**, Sayı: 12, s.182-183.

esâtîr bile henüz olmamıştır. Filhakika harp hudutlarında çarpışan ordunun öyle vakâyîleri vardır ki, bir şairin dediği gibi tarihi aşır esâtire karıştı.

28 Haziran 332 tarihli Tanin gazetesi alınız. Onun yarım sütun ile sade cümleler ve basit kelimelerle anlattığı bir menkabe var: Harp seferlerinde kurşunla vurulup düşen bir zabitin son nefesi anlatılmaktadır. Bu zabıt hayat ile, insanlar ve dünya ile veda dakikasında olduğunu hissetmişti. Bu his korkunçtur. Maddi ızdırap yanında, bütün manevî ızdıraplar, aile, çocuk ve geride bırakılan şeylerin ızdırapları duyulur. Fakat o zâbit bütün melekelerini bütün neşelerini ve ızdıraplarını yalnız iki noktaya saptırmıştı: Din ve vatan. Zaten kahraman olmak için bu lâzımdı. Maksat uğruna ölmek için her şeyden evvel bütün ölümlerin yekûnunu maksatta, mağlup olmak acısının yanında hiçe saymak ve bütün düşüncelerini, duygularını ümit ve ihtiraslarını bu maksat etrafına toplamak lazımdı. İstanbullu Muzaffer Bey böyle bir insandı. Son nefesinde sesinin artık çıkmadığı, gözlerinin bir şey anlatamadığı dakikada cebinden bir zarf çıkardı ve üzerine yazdı: Kible ne tarafta? Evvela Beytullah ile, dîni ve mukaddesatı ile karşı karşıya kalmak istiyordu. Onu kibleye çevirdiler. Sonra yazmağa devam etti. “Bölük intikamımı alsın.” Şimdi gözünün önünde vatan, ona son nefesini bile ateşle, duman ve kanla boğulmuş havasından veren toprak vardı. Bu bazit de en büyük kahramanların en büyük kuvveti olan ferâgat ve fedâ duyguları yaşıyordu. O, maksat için ölüyordu ve ölüirken dünyadan bir insanın çekildiğini düşünmüyordu. Mukaddes gayenin müdafaasız kalmasından korkuyordu ve devam etti. “Bölük intikamımı alsın.” O zaman bölük ateşler içinde ayakları kana saplanmış ve alnı dumanla kararmış; onun ceset olmaya başlayan vücudu etrafında çarpışıyordu. Üçüncü cümlesini imzalamak isterken İstanbullu Muzaffer Bey hayata veda etti. Muzaffer Bey’in son nefesiyle bu toprağa, toprağın tarihine, yaşayan nesle ve yaşayacak nesillere yaptığı hizmet, milyonlarca insanın bütün hayatları ile yapacağı hizmetten büyüktür. Bir çocuğunda bu kadar asîl heyecanlar yaşatmağa muvaffak olan bir tarih devam etmek, mâzisi ile istikbali arasında kazanılmış uçurumları, hiç endişe ve müşkilât hissetmeden atlamak hakkını ve kuvvetini kazanmış demektir.

Irak’ın âteşin semâsı altında son nefesini vatan-ı mukaddes hicranı ile tenefüs eden bu genci ve Çanakkale’de Kafkasya’da aynı duygu ve emellerle feda-yı nefis eden vatan gençlerini unutmayalım. Onlar kendi fedakarlıklarıyla bizim fânî insanlığımızı, şu toprağı, şu tarihi ve çok, pek çok ağlayan millî namusu kurtarıyorlar ve ebedileştiriyorlar²².”

²² F(alih). R(ıfkı), “Ebedi Kahraman”, **Harp Mecmuası**, Sayı: 12, s.182-183.

Sonuç Yerine

Ele aldığımız örnekler göstermektedir ki Irak Cephesi'ndeki muharebeler yeterli olmasa da Türk edebiyatında çeşitli türlerdeki eserlere konu olmuştur. Bunları; şiir, hikaye, roman, günlük, hatıra, kahramanlık menkıbeleri, mektuplar vs. sıralanabilir. Bu eserlerde askerî tarihin, genel anlamda Türk tarihinin yararlanacağı bilgiler dışında daha da önemlisi cephede savaşan askerin duygu düşünce ve hayallerine dair bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla harp edebiyatı ürünleri savaşlara dair duygusal boyutun nasıl olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece hem cephede hem de cephe gerisinde savaş sırasındaki ruh halini, psikolojiyi öğrenme fırsatı buluyoruz. Irak Cephesi'ne dair yazılan harp edebiyatı ürünleri de bunu teyit etmektedir.

İNGİLTERE’NİN IRAK POLİTİKASI (1900-1918)

ÖMER OSMAN UMAR*

Özet

Irak Cephesi, Osmanlı Devleti’nin kendi topraklarını korumak için Birinci Dünya Savaşı’nda mücadele ettiği beş cepheden biridir. Bu savaşta, Çanakkale’yle birlikte ikinci zaferdir. Bu zafer, gerek o gün ve gerekse bu gün siyasi mülâhazalar ile ikinci planda tutulmuştur. Hak ettiği tarihî değeri yaygın değildir.

Bu zaferde, önemli katkısı olan şahsiyetler ile bunların üzerinden bölgede hâkim güç olmaya çalışan devletlerin emelleri ele alınacaktır.

Bu cephedeki siyasi entrikalar, bir tarihî olayın yıllar sonra hangi problemleri doğuracağına emsâl teşkil etmektedir. Bildiride, bu olaylar üzerinde durulacaktır.

Konu, arşiv vesikaları ve o günkü literatür bilgileri ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Ali Askerî, Nurettin Paşa, Halil Kut, Goltz Paşa, Mezopotamya.

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, oumar@firat.edu.tr

THE POLITICAL RESULTS OF KUTU'L-AMARA VICTORY

Abstract

Mesopotamian campaign, it is one of the five fronts in World War scramble to protect their territory of the Ottoman Empire. This battle was the second victory together with the Dardanelles. This victory, and both need that day to this day, political considerations were kept in the background. historical value it deserves is not common.

This victory, of trying to be the dominant power in the region through which the state will be dealt with the important contribution of personalities ambitions.

This political intrigue in front, after years of a historical event establishes a precedent which will lead to problems.

The statement will be focused on these events. The issue of archive documents and literature will be discussed in the light of that day.

Key Words: Irak, Ali Askeri, Nurettin Paşa, Halil Kut, Goltz Paşa, Mesopotamian

1. İngiltere'nin Irak'ta Nüfuz Kurma Çabası

Irak ile Basra Körfezi çevresi Baharat Yolu üzerinde bulunmasından dolayı Avrupalı devletlerin dikkatini çekmiştir. İngilizler 17. yüzyılın başlarından itibaren bölge ile ilgilenmeye başlamışlardır. Çünkü İngilizler 1606 yılından itibaren Hindistan'ın doğu kıyılarına yerleşmeye başlamışlardır. İngilizler 1622'de İran ile işbirliği yaparak Portekizlileri bölgeden uzaklaştırdıktan sonra 1623'te Hürmüz'de ticaret şirketleri kurarak, Basra Körfezine girmişlerdir. Bilhassa Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sırasında Hindistan'ı ele geçirerek Fransızları buradan uzaklaştırıp, bu ülke kıyılarında ticaret yapma tekelini ellerine aldıktan sonra Basra Körfezinde ticari etkinlikleri artmıştır. 1760'lardan itibaren Basra'da ve Şattülarap üzerinde yoğun bir ticari faaliyet içerisine girmişlerdir.

1760'larda İngiltere'de sanayi inkılabının başlaması ve üretimin artması, İngiltere'yi yeni pazarlarla, sömürgecilik anlayışından dolayı Hindistan'a daha çok önem vermelerine neden olmuştur. Bu durum İngiltere'yi Doğu'ya giden daha kısa, güvenli ve karlı bir yol aramaya yöneltmiştir. İngiltere dikkatini Doğu Akdeniz ve Basra körfezine çevirmiştir¹. Görüldüğü gibi İngiltere'nin Basra Körfezi ve bu körfezin genelde batı sahillerine ve adalarına hakim Arap şeyhi emir ve sultanlıklarına ilgisi önce ticari sebeplerden kaynaklanmıştır. Nitekim İngilizler 1821'de Kuveyt'e ilk defa bir siyasi memur yollayarak böylece bu limana duydukları ilgiyi göstermişlerdir².

İngiltere Hükümeti Doğu Akdeniz-Fırat Nehri-Basra Körfezi üzerinden Hindistan'a gitmek projesini benimsemiştir³.

İngiltere ve Fransa Irak üzerinde bir mücadele yarışı içerisine girmişlerdir. 1830'da Davud Paşa'nın verdiği izin ile Fırat ile Dicle su yollarından yararlanarak, Birecik'ten Basra'ya kadar uzanan bir hat kurmak amacıyla İngilizler harekete geçmişlerdir. İngiliz Hükümeti ve Doğu Hindistan Kumpanyası, Irak su yollarını

¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, İstanbul, 2010, s.441.

² Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, İstanbul, 1999, s.160-161.

³ Rifat Uçarol, a.g.e., s.441.

işletmek üzere bir program hazırlamıştı. Ancak beş yıl kadar bu proje yapılamamıştır⁴.

Bu dönemde Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa sorunu nedeniyle İngilizlere Fırat Nehri üzerinde Doğuya ticaret yapmak hususunda gerekli izni vermiş, 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile bir ticaret antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma ile Dicle ile Fırat nehirleri sulama ve ulaşım konuları yanında siyasi bir nitelik de kazanmıştır.

İngilizler Dicle ve Fırat nehirlerine ulaşım ve ticaret açısından verdikleri önemden dolayı Birecik'te kurdukları tersanede Süveydiye Limanı yoluyla İngiltere'de getirdikleri malzemelerle buharlı gemi yapımına girişmişlerdir. 1836'da yapımını tamamladıkları iki gemi ile Fırat ve Dicle nehirlerinde deneme seferleri yapmışlarsa da istedikleri sonucu alamamışlardır⁵.

1868'de Vali Namık Paşa Osmanlı-Umman deniz nakliyat şirketini kurarak, İngiliz Lynch şirketine karşı cephe almıştır. Namık Paşa daha önce alınan iki gemiye ek olarak Musul ve Rusafa gemilerini yaptırmış, iskeleler inşa ettirmiş ve her iskelede sağlık müdürlükleri kurduştur. Ancak Lynch şirketinin faaliyetlerine engel olamamıştır⁶.

İngiltere 1870'li yıllara gelindiğinde Körfez şeyh ve emirleri üzerinde gayri resmi olarak nüfuz kurmayı başarmış ve bunların çoğu Osmanlı nüfuz ve hakimiyetini tanımaz hale gelmişlerdir. Mithat Paşa Bağdat valiliğine atanınca Körfeze yeniden hakim olmaya başlamıştır. Onun için Basra liman şehrini Bağdat'a bağlamıştır⁷.

2. Bağdat Demiryolu Projesi Üzerinde İngiltere-Almanya Mücadelesi

İngiltere 1850'den sonra bir bölümü demiryolu bir bölümü de nehir yoluyla olmak üzere Akdeniz'i Basra körfezine bağlamak projesini ileri sürmüştür. Demiryolu projesi İskenderun körfezinden başlayıp, Bağdat'a ulaşacak, oradan Dicle ile Fırat'ın birleştiği yer olan Kurna'ya veya Basra kentine uzatılacaktı. Buradan da denizyolu ile Hindistan'a bağlanacaktı. Bu amaçla 1856 yı-

⁴ Suphi Saatçi, Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı, İstanbul, 1996, s.106.

⁵ Rifat Uçarol, a.g.e., s.442.

⁶ Suphi Saatçi, a.g.e., s.107.

⁷ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s.161.

ında Sir William Andrew, Fırat Vadisi Demiryolu kumpanyasını kurmuştu. 1857'de Padişah bu kumpanyaya İskenderun'dan Basra limanına kadar bir demiryolu döşeme hakkı vermesi İngiliz kamuoyunda ilgi uyandırmasına rağmen, girişimcilerin gerekli sermayeyi bulmakta güçlük çekmeleri ve diğer nedenlerden dolayı uygulanamamıştır.

İngilizler 19. yüzyılın ortalarına kadar Hindistan'a Kızıldeniz ile Basra Körfezinin giriş ve çıkış noktalarına yerleşerek, Hint Okyanusu ve çevresinin tek ve en büyük Avrupalı devleti haline gelmiştir⁸. İngiltere'nin Basra Körfezi ile ilgili ticari ilişkisi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi nüfuz kurmaya yönelik politikaya dönüşecek ve bu durum da körfezde Osmanlı-İngiliz rekabetine yol açacaktı⁹.

İngiliz tüccarları Mezopotamya ile olan ticari ulaşımı da neredeyse tekellerine almışlardı. 1859 yılında H.B. Lynch tarafından kurulan "Fırat ve Dicle Yolları Kumpanyası" her biri dört yüz tonluk kargo taşıyabilen iki buharlı gemi ile Mezopotamya taşımacılığında rakipsizlerdi.

İngiltere, Basra Körfezi'ndeki faaliyetlerini genişleterek Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Katar'la 1853'te, Bahreyn'le 1861 ve 1892'de, Kuveyt Şeyhleri ile 1899'da yaptığı ikili anlaşmalarla Basra Körfezinin batı kıyılarını da etkisi altına almıştır.

İngiltere Doğu'da elde ettikleri ile büyük bir sömürge imparatorluğu kurarken, hem Doğu sömürgelerinin hem de Ortadoğu'da sağladığı çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi için bu alana diğer büyük devletleri sokmamayı temel siyaset edinmiştir. İngiltere bu siyasetini bölgeye girmek isteyen Fransa ve Rusya gibi büyük devletlere karşı başarıyla uygularken, Almanya'nın Haydarpaşa-Bağdat-Basra demiryolunun yapımını üstlenerek Dicle-Fırat nehirleri ile Basra Körfezi ve bunların çevrelerine yani İngiliz etki alanına sokulmaya başlamasını önleyememiştir. Bu durumdan dolayı 1890'lardan itibaren bölgede İngiliz-Alman rekabeti başlamıştır¹⁰. Bağdat Demiryolu'nun bitim noktasının Kuveyt şehri olarak kararlaştırılması Almanya yayılcılığı karşısında İngilizleri endişelendirmiş ve İngilizler bölgede daha etkili olmaya başlamışlardır¹¹.

⁸ Rifat Uçarol, a.g.e., s.442.

⁹ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s.160.

¹⁰ Rifat Uçarol, a.g.e., s.443.

¹¹ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s.161.

Rusya da 1898'de Osmanlı Devleti'nden Trablusşam'dan Basra Körfezi'ne kadar demiryolu yapımı için özel haklar istemişse de Osmanlı bu isteği uygun bulmamıştır¹².

Osmanlı Devleti, 18 Mart 1902'de Bağdat Demiryolu yapım hakkını Almanların Anadolu Demiryolu Kumpanyasına vermiştir. Bağdat'a kadar uzanacak bir demiryolu hattı İngilizleri endişelendirmiştir. İngiltere'nin açıkta muhalefeti önlemek amacıyla II. Abdülhamid demiryolunu Haydarpaşa'dan Basra'ya kadar değil de Bağdat'a kadar olan yapım kısmını Almanlara vermiştir¹³. Deutsche Bank'ın yaptığı mali ve idari hazırlıklardan sonra Osmanlı Devleti ile Almanların Anadolu demiryolu Kumpanyası arasında 5 Mart 1903'te Bağdat Demiryolu Anlaşması yapılmıştır. Almanya bu anlaşmayla Berlin-Haydarpaşa-Bağdat Demiryolu ile ülkesini Anadolu üzerinden Basra Körfezi'ne bağlayacak aynı zamanda Anadolu ile birlikte Dicle-Fırat nehirleri ve Basra Körfezi çevrelerinde yani Ortadoğu'da etkili olacak, bu yolla da Hint Okyanusuna çıkacak bir gelişme ile yayılmanın temellerini atmıştır¹⁴. Almanların Bağdat demiryolu imtiyazını almaları Irak'ı Hindistan'ın kapısı sayan İngiltere'yi endişelendirmiştir. Irak'ın Basra'nın kuzeyinde bulunan kısmında demiryolları ile Bağdat ve Basra nehir limanları Almanların, nehirlerde gemi işletilmesi ve sulama işleri İngilizlerindir¹⁵.

İngiltere Mezopotamya bölgesi ile olan ticari ilişkilerini geliştirmişti. Alman tüccarlarının Osmanlı pazarlarının büyük bir kısmına hakim olmalarına rağmen Mezopotamya ticaretini İngilizler ellerinde tutmuşlardır. 1903 yılında İngiltere Mezopotamya pazarlarının ihtiyacının %65'ini karşılıyordu. Toplam değeri iki buçuk milyon sterlin olan bu ihracat çoğunlukla Manchester dokumalarından oluşuyordu¹⁶.

Bağdat Demiryolu inşaatının ilerlemesi ve Basra Körfezine doğru yaklaşması ile Almanya'nın Ortadoğu'ya girişi dolayısıyla İngiltere, Rusya ve Fransa'nın bölgedeki çıkarlarını tehdit etmeye başlamasına yol açmıştır. Bu durumdan dolayı İngiltere ve diğer devletler dikkatlerini Bağdat Demiryolu üzerinde toplamalarına neden olmuştur¹⁷.

¹² RifatUçarol, a.g.e., s.443.

¹³ Suphi Saatçi, a.g.e., s.107.

¹⁴ RifatUçarol, a.g.e., s.440.

¹⁵ Hikmet Bayur, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri, Ankara, 1974, s.68-69

¹⁶ Mim Kemal Öke, Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926, Ankara, 1992, s.3.

¹⁷ RifatUçarol, a.g.e., s.446.

Çeşitli ulaşım yolları üzerinde olması Mezopotamya'nın stratejik önemini daha da arttırmıştır. Arabistan Yarımadası ve Doğu Akdeniz ülkelerini karadan Ortadoğu ve Uzakdoğu'ya bağlayan yollar üzerinde bulunması Mezopotamya'ya ayrı bir önem kazandırmıştır. Hindistan'a yapılacak bir istila hareketinin ilk adımının Mezopotamya'ya atılması gerektiği gibi Basra körfezi yoluyla da güneye yönelecek akımları göğüsler durumdadır. Mezopotamya'nın Mısır-Kalküta ekseninde bulunması da stratejik önemini arttırmaktadır. Doğu Akdeniz bölgelerine ve dolayısıyla Suriye, Arabistan ve Mısır'a karşı Kuzey ve Doğu'dan yönelecek bir harekâtın ilk hedefi yine Mezopotamya olur ki, bu harekâtı yapan ordu stratejik harekât için geniş bir ikmal üssü ve emniyet sahası olan bu bölgeyi ele geçirmek zorundadır. İngiltere Dışişleri Bakanlığının 1907'de hazırladığı bir raporda etkin sulama teknikleriyle bölgenin dünyanın en önemli tahıl ambarlarından biri olabileceği ve bölgede bulunan petrolün işlendiği takdirde çok karlı bir yatırıma dönüşebileceği vurgulanmıştır¹⁸.

3. İngiltere'nin Irak'taki Petrol Politikası

19. yüzyılın başlarında Arap Yarımadasının petrol bakımından zengin olduğunun ortaya çıkması, İngiltere'ye Hindistan'ın emniyetinden sonra ikinci ekonomik ve stratejik önem kazandırmış sahilleri yanında adı geçen yarımadağa tümüyle hakim olmak İngiltere'nin hedefi haline gelmiştir¹⁹.

Mezopotamya bölgesi aynı zamanda Büyük Güçlerin Ortadoğu'da petrol arama ve işletme imtiyazları için birbirleriyle yarıştıkları bir bölgedir. 1871'de bölgenin zengin petrol kaynaklarına sahip olduğunu Mezopotamya'da araştırma yapan bir Alman uzmanlar heyeti Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. II. Abdülhamit bölgedeki sondajlara hız vermiş ve 1888'de yayınladığı iki özel fermanla Musul ve Bağdat Vilayetlerindeki petrol alanlarını Hazine-i Hassa'ya bağlamıştır. Bölgedeki petrolün varlığı Büyük Güçlerin dikkatini çekmiştir. İngilizler de petrol çıkartmak hakkı elde etmek amacıyla harekete geçmişlerdir. 1901 yılında petrol imtiyazını elde eden William KnoxD'Arcy de İstanbul İngiliz Büyükelçisinin teşviki ve desteğiyle Osmanlılarla görüşmeye başlamıştır. 1907 yılından itibaren başlayan bu görüşmelere Shell ve Royal-Dutch Şirketi de ilgi göstermiştir.

¹⁸ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.2-3.

¹⁹ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s.291.

1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Mezopotamya'daki petrol alanlarının II. Abdülhamid'in özel mal varlığından ayrılıp Maliye Nezaretine bağlanması ile D'Arcy ile yapılan görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Bu arada Shell ve Royal-Dutch grubu yılmayarak bir alt kuruluşu olan Anglo-Saxon Oil Company aracılığıyla Osmanlı ile görüşmeleri devam ettirmiştir²⁰.

1908'den sonra İngiltere Osmanlı Devletiyle bir yakınlaşmaya girmekten dikkatle kaçınırken, özellikle Mezopotamya'daki petrole ilgilenmekteydi²¹. 1913 yılında W. Churchill'in görevlendirdiği bir heyetin hazırladığı raporda, Mezopotamya ve İran'daki petrol yataklarının İngiliz donanması için önemli bir yakıt kaynağı olduğu vurgulanmıştır²². İttihat ve Terakki döneminde petrol pazarlıkları oldukça hızlanmıştır. 1912'de Mezopotamya ve diğer Osmanlı vilayetlerinde petrol imtiyazı alıp işletmek amacıyla Almanya doğumlu İngiliz bankacısı Sir Ernest Cassel tarafından kurulan Turkish Petroleum Company, 19 Mart 1914'te Osmanlı Devletinin imzaladığı bir antlaşma ile D'Arcy grubunun %50, Deutsche Bank'ın ve Anglo Saxon Company'nin %25'er pay ile katıldıkları bir ortaklık olmuştur. Londra'da yapılan bu antlaşmanın imzalanmasından beş gün sonra Alman ve İngiliz Büyükelçileri, Babıâliye Turkish Petroleum Company'ye Musul'da petrol imtiyazı verilmesi için başvurmuşlardır. 28 Haziran 1914'te Said Halim Paşa bu imtiyazı vermiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşının çıkmasıyla Turkish Petroleum Company'nin imtiyazı yürütmesi sürüncemede kalmıştır²³. Savaş İngiltere'nin petrole olan ihtiyacını daha da arttırmıştır. Donanma için petrol hayati öneme sahipti. İngiltere savaşın devamı için gereken petrolün temininde Amerika'ya bağımlı olmak istememiştir. Onun için İngiltere bir petrol stratejisi oluşturmuştur. İngiltere ihtiyacının temininde petrol şirketlerinin nazını da çekmek istemiyordu. İngiltere ilk aşamada D'Arcy'nin hissesinin büyük kısmını satın almıştır. İngiltere stratejik ve siyasi hedeflerini belirleyecek bir program hazırlamak amacıyla 1915'te Sir Maurice Bunsen başkanlığında "Asya Türkiye'sini İnceleme Komisyonu" kurulmuştur. 30 Haziranda sunulan raporda İngiltere'nin Asya Türkiye'sindeki petrol de dahil olmak üzere bütün ekonomik imtiyazlara sahip çıkmanın devletin vazgeçilmez hedefi olduğu vurgulanmıştır²⁴.

²⁰ Mim Kemal Öke, a.g.e., s.3.

²¹ Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara, 1978, s.31.

²² Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e., s.31.

²³ Mim Kemal Öke, a.g.e., 1992, s.4.

²⁴ Mim Kemal Öke, a.g.e., 1992, s.5.

4. Basra Körfezi ve Irak Üzerinde Türkiye-İngiltere Görüşmeleri

İngiltere, Bağdat Demiryolu projesinin gerçekleştirilmesine muhalefeti- ni 1913 yılına kadar sürdürdüğü halde, bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ve Almanya ile ilişkilerini düzeltmeye yönelmiştir²⁵.

Balkan Savaşları ile Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî yalnızlık içerisine düştüğü dönemde İngiltere, Basra Körfezi'nin çevresi ile Irak ile ilgili olarak bazı isteklerde bulunmuştur. Bunları elde etmek için de Osmanlı Devleti'ne baskı yap- mış ve bunun üzerine Mart 1913'te Londra'da Osmanlı-İngiliz görüşmeleri baş- lamıştır.

İngiltere bu görüşmelerde Basra Körfezi'nin çevresinde ver Irak'ta kendisine birtakım yeni hak ve çıkarlar sağlamayı Almanya'nın bölgedeki etkinliğini sınırlamayı, Hindistan'ı ve buraya giden yolun güvenliğini sağlamayı esas almış- tır²⁶.

Londra'da başlayan bu görüşmeler uzun sürmüş ve İngiltere isteklerinin ka- bulü için Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunmuştur. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan bu görüşmelerle Almanya, Fransa ve Rusya da yakından ilgilendi. Fransa Suriye'de, Rusya ise İranda bazı haklar elde etmek amacıyla Irak işlerine karışmak istemiştir. Ancak İngiltere bu görüşmeleri kendi menfaatleri ve çıkarları doğrultusunda sürdürmüştür.

İki ay süren İngiliz Osmanlı görüşmeleri sonucunda 6 Mayıs 1913'te bir taslak antlaşma imzalandı. İngiltere bu taslak anlaşmayı 8 Mayıs'ta Rusya'ya, 18 Haziran 1913'te de Fransa ve Almanya'ya gizlice bildirmiştir. Osmanlı İngiliz taslak anlaşması iki devlet arasında bir süre daha görüşmelerin yapılmasına neden oldu. Bu görüşmelerde de İngiltere, Irak ve Basra Körfezindeki etkisini ve varlığını devam ettirmeyi amaçlamıştır. Bu konuda İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Londra'ya gönderdiği telgrafta şöyle demektedir.

“...Türkiye'nin dağılması ve orada yabancı nüfuz bölgelerinin kurulması ih- timali dolayısıyla menfaatlerimizin en geniş ve isteklerimizin en büyük oldukları Irak'taki kurumlarımızı elde tutmak hatta arttırmak istenilecek bir yön olmalı- dır...”

²⁵ Ömer Kürkcüoğlu, a.g.e., s.31.

²⁶ Rifat Uçarol, a.g.e., s.541.

Londra'da belirlenen esaslar çerçevesinde Osmanlı temsilcisi eski Sadrazamlardan Hakkı Paşa ile İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey tarafından 29 temmuz 1913'te Osmanlı-İngiliz Anlaşması imzalandı. “Şattü'l-Arab”, “Dicle ve Fırat Nehirlerinde Gemi İşletme”, “Basra Körfezi”, “Osmanlı-İran Güney Sınırlarının Tespiti” gibi konularda ayrı ayrı sözleşmelerden oluşmuş olup, bu anlaşmanın maddeleri şunlardır:

1. Osmanlı Devleti, Şattü'l-Arab Nehri'ni tüm devletlere açacak, bir Türk ve bir İngiliz'den oluşacak bir komisyona, nehir üzerindeki hak ve yetkilerini devre-decek.

2. Osmanlı Devleti, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde buharlı gemi işletme ayrıcalığını altmış yıl süreyle İngilizlere verecekti.

3. Kuveyt, Osmanlı toprağı olacak, Osmanlı hiçbir şekilde Kuveyt işlerine karışmayacak ve oraya asker göndermeyecek. İngiltere ile Kuveyt Şeyhi arasında yapılmış olan bütün anlaşmaları tanıyacaktı.

4. Osmanlı Devleti, Katar kıyılarındaki tüm hak ve iddialarından vazgeçecekti.

5. Osmanlı Devleti, Lübnanü'l-Aliye ve Lübnanü's-Safile adındaki iki küçük ada dahil, Bahreyn adaları hakkındaki isteklerinden vazgeçecek ve Bahreyn'in bağımsızlığını kabul edecekti.

6. (Anlaşmanın gizli maddesine göre de) Osmanlı Devleti, özerkliğini tanıdığı Kuveyt'in dışişlerine İngiltere'nin karışma hakkını tanıyacak, Kuveyt ile bağımsızlığını tanıdığı Katar bölgesinde bulunan tüm memur, asker ve diğer görevlilerini geri çekecekti.

7. Bu ayrıcalık ve garantilere karşılık, İngiltere, Osmanlı Devleti'nin gümrük resimlerini yüzde dört oranında arttırması teşebbüsünü destekleyecekti.

Osmanlı Devleti İngiltere ile 29 Temmuz 1913 tarihli anlaşmayı imzalamakla Dicle ve Fırat²⁷ nehirleriyle Şattülarap ve Kuveyt üzerindeki egemenlik haklarından İngiltere lehine büyük ölçüde vazgeçmiş, Bahreyn ve Katar'ın bağımsızlığını

²⁷ Rifat Uçarol, a.g.e., s.542-543.

tanımlamakla kendisinden ayrıldığını kabul etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezinin batı kıyılarındaki yerlerde uzun zamandan beri görünüşte süren egemenlik hakları Kuveyt dışında son bulmuştur. İngiltere ise Fırat ve Dicle nehri üzerinde ticaret gemisi işletme hakkını tekeline alarak Irak'ın tümünü ticari yönden etkileyebilme gücünü elinde tutmuştur. İngiltere daha önceden bazı şeyhliklerle yaptığı anlaşmalarla Basra Körfezi batı kıyılarına yerleşmiştir.

İngiltere bu gelişmelerden sonra anlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin Basra Vilayetinin Lahsa Sancağına bağlı bir kaza olan Kuveyt Şeyhliğinden 27 Ekim 1913'te petrol arama hakkı sözünü almıştır.

29 Temmuz 1913 anlaşması onaylanmaması nedeniyle yürürlüğe girmemesine rağmen çeşitli siyasi, askeri, mali ve diğer yöntemlerle Dicle-Fırat ve Şattülarap nehirleriyle Basra Körfezi çevresinde sağladığı üstünlük diğer devletleri de harekete geçirmişse de İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya'ya bölgedeki varlığını kabul ettirmiştir²⁸.

Osmanlı Devleti de gümrük hadlerini yükseltebilmek için İngiltere ile görüşmeyi benimsemiş 29 Temmuz 1913'te bir sözleşme imzalanmıştır. Onaylanmadığı için yürürlüğe girmeyen bu anlaşma Basra Körfezinde İngiltere'nin durumunu korumak, Osmanlı Devleti'nin de özellikle Kuveyt üzerindeki haklarını güvence altına almak amacıyla hazırlanmıştır.

İngiltere Hükümeti İngiliz-İran (Anglo-Persian) Petrol Şirketinin bu bölgedeki isteklerini desteklemiştir.

19 Mart 1914'te İngiliz Dışişleri Bakanlığının girişimiyle Türk Petrol Şirketi, İngiliz ve Alman Hükümet temsilcilerinin de imzaladığı bir metinle yeniden düzenlendi. Hisselerinin %50'si D'Arcy grubuna (Anglo-Persian), %25'i Anglo-Saxon Petrol Şirketine %25'i de Deutsche Bank'a ait olacaktı. Böylece İngiltere bölgedeki petrol üzerinde etkin bir duruma geçerken, Deutsche Bank'ı da hissedarlar arasında bırakarak Almanya ile bir uzlaşmaya yönelmekteydi. Asya Türkiye'sinde siyasi bir anlaşma için de İngiltere Almanya ile 15 Haziran 1914'te bir sözleşme imzaladı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması Osmanlı Devletiyle Almanya arasında yapılması öngörülen anlaşma gerçekleşmemiştir. Bu anlaşmanın maddeleri şunlardı:

²⁸ Rifat Uçarol, a.g.e., s.545.

-İngiltere Bağdat demiryolunun yapılmasında herhangi bir güçlük çıkarmayacaktır.

- Osmanlı gümrük vergisinin %11'den %15'e çıkarılmasını İngiltere destekleyecektir²⁹. Burada elde edilecek gelirin Bağdat Demiryolu yapımında kullanılmasına İngiltere ses çıkarmayacaktır.

-Bağdat Demiryolu hattının son durağı Basra olacaktır. Osmanlı Devleti, İngiltere ve Almanya anlaşmaya varmadan Basra'dan Körfez'e ek bir demiryolu hattı yapılmayacaktır. Almanya İngiltere'nin onayını almadan Körfez üzerinde bir liman inşa etmeyeceğini taahhüt etmiştir³⁰.

-Almanya Bağdat Demiryolu Şirketi Yönetim Kuruluna İngiltere Hükümetinin kabul edeceği iki İngilizin girmesine izin verecektir.

-İki devlet Anadolu'daki demiryolu, limanlar ve sulama tesislerinde açık-kapı politikasına saygı göstereceklerdir.

-İki taraf arasında bir anlaşmazlık çıktığı takdirde hakemlik yoluna başvurulacaktır³¹.

İngiltere 1913 Osmanlı-İngiliz Anlaşması ile Irak'ta Osmanlı Hükümetine kabul ettirmiş olduğu özel durumunu Almanları ilgilendirdiği ölçüde onlara da kabul ettirmiştir. İngiltere'nin amacı Bağdat Alman demiryolunun Basra'dan öteye gitmesini, Almanların Basra körfezine yaklaşmalarını ve Fırat ile Dicle nehirleri üzerinde hak sahibi olmalarını önlemektir³².

Bu sırada Almanların amacı da İngiltere'nin Bağdat Demiryolunun yapılmasını önlemek üzere çıkaracağı engelleri ortadan kaldırmak ve Osmanlı Devleti'nin muhtaç olduğu parayı bulması için onun gümrük vergilerini artırmasına İngiltere'yi razı etmektir. 1913 ve 1914 yıllarında Osmanlı Devleti ile ilgili çok sayıda ikili veya çok taraflı anlaşma ve görüşmeler yapılmıştır. Bu anlaşma ve görüşmelerle Büyük Devletler Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmışlardır³³. Bu paylaşımlara göre İngilizlerin Irak'ta payları vardı. Ancak Basra kentinden

²⁹ Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e., s.31-32.

³⁰ Rifat Uçarol, a.g.e., s.546.

³¹ Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e., s.33.

³² Rifat Uçarol, a.g.e., s.546.

³³ Rifat Uçarol, a.g.e., s.547.

itibaren onun kuzeyinde bulunan bölgede hem İngiliz hem de Alman çıkarları vardı. İki devletin çıkarları kesin olarak belirlenmişti. Buna göre Basra ve Bağdat limanlarıyla Bağdat ve Musul illerindeki demiryolları ile petrolün yüzde yirmi beşi Almanlara, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde gemi işletme ve o bölgenin sulama işleri ile petrolün yüzde yetmiş beşi İngilizlere ait olacaktı³⁴.

Bu İngiliz-Alman sözleşmesinin imzalanmasından birkaç gün sonra 19 Haziranda İstanbul'daki İngiltere ve Almanya Büyükelçileri, Sadrazam Sait Halim Paşa'ya başvurarak, Türk Petrol Şirketine Musul ve Bağdat vilayetlerini kapsayan bir petrol imtiyazı verilmesini istemişlerdir. Sait Halim Paşa 28 Haziranda verdiği cevabında bu isteği kabul etmiştir. Ancak kısa bir süre sonra savaşın çıkması bu konuda başlayan görüşmelerin sonuçlanmasını önlemiştir³⁵.

5. İngiltere'nin Arap Milliyetçilik Hareketini Desteklemesi

II. Abdülhamid, İngiltere'nin Irak ve diğer Arap topraklarına yerleşme faaliyetlerine engel olmak amacıyla Arap vilayetlerine özel bir önem vermeye başlamıştır. II. Abdülhamid'in Arap vilayetlerine önem verdiğini gören İngiltere karşı kampanya yürütmüştür. Bu amaçla İngilizler Halifeliğin Araplara geçmesi için çalışmışlardır. Osmanlı Halifeliğinin meşru olmadığını, halifenin mutlaka Kureyş'ten olması gerektiği propagandasını yapmışlardır. Şerif Hüseyin veya Mısır Hidivi'ni halife yapmak istemişlerdir. Bu politika tutmayınca halifeliğin Abbasilerle sona erdiği üzerinde durarak Osmanlı halifesinin Araplar üzerindeki nüfuzunu kırmaya çalışmışlardır. II. Abdülhamid Arapların gönlünü kazanarak, onları İstanbul'a sıkıca bağlamak amacıyla ileri gelen Arap eşraf ve şeyhlerini sarayında bulundurmıştır. Ayrıca Yıldız Sarayının muhafazası için Araplardan da bir tabur kurmuştur. Arap milliyetçi hareketinin liderlerinin çoğu Hristiyan'dı. Arap ayrılıkçı cemiyetleri Arap vilayetlerinin bağımsızlığı için bir program hazırlayarak, buralarda yaşayan Arap halkını Osmanlıya karşı başkaldırmaya çağırmışlardır. İkinci meşrutiyetin getirmiş olduğu serbest ortamda bu Arap milliyetçi cemiyetleri hızlı bir şekilde çoğalmışlardır. Bu cemiyetlerin Arap edebiyatı ve kültürüne hizmetten Arap bağımsızlığını istemeye kadar varan amaçları vardı. İngilizlerin diğer Arap ayrılıkçı liderlerinden çok Şerif Hüseyin'e dayanmalarının sebebi, onun Araplar üzerindeki nüfuzundan faydalanarak isyanı daha yaygın

³⁴ Rifat Uçarol, a.g.e., s.549.

³⁵ Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e., s.33.

hale getirmektir. Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah, Mısır Yüksek Komiseri Lord Kitchener ile Kahire'de Şubat 1914'te görüşerek, Hicaz'da çıkacak bir isyan halinde İngiltere'nin yardım edip etmeyeceğini sormuştur. Kitchener İngilizlerin himayesinde Federatif Arap Devleti kurulmasını düşünmekteydi. I. Dünya Savaşı başlayınca Kitchener Savunma Bakanlığına getirilecek ve onun yerine Henry Mac Mahon atanacaktır. Bundan sonraki Arapların pazarlıkları bu Yüksek Komiser tarafından yürütülmüştür³⁶.

İngiltere, Şerif Hüseyin'den cihada destek vermeme sözü almıştır. İngilizler uçaklarla Arap bölgelerine bildiriler atarak İngilizlere destek verilmesi halinde Arap bağımsızlığının tanınacağı ve halifeliğin Araplara geçişinin iyi karşılanacağını ilan etmişlerdir. Hindistan'daki İngiliz yönetimi ise Kahire ve Londra'ya gönderdiği raporlarda Araplara fazla yüz verilmemesi ve büyük bir Arap devleti kurmak yerine Arapların küçük devletçiklere parçalanması gerektiği belirtiliyordu. Bu konuda Hindistan Dış Politika Sekreteri Graat bir raporunda kuvvetli bir Arap Halifeliği istemediklerini dile getirdikten sonra Araplara verilecek statü konusunda da şunları söylemiştir:

“Biz birleşik bir Arap devleti istemeyiz. Araplar, zayıf ve parçalanmış bir statüde bulunmalı, bizim hakimiyetimiz altında mümkün olduğu kadar küçük prensliklere ayrılmış oldukları halde İngiltere'ye zayıf mukavemeti, fakat Batı'nın büyük devletlerine karşı tampon bir statüde bulunmalıdırlar”.

Şerif Hüseyin bir taraftan isyan hazırlıkları yaparken diğer taraftan da cihat ilanının destekler gözükmüştür.

Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal İstanbul'dan Mekke'ye gelirken Şam'a uğrayarak buradaki Arap ayrılıkçı cemiyetleri ile görüşerek, İngilizlere teklif edecekleri Arap isteklerini belirleyip 23 Nisan 1915'te Şam Protokolü olarak imzalamışlardır. Buna göre:

1. Arap ülkelerinin bağımsızlıklarının İngiltere tarafından aşağıda birbirini takip eden sınırlar dahilinde tanınması:

Kuzey: 37. Paralelde Mersin, Adana hattından itibaren Birecik, Urfa, Midyat ve İran sınırına kadar olan alan

Doğu: Basra Körfezine kadar İran sınırı

³⁶ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s.291-295.

Güney; Aden hariç Hint Okyanusu

Batı: Kızıldeniz ve Mersin'in gerisine kadar Akdeniz

2. Kapitülasyonların kaldırılması.

3. Gelecekte bağımsız bir Arap devleti için İngiltere ile savunma antlaşması imzalanması

4. İktisadi konularda tercihen İngilizlere imkanlar tanınması.

Şerif Faysal babasına bu şartları kabul ettirdikten sonra bu protokolü McMahan'a yollamıştır. McMahan 30 Ağustos 1915'te Şam Protokolüne verdiği cevapta:

1. Mukaddes makamlar (Mekke ve Medine) dış saldırılara karşı korunacaktır.

2. Bağımsız bir Arap devletinin kurulmasına çalışılacaktır.

3. Suriye ve Anadolu'daki kısımlar hariç tutulacaktır. Bazı Arap şeyhleri ile yapılan antlaşmalar korunacaktır. Irak'ta ve bilhassa Basra-Bağdat arasında İngiliz-Arap müşterek hâkimiyeti altında bir yönetim kurulacaktır.

4. Yabancı uzmanlar konusunda sadece İngilizlerden yararlanılacaktır.

Bu yazışmalar devam etmiş, McMahan, Şerif Hüseyin'e verdiği 13 Aralık 1915 tarihli cevabında Suriye ve Anadolu'da Fransız menfaatlerinin korunacağı, Arap yarımadasında diğer şeyh ve emirlerle yapılmış olan antlaşmaların iptal edilmeyeceği ve Irak için ise müphem ifadeler kullanmıştır. Şerif Hüseyin, McMahan'a verdiği 1 Ocak 1916 tarihli cevapta: Arap isteklerinin genel olarak kabul edilmiş sayıldığı, Suriye üzerinde Fransız nüfuzunun hiçbir zaman kabul edilmeyeceği, Irak işinin de gelecekte halledileceği üzerinde durmuştur³⁷. İfadede şu cümleler kullanılmıştır: "Irak hususunda saygıdeğer muhaberatınızda belirtilenler hususunda, işgal müddetinin tazmin edilmesinde, İngiltere'nin söz ve hareketlerimize karşı duyduğu güveni güçlendirmek üzere kira miktarının tayinini kendi anlayış ve adaletine bırakıyoruz"³⁸. Bu tür pazarlık yazışmaları bir süre daha devam etmiş ve Irak ve diğer bölgelerle ilgili olarak Arap devletinin kapsayacağı sınırlar tam olarak belirlenememiştir.

³⁷ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s.296-298.

³⁸ H.V.F. Winstone, Ortadoğu Serüveni 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askerî İstihbaratın Öyküsü, Çev: FuadDavudoğlu, İstanbul, 1999, s.258.

İngilizler Kıbrıs'ta açtıkları propaganda okulunda halkın din ve kültürü ile yetiştirdikleri öğrencileri Osmanlı aleyhine propaganda yapmak ve halkı isyana kışkırtmak amacıyla bölgeye göndermişlerdir. Arapları isyana kışkırtan Arapça hazırladıkları beyannameleri uçaklarla atarak halkı etkilemeye çalışmışlardır³⁹.

Savaş sırasında İngilizler Arap vilayetlerindeki faaliyetlerini Kahire'de kurmuş oldukları Arap Bürosu vasıtasıyla organize etmişlerdir. Ortadoğu konusunda uzmanlaşmış bilim adamları ve seyyahlar askere alınıp, bu istihbarat teşkilatında görevlendirilmiştir. Bu teşkilatın çalışmaları vasıtasıyla Araplar isyan ettirilmeye hiç olmazsa askerden kaçmaları, kendilerine karşı savaşmamaları sağlanılmaya çalışılmıştır⁴⁰.

6. İngiltere'nin Irak'ta Cihadın Etkisini Azaltma Faaliyetleri

İngiltere, Basra Körfezindeki şeyh, emir ve tüm Arap halkına Arapça beyannameler dağıtmıştır. Bu beyannamede İngilizlerin Osmanlı Devletine karşı ilan ettiği savaşın haklı gerekçelere dayandığı, Türklerin Arap topraklarında halka zulüm ve işkence yaptıkları, İngiltere'nin ise Arap halkının huzur ve güven içinde yaşamalarını arzu ettiği, İngilizlerin diğer dinlere olduğu gibi İslam dinine de saygı duyduğu, onun için Araplar ile İngiliz Hükümeti arasında dostluk ve işbirliği kurulmasının bölge halkı ve İngilizler için yararlı olacağı görüşlerine yer verilmiştir⁴¹.

Irak'taki cihat çağrısı İngiliz komutanların Müslüman Hint askerlerinin sadakati ve savaşma azmi konusunda kuşkular duymalarını neden olmuştur. Irak'taki İngiliz ordusunda bulunan Pathan birlikleri silahsızlandırılarak bir çalışma koluna dönüştürülmüştür⁴².

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Türkiye'de ikamet etmekte olan Müslümanlara rencide eden hareketlerde bulunduklarını yaymışlardır. Zakir Hüseyin adındaki bir Hintli de Kerbelâ'dan kaçarak Bombay'a gelmiş ve bu bölgede Türklerin

³⁹ Mehmet Özdemir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Propaganda ve Casusluğa Karşı Alınan Tedbirler", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl.2, S.4, Ankara, (Ağustos), 2004, s.59.

⁴⁰ Mesut Uyar, Edward J. Erickson, **Osmanlı Askerî Tarihi**, (Çev: Mesut Uyar), İstanbul, 2014, s.539.

⁴¹ Suphi Saatçi, a.g.e., s.109-110.

⁴² Mehmet Özdemir, "a.g.m.", s.58.

Hintlilere zalimane muamelelerde bulundukları yalanın yaymaya çalışmıştır. İngilizler bu tür yalanları yazmaları için paralar vermişlerdir. Halbuki İngiliz asker ve subayı olan Hintliler Osmanlı Devletine iltihak ettiklerinde gerekli merhamet ve yardımlar yapılmasının yanı sıra hatta aylık rütbesine göre üç yada dört lira para bile verilmekteydi. Aslında İngilizler Müslüman Hintlilerin Osmanlı Devletine karşı besledikleri derin sevgi ve bağlılık endişe kaynağı olmuştur. İngilizler Hintlilerin gönüllerinde yerleşmiş olan sevgi bağlarını yok etmek amacıyla bu tür hileli yollara başvurmuşlardır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde sadece Müslüman Hintliler değil, belki Mecusiler, Brahmanlılar, Budistler kısaca çeşitli dinlere mensup tüm insanlar Osmanlıda her türlü rahata sahip olup istedikleri yerlere gidip gelmekteydiler⁴³.

Cihad ilanı İngiliz ordusundaki Müslümanlar üzerinde fazla bir etki göstermemiştir. İngiltere 31 Ekim 1914'te Basra Körfezi ve çevresine yayınladıkları bir bildiride; artık Osmanlının yaşayamayacağı, aşiretlerin bağımsızlık için harekete geçmeleri gerektiği, İngiltere'nin Müslümanların ibadet ve dinî geleneklerine hiç karışmadıkları, toprak kazanmak hedeflerinin olmadığı, cihada uymamaları gerektiği vurgulanmıştır.

23 Kasım 1914'te İngiltere, Basra ve çevresinde yayınladığı bildirgede; İngilizlerin Osmanlıdan çok Müslüman vatandaşa sahip olduğu, İngiltere'nin uyarılarına rağmen Osmanlının savaşta tarafsız kalmayıp Almanlara uyduğu ve tarafsız kaldığı takdirde toprak bütünlüğü ile bağımsızlığının korunacağı, İngiltere'nin Basra'yı ele geçirdiği, Osmanlı ile savaşmalarına rağmen halka karşı herhangi bir düşmanlıklarının olmadığı, din ve dünya işlerinde hürriyet ve adaletten faydalanacaklarından bahsedilmiştir.

İngiltere Cihadın etkisini düşürmek amacıyla 14 Şubat 1915'te yeni bir bildiri yayınlamıştır. İngiltere'nin Türkiye'ye karşı istenilmeyerek savaşa girdiği ve bu yönde benzer şeyler tekrarlandıktan sonra şunlar söylenmiştir:

"...Ancak İngiliz kuvvetlerinin hareketleri yalnız Türk hükümetine ve onun askerlerine karşıdır. Araplara gelince bunlar dost veya yansız kaldıkça ve askerlerimize karşı silah kullanmadıkça kendilerine düşman imiş gibi davranılmaktan sakınılacaktır.

⁴³ Genelkurmay, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı:117, Ankara, (Ocak), 2004, s.6-9.

Bunun aksine olarak İngiltere Hükümetinin isteği Arapları Türk zulmünden kurtarmak, onları ilerletmek ve refahlarıyla tecimlerini arttırmaktır.

Son iki ayda Basra vilayetinde bulunan Arap şeyh ve oymaklarından birçoğu menfaatlerinin nerede olduğunu anlayarak İngiliz makamlarına bağımlılıklarını bildirmişler veyahut kendiliklerinden iki hükümet arasındaki savaşta yansız kalmışlardır. Ancak düşmanca kandırılan bazı kimseler ona yardım etmiş ve İngiliz askerlerine karşı silah kullanmışlardır.

Bu bildirge, Basra, Kurna, Amara ve Müntefik bölgelerini kapsayan Basra vilayetinin bütün şeyh ve oymaklarına dostluk ve yansızlık yolundan ayrılacak silaha sarılıp düşmanla işbirliği yapacak olurlarsa İngiliz elinde bulunan yerlerdeki mal ve mülkleri İngiltere adına haczedilmiş sayılacağını bildirmek için yayımlanmıştır...”

Bu bildiri ile İngiltere Arap şeyh ve oymaklarının mallarına el koymakla tehdit etmekte halbuki bu insanlar Osmanlı vatandaşı olup, yurtlarına giren düşmanla mücadele etmek en tabii hakları olmasına rağmen tehdit edilmeleri uluslararası hukuka aykırı idi⁴⁴.

İngilizler cihadın etkisinin azaltmanın yanı sıra Bağdat'ın işgaline karşı tepkiyi de azaltmak amacıyla 19 Mart 1917'de Irak'ta İngilizce ve Arapça yayımlanması istenen bildiride İngiliz ordularının Irak topraklarına fatih veya düşman gibi değil kurtarıcı olarak geldikleri belirtildikten sonra Iraklıların uzun zamandan beri esaret altında kaldıkları şöyle ifade edilmiştir:

“Hülagü'nün günlerinden beri hemşerileriniz yabancıların zulmü altında kaldı, saraylarınız harap, bahçeleriniz yabanabad ve atalarınızla kendileriniz esaret altında inlediniz. Oğullarınız sizlerin arayıp istemediğiniz savaşlara gönderildi, varlığınız elinizden alınıp uzak yerlerde israf edildi”.

Bildirinin devamında Mithat Paşa günlerinden beri Türklerin ıslahat vaatlerinden bulunup, bir şey yapmadıkları, Irak topraklarının verimli ve atalarının edebiyat, bilim ve sanatta geçmişte olduğu gibi şimdi de ilerlemelerini istediklerini vurguladıktan sonra ortak menfaat ve işbirliği yapmaları gerektiği ile Irak halkı için işgalin gerçekleştirildiği şöyle dile getirilmiştir:

⁴⁴ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, Ankara, 1957, s.95-97.

“Sizin ulusunuzla benim kralımın ülkeleri (Dominionları) arasında yakın bir menfaat var olagelmıştır ve 200 yıldan beri Bağdat ve Büyük Britanya Tecimerleri karşılıklı fayda sağlayarak dostluk içinde alışverişte bulunmuşlardır. Öbür yandan sizleri soyan Almanlarla Türkler 20 yıldan beri Bağdat’ı İngiliz ve onun İran ve Arabistan’daki bağlaşıklarının hükümetlerine (veya nüfuzlarına power) saldırmak için bir nüfuz üssü gibi kullanmışlardır. Dolayısıyla İngiliz hükümeti şimdi ve ileride sizin ülkenizde olan bitenlere karşı ilgisiz duramaz, çünkü İngiliz ulusunun ve onun bağlaşıklarının menfaatlerini korumakla görevli olan İngiliz hükümeti bu savaş sırasında Türk ve Almanların Bağdat’ta yapmış olduklarının bir daha tekrarlanması tehlikesini göze alamaz.”

Ayrıca bildiride Arapların hürriyetini, saadetini istedikleri, onlara baskı yapılmayacağı ve Şerif Hüseyin’i Osmanlıya karşı isyanını destekleyen şu ifadeler yer almaktadır:

“Ancak temel işleriniz ve zulümle istiladan korunulmanız İngiliz hükümetinin en yakın ilgisini çeker, siz Bağdat halkı sanmayınız ki İngiltere Hükümeti sizlere zorla yabancı kanun ve gelenekler kabul ettirecektir. İngiliz hükümeti umar ki sizin filozof ve yazarlarınızın istekleri yeniden gerçekleşsin. Bağdat halkı saadet içinde gelişmelidir ve kendi kutsal kanunlarıyla (şeriat) ırkı ülkelerine uygun müesseselere tabi olarak varlıklarından faydalanmalıdır. Hicaz’da Araplar kendilerine zulmeden Türk ve Almanları kovmuşlar ve Şerif Hüseyin’i Melikleri ilan etmişlerdir ve o Hazret hür ve bağımsız olarak hükümdarlık etmekte olup, Türkiye ile Almanya’ya karşı savaşan devletlerin bağlaşığıdır. Necd, Kuveyt ve Asir’in hükümdarı bulunan asil Araplar da aynı durumdadırlar.”

Bildirinin devamında İngiltere sömürgeci bir devlet olarak hakimiyeti altındaki halk arasındaki birlikteliği bozarak onları birbirine düşürdüğü halde kendisinin öyle yapmadığını Türklerin böyle bir politika takip ettiğini Araplara bu bildiride şöyle ifade etmiştir:

“Ey Bağdat halkı, 26 göbek boyunca aralarındaki karşıtlıklardan faydalana-bilmek için daima bir Arap hanedanını öteki aleyhine kışkırtmaya çalışan yabancı zalimlerin altında eza çektiniz, dolayısıyla sizleri asilleriniz (eşrafinız), büyükle-riniz ve mümessilleriniz yolu ile İngiliz ordusunda bulunan İngiliz siyasal temsilcisiyle işbirliği yaparak kendi yönetim işlerinize iştirak etmeye çağırarak için buyruk aldım, tâki ırkınızın amaçlarını gerçekleştirmek için kuzey, doğu, güney ve batıda bulunan soydaşlarınızla birleşebilesiniz⁴⁵.”

⁴⁵ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.112-114.

Bildirgenin ironik yanı, yayımlayan, “sevimli, özgürlükçü, hak yemeyen, sömürmeyen” İngiltere’nin dünyanın en büyük sömürgeci devleti olmasıydı⁴⁶.

Yukarıdaki bildirgelerdeki kışkırtma faaliyetlerine rağmen Bağdat halkı Osmanlı aleyhine herhangi bir harekette bulunmamıştır. Hatta bu dönemde Osmanlı Alman ittifakının savaşta başarılı olacağı ve Belçika’nın Almanya tarafından boşaltılmasına karşılık Irak’ın Osmanlıya geri verileceği inancı ve propagandası vardı. İngiltere’nin tüm bu uğraşlarına rağmen Irak’ta, Hicaz ve Suriye’deki gibi Osmanlı aleyhine bir ayaklanma çıkarılamamıştır⁴⁷.

Lahey Sefiri Nusret Bey’den gelen telgrafta, İtilaf Devletleri’nin Osmanlı Devleti’ni müttefiklerinden ayırmak için her türlü çareye başvurmayı kararlaştırdıkları, emellerini gerçekleştirmek amacıyla mevcut hükümete gerekli şeyleri kabul ettiremedikleri takdirde yeni bir hükümet iktidara getireceklerini vurgulamıştır. Ayrıca bu yönde çalışan heyetin merkezinin İsviçre’de olduğu tespit edilmiştir⁴⁸.

7. Irak Cephesinde Aşiretler ve Casusluk Faaliyetleri

İngiltere, Basra körfezinde detaylı harita çalışmaları da yapmaktaydı. 1906 yılında Yüzbaşı Hunter, Basra Körfezinin harita ve topoğrafik detaylarını tamamlamak amacıyla Lorimer ile ortak çalışmışlardır⁴⁹.

1907 yılı sonunda Doğu Afrika’da kurmaylık görevinden bulunan iki İngiliz subayı Yüzbaşı Butler ve Aşylmer İngiltere’ye dönerken bilhassa Bağdat ve Vadi Sirhan üzerinde geçen dolambaçlı yolu izlemişlerdir. 1908 yılı Ocağında Bağdat’a gelmişler ve Aneze Aşiretine mensup rehber ve dostları Muhammed el-Metih ile tekrar yola koyulmuşlardır. Necef’e uğramışlar ve bu gezi sırasında bilhassa aşiretleri inceleyerek ne kadar kişiye mensup olduklarını tespit etmişlerdir⁵⁰.

1910 yılı Nisan ayında İngiltere’nin Körfez istihbaratının başına kurmay Binbaşı Standish Graufurd atanarak, bölgede İngiltere lehine çalışmalara başlamıştır. En önemli amaçlarından biri de Alman ajanların nüfuzunu kırmaktır⁵¹.

⁴⁶ Tevfik Yener, Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, 2015, s.616.

⁴⁷ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.115.

⁴⁸ BOA, DH. EUM, Dosya No:14, Gömlek No:32.

⁴⁹ H.V.F. Winstone, a.g.e., 1999, s.84.

⁵⁰ H.V.F. Winstone, a.g.e., s.51-52.

⁵¹ H.V.F. Winstone, a.g.e., s.86.

30 Temmuz 1910 tarihinde Dahiliye Nezaretine çekilen telgrafta Musul'daki İngiltere Konsolosunun Zaho'nun Şeranisi köyüne gittiği burada Sindi Külli Reisi Abdi Ağa'nın yanına gidip görüştüğü, bu bölgedeki tüm Hıristiyan köylerini teker teker dolaşarak dağların ve çevrenin fotoğraflarını çektiği Musul Valiliğince bildirilmiştir⁵².

Osmanlı sadece Irak'ta değil civar bölgedeki ileri gelen kimseleri de yanında tutmaya büyük önem vermiştir. Irak Havalisi Genel Komutanı Süleyman Askeri 27 Aralık 1914 tarihli telgrafnamesinde Luristan Hakimi Rıza Kulu Han'ın tesir altında kalmasından dolayı bazı tereddütlerinin olduğu ve bu tereddütlerinin giderilmesi gerektiğini dile getirmiştir⁵³.

Hindistan'da Basra'ya gelen Leaachman burada Seyid Talib'in yardımcılardan birinin yanında kalmıştır. Seyid Talib de o sırada Basra valisinin görevden alınarak kendisinin atanması için İstanbul'u kandırmaya çalışmaktaydı. Leachman tek başına çalışan bir İngiliz ajanıydı⁵⁴.

İngilizler, Şerif Hüseyin dışındaki diğer bazı Araplarla da görüşmeler yapmışlardır. Bunlardan birisi de Osmanlı ordusunda Iraklı bir subay olan Şerif el-Faruki idi. 1915 Gelibolu harekâtı sırasında İngilizlere kaçmış, Irak ile ilgili olarak onlarla müzakerelere girişmiştir. İngilizler, Irak konusunda Şerif Hüseyin'i değil El-Faruki'yi muhatap almak istemişlerdir. Çünkü El-Faruki Irak'ın bazı kısımlarının ve Basra vilayetinin İngiliz kontrolünde olmasını onaylamaktaydı. Bunun karşılığında Irak Krallığı hayal etmekteydi⁵⁵.

İngilizlerle işbirliği yapmak isteyen diğer bir El-Ahd üyesi Bağdatlı Nuri Sait idi. Bir Osmanlı subayı olan Nuri Sait Irak'ta isyan etmek için İngilizlerden yardım istemiştir. İngiltere'nin Hindistan yönetimi Irak'ta bir isyanı emelleri için tehlikeli bulduğu için Nuri Sait'in teklifine soğuk bakmışlardır. Hatta Sait tutuklanarak Hindistan'da mecburi ikamete tabi tutulmuştur. Bu sırada İngilizler Şerif Hüseyin ve oğulları ile işbirliğini esas almışlardır⁵⁶.

⁵² BOA, DH.ŞFR, Dosya No.663, Gömlek No:122.

⁵³ BOA, DH.ŞFR, Dosya No:455, Gömlek No:112.

⁵⁴ H.V.F. Winstone, a.g.e., s.120.

⁵⁵ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s.299.

⁵⁶ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s.300.

Ortadoğu'daki İngiliz istihbaratının en önemli sorumlusu Tümgeneral Sir Francis Reginald Wingate, Arap kabilelerini İngiltere lehine kışkırtmak amacıyla faaliyette bulunmaktaydı. Bu amaçla Filistin, Suriye ve Irak'ta Türk düşmanlığı⁵⁷ propagandası yapmak amacıyla bir bildiri yayınlayarak, Türkleri sırtlarından atarlarsa İngiltere tarafından bağımsızlıklarının tanınacağını bildirmişlerdir.

İngiltere bu sırada bazı zararlı yayınları da desteklemiştir. Musul'da İngiltere Hükümeti teşviki ile yayınlanarak dağıtılan Kitabu'l-Fahri adlı zararlı fetva mecmuasının hemen toplatılması istenmiştir. Ayrıca Musul vilayetine Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden çekilen telgrafla bu mecmuanın kimin tarafından ne şekilde bastırıldığı ve birkaç nüshasının merkeze gönderilmesi 1915 yılı Şubatında telgrafla istenmiştir⁵⁸.

İngilizlerle münasebeti olan bazı memurlar takibe alınmıştır. Irak Kumandanı Nurettin tarafından Dahiliye Nezaretine yazılan telgrafta İngilizlere taraftar olan bazı memurların Zor'da ikamete mecbur tutuldukları bildirilmiştir⁵⁹.

Irak bölgesinde faaliyet gösteren casusların en önemli faaliyetleri bu bölgedeki aşiretleri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmak ve Osmanlı Devleti'nin Irak bölgesinde Cihada katılımı arttırmak için yürüttüğü propaganda faaliyetlerini engellemektir. Casusluk faaliyeti tespit edildiği zaman hemen bölgedeki idarecilere haber verilmiştir. 25 Eylül 1915'te Irak Komutanlığı tarafından Hille Kaymakamlığına gönderilen bir yazıda: İngilizlerin Hille'ye ve Hille yoluyla diğer yerlere çok sayıda casus gönderdikleri tespit edilerek bunların takibi ve yakalanmaları için Komiser Rıza Tevfik ile iki polisin oraya hareket ettikleri ifade edilmektedir. İngilizler bölgedeki Arap aşiretlerini Osmanlı aleyhine ayaklandırmak için casuslarına oldukça fazla para vermişlerdir. Para karşılığı satın aldıkları bazı kişileri istihbarat almak ve propaganda yapmak için kullanmışlardır. İngilizler bağış adı altında bölgede kendi taraftarlarına paralar aktarmışlardır. Adeta bölgeye İngilizler para yağdırmışlardır⁶⁰.

⁵⁷ Servet Aşşar, "Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi'ndeki Aşiretler ve Casusluk Faaliyetleri", **Askeri Tarih Bülteni Dergisi**, S.52, Ankara, (Şubat), 2002, s.130.

⁵⁸ *BOA, DH.ŞFR*, Dosya No:49, Gömlek No:201.

⁵⁹ *BOA DH.ŞFR*, Dosya No: 476, Gömlek No:109.

⁶⁰ Servet Aşşar, "a.g.m.", s.131.

Kasım 1915'te Bağdat'ta altmış kadar Musevi ve Hristiyan'ın düşmana casusluk etmeleri ihtimali olduğundan dolayı Irak Kumandanlığı haberdar edilerek, bunlar Dersim'e sürülmüşlerdir⁶¹.

İngilizler, Osmanlıya karşı Arapları isyana teşvik eden gizli örgütlerin kurulmasına yardım etmişlerdir. 25 Eylül 1915'te ortaya çıkarılan bir gizli örgüt Şerif Araplarını bir araya getirmeye çalışmıştır. Cemiyetin kurucusu Mehmet Alaaddin adlı bir Trablusgarplı idi. Tikrit'te yakalanan bu şahsın Şam'da Cezayirli Aşi ve Ömer Paşalar, Hama'da Abdülkadir Caferi, Halep'te Mehmet Cibli ve Musul'da bazı şahıslarla bağlantılı olduğu tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti'ne zarar vermek amacıyla kurulan örgütlerin bir kısmının merkezi işgal altındaki bölgelerdedi. 7 Kasım 1916'da Kutü'l-Amare'de ele geçirilen Arapça bir beyannamenin hazırlandığı yerin Basra olduğu anlaşılmıştır. Bu örgüt Türk kesimine atılmak üzere propaganda içerikli Türkçe beyannameler de hazırlamıştı. Genelde ticaretle uğraşan bazı Ermenilerin de İngilizler için casusluk faaliyetinde bulundukları ortaya çıkarılmıştır⁶².

Bazı aramalarda İngilizlerin aşiret reislerine yazdıkları mektuplar ortaya çıkmıştır. Nasriye'deki İngiliz siyasi hakimi ile İngilizlerin Sevküşşuyuh'ta bulunan kaymakamları vasıtasıyla Ağustos 1916'da aşiret reislerine gönderilen 30 Arapça mektup bulunmuştur.

Bu sırada Yahudilerin bazılarının da İngilizler için çalıştıkları görülmüştür. Löristan'da yakalanan Azra adlı bir Musevinin İngilizlere casusluk amaçlı haberleştiğini gösteren kağıtlar bulunmuştur. İngilizlerin casusluk propagandası çok güçlü olup, bazen üst makamları inandırmak bile güçleşmiştir. Amerika sa-vaşa 1914 yılında girmemekle beraber İngilizler Amerikan Konsoloslarını vekil gibi kullanmışlardır. İngilizler Amerikan konsolosu vasıtasıyla para dağıtımını yapmışlardır. Örneğin 5 Temmuz 1915 tarihli emirde, Amerika Konsolosu vasıtasıyla Necef ve Kerbela'da İngiliz parasının dağıtılmasına engel olunması 13. Kolordudan istenmiştir⁶³.

⁶¹ BOA, DH.EUM, Dosya No:3, Gömlek No:106.

⁶² Servet Avşar, "a.g.m.", s.132.

⁶³ Servet Avşar, "a.g.m.", s.133-134.

Amâre'deki İran konsolosu, konsolosluk binası üzerine İngilizlerin gözlem araçları, top ve tüfek koymalarına müsaade etmiş ve İngilizlerin bu tavrını protesto etmesi gerekirken işbirliği yaptıkları görülmüştür. İngilizler Irak'taki yerli halktan bazen lojistik destek almışlardır. Osmanlı askerî kuvvetleri bu tür faaliyetlere engel olmaya çalışmışlardır. Örneğin Basra'ya erzak kaçıran ve Müntefik'te ele geçirilen biri Medineli diğeri Beni Esad aşiretinden iki kişi Mart 1915'te idam edilmişlerdir. Bazen de halktan bazıları İngilizlere zahire ve yağ satan bu kişileri ihbar etmişlerdir. Savaş sırasında oluşturulan aşiret birlikleri içerisindeki reislerden bazılarının düşmana casusluk yaptıkları ihtimali ortaya çıktığından dolayı çok temkinli hareket edilmiştir. Amâre aşireti reislerinin İngiliz komutanlar ve Muhammerehakimi Hazal ile ilişki kurarak, Türk birlikleri hakkında düşmana bilgi verdikleri yönünde haberler gelmiştir⁶⁴.

26 Haziran 1915'te Amâre'de Salih El-Ali İngilizlere casusluk yaptığından dolayı ibret olması için idam edilmiştir⁶⁵.

Basra Körfezindeki deniz egemenliği İngiltere'nin elinde olduğundan dolayı Basra Körfezinin ileri gelen kişileri İngiltere'ye bağlı kalmışlardır.

Necd Emiri Abdülaziz Es-Suud (İbniSuud) İngiltere ile anlaşarak Halifenin Cihad ilanına uymamıştır. Anacak İbn Reşid ile mücadele ettiği için İngiltere'ye doğrudan bir yardımda bulunmamıştır. Bunula birlikte Osmanlıya bağlı kalan İbn-i Reşid'in Türklere yardımda bulunmasını önlemekle dolaylı olarak İngiltere'nin emellerine hizmet etmiştir⁶⁶.

Irak Kumandanı Halil Paşa'ya Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden çekilen telgrafta İbn-i Suud'un önce Kuveyt'e daha sonra da Basra'ya gelerek İngilizlerle ittifak yaptığı, onun için bu konu hakkında bilgi istenmiştir⁶⁷. Basra yakınlarında ki Zübeyr Şeyhi İbrahim İngilizlere hizmet etmiş ancak savaş sonrası bu hizmetlerine güvenerek İngilizlere karşı çıktığı için 1920'de İngilizler tarafından şeyhliği alınmıştır. Kurna Şeyhi Ukbaşi, Basra'nın kuzeyinde Harsa (Harise) Şeyhi Hacı

⁶⁴ Servet Aşar, "a.g.m.", s.136-137.

⁶⁵ Mehmet Özdemir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Propaganda ve Casusluğa Karşı Alınan Tedbirler", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl.2, S.4, Ankara, (Ağustos), 2004, s.60.

⁶⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım 3, s.90.

⁶⁷ *BOA, DH.ŞFR*, Dosya No:74, Gömlek No:106.

Edher ise İngiltere'ye hizmet etmişlerdir⁶⁸. Sabbah Aşireti Reisi Şeyh Mehmet El-Yasin 18.'nci Kolorduya beş yüz baş koyun hediye etmiştir⁶⁹.

Acemi Paşa Osmanlıya bağlı kalarak, Müntefik'te İngilizlere karşı mücadele ederken kardeşi Samir ve amcası oğlu Suyni ve onun kardeşi Hamsiye İngiliz taraftarıydı⁷⁰.

Osmanlı Devleti Emniyet-i Umumiye Genel Müdürlüğünden Irak Kumandanı Halil Paşa'ya 9 Nisan 1917 tarihinde çekilen telgrafta, İbn-i Reşid'in Medine'ye doğru hareket ettiği ancak vekili olup Irak'ta bulunan Reşid'in İngiltere Hükümeti lehine çalışarak aşiretler arasında ifsadatta bulunduğu bildirilmiştir⁷¹.

Osmanlı Devleti casusluk faaliyetlerini önlemek amacıyla güçlü bir haber ağı kurmuş ve casus olduğu tespit edilenlerin Irak bölgesine girmelerine engel olunmuştur⁷². Bu sırada sivil yolculukların arttığı görülerek gerekli inceleme ve seyahat izinleri sıkı tutulmuştur. Ordu mensupları ve halkın bu tür casuslara karşı teyak-kuzda olmaları için beyannameler yayınlanmış ve bunların bir kısmı kolaylıkla okunabilecek sokak köşeleri lokanta, istasyon ve diğer yerlere asılmıştır. Casusların varlığı tespit edilince polis memurları hemen harekete geçmişlerdir. Örneğin 14 Aralık 1917 tarihli emirle, Karatepe, Salahiye, Tushurmatu gibi yerlerde askerî merkezlerle yönelebilecek yerli düşman casuslarının hareketlerini önlemek ile görevlendirilmişlerdi. Casusların o dönemde yakalanmalarını sağlamak için fotoğraf olmadığı için tasvir yöntemi kullanılmıştır. Bu tasvir ile casusların fiziki özellikleri ifade edilmiştir. İngilizler casusluk faaliyetlerinde şüphe çekmeyeceği düşüncesiyle özellikle fiziki özürü ve sağlık sorunu olan kişilerden faydalanmışlardır. Bilhassa bu casusların yakalanmasında İngiliz ordusundaki Hintli Müslüman askerlerin sorgulanmalarından elde edilen bilgilerin büyük faydası olmuştur⁷³.

Osmanlı Devleti tecrübeli bir grup Teşkilat-ı Mahsusa subay grubunu Irak bölgesine yollayarak, Arap aşiretlerinden asker toplamak ve İngilizlere karşı Türk-Arap ortak hareket planlarını koordine etmeye çalışmıştır. Teşkilat-ı Mahsusanın

⁶⁸ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.91.

⁶⁹ Genelkurmay Başkanlığı, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı:117, s.118.

⁷⁰ Servet Avşar, "a.g.m.", s.137.

⁷¹ BOA, DH.ŞFR, Dosya No:74, Gömlek No:280.

⁷² Servet Avşar, "a.g.m.", s.138.

⁷³ Servet Avşar, "a.g.m.", s.140-142.

başında bulunan Binbaşı Süleyman Askeri'nin bölgeye gönderilmesi buraya verilen önemden kaynaklanmıştır. Süleyman Askeri görevlendirdiği teşkilat adamları vasıtasıyla bölgedeki aşiretleri dolaşarak altın ve hediyelerle destekledikleri din için savaşıacak çok sayıda gönüllü toplamayı tasarlamıştır. İslam birliği propagandası ile de İngilizlerin, Irak'taki Müslüman Hint askerlerinin sadakatinden endişeye kapılmalarını sağlamaya çalışmıştır. Bir taraftan İngilizlerin diğer taraftan Almanların bölgedeki halkı ve aşiretleri kendi tarafına çekme propaganda-ları halkın tarafsız kalıp hiçbir tarafı desteklememesine neden olmuştur. Hangi tarafın kazanacağını beklemeye başlamışlardır. Süleyman Askeri 20.000 kişilik disiplinden uzak dörtte üçünden fazlası bedevi aşiret mensuplarından oluşan bir ordu kurmayı başarmıştır. Arap aşiretlerin çoğu tarafsız kalarak kazanan tarafı beklemeyi tercih etmişlerdir. İngilizler bu aşiretleri kendi tarafına çekmek amacıyla oldukça fazla para harcamışlardır⁷⁴. Bölgedeki aşiretlere kim bol para verir ve kim aynı zamanda askerî açıdan kuvvetliyse onun tarafına geçmişlerdir. Nitekim Süleyman Askeri Bey'i çok güvendiği aşiret kuvvetleri bırakarak dağılmışlardır⁷⁵.

İngiliz General Towshend, Kurna'dayken bir Türk torpilini bulan Arab'a 400 rupi ödül vermiştir. Bu nedenle yüzlerce Arap, Türk torpilini avlamaya çalışmıştır. Kurna'daki İngiliz karargâhı yakınına kadar gelen Araplar zaman zaman ordugâha ateş açmışlardır⁷⁶.

Müntefik Aşireti Şeyhi Acemi ibn Sadun Osmanlı Devleti'ne bağlı kalarak, İngiliz ajanlarının Arabistan'a sızmalarını engelleyerek, İngilizlerin yaptıkları faaliyetlerin önünde önemli bir engel haline gelmiştir⁷⁷.

Müntefik Komutanı Mazhar, İngilizlerin aşiretlere verdiği paradan daha fazla para verdiği için bu sefere bu aşiretler İngilizlere saldırmışlardır. Bu aşiretler kağıt parayı kabul etmeyip, altın parayı tercih ettikleri onun için gerekli tahsisata ilave yapılmasını 15 Eylül 1916'da istemiştir⁷⁸.

Bazen de Osmanlı Devleti kendisine sadık bazı aşiret reislerini madalyalarla taltif ederek ödüllendirmiştir. Örneğin mahalli hükümete destek veren Ebu

⁷⁴ Mehmet Özdemir, "a.g.m.", s.56-58.

⁷⁵ Kâzım Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, İstanbul, 2011, s.453.

⁷⁶ Charles V. F. Townshend, Irak Seferi ve Esaret, (Tercüme: Tarih-i Asker-i Osmâni Encümeni-Sadeleştiren: Recep Ahışhalı), İstanbul, 2007, s.78.

⁷⁷ H.V.F. Winstone, a.g.e., s.191.

⁷⁸ Genelkurmay Başkanlığı, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı:117, s.124

Hasan Aşireti Reisi Hacı Zeydan Bin Hüseyin harp madalyası ile taltif edilip, hil'at giydirilmiştir⁷⁹.

İngilizler, Irak Cephesi'nde görevli olan Türk komutanların hangi yabancı dili bildikleri, kabiliyet ve ahlaki dereceleri, kumar ve şehvete eğilimleri, astları tarafından sevilip sevilmedikleri ile ilgili bilgileri toplayarak propaganda malzemesi olarak kullanmışlardır⁸⁰.

İngilizler Osmanlı ordusundaki Arap askerlerin savaşmayacakları, hep birlikte hareket edecekleri beklentileri içindeydiler. Ancak bu beklenti Şerif Hüseyin isyanından sonra bile gerçekleşmemiştir. Osmanlı ordusundaki Arap subayları önemli ölçüde görevlerine sadık kalmışlardır⁸¹.

Bağdat eşrafından Abdülkadir Paşa zabitanı sefahate sevk etmiş ve İngilizler lehine propaganda faaliyetinde bulunmaktaydı⁸².

Osmanlı, İngilizlerin casusluk faaliyetlerini boşa çıkarmak amacıyla ordu içinde bir gizli Polis Zabıt Teşkilatı kurmuştur. Bu teşkilat Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye bağlı olarak hareket etmiştir⁸³.

Irak'taki Arapların geneli savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne bağlı kalırken, Hicaz, Filistin ve Suriye'deki Araplar ise zaman zaman ayaklanmışlardır. Irak'ta meydana gelen Arap ayaklanması ise sınırlı kalmıştır⁸⁴.

8. Sykes-Picot Anlaşması

İngiltere 21Ekim 1915'te o sırada devam eden Şerif Hüseyin-McMahon yazışmasından Fransa'yı haberdar ederek, Osmanlı topraklarını paylaşmayı önermiştir. İngiltere adına Sir Mark Sykes ile Fransa adına Charles François Georges-Picot arasında yapılan görüşmeler sonunda, 1916 yılı Şubatında Arap vilayetlerinin paylaşılması konusunda anlaşmaya varılmıştır⁸⁵. Ancak İngiltere bunu bir

⁷⁹ Genelkurmay Başkanlığı, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı:117, s.126.

⁸⁰ Mehmet Özdemir, "a.g.m.", s.59.

⁸¹ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Seferberliği*, İstanbul, 2015, s.277.

⁸² *BOA, DH-ŞFR*, Dosya No:75, Gömlek No:49.

⁸³ Mehmet Özdemir, "a.g.m.", s.61.

⁸⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım 3, , s.88.

⁸⁵ Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e., s.42.

taslak anlaşma olduğunu Rusya'nın onayından sonra kesin şeklini alacağını belirtmiştir⁸⁶.

Bu anlaşmaya göre; Suriye'nin Akka'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı bölgesi (Beyrut dahil) Adana ve Mersin Fransa'ya verilecekti. Bağdat-Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesi de İngiltere'ye verilecekti. Diğer Arap topraklarında Arap Devleti veya Arap devletleri federasyonu kurulacaktı. Bu devlet de Akka-Kerkük çizgisinin kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı, güney kısmı da İngiliz nüfuz alanı olarak ayrılmıştır. Ayrıca İskenderun serbest liman, Filistin ise uluslararası bir bölge olacaktı.

Sykes-Picot, Mart 1916'da Rusya'ya giderek Rus Dışişleri Bakanı Sazonov ile görüşmeler yaptılar. Rusya Kuzeydoğu Anadolu'daki toprak isteklerinin kabul edilmesi şartıyla İngiliz-Fransız paylaşmasını kabul etmiştir. İngiltere ve Fransa da 13-26 Nisan ve 10-23 Mayıs 1916'da bunu kabul ettiler. Fakat anlaşmanın son şekli 10-23 Ekim 1916'da ortaya çıkmıştır⁸⁷.

Antlaşmalar gizli olduğu için Türkler ve Arapların bundan haberleri yoktu. Bilhassa Araplar aldatılmıştı. Rusya'da Çarlık yönetimi yıkılıp yerine Bolşevik yönetimi kurulunca bu gizli antlaşmalar açıklanmıştır. Osmanlı bu antlaşmayı Cemal Paşa vasıtasıyla Arap dünyasına duyurmuştur. Şerif Hüseyin de bu duruma şaşmış ve İngiltere'den açıklama istemiştir. İngiltere'nin Sudan Valisi Wingate verdiği cevapta; Bolşeviklerin açıklamalarının geçici müsveddeler olduğu, asıl antlaşma olmadığı, Cemal Paşa'nın propagandasının ise "garaz ve cehaletiyle müttefiklerin arasını açmak" taktiği olarak değerlendirmiştir⁸⁸.

Her ne kadar savaş sırasında İngiltere ve Fransa, Sykes-Picot Anlaşması ile aralarında Osmanlı'nın Ortadoğu topraklarını paylaşmak konusunda anlaşmışlarsa da savaş sonrası Suriye ve Irak topraklarının paylaşılması konusunda İngiltere ve Fransa arasında yeniden anlaşmazlık çıkacaktır. Bilhassa İngiltere petrol bölgesi olan Musul'u Fransa'ya kaptırdığı için İngiliz finans çevreleri Sykes-Picot anlaşmasından pek memnun olmamışlardır. Savaş sonrası tekrar Ortadoğu topraklarının paylaşılması gündeme getirilerek, Lloyd Gorge ve Clemenceau arasında 1919 yılı içerisinde yapılan görüşmelere sonucunda yapılan Suriye İtilafnamesi ile İngiltere Musul'u Fransa'dan alacaktır⁸⁹.

⁸⁶ Rifat Uçarol, a.g.e., s.572

⁸⁷ Ömer Kürkcüoğlu, a.g.e., s.42.

⁸⁸ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s.317.

⁸⁹ Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938), Ankara, 2004, s.376-377.

9. Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'ndeki Askeri Harekâtlar

Irak Cephesi, İngilizlerin bir Hint-İngiliz birliğini 6 Ekim 1914 tarihinde Bahreyn'den yola çıkarmaları ve donanma himayesinde Fav limanını işgal etmeleri ile açıldı⁹⁰. Bu sırada İngiliz kuvvetlerinin amacı petrolün güvenliğini sağlamaktı. Ayrıca mümkün olursa Basra limanının işgaliyle körfezin başında gösteri yapmaktı⁹¹.

Osmanlı Devleti savaşa girince İngiltere, Osmanlı topraklarını parçalama politikasına ağırlık verdi. 5 Kasım 1914'te Kuveyt'i İngiltere'nin himayesinde bağımsız bir devlet olarak tanıdı. 5 Kasım'da Kıbrıs'ı ilhak ettiğini, 18-19 Aralık'ta da Mısır'ı hakimiyeti altına aldığını açıkladı⁹².

Osmanlı Devleti'nin 4 Eylül 1914 tarihli askerî sefer planı aşağı Mezopotamya'dan İran ve Belucistan (şimdiki Batı Pakistan'a dahil) yoluyla bu iki ülkenin de yardımını da alarak Hindistan'a girmek, buradaki halkı İngiltere'ye karşı ayaklandırmak ve İngiltere'yi buradan gelecek yardımlardan mahrum bırakmaktı.

İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin bu planını boşa çıkarmak için en basit yol olarak Basra Körfezinin kuzey ucuna çıkarma yaparak Osmanlı Devleti'nin bu hareketini engellemeyi düşünmüştür. Deniz gücü bakımından güçlü olan İngiltere için bu basitti. Ayrıca İngiltere'nin Irak üzerindeki diğer hedefleri ise Irak petrollerini güvence altına almak, Mezopotamya'yı işgal ederek İngiltere'nin prestijini arttırmaktı⁹³. İngilizlerin bu cepheyi açmalarındaki en önemli nedenlerden birisi de Türk kuvvetlerinin İran'a girmesini ve Hindistan'ı tehdit etmesini önlemektir⁹⁴. Ayrıca Arap şeyh ve emirlerinin gözünde İngiltere'nin prestijini korumak ve Basra'nın İngiltere'nin düşmanları tarafından bir üs olarak kullanılmasını engellemektir⁹⁵. İngilizler ayrıca bölgenin karşısında olan ve İran petrolünün bulunduğu Abadan'ı güvenlik altına almayı, kuzeye doğru ilerleyerek

⁹⁰ Suphi Saatçi, a.g.e., s.109.

⁹¹ Charles V. F. Townshend, a.g.e., s.53.

⁹² Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e., s.38.

⁹³ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.24.

⁹⁴ Genelkurmay Başkanlığı, Türk Tarihindeki Kahramanlık Öyküleri Menkıbeler, Ankara, 2010, s.36.

⁹⁵ Tülay Alim Baran, "Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:25, Ankara, (Mayıs), 20215, s.68.

de Rusya ile birleşmeyi amaçlamıştır⁹⁶.

İngiliz kuvvetlerinin 6 Kasım'da Fav adasına asker çıkarmaları üzerine⁹⁷ Basra ileri gelenlerinden yedi kişi imzasıyla Bağdat müftüsüne çekilen 15.11.1915 tarihli telgrafta; küffarın Basra limanını kuşatmaya başladığı, bütün ahalinin silah altında olup, İslamı muhafaza etmek istediği ve bunu için tüm vatana ve aşiretlere gerekenin yapılması istenmiştir⁹⁸. 22 Kasım 1914'te İngilizler Basra'ya girmiş ve İngiliz gemileri Şattü'l-Arab'a doğru hareket etmişlerdir. Basra'dan sonra Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştikleri yer olan Kurna işgal edilmiştir⁹⁹.

İngiliz askerî kuvvetleri ve Hintli kuvvetler deniz yoluyla Irak cephesine gelmişlerdir. Bu askerî kuvvetler Dicle ve Fırat nehirleri vasıtasıyla Bağdat'a kadar taşınmışlardır. Osmanlı askerî kuvvetleri ise kara yolu ile Irak'a ilerlemek zorunda kalmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin bu ırmaklar üzerinde İngilizlere oranla taşımacılık yapacak araç sayısı oldukça sınırlı idi. İngiltere ve Fransa Çanakkale yenilgisinden ve Sırbistan'ı koruyamamasından sonra birçok ülkede itibarının düşmesi üzerine Bağdat'ı alarak manevi durumunu düzeltmeye çalışmıştır¹⁰⁰. 1915 yılı ilkbaharında İngilizler gambotlarının desteğiyle Fırat ve Dicle'den iki kolla ilerlemeye başlamışlardır¹⁰¹.

12 Nisan 1915'te Süleyman Askeri Bey, Nasiriye'deki kuvvetleri ile sürerek Şuayyibe'deki İngilizlere saldırmıştır. İki gün süren muharebede aşiret kuvvetleri başarısız olmuşlardır¹⁰². Bu yenilgide Arap askerlerin disiplinsizlikleri ve performanslarının düşüklüğü etkili olmuştur¹⁰³. Ordu birlikleri kayıplar verdikten sonra 14 Nisanda geri çekilmek zorunda kalırken, askerî harekâtı yöneten Süleyman Askeri Bey intihar etmiştir. Bu savaşta İngiliz ve Hint kuvvetlerinin de kayıpları

⁹⁶ Rifat Uçarol, a.g.e., s.578.

⁹⁷ Mehmet Özdemir, "a.g.m.", s.55.

⁹⁸ BOA, HR.TO, Dosya No:546, Gömlek No:14.

⁹⁹ Charles V. F. Townshend, a.g.e., s.57.

¹⁰⁰ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.89.

¹⁰¹ Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. VIII, Ankara, 1976, s.299.

¹⁰² Fahri Belen, 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul, 2016, s.288: Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.92.

¹⁰³ Edward J. Erickson, Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, (Çev: Mehmet Tanju Akad), İstanbul, 2011, s.150.

oldukça fazlaydı¹⁰⁴. Süleyman Askeri Bey'in intiharıyla sonuçlanan Şuayibe başarısızlığından sonra Irak Cephesi'nde bazı aşiretler İngiliz tarafına geçmişlerdir¹⁰⁵. Bu sırada çekilen bazı Türk kuvvetlerine Müntefik aşiretleri saldırarak kayıplar verdirmişlerdir¹⁰⁶.

Nurettin Bey Selman-ı Pakt'ta İngiliz kuvvetlerini beklemiş ve 22 Kasım'da saldıran İngiliz kuvvetlerini yenerek onların geri çekilmelerini sağlamıştır¹⁰⁷. Selman-ı Pakt Savaşı'nda yenilen General Towshend, Türk askerini şöyle övmüştür: "...Tekrar ediyorum hiçbir Avrupalı asker savunma savaşında iyice sipere girmiş olan Türklerle karşılaştırılmaz. Genel olarak Alman'ın direnci kabul edilir, ancak siper içinde Türk'ten geri kalmaktadır..." Önceden General Towshend Türk askerini Araplar ve sömürge askeri gibi düşünerek, İngilizleri görür görmez yenilerek geri çekileceğini sanmıştır¹⁰⁸.

Selman-ı Pakt muharebesi İngilizler için tam bir hezimet olmuştur. Bu muharebe ile Irak Cephesi'nde ilk ve büyük bir başarı elde edilmiştir¹⁰⁹. 25 Kasım sabahı muharebe sona ermiş ve Towshend askerî kuvvetlerini geriye Kutu'l-Amâre'ye çekmek zorunda kalmıştır¹¹⁰. Türk ordusu İngiliz kuvvetlerini takibe başlamıştır¹¹¹.

Selman-ı Pakt muharebesinde Türk kuvvetlerine iltica eden Hintli bir subay birkaç top ile makineli tüfenk ve cephaneyi düşmanın yere gömdüğü ve o yerde yere gömülmüş çok şeyler bulunmuştur. İngilizler çekilirken Dicle'ye pek çok top, tüfek ve cephane atmışlardır¹¹².

¹⁰⁴ Charles V. F. Townshend, a.g.e., s.64.

¹⁰⁵ Tevfik Yener, a.g.e., s.607.

¹⁰⁶ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.93.

¹⁰⁷ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.103; Tevfik Yener, a.g.e., s.609.

¹⁰⁸ Tevfik Yener, a.g.e., s.610.

¹⁰⁹ Halil Kut, Kutu'l-Amâre Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, (Hazırlayan: Erhan Çifci), İstanbul, 2015, s.148

¹¹⁰ Edward J. Erickson, a.g.e., s.155.

¹¹¹ Fatma İlhan, "Türk'ün Şanlı Tarihinde Bir Kesit Kutu'l-Amâre Zaferi", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı: 425, Ankara, (Temmuz), 2005, s.10.

¹¹² Genelkurmay, "Kutu'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi", **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl. 65, S.137, Ankara, Ocak 2016, s.17.

9.1. Kutü'l-Amâre Muharebeleri

İngilizler 22 Mayıs 1915'te Amâre'yi ve 23-25 Temmuz çarpışmalarıyla da Nasiriye'yi aldılar. Bunu üzerine Irak'taki İngiliz komutanlarla Hindistan Hükümeti Kutü'l-Amâre'nin alınmasının faydalı olacağını Londra'ya bildirince 28 Eylül 1915'te General Townshend Kutü'l-Amâre'yi alarak Aziziye'ye kadar ilerlemiştir¹¹³.

Amâre'nin düşmesi sonrası şehirdeki Araplar, Türk resmi daireleriyle hastane, erzak vs. ambarlarını yağma etmeye başlamışlardır. Bu düzensizliğin önlenmesi için yeterli kuvvete sahip olmaması nedeniyle General Townshend karaya asker çıkaramamıştır. Araplar hastane ve hükümet dairelerindeki her türlü eşyayı alıp götürmüşlerdir. Bu sırada gemiden ateş açılarak hastanenin yağmalanması önlenmeye çalışılmıştır¹¹⁴. Beni Lam Şeyhi Kutü'l-Amâre'ye İngilizler için iki yüz deve göndermiştir¹¹⁵.

Kutü'l-Amâre'den sonra Hint Hükümeti ileri harekete devam edilerek Bağdat'ın alınmasını istemiştir. İngiliz kurmayı ise temkinli hareket etmek taraftarı olup, Osmanlı saldırısının Bağdat yoluna düşen İngiliz güçlerini dağıtabileceğini düşünüyorlardı. 19 Ekimde İngiliz kurmayları raporlarında, "Bağdat'ı almak güç olmaz, ama Bağdat'ta kalmak güç olur" sonucunu bildirerek, Bağdat'ın alınması fikri donduruldu¹¹⁶.

Nurettin Bey 9 ve 10 Aralık 1915'te Kut'a saldırmışsa da orayı alamamıştır. 12 Aralık 1915'te Alman Mareşal Von Der Goltz Paşa, Aziziye'de bulunan Osmanlı karargahına gelerek Irak ve İran'daki Osmanlı ve Alman kuvvetlerinin komutanlığını almıştır. Irak'ta 13. ve 16. Kolordulardan oluşan Altıncı Ordu kurulmuştur¹¹⁷. 24 Aralık 1915'te Nurettin Bey, Kut'a bir başarısız saldırı daha gerçekleştirmiştir. 13 Ocak 1916 sonlarında Albay Halil Bey komuta görevini Nurettin Bey'den devralmıştır¹¹⁸. Halil Bey, Nurettin Paşa tarafından yapılan taktik konuşlanmayı

¹¹³ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.100.

¹¹⁴ Charles V. F. Townshend, a.g.e., s.116.

¹¹⁵ Kâzım Karabekir, a.g.e., s.466.

¹¹⁶ Tevfik Yener, a.g.e., s.608.

¹¹⁷ Genelkurmay, "Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi", **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl. 65, S.137, s.88.

¹¹⁸ Fatma İlhan, "a.g.m.", s.11.

değiştirmemiş ve böylece Ocak sonlarında Towshend kuvvetini teslim etme seçeneğini düşünmeye başlamıştır¹¹⁹.

Golç Paşa İngilizlerin Kutü'l-Amâre'ye erzak sağlamayı başardıklarını Bağdat'taki Alman tacirler Golç Paşa'ya defalarca bildirmişler. İngilizler Kut'a erzak göndermeyi başaran Araplara çok büyük paralar verdikleri istihbarat tarafından haber alınmıştır¹²⁰.

Kut'un kuşatılmasından sonra İngilizler oradaki tümenlerini kurtarmak için birincisi 6-20 Ocak 1916 tarihleri arasında ikincisi 8 Mart'ta, üçüncüsü 6-9 Nisan tarihleri arasında dördüncüsü ise 17-19 Nisan 1916 tarihleri arasında dört tane deneme saldırısında bulunmuşlarsa da başarısız olmuşlardır. Goltz (Golç) Paşa Nisanda Bağdat'ta tifüs hastalığından vefat edince komuta Halil Bey'e geçmiş-tir¹²¹. İngiliz kuvvetlerinin General Towshend'i kurtarma teşebbüsleri Felahiye muharebeleri ile başarısızlıkla sonuçlanmıştır¹²².

Osmanlı ordusunda görevli Alman Generallerinden Von Der Goltz 13 Mart 1916 tarihinde Kutü'l-Amâre kuşatmasında her türlü imkânsızlıklara rağmen büyük kahramanlık gösteren Osmanlı ordusunun kahramanlıklarını şöyle ifade etmiştir: "Bu günlerdeki tavır ve hareketiniz 40 sene evvel Plevne, Şıpkı ve Alacadağı'nda bütün dünya tarihlerine şan vermiş olan ecdadınızınkini-nin aynısıdır. Milletinin büyüklüğü ve şanı niçin muharebe etmiş olan en cesur Osmanlı muhاریpleri arasında siz dahi sayılacaksınız, isminiz unutulmayacaktır. Muzafferiyetinizi haber alan vatanınız, sizleri minnet ve şükranla یاد edecektir¹²³."

Kut'ta İngilizler kaybettikleri takdirde büyük bir prestij kaybına uğrayacaklardı. Arap şeyhlerinin bu sırada Osmanlıya ihanet etsek mi, yoksa etmesek mi tereddütlerinin olduğu bir dönemdi. O sırada Türk ordusunun daha kuvvetli gö-zükmesi Arapların korkarak Osmanlıdan kopmamasını sağladı¹²⁴.

Halil Paşa tarafından General Towshend'e gönderilen 25/12/331 tarihli bir yazıda İngiliz kuvvetlerinin yardıma gelmesine izin verilmeyerek çok zayıyat verdi-

¹¹⁹ Edward J. Erickson, a.g.e., s.212.

¹²⁰ Genelkurmay, "Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi", **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl. 65, S.137, s.88.

¹²¹ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.104.

¹²² Halil Kut, a.g.e., s.156.

¹²³ Fatma İlhan, "a.g.m.", s.11-12.

¹²⁴ Tefvik Yener, a.g.e., s.611.

rilip, geri çekilmelerinin sağlandığı, kurtuluş ümitlerinin kalmadığı, askerlerinden kaçıp gelenlerden elde edilen bilgilerden erzaksız kaldıkları, hastalık baş gösterdiği teslim olmaktan başka çare kalmadığı uyarısını yapmıştır¹²⁵.

Osmanlı kuvvetlerine sığınan Hintli askerlerden alınan haberlere göre yiyeceğin tamamen tükendiği, hastalıktan ölenlerin arttığı, ilaç sıkıntısının olduğu, buna rağmen İngilizlerin “şimdi barış olacak herkes yine eski yerinde kalacaktır” diyerek oyaladıklarından bahsetmektedir¹²⁶.

İngiliz Kolordu Komutanı, General Townshend’i kurtarma ümidini kaybetmeye başlamıştır. Tek çarenin bir gemi ile erzak ulaştırmak olduğunu düşünmeye başlamıştır. İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener, General Lake’e gönderdiği telgrafta; “Milli şeref ve imparatorluğun menfaatleri için Kut’u kurtarmanın ne kadar önemli olduğuna” dikkat çekmiştir¹²⁷.

14 Nisan 1916’da Hanna açıklarında demirleyen bir gemide bulunan istihbarat karargahında Albay Beach, Binbaşı Dent, Lake, Money ve Williams adlı generallerin bulunduğu sırada Karasakal lakaplı eski bir öğretmen olan Türk subayı sorguya çekilmiştir. Subay onlara şunları söylemiştir: “Size istediğiniz bütün bilgiyi vereceğim. Gelibolu’da başarısızlığa uğradınız, Selanik’te durdurulduunuz. Burada ise yalnızca misafir sayılırsınız. Size ne anlatacağım ise benim için önemli değil. Çünkü biz kazanacağız¹²⁸.”

İngiliz uçakları zaman zaman Kut’a yardım paketleri atarak, buradaki kuvvetlerine destek vermişlerdir¹²⁹. Bu erzaklar bazen Türk tarafına düşmüştür. Dicle üzerinde Julnar adındaki zırhlı bir gemi ile erzak ulaştırmaya çalışmışlarsa da bu vurularak etkisiz hale getirilip, mürettebatı esir alındığı gibi erzaka da el konulmuştur¹³⁰. Ayrıca açlık tehlikesinden dolayı aileleri küçük bir kekle karşı sahile geçirmişlerdir¹³¹.

¹²⁵ Genelkurmay, “Kutü’l-Amâre Kuşatması ve Zaferi”, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl. 65, S.137, s.110.

¹²⁶ Genelkurmay, “Kutü’l-Amâre Kuşatması ve Zaferi”, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl. 65, S.137, s.112-113.

¹²⁷ Fatma İlhan, “a.g.m.”, s.12.

¹²⁸ H.V.F. Winstone, a.g.e., s.281.

¹²⁹ H.V.F. Winstone, a.g.e., s.281: Genelkurmay, “Kutü’l-Amâre Kuşatması ve Zaferi”, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl.65, S.137, s.125.

¹³⁰ Halil Kut, a.g.e., s.158: Fatma İlhan, “a.g.m.”, s.12.

¹³¹ Genelkurmay, “Kutü’l-Amâre Kuşatması ve Zaferi”, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl. 65, S.137, s.132.

General Towshend kırk iki topla bir milyon İngiliz lirası vererek, kuvvetiyle Hindistan'a gitmesine izin verilmesini Altıncı Ordu Kumandan Vekili Halil Bey'den istemiştir¹³². Osmanlı Başkumandanlık Halil Paşa'ya çektiği telgrafta ise parayı reddederek paraya ihtiyacımız olmadığını ve ordunun tamamen teslimini şart koşturmuşur¹³³.

28 Nisan gecesi İngilizler ellerindeki cephaneleri imha etmeye başlamışlardır. Bu sırada General Towsnhend birliklerine yayımladığı veda mesajında şunları söylemiştir:

“Kut'taki muhafızlarımızı almak üzere bir Türk alayı yaklaşmaktadır. Hem kalenin hem şehrin üzerine beyaz bayrağı çektim. Taburlar saat 2'de Şumran yakınındaki kampa girmeye başlıyorlar. Biz telsizi yavaşça imha ediyoruz ki bu iş yapılmaya değer. Kut'tan bütün gemiler ve istasyonlara elveda ve hepinize iyi şanslar¹³⁴.”

29 Nisanda 1916'da Towshend teslim olmuştur¹³⁵. İngiliz ordusunda beş general, iki yüz yetmiş yedi İngiliz subayı, iki yüz yetmiş dört Hintli subay, iki bin beş yüz doksan iki İngiliz askeri ve altı bin dokuz yüz seksen sekiz Hintli asker ve üç bin dört yüz gayri muharib olmak üzere toplamda 13.300 kişi esir alınmıştır¹³⁶. Kut'un düşmesi sırasında Altıncı Ordunun sayısı 25 bini geçmezken İngiliz kuvvetleri sayısı 50 bini bulmaktaydı¹³⁷.

Kut'un alınmasından sonra İngilizlere yardım eden on üç kişi hemen 29 Nisan gecesi tutuklanmıştır. Şehirde Osmanlı idaresine karşı herhangi bir düzensizliğin olmadığı hatta İngiliz ordusu işgalinden kurtulmanın sevinci yaşanmıştır. Arap halkı bu sırada sancağı ve üzengilerimizi öpmek suretiyle nümayişlerde

¹³² Tanin Gazetesi, 30 Nisan 1916, s.1: Genelkurmay, “Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi”, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl. 65, S.137, s.170.

¹³³ Genelkurmay, “Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi”, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl. 65, S.137, s.173.

¹³⁴ Fatma İlhan, “a.g.m.”, s.13.

¹³⁵ **Tanin Gazetesi**, 30 Nisan 1916, s.1: Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.105.

¹³⁶ Genelkurmay, “Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi”, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl. 65, S.137, s.198.

¹³⁷ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.106.

bulunmuşlardır. Halk birbirlerini tebrik ederek birbirlerine sarılmışlardır¹³⁸.

Ayrıca İngilizlerle beraber hareket ettiklerinden şüphelenilen 84 kişi tutuklanmış ve daha sonra istemeyenlerin ihbar ettikleri suçsuz kişiler tahliye dılmıştır. Bilhassa Abbas Hilmi ve arkadaşları tutuklanmışlardır¹³⁹.

İngilizler, Kutü'l-Amâre'de mahsur kalan General Towshend'i kurtarmak için ellerinden geleni yaptılarsa da başarılı olamadılar. İngilizler Çanakkale'de aldıkları yenilginin bir benzerini de burada almışlardır. Önce uçaklarla İngilizler un çuvalı ve yardım için erzak atılarsa da bu uçaklar Osmanlı uçaklarınca düşürülmüştür. İkinci olarak vapurla gece karanlığında erzak sevk etmeye kalkmışlarsa da bunlar da Türk kuvvetlerince ele geçirilmiştir. Böylece İngiliz komutan ve askerleri ümitsiz kalmışlardır¹⁴⁰.

Altıncı Ordu Kumandanı Vekili Mirliha Halil, On Sekizinci Kolordu Kumandanlığına yazdığı yazıda Kut Zaferi'ni Çanakkale ile şöyle kıyaslamaktadır: “İşte Türk Sebâtının İngiliz inadını kırdığını bu harbde birinci defada Çanakkale, ikinci defada da burada görüyoruz”. Ayrıca aynı yazıda bu zafer gününe Kut Bayramı adı verildiğini şöyle ifade etmiştir: “Bugünün ismine Kût Bayramı namını veriyorum. Umum Ordumun kıtaatı her sene bugünü tes'îd ederken şehidlerimize Yasinler, Tebârekeler, Fâtihalar okuyacaktır. Şühedâımız cennât-ı ulyânda semâvâtta kızıl kanlar ile pervaz ederken gazilerimiz de âtideki zaferlerimize (nigeh-bân) olsunlar¹⁴¹.”

İngilizler, Çanakkale Savaşı'nda hep boğazı geçmek üzere oldukları haberleri ile Hindistan ve diğer sömürgelerindeki halkı oyalarken, yenilerek çekilmeleri halkın gözünden düşmelerine neden olmuştur. İngiltere'nin Irak'taki başarısızlığı İngiltere'nin durumunu daha da sarsmıştır. Çünkü Kutü'l-Amâre'de General Townsend (Townshend)'in komutasındaki tümenin teslim olması Hindistan'da

¹³⁸ Genelkurmay, “Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi”, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl. 65, S.137, s.204-205.

¹³⁹ Genelkurmay, “Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi”, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl. 65, S.137, s.208.

¹⁴⁰ Genelkurmay, “Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi”, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl.65, S.137, s.214.

¹⁴¹ Fatma İlhan, “a.g.m.”, s.14-15: Genelkurmay, “Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi”, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl. 65, S.137, s.226.

herkesi İngiltere'nin gücü üzerinde kuşkuya düşürmüştür. Bir süre sonra Irak'ta yenilgiler üzerine yapılmış olan resmi incelemeler sonucunda bu işte başlıca sorumlu olarak Hindistan Hükümetinin ve onun başı olan Kral Naibi ve Genel Vali Lord Hardinc (Hardinge)'in gösterilmesi İngiliz yönetimini halkın gözünde daha çok küçültmüştür¹⁴².

Kutü'l-Amâre'den sonraki gelişmelere bakıldığında İngiliz kuvvetlerinin teslimi ile Türkler lehine dönen durumdan faydalanılamadığı görülmektedir. İngilizlerin uzun süre harekete geçemeyecekleri, Almanların isteği ve Enver Paşa'nın emriyle 13. Kolordu birlikleri Kutü'l-Amâre'den İran'a nakledilmiştir. Gerekçe olarak İngilizlere yardım amacıyla İran'dan Hanikin'e doğru ilerleyen Rus Baratof Kolordusunun durdurulması gösterilmiştir. İngilizler ise bu boşluğu değerlendirerek Basra'da beklettikleri Hindistan kuvvetleriyle ileri saftaki birliklerini takviye etmişlerdir. 11 Ekim 1916 tarihinde Kutü'l-Amâre yönünde taarruza başlamışlar ve devam eden aylarda da taarruzların sayısı ve şiddeti artmaya başlamıştır¹⁴³.

9.2. İngiltere'nin Bağdat'a İlerlemesi ve Irak'ı İşgali

1916 yılı İngilizler açısından Lake tarafından başlatılan, halefi General Maude tarafından genişletilen teşkilatlanma ve hazırlıkla geçmiştir. Askerlerin eğitimi ve yığınak yapılması yönünde gerekli eksiklikler giderilmiştir¹⁴⁴.

30 Eylül 1916'da Londra'dan Hindistan'a gönderilen bir yönergede şimdilik Bağdat üzerine ilerlemenin düşünülmediği daha çok Karun Irmağı yakınlarındaki petrol kuyuları ile Basra egemenliğinin devamının sağlanması gerektiği şöyle ifade edilmiştir:

“Irak'ta ordunun görevi Karun Irmağı yakınlarındaki petrol kuyu ve borularını korumak, Basra vilayeti üzerindeki egemenliğimizi sürdürmektir. Bu sırada Bağdat üzerine yürünülmesi düşünülmüyor, ancak bunu mümkün kılacak durum ortaya çıkarsa hükümetin tasvibiyle böyle bir ilerleyişe girilebilir. Bazı bölge ve oymakların (bunlar az önce anılmıştı) durumu ile ilgili düşünceler dolayısıyla şim-

¹⁴² Hikmet Bayur, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri, Ankara, 1974, s.133.

¹⁴³ Fatma İlhan, “a.g.m.”, s.15-16: Tülay Alim Baran, “a.g.m.”, s.72.

¹⁴⁴ Basıl LiddelHart, Birinci Dünya Savaşı Tarihi, (Çev: Kerim Bağrıaçık), İstanbul, 2014, s.349.

di bulunulan yerden çekilmek uygun görülüyor, şu şartla ki bu, aşırı fedakarlığı gerektirmesin.”

Ancak Hindistan Ordusu Komutanlığına atanmış olan General Monro Irak'ta yaptığı teftiş sonrası 26 Ekim 1916'da Londra'ya gönderdiği telgrafta Bağdat üzerine saldırıyı uygun görmemekle birlikte tümünden hareketsiz kalmayı da tasvip etmemiştir¹⁴⁵.

Bağdat'ın müdafaası konusunda Nurettin Bey çok azimli bir şekilde çalışmıştır. İngiliz ailelerinin Bağdat'ta kalmalarını mahzurlu görmüş ve diğer Hristiyan ailelerden ileri gelenlerini Musul'a sevk etmiştir¹⁴⁶.

9 Aralık 1916'da Başbakan olan Lloyed George (Loyt Corc)'un ilk işi Bağdat'ı almak için gerekli girişimlerde bulunmak olmuştur. İngiltere Genel Kurmay Başkanı General Robertson'a şunları söylemiştir:

“Ulusumuz şimdiye değin yalnız şevk kırıcı olaylarla karşılaştı; ona düşünme yetkisi üzerinde etkide bulunacak bir zafer sunmak çok önemlidir. Bağdat'ın alınması yalnız İngiltere'de değil, bütün acunda pek büyük bir etki yapar¹⁴⁷.”

İngiltere Genel Kurmay başkanı General Robertson'a göre ise “Kutü'l-Amâre ayıbı silinmiş, Bağdat ele geçince Türkler hem Irak hem de İran'a karşı en uygun üslerini kaybetmiş, İngilizler için Ruslarla işbirliği kolaylaşmış ve Türklerin Fırat boyunca Güneye inip Dicle üzerindeki İngiliz ordusunu çevirmek yolunda yapabilecekleri denemeler kolaylıkla önlenmiş olurdu¹⁴⁸.”

Aralık 1916'da ileri harekete başlanmıştır. İnsan, malzeme ve silah bakımından güçlü İngiliz kuvvetlerine karşı Türk direnişi İngilizlerin ilerleyişini yavaşlatmıştır. 12/13 Aralık 1916 gecesi başlayan İngiliz saldırıları Türk direnişinden dolayı 23 Aralıkta ancak kırılabilmiştir. 18 Kolordu Komutanı Kazım Karabekir geri çekilmeye başlamıştır¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, Ankara, 1957, s.108-109.

¹⁴⁶ Kâzım Karabekir, a.g.e., s.483.

¹⁴⁷ Hikmet Bayur, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri, s.145.

¹⁴⁸ Tevfik Yener, a.g.e., s.615.

¹⁴⁹ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.109.

18-19 Ocak 1917'de Türk birlikleri Kutü'l-Amâre'den tahliye edilmiş, 25 Şubat 1917 tarihinde de Kutü'l-Amâre İngilizler tarafından ele geçirilmiştir¹⁵⁰.

İngiltere 28 Şubat 1917'de Bağdat üzerine yürünmesi emrini verince, İngiliz kuvvetleri Komutanı Maude 5 Mart 1917'de Aziziye'ye doğru ilerleyerek, 11 Martta Bağdat'ı işgal etmiştir¹⁵¹. Bağdat'ın kaybedilmesinde İngilizler ve Almanlar 6. Ordu Komutanı Halil Paşa'yı sorumlu tutmuşlardır¹⁵².

Bağdat'a giren General Maude bir beyanname dağıtarak; 1055 yılından beri Irak'ta devam eden ve bütün yönleriyle bölgede yerleşen bir uygarlığın ürünü olarak Türk-İslam kültürünü kınamış, Araplara Türk düşmanlığını telkin etmiştir. Bu kışkırtıcı beyannameye rağmen Irak halkının sağ duyusu sarsılmamış ve halk Osmanlı yönetimi aleyhine hareket etmemiştir. Bağdat'ın düşmesi Türk aydınları arasında Edirne'nin işgali kadar büyük üzüntü yaratmıştır. Bütün kutsal mekanların İngilizlerin eline geçmesi üzüntüye neden olmuş ve Bağdat'ı kurtarmak amacıyla Falkenhayn komutası altında oluşturulan Yıldırım Orduları da bir sonuç vermemiştir¹⁵³.

30 Haziran 1917 tarihli Times Gazetesi'nde yayınlanan yazıya göre Loyd George (Loyd Corc) mecliste yaptığı konuşmasında; Irak'ın Türklerin memleketi olmadığı, hiçbir zaman Türkleşmediği, Türklerin Irak'ta Almanlar gibi yabancı olduğu, buranın önceden cennet gibi olup, Türklerin burayı bu hale getirdiği, bir medeniyet bölgesi olan bu mıntıkanın şimdi dehşet şekle geldiği, Irak'ın iade edilmeyeceği, yapılacak barış görüşmelerinde Irak'ın hiçbir zaman Türk idaresine tekrar verilmeyeceğini dile getirmiştir¹⁵⁴.

İngiliz kuvvetleri karşısında Türk kuvvetleri sahip olduğu toprakları savaşıarak adım adım savunarak geri çekilmiştir. Tikrit mevzilerine çekilen Türk birlikleri burada 6-7 ay tutunabilmişlerdir. 18 Ekim 1917'de İngilizler Kızılıbat, Deliabbas, Cebel-i Himrin mevzilerindeki 13. Kolorduya saldırıya başlamışlardır. Ancak asıl amaçları Musul üzerine saldırıya geçmektir. 1918 yılı başlarında Osmanlı

¹⁵⁰ Fatma İlhan, "a.g.m.", s.16.

¹⁵¹ Basıl Lıddel Hart, a.g.e., s.351: Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.110.

¹⁵² Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, Ankara, 1957, s.110.

¹⁵³ Suphi Saatçi, a.g.e., s.112-113.

¹⁵⁴ BOA, HR.SYS, Dosya No:2437, Gömlek No:52.

6.'ncı ordusu artık bir kuvvet olmaktan çıkmış, Fırat üzerinde Hit'ten Himrin dağlarının geçtiği Fetha Kifri, Tuzhurmatı, Kerkük ve geride Erbil ve Musul'a kadar 400 km.'lik bir alana dağılmıştır¹⁵⁵.

1918 yılı ilkbaharında da yine İngiltere sadece bazı ufak saldırılarda bulunmuştur. Bu sırada yerli Araplar ve Aneze ile Şammar gibi büyük Arap aşiretleri İngiltere'nin gidiş-geliş yollarına baskınlarda bulunarak İngilizleri zor durumda bırakmışlardır. 12 Ocak ve 19 Mart 1918'de Necef'te İngilizlere karşı ayaklanmalar olmuştur. Necef tekrar 40 günlük bir ablukadan sonra İngiltere'nin eline geçmiştir¹⁵⁶.

27, 28, 29 Nisan 1918'de İngilizler 13. Kolorduya saldırınca Türk kuvvetleri Kerkük istikametine çekilmeye başlamıştır. 13. Kolordu Kerkük'te de çekilerek, Küçük Zap gerisine gelmiştir¹⁵⁷.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ilan edildiğinde İngilizler hala Musul'a girememişlerdi. İngilizler ateşkesi ihlal ederek 1 Kasım 1918'de Hamam Alil'e girdiler. General Marshall, burada Musul'u işgal edeceğini ve Türk kuvvetlerinin 5 mil daha kuzeye çekilmesini ihtar ederek ilerlemeye devam etmişlerdir. Ali İhsan Paşa'nın protesto notasına İngilizler aldırmayarak mütarekenin yedinci maddesine dayanarak 9 Kasım'da Musul önlerine gelmişlerdir¹⁵⁸.

Sonuç

İngiltere'nin Irak ve Basra Körfezi üzerindeki emelleri 18. yüzyıla kadar gitmektedir. 19. yüzyıldan itibaren İngiltere, Irak üzerindeki hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla faaliyetlerine hız vermiştir. İlk olarak bölgeye ticari olarak girerek, Basra Körfezi, Dicle ve Fırat nehirleri üzerindeki taşımacılığı kontrolüne geçirmişlerdir. Bölgedeki İngiliz ticari kuruluşları bir nevi İngiltere'nin öncü keşif birlikleri olmuşlardır. Bağdat Demiryolu Projesi ile ilgili İngiltere teklif sunmuşsa da Almanya'ya bu projenin verilmesi İngiltere'yi oldukça endişelendirmiştir. İngiltere, Irak bölgesindeki petrolden faydalanmak amacıyla şirketleri vasıtasıyla petrol arama faaliyetlerinde bulunmuştur.

¹⁵⁵ Suphi Saatçi, a.g.e., s.113.

¹⁵⁶ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, s.116.

¹⁵⁷ Suphi Saatçi, a.g.e., s.114.

¹⁵⁸ Suphi Saatçi, a.g.e., s.116.

İngiltere bölgedeki Arapları Türklere karşı kışkırtmak amacıyla Arap milliyetçilik hareketini desteklemiştir. Arapların Osmanlı Devletine karşı isyan etmesini sağlamak amacıyla Şerif Hüseyin ile işbirliği yapmışlardır. İngiltere bir taraftan Şerif Hüseyin'e bir büyük Arap Devleti kurdurmak vaadinde bulunurken diğer taraftan ise Sykes-Picot Anlaşması ile Arap topraklarını Fransa ile aralarında paylaşmak planları yapmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nı emellerini gerçekleştirmenin bir aracı olarak gören İngiltere savaş sırasında Irak bölgesini ele geçirmek amacıyla harekete geçmiştir. Irak Cephesi'nde yapılan Kutü'l-Amâre muharebeleri sonucunda İngiliz kuvvetleri teslim olmak zorunda kalmıştır. Daha sonra aldığı takviye kuvvetlerle ileri harekete başlayan İngiliz kuvvetleri tüm Irak'ı ele geçirmişlerdir. Savaş sonrası İngiltere bölgede bir manda idaresi kurarak, bölgeyi ekonomik ve kültürel yönden sömürmüştür. Böylece günümüze kadar devam eden bölgedeki huzursuzlukların ve kargaşalıkların temelleri bu dönemde atılmıştır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

BOA, DH. EUM, Dosya No:14, Gömlek No:32.
BOA, DH.EUM, Dosya No:3, Gömlek No:106.
BOA, DH.ŞFR, Dosya No:49, Gömlek No:201
BOA, DH.ŞFR, Dosya No:74, Gömlek No:106.
BOA, DH.ŞFR, Dosya No:74, Gömlek No:280.
BOA, DH-ŞFR, Dosya No:75, Gömlek No:49
BOA DH.ŞFR. Dosya No: 476, Gömlek No:109.
BOA, DH.ŞFR, Dosya No.663, Gömlek No:122.
BOA, DH.ŞFR., Dosya No:455, Gömlek No:112.
BOA, HR.SYS, Dosya No:2437, Gömlek No:52.
BOA, HR.TO, Dosya No:546, Gömlek No:14.

2. Gazeteler

Tanin Gazetesi, 30 Nisan 1916.

3. Tetkik Eserler

AVŞAR, Servet, “Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi’ndeki Aşiretler ve Casusluk Faaliyetleri”, **Askerî Tarih Bülteni Dergisi**, S.52, Ankara, (Şubat), 2002.

BARAN, Tülay Alim, “Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:25, Ankara, (Mayıs), 20215.

BAYUR, Hikmet, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasetası Üzerindeki Etkileri, Ankara, 1974.

BAYUR, Yusuf Hikmet , Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım 3, Ankara, 1957.

BELEN, Fahri, 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul, 2016.

BEŞİKÇİ, Mehmet, Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Seferberliği, İstanbul, 2015.

- ERİCKSON, Edward J., Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, (Çev: Mehmet Tanju Akad), İstanbul, 2011.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, "Kutü'l-Amâre Kuşatması ve Zaferi", **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl.65, S.137, Ankara, Ocak 2016.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, Sayı:117, Ankara, (Ocak), 2004.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, C. VIII, Ankara, 1976.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, Türk Tarihindeki Kahramanlık Öyküleri Menkıbeler, Ankara, 2010.
- HART, Basıl Liddel, Birinci Dünya Savaşı Tarihi, (Çev: Kerim Bağrıaçık), İstanbul, 2014.
- İLHAN, Fatma, "Türk'ün Şanlı Tarihinde Bir Kesit Kutü'l-Amâre Zaferi", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Sayı:425, Ankara, (Temmuz), 2005.
- KARABEKİR, Kâzım, Birinci Dünya Savaşı Anıları, İstanbul, 2011.
- KOCABAŞ, Süleyman, Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları, İstanbul, 1999.
- KUT, Halil, Kutü'l-Amâre Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, (Hazırlayan: Erhan Çıfci), İstanbul, 2015.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara, 1978.
- ÖKE, Mim Kemal, Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926, Ankara, 1992.
- ÖZDEMİR, Mehmet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Propaganda ve Casusluğa Karşı Alınan Tedbirler", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl. 2, S.4, Ankara, (Ağustos), 2004.
- SAATÇI, Suphi, Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı, İstanbul, 1996.
- TOWNSHEND, Charles V. F., Irak Seferi ve Esaret, (Tercüme:Tarih-i Asker-i Osmâni Encümeni-Sadeleştiren: Recep Ahışhalı), İstanbul, 2007.
- UÇAROL, Rifat, Siyasi Tarih (1789-2010), İstanbul, 2010.
- UMAR, Ömer Osman, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938), Ankara, 2004.

UYAR, Mesut, Edward J. Erickson, Osmanlı Askerî Tarihi, (Çev: Mesut Uyar), İstanbul, 2014.

WINSTONE, H.V.F., Ortadoğu Serüveni 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askerî İstihbaratın Öyküsü, Çev: Fuad Davudoğlu), İstanbul, 1999.

YENER, Tevfik, Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, 2015.

DADAYLI HALİT AKMANSÜ'NÜN IRAK CEPHESİ, MUSUL'UN İŞGALİ VE VI. ORDUNUN LAĞVINA DAİR HATIRALARI

RAHİMİ ÇİÇEK*

Özet

Irak Cephesi, Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarını korumak için Birinci Dünya Savaşı'nda mücadele ettiği beş cepheden biridir. Bu savaşta, Çanakkale'yle birlikte ikinci zaferdir. Bu zafer, gerek o gün ve gerekse bu gün siyâsî mülâhazalar ile ikinci planda tutulmuştur. Hak ettiği tarihî değeri yaygın değildir.

Bu zaferde, önemli katkısı olan şahsiyetler ile bunların üzerinden bölgede hâkim güç olmaya çalışan devletlerin emelleri ele alınacaktır.

Bu cephedeki siyâsî entrikalar, bir tarihî olayın yıllar sonra hangi problemleri doğuracağına emsâl teşkil etmektedir. Bildiride, bu olaylar üzerinde durulacaktır.

Konu, arşiv vesikaları ve o günkü literatür bilgileri ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Ali Askerî, Nurettin Paşa, Halil Kut, Goltz Paşa, Mezopotamya

* Doç. Dr., KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, rahmicicek65@yahoo.com

THE POLITICAL RESULTS OF KUTÜ'L-AMARA VICTORY

Abstract

Mesopotamian campaign, it is one of the five fronts in World War scramble to protect their territory of the Ottoman Empire. This battle was the second victory together with the Dardanelles. This victory, and both need that day to this day, political considerations were kept in the background. historical value it deserves is not common.

This victory, of trying to be the dominant power in the region through which the state will be dealt with the important contribution of personalities ambitions.

This political intrigue in front, after years of a historical event establishes a precedent which will lead to problems.

The statement will be focused on these events. The issue of archive documents and literature will be discussed in the light of that day.

Key Words: Irak, Ali Askeri, Nurettin Paşa, Halil Kut, Goltz Paşa, Mesopotamian

Halit Akmansü'nün Aile Kökenleri

Halit Akmansü baba tarafından Kastamonu ilinin Daday ilçesi Kelebek mahallesindedir. Halit Bey'in baba tarafın soyuyla ilgili bilgiler 1744'te doğmuş olan Hatip İsa oğlu Mehmet soyuna kadar uzanmaktadır. Mehmet'in Hasan, Kemire ve Şerife adlarında üç çocuğu olmuş, bunlardan Hasan 1875 yılında Üsküdar'da vefat ederek mezarının Karacaahmet'e olduğu bilinmektedir. Hacı Hasan medrese tahsili yaptıktan sonra hayvan ticareti ve ziraat işleriyle uğraşarak zenginleşmiştir. Hasan'ın iki oğlu (Mehmet ve Ahmet) ve üç kızı (Tuti, Reşide, Hatice) vardı. Halit Bey'in dedesi Mehmet'tir. Mehmet Bey'le ilgili olarak "Kumral mavi gözlüdür. Hacca gitmiş, mahallede bir camii yaptırmıştır. Medrese tahsili görmüş, adliye de hizmet etmiş ve ticaretle uğraşmıştır. Asabi mizaçlı, titiz bir zat olduğu, 1825'te doğum 80 yaşında ölmüş" olduğu bilgilerine yer verilmektedir. Halit Bey'in babası Hüseyin, Hacı Mehmet'in iki oğlunun büyüğüdür. Küçük oğlu Hasan 3 yaşında vefat etmiştir. Ayrıca Hüseyin'in Fatma, Saide ve Şerife adlarında üç kız kardeşi bulunmaktadır.

Hatip İsa oğlu Hüseyin 1863'te doğmuş, 1905'te 42 yaşında bir tifo salgını sonucunda vefat etmiştir. Hüseyin'in Müderris Hüseyin Vehbi kızı Necibe ile olan evliliklerinden Halit (1884), Zübeyde, ve Mehmet adlarında üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Necibe hanım yaptığı bir düşük sonrasında 22 yaşında vefat etmiştir. Hüseyin Efendi bir süre sonra amcası kızı Cemile ile evlenmiş, bu evlilikten olan bir kızı küçük yaşta vefat etmiştir. Halit Bey'in kız kardeşi Zübeyde 1910 yılında Ahmet Hilmi ile evlenerek, Halit Bey'in hatırlarını yazan Dr. Ziya Göğem bu ailenin mensubudur. Halit Bey'in küçük kardeşi Mehmet Bey ise I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde savaşırken hastalanmış ve tebdili hava için geldiği evinde 1918 yılında vefat etmiştir.

Halit Bey'in annesi Necibe Hanım, Daday kazasının Avniye medresesi müderrisi Hüseyin Vehbi Bey'in kızıdır. Hüseyin Vehbi Efendi Kastamonu'da meşhur âlim Sırtlı Ali Efendi'nin talebesi olmuştur. Aile büyükleri İstanbul'da Köprülüzade Medresesi'nde eğitim görmüşlerdir. Bunlardan biri Daday'da müftülük görevi üstlenmiştir¹.

¹ Ziya Göğem, Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953) I, Halk Matbaası, İstanbul 1954, s.17-19.

Halit Akmansü'nün Hayatı

1884 yılında Daday'da doğan Halit Bey, Daday'da Kalem ve Kelebek mahalle okullarında iki yıl okuduktan sonra Daday merkez kasabasındaki ilk mektebe devam ederek 1885 yılında mezun olmuştur. On iki yaşında annesinin ölümü sonrasında aile dedelerinin de Kastamonu merkeze yerleşmesi üzerine: Kastamonu'ya taşınmıştır. Burada Kastamonu İdadisinin Rüştîye kısmına başlayan Halit Bey, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na katılmak üzere Kastamonu'dan hareket eden Redif Tabur'unun gösterisinden etkilenecek askerliğe merak salmıştır. Babasının da izniyle Kastamonu Askeri Rüştîye'sine yazılan Halit Bey buradan 1900 yılında birincilikle mezun olmuştur. Aynı yıl Bursa Işıklar Askeri İdadi'sine kayıt olan Halit Bey 1903 yılında buradan da birincilikle mezun olmuştur.

1903 yılında girdiği Harp Okulunu 1906 yılında ikinci olarak bitirmiş, Harp Akademisine devam etmiştir. 1909 yılında Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur².

Harp Akademisinden mezun olduktan sonra Şam'da bulunan Beşinci Ordu emrinde 8 ay süre ile süvari, topçu ve piyade eğitimi stajı alan Halit Bey, aynı ordu da 25. Topçu alayında ikinci batarya komutanı olarak görev almıştır. Şam'da görev yaptığı sıralarda Havran'da ve Kerek'te Dürzi İsyanının bastırılmasında görev yapmıştır. Bu tarihlerde birlikte görev yaptığı Yarbey Bedirhan Bey'in kızı Fatma Hanımla 1911 yılında evlenmiştir. Bu evlilikten Muazzez, Mehmet, Nermin ve Muzaffer adında dört çocuk sahibi olmuştur³.

1912 yılında çıkan Balkan Savaşlarına katılmak üzere hazırlanan Halep Redif Fırkasında görevlendirilen Halit Bey, bu fırkanın hazırlıklarının yapılması ve sevki işlerini gerçekleştirerek Ulukışla'ya kadar gelmiş fakat Ulukışla'da çıkan kolera salgını üzerine fırkanın Çatalca-Hadımköy hattına sevkinden vazgeçilmesi üzerine tekrar Halep'e geri dönmüştür. 1913 yılında Bağdat'ta XIII. Kolordu Kurmaylığına tayin edilmiştir. Burada altı ay görev yaptıktan sonra Ankara'da bulunan Redif Müfettişliği Kurmay Başkanlığına tayin olan Halit Bey, Ankara'ya gitmek üzere geldiği Halep'te, Şam'da bulunan VIII. Kolordu Erkânı Harbiye'si kadrosuna atanmıştır. Burada Kolordu Komutanı bulunan Albay Mersinli Cemal Bey ve Yarbey Ali Fuat (Cebesoy)'la birlikte çalışmıştır.

² Hatıralar, s.20-22.

³ Hatıralar, s.19.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Şam'da bulunan Halit Bey, yeniden oluşturulan IV. Ordu'ya bağlı VIII. Kolordu'da görev yaptığı sırada planlanan Kanal Harekâtına katılmıştır⁴. 1915 yılına kadar burada görev yapan Halit Bey, Mayıs 1915 yılında Bağdat'ta yeni tayin edilen Albay Nurettin Bey (Paşa)'ın isteği üzerine Haziran 1915'den savaşın sonuna kadar Irak Cephesi'nde görev yapmıştır. Bu tarihler arasında İngilizlerle yapılan bütün çatışmalarda görev almıştır⁵. Yüzbaşı rütbesi ile başladığı savaşlarda 1917 yılında binbaşı rütbesine yükseltilmiştir. Ağustos 1918 tarihinde bir buçuk ay süre ile Almanya'da gezi ve cephe incelemelerinde bulunan Halit Bey, dönüşünde tekrar Irak Cephesi'ne atanmıştır. Mütareke öncesinde 6 Ekim 1918 tarihinde Musul'a dönmüştür.

Savaş sonrasında Irak Cephesi'nin müdafaasında görevli olan VI. Ordunun lağvını müteakip oluşturulan El Cezire Cephesi'nin oluşumunda görev yapan Halit Bey, 23 Şubat 1919'da Diyarbakır'a gelerek burada oluşturulan XIII. Kolorduda görev yapmıştır. İngilizler tarafından başlatılan Kürtçülük hareketinin önlenmesinde faaliyetlerini sürdüren Halit Bey, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişi sonrasında onunla bağlantılı olarak Elcezire Cephesi'nin oluşmasında aktif görevler üstlenmiştir. Buradaki görevini Ağustos 1920 tarihine kadar sürdürmüştür⁶.

Diyarbakır dönüşünde 3 ay Daday'da kalan Halit Bey, Ankara'da Mustafa Kemal'le görüştüktan sonra Milli Müdafa Vekâlet'ince oluşturulan Sevkiyat ve Nakliyat Umum Dairesine Müfettiş olarak tayin edilmiş ve Demir Yolları Genel Müdürlüğü görevine getirilmiştir. Eskişehir Cephesi'nde I. ve II. İnönü

⁴ Ali Fuat Cebesoy 26 Mart 1950 tarihinde Ziya Göğem'e Halit Akmansü ile ilgili yazdığı mektubunda bu dönemle ve Halit Akmansü ile olarak şu satırları ifade etmektedir: "Halit Akmansü, 1913 yılında Şam'da sekizinci kolordu erkânı harp reisi bulunduğum bir sırada, refakatime erkânı harp yüzbaşısı olarak verilmişti. İlk defa olarak kendisini orada tanıdım. Beraber bulunduğumuz 1913 ve 1914'de en mühim hadise olarak birinci büyük harbin zuhuru ve sekizinci kolordunun birinci Kanal saferine hazırlanması ve taarruz etmesi olmuştu. Halit Bey'i bu vakalar esnasında şöyle hatırlıyorum:

"Dürüst, haluk, çalışkan, zeki, sıhhatli ve cesur bir erkânı harp zabiti idi. Planların hazırlanmasında geniş bir zekâyı malik olduğunu göstermiştir. Yılmak bilmeyen çalışma ve gayretine mukabil boğazını ve çok çok tatlı yemeği sever. Başka cephelerde de aynı iktidar ve kabiliyeti göstermiş olduğunu, sonradan beraber çalıştığı kumandanlarından işitmişim." Hatıralar, s.29

⁵ Hatıralar, s.29-53.

⁶ Hatıralar, s.54-95.

Savaşlarında lojistik destek için gösterdiği başarılar üzerine rütbesi yarbay yapılarak taltif edilmiştir⁷.

Sakarya Savaşı öncesinde Batı Cephesi'nde yer alan Kafkas Fırkası komutanlığına getirilen Halit Bey, savaş sırasında cephede aktif görev üstlenmiştir⁸. Savaş sonrasında I. Ordu Kurmay Başkanlığı'na getirilen Halit Bey, ordu komutanı olan Ali İhsan (Sabis)'la, İsmet Paşa arasında yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle 3 Ocak 1922 tarihinde istifa etmiştir⁹. 27 Ocak 1922 yılında V. Kafkas Tümen komutanlığına atanmıştır. Bu tümenle Büyük Taarruz Hareketine katılmıştır. Savaş sırasında Adatepe çatışmalarına katılan Halit Bey'in tümeni Yunan General Trikopis'i eser almıştır¹⁰. Savaş sonrasında Gemlik-Mudanya- Bursa- İnegöl-Yenişehir bölgesini kontrol eden V. Kafkas Tümeni 1922 yılı sonuna kadar İnegöl'de kalmıştır. Buradan İstanbul'un savaşı teslim alınması ihtimali üzerine Sapanca'ya yerleştirilen tümenin karargâhı daha sonra Akhisar'a kaydırılmıştır¹¹.

Nisan 1923 tarihinde Mustafa Kemal'den gelen bir telgraf üzerine Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adayı olarak milletvekili seçimlerine katılan Halit Bey, Kastamonu milletvekili olarak II. TBMM'sine katıldı. Daha sonra 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan Terakkiperver Fırka'ya katılmıştır. Bu partinin kapatılmasından sonra devam eden milletvekilliği 1927 yılında sona erdiğinde tekrar orduya dönmek istemişse de 1928 yılında kendisine teklif edilen VIII. Kolordu Divanı Harp Reisliğini kabul etmeyerek 2 Ocak 1929 tarihinde emekli olmuştur¹².

Emeklilik sonrasında geçim sıkıntısı yaşayan Halit Bey, 1933 yılında siyasi nedenlerle evi aranıp bir gece nezarete kalmasından sonra Atatürk'ün devreye girmesiyle kendisine iş teklifi götürülmesine rağmen bu teklifi kabul etmeyerek politikadan uzak bir hayat yaşamaya başlamıştır¹³.

1939-1940 tarihleri arasında kısa süreli kalp krizi nöbetleri geçiren Halit Bey, 1948'de tekrar rahatsızlanmıştır. Kısa süreli tedavilerle tekrar günlük haya-

⁷ Hatıralar, s.101.

⁸ Hatıralar, s.104-112.

⁹ Hatıralar, s.121-122.

¹⁰ Hatıralar, s.141-156.

¹¹ Hatıralar, s. 158-160.

¹² Hatıralar, C. II, s.312-314.

¹³ Hatıralar, C. II, s.335-343.

tını yürüten Halit Bey, 20 Ocak 1952 tarihinden itibaren sürekli rahatsızlıklar sonrasında geçirdiği beyin kanaması nedeniyle 10 Şubat 1953 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi Karacaahmet mezarlığına defnedilmiş¹⁴, burada 1988 yılına kadar kalmıştır. Daha sonra 1988 yılında Ankara'da oluşturulan devlet mezarlığına kaldırılmıştır.

Halit Akmansü'nün Hatıraları

Halit Akmansü'nün hatıraları onun hastalığı döneminde (1947-1953) yeğeni Dr. Ziya Göğem tarafından yazılmıştır. Hatıraların önemli bir kısmı bizzat Halit Akmansü tarafından 1929'lu yıllardan itibaren kaleme alınan hayatının çeşitli dönemlerine ait “kısa notlar” ve “tercüme-i halim” başlıkları altında toplanan notlardan oluşmaktadır. Bunun dışında Dr. Ziya Göğem tarafından Halit Akmansü'nün yakın çevresindeki arkadaşları ve birlikte mesai yaptığı askerlik arkadaşlarına bizzat mektuplar yazarak elde ettiği bilgiler ve aile içerisinde dayısından dinledikleri ve onunla ilgili basında ve çeşitli hatıra kitaplarında yer alan bilgilerle TBMM'de yaptığı konuşmalardan oluşmaktadır.

Ziya Göğem dayısının ölümünden sonra yayınladığı hatıraları kaleme alırken, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra 1940'lı ve 1950'li yıllarda I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'ye katılmış üst düzey ordu komutanları ve siyasetçilerinin yazmış olduğu döneme ait hatıralara ve tartışmalara da dayısının kattığı şekliyle yer vermiştir. Ayrıca 1930'lardan itibaren Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan harp tarihi kitaplarından da faydalanarak “Kurmaya Albay Daday'lı Halit Bey Akmansü 1884-1953” başlığı altında yayınladığı eseri biyografî tarzında oluşturmuştur. Göğem, eserde Halit Akmansü tarafından yazılan metinlerden yaptığı anlatıları tırnak içerisinde ve koyu puntolarla göstermiş, sohbetlerdeki anlatıları onun ağzından ifade ederken, diğer alıntıları dipnotlar şeklinde göstermiştir.

İki ciltten oluşan eser İstanbul'da Halk Matbaası tarafından basılmıştır. İlk cildi 1954 yılında, ikinci cildi 1956 yılında yayınlanmıştır. Göğem'in ifadelerinden anlaşılacağı üzere eser Halit Akmansü vefat ettiğinde taslak olarak hazırdır¹⁵. Halit Bey'e eserin hazırlanma safhasında birçok konuda danışılmış görüşleri alın-

¹⁴ Hatıralar, C. II, s.402-403.

¹⁵ Hatıralar, C. I, s.7-9.

mıştır. Eserin tamamı on dört bölümden oluşmaktadır. Birinci cildi oluşturan yedi bölümde şu konular yer almaktadır:

I. Bölüm; Halit Akmansü'nün "Fizik ve Moral Vasıfları; Soy ve Söpu, Çocukluğu; Eğitim Hayatı", başlığı altında baba ve anne tarafından soy bilgileri ile eğitim hayatı yer almaktadır.

II. Bölüm; "Halit Bey'in Vazife Hayatına Girişi" başlığı altında 1914 öncesi Şam'da başlayan kurmaylık stajı, Halep-Bağdat-Şam'daki görevleri; "İlk Genel Savaşta" başlığı altında; "Bir Kanal Harekatı", "Irak Cephesi'nde" alt başlıklar yer alır. Yine aynı şekilde Dicle Grubu'nun Esareti, Musul Meselesi, Altıncı Ordu başlıkları yer almaktadır.

III. Bölüm; "Mütareke ve Kuvayı Milli Devri" başlığı altında, VI. Ordunun lağı, Kürtçülük faaliyetleri, XIII. Kolordunun faaliyetleri, Malatya ve Ali Galip olayları, Urfa Mücadelesi ve Elcezire Cephesi'nin kuruluşu anlatılmaktadır.

VI. Bölüm; "Büyük Millet Meclisi Hükümet Nezdinde" başlığı altında 1920-1923 yılları arasında içerisinde bulunduğu batı cephesindeki gelişmeler anlatılmaktadır. Ankara'ya geliş, Demir Yolları Umum Müdürlüğü, Sakarya Meydan Savaşı, Ali İhsan Paşa ile anlaşmazlık ve istifa, Afyonkarahisar-Dumlupınar Savaşı ve Trikopis'in esareti olayları anlatılmaktadır.

V. Bölüm; "Halit Akması'nın Politika Hayatı" başlığı altında askerlikten istifası 1923 seçimleri ve TBMM'sine Kastamonu milletvekili olarak seçilmesi anlatılmıştır.

VI. Bölüm; "Halit Bey'in Meclis Çalışmaları" başlığı altında Halit Bey'in meclis içerisindeki durumu, yaptığı konuşmalar, takrirleri, seçim bölgesi ile ilgili çalışmalarına yer verilmiştir.

VII. Bölüm; "Hilafetin ilgası ve buna bağlı meseleler" başlığı altında hilafet meselesiyle ilgili meclisteki faaliyet ve görüşlerine yer veriliyor.

1956 yılında basılan ikinci cilt ise birinci cildin devamı olarak bölüm başlıkları kaldığı yerden devam ederek verilmiştir. Buna göre;

VIII. Bölüm; "Politika Faaliyetlerinin Sonu-Emekliliği" başlığı altında muhalifliği ve 1927-1929 döneminde askerlik hayatına dönme istekleri ve emeklilik kararı almasındaki gerekçeler ve olaylara yer verilmektedir.

IX. Bölüm; “Halit Bey’in Sıkıntıları ve Tenkitleri” başlığı altında emeklilik sonrası ekonomik sıkıntıları, siyasal muhalif olarak çektiği sıkıntılar anlatılmaktadır.

X. Bölüm; “Son Yılları” başlığı altında Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümü sonrası yayınlanan hatıralarda kendisinin şahit olduğu olaylara dolaylı olarak katılması ve tartışmalara yer verilmiştir.

XI. Bölüm; “Halit Bey’in Manevi Cephesi” başlığı altında dindarlığı, yardım severliği gibi konular yer alır.

XII. Bölüm; “Hastalıkları-Ölümü” başlığı altında 1940’lı yıllardan itibaren yaşadığı hastalıklar ve kalp krizlerine yer verilmiştir.

XIII. Bölüm; “Halit Bey’in Orijinal Fikirleri” başlığı altında, hayat, askerlik, politika alanında söylemiş olduğu sözlerle Ziya Göğem’e yazdığı mektuplarda dönemin devlet adamları ve ileri gelenleriyle ilgili düşüncelerine yer verilmiştir.

XIV. Bölüm; “Hakkındaki Kanaatler ve Bazı Hatıralar” başlığı altında Halit Bey’in birlikte çalıştığı silah arkadaşlarının onunla ilgili düşüncelerine yer veriliyor.

Irak Cephesi Hatıraları

Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı’na girişiyle birlikte Osmanlı orduları birçok cephede Kasım 1914 yılından itibaren savaşımaya başladı. Bu cephelerden biri de Irak Cephesi’dir. Osmanlı Orduları başkomutanı olan Enver Paşa Irak cephesiyle ilgili olarak Trablusgarp savaşında; Bingazi cephesi örneğinde olduğu gibi aşiret güçlerine dayalı bir savunma sistemi oluşturmak istemiştir. Bu amaçla daha savaş başlamadan bölgede birbirleriyle anlaşamayan iki önemli aşiret- le irtibatlar kurmuştu. Bunlardan biri Necd bölgesine vali olarak atanmış olan Abd-ül Aziz İbn üs-Suud, diğeri ise Şammar aşireti reisi Emir İbn-ür-Reşit’tir. Bu iki aşiret lideri arasındaki anlaşmazlığı çözmek için Basra mebusu Seyyid Talib görevlendirilmişti. İki aşirete hediyeler gönderilerek Cihad-ı Ekber’e uyarak İngilizlere karşı savaşmaları beklenmekteydi. Savaş başladığında bütün Irak bölgesinde güvenliği sağlayan sekiz bin civarında asker bulunuyordu¹⁶. Cephede bu istenilenlerin gerçekleşmemesi ve İngilizlerin Basra’ya doğru ilerlemeye baş-

¹⁶ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.397.

lamaları üzerine cephe komutanlığına Kurmay Binbaşı Süleyman Askeri Bey atanmıştır. Süleyman Askeri Bey'in görevi aşiret güçlerine dayalı olarak bölgede İngilizlere karşı cephe oluşturmak ve İngiliz ilerleyişini durdurmaktır.

Öte yandan İngilizler, Ekim 1914 yılında Batı Hindistan'da bulunan altıncı tümenin bir tugayını gemilerle Basra körfezine getirmişlerdi. Bu kuvvetlerin bir kısmı Bahreyn adalarına çıkartılmıştı. 5 Kasım'da İngilizler Osmanlılara savaş ilan ettiğinde altıncı tümen 15 bin kadar askeri gücüyle Irak'a getirildi. İlk çatışmalarda Osmanlı cephe komutanı olan Cavit Paşa'nın yetersiz askeri gücü karşısında başarı kazanan İngilizler, Basra'yı ele geçirdiler ve Kurna Savaşı'nı da kazandılar. Bu gelişme üzerine Basra'yı tekrar ele geçirmek ve İngiliz ilerleyişini durdurmak amacıyla İstanbul'dan ve Halep'ten takviye edilen Osmanlı ordusunun başına Süleyman Askeri Bey atandı¹⁷. Her ne kadar Arap asıllı askerlerin ve aşiretlerin savaşmakta çekingen davrandığı şikâyetleri yükselse de Süleyman Askeri Bey'in kuvvetlerinin önemli bir kısmını bu gruplar oluşturmuyordu. Bu kuvvetlerle İngilizler karşısında küçük bir takım askerî başarılar sağlayan Süleyman Askeri Bey, 12 Nisan 1915'te Nasiriye'de İngilizler yaptığı savaşı kaybedince intihar eder. Bu gelişmeden sonra Irak Cephesi çökme emaresi gösterir ve İngiliz ilerleyişi Bağdat'ın ele geçirilmesiyle noktalanır. Süleyman Askeri Bey'in intiharından sonra cepheyi yeniden toparlamak isteyen Osmanlı yönetimi Mayıs 1915 tarihinde Irak Cephesi'ni yeniden yapılandıracaktır¹⁸.

Halit Akmansü'nün Kanal Cephesi'nden Irak Cephesi'ne atanması Süleyman Askeri Bey'in intiharı sonrası, cephesinin yeniden oluşturulması sürecinde gerçekleşecektir. Mayıs 1915 yılında cephe komutanlığına Alman General Von der Goltz Paşa atanacak¹⁹, ölümünden sonra ise Alman albayı Gleich geçecektir.

¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, AGE, s.398-400.

¹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, AGE, C. III, Kısım: III, s.88-99.

¹⁹ Irak Cephe Komutanlığına atanan Goltz Paşa'nın erkânı şu kişilerden oluşuyordu: Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım Karabekir, İran Heyeti Resisi Miralay Bopp, Goltz'un yaveri Kaymakam Restorff, Miralay üniformalı siyasi müşaviri Başkonsolos Dr. Vassell, Türk siyasi müşaviri Mukbil Bey, Goltz'un Türk yaveri erkanı harp Yüzbaşı İsmail Hakkı, Bopp'un oğlu ve yaveri Mülazım Bopp, Menzil Müfettişi Kummrow. Bu heyet 15 Kasım 1915 tarihinde Bağdat'ta gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. 5 Kasım 1915'te Bağdat'ta ulaşmıştır. Kazım Karabekir bu cephede bir buçuk yıl görev yapmıştır. Kazım Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.441-530.

Onun emri altında önce Albay Nurettin(Paşa)²⁰ daha sonrada Albay Halil (Paşa, Enver Paşa'nın amcası) cephe emrine verilerek İngilizlere karşı yeni bir askerî örgütlenme sağlanacaktır²¹.

Bu dönemde oluşturulan yeni askerî güç, savaşın başında umulmadık başarı kazanan İngilizler karşısında önce Selman-ı Pak'ta kazandıktan sonra beş ay boyunca Kutü'l-Amâre'de İngilizleri kuşatarak, İngiliz komutan Charles V.F. Townshend'ı askerî gücüyle birlikte esir almıştır²². Böylece 1916 yılında Irak Cephesi'nde güç Osmanlı ordusunun kontrolüne girecekti. 1917 yılında ise durum tekrar tersine dönecek ve kazanılan mevziler 1917-1918 yıllarında teker teker İngilizlerin kontrolüne geçecektir²³.

1915 yılında Irak'ta oluşturulan yeni ordu gücünde görevlendirilen Yüzbaşı Halit Bey, 9 Mayıs 1915 tarihinde Kudüs'ten ayrılarak Şam-Halep yoluyla 12 Haziran tarihinde Kutü'l-Amâre'de bulunan komutanlık karargâhına gelmiştir²⁴. Bu tarihte Kutü'l-Amâre ve Nasiriye Osmanlı ordusunun kontrolü altında bulunuyordu. İngilizlerin Nasiriye'ye taarruzları üzerine bu bölgeyi korumakla görevli komutan Albay Ahmet Bey'in emri altında çalışmak üzere 105. P. Alayı ile birlikte bu alayın kurmay başkanı olan Trabzonlu Yarbey Adil Bey'le Halit Bey Nasiriye bölgesine gönderilmiştir. Halit Bey, bu alaydan bir bölük, iki makinalı tüfek ve iki dağ topu alarak Alayke Sedde savunma yapan kuvvetler katılmıştır. Fakat bölgeye

²⁰ Nurettin Paşa 19 Mayıs 1915 tarihinde Bağdat'ta gelerek görevine başlamıştır. Görevi ise Irak ve Havalisi Umum Komutanlığıdır. Onun göreve atandığı tarihte Irak Cephesi'nde mevcut birliklerin durumu; 103 subay, 5350 er ve 3700 yerli aşiret kuvvetinden oluşmaktaydı. Nurettin Paşa hem başkomutanlık vekâleti hem de Goltz Paşa ile anlaşmazlıkları nedeniyle 10 Ocak 1916 tarihinde Irak Ordu Komutanlığından alınarak yerine Halil Paşa görevlendirilmiştir. Necati Fahri Taş, Nurettin Paşa, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s.19-40.

²¹ Yusuf Hikmet Bayur, *AGE*, C. III, Kısım:III s. 160-174; Erhan Çiftçi (Hazırlayan), Kutü'l-Amâre Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.147-168.

²² Charles V.F. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.590-607.

²³ Yusuf Hikmet Bayur, *AGE*, C. III, Kısım: III, s.174-176.

²⁴ Bu tayin olayının gerekçesini Halit Akmansü şu şekilde açıklamaktadır: "Irak Cephesi'ne komutanlığına yeni tayin edilen Albay Nurettin Bey, cephe ihtiyaçlarını tespit ettiği sırada, başkomutanlıktan Irak'ı tanıyan bilgili ve Türk soyundan kurmay subay istenmişti. Halit Bey, evvelce Irak'ta altı ay kadar bulunmuş ve istenilen vasıflara haiz olduğundan Başkomutanlıkça Irak komutanlığı emrine verilmişti." Hatıralar, s.29.

geldiklerinde savunma kuvvetlerinin yenilerek çekilmesi üzerine Fırat'ın güneyinde mevzilenen 104, Kuzeyinde 103 ve 105. Alaylara katılarak Fırat'ta giden yolun tutulmasıyla görevlendirilmişlerdi. Burada bulunan iki alayın komutası ise Halit Bey'e verilmişti. Burada bazı İngiliz taarruzlarına karşı kısa süreli başarı kazan-salar bile önce Nasiriye'ye daha sonra Kutü'l-Amâre boşaltarak Selman-ı Pak'ka kadar çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu çekilme dönemiyle ilgili olarak Halit Bey'in anlatımları arasında yerli Arap halkın Osmanlı ordusuna karşı tutum ve davranışları şu şekilde ifade edilmektedir²⁵:

“(Nasiriye'den) Çekilmeler sırasında bütün ordu ağırlığı ve diğer eşya-lar Arapların eline geçmişti. Hur denilen gölümsü su birikintisi içinden dizi halinde geçildiği esnada civar Arap köylerinden askerlerimize ateş açılmış, ayrıca içine daldıkları büyük tarlalarda yer yer bedevilerin taarruzuna uğ-ranmıştı”. Halit Bey'e göre; Aşiretlere güvenilemezdi. Onlar galibin dostu-dur. Altına haristir. İngilizler ise bizden fazla altın saçmakta idiler”.

1915-1916 tarihleri arasında Selman-ı Pak ve Delabiha muharebesi ile Kutü'l-Amâre kuşatmasına katılan ve Nisan 1916'da İngilizlere esir düşen İhtiyat Zabiti Taşköprülü Mehmet Efendi, bu dönemle ilgili hatıralarında, Halit Bey'in Arap aşiretleriyle ilgili yazmış olduğu tespitleri desteklemektedir. Taşköprülü Mehmet Bey hem Osmanlı askerlerinin durumu hem de Arap aşiretlerinin Osmanlı ordusuna karşı tutumlarıyla ilgili olarak şu bilgilere yer vermektedir²⁶;

“28-29 Eylül gecesi saat onda Kut'un kuzeyinde toplanarak hareket ettik. Fırkamız 38. Fırkaydı. Pek perişan ve gayri muntazam surette yürü-yorduk. Civarda bulunan vahşi aşiretler tarafından dağınık erlerin ellerin-den silahları alınıyor, nefer soyuluyor, icabında öldürülüyorlardı. Az kalsın yüz elli veyahut iki yüz elliye yakın vahşi aşiret tarafından koca bir fırka bozulacaktı. Biz seri bir surette geri çekiliyorduk. Sabah olmuştu. ...

Gece saat birde Naile'ye geldik. Erler aç, susuz ve uykusuzdu. Geceyi bu-rada geçireceğimiz söylendi. Hiçbir tertibat alınmadan karmakarışık bir surette kıtalar konakladı. Gece alaturka saat iki olmuştu. Top sesleri işitilmeye başlandı. Herkeste bir telaştır başladı. Yola koyulanlar pek çoktu. Henüz bir emir verilmemiş

²⁵ Hatıralar, s.30-31.

²⁶ Taşköprülü Mehmet Efendi, Irak Cephesinden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü, (Hazırlayanlar: Mesut Uyar-Ahmet Özcan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.19-22.

olduğundan bizde hazırlandık. Berket versin ki mesele bildirildi. Düşmanın bir küçük motoru ile bizim motorumuzun çarpıştığını, neticede düşman motorunun geri çekildiğini öğrendik ve geceyi bura geçirdik. Fakat ne müthiş bir geceydi, rezalet haddinden fazla idi.

Ertesi gün yine yürüyüşe devam ettik. Cahil aşiretler yine yapmadık rezalet bırakmıyordu. Aşiretlere cezaları veriliyor ve köyleri topa tutuluyordu. Aynı zamanda geçtiğimiz arazi adeta düşman arazisi gibiydi. ... Firar eden erler çoğalmaya başladı. Firarilerden birçoğu yakalanıp ordunun önünde idam edilerek firarların önü alındı.”

Yine aynı tarihlerde Nurettin Bey (Paşa) tarafından İstanbul'da bulunan Irak Cephesi komutanı Goltz Paşa ve onun Erkan-ı Harbiye Reisi olarak görev yapan Kazım Karabekir'e gönderdiği harp raporunda; Arap aşiretlerin İngilizlerle işbirliği yaptığı vurgulanarak Basra'dan Bağdat'ta kadar uzanan alanın kontrolünü İngilizlerin ele geçirmeye başladığı ifade edilerek, İngiliz-Arap aşiretleri ilişkisi şu şekilde ifade edilmektedir²⁷.

“1-Mahalli şeyhlerin talep ve müracaatı üzerine İngilizlerin Hay kaza-sına dört mitralyözle iki yüz piyade gönderdikleri istihbar kılındı.

2-Beni Lam Şeyhi isyanın bugün Kutü'l-Amâre'ye İngilizlere iki yüz deve gönderdiği, İngilizlerin Bedre'ye taarruz için isyana beş yüz nefer iki top vermeyi vaat ettikleri Bedre müfreze kumandanlığından bildirilmiştir”

Selman-ı Pak'ta çekilen orduya yeni tümenler eklenerek ordu yeniden şekillendirilmiştir. Buna göre; eski 35. ve 38. Tümenler bir araya getirilerek 13. Kolordu, 45. ve 51. Tümenlerle de 18. Kolordu oluşturulmuştu. 13. Kolordu komuta vekilliğine Albay Mehmet Ali Bey, 18. Kolordu komutanlığına ise Albay Halil (Kut) yapmaktaydı. Bu yeni düzenlemede Halit Bey 13. Kolordu kurmay başkan vekilliği yapmakta idi. Kolordu Bağdat'ın 20 kilometre güney doğusunda Selman-ı Pak'ın savunması ile görevliydi.

9 Kasım 1915 tarihinde Selman-ı Pak'ta cereyan eden çatışmalarda İngiliz topçularınca açılan topçu ateşi 13. Kolordu karargâhına düşmesi sonrasında 13. Kolordu komutanı Albay Samsunlu Mehmet Ali Bey şehit olmuş, iki tümen komutanı Halil ve Namık Beyler ağır yaralanmış, Namık hastanede vefat etmiştir. Karargâhta onlarla birlikte bulunan Halit Bey'in atı isabet almışsa da kendi şans

²⁷ Kazım Karabekir, AGE, s.466.

eseri kurtulmuştur²⁸. Komutansız kalan 13. Kolordu'ya Halit Bey komuta ederek ordunun toparlanmasını sağlamıştır. Selma-Pak'ta İngiliz birlikleri geri çekilmeye zorlayan Osmanlı kuvvetleri Aralık 1915 Kutü'l-Amâre'ye karşı taarruza geçmiştir.

Aralık 1915 sonunda Osmanlı ordusunda yeni düzenlemeler gidilmiştir. Buna göre; Irak Cephesi komutanlığına Halil Paşa getirilirken 13. Kolordu komutanlığına Ali İhsan (Sabis) getirilmiştir²⁹. Halit Bey, Ali İhsan Sabis'in komuta heyetinde birinci şube müdürlüğü görevine tayin edilmiştir. Kutü'l-Amâre kuşatması sırasında 51. ve 52. Tümenlerle birlikte Felahiye bölgesinden gelen İngiliz saldırılarına karşı görev yapan grubun içerisinde yer alan Halit Bey, 52. Tümenin kurmay başkanlığı görevini yürütmüştür. Onun bağlı olduğu 52. Tümenle 51. Tümen I. ve II. Felahiye zaferini kazanmıştır. Halit Bey 1917 yılı ortasında 18. Kolordu görevine verilinceye kadar 52. Tümeninde görev yapmıştır. 52. Tümeninde yaptığı hizmetlerden dolayı 1917 yılında çeşitli taltifler alan Halit Binbaşı rütbesine yükseltilmiştir³⁰.

İngiliz General Townshend'in esaretinden sonra yeniden şekillenen İngiliz ordusu 1916 Aralık ayından itibaren tekrar Osmanlı ordusuna karşı taarruza geçmiştir. Halit Bey, Ocak-Mart 1917 tarihlerinde 52. Tümenin İngilizler karşısında çekilmesiyle ilgili olarak şu bilgilere yer vermektedir³¹:

“Bugün 11 Şubat 1917- şarapnel misketleri altında çok buhranlı dakikalar yaşadım. İşte bu vaziyette 51. Fırka gelinceye kadar motörleri iskat ettik ve süvariye karşı ricat hattımızı muhafaza ettik. Gece ricat hattımızın açılmasına fırkamız memur oldu. Bu gece göz kapaklarım, günlerce uykusuzluktan açılmaz halde iken, vaziyetin salahına çok çalıştım. Hamdolsun kurtulduk. Bağdat'a kadar emniyetle çekildik. Düşman da sıkı takipten vazgeçti.

Artık Bağdat'tın müdafaası düşünülüyordu. Bağdat tahkim edilmişti. Fırkam Bağdat köprüsünden Dicle'nin batısına geçti. Biz geçerken

²⁸ Hatıralar, s.32.

²⁹ Ali İhsan Sabis, Hatıralarım Birinci Dünya Harbi, C. III, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s.85-178; Sabis, Hatıralarında “Sabis Muharebesi” başlığı altında Ocak 1916'dan Mayıs 1916 tarihine kadar cephede yaşanan gelişmeleri ve Kutü'l-Amâre Zaferi'yle ilgili gelişmeleri anlatmaktadır.

³⁰ Hatıralar, s.34.

³¹ Hatıralar, s.35-36.

kahvehanelerde ahali nargile içiyorlardı ve adeta (Aptal Türkler, buralarda ne işiniz var? Neden bu uzak yerler için beyhude kan döküyorsunuz?) diye istihfafkar nazarlar atfediyorlardı.

Fırkamda muharip bir tek Iraklı nefer yoktu. Hepsi Türk'tü. Yerliler nargile içiyorlardı. İcimden evvela şu keratalara topları çevireyim, demiştim. Zamanın yanlış siyaseti Türk neslini Yemen'de şurada burada ifna etmiştir. Yazık o beyhude akan kanlara.

İngilizler, Kutü'l-Amâre'yi işgalden kısa bir hazırlığı müteakip Bağdat'ta doğru taarruza devam ettiler. 10 Mart 1917'de fırkamıza taarruz etiler ve hassaten sol cenahımızı çok açıktan çevirmeye başladılar. Çevirme kolu çok kuvvetli idi. Buna karşı duracak kuvvetimiz yoktu. Bu kol ricat hattımızı keserse bizi esir edebilirdi. Çaresiz Bağdat'ı tahliye karar verdiler. Ordu ve Kolordu komutanları Bağdat istasyonu binasında ricat emrini verdiler.

10/11 Mart gecesi sabaha karşı ricata başladık. İmam-ı Azam'ın metfun bulunduğu Bağdat şimalindeki Azamiye kasabası hizasına gelince, o mübarek yerlerin terkindeki acılığı dindar bir Müslüman sıfatıyla duydum ve gayri ihtiyari ağladım. Kötü idare yüzünden halkı hükümete ısındıramamış olduğumuzu da ricat esnasında şu misalle anladım: Kazımiye Hastanesinden ricat gecesi yola çıkarılan silahsız zayıf efrat geri kalmış olduklarından yoldaki köylerden beş on kişi bunları cırıl çıplak soymuşlar ve dövmüşlerdir.”

Bağdat'ın boşaltılmasından sonra 51. ve 52. Tümeneler Bağdat'ın 150 kilometre kuzeybatısında yer alan Samara kazasına kadar çekilmişlerdi. Buradan Deyale bölgesindeki katılan 52. Tümen tekrar Samara'ya dönmüştür. 31 Mart 1917'de 52. Tümen, Irak Cephesi'nde çekilme harekâtı sırasında Sendiye Savaşı³² olarak adlandırılan çatışmalara katılarak İngiliz güçlerini bir süreliğine durdurmayı başarmıştır.

22 Nisan 1917 akşamı Samara'dan hareketle Tikirt'te Dicle'nin batısına gelen 51. ve 52. Tümenler Eylül 1917 yılı başına kadar İngilizlere karşı bu bölgeyi savunmaya devam etmişlerdir. Halit Bey bu tarihte Musul'da bulunan VI.

³² “Sendiye Muharebesi”, Hatıralar, s.36-37:

Ordu harekât şubesi müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bir ay sonrasında Tikrit'te 13. Kolordu kurmay başkanlığına getirilmiştir. Bu kolordu komutanlığına getirilen Cafer Tayyar (Eğilmez)'le 10 ay kadar birlikte çalışmışlardır. Tikrit'te bulunan Kolordu daha sonra Cebbel-i Hamrın'a çekilmiştir. Burada savunma hattı oluşturularak uzunca bir süre bölge kontrol altında tutulmuştur³³.

Temmuz 1918 yılında askerî bir heyetle Almanya'ya gönderilen Halit Bey, burada bir buçuk ay kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüş ve bir süre sonrada tekrar Musul'daki VI. Ordu kurmay başkanlığına tayin edilmiştir³⁴.

VI. Ordu Komutanlığına Halil Paşa (Kut)'nun yerine 13. Kolordu ile birlikte İran'da bulunan ve buradaki başarılı çatışmalar katılan Ali İhsan Sabis getirilmişti. Ağustos 1918'de Tebriz'den Musul'a gelen Ali İhsan Sabis, Basra'dan itibaren bütün Irak topraklarını terk ederek Cebel-i Hamrin'de savunma yapan ordunun tekrar İngilizlere karşı saldırıya geçmesi düşüncesi ile bir takım askerî harekât planları yapılmıştı³⁵.

Fakat savaşın sonun geldiği İttifak Devletleri'nin tek tek savaştan çekilmeye başladığı bir dönemde bunun gerçekleşmesi mümkün değildi. Bu nedenle ateşkes antlaşmasına kadar Musul'u elinde tutmak isteyen Ali İhsan Sabis yeni bir askerî yapılanmaya giderek Musul'un savunmasını kurmak istedi. 6 Ekim 1918'de tekrar Musul'da göreve başlayan Halit Bey, Ekim ayının ikinci haftasından itibaren İngilizlerin Musul'u ele geçirmek için taarruza geçeceklerine dair bilgilerin alındığı belirtir³⁶. Muhtemel İngiliz taarruzu ve işgaline karşı oluşturulan askerî gruplardan biri "Dicle Grubu"dur. Bu grup Musul'a yönelecek bir müdahaleyi önleyecek savunma tertipleri düzenlemiştir. Türk kuvvetleri tarafından önce uzun zamandan beri savunma cephesi rolünü üstlenen Cebel-i Hamrin 23 Ekim'de boşaltılmak zorunda kalındı. Arakasından Fetha mevzi kaybedildi ve "Dicle Grubu"³⁷ 29 Ekim'de İngilizler tarafından Cirnaf ve Şirkat mevzilerinde çember

³³ Hatıralar, s.38.

³⁴ Hatıralar, s.39.

³⁵ Ali İhsan Sabis, AGE, C. VI, s.284-326.

³⁶ Hatıralar, s.42-43.

³⁷ Irak Cephesi'nde yedek subay olarak görev yapan Abidin Ergene, günlüklerinde Dicle Grubuyla ilgili olarak şu bilgilere yer veriyor: "30 Ekim 1918, Dört beş gündür Dicle grubundan hiçbir malumat alamıyoruz. Asi aşiretler ve düşman zırhlı otomobilleri çölden taarruz ederek telefon hatlarını daima kestiklerinden haberleşme kesilmiş durumda. Bu kahraman gurubun pek müthiş ve kanlı harpleri müteakip esir olduğunu zannediyoruz.

içerisine alınan grup, 31 Ekim tarihinde İngilizlere teslim oldu³⁸. Dicle Grubu'nun İngilizler tarafından esir edilmesi Musul'un savunması bütünüyle çökerttiği için İngiliz orduları, Musul üzerine yürüyerek 30 Ekim'de imzalanan ateşkes antlaşmasına aykırı olarak Musul'u 15 Kasım'da teslim almışlardır. Musul tahliye edilirken VI. Ordu'dan iki subayın tahliye işlemleri yürüttüğü bilinmektedir. Bunlardan biri Ali İhsan Bey tarafından vekil olarak bırakılan İkinci Tümen komutanı Aşır Bey diğeri de Binbaşı Halit Bey'dir³⁹.

Halit Bey hatıralarında Musul'un teslimi ve "Dicle Grubu"nun esareti konusunda Ali İhsan Sabis'i hatalı davranmakla suçlamaktadır. Halit Bey, "Dicle Grubu"nun esaretindeki hata sebeplerini yedi madde halinde sıralamaktadır⁴⁰.

1-Halit Bey'e göre; Dicle Grubu iki tabur noksanı ile Irak savaşlarında büyük başarılar sağlamış bir kuvvetti. Bu kuvvet, sekiz piyade alayı, bir topçu alayından oluşmaktaydı. Bu önemli kuvvetin ateşkes antlaşmasından kısa bir süre önce esir düşmesi İngilizlerin Musul'a girişini cesaretlendirmiştir diyerek şu bilgilere yer veriyor;

"Dicle grubunda toplanan altı alay piyade, elli kadar top, gayet geniş ve karışık bir müdafaa mevziinde 14. Fırka kumandanının emrine veriliyor. Bu büyük bir hatadır ve bu hata orduya aittir. Taarruzu asli Dicle boyundan olduğuna göre, 2. Fırka kumandanı da Dicle boyuna celp olunmalıydı, burada toplanan kuvvet ve mevziler iki fırka kumandanına taksim olunmalı, Ali İhsan Paşa da cepheye gelip ikisine kumanda etmeliydi.

Bu akşam gizli bir emir aldık. Yarın ordunun ikinci kademesi ve ağırlıklar Musul'u terk edeceklerdir. Her tarafta müthiş bir faaliyet ve hazırlık, başka kayda değer bir şey yok. Abidin Ergene, Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Harp Günlükleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.602-603.

³⁸ Ali İhsan Sabis, Dicle Grubunun teslim olmasıyla ilgili olarak hatıralarında şu satırlara yer vermiştir: "Dicle Grubu, 25 Teşrinievvel 'den 30 Teşrinievvel'e kadar altı gün adım adım muharebe ederek Şirvan şimaline kadar çekilmiş ve orada mütarekenin imzasından bir gün sonra, belki cephanelerinin tükenmesi yüzünden 31 Teşrinievvel 'de İngilizlere teslim olmuş. 58. Seyyar Hastane Başhekiminin ne topu ve ne de süngüsü vardı. Dicle Grubu, dinamik ve enerjik bir kumanda ile kullanılsa idi, sadece süngüleri sayesinde kendilerine yol açıp Musul'a çekilebilirdi." Ali İhsan Sabis, AGE, C.IV, s.315-316; Halit Bey hatıralarında Ali İhsan Sabis'in Dicle grubu komutanını suçlayan bu ifadelerine katılmadığı ifade ederek, Dicle Grubu'nun esaretine Ali İhsan Sabis'i suçlamaktadır.

³⁹ Hatıralar, s.47.

⁴⁰ Hatıralar, s.48-49.

Kerkük Cephesi'nde bir alay kumandanı veya otomobille getirilecek olan beşinci fırka komutanı (Kenan Bey) memur edilebilirdi. Ordu komutanının en geç 25 Ekim'de Dicle Grubu Cephesi'ne gitmesi, vaziyeti yakından görerek muharebeyi bizzat idare etmesi icab ederdi. Esasen altıncı ordunun ismi ordu idi. Hakikatte bir kolordudan ibaretti. Bu kolordu kumandanı, 100 km. uzaktan muharebe sevk ve idare edemez. Ali İhsan Paşa'nın en büyük hatası budur."

2-Ordu komutanı olarak İhsan Paşa'nın Dicle Grubu Komutanına kesin uyulması şartıyla emirler vermesini bir hata olarak gören Halit Bey, olması gerekenin Dicle Grubu'nun duruma göre hareket etmesi serbestliğinin verilmesi olduğunu belirtmektedir⁴¹.

3-Grup komutanın Şirkat mevziinden sonra ilk çekilme emrini uygulamayarak bir gün kaybetmesinin esarete etkin olduğunu vurgulayarak şunları yazmaktadır:

"Grup K. İsmail Hakkı Bey nihayet fırka kumandanı olabilir. Bir kolordu kuvvetindeki birlikleri kendisine emanet etmek de ayrıca bir hatadır. Kendisi cesur, tecrübeli ve itaatli bir asker olmakla beraber, vazife başında alkol kullanması mühim bir kusuru idi."

4-Beşinci tümene ait 13. ve 14. Alaylarla, Dicle Grubunun esir düşmesinde İngiliz kuvvetlerinin Türk kuvvetlerince bilinmeyen bir mıntıkadan yerli Arapların yardımıyla köprü kurmadan geçmesinin etkisi olduğunu belirtmektedir. Bu durumun komuta heyetiyle Dicle Grubu arasında bulunan tek telgraf hattının Arap-İngiliz yardımlaşmasıyla kesilmesinin emir komuta ilişkisini bozduğunda söz etmektedir. Buradaki kusurun ise orduya ait olduğunu savaş alanının yeterince incelenmediğini vurgulamaktadır.

⁴¹ Burada belirtilen emir Ali İhsan Sabis tarafından yazılan hatıra da yer almaktadır. 27 Teşrinievvel 1918 tarihinde yazılan emir 12 maddeden oluşmaktadır. Dördüncü maddede Sabis şunları ifade ediyor: "Dicle Grubu imkân nikbetinde zayıttan tevakkî ederek ve fakat bir hafta içerisinde mütareke vukuu takdirinde Musul'u henüz elde tutmuş olmak için mümkün olduğu kadar zaman kazanarak, tedricen ricat edecektir. Grup kıtalarının 1 Teşrinisani 'de, Şirkat cenubunda ve garbındaki mevzide, 2 Teşrinisani'de Çernaf deresi şimalinde, 3 Teşrinisani'de Gayyare mevziinde bulunması lazımdır. Gayyare mevziinde kaç gün kalmak lazım geleceğini ayrıca tebliğ edeceğim. Grup, tekml kıtaları ile sağ sahilde bulunmalıdır. Gayyare'den sonra Musul'a uğramaksızın Musul cenubu garbisinde Kesikköprü'ye çekilecektir". Ali İhsan Sabis, AGE, C. IV, s.307-308.

5-13. ve 14. Alayların parça parça düşman süvarisi tarafından ele geçirilmesi- nin İran'da gelen 5. Tümeninden istifade imkânını ortadan kaldırdığının, bunun da ordu komutanının sevk ve idare hatası olduğunu söylemektedir.

6- Ali İhsan Paşa'nın ordu emirleri çerçevesinde Suriye'de bulunan ordunun hızlı bir şekilde çekilmesinden olumsuz etkilendiğini, bu nedenle Musul mevzi- lerinin korunması konusunda aceleci kararlar verdiğini ifade ederek şunları yaz- maktadır:

“Dicle grubuna verilen kati müdafaa emri bunu gösterir. Hâlbuki his- siyata kapılmayarak vaziyetin icaplarına uygun hareket etmesi gerekirdi. Fetha'dan Musul'a kadar 100 km.'den fazla bir mesafe ve müteaddit mü- dafaa hatları vardır. Bir kolordu kuvvetindeki birliklerin başına geçerek, bizzat durumu görerek, müteaddit mevzilerde müteakip muharebeler verse ve 5. Fırkayı da aldıktan sonra, üç fırka kuvvetle Geyyare sırtlarında kati bir muharebeyi göze alsaydı, birlikler parça parça edilmez ve esir olmazdı. Musul da elden gitmezdi.

Ali İhsan Paşa'nın İran'da XII. Kolordudaki hizmeti, sevk ve idaredeki mahareti şöretliydi. Fakat bu muharebedeki sevk ve idare hatalarına dikkat olunursa, mukadder olan bir hizmetin vuku bulabilmesi için, Paşa'nın basi- retinin bağlandığına hükmetmek icabeder.”

7-Halit Bey kendisinin kurmay başkanı olarak Cebel-i Hamrin ve Fetha mevzilerini çok iyi bildiğini oysa Ali İhsan Paşa'nın bu bölgeyi sathi olarak gör- düğünü buna rağmen yazılı emirleri verirken kurmay başkanı olarak kendisiyle istişarede olsa bu kadar çok hatanın olmayacağını belirtmektedir.

Halit Bey'in Dicle Grubu ile ilgili tespitleri, doğrulayan ve Dicle Grubunda teğmen olarak görev yapan Mehmet Sinan Özgen, Ali İhsan Sabis'in cephe ko- mutanı İsmail Hakkı Bey'e verdiği emirle ilgili olarak şunları yazmaktadır⁴²;

“Yapılan hareketlere nazaran düşmanın maksadı, Türk kuvvetlerini ol- duğu yerde eritmek ve geride bir daha müdafaaya geçirmemek imkânını elde etmektir. Bunun için verilen can kaybını hiç düşünmeden ve durmadan üzerimize atılıyorlardı. Vaktinde seçilen ve az çok tel örgü vesair vasıtalarla

⁴² Mehmet Sinan Özgen, Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları, (Yayına Hazırlayan: Servet Avşar,-Hasan Babacan-Muharrem Bayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.116-117.

tahkim edilen siperlerimizin önü öyle bir hale gelmişti ki insan cesetlerine basmadan yürümek imkânı kalmamıştı.

Fakat düşmanın durumu ciddi idi. Ne pahasına olursa olsun Türk gücünü kırmak ve mutlaka cepheyi düşürmek istiyordu. Bu durumu için de gören, er geç bu sonucun elde edileceğini anlayan Grup Komutanı İsmail Hakkı Bey, Ali İhsan Paşa'ya yazdığı bir raporda durumu bildirmiş ise de Ali İhsan Paşa, kıtaatımızın o günkü kuvvetlerini müdafaa kudretini ve İngilizlerin çok ağır ve kati taarruzlarını hesaba katmadan Grup Komutanlığına şu emri veriyordu:

Elinizdeki mevcut kuvvetle 27 Teşrinievvel 1918'e kadar Şirket havali-sini müdafaa edeceksiniz. Bir adım geri atmak mesuliyetinizi mucibdir. Sizi takviye için lazım gelen kuvvet yetiştirmek üzeredir”

Özgen, Ali İhsan Sabis tarafından verilen emrin yersiz olduğunu ama İsmail Hakkı Bey'in zayıf iradesi ve korkaklığı nedeniyle emre itaat ettiğini, bu durumun mütarekeden altı saat önce, on iki bini aşkın bir kuvvetin topu ve tüfeği ile esare-tine sebep olduğunu belirtmektedir⁴³.

Musul'un kaybının önemi üzerinde duran Halit Bey, 7 Kasım'da Ali İhsan Paşa ile İngiliz heyeti arasında geçen konuşmalara dayılı olarak şu değerlendiri-me de bulunmaktadır⁴⁴:

“İngilizlerin 7 Kasım 1918'de Musul'da Ali İhsan Paşa'ya yaptıkları teklif ve Mezopotamya hududu hakkındaki iddiaları, Diyarbakır'ı da işgale teşebbüsleri, mütarekeden sonra Kürtlerle meskûn vilayetlerimizde kendi himayelerinde Kürdistan teşkiline çalışmaları vesair dikkati çeken propa-ganda ve icraatları ati bakımından çok şayan-ı dikkat görülmelidir. Irak, İngiltere'nin hayati mesabesindeki Hindistan'ın ileri karakoludur. Hassaten Akdeniz'e kadar akıtılan petrol müesseslerini korumak için Irak'ı emniyet altında bulundurmak icab eder. İşte bunun içindir ki İngilizler Musul'u al-makla iktifa etmediler. Ve Irak'ın şimal hududunu daha şimale tabii müda-faası kolay ve zemin hudutlara, dağlara ve büyük nehirlerle kadar sürmeyi arzu ettiler.

İşte ehemmiyeti bu kadar aşikar olan Musul'un elden gitmesinde amil olan bir mağlubiyetin sebebi, yalnız bugün kara topraklarda yatan merhum

⁴³ Mehmet Sinan Özgen, AGE, s.117.

⁴⁴ Hatıralar, s.48.

Dicle Grup komutanı İsmail Hakkı Bey'in düşü mesuliyetine yükleterek onun ruhunu tazip etmek muvafık-ı nısfet olmaz. Asıl hatanın nerede ve kimde olduğu araştırılarak umumi bir hercümercin tesiriyle mesullerin unutulduğu ve aranmadığı bir zamanda, Musul'un ziya-ı mesuliyetini de aranmasa bile, hiç olmazsa tarih tenvir edilmelidir.

Maalesef bizde bir fişek kaybeden, bir hayvanın ölümüne sebep olan mesul edilir de vilayetler, eyaletler ziyanına sebep olan ekâbirin mesuliyeti aranmaz. Bununla da kalmaz, tarih tahrif olunarak mesuller kahraman ve en büyük hadim şeklinde gösterilir.”

Musul'un tahliyesi hakkında Ali İhsan Paşa'nın 9 Kasım'da Nusaybin'e hareketi sonrasında yaşananlarla ilgili olarak Halit Bey şu satırları yazmıştır⁴⁵:

“15 Kasım 1918 zevaline kadar Musul vilayeti hududu haricine çıkmak, bütün kıtaları, teşkilleri, memurları, hastaları, depoları sevk etmek madde-ten imkânsızdı. İngilizlerin erkân-ı harbiye reisini görerek vaziyeti izah ettim. Basra'dan beri çekile çekile her şey Musul'a kadar gelmiş ve burada toplanmıştı. Menzil depolarında pek çok malzeme vardı. Hastaneler dolu idi. Hükümet memurları ve aileleri de vardı. Bütün bunları bir hafta içinde Diyarbakır vilayet hududuna nakil ve sevk imkânsızdı. 15 Kasım zevaline kadar Musul şehri ile, şehrin Zaho ve yakın yolları üzerinde birer konak mesafeye kadar kamilen tahliye edilmesi zaruretini izah ettim. Hastaların, memurların ve ailelerinin nakli için kendilerinden vasıta istedim. Ücretle deve tedariki hususunda yardımlarını talep ettim. Menzil depolarında, bize çekildiğimiz yerlerde lazım olacak pek lüzumlu şeyler vardı. Bunların nakline de izin vermelerini rica ettim. İngiliz erkan-ı harbi gitti. Kumandan Fatshow ile görüştü. Avdetinde tekliflerimi ve ricamı kabul ettiklerini söyledi. İki Hintli araba kolunu emrimize verdi. Biz de ücretle deve kiraladık. Bütün vasıtalarla mümkün olan birer konak uzaktaki menzil noktalarına sevk ettik. Oralardan da ay sonuna kadar peyderpey vilayet hududu dışına taşındık. Diyebilirim ki bu teşebbüsümle menzil depolarından beş yüz bin lira kıymetinde öteberi alıp nakline muvaffak oldum. Ordunun ve menzilin paralarını ordu levazımının mesuliyeti ve nezareti altında emin bir şekilde Nusaybin'e gönderdim. Bu tedbir Diyarbakır mıntıkasında 6. Ordu bakiyelerinden teşkil edilen XIII. Kolorduyu uzun müddet yaşattı. Ayrıca, buradan 24 Nisan 1919'da Diyarbakır maliye veznesine 450 bin lira teslim ettim.

15 Kasım 1335 tarihinde Musul ile doğu ve cenubunda bir kıtamız,

⁴⁵ Hatıralar, s.47-48.

memurumuz ve teşkilatımız kalmadı. Bu tarihte Aşir Bey, Zaho'ya hareket etti. Ben yalnız başıma karargâhın bir otomobili ile Musul'da kalmıştım. Bu gün tam zevalde İngilizlere şehrin tahliyesinin hitamını ve hareket edeceğimi bildirdim. Bir İngiliz ihtiram kıtasının muvacehesinde son Türk memuru olarak otomobille Musul'u terk ettim. 1331(1915) senesi Haziran'ından beri Irak Cephesi'nde bütün askerî hareketlere iştirak ettiğimden Irak muharebelerinin Türklere neye mal olduğunu gözümle gördüm. Bu sebeple Musul'a ve netice olarak Irak'a bu veda beni ağlattı. Nusaybin'e muvasalatta Ali İhsan Paşa'yı orada buldum. İzahat verdim. Memnun oldu. Bana üst kapağı içinde (harb-i umumideki hidemat-ı ber güzidenize nişane-i takdir) yazısı ve imzası mahkuk kıymettar bir altın saat hediye etti. Musul bu suretle kaybedildi."

Halit Bey, Musul'un tahliyesi işlemlerini tamamladıktan sonra 17 Kasım 1918 tarihinde Nusaybin'de VI. Ordu karargâhında göreve başlamıştı. VI. Ordu, Güney-doğu bölgesinde asayişten sorumlu olacaktı. Fakat bölgenin geniş olması ve VI. Orduya bağlı Dicle Grubu'nun esareti bu bölgede asayişin sağlanmasında yetersizlik oluşturdu. Bu nedenle VI. Ordunun yeni birliklerle takviyesine gitmek istenmişse de 12 Şubat 1919 tarihinde İngilizlerin isteği üzerine VI. Ordunun lağvına gidilmiştir. 17 Şubat 1919 tarihinde XIII. Kolordu oluşturularak Halit Bey de bu kolordunun kurmay başkanlığına getirilmiştir. Bu görevde Halit Bey 1920 yılının ortalarına kadar hizmet etmiştir⁴⁶.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce Şam-Halep ve Bağdat'ta göreve yapan Halit Akmansü, savaşın başlamasıyla birlikte önce Suriye Cephesinde I. Kanal Harekâtına katılmıştır. 1915 yılı Haziran ayında ise Irak Cephesi'ne gelerek savaşın sonuna kadar bu cephe Kurmay Yüzbaşı ve Binbaşı rütbesiyle her kademedede görev yapmıştır. Halit Bey'in Irak Cephesi'nin bütün çatışmalarında görev yapan bir subay olarak yazmış olduğu hatıraları ve yeğeni Dr. Ziya Göğem'e ve çevresine anlatmış olduğu cephe ile ilgili anlatıları, tespitleri Irak Cephesi mücadelesi açısından önemlidir.

Bir görev adamı olarak Irak Cephesi'ne atanan çeşitli rütbedeki komutanlarla çalışma fırsatı yakalayan Halit Bey'in deneyimleri, 1918 sonrasında Güney-doğu

⁴⁶ Hatıralar, s.54-95.

bölgemizin yeniden askerî teşkilatlanmasında olduğu kadar güvenliğinin sağlanması açısından da önemli olmuştur. “Malatya Olayı”, “Ali Galip Olayı” ve bölgede İngilizlerin savaş sonrasında oluşturmaya çalıştıkları Kürt hareketi oluşturma çabalarının önlenmesinde bu deneyimin önemli bir yeri olsa gerektir.

Kuşkusuz rütbe olarak bölgede görev yapan üst düzeydeki çok sayıda Türk subayının hatıraları arasında Halit Bey’in tespitleri ve savaşla ilgili anlatıları da önemlidir. Ali İhsan Sabis, Halil Kut, Kazım Karabekir, Cafer Tayyar Eğilmez, Nurettin Paşa gibi Millî Mücadele Hareketi’nde de önemli roller üstlenmiş olan komutanların emrinde önemli deneyimler kazandırmıştır. Birinci Dünya Savaşı’na katılmış subaylar tarafından savaşla ilgili anıların yayınlanmaya başladığı 1940’lı yıllarda; yayınlanan anılarda; kendisiyle ve şahit olduğu olaylarla ilgili çarpıtılmış bilgilere itirazlarını zaman zaman dile getiren Halit Bey birçok tartışmalı konunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1929’dan sonra “Tercüme-i Halim” ve “Hatıralarım” şeklinde kaleme aldığı ve yayınlamaya fırsat bulamadığı anılarının Dr. Ziya Göğem tarafından onun ölümünün arkasından yayınlanması hem tarihî hafızamız hem de onun yaptığı hizmetlerin bilinmesi açısından önemlidir.

Bu hatıralar Irak Cephesi’nin, savaş sonrasında da önemli konularından biri olan “Dicle Grubu”nun esaretine farklı yaklaşım getirmesi açısından önemli olduğu kadar, Musul sorunu açısından da önemlidir. Halit Bey’in Musul’un tesliminde Ali İhsan Sabis’i kusurlu görmesi ve bu tartışmanın 1940’lı yıllarda sadece ikisi arasında kalmayıp, bölgede o tarihlerde görev yapan subayları kapsaması tarih algımıza yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır.

KAYNAKLAR

- Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım: I-III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Göğem, Ziya, Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953) I, Halk Matbaası, İstanbul 1954.
- Kazım Karabekir, Birinci Dünya Savaşı Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.
- Kütü'l-Amâre Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, (Yayına Hazırlayan: Erhan Çiftçi), Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- Özgen, Mehmet Sinan, Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları, (Yayına Hazırlayan: Servet Avşar-Hasan Babacan-Muharrem Bayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Sabis, Ali İhsan, Hatıralarım Birinci Dünya Harbi, C. III, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
- Taş, Necati Fahri, Nurettin Paşa, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.
- Taşköprülü Mehmet Efendi, Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü, (Hazırlayanlar: Mesut Uyar-Ahmet Özcan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- 9-Charles V.F. Townshend, Mezopotamya Seferim, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

HATIRATLAR VE VESİKALAR IŞIĞINDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA RUS ÜNİFORMASI İLE KATILAN RUSYA MAHKUMU TÜRKLERİN ASYA TABURU ADI ALTINDA IRAK'TA İNGİLİZLERE KARŞI MÜCADELELERİ

SEBAHATTİN ŞİMŞİR*

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nın üzerinden bir asırdan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen hala yazılamayan husus çoktur. Savaşın geniş coğrafyası içinde, herhalde en önemli iki devlet Rusya ve Osmanlı Devletleri'dir. Özellikle, Rusya, 1916 seferberliği ile Türkistan ve Bozkır valiliklerine gönderdiği emirler ile asker talebinde bulunması dikkat çekicidir. Yine, Almanya'ya karşı giriştikleri mücadelede, mağlup duruma düşmeleri, askerlerinin bir kısmının Almanlara esir olması ve bu esir askerlerin bir müddet sonra, müttefik Osmanlı Devleti'ne gönderilmeleri neticesinde, bu Rusya mahkumu Türk askerlerinin Osmanlı Devleti tarafından Irak Cephesi'nde görevlendirilmeleri ile savaşa Rusya için başlayan bu askerler Osmanlı Devleti içinde Rusya'nın müttefiki İngilizlere karşı savaşımlardır. Başta bu savaşa katılan Türkistan coğrafyasında doğmuş, savaş sonu gazi olmuş şahsiyetlerin, özellikle kendi misyonları tarafından Türkiye ve Almanya'da yayınlanan dergilere yansıyan ve müstakil yayınlanan hatıraları ışığında ve Osmanlı Devleti bağlamında Türk Dünyası üzerine etkilerini değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Asya Taburu, Almanya, Kafkasya, Irak.

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sebahattinsimsir@gmail.com.tr

THE BATTLE OF RUSSIAN CAPTIVE-TURKS WHO ATTENDED WWI WITH RUSSIA UNIFORM AGAINST ENGLAND IN IRAQ UNDER THE ASIAN TROOP IN LIGHT OF THE MEMOIRS AND DOCUMENTS

Abstract

Although it has passed a century over WWI, there is still so much to write about it. In a very large area of the war, the two most crucial actors were probably Russia and the Ottoman State. Russia made demand for soldiers in decrees which had been sent to Turkestan and steppes governorships during the campaign of 1916. But some of those Turkish soldiers were held captive by Germans as a result of Russia's defeat against Germany and sent to the Ottoman State, Germany's ally. The Ottoman State took those soldiers into service on the Iraq front, so those soldiers who had fought for Russia began fighting for the Ottoman State against England, Russia's ally. In this article we try to assess stories of those soldiers and their effects on the Turkish world in light of the magazines published in Turkey and Germany and their own memoirs that were published.

Key Words: Asian Troop, Germany, Caucasia, Iraq.

Giriş

Bilindiği gibi, Balkanlarda patlayan bir kıvılcım sonucu işin içine, Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın da karışması, Osmanlı Devleti toprakları üzerine yapılan hesapların da gizli mahfillerde görüşülmesi neticesinde, savaşın coğrafi alanı bir hayli genişlemiştir. Kısa sürede de Osmanlı Devleti'nin farklı cephelerde savaşa girmek zorunda kalmasına sebep olmuştur. Ancak, bu durum Osmanlı Devleti'nin gözünü korkutmadığı gibi, dinî ve ırkî özelliklerinden dolayı, savaş içinde bile bu özellikleri gerek kendisi gerekse müttefiklerinin teşvikleri neticesinde kullanmıştır. Dolayısı ile bir taraftan cihat ilan ederken, diğer taraftan da Rusya mahkumu Türkler ile de ilgilenmeye çalışmıştır.

Biz, böyle bir çalışmaya başlamadan önce, tarihe Rusya mahkumu Türkler diye zikrettiğimiz ve savaş sonrası Avrupa'da kalanlar ile daha sonra Bolşevik Rusya'dan bir vesile ile kaçmayı başaran Türklerin yayınlarını ele aldık. Bu bağlamda süreli yayın olarak Yeni Kafkasya Mecmuası, Azeri Türk Mecmuası, Janga Millî Yol Mecmuası, Yaş Türkistan Mecmuası ve Emel Mecmuası'nı gözden geçirdik. Ancak, Anadolu Türkleri için önemli olan hususiyetlerden ziyade, kendi istiklalleri ile alakalı yazılara yer verdiklerinden dolayı ve muhtemelen de, Osmanlı sancağı altında savaşmaya gelenlerin çok azının bu dönem kendi millî istiklal mücadelesi verenlerle birlikte olduğundan hatıraların bu mecmuaların sayfalarına çok azının girdiğini tespit ettik.

Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Rusya Türkleri her coğrafyada Osmanlı Devletinin menfaatleri için çalışmışlardır. Özellikle bir kısmının Asya Taburu adı ile Osmanlı Ordusunda savaşmaya gelmeleri herhalde sadece taktirin çok üstündür.

Rus-Alman Savaşı ve Esaret

Almanya ile Rusya arasında savaşın başlaması ile birlikte, Türk yetkililer Rusya'daki ilgili Türk makamlarının, yani elçilik, konsolosluk ve gizli istihbarat sağlayanların, Rusya'daki durum ve gelişmeler hakkında İstanbul'a anlık bilgi göndermelerini beklemişlerdir. Bilhassa, Odessa çevresindeki Rus askerî hazırlıklarını öğrenmek çok önemli görülmüştür. Çünkü, İstanbul ve Boğazlara karşı muhtemel Rus hareketine katılacak askerlerin Odessa askerî bölgesinde toplanacakları gayet açıktır. Aynı zamanda Kafkaslardaki durum da büyük önem taşımaktadır.

Müslüman ahalinin “Ruslara karşı ayaklanması” İstanbul askerî ve siyasi çevrelerinde mümkün sanıldığından, bu hususta da bilgi elde edilmesi gerekmiştir. Gerçi, Müslümanlar yalnız Kafkasya’da değil, Rusya’nın diğer bölgelerinde de yaşadıkları ve birkaç yıldan beri İstanbul’un Türkçü muhitlerinde, Rusya’daki “Türk kavimleri” arasında Türkiye’ye büyük sempati beslediği ve hilafete karşı da Müslüman ahalinin kuvvetli bağları olduğu cihetle bir harp vukuunda, Rusya’daki 25 milyon Müslüman’ın Türkiye safında yer almaları dahi düşünülmüştür. Kısa bir süre sonra da, Taganrog, Odessa, Novorossiysk, Batum ve Tiflis konsolosluklarından raporlar gelmeye başlamıştır. Burada hem örnek olması hem de Rusya coğrafyası ile Türklerin yaşadığı coğrafyanın farkı açısından St. Petersburg’daki Osmanlı sefareti maslahatgüzarı Fahrettin Bey’den gelen, 3 Ekim 1914 tarihli telgraf, oldukça uzun olmakla birlikte özetle; “Rusya’daki 25 milyon Müslüman’ın Türkiye ile Rusya arasında bir harp çıktığı taktirde, Türkiye lehine bir şey yapmak şöyle dursun, 1876 harbinde olduğu gibi, Rus ordusunda Türklere karşı “savaşabilecekleri” bildirilmektedir.” Yine Fahrettin Bey’e göre, Osmanlı hükümetinin Rusya’daki Türklere asla güvenmemesi gerekmektedir. Çünkü oradaki Müslümanlar “fakr ü zaruret ve meskenet içinde” yaşamakta ve az çok tahsil görenler de Rus mekteplerinden mezun oldukları için “Ruslaşmış” bulunmakta idiler. Türkiye’ye sempaticileri olan kimseler de, acizliklerini itiraf etmektedirler¹.

Fahrettin Bey’den gelen 25 Ekim 1914 tarihli telgrafta da şu bilgiler verilmiştir; “Rus siyasi mahfillerinde, Türkiye’nin Rusya’ya karşı yakında harbe gireceği kuvvet bulmuştur; Ruslar bundan edişe duymamaktadırlar. Rus Harbiye Nazırı’nın bir yabancı askerî ataşeye söylediğine göre: Türkler “Yavuz” zırhlısının ateşi himayesinde Hoca Bey’e (Odessa’ya), askerî bir çıkarma yapmaya hazırlanmakta imişler. Ruslar ise kendileri tarafından, Türkiye’ye karşı taarruzda bulunmayacaklarını temin ediyorlarmış².”

Rus Ordusundaki Türkler ve Rusya’daki Türklerin Halet-i Ruhiyesi

Şüphesiz Rus ordusunda bulunan Türklerin içinde Anadolu Türklerine karşı savaştıklarının farkında olanlar mevcuttur. Özellikle doğu cephesinde yaşanan çarpışmalarda karşılaşılan bazı özel durumlar bunun en güzel örneğidir. Mesela, Türk birlikleri, Kop’a girmiştir. Tümen Emir Subay Abidin, hemen Rus Emir su-

¹ Kurat, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, s. 241.

² Kurat, Türkiye ve Rusya, s.241.

bayının odasına zarf toplamaya gitmiş, fakat bu defa masanın üzerinde bırakılmış ve içinde bir mektup bulunan bir zarf getirmiştir. Mektup, kûfi yazı ve Azerbaycan Türkçesi ile şöyle yazılmıştır; “Ey Müslüman ve Türk kardeşler, Rus’un kuvveti kırılmıştır. Girmenya cephesinde çok kırgına uğramıştır, fakat Rus’un bir taktikası vardır. Her yerde kuvvetlerini zayıf bırakır, bir yerde toplar ve oradan saldırır. Eğer, siz de bütün cepheden birden taarruza kalkarsanız onu yenersiniz. İnşallah Kars’ta görüşürüz³...”

Diğer taraftan, Kaşgarlı Hacı Yusuf sırf Türk kardeşlerini görmek maksadı ile daha II. Abdülhamid’in tahtta bulunduğu dönemde İstanbul’a gelmiş ve burayı çok severek geri gitmemiş ve Türkistanlıların kaldığı tekkeye sık sık gidip gelmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, bir gün tekkenin şeyhi kendisine; “Oğlum Hacı Yusuf! Bugün buraya subaylar geldi. Ordumuza asker yazıyorlardı, seni de asker yazdırdık” demesini memnuniyetle karşılamıştır⁴. Görüldüğü gibi, Osmanlı ordusunda savaşmanın kutsallığı kendisini Türk hisseden herkeste yerleşmiştir.

Halkın içinde bulunduğu durumu şu cümleler izah etmeye kafidir; Cafer Seydahmet Kırimer, Ukrayna’da katıldığı bir davette, yemeğin sonlarına doğru getirilen yeni çıkmış bir gazetenin haberini okuyan ev sahibi, “Yaşasın müttefiklerimiz... Çanakkale boğazından geçmekte olan Fransız, İngiliz donanmaları Marmara’ya geçmek üzeredirler. İstanbul boşalmıştır... Tarihi emelimiz tahakkuk ediyor. İstanbul’a, Ayasofya’ya kavuşuyoruz” demiştir. Kırimer bu sözler üzerine kendisini tutamaz ve “Boğazı geçemeyecekler, İstanbul’u alamayacaklar” demesi üzerine ortam bir anda gerilmiştir⁵.

Burada Rus insanının zihninin I. Petro döneminden beri sıcak denizlere inmek üzerine kurgulandığını unutmamak gerekmektedir. Hatta daha sonra, yani I. Dünya Savaşı öncesinde de bazı Rus yetkililerin açıklamaları bilinmektedir. Mesela; 1882’de, III. Aleksandr’ın, İstanbul elçisi Nelidof, “Boğazların ele geçirilmesi bizce tarihi bir zarurettir” derken; II. Nikola’nın elçisi Çarikof, 1911 yılında İtalya savaşları esnasında Babı Ali’ye verdiği nota da, “Boğazların müdafaasına

³ Apak, Rahmi, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara, 1988, 113.

⁴ Yalçın, Soner, Hacı Yakup Anat, Hayatım ve Mücadelem, Ankara, yty (2003), s.2-4.

⁵ Kırimer, Cafer Seydahmet, Bazı Hatıralar, İstanbul, 1993, 138.

Rus askerinin iştirak ettirilmesi şartı ile Rusya ile ittifak akdetme” teklifinde bulunmuş; 1913 Kasım’ında Rusya Hariciye Nazırı Sazanof’un Çar’a; “İstanbul ve Çanakkale Boğazları meselesini lehlerine hal için bir hareket programı hazırlanmasının zamanı geldiğini” bildirmiş; 2 Ocak 1916 tarihinde de, Rusya Başbakanı Trepof’un Duma’da, “Karadeniz, Çanakkale boğazının anahtarı ile İstanbul kapıları, Rus milletinin asırlardır gayesini teşkil eder. Milletimizin bütün tarihinde beklediği bu emel, şimdi gerçekleşmek üzeredir” gibi açıklamalar yapmıştır.

Ancak, Rusya savaşa girdikten sonra büyük facialara maruz kalmıştır. Öyle ki, 850 bin askeri ölmüş veya yaralanmış, 900 bin askeri ise esir düşmüştür. Buna rağmen, Rusya’yı tek taraflı ateşkese mecbur etmek mümkün olmamıştır⁷.

Abdürreşit İbrahim (1857-1944)’in Faaliyetleri

Zaman zaman Osmanlı Devleti’nin sıkıntılarını hafifletmek için daha önce de gerek Trablusgarp gerekse Balkan savaşları esnasında faaliyetlerini gördüğümüz Abdürreşit İbrahim bu dönemde Anadolu’ya bazı geziler de yapmış, özellikle Eskişehir’e göç etmiş soydaşları Tatarlar ile de görüşerek, onlara elinden geldiği kadar yardımcı olmaya çalışmış ve nasihatlerde bulunmuştur. O muhacirler ile ilgili bir kanun çıkarılarak zulüm altında yaşayan Müslümanların Anadolu’ya göç ettirilmelerini arzu etmiştir. Rusların 1 Kasım 1914 tarihinde Kuzeydoğu Anadolu’yu işgal etmeleri üzerine Abdürreşit İbrahim, Enver Paşa’nın yanına giderek cephe gerisinde Türk askerlerine moral vermeye çalışmıştır⁸. Her ne kadar Rusya saflarında savaşan Müslüman Türklerin Osmanlı ordusuna katılmalarını sağlamaya çalıştıysa da bunda pek başarılı olamamıştır. Rusların Sarıkamış’ı işgali üzerine oraya gitmiştir⁹.

Hemen hemen aynı tarihlerde İstanbul’da kurulan Rusya Müslüman Türk Kavimlerini Koruma Cemiyeti üyesi olarak da çalışmıştır. Bu cemiyette kendisi

⁶ Kırimer, Cafer Seydahmet, Rus Tarihinin İnkılabı, Bolşevizme ve Cihan İnkılabına Sürüklenmesi, İstanbul, 1948, s.8-9.

⁷ Mustafazade, Tofiq, Ümumi Tarix, Bakı, 2012, C. 2, s.271.

⁸ “Abdürreşit İbrahim Efendi ile Mülakat”, **Tasfir-i Efkar**, 2 Kanun-ı Sani 1914, No: 1308, s.3 zikreden Türkoğlu, İsmail, Sibiryalı Mşehur Seyyah Abdürreşit İbrahim, Ankara, 1997, s.74.

⁹ Paksu, Mehmet, (Haz), 20. Asrın Başlarında İslâm Dünyası ve Japonya’da İslamiyet, C. 1, İstanbul, 1987, s.12-13.; Uzun Mustafa, “Abdürreşit İbrahim (1857 – 1944), TDVİA, C. 1, s.296.

dışında Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali ve Çelebizade Mehmet Esat da yer almıştır. Bu komitenin kurulması için Osmanlı Devleti de tüm imkanlarını seferber etmiştir. Bu komitenin görev alanı; “Kafkasya, Türkistan, Kırım ve Kazan Türklerinin gaspedilen haklarının geri verilmesi için mücadele” etmeye yöneliktir. Hatta, cemiyet üyeleri ile birlikte Budapeşte, Viyana, Zürih, Berlin ve Sofya’yı ziyaret ederek Rusya’da yaşayan Türk topluluklarının dertlerini ve uğradıkları baskıları dile getirmiştir. Bu temaslar sonucu bir muhtıra hazırlayarak Budapeşte’de Kont Tissa’nın şahsında mihver devletlere sunmuşlardır. Bu, muhtıradaki “Kazan Hanlığı’nın yeniden kurulması gerektiği, İdil (Volga) ile Hazar Denizi arasında kalan bölgenin tarafsızlaştırılması ve bu suretle buradaki ahalinin medeniyetini koruma imkanının sağlanacağı ileri sürülmüştür.” Heyet, Viyana’da Başbakan Stürgck ve Dışişleri Bakanı Forgach tarafından 8 Aralık 1915 tarihinde kabul edildiğinde, onlara da şu muhtırayı sunmuştur;

“1. Buhara ve Hive (Hanlıkları) Rus hakimiyetinden kurtarılarak, Türkistan ile birleştirilmeli;

2. Kırgızların (Kazakların) idari-siyasi istiklali sağlanmalı;

3. Kazan ve Kırım Hanlıkları yeniden kurularak, sonuncusu Türkiye himayesi altına konulmalı;

4. İdil (Volga) Nehri ile Hazar Denizi arasındaki bölge tarafsız olmalıdır.”

Komite, Rusya Türklerine yapılan haksızlıkları vurgulayıp, onlara millî muhtariyet verilmesi fikrini işledikten sonra, İsveç, Norveç, Danimarka, İsviçre ve ABD gibi tarafsız ülkelere gönderdikleri muhtıra ise şöyledir;

“1. Rusya halkının nüfusu ile orantılı olarak Duma’ya mebus seçilebildiği taktirde, Rusya Türklerinin 80’den fazla mebus çıkarması icap ederdi, fakat halen Duma’ya 8 Türk mebusu girebilmiştir.

2. Hatta Çariçe Katerina bile Ruhani Meclis’e Müslüman halk tarafından 1 müftü ile 3 kadının seçilmesini öngörmüşken, şimdi bu 4 kişi halkın fikri alınmadan doğrudan Rus Dışişleri Bakanlığı tarafından tayin edilmektedir.

3. Rusya’da 30 milyon Müslüman için bir tane erkek öğretmen okulu ve bir tane kız öğretmen okulu açmaya müsaade edilmektedir.

4. Yabancı memleketlerde tahsil görmüş olanlara öğretmen veya imam olma hakkı tanınmamaktadır.

5. Ticaret ve ziraat için gayet elverişli olan Türkistan'da hiçbir Tatar'a emlak ve arazi sahibi olma hakkı tanınmamaktadır¹⁰."

Şunu da hemen kaydetmekte yarar vardır ki, Komite'nin faaliyetleri Rus makamlarını rahatsız etmiştir. Rusya Müslümanlarının Duma'daki vekilleri, kendilerine karşı bazı imalarda bulunulmaya başlanması üzerine, Komite'nin kendileri ile bir ilgisinin olmadığını belirtmek zorunda kalmışlardır.

Ayrıca, I. Dünya Savaşı yıllarında Rusya Müslümanlarından bir milyondan fazla asker silah altına çağırılmış; Rus ordusundaki Tatar ve Başkurtların sayısı yarım milyonu geçmiştir. Savaş esnasında bu askerlerden yüz binlercesi hayatını kaybetmiş, yaralanmış veya esir düşmüştür. Bunlardan Alman kuvvetlerine esir düşenler bir müddet sonra, Berlin'in güneyinde bulunan Zossen'de (Wünstorf)¹¹ diğer milletlerden ayrı bir kampa yerleştirilmişlerdir. Almanya ile Osmanlı Devleti'nin aynı safta bulunmalarından dolayı Almanlar Türk kökenli esirlere iyi davranmışlardır. Bundan dolayı onların okuma – yazma ya da dil öğrenimi, ilgi alanlarına yönelik meslek kursları yanında kulüpler ve özellikle tiyatro ile ilgilenmelerine de izin vermişlerdir. Hatta, Almanya ile Osmanlı Devleti'nin yaptığı görüşmeler sonucu, bu Müslüman Türk esirlerden savaş sırasında faydalanılması planlanmıştır. Bu arada, bazı askerlerin de Türkiye safında savaşmak istediklerini bildirmesi üzerine, Enver Paşa, Abdürreşit İbrahim ile görüşerek kendisinin Almanya'ya giderek bu esirleri Osmanlı Devleti'nin saflarında savaşmaları için ikna etmelerini istemiştir. Abdürreşit İbrahim ve Alimcan İdrisi, Teşkilat-ı Mahsusa'da görevli olarak Almanya'ya gitmiştir¹². Bu ziyareti esnasında, Rus ordusu saflarında Almanlara karşı savaşırken esir düşen Türk soylu askerlere yanındaki bir dizi din adamı ile birlikte vaazlar vererek, Halife'nin cihat ilan ettiğini, Müslümanların zor günlerinde birbirlerine yardım etmeleri gerektiğini, bu savaştan Osmanlı Devleti galip geldiği taktirde Rusya'da yaşayan Türklerin hürriyetlerine kavuşacaklarını söyleyerek onları Osmanlı Devleti'nin saflarında İngiliz ve hatta Ruslara karşı savaşmaya, yani onları cihat uğrunda savaşmaya davet etmişlerdir. Bu temaslar sonucu bu askerlerde bir kısmı gönüllü olarak Türk ordusuna kaydedilmişlerdir¹³.

¹⁰ Devlet, Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, Ankara, 1999, s. 226-227.

¹¹ Andican, A. Ahat, Ceditizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, İstanbul, 2003, 508'de kampın ismini bu şekilde vermektedir.

¹² Uzun, "a.g.m.", ay. yer.; Türkoğlu, a.g.e., s.74-75. Devlet, Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, Ankara, 1999, s.224.

¹³ Devlet, a.g.e., ay. yer. Devlet Nadir; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Ek Cilt, İstanbul, 1993, s.116.

Gerçi, Teşkilat-ı Mahsusa tarafından görevlendirilen sadece Abdürreşit İbrahim değildir, yanında, Mısırlı Abdülaziz Çaviş, Tunuslu Şeyh Şerif Tunusi ve Osmanlı Türkü Mehmet Akif de yer almıştır¹⁴. Abdülaziz Çaviş El Alem'ül İslamiye, Abdürreşit İbrahim de, Alimcan İdrisi ile birlikte Cihad-ı İslam adlı dergileri çıkararak Almanya'daki Türk esirlerin meselelerini ve Rusya'da yaşayan Müslüman Türklerin problemlerini kamuoyuna anlatmaya çalışmıştır. Yine İbrahim'in girişimleri sonucu Zossen kampında bir mescit açılmış ve Cuma günleri burada verdiği vaazlar ile düşüncelerini Müslüman askerlere anlatmıştır. Burada cihat dışında vurguladığı bir diğer husus da, savaş sırasında Anadolu'dan çok sayıda gayrimüslimin göç ettiğini ve bunların arazilerinin Müslümanları beklediğini anlatarak da onları ikna etmeye çalışmıştır¹⁵.

Asya Taburu¹⁶

Almanlara esir düşen Türk soylu askerlerin arasında İdil – Ural bölgesinin Tatar kimliğine mensup askerlerinin fazla olduğu aşıkardır. Savaşta, Türklerin Almanlara esir düşmelerinin altında sadece savaşın gidişatının alakası yoktur. Çünkü, Hostler'in şu cümleleri bu fikrimizi güçlendirmektedir; “Birinci Dünya Savaşında, 1914 – 1918 yılları arasında, Tatarların hemen hepsi Rusların yenilmesini istiyorlardı. Orduda bulunan Tatarların birçoğu ya görevlerini terk etmişler veya askerden kaçmışlardır¹⁷.”

Diğer yandan, Kırım Süvari Alayı'nda da görevli askerlerin çoğu Kırım Tatarlarından oluşmaktadır. Ayrıca az da olsa piyade Kırımlı asker de vardır. Bunlar, I. Dünya Savaşı'nda Batı Cephesi'nde Avusturya – Macaristan ordularına karşı savaşmışlardır. İşte bu askerlerden esir düşenler de, gönüllü olarak Türkiye'ye gitme talebinde bulundukları ve bilahare Osmanlı ordusunda görev yaptıkları bilinmektedir¹⁸. Yani, gerek Kırım, gerek Kazan ve gerekse Sibirya Tatarları arasında

¹⁴ Andican, A. Ahat, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya, İstanbul, 2009, s.321.

¹⁵ Türkoğlu, a.g.e., s.76.

¹⁶ Konu ile ilgili Nadir Devlet, “I. Dünya Savaşında Osmanlılar Safında Çarpışan Türk – Tatar Askerleri (Asya Taburu)”, konulu bir tebliği XIII. Türk Tarih Kongresinde 8 Ekim 1999, saat: 14.00' de sunmuştur. (Keleşyılmaz, “a.g.m.”, s.76, dipnot 32) Ancak, bildiriler kitabında yer almadığından, metne ulaşılamamıştır.

¹⁷ Hostler, Charles Warran (Çev: Mithat San), Türkler ve Sovyetler, Ankara, 1976, s.87.

¹⁸ Kırımlı, Hakan, Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905 – 1916), Ankara, 1996, s.241-242.

Rus ordusuna alınmış askerler vardır. Bunlar Alman ve Avusturya – Macaristan ordularına karşı savaşılan cephelere sevk edilmişler ve bu askerlerden onbinlercesi esir düşmüş olup, Almanya’nın Wünsdorf ve Avusturya’nın Eger kamplarında bulunmuşlardır¹⁹.

Evet, Abdürreşit İbrahim ve beraberindekilerin çalışmaları neticesinde, Osmanlı Devleti’nin saflarında savaşmayı kabul eden askerler ile Alman hükümetinin yardımları neticesinde bir tabur oluşturulmuştur. Oluşturulan bu tabura da Asya Taburu adı verilmiştir. Her ne kadar Janga Millî Yol dergisinde Lütfullahoğlu imzası ile yazılan bir dizi yazıda, bu askerler Tatar Türkü olarak gösterilse de, Çar’ın Türkistan’da 18 - 45 yaş arasında bulunan erkeklere yönelik seferberlik emrinden önce, Rusların Nogay Türklerinden başka kimseyi askere almadıklarını da Fahrettin Erdoğan hatıralarında ifade etmektedir. Ruslar, I. Dünya Savaşı’nda istisnai olarak da, Yamutlardan ve Azerbaycanlılardan birer gönüllü fırkası hazırlayarak, Alman cephesine göndermişlerdir. Ancak, bunlar yalnız kılıç ve süngü ile savaşmaya alışık olduklarından, top atışı altında pek faydalı olamamışlardır²⁰. Yine, Asya Taburu adı verilen ve Irak’ta savaşan askerlerin arasında her ne kadar çoğunluğu İdil – Ural bölgesinden gelenlerden oluşmakta ise de, bunların arasında Kırımlıların da yer alması ihtimal dışı değildir²¹.

Ancak, adı geçen Asya Taburu’nun gönderilmesi hemencecik öyle kolay da olmamıştır. Dönemin Osmanlı Devleti’nin Berlin Ateşemiliteri 10.12.1915 tarihli yazışmasında yapılan faaliyetlere ve gözlemlerine dair şu bilgileri vermiştir: “Bugün Cuma günü Müşir Fuad Paşa Hazretleri ve maiyetindekilerle İslâm üserası ordugâhını ziyaret eyledim. Bu ordugâh iki kısımdır. Birisi Tatar ve Gürcülere mahsustur. İki bini Gürcü mütebakiyesi Tatar olmak üzere 12.000 kişidir.

İkinci kısımda; Hintli, Faslı, Tunuslu, Cezayirli olmak üzere 4.500 kişidir. Her iki kısma bir miralay kumanda ediyor.

Umum üsera bölük bölük barakalara taksim olunmuştur. Tatar ve Gürcü üsera Rusya’dan esir edilmiş olup kıyafetleri muntazamdır. Fransız ve İngilizlerden alınan Arap ve Hintli esirlerin kıyafetleri gayr-ı muntazamdır ve birçoğu millî kıyafetleriyle bulunuyorlar.

¹⁹ Keleşılmaz, Vahdet, “Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar”, s.1 (www.Dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/797/10195.pdf)

²⁰ Erdoğan, Fahrettin, Türk Elleriinde Hatıralarım, Ankara, 1998, s.121.

²¹ Kırımllı, a.g.e., s.242.

İbtida Tatar ve Gürcülerin bulunduğu yere gidildi. Hazret-i hilafet penahiden komisyon-ı mahsus mektubu tebliğ ve selam-ı padişahi ile tebşir eylendi. Önlerinden geçtiğimiz müddetçe kendilerine mahsus bir şive ve nida ile “padişahım çok yaşa” deniliyordu. Tatarların camiinde Cuma namazını eda ettik. Namazı müteakip imam efendi tarafından vaz u nasihat verildi. Taraf-ı aciziden dahi Çanakkale muharebesi tasvir edildi. Müşir Fuat Paşa tarafından dahi mücahedenin kutsiyeti izah edilerek işbu üseradan memalik-i şahaneye gitmek isteyenlerin gidebileceği ve bunlardan arzu edenlerin muharabe-i cihadiyeye iştirak edebileceği ve kalmak isteyenlere arazi ve saire verilerek iskan ettirileceği beyan buyruldu. Bu beyanat ve izahat esnasında umum müteessir oluyordu. Ağlayanlara çok tesadüf olundu... çalıştıkları işlikler gezildi.

Bunu müteakip ikinci kısmın bulunduğu mahalle hareket olundu. Hintlilere bir Alman vasıtası ile İngilizce, Araplara Müşir Fuat Paşa tarafından Arapça izahat verildi. Bu Araplardan “Turku” denilen sekiz yüz kadar bir kuvvet mücadeleye hazırdr...

Tatarlar kısmında Ramazanof isminde mülazım nazar-ı dikkatimi celbetti. Bu zabıt muharebeye gitmeyi arzu ediyor. Gürcü dört zabıt daha müheyyadır. Bu ziyaret üzerine memalik-i Osmaniyyeye gitmeye çok taleb çıkacağı memuldr. Vakit buldukça tekrar ziyaret edeceğim. Ordugâh Berlin'den otomobil ile yarım saat mesafededir²².”

Abdürreşit İbrahim, 15 Kanun- Sani 331 (15 Ocak 1916) tarihli yazışmasında şu cümleleri yazmıştır; “Evvelce arz olunduğu gibi tamamı bir tabur (1002) asker ihzar olunmuş, sevk edilmek üzere dört göz ile intizar olunuyorlar. Her gün her hafta sonu denilmekte. Yol da açıldı bakalım. Bunları elbette bir kışla da misafir etmek icab eder. Cihad diyerek gidecekler²³.” İbrahim’in 11 Nisan 332 (24 Nisan 1916) tarihli raporunda da; “Üsera-yı İslamiyenin cihada iştiraki hususunda Dersaadet’e celblerinden sarfınazar edildiğinden bu babda teşebbüsatta bulunulmaması ve Tatar ve Dağıstan ahalisinden olup ... evvelce tasarruf olunan efrad sevk olunacaktır. Celbolunacak efradın sevkleri Almanya Harbiye Nezareti Kısım-ı siyasisi müdiriyle kararlaştırılmıştır²⁴.” Asya Taburu’nun ilk kısmı, 1 Mayıs 1916

²² Keleşyılmaz, “a.g.m.”, s.69-70.

²³ Keleşyılmaz, “a.g.m.”, s.73.

²⁴ Keleşyılmaz, “a.g.m.”, s.76.

tarihinde Berlin'den hareket ederek 7 Mayıs 1916 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Daha sonra bu toplamda gelen 1000 kadar kişi Anadolu'nun değişik yerlerinde iskan edilmişlerdir. 29 Mayıs 1916 tarihinde Teşkilat-ı Mahsusa Riyaset-i Aliyesine gönderilen şu satırlar da önemlidir; "Avusturya ve Almanya'dan Dersaadet'e celb edilip bera-yı iskan Memalik-i Osmaniye'ye sevk edilmiş üsera-yı islamiyenin ahvalini ve haklarında şimdiye kadar ifa olunan muamelat ve muaveneti yakından tetkik etmek üzere... vuku bulan tefrişat binnetice arz olunur²⁵."

Getirilen Tatar Taburu askerleri cepheye sevk edilmeden önce, Kayseri, Niğde, ki bunlar bazı sıkıntılardan dolayı Kayseri'ye, Konya vilayeti, Nefs-i Karahisar-Sahib ve civar köyleri, Eskişehir sancağı ile Mahmudiye nahiyesi ile havalisi ve Sivrihisar kazası, Ankara vilayeti dahilindeki Haymana kazası ile Akdağmadeni, Bilecik, İzmit, Bursa ve civarı köyleri ve Orhangazi kazası, Nefs-i Adana, Nefs-i Kozan, Dört Yol... Tatarların iskan dildiği yerlerdendir²⁶.

Asya Taburu Çavuşlarından Lütfullahoğlu'nun Hatıraları

Yukarıda ifade ettiğimiz hususları destekleyen önemli bir vesika da, Asya Taburu'nda Çavuş olarak görev yapan Lütfullahoğlu'nun Jana Millî Yol Mecmuası'nın 1931 – 1932 yıllarında yayınlanan hatıralarıdır. Lütfullahoğlu hatıralarının giriş kısmında, "yazıma İdil boyu Türk Tatarlarının Türkiye yanında gönüllü olup savaşa katılmaları hakkında Rus ve İngiliz Erkan-ı Harpleri tarafından yazılan kitaplar olsa da, bunu bizim yazmamız daha önemli ve yazdıklarımız daha kıymetlidir²⁷" dedikten sonra, "Bu hatıralar, bizim kahraman gençlerimizin, her ne kadar bugün Bolşevik zulmü altında ezilseler de, onların Türkiye'deki kardeşlerinin aileleri ve yurtları için verdikleri savaşta gösterdikleri kahramanlıklardan örnekler bulacaklardır²⁸."

Bu giriş cümlelerinden sonra Almanlara esir düşüşlerini ve esirler arasında Kazan, Ufa, Orenburg, Troitsk gibi yerlerde medrese okuyanların dahi bulunduğu belirtmektedir²⁹. Sonra, esirlerin, Alman hükümetine müracaat edip,

²⁵ Keleşılmaz, "a.g.m.", ay. yer.

²⁶ Keleşılmaz, "a.g.m.", s.76-77.

²⁷ Lütfullahoğlu, "Asya Taburu", **Jana Milli Yol Mecmuası**, Y. 3, Aralık 1931, S. 12, s.13.

²⁸ Lütfullahoğlu, ay. yer.

²⁹ Lütfullahoğlu, ay. yer.

Türkiye yanında savaşa katılmak için kendilerinin Türkiye'ye geçme imkânlarını sormuşlardır. Hem Almanya, hem de Türkiye hükümeti bu mühim askeri güçten faydalanmak için, hemen Türk – Tatar esirlere bu durumu daha iyi anlatmak için Kadı Abdürreşid İbrahim ve bazı mollalar Berlin'e gönderilmiştir. Kadı, gelip askerlerle görüşmelere başladığı gibi “El – Cihat” Gazetesini çıkarmaya başlamıştır³⁰.

Bu arada 14 Ekim 1915 tarihinde Bulgarların Almanya yanında savaşa girmesi, Sırbistan'ın Başkenti Belgrad'ın alınması ile Berlin – İstanbul yolunun da açılmış olması oluşturulan “Asya Taburu” için Türkiye'ye gidiş günlerini yaklaştırmıştır³¹.

Asya Taburu'nun Tren ile hareketi, yolda gördükleri, Bulgaristan'a geldiklerinde Bulgarların onları samimiyetle selamlaması yazarın dikkatinden kaçmamıştır. Türkiye'ye yaklaştıkça heyecanları arttığı gibi, bu hatıralara şöyle yansımıştır; “Türkiye hududundaki Meriç Nehri köprüsüne geldik. Biz sevinç ve heyecan içinde idik. Uzaktan Edirne şehrinin üstünde göğe çıkan Selimiye camiinin minarelerini görünce gözlerimizden ihtiyatsız yaşlar döküldü. Çünkü, toprağına ayak basmayı özlediğimize yaklaşmış ve şu andan itibaren onun müdafaasına iştirak etme şerefine nail oluyorduk. Bu zamana kadar bütün Türk Dünya'sında hürriyetini muhafaza edebilen, bugün ise Anadolu'yu müdafaaya mecbur kalan Türklere yardım ise, bütün Türk ırkına mensup yiğitlerin vazifesidir³².”

İstanbul'a yaklaştıklarında heyecanlar daha da artmıştır. O anları ise; “Mukaddes İstanbul şehri uzaktan göründü. Gök Marmara kenarında İstanbul'un çiçek gibi görünüşü bizim aklımızı aldı. Türk'ün al bayrağına trenin bütün pencerelerinden yaklaşıyorduk. Bir anda Fatih, Sultan Ahmed, Bayazıd ve Süleymaniye camilerinin minareleri ile karşı karşıya kaldık. Türk halkının el çırpışları arasında Sirkeci istasyonuna geldik (8 Mayıs 1916). İstasyonda Harbiye Nezareti'nin bandosu karşıladı. Türkler sevinirken, gayri Müslimlerin gardı düştü. Bir Rum yanıma gelip;

- Siz, Çanakkale'den geliyorsunuz, muharebe bitti mi? Dedi.

- Yok, biz İdil – Ural Türk Tatarlar, Almanya'dan gönüllü olup muharebeye geliyoruz.

- Daha var mı, kaç kişi.

³⁰ Lütfullahoğlu, “a.g.m.”, s.14.

³¹ Lütfullahoğlu, ay. yer.

³² Lütfullahoğlu, “a.g.m.”, s.15.

- İşte böyle gördüğün gibi kuvvetli, muntazam talim görmüş yüz yirmi kişi var.

- Bunlar kiminle muharebe edecekler?

- Bu ordu Rus cephesini yaracak. Rusları ezip atacak. Taa, Orenburg, Ufa ve Kazan'a gidecek. Orada bir Türk – Tatar devleti kuracak, dedik³³.”

Asya Taburu ilk olarak, Rus çıkarmasına tedbir için Şile sahillerinde görevlendirilmiştir³⁴. Buradan Musul'a gönderilmiş olup, Halep ile Bağdat arasında bulunan Dir-zur bölgesine sevk edilmişlerdir³⁵. 25 Kasım 1916 tarihinde 156. Alaya dahil olmuşlar, etraflarına toplanan Araplara karşı girişilen mücadele de ilk şehit ve yaralıları vermişlerdir³⁶. Bağdat'ın geri alınmasından sonra ise, Felluce'ye geri çekilmişler ve 15 Mart 1917 tarihinde buraya gelmelerine rağmen, İngiliz hücumları karşısında tutunamayarak, Ramadiye'ye kadar çekilmişlerdir³⁷. 20 Haziran 1917 tarihinde gerçekleşen İngiliz saldırısı sonucu Türk birliklerinin savaşı kaybetmesi neticesinde şehit ve yaralılar yanında Asya Taburunun büyük bir kısmı esir düşmüştür³⁸.

Kendilerini kurtaranlar, Heyet ile Dir-zur arasındaki yolu koruma görevini üstlenmişlerdir³⁹. 1918 baharına kadar devriye görevi yürüten tabur, Gina'ya İngilizler hücum edince ağır bir mağlubiyet almışlar ve Fırat'ı ancak 18 kişi aşabilmiştir⁴⁰. Bu üzücü durum sonrası Asya Taburuna İstanbul'a dönme emri verilmiş, tren yolculuğu sonucu gelenler Fatih medresesine yerleştirilmişler ve askerlere

³³ Lütfullahoğlu, ay. yer.

³⁴ Lütfullahoğlu, “Asya Taburu”, **Jana Milli Yol Mecmuası**, Y. 4, Ocak 1932, S. 1, s.26.

³⁵ Lütfullahoğlu, “Asya Taburu”, **Jana Milli Yol Mecmuası**, Y. 4, Şubat 1932, S. 2, s.29.

³⁶ Lütfullahoğlu, “Asya Taburu”, **Jana Milli Yol Mecmuası**, Y. 4, Nisan 1932, S. 4, s.24.

³⁷ Lütfullahoğlu, “Asya Taburu”, **Jana Milli Yol Mecmuası**, Y. 4, Haziran 1932, S. 6, s.25.

³⁸ Lütfullahoğlu, “Asya Taburu”, **Jana Milli Yol Mecmuası**, Y. 4, Eylül 1932, S.9, s.20.

³⁹ Lütfullahoğlu, “Asya Taburu”, **Jana Milli Yol Mecmuası**, Y. 4, Aralık 1932, S. 12, s.18.

⁴⁰ Lütfullahoğlu, “Asya Taburu”, **Jana Milli Yol Mecmuası**, Y. 5, Şubat 1933, S. 2, s.13.

madalya ve beratları takdim edilerek terhis edilmişlerdir. Bunlardan, ki toplamda 170 kişiden 30 kadarı İstanbul'da kalmıştır. Geri kalan Rusya'ya memleketlerine dönmüştür. İngilizlere esir düşenler ise, Hindistan'a götürülmüşler. Ancak 1920 yılında İstanbul'a getirilmişlerdir. Bunların da bir kısmı memleketine dönüp, Bolşevikler ile Menşevikler arasındaki savaşa Vrangeli'nin komutasındaki Ak Ordu saflarında mücadeleye katılmışlardır⁴¹.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı tüm dünya için olduğu kadar Rusya mahkumu Türkler ve Anadolu Türkleri içinde kendine mahsus bir öneme sahiptir. Rusya mahkumu Türkler, Rus üniforması ile başladıkları savaşı bir kısmı Osmanlı Türk üniforması ile tamamlamıştır.

Almanlara esir düştükten, Osmanlı ordusuna katılmak için Kazan, Sibir ve Kırım Tatarları yanında Kafkasya Müslümanlarından da gelenler olmuştur. Özellikle, başta Abdürreşit İbrahim olmak üzere bazı Türk Dünyası aydınları Teşkilat-ı Mahsusa'nın teklifi ile bu Türkleri cihat etrafında toplamaya çalışmışlardır.

⁴¹ Lütfullahoğlu, "a.g.m.", ay. yer.

KAYNAKLAR

- Andican, A. Ahat, Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, İstanbul, 2003.
- Andican, A. Ahat, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya, İstanbul, 2009.
- Apak, Rahmi, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara, 1988.
- Devlet, Nadir, Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi, Ankara, 1999.
- Devlet Nadir; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Ek Cilt, İstanbul, 1993.
- Erdoğan, Fahrettin, Türk Elllerinde Hatıralarım, Ankara, 1998.
- Hostler, Charles Warran (Çev: Mithat San), Türkler ve Sovyetler, Ankara, 1976.
- Keleşyılmaz, Vahdet, “Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar”, (www.Dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/797/10195.pdf).
- Kırimer, Cafer Seydahmet, Bazı Hatıralar, İstanbul, 1993.
- Kırimer, Cafer Seydahmet, Rus Tarihinin İnkılabı, Bolşevizme ve Cihan İnkılabına Sürüklenmesi, İstanbul, 1948.
- Kırımlı, Hakan, Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905 – 1916), Ankara, 1996.
- Kurat, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990.
- Lütfullahoğlu, “Asya Taburu”, **Jana Millî Yol Mecmuası**, 1931-1932.
- Mustafazade, Tofiq, Ümumi Tarih, Bakı, 2012.
- Türkoğlu, İsmail, Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşit İbrahim, Ankara, 1997.
- Uzun, Mustafa, “Abdürreşit İbrahim (1857 – 1944)”, TDVİA, C.1, İstanbul, 1988.
- Yalçın, Soner, Hacı Yakup Anat, Hayatım ve Mücadelem, Ankara, yty (2003),

JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK EKSENDE İNGİLTERE’NİN IRAK POLİTİKASI: KUTÜ’L AMÂRE MUHAREBESİ

SİBEL CEYLAN YİĞİT*

Özet

Bu çalışmanın temel sorunsalı Irak’ı jeopolitik ve jeostratejik eksenle ele alarak İngiltere’nin bölgeye yöneliminin başat faktörlerini irdelemeye çalışmaktır. Öncelikle İngiltere’yi Irak’a bağlayan sebeplerin maddi temellere dayanmış olduğu ve bu varsayımın İngiltere’nin Hindistan’a açılan tüm yollar üzerinde hâkimiyet kurması veya kurmaya çalışması konunun stratejik kısmının açılımına dayanak noktası olduğu vurgulanmaktadır. Basra körfezi, İran ve Afganistan üzerinden Hindistan’a ulaşan yolların hepsinin Irak’tan geçmiş olması hasebiyle İngiltere için cazibe merkezi olmuştur. Zira Hindistan üzerinde emelleri olan İngilizlerin buraya gelebilecek tehdidin önlenmesi için Irak’ı kontrol altına almaları gerekiyordu. Bu bağlamda çalışmamız Irak’ın jeopolitik ve jeostratejik çerçevede ele alınarak incelenmesini amaçlayarak İngiltere’nin kurmaya çalıştığı bu kontrol noktası çalışmamızın kapsam ve sınırlılıkları dâhilinde düşünüldüğünde, 1914 yılında Basra Körfezine gelmesi ve Irak Cephesi’nin açılmasıyla başlayarak ele alınıp bu cephede meydana gelen Kutü’l-Amâre Muharebesi’nin bitişiyle de son bulacaktır. Böylece Osmanlı Devleti’nin kazandığı bu zaferin jeopolitik ve jeostratejik analizi yapılacaktır. Bu muharebeden sonra da bölgede zuhur eden sonuçlar ve Irak’ın geleceğini belirleyen faktörlerin ortaya çıkması irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Irak, Kutü’l-Amâre, Osmanlı, İngiltere, Jeostrateji, Jeopolitik.

*Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, sibel472000@gmail.com

Abstract

By addressing the fundamental question of this study, it is to work in Iraq to analyze the geopolitical and geostrategic axis of orientation of the dominant factors of Britain. First, it is emphasized that the UK is based on basic financial reasons linking Iraq and the assumption of Britain's India opened to establish sovereignty over all the roads or the opening to the premise of the strategic part of the study subjects to establish. The Persian Gulf, going through all of Iraq's road to India across Iran and Afghanistan has been the center of attraction for England at the bottom. Because of the ambitions of India on Iraq to prevent the potential threat, the British had to come here to take control. In this context, our study Iraq's geopolitical and aiming to be examined in the geostrategic framework that tries to Britain considered this checkpoint, including the scope and limitations of this study, to come to the Persian Gulf in 1914 and taken up, starting with the opening of the Iraqi front occurred on this front Ku'ül of Amara battle It will end at the end. Thus, this analysis will be done geopolitical and geostrategic victory of the Ottoman Empire. After this battle, the results that emerge in the region and the emergence of factors that determine the future of Iraq will be discussed.

Key Words: Iraq, Kut'ül Amara, Ottoman, England, Geostrategy, Geopolitics.

Giriş

İngiltere'nin Irak üzerinde jeopolitik ve jeostratejik ekseninde politikasını anlamlandırabilmek için öncelikle epistemolojik olarak bu iki kavramın tanımlanması gerekmektedir. Jeopolitik; siyasal coğrafyanın bir parçası olmakla birlikte devletlerin siyasi politikalarında belirleyici bir rol üstlenerek ülkelerin coğrafi unsurları ile siyasi unsurları arasındaki ilişkiye işaret ederken, jeostrateji ise: jeopolitiğin bir alt dalı olmakla birlikte ekonomik, sosyal, politik ve fiziki unsurları bir araya getiren coğrafi değerleri inceleyen bir dal olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle; Jeopolitik bilim dalı, incelediği coğrafyanın güç değerlendirmesini yaparak *uluslar arası politikaları anlamayı hedefleyen bir dış politika analiz metodudur*. Jeostrateji ise; coğrafi gerçekler dâhilinde strateji oluşturma eylemidir. Nitekim jeostratejinin hedefi; belirli ticaret yolları, denizler, adalar, nehirler ve stratejik noktalardaki çıkarların sağlanmasıdır¹. Bu bağlamda ele alınan bu iki kavramın birbiriyle geçirgen bir yapı arz ettiği görülmektedir. Nitekim her iki kavramda da ortak unsur coğrafyadır.

Jeopolitik sektörün sınırlılıkları; değişen unsurlar (sosyal, ekonomik, politik, askerî ve kültürel değerler), değişmeyen unsurlar (coğrafi unsurlar) ve zaman (gizli değerlerin güncellenmesi) şeklinde açıklanabilir. Bu unsurların bir ülkenin politikasına yön verdiği açıkça irdelenebilir. Zira bu sektörün ürettiği bilgi sayesinde devletler dış politikalarına yön vermektedirler².

Jeopolitik ve jeostratejik kavramlarının uluslararası politikaya katılımı her ne kadar 19. yüzyılda olsa da bunun tarihi seyri Herodot, Platon, Aristo ve Strabon gibi düşünürlerin çalışmaları kadar eskiye dayanmaktadır. 1899 yılında İsveçli Rudolf Kjellen, Jeopolitik kavramını ilk defa kullanmıştır. Buna karşılık Jeostratejinin kullanımı daha sonra olmuştur. 1942 yılına tekabül eden bu kavramın kullanımı ise Frederick L. Schuman'ın 1942 yılında "Let Us Learn Our Geopolitics" adlı makalesiyle olmuştur³.

¹ Sait Yılmaz, "Jeopolitik ve Jeostrateji", s.2-3. (Erişim Tarih: 5 Mart 2016). https://www.academia.edu/7648509/Jeopolitik_ve_Jeostrateji

² Suat İlhan, "Jeopolitik Kavramı ve Unsurları", *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, C. 2, S. 4, Kış 2002, s.319.

³ Yılmaz, "a.g.m.", s.1-4.

Jeopolitik ve jeostratejik kavramlarının gelişimi çeşitli düşünce okullarının/ekollerin ortaya çıkmasıyla olmuştur. Bunlar batının önde gelen 4 büyük ülkesinde gelişim göstermiştir. Alman ekolü (Frederich Ratzel, Rudolf Kjellen, Karl Haushofer), İngiliz ekolü (Halford Mackinder)⁴, A.B.D. ekolü (T. Mahan, Nicholas Spykman), Fransız ekolü (Vidal de la Blache)⁵. Bu teoriler ışığında gelişim gösteren Jeopolitik, emperyal güçlerin yaratmaya çalıştığı hegemonyaya bir meşruiyet niteliği taşıdığı için tehlikeli ve insanın yarattığı yapay bir disiplin olarak kabul edilmiştir⁶.

Bu çalışmada, İngiltere'nin doğu siyasetinin tartışılması planlanmış, İngiltere'nin bu siyaseti uygularken Irak'ın jeopolitik ve jeostratejik konumundan ne denli istifa ettiği tartışılması amaçlanmıştır. Çalışmada önemli bir kıstas olarak ele alacağımız jeo-stratejik/politik kavramlarını, teorik yaklaşımlardan ziyade yüzyılın temel aktörlerinin Ortadoğu sahasında gerçekleştirdikleri tarihî emellerini, gücünü kaybeden Osmanlı Devleti ekseninde ele alarak etki/tepki bağlamında incelemeye çalışacağız.

1. Irak'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu

Ortadoğu'nun tamamına bakıldığında, dünya petrol rezervlerinin %62'si Ortadoğu topraklarındadır. Dünya doğalgaz rezervlerinin ise %42'si yine bu topraklardadır. Irak'ın Ortadoğu'da sahip olduğu stratejik hassasiyet ve yer altı kaynaklarının neredeyse tamamının petrol ve doğalgazdan olması, ülke milli gelirinin %97'ye yakınının petrolden oluşması ekonomik olarak bir cazibe merkezi olmasını sağlamaktadır. Diğer yandan Arap ülkelerine İran ve Türkiye'ye karşı sınırını oluşturarak tampon ülke konumundadır. Ayrıca Fırat ve Dicle havzasını kontrol ediyor olması Irak'a Ortadoğu'da anahtar ülke sıfatının kazandırmıştır⁷.

Ortadoğu'nun tarihî coğrafyasında mümtaz bir yere sahip olan Irak, ticaret yollarının ve kültürel alışverişin önemli bir noktasını teşkil etmektedir. Irak

⁴ Halford John Mackinder, "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, Vol. 170, No. 4, December 2004, pp. 298–321

⁵ Cezmi Sevgi, "Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihî Gelişimi Açısından Türkiye'nin Stratejik Konumu", s.217- 218, (Erişim Tarihi: 5 Mart 2016). http://cografya.ege.edu.tr/4_9.pdf

⁶ Ruhsar Müderrisoğlu, *Ukrayna'nın Jeopolitik Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2004, s.16.

⁷ Uğur Özmen, *Irak'ın Kuzeyinde Kurulması Muhtemel Kürt Devletinin Türkiye'ye Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara 2010, s.9-10.

dört asır gibi bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalarak İngiltere'nin bu toprakları işgal etmesi ile Ortadoğu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi Irak'ta da yeni bir siyasal konjektörün şekillenmesine sebep olmuştur. Zira tarih boyunca sahip olduğu sulak ve bereketli topraklar, bulunduğu stratejik konum, pek çok göç ve istilaya uğramasına ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmasına sebep olmuştur⁸. Ayrıca sahip olduğu petrol rezervleri, bünyesinde birçok etnik nüfusu barındırması, Orta Asya ve Akdeniz arasında bir geçiş bölgesi olması hasebiyle bir cazibe merkezi konumundadır⁹.

Afrika ve Avrupa'yı karadan Orta ve Uzak Doğu'ya bağlayan yollar üzerinde olması, Irak'a farklı bir jeopolitik önem atfetmektedir. Bu bakımdan Hint denizini elinde bulunduran ve Hindistan üzerinde emelleri olan bir devletin, yol güzergâhı üzerinde olan Irak'ı elde bulundurması stratejik bir zorunluluk yaratmaktadır¹⁰. Bu amaçla bir deniz gücü olan İngiltere'nin temel hedefi olan Hindistan'ı elde bulundurmak ve büyük güçlerin Hindistan ile olan bağlarını elinde tutmak hasebiyle tampon bölge olarak düşündüğü Irak üzerinde siyasi gücünü kullanmıştır.

Irak'ın sahip olduğu konum dışında da bünyesinde barındırdığı birçok unsur, İngiltere'nin burayı stratejik bir üs olarak kullanmasına neden olmuştur. Şöyle ki; kültür ve medeniyet olarak sahip olduğu özellikler istilacı güçler tarafından bilinmekte ve iyi kullanıldığı takdirde büyük bir güç elde edileceği bilinmektedir. Şia nezdinde kutsal sayılan ve Sünnilerce de mukaddes olan İmam Azam türbesi ve Hint Müslümanlarının sevgi ve bağlılık beslediği Abdulkadir Geylani'nin kabri ve aileleri burada yer almaktaydı. Bu bağlamda buraya sahip olmak demek, İslam dünyasında da birçok unsura hâkim olmak ve ayrıca Hicaz'a da koruyuculuk görevinin de ele geçirilmesi demektir. Dolayısıyla İslam siyasetinde etkin bir rol üstlenecekti¹¹.

İngiltere'nin Irak ile yakından ilgilenmesinin bir başka nedeni ise; Basra körfezi çevresi, Irak ve Suriye'nin baharat yolu üzerinde olmaları nedeniyle sahip

⁸ İmadüddin Halil et-Talib, "Irak", **DİA**, C: 19, İstanbul 1999, s.87.

⁹ Coşkun Tülemmez, *Irak'ın Muhtemel Geleceği ve Türkiye'ye Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara 2013, s.7.

¹⁰ Kadir Ekim, *Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi Kutü'l-Amâre Muharebesi (29 Nisan 1916- 16 Şubat 1917)*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş 2015, s.13.

¹¹ Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. I, İstanbul 1992, s.211.

olduğu niteliklerden dolayı coğrafi keşiflerden sonra dünya devletleri nezdinde de önemli sayılmasıdır¹².

2. İngiltere'nin Dış Politikasında Hindistan'a Giden Yollar: Irak

İngiltere'nin dış politikasına baktığımızda iki büyük hedefinin olduğu açıkça görülebilir. Dünya hegemonyası ve pazar ihtiyacıdır. İngiltere'yi Doğu Akdeniz ticaretine yönelten sebep; pazar ihtiyacının yanında Çin'den gelen ham ipeğin doğrudan İngiliz gemileriyle taşınmasıdır. Ayrıca İngiltere, kendi nüfusunu besleyemeyecek durumda olduğundan rotasını ticaret üzerine kurmuştur¹³.

Osmanlı Devleti'nin çöküş belirtilerinin başlamasıyla Ortadoğu, büyük devletlerin güç mücadelesine sahne olmuştur. Bu büyük güçlerin Ortadoğu'daki ekonomik ve kültürel mücadelenin yanında Hindistan'a hâkim olmak olduğunu görüyoruz. Zira Ortadoğu'da güç mücadelesi başlarken yer altı kaynaklarından yeterince haberdar değillerdi ve öncelikli unsur sanayileşme sonucu olarak pazar ihtiyacı idi. Ancak Ortadoğu'daki siyasi etkinliği sadece pazar ihtiyacı gibi unsurlara bağlamak, bu konuda bir hataya gidileceği de bilinmelidir. Zira Ortadoğu'nun sahip olduğu jeopolitik konum, semavi dinlerin bu topraklarda ortaya çıkması nedeniyle kutsal toprakların burada yer alması ve son yüzyıla damga vuran petrol yataklarının zenginliği¹⁴ Avrupa'nın iştahını kabartmıştır¹⁵. Bu açıdan değerlendirildiğinde İngiltere'nin Ortadoğu üzerinde gerçekleştirmeye çalıştığı siyasi hedef, daha net bir biçimde açıklanabilir. Zira İngiltere'nin Ortadoğu politikası incelendiğinde hem ekonomik hem de Hindistan güvenliğini sağlaması açısından stratejik bir önem arz etmektedir¹⁶.

Hindistan'ı İngiltere için bu kadar önemli kılan husus özetle şu şekilde ifade edilebilir; küresel hegemonya yolunda İngiltere'nin güttüğü siyasette büyük bir

¹² Ayfer Yazgan Kubal, *Britanya İmparatorluğu'nun Irak Dış Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul 2008, s. 25.

¹³ Süleyman Kocabaş, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar İngiltere ve Türkiye*, İstanbul 1985, s.35.

¹⁴ İngiltere, henüz herkesçe bilinmeyen petrol bölgelerini Osmanlı'dan alma veya işletme imtiyazını alma yolunda mücadele vermiştir. Bkz: Mehmet Fatsa, "I. Dünya Savaşı Öncesi Petrol ve Emperyalizm", *İlim ve Sanat*, S. 27, Ekim 1990, s.112.

¹⁵ Ramazan Özay, *Dünya Denklemlerinde Ortadoğu*, İstanbul 1997, s.17.

¹⁶ Chatman House, *British Interests in the Mediterranean and the Middle East*, Londra 1970, akt. Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, s.39.

rol oynamıştır. Barış zamanında İngiliz sanayisini yaşatan, savaş zamanında da askerî ve nakdi yardımında bulunan yine bu sömürge olmuştur.¹⁷ Irak'ı ele alırken Hindistan ekseninde konuya yaklaşmamızın nedeni ise Irak'ın Hindistan'a giden yollar üzerinde olmasını en temel neden olarak zikretmiştik.

Hindistan'ın sahip olduğu önem büyük güçlerin mücadele sahasına dönüşmesine neden olmuştur. Şöyle ki; Ortadoğu'da iki ezeli rakip olan İngiltere ve Fransa'nın Hindistan'a giden yolda Ortadoğu'daki çeşitli yerlerde hâkimiyet kurmaya çalıştığı görülmektedir. İngiltere XVII. yüzyılda Hindistan'a ilgi duymaya başladı. 1612'lerde Suret'te Babürlülerden aldığı izin neticesinde ticari bir üs kurmuştur. Daha sonra kıyı şeridinde yer alan bazı önemli şehirler (Madras, Bomboy) de ticari üs olarak kullanıldı¹⁸. XVIII. yüzyılda Hindistan üzerinde hâkimiyet kuran İngiltere'nin bu sağladığı ticari üstünlüğe son vermek için Fransa, Mısır'ı işgal etmişti¹⁹. İngiltere ve Fransa'nın bu anlamda ekonomik unsurların ön planda tutularak Hindistan'daki İngiltere sömürgelerine giden yolda birbirleriyle kıyasıya mücadele ettiği bilinmektedir. Bu mücadele de Hindistan tarihinde Hollanda ve Portekiz de yerini almıştır²⁰.

İngiltere, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren doğu politikası gereği önemli yollara hâkim olma yolunda projeler üretmiştir. Bu projelerden ilki; Süveyş kanalının açılmasıyla ilgili çalışmalardır. Ancak Hindistan'a gitmek için daha kısa yol arayışlarına giren İngiltere, Fırat Nehri üzerinden doğuya ticaret yapma fikrini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirerek bu yolu işletmeye başlamıştır²¹. İngiltere'nin stratejik olarak diğer bir çalışması, Akdeniz'i Basra Körfezine nehir ve demiryolu ile bağlama girişimleridir²². Diğer bir stratejik atılımı ise Aden'e yerleşmek

¹⁷ Saime Yüceer, "İngiliz Sömürge İmparatorluğu'nun Doğuşu", **Askeri Tarih Bülteni**, S. 21, 1981, s.133.

¹⁸ Azmi Özcan, "Hindistan", **DİA**, C. XVIII, İstanbul 1998, s. 78.

¹⁹ Halford L. Hoskins, *The Middle East Problem Area in World Politics*, New York 1954, s. 6; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789- 1994)*, İstanbul 1995, s. 88.

²⁰ Yücel Bulut, "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", s.104; (Erişim Tarihi: 14 Mart 2016) <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusosyoloji/article/viewFile/1019013298/1019012514>

²¹ Rifat Uçarol, "Tarihte Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, Yay. Haz. Sebahattin Şen, İstanbul 1993, s.370-372.

²² Mustafa Turan, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Ortadoğu'nun Önemi ve Hicaz Demiryolu'na Dair Bir Belge", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 3, Ankara 1997, s.139.

olan İngiltere'nin; Kızıldeniz ve Basra Körfezine yerleşerek²³ Hint okyanusu ve çevresinde bir kontrol noktası kurmasıdır²⁴. Bu nedenledir ki, Bağdat demiryolu projesinin Almanlar tarafından yapılıyor olması İngiltere tarafından endişe ile karşılanmıştır.

İngiltere, stratejik olarak yukarıda zikrettiğimiz gibi önemli geçiş yolları üzerinde hâkim olmak yolunda güttüğü politika, XIX. yüzyılda Irak için de geçerli olmuştur. Zira Irak, İngiltere için ekonomik ve stratejik bir anlam ifade ediyordu. Ayrıca Hindistan için stratejik bir öneme haizdi. Akdeniz'den Hindistan'a giden bölgenin tam ortasında yer almakla birlikte, Basra Körfezinden Kızıldeniz'e deniz ve kara yollarını kontrol eden bir konuma sahipti²⁵. Bu stratejik ehemmiyet dışında ayrıca Irak'taki politikası, dinî, siyasi ve askeri alanda da kendini göstermiş, Osmanlı Devleti'nin birinci cihan harbine girdiği 5 Kasım 1914 tarihinin ertesi sabahının, Şattül-Arap'ın ağzındaki Fav mevkiini ele geçirmesi stratejik bir hamle olarak politik hedeflerinin bir göstergesi sayılabilir²⁶.

3. Birinci Cihan Harbinde İngiltere'nin Irak İşgalinin Politik ve Stratejik Yöntemleri

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yumuşak karnını biliyor ve ona göre siyaset yapıyordu. Irak'ta ve Ortadoğu'nun diğer bölgelerinde kendi alt yapılarını oluşturmaya başlamış, gönderdikleri misyoner ve gizli ajanlarla bu bölgelerin Osmanlı'dan kopuşunu hızlandırmışlardı. Zira savaş öncesi de bir zemin yoklaması yaparak bölgeye gönderdiği çeşitli ajanlar vasıtasıyla uygulayacağı siyasetin arka planını oluşturmuştur. Çünkü İngiltere, Irak'a sahip olursa Müslümanlar üzerinde bir otorite kurabileceğine inanıyordu. Zira Irak'ta Sünnilerin çok sevdiği İmam Azam Türbesi, Şia'nın kutsal sayılan yerlerin ve Hint Müslümanlarının bağlılık gösterdiği Abdulkadir Geylani'nin Irak'ta olması önemli bir durumdu²⁷. İngiltere'nin ajanlarından Getrude Bell ile Lawrence'in Irak topraklarında yaptıkları İngiliz yayılma planı, savaş sonrasında da Irak'ın siyasi hayatında kalıcı yaralar bırakacaktır.

²³ Hakan Yıldız, Büyük Oyun Irak Musul Kerkük Üçgeni, İstanbul 2004, s.70.

²⁴ Uçarol, "a.g.m.", s. 373.

²⁵ Turan Silleli, Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri, İstanbul 2005, s.16.

²⁶ Gökhan Çetinsaya, "Irak", *DİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s.95.

²⁷ Hasan Karaköse, "Hatırat Kitaplarında Ortadoğu Meselesi (1908- 1918)", *Birinci Ortadoğu Semineri Bildiriler*, Elazığ 2004, s.397- 398.

İngiltere için Irak'ın sahip olduğu jeopolitik ve stratejik konum, İngiltere'yi Irak'a yönelten nedenlerin en önemlisiydi. Şöyle ki; zengin petrol yataklarına sahip, Basra Körfezi üzerinden açık denizlere ulaşılması, Afrika ve Avrupa'yı karadan Orta ve Uzak Doğu'ya bağlayan yollar üzerinde olması ve İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'a ulaşan yolların baştanbaşa Irak'tan geçmesi Irak'a daha fazla önem atfetmiştir²⁸.

Irak'ın sahip olduğu bu konumu siyaseti gereği iyi bir şekilde değerlendiren İngiltere'nin ilk olarak Fav'a asker çıkarması stratejik bir yöntemdir. Çünkü Fav'a asker çıkararak başlatılan İngiliz harekâtı, stratejik bir taktik olarak ilerleyişin hedefi Basra olarak belirlenmiştir²⁹. Basra'ya girdikleri ve daha önceki faaliyetleri göz önüne alındığında Irak'ta Arap'ları değil Osmanlı yönetimini hedef aldıkları, yaptıkları propagandalardan anlaşılmaktadır. Basra yolunda ilerlerken ayrıca birliklerini yetersiz görerek Mısır'dan bir tümen askerî kuvvet yardımı da aldığı bilinmektedir³⁰.

Stratejik yerleri hedef alarak Irak işgalini başlatan İngiltere'nin Basra'nın sivil yönetim merkezi konumunda olan Nasıriyye'nin kontrol altına alınması Basra'daki büyük Arap aşiretlerinin kontrolünün sağlanmasına yardımcı olacağı düşüncesi ile ele geçirilmiştir³¹. Ayrıca İngiltere'nin Irak seferini Hindistan karargâhı tarafından yönetmesi, çalışmamızda savunduğumuz ve ileri sürdüğümüz "*Hindistan güvenliği*"ni açıklamamızda aydınlatıcı bir bilgi olarak değerlendirilebilir.

İngilizlerin Irak işgalinde kullandıkları diğer bir stratejik nokta; Fırat ve Dicle nehirlerini kontrol altında tutan Kurna mevkiidir. Bunu bilen General Barrett, İngiliz 17. Tugayını burada ordugâha yerleştirmiştir³².

General Townshend'in diğer bir stratejik konum olarak Bağdat'ı belirlemiştir. Townshend'in en önemli stratejik mevki olarak belirlediği konumun Bağdat

²⁸ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi (1914- 1918), C. III, Ankara 1979, s.38- 39.

²⁹ C.V.F. Townshend, Bir İngiliz Generalin Kaleminden Kutü'l-Amâre Zaferi Irak Seferi ve Esaret, Çev: Recep Ahışalı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s.57.

³⁰ Mahir Küçükvan, "İngiliz Basınında Osmanlının Kut'ül- Amare Zaferi", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XIII/26, 2013, s.59.

³¹ Küçükvan, "a.g.m.", s.58.

³² Serdar Sakin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)", **Akademik Bakış**, C. 4, S. 7, 2010, s.137.

olduğu söylenirse yanlış olmaz. Zira Bağdat, siyasi olarak Ortadoğu nezdinde İstanbul ile eşdeğer bir öneme sahipti. Bu bağlamda Townshend'in hedefi de Bağdat olarak belirlenmiştir. Bu güzergâhta İngiltere'nin sırasıyla Essin'in güneyindeki Ali Garbiye, Kutü'l-Amâre'yi işgal ederek Basra vilayetinin neredeyse tüm su yolları, Aziziye³³ olmak üzere stratejik olarak Bağdat'a giden yollar üzerinde üstünlük sağlamıştır.

İlerleyişini Bağdat'ın son kalesi Salmanpakt olarak belirleyen İngiltere, buradaki çarpışmadan sonra birliklerini geri çekmiştir. Kutü'l-Amâre'ye kadar çekilen İngilizler, Zemzir muharebesi ve Sabis mevkiinde yapılan çarpışmalar sonucunda İngilizlerin kararlı ve zaferle sonuçlanacağına inandıkları bu işgal, Osmanlı kuvvetlerinin zaferiyle sonuçlanmıştır³⁴.

İngilizlerin Kutü'l-Amâre'yi seçerken de stratejik tercihlerini ön plana çıkardıkları görülmektedir. Zira Bağdat ve Basra arasında en güçlü tampon bölge Kutü'l-Amâre idi.

Osmanlı Devleti, İngilizlerin titizlikle çalıştığı ve uyguladığı bu stratejik taktilere rağmen, Kutü'l-Amâre'de zafer kazanmıştır. Elde ettiği üstünlük neticesinde Osmanlı Devleti'nin Irak'ta mevcut eksiklikleri tamamlamak açısından bir raporun hazırladığı bilinmektedir. Ancak Osmanlı devletinin zaten içinde bulunduğu zor şartlar, devam eden cihan harbi ve bölgede meydana gelen siyasi boşluk nedeniyle bu durum daha da kötüye gitmiş, İngiltere'nin devam eden işgalleri neticesinde Kutü'l-Amâre, Bağdat, Musul ve tüm Irak'a hâkim olmuştur³⁵.

Cihan harbi sonunda gizli anlaşmalar imzalanarak Ortadoğu paylaşılmış, Sykes-Picot anlaşmasıyla Irak İngiltere'ye bırakılmıştır.

Savaş sonunda Mezopotamya'nın adı Irak ile değiştirilerek oluşturulan yapay bir devlet modeli ile oluşturulan ordu da savaşta kullanılan Hint ve İngiliz subaylarından oluşturulması³⁶ İngilizlerin bölgede kurmaya çalıştıkları kalıcı bir devlet modelinin bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

³³ Küçükvatan, "a.g.m.", s. 60.

³⁴ Erkan Özyürek, 20. Yüzyılın İlk çeyreğinde İngiltere'nin Irak Politikası, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010; Özyürek, s.84.

³⁵ Sakin, "a.g.m.", s.150.

³⁶ Jacob Coleman Hurewitz, Ortadoğu Siyaseti, Çev: Nusret Özçelik, Ankara 1980, s.49.

Sonuç

Irak sahip olduğu konum hasebiyle sürekli rekabet alanı haline gelmiştir. Bereketli toprakları, stratejik konumu ve zengin yer altı kaynaklarının yanında semavi dinlerin bu topraklarda ortaya çıkmış olması çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmasına neden olmuştur.

Hindistan, İngiltere için bir önemli bir sömürge idi. Bu nedenle Hindistan'a giden yolları da kontrol altında tutma gereği neticesinde stratejik olarak görüldüğü tüm noktalara ulaşmaya çalışmıştır. İngiltere'nin kalbi olarak nitelenen Hindistan'ın sahip olduğu stratejik konum ve bu konum itibarıyla Hindistan'a çıkan tüm yollara hegemon gücünü oluşturmak istediğinden dolayı Irak'a ilgi duymasına neden olmuştur. Başlangıçta Hindistan'dan kaynaklanan bu alaka daha sonra Irak'ın jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle İngiltere'nin bu topraklarda aktif olmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı devletinin cihan harbinde Almanya ile ittifaka girmesi İngiltere'yi oldukça rahatsız etmiş ve olası bir üstünlükte Almanya'nın Basra'da etkin bir rol üstlenmesi ve Hindistan'a giden yolda stratejik bir konumda olması hasebiyle Irak için tehdit görülmüştür. Dolayısıyla Irak üzerinden Hindistan güvenliği hassas bir nokta teşkil etmiştir. Ayrıca Bağdat'ın sahip olduğu siyasi üstünlük formu İngiltere tarafından önemsenmiş ve Hindistan güvenliğinden sonra önemli bir unsur teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kazandığı bu zafer, İngiltere'ye itibar kaybettirmiştir. Ayrıca kısa da olsa Osmanlı kuvvetleri Bağdat'ı emniyette tutmuşlardır. Kutü'l-Amêre muharebesiyle önce üstünlüğü kaybeden İngiltere daha sonra mevcut istikrarsız ortamdan faydalanarak tekrar üstünlüğü ele geçirmiş ve Irak'ta bir manda yönetiminin temelleri atılmıştır.

İngiltere'nin manda yönetimiyle beraber sözde bağımsız bir Irak dönemine kadarki süreçte, hiç şüphesiz bölgede etnik/kültürel kodlar oluşturduğu görülmektedir.

Hülasa, İngiltere'nin 20. yüzyıl başlarından itibaren aktif olarak Irak'ta uyguladığı siyaset günümüz Irak'ında içinde bulunduğu kaosa

zemin oluşturmuştur. İngilizlerin oluşturduğu bir dominyon niteliğindeki yeni düzen, sorun çözmekten çok sorun ve çatışma üreten bir durumun yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. I, İstanbul 1992.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi (1914- 1918), C. III, Ankara 1979.
- Çetinsaya, Gökhan, “Irak”, **DİA**, C. XIX, İstanbul 1999.
- Bulut, Yücel, “Hindistan’da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones”, (Erişim Tarihi: 14 Mart 2016) <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusosyoloji/article/viewFile/1019013298/1019012514>.
- Ekim, Kadir, *Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi Kutül-Amâre Muharebesi (29 Nisan 1916- 16 Şubat 1917)*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş 2015.
- et-Talib, İmadüddin Halil “Irak”, **DİA**, C: 19, İstanbul 1999.
- Fatsa, Mehmet, “I. Dünya Savaşı Öncesi Petrol ve Emperyalizm”, **İlim ve Sanat**, S. 27, Ekim 1990.
- Hoskins, Halford L., *The Middle East Problem Area in World Politics*, New York 1954.
- House, Chatman, *British Interests in the Mediterranean and the Middle East*, Londra 1970.
- Hurewitz, Jacob Coleman, *Ortadoğu Siyaseti*, Çev: Nusret Özçelik, Ankara 1980.
- Uçarol, Rifat, “*Tarihte Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler*”, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, Yay. Haz. Sebahattin Şen, İstanbul 1993.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789- 1994)*, İstanbul 1995.
- İlhan, Suat, “Jeopolitik Kavramı ve Unsurları”, **Avrasya Dosyası**, Jeopolitik Özel, C. 2, S. 4, Kış 2002.
- Karaköse, Hasan, “*Hatırat Kitaplarında Ortadoğu Meselesi (1908- 1918)*”, *Birinci Ortadoğu Semineri Bildiriler*, Elazığ 2004.
- Kocabaş, Süleyman, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar İngiltere ve Türkiye*, İstanbul 1985.

- Kubal, Ayfer Yazgan, *Britanya İmparatorluğu'nun Irak Dış Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul 2008.
- Küçükvatan, Mahir, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutü'l-Amâre Zaferi", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XIII/26, 2013.
- Mackinder, Halford John "The Geographical Pivot of History", **The Geographical Journal**, Vol. 170, No. 4, December 2004.
- Müderrişoğlu, Ruhsar, *Ukrayna'nın Jeopolitik Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2004.
- Sakin, Serdar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)", **Akademik Bakış**, C. 4, S. 7, 2010.
- Silleli, Turan, *Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri*, İstanbul 2005.
- Sevgi, Cezmi, "Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye'nin Stratejik Konumu", (Erişim Tarihi: 5 Mart 2016). http://cografya.ege.edu.tr/4_9.pdf.
- Townshend, C.V.F., *Bir İngiliz Generalin Kaleminden Kutü'l-Amâre Zaferi Irak Seferi ve Esaret*, Çev: Recep Ahışalı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007
- Turan, Mustafa, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Dış Politikasında Ortadoğu'nun Önemi ve Hicaz Demiryolu'na Dair Bir Belge", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 3, Ankara 1997.
- Tülemmez, Coşkun, *Irak'ın Muhtemel Geleceği ve Türkiye'ye Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara 2013.
- Öke, Mim Kemal, *Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İrfan Yayıncılık, İstanbul
- Özcan, Azmi, "Hindistan", **DİA**, C. XVIII, İstanbul 1998.
- Özay, Ramazan, *Dünya Denklemlerinde Ortadoğu*, İstanbul 1997.
- Özyürek, Erkan, *20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İngiltere'nin Irak Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.
- Özmen, Uğur, *Irak'ın Kuzeyinde Kurulması Muhtemel Kürt Devleti'nin Türkiye'ye Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara 2010.
- Yılmaz, Sait "Jeopolitik ve Jeostrateji", s. 2-3. (Erişim Tarih: 5 Mart 2016). https://www.academia.edu/7648509/Jeopolitik_ve_Jeostrateji.
- Yıldız, Hakan, *Büyük Oyun Irak Musul Kerkük Üçgeni*, İstanbul 2004.
- Yüceer, Saime, "İngiliz Sömürge İmparatorluğu'nun Doğuşu", **Askerî Tarih Bülteni**, S. 21, 1981.

FELÂHIYE MUHAREBESİ'NDE BİR ŞEHİT: YZB. MEHMET MUZAFFER

SUAT AKGÜL*

Özet

Birinci Dünya Harbi içinde Irak Cephesi'nde farklı bölgelerde birçok muharebeler olmuştur. Bazı yerlerde de birden fazla muharebelerin olduğunu ve muharebe bölgelerinin sık sık el değiştirdiğini görmekteyiz. Kutü'l-Amâre'ye yakın bir mevziide bulunan Felahiye bölgesi de bunlardan birisidir. Harp müddetince Felâhiye mevziinde 4 farklı muharebe olmuştur. Felâhiye mevzii, Süveyce bataklığı ile Dicle Nehri arasında meydana gelen 15 km. uzunluğundaki boğazın doğusundadır. Ocak 1916 ortalarında bu mevziin genişliği 1200-1500 metre kadardı. Buradaki arazi son derece düz ve iki yanının dayalı bulunduğu nehir ile bataklığın düzeyinden biraz yüksekçedir. Bu bölge ancak sağ kıyıdan yürütülecek bir askerî harekâtla tehdit altına girebilir. Ancak bölgenin asıl önemi bu mevziin düşmesi halinde başta Kutü'l-Amâre olmak üzere bölgedeki birçok stratejik mevziin elden çıkmasına yol açabilir bir konumda olmasıdır. İşte bu yüzden Felâhiye mevkiine önemli oranda asker konuşlandırılmıştı. İngiliz kuvvetleri de bölgenin bu stratejik önemini bildiklerinden sık sık taarruzlarda bulunmaktaydı. Topçu birlikleri ile mevzileri bombaladıkları gibi Piyade ve Süvari hücumları ile de mevziyi ele geçirmeye çalışıyorlardı.

6'ncı Ordu, 13'üncü Kolordu birlikleri kontrolünde olan bölgeye zaman zaman 18'inci Kolordu birliklerince de takviyede bulunulmaktaydı. 51'inci Tümen bu vazifeyi ifa ediyordu. Bu Tümenin 9'uncu Alayı tamamen bu mevzi ve civarında konuşlandırılmıştı. 21 Ocak 1916'da Birinci Felâhiye Muharebesi oldu. Önemli zayıat verilmesine rağmen İngiliz kuvvetlerinin direnci kırıldı ve geri püskürtüldü. 6 Nisan 1916 tarihinde İkinci Felâhiye Muharebesi gerçekleşti. Bu muharebe- de çok daha ağır zayıat verilmesine rağmen İngiliz birlikleri yine püskürtüldü. 9 Nisan'da Üçüncü ve 22 Nisan'da da Dördüncü Felâhiye Muharebeleri oldu. Yine bunlar da çok çetin geçti. Karşılıklı kuvvetler ağır zayıat verdiler.

* Dr. (E) Öğ.Alb., suatakul1@gmail.com.

Bu muharebeler içinde Türk askerlik tarihi açısından dikkate değer ve önemli olaylar da gerçekleşti. Bunlardan birisi Üçüncü Felâhiye Muharebesi içinde gerçekleşen ve 51'inci Tümen, 9'uncu Alay, 3'üncü Tabur, 9'uncu Bölük kumandanlığı görevini deruhte eden Yzb.Mehmet Muzaffer'in şehitlik mertebesine ulaşması olayıdır. Yzb. Mehmet Muzaffer, bölüğü ile muharebe ederken ağır yaralanmış ve son nefesini vermek üzeredir. Bu esnada boğazından yaralandığı için konuşamadığından, cebinden çıkardığı kanlanmış bir zarfa "bölük intikamımı alsın" yazısını yazmıştır. Başka da cümleler yazmıştır. İşte bu olay bölüğü galeyana getirmiş ve mukadder zaferi hızlandırarak daha erkene aldırılmıştır. Bu olay bir hikâye gibi algılanmasına rağmen o dönem Harp Mecmuası'nda ve Tanin Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Buradaki yayınlanış şekli ve kullanılan ifadelerden devam eden savaş şartları düşünülerek hamasi bir anlatım yapılmıştır. Halkın gururlanacağı ve askerinin galeyana geleceği bir anlatım şekli tercih edilmiştir.

Günümüzde ise birçok yayında, görsel medyada ve anlatımlarda bu konu işlenmektedir. Ancak zaman zaman isim benzerliği dolayısı ile konu ve kişiler karıştırılmakta, yanlış anlatımlar yapılmaktadır. Özellikle başka bir şehit, İhtiyat Zabiti (Yedek Subay) Mehmet Muzaffer ile sık sık karıştırıldığı görülmektedir. İki farklı kahramanlık olayı ve kahramanlık şahsiyeti; tek bir kişi imiş gibi anlatılmaktadır. Bu iki anlatımın birisi Çanakkale'de geçen ve İhtiyat Zabiti Mehmet Muzaffer'in gerçekleştirdiği 100 liralık bir banknotun çizilerek karşılığında otomobil lastiği alınması olayıdır. Diğeri ise Irak Cephesi'nde Felâhiye Muharebesinde ağır yaralı halde iken bir zarfa kanı ile "bölük intikamımı alsın" şeklinde, askerini cesaretlendirici bir yazı yazdıktan sonra şehit olan Yzb. Mehmet Muzaffer'in olayıdır.

Yzb.Mehmet Muzaffer'in yaralanması esnasındaki hareket tarzı ve yazdığı yazılar Türk askerlik kültürü açısından çok önemli bulunmuştur. Bu olay gazetelere yansımış ve dergilerde yayınlanmıştır. Ayrıca askeri okullardaki subay adaylarına cesaret ve moral kaynağı olması için bir rol model olarak gösterilmiştir. Yzb. Mehmet Muzaffer'in fotoğrafı ile birlikte kanıyla yazdığı yazının olduğu zarfın görüntüleri, büyük afişler şeklinde bastırılarak askerlerin ve askeri öğrencilerin görebilecekleri yerlere asılmıştır. O dönem bu afişlere "levha" denilmekte ve büyük kahramanlık ve gurur verici olaylar, görsel bir hale getirilerek bir ders ve ibret vesikası olarak duvarlara asılmaktaydı.

İşte bu bildiride; Yzb. Mehmet Muzaffer'in olayı bu levha (afiş), Harp Mecmuası'nda yayınlanan makale ve Tanin Gazetesi'nde yayınlanan haber ışığında anlatılacaktır. Bu konuda günümüzde yapılan yanlışlıklar ve yanlış algı düzeltilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Yzb.Mehmet Muzaffer, İhtiyat Zabiti Mehmet Muzaffer, Halil Kut Paşa, Felâhiye Muharebesi, Irak Cephesi, Yzb. Selahattin.

BATTLE OF FELAHIYE AND MARTRY CAPT. MEHMET MUZAFFER

Abstract

In Iraqi Front in the First World War there were many battles in different regions. In some places it was more than one battle, we see that the region changed hands frequently. Kut Al Amara, well located close to a stronghold of Felahiye region is one of them. The Harbor had 4 different positions in Felahiye during the battle. Felahiye positions of 15 km occurred between the Tigris river, with quicksand. Along the east of the gorge. The width of these positions in January 1916 was from mid-1200 to 1500 meters. Here the river is extremely flat and the land is based on the two sides of somewhat higher levels of a little swamp. This area is right from the shore, but it can jeopardize a military operation to be carried out. However, the region's main importance is that it may lead to the loss of several strategic positions in the region, including the first- Kut Al Amara if these positions fall position. That's why the troops were deployed significantly to Felahiye position. They knew the strategic importance of the region, there were also British forces in frequent attacks as they bombarded positions with artillery, infantry and cavalry attacks while they were trying to seize the position.

6th Army, 13th time in the zone under the control Corps, 18th Corps troops also received supplements. 51th Division, he was performing this task. This division of the 9th Regiment was fully deployed in and around this foothold. It was the first battle in Felahiye on January 21, 1916. Although they gave considerable losses, they broke the resistance of the British force and were repulsed. On April 6, 1916 Second Felahiye battle, took place. Despite heavy casualties in this battle, they repulsed British troops again. It was on 9 April when the third and on April 22 the fourth Felahiye Battles broke out. They, too, were very tough. Mutual forces suffered heavy casualties.

Considering the history of the Turkish military value, of these battles, important events took place. One of them took place in the Third Felahiye Battle and

51th Division, 9th Regiment, 3rd Battalion, 9th Division commander of the task was undertaken in the event to reach that Capt. Mehmet Muzaffer martyrdom. Capt. Mehmet Muzaffer was seriously injured in the combat with troops and gave his last breath. In the meantime, he couldn't talk to because he injured his throat. In bloody envelope from his jacket it was written "troops would take my revenge". Another sentence was written. This event got the division agitated and it paved the way for speeding up the victory. This event was published in that period, although perceived as a Battle Journal (Harp Mecmuası) Harbor and the Tanin newspaper. The ongoing battle considering the terms of shape and expressions used herein publication of an expression was made. People would be proud and soldiers agitated future was preferred form of expression.

Behavior during Capt.Mehmet Muzaffer injury and his writings were very important for the Turkish military culture. The incident was reflected in the newspapers and journals. He also ventured into the officer candidate in the military school as a role model and shown to be the source of morale. The images of the envelope was written with the blood with the manuscript Capt. Mehmet Muzaffer photo, pressing the form of large posters were hung in places where they could see soldiers and military students. At the time, these posters "sheet" was called heroism and pride and great events, it was hung on the wall as a lesson and lesson by making visual documents.

This statement; Capt.Mehmet Muzaffer event, his poster, Battle Journal (Harp Mecmuası) and the Tanin newspaper published an article in the Journal will be explained in the light of these news. This issue is wrongly being made today and it will be attempted to fix the wrong perception.

Key Words: Capt.Mehmet Muzaffer, Reserve Officer Mehmet Muzaffer, Halil Kut Pasha, Felahiye Battle, Iraq Campaign, Capt.Selahattin.

Giriş

Birinci Dünya Harbi içinde Irak Cephesi'nde farklı bölgelerde birçok muharebeler olmuştur. Bazı yerlerde de birden fazla muharebelerin olduğunu ve muharebe bölgelerinin sık sık el değiştirdiğini görmekteyiz. Kutü'l-Amâre'ye yakın bir mevziide bulunan Felahiye bölgesi de bunlardan birisidir. Harp müddetince Felâhiye mevziinde 4 farklı muharebe olmuştur¹. Felâhiye mevzii, Süveyce bataklığı ile Dicle Nehri arasında meydana gelen 15 km. uzunluğundaki boğazın doğusundadır. Ocak 1916 ortalarında bu mevziin genişliği 1200-1500 metre kadardı. Buradaki arazi son derece düz ve iki yanının dayalı bulunduğu nehir ile bataklığın düzeyinden biraz yüksekcedir². Bu bölge ancak sağ kıyından yürütülecek bir askerî harekâtla tehdit altına girebilir. Ancak bölgenin asıl önemi bu mevziin düşmesi halinde başta Kutü'l-Amâre olmak üzere bölgedeki birçok stratejik mevziin elden çıkmasına yol açabilir bir konumda olmasıdır. İşte bu yüzden Felâhiye mevkiine önemli oranda asker konuşlandırılmıştı. İngiliz kuvvetleri de bölgenin bu stratejik önemini bildiklerinden sık sık taarruzlarda bulunmaktaydı. Topçu birlikleri ile mevzileri bombaladıkları gibi piyade ve süvari hücumları ile de mevziyi ele geçirmeye çalışıyorlardı³.

6'ncı Ordu, 13'üncü Kolordu birlikleri kontrolünde olan bölgeye zaman zaman 18'inci Kolordu birliklerince de takviyede bulunulmaktaydı. 51'inci Tümen bu vazifeyi ifa ediyordu. Bu Tümenin 9'uncu Alayı tamamen bu mevzi ve civarında konuşlandırılmıştı. 21 Ocak 1916'da Birinci Felâhiye Muharebesi oldu. Önemli zayıat verilmesine rağmen İngiliz kuvvetlerinin direnci kırıldı ve geri püskürtüldü. Bu muharebede Türk birlikleri 4 subay, 123 er olmak üzere 127 şehit vermiştir⁴. 6 Nisan 1916 tarihinde İkinci Felâhiye Muharebesi gerçekleşti. Bu muharebede çok daha ağır zayıat verilmesine rağmen İngiliz birlikleri yine püskürtüldü. Bu muharebede Türk birlikleri 2 subay ve 117 er şehit vermiştir. 1 subay ve 96 er ise kayıp-

¹ Genelkurmay Başkanlığı; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, III üncü Cilt, Irak-İran Cephesi 1914-1919 I inci Kısım, Ankara 1979, s.586-615, 722-729, 767-773.

² A.g.e., s.586. Erhan Çifci; Kutü'l-Amâre Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, İstanbul 2015, s.153-154.

³ A.g.e., s.588,592-594.

⁴ A.g.e., 610-611.

tır⁵. 9 Nisan'da Üçüncü ve 22 Nisan'da da Dördüncü Felâhiye Muharebeleri oldu. Yine bunlar da çok çetin geçti. Karşılıklı kuvvetler ağır zayıat verdiler. Üçüncü Felâhiye muharebesinde 94 şehit, dördüncüsünde ise 3 subay, 155 er olmak üzere 158 şehit verilmişti⁶.

Bu muharebeler içinde Türk askerlik tarihi açısından dikkate değer ve önemli olaylar da gerçekleşti. Bunlardan birisi Üçüncü Felâhiye Muharebesi içinde gerçekleşen ve 51'inci Tümen, 9'uncu Alay, 3'üncü Tabur, 9'uncu Bölük kumandanlığı görevini deruhte eden Yzb. Mehmet Muzaffer'in şehitlik mertebesine ulaşması olayıdır. Yzb. Mehmet Muzaffer, bölüğü ile muharebe ederken ağır yaralanmış ve son nefesini vermek üzeredir. Bu esnada boğazından yaralandığı için konuşamadığından, cebinden çıkardığı kanlanmış bir zarfa **"bölük intikamımı alsın"** yazısını yazmıştır. Başka da cümleler yazmıştır. İşte bu olay bölüğü galeyana getirmiş ve mukadder zaferi hızlandırarak daha erkene aldırılmıştır. Bu olay bir hikâye gibi algılanmasına rağmen o dönem Harp Mecmuası'nda ve Tanin Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Buradaki yayınlanış şekli ve kullanılan ifadelerden devam eden savaş şartları düşünüldüğünde hamasi bir anlatım yapılmıştır. Halkın gururlanacağı ve askerinin galeyana geleceği bir anlatım şekli tercih edilmiştir.

Günümüzde ise birçok yayında, görsel medyada ve anlatımlarda bu konu işlenmektedir. Ancak zaman zaman isim benzerliği dolayısı ile konu ve kişiler karıştırılmakta, yanlış anlatımlar yapılmaktadır. Özellikle başka bir şehit, İhtiyat Zabiti (Yedek Subay) Mehmet Muzaffer ile sık sık karıştırıldığı görülmektedir. İki farklı kahramanlık olayı ve kahramanlık şahsiyeti; tek bir kişi imiş gibi anlatılmaktadır⁷. Bu iki anlatımın birisi Çanakkale'de geçen ve İhtiyat Zabiti Mehmet Muzaffer'in gerçekleştirdiği 100 liralık bir banknotun çizilerek karşılığında otomobil lastiği alınması olayıdır. Diğeri ise Irak Cephesinde Felâhiye Muharebesinde ağır yaralı halde iken bir zarfa kanı ile **"bölük intikamımı alsın"** şeklinde, askerini cesaretlendirici bir yazı yazdıktan sonra şehit olan Yzb. Mehmet Muzaffer'in olayıdır.

Yzb. Mehmet Muzaffer'in yaralanması esnasındaki hareket tarzı ve yazdığı yazılar Türk askerlik kültürü açısından çok önemli bulunmuştur. Bu olay gazetelere yansımış ve dergilerde yayınlanmıştır. Ayrıca askerî okullardaki subay adayla-

⁵ A.g.e., 726.

⁶ A.g.e., 772-773.

⁷ Metin Soylu; Yüzbaşı Mehmet Muzaffer, İstanbul 2012.

rına cesaret ve moral kaynağı olması için bir rol model olarak gösterilmiştir⁸. Yzb. Mehmet Muzaffer'in fotoğrafı ile birlikte kanıyla yazdığı yazının olduğu zarfın görüntüleri, büyük afişler şeklinde bastırılarak askerlerin ve askeri öğrencilerin görebilecekleri yerlere asılmıştır. O dönem bu afişlere “**levha**” denilmekte ve büyük kahramanlık ve gurur verici olaylar, görsel bir hale getirilerek bir ders ve ibret vesikası olarak duvarlara asılmaktaydı.

İşte bu bildiride; Yzb. Mehmet Muzaffer'in olayı bu levha (afiş), Harp Mecmuasında yayınlanan makale ve Tanin Gazetesi'nde yayınlanan haber ışığında anlatılacaktır. Bu konuda günümüzde yapılan yanlışlıklar ve yanlış algı düzeltilmeye çalışılacaktır.

Yzb. Mehmet Muzaffer Hakkındaki İlk Haber

Yzb. Mehmet Muzaffer'in şehit olması ve şehit olurken yaşadıkları ilk olarak dönemin önemli gazetelerinden Tanin'de 28 Haziran 1332 tarihinde yayınlandı. Günlerden Salı idi. Ramazanın 10. günü idrak ediliyordu. Haberin anlatım şeklinden Ramazan ayının etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bugünkü gazetede konu çok ayrıntılı olarak yer almadı. Haber ile ilgili fotoğraf da bulunmamaktadır. Ancak ilk kez okuyucunun huzuruna çıkıyor olması münasebeti ile önemlidir. Zaten diğer yayınlar bu haberi esas alacak ve bu haberi geliştireceklerdir.

Kanlı Zarf ifadesiyle verilen haberde şu ayrıntılar yer almaktadır⁹:

*“27 Mart 1332 tarihinde Felahiye muharebesinde boğazından ağır bir yara alan 18'inci Kolordu, 51'inci Tümen, 9'uncu Alay yaveri olan zabitimiz bu muharebede kendi alayından bir bölüğe kumanda eden İstanbullu Mülazımevvel Muzaffer, hayatının son dakikalarına geldiğini görünce sükûnetle son vazifesini yapmaya başlamış ve konuşamadığından cebinden çıkardığı bir mektup zarfının üzerine kurşun kalemle önce; “**Kıble ne tarafta**” diye yazarak sormuştur. Milli şeref ve fazileti bulunan ak yüzünü ve pak alnını, görevini başaranlara mahsus güzellikle huzûr-ı peygamberiye çevirmiş ve kalbinden geçenleri dille anlatmaya takati olmadığından, kana boyanan o zarfın ortasına okunaklı bir şekilde kelime-i şehâdeti yazmış, sonra bu büyük asker, bölüğüne son sözünü söylemek isteyerek aynı zarfın üç yerine; “**Bölük intikamını alsın**” cümlesini yazarak, ikisini imzalamış, üçüncüsünü ise imzalayamadan son nefesini vermiş,*

⁸ İlhan Selçuk; Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, I, 14. Baskı, İstanbul 2007, s.213.

⁹ **Tanin Gazetesi**, 28 Haziran 1332.

silah arkadaşlarının safları önünde uçmak, bölüğüne kanat açarak sâye-i bahş olmak için yükselmiştir. Bu şehidin ruhunu fatihalarla selâmlayalım, Allahü teâlânın, şehidlerin yardımı ve himayesinden herkesi nasiplendirmesini dâima dileyelim. Muzaffer Efendinin berat-ı fazileti ve bir Osmanlı zabitanın numune-i maneviyatı olan o kanlı beyaz zarf Askeri Müzemize gönderilmiştir. Osmanlı evlad ve ahfadı maneviyatına bir sermaye-i cevher ve kıymetdar bir miras olacaktır. Yaşayan ölülerin mirasları içinde bu zarf da yaşayacak, dâima yükselmeye teşvik ve milletin iftihar etmesi için bir vesika olarak kalacaktır. Büyük meydanların büyük imtihanlarında kazanılan bu şehâdetnâmeler; her genci imrendirip, misal olacak bir etki yapacağı gibi, her babanın kalbinde böyle evlâda sâhib olma duygusunu yükseltecek, sonunda millet bu yüzden kendi fedakârlığına güvenecektir. Böylece, dini ve vatanı için ölmek aşkıyla yetişen gençler çoğalacak ve vatan sevgisi millî terbiyemize esas oldukça yaşama hakkı bizim olacaktır. Bu husustaki şahsi vazifesini ifa eden 6'ncı Ordu, neticesini milletin takdirine bırakmıştır. Umarım ki, her edip, her yazar bu yüce gayeye hizmete ve merhumu bütün millete tanıtmaya çalışacaktır. Ve yine umarım ki Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti bu Gâzi'nin fotoğrafıyla zarfını birleştirip büyük levhalar hâline getirecek, yüz binlerce duvar levhası şeklinde basarak, her evin iftiharla duvarına asacağı birer ibret levhası yapacak, böylece; vatan, millet nâmına bir hizmette bulunacaktır."

Haberde de görüldüğü gibi Felahiye'de 9 Nisan 1916 tarihinde olan muharebeden bahsedilmektedir. Kısaca mensup olunan birlik ve bölge tanıtıldıktan sonra haber duygusal bir şekilde ve edebi üslupla anlatılmaktadır. Mehmet Muzaffer'in rütbesi Üsteğmen olarak yazılmıştır. Dinî temalara ise sıkça yer verilmiştir. Harp içinde olunması ve maneviyatı güçlü tutmak düşüncesi haberin aktarılış yöntemi-ne etki etmiştir. Habere konu olan "Kanlı Zarf"ın Askeri Müze'ye gönderildiği yazılmıştır. O dönemde Askeri Müze, Aya İrini Kilisesi içinde bulunmaktaydı. Şayet bu zarf yerine ulaşmışsa ilk olarak burada konuşlanmış olan binada sergilenmesi gerekirdi. Ancak bu sergilemenin yapılıp yapılmadığı konusunda gazetenin bundan sonraki nüshalarında bir bilgi bulunmamaktadır.

Haberin "Ebedi Kahraman" Başlığı İle Harp Mecmuası'nda Yayınlanması

"Harp Mecmuası" 1. Dünya Harbi içinde Türk Milletinin maneviyatını güçlendirmek, askeri durum hakkında halkı bilgilendirmek ve askerlerin kahramanlıklarını duyurmak maksadıyla yayın yapmaktaydı. Mecmuanın yayın hazırlıkları sivil yazarlar tarafından yapılmakta ancak Osmanlı Harbiye Nezareti bu yayına destek vermekteydi. Harbiye Nezareti Mecmuayı bir propaganda unsuru olarak

görüp bu yönde yayın yapılmasını teşvik etmekteydi. Bu amaçla hazırlanan yazılar dönemin güçlü ve etkili yazarları tarafından kaleme alınıyor ve derginin takip edilirliliğini artırıyordu¹⁰.

Haber, Harp Mecmuası'nın Ağustos 1332 tarihli ve 12 sayılı nüshasında "Ebedi Kahraman" başlığı ile yayınlandı. Yayınlayan kişi F.R. kısaltmasını kullanmıştı. Ancak bu kişi sonraki dönemlerde anlaşılacağı gibi Falih Rıfkı (ATAY)'dır. Burada yayınlanan haberin içeriğine baktığımızda anlatımın; bir bilgilendirme ve duyurmadan çok, maneviyatı yükseltmeye yönelik bir üslup kullanıldığı görülmektedir. Konuya Falih Rıfkı'nın şahsi müdahalelerinin de olduğu haber şöyledir¹¹: *"Benim neslimin büyük günahı, tarihini bilmemek, tarihine inanmamak ve bilhassa tarihinden kendinde bir şey devam ettiğine inanmamaktır. Gördüğümüz feci terbiyenin tesiri altında tarihi bir mezar ve bütün vakayı birer ceset gibi düşünüyorduk. Mazimiz bir dağdı. Onu çıkmıştık, şimdi inmekle meşgul idik; ve talihin bizi iniş tarafından dünyaya getirdiğine kızmaktan başka yapacak bir şeyimiz yoktu. Kendimizle mağrur olmaktan utanıyor gibiydik; fakat bunlar öyle cürümlerdi ki eğer bu cürüm olmasaydı belki yokuşu tamamlamakla cezasını görecektik. Denebilir ki, bu millet hakikaten bir harbe muhtaç idi. Fakat buna arazi kazanmak fazla bulduğu bir takım insanları feda etmek için değil, sâdece kendisine inanabilmek için ihtiyacı vardı ve hiçbir şey bu zamanda Çanakkale kadar, Irak kadar, mukaddes Kafkasya müdâfaası kadar bize faydalı olamazdı. Şimdi tamamen mağrur olarak söyleyebiliriz ki, bütün dünya bize inandı ve biz de kendimize inanıyoruz. Bittabi bu neticeyi yalnız Çanakkale, Irak, Kafkasya hududu gibi üç yuvarlak kelimeden çıkarmıyoruz. Aynı zamanda o korkunç günlerin binlerce teferruatını, asıl sevgiler için bi-kayd ü per'va olan insanları ve bu insanların kutsî menkabelerini düşünüyoruz. İştittğimiz menkabeler bize anlatıyor ki, yalnız tarih değil, esatir bile henüz olmuştur. Filbakika harp hudutlarında çarpışan ordunun öyle vakâyileri vardır ki, bir şairin dediği gibi tarihi aşır esatire karıştı. 28 Haziran 332 tarihli Tanin gazetesi alınır. Onun yarım sütun ile sade cümleler ve basit kelimelerle anlattığı bir menkabe var: Harp seferlerinde kurşunla vurulup düşen bir zâbitin son nefesi anlatılmaktadır. Bu zâbit hayat ile, insanlar ve dünya ile veda dakikasında olduğunu hissetmişti. Bu his korkunçtur. Maddi ızdırap yanında, bütün manevî ızdıraplar, aile, çocuk ve geride*

¹⁰ Harp Mecmuası'nın ilk sayısı Aralık 1915'te yayınlandı. Toplam 27 sayı yayınlanan Mecmua'nın son sayısı Haziran 1918 tarihliidir.

¹¹ **Harp Mecmuası**, Ağustos 1332, Yıl: 1, Sayı: 12, Sayfa: 182-183.

*birakılan şeylerin ızdırapları duyulur. Fakat o zâbit bütün melekelerini bütün neşelerini ve ızdıraplarını yalnız iki noktaya saptamıştı; Din ve vatan. Zaten kahraman olmak için bu lâzımdı. Maksat uğruna ölmek için her şeyden evvel bütün ölümlerin yekûnunu maksatta, mağlup olmak acısının yanında hiçe saymak ve bütün düşüncelerini, duygularını ümit ve ihtiraslarını bu maksat etrafına toplamak lazımdı. İstanbullu Muzaffer Bey böyle bir insandı. Son nefesinde sesinin artık çıkmadığı, gözlerinin bir şey anlatamadığı dakikada cebinden bir zarf çıkardı ve üzerine yazdı: “**Kible ne tarafta?**” Evvela Beytullah ile, dini ve mukaddesatı ile karşı karşıya kalmak istiyordu. Onu kibleye çevirdiler. Sonra yazmağa devam etti. “**Bölük intikamımı alsın.**” Şimdi gözünün önünde vatan, ona son nefesini bile ateşle, duman ve kanla boğulmuş havasından veren toprak vardı. Bu zâbitte en büyük kahramanların en büyük kuvveti olan feragat ve feda duyguları yaşıyordu. O, maksat için ölüyordu ve ölüirken dünyadan bir insanın çekildiğini düşünmüyordu. Mukaddes gayenin müdafaasız kalmasından korkuyordu ve devam etti. “**Bölük intikamımı alsın.**” O zaman bölük ateşler içinde ayakları kana saplanmış ve alnı dumanla kararmış; onun ceset olmaya başlayan vücudu etrafında çarpışıyordu, Üçüncü cümlesini imzalamak isterken İstanbullu Muzaffer Bey hayata veda etti. Muzaffer Bey’in son nefesiyle bu toprağa, toprağın tarihine, yaşayan nesle ve yaşayacak nesillere yaptığı hizmet, milyonlarca insanın bütün hayatları ile yapacağı hizmetten büyüktür. Bir çocuğunda bu kadar asil heyecanlar yaşatmağa muvaffak olan bir tarih devam etmek, mazisi ile istikbali arasında kazılmış uçurumları, hiç endişe ve müşkilât hissetmeden atlamak hakkını ve kuvvetini kazanmış demektir. Irak’ın ateşin semâsı altında son nefesini vatan-ı mukaddes hicranı ile teneffüs eden bu genci ve Çanakkale’de Kafkasya’da aynı duygu ve emellerle fedâ-yi nefis eden vatan gençlerini unutmayalım. Onlar kendi fedakârlıklarıyla bizim fânî insanlığımızı, şu toprağı, şu tarihi ve çok, pek çok ağlayan millî nâmusu kurtarıyorlar ve ebedileştiriyorlar.”*

Bu haber Tanin’de yayınlanan ilk haberden yaklaşık 2 ay sonra yayınlanmıştır. Yazıya; olaya konu olan ‘Kanlı Zarfı’nın arka ve ön yüzünü gösterir 2 fotoğrafı eklenmiştir. Büyük oranda Tanin’deki bilgiler kullanılmış ancak yeni bilgiler de dahil edilmiştir. Ayrıca yazarının bazı şahsi gözlem ve değerlendirmelerine de yer verilmiştir. Duygusal ve hamasi ifadeler sıkça kullanılmıştır. Bu yazıda 2 fotoğraf vardır. Birisi zarfın ön yüzü diğeri de arka yüzüdür. Zarfın fotoğraflarının altında yazan yazılardan birisi şudur: “*Ateş hattında vazifesi başından cennete ayrılan bir zabitin yarasından akan kanla boyanmış bir zarf üstünde bölüğe son emirleri! Kible ne tarafta – Bölük intikamımı alsın*”. Diğesinde de şu bilgi bulunmaktadır: “*Bu kutsî*

*zarfın öbür yüzü. Kelime-i Şahâdetle yine aynı emirler: Mübarek ruhunu teslim ederken bile intikam azmini efradına tekrar tekrar telkini unutmuyor*¹².

Haberin “Kible Name-i İntikam” Başlığı İle Bir Levha (Afiş) Haline Getirilmesi

O dönem iletişim ve haberleşme yöntemlerinden birisi konuyu büyükçe bir afiş haline getirerek okunabilecek yerlere asmaktı. Bu şekilde, genellikle duvarlara asılan bu matbu yazılı tek sayfalık kâğıtlara levha denilmekteydi. Okuyanların görebilmesi için yaklaşık 1 metre boyunda ve 70 santim eninde yapılırdı. Görselliğin dikkat çekmesi için afiş içinde çoğunlukla fotoğraf kullanılırdı. Yazı içerikleri ise oldukça duygusal olurdu. Askerî konuları içeren levhalar genellikle kışlalarda herkesin görebilecekleri yerlere ve askerî mahfillere asılırdı. Askerî okullarda ise eğitim maksadıyla yararlanıldığı da görülmüştür. Harp Mecmuası birkaç sayıda bir, bu levhaları, okuyucularına hediye olarak dergi ile birlikte verirdi. Bu levhaların çoğunluğu şehit resimlerinin ve isimlerinin olduğu levhalardı. Birisi de Halil Kut Paşa hakkında yapılmış bir levhaydı. Bu levhalar dergiden ayrı ve bağımsız basıldığı için günümüze yaygın olarak ulaşamamıştır. Bazı nüshaları İstanbul Harbiye'deki Askerî Müze'de bulunmaktadır. Birkaç adedi ise Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi içinde yer almaktadır.

Konumuzu oluşturan levha/afişin başlığı “Kible Name-i İntikam”dır. Levhada 3 fotoğraf bulunmaktadır. Daha önce Harp Mecmuası'nda da bulunan kanlı zarfın iki tarafının görüldüğü 2 adet fotoğraftan başka bir de Yzb.Mehmet Muzaffer'in fotoğrafı bulunmaktadır. Mehmet Muzaffer'in fotoğrafı altında mensup olduğu askerî birliğin “Kolordu 18 Fırka 51 Alay 9 Bölük 9 Kumandanı” şeklinde numarası yazmaktadır. Zarfın arka yüzünün olduğu fotoğrafın altında; “Şehid Muzaffer Bey'in yarasından akan kanla boyanmış bir zarf üstünde bölüğe son emirleri! Kible ne tarafta - Bölük intikamımı alsın”, ön yüzünün görüldüğü fotoğrafta ise “Bu kutsî zarfın öbür yüzü. Kelime-i Şehâdetle yine aynı emirler. Mübarek ruhunu teslim ederken bile intikam azmini efradına tekrar tekrar telkini unutmuyor” şeklinde yazılar bulunmaktadır.

Levha bu 3 fotoğraftan başka iki ana başlık altında yazılmış yazılardan oluşmaktadır. Yzb. Mehmet Muzaffer konulu levhada şunlar yazmaktadır¹³.

¹² Harp Mecmuası, Sayı: 12, Sayfa:182.

¹³ ATASE Arşivi; Yzb. Mehmet Muzaffer Afişi.

“Bir Osmanlı Zâbitinin Son Nefesi”

27 Mart 332 tarihinde Felâhiye muharebesinde boğazından ağır bir yara alan Dokuzuncu Alay yaveri olup mezkur harpte kendi Alayından bir bölüğe kumanda eden Dersaadetli Mülazımevvel Muzaffer Efendi hayatının son dakikalarında olduğunu görünce kemal-i itidal ile son vazifesini itaya başlamış ve tekellüme muktedir olmadığı cihetle cebinde bulduğu boş bir mektup zarfı üzerine kurşun kalemle evvela “Kible ne taraftadır” diye yazarak sebîl-i rahmeti sormuş. Göstermişler. Hûn-ı hamîyyet ve fazileti bulunan ak yüzünü, pak nâsiyesini ikmal-i vazife edenlere mahsus güzellikle huzur-u Peygamberîye tevcih eylemiş ve kalbindeki nûr şahâdeti lisanen izhara kader-i tebâb olamadığı cihetle kana boyanan o zarfın ortasına celî bir hatla kelime-i şahâdeti yazmış, sonra büyük asker bölüğe karşı son sözünü söylemek isteyerek aynı zarfın üç yerine “Bölük intikamımı alsın!” cümlesini kaydetmiş ve ikisini imzalamış ve üçüncüsünü imzalamadan ikmal-i nefes eylemiş, yani artık işe yaramayan kalemini atmış silah arkadaşlarının safları önünde uçmak, bölüğüne kanat açarak sâye-i bahş olmak için yükselmiştir. Bu şehidin ruhunu Fatihalarla selamlayalım ve daima temenni edelim ki Cenab-ı Hak rûh-ı pür fûtûh şühedanın şefâat ve muavenetine cümleyi müzahir buyursun.

Muzaffer Efendinin berat-ı fazileti ve bir Osmanlı zabitanın numune-i maneviyatı olan o kanlı beyaz zarf Askerî Müzemize gönderilmiştir. Osmanlı evlad ve ahfadı maneviyatına bir sermaye-i cevher ve kıymetdar bir miras olacaktır. Yaşayan ölülerin metrukâtı içinde bu zarf dahi yaşayacak ve daima maâlim-i mevsuk bir numune ve mefahir-i millîye için bir şahadetname-i iftihar olarak kalacaktır. Büyük meydanların büyük imtihanlarında kazanılan böyle şahadetnameler, her gencin nazar-ı takdisinde bir gıpta uyandıracak ve emsal için büyük bir numune olacağı gibi her babanın kalbinde de metrukâtı yaşayan evlatlara malik olmak aşkı yükselecek ve binnetice millet kendi fedakârlığına güvenecek, kıblesi ve vatani için ölmek zevkiyle yetişmiş gençler çoğalacak ve böylece hubb-ı âsâli ve fedakârî terbiye-i umumiyemize esas oldukça yaşamak hakkı bizim olacaktır. Bu zarfın fotoğrafı alındı. Birer nüshası milletin idbasiyla mecmua sayfalarına gönderildi. Merhumun resmi de elde edilince temsil edilecektir. Altıncı Ordu bu baideki vazife-i mahsusasını ifa ve neticeyi milletin dest-i takdirine tevdi’ etti demektir. Ümit olur ki her edib her muharrir teberrüken ve bu maksad-ı âliye-i hizmete merhumu bütün millete tanıtmaya çalışacak ve ümit ederim ki Müdafaa-i Millîye Cemiyeti gazinin fotoğrafıyla zarfını birleştirerek ve büyüterek bir levha

vücuda getirecek ve yüzbinlerce emsalini tab ile duvar levhaları halinde her evce edinmeyi teshil ve temin edecek ve böylece hem Müdafaa-i Milliye namına bir kâr yapmış, hem de her evin esasını birer levha-i ibret ve iftiharla tahkim etmiş olacaktır.

Altıncı Ordu Kumandanı
Halil

Şehidin Metrukâtı ve Vesâyası

Yorulmaz, usanmaz bir gayretle İslamı fedakârlığa sevk eden, din gayreti, vatan muhabbetidir. Bu, Allah yolunda çekilen her zahmetin bir lezzeti olması maksadın kudsiyetindendir. Fedakârlığın sonu ölümdür. İslam'a ölümü munis gösteren rütbe-i şahadetin ulviyetidir. Hak ve fazilet uğrunda ölüm korkmamak bir haslettir ki; bu haslet-i âliyeyi pek tabii ölerek İslam'a bahşeden şahadetin imtiyaz ve saadetidir. Bu hâk-i pâk vatanın her karışı bir şehidin terekisi bir şehidin malıdır. İmtisâl ve fedakârlık şart ve bedeliyle ihlafa icbar edilmiştir. Her kaza halkı bir şehidin kanıyla yoğurulmuş olan vatanın muhafaza-i ihlâfı için bir vazife-i din ve namustur. Bunun için ise endelıcab kanıyla vatana feyz ve hayat vermeye teşne gençler ve böyle bir hiss-i selabet ve necabeti ve terbiyeyi gençlere verebilecek mekteplere, bölüklere ihtiyaç vardır. Ve bu ihtiyaç daimidir. Muzaffer Bey her şehit gibi o da bu millete emin bir karış yer bir kâğıt zarf bıraktı. Hür ve emin olarkten yaşadığımız bu yerleri muhafazaya ve şühedaya medyun olduğumuz bu saadetin mukablini ihlaf-ı edaya borçluyuz. Muzaffer Bey'in zarfı ise şeklen bir şehit bayrağı olmak kıymeti haizdir. Bu Müdafaa-i Milliye için çok güzel ve münasebetli bir bayrak olur. Kırmızı zemin üzerine beyaz renkte yapılacak zarfın şekli üzerine geçirilecek olan kan lekeleriyle kitabeler pek müessir ve ulvi bir şekil vücuda getirir. Mayası hayat, mevcesi fedakârlık saçacak bir bayrak, kibleyi, vatani muhafaza edecek bir kuvvet olur. Ey sermaye-i umumisi kan, candan, mertlik ve fedakârlıktan ibaret olan millet! Şühedanın kıymet ve ehemmiyetini tazim et! Şühedanın metrukâtını muhafaza et! Kendisi teçhiz ve tekfîne, hatta tezkienize bile muhtaç olmayacak derecede âlemigam ve gunidir. Ona ithaf edeceğiniz Fatihalar dahi onun ruhunu irâhe ve tatyib için değil belki onun ruhundan istifaza için size lazımdır. Yalnız siz onun metrukâtına bakın! Şehidin metrukâtını sevin! Şehidin metrukâtı şunlardır: Bir karış toprağı, bir al bayrağı, bir yavrucuğu, bir anacığı.

Şehit ister ki; o bir karış toprak mamur olsun. Yavrucuğu adam, anacığı mesut olsun. Başından bayrağının mevcesi, mecdinden Allahu Ekber sesi eksik olmasın! İşte şehidin metrukâtı ve vesâyası!”

Bu levhanın içeriğinden Yzb. Mehmet Muzaffer hakkında diğer yayınlara göre biraz daha fazla bilgi bulunmaktadır. 6’ncı Ordu Komutanı Halil (Kut) Paşa’nın yazısı diğerlerinde bulunmazken bu levhada yer almaktadır. Her ne kadar Tanin Gazetesindeki yazı Halil Paşa’nın anlatımı ile bire bir örtüşse de gazete de tamamı verilmemiş bu anlatımın levhada tamamı bulunmaktadır. Miras ve Vasiyeti diye belirtilen ikinci bölümde ise bir çocuğunun dünyaya gelmiş olduğu belirtiliyor. Annesinin varlığından da bahsediliyor. Eşi hakkında ise bir bilgi bulunmuyor.

Yzb.Selahattin’in Anlatımıyla Yzb. Mehmet Muzaffer

Mehmet Muzaffer’dan Yüzbaşı Selahattin Yurtoğlu da 15 cilt tutan anılarında bahsetmektedir. Yzb. Selahattin Bey Halil Kut Paşa’nın yaverliğini yapmış ve Kutü’l-Amâre Muharebesi’ne katılmış bir askerdi. Mehmet Muzaffer hakkında diğer yazılanlardan farklı bilgilerden bahsetmektedir. Özlük bilgileri, memleketi, ailesi ve evliliği hakkında yeni bilgiler aktarmaktadır. Öte yandan levha konusunda da önemli bir bilgi vermektedir. Yzb. Selahattin Yurtoğlu’nun bu konuda yazdıkları önemlidir. Çünkü dönemin ve konunun anılarını kaleme alan tek tanığıdır. “Destan” başlıklı bölümde şunları yazmıştır¹⁴: “6.4.1916 günü tarihe *“İkinci Hat - Felahiye Muharebesi”* adıyla yazılan savaş büyük bir kahramanlık destanıyla geçti. Bu muharebede tanık olduğum kahramanlıklardan birisi çok acıklıdır. Fındıklılı Muzaffer adında 1890 doğumlu bir piyade birinci mülazımı (üsteğmen) vardı. Bu çocuk uzun boylu, mavi gözlü ve cidden şabane bir yapıda idi. Çok mütevazı, çok kibar, çok kahraman bir arkadaşı. İstanbul’dan hareket ettiği zaman Dokuzuncu Alay emir subayıydı. Muzaffer hareket tarihinden bir hafta önce evlenmiş... Alay hareket emrini alınca kendisini İstanbul’da bırakmak istemişler. Yirmi dört yaşındaki delikanlı arkadaşları harbe giderken evinde karısıyla kalmayı aldığı terbiyeye sığdıramamış, alayıyla birlikte hareket etmiş... Muzaffer, İkinci Felahiye muharebesinde Piyade Bölük Kumandanıydı. Muharebenin yoğun bir anında Muzaffer gırtlığına rastlayan bir kurşunla vurulup düşüyor. Yanında bulunan nefer, kendine yardıma koşunca Muzaffer eliyle işaret ediyor. Nefer genç birinci mülazımın göğsünü açıyor. Ve

¹⁴ İlhan Selçuk; a.g.e., s.212-214.

gene yaralının işaretleriyle cebinden bir zarf çıkarıyor. Bu, posta pullu, boş bir zarftır. Muzaffer gene askerin kendi cebinden çıkarıp verdiği kalemi gırtlığından akan kana batırarak zarfın üstüne şunları yazıyor: “Eşhedüen lâ ilâhe illâllah ve Muhammedün Resulullah... Bölük intikamımı alsın.” Muzaffer bu yazıyı yazıyor ve gözlerini hayata kapıyor. Bu yazıyı yazan borazan neferi kumandanın öldüğünü yüksek sesle bölüğe bildiriyor ve ölürken yazdığı emri yüksek sesle bölüğe bildiriyor ve ölürken yazdığı emri okuyor. Şehidin emrini alan bölük, siperlerimize girmiş düşmana olağanüstü bir kahramanlıkla atılıyor ve o günkü zaferi sağlıyor. Grup Kumandanlığı olayı bir emirle orduya bildirmiş ve zarfı başkumandanlığa göndermişti. Başkumandanlık bu zarfın fotokopisini ve kumandanlık emrinin suretini bütün askeri okullara bir kahramanlık levhası olarak dağıtmıştı. Bu olaydan bir buçuk yıl sonra Ordu Kumandanı Halil Paşa'ya yaver olmuştum. Halil Paşa'nın evrakını tasnif ederken Muzaffer'in karısından gelmiş bir mektubu buldum. Zavallı kadın diyordu ki: “Bir haftalık beraber ömür sürdüğüm ve şimdi çocuğunu kucağımda taşıdığım Muzaffer'in intikamını almak için müsaade edin cepheye geleyim. Onun bölümünde nefer olayım, ben de o bölükte şehit olayım.” Çok hazin yazılmış bu mektubu birkaç kere okudum, her okuyuşumda ağladım. Sonradan duyduk ki bu kadıncağız hastalanmış ve bir akıl hastanesine kaldırılmış.”

Yzb. Selahattin Yurtoğlu bu anıyı anlatırken dipnot bölümünde önemli bir bilgi de aktarıyor. Bu açıklamadan, levhanın durumu ve işlevi ile mezarının nerede olduğu hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Bu dipnot şöyledir: “*Ben Harbiye’de 1923’te Bölük Kumandanıyken bu levha, okulun müzesinde duruyordu. Zarfın aslı şimdi Askeri Müze’dedir. 1916’da Kütülammare’de yapılan şehitler abidesinin yanına Muzaffer’i gömmüştük.*”

Sonuç

Yzb. Selahattin Yurtoğlu'nun yazdıkları diğer ana kaynaklarda belirtilen bilgilerle bazı noktalarda çelişmektedir. Bugünkü arşive dayalı kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler ışığında Yzb. Selahattin'in yazdıkları günümüzde yapılan yanlışlıkların temelini oluşturmaktadır. Yazdıklarının doğruluğunu tespit etmek güçtür. Mehmet Muzaffer'in özlük dosyasındaki bilgilerle uyuşmayan bölümler vardır. İşte bu yazılanlar sonraki yıllarda yeniden yazılan kitaplara ve çalışmalara; herhangi bir değerlendirme yapılmadan ve arşiv araştırılmasına dayandırılmadan

doğrudan aktarılmıştır¹⁵. Günümüzde ise birçok yayında, görsel medyada ve anlatımlarda bu konu işlenmektedir. Ancak zaman zaman isim benzerliği dolayısı ile konu ve kişiler karıştırılmakta, yanlış anlatımlar yapılmaktadır. Özellikle başka bir şehit, İhtiyat Zabiti (Yedek Subay) Mehmet Muzaffer ile sık sık karıştırıldığı görülmektedir. İki farklı kahramanlık olayı ve kahramanlık şahsiyeti; tek bir kişi imiş gibi anlatılmaktadır. Bu iki anlatımın birisi Çanakkale’de geçen ve İhtiyat Zabiti Mehmet Muzaffer’in gerçekleştirdiği 100 liralık bir banknotun çizilerek karşılığında otomobil lastiği alınması olayıdır. Diğeri ise Irak Cephesi’nde Felâhiye Muharebesi’nde ağır yaralı halde iken bir zarfa kanı ile **“bölük intikamımı alsın”** şeklinde, askerini cesaretlendirici bir yazı yazdıktan sonra şehit olan Yzb.Mehmet Muzaffer’in olayıdır¹⁶.

Yzb. Mehmet Muzaffer 1303 (1887) Rize/Fındıklı doğumludur. Babasının adı Osman’dır. 1908 yılında Kara Harp Okulundan teğmen rütbesiyle mezun oldu. Piyade sınıfına mensuptur. Sicil numarası 1324-P.84’tür. 1911 yılında üsteğmen oldu. Şehit olmadan kısa bir süre önce ise 1916 Mart başında yüzbaşı oldu. 27 Mart 1332 (9 Nisan 1916)’de Felahiye Muharebelerinde şehit oldu. Kutü’l-Amâre şehitliğine defnedildi.

Sıkça karıştırılan diğer Mehmet Muzaffer ise yedek subay (ihtiyat zabiti) olarak askerlik görevini ifa etti. Babasının adı İbrahim Zühtü’dür. İstanbul’da doğmuştur. 48’inci Tümen 150’nci Alay 3’üncü Tabur 14’üncü Bölükte askerlik görevini yaparken Filistin civarında Tafelya Muharebesinde 25.11.1918 tarihinde önce esir oldu. Sonra şehit olduğu anlaşıldı¹⁷.

Görüldüğü gibi gerek rütbe gerekse görev ve zamanlar açısından tamamen bir birinden farklı iki kişi söz konusudur. Bu kişilerin aynı kişi olması mümkün görünmemektedir.

Yzb. Mehmet Muzaffer’in yaralanması esnasındaki hareket tarzı ve zarfa kanıyla yazdığı yazılar Türk askerlik kültürü açısından çok önemli bulunmuştur. Bu

¹⁵ Genelkurmay Başkanlığı; Türk Tarihindeki Kahramanlık Öyküleri Menkıbeler, Ankara 2009, s.38-39.

¹⁶ Metin Soylu; a.g.e.

¹⁷ Milli Savunma Bakanlığı; Şehitlerimiz, C:3, Ankara 1998, s.204-205. MSB; **Birinci Dünya ve İstiklal Harbinde Şehit Olan Subay, Askeri Memur ve Astsubayların Künye Kayıtları**, Ankara 1997,s.75 ve 221. Ayrıca Yedek Subay Muzaffer için bakınız; **Lale Dergisi**; Sayı 2, Temmuz 1984.

olay gazetelere yansımış ve dergilerde yayınlanmıştır. Ayrıca askerî okullardaki subay adaylarına cesaret ve moral kaynağı olması için bir rol model olarak da gösterilmiştir.

Öte yandan muharebede şehit olan Yzb. Mehmet Muzaffer'in şehit olmadan önceki yaptıkları önemli bir davranış ve tavidir. Aynı şekilde zamanın komutanları ve yetkililerin bu davranışı kamuoyuna duyurma ve bilgilendirme yöntemi de dikkate değerdir. Toplumlar değerleri ve onlara verilen değerlerle doğru orantılı bir yaşam sürer. Bu yüzden bu ve benzeri olayların akademik açıdan incelenip toplumun kültür hayatına doğru şekilde dâhil edilmeleri büyük önem taşımaktadır...

KAYNAKÇA

Millî Savunma Bakanlığı Askerî Arşivi (Lodumlu).

Erhan Çifci; Kutü'l-Amâre Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, İstanbul 2015.

Genelkurmay Başkanlığı; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, III'üncü Cilt, Irak-İran Cephesi 1914-1919 I'inci Kısım, Ankara 1979.

Genelkurmay Başkanlığı; Türk Tarihindeki Kahramanlık Öyküleri Menkıbeler, Ankara 2009.

Harp Mecmuası; Sayı 12, Ağustos 1332.

Lale Dergisi; Sayı 2, Temmuz 1984.

Millî Savunma Bakanlığı; Birinci Dünya ve İstiklal Harbinde Şehit Olan Subay, Askerî Memur ve Astsubayların Künye Kayıtları, Ankara 1997.

Milli Savunma Bakanlığı; Şehitlerimiz, Cilt:3, Ankara 1998.

Metin Soylu; Yüzbaşı Mehmet Muzaffer, İstanbul 2012.

Tanin Gazetesi; 28 Haziran 1332.

“KUTÜ’L-AMÂRE ZAFERİ’NİN YURTIÇI VE YURTDIŞINDAKİ YANSIMALARI

ŞABAN ORTAK*

Özet

Yüzlerce yıllık sürecin sonunda İtilaf ve İttifak Devletleri arasında 1914-1918 yıllarında I. Dünya Savaşı yaşanmıştır. Osmanlı Devleti şartların da zorlaması ile İttifak Devletleri bloğuna katılmıştır. Yaşanan olaylar neticesinde hiç de hazır olmadığı halde Osmanlı Devleti bu savaşa sürüklenmiş ve birçok cephede (Kafkas, Çanakkale, Kanal, Irak, Hicaz-Yemen, Galicya, Makedonya, Romanya, Suriye-Filistin Cepheleri) savaşmıştır.

Irak petrollerine sahip olmak, müttefik olan Rusya ile bağlantı kurmak ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak gibi amaçlarla İngiltere’nin taarruzu ile Irak Cephesi’nde savaş başlamış oldu (9 Kasım 1914). Osmanlı Ordusu’nun sayıca az ve hazırlığının yetersiz olmasının yanında yerli halkın bir kısmının desteğini alan İngilizler 22 Kasım 1914’te Basra’yı ele geçirmişlerdir. Kuzeye doğru ilerleyen İngiliz birlikleri Amâre, Nasıriye ve Kutü’l-Amâre’yi kısa sürede işgal etmişlerdir. Yeni getirilen birliklerin de katkısı ile Osmanlı Ordusu toparlanmış ve savaşı dengelemeyi başarmıştır.

22 Kasım 1915’te Selmanpak muharebelerini kazanan Osmanlı birlikler Kutü’l-Amâre’de’ki İngiliz birliklerini kuşatmıştır. Aylarca süren kuşatmanın sonucunda General Charles Thowson komutasındaki İngiliz birlikleri teslim olmak zorunda kalmıştır (29 Nisan 1916). Bu zafer, Çanakkale Cephesi’ndeki zaferden sonra Osmanlı yönetiminin, ordunun ve halkın morallerini yükseltmiştir.

Kutü’l-Amâre Zaferi, sadece Osmanlı Devleti’nde değil aynı zamanda müttefikleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan’da da sevince neden olmuştur. Ayrıca çeşitli bölgelerdeki Müslüman topluluklarında da yankı bulmuştur.

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Ün. Eğitim Fak., sortak33@yahoo.com

Bu zafer dolayısıyla Osmanlı sınırları içinden ve dışından birçok kişi başta Padişah V. Mehmed Reşad, Başkumandan Vekili Enver Paşa ve Hükümete kutlama telgrafları çekmişlerdir. Almanya ve Avusturya-Macaristan Devletlerinin yöneticileri, hem Osmanlı Sefaretlerini ziyaret ederek ve hem de gönderdikleri telgraflarla bu zaferi kutlamışlardır. Viyana caddeleri Osmanlı ve Avusturya bayrakları ile donatılmış ve şenlik düzenlenmiştir. Ayrıca, Almanya'da Askerî Orkestra Müdürü Paul İvan, Kutü'l-Amâre Zaferi için bir marş bestelemiştir (Eylül 1916). Tebrik telgrafları ve kutlamalara yazılan telgraf ve mektuplarla mukabele edilmiştir.

Kutü'l-Amâre Zaferi dolayısıyla yapılan kutlamalar ve gönderilen telgraflar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Bildiri, arşiv belgeleri ile dönemin basınından diğer kaynaklardan yararlanılarak hazırlanacaktır. Böylece bu zaferin içte ve dıştaki yansımaları bildiride değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Irak Cephesi, Kutü'l-Amâre Zaferi, Tebrik Telgrafları.

Abstract

First World War happened between Allied Powers and Central Powers due to the competition process for many centuries. Ottoman Empire entered the war in the Central Powers' side because of many circumstances in those days of world. Ottoman Empire, which had not been widely prepared for the war, fought in several campaigns (Caucasus, Çanakkale, Suez Channel, Iraq, Hejaz-Yemen, Galicia, Macedonia, Romania, Syria-Palestine).

The war in the Iraq Campaign began with the attack of British Empire in order to achieve some purposes such as capturing oil fields in Iraq, ensuring the security of supply routes from India, and making connections by land with allied Russia (9th of November 1914). British troops occupied Basra, on 22th of November 1914, with the advantages of the support of some of the residents and the lack of armament and number of soldiers in the Ottoman Army. The British troops heading to north captured Amara, Nasiriyah and Kut al Ammara soon after. Ottoman Army with reinforcements balanced the battle.

Ottoman troops won the battle in Selmanpak and after that they sieged the British troops in Kut al Amara (22th of November 1915). British troops led by Charles Townshend had to surrender due to the siege which had continued for months (29th April 1916). This victory contributed the motivation of people and army.

Victory in Kut al Amara led to repercussion abroad, especially in other Central Powers, Germany and Austro-Hungary. It also caused rejoicing in several Muslim territories all around the world.

Several individuals and institutions, from Ottoman Empire or from abroad, telegraphed congratulatory messages to Padishah 5th Mehmet Reşat, deputy chief commander Enver Pasha, and the government. Executives of Germany and Austro-Hungary congratulated this victory by personally visiting Ottoman Embassies and telegraphing congratulatory messages. Vienna streets were equipped with the flags of Austro-Hungary and Ottoman Empire. And also, the director of Military Orchestra in Berlin, Paul Ivan composed a march dedicated to Victory of Kut al Amare (September 1916). Those congratulatory messages were responded by government.

Record of celebrating and telegraphs are in the Ottoman Archieve of Prime Ministry. This Paper is prepared by using documents from the archive and other sources from domestic or foreign press. Thus, repercussions of this victory will be criticized in the paper.

Key Words: Ottoman Empire, Iraq (Mesopotamian) Campaign, Victory of Kut al Amara, Congratulatory Telegraphs.

Giriş

Yüzlerce yıllık sürecin sonunda İtilaf ve İttifak Devletleri arasında 1914-1918 yıllarında I. Dünya Savaşı yaşanmıştır. Osmanlı Devleti şartların da zorlaması ile İttifak Devletleri bloğuna katılmıştır. Yaşanan olaylar neticesinde hiç de hazır olmadığı halde Osmanlı Devleti bu savaşa sürüklenmiş ve birçok cephede (Kafkas, Çanakkale, Kanal, Irak, Hicaz-Yemen, Galiçya, Makedonya, Romanya, Suriye-Filistin Cepheleri) savaşmıştır.

Irak petrollerine sahip olmak, müttefiki olan Rusya ile bağlantı kurmak ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak gibi amaçlarla İngiltere'nin taarruzu ile Irak Cephesi'nde savaş başlamış oldu (9 Kasım 1914). Osmanlı Ordusu'nun sayıca az ve hazırlığının yetersiz olmasının yanında yerli halkın bir kısmının desteğini alan İngilizler 22 Kasım 1914'te Basra'yı ele geçirmişlerdir. Kuzeye doğru ilerleyen İngiliz birlikleri Amare, Nasriye ve Kutü'l-Amâre'yi kısa sürede işgal etmişlerdir. Yeni getirilen birliklerin de katkısı ile Osmanlı Ordusu toparlanmış ve savaşı dengelemeyi başarmıştır.

22 Kasım 1915'te Selmanpak muharebelerini kazanan Osmanlı birlikleri Kutü'l-Amâre'deki İngiliz birliklerini kuşatmıştır. Aylarca süren kuşatmanın sonucunda General Charles Thowsend komutasındaki İngiliz birlikleri teslim olmak zorunda kalmıştır (29 Nisan 1916)¹. Bu zafer, Çanakkale Cephesi'ndeki zaferden sonra Osmanlı yönetiminin, ordunun ve halkın morallerini yükseltmiştir.

1- Kutü'l-Amâre Zaferi'nin İçerideki Yansımaları, Tebrikler, Kutlamalar

Kutü'l-Amâre Zaferi, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın 16 Nisan 1332 (29 Nisan 1916) tarihinde saat 2.30'da Sivas Karargâhı'ndan gönderdiği ve 17 Nisan 1332 (30 Nisan 1916) tarihinde Sadaret'e ulaşan ayrıntılı telgrafla bildirilmiştir. Sadaret-i Uzma'ya başlıklı telgrafın metni şu şekildedir²:

¹ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C. III, Kısım: III, TTK.Yay., Ankara, 1991, s.88-105.

² BOA.BEO. D: 4411, G: 330793, V: 3-4; Tasvir-i Efkâr, No: 1762 (18 Nisan 1332/1 Mayıs 1916), s.1.

“Takriben beş aydan beri kabraman kıtaatımızın tazyiki altında Kutül-Amâre’de mahsur kalan İngiliz Ordusu, nihayet Ordu-yı Hümayun’un kuvve-i kâhiresine teslim-i seyf-ü silah etmeye mecbur olmuştur. Osmanlı silahının bu şanlı ve parlak sahife-i fahr-âveri şu suretle cereyan eylemiştir: Kutül-Amâre Ordusu nevale ve zahiresini bitirmiş, millettaşlarından olsun Moskof müttefiklerinden olsun imdad bekliyordu. Kutül-Amâre’de mahsur kalan İngiliz Ordusu’nun ahvaline layıkıyla vâkıf olan İngiliz Kabinesi General Tovnshend Ordusunu kurtarmak için her ne pahasına olursa olsun hücum edilmesini mükerreren ve musırın Irak İngiliz Ordusu’na emrediyordu. Son tebliğât-ı resmîyede görülen ve cesur kıtaatımızın azm-ü besâletleri karşısında İngilizler için müdhiş telefâtla eriyen İngiliz hücumları hep Tovnshend’i kurtarmak için idi. Nihayet İngilizlerle Çanakkale’de aldıkları ders ve tecrübeyi bir kere daha aldılar. Osmanlı mukavemetini kıramayacaklarını, Osmanlıların elinden bınçlarını alamayacaklarını anladılar. Felahiye hücumları kesildi. İngilizler bu sefer mahsur kal’aya erzak idhal etmeye teşebbüs eylediler. Evvela tayyare ile un çuvalları attılar³. Osmanlı silahı bu ümidi de kırdı. Harp tayyarelerimiz bu battal tayyarelerini birer birer sükût ettirmeğe başladılar. Müteaddid (Gazetelerdeki tebliğde müteaddid yerine “Bu def’a” ifadesi var) düşman başka bir çare buldu. Vapurla gece karanlığından bilistifade zabire sokmağa teşebbüs etti. Her zaman müteyakkız bulunan kabraman kıtaatımız yüzlerce ton erzak yüklü bu vapuru derhal tevki ve müsadere ettiler. Artık General Tovnshend için hiçbir ümid-i necat kalmamıştı. (Gazetelerdeki tebliğde: “Hatta bundan bir ay evvel İran Havalisi’ndeki Rus Ordusu Kumandanının yakında Kutül-Amâre’de elini sıkacağına dair va’d ve ilanından dahi netice çıkmayacağını General anladı” cümlesi de vardır) 13 Nisan’da (26 Nisan 1916) General Tovnshend, Irak Ordumuz Kumandanlığı’na müracaatla ordusuyla beraber serbestçe çıkmasına müsaade edilmek şartıyla Kutül-Amâre’yi teslim etmeye razı olduğunu bildirdi. Bilakayd-ü şart teslim olmaktan (başka) çare olmadığı cevabı verildi. İngiliz Kumandanı bu sefer yeni şer’it dermeyen etti. Ordumuzun fâ’ik, kabhâr vaziyetini bilmiyormuş gibi ve Osmanlı Kumandanlarını para ile itmâ’ ve iğfâl edebileceğini zannederek tek-mil toplarını teslim etmeyi ve nezdinde bulunan bir milyon lirayı takdim etmeyi teklif etti. Aynı cevap verildi. General Tovnshend İngiliz Irak Başkumandanı’ndan istizân edeceğini bildirdi. Halbuki İngiliz Başkumandanı kendisine yardım edebilmekten

³ Kutül-Amâre’de kuşatma altındaki orduya havadan ve nehirlerden erzak ulaştırılması çabalarının ayrıntıları için bakınız: Halil Paşa, İttihat ve Terakkî’den Cumhuriyet’e Bitmeyen Savaş, (Yay.Haz: M. Taylan Sorgun), 7 Gün Yay., İstanbul, 1972, s.181-183; Charles V. F. Townshend, Irak Seferi ve Esaret, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s.548-564.

pek uzak idi. Nihayet her taraftan ümidi kesilen General Townshend bugün Kutü'l-Amâre'de bulunan bütün İngiliz Ordusu'nu muzaffer Osmanlı Kumandanı'na teslim etti. Hatırlardadır ki, Rus Ordusu Kumandanı bundan bir ay evvel "yakında Kutü'l-Amâre'de elini sıkmaya geleceğini" General Townshend'e yazmıştı. (Gazetedeki tebliğde bu cümle yukarıda belirtildiği yere alınmıştır). Şimdiye kadar ta'dâd edilen (sayılan) üsera ber-vech-i âtîdir: 5 general, 277 İngiliz zabiti, 274 Hindli zabıt ve 13.300 neferdir. Fi: 16 Nisan sene 332"

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin ayrıntılarına dair Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Sadaret'e gönderdiği telgrafta Meclis-i Vükelâda okunmuş ve sevince sebep olmuştur. Bu sevinç 17 Nisan 1332 (30 Nisan 1916) tarihinde yazılan cevaba şu şekilde yansımıştır⁴: *"Kabrâman Ordumuzun Kutü'l-Amâre'de ibraz ettiği şanlı muzafferiyetin tafsilatını mübeyyin telgrafname-i devletleri Meclis-i Vükelâda kemâl-i minen-ü mesârr ile kırâet olundu. Osmanlı silah ve satvetinin düst-ı himayet ve hamîyyetine mevdu olan hak ve hakikatın cesur ve fedâkâr müdâfi'leri olan zabitan ile efradın ve başta Zât-ı Âlileri olduğu halde bunların muktedir ve şeci' kumandanlarının muvaffakiyât-ı azimesi bir âverde-i lisan-ı şükrân ve memlekette baştan başa büyük bir şevk ve sürûr hâsıl eden bu galibiyete mümâsil muvaffakiyât-ı celilesinin tevâlisi temenniyâtı ref'-i Bârigâh-ı Cenâb-ı Mennân idiği Meclis-i Vükelâ kararıyla tebliğ olunur."*

Sadarettten gelen bu tebrike Başkumandan Vekili Enver Paşa 19 Nisan 1332 (2 Mayıs 1916) tarihinde *"Halife-i mukaddeslerinin ve başta Zât-ı Sâmilere olduğu halde muhterem Heyet-i Hükümetin teveccüh ve itimadlarına mazhariyetle müftehir olan Osmanlı Ordusu kendi hakkında ibraz buyrulan takdîrât ve temenniyâta arz-ı şükrân ve deruhde eylediği vazife-i mukaddese(i) hüsn-i ifaya her an cehd eylediğini te'min ve tevfiât-ı Samedâniyeye mazhariyetini temennî eyler"* şeklinde karşılık vermiştir⁵.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Padişah'a gönderdiği ve metni aşağıda verilen telgrafta da hem zaferi haber vermiş ve Başkumandan olması dolayısıyla Padişah'ı tebrik etmiştir: *"Bir müddetten beri (Kutü'l-Amâre'de mahsur bulunan 13.300 mevcudundaki İngilizlerin General Townshend ordusunun esir-i harp olarak bu sabah teslim alınmağa başladığı şimdi Altıncı Kumandanlığı Vekaleti'nden gelen telgrafnamede iş'ar kılınmıştır. Bu muannid İngiliz Ordusunun Asâkir-i Şabanelerinin*

⁴ BOA.MV. D: 242, G: 68.

⁵ BOA.BEO. D: 4411, G: 330793, V: 1-2.

savlet-i dilirâneleri karşısında ızhâr-ı acz-ü emâna düşmek suretiyle teslim-i silaha mecbur olmaları mahzâ tâlî-i Cenab-ı Tâcdârî ve Asâkir-i Şahaneleri hakkında öteden beri ibzâl buyrulmakta olan da'avât-ı hayriye-i Cenâb-ı Hilâfetpenâhînin asâr-ı münîfesindendir. İşbu muvaffakiyet-i azîmeden dolayı südde-i (kapı) seniyye-i Cenâb-ı Mülûkâneye arz-ı tebrikât eyler ve Ordû-yı Hümayunlarının an-karibüz-zaman bu gibi daha pek çok parlak muzafferiyâtı tebşîre mazhariyetimi Cenâb-ı Muvaffak-ı hakikiden niyaz ederim". Mabeyn-i Hümayun Başkatibi Ali Fuad imzasıyla Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya verilen cevabî telgrafın metni şöyledir⁶: "Kutü'l-Amâre muzafferiyetinin tebşîrâtını hâvî telgrafnâme-i asafâneleri nezd-i Celil-i Hilâfetpenâhîde bâis-i mesrûriyet olarak düşmana karşı aylardan beri ibrâz-ı sebât ve metânîtle namus ve vatanı ikmal eyleyen guzât-ı kirâmın gazalarını tebrikle beraber en büyük kumandanlardan son neferine kadar cümlesi selâm-ı şahâne ile taltîf ve müdâfâ'a-ı vatan uğrunda dem-i pâklerini îsar (temiz kanlarını döken) eden şühedânın ervâhına da Fâtihalar ithâf ve bi-inâyeti'llahî Te'âlâ asâkir-i Osmanîyenin her tarafta tevâlî-i muvaffakiyâtına dua buyrulmuş olduğunun ber-mantûk-ı emr-ü ferman-ı Hümayun tebliğine müsâra'at kılındı."

Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Kutü'l-Amare Zaferi dolayısıyla Sadrazam Said Halim Paşa'ya bir telgraf çekerek tebriklerini iletmiştir. Bu telgrafa 1 Mayıs 1916 tarihinde benzer ifadelerle mukabele edilmiştir⁷.

Meclis-i Mebusan Reisi Hacı Adil Bey, Altıncı Ordu Kumandan Vekili Halil Paşa'ya bir telgraf göndererek zaferden dolayı tebriklerini iletmiştir. Hacı Adil Bey'in telgrafında şu ifadelere yer verilmiştir⁸: "İslamî hakîr görmek isteyenleri zelîl, Hulefâ-yı Râşidînin ruhlarını şâd ettiniz. Azîz ve berhüdâr olunuz. Samîmî tebrik ve dualarımı takdîm ederim."

2- Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Yurtdışındaki Yankıları, Kutlamalar ve Tebrikler

Kutü'l-Amâre Zaferi sadece yurtiçinde değil yurtdışında da yankı bulmuştur. Kutü'l-Amâre Zaferi Alman Genel Karargâhı'nın 29 Nisan 1916 tarihli şu tebliği ile duyurulmuştur: "Kutü'l-Amâre'de mahsur bulunan İngiliz kıta'atı şecî"

⁶ **Tasvir-i Efkâr**, No: 1762 (18 Nisan 1332/1 Mayıs 1916), s.2.

⁷ **BOA.BEO.** D: 4411, G: 330794, V: 1.

⁸ **Tasvir-i Efkâr**, No: 1763 (19 Nisan 1332/2 Mayıs 1916), s.1.

Türk muhasırlara (kuşatmacılara) teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır. 13.000'den fazla asker esir edilmiştir.” General von Kesel tarafından bildirilen diğer resmi tebliğ Ajans Volf'den alıntı olarak Tasvir-i Efkâr'da şu şekilde aktarılmaktadır⁹: “Haşmetlu İmparator ve Kral, şecî' müttefiklerimiz tarafından Kutül-Amâre'nin zabtı ve 13.000'den fazla İngiliz askerinin esir edilmesi münasebetiyle mebânî-i res-miyenin (resmi binaların) 30 Nisan Pazar günü bayraklarla tezayin olunmasını em-reylemiştir. 1 Mayıs Pazartesi günü Berlin ve Brandenburg mekteplerinde merasim-i mahsusa icra edilecek ve müteakiben dersler tatil olunacaktır.”

Başta Berlin olmak üzere şehirler donatılmış, konuşma ve görüşmelerde “hüsn-i tesir pek ziyade olup harbin bidayetinden beri mühim bir İngiliz kuvve-i askerisinin toptan tesliminin Osmanlılara nasip olduğu” vurgulanmış ve Sefir Hakkı Paşa'dan, Alman yöneticilerle halkın tebriklerinin Osmanlı Hükümetine ve Padişah'a ulaştırılması istenmiştir (2 Mayıs 1916)¹⁰.

Berlin Sefiri Hakkı Paşa, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği raporunda bu gös-teriler ve tezahüratı anlatmıştır. Bu rapor Sadaret aracılığıyla Saraya arz edilmiş ve Hakkı Paşa'ya Padişah'ın duyduğu memnuniyet cevaben bildirilmiştir (4 Mayıs 1916)¹¹.

Alman İmparatoru II. Wilhelm, Padişah V. Mehmed Reşad'a metni aşağı-
da verilen telgrafı göndererek tebriklerini iletmiştir: “Kutül-Amâre'nin her tür-
lü imdad teşebbüslerine göğüs geren ve elyevm sebât-ı metinânesinin mükâfâtını
iktitâf eden cesur mühâcimlerine teslim-i silâh ettiği haber-i meserret-âverine şim-
di müttali' oldum. Bu şanlı muvaffakiyetten dolayı Zât-ı Şahanelerine en samimi
tebrikât-ı kalbiyemi iblâğ eylerim. Bundan böyle Kutül-Amâre nâmı Gelibolu ismiy-
le müterâdifen Türk-Alman uhuvvet-i askeriyesi tarihinin timsalini teşkil edecektir.
Zât-ı Hümayunları, birkaç gün evvel tabutu etrafında ordularımızın teessür-yâb
olduğu zatı (von der Golz) benimle birlikte hüzünle der-hâtır buyuracaklar ve or-
dularımız müşârunileyhin yâd-ı nâmiyle yekdiğerine karşı daha kavî bir merbutiyet
hissedeceklerdir.” Padişah da İmparatora gönderdiği cevabî telgrafta şu ifadelere yer
vermiştir: “Kutül-Amâre'deki düşman kuvâ-yı mahsuresinin teslimi münasebetiyle

⁹ **Tasvir-i Efkâr**, No: 1762 (18 Nisan 1332/1 Mayıs 1916), s.1.

¹⁰ **BOA.İ.DUİT.** D: 12, G: 58; **Tasvir-i Efkâr**, No: 1763 (19 Nisan 1332/2 Mayıs 1916), s.2.

¹¹ **BOA.BEO.** D: 4412, G: 330842, V: 1; **BOA.İ.DUİT.** D: 12, G: 58.

vaki' olan tebrikâtı Hükümdârilerinden ve pek hâr bir mühâdenetin nişânesi olarak istîmâl buyrulan elfâzdan dolayı beyân-ı teşekkür eylerim. Sâhib'ül-Adl ve'l-İhsan olan Cenâb-ı Yezdân şecî' askerimin mesâ'i-i kahramânelerinin mükâfâtını ibzâl ile bu defâ dahi bizi müstağrak-i eltâf buyurdu. Heman daima bizi sahabet-i İlâhiyesine şayan buyursun. Bu hadise-i mes'ûdeden mütevellid meserret, herkesin muhabbetini kazanmış olan müteveffâ Mareşalin hâtırasını daha hayli (?) bir surette hafızalarımızda yaşatmakta ve Osmanlı Ordusu müşârunileyhin gaybubetini şüphesiz bir hüzn-i azîm ile hissetmektedir¹²."

Alman Orduları Başkumandanı General Falkenhayn da Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya metni aşağıda verilen telgrafi göndererek kazanılan zaferi tebrik etmiştir¹³: *"Kutü'l-Amâre'nin sükûtundan mütevellid meserretimi ve Osmanlı silahının bu parlak muzafferiyeti münasebetiyle tebrikâtımı Zât-ı Devletlerine arz ile kesb-i mübâhat eylerim. Halil Paşa kıtâ'atının, kemiyyeten azlıklarına rağmen, müteaddid düşmanı bir taziyik çenberi içine almak ve bunun tablisi için gelen kuvâ-yı külliye'nin bi'l-cümle mesâ'i ve mühâcemâtını akîm bırakmak emrinde ibrâz eyledikleri celâdet şâyân-ı takdir ve hayrettir. Osmanlı silah arkadaşlarımızla bir kere daha müftehir ve mübâhi oluyoruz. Ancak bizi ve Zât-ı Devletlerini de müteessir bırakan bir nokta kalıyor ki, bu da müteveffâ Müşir Golç Paşa'nın bu yevm-i mes'ûdu idrâk edememesi keyfiyetidir."*

Alman İmparatorluğu içinde yer alan Saksonya Kralı III. Friedrich Augustus, kazanılan zaferi tebrik için Berlin Sefareti aracılığıyla gönderdiği mektup, Hariciye Nezareti ve Sadaret üzerinden Padişah'a arz edilmiştir. Padişah'ın memnuniyetine sebep olan bu tebrike şükran ve iyi dilekleri içeren mektup ve yine aynı silsile (Sadaret-Hariciye Nezareti-Berlin Sefareti) ile Kral'a gönderilmiştir (4 Mayıs 1916)¹⁴.

Kutü'l-Amâre Zaferi Avusturya'da da büyük sevince sebep olmuş, Viyana şehri bayraklarla donatılmış ve Belediye Başkanı Osmanlı Sefareti'ne gelerek şehir halkı adına Padişah'a tebriklerinin ulaştırılmasını rica etmiştir. Bu istek Viyana Sefir-i Kebiri Hüseyin Hilmi Paşa tarafından Hariciye Nezareti ve Sadaret aracılığıyla Saray'a ulaştırılmıştır. Ayrıca Avusturya-Macaristan'ın İstanbul Sefiri de

¹² **Tasvir-i Efkâr**, No: 1764 (20 Nisan 1332/3 Mayıs 1916), s.2.

¹³ **Tasvir-i Efkâr**, No: 1764 (20 Nisan 1332/3 Mayıs 1916), s.2.

¹⁴ **BOA.BEO.** D: 4412, G: 330841, V: 1; **BOA.İ.DUİT.** D: 12, G: 60.

Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gelerek Hükümeti namına tebriklerini iletmiştir (6 Mayıs 1916). Buna karşılık Padişah'ın teşekkür ve iyi dileklerinin Sadaret ve Hariciye Nezareti aracılığıyla iletildiği görülmektedir (14 Mayıs 1916)¹⁵. Irak'taki Osmanlı Orduları Kumandanı Halil Paşa, Avusturya-Macaristan İmparatoru tarafından Avusturya Devlet Nişanı'nın Birinci Rütbesi ve Harp Madalyası ile taltif etmiştir¹⁶.

Zafer dolayısıyla Bulgaristan Başkumandanı General Jekof, Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya şu telgrafi göndererek tebriklerini iletmiştir: “*Kutü'l-Amâre'nin teslim olduğu haber-i meserret-âverine şimdi muttali oldum. İşbu parlak muzafferiyetten dolayı Bulgar Ordusu namına kahraman Osmanlı Ordusu'na tebrikâtımı takdim eder ve gaye-i müsterekemizin galebe ve zaferine hâdim yeni muzafferiyetlere nâil olmasını temenni ederim*”¹⁷.

Osmanlı kamuoyunun Hicaz Demiryolu projesi dolayısıyla yakından tanıdığı (Carl) Auler Paşa, Padişah'a gönderdiği 4 Mayıs 1916 tarihli telgraf ile, Kutü'l-Amâre Zaferi dolayısıyla duyduğu memnuniyeti ve tebriklerini ifade etmiştir. 8 Mayıs 1916 tarihinde Sadaret aracılığıyla Auler Paşa'ya cevap yazılmıştır¹⁸.

3- Kutü'l-Amâre Zaferi'nin İç ve Dış Basındaki Yansımaları

Kutü'l-Amâre Zaferi ile ilgili olarak Genel Karargah'tan 16 Nisan 1332 (29 Nisan 1916) tarihinde yapılan 30 Nisan 1916 Pazar günü gazetelerde yayınlanan resmi tebliğde General Townshend'in “serbestçe çıkmak şartıyla Kutü'l-Amâre'yi teslim etme teklifinin reddedildiği” açıklanırken, sonraki gelen raporla ilgili şu satırlara yer verilmekteydi: “*Son saatte aldığımız ikinci raporda ilk teklifin tarafımızdan reddi üzerine (Kutü'l-Amâre)'de mahsur bulunan General Townshend 13.300 kişiden mürekkebb ordusuyla bu sabahdan itibaren teslim alınmağa başlamıştır. Henüz suret-i teslim hakkında tafsilat gelmemiştir.*” Yine 30 Nisan 1916 tarihli Tasvir-i Efkâr'da “Irak'ta İngilizlere İlk Mühim Darbe: (Kutü'l-Amâre)nin Zabtı” başlıklı haberde General Townshend'in 13.300 kişilik ordusuyla ayın 29'undan itibaren

¹⁵ BOA.BEO. D: 4413, G: 330937, V: 1; BOA.İ.DUİT. D: 12, G: 61; Tasvir-i Efkâr, No: 1763 (19 Nisan 1332/2 Mayıs 1916), s.2; Tasvir-i Efkâr, No: 1765 (21 Nisan 1332/4 Mayıs 1916), s.1.

¹⁶ Tasvir-i Efkâr, No: 1765 (21 Nisan 1332/4 Mayıs 1916), s.2.

¹⁷ Tasvir-i Efkâr, No: 1762 (18 Nisan 1332/1 Mayıs 1916), s.2.

¹⁸ BOA.BEO. D: 4412, G: 330884, V: 4. Auler Paşa'nın Hicaz Demiryolu ile ilgili eseri için bakınız: Auler Pascha, *Die Hedschasbahn*, Gotha, 1906.

teslim olmaya başladığı belirtilmektedir. 4 Kasım 1915 tarihinde başlayan 145 günlük muhasaranın kısa tarihçesi verilen haberde; Padişah V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkış yıldönümünün (27 Nisan) hemen akabinde böyle bir zaferin kazanılmış olmasına vurgu yapılmıştır¹⁹.

29 Nisan akşamı İstanbul'da coşkulu törenlerle Kutü'l-Amâre Zaferi kutlanmıştır. İstanbul İtfaiyesi ve Merkez Muhafaza Taburlarının efradı ellerinde meşaleler ve önlerinde askerî bando bulunduğu halde Beyazıt Meydanı'na kadar yürüyüş yapmışlardır. Halkın da büyük katılımıyla yapılan kutlamalarda ordunun başarısı övülmüş ve zaferlerin devamı için dualar edilmiştir. Edirne'de de zafer kutlamaları yapılmış, sokaklar bayraklarla donatılmış ve ordu lehinde tezahüratta bulunulmuştur²⁰.

Kutü'l-Amâre Zaferi sadece başkentte değil, taşrada da sevinçle karşılanmıştır. Kirmasti, Konya, Gerede, İzmir, Burdur, Bursa ve Kastamonu'da halkın da büyük ilgi gösterdiği kutlamalar yapılmış, sokaklar bayraklarla donatılmıştır. Bu kutlamalarda ordunun muzafferiyetini tebrik içeren konuşmalar yapılmıştır²¹.

Kutü'l-Amâre Zaferi resmi makamlarda olduğu kadar halk üzerinde de sevince sebep olmuştur. Berlin sokakları süslenmiştir. Nord Deutche Allgemeine Zeitung Gazetesi'nde şu ifadeler yer almaktadır²²: *"Alman milleti Kutü'l-Amâre'nin sükutu hadise-i mühimmesini mesrûrâne bir memnuniyetle selamlar. Bu hadise müttefikimiz Türklerin şanlı muharebelerini parlak bir surette itmam eylemektedir. İngilizlerin mahsur vatandaşlarını düştükleri müşkil vaziyetten tablis için sarf ettikleri bütün gayretler, şanlı bir surette idare edilen Türk kıtaatının şeca'at ve sebatı karşısında akim kalmıştır. Türk Milleti, düşman ordusunun mühim kuvvetini yorulmak bilmez ve kahraman kıta'ât-ı askerîyesinin yed-i esaretine düşüren bu neticeyi kemâl-i ihtihar ile telakki edebiliriz. Müttefikimiz Türkleri yeni muzafferiyetlerinden dolayı tebrik eder ve bu şanlı vâkı'anın, Türklerin hasımlarına karşı ibraz edecekleri zafer-i nihaiye doğru yeni bir merhale teşkil edeceği kanâ'at-i metinânesini izhar eyleriz"*

Alman basınında yer alan haberlerde bu zaferin İngiliz İmparatorluğu'nda bundan sonra yaşanacak kötü günlerin habercisi olduğu kanaatlerine yer verilirken

¹⁹ **Tasvir-i Efkâr**, No: 1761 (17 Nisan 1332/30 Nisan 1916), s.1-2.

²⁰ **Tasvir-i Efkâr**, No: 1761 (17 Nisan 1332/30 Nisan 1916), s. 2; **Tasvir-i Efkâr**, No: 1762 (18 Nisan 1332/1 Mayıs 1916), s.2.

²¹ **Tasvir-i Efkâr**, No: 1763 (19 Nisan 1332/2 Mayıs 1916), s.2.

²² **Tasvir-i Efkâr**, No: 1762 (18 Nisan 1332/1 Mayıs 1916), s.1.

Irak Cephesi'ndeki Osmanlı Orduları (Altıncı Ordu) Kumandanı Feld Mareşal von der Golz Paşa'nın bizzat idare ettiği bu zaferi görememesi üzüntü ile kaydedilmektedir. 30 Nisan tarihli Avusturya gazetelerinde de haber geniş bir şekilde yer almış ve Türk zaferinden övgü ile bahsedilmiştir. En ilginç haber-yorumdan birisi Neue Fremden-Blatt Gazetesi'nde şu ifadelerle yer verilmiştir: *"Bir İngiliz ordusunun ehl-i İslam karşısında teslim-i silah ve taleb-i emân eylemesi tarihte ilk defa olarak vuku' bulan bir hadisedir. İngiltere'nin siyaset ve satvet-i cihangirânesine bu suretle müthiş bir darbe indirilmiş oluyor... İngiltere'nin bütün siyaset-i şarkiyesi General Townshend ordusunun felaketi ile vahim bir surette düçar-ı tezelzül oluyor. Bu musibet İngiltere'nin ihtirâsât ile mâl-amâl olan şark siyasetine nihayet vermiştir."* Macaristan'da yayınlanan gazeteler de zaferi sevinç ve övgü dolu sözlerle okuyucularına duyururken Bulgaristan'da yayınlanan Balkanska Posta Gazetesi'ndeki şu ifade dikkati çekmektedir: *"İngilizlerin Asya'daki nüfuz ve haysiyetlerine bundan büyük bir darbe tasavvur olunamaz. Kutü'l-Amâre'nin teslimi Çanakkale hezimetinden daha mühimdir"*²³.

Kutü'l-Amâre Zaferi müttefik ülkeler dışında tarafsız ülkelerin basınında da yankı bulmuştur. İsveç'in en büyük gazetesi Stockholms Dagblad 1 Mayıs tarihli nüshasında; Kutü'l-Amâre'nin kaybının İngilizler için maddeten ve manen büyük bir kayıp olduğunu vurguladıktan sonra İngiltere'deki Herbert Henry Asquit başbakanlığındaki hükümetin nüfuz ve haysiyetinin büyük bir darbe yediğini kaydetmiştir. Bir başka tarafsız ülke olan İsviçre'de yayınlanan Berner Intelligenzblatt Gazetesi; Türklerin Kutü'l-Amâre'de aldığı esirler arasında iki Hint Alayı'nın da bulunduğu düşünüldüğünde, bu hezimetin yüz milyonlarca Müslümanın gözünde İngiltere'nin nüfuzunun kırılacağına işaret etmiştir (1 Mayıs 1916)²⁴.

4- Kutü'l-Amâre Zaferi İçin Marş Bestelenmesi

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin yurt dışındaki en önemli etkilerinden birisi de marş bestelenmesidir. Almanya'nın Königsberg Şehri'ndeki "König Friedrich Wilhelm I Grenadier Alayı"nda Orkestra Müdürü olan Paul İwan, Kutü'l-Amâre Zaferi'yle ilgili bir marş bestelemiş ve metni aşağıda verilen 14 Haziran 1916 tarihli arıza ile Padişah'a takdim etmiştir:

²³ Tasvir-i Efkâr, No: 1762 (18 Nisan 1332/1 Mayıs 1916), s.2.

²⁴ Tasvir-i Efkâr, No: 1764 (20 Nisan 1332/3 Mayıs 1916), s.1.

“Zât-ı Hazreti Padişahîlerinin Alman musikisi bilhassa Alman askeri marşları hakkında teveccühü bulunduğunu bildiğimden taraf-ı çâkerânemden bestelenen “Kutül-Amare” nam Osmanlı muzafferiyet marşını nâm-ı nâmî-i Hazret-i Padişahîlerine ithaf etmek arzusunda bulunduğumdan lütfen kabul buyrulmasını istirham ederim. Königsberg’de mukim Kilise Musiki Müdürü Muallim “Reinhold Lichey”in bu eser-i çâkerânem hakkında takdirâtı hâvî bir şehadetnâmesini merbûten takdim ediyorum. İstid’â-yı çâkerânemin taraf-ı eşref-i Hazret-i Padişahîlerinden mazhar-ı hüsn-i kabûl buyrulması çâkerlerince fevkal’âde bâ’is-i meserret olacağını arz eder ve bu vesile ile hâk-pây-i şevket-ih tivâ-yı Cenâb-ı Mülûkânelerine takdim-i ihtirâmât-ı fâika eylerim.”

Paul İwan bu arızasına, Köchenicht Musiki Mektebi mezunu ve Kilise Musiki Müdürü Reinhold Lichey’in bestelediği marşla ilgili 9 Haziran 1916 tarihli raporunu da eklemiştir. Lichey bu raporunda; *“Kutül-Amâre Marşı’nın gayet sanatkârâne ve musiki kavaidine tamamıyla mutabık bir surette tertip olunduğu ve bir kıymet-i hakikiye-i fenniyeyi haiz bulunduğu ve bestekâr-ı meşhûrun bu eseri tam manasıyla bir muzafferiyet marşı olduğu beyan olunur”* ifadelerine yer verilmektedir.

Paul İwan’ın arızası Hariciye Nezareti tarafından Sadaret’e gönderilmiş ve Padişah’a takdim edilmiştir. Padişah bu marşı çok beğenmiştir. Bu durum Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti’nden Başkâtip Ali Fuad imzasıyla 3 Eylül 1916 tarihide Sadaret’e yazılan cevaba şu şekilde yansımıştır²⁵: *“...Kutül-Amâre namındaki marş manzur-ı âli olarak mazhar-ı kabul buyrulduğundan icabı vech ile mumaileyhe tebliği hususuna irade-i seniyye-i Hazret-i Tâcdâri şeref-müteallık buyrulmuş ve arıza-i mezkûre melfûflarıyla beraber savb-ı sâmi-i Sadaretpenâhîlerine tesyâr kılınmış olmağla emr-ü ferman hazret-i menlehül-emrindir.”*

²⁵ BOA.İ.DUİT. D: 16, G: 91.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı yüzlerce yıllık yaşanan bir sürecin sonucudur. Sömürge paylaşımı, hammadde ve pazar arayışı yarışı, silahlanma yarışı ve benzeri sebeplerin bir patlaması olarak devletler iki blok halinde 4 yıllık bir savaşa tutuştular. Bu savaşın sebeplerinden birisi de Osmanlı topraklarının paylaşımı idi. Bu çerçevede İtilaf Devletleri arasında birçok gizli pazarlık ve anlaşma yaşanmıştır.

Osmanlı topraklarını paylaşmak, Rusya'ya yardım etmek ve böylece savaşı kısa sürede bitirmek isteyen İngiltere ve Fransa Çanakkale Cephesi'nde Osmanlı Devleti'ni zorlamıştır. Bu cepheden istediği sonucu alamayınca İngilizler Irak Cephesi'ne yönelmiştir. Basra'dan başlayan saldırılarda başarı elde eden İngiliz Ordusu, Selmanpak ve Şuayyibe muharebelerinde durdurulmuştur. Karşı saldırı sonrasında Kutü'l-Amâre'de General Townshend kumandasındaki İngiliz Ordusu kuşatılmıştır. 145 gün süren bu kuşatma sırasında bütün kurtarma çabaları sonuçsuz kalmış ve yaklaşık 13.000 kişiden fazla askerden oluşan İngiliz Ordusu teslim olmuştur.

Kutü'l-Amâre Zaferi, Çanakkale Zaferi'nden sonra Türk Ordusu'nda ve halkta büyük bir sevince neden olmuştur. Bir bakıma yıllardır bu tür başarılarla muhtaç yani, "zafere susamış" olan halkın morallerinin düzelmesine yol açmıştır. Başta İstanbul olmak üzere Edirne, Konya, Bura ve benzeri yerlerde sokaklar bayraklarla donatılmış ve kutlamalar yapılmıştır. Zafer dolayısıyla Padişah, Meclis-i Vükelâ, Meclis-i Mebusan ve kumandanlar arasında kutlama ve tebrik telgraf/mektupları gönderilmiştir.

Zafer yurtiçinde olduğu gibi yurtdışında da yankılanmıştır. Özellikle de Almanya, Avusturya ve Bulgaristan'da sevince neden olmuştur. Zafer dolayısıyla bu müttefik ülke yöneticileri tarafından Osmanlı Devleti yetkililerine tebrik telgrafları gönderilmiştir. Müttefik ülkelerde halkın da katıldığı kutlamalar yapılmıştır. Ayrıca Almanya'nın Königsberg Şehri'ndeki "König Friedrich Wilhelm I Grenadier Alayı"nda Orkestra Müdürü olan Paul İwan, Kutü'l-Amâre Zaferiyle ilgili bir marş bestelemiş ve Padişah'a takdim etmiştir. Bu marş Padişah tarafından beğenilmiş ve bu durum resmi yazı ile Paul İwan'a bildirilmiştir.

KAYNAKÇA

Auler Pascha, Die Hedschasbahn, Gotha, 1906.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi, C. III/ Kısım: III, TTK.Yay., Ankara, 1991.

Halil Paşa, İttihat ve Terakkî'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, (Yay.Haz: M. Taylan Sorgun), 7 Gün Yay., İstanbul, 1972.

Tasvir-i Efkâr, No: 1762 (18 Nisan 1332/1 Mayıs 1916), s.1.

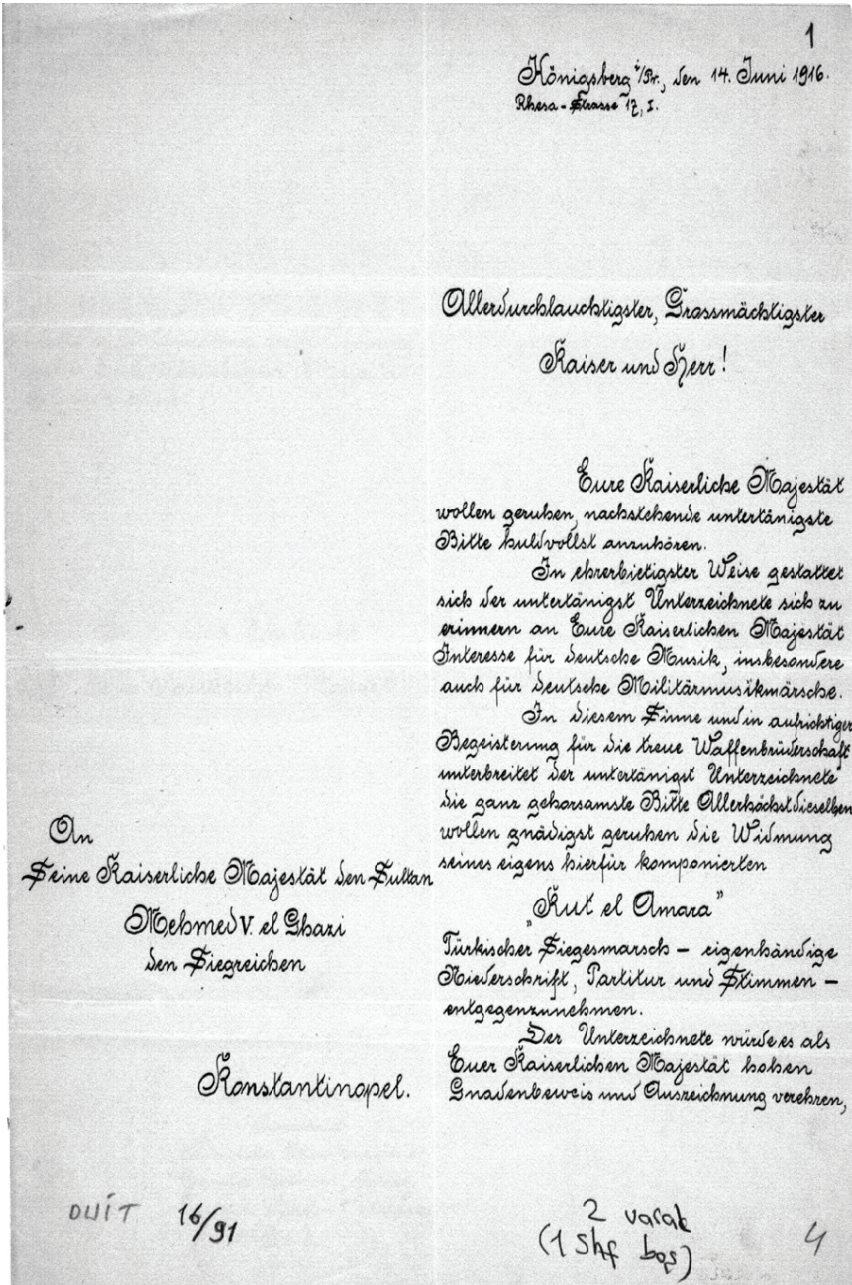
Townshend, Charles V. F., Irak Seferi ve Esaret, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007.

Ek 1: Kutü'l-Amâre Zaferi İlgili Gazete Haberi

Ek 2: Kutü'l-Amâre Zaferî İlgili Gazete Haberi

Ek 3: Kutü'l-Amâre Zaferi İlgili Marş Besteleyen Paul İwan'ın Arızasının Alm

THE TRAGEDIES OF THE PEOPLE OF KUT-AL-AMARAH DURING THE SIEGE PERIOD (1915-1916)

USAMA ABDUL RAHMAN NUMAN AL-DURI*

People always suffer from wars, their crises and consequences of tragedies and suffering. In the second year of the World War One, defeated in the Battle of Ctesiphon which had begun on the 22nd of November 1915, the British forces retreated to the city of Kut on the 25th of November. Braddon describes the city as comprising a market, a group of clay made houses within narrow alleys, a mosque, many orchards for date-palms and citrus trees and a group of brick factories. On the other side of Tigris, in front of the market, there was a small village, a licorice plant and wool pressing plants. (Braddon, 1/179-199).

Retreating, anyway, lasted for eight days. Afterwards, the Ottoman forces began a siege against British forces of December, 1915 on the 7th. It lasted till the 29th of April 1916 when the British forces surrendered to the Ottoman forces.

Since Kut geographically is a peninsula, it was surrounded from three directions. It was subject to shells of Ottomans on a daily basis. The commanders of armies, British and Ottoman, accused each other of putting the people of Kut under the burden of war (Braddon, 1/209). The city was inhabited by no more than six thousand persons.

Besides the military enforcement to the Ottoman forces, the Ottoman leader managed to give that war a holy dimension through hoisting the Haideri Flag (after Imam Ali) behind which both Sunnis and Shiites were unified in the war against (the worshippers of the Christ). Mohammed Fadhil Basha al-Daghistani, who was appointed as the commander of Mujahedeen, could gather a big unit of

* Prof. Dr., University of Baghdad History Department, Baghdad-IRAQ,
usamanuman@yahoo.com

tribal fighters. This was accompanied by the arrival of the German Marshal Von der Goltz (Ali al-Wardy, 4/221-241). Therefore, any attempt by the British command to breach the siege was of no avail.

The five-month period of the siege had negative consequences on the inhabitants of the city who suffered heavily of British forces' violence, hunger, thirst, cold weather, daily bombing and house destruction. Many of them failed to flee. The suffering of the people of Kut could be classified into three phases which are:

1- The first phase from 7th of December 1915 to 21st of January 1916

The British command became sure then that the Arab tribes were biased towards the conqueror (Bell, 101). When the British forces retreated from Salman Pak, individuals from Arab tribes took a lot of weapons and equipments as booty. The leader al-Daghistani, instructed by the Ottoman commander, accompanied by tribal forces, grabbed the opportunity and attacked the retreating British forces in al-Swaira (al-Wardy, 4/237-240). This led British commander Townshend to become doubtful of the loyalty of Arabs in Kut, for fear that they would betray the British forces and become "spies for the Ottoman forces" as a result of religious bias. He described them as "traitors"; this all came beside the high cost of the British forces living in Kut (Townsen, 326; al-Wardy, 252). It is worth mentioning that there were two big tribes; Zubaid and Rabea (Longrigg, 143)¹ watching the course of incidents.

Miss Bell, strangely, who had known much about Iraqi Tribes, their suffering during the First World War and the extent to which their economic state had arrived at, didn't want to mention the real reasons behind the defeat of her country's forces; rather she accused Arab tribes by saying "these directly Turks connected tribes were hovering about our camps as jackals do: looting, killing our wounded soldiers and disrobing the corpses of our soldiers from clothes" (Bell, 101). She forgot the abject poverty caused by the siege and disconnection with the world as a result of British pressures and Ottoman threats.

The British commander Townshend adopted the following measures against the inhabitants of Kut:

¹ Stephen Hemesley Longrigg, *Iraq 1900-1950, A political, social and Economic History*, issued under the Auspice of Royal Institute of International Affairs, 1968

1- Expelling the inhabitants of the city of Kut. He was convinced, in accordance with his military vision alone, that there was a need to expel all the inhabitants of Kut, "but I cancelled this idea then", after sir Percy Cox told him that such a measure might have had a negative political consequence among Arabs to whom they had announced that they had come to save them from the oppression of Turks. Therefore, he called off this measure and resorted, instead, to expel only all strangers who were about 700-800 persons (Townshend, 346). He was ruthless when he wrote in his memos "I have always regretted that leniency". He affirmed that he shouldn't have cared for any of these traitor Arabs to die or be murdered in the desert as they deserved no any mercy or pity." (Townshend, 346), forgetting that they were the owners of that land.

2- He, on the other hand, arrested twenty persons among the city's notable figures as hostages in exchange of people's good behavior.

3- He established a police-military force to keep order in the city.

4- He forced the inhabitants of the city to dig trenches and establish roads.

5- He dictated to register data of the supplies, including daily ratio available in the city which could be confiscated. He was sure there was food in the city for the inhabitants, which were about five thousand to six thousand, enough for three months. (Townshend, 326-328)

6- He ordered on the 5th of December to search for weapons among Arabs. (Townshend, 330)

7- With the beginning of the siege he was worried and confused, as he said that Arabs were contacting the Ottoman forces and that "was de facto", as he was also concerned that Arabs had hidden many rifles underground. Therefore, they were ultimately dangerous in case they were tempted by Ottoman forces to attack the northern front at night. Therefore, he adopted harsh measures, such as arresting some notable figures and announced they would be shot dead in case Arabs showed any sign of betrayal. He, moreover, ordered to arrest twelve Arabs, charged them of cooperation with Ottoman forces and then the Martial Council issued a verdict to execute them by gunfire to be a warning to others. (Townshend, 343-345)

Townshend's convictions of suspicion and fear of Arabs in Kut were deepened when a truce was concluded on the twenty first of January 1916, after a fierce

battle and when some Arabs rushed to take as booty the supplies and weapons of British wounded and dead soldiers, to an extent that they were accused of deliberately killing the wounded soldiers. Moreover, they were accused of killing disarmed forces that came holding white flags to save their colleagues, and were attacked by Arabs and looted. They were accused of greed and shedding blood of human beings (Wilson, 1/232-233), without explaining the truth that they, as a result of war, lost everything and sought to offer their very basic requirements to live, even though through illegal means during ordinary situation.

Townshend kept on thinking of Arabs in Kut with suspicion and doubt, besides he tried to relate the reasons behind their suffering to the Ottoman forces. He, for example, accused Ottoman snipers of shooting women and children who used to go at night to the river to bring water. Moreover, he accused some Arabs from Kut, "whom the Ottoman forces bought their loyalty", of using futile bullets to shoot British forces causing wounds to many of them (Townshend, 357).

The inhabitants of Kut who were under siege suffered a lot to get water, as the river was a battlefield. Therefore, many women were among casualties, especially because British forces prevented any person from approaching their two water pumps, for fear that they would put poison in their water (al-Moussawi, 171-172).

Townshend, again, tried to put the burden of what happened to his besieged forces on the Arabs of Kut, accusing them of informing Turks about his headquarter, which was subject to shells of their enemy. He described the bombing of his headquarter late in December 1915 by saying: "The enemy throughout the period of the siege was bombing headquarter in adequate ongoing manner, as Arabs used to cross the river swimming at night to inform the enemies about us" (Townshend, 359). This impression of Townshend against Arabs seemed to be a result of the two above mentioned tribes' involvement in the attack against them by Ottoman forces on the 24th of December, where the two tribes participated with about 500 fighters led by the Emir of Rabea (al-Omary, 32-73, quoted by al-Moussawi, 170). The loyalty of the inhabitants of Kut seemed mostly as a result of religious empathy, as they reacted towards the second movement of Jihad, as well as the effect of Fatwas and visits of the men of religion to the area (al-Moussawi, 171).

It seems that the British commander, when he wrote his memos, forgot that the period of siege had been during winter in which it was so cold which made it

difficult to swim in Tigris. He was trying to justify the increase of the casualties of his soldiers and officers, which amounted to 1774 in the period from the 4th of December 1915 to the 31st of the same month (Townshend, 360).

2- The second phase which began on the 21st of January 1916 to the 10th of March.

The course of the siege forced the British commander Townshend to adopt several measures in response to the decreasing amount of food supplies, such as offering his soldiers half the usual amount of food. In order to insure the daily supply of his soldiers and put more pressures on local inhabitants, he ordered to seize all food stuff available in the city. But the military commander suggested buying food stuff from the inhabitants of the city. He says "As I now feel the siege around Kut is going to last for a long period, I intended to seize all food stuff available in Kut... we found a huge quantity of grains ... we searched every house", he resorted to a mean measure as he admits "We rewarded those who informed us about the hidden grains and food stuff as wealthy inhabitants of Kut tried to hide the food they had" (Townshend, 380). They even searched thick clay walls and found sacks full of barley hidden there, they found clay jars full of grains. They even searched floors and woody roofs of the houses. They seized any food stuff found and sent it to provision houses. This led the anger of the Arabs of Kut to arouse as their protests were of no avail (Braddon, 2/7-8). Finding a great quantity of food stuff and grains hidden in the city, the commander staff informed him that this quantity was enough for eighty four days (Townshend, 394-395). Nevertheless, he was in another crisis; how to feed the inhabitants of the city (Townshend, 390). Therefore, it is not strange that Townshend admitted in his memos that the military commander during this period fed six hundred inhabitants who had no money to buy food.

Again, Townshend was doubtful about the Arabs in Kut, as he told Elmer, the Commander of the British forces in the South of Iraq who tried hard to breach the siege around British forces in Kut: "The 6000 Arabs in Kut imply evil for us and good for Turks, so their presence among us is a danger and therefore I have to appoint a big force of the military police to watch the movements of these Arabs day and night and I searched their houses looking for weapons (Townshend, 397). No one escaped the unjust deeds of the British soldiers even boat makers who were insulted and pushed towards clay walls (Braddon, 1/224).

Arnold T. Wilson, who became viceroy in Iraq, trying to give a negative image of the Arabs in Kut without any word concerning their suffering and hunger they were subject to as a result of being deprived of their food by the British soldiers under instruction of their commander Townshend and disconnected with world (Nadim, P.119), maintained that in the wake of a battle at the end of February 1916 "Arabs looted dead and unclothed the wounded British soldiers...with the rise of the dawn they entered the battle field looting... unaware of the dangers, they looted even clothes of the buried corpses, they left nothing" (Wilson, 1/245). He was unconscious that Arabs were instructed by the Gracious Qur'an to respect dead bodies and those Muslims wouldn't practice such bad deeds, even if they were in need.

As a result of the siege, on the other hand, job opportunities were decreasing for the inhabitants of Kut; therefore, it was never strange that standards of living were decreasing for thousands of Kut inhabitants. Townshend admitted that he had been forced at the end of January 2016 to feed (2908) inhabitants besides his forces, therefore the number of persons he was responsible for feeding amounted to 13421 (Townshend, 402).

The British forces weren't content in seizing the food stuff of the people of Kut, they, needing cooking fuel, dislocated wooden doors of the houses. This led the inhabitants to rage with anger this time, especially the weather in winter was so cold (Braddon, 1/213) to an extent that water was covered with ice (Braddon, 2/15). Besides, they were angry because British soldiers looted every wooden coach from Arab coffee shops to burn them for heating, they even took wooden bars out of windows, and moreover they uprooted licorice for heating (Braddon, 1/256).

The flood of Tigris added more burden on the inhabitants of Kut. Arab workers were exploited to build a dam to protect the city from flood. The problem is that they were forced to work with the British forces, on the one hand, and the Ottoman artillery were bombing British forces and many of Arabworkers were hit, on the other. In this respect, Townshend maintained that the impact of those fire shells on Arabs was so fierce (Townshend, 413).

German aircrafts arrived in the afternoon of the 19th of February to fly above the city of Kut and drop bombs. They passed twice at that time and killed three

Arab inhabitants (Townshend, 422). The participation of the German aircrafts in tightening the grip on the city added a severe burden on the inhabitants of Kut.

Townshend, also, admitted that the Ottoman artillery and aerial bombing had intensified. The artillery "cut the top parts of the date palms and houses of Arabs were destroyed and covered with clouds of dust and mini fractures. It is worth mentioning that the inhabitants of Kut felt indifferent at the beginning, as they thought that Ottoman bombing was killing only atheists; therefore, they mocked the death of infidels. Then, when one of the Arabs' houses was destroyed and all its dwellers were killed, they completely changed their stance"(Braddon, 1/210). Since the first of March, the Ottoman forces had intensified their artillery and aerial bombing. The city was hit with 21 shells; three German aircrafts raid the city sending about 40 bombs. Hence, the inhabitants began building shelters, drew their horses and mules out of open zones, keeping them in the narrow alleys in the city (Braddon, 1/213-214). Many women and children were casualties of the bombing (Townshend, 429). Many houses of Arabs were totally destroyed, six persons were killed, four wounded and sixteen were buried under the wrecks, causing a huge screaming. The mosque of the city was hit, two persons were killed inside it and its gate was destroyed (Braddon, 2/47). The Arabs of Kut were subjected to Townshend's accusation; on the night of 4th -5th of March, as Townshend mentioned in his memos, three Arab men from al-Mhelat boatmen crossed the river swimming and told the Turks about the floats and the two floating bridges they were about to build in order to escape from Kut towards south and the matter was top secret, but the trial failed on the 9th of March when breaking the siege plan was uncovered (Townshend, 424-431).

3-The Third Phase Begun on the 10th of March to the 29th of April (Calling for Surrender)

The calamities of the inhabitants of Kut intensified more and more, the situation was unbearable for the civilians who were unable to do anything.

Townshend admitted he had reduced the ratio of his soldiers to the half in March. Their sole meals were bread and horse-meat. Indian soldiers were given flour, toasted barley and oil. Soldiers and animals were bony. He admitted that in spite of such decrease, the food that was left was enough only until the 7th of April (Townshend, 438-439). When this was the case for the British army, the

situation was worse for the inhabitants of Kut. During winter, lice spread among them. However, in spring they decreased and fleas, mosquitoes, flies, scorpions and centipedes spread instead (Braddon, 1/239).

Ottoman marshals in the field knew the situation of the besieged British forces and the citizens in the city, especially the increased number of Indian soldiers fled from the site. Khalil Pasha, ruler of Baghdad, the commander of the Sixth Army, and the general commander of Ottoman forces in Iraq, sent, on the 10th of March 1916, a message to Townshend calling him to announce surrender. The language of the message demonstrated high moral and proud in the capabilities of the Ottoman army. After describing the situation of the besieged British forces and the disability of Elmer's forces to breach the siege, Khalil wrote "either you keep defending in Kut, or surrender to my forces whose strength is increasing day by day" (Townshend, 440).

Townshend realized the difficult position in which he was and was convinced that his soldiers' morale was in the bottom as "sadness and despair overwhelmed everywhere, increasing number of Indian soldiers flee and the Arabs in the city feel we let them down" (Townshend, 441). On the 12th of March, Townshend ordered the military commander to call for the inhabitants of Kut to sell barley to the besieged British army, under threat; otherwise, the forces would search houses and severely punish the person with whom "we find a quantity of grains" (Townshend, 446). Townshend admitted "The impact of the siege was huge on the inhabitants of the city" (Townshend, 447). In this respect, a British officer pointed out that "The people of Kut seemed unbelievably bony and depressed; they were dying and begging, by different ages, for food and screaming in a pitiful manner" (al-Wardy, 4/253). The British soldiers, on the other hand, exploiting the situations of the inhabitants, dictated their paper currency on the sellers of bread and tobacco. (Braddon, 1/ 217). Kut is known as prosperous agricultural area; thus the signs of hunger and need weren't found until the last phase of siege as the people kept in their houses grains, molasses, dates and dried food. Black market was active in the city (al-Wardy, 4/253).

A new pressing factor emerged; the flood of Tigris. It was a threatening danger. On the night of the 15th-16th of March, water covered the first line of trenches (Townshend, 450). The situation among soldiers worsened. On the 28th of March,

there were 560 patients in the hospital suffering from dysentery. He admitted that the health situation of inhabitants of the city had been so bad. He pointed out that he was worried about the increase in the temperature and the spread of infectious disease from the city (Townshend, 457). On the other hand, he failed to meet the demands of the inhabitants of the city to pay them in golden currency instead of paper one, taking into consideration that his treasury had run out of money. He adopted an extremely arrogant behavior against armless people, as he executed a person trying to flee the city to be a warning for others, accusing him, simply, as a spy of Ottomans (Townshend, 462).

On the 7th of April, Townshend was unable to keep control on his soldiers as well as inhabitants of Kut who were in mess during violent bombing of Ottoman artillery, as Townshend said in his memos; the value of Rupiah widely increased among Arabs “people took to the roofs to watch the smoke of the shells” (Townshend, 468).

Due to the bad situation of the besieged British forces, instructions issued on the 10th of April calling for prolonging siege and ordering Townshend to “send out all the citizens of Kut but for few of them who could be useful for the British forces”. On the next day, Townshend replied the suggestion of sending out citizens of Kut: “It is theoretically correct, but practically impossible, as the number of the citizens of the city is 6000...” “The Turks were shooting dead any Arab citizen they saw trying to flee from Kut, women and children couldn’t pass through the paths which were covered with the water of the flood” (Townshend, 478-479). Anyone who tried to cross Tigris either was subject to the shooting of Ottoman forces, as dozens were hit, or disappeared in the darkness or the desert which was full of swamps (Braddon, 2/119). Townshend admitted he had fed 3500 Arabs “the rest had enough food and could bear the siege”. He pointed out that Arab inhabitants of Kut got used to eating meat of horses or donkeys.

He was restless, trying to loot any quantity of grain. In a telegram to the British command on the 12th of April, he admitted he searched all houses “I left only 8 and half ounces (about 200 grams only) of dirty barley flour a day for each person. Hence, the number of people in need to be fed amounted to 3700 Arab citizens; men, women and children had nothing to eat, so we gave soup to poor people, and meat of mules and donkeys” (Townshend, 480).

Situation worsened for the Arabs in Kut when Townshend wrote a letter to the headquarter saying he would reduce the ratio and what used to be enough for one day should be for two, i.e. four ounces (100 grams) of flour per person. He mentioned a bitter fact "Don't forget that reducing ratio of foodstuff to four ounces per person would lead to increase the toll of death (Townshend, 485). It means the share of a soldier became half a piece of bread. Therefore, besieged soldiers resorted to hunt crows or sparrows to make use of their insignificant meat. Strangely, moreover, auctions were held to buy the residual of killed or dead out of diseases because of the scarcity of stuffs and availability of huge amount of banknote money which people didn't trust" (Wilson, 210)².

Within this bad situation, the military commander, starting from the 14th of April, fed people of the city with its horses and donkeys' meat and gave the soup of poor to the women and children. Meanwhile, military police increased checkpoints in the city. In this regard, Townshend said "because I expected that the inhabitants of the city could launch acts of riot as the food in the city was about to finish (Townshend, 486). Prices of stuffs, like tobacco and chickens witnessed huge increases in mid-April (Townshend, 489).

On the 26th of April, Townshend was forced to negotiate with Khalil Pasha when there was not a piece of bread left with them. The toll of death among soldiers out of hunger amounted to 20 a day (Townshend, 495-496). When any attempt to convince Khalil Pasha to accept two million golden pounds for letting the besieged troops to withdraw, and in the afternoon of the 29th of April, white flags were raised on the lines of the British forces in Kut as an indication of surrender, in the awake of the failure of negotiations. The people of Kut received the Ottoman colonel Nidham Pasha on his horse followed by a long line of Ottoman soldiers led by drums. When he approached, people of Kut chanted gladly (al-Wardy, 4/77).

Hence, a horrible period of the life of the people of Kut arrived to an end, but for a short time as Iraq entirely was subject to the British occupation.

² Sir Arnold Wilson: *Loyalties Mesopotamia, A personal and Historical Record*, Vol. 1, 1914-1917, Oxford, 1930

RESOURCES AND REFERENCES

A- Sources in Arabic

- 1- Al-Omary, Mohammed Amin, The History of the Iraq War, 1st Volume, Baghdad, 1974.
- 2- Al-Mossawi, Kream Ajil Faleh, Kut in the Late Ottoman Period 1869-1917 A Historical Study, Unpublished Master Thesis, College of Education-University of Mustansiriya 0.2009.
- 3- Nadim, Shukri Mahmoud, Iraq's 1914-1918 War, a Scientific study Al-Najah Press, Baghdad 1954.
- 4- Al-Wardy, Ali, Social Profiles of Iraq's Modern History, Part IV from 1915-1918, Baghdad 1974.

B- Foreign Sources Translated into Arabic

- 1- Ireland, Phillip Willard, Iraq. A Study in Political Development, Translated by Jaafar Khayat, Baghdad 1949.
- 2- Braddon Russel, The Siege of Kut in the War Between British and Turks in Iraq in 1914-1918, Translation and Commentary by Salim Taha al-Tikrity and Yassin Majid al-Tikrity, The Part One, Baghdad 1984.
- 3- Bell, Gertrude Lothian, Chapters of the Near History of Iraq, translated by Jaafar Al-Khayat, Beirut 0.2000.
- 4- Townshend, Charles V. v. My Fight in Iraq Translated by Abdul-Messieh Wazir, Dar Al-Salam Press, Baghdad, 1923.
- 5- Longrigg, Stephen Hemesely, New Iraq from 1500-1950, A Political, Social, and Economic History, Issued under the Auspices of Royal Institute of International Affairs 1968.
- 6- Wilson, Sir Arnold: Mesopotamia between Two Loyalties, Personal and Historical Records (Vol.1 1914-1917, Oxford, 1930).

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İRAK'TA TÜRK-ALMAN FAALİYETLERİ VE CİHAD-I EKBER

YUSUF AYDIN*

Özet

Irak'ın coğrafi konumu, savaş boyunca muharip iki taraf için de önemlidir; Türkler ile Almanlar, Irak'tan üzerinden başlatacakları askeri zaferlerle İran, Afganistan ve Hindistan'ın kapılarına kadar kutsal harbi genişleteceklerdi; İngilizler ise Irak'ı Hindistan'ın tabii uzantısı olarak görüyorlardı. Panislamist yayılmanın kapısı olan Irak'ın coğrafi konumunun farkında olan İngiltere, Abadan, Ahvaz ve Basra'yı işgal etti. Irak aynı zamanda İran petrollerini korumak için de çok önemlidir. Savaştan kısa bir süre öncesine kadar Irak, İngiliz bölgesi sayılıyor ve Hindistan'a ilhakı düşünülüyordu, bu sebeple yerlilere silah verilmiyor, işleri İngiliz-Hint birlikleri görüyordu. Irak'ın cihat politikası açısından önemi ne rağmen, Türkiye'nin elinde bir Irak haritası bile olmaması, başlangıçta burayı hedefsiz, plansız yönetmesi cihadın başarısızlığına yol açtı. Berlin-İstanbul yolunun açılmasıyla Irak'a daha kolay cephane akışı, Bulgaristan'ın savaşa katılması, kısmi Panislamik zaferlerle Irak Cephesi hayli önem kazandı. Türkiye'nin savaşa girmesinden önce İngilizler, Hindistan Müslümanlarının da olduğu bir tugay askeri Irak'a göndermişti. Türkiye'nin ise Cihad-ı Ekber'in ilanından sonra Irak'a gönderdiği 6. Tümen erlerinin çoğu Arap'tı ve zayıftı. İngilizlerin Basra'ya girişi Çanakkale'nin tehdit altında olduğu zamana rastladığı için Bağdat yolu İngilizlere açıldı. Aslında cihadın kaderi, İngilizlerin 6 Kasım 1914'te Fao'da Türkleri bozguna uğratmasıyla belirlenmiş ve Şuayyibe bozgunuyla cihat komaya girmişti.

Türkiye savaşa girmeden önce cihadın propaganda hazırlıklarını Teşkilat-ı Mahsusa başlatmıştı. Cihat propaganda broşürlerinin bir kısmı Irak'ta basıldı ve göçebeler dâhil bütün aşiretlere dağıtıldı, buradan da İran'a sızdırıldı. Propaganda

* Okt., Polis Akademisi, yusufaydin47@hotmail.com

gereği bölgenin özel şartlarına dikkat edildi, İttihad-ı İslam esas alınarak, Şii çoğunluğa da dikkat edildi. Şii-Sünni ittifakına gidildi. Ancak Türk ordusunun İngilizlerden zayıf olması cihat faaliyetlerini gevşetti ve aşiretlerin kuvvetli olan İngiliz tarafına yönelmesine sebep oldu; ardından başlayan isyanlar Sünni-Şii ahalisi İngiliz tarafına yöneltti, Türk cihadı umulmadık bir hızla çözüldü. Türklerin peş peşe uğradığı mağlubiyetler artık Irak'ta her şeyin bittiğini gösteriyordu. Yorgun Türk ordusu, İngilizleri durduramadı; İran, Arabistan ve Hindistan'ın kapısı olan Bağdat'ın mukavemetsiz bir şekilde düşmesiyle cihat son nefesini verdi.

Bu çalışmanın amacı, Kasım 1914'te Türk-Alman işbirliğiyle hazırlanan Cihad-ı Ekber fetvasının ilanı, cihattan beklentiler, cihadın Irak coğrafyasına yansımalarını araştırmaktır. Çalışmada kullanılan belgeler, Fransız Dışişleri Bakanlığı (La Courneuve) ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı (Chateau de Vincennes) Arşivleri belgeleri, Fransız basınından başta Le Temps, Le Figaro ve Journal des Débats olmak üzere bir kısım periyodikler, Osmanlı basınından da Tanin, İkdam ve Sebil-ür Reşad taranmıştır.

Anahtar Kelime: Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı, Irak Cephesi, Cihat, Cihad-ı Ekber, Cihad-ı Mukaddes, Enver Paşa.

Giriş

Emperyalist yarış sonunda sanayi inkılâbının da tetiklemesiyle patlayan büyük harb, son Türk İmparatorluğu olan Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandırdı. Devleti yöneten İttihatçılar da çöküşü durdurmak için, müttefik arayışına girdiler. Cemal Paşa'nın Fransa ziyareti bu maksatla yapıldı, ancak eli boş döndü¹. İngiltere ise zaten 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin ardından artık Osmanlı Devleti'nin ayakta duramayacağını ve bundan sonra da onun topraklarına yerleşmek, ayrıca burada kendisine bağlı peyk devletler kurmayı düşünüyordu². Ancak bu sıralarda sanayi inkılâbını tamamlamış olan Almanya hesapta olmayacak şekilde ortaya çıkmış ve emperyalist yarışa kendisi de katılmıştı. Diğer emperyalist devletler dünyanın mühim kısımlarını sömürgeleştirmişlerdi, bu durumda Almanya'ya çok az yer kalmıştı. Sızmak istediği alanlardan biri de yarı sömürge bir durumda olan Osmanlı Devleti idi; burayı artık kendisi için *Alman Hindistan*'ı olarak düşünüyordu. İtilaf Devletleri tarafından dışlanan Osmanlı Devleti'ne Almanya, kredi vererek yapmak istedikleri ittifakın kapısını açtı³. Türk kamuoyu da İttihatçıların yoğun propaganda ve baskıları ile Almanya lehine değişmiş, daha harb başlamadan İttihatçıların gönderdikleri propagandistler (Bahaeddin Şakir ve gurubu) İran'ı gösteren "*Turan'a gider!*" levhalarını ve ok işaretlerini koyuyorlar ve halkın harbe hazır olduğunu valilere baskıyla Babiâli'ye telgraf çektiriyorlardı⁴. İttihatçıların ideologu Ziya Gökalp da 13 Ağustos 1915 tarihli *Tanin*'de "Enver Paşa" başlıklı şiirinde

Mağlup idik sen etmedin tereddüt/Dedin yine bu kavm galip olacak
Ordumuzda yaptın ani teceddüd/Dedin bizi harbe talip olacak!

Diyor ve İttihatçı hükümeti harbe ve hatta emperyalizme teşvik ediyordu⁵.

¹ Geniş bilgi için bkz. **Gil Blas**, 5 Temmuz 1914.; **Tanin**, 6 Temmuz 1914.; Cemal Paşa, Hatıralar, Haz. Behçet Cemal, İstanbul, 1977, s.138-142.

² Geniş bilgi: Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih, 1914-1980, Ankara, 1993, s.44 vd.

³ Geniş bilgi: İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, A.Ü. S.B.F. Yay., Ankara, 1981, s. 119 vd.

⁴ Ahmet Erşat Aydın, Les Relations Turco-Persanes Pendant la 1ère Guerre Mondiale, (Mémoire de Master non publié, fait à l'Université de Strasbourg sous la direction de M. Paul Dumont), Strasbourg, 2010-2011, s.17.

⁵ Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki'de On Sene, Yayına haz. Zeki Arıkan, C. I, Kitap Yay., İstanbul, 2006, s.382.

Dünyayı ateşe veren Saraybosna cinayetinden sonra (28 Haziran 1914) Avusturya Sırbistan'a verdiği çok sert notanın reddinden sonra 28 Temmuz 1914'te harb ilan etti. Panslavist politika güden , Avusturya'ya harb ilan edince Avusturya'nın müttefikleri olan Almanya da Rusya'ya harb açtı, buna karşılık olmak üzere Rusya'nın müttefikleri olan İngiltere ve Fransa da Rusya'nın yardımına koştular. Almanya 1 Ağustos 1914'te resmen harbe girdi. Babıâli'yi idare eden Triumvira da 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizlice ve Padişah'ın haberi olmadan Almanya ile ittifak imzaladı⁶.

Artık zarlar atılmıştı. (Alea jacta est.) *Düşmanın ülkesi viran olacak/Türkiye büyüyüp Turan olacak*'tı⁷. Bir Alman emrivakisi ile Osmanlı Donanması, 29 TE 1914'te Rusya'nın Karadeniz limanlarını bombaladıktan sonra Türk-Rus savaşı resmen başladı. Ruslar da 1 TS 1914'te İran üzerinden Türk topraklarına tecavüz ettiler⁸.

1-Cihat-ı Ekber İlanı:

Türk-Rus harbinin başlamasının hemen ardından Padişah'ın *Harb Beyannamesi* yayınlandı. Bu Beyanname'de harbin sebepleri ve olayların tarihçesi verildikten sonra Rusya'nın Anadolu ve Boğazlar üzerindeki tarihi ihtirasları ve Fransız ve İngilizlerin Çanakkale baskınları zikredildikten sonra milyonlarca Müslüman'ın bunların esaretinde yaşadıkları hatırlatılıyor, bütün dünya Müslümanlarının Osmanlı-Alman ittihadını destek vermeleri isteniyordu⁹. Başkumandanlık Vekâleti Beyannamesi de aynı gün ve aynı muhteva ile neşredildi¹⁰.

Ardından da İslam âlemini birleştirmek ve emperyalist Avrupa devletlerini kendi sömürgelerinde vurmak için 13 TS 1914 Çarşamba günü, *Küffar*'a karşı *Cihad-ı Ekber* fetvası verildi, bir gün sonra Fatih Camii'nde ilan edildi ve 15 TS

⁶ Geniş bilgi: Maurice Bompard, "L'entrée en guerre de la Turquie", I, **Revue de Paris**, T. IV, Juillet Août 1921, s.61-84. Bu mühim makale'nin 2 ncisi için bkz. **Revue de Paris**, t. IV, juillet-août 1921, s.261 vd. Bompard, o günlerde Fransa'nın İstanbul sefiridir.

⁷ Ziya Gökalp, "Kızıl Destan", **Tanin**, 8 Ağustos 1914.

⁸ "Les Turcs en Perse", **Le Temps**, no: 19622, 28 Mars 1915, s.2/2.

⁹ **Tanin**, 13 TS 1914; **Revue du Monde Musulman**, (bundan sonra **RMM**) t. XXX, 1915, s.344; **SHAT**, 7 N 2103.

¹⁰ Aynı yer.

1914'te de bütün dünyaya matbuat vasıtasıyla duyuruldu¹¹. Fetva 5 uzun soru ve 5 kısa cevap şeklindedir; uzun suallerin cevabı, El-cevab: Olur/lar! Şeklindedir. Fetva'da Şeyhülislam Hayri Efendi ve sabık Şeyhülislamların imzaları mevcuttur. Fetva'da bilhassa *Tevbe* suresinin 9/41 no.lu ayeti üzerinde durmaktadır. Bu ayette Mü'minlerin malları ve canlarıyla cihada çıkmalarını emretmektedir.

Fatih Camii'nde Alman ve Osmanlı bayrakları arasında *fetava-yı Şerife* kıraat edildi ve ardından da edilen duaları İzmir Mebusu Seyyid Bey'in nutku takip etti, ahaliyi Babîlî'ye yürümeğe davet etti. Camiden çıkan kabile, tekbir ve tehlillerle ilkin Harbiye Nezareti'ne geldi, burada kabile, Enver Paşa'ya vekâleten Harbiye nezareti muavini ve Alman Islahat Heyeti azaları tarafından karşılandı. Buradan Topkapı'ya Saray-ı Hümayun'a yürüyen kabileyi Padişah, Sadrazam, Harbiye ve Bahriye Nazırları karşıladı. Padişah'ın irad ettiği nutuktan sonra kabile öğleden sonra saat 5.30 raddelerinde Alman Sefarethanesi'ne geldi. Burada İTC azası Dr. Nazım, Alman sefirine hitaben, Osmanlı-Alman ittifakından duyulan gururu ifade ettikten ve Kayser'in "300 milyon Müslüman'ın dostu olduğunu" hatırlattıktan sonra söz alan Alman sefiri de "Osmanlı-Alman ittifakını selamladığını, Osmanlı milletinin Alman milletine duyduğu hayırbah hissiyatı Kayser'e ileteceğini" beyan etti. Bundan sonra Avusturya sefaretine yönelen kabileyi Sefir Marki Pallaviçini karşıladı. Muhtar Bey'in irad ettiği nutka karşılık sefir de balkona çıkarak şiddetli alkışlar arasında Osmanlı ordusunu metheden bir kısa nutuk verdi¹².

Cihad-ı Ekber fetvası ve Padişah'ın ve Enver Paşa'nın beyannameleri Çatalca'da Alay kumandanı Said Bey tarafından okundu ve Binb. Murat Bey tarafından Arapçaya tercüme edildi¹³. Ayrıca diğer dillere de tercüme edilerek levha halinde basılıp 2 kuruşa satışı arz edildi¹⁴. *Cihad-ı Ekber* fetvasının ardından 23 TS 1914 tarihli *Meclis-i Ali-i İlmi Beyannamesi* de yayınlandı ki, bu da Cihad fetvasının daha geniş bir şekilde *Kur'an*'dan bol alıntılar yapılarak yayınlanmış şekli idi ve aralarında Ebulula Mardin'in de olduğu 28 din âliminin imzasını taşıyordu¹⁵.

¹¹ "Fetav-yı Şerife", **Tanin**, 15 TS 1914.

¹² **Sebil-ür Reşad**, C. XIV, 28 Nisan 1332, s.12.

¹³ **Tanin**, 15 Ts 1914.

¹⁴ **Tanin**, 22 Şubat 1915.

¹⁵ **Tanin**, 23 TS 1914.

İlan edilen bu *Cihad-ı Ekber* ile panislamist siyaset zirveye çıkmış oluyordu ve bunda Almanların açık bir teşviki ve İttihatçılarla bazı görüşlerde ortak paydada olmanın da mühim hissesi vardı: Almanlar da, İttihatçılar da Rus düşmanlığında birleşiyor ve onları Balkanlardan ve İran'dan atmak istiyorlardı. İttihatçılar, *irredanta* peşindeydi ve bunun önündeki en büyük engel olarak Rusları görüyorlardı¹⁶.

2-Almanlar ve Cihad:

Aslında, bu politikanın temelleri Alman imparatoru Kayser Wilhelm'in tahta oturması ve Şansölye Bismark'ın pasivize edilmesiyle birlikte atılmıştı. Artık gözler Alman Hindistan'ındaydı, yani Osmanlı Devleti'nin bakir toprakları, yer altı ve yerüstü servetleri... *Weltpolitik* siyaseti gereği tahta oturmasının ardından 1889'da Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'i ziyaret etmişti¹⁷. Bu ziyaret, Avrupalı bir tacıdarın bir Osmanlı sultanını ilk ziyaretiydi ve Şark'a doğru Hamle (Drang Nach Osten) siyasetinin ilk adımıydı. Wilhelm "300 milyon Müslüman'ın samimi ve ebedi dostu" olduğunu Osmanlı Devleti'ni 2 nci ziyaretinde Şam'da Selahaddin Eyyubi'nin merkadi başında ilan etmişti¹⁸. Bu şekilde Türk-Alman münasebetleri ilerlemiş ve 1909-1914 döneminde daha da samimi bir hal almıştı. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti'ni parçalamak maksadıyla toplanan 1908 tarihli Reval görüşmelerine Almanya'nın iştirak etmemiş olmasıydı¹⁹. "300 milyon Müslüman'ın samimi dostu" Kayser, ilerde patlaması muhakkak olan umumi bir harpte Osmanlı Devleti'ni kazanmanın da ilk adımını atmış oluyordu. Zaten Osmanlı Devleti 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden beri Almanya'ya dayanma siyaseti güdüyordu. Bu gelişmeler 4.000 km.lik bir mesafe kat edecek olan Berlin-Bağdat Demiryolu'nun sözleşmesiyle (1903) daha da pekişti²⁰.

¹⁶ Jacob Landau, Pan-İslam Politikaları, İdeoloji ve Örgütlenme, Çev. Nigar Bulut, Anka Yay., İstanbul, 2001, s. 122.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. G. Des Godins de Souhesmes, "Abd ul Hamid Khan II", (*Extrait de La Revue Exotique Illustrée* du 1er Mai 1890), Paris, 1890.; Osmanlı Devleti üzerindeki Alman nüfuzu ve bu hususta İngiltere ile olan rekabeti hakk. geniş bilgi için bkz. A. Vambéry, "L'Allemagne et l'Angleterre en Turquie", *La Revue*, Vol. XLII, 1 Août 1902, s. 269- vd.

¹⁸ SHAT, 7N723, "Le mouvement panislamique", document daté du 13 Février 1917.

¹⁹ Bu hususun tenkidi için bkz. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yay., C. IV, İstanbul, 1975, s. 355-356.

²⁰ "L'Allemagne et Bagdadbahn", *La Revue*, no: 5, 1 Mars 1909, s.17 vd.; E.M. Earle, Bağdat Demiryolu Savaşı, Çev. K. Yargıcı, Milliyet Yay., İstanbul, 1972.

Bir dünya imparatorluğu peşinde olan Almanya, İtilaf devletlerine karşı onların kolonilerindeki Müslüman tebaayı tahrik etmeyi düşünüyordu. Almanlar, Osmanlı Devleti'ni bilhassa İslamî münasebetlerle tahrik ederek kazanmağa çalışıyordu. Bu hususu *Neuie Orient*, Mart 1920 tarihli nüshasında yoruma ihtiyaç bırakmayacak şekilde izah ediyordu. Türk-Alman münasebetlerinin bilhassa İslamî sahada geliştiğini, Mareşal Goltz'un tayini, Bağdat Demiryolu projesi, Deutzbank ve Deutz Orient Bank'ın karlı teşebbüsleriyle daha da pekiştiğini zikrettikten sonra sözlerini şöyle sürdürüyordu: "...Bu verimli münasebetler 1918'de İstanbul'da *Osmanischer Lloyd* Gazetesinin kuruluşuna kadar sürdü, 1913'te *Nafia Nezaretî*'nde bir Alman müşavirin istihdamıyla devam etti. (...)”²¹ Daha Osmanlı Devleti harbe girmeden Almanlar, ilerde ilan edilecek olan *Cihad-ı Ekber*'in İtilaf Devletleri'ndeki Müslümanları tahrik edeceği, hatta Osmanlı Devleti'nden çok İtilaf Devletleri tebaalarının metbu devletlerine karşı isyan edeceklerini hesaplıyorlardı. Bu maksatla Alman Generali Bronzart'ın hazırladığı 8 Ekim 1914 tarihli rapor'un 2 nci maddesi *Cihad-ı Ekber*'in ilanına dairdi²². *Cihad-ı Ekber*'in ilanıyla aslında Almanlar, Türkleri Kafkas Cephesi'nde Ruslarla ve Mısır Cephesi'nde de İngilizlerle çarpıştırarak kendilerini, Galiçya ve O. Avrupa'da bu iki devletin tazyiklerinden kurtararak daha rahat nefes alacaklardı²³.

3-İttihatçılar ve Cihad:

İttihatçılar, *irredanta* siyaseti peşindelerdi ve II. Abdülhamid'in panislamist yani *İttihad-ı İslam* siyasetinden oldukça farklı bir panislamist siyaset tatbik etmeğe başlamışlardı; bu Panturanizm ağırlıklı bir Panislamizm şeklindeydi²⁴. İttihatçıların hedefi, dâhilde Türk milliyetçiliğini takviye etmek, hariçte de Osmanlı Türkleriyle dış Türkler arasında irtibat sağlamak idi ve bu iki hedefe kilitlenmişlerdi²⁵. Aradaki farkı dikkate almadan İran ve Hindistan'da panislamist, Anadolu ve Orta Asya'da da panturanist siyaseti bir arada yürüttüler²⁶.

²¹ "La Politique de l'Allemagne en Pays Musulmane", *RMM*, Vol. LIV, Juin 1923, s.28 vd.

²² Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?*, Emre Yay., C. 2, İstanbul, 1995, s.376-377.

²³ "La tactique germano-turque", *Le Temps* no: 19566, 31 janvier 1915, s.2/3

²⁴ *SHAT*, 7N 723. "Le mouvement panislamique", document daté du 13 Février 1917.

²⁵ *Asie Française*, (Bundan sonra *AF*) no: 171, Octobre-Décembre 1917, s.176.

²⁶ Commandant M. Larcher, *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, Berger-Levrault, Paris, 1926, s.22.

Filozof Rıza Tevfik de bu siyaseti *Mukaddes, fakat hayali* olarak yorumladıktan sonra şöyle diyordu: “İstanbul’da merkez-i mualla-yı hilafet’te Dört buçuk İslam mahallesini bir maksatlı birleştirmek için İttihatçıların çifte programlı siyaseti en mühim mania iken Hindistan’ı, İran’ı, Turan’ı zapt etmeğe kalktık... (...)”²⁷ J. De Morgan da İttihatçıların gerçekleşmesi imkanız bu siyasetini şu şekilde izah ediyordu: “... İran ve Rus Azerbaycanları birleştirilerek Türkmenistan’ı kat edip Çin Türkistanı’na girilecek. (...) Türk gazeteleri bu coğrafya’ya bütün İran’ı, Arabistan, Mısır ve Libya’yı ve muhtemelen Tunus’u da ilave ediyorlar. (...) Gerçekleşmesi imkânsız olan bu büyük imparatorluk kurulabilseydi bile Almanya’nın kolonisi olmaktan başka bir neticeye ulaşamayacaktı. (...)”²⁸ Irak ordusu kumandanlığına getirilen Goltz Paşa, 17 Ocak 1915’te sunduğu memorandumda *Turan* yollarını Enver Paşa’ya takdim ediyordu²⁹. İttihatçıların bu nevi zaafılarını çok iyi bilen Almanlar, daha da ileri gidiyorlar ve iki Azerbaycan’ı, Batı İran’ı, Hiva, Buhara, Türkistan, Kırım, Volga ve Kafkasya’yı da İttihatçılara hediye etmek sözünü veriyor, ayrıca Libya ve Mısır’ın da iade edileceğini vaad ediyorlardı³⁰. Alman şarkiyatçıları da İttihatçıları daha fazla cezbe etmek için *panturanizmi* teşvik eden neşriyatlara ağırlık veriyorlardı³¹. Aslında *turanı* İttihatçılara vaad eden Almanya, O. Asya’yı kendi arka bahçesi haline getirmeğe çalışıyordu. Bu da Bağdat ve Semerkand’tan geçen Hamburg-Vladivostok hattı manasına geliyordu. Burada Alman bayrağı yerine her ne kadar Türk bayrağı dalgalanacaksa da bu tamamen sembolik olacaktı³².

4-Alman Baskısı:

Aslında Babıâli’nin ilan ettiği bu *Cihad-ı Ekber*’in Alman baskısıyla hazırlandığı kanaati yaygındır. Zaten Babıâli üzerinde Alman baskısı öylesine yoğunlaşmıştı ki Almanların el koymadığı mekanizma kalmamış gibiydi. İleride Almanlar Fetva makamını da Babıâli’nin idari mekanizmasını da hemen tamamen ele

²⁷ Rıza Tevfik, “Biz baklayı ağzımızdan çıkarmayacağız”, **Teminat**, no: 212, Şubat 1327, s.1. Nakleden Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar, 2. B., Dergah Yay., İstanbul, 2012, s.66.

²⁸ J. De Morgan, “Bakou”, **Mercure de France**, 1.12.1918, s.457.

²⁹ Golç Paşa’nın Hatıratı, Çev. Salih Mayakuşu, Askeri Matbaa, 1932, s.26.

³⁰ Joseph Pomiankowski, Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü, 1914-1918, Çev. Kemal Turan, Kayıhan Yay., İstanbul, 1990, s.89 ve çeşitli sayfalarda.; J. De Morgan, “Bakou”, **Mercure de France**, 1.12.1918.

³¹ Jacob M. Landau, Pantürkizm, Çev. Mesut Akın, Sarmal Yay., İstanbul, 199, s.79.

³² René Cayral, “Le pantouranisme”, **Le Temps**, no: 20328, 3 Mars 1917, s.2/4.

geçireceklerdir³³. Zaten Almanlar, Romanya üzerinden İstanbul'a öylesine dolmuşlardı ki Türk Hükümeti'nin onlarla başa çıkacak hali kalmamış gibiydi³⁴. Hakikatte de Fetvahan-e Ali sicillerinde *Cihad-ı Ekber* fetvası kayıtlı değildir³⁵. Bu da fetvanın Berlin'de hazırlandığı iddialarına destek vermektedir.

20 Kasım 1914 tarihli *Le Figaro* gazetesi de (no: 324) "*La guerre sainte proclamée*" başlıklı haberinde, Babiâli'nin ilan ettiği cihadın muhtemelen Berlin'de *Wilhelm Strasse*'de hazırlanmış komik bir fetva olduğunu ve *Wolf Haber Ajansı*'nın verdiği *Cihad-ı Ekber* ilanının netice itibarıyla fiyaskoyla biteceğini söylüyordu. *Le Figaro*, sözlerini şöyle sürdürüyordu: "...Daha şimdiden Müslümanlarımız, metbu devletlerine isyan etmeyeceklerini sadakatle bildirdiler. Bu fetva sadece Kayser'i tatmin edebilir. Kayserin uzattığı çürük tahtaya yapışan Babiâli, artık kendisini nasıl bir tehdit altında olduğunu görmelidir. (...)" diyordu. *Le Messager d'Athènes* gazetesi de Babiâli'nin artık Almanların kölesi olduğunu, en hassas müesseselerin Almanların eline geçtiğini, Şeyhülislam'ın yetkilerine el konduğunu, Goltz'un izni dışında hiçbir fetvayı neşredemediğini, Sultan Reşad'ın dahi kendisinin emirlerine muti olduğunu ve artık bunun Goltz'un Emirül Mü'minin makamını işgal ettiği manasına geldiğini söylüyordu³⁶.

5-Cihad Propagandası:

Artık Almanlar İslam âlemini kendilerine çekmek için yoğun propaganda faaliyetlerine başlayabilirdi. Haziran 1908'de İngiltere kralı ve Rus çarının Osmanlı Devleti'ni parçalamak gayesiyle bir araya geldikleri *Reval* görüşmelerine Almanya'nın katılmaması Türk-Alman münasebetlerine yeni bir boyut getiriyordu: Almanya'nın Osmanlı Devleti ile ortak sınırı ve Osmanlı topraklarını ilhak etmek gibi bir teşebbüsü de yoktu; işte bu durum, Alman müsteşriklerinin ve ilerde maddi menfaatler ve propagandalarla kazanacakları İslam ulemanın da dikkatini çekmişti ve bunun için de nassları cerhedilemeyecek olan *Kur'an*'ı referans göstermeğe kadar gitti. Artık Almanlar için *Mümtebine* suresinin 60/8 ve 9 no.lu

³³ 7 N 679, "Les renseignements généraux", Ministère de la Guerre, EMA, 2ème Bureau, le 17 Avril 1918, Bulletin d'information de quinzaine.

³⁴ M. Moukhtar Pacha, La Turquie, l'Allemagne et l'Europe, Depuis le Traité de Berlin Jusqu'à la Guerre Mondiale, Berger-Levrault, Paris, 1924, s.280, 284.

³⁵ İsmail Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, C. 2, Risale Yay., İstanbul, 1987, s. 286.

³⁶ *Le Figaro*, ? Décembre 1914.

ayetleri kuvvetli bir propaganda malzemesi oldu: “Allah, din hakkında sizinle harb etmeyen ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilikle yaklaşımdan ve kendilerine karşı adil davranmaktan sizi men etmez.” Devamı olan ayet de mealen; Allah, Müslümanları, İslam’ı yok etmek hususunda mücadele edenlerle ve bu hususta kendilerine yardımcı olanlarla dostluk kurmayı nehy eder ve onlarla dostluk kurmaları zalimler zümresinden addeder. Bu hususta Alman propaganda risalelerinde bu hususun bütün şiddetiyle işlendiği görülür³⁷.

Bu ayetleri delil göstererek Osmanlı Devleti üzerinde ihtirasları olmadığını propaganda risalelerinde işleyen Almanlar³⁸, hakikatte Orta-Doğu ve Kafkasya petrollerine ve yer altı servetlerine gözünü dikmişti. Almanlar, dağılması mukadder olan Osmanlı Devleti’ni, ileride sömürmek üzere canlı tutmağa çalışıyordu³⁹.

6-Irak’ta Askerî Faaliyetleri:

Irak’ta yapılacak faaliyetler Türk ve Almanlar için son derece önemliydi; her şeyden önce burası İran, Afganistan ve Hindistan’ın kapısı mesabesindeydi. Irak’taki Türk-Alman faaliyetleri, İngiltere için korkutucu bir gelişmeydi. Irak aynı zamanda *turamın* da sıçrama noktasıydı. Avusturya’nın askerî ataşesi Pomiankowski, hatıralarında Irak’ın stratejik ehemmiyetinden bahsederken, *buranın İran’ı, Afganistan’ı hatta Hindistan’ı etkileyebilecek mühim bir mevki* olduğunu söylüyordu⁴⁰. Irak’ın bu stratejik ehemmiyetine rağmen, harbin başlarında Türk Genel Kurmay’ının Irak’ı zayıf bıraktığı anlaşılmaktadır. Hatta Türk ordusunun elinde bir Irak haritası bile yoktu⁴¹. İngilizler ise Irak’ı Hindistan’ın tabii bir par-

³⁷ SHAT, 7 N 2140, Le ministre des Aff. Etr., à M. Le Ministre de la Guerre. No: 33, Appel à la Guerre Sainte. La Fétva. M. Defrance, Ministre plénipotentiaire chargé de l’Agence et Consulat Gén. De France au Caire, à M. Delcassé, Min. Des Aff. Etr., le Caire, le 21 Décembre 1914.

³⁸ Geniş bilgi: Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşı’nda Cihat İlanı ve Orta-Doğu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2015.

³⁹ İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu, Ankara Üniv. Basımevi, S.B.F. Yay., Ankara, 1981, s.106.

⁴⁰ Pomiankowski, a.g.e., s.172- vd.

⁴¹ Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşı’nda Cihat İlanı ve Orta-Doğu*, (Ankara Üniv., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman Hakan Uzun), Ankara, 2015, S. 257, 262. Larcher, Büyük Harpte Türk Harbi, Larcher’ye Tenkidî Zeyiller, C. II, Çev. Mehmet Nihat, Askerî Basımevi, İstanbul, 1927, s.261.

çası kabul ettiklerinden buraya çok ehemmiyet veriyordu⁴². Bu sebeple İngilizler, daha Türkiye harbe girmeden Ekim 1914 başlarında Basra'ya gizlice bir Hint Tugay'ını nakletmişlerdi. Osmanlı donanmasının bir Alman emrivakisiyle Rus limanlarını topa tutmasının hemen ardından 5 Kasım 1914'te İngiltere, Türkiye'ye harb ilan etti. İngiliz kuvvetleri, karşılarındaki Türk kuvvetlerinden iki kere daha kuvvetliydi⁴³.

Artık Türk-Alman *melez cihadı* Irak üzerinde fiilen başlamış oluyordu, Aslında Enver Paşa'nın Irak planının akli, mantıkî bir tarafı yoktu; Irak ve Arap beldelerinin sadık aşiretlerden temin edilecek kuvvetlerle İran'a girilecek, buradan Ruslarla İngilizler def edilecek, buradan da Hindistan'a girilecekti⁴⁴. Kaldı ki Irak'ta harbe karşı bir isteksizlik vardı ve halk ilan edilen cihadın dinî referanslara dayanmadığını düşünüyordu⁴⁵. İngilizler Mezopotamya'nın mahreci olan Fao adasına 6 Kasım 1914'te girdi⁴⁶. Fao'nun hemen ardından 23 Kasım'da İngiliz kuvvetleri Basra'ya girdi⁴⁷. Bu cihadın Irak üzerindeki ilk ricatıydı. Çoğu zaman kuvvetliden yana saf değiştirmeye meyyal halk İngilizleri karşılamak üzere kabile reisleriyle birlikte Basra'ya akın etti. Gemilerin top atışları ve İngiltere kralının şerefine çekilen hurralar arasından İngiliz bayrağı şehir binalarının gösterişli cephe-lerine alkışlar arasında çekiliyor ve halka hitaben kumandanın beyannamesi okunuyordu. Bu sırada 2.000 kadar Osmanlı ve Arap askeri yaralanmıştı, bir kısmı da silah ve mühimmatlarını terk ederek ricat etmişlerdi. Türk askerinin elindeki Zübeyr de İngilizlere teslim oldu, Arap askerler de üniforma ve silahlarını bırakıp firar etti⁴⁸. Cihadın uğradığı hezimet, Şattûlarab'ın diğer ucundaki Kurna'nın su-kutuyla (9 Aralık) ile devam etti⁴⁹.

⁴² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, I. Cilt, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970, s.140 vd.

⁴³ Townshend, (Sir Charles W.F.) Général de Division, Ma Campagne de Mésopotamie, (1915-1916), Bibliothèque d'Histoire, Politique, Militaire et Navale, Ed. De la Nouvelle Revue Critique, Payot, Paris, 1935, s.10.

⁴⁴ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, III. Cilt, İran-Irak Cephesi, 1914-1918, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s.57.

⁴⁵ **Le Temps**, 11 Janvier 1915.

⁴⁶ Townshend, age, s. 10. Bayur, **TİT**, 3/1, s.398.

⁴⁷ **La Croix**, 26 Novembre 1914, s.3; "L'occupation de Bassorah", **Le Figaro**, no: 330, 26 Novembre 1914, s.2/1.

⁴⁸ **Le Temps**, 26 Novembre 1914.

⁴⁹ İsmat Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, TTK Yay., Ankara, 1993, s.156.

Irak cihadının bir şanssızlığı da bu sıralarda Kafkasya'nın kilidi ve serhad şehri Kars civarında Türk ordusunun, kışın zor şartları altında Ruslarla karşı karşıya olmasıydı, bir manevrayla Ruslar yok edilip Dağıstan'a doğru ilerlemek Enver Paşa'nın esas hedefiydi. Bunun için de zaten zayıf olan Irak ordusundan 10.000 Arap asker, takviye maksadıyla Kafkasya cephesine sevk edildi. Gereksiz ve zamansız saldırılarla Osmanlı ordusu adeta yok oldu, 6.000 Arap askeri dondu, 40'ı donmak üzereyken Ruslar tarafından esir alındı⁵⁰. Bu da Irak'ta adım adım püskürtülen *Cihad-ı Ekber*'in Kafkasya'da kâmilten bozgunu demekti. Liman Paşa'nın hatıralarından Sarıkamış'ta Osmanlı ordusunun kaybını 82.000 gibi bir rakamla ifade etmektedir⁵¹ ki bu da cihadın daha rüşeym halindeyken felç olduğunu gösterir.

Türk-Alman melez cihadının Kafkasya'da uğradığı bu felaket, Irak'ta İngilizlerin elini rahatlatıyor ve adım adım kuzeye tırmanıyorlardı. Türk Karargâh-ı Umumisi, bu tırmanışı durdurmak için Irak Cephesi'ni takviye etti ve tecrubeli bir çeteci olan Süleyman Askeri Bey'i de binbaşılıktan kaymakamlığa terfian Irak'a tayin etti, Musul valisi Süleyman Nazif de Bağdat valisi oldu⁵².

Yeni Kumandan Askeri Bey (int. 12 Nisan 1915), Irak'taki mücahitlere yazdığı beyanname'de "...Kur'an'ı imha etmek isteyen İngilizlerin elinden mukaddes mekânları kurtaracağız! (...) İngilizler sizin şecaatiniz karşısında titresin, cesetlerimizi çiğnemedi murdar ayaklarını mekânlarımıza süremezler, Resul-i zîşanımız küffarı yok etmenizi emrediyor... (...)"⁵³ diyordu.

Askeri Bey, cihadın muzafferiyeti için aşiretlerle temas kurdu, altınlar, hediyeler dağıttı, etrafına topladığı mücahitlerle birlikte İngilizlere saldırdı. Nasiriye'yi aldı ve Kurna'ya yürüdü⁵⁴. Bu cihadın kısmen *ayaklanması* demekti. Ancak bu zafer, sadece bir çete savaşı ve baskın vasfındaydı, cihadı diriltecek evsafıta değildi. Fakat bu küçük mücahedelerin ardından gelen Şuayyibe muharebeleri artık cihadın ne Irak'ta ne de Arap yarımadasında muvaffak olamayacağını ispat ediyordu. Bu muharebede Şii ulema ve Arap ve Farslardan muteşekkil 40.000 Şii

⁵⁰ **Le Temps**, 2 Janvier 1915.

⁵¹ Liman von Sanders, Türkiye'de 5 Yıl, s.57.

⁵² **Tanin**, 4 KS 1915.

⁵³ **Le Temps**, 10 Mars 1915.

⁵⁴ Aydemir, Enver Paşa, C. III, s.180.

mücahit Süleyman Askeri Bey'in kumandasında İngilizlere karşı çarpıştı. Fakat 14 Nisan 1915'te korkunç bir bozguna uğradılar. Bu bozgun üzerine Türk kumandan Süleyman Askeri Bey, 14 Nisan 1915'te intihar etti⁵⁵. Büyüyen panik ve kargaşa arasında Iraklı aşiret lideri Acemi Bey'in cihada olan hizmetlerini burada ehemmiyetle zikretmek lazımdır. Acemi Bey, taşınabilecek mühimmatı develerle naklederek İngilizlerden kaçırdı, perişan Türk askerlerine dümdarlık yaparak kol kanat gerdi⁵⁶. Bundan sonra Irak ve havalisi kumandanlığı, artık bozgunları durdurabilecek vaziyette değildi. Mayıs sonunda (1915) İngiliz saldırıları neticesinde çok sayıda insan kaybı olduğu gibi yüzlercesi bataklıklarda boğuldu. Aşiretler de öldürebildikleri kadar *Cihad-ı Ekber* uğrunda asker öldürdü⁵⁷. Irak Cephesi'nde cihad harekâtının vaziyeti buyken bir başka felaket daha cihadı sarsıyordu; Kanal Harekâtı ve Mısır'ı fetih hülyaları rezaletle bitmişti ve Çanakkale'de de Cihad-ı Ekber hayat-memat mücadelesi veriyordu. 25 Temmuz 1915'te Müntefek kabilelerinin merkezi Nasıriye'nin sükutuyla Irak cihadı ağır bir darbe daha aldı; bununla 130.000 km² arazi ve bir milyon civarında nüfus elden çıkmış oluyordu⁵⁸.

Artık Bağdat yolları açıktı. Ancak bu sıralarda Askeri Bey'in yerine tayin edilen Nureddin Bey'in kuvvetleri artmıştı ve tırmanan İngiliz ordusunu 22 Kasım'da (1915) Kerbala civarındaki Selman-ı Pak'ta (Ktesfon) hezimete uğrattı. General Townshend, Kutü'l-Amâre'ye perişan bir halde çekildi⁵⁹. Bu, Türk cihadı için iyi bir zaferdi, askerin ve mücahidlerin morali yüksekti. Bu sırada Türk kuvvetlerinin başına Enver Paşa'nın amcası Halil Bey geçmişti. Belki de İngiliz tarihinde görülmemiş bir hadise vuku buldu; Türk ordusu, 26 Nisan 1916'da General Townshend'i askerleriyle beraber *Kutü'l-Amâre*'de teslim aldı⁶⁰.

⁵⁵ Ahmet Erşat Aydın, a.g.e., s.63.; Geniş bilgi: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, III. Cilt, İran-Irak Cephesi, 1914-1918, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s.173-201. Bu muharebede Salehi'nin bahsettiği 40.000 mücahid, Türk kaynaklarında zikredilmemektedir. Genel Kurmay'ın faydalandığımız bu eserinde cihada iştirak eden mücahidlerin genellikle kesin bir savaşa girmedikleri zikredilir. S. 201 vd.

⁵⁶ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi III. Cilt... s.201 vd.

⁵⁷ Geniş bilgi: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi III. Cilt, İran-Irak Cephesi, s.227-262.

⁵⁸ **Le Temps**, 28 juillet 1915.

⁵⁹ Geniş bilgi: İran-Irak Cephesi, C. II, Kısım I, Gn. Krm. Yayınları, Ankara, 1979, s.391-407.

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Haz. Taylan Sorgun,Yaylacık Matb., 7 Gün Yay., İstanbul, 1972, s.170 vd.; Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi, C. II, Nehir Yay., İstanbul, 1991, s.85 vd.

Türk cihadı *Kutü'l-Amâre*'de olduğu gibi, Çanakkale'de de İslam ümmetinin yüzüne gülmüştü; müttefikler buradan da ağır zayıyla çekilmişler ve adeta cepheden kaçmışlardı.

7-Irak'ta Cihad-ı Ekber Faaliyetleri:

14 Kasım 1914'te cihadın ilanıyla birlikte İstanbul'dan 30.000 ajan İslam diyarlarına dağıldı⁶¹. Daha Türkiye harbe girmeden Enver Paşa, 7 Ağustos 1914'te 4. Ordu müfettişi Cevat Paşa'ya gönderdiği telgrafta harb ihtimalinin bulunduğunu, İbni Suud, Küveyt Şeyhi gibi liderleri kazanmayı salık veriyordu⁶². Enver Paşa da Şemmer Şeyhi İbni Reşid ile can düşmanı İbni Suud'u barıştırmaya çalıştı. Ancak İbni Suud'un cihada karşı hassasiyeti yoktu ve İbni Reşid ile hep münazaa ve ihtilaf halinde kaldı⁶³. Bu da Irak'ta cihadın başarı şansını düşürüyordu. Zaten Basra'nın çok hızlı düşmesi cihadın önünü iyice tıkamış, liderlerin cihada mesafeli yaklaşmasına yol açtı. Teşkilat-ı Mahsusa da 1914'te cihad kampanyasını Suriye ve Irak'taki bedevi aşiretler arasında sürdürüyordu. Bu kampanya Irak Kürtleri arasında da yürütüldü. Bunun için de aşiretlere iyi para dağıtılıyordu⁶⁴. Ayrıca Suriye ve Irak'ta Cuma günleri camilerde halkı galeyana getiriyor ve bunu gazetelelerde propaganda maksadıyla yayınlıyordu⁶⁵. Bu faaliyetler neticesinde kazanılan Müntefek aşireti lideri Uceymi Paşa'ya, sadakatına mükâfat olarak 23 Mayıs 1915'te Osmanlı Hükümeti tarafından *Mirimiran* payesi verildi⁶⁶. Ayrıca bir şeref kıyafeti olan hil'atler de verilerek Irak'ta aşiretler cihada kazanılmaya çalışıldı⁶⁷. Yapılan propagandalar ve verilen paraların tesiriyle bir kısım aşiretler, Osmanlı cihadına sadık kalacaklarını beyan ettiler, öyle ki ...*kurşunları biterse değnekleriyle, o da kırılırsa tırnaklarıyla cihad yolunda çarpışacaklarını* (...) söylediler⁶⁸. Bu tür haberlere Osmanlı matbuatında sıklıkla rastlanır.

⁶¹ SHAT, 7 N 2103. Ministère des Affiares Etrangères au Ministère de la Guerre. Paris, le 16 Décembre 1914.

⁶² Orhan Avcı, Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918, Vadi Yay., İstanbul, 2004, s.170.

⁶³ Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, (Bundan sonra TİT) C. 3/1, TTK Yay., Ankara, 1991, s.397.

⁶⁴ Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çev. Tansel Demirel, 3. B., Arma Yay., İstanbul, 2003, s.70.

⁶⁵ Antonius George, *The Arab Awakening*, London, 1955, s.145.

⁶⁶ Tanin, 25 Mayıs 1915.

⁶⁷ Avcı, age, s.175.

⁶⁸ Tanin, 18 TS 1914.

Cihat propagandası için dağıtılan beyannamelerin bir kısmı Bağdat'ta Vilayet matbaasında basıldı. Bunların her tarafta dağıtılması için Babiâli'nin 21 Mayıs 1915 tarihli emriyle Polis ve Jandarma görevlendirildi⁶⁹.

Bağdat'ta çıkan *Ez-Zevra* gazetesinin yetersizliği görülünce Cihad propagandası için 10 Temmuz 1915'ten itibaren Türkçe ve Arapça yayın yapan *Sada-yı İslam* gazetesi çıkarıldı. Almanya ve Avusturya'nın propaganda tekniklerini uyguluyordu. Düzenli bir şekilde 9 ay yayın yapabilen bu gazete Hilafet ve İttihad-ı İslam gibi konuları işledi. Oldukça ucuz bir fiyata, 5 para'ya satılıyordu. İngilizler de *El-Umran* gazetesiyle karşı propaganda yaptı⁷⁰. *Ez-Zuhur* gazetesi de Irak'ta cihat propagandası yapan diğer bir gazete idi⁷¹. Bundan başka Irak'taki Şii Müslümanlara ve G. İran'a yönelik yayın yapan *Beyan-ul Hak* gazetesi de Farsça çıkıyordu⁷².

Sada-yı İslam'ın bir haberi Şiileri kazanmaya yöneliktir: “Osmanlı Ordusu'na verilmesi kararlaştırılan İmam Hüseyin ve İmam Abbas Hz. nin alemeyn-i Şerifeynleri ve İmam Hüseyin'in tarihi kılıcının tevdi merasimle yapıldı. Bağdat'tan Karargah'a heyet-i Mmabsusa ile ve mutantan bir alayla Selman-ı Farısı hz. nin merkadi de ziyaret edildi. Sonra bunların Osmanlı ordusuna verildiğine dair ecille-i müçtehidinden Seyda İsmail es-Sadr Efendi'nin namesi Irak Umum Kumandanı Nureddin Bey'e verildi, o da bunu teslim alıp belîğ bir hutbe irad etti (...).”⁷³

Almanların Irak'ta bilhassa Kadirî tarikatından faydalanmağa çalıştığı dikkati çekmektedir. Eugène Thébault, Almanların Kadirî tarikatını ele geçirdiğini anlatır: “...Kayser, Irak'ta cihad ilanının ardından Kadirî tarikatını unutmadı. Kayserin K. Afrika'daki tekyeler ve zaviyeler üzerindeki faaliyetlerini Irak'taki Kadirî tekyeleri üzerindeki tecrubelerine borçludur. Kadirîler, Kayser'in Kadirî kıyafetli ve başında üstüvanî keçeden külahlı portrelerini tekyelerinde bulunduruyorlardı. Abdülhamid de

⁶⁹ Servet Aşar, “Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat İlanı ve Propaganda”, *Askerî Tarih Bülteni*, Atase Yay., Yıl 26, Sayı 51, Ankara, 2001, s.43.

⁷⁰ Avcı, a.g.e., s.168.

⁷¹ Ahmet Erşat Aydın, age., s.40.

⁷² Avcı, age., s.174.

⁷³ Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşında Cihat İlanı ve Orta-Doğu*, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Hakan Uzun), Ankara, 2015, s.273.

vatanperver emellerle Kadiri tarikatının idaresini ele geçirmeğe çalışmıştı."⁷⁴ Burada Abdulhamid'in tarikatle ilgilendiği ve merkezine nüfuz etmeye çalıştığı, bir bakıma bu tarikat üzerindeki Türk-Alman rekabeti dikkati çekmektedir.

8-Irak'ta, Türk-Alman Cihadı'nın Kabulü ve Sünnî-Şii İttifakı:

Irak cihadında Osmanlı idarecileri Şii ulemaya ağırlık vererek Şii ahaliyi kazanmağa çalıştı, Necef ve Kerbela Şii mezhebinin merkezi olması hasebiyle bura ulema ve müçtehitlerine hususi bir ehemmiyet atfediyordu. Uzun müddetten beri, İran üzerinde rekabet halinde olan ve 1907 antlaşmasıyla İran'ı kendi aralarında bölen Rus ve İngilizlerden ahali nefret ediyordu. Enver Paşa, İstanbul'da Alman sefirine "*Necef ve Kerbela ulemasından bir fetva sadır olursa bütün İslam diyarlarının Müslüman ahalisi İtilaf Devletleri'ne isyan eder*"⁷⁵ diyordu. Bu maksatla hitabeti kuvvetli, ahali üzerinde nüfuz sahibi ulemaya, bilhassa müçtehitlere teveccüh etti. Hilleli Abdulmuttalib'in Arap aşiretlerine vaaz ve nasihatlerle ahaliyi kazanması için Osmanlı hükümeti Irak'taki idarecilerin teşebbüse geçmesini 7 Aralık 1915 tarihli bir yazıyla istedi⁷⁶. Ulemanın kazanılması maksadıyla Askeri Bey, Şii ahalinin çok kıymet verdikleri Hz. Ali'nin bayrağını Caferi ulemaya ve eşrafa takdim edildi, bu bayrakla İran'da da cihat propagandası yapıldı⁷⁷.

Irak'ta cihadı tetikleyen hadise İngilizlerin Kasım 1914'te Fao'yu işgal etmeleri oldu ve bu da Sünnî-Şii ittifakını tetikledi. İngilizler yukarı tırmandıkça infial artıyordu. Bunun üzerine Basra uleması, Necef, Kerbela vs. yerlerin ulemasından cihad hazırlıkları yapmalarını isteyen telgraflar çektiler, *Dar-ül cihad*'a hareket etmek üzere birlikler teşkil ettiler⁷⁸. Bundan sonra Osmanlı basınında oldukça yoğun "*Müçtehidin-i İraniye*" fetvaları çıktı ki bu da Şii cihadın tahriki maksadıyla yapılıyordu. Şii ulemanın Osmanlı ordusuna ve donanmasına camilerde yaptıkları dualar matbuatta çok sık işlendi. Eşraf ve ulemanın oğullarıyla birlikte cihada iştirakleri dikkat çekicidir.

⁷⁴ Eugène Thébault, "Le rôle des Derviches dans l'Islam", *Le Temps*, 18 Juillet 1915, s.?

⁷⁵ Salehi, "Les fatwas des Ulémas Persans de Najaf et Kebela", *La Perse et la Grande Guerre*, Etudes Réunies et présentées par Olivier Bast, Institut Française de Recherche en Iran, Téhéran, 2002, s.164.

⁷⁶ Avşar, "a.g.m", Yıl 26, Sayı 51, Ankara, 2001, s.44.

⁷⁷ Orhan Avcı, *Türk Ordusu Irak'ta 1914-1918*, Vadi Yay., Ankara, 2004, s.175.

⁷⁸ Salehi, "agm", s.172.

Şii ulemadan Kazım el Bezevi'nin Osmanlı cihadına verdiği destek 9 KE 1914 tarihli **Tanin**'de yayınlandı. El Bezevi, Osmanlı cihadını imzaladığı gibi, oğlunu da diğer ulemanın desteğini almak üzere Necef ve Kerbela'ya gönderdi. Şii ulema ve sünî Osmanlı fetvaları aynı mahiyette idi: *Ruslarla İngilizler İslam'ın amansız düşmanlarıdır, Osmanlı düşmanları İslam'ın da düşmanlarıdır, Haremeyn-i Şerifeyn ve İmamların atabat-ı mukaddesesi tehdit altındadır, hep birlikte müstevli küffarı İslam diyarından def etmeliyiz...* vs. Kaşanî, El Bezevî, Şeyh Muhammed Bakır, Taki Şirazi'nin fetvaları bu nevidendir⁷⁹. 28 Nisan 1915 tarihli **Tanin**, Şeyh Muhammed Bakır ve Şeyh Haydar'ın, Basra'da İngilizlere karşı cihad ederken şehit düştüklerini yazar. Ulema ve müçtehidlerin fetvaları ayrıca Cuma hutbelelerinde de okunuyordu⁸⁰.

Irak'ta cihadın İngiliz ordusundaki Müslüman Hintli askerlere yönelik taraflarına da ağırlık verildi. Bu harb sırasında Hindistan'ın istiklali için çalışan *Genç Hindistan Cemiyeti*, Bağdat'ta, Ebu Said el Arabi'ye Urduca yayınlanan bir gazete kurdurdu. Gazete Hintli Müslümanları firara ve Osmanlı Ordusuna iltihaka teşvik ediyordu. Ayrıca Hint askerlerine hitaben bu mealde yazılan beyannameler de az da olsa firarları teşvik etti, bazıları da Türk askeriyeye çarpışmamak için el ve ayaklarını sakatladı⁸¹. Artan firarlarla *Hind Mücahid Teşkilatı* kuruldu⁸². Bu çalışmalar ve propagandalar sonucu, tamamen Müslümanlardan kurulu *15. Hind Alayı*, Türklere karşı muharebeyi reddedince Bengal'de Andaman adasına gönderildi⁸³.

9-Irak'ta İsyanlad ve Cihadın Sonu:

Cihadın istinat edeceği en büyük amil, morali yüksek ordu, bol silah ve mühimmatla mücehhez asker, iyi bir sevkulceş ve askerî zaferlerdir. Ancak İngilizlerin bu hususta Irak'ta Türklerden üstün vaziyeti *Cihad-ı Mukaddes*'in başarı şansını zayıflatıyordu. Bunda sırtını okyanuslara dayayan ve sömürgelerindeki sınırsız insan kaynaklarıyla takviyesinin de mühim hissesi vardı. Irak'ın hemen

⁷⁹ **Tanin**, 15 TS 1914; Bağdat'ta çıkan **Sada-yı İslam'dan** naklen **Tanin**, 22 KS 1915, **Tanin**, 21 Eylül 1915; Bayur, TİT, 3/1, s.325; Fetvaların muhtevaları hakk. tafsilat: Salehi, "agm", s.160 vd.

⁸⁰ BOA. HR.SYS. Dosya no: 2337, Gömlek no: 10. 13.12.1914.

⁸¹ Avşar, "agm", s.52.

⁸² Avşar, "agm", s.43.

⁸³ **MAE**. Vol. 1678, Guerre 1914-1918, Panislamisme, K.102/6. Paris, Le 16 Avril 1916. Questions Musulmans.

yanındaki Hindistan, milyonlarca asker çıkarabilecek potansiyele sahipti. Daha harbin başlarında, Daily Telegraph muhabirine mülakat veren Mhrace İdar, Hindistan'ın gerektiğinde 3 milyon asker çıkarabileceğini belirtiyordu⁸⁴. Bu vasıflara sahip Britanya, Irak'taki aşiretleri kolaylıkla kendi tarafına çekebildi. Bir kısım Arap aşiret liderleri zaten bir önceki asırda kazanılmışlardı. Bu da *Cihad-ı Ekber*'in başarısına sekte vuruyordu. Cihad ilanının hemen ardından İtilaf Devletleri'nin bundan hayli ürktükleri anlaşılmaktadır. Fransa Harbiye Vekâleti'ne sunulan 21 Kasım 1914 tarihli rapor bu endişeyi açığa vurmaktadır. Rapor, Halife-Sultan'ın ilan ettiği cihadın yapması muhtemel sarsıntı dile getiriliyor ve buna mani olmak için bir Arap isyanından medet umuluyordu. Bunun için de Hicaz emiri Şerif Hüseyin liderliğinde bir Arap isyanının gerçekleştirilmesi planlanır, Şerif'in tahrik ve teşviki hususu da Hariciye Vekâleti'ne verilir. Gerçekleştirilmesi düşünülen bu isyanın Türk ordusunu sekteye uğratacağını zikreden raporda ayrıca şu sözlere yer verilir: "...*Bütün gayrı memnunlar, Dürziler, Fırat kabileleri (henüz itaat altına alınmamışlardır), Süryaniler, Ermeniler bu isyana iştirak edeceklerdir*"⁸⁵. Nitekim ileride Haziran 1916'da patlayacak olan ve Şerif Hüseyin'in kullanılacağı Hicaz isyanı, Irak Araplarına da tesir edecek ve Osmanlı Ordusu'nda yetişen Iraklı subaylar kurulacak olan *Arap Ordusuna* hizmet edeceklerdir. Aralık 1914'teki Sarıkamış felaketi, ardından da Ocak 1915'te Cemal Paşa'nın gerçekleştirdiği başarısız Kanal Harekâtı zaten cihadın itibarını sarsmıştı. 11-14 Nisan'da (1915) Şuayyibe'de Sünni-Şii cihad ittifakının uğradığı felaket, artık Irak'ta Araplara yol ayırımını işaret ediyordu. Askerî zaferlerden mahrum hiçbir cihadın ahaliyi birleştirmek gibi bir şansı yoktu. Burada, az yukarıda da değinildiği gibi, binlerce mücahid ve çok sayıda ulema ölmüş, Askeri Bey intihar etmişti; cihad birlikleri de perişan bir halde *Nasiriye*'ye ricat ediyordu⁸⁶. 24 Nisan 1915 tarihli Fransız *Le Temps* gazetesi, bu ağır bozgunda *Türklerin silah ve mühimmatlarını terk ederek bozgun halinde çekildiklerini, Askeri Bey'in intihar ettiğini, bu ricat esnasında isyan eden Arapların hücumlarına maruz kaldıklarını, kayıplarının 6.000 asker olarak tahmin edildiğini* söylüyordu. Osmanlı birliklerinin İngilizler karşısında uğradıkları

⁸⁴ "Le loyalisme de l'Inde", *Le Figaro*, no : 331, 26 Novembre 1914, s. 1/5. Mhrace ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Hindistan'daki tesirinin bir hiç olduğunu söylüyordu.

⁸⁵ 7N2144, Ministère de la Guerre, EMA, Section d'Afrique, no: 5174-9/11; rapport fait au ministre le 21 Novembre 1914. Analyse au sujet des mesures propres à combattre l'action de la Turquie sur les populations musulmanes de l'Afrique du Nord.

⁸⁶ Salehi, "agm", s.171.

felaketin geri kalanını Müntefek aşireti tamamlıyordu. 28 Temmuz 1915 tarihli *Le Temps*, Türkler tarafından kazanılan ahalinin tamamen İngiliz tarafına geçtiklerini ve başlarındaki ulema ve müçtehitleri kovduklarını yazar. Burada aşiretlerin isyanını tetikleyen Türk hataları da vardı. Şiilerin kutsal mekânlarında görülen bir takım hırsızlıklar, cihadın sorgulanmasına yol açıyor ve isyanın alt yapısını hazırlıyordu. Türkler *Atabat-ı Mukaddese*'ye ait 2 milyon sterlin kıymetinde altın ve gümüş mücevheratı derdest etmişlerdi. Bir başka hoşnutsuzluk, Vali Şefik Bey'in *Zorunlu Borç* adı altında halktan para alıyor, vermeyenleri Musul'a sürüyordu. Namuslu veya fahişe olsun, her hafta Hıristiyan hanımlarını *zührevi muayeneye* tabi tu"tuyor, zengin aileler de bu hacaletten kurtulmak için *ne lazımsa* yapıyorlardı⁸⁷. Necef Kaymakamı Necip ve maiyeti halktan zulmen rüşvet alıyorlar ve mezhebî hassasiyetlerini rencide ediyorlardı. Bağdat valiliğine (Süleyman Nazif) yapılan şikâyetler de kale alınmayınca Necef'te isyan patladı. Kaymakam ve bazı memurlar Necef'ten kovulduysa da isyan 27 Haziran 1915'te Kerbela'ya da sıçradı. Bu isyan Çanakkale'de cihadın hayat-memat mücadelesi verdiği günlere rastlıyordu. İngiliz ilerlemeleri de isyanın bastırılmasını adeta imkânsız kılıyordu. Bu sıralarda Şerif Hüseyin de isyan etmek için İngilizlerle gizli görüşmeler yapıyordu⁸⁸. 5 Ağustos 1915 tarihli *Le Temps* ve 6 Ağustos 1915 tarihli *La Croix* gazeteleri, Şii ahalinin isyana dair verdikleri bilgiler kayda değer. "Bozgun halinde Türk ordusu yukarıya Bağdat'a doğru ricat halindeyken ahali isyan etti ve ordunun şehre girmesini engelledi, Vali Süleyman Nazif'i ve memurlarını Bağdat'tan kovdu. Vali de askeri birliklerle birlikte Necef ve Kerbela'ya çekildi, ancak burada da halk isyan etti. İmamlar Halife Ali'nin minberi üzerinden yaptıkları vaazlarda halkı isyana teşvik ettiler. Buna çok kızan Vali, topların namlularını *Seyyidina Hüseyin Camii*'ne çevirdiyse de menzili buraya kadar ulaşamıyordu. Bunun üzerine galeyana gelen halk Türkleri bozguna uğrattı, Şii liderler Kerbela'ya muzafferden girdi, Hükümet sarayındaki Osmanlı bayrağını indirdi, Kaymakam'ın ellerini bağlayıp Samarra'ya gönderdiler. İmam Ali ve İmam Hüseyin'in mezarlarını ziyaret ettiler, burada Türklere düşman olacaklarına yemin ettiler."

⁸⁷ Rafael de Nogales, "Osmanlı Ordusunda Dört Yıl", S. 166; 24 Haziran 1916 tarihli *Journal de Débat da* Türklerin Şiilerin Atabat-ı mukaddeselerine saldırıp buradaki paha biçilmez hazinelerini alıp götürdüler, der.

⁸⁸ Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat İlanı ve Orta-Doğu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) s.283-284; Geniş bilgi: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C. III, İran-Irak Cephesi, 1914-1918, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s.284 vd.

Bundan sonra Hille'de çıkan 2 isyan söz konusudur⁸⁹. Bu isyanlar sert tedbirlerle bastırılınca Türk ve Almanların büyük emeklerle cihada kazanmağa çalıştıkları İran'da sert tepkilere yol açtı⁹⁰.

Bu isyan ve karışıklıklar sırasında Enver Paşa'nın Irak ziyareti söz konusu oldu. 13 Şubat 1916'da gerçekleştirdiği Suriye, Filistin, Hicaz seyahatine Irak'ı da dâhil etmişti. Ancak aniden karar değiştirip 7 Mart'ta Şam'dan İstanbul'a döndü. Bu seyahat kafilesinde Gen. Schellendorf ve Avusturya ataşemiliteri Pomiankowski de vardı⁹¹. Suriye seyahatinden 6 hafta sonra Haydarpaşa'dan 24 Nisan 1916'da Irak seyahatine çıktı. Bu sırada Irak barut fıçısına dönmüş vaziyeteydi. Şerif Hüseyin isyanı da çok yakındı. Enver Paşa, Irak'ta bir ayı geçkin bir süre kaldı, şerefine şehir donatıldı, evliya, enbiya mezarları ziyaret edildi, Enver Paşa burada halkın gönlünü almağa çalıştı, müçtehit ve ulema ile birlikte Cuma namazı kıldı, fukaraya para dağıttı...⁹² Bu ziyaret sırasında Kerbela halkı Enver Paşa'ya itaat etti ve isyan sona erdi⁹³.

Burada da hayali planlarından vazgeçmedi, 18. Kolordu'yu (Karabekir) yerinde bırakıp, 13. Kolordu'yu (Ali İhsan Sabis) İran'ı fethe, buradan da Türkistan, Kafkasya ve Hindistan Müslümanlarını isyan ettirip cihadı bu bölgelere de yaymasını emretti⁹⁴. Ayrıca burada İran'da Şah rejimini devirmek üzere Geçici İran Hükümeti lideri Nizam-us Saltana ile görüşüp İran'ı cihada kazandırma planları yaptı ve burada Nizma-us Saltana'ya *Bütün İran Mücahidleri Genel Kumandanı* ünvanını verdi⁹⁵.

⁸⁹ Geniş bilgi: Kadir Kasalak, "Birinci Dünya Harbinde Hille İsyanları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVI, Sayı 46, Mart 2000.

⁹⁰ Salehi, "agm", s.172.

⁹¹ Geniş bilgi: Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, 1914-1918*, Çev. Kemal Turan, Kayıhan Yay., İstanbul, 1990, s.184-199; ayrıca bkz. "Enver ve Cemal Paşalar Halep'te iken", **Tanin**, no: 2594, 4 Mart 1916, s.2.; "Enver ve Cemal Paşalar Medine'de", **Tanin**, no: 2598, 8 Mart 1916, s.1/3.; "Enver Paşa Suriye'de", **Tanin**, no: 2593, 8 Mart 1916, s.1/3.

⁹² **Tanin**, 29 Mayıs 1916.

⁹³ MAE, Vol. 1679, Guerre 1914-1918, Panislamisme, K.102:6, Paris, le 28 Juin 1916, télégramme de Paul de Marguerie.; **SHAT**, 16 N 2984, Saint Quintin, du Caire, le 26 Juin 1916 à 24.00 h.

⁹⁴ Bayur, TİT, 3/1, s.107, 109.

⁹⁵ Geniş bilgi: Ahmet Erşat Aydın, *Les relations Turco-Persanes Pendant la 1ère Guerre Mondiale et Leur Echo Dans la Presse Turque et Française*, (Mémoire préparé à l'Unv. De Strasbourg sous la direction de M. Paul Dumont) 2010-2011, s.54 vd.

Bu arada Irak'ın mühim aşiret reislerinden Şeyh Hazal'ın isyanı da ayrıca Türk cihadını sekteye uğratiyordu⁹⁶.

10-Bağdat'ın Dtüşüşü ve Irak'ın Kaybı:

Her ne kadar isyanların bastırılmasından sonra nisbeten sakin bir devreye girildiyse de bu uzun sürmedi. Askerî zaferlerden mahrum bir cihad artık Irak'ta muteber olamazdı. General Maude, Irak'ın yukarılarına tırmanıyordu. Ordusu güçlüydü, Türk ordusu ise yorgun, perişan ve silah ve mühimmatı çok eksikti. Bağdat'ın tehdit altına girmesi üzerine İran, Afganistan, Türkistan ve Hindistan'ı fethe gönderilen 13 Kolordu (Sabis) acilen yardıma çağrıldı. Fakat daha kolordu yoldayken Kanuni'nin 1534'te fethettiği Bağdat 11 Mart 1917'de düştü⁹⁷.

Bundan sonra cihadın iflası kaçınılmaz oldu. Cihadın şansı Rusya'da Bolşevik ihtilaliyle bir ara parlar gibi olduysa da ABD'nin taze kuvvetlerle 6 Nisan 1917'de harbe dâhil olması, *Cihad-ı Ekber*'in tekrar çöküşe geçmesine sebep oldu. Başlangıçta Osmanlı cihadına destek veren Necef ve Kerbela müçtehitleri bu defa Bağdat'ın düşüşü münasebetiyle İngiltere Kralı George'a tebrik mesajları çektiler⁹⁸. Bu sırada Suriye ve Filistin'de de *Cihad-ı Ekber* büyük bozgunlara uğruyordu.

Sonuç

Büyük harpte İttihatçıların, Almanların teşvikiyle ilan etti. Ancak İttihatçıların İttihad-ı İslam fikri değişikti ve Abdülhamid'inkinden farklıydı. Panislamist politikaya panturanizmi de ilave etmişlerdi. Bu da onların cihad hususunda İslam aleminde sorgulanmalarına sebep oluyorlardı. Goltz, hatıralarında da *turan* ideolojisinin imparatorluğun sonunu getirdiğini söylüyordu⁹⁹. İlan edilen cihad *Made in Germany* bir melez cihad idi ve bu da İslam âleminde hep tenkid edildi, ayrıca İtilaf Devletleri'nin eline iyi bir propaganda malzemesi oldu. Kazım Karabekir de hatıralarında, Irak'ta cihadın daha yeni ilan edildiği sıralarda bile ciddiye alın-

⁹⁶ Geniş bilgi: Sadık Sarısamam-Vahdet Keleşyılmaz, "Şeyh Hazal Meselesi", **Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 2.

⁹⁷ Geniş bilgi: "La prise de Bagdad", **AF**, no: 168, Janvier-Mars 1917, s.9 vd.; ayrıca bkz. Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Haz. Taylan Sorgun, Yaylacık Matb., 7 Gün Yay., İstanbul, 1972, s.202 vd.

⁹⁸ **Correspondance d'Orient**, no: 165, 10 Mai 1917., s.280.

⁹⁹ *Golç Paşa'nın Hatıratı*, Çev. Salih Mayakuşu, Askerî Matb., İstanbul, 1932, s. 25.

madığını, Bağdat'ta Hükümet dairelerinin kapılarında asılı olan Cihad fetva ve beyannamelerinin yırtılıp atıldığını söyler¹⁰⁰. Cihad esas olarak turan ellerini fetih hülyalarıyla Sarıkamış'ta ağır bir darbe alınca tesirini diğer cephelerde de hissettirdi. Enver Paşa'nın kuvve-i külliye yok oldu dediği bu cepheden sonra Kanal Harekâtı da başarısızlıkla neticelendi. Bu da cihadın aldığı 2 nci büyük yara idi. Bundan sonra Irak'ta İngilizlere karşı Süleyman Askeri Bey'in idare ettiği Şuayyibe'de (14 Nisan 1915) *Cihad-ı Ekber*'in aldığı ağır hezimet Sünni-Şii ittifakının da sonu getirdi. Burada Şii mücahidler ve ulema ve müçtehitler hayatlarını kaybettiler. Artık Osmanlı cihadının İngiliz kuvvetleri karşısında tutunamayacağı anlaşılmıştı. Şerif Hüseyin'in Haziran 1916'da isyan etmesiyle artık cihadın ne Irak'ta ne de Arabistan'da muvaffakiyet ihtimalinin olmadığını gösteriyordu. Bağdat'ın İngilizler tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Irak'ta *Cihad-ı Ekber* son nefesini verdi.

Türkiye'nin imzaladığı Mondros mütarekesinden sonra (30 Ekim 1918) cihat faaliyetlerini yürüten Teşkilat-ı Mahsusa son vazifelerinden birini daha yapıp dağıldı: Babıali tarafından *Cihad-ı Ekber* için İslam âleminin çeşitli mıntıklarından İstanbul'a davet edilen ulema, meşayih, eşraf ve liderlerin memleketlerine gönderilmeleri gerekiyordu. Ancak İngilizlerin yaptıkları baskınlarda medreselerde kalan mücahitlerin çoğu yakalandı ve hidemat-ı şakka'da (kazma-kürek işleri) çalıştırıldılar. Kaçabilenler kaçtı, gerisi ya yollarda öldü ya da düşman zannıyla Türkler tarafından öldürüldü¹⁰¹. Ancak kaçamayanlar da vardı. 30 KS 1919 tarihli *Ati* gazetesinin bir haberi Iraklıların ve diğer mücahitlerin durumunu perişan halini gösterir: "Matbaamıza müracaat eden bir Iraklı, otellerde sürüklendiklerini, ikamet ve iâşelerini bir misafirhane teşkili suretiyle temin edilmesini istiyorlar. 2 Şubat 1919 tarihli *Ati*, bir diğer haberinde de İstanbul'da bulunan Iraklı mücahit askerlerin sokaklarda dilenmeye başladıklarını yazıyordu. Nihayet Selimiye Kışlası'nda bulunan 5.000 Arabistanlı efradın memleketlerine gönderilmesi için İtilaf Devletleri temsilcilerinden istenen vapur tahsisine red cevabı verilince bu efradın bundan böyle trenle peyderpey memleketlerine gönderilmeleri kararlaştırıldı¹⁰². Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği bu son cihad bu haliyle tarihe nakledildi.

¹⁰⁰ Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?*, C. 2, 2. B., Emre Yay., İstanbul, 1995, s.394.

¹⁰¹ Hüsâmettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Haz. Samih Nafiz Kansu, Batur Matb., Pınar Yay., İstanbul, 1964, s.215-216, 226-227.

¹⁰² *Ati*, 28 KS 1919.

KAYNAKÇA

A- BELEGELER

1-BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVLERİ

BOA. HR.SYS. Dosya no: 2337, Gömlek no: 10. 13.12.1914.

2-ARCHIVES HISTORIQUES DE L'ARMEE DE TERRE (SHAT) AU CHATEAU DE VINCENNES

SHAT, 7 N 679

SHAT, 7 N 723

SHAT, 7 N 2103

SHAT, 7 N 2140

SHAT, 7 N 2144

SHAT, 16 N 2984,

3-ARCHIVES DU MINISTERE DES AFFAIRES ETRANGERES

MAE. Vol. 1678.

MAE, Vol. 1679.

B- KİTAPLAR

Armaoğlu, Fahir, Siyasi Tarih, 1914-1980, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1993.

Avcı, Orhan, Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918, Vadi Yay. İstanbul, 2004.

Aydemir, Şevket Süreyya, Enver Paşa, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978.

Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi, C. 3, Kısım 1, TTK Yay., Ankara, 1991.

Birgen, Muhittin, İttihat ve Terakki'de On Sene, Yayına haz. Zeki Arıkan, C. I, Kitap Yay., İstanbul, 2006.

- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, I. Cilt, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970.
- Birinci Dünya Harbinde İran-İrak Cephesi, C. II, Kısım I, Gn. Krm. Yayınları, Ankara, 1979.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, III. Cilt, İran-İrak Cephesi, 1914-1918, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.
- Kadir Kasalak, "Birinci Dünya harbinde Hille İsyanları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVI, Sayı 46, Mart 2000.
- Cemal Paşa, Hatıralar, Haz. Behçet Cemal, İstanbul, 1977.
- Danişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yay., C. IV, İstanbul, 1975.
- Earle, E.M., Bağdat Demiryolu Savaşı, Çev. K. Yargıcı, Milliyet Yay., İstanbul, 1972.
- Hüsametdin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, Haz. Samih Nafiz Kansu, Batur Matb., Pınar Yay., İstanbul, 1964.
- George, Antonius, The Arab Awakening, London, 1955.
- Golç Paşa'nın Hatıratı, Çev. Salih Mayakuşu, Askerî Matb, İstanbul, 1932.
- Görgülü, İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu, TTK Yay., Ankara, 1993.
- Sanders, Liman von, Türkiye'de 5 Yıl.
- Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, Haz. Taylan Sorgun, Yaylacık Matb., 7 Gün Yay., İstanbul, 1972.
- Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi, C. II, Nehir Yay., İstanbul, 1991, s. 85 vd.
- Kara, İsmail, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, C. 2, Risale Yay., İstanbul, 1987.
- Karabekir, Kazım, Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?, C. 2, 2. B., Emre Yay., İstanbul, 1995.
- Landau, Jacob M., Pan-İslam Politikaları, İdeoloji ve Örgütlenme, Çev. Nigar Bulut, Anka Yay., İstanbul, 2001.
-, Pantürkizm, Çev. Mesut Akın, Sarmal Yay., İstanbul, 1999.
- Larcher, Commandant M., La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale, Berger-Levrault, Paris, 1926.

- Larcher, M., Büyük Harpte Türk Harbi, Larcher'ye Tenkidî Zeyiller, C. II, Çev. Mehmet Nihat, Askerî Basımevi, İstanbul, 1927.
- M. Moukhtar Pacha, La Turquie, l'Allemagne et l'Europe, Depuis le Traité de Berlin Jusqu'à la Guerre Mondiale, Berger-Levrault, Paris, 1924, s. 280, 284.
- Nogales, Rafael de, Osmanlı Ordusunda Dört Yıl, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yay., İstanbul, 2008.
- Ortaylı, İlber, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Ankara, 1981.
- Joseph Pomiankowski, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, 1914-1918, Çev. Kemal Turan, Kayıhan Yay., İstanbul, 1990.
- Souhesmes, G. Des Godins de, Abd ul Hamid Khan II, (Extrait de La Revue Exotique Illustrée du 1er Mai 1890), Paris, 1890.
- Stoddard, Philip H., Teşkilat-ı Mahsusa, Çev. Tansel Demirel, 3. B., Arma Yay., İstanbul, 2003.
- Townshend, (Sir Charles W.F.) Général de Division, Ma Campagne de Mésopotamie, (1915-1916), Bibliothèque d'Histoire, Politique, Militaire et Navale, Ed. De la Nouvelle Revue Critique, Payot, Paris, 1935, s. 10.

C- MAKALELER

- Avşar, Servet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Cihat İlanı ve Propaganda", **Askerî Tarih Bülteni**, Yıl 26, Sayı 51, Ankara, 2001.
- "L'Allemagne et Bagdadbahn", **La Revue**, no: 5, 1 Mars 1909.
- Bompard, Maurice, "L'entrée en guerre de la Turquie", I, **Revue de Paris**, T. IV, Juillet Août 1921.
- Cayral, René, "Le pantouranisme", **Le Temps**, no: 20328, 3 Mars 1917.
- Morgan, J. de, "Bakou", **Mercure de France**, 1.12.1918, s.457.
- "La Politique de l'Allemagne en Pays Musulmane", **Revue du Monde Musulman**, Vol. LIV, Juin 1923.
- Rıza Tevfik, "Biz baklayı ağzımızdan çıkarmayacağız", **Teminat**, no: 212, Şubat 1327.
- Salehi, Nasrollah, "Les fatwas des Ulémas Persans de Najaf et Kebela", **La Perse et la Grande Guerre**, Etudes Réunies et présentées par Olivier Bast, Institut Française de Recherche en Iran, Téhéran, 2002.

Sarısaman, Sadık-Vahdet Keleşyılmaz, “Şeyh Hazal Meselesi”, **Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 2.

“La tactique germano-turque” **Le Temps**, no: 19566, 31 janvier 1915.

Thébault, Eugène, “Le rôle des Derviches dans l’Islam”, **Le Temps**, 18 Juillet 1915.

Vambery, A., “L’Allemagne et l’Angleterre en Turquie”, **La Revue**, Vol. XLII, 1 Août 1902.

D- SÜRELİ YAYINLAR VE GAZETELER

Asie Française

Ati, 28 KS 1919.

Correspondance d’Orient

La Croix

Le Figaro

Gil Blas

Tanin

Le Temps

La Revue

Revue du Monde Musulman

Sebil-ür Reşad

F- TEZLER

Aydın, Ahmet Erşat, *Les Relations Turco-Persanes Pendant la 1ère Guerre Mondiale*, (Mémoire de Master non publié, fait à l’Université de Strasbourg sous la direction de M. Paul Dumont), Strasbourg, 2011.

Aydın, Yusuf, *Birinci Dünya Savaşı’nda Cihat İlanı ve Orta-Doğu*, (Ankara Ün. Türk İnkılap Tarihi Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danş. Doç. Dr. Hakan Uzun), Ankara, 2015.

ALMAN KAYNAKLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN I. DÜNYA SAVAŞI'NDA IRAK CEPHESİ

YÜKSEL KAŞTAN*

Özet

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler uzun bir tarihe dayanmasına rağmen, Osmanlı İngiliz ilişkileri 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan Savaşları'nda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni desteklememesi sonrası zayıflamaya başlamıştır. Buna mukabil Osmanlı Devleti'nin 1871 tarihinde siyasi birliğini tamamlayan Almanya ile ekonomik ilişkileri daha iyi olmaya başlamıştır. Avrupa'da 1894 yılında başlayan ilk bloklaşma hareketi I. Dünya Savaşı öncesinde İttifak (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) ve İtilaf (Fransa, İngiltere, Rusya) devletleri olarak oluşmuştur. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı başında tarafsız olduğunu ilan etmesine karşın kısa sürede İttifak Devletleri lehine savaşa katılmıştır.

İngiltere savaşın Avrupa dışına taşmaması için Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına hâkim olarak Rusya ile deniz bağını kurmak için Çanakkale önlerine İtilaf Devletleri filosunu getirtirken, diğer taraftan da Hint denizinin güvenliğini sağlamak ve Mezopotamya'ya hâkim olmak için Irak seferine çıkar. İngiliz ordusu Basra'yı işgal ettikten sonra Bağdat'ı ele geçirmek üzere sefer etmiştir. İngiliz ordusu ilk zamanlarda çok hızlı ilerlerken Türk birlikleri karşısında Selman-ı Pak'ta yenilmiş, Kutü'l-Amâre'de savunmaya geçmiştir. İngiliz kuvveti bir süre sonra teslim olmuştur. Böylece İngiliz ordusu Çanakkale'de sonra bu kez de Kutü'l-Amâre'de Osmanlı kuvvetlerine karşı yenilmiştir. Doğal olarak Osmanlı ordusunun bu başarısı müttefiki Alman ordu ve yönetiminde büyük yankı bulmuştur.

Bu çalışmada Alman kaynaklarına göre Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi mücadeleleri, Osmanlı ordusunun Kutü'l-Amâre Zaferi ve bu cephe mücadelelerinin I. Dünya Savaşı'na etkisi araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İngiltere, Almanya, I. Dünya Savaşı, Kutü'l-Amâre Zaferi, Irak.

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, kastanyuksel@hotmail.com.

OTTOMAN EMPIRE IN WORLD WAR I. IRAQ FRONT IN GERMAN SOURCES

Abstract

Ottoman Empire's political and economic relations with Britain despite a long history of resistance to Ottoman and British relations after 1877-1878 Ottoman-Russian War in the Balkans, Britain's support began to wane. However, completing the political union on economic relations with the Ottoman State in 1871, Germany became better. Starting in 1894, the first blocking movement in Europe before World War I was formed as Alliance (Germany, Austria-Hungary and Italy) and the Entente (France, Britain, Russia). Ottoman Government declared its neutrality in World War I despite the the former states joined the Alliance as soon as possible in favor of the war.

To extent beyond Europe, Britain fought to establish the link to the sea with Belarus as the domineer on the Çanakkale and Istanbul Straits, bringing the Entente fleet to the front of Çanakkale to ensure the safety of other seas and interests of the Iraq campaign to dominate Mesopotamia. After invading, British army in Basra was out of time for the capture of Baghdad. British army for the first time against a very fast advancing Turkish troops were defeated, in Selman Pak began to defend Kut'ül-Amare. British forces surrendered after a while. Çanakkale so after the British army was defeated, this time against the Ottoman forces in Kut'ül-Amare. Ottoman army German army as a natural ally of this success and became big news management.

According to German sources, in this study the Ottoman Empire in World War I struggled in Iraq, front Kut'ül-Amare victory of the Ottoman army and the impact of these fronts in the fight World War I was investigated.

Key Words: Ottoman State, Britain, Germany, World War I, Kutü'l-Amâre Victory, Iraq.

Giriş

Almanya 1881 yılında siyasi birliğini tamamlayarak hızlı bir silahlanma sürecine girmiştir. İtalya ise Almanya'dan daha önce siyasi sürecini tamamlamıştır. Sanayileşmesini yeni tamamlayan ve sömürge arayan bu iki devlet birbirlerine hızla yakınlaşmıştır. Avrupa'da Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın birbirlerine yakınlaşmaları sonucunda bu üç devlet kendi aralarında ittifak oluşturmuşlardır. Bu süreçte Fransa'nın önce Rusya'ya, sonra İngiltere'ye yaklaşması sonrasında bu üç devlet de aralarında bir itilaf oluşturmuştur¹.

Avrupa'da başlayan sanayileşme bir taraftan hızla hammadde ihtiyacını artırırken diğer taraftan da pazar ihtiyacını artırmıştır. Sanayileşme sonrasında oluşan sermaye giderek devlet, din ve halk üzerindeki etkisini artırmıştır. Bu durum sanayileşen ülkeler ile sanayileşmeye çalışan ülkeleri hammadde ve pazar nedeniyle karşı karşıya getirmiştir. Doğal olarak pazardan pay almaya çalışanlarla pazarlarını kaybetmek istemeyen ülkeler kutuplaşmıştır. Fransız İhtilali sonrasında başlayan uluslaşma ve millî devlet kurma giderek pazar ihtiyacı olan devletlerin işine gelmiştir. Her yeni kurulan millî devlet mutlaka bir endüstri devletinin pazarını oluşturmuştur. Böylece coğrafya ve hammadde bakımından geniş topraklara sahip imparatorluklar ve devletler bölünerek daha küçük ulus devletlerine dönüştürülmüştür.

19. Yüzyılın başlarında dünyada içten yanmalı motorların kullanılmaya başlaması ile petrol bölgeleri hızlı bir şekilde sanayileşmiş ülkeler tarafından paylaşılmaya, elde edilmeye veya imtiyazı ele geçirilmeye çalışılmıştır. Dünya'da petrolün en fazla olduğu yerler İran, Ortadoğu, Hazar, Suudi Arabistan ve Kuzey Afrika topraklarıdır. Bu toprakların büyük kısmı Osmanlı Devleti'nindir. Sanayileşmesini yeni tamamlayan Almanya bir taraftan petrol bölgelerine hükmetmeye çalışırken diğer taraftan İngiltere'nin Hindistan sömürgesini ele geçirmeye çalışmaktadır².

¹ Lothar Rathmann, **Berlin-Bağdat, Die imperialistische Nahostpolitik des Kaiserlichen Deutschlands**, Berlin 1962, s.17-18, Çev. Ragıp Zarakolu, **Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul 1982.

² Parliamentary Debates, **House of Commons**, 17th July 1913, Vol. 55, Cols. 1474-1475, Speech by W. Churchill, nach L. Denny: Ölquellen / **Kriegsquellen**, Aus dem englischen *We fight for Oil* von F. v. Richetti übersetzt, Zürich/Leipzig 1930, s. 26; Henry U. Hoepli: England im Nahen Osten, Das Königreich Irak und die Mossulfrage, Erlangen 1931, s.19.

İngiltere'nin Ortadoğu siyaseti petrolün önemimin artmasıyla birlikte şekillenmeye başlar ve bu bölgenin kontrolü ile Hindistan'ın güvenliği için yeni planlar geliştirir. Hatta 1901 yılında bu amaçla Basra Körfezi'ni işgal etmek için Doğu Hindistan Donanma Komutanı Amiral Sir E. Slade, Hindistan Dışişleri sekreteri General Sir Percy Lake, Hindistan Politik Sekreteri Sir H.Mc. Mahon ve Sir Percy Cox'tan oluşan bir komite oluşturulur. İngiltere-Hindistan Askerî Sekreteri General Barrow Şattü'l- Arap ve İran petrollerinin korunması için bölgeye asker gönderilmesini kararlaştırır.

İlk zamanlarda Osmanlı demiryolu imtiyazına sahip olan İngiliz John Robert Pilling bu imtiyazı kaybedince Osmanlı Devleti'ni İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Aralık 1916 tarihli yazdığı mektupla durumu şikâyet etmiştir. Pilling mektubunda İngiltere'nin İran Körfezi, Suriye, Bağdat ve Kuveyt gibi alanlarda maddi çıkarlarını kaybedeceğinden bahsetmiştir. Buradan da anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti üzerinde bölge demiryolları imtiyaz nüfuzu olarak İngilizler Almanlardan önce hâkim olmasına karşın daha sonra bu imtiyazlara Almanlar sahip olmuştur³.

Almanya için Bağdat demiryolunun asıl amacı petrol olmuştur. Almanlar demiryolu ile birlikte civarındaki petrol ve maden yataklarını da işletme hakkını elde etmiştir. İngiltere ise Osmanlı Devleti içinde Araplarla gizli anlaşmalar yaparak bu topraklardaki maden ve petrol arama, ticareti, devri gibi faaliyetleri kontrolü altına almaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nde Anadolu demiryolları imtiyazının 1888 yılı Ekim ayında Almalara verilmesi, ülkede deniz ulaşımı için Deutsche Lavante Linie'nin kurulması ve 1903 yılında da Almanya- İstanbul- Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi Osmanlı- Alman ilişkilerini geliştiren önemli adımlar olmuştur. İngiltere Almanya'nın Bağdat Basra demiryolu projesinin bir bölümünü Almanya ile 1909 yılında yaptığı anlaşma ile elde etmesiyle bölgeye başka bir ülkenin girmesini engeller. Buna ilaveten İngiltere, Rusya ve Fransa ile yapmış olduğu anlaşmalarla Mezopotamya bölgesine hâkim olmaya çalışır. Bu gelişmelere göre bölge İngiltere için oldukça önemlidir⁴.

³ Gerhardt von Schulze-Gaevernitz, **Britischer Imperialismus und englischer Freihandel zu Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts**, Verlag von Dumcker und Hubmbloit, Leipzig 1906, s.287.

⁴ Alman Hariciye Nezareti, **Alman- Şark Münasebeti Düveliyesinin Safahat-i Maziye ve Hatırası**, Berlin,1917, s.10-12; Karl Hermann Müller, **Die Wirtschaftliche**

Almanya “Anglo Persian”a karşı “Türkisch Petroleum Şirketi”ni kurmuştur. Fakat bir süre sonra İngiltere ile mutabakata varılarak Irak petrolleri Anglo Persian % 50, Royal Dutch Shell % 25 ve Deutsche Bank % 25 oranında paylaşılmıştır. Almanya’nın bu çıkışı Deterding ile Rockefeller’in birbirleri ile çekişmesini kesmiş ve Almanya’ya karşı birbirlerine destek olmaya başlamışlardır. Hatta müttefikler arası petrol konferansı düzenleyerek birleşme anlaşması yapmışlardır. Savaş sonunda Almanya yenildiği için Almanya’nın payı Fransa’ya geçmiştir. I. Dünya Savaşı’nın nedenlerinin birini de enerji kaynaklarının paylaşımındaki adaletsizlik oluşturmuştur. Avrupa’da bu adaletsizlik nedeniyle iki farklı kutuplaşma meydana gelmiştir. Bundan sonra Osmanlı Devleti içindeki petrol bölgeleri önem kazanmış ve buraların paylaşım süreci hızlandırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı’nın bitimine kadar Almanya’ya petrol imtiyazlarını tanımıştır⁵.

Uzun süreden beri Rusya, Avusturya- Macaristan, Fransa ve İngiltere arasında farklı zamanlarda Osmanlı Devleti’ni parçalama projeleri sürdürülmüştür. Fransa, İngiltere ve Rusya’nın 1908 yılında Reval görüşmeleri başlayınca Selanik, Manastır ve Ohri’de çıkan isyanlar sonrasında 23 Temmuz 1908 tarihinde Sultan II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet’i ilan ederek ülkenin siyasi birliğini koruyamaya çalışmıştır. Bulgaristan bağımsızlığını ilan ederken Girit adası da Yunanistan’a bağlanmıştır. Bir süre sonra 1911 yılında İtalyanlar Trablusgarp’a asker çıkarmış, Ege’de 12 Ada’yı işgal etmiştir. Yapılan Uşi Barış Antlaşması ile Trablusgarp ve Bingazi Osmanlı Devleti’nden çıkmıştır. 1912 yılında Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiş Edirne dâhil Ege’de adalar Londra Antlaşması ile elden çıksa da II. Balkan Savaşı’nda Edirne ve çevresi ülkeye katılmıştır. Buna göre I. Dünya Savaşı öncesi öncesinde taraflar kutuplaşmış, İtilaf Devletleri’nin Osmanlı Devleti’nin hangi bölgesinin ne şekilde paylaşılacağı belirlenmiştir. Bu paylaşılma sürecinde 1908 Reval görüşmeleri önemli ölçüde etkili olmuştur. 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başları Osmanlı Devleti’nin toprakları ve çevresinde petrol nedeniyle çeşitli pazarlıkların ve hatta paylaşım projelerinin arttığı bir dönem olmuştur⁶.

Bedeutung der Bagdatbahn, Land und Leute der Asiatischen Türkei, Bonjen Maalasch Verlag, Hamburg, 1917; Köhler Franz: **Der neue Dreibund. Ein deutsches Arbeitsprogramm für das gesamte deutsche Volk und seine Freunde**, München 1915.

⁵ Erich Marcks, **Wo stehen wir? Die politischen, sittlichen und kulturellen Zusammenhänge unseres Krieges**, Stuttgart/Berlin 1914; Geschauplaetze, Verlag von B.G.Treubner in Leipzig, 1916, s.64, s.1-31; Hajo Holborn, **Deutschland und die Türkei 1878-1890**, Berlin 1926, s.9-10.

⁶ Paul Rohrbach, **Der deutsche Gedanke in der Welt**, Düsseldorf, Leipzig 1912,

A. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa süre sonra Avrupa'ya yayılması, Rusya'nın Doğu Anadolu'dan saldırıya geçmesi, yenilmez denen armadanın Çanakkale'ye gelmesi ve burada tarihin en korkunç savaşlarından birinin gerçekleşmesi ve Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanması I. Dünya Savaşı'nın doğal olarak seyrini de değiştirmiştir.

Osmanlı Devleti üzerinde zamanın büyük devletleri tarafından paylaşma projeleri üretilmiştir. Bu projelerin bir kısmı uygulamaya geçirilirken bir kısmı ise kendi aralarında çıkan çıkar çatışmaları tarafından uygulamaya geçirilememiştir. 1908 yılında Reval'de aralarında görüştükleri son paylaşım projesi Balkan Savaşları nedeniyle biraz gecikse de, I. Dünya Savaşı ile uygulamaya konulmuştur. Rusya, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti üzerindeki emellerine ulaşmak üzeredir. Çünkü Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın başlarken her ne kadar tarafsızlığını ilan etse de 29 Ekim tarihinde Goeben, Breslau ve diğer Türk zırhlılarının Karadeniz'e açılarak Rus limanlarını bombardıman etmesiyle Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Böylece artık Osmanlı Devleti'nin durumu açıklığa kavuşmuştur. İngiltere Kralı V. George, Rus Büyükelçisi Benckendorff ile görüşürken "İstanbul artık sizin olmalı" demektedir. İngiliz Hariciyesinin Petrograd'a gönderdiği notada ise; "Osmanlı Hükümetinin hareketiyle Orta-Doğu sorunu tamamen çözümlenmiş olacaktır. Türk Boğazları ve İstanbul Rusların da kabul ettiği bir şekilde sonuçlandırılacaktır" demektedir⁷.

İngiltere Akdeniz'de olduğu gibi Ortadoğu'da da nüfuzunu artırmak ister. Bu amacı hem Hindistan sömürgelerini ve yollarını garanti altına almak hem de

s.206; **Reichsfinanzminister M.Erzberger**, Deutsche Verlag, Stuttgart, 1920, s.1-20; Gerhardt von Schulze-Gaevernitz, age, s.287; Erich Kern, **Verheimlichte Dokumente**, Bd. 1, FZ, München H999, s.12.

⁷ Franz Karl Sandres, **Die Türkei, Bilder und Skizzen von Land und Volk**, Bedsche Verlagsbuchhandlung, München, 1917, s.121, 213; Ludwell Denny, *Ölquellen / Kriegsquellen*, Aus dem englischen We fight for Oil von F. v. Richetti übersetzt, Zürich/Leipzig 1930; Anton Zischka: *Ölrieg- Wandlung der Weltmacht Öl*, Leipzig 1939, s.159; Inge Baumgart, Horst Benneckenstein, **Die Interessen der Deutschen Bank am mesopotamischen Erdöl**, in: Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1988/1, 49-65; Paul Kennedy, **Aufstieg und Niedergang Großer Mächte. Wirtschaftliche Wandlung und Militärische Eskalationen von 1500 bis 2000** (Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri. 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askerî Çatışmalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1996, s.312.

petrol bölgelerine hâkim olabilmek içindir. Arap bölgesinde kendi amacını ancak içeriden biri yolu ile yapabiliirdi. Bunun için Osmanlı Devleti yönetiminde uzun süre kalmış Arapları ayartabilecek kişi olarak Mekke Emiri Şerif Hüseyin seçilir. Şerif Hüseyin'in amacı ise parçalanmakta olan Osmanlı Devleti içerisinde Arap milliyetçiliğini yayarak bir Arap krallığı kurarak kral olabilmektir. İngiltere 1912 yılında Kahire'de Şerif Hüseyin ile Başkonsolosu Lord Kitchener görüşmesini yine Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah elçiliğinde gerçekleştirir. Balkan savaşları sonrası ikinci bir görüşme yine 1914 yılında Kahire'de Abdullah ile Lord Kitchener arasında gerçekleşir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı ise Abdullah'ın mektubuna 31 Ekim 1914 tarihinde verdiği karşılıkta, Abdullah'ın isteklerini kabul edildiği bildirilir⁸.

Irak, İngiltere için Ortadoğu'nun kaynaklarına sahip olabilmenin dışında Hindistan'ın güvenliği sağlayabilmek açısından da büyük öneme sahiptir. Almanya, Bağdat demiryolu projesi ile eski İpek Yolu hattını tekrar hayata geçirmenin planları içerisindeyken İngiltere Hint denizine güçlü bir devletin sınırının olmasını istememektedir. Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi İngiltere'nin Hindistan ile bağlantısını keser. İngiltere'nin savaştaki geleceği açısından bu duruma en kısa zamanda son vermesi gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne karşı savaş açmasından sonra İngiltere mevcut anlaşmazlıklardan istifade ederek Mekke Şerifi Hüseyin'e İbn Suud ve İdrisi'ye kendilerini Osmanlı Devleti'ne sadakatte bulunmaktan vaz geçirip İtilaf Devletleri ile kader birliğinde bulunmaya ikna edecek vaatlerde bulunur. İngiltere aynı zamanda Bahreyn, Kuveyt, Muskat ve diğer şefliklerle anlaşmalar yapar⁹. İngiliz yanlısı bu liderler arasında en etkili olabilecek olanı şüphesiz ki

⁸ Gerhard Krause, **Die Schuld am deutschen Schicksal**, K. W. Schütz, Pr. Oldendorf 1973, s.22; Reichsfinanzminister M.Erzberger, Deutsche Verlag, Stuttgart, 1920, s.56-74; Jehuda L. Wallach, **Anatomie einer Militärhilfe, Der preussisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919**, Düsseldorf 1976, s.30-33, Çev. Em. Tuğ. General Fahri Çeliker, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Türkiye'de Prusya-Alman Heyetleri 1835-1919, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Bşk. Yayınları, Ankara 1985.

⁹ Von Bethmann Hollweg, **Betrachtungen zum Weltkrieg**, Erste Teile, Verlag von Reimer Hobbing, Berlin, 1921, s.71-75; Erich Topf, **Die Staatenbildungen in den arabischen Teilen der Türkei seit dem Weltkrieg nach Entstehung, Bedeutung und Lebensfähigkeit**, Hamburg 1929; Armin Kössler, "Die Besuche Kaiser Wilhelms II. in Konstantinopel (1889, 1898, 1917)", **Generalkonsulat der Bundesrepublik Deutschland Istanbul, Das Kaiserliche Palais in Istanbul und die deutsch-türkischen Beziehungen**. İstanbul

Mekke şerifi Hüseyin bin Ali'dir. Bu siyasi avantajının farkında olan Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Hicaz'da bağımsız bir Arap krallığı kurma emeline kapılmış, fakat para, silah ve benzeri madde ve malzemelere olan ihtiyacından dolayı belirli bir süre sessiz kalmayı tercih etmek zorunda kalmıştır. Hüseyin bu arzu ve emellerinden dolayıdır ki, kendileri tarafından göreve getirilmiş olmasına rağmen, siyasi görüş ve fikirleriyle İttihat ve Terakki yönetimine ters düşmüştür¹⁰.

Şerif Hüseyin, Cihad-ı Ekber'in dolayısıyla I. Dünya Savaşı'nın başarıya ulaşması noktasında mutlak değilse de gayet mühim bir role ve konuma sahiptir. Bu ehemmiyetinden dolayı da gerek İtilaf Devletleri ve gerekse Merkezî Devletler tarafından kazanılmak istenmiştir. İtilaf Devletleri açısından Şerif Hüseyin diğer Arap liderlerine göre yarımada bulunan Osmanlı kuvvetlerinin merkezinde stratejik avantajlara sahip bir konumdadır¹¹.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa dâhil olması doğal olarak İngiltere'nin Ortadoğu ile ilgili planlarına hız vermiştir. İngiltere artık hem Osmanlı Ordusu'na yeni cepheler açmak hem petrol bölgelerine sahip olmak hem de Hindistan sömürge yollarını tehlikeye atmamak için planlarını devreye sokmaya karar verir¹².

İngiltere amaçları için 1914 yılı Ağustos ayında Kızıldeniz ve Akdeniz'de Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyetlere girerken diğer taraftan da Şerif Hüseyin'e Mekke, Medine ve Cidde bölgelerine herhangi bir saldırı yapılmayacağı, Araplara maddi, askerî ve iase yardımı yapılacağı propagandalarını yayar. İngiltere 1915 yılında bu faaliyetlerini artırarak 6 Mayıs 1915 tarihinde Arabistan'a uçakla bil-

1989, s.254; Wolfgang G. Schwanitz, Paşa, Politikacılar ve Paradigmalar: Ortadoğu'da Alman Politikası 1871-1945, Berlin 1995, s.78.

¹⁰ Matthew Bogdanos, William Patrick, **Die Diebe von Bagdad, Raub und Rettung der ältesten Kulturschätze der Welt**, Aus dem Amerikanischen von Helmut Dierlamm (Originalausgabe: Thieves of Baghdad, Bloomsbury Publishing, New York 2005), Deutsche Verlags-Anstalt, München 2006.

¹¹ HSLAS E YO116 BÜ 366; Albrecht Wirth, **Vorderasien und Ägypten**, 3. Aufl. Stuttgart/Berlin/Leipzig 1923, 340; John Keegan, **Geschichte der Kriegskunst** (Savaş Sanatı Tarihi), Sabah Yayınları, İstanbul 1995, s.440.

¹² Pertev Demirhan, **Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz, Das Lebensbild eines grossen Soldaten**, Göttingen 1960, s.16; Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev: Kasım Yargıcı, İstanbul, 1972, s.142; Kurt Koszyk, **Deutsche Pressepolitik im Ersten Weltkrieg**, Düsseldorf 1968, s.23.

diriler dağıtır. İngiltere bu bildirimlerde Almanya ile olan bu meçhul muharebeye girişmelerinin nedenini, kendisine muhip olan ufak bir hükümete kabahatsiz olarak ansızın hücum ettiği için olduğunu, Almanya'nın yaptığı anlaşma ile Osmanlı Hükümeti'nin devamının kefaletini almış olmaları gibi yazılarla halkı kendi yanına çekmeye çalışır¹³.

Genel olarak bildirimlerde Osmanlı Devleti'nin Hristiyan Almanlarla birlikte savaştığı, hâlbuki Şerif Hüseyin'in Müslüman bir Arap devleti kurmak istediği yer alır. Bu nedenle Arapların onun önderliğinde toplanması ve mücadele etmesi gerektiği, bu amaçla 4 Temmuz 1915 tarihinde kendilerine uçaktan atılan yardımların Osmanlı askerlerince ele geçirildiği, ancak İngiltere'nin daha sonra bu yardımları göndermeye devam edeceği yazılıdır. İngiltere ise bunun tersine Fransız gemileri ile Osmanlı Devleti'nin Hicaz'a gönderdiği tüm yardımları engellemeye çalışır¹⁴.

Dünya Savaşı'nın başladığı sırada Osmanlı Devleti'nin Irak'ta sadece 8000 kişilik bir Türk tümeni bulunur. Bu durum Irak'ın askerî olarak neredeyse boş bırakıldığı anlamına gelir. İngiltere eğer Irak'ı ele geçirirse Irak yönetimini savaş sonrasında Hindistan'a bağlamayı planlar. İngiltere Irak harekâtı süresince kendilerine isyan etmeleri veya Türklerle beraber hareket etmeleri, Osmanlı Devleti ile de görüşmeleri devam ettiği ve her iki tarafı kullandıkları düşündüklerinden Arapları silahlandırmaktan kaçınır. Bu nedenlerle Araplardan güç alamayan İngiltere Irak harekâtını İngiliz ve Hint birliklerinden oluşan kuvvetler ile yapacaktır¹⁵.

Osmanlı Devleti'nde seferberlik ilan edildiğinde Irak sınırları içinde Bağdat'ta 4. Ordu Müfettişliği, Musul'da bulunan 35. ve Kerkük'te yer alan 36. Tümenlerden oluşan 12. Kolordu, Bağdat'taki 37. ve Basra'daki 38. Tümenler oluşturduğu 13. Kolordu yer alır. Osmanlı Ordusu'nda I. Dünya Savaşı nedeniyle Ağustos ayında

¹³ Ernst Jaechh, **Der Aufsteigende Halbmond, Auf dem Weg zum deutsch-türkischen Bündnis**, Geschaefte Auflage, Deutsche Verlags Unstallt, Stuttgart, 1916, s.48-60; Erich Kern, **Verheimlichte Dokumente**, Bd. 1, FZ, München H999, s.12;

¹⁴ Paul Imbert, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri**, Çev: Adnan Cemgil, İstanbul, 1981, s.34.

¹⁵ Hellmut Diwald, **Geschichte der Deutschen**, Ullstein, Frankfurt/ M. 1979, s.267; Henner Fürtig, **Kleine Geschichte des Irak, Von der Gründung 1921 bis zur Gegenwart**. Beck, München 2003, s.58.

yapılan düzenlemede 12. Kolordu Suriye’de oluşturulan 4. Ordu’ya, 13. Kolordu da 3. Orduya bağlanır.

Ancak Bağdat Valisi ve 4. Ordu Müfettişi Cavid Paşa’nın 7 Ağustos’ta Başkomutanlık Vekâleti’ne gönderdiği bir yazıda 13. Kolordu’nun Erzincan’a gitmesi ile Irak’ın içten ve dıştan gelecek tehlikelerle karşılaşacağı uyarısı sonrasında 20 Ağustos sonrasında 38. Tümenin Irak’ta kalmasına karar verilir. Ayrıca Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı oluşturularak 26 Ağustos tarihinde 4. Ordu Müfettişi Cavid Paşa’nın komutasına verilir.

Anadolu’dan doğan Fırat Nehri, Irak’ta Ane, Hit, Ramadi, Felluce, Ridvaniye, Müseyyib, Hille, Kufe, Divaniye, Semave, Nasiriye, Sevkuşşuyuh ve Kurna’ya gelir. Dicle Nehri Musul, Şarkat, Tikrit, Samarra, Bağdat, Kutü’l-Amâre, Amâre, Üzeyir, Rota ve Kurna’ya ulaşır. Burada Dicle ile Fırat nehirleri birleşerek Şattü’l Arab’ı oluşturur. Şattü’l Arab adını alan nehir Basra, Muhammere, Abadan ve Fav’ı takiben ederek Basra Körfezi’ne dökülür. Dicle’de ulaşım Diyarbakır’dan Musul’a kadar kelek (İçi hava ile doldurulan keçi derisine kelek adı verilir.) ve kayıklar, Musul’dan sortra tipi düz ırmak taşıtları ve Bağdat’tan sonra vapurlarla devam eder. Ağaç direklerle desteklenen kelekler daha fazla yük taşınabilecek hale getirilir¹⁶.

Dicle’de 7 numaralı motor gambot Musul civarında kullanılır. Fırat’ta ise Set bot, 6 numaralı gambot ve diğerleri kullanılır. Nehir filosu bölgeyi korumada yetersizdir. Harp gemileri 531 tonluk altı toplu Marmaris gambotu, 30-35 tonluk ve birer küçük topu bulunan altı harp motorundan ibarettir. Bağdat nehir idaresinin altı nakliye gemisi vardır. Genel olarak, nehir filosunu oluşturan vasıtalar, gambot, motor, römorkör ve yük gemileridir.

Irak’ta bulunan ilk hava kuvveti savaşın başlaması sonrasında 1 Aralık 1915’te Yeşilköy’den bölgeye hareket eden 2. Uçak Bölüğü’dür. Yüzbaşı von Aulock komutasındaki bölükte, dördü ilkel av uçağı ile tek kanatlı Pflaz Parasol olmak üzere 10 uçak yer alır.

¹⁶ Ernst Jaeckh, Deutsch-Türkische Vereinigung, Duetsch- Türkische Waffenbrüderschaft, Deutsche Verlag, Stuttgart, 1915, s.500-520; Edward Frederic Benson, **Deutschland über Allah**, Hodder And Straughton, Toronto, 1921, s.3-29; Gregor Schöllgen, Das Zeitalter des Imperialismus, Oldenburg Wissenschaftsverlag, München, 2000, s.188-200.

B. 1914 Yılı Muharebeleri

Enver Paşa Başkomutan Vekili olduğu 4 Ağustos 1914'de denizlerle ilgili oluşturulan yasak bölge içerisinde Şattü'l Arab ağzında, Bişa Burnu - Fav batısı merkez olmak üzere, 6 mil yan çapındaki dairenin iç tarafı olarak belirlenir. Irak'ta görev yapacak nehir filosunca da başlangıçta Şattü'l- Arap ağzı, sonra da Dicle ve Fırat'ın çeşitli yerlerinin mayınlanması ve kara harekâtının nehir filotillalarının atışıyla desteklenmesi planlanır¹⁷.

İngiltere'nin 17 Eylül tarihinde Hindistan'dan bölgeye asker gönderilmesi-ni istemesi üzerine bölgeye 20 muvazzaf seferi taburu ve 20 Hintli piyade taburu gönderilir. Sir Percy Cox, 8 Ekim 1914 tarihinde Bombay'da İngiltere'nin Mezopotamya'yı işgali ile ilgili olarak "Bugün Bahreyn sevkıyatı başladı. Bana göre İran Körfezine asker göndermek ve Türkiye ile savaşmak asla lehte bir olay değildir. Ben bu fikrimi şiddetle savunuyorum. Bana göre bizim aleyhimize bir durum ortaya çıkacaktır. Şattü'l-Arap'ta zayıf duruma düşeceğiz, yerel güçler bize düşmanca tavır alacaktır" demektedir¹⁸.

İngiliz kuvvetleri Tuğ General M.S. Delamain komutasında Bahreyn'e varır. 15 gün sonra kuzeye doğru hareket eder. 5 Kasım 1914'te de Cox, İngiliz Hükümetinin politik şefi olarak atanır. İlk talimata göre kesinlikle Arap yerleşimlerinde çatışmaya girilmeyecektir.

İngiliz gemilerinin Şattü'l- Arap'a gelmesi Türkler tarafımdan protesto edilir. İngiltere ise bunun nedenini İngiliz petrol yataklarının korumak olarak açıklar. İngiliz askerleri 21 Ekim'e kadar hiçbir hareket yapmadan Şattü'l-Arap'ta kalırlar. Musul Valisi Suphi Bey bir haber göndererek durumu şeyh Hazal ile tartışmak istese de İngilizler hazırlıklarını tamamlayarak işgali planlar. İngiliz Hindistan Askeri Sekreteri Sir Edmond Barrow, Basra'nın işgal edileceğini söyler. Türklerin Almanlarla birlikte "Anti-İngiliz" propagandasına karşı İngiltere Şeyh Muhammara ve Kuveyt ileri gelenleri ile bir ittifak oluşturur¹⁹.

¹⁷ Barthel Hrouda, Rene Pfeilschifter, **Mesopotamien, Die antiken Kulturen zwischen Euphrat und Tigris**, München 2005, s.88-95.

¹⁸ Hans F. von Liebig, **Die Politik von Bethmann Hollwegs**, Eine Studie, München, 1919, s.2-10.

¹⁹ Hans Thimme, **Weltkrieg ohne Waffen, Die Propaganda der Westmächte gegen Deutschland, ihre Wirkung und ihre Abwehr**, Stuttgart u. Berlin 1932, s.183; Jürgen und Wolfgang von Ungern-Sternberg, **Der Aufruf "An die Kulturwelt"**. Das Manifest der 93 und

İngiliz Birlikleri Bahreyn'de Alman Wonckhaus'u tutuklar. Kıyıları bataklık olan Fav Boğazı Irak'ın denize açılan kapısı olması dolayısı ile stratejik öneme sahiptir. Osmanlı Devleti, Fav Boğazı'nı ise 350 mevcutlu Fav hudut taburu; 40 istihkâm, 60 topçu askeri ile 4 top ve 250 yerli güvenlik görevlisi ile korur. 3 Kasım 1914 tarihinde Şattü'l- Arap kıyılarına gelen İngiliz birliklerini Fav hudut Tabur komutanı 38. Tümenine bildirir. 6 Kasım 1914 tarihinde İngilizler 2 nakliye gemisi, 3 piyade bölüğü, 2 dağ topu ve bir istihkâm taburu ile harekâta geçer. Türk topçuları hemen karşılık vermesi sonucu Irak Cephesi'nde ilk çatışmalar başlar. Türk topçuları İngiliz ateşi karşısında başarısız olunca, Türk birlikleri Fav'dan geri çekilir. Fav'ın savunmasız kaldığı bu sırada Kuveyt şeyhi Mübaraku's Sabah önderliğindeki Arap halkı tepkisiz kalır. Akşamleyin İngilizler Fav'da karaya bir bölük asker çıkarır, askerlerin geri kalanı gemilerle Abadan'a geri çekilir. 8 Kasım tarihinde Saniya Bölgesine üç gün süren mücadele sonrasında 500 kişilik bir birlikle çıkarlar²⁰.

İngilizlerin Fav kalesini ve buradaki bataryaları tahrip ederek Fav'ı işgal etmesi sonrasında Bağdat'ta bulunan Cavid Paşa 10 Kasım 1914 tarihinde Basra'ya ulaşır. Cavid Paşa hemen 2 tabur Bağdat'tan ve 1 tabur da Bedre'den talep eder. Böylece İngilizlerin ilerleyişini durdurmak için Basra'nın güneydoğusuna bir set oluşturur. Türk ordusu 38. Tümen Komutam Kurmay Yüzbaşı Sami komutasında ek kuvvetler hazırlayarak Kutüzeyn'e sevk eder. İngilizlerle 16 Kasım'da Kutüzeyn'de yapılan savaşta İngiliz birlikleri dağılmasına rağmen Türk birliğindeki aşiret askerlerinin kaçması nedeniyle İngilizler toparlanır ve harekât İngilizler lehine dönüşür. Bundan sonra İngiliz Generali Barrett ileri harekâta başlar. İngilizlerin Türkleri her yerden kuşatması üzerine, Türkler büyük kayıp vererek kuzeybatıya geri çekilir. İngiliz birlikleri Türk birliklerini takip eder. Türk birlikleri Basra için son nokta olan Belaniye'de bir savunma hattı oluşturur²¹.

die Anfänge der Kriegspropaganda im Ersten Weltkrieg, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1996, S.55; Michael Jeismann, **Art, Propaganda., Enzyklopädie Erster Weltkrieg**, hrsg. Von Gerhard Hirschfeld, Gerd Krumeich und Irina Renz, Paderborn 2003, s.199.

²⁰ Wolfgang Hackert, "Geschichtsfälschungen zum Kriegausbruch 1914" in: Deutschland in Geschichte Gegenwart, Nr. 4, 1992, s.25; G. Schöllgen, Friedrich Kiessling, Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage, München, 2002, s.209.

²¹ Erich Ludendorff, **Meine Kriegserinnerungen 1914-1918**, E.S.Mittler, Berlin 1919, s.303.

İngilizler, Türk birliklerinin Kutüzeyn'deki yığınağını görünce 19 Kasım 1914'te Kutüzeyn ve Ümmü'l Hassasif Adasını ve iki Türk motorunu bombalayarak batırır, ancak İngiliz gambotu da hasar görerek Abadan'a çekilir. 20 Kasım tarihinde Yüzbaşı Sami komutasındaki birlikler karşı taarruza geçse de bir süre sonra geri çekilince orduda büyük bir moral çöküntüsü oluşunca Yüzbaşı Sami görevden alınarak yerine Binbaşı Adil görevlendirilir. Basra'dan çekilen Türk birlikleri 20 Kasım 1914 tarihinde bir kısım Basra'nın batısından Sevkü'l Şuyuh istikame-tinde Fırat Vadisine, diğer kısmı Şattü'l-Arap üzerinden kuzeye Kurna'ya doğru çekilir.²²

Basra şehrinin ileri gelenleri ise, İngilizleri şehre davet ederler. Irak Ordu Komutanı Cavid Paşa Iraklı birliklerden, silah bırakıp kaçmaları, bir kısmının da İngilizlerle işbirliği yapmaları nedeniyle Arap aşiretlerinden şikâyet ederek bölgeye Türk askeri ister. Bu talep üzerine İstanbul'dan 2 piyade, 2 makineli tüfek bölüğü ile Halep civarındaki 12. Kolordunun 35. Fırkasından 1 Alay piyade, 1 makineli tüfek bölüğünün Irak Cephesi'ne sevk edilir. Enver Paşa yerli halktan yararlanmak amacıyla Arabistan'da İbn-i Suud ve İbnurreşid'e hediyeler gönderir, bir fayda alamaz. General Baret, 20 Kasım'da Türk birliklerinin Basra'dan geri çekildiklerini Haber alır. 22 Kasım tarihinde İngiliz savaş gemileri harekete başlar ve Basra'yı işgal eder. İngilizler Basra'yı işgal edince yeni hedef Bağdat olur. İngilizler Basra halkına yazılı bir bildiri ile buranın artık İngilizlerin eline geçtiğini ve kendilerine zarar vermeyeceklerini, kendileri ile işbirliği içine geçilmesi gerektiği duyurur. Basra işgal edildikten sonra şehirde asayişin sağlanması amacıyla Somali ve Hindistan'dan polisler getirilir. Genel Vali Lord Hardinge Şubat 1915'te Basra'yı ziyaret eder. Bölgede Basra ve petrol alanlarının korunmasını General Sir John Nixon'dan İngiliz yöneticileri ısrarla ister. Nixon kendisine verilen görevi Hindistan birlikleriyle yapar²³.

İngilizler Basra'nın savunmasını tamamlamak, Şattü'l-Arap'ı almak, İran'ın emniyetini sağlamak, Araplar üzerinde etki yapmak ve buraya kadar telgraf hatlarına sahip olmak amacıyla Kurna'yı işgal planlarına başlar. Bu amaçla bölgede

²² Fritz Daniel Frech, **Der Kriegsschauplatz in Armenien und Mesopotamien**, Die Kriegsschauplatze, Verlag von B.G.Treubner in Leipzig, 1916, s.64.

²³ Erich Ludendorff, **Auf dem Weg zur Feldherrnhalle: Lebenserinnerungen an die Zeit des 9.11.1923, mit Dokumenten in 6 Anlagen**, Ludendorffs Verlag GmbH, München 1938, s.75.

bir kolordu büyüklüğünde ordu oluşturulur, Mısır'da bulunan 12. Fırka da buraya sevk edilir. İngilizler Kurna Savaşı öncesinde 13 piyade taburu, 1 süvari alayı, 2 istihkâm bölüğü ve 5 batarya kuvveti olmak üzere toplam 20 000 kuvvete sahiptir.

Türk kolordusu içinde yer alan 38. Tümen Komutanı hazırlıklarını tamamlar, Şattü'l-Arap ağzına bir ön karakol koyar. İngiliz güçleri 25 Kasım 1914'ten itibaren Kurna'yı bombardımana başlar. Espiyegel ve Odin gambotları bombardıman yaparken, Kurna'da bulunan Türk kuvvetleri tarafından karşı ateş açılmışsa da İngiliz gambotlarının etkisi ile Türk birliklerinden çok sayıda asker kaçar. İngilizler 4 Aralık 1914 tarihinde saat 5'te nehir vapurları ve harp gemileri ile beraber harekete başlar. Türk kuvvetlerinin karşılık vermesi sonucu İngiliz birlikleri biraz geri çekilmesine rağmen daha sonra toparlanır. Irak cephe komutanı Cavid Paşa Bağdat Seyyare Jandarma Taburu ve Bağdat Depo Taburu ile 2 tabur ve 2 sahra topundan oluşan takviye kuvvetini Kurna'ya gönderir. İngilizlerle yapılan ikinci Mezira savaşında iki tarafta da zayıflar oluşur. İngilizler Kurna'ya yönelir. 38. Tümen komutanının acilen ek kuvvet talebine bir cevap gelmez. 9 Aralık 1914 günü Irak genel komutanı Cavid Paşa birliklerin geri çekilmesini emreder. Bu çekilme Kurna'dan kuzeye doğru olacaktır. 38. Tümen Kurna'da çok zor durumda kalır, sadece İngiliz saldırılarınca değil, Albaş Aşiretinin de saldırılarına maruz kalır. Bunun üzerine teslim olma kararı alan Türk birliği 9 Aralık 1914'te 3 kişilik bir heyetle İngiliz güçleri komutanı Fray'ı ziyaret eder. Ancak Türklerin silahları ile birlikte geri çekilme isteği kabul edilmez. İngiliz komutan teslimin kayıtsız şartsız olmasını ister. Bu görüşmeler sonunda şehitlerin gömülmesi için süre tanınması, halkın kötü muamele görmemesi, resmi evrak alınmayarak savaşmayanlar sorgudan sonra serbest bırakılacak, subayların hizmetlerini beş er yapacak, gibi maddelerin olduğu bir anlaşma imzalanır. Daha sonra Kurna'ya giren İngilizler 38. Tümeni esir alırlar. İngilizlerin kayıpları 30 ölü, 172 yaralıdır. Kurna muharebesinde 38. Fırka kumandam Albay Suphi, 45 subay ile 989 er İngilizlere esir düşerken bir miktar silah ve 4 top İngilizlerin eline geçer. Geri kalan Türk birlikleri Dicle boyunca güneye çekilir²⁴.

²⁴ Cari Mühlmann, **Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkriege**, Leipzig, Koehler Verlag, 1940, s.3-9-20; Heinz H. Wolter, **Otto von Bismarck, Dokumente seines Lebens**, Leipzig 1986, s.320-321.

C. 1915 Yılı Muharebeleri

Irak Cephesi'nde İngilizlerin yığınakları haber alınınca, bölgenin önemi nedeniyle Yarbay Süleyman Askeri Bey birlikleriyle beraber Irak'a görevlendirilir. Süleyman Askeri, Kafkasya'da özel hareketlerde bulunmak üzere hazırlanan, 100'er kişilik 6 bölükten oluşan Osmancık Taburu ile 17 Aralık'ta 38. Tümen Komutanı olarak Bağdat'a gelir. İngilizlerin hızlı ilerleyişi sonrasında Harbiye Nazırı Enver Paşa duruma müdahale etmek ihtiyacı hissederek 20 Aralık'ta Süleyman Askeri Bey'i Basra Valilisi ile Irak ve Havalisi Genel Komutanı olarak atar.

Enver Paşa, Süleyman Askeri komutasındaki yerel aşiretlerle Basra'daki İngiliz ilerlemesinin durdurulabileceğini düşünür. Süleyman Askeri, İngiliz ilerlemesini durdurabilmek için Arap aşiretlerinden para ile mücahit toplamaya çalışsa da Arapların paraya göre hareket ettiklerinden istediği gibi başarılı olamaz. Hatta Araplardan Muhammara aşireti Kurna Muharebelerinde İngilizlerle beraber Osmanlı kuvvetlerine karşı savaşır²⁵.

3 Ocak 1915'te üç alaydan oluşan Sahrıca Müfrezesi kurulur. 1915 yılı Ocak ayına kadar bölgede başka bir çatışma olmaz ve beklenir. İngilizler 7 Ocak 1915'te Elbu Muharamet Aşireti güçlerine saldırır, ancak 125 ölü ve yaralı vererek geri çekilirler. İngilizler 13 Ocak tarihinde Şattü'l-Arap açıklarında bulunur. General Baret ve General Delamain yapacakları taarruzu görüşürler ve 14 Ocak'ta Saniye'ye doğru bir harekât başlatırlar. Rota köyü ve Mezıp tepesi İngilizler tarafından işgal edilir. Yarbay Süleyman Askeri Bey, Kurna'daki İngilizlere ufak saldırılar yaptırarak onları kendisine bir karşı saldırı yaptırmak zorunda bırakır. 20 Ocak 1915'te İngilizler tekrar taarruza başlar, Şifte tepelerini işgal ederek harp gemileri ile birlikte Türk mevzilerini topa tutar. Buna karşılık veren Türk topçuları daha fazla dayanamayarak ateşi keser. İngilizler bir taraftan topçu ateşi açarken, diğer taraftan mevzilere yaklaşır. Türklerle İngilizler arasında çok çetin bir savaş olur. Süleyman Askeri Bey burada ayağından yaralanır, ancak görevine devam eder. Irak genel komutanının savaş sonunda 5 Şubat 1915 tarihli raporunda 2'si subay 17 şehit, 5'i subay 68 yaralı, aşiret gönüllülerinden ise 11 ölü, 38 yaralı olduğunu bildirir. İngilizler ise 400 ölü, 1000'den fazla yaralı verir. İngiliz birlikleri üzerinde Beni Taraf aşireti etkili olur. İngilizler geri çekilmek zorunda kalır.

²⁵ Horst Gründer, *Geschichte der deutschen Kolonien*, Velag Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1995, s.9,63,251.

Ancak Türk kuvvetleri de bunu takip edecek durumda olmadığından karargâhına geri çekilir. Bu çatışmalarda Türk grubu komutanı raporuna göre 1 şehit, 2 yaralı, aşiretlerden 150 şehit ve 250 yaralı verilir. İngiliz kaynaklarına göre ise, 5 İngiliz 3 Hintli subay, 25 ölü, 3 İngiliz 4 Hintli subay yüzlerce yaralı vardır, ayrıca savaş malzemesi de kaybedilir. 103. Piyade Alayının Sahrıca'ya 21 Ocak 1915'ten itibaren gelmesiyle, 25 Ocak'ta Sahrıca Müfrezesi'ne Müretttep Dicle Tümeni adı verilir²⁶.

İngilizler durumlarını düzeltmek için, 14 Şubat 1915'te yeni bir bildiri yayınladı. Bildiride Türkiye'ye karşı istenilmeyerek Türkiye'nin saldırısı üzerine savaşa girdiklerini, İngilizlerin sadece Türk hükûmetine karşı mücadele ettiği Araplara karşı bir mücadele içinde olmadıkları yer alır. Ayrıca İngiltere hükûmetinin istediğinin Arapları Türk zulmünden kurtarmak olduğu, son iki ayda Basra vilayetinde bulunan Arap şeyh ve aşiretlerinin birçoğunun menfaatlerinin nerede olduğunu anlayarak İngiliz makamlarına bağlılıklarını bildirdikleri yer alır. Ayrıca bildiride Arapların savaşta tarafsız kaldığı, ancak Türkler tarafından kandırılan bazı Arapların İngiliz askerlerine ateş ettiği bildirilir. Basra, Kurna, Amâre ve Müntefik bölgelerini kapsayan Basra vilayetinin bütün şeyh ve aşiretlerinin dostluk ve tarafsızlık yolundan ayrılarak silaha sarılıp Türklerle işbirliği yapacak olurlarsa, İngilizlerin elinde bulunan yerlerin mal ve mülklerinin İngiltere adına haciz edilmiş sayılacağı bulunur. Böylece Arapların Türklerle işbirliği yapması engellenmeye çalışılır²⁷.

İngilizler Bağdat'ın işgaline karardır. Basra'nın batısındaki Şuayyibe'ye yığınak yaparak Süleyman Askeri'nin saldırısını beklerler. Şuayyibe muharebesinin başlarında Nasıriye'de 10 yaya taburu, 20 000 kadar aşiret askeri, 28 top, merkezde Ravta'da 6 yaya ve 2 deveye binmiş tabur, 6 000 aşiret askeri, 8 top ve sol kolda Hüvayz'da 5 yay, 1 deveye binmiş tabur, 10 000 aşiret askeri ve 2 top olduğu bildirilir. İngiliz kuvvetleri ise 9 piyade taburu, süvari bataryası, 1 tahkimat taburu, 2 istihkâm bölüğü, sahra ve dağ bataryaları ve 12 makineli tüfek şeklindedir.

Karha grubu komutam Yüzbaşı Tefik gönüllülerle beraber Ahvaz ve Nasırıyya için İngilizlere taarruz eder. Bunun üzerine Ahvaz grubu İngiliz ko-

²⁶ Hans Freiherr von Liebig, age, s.1267.

²⁷ Axel Fichtner, *Die völker und staatsrechtliche Stellung der deutschen Kolonialgesellschaften des 19. Jahrhunderts*, Peter Lang, Frankfurt, 2002; <https://archive.org/details/grossepolitikeur01germ>

mutanı General Robinson, Türklerin Gadir'de toplandığını haber alır almaz bir baskın planına girer. Bunun için 2 Mart 1915'te toplantı yaparak hazırlıklarını tamamlar ve 3 Martta harekete geçer. Sabahla birlikte top atışına başlayınca Türk birlikleri ve aşiretleri sağa sola dağılırken askerler de mevzilere yerleşir.

İngilizler Basra'da zorlanmadan ilerlemelerine rağmen Irak harekâtındaki mevcut kuvvetlerini yeterli görmeyerek Şubat ayında Mısır'dan yeni bir tümen destek alırlar. Alınan destek ile birlikte İngilizlerin Irak harekâtındaki kuvvetleri kolordu seviyesine çıkar. İngilizler Irak'taki kuvvetlerini arttırırken Irak kuvvetlerinin komutasına 9 Nisan 1915'de General Nixon getirilir²⁸.

12 Nisan'da Süleyman Askeri Bey hazırlıklarını tamamlayarak İngiliz güçlerine karşı taarruza geçer. İki gün iki gece süren çarpışma da aşiretler başarılı olamamış, bir kısmı da kaçmıştır. Böylece bildiri başarılı olmuş, Süleyman Askeri Bey ağır bir yenilgiye uğramıştır. Türk birlikleri, bu savaşta iki günde yaklaşık yarısını kaybeder. Süleyman Askeri Bey 14 Nisan'da askerlerini geri çekmek zorunda kalır. Osmancık Taburu'nda 3 subay ve 265 er şehit olurken 4 subay ve 99 er ise yaralanır. Fırat Grubu Komutan Binbaşı Ali'nin 12 Mayıs 1915 tarihli raporuna göre; Türk kaybının 5 028 olduğu, 62 subay kayıp, 26 yaralı, 24 tutsak, 12 şehit, yani Türk birliğinin üçte ikisi burada yok olmuştur. İngilizlerin ise 11 İngiliz subayı, 53 İngiliz astsubayı ve eri, 6 Hintli subay, 91 Hintli astsubay ve er ölür, yaralılarla birlikte toplam kayıpları 1 060'tır. Yerli halkın tavrından dolayı yenilgiye uğrayan Süleyman Askeri Bey üzüntüsünden intihar eder. Onun yerine Irak Genel Komutanlığına atanan Nurettin Paşa 19 Mayıs 1915'te Bağdat'a gelerek göreve başlar²⁹.

İngilizlerin Irak seferi, Hindistan karargâhı tarafından yönetilirken sağlık sorunları nedeniyle General Barret Nisan 1915'de Irak'taki kuvvetlerin başından ayrılarak Hindistan'a döner. Bunun üzerine Hindistan karargâhından General Sir Charles V.F. Townshend Irak'a Kurna ve çevresinde faaliyet gösteren 6. Tümen komutasına getirilir. Townshend 22 Nisan'da birliklerin komutasını devralır.

²⁸ Jobst Knigge, **Deutsches Kriegsziel Irak, Der deutsche Griff auf den Nahen Osten im Zweiten Weltkrieg, Über Kaukasus und Kairo zum Öl des Orients, Pläne und Wirklichkeit**, Verlag Dr. Kovac Hamburg 2007.

²⁹ Hermann Steigman, **Harb-i Umumi Tarihi**, İstanbul, 1334, s.75-80; Wolfgang Petter, **Die deutsche Militärmission im Osmanischen Reich**, in: K. Jaschinski/J. Waldschmidt, **Des Kaisers Reise in den Orient**, Berlin 2002, s.87-99.

Onun görevi Türkleri daha geriye püskürtmektir. General Townshend emrinde bulunan üç Hintli bölüğün Müslüman kardeşlerine karşı savaşmayacağını bildirir. O dönemde General Townshend'in 6 tugayının çeşitli ebatlarda 12 topu mevcuttur. General Delamain'in ise 16 piyade tugayının ayrı bir yapısı vardır. General Townshend birlikleri birinci grup 16. Piyade Alayı, Şattü'l-Arap'ta, ikinci grup birinci grubun arkasından yine Şattü'l-Arap'ta, üçüncü grup topçular Kurna sahilinde, dördüncü grup, gemilerle ikinci grubun arkasında bulunur. Şuayyibe çarpışmalarından sonra Hindistan karargâhı Irak seferi konusunda İngiltere Savaş Bakanlığından daha etkin hale gelmeye başlar³⁰.

Şuayyibe yenilgisinden sonra Irak'ta Türklerin durumu oldukça ağırlaşır. Birçok yerli aşiret Osmanlıdan ayrılır. Yalnızca Fırat boylarında Uceymi Paşanın Aşireti ki onun da tamamı olmamak üzere Osmanlıya bağlı kalır. Şii kutsal yerler olan Necef ve Kerbelâ'daki aşiretler ayaklanır ve bunun üzerine sert tedbirler alınır. 19 Mayıs 1915'te Bağdat'a ulaşan Nurettin Paşaya Irak'ı karış karış savunma emri verilir.

a. Amâre Muharebeleri

Nisan 1915'te İngiliz Mısır yüksek komiseri Mc.Mahon başkanlığında Araplar bir araya gelerek tartışırlar. Bu konuşma ve görüşmelerin sonucunu Mc.Mahon iki ay sonra "İngiltere bağımsız bir Arap Devletini desteklemektedir." şeklinde açıklar. Mc.Mahon ve Şerif Hüseyin arasında Temmuz 1915 ile Mart 1916 arası yazışmalar devam eder, bu yazışmalarda Arap Devleti'nin sınırları tartışılır. Alınan karar İngiltere ve Fransa'ya bildirilir. İngiltere ve Fransa, Arap topraklarının savaş sonrasındaki paylaşımı ile ilgili olarak kendi aralarında Sykes-Picot Antlaşması yaparlar. İngiltere'nin bu şekilde bölgeye güvenli yerleşmesi Türk güçlerinde şaşkınlık oluşturur. Ancak İngiltere'nin bölgede üçlü bir hareket tarzı vardır. Bunlar, Dışişleri Ofisi, Hindistan Ofisi, Genel Vali ve Yerel Komutanlar güçlü bir koordine ile çalışırlar³¹.

³⁰ Wolfgang Hackert, "Geschichtsfälschungen zum Kriegsausbruch 1914" in: Deutschland in Geschichte Gegenwart, Nr. 4, 1992, s.25; Wolfgang G. Schwanitz, **Djihad "Made in Germany": Der Streit um den Heiligen Krieg 1914-1915**, in: Sozial-Geschichte, Bremen 18, 2003, 2, s.7-34; https://archive.org/details/grosse_politik39germ; http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

³¹ Fritz Daniel Frech, age, s.68-72; Ernst Jäckh, **Der aufsteigende Halbmond**, Stuttgart 1915, s.9, 237; http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

Irak'taki Türk birliklerinin durumu Dicle Tümen kuvvetleri olarak 103 subay ve 5 350 erden oluşur. İngilizler, Tümgeneral Townshend'in komutasında bir piyade Tugayı, 2 ağır batarya, bir sahra bataryası, bir obüs bataryası, bir dağ bataryası, bir tahkimat taburu, bir muharebe bölüğü, seyyar hastane bulunur. Nehir filosu olarak da harp gemileri, römorkörler ve nehir gemileri bulunur. İngilizler 31 Mayıs 1915'te taarruza başlar. Bu taarruz şiddetli top atışları şeklindedir. Arkasından ileri hareket başlatarak önce Arar'ı alırlar, sonra Ebu Haşim tepelelerini ele geçirirler. İngilizler top atışları ile üstünlüğü ele geçirirler. Bunun üzerine Dicle Tümen komutanı durumu Irak Genel Komutanı Albay Nurettin'e bildirir. Tümenin geri çekilmesi ve itfaiye alayının da Amâre'de kalmasını önerir. Bunun üzerine Irak Genel Komutanı o geceden başlayarak Eburuha ve Şattü'l Amâre çevresinde elverişli yere çekilmeleri emrini verir. Nurettin Bey ilave tedbirler alarak bir piyade alayı ve bir süvari bölüğünün Amâre'ye gönderilmesini emreder³²:

Türk birlikleri emir üzerine geri çekilir. İngilizler ise 1 Haziran 1915'te Ebuacan'a şiddetli bir taarruz başlatır. Diğer yandan Türk birliklerinin çekilmesini engellemek için şiddetli top atışları yaparlar. General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri 31 Mayıs'ta kuzeye doğru ilerlemeye başlayarak 3 Haziran'da Amâre'yi alır. Türk Birliklerini takip ederek 140 Türk esiri, iki top, çok miktarda tüfek ve cephane ele geçirirler. Eburubeyle ve Şattü'l Amâre çevresindeki aşiretler Türklerin geri çekildiğini görünce yardım etmenin yerine, Türk askerlerini soyar ve öldürürler. İngilizlerin Amâre'ye yaklaşması üzerine yerli Arap aşiretlerinin olumsuz tavırları da görülünce, Türk birlikleri geri çekilir. Amâre'de büyük karışıklık olur. Amâre Komutanı Yarbay Seyfullah, Amâre Mutasarrıfı Asım ve birkaç subaydan oluşan heyet aralarında konuşarak, teslim olmaya karar verirler. Arkasından da Amâre Komutanı Yarbay Seyfullah, Dicle Tümen Komutanı Binbaşı Abdulhalim, Amâre Mutasarrıfı Asım ile 30-40 subay İngiliz birliklerine teslim olurlar. Böylece Amâre İngilizlerin eline geçer³³.

Haziran başlarında İngilizlerin Amâre'ye yerleşmesi üzerine Nurettin Paşa Dicle boyunca geri çekilen asker ve peyderpey ulaşan imdat kuvvetleri ile 38. Tümeni yeniden kurarak, Dicle yönünden gelecek düşmana karşı Bağdat'ı koru-

³² Ernst Jaech, age, s.85-90; <http://www.spiegel.de/politik/ausland/in-irak-und-syrien-errichtet-isis-einen-terror-staat-im-nahen-osten-a-974514.html>.

³³ Martin Schramm, **Das Deutschlandbild in der britischen Presse 1912-1919**, Berlin, 2007, s.391f; <http://www.firstworldwar.com/battles/siegeofkut.htm>.

maya tahsis eder, Fırat Cephesi'ni korumak için de iki alaydan 35. Tümeni kurarak Müntefik civarına gönderir. İngilizler gambotları ve diğer silahları aracılığı ile iki cephe arasında hatları kullandığından ve büyük kuvvetle değişik kuvvetlere ayrı ayrı taarruz kabiliyetinde olduğu için Temmuz sonlarında Müntefik civarındaki 35. Tümene üstün kuvvetle hücum ederek perişan eder. 25 Haziran 1915'te Kutü'l-Amâre'den Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderilen şifrede, Dicle ve Fırat'ta kullanılacak torpiller için iki uzmana ihtiyaç duyulduğu bildirilir. Burada şu anda bu işle görevli Almanların görevini yeterince yerine getiremediği ifade edilir.

b.Nasiniye Muharebeleri

İngiliz karargâhında Amâre'den sonra Kut'a hareket görüşülür. General Townshend Kut'un 193 kilometre uzunluğunda olduğunu, şayet Bağdat düşünülürse oranın da 322- 482 kilometrelik bir mesafe olduğunu ve ellerindeki vesaitle bunu başarmanın mümkün olamayacağı bildirir. Ayrıca Bağdat'ın muhafazası için tam bir kolorduya ihtiyaç olduğunu iletir. Ancak İngiliz ileri harekâtı bütün uyarılara rağmen durmayarak 27 Haziran 1915'te yeniden Akika Seddesine doğru başlar. 28 Haziran 1915'te ise Safha kanadının ağzında İngiliz birliklerinin yığınakları görülür. Buna karşılık, Türk topçuları buralara gelen İngiliz gemilerine sürekli ateş eder. Bu yüzden İngiliz ilerleyişi çok yavaş olur. Türk birliği sınırlı sayıda iken, İngilizler durumu kurtarmak ve rahat hareket etmek için sürekli takviye eder.

2 Temmuz 1915'te İngilizler 850 kişilik bir kuvveti Safha boğazının her iki yakasına çıkarır. Burada Türk birlikleri ile çetin çatışma yaşanır. Bunun üzerine İngilizler tekrar gemilerine dönerler. İngilizlerin bu hareketi keşif amaçlıdır.

4 Temmuz 1915 tarihi itibarı ile Nasiriye'de Türk birliklerinde 400-450 asker, 400 aşiret gücü, ayrıca Kutü'l-Amâre'den getirilen takviye kuvveti yer alır. İngilizler kanal kıyısı boyunca ve kuzeyden hareket ederler. İngiliz ilerlemesine Türk topçu, piyade ve aşiret güçleri ateşle karşılık verirler. Satra kermesinin kuzeyindeki iki İngiliz taburu ile aşiret güçleri karşılıklı ateş ederler. Ancak Türk güçleri ve aşiret güçleri bu yoğun İngiliz güçlerinin ateşine dayanamayarak geri çekilirler. Bu geri çekilmede aşiret reislerinden Uceymi Paşa'nın teklifi etkili olur. Türk birlikleri ile İngiliz güçleri arasında Temmuz ayı boyunca çarpışmalar devam eder. Bu çarpışmalarda Müntefik komutanının 2 Ağustos 1915 tarihli raporunda Türklerin kaybı; 12'si subay 1 168 şehit, 12'si subay 493 yaralı, 44'ü subay 484

kişi tutsak olmak üzere toplam kayıp 2 213 kişidir. İngilizlerin kaybı 104 ölü 429 yaralı olma üzere 531 kişidir³⁴.

Nasıriye Muharebesi'nin başlangıcında İngiliz birlikleri eğitim, moral, muharebe gücü, silah ve mühimmat açısından çok güçlüdür. Türk birlikleri gerekli düzenlemeyi istenildiği gibi yapamaz. Ayrıca, aşiret kuvvetlerine çok güvenir. Bu da Türk kuvvetlerinin sonunu hazırlar. Müntefik Komutanlığı, yapılan mücadelede yenilince Nasıriye kasabasından geri çekilme emri verir. Nasıriye Muharebelerine başlarken 8 taburdan oluşan muharebe birlikleri 2, 3 bölüklük bir kuvvetle geri çekilir. Asker perişan durumdadır, İngilizler Nasıriye kasabasına taarruz edince, Türk birlikleri ne yapacaklarını şaşırılmış bir durumda bulunurlar. Hemen toparlanma sağlanarak subayların öncülüğünde Yarbay Ahmet ve 15 subay 600 kişilik grupla üç koldan geri çekilmeye başlar. Ancak Arap kılavuzlarının yanlış yol tarifleri onları bataklıklar civarında dolaştırır. Çok büyük zorluklar çekilir. Araplar da zaman zaman askere saldırarak yağma eder. Süveyce'ye yaklaşıncı da aşiretlerin ateşiyle karşılaşılır. 105. Alay Komutanı'nın, 500 kişilik destek grubu gelince aşiretler geri adım atmak zorunda kalırlar. Bu geri çekilme ile 26 Temmuzda Şatrat'ül Müntefik'e ulaşırlar. Şatrat'ül Müntefi Komutanı Yarbay Ahmet Bey'in raporunda; 84 şehit, 124 yaralı, 872 hayvan, binin üzerinde silah ve cephane kayıp verilir³⁵.

c.Birinci Kutü'l-Amâre Muharebesi

İngilizler Türklere karşı elde ettikleri başarılar sonrasında Bağdat'a doğru hızla ilerlemeyi düşünebilir, ancak birlikleri Bağdat'a doğru ilerledikçe ikmal desteği aldıkları denizden hızla uzaklaşmaktaydılar. Bu nedenle Townshend yavaş hareket etmektedir. Townshend, Kurna muharebelerinde yaşadığı gibi baskın şeklinde bir saldırı yaparak ilerlemeyi planlar, bunun için Hindistan'dan komuta emri beklemektedir. Townshend'e Hindistan karargâhından beklediği Türk birliklerinin imha edilmesi ve Kutü'l-Amâre'nin işgal edilmesi talimatı 23 Ağustos 1915'te gelir. General Nixon, General Townshend'den yapılacak durum değerlendirmesi sonrasında Bağdat'a ilerlemeye karar verirse kendisine bilgi vermesini ister. İngiliz subayı Sir Percy Cox General Townshend'e Bağdat'a girmenin siyasi

³⁴ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

³⁵ Almut Lindner-Wirsching, **Deutsche und französische Kriegsberichterstatte**, **In Augenzeugen, Kriegsbe- richterstatte vom 18. zum 21. Jahrhundert**, hrsg. von Ute Daniel, Göttingen 2006, s.118; <http://www.first worldwar.com/battles/kut1.htm>.

olarak büyük önem arz edeceğini, hatta İstanbul'a girmek kadar büyük heyecan sağlayacağını bildirir³⁶.

Bu dönemde Townshend'in askerî gücü arasında 6. Fırka, 7. Mızraklı Süvari Alayı, 12. Fırkadan bir maxim bataryası, 10. Sahra Topçu Alayı, 86. Ağır Batarya, 104. Ağır Batarya, 2 adet mevzi topu, 48. İstihkâm Taburu, 17 ve 22. Kazmacı ve Lağımçı Birlikleri, 4 adet top ve 2 uçak yer alır.

Nurettin Bey Kutü'l-Amâre'nin güneyinde Essin bölgesinde savunma pozisyonundadır. İngilizler 12 Eylülde Essin'in güneyindeki Ali Garbi'ye gelirler burada bir süre bekleyerek takviye kuvvetlerin gelmesini beklerler. Kutü'l-Amâre ile ilgili bütün hazırlıkların İngiliz birlikleri 26 Eylül 1915'te bitirir. İngiliz Generali Frey komutasında 18. Tugay 26 Eylül'de karaya çıkarılır. Diğer yandan topçular mevzilerde kalır. İngilizler 27 Eylülde saldırıya geçerler. 27 Eylül sabahı Türk Birlikleri 103, 104 ve 105. alaylardan oluşur. İngilizler Atabe bataklığı yönünde taarruza devam ederek Türklere üstünlük sağlarlar. Dicle'nin sol kıyısında ise İngiliz taarruzları ağırlık kazanır. Ağır kayıplar veren Türk birlikleri 28 Eylül gecesi Selman-ı Pak istikametinde geri çekilmek zorunda kalır. İngilizler 29 Eylül'de keşif hareketleri ile Türk birliklerinin çekildiğini anlarlar ve Kutü'l-Amâre'yi işgal ederler. İngiliz 6. Tümen Komutanı Townshand Türk birliklerinin takip edilmesi yönünde emir verir. 18. Tugay gemilere bindirilerek 1 Ekim'den itibaren ileri harekâta başlanır³⁷.

İngilizler Kutü'l-Amare'nin işgali ile birlikte neredeyse Basra vilayetinin ve su yollarının tamamının kontrolünü ellerine geçirirler. İngilizler Türklerin Halep ve Erzurum'dan destek kuvvetler gönderdikleri duyumunu alırlar. Ancak bu kuvvetlerin birkaç haftadan önce savaş bölgesine ulaşabilmesinin imkânsız olduğunu düşünürler. İngilizlerin amacı Türk destek kuvvetleri toparlanmadan Bağdat üzerine ilerlemektir. İngilizler ilerleme esnasında Kutü'l-Amâre'yi boşaltarak geri çekilen Türk kuvvetleriyle Selman-ı Pak'ta ciddi bir çarpışma yaşanabileceğini öngörse de çarpışmalardan galip gelecekleri konusunda kendilerinden emindirler. Selman-ı Pak çarpışmalarından galip geldikten birkaç gün sonra Bağdat'a girmiş olmayı umarlar. Hindistan'daki İngiliz yönetimi Irak'taki mevcut kuvvetleri Bağdat'a girebilmek için yeterli görür. Ancak işgal konusunda Fransa ve Mısır'dan gelecek olan destek kuvvetleri Bağdat'a varmadan tüm endişelerden arınamaya-

³⁶ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm .

³⁷ Oliver Janz, Der Grosse Krieg, Campuz Verlag, Frankfurt, 2013, s.117-118.

caklarını düşünürler. Eğer destek kuvvetleri gecikir ve Türkler Çanakkale'den Bağdat'a yeni kuvvetler gönderirler ise durumları tehlikeli bir hal alacaktır³⁸.

Türk birliklerinin geri çekilmesiyle İngilizler ilerlemeye devam ederler ve 3 Ekim'de Bağdat yolu üzerindeki Aziziye'yi ele geçirir. İngiliz birlikleri ile Bağdat arasında sadece 80 km. kalır. General Townshend Kutü'l-Amâre çatışması sonrasında geri çekilen Türk birliklerini takip ederek tamamen imha etmeyi planlasa da bunu gerçekleştiremez. Çünkü Nurettin Bey komutasındaki birlikler düzenli olarak dağılmadan geri çekilmelerinden dolayı Townshend aradığı fırsatı bulamaz. Dicle Nehri'nin sularının çekilmiş olması nehir yolu ile yapılan ikmalin de gecikmesine neden olur. Yaşanan gelişmeler neticesinde Townshend Türk birliklerinin Aziziye ile Bağdat arasındaki Selman-ı Pak bölgesinde toplanarak düzen aldıklarını fark eder. Townshend eksik kuvvetler ile Selman-ı Pak'ta düzen alan Türklere karşı saldırı yapılmasını uygun bulmayarak durumunu Kutü'l-Amâre'de bulunan General Nixon'a bildirir. Townshend'e göre destek kuvvetler gelene kadar bölgede stratejik konuma sahip olduğunu değerlendirdikleri Kutü'l-Amâre'de beklenilmeli ve gerekli hazırlık yapıldıktan sonra ileri harekâta geçilmelidir. Townshend Türklerin siper ve savunma savaşlarında eşsiz bir kabiliyete sahip oldukları kanaatinde. Ayrıca Townshend Kutü'l-Amâre'de Türklere cepheden saldırmış olsaydı büyük bir yenilgi alması olacağını düşünür.

Birinci Kutü'l-Amâre muharebelerinde İngilizler her yönden üstün durumdadır. Irak Genel Komutanı bir çembere alınmamak için çekilme yolunda karar alır. Nurettin Bey, Kutü'l-Amâre'yi çok titiz bir şekilde boşaltır. İngilizler bu plandan ancak bir gün sonra haber alabilir. Birinci Kutü'l-Amâre Muharebesi İngilizlerin işgali ile son bulsa da Türk askeri yara almadan çekildiği için sonuç getirmeyecektir.

Ekim ayında Osmanlı Devleti Irak, Musul ve İran'daki birliklerini birleştirilerek iki tümen oluşturur. Oluşturulan bu yeni kuvvetler ile Nurettin Bey komutasındaki Irak kuvvetleri birleştirilerek 6. Ordu meydana getirilir. 6. Ordu komutanı olarak Alman Mareşal von der Goltz atanır. Müslüman askerlerden oluşan bu yeni ordunun komutanlığına Hristiyan bir komutanın getirilmesinden Nurettin Bey rahatsız olur. Nurettin Beyin rahatsızlığını açığa vurması üzerine Nurettin Bey'in yerine Enver Paşanın amcası olan Halil Bey görevlendirilir³⁹.

³⁸ HSLAS E YO116 BÜ 366.

³⁹ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm

d. Selman-ı Pak Muharebeleri

Irak Genel Komutam Nurettin Bey, Bağdat'ın doğusunda Selman-ı Pak deresinde bir mevzi tahkim ettirir. Mevziinin kuzey kanadı kayalık olsa da daha kuzeyden kuşatılabilirdi. Türklerin Bağdat yolundaki son savunma noktaları Selman-ı Pak'tır. Müslümanlar için önemli kişilerden birisi olan Selman-ı Farisi'nin türbesi burada bulunur ve bölgeye adını verir. Selman-ı Farisi türbesinin bulunduğu bu bölgede yaşanacak çatışmalar Hintli Müslüman askerlerin savaşma isteklerini kırabilir ya da İngilizlere olan bağlılıklarını yitirmelerine neden olabilir. Townshend dinî inançlar nedeniyle Hintli askerler arasında oluşabilecek düzensizlikleri engellemek amacıyla bölgenin adını Helenistik dönemdeki adı olan Ctesiphon ile değiştirir. Townshend Türkleri kovalamaktaki avantajını kaybetmesinden sonra yardım kuvvetlerini beklemek ve gerekli hazırlıkları yapmak üzere işgal ettiği en ileri nokta olan Aziziye'de altı hafta kadar bekler. Bağdat'a ilerleme konusu İngiltere'de komisyonlar tarafından da görüşülür. Konunun incelendiği komisyonlardan birisi olan İngiliz İmparatorluk Savunma Komisyonu yaptığı çalışmalardan Irak'taki mevcut kuvvetlerin Bağdat'ı almak için yeterli olduğu ancak Bağdat'ı elde tutmak için yeterli olmadığı sonucunu çıkarır. Eğer Bağdat İngiliz birlikler tarafından ele geçirilirse stratejik ve siyasi önemi nedeniyle Türkler Bağdat'ı geri almak için daha fazla kuvvetle saldıracaklardır. Bu durumda İngilizler desteğe ihtiyaç duyacaklardır. Destek kuvvetleri Bağdat'a ilerleme emri verildikten en fazla dört hafta sonra diğer kuvvetlerle birleşmiş olmalıdır. Ayrıca ilerleme süresince malzeme ve cephane ikmalî nehir taşımacılığı yoluyla yapılabilecektir. İngiliz birliklerinin ikmalini sağlayabilmek için sığ sularda yüzebilen botların yapımına başlanır⁴⁰.

Bağdat ele geçirildikten sonra Türk Genel Kurmayının elinde 60 000 asker olabileceği tahmin edilir. Savunma komitesi Türklerin bu miktardaki bir kuvvetle Bağdat'a saldırabileceklerini düşünürler. Türk saldırısı konusunda kuvvetlerin sayısal miktarı incelendiği kadar imkân ve kabiliyetleri de incelenir. Yapılan tüm değerlendirmeler neticesinde İngilizler Türklerin üç ay içerisinde saldırıya geçebileceklerini düşünmez. Bu durumda eğer İngilizler Bağdat'ı ele geçirirlerse işgal İngiltere için büyük bir moral kaynağı olacaktır. Değerlendirmelerde yaşanabile-

⁴⁰ Charles W.Townshend, *When God Made Hell, The British Invasion of Mesopotamia and the Creation of Iraq, 1914-1921*, Faber & Faber, 2010.

cek yanılmalar da göz önünde bulundurulur. Eğer İngilizler Bağdat'ı ele geçirme konusunda başarısız olurlarsa geri çekilmek zorunda kalabileceklerdir. Bu nedenle harekât boyunca mühimmat ve erzaklar geri çekilme ihtimaline göre taşınmalıdır. İngiltere Hükümeti'nden harekât iznini alan Nixon ise Townshend'e 14 Kasım'da Bağdat harekâtına başlama emrini verir. Townshend'e harekât emri verilmesinin dışında en kısa zamanda kendisine iki tümen destek kuvvetinin gönderileceği de bildirilir.

18 Kasım ile 4 Aralık tarihleri arasında Irak Cephesi ile ilgili olarak Mezopotamya'daki savaş bir tiyatro oyunu olarak nitelenerek son dönemlerde cepheden iyi haberlerin geldiği belirtilir. İngiliz ordusunun Bağdat'a karşı devam eden tehdit yaklaşımı ortadan kaldırılmış kabul edilmektedir. Güneyde Kut'tan İngiliz ilerleyişi (Güneydoğu Bağdat'a kuş uçuşu 170 kilometre uzaklıkta) durma noktasına getirilmiş olduğundan Bağdat'ta durum tamamen güvenli kabul edilmektedir⁴¹.

Bu sürede Irak'ın önünde ikinci bir düşman uçağı düşürülmüş ve bozulmadan ele geçirilmiştir. Dicle Nehri'nde bir düşman savaş monitörünü mürettebatıyla birlikte batırılır. Gönüllü Arap birlikleri düşman kampına şaşırtıcı ve parlak saldırılarla onların telgraf hatlarını tahrip ederek yağmalarlar. Yakalanan uçak yüz beygir motor gücüne ve 90 kilometre hıza sahip bir Farmanapparat marka 911 modeldir. Irak Cephesi'nde Türklerin ileri karakolları 16 Kasım'da sabahleyin Dicle'nin sağ tarafından bir motorbotun yardımıyla düşmanın sızma denemesini önleyerek düşmanı geri çekilmeye zorlar. Bu çatışmada motorbotunun komutanı öldürülür. Bu dönemde Irak Cephesi'nde ileri karakolları ve kuzey Kurna ve Dicle bölgesinde düşman kuvvetleri arasındaki anlamsız çatışmalar dışında önemli bir şey yoktur. 21 Kasım tarihinde Türk birliklerinin vurduğu bir İngiliz uçağı ele geçirilir. Hafif yaralı binbaşı rütbeli pilot esir alınır⁴².

11 Kasım'da, Aziziye'den hareket eden İngiliz kuvvetleri 19 Kasım'da Selman-ı Pak'ın doğusuna ulaşır. 22 Kasım günü General Townshend bir tugayla 36. Tümen, 6 taburlu 45. Tümen cephesine taarruza başlar. Bir tugayda 45. Tümeni kuşatır. Bindirilmiş bir taburla takviyeli süvari tugayı da çekilme yoluna doğru ilerler. Cepheden taarruz ve yandan kuşatmaya uğrayan 45. Tümen çekil-

⁴¹ Frankfurt Allgemeine Zeitung, 18 November 1916, meldet aus Konstantinopel.

⁴² http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

meye başlar. İngiliz birlikleri gün boyu devam eden kuvvetli bir çarpışma sonrasında pazartesi günü Bağdat'ın 18 mil uzağındaki Ktesiphon'daki Türk mevzilerini ele geçirirler. İngilizler 800 askeri esir alarak birçok silah ve savaş malzemesini ele geçirirler. İngilizler ölü ve yaralı 2 000 asker kaybeder. İşte bu bunalımda karşı taarruza geçen 51. Tümen İngiliz süvarisini geriye atar. Cavid Bey komutasındaki iki tabur da 45. Tümenin çekilen bir kısım kuvvetini ileri sürerek cephedeki karşı ilerlemeyi durdurur. Irak Cephesi'nde düşman Kasım ayının 22. ve 23. günlerinde kuzeyde Kurna'da ve Dicle nehrinde, batıda Kutü'l-Amâre'de 10 adet savaş gemisinin toplarının korumasını yapan ileri mevzilerine yeni takviyeler yaptılar. Türklerin öncü birlikleri düşmana çok önemli ölüm kayıpları veririr. Düşman bu kayıplar sonrasında ana birliklerine geri çekilirler. Düşman hücumuna devam etmeye çalışsa da denemeleri başarısız olur. Türk birlikleri karşı saldırıya geçerek düşmandan 1 makineli tüfek, 2 cephane arabası ve birkaç esir alır, ayrıca orada 4 adet düşman uçağı da ele geçirilir⁴³.

Albay Nurettin Bey nehir güneyindeki 35. Tümeninden 5 tabur getirir. Irak komutanı 24 Kasım'da durumun gelişimini bekler. 23 Kasım 24 Kasım'a bağlayan gece yarısı Türklerin karşı saldırıları başarıyla püskürtülür. İngiliz Tümen Komutanı Townshend sularının hızla azalması nedeniyle nehre ulaşabilmek için ele geçirdikleri hat içinden üç veya dört mil geri çekilmek mecburiyetinde kalırlar. Bu sırada aşiret kuvvetlerinden Şammar aşireti iç kavga sonucu dağılmış, Zubeyd aşiretinden de birçoğu İngilizler tarafına geçer⁴⁴.

İngilizler cephede cephane nakil sıkıntısı çekmeye başlar. Bu kadar cephane ile hareket etmek Bağdat'ta uygun değildir. General Townshend bu fikrini 24 Kasım 1915'te İngiliz seferi kuvvetler komutanı Nixon'a "Takviye edilmiş Türk Kuvvetleri bizi hırpalamıştır. 4 tümenlik bir Türk kuvvetini tahkim edilmiş bir mevziden atmak tümeni bitkin duruma sokmuştur" şeklinde bildirir. Nixon bunun üzerine İngiliz birliklerinin geri çekilmesine razı olur. Kutü'l-Amâre'nin batısında elde edilen yerler nedeniyle düşman düzenli bir şekilde güneye doğru geri çekilmek zorunda kalır. Türk birlikleri düşmanı takip eder. Düşmanı takip eden ordu 30 Kasım günü Bağdat'ın 110 kilometre güneydoğusundaki Dellabiha'ya ulaşır. Arazi düz olduğu için iki kolordu yan yana yürür. Akşam toplu halde istira-

⁴³ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

⁴⁴ Das indische Amt teilt mit: London, 24. November, Meldung des Reuterschen Bureaus, http://www.stahlge-witter.com/16_04_30.htm.

hat çekilirler. İleriye sürülen süvari yanlışlıkla nehir yatağına girdiği için ordunun ilerisi açık kalır.

Türk askerleri Irak Cephesi'nde İngilizlerin yenilgisini tamamlayıncaya kadar düşmanını takip eder. 23 Kasımdan 26 Kasıma kadar mücadelelerde düşmanın kayıplarının 5 000 askerin üzerinde olduğunu tespit edilir. Bunun dışında, morali bozulan subay ve askerler bölgelerini kurtarabilmek amacıyla birliklerinin bir kısmını terk etmektedirler. Düşman sadece bir günde gemilerle yaklaşık 2 900 yaralı götürür. İngiliz merkez karargâhından politik ajan Sir Komel yaralılar arasında yer alır.

Townshend birliklerine 25 Kasım'da geri çekilme emrini vermek zorunda kalır. Hindistan karargâhı çarpışmalar sonrasında Türk birliklerinin yıpranmış olduklarını ve geri çekilen İngiliz birliklerini takip edebilecek durumda olmadıklarını düşünür. General Nixon ise geri çekilen İngiliz birliklerin Aziziye'de mi yoksa Kutü'l-Amâre'de mi konuşlanması gerektiği konusunda kararsızlık içerisinde. Nixon Türk kuvvetlerinin 27 000 kişiden oluştuğu tahmin ederken General Townshend kuvvetlerinin en fazla 12 000 kişiden olabileceğini tahmin eder. Türk birlikleri sayıca İngilizlerden üstün olmalarına rağmen İngilizler Türklerin ikmal konusunda sıkıntılar yaşayacaklarını düşünerek 1916 yılı Ocak ayına kadar ciddi bir saldırıda bulunabileceklerini öngörmezler. Aynı tarihlerde İngiliz yardım kuvvetlerinin General Townshend birlikleri ile birleşmesi planlanır⁴⁵. Selman-ı Pak'taki çarpışmalar o kadar zorlu geçer ki bir an için birliklerin durumu değerlendirilerek savaşın gidişatının tayin edilebilmesi olanaksız hale gelir. Üç gün süren çatışmalarda Türk kuvvetleri iyi savunma yaparlar.

Townshend, Kutü'l-Amâre'ye kadar geri çekilerek burada destek kuvvetlerini beklemeye karar verir. Kutü'l-Amâre üç tarafının Dicle Nehri ile çevrili olması nedeniyle savunma için avantajlı bir konuma sahiptir. Townshend ileri noktalarda düzenli savunma hatlarının olmaması nedeniyle Türklerin takibe uzun süre devam etmeyeceklerini düşünür. Ayrıca Türk birlikleri İngilizleri takibe devam etseler bile Kutü'l-Amâre'nin avantajlı konumu sayesinde burada tamamen imha edilebileceği düşünülür. Townshend yapmış olduğu değerlendirmeleri ordu karargâhına bildirir. Ordu Karargâhından kendisine verilen cevapta Townshend'in karar almakta serbest olduğu ve destek kuvvetlerinin ilk kısmının 15 Aralıkta

⁴⁵ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm; India Office Library and Records, Londra: UP&S/181) 8200-220.

Townshend kuvvetleri ile birleşmiş olacağı ifade edilir. Düşman geri çekilmesini bir duraklama meydana getirmeyerek Aziziye’de ağır müstahkem oluşturabilmek amacıyla artçı birliklerin gözetimi altında gerçekleştirir. Townshend Kut deresine girebilmek için vakit kazanmak ister. Bu maksatla Dellabiha’da bir mevzi tutar⁴⁶.

27 Kasım 1915’te Türk Ordusu taarruza başlar. 18. Kolordu birlikleri düz ve engelsiz arazide İngilizlerin şiddetli makineli tüfek topçu atışları altında zayıfta bakmaksızın düşman hattında 300-400 metre kadar yaklaşır. Ancak gerek 27, gerekse 28 Kasım’da yapılan hücumlarda çok fazla zayıyat verildiği için bu yüzden düzenli bir usulle yaklaşmaya karar verilir. Siperler kazılarak geceli gündüzlü yapılan çalışmalar sonucu Hidiyriye Kalesi önlerindeki tel örgülerde dahi 30-40 metre bir gedik açılabilir.

İngiliz birliklerini takip eden Türk birlikleri 30 Kasım’da Aziziye’ye varır. 15 km. güneydeki bu bölgeyi gözetleyicileri korumak için 30 Kasım’ı 1 Aralık’a bağlayan gece Türk birlikleri tarafından gerçekleştirilen hücum, düşmanı Kutül-Amâre’ye doğru Bağdat’tan 170 km. daha güneye doğru geri çekilmeye zorlar. Bu savaşta Kolordu Komutanı Vekili Mehmet Ali Bey, kolordu topçu komutanı ve 45. Tümen kurmay başkanı şehit olur. Bu muharebe sonucunda Türklerin zayıyatı 119 subay, 5901 erdir. İngilizlerin kaybı 292 subay, 4401 erdir. Bu kayıplara iki taraf içinde yaralıları da dâhildir. Çekilme sonrasında Aziziye şehrinde ve çevresinde birçok kumanya, cephane ve değişik savaş teçhizatı bulunur. Ele geçirilen savaş malzemeleri yaklaşık 100 deve yükü kadardır. Düşman geriye götüremediği savaş malzemelerini geride bırakarak geri çekilmiştir. Bu kadar fazla teçhizatın ele geçirilmesi düşmanın ne denli yenildiğinin en açık göstergesidir. Bunların dışında ayrıca Türk ordusu bir savaş motor botu ve gezi kumanyası ve cephane dolu demir bir gemi, nehir gemisi ele geçirir. Türk ordusu düşmanın Dicle içine acele geri çekilme nedeniyle birkaç kutu mühimmat atılmış olduğunu keşfeder. Ayrıca düşmanın geri kaışı esansında birçok cephane sandığını Dicle Nehri’ne attıklarını belirler⁴⁷.

İngilizler yenilgilerini gizleyebilmek amacıyla çevredeki halka Türklerle bir ateşkes antlaşması yapmış olduklarını bildirdiler. Ama Türk birliklerinin çok hızlı

⁴⁶ Martin Kröger, “Max von Oppenheim-mit Eifer ein Fremder im Auswärtigen Dienst,” in Gabriele Teichmann and Gisela Völger, *Faszination Orient. Max von Oppenheim, Forscher, Sammler, Diplomat*, Köln, 2001, s.106-139.

⁴⁷ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

takibi sayesinde bunun bir açık kaçış olduğu ortaya çıkar. Türklerin düşmandan elde ettiği 4 uçaktan 3'ü tekrar uçar hale getirilerek düşman üzerinde uçuşunu sağlar.

Düşman Türk birliklerin takibinden kaçmak için hücumbotlarının kendilerini korumasını istiyor. Düşmanın bu tür duraklamaları Türklerin yoğun hücumları sayesinde mümkün olmaz. Hatta 1 Aralık'ta, sabahleyin böyle bir deneme İngilizleri büyük bir kayba yol açtırır ve Türklere ganimet olarak yüzlerce esir, içinde yiyecek yüklü 2 adet transfer gemisi, bir diğer yük aracı, 2 hücumbot, 2 cephane arabası ve bir büyük çapta savaş malzemesi getirir. Esirlerin çoğunluğunu İngilizler oluşturmakta ve bunlar arasında bir binbaşı, bir yüzbaşı ve bir hava üsteğmeni vardır. Yakalanan her iki savaş gemisi de çok güçlüdür. Hücumbot "KAMED" 10 adet top, hücumbot "Firiklesse" 10,5 ve 7,5 kalibrelik 4 top ve 3 makineli tüfek taşır. Ele geçirilen topların büyük kısmı iyi durumdadır. Hücumbotlardan "Firiklesse" düşmana karşı kullanılır. Türk ordusunun Kutü'l-Amâre'ninkuzeyinden gönderilen savaş kuvvetleri geri çekilen düşman konvoylarının bir tarafından saldırmakta ve birçok kayıp verdirmektedir⁴⁸.

Düşman daha önceki müstahkem pozisyonlarında birikir. Türk askeri 3 Aralık tarihinde, Kutü'l-Amâre'ye iki saatlik mesafeye yaklaşır. Kuzey ve batı tarafından zorlanan düşman askerleri Kutü'l-Amâre üzerinde karşılıklı duran kıyılara geri itilirler. Kutü'l-Amâre ve Bağdat Kale arasında hiç zarar görmemiş ve mühimmat yüklü bir İngiliz gemisi ile bazı esirleri ele geçirilir. Nehirde düşmana ait birçok ceset bulunur.

e. İkinci Kutü'l-Amâre Muharebesi

Türk öncülerinin İngilizlerin geri çekilen ana birliklerine ulaşmasını engellemek için İngiliz artçıları Aziziye'deki Türk birliklerine saldır. İngilizlerin ana birlikleri 3 Aralıkta Kutü'l-Amâre'ye varır. Geri çekilme esnasında 6. Ordusunun öncü birlikleri 145 km. boyunca İngilizlerin arkasından hiç ayrılmaz. Kutü'l-Amâre kuşatması sırasında İngilizlerin Selman-ı Pak çatışmalarında verdikleri kayıplar genel kuvvetlerinin üçte birini oluşturur. General Townshend muharip kuvvetlerinin yarısını kaybeder. Bu durumda açık arazide Türklere üstünlük sağlayamaz. Artık konum olarak savunmaya elverişli olan Kutü'l-Amâre'de yar-

⁴⁸ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

dım kuvvetlerinin gelmesini bekleyeceklerdir. Türk birlikleri Kutü'l-Amâre'ye vardıklarında Nurettin Bey General Townshend'e bir mesaj göndererek birlikleri ile beraber teslim olmasını, eğer teslim olmazlar ise Türk birliklerinin şehre gireceklerini bildirir. Ayrıca Nurettin Bey, İngilizlerden teslim olmazlar ise saldırılardan zarar görmemeleri için şehir sakinlerini Kutü'l-Amâre'den çıkartmalarını da ister. Townshend Nurettin Beyin mesajına verdiği cevapta İngiliz birliklerinin teslim olmayacaklarını ve şehir sakinlerinin de kaderlerini İngilizler ile birleştirerek şehri terk etmemeyi tercih ettiklerini bildirir⁴⁹.

Goltz Paşa Bağdat'a geldiği sırada, Türk ordusu gereği gibi güç kazanmıştır. General Townshend Kutü'l-Amâre'de kuşatılmış olup bunu kaldırmak için Aliyyul-Garbi'de İngiliz kuvvetleri yığılmaya başlar. Bunlara karşı koymak için önceden gönderilen bir tümene ilave bir tümenle takviye edilir. İngiliz müdafaa tertibatı başlıca üç hattan oluşuyor. Müdafaa asıl hattı olup sağ cenaha bir istinat noktası halinde tahkim edilmiş olan Hidiyriye Kalesine ve Dicle nehrine, sol cenahı da Kut Kasabası'nın takriben iki kilometre kuzeyinde Dicle nehrine dayanmaktadır. 3 kilometre olan bu hattın önünde boydan boya kuvvetli tel örgü çekilidir.

Sağ cenahın dayandığı Hidiyriye Kalesi evvela alelade çamurdan yapılmış ve haricen duvarla çevrilmiş bir Arap binası olmasına rağmen bu bina Kut'un müdafaasında önemli bir rol oynar. Bunu önceden düşünen İngilizler, binayı batı ve batı güneyinde büyüterek iç ve dış duvarlardan mazgallar açtırmak ve havlusunda da kuvvetli savunma tertibatı vücuda getirmek suretiyle bir istinat noktası haline sokarlar. Orta müdafaa hattı bir ihtiyat mevzii mesafesinde olup sağ cenah ile birinci müdafaa hattından 1 500, ortası ile 700-800 ve sol cenah ile de 300 metre geride bulunur. Bunun önünde henüz tel örgü mevzileri yoktur.

İkinci müdafaa hattı olarak tuğla ocakları ile hurma bağlarının ilerisinde bulunan bu hat, son mevzi olarak hazırlanır. İngiliz kuvveti 16, 17, 18 ve 30. piyade tugayları ki bunlarda 18 tabur yer alır. 2 topçu tugayında 4 sahra, 2 uzun ağır, 1 obüs olmak üzere toplam 7 batarya bulunur. Ayrıca 2 süvari ve 2 istihkâm bölüğü ile kol ve kıtalarda toplam 15 000 kişi yer alır. Bunun 9 050'si savaşan asker kısmıdır.

⁴⁹ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

İngiliz birlikleri Selman-ı Pak'ta yenilerek geri çekilmiş ve Kutü'l-Amâre'de kuşatılmış olmasına rağmen İngiliz basınında Townshend birliklerinin durumunu konu alan olumlu haberler yayılır. Kuşatma altındaki İngiliz birliklerinin durumlarının iyi olduğu düşüncesine sadece İngiliz kamuoyunun bir kısmı değil kuşatma altındaki İngiliz komutanları da sahiptir. Kuşatma altındaki İngilizlerin iki aylık yiyecekleri vardır ve kuşatmanın en fazla bir ay süreceği düşünülür. General Townshend elinde bulunan yiyecek miktarının dışında cephane miktarını da kontrol eder. Hesaplamalara göre her tüfek için 600 adet her top için 800 adet mermileri bulunmasına rağmen Townshend askerlerini cephaneyi idareli kullanmaları konusunda uyarır.

Kutü'l-Amâre'ye Türk birlikleri tarafından neredeyse her gün saldırılarda bulunulur. Bu saldırılar İngilizlerin düzen almalarını engelleyecek türdendir ve böylece İngilizler baskı altında tutulur. General Townshend bu durum karşısında Irak Kuvvetleri Komutanı General Nixon'a İran üzerine harekât yapan Ruslar ile iletişime geçmesi ve harekâtın yönünün Irak Cephesi'ne çevrilmesini isteyen bir mesaj gönderir. Böylelikle Türkler Ruslara karşı kuvvet ayırmak zorunda kalacaklar ve Kutü'l-Amâre üzerindeki baskıları azalacaktır. Kuşatma sırasında Nurettin Bey, İngilizlere gelecek yardımları engellemek üzere güneye hareket ederken Halil Bey kuşatmayı devam ettirecektir.

Türk birlikleri Kutü'l-Amâre etrafında siperler ve savunma hatları oluştururlar. Oluşturulan siperler ne kadar kuvvetlenirse kuşatma Türkler için o kadar kolaylaşacak ve bu sayede kuvvet tasarrufu sağlanabilecektir. Sağlanan kuvvet tasarrufu ile yardıma gelecek İngiliz birliklerini engellemek için güneye daha fazla birlik gönderilebilir. Türkler kuşatmayı kolaylaştırmak için çalışmalarına hızla devam ederlerken, İngiliz yardım kuvvetlerinin kısa zamanda geleceğini düşünen General Townshend konumundan memnundur. Kutü'l-Amâre'nin üç tarafının nehirle çevrili olması İngilizlere savunma için avantaj sağladığı kadar nehir yoluyla yapılan ikmal de kontrol edebilme şansını tanır. Townshend Kutü'l-Amâre'yi işgal ederek güneye inen Türk birliklerine nehir yolu ile ikmal malzemesi gitmesine de engel olacaktır.

Irak Cephesi'nde Türk askerleri 4 Aralık'ta Kutü'l-Amâre'ye yaklaşır ve 5 Aralık gecesi kuvvetli bölüklerle Dicle Nehri'nin sağ tarafında bir keşif yapar. Şaşırtıcı bir ateş ile düşman birlikleri üzerine bir hücum gerçekleştirilir. 5 Aralık'ta

Türk topçuları düşman mevzilerini ve Kutü'l-Amâre çevresini topa tutar. Kutü'l-Amâre'nin doğusunda ayrılan konvoyların yaklaşması, iki ikmal gemisine ateş açması, düşmanın 2 hücumbotuna yönelmesi sonucunda bir hücumbot yanar ve iki gemi de ele geçirilir. Bunların dışında Türk birlikleri Kutü'l-Amâre bölgesinde 2 yük kayığına el koyar. Bunların birinin üzerinde iki uçak ve uçuş malzemesi bulunur. Bu cephede şimdiye kadar 6 düşman uçağı ele geçirilir. Düşman yenilgisini gizleyebilmek için 21 pare zafer selamı topu attırır.

Irak Cephesi'nde, Türk askerleri düşmanı güçlü saldırılarla Kutü'l-Amâre'de müstahkem pozisyonlarını tamamen kurmalarını engeller. 6 Aralık'ta Türk askerleri düşman üzerine 6 saat süren kuvvetli bir hücum sayesinde düşman müstahkemine oldukça yaklaşır. Bu savaşta bir makineli tüfek ele geçirilir, bir nakliye gemisini vurulur. Düşmanın Selman-ı Pak'ta yenilmesiyle orada birçok savaş malzemesini toprağa gömdüklerini ve topları, tüfekleri ve cephaneyi Dicle Nehri'ne attıklarını tespit edilir. Irak Cephesi'nde birlikler kuvvetli olarak Kutü'l-Amâre'yi savunan düşmanı zorlarlar. Kaçmayı deneyen bazı düşman bölükleri ağır kayıplar verirler ve hızla erirler. Burada 300 adet yüklü deve ele geçirilir. Türklerin sağ tarafından Şeyh Said'e kadar zorlayarak öne geçen ve ilerleyen birlikler düşmanın geri çekilmesine engel olurlar.

Albay Nurettin'in 8 Aralık 1915'te İngiliz birlikleri komutan Townshend'e gönderdiği teslim çağrısında "Güçsüz birlikleriniz, üstün ordumuz tarafımdan daha şimdiden dar bir alanda kuşatılmıştır. Ordumuz ciddi bir harekâta dayanmanızı yıkmaya yeteceği gayet doğaldır. Burada muharebe alanını meskûn alan yakınında seçmek medeni kurallara tamamen aykırıdır. Boş yere kan akıtılmasını, özellikle nedensiz yere şehrin zavallı ve suçsuz ahalisinin yok edilmesini önlemek için sizi teslim olmaya davet etmekten şeref duyarım. Ben bu suretle insanlık görevimi yerine getirirken, sizin de aynı insani ve medeni duygulara sadık kalacağınızı umut ederim. Kararınızı haberciyle göndermeniz rica olunur⁵⁰."

Buna aynı gün General Townshend şu cevabı vermiştir. "Sayın General mektubunuzun inceliğine teşekkür ederim. Fakat tabiatıyla önerinize karşılık vermeyeceğim. Bir şehrin işgalinin nedeni manda kanunlarına aykırı olduğunu söyledığınız zaman tamamıyla hatalısınız. Hatta masum bulduğum Arap sakin-

⁵⁰ Charles V.F.Townshend, **My Campaign in Mesopotamia (Irak Seferim)**,1337, s.39; http://www.stahlge-witter.com/16_04_30.htm.

leri dışarıya çağırdım. Fakat onlar evlerinde kalmayı yeğlediler. Aynı zamanda siz Türklerin de aynı şeyleri yaptığını hatırlıyorum ve dostlarımız Almanlar da, hem de özel bir tarzda, işgal etmektedirler derin saygılarımla⁵¹.”

Düşmanın direnişi belirgin bir şekilde azalır. Türk askerleri İngilizlerin hücum denemelerini kanlı bir şekilde geri püskürtür. Ele geçirilen 6 uçak yeniden kullanılabilir hale getirilerek düşmana karşı kullanılmaya başlanır. 10 Aralık'ta Türk askerleri kuzey ve batıdan Kutü'l-Amâre'deki düşman pozisyonlarına yaklaşarak onları zorlamaya başlar. Düşman büyük kayıplar verir. Dicle'nin sağ tarafında bulunan bölükleri Kutü'l-Amâre'ye geri çekilmeye zorlamaya başlar. Doğu kısmında Dicle üzerindeki köprü ele geçirilmeye çalışılır. Böylece birkaç düşman bölüğünü Kutü'l-Amâre'ye geri çekilmesi için ve düşman hücum botlarının kaçması için zorlanır. 11 Aralık'ta Türk birlikleri Kutü'l-Amâre'de düşmanın geri çekilme hattına çok kuvvetli bir hücum gerçekleştirir. Düşman ana karargâhını geri çekmek zorunda kalır. Bu savaşta düşmanın kaybı 200 ölü olmak üzere toplam 700 askerden daha fazladır. 12 Aralık'ta Kutü'l-Amâre'nin doğusundaki düşmanın geri çekilme hattında yer alan Şeyh Said'i ele geçirilir. Topçu birlikleri Kutü'l-Amâre'de birkaç düşman köprü dubasını ve keşif gemisini batırır⁵².

Kutü'l-Amâre'de düşman topçularının etkinliği Türk askerinin kuvvetli ateşleriyle günden güne azalır. Çok başarılı yapılmış hücum nedeniyle daha sıklıkla düşmanın ana karargâhına yaklaşılar. 13 Aralık'ta Kutü'l-Amâre'de Dicle Nehri'nin sağ tarafında yer alan evler bombalanarak tahrip edilir. Doğu yönünde kaçmayı deneyen 2 düşman keşif gemisinden biri Türk topçuların top atışıyla batırılır, diğeri ise eski yerine geri döner.

Belirli bir süre piyade ve topçu savaşlarına ara verilir. Türk birlikleri müstahkem edilen bölgenin bir bölümüne yaklaştıklarında, düşman tarafından yere gömülmüş mayınları keşfederler. Bunlar patlatılarak etkisiz hale getirilir. Türk birlikleri 14 Aralık'ta Kutü'l-Amâre'de dört adet kereste yüklü mavnayı kuşatır. İngilizler 14 Aralık ve 17 Aralıkta kuşatmayı yarmak için karşı saldırılarda bulunurlar, ancak

⁵¹ Charles V.F.Townshend, age, s.40; Max Freiherr von Oppenheim, **Denkschrift betreffend Die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde**, Berlin 1914; Tim Epkenhans, Geld darf keine Rolle spielen, II. Teil, das Dokument, In: Archivum Ottomanicum, Wiesbaden 19 (2001), s.121-163.

⁵² Fritz Fischer, **Deutsche Herr in erten Wletkrieg**, Nwe York, 1961, s.145; http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

başarılı olamazlar. 18 Aralık'ta Türk askerleri Kutü'l-Amâre'de düşmanın ana karargâhı önündeki her türlü savunma gücünü yok edebilmek amacıyla ilerlemeye devam eder. Ağır Türk topları çok etkili olarak Kutü'l-Amâre'deki düşmanın piyade siperlerini, diğer birlikleri ve cephanelerini topa tutarlar. Düşman bunun üzerine dumdum mermilerini kullanmaya başlar.

19 Aralık ile 21 Aralık tarihleri arasında Kutü'l-Amâre'de bölgesel savaşlar kısa aralıklarla Türklerin lehine devam eder. 22 Aralık'ta Kutü'l-Amâre'de Türk topçuları 2 düşman gemisini (Monitor) batırır, başka bir monitörde de tam isabet bir patlamaya neden olurlar. Türk birlikleri tüm kuzey cephesinde müstahkem düşman pozisyonun dikenli tel sınırına doğru yaklaşır. 25 Aralık'ta Kutü'l-Amâre karşısında düşmanı bir çevirme hareketi ile bütün yönlerden başarılı bir ilerleme kaydedilir. Kutü'l-Amâre'de top atışlarıyla düşmanın malzemelerinden ve birliklerinde önemli kayıplar verdirilir.

24 Aralık günü antik Hidiyriye Kalesine hücum başlar. Sabah erken saatlerinde başlayan topçu ateşi öğlene değin büyük bir gedik açmayı başarır. Ancak yapılan Türk hücumlar başarısız olur ve geri çekilirler. İkinci denemede de başarısız olunur. Ardından Şeyh Said muharebelerinde 52. Tümenin yine başarısız olduğu görülür. Bunu takiben yapılan Verdikal Muharebeleri ile Türk ordusu 7'si subay 66 şehit, 231 yaralı, İngiliz ordusu ise 3000 zayıat verir. Dicle sol sahilinden hareket eden 52. Tümen, 25 Aralık 1915'te Şeyh Said'de İngilizlerle karşılaşır. 29 Aralık'ta Kutü'l-Amâre'de savaş uzun aralarla devam eder. Şeyh Said'in ele geçirilmesiyle İngilizlere ait 450 varil petrol ve benzini ele geçirilir⁵³.

1915 yılı sonunda Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'nın birlikleri 35, 38, 45, 51 ve 52. Tümenlerdir. Nurettin Bey'in komutanlığında 1915'in son aylarında iki kolordu oluşturulur. Bunlar 35 ve 38. Tümenlerden oluşan 13. Kolordu, 45 ve 51. Tümenlerden oluşan 18. Kolordudur.

D. 1916 Yılı Muharebeleri

10 Ocak 1916'da 18. Kolordu Komutanı Albay Halil Bey, Bağdat ve Basra Valilikleri ile Irak Grubu Komutanlığına tayin edilir. İngiliz yardım kuvvetleri saldırılara başlamak için yığınak yapar. Yardım kuvvetleri komutanı General

⁵³ Baron von Kress Kressenstien, Türklerle Beraber Süveyş Kanalına, Çev. M.B.Özalpsan, Askeri Matbaa, İstanbul, s.1943, s.140-150i

Alymer 1 Ocak 1916'da Hindistan'dan Aliyyul-Garbi'ye gelir. General Alymer'in komutasına bir piyade tümeni, bir süvari ve bir piyade tugayı verilir. Ayrıca komutasında bu kuvvetlerin ikmalini sağlayacak çok miktarda destek unsuru da yer alır. İngiliz yardım kuvvetleri 7 Ocak'ta Kutü'l-Amâre yakınlarındaki Türk birliklerine saldırır. Türk birlikleri saldırılar karşısında başlangıçta büyük bir direniş göstermiş olmalarına rağmen devam eden saldırılarda aynı direnişi gösteremezler. Çarpışmalar sonrasındaki Türk geri çekilmesi General Alymer tarafından zaman kaybedilmeksizin Hindistan yönetimine rapor edilir. Nurettin Bey komutasındaki birliklerin geri çekilmeye başlaması üzerine 6. Ordu Komutanı Mareşal Goltz'dan Halil Bey'e Kutü'l-Amâre bölgesindeki tüm kuvvetlerin komutasını üzerine alması ve İngiliz ilerlemesinin ivedilikle durdurulması ile ilgili bir mesaj gelir⁵⁴. Halil Bey 13 Ocak 1916 itibarıyla Irak komutanlığını devralır⁵⁵.

6-7 Ocak tarihinde İmam Aliyyul-Garbi'de bulunan düşman kuvvetleri de Kutü'l-Amâre'ye yardım edebilmek amacıyla bir hücum girişiminde bulunur. Bu hücum savaş gemilerinin koruması altında Şeyh Said arasında bir günlük olarak yapılır. Bu hücum Türklerin karşı hücumu ile boşa çıkartılır ve birkaç esir alınır. Düşmanın bu hücumdaki toplam kaybı 3 000 kişi olarak tahmin edilir. Özellikle bir düşman Süvari Alayı burada çok ağır kayıp verir. 9 Ocak'ta Kutü'l-Amâre'de Türk birlikleri tarafından tam Dicle'nin dirsek yaptığı yerden yapılan hücumda İngilizler oldukça zor durumda bırakılarak kuşatma altına alınır. Bu kuşatma ya bir hücumla veya aç bırakılarak bir süre sonra kendi istekleri ile teslim olmaları şeklinde planlanır. Kuşatma altında yaklaşık 10 000 kişi bulunmaktadır⁵⁶.

Kuşatma devam ederken güneyde General Alymer ve Halil Bey kuvvetleri arasında çetin çarpışmalar yaşanır. İki ordu arasındaki cephe çok genişler. Halil Bey, Essin'deki mevzilerinin gerisinde Felâhiye'de yeni mevziler hazırlar. Felâhiye Dicle nehri ile Süveyce bataklığı arasındadır. Türk birliklerinin Felâhiye bölgesine çekilmesi ile cephe daralacak ve derinleşecektir. Ayrıca Türk mevzilerinin iki cephesinden birisinin Dicle Nehri diğer cephesinin de Süveyce bataklığı ile desteklenmesi, İngilizlerin olası bir çevirme manevrasını engelleyerek cephe saldırısı yapmalarını zorunlu bırakacaktır. 13 Ocak ve 14 Ocak geceleri Türk bir-

⁵⁴ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

⁵⁵ Christian Geiss, **Seelenkrieg**, Der Verlorene Garten, 2015, Edition Wortschatz, s.24.

⁵⁶ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm

likleri kademeli olarak geri çekilirler. İngilizler nehir hattı boyunca ilerlemeye ve Türk birliklerine cepheden saldırı yapmaya mecbur kalırlar. Alymer komutasındaki birlikler 7-13 Ocak arasında yaşanan çatışmalarda 6 000 ölü ve yaralı verirler. En ağır çatışmalarda Türk birlikleri günde en fazla 1 000 top mermisi atabilirken İngilizlerin bir gün içerisinde 150 000 top mermisi atarlar, buna göre İngilizler silah ve cephane bakımından Türklerden daha donanımlıdır. 15 Ocak 1916'da 13. Kolordu'nun bu cepheden çekilmesi üzerine, İngilizler bu cepheye doğru ilerleyerek Türk birliklerine 20 Ocak'ta 700-800 metreye kadar yaklaşır. Bu hücumlar ve çarpışmalar sonucunda Türk ordusu 14'ü subay, 117 şehit, 313 yaralı, İngilizler ise 3000 civarında zayıat verir. 22 Ocak 1916'da yaralıları toplamak için İngilizlerle bir mütareke imzalanır. İngilizler adına General Dogras, Türk ordusu adına Yarbay Abbas Hilmi 7 maddelik bir mütareke imzalar. Bu mütareke maddeleri tamamen yaralıların toplanmasını sağlayıcı tedbirlerdir. Irak İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Nixon hastalığı nedeniyle görevinden ayrılır, yerine General Lake görevlendirilir⁵⁷. General Alymer 17 Ocak'ta General Townshend'e durumu hakkında bilgi verir⁵⁸.

17 Ocak'ta Kutü'l-Amâre önünde topçu birlikleri kuşatmaya devam eder. Düşman Irak Cephesi'nde Felâhiye'de muazzam bir kayıp verdikten sonra yeni bir saldırı girişiminde bulunmaz. Kutü'l-Amâre'de geçici aralıklı topçu ateşi olur. 18 Ocak gecesi, Kurna'nın batısında bir düşman birliğine karşı şaşırtıcı bir başarı elde edilir. Burada birçok düşman askeri ve hayvanı ölür. Bu cephede olağanüstü kar yağışı, yoğun bir soğuk hüküm sürmeye başlar⁵⁹.

Alymer komutasında 9 000 kişilik muharip kuvvet olmasına rağmen İngiliz yardım kuvvetleri Türk birlikleri karşısında giderek azalır. General Alymer azalan kuvveti ile Felâhiye'de mevzilenen Türk kuvvetlerini geçmesinin zor olduğunu anlar Kutü'l-Amâre'deki kuşatma devam eder. İmam Aliyyul-Garbi tarafından gelen İngiliz kuvvetleri 21 Ocak tarihinde deniz botlarının korumasında Menlahie'de, 35 km. Kutü'l-Amâre'nin doğusunda Dicle üzerinden bir hücum girişiminde bulunur. Hücum altı saat sürer ve bütün hücum girişimleri Türklerin karşı saldırısıyla geri püskürtülür. Düşman birkaç km. daha doğuya itilir. Bu saldırıda yaklaşık

⁵⁷ Uwe Schomburg, *Der Babylon Code, Thriller*, Bastei Lübbe, 2008, s.16.

⁵⁸ Charles V.F.Townshend, *age*, s.62.

⁵⁹ Hans R. Herdener, *Schweizerische Gesellschaft für militärhistorische Studienreise*, 1991, Basel, s.8-11.

3000 İngiliz savaş dışı kalır. Burada bir düşman yüzbaşısı ve birkaç asker esir alınır. Türklerin kayıpları nispeten düşüktür. Mahkûmlar kendilerine sorulan soru üzerine bu savaşta kaybedilen İngilizlerin dışında Şeyh Said'deki çarpışmalarda 3000 ölü ve yaralı kayıp verdiklerini ifade ederler. Türk birliklerinin hücumu sonucunda bir başka İngiliz birliği batıda Kurna'dan Müntefik yönüne doğru ilerlemeyi dener, fakat bu hareket de Türk birlikleri tarafından durdurulur. İngilizlerin 100 ölü verdikleri burada belirli sayıda deve ve 100 çadır ele geçirilir. Alymer kuvvetlerinin Türk birliklerini geçememesi üzerine General Townshend kuşatma altındaki durumunu yeniden gözden geçirir. Townshend kuşatmanın uzayacağını anlayarak askere dağıtılan tayın miktarını yarıya indirerek kuşatmaya 27 gün daha dayanabileceğini hesaplar. Özellikle bu son yenilgi sonrasında General Townshend'in aklında Alymer kuvvetlerinin yardım almaksızın Türk kuvvetlerini geçemeyeceği fikri oluşur⁶⁰.

Hareket tarzlarından birincisinde Kutü'l-Amâre'den bir yarma harekâtı yaparak çıkmaya ve Alymer kuvvetleri ile birleşmeye çalışmak yer alır. Yarma harekâtı denenebilir, ancak tüm birlikler ile yapılamaz. Komutasındaki sağlıklı askerlerden bir kuvvet oluşturabilir ve bu birliklerle harekâtı gerçekleştirmeyi denenebilir. Bu durumda geride kalan İngiliz askerleri Türklere teslim edilmiş olur. İkinci seçenek dayanılabilen son noktaya kadar savunmada kalmak ve yardım kuvvetlerinin Kutü'l-Amâre'ye ulaşmasını beklemektir. Son seçenek ise Türkler ile makul bir anlaşma yapmaya çalışmaktır. Townshend eğer anlaşma yapılır ise Kutü'l-Amâre'yi teslim etmek karşılığında İngiliz birliklerinin geri çekilmelerine izin verilmesini isteyecektir. Townshend'in mesajına kısa zaman içerisinde ordu komutanı General Lake'den Townshend'in yarma harekâtı yapması yönünde bir cevap göndererek kendisinden gerekli hazırlıklara başlamasını ister. General Townshend ise çevre şartlarını tekrar gözlemleyerek bu harekâtın yapılamayacağına karar verir⁶¹.

27 Ocak'ta Felâhiye alanında düşman yerleşik duruma geçer ve her iki kuvvet arasında kesintiler ile zayıf topçu düellosu yaşanır. Felâhiye Mahallesi'nde ateş sayesinde 16 kişilik bir düşman keşif taburunu tamamen tahrip olur. Bu alanda mücahitler 1 000 deveyi düşmana verirler. 31 Ocak'ta Felâhiye'de karşılıklı olarak

⁶⁰ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

⁶¹ Cari Mühlmann, **Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkrieg**, Leipzig, Koehler Verlag, 1940, s.3-9.

topçu ve piyade birlikleri çatışmalara ara verirler. 4 Şubat'ta düşman güçlerinin bir kısmı Felâhiye'den hücumla kalkışsa da hemen Türk birlikleri tarafından karşı hücumla geçilir ve düşman bulunduğu yerden daha geriye püskürtülür.

Mevsimin kış olması savaş şartlarını zorlaştırır. Yağışlar nedeniyle Dicle Nehri'nde taşkınlar yaşanır. Alymer kuvvetleri en kısa zamanda Kutü'l-Amâre'ye ulaşmaya çalışır, ancak Türk direnişinin dışında su baskınları ve çamur İngiliz ilerlemesine engel olur. Kutü'l-Amâre'nin kuzey bastısındaki Türk birlikleri de su baskınları nedeniyle mevzilerini boşaltarak geri çekilmek zorunda kalırlar. Hava şartları her ne kadar İngiliz ilerlemesine engel oluştursa da General Alymer saldırılara devam eder. 5 Şubat günü İngilizler yeni bir saldırıda bulunur, ancak Türkler tarafından geri püskürtülürler. Kutü'l-Amâre'nin güneyinde aralıklarla çatışmalar devam etse de Kutü'l-Amâre çevresinde durum değişmez. Kuşatma altında geçirilen günlerin uzaması ve Alymer kuvvetlerinin Kutü'l-Amâre'ye ulaşamamış olması İngiliz askerleri arasında moral bozukluklarına neden olur. Ayrıca bu durum İngiliz kamuoyunda huzursuzluk yaratır. Gerginlik kamuoyunun dışında İngiltere Avam Kamarası görüşmelerine de yansır. Irak harekâtındaki başarısızlıklar gün geçtikçe İngiltere basınında yapılan eleştirilerin sertleşmesine de yol açar. Townshend askere içerisinde bulundukları durum hakkında bilgi verir⁶².

Sabis Muharebeleri 4 Şubat 1916'da Ali İhsan Sabis'in Kutü'l-Amâre'nin batı tarafından karaya çıkması ile başlar. Türk birlikleri, Kut'un 10 kilometre batı güneyinde İmam Mansur'da çadırılı ordugâhına girerler. 4-5 Şubat 1916 gecesi grup kumandanı Miralay Halil Beyle görüşen Ali İhsan Bey, 13. Kolordunun Dicle'nin sağ sahilinde bir yandan Kut'la kapanmış olan İngilizleri gözetlemesi, diğer taraftan Basra'dan gelmekte olan İngiliz kuvvetlerine karşı Dicle nehri ile Şattü'l Hay (Garraf kenti) arasında müdafaa tertibatı olması kararlaştırılır.

Kut'un 16 kilometre kadar doğusunda bulunan Saba tepesinde (Dijaila tepesi) 13. Kolordunun emrine verilmiş olan 35. Piyade Fırkasına mensup kuvvetlerle Dağıstanlı Mücahit Fazıl Paşa komutasında toplanmış olan bedevi Aşiret süvarileri vardır. 6. Piyade alayının Kutü'l-Amâre'nin 15 kilometre kadar doğusunda Sin ve Ebter tepeleri denilen sırtlara sürerek Basra'dan kuzeye doğru, Kut istikame-

⁶² Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev: Kasım Yargıcı, İstanbul, 1972, s.128; W. G. Schwanitz, *Germany and the Middle East 1871-1945*, Princeton 2004.

tinde ilerlemekte olan İngilizlere karşı bir müdafaa hattı vücuda getirir. 7 Şubat 1916'da Şeyh Said'de Verdikal muharebeleri olur. 8 Şubat 1916'da Felâhiye muharebelerinde de İngiliz birlikleri püskürtülür. Bu mücadelede Türkler 18'i subay, 131 şehit olmak üzere toplam 503, İngilizler 78 subay toplam 2741 zayıat verir.

Irak Cephesi'nde Şeyh Said yönünde daha önceden gönderilen keşif kolu düşmanın telefon hattını tahrip eder ve açtığı ateş ile bir düşman motorunu geri dönmeye zırlar. Felâhiye ve Kutü'l-Amâre'de aralıklarla topçu ve piyade ateşi devam eder. Türk birlikleri arasında yer alan gönüllü birliği 7 Şubat'ta Kurna batısında bir düşman grubuna hücum eder. Bu savaş geceye kadar sürer. Savaş sonunda düşman güneye doğru kaçmaya zorlanır. Düşman geride ölülerini bırakır. Bu çarpışmada birkaç esir, bir miktar silah, cephane ve hayvan bırakır.

Irak Cephesi'nde topçu ve piyade birliklerin ateşi aralıklarla devam eder. Nehrin sağ tarafında yer alan düşman birlikleri 11 Şubatta bir hücumla kalkışsa da iki kuvvetli karşılıkla eski mevzisinden daha geriye çekilmek zorunda kalır. Batiha'daki İngiliz grubunun yerine bakıldığında 500 cenazeyi bırakıp kaçtıkları görülür.

Felâhiye bölümünde düşman kuvvetleri Dicle'nin sağ kenarına bir hücum yapmak isterler, fakat üç saatlik bir savaş ile geri püskürtülür. Düşman filosu bu savaşı sonunda arkasında 30'dan fazla ölü bırakarak geri çekilir. Irak Cephesi'nde, gücüne göre yaklaşık bir tabur Felâhiye'deki Türk taburuna yaklaşır, fakat Türk birliklerinin ateş sonrasında geri püskürtülür. Düşman geri çekilirken arkasında oldukça fazla ölü bırakır. Felâhiye'deki son çarpışmada 7 İngiliz subayı ve 17 asker esir alınır. Felâhiye'de Türk birlikleri üzerine 22 Şubat gecesi düşmanca şaşırtıcı bir girişim gerçekleşse de hemen Türk birliklerince geri püskürtülür. 23 Şubat'ta, Türklerin sol kanadına karşı düşman bir tabur büyüklüğünde çıkartma yapar, fakat Türk ataşı bunu kısa sürede engeller. 7 Martta düşman Felâhiye'deki Türk birliklerine yaklaşma mücadelesi verir⁶³.

Düşman Felâhiye'yenin doğusunda hiçbir başarı elde edemeyince bir aydan beri bütün imkânlarıyla Türk birliklerinin bulunduğu yere yaklaşarak buradan bir kaçış dener. Son günlerde Türklerin kazdıkları 150-200 metrelik hendeklere kadar yaklaşır. Burada Türk birliklerine karşı büyük bir saldırı hazırlığı yaparak emri

⁶³ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

bekler. Düşman 8 Mart sabahı ana kuvvetleri ile Dicle'nin sağ kıyısında saldırıya geçer. Savaş gün batıncaya kadar sürer. Düşman takviye birlikleri ile çok acele ederek bir kısım yerleri ele geçirmeyi sağlasa da daha sonra Türk birliklerinin mücadelesi sonrasında eski bulunduğu noktanın daha gerisine çekilmek zorunda kalır. Düşman 2000 ölü ve büyük miktarda silah ve cephane bırakır. Türklerin kaybı ise nispeten daha düşüktür. Felâhiye'ye düşman geri döndüğünde kaybı yaklaşık 5000 erkektir. Burada 2 subayın içinde olduğu 60 esir alınır⁶⁴:

Düşman Felâhiye'deki yenilgi sonrasında Dicle'nin sağ kanadına topçu ve piyade taburları ile beklenmedik bir hücum daha yapar. 10 Şubat günü Türk öncü birlikleri zayıf görerek düşman bir saldırıya geçse, fakat arkasından acele olarak takviye kuvvet yetişince hemen bir karşı hücum yapılır içinde 5 subayın olduğu 180 esir, 1 makineli tüfek ve büyük miktarda silah, cephane ve savaş malzemesi ele geçirilir. Havada uçan dost ve düşman uçaklarının işaretleri gösterilir. Kutü'l-Amâre Kuşatması sırasında, uçaklar sıklıkla kullanılır. Uçuşlardan sonra tutulan raporlar hava yoluyla yapılan saldırıların önemini ortaya koyar. 19 Şubat 1916 tarihindeki faaliyet neticesinde hazırlanan rapora göre Pilot Üsteğmen Cemal ile gözetleyici Üsteğmen Süleyman, 1 250 metrelik yükseklikten Kutü'l-Amâre'ye sekiz bomba atarlar. İlk dört bomba şehrin sol tarafına, ikinci dört bomba ise hurmalıklardaki düşman ordugâhına atılır. Üç bomba tam olarak ordugâha isabet eder. İngilizler ise ikinci hücumda dört şarapnel atarlar. 22 Şubat 1916'da, tayyare hangarında bulunan Müfreze Komutanı Mayer'e Grup Komutanı tarafından verilen emirde de, 23 Şubat'ta, mümkün olduğunca erken bir saatte, Dicle'nin sağ ve sol sahillerindeki düşmanın durumunun keşfedilmesi amacıyla uçak kaldırılması bildirilir. Bu iş için de en son uçan ve tespitleri yapan gözetleyici Süleyman'ın görevlendirilmesi istenir. 18 Mart'ta Türk uçaklarından biri Kutü'l-Amâre üzerine birkaç bomba atar ve düşman birliği üzerine düşer. Felâhiye'de Dicle'nin sağ kanadına düşman birlikleri Türk öncü kuvvetleri üzerine iki tabur ile saldırınca 21 Mart gecesi Türk uçakları Kutü'l-Amâre'de düşman üzerine çok etkili bir bombardıman yapar⁶⁵.

İngilizler 22 Şubat 1916'da Dicle kuzeyinden saldırıya geçerek saat 6'dan itibaren Felâhiye mevziine taarruza başlar. Türk tugayı ise geri çekilmeye başlar. 29

⁶⁴ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

⁶⁵ Belagerung Von Kut, Betascript Publishing, Paperback, 2011.

Şubat'a kadar başka bir taarruz olmaz. Ali İhsan Bey'in emri ile genel tahkimat durumuna geçilir. İngilizlerin Sabis tepelerine yapmış oldukları bütün taarruzlar Türk kuvvetleri tarafından kırılır. Bunun üzerine General Aylmer, İngiliz tugayının kolorduya yakın bir yere çekilmesi emrini verir. İngiliz kuvvetlerinde su sıkıntısı da bulunur. Bu şartlarda Kutü'l-Amâre'deki kuvvetleri kurtarmak mümkün değildir. Sabis muharebeleri sonucu 13. Kolordu 316 şehit, 847 yaralı, 8 kayıp toplam 1 288, İngilizler 512'si ölü, 2 465 yaralı, 497'si kayıp olmak üzere 3 424 zayıat verir⁶⁶.

Sabis muharebeleri sonrası İran ve Irak genel komutanı olarak Goltz Paşa 2 Mart 1916'da durumu "Kazanılan son muvaffakiyete rağmen Irak'ta ki vaziyet ciddiliğini muhafaza ediyor. Askerin mevcudu çok düşmüştür. Fırkaların savaşan mevcudu 3 000 kişiyi geçmiyor, yalnız 2. Fırka daha kuvvetlice, sıhhi hal ve vaziyet daha kötüleştii. Hastanelerde yaralılar da dâhil olduğu halde 10 000 kişi yatıyor cephe eksiktir" şeklinde açıklar⁶⁷.

General Alymer 4 Martta General Townshend'e gönderdiği mesajda taarruzu 7 Mart'a ertelediğini bildirmesine rağmen 8 Mart'ta taarruz eder. Türk birlikleri savunmadadır. Saldırı sonrasında bazı Türk siperleri İngilizlere geçer. Durumu değerlendiren Halil Bey kendilerinden zafer beklendiğini ifade ederek askerlerini süngü hücumuna geçirir. Ana birliklerinin imha olması ile İngilizler geri çekilmeye başlar. İngiliz geri çekilmesi ile Türk makineli tüfekleri tekrar saldırıya geçer ve İngiliz birliklerine büyük kayıplar veririrler. İngilizler 11 Mart günü tekrar saldırıya geçseler de Türk birliklerince geri püskürtülürler. Çatışmalar sonrasında bazı siperlerin zarar görmesi nedeniyle Halil Bey bu siperleri boşaltır. İngilizler tüm saldırılarına ve verdikleri büyük kayıplarına rağmen Türkleri yerlerinden sökmeyi başaramaz⁶⁸.

İngiliz yönetimi içerisinde bulunduğu kötü durumun sorumlularını bulmaya çalışırken askeri yönetimde değişiklikler yapılır. 8 Marttaki saldırıdan da başarısız sonuçlar elde eden General Alymer İngiliz yardım kuvvetleri komutanlığından alınarak yerine General Gorringe getirilir. Halil Bey başarılarından dolayı İstanbul

⁶⁶ <http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045474/1916-05-11/ed-1/seq-1.pdf>

⁶⁷ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

⁶⁸ **Mitteilungen, Die Welt des Islams**, Bd2, H. 1, Jun.6.1914, s.11-75; **Belagerung Von Kut**, Betascript Publishing, Paperback, 2011.

tarafından birinci derece Osmanlı nişanı ile 43. Alay sancağı da altın ve gümüş savaş madalyaları ile ödüllendirilir.

3 Ocak 1916 tarihinde İngilizlerden Irak Cephesi'nde ele geçirilen Selman-ı Pak Monitoru tamamen yeniden onarıldı ve Kutü'l-Amâre'ye doğru yönlendirilir. Aliyyul-Garbitarafından Arap çetelerinden oluşturulan birlikleriyle Kutü'l-Amâre'ye gelerek birliklere yardım etme denemeleri kabul edilmez. Fırat'ın doğunda Nassrie bölgesinde Türk birlikleri düşman üzerine bir saldırı yapar, düşmanı yener ve düşman güneye doğru kaçır. Aynı zamanda Türk gönüllü kampı bu bölüme şaşırtır ve onlardan ganimeti kaçıtır. 5 ve 6 Nisan tarihlerindeki çarpışmalarda Felahiye'deki Türklerin ana karargâhının 4 km. doğusunda düşmana 1 500 kayıp verdirilir ve birçok esir alınır. Türk topçuları bir İngiliz uçağını düşürür⁶⁹.

Türk topçu ateşi bir düşman gambotunu hasarlar ve üzerinde bir patlama gerçekleşir. Tekne doğuda bir motorla çekilir. Kurna'nın batısında düşman karakollarıyla bir çarpışma yaşanır. İngilizlerden 5 asker öldürür, 1 subayı yaralanır. Türkler düşmanın telefon hattını imha eder. İngilizler Felâhiye'de 9 Nisan öğleden önce yaptıkları bir savaş sonrasında yine 3 000 ölü, birçok subay ve askeri esir verir. Çanakkale Cephesi'nde savaşan ve kısa süre önce Irak Cephesi'ne gelen 13. İngiliz Tümeni burada büyük kayıp verir. 13. Tümen'den 79 ölü, 168 yaralı ve 9 kayıp haberi daha gelir.

Yardım kuvvetlerinin yenilenen başarısızlıklarından sonra Townshend kuşatmaya dayanabilmek için tekrar hububat tasarrufu yapmaya karar verir. Hububat tasarrufunu sağlayabilmek için 1000 hayvan kesilmesini onaylayan Townshend bu sayede kuşatmada altında 15 Nisana kadar dayanabilmeyi hedefler. Townshend'in yardım kuvvetlerinin kendisine ulaşmasını beklemekten başka çaresi kalmaz.

23 Mart ile 4 Nisan tarihleri arasında yağın aşırı yağmurlar İngiliz birlikleri ile Türk siperleri arasındaki bölgenin göle dönüşmesine neden olur. Townshend eğer yardım kuvvetleri 15 Nisan'a kadar Kut'ül-Amâre'ye ulaşamazlarsa askerlerinin daha fazla dayanamayacağını düşünür. Yağışların azalması ve nehrin yükselmesinin durması ile birlikte İngiliz yardım kuvvetleri 9 Nisan sabahı saldırıya geçer. General Gorringe komutasındaki İngiliz yardım kuvvetleri Türk siperlerini geçmeyi başaramaz. İngiliz birlikleri 3000 kayıp vererek geri çekilmek zorunda

⁶⁹ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm; Bernhard Schwertfeger, **Die Diplomatischen Akten des Auswaertigen Amtes, weltpolitische Komplikationen 1908-1914**, 5. Teil, Berlin 1926, s.1930.

kalır. General Gorringe, General Townshend'e 9 Nisan günü saldırılarda başarısız olduklarını bildirir.

General Townshend'in durumu Kutü'l-Amâre'de gün geçtikçe kötüleşir. Yiyecek sıkıntısının da etkisiyle askerler arasında iskorpit ve dizanteri gibi hastalıklar artmaya başlar. Townshend'in yiyecek malzemesi isteği sonrasında İngiliz yardım kuvvetleri Kutü'l-Amâre'ye kara ve nehir yoluyla ulaştıramadıkları yiyecek malzemelerini havadan ulaştırmayı denerler. İngiliz uçakları Türk birliklerinin ateşine maruz kalmamak için yiyecek malzemelerini yüksek irtifadan paraşütlerle atarak Kutü'l-Amâre'ye düşürmeye çalışırlar. Ancak esen kuvvetli rüzgâr malzemelerin çoğunun Türk hatlarına düşürür. Yardım kuvvetleri bir yandan Kutü'l-Amâre'ye havadan yiyecek malzemesi ulaştırmaya çabalarken diğer yandan da karadan ilerlemeye çalışırlar. İngiliz yardım kuvvetleri ilerlemek için kayıplarına bakmaksızın saldırılara devam ederken Türkler önemli kayıplar verseler de İngilizlerin kendilerini geçmelerine izin vermez. Bu çatışmalarda Türkler 3000, İngilizler 4000'in üzerinde kayıp verir. İki tarafta büyük kayıplar vermiş olsalar da İngiliz yardım kuvvetleri Türk hatlarını geçmeyi başaramaz⁷⁰.

General Gorringe'nin başarısız harekâtları neticesinde yardım kuvvetlerinin Kutü'l-Amâre'ye ulaşamaması ihtimali üzerinde duran Townshend, kuşatmayı yarma harekâtı yapma konusunu tekrar değerlendirmeye başlar. Ama bu plan askerinin içinde bulunduğu ağır şartlardan dolayı uygulanamaz. 19 Nisan 1916 tarihinde, 6. Ordu Komutanı Mareşal von der Goltz vefat edince yerine Irak Grubu Komutanı ve aynı zamanda 18. Kolordu Komutanı Halil Paşa atanır. Böylece Irak Grubu'na da ihtiyaç kalmadığı için lağvedilir. 13. Kolordu Komutanı Albay Ali İhsan Bey, 18. Kolordu Komutanı Vekili ise Kazım Karabekir Bey olur. Alman ve Türk genel karargâhlarının aldıkları karar gereği 6. Ordu'nun Komutanı Alman olursa, kurmay başkanı Türk olacak, Ordu Komutanı Türk olursa, kurmay başkanı Alman olacaktır. Mareşal von der Goltz 6. Ordu Komutam olunca, Albay Kazım Karabekir Bey kurmay başkanı olur. 6. Ordu komutanlığı Halil Paşaya geçtikten sonra ise von Gleich kurmay başkan olur. Onun istifası ile Albay Kregmer ve sonra da Paraquin bu görevi yürütür⁷¹.

⁷⁰ Von Bethmann Hollweg, **Betrachtungen zum Weltkrieg**, 2, Verlag von Reimer Hobbing, Berlin, 1921, s.71; Friedrich Schrader, **Eine Flüchtlingsreise durch die Ukraina, Tagebuchblätter meiner Flucht aus Kostantinopel**, Tübingen, 1919, s.14.

⁷¹ Mareşal von der Goltz, **Golz Paşa'nın Hatıratı İstanbul'da (1914-1915), Irak ve İran'da (1915-1916)**, Çev. Salih Mayakuşu, İstanbul, 1932, s.36; Volkstimme, "Schlag auf Schlag", Sozial demokratisches Organ für den Regierungsbezirk Magdeburg, 2 Maerz 1916.

General Gorringe ilerleyebilmek için saldırılarına devam etse de 22 Nisan'da General Townshend'de Genel Karargâhtan Gorringe'nin başarısız olduğu bildirilir. Townshend'in elinde yiyeceği kalmaz ve her gün yaklaşık yirmi kişi ölmeye başlar. Bu nedenle Townshend 26 Nisan 1916 günü Türkler ile anlaşmak için görüşmelere başlamak zorunda kalır. Townshend Halil Paşa'dan ellerindeki bütün silah ve cephaneyi teslim etmek, savaş boyunca Türk kuvvetleri ile bir daha karşılaşmamak ve 1 Milyon İngiliz Sterlini karşılığında İngiliz birliklerinin Kutü'l-Amâre'yi terk ederek Basra'ya doğru geri çekilmelerine izin verilmesini isteri. Halil Paşa kendisine yapılan bu teklifi kabul etmez. Townshend'in dayanma gücünün kalmadığı anda İngiltere Savaş Bakanlığı anlaşma görüşmelerinde arabuluculuk yaparak Townshend'e yardım etmeleri için Yüzbaşı Aubrey Herbert ve Yüzbaşı T.E.Lawrence'si görevlendirir. General Townshend ile Halil Paşanın ilk görüşmeleri sonrasında anlaşmaya varamamaları üzerine Herbert ve Lawrence, General Townshend'in Halil Paşaya teklifi 2 Milyon Sterline çıkartarak diğer şartlar aynı kalmak şartıyla ikinci teklif yapılırsa da Halil Paşa bu teklifi de kabul etmez. 28 Nisan akşamı Kutü'l-Amâre'den patlama sesleri duyulmaya başlar ve sabaha kadar şehirden alevler yükselir⁷².

17 Nisan'da Betissa yenilgisi ile düşman 4000 asker ölü ve yaralı verir. Ayrıca 14 makineli tüfek, 1 binbaşı, 2 subay, birçok asker esir alınır. 20 ve 21 Nisan'da düşmanın Türk birlikleri üzerine saldırıları geri püskürtülür. 22 Nisan'daki Dicle'nin sol kanadından öğleyin yapılan saldırı da boşa çıkar ve yine İngilizler 2000 ölü verir, 22 Nisan akşamı kayıp 300 askere çıkar. 24 Nisan gecesi Kutü'l-Amâre'ye bir gemi ile yiyecek ulaştırılmaya çalışılır, fakat bu Türk birliklerince engellenir.

İngilizler cephanelerini imha ederler. 29 Nisan sabahı iki İngiliz subayı Türk mevzilerine gelerek General Townshend'in koşulsuz olarak teslim olduğunu bildirir. General Townshend'in teslimiyet kararını İngiliz subayları Türk tarafına iletirlerken, bu durumu kendisi 29 Nisan 1916 saat 13.20'de çektiği acil durum mesajı ile İngiliz karargâhına bildirir. Binbaşı Nazmi Solak yönetimindeki 3. Piyade Alayı askerleri Kutü'l-Amâre'ye giren ilk Türk birliği olur. Kutü'l-Amâre'de İngilizler sıkışıp kalır ve bu şekilde Türk ordusunun yaklaşık beş aylık

⁷² Wolfgang G. Schwanitz, **Paşa, Politikacılar ve Paradigmalar: Ortadoğu'da Alman Politikası 1871-1945**, Berlin 1995, s.78; **Kut el amara**, Illustration für die Zeitschrift "Der Bildermann. Steinzeichnungen für's deutsche Volk." herausgegeben von Paul Cassirer, 1916, Heft 4, 20. Mai, Titelblatt.

bir kuşatması sonrasında teslim olur. Osmanlı ordusunun askeri yıllıklarına en görkemli ve en parlak sayfalarından biri daha eklenir.

Kutü'l-Amâre'de 5 General, İngiliz 277 ve 274 Hintli subay ve 13.300 asker esir alınır; Genel Townshend, 6 Piyade Tümeni Powna ve tümen komutanı Matios, 16, 17 ve 18 Tugay komutanları, generaller Dalmack, Hamilton, Albay Evens, ek olarak topçu komutanı Smith, yarısı Avrupalılardan, yarısı Hintli 551 düşük derecede subay. Yakalanan askerlerin yüzde 25'i İngiliz, diğerleri Hintlidir. Teslim öncesi düşman silah, tüfek ve mühimmatı tahrip ederler ve Dicle Nehri'ne atarlar. Yine de 40 kanon çeşitli kalibre tabanca, 20 makineli tüfek, piyade ve topçu cephanesi, bir büyük ve bir küçük gemi, 4 otomobil, 3 uçak ve sayısı tespit edilmeyen bir miktar askeri teçhizat teslim alınır. Bunun dışında nehre atılan silah ve mühimmat yavaş yavaş telafi edilecektir. Kutü'l-Amâre vatandaşlarından Türk birliğine gelip sevinen ve gözyaşı dökten halka yiyecek dağıtılır⁷³.

1916 Nisan ayına kadar, Irak'ta her iki tarafın elindeki uçaklar eski sistemdir. İngilizler yaklaşık 20 uçağa sahiptir. Türk Ordusu'ndaki pilotlardan olan Bakırköylü Cemal, genellikle keşif uçuşları yapar. 21 Nisan 1916'da Bağdat'a yeni sistem bir Alman uçağı gelir. O tarihe kadar çift kanatlı Albatros uçakları iki orduda bulunur. Bu uçaklarda biri pilot, diğeri savaş subayı toplam iki kişi bulunur. Yüzbaşı Schütz'un getirdiği Folker uçağı ise istihdam edildikleri sahalarda telsiz - telgraf çalışmaları sağlar. 5 Nisan 1916 tarihinde, Osmanlı Üsteğmeni üniforması giyecek olan ve Berlin Telgraf - Telsiz Şirketi mühendislerinden biri, Kutü'l-Amâre'de telsiz - telgraf hattı kurmakla görevlendirilir. Kutü'l-Amâre teslim günü Schütz'ün kullandığı Türk uçağı bir hava mücadelesinde bir düşman uçağını düşürür. Pilot ölür, gözlemci esir alınır. Hauptmann Schütz aynı gün bir başka İngiliz uçağını daha düşürür.⁷⁴.

Halil Paşa başarısı nedeniyle altın imtiyaz madalyası ile 1. Piyade Alayı ise altın ve gümüş imtiyaz madalyaları ile ödüllendirilir. Kutü'l-Amâre Zaferi

⁷³ Charles V.F.Townshend, age, s.86; Rahel E. Feilchenfeldt, Paul-Cassirer-Verlag, Berlin 1898-1933, Eine kommentierte Bibliographie, München, 2002, s. 514.

⁷⁴ Rudolf Holzhausen, **Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları**, Ankara, 1982; **Taegliches Sincinnatier Volksblatt**, 11 Mai 1916, Sincinnati; Rudolf Holzhausen, **Weltkriegsflieger**, Diplomat und Historiker: Das Schicksal eines deutschen Offiziers im 20. Jahrhundert', Das Propellerblatt, 9, 2004, s.325-335.

Almanya'da büyük bir coşkuyla karşılanır ve Alman İmparatoru okulları zafer dolayısıyla bir gün tatil eder.

Berliner Tageblatt gazetesi Kutü'l-Amâre'nin düşüşünün siyasi ve askerî olarak büyük bir öneminin olduğunu ifade ederken Vossische Zeitung durumu İngiltere'nin şimdiye kadar almış olduğu en acı verici askerî darbe olarak nitelendirir. Kölnische Volks Zeitung Kutü'l-Amâre'nin düşüşünün İngiltere'yi derinden etkileyeceği konusunda şüphe olmadığını ifade eder.

Rus ileri harekâtı nedeniyle Türklerin Bağdat'ı korumak için Kutü'l-Amâre'deki birliklerini Bağdat'a çekecekleri düşünülür. Ayrıca İngilizler Türk birliklerine karşı Rus birlikleri ile işbirliği yapmaya çalışırlar. Bir grup Rus süvarisi Kutü'l-Amâre'nin güneyine inmeyi başarak General Gorringe'nin birlikleri ile birleşir. Ruslarla işbirliği yaparak Bağdat üzerine ilerlemeyi düşünen İngilizler Türklerin Anadolu'yu korumak için Mezopotamya'yı boşaltabilecekleri olasılığı üzerinde dururlar. Townshend Bağdat'ı yetersiz kuvvetleri ile işgal etmeleri durumunda Türklerin Çanakkale'den getirecekleri büyük kuvvetler ile İngiliz kuvvetlerini Bağdat'tan atabileceklerini değerlendirirler. Eğer İngiliz kuvvetleri Bağdat'tan çıkartılırlar ise Basra'ya geri çekilmek zorunda kalacaklar ve bu durumda Arapların da düşmanlıkları ile karşılaşabileceklerdir. Tüm bu gerekçelerle İngilizler mevcut konumlarını güçlendirerek Bağdat yolunda stratejik konumu ve önemi olan Kutü'l-Amâre'yi işgal etmeliydiler.

Savaş Bakanı Enver Paşa Anadolu üzerinden 25 Mayıs'ta Bağdat'a ulaşır. Kendisi Bağdat'ta büyük bir nümayiş ile karşılanır. Burada bakan evliya mezarlarını ziyaret ederek Kur'an dağıtır. Abdülkadir Geylani Türbesi'nde dinî bir tören düzenlenir. Hükümet evinde sonra parlak bir kabul töreni düzenlenir.

30 Mayıs'ta Dicle sağ kıyısında Felahiye bölümünde Türk topçuları iki düşman topunu susturur. Dicle'de 17 vagon hayvan ele geçirilir ve bir baskında 24 İngiliz mahkûm ele geçirilir.

E. İngilizlerin Bağdat ve Musul'u İşgali

Rus General Baratof'un kuvvetleri karşısında Türk birlikleri İran'da geri çekilince, Baratof Bağdat'a doğru ilerlemeye başlar. Bağdat'ın 132 kilometre doğusundaki Hanakin'e yaklaşan Rus kuvvetlerini durdurmak üzere 13. Türk Kolordusu Kutü'l-Amâre'den buraya gönderilir. Ruslar 13. Kolorduya mağlup ola-

rak Hemedan'a doğru çekilir. 13. Kolordunun bunu takip etmesi ile İran Cephesi açılmış olur. 13. Kolordunun yerini ise, Irak'ta 18. Kolordu alır.

Kut'un düşmesi sonrasında İngilizler Cox ve onun Asistanı A.T.Wilson'un faaliyetleri ile Arap halkı ile arada bir bağ kurulmaya çalışılır. Basra ve Kurna'da kontroller arttırılır. Bazı aşiretler kontrol altına alınır. Bölgenin asayişi Amâre ve Nasiriye'de jandarma, Kurna'da polis, Amâre'nin Shabana kısmında ise bölge şeyhi tarafından sağlanır. Basra ve Arabistan'da birçok Arap ve Kürt, Türklere karşı İngiltere'nin yanında yer alır. Irak Cephesi'nde General Maude göreve getirilir. İngiliz birlikleri üçe ayrıldı. A.S. Cobbe, W.F. Marshall ve H.T. Brooking birliklerin başına gelerek güçlü bir yapı oluştururlar. Bu sırada Türk birlikleri İran'a doğru yönelir. Eğer Rusya yenilirse körfez ve petrol alanları tehlikeye düşecektir. Bu yüzden İngiltere başarılı olmak zorundadır. Bu durumu gören, Maude plan yaparak Bağdat'a yönelir.

İngilizler birkaç ay içinde Irak'a 95 000 savaştan, 65 000 geri hizmet olmak üzere toplam 160 000 kişi yığar. Ayrıca cephanesini de çok büyük oranda arttırılır. İngilizler 30 Eylül 1916'da Hindistan'a şu yönergeyi gönderdiler. "Irak'taki ordunun görevi Karun Irmağı yakınlarındaki petrol kuyu ve borularını korumak, Basra vilayeti üzerindeki egemenliğimizi sürdürmektir. Bu sırada Bağdat üzerine yürüme düşünülmüyor ancak bunu mümkün kılacak durum ortaya çıkarsa hükümetin onayıyla böyle bir ilerleyişe gidilebilir. Bazı bölge ve aşiretlerin durumu ile ilgili düşünceler dolayısı ile şimdi bulunan yerden çekilmek uygun görülüyor. Şu şartla ki bu aşırı fedakârlık getirmesin, bundan başka düşman birliklerinin İran'da Süşter, Isfahan çizgisinin güneyine geçmesi önlenmelidir⁷⁵."

Aralık 1916'ya gelindiğinde İngiliz birlikleri artık hazırlıklarını tamamlamış 95 000 asker gücüne ulaşır. Osmanlı askeri ise; 6. Ordunun 9616 süngü, 16 maki-neli tüfek ve elli iki topu vardır. Kolordu 700 kilometre uzaktadır. Bu da İngilizlerin çok büyük oranda üstün durumda olduklarını göstermektedir. Bölgeden gönderilen telgraflarda kolordunun emrin gelişinden ancak 99 gün sonra harekete başlayabileceği, en büyük güçlüğü de yol ve konaklama olduğu bildirilir.

1917 Şubatına kadar 6. Ordu Cephesi, Irak ve İran Cephesi adıyla anılır. Irak Cephesi'nde bulunan 18. Kolordu Komutanı olan Albay Kazım Karabekir

⁷⁵ http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm.

Bey'in emrinde 35, 45, 51 ve 52. Tümenler ile Kolordu Topçu Komutanlığı vardır. İran Cephesi'nde ise 13. Kolordu Komutanı Albay Ali ihsan Bey'in komutasında 2. ve 6. Tümenler ile Müstakil Süvari Tugayı yer alır. Alman Generali Falkenhein 1917 yılı Temmuz ayında İstanbul'a gelir. Kendisi Osmanlı Devleti tarafından Mareşalliğe terfi ettirilir. Ortadoğu'da bulunan 7. Ordu ile 6. Ordu'dan oluşan, Yıldırım Ordular Grubu faaliyete başlar. 11 Haziran 1917'de Cerablus'ta Fırat Menzil Müfettişliği kurulur, sonra, 9 Şubat 1919'da 6. Ordu kaldırılır.

Süleymaniye Tugayı Milis Teşkilatı kurdurularak Şeyh Mahmud komutanlığına görevlendirilir. Mahmud, Süleymaniye aşiretlerinden bir kuvvet oluşturacak ve Süleymaniye'de bir savunma hattı oluşturulacaktır. 1917 yılı içerisinde, Irak'ta 2. Uçak Bölüğü, 6. Ordu emrinde Musul'da bulunur. Burada 4 adet Halbersitat-D, 8 adet Albatros-C, bir adet de Foker-E uçağı vardır. Ayrıca 13. Kolordu emrinde de 12. Tayyare Bölüğü görev yapar⁷⁶.

1917 yılının başında İngiliz kuvvetlerinin Genel Frederick Stanley Maude yeni komutanı oldu. Maude yeniden İngilizler ordusunu toparlayarak Türk birlikleriyle savaşır duruma getirir. Maude'nin saldırılarına Halil Paşa karşılık vermeye çalışır, fakat çok az ikmal alabilir. Halil Paşa, 38. Tümeni çözmek zorunda kalır. Maude, 13 Aralık 1916'da yeni bir saldırıya başlar. İngilizler Osmanlı savunmasını kırrar ve Türk askerleri savunma pozisyonu terk etmek zorunda kalır. General Maude saldırılarında başarılı olur ve Halil Paşa askerleri ile Kut'tan Dicle'ye doğru çekilmeye başlar. 1917 yılında Mart ayı başında, İngilizler Diyala Nehri'nde Türkler tarafından durdurulmaya çalışılır, ama başarılı olunamaz. Yapılan mücadeleler sonrasında Türk birlikleri geri çekilir. Maude ve birlikleri 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'a girer. İngiliz-Hint ordusu, Bağdat'ın fethinde önemli rol oynar. Halil Paşa, 6. Orduyu Musul'a kadar geri çeker ve burada bir savunma hattı oluşturur. Halil Paşa aldığı destek sonunda Maude'nin ilerleyişini durdurur. General Maude 18 Kasım 1917 tarihinde koleradan ölür. Yerine General William Marshall geçer ve o kış için faaliyetleri durdurur⁷⁷.

İngiliz birlikleri Megiddo Savaşı'nda yerel kuvvetlere yardım etmek için

⁷⁶ Von Bethmann Hollweg, **Betrachtungen zum Weltkrieg**, Zweite Teile, Verlag von Reimer Hobbing, Berlin, 1921, s.167.

⁷⁷ Willy Bourgeois, Lawarence, Çev. N.Kuruoğlu, Rek-Tur Kitap Servisi, İstanbul, 1967, s.147.

Filistin'e varır. Müttefikler ile Osmanlı Devleti arasındaki ateşkes müzakereleri Ekim 1918'de başlar. General Marshall Savaşı Bakanlığı talimatlarına göre saldırıya geçer ve iki gün içinde Lesserzab'a ulaşan 120 kilometrelik alanı ele geçirir. İsmail Hakkı Bey komutasındaki Osmanlı 6. Ordu ile savaşı. Mücadele sırasında ordu büyük oranda zarar görür. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanır. Genel Marshall aynı gün Halil Paşa ve 6. Ordunun teslim olmasını ister. Mezopotamya'da savaş tamamen 14 Kasım 1918 tarihinde sona erer.

İngilizler Mezopotamya'nın en önemli petrol bölgesi olan Musul'u işgal eder. İngilizler herhangi direniş olmadan Kasım 1918'de yılında Musul'a girer. Büyük Britanya ve Türkiye arasında ortaya çıkan Musul Meselesi, Nisan 1920 yılında San Remo Konferansı'nda, üç ilde (Basra, Bağdat ve Musul) İngiliz mandası kurulması kararlaştırılır ve bu iller Ağustos 1920'de Mezopotamya'da İngiliz Mandası olarak birleştirilir.

Sonuç

Sömürgecilik yarışının hız kazandığı XX. yüzyılda büyük devletler yeni sömürgeler elde etmenin yollarını ararlarken mevcut sömürgelerinin güvenliğini de sağlamaya çalışırlar. Sömürgecilik yarışının önde gelen temsilcilerinden İngiltere için Hindistan hayatı bir öneme sahiptir. Almanya'nın Bağdat demiryolu projesi ile İtilaf Devletleri içerisinde yer alan İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde menfaatleri uyuşmaz. Doğal olarak İngiltere Almanya'nın Irak'a nüfuz ederek Basra körfezine ulaşmasının İngiliz sömürgesi durumundaki Hindistan için tehdit oluşturacaktır. I. Dünya Savaşının başlaması ile birlikte İngiltere sömürgeler elde edebilmek, bölgedeki Alman nüfuzunu engellemek ve Hindistan'ın güvenliğini sağlayabilmek için Irak harekâtını başlatmıştır.

İngiltere başta Hindistan olmak üzere sömürgelerinden aldığı destek ile kısa zaman içerisinde zayıf Osmanlı birliklerini yenerek Bağdat'ı ele geçireceğini planlamıştır. Harekâtın başlarında İngiltere'nin almış olduğu zaferlerle sağlanan hızlı ilerleme İngiltere'nin bu görüşünü destekler görünmüştür. Osmanlı birlikleri başlangıçta İngiliz birlikleri karşısında tutunamazken Bağdat'tan önceki son savunma noktaları olan Selman-ı Pak'ta İngilizleri yenerek onları geri çekilmeye mecbur bırakmıştır. Savaş kuvvetlerinin yarısını kaybeden İngilizler kendilerini

takip eden Türk birlikleri ile açık arazide karşılaşmayı göze alamayarak Kutü'l-Amâre'de savunma durumuna geçmiştir. Şehri kuşatan Türk birlikleri yaklaşık beş ay süren savaş boyunca ne kuşatılmış birliklerin dışarı çıkmalarına ne de kuşatılan birliklere yardım ulaştırılmasına izin vermemiştir. Uzun süren kuşatma neticesinde General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri Halil Paşa komutasındaki Türk birliklerine teslim olmuştur.

Bağdat'ı işgal edeceklerini düşünen İngiliz birliklerinin Kutü'l-Amâre'de esir düşmesi başta Osmanlı Devleti ve İngiltere olmak üzere savaşın iki cephesinde de büyük ses getirmiştir. Türkler kazandığı zaferin askerî ve siyasi faydalarını savaş içerisinde görürken İngilizler büyük bir itibar kaybına uğramıştır. İngilizler önemli kayıplar vermiş olsalar da Çanakkale ve Kutü'l-Amâre'de yitirdikleri itibarlarını geri kazanmak için Bağdat'ı ele geçirme fikirlerinden vaz geçmemişlerdir. Osmanlının Kutü'l-Amâre zaferi İngiltere'nin planlarını bir süre engellese de savaşın genel gidişatını değiştirememiştir. Savaşın sonunda Irak'ta Basra ve Bağdat vilayetleri İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Musul vilayeti ise 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında haksız bir şekilde İngiliz kuvvetlerince işgal edilmiştir. Ancak Irak içindeki I. Dünya Savaşı'nda bozulan yönetim bugün dahi yeniden sağlıklı bir yapıya kavuşamamıştır.

KAYNAKÇA

- ALMAN HARİCİYE NEZARETİ, **Alman- Şark Münasebeti Düveliyesinin Safahat-i Maziye ve Hatırası**, Berlin, 1917.
- BAUMGART, Inge, **Horst Benneckenstein, Die Interessen der Deutschen Bank am mesopotamischen Erdöl**, in: Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte 1988.
- BELAGERUNG VON KUT, Betascript Publishing, Paperback, 2011.
- BENSON, Edward Frederic, **Deutschland über Allah**, Hodder And Straughton, Toronto 1921.
- BOGDANOS, Matthew, PATRICK William, **Die Diebe von Bagdad, Raub und Rettung der ältesten Kulturschätze der Welt**, Aus dem Amerikanischen von Helmut Dierlamm (Originalausgabe: Thieves of Baghdad, Bloomsbury Publishing, New York 2005), Deutsche Verlags-Anstalt, München 2006.
- BOURGEOIS, Willy, Lawrence, Çev. N.Kuruoğlu, Rek-Tur Kitap Servisi, İstanbul 1967.
- DAS INDISCHE AMT TEILT MIT: **LONDON, 24. November, Meldung des Reuterschen Bureaus.**
- DEMİRHAN, Pertev, **Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz, Das Lebensbild eines grossen Soldaten**, Göttingen 1960.
- DENNY, Ludwell, Ölquellen / Kriegsquellen, Aus dem englischen We fight for Oil von F. v. Richetti übersetzt, Zürich/Leipzig 1930.
- DIWALD, Hellmut, **Geschichte der Deutschen**, Ullstein, Frankfurt/ M. 1979.
- EARLE, Edward Mead, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev: Kasım Yargıcı, İstanbul 1972.
- EPKENHAN, S Tim, Geld darf keine Rolle spielen, II. Teil, das Dokument, In: Archivum Ottomanicum, Wiesbaden 2001.
- FEILCHENFELDT, Rahel E., Paul-Cassirer-Verlag. Berlin 1898-1933, Eine kommentierte Bibliographie, München 2002.

- FISCHER, Fritz, **Deutsche Herr in erten Wletkrieg**, New York 1961.
- FICHTNER, Axel, **Die völker und staatsrechtliche Stellung der deutschen Kolonialgesellschaften des 19. Jahrhunderts**, Peter Lang, Frankfurt 2002.
- FRANKFURT ALGEMEINE ZEITUNG, 18 November 1916, meldet aus Konstantinopel.
- FRECH, Fritz Daniel, **Der Kriegsschauplatz in Armenien und Mesopotamien**, Die Kriegsschauplaetze, Verlag von B.G.Treubner in Leibzig 1916.
- FURTIG, Henner, **Kleine Geschichte des Irak, Von der Gründung 1921 bis zur Gegenwart**. Beck, München 2003.
- INDIA OFFICE LIBRARY AND RECORDS, Londra: UP&S/181)8200-220.
- JAECKH, Ernst, **Der Aufsteigende Halbmond, Auf dem Weg zum deutsch-türkischen Bündnis**, Geschaefte Auflage, Deutsche Verlags Unstallt, Stuttgart 1916.
- JAECKH, Ernst, Deutsch- Türksche Vereinigung, Duetsch-Türkische Waffenbrüderschaft, Deutsche Verlag, Stuttgart 1915.
- JANZ, Oliver, **Der Grosse Krieg**, Campuz Verlag, Frankfurt, 2013.
- JEISMANN, Michael, **Art, Propaganda., Enzyklopädie Erster Weltkrieg**, hrsg. Von Gerhard Hirschfeld, Gerd Krumeich und Irina Renz, Paderborn 2003.
- GAEVERNITZ, Gerhardt von Schulze-, **Britischer Imperialismus und englischer Freihandel zu Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts**, Verlag von Dumcker und Hubmblot, Leipzig 1906.
- GEISS, Christian, **Seelenkrieg**, Der Verlorene Garten, Edition Wortschatz, 2015.
- GESCHAUPLAETZE, Verlag von B.G.Treubner in Leibzig 1916.
- GRUNDER, Horst, **Geschichte der deutschen Kolonien**, Velag Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1995.
- HACKERT, Wolfgang, "*Geschichtsfälschungen zum Kriegsausbruch 1914*" in: Deutschland in Geschichte Gegenwart, Nr. 4, 1992.
- HERDENER, Hans R., **Schweizerische Gesellschaft für militaerhistorische Studienreise**, 1991 Basel.

- HOEPLI, Henry U., **England im Nahen Osten**, Das Königreich Irak und die Mossulfrage, Erlangen 1931.
- HOLBORN, Hajo, **Deutschland und die Türkei 1878-1890**, Berlin 1926.
- HOLLWEG, Von Bethmann, **Betrachtungen zum Weltkriege**, Erste Teile, Verlag von Reimer Hobbing, Berlin, 1921.
- HOLLWEG, Von Bethmann, **Betrachtungen zum Weltkriege**, Zweite Teile, Verlag von Reimer Hobbing, Berlin 1921.
- HOLZHAUSEN, Rudolf, **Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları**, Ankara 1982.
- HOLZHAUSEN, Rudolf, **Weltkriegsflieger**, Diplomat und Historiker: Das Schicksal eines deutschen Offiziers im 20. Jahrhundert', Das Propellerblatt, 9, 2004.
- HROUDA, Barthel , PFEILSCHIFTER, Rene, **Mesopotamien, Die antiken Kulturen zwischen Euphrat und Tigris**, München 2005.
- HSLAS E YO116 BÜ 366.
- IMBERT, Paul, **Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri**, Çev: Adnan Cemgil, İstanbul 1981.
- KEEGAN, John, **Geschichte der Kriegskunst** (Savaş Sanatı Tarihi), Sabah Yayınları, İstanbul 1995.
- KENNEDY, Paul, **Aufstieg und Niedergang Großer Mächte. Wirtschaftliche Wandlung und Militärische Eskalationen von 1500 bis 2000** (Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri. 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askerî Çatışmalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1996.
- KERN, Erich, **Verheimlichte Dokumente**, Bd. 1, FZ, München H999.
- KNIGGE, Jobst, **Deutsches Kriegsziel Irak, Der deutsche Griff auf den Nahen Osten im Zweiten Weltkrieg, Über Kaukasus und Kairo zum Öl des Orients, Pläne und Wirklichkeit**, Verlag Dr. Kovac Hamburg 2007.
- KOHLER, Franz: **Der neue Dreibund. Ein deutsches Arbeitsprogramm für das gesamte deutsche Volk und seine Freunde**, München 1915.
- KOSSLER, Armin, *“Die Besuche Kaiser Wilhelms II. in Konstantinopel (1889,1898,1917)”*, **Generalkonsulat der Bundesrepublik**

- Deutschland Istanbul**, *Das Kaiserliche Palais in Istanbul und die deutsch-türkischen Beziehungen*. Istanbul 1989.
- KOSZYK, Kurt, **Deutsche Pressepolitik im Ersten Weltkrieg**, Düsseldorf 1968.
- KRAUSE, Gerhard, **Die Schuld am deutschen Schicksal**, K. W. Schütz, Pr. Oldendorf 1973.
- KRESSENSTIEN, Baron von Kress, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, Çev. M.B.Özalpsan, Askerî Matbaa, İstanbul 1943.
- KROGER, Martin, "Max von Oppenheim-mit Eifer ein Fremder im Auswärtigen Dienst," in Gabriele Teichmann and Gisela Völger, eds., *Faszination Orient*. Max von Oppenheim, Forscher, Sammler, Diplomat, Köln 2001.
- KUT EL AMARA**, Illustration für die Zeitschrift "Der Bildermann. Steinzeichnungen für's deutsche Volk." herausgegeben von Paul Cassirer, 1916, Heft 4, 20. Mai, Titelblatt.
- LINDNER-WIRSCHING, Almut, **Deutsche und französische Kriegsberichterstatter, In Augenzeugen, Kriegsberichterstatter vom 18. zum 21. Jahrhundert**, hrsg. von Ute Daniel, Göttingen 2006.
- LUDENDORFF, Erich, **Meine Kriegserinnerungen 1914-1918**, E.S.Mittler, Berlin 1919.
- LUDENDORFF, Erich, **Auf dem Weg zur Feldherrnhalle: Lebenserinnerungen an die Zeit des 9.11.1923, mit Dokumenten in 6 Anlagen**, Ludendorffs Verlag GmbH, München 1938.
- MARCKS, Erich, **Wo stehen wir? Die politischen, sittlichen und kulturellen Zusammenhänge unseres Krieges**, Stuttgart/Berlin 1914.
- MAREŞAL VON DER GOLTZ, **Golz Paşa'nın Hatıratı İstanbul'da (1914-1915), Irak ve İran'da (1915-1916)**, Çev. Salih Mayakuşu, İstanbul, 1932.
- MITTEILUNGEN, DIE WELT DES ISLAMs**, Bd2, H.1, Jun.6.1914.
- MUHLMANN, Cari, **Das Deutsch-Türkische Waffenbündnis im Weltkriege**, Koehler Verlag, Leipzig 1940.
- MULLER, Karl Hermann, **Die Wirtschaftliche Bedeutung der Bagdatbahn, Land und Leute der Asiatischen Türkei**, Bonjen Maalasch Verlag, Hamburg 1917.

- PARLIAMENTARY DEBATES, **House of Commons**, 17th July 1913, Vol. 55, Cols. 1474- 1475, Speech by W. Churchill, nach L. Denny: Ölquellen / **Kriegsquellen**, Aus dem englischen *We fight for Oil* von F. v. Richetti übersetzt, Zürich/Leipzig 1930.
- RATHMANN, Lothar, **Berlin-Bağdat, Die emperialistische Nahostpolitik des Kaiserlichen Deutschlands**, Berlin 1962, s. 17-18, Çev. Ragıp Zarakolu, **Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul 1982.
- REICHSFINANZMINISTER M.ERZBERGER, Deutsche Verlag, Stuttgart 1920.
- ROHRBACH, Paul, **Der deutsche Gedanke in der Welt**, Düsseldorf, Leipzig 1912.
- SANDRES, Franz Karl, **Die Türkei, Bilder und Skizzen von Land und Volk**, Bedesche Verlagsbuchhandlung, München 1917.
- SCHOLLGEN, Gregor, **Das Zeitalter des Imperialismus**, Oldenburg Wissenschaftsverlag, München 2000.
- SCHOMBURG, Uwe, **Der Babylon Code**, Thriller, Bastei Lübbe, 2008.
- SCHÖLLGEN, Gregor, KIESSLING Friedrich, **Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage**, München 2002.
- SCHRADER, Friedrich, **Eine Flüchtlingsreise durch die Ukraina, Tagebuchblaetter meiner Flucht aus Kostantinopel**, Tübingen 1919.
- SCHRAMM, Martin, **Das Deutschlandbild in der britischen Presse 1912-1919**, Berlin 2007.
- SCHWANITZ, Wolfgang G., **Paşa, Politikacılar ve Paradigmalar, Ortadoğu'da Alman Politikası 1871-1945**, Berlin 1995.
- SCHWANITZ, Wolfgang G., **Djihad, Made in Germany: Der Streit um den Heiligen Krieg 1914-1915**, in: Sozial-Geschichte, Bremen 2003.
- SCHWANITZ, Wolfgang. G., **Germany and the Middle East 1871-1945**, Princeton 2004.
- SCHWERTFEGER, Bernhard, **Die Diplomatischen Akten des Auswaertigen Amtes, weltpolitische Komplikationen 1908-1914**, 5. Teil, Berlin 1926.

STEİGMAN, Hermann, **Harb-i Umumi Tarihi**, İstanbul, 1334, s.75-80; Wolfgang Petter, **Die deutsche Militärmission im Osmanischen Reich**, in: K. Jaschinski/J. Waldschmidt (Hrsg.), *Des Kaisers Reise in den Orient*, Berlin 2002.

TAEGLICHES SINCINNATIER VOLKSBLATT, 11 Mai 1916, Sincinnati.

THIMME, Hans, **Weltkrieg ohne Waffen, Die Propaganda der Westmächte gegen Deutschland, ihre Wirkung und ihre Abwehr**, Stuttgart u. Berlin 1932.

TOPF, Erich, **Die Staatenbildungen in den arabischen Teilen der Türkei seit dem Weltkriege nach Entstehung, Bedeutung und Lebensfähigkeit**, Hamburg 1929.

TOWNSHEND, Charles W.F., *When God Made Hell. The British Invasion of Mesopotamia and the Creation of Iraq, 1914-1921*. Faber & Faber, 2010.

TOWNSHEND, Charles V.F., **My Campaign in Mesopotamia (Irak Seferim)**, 1337.

VOLKSTIMME, "*Schlag auf Schlag*", Sozial demokratisches Organ für den Regierungsbezirk Magdeburg, 2 März 1916.

VON LIEBIG, Hans Freiherr, **Die Politik von Bethmann Hollwegs**, Eine Studie, Bethmann Verlag, München 1919.

VON OPPENHEIM, Max Freiherr, **Denkschrift betreffend Die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde**, Berlin 1914.

VON UNGERN, Jürgen, STERNBERG, Wolfgang, **Der Aufruf "An die Kulturwelt"**, Das Manifest der 93 und die Anfänge der Kriegspropaganda im Ersten Weltkrieg, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1996.

WALLACH, Jehuda L., **Anatomie einer Militärhilfe, Der preussisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919**, Düsseldorf 1976, Çev. Em. Tuğ. General Fahri Çeliker, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi**, Türkiye'de Prusya-Alman Heyetleri 1835-1919, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Bşk. Yayınları, Ankara 1985.

WIRTH, Albrecht, **Vorderasien und Ägypten**, 3. Aufl. Stuttgart/Berlin/Leipzig 1923.

WOLTER, Heinz H., **Otto von Bismarck, Dokumente seines Lebens**, Leipzig 1986.

ZISCHKA, Anton, **Ölkrieg- Wandlung der Weltmacht Öl**, Leipzig 1939.

<https://books.google.com.tr/books?id=KJbXNA76tewC&pg=PA29&dq=H.+U.+Hoepli:+England+im+Nahen+Osten,+Das+K%C3%B6nigreich+Irak+und+die+Mossulfrage,+Erlangen+1931&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwiMjKTf7ojNAhUBXRQKHwyCA6kQ6AEIHjAA#v=onepage&q=H.%20U.%20Hoepli%3A%20England%20im%20Nahen%20Osten%2C%20Das%20K%C3%B6nigreich%20Irak%20und%20die%20Mossulfrage%2C%20Erlangen%201931&f=false>

<https://archive.org/details/grossepolitikeur01germ>

http://www.stahlgewitter.com/16_04_30.htm

<http://www.spiegel.de/politik/ausland/in-irak-und-syrien-errichtet-isis-einen-terror-staat-im-nahen-osten-a-974514.html>

<http://www.firstworldwar.com/battles/siegeofkut.htm>

<http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045474/1916-05-11/ed-1/seq-1.pdf>

Elinizdeki bu kitap; günümüzde çok fazla bilinmeyen *Kûtü'l-Amâre Zaferî*'ni 100. yılında anmak, I. Dünya Savaş'ında Irak Cephesi üzerine üretilen yeni bilgileri bilim dünyasına ve kamuoyuna sunmak amacıyla Bağcılar Belediye Başkanlığı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ve Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörlüğü işbirliğinde 28-29 Nisan 2016 Tarihlerinde Mardin'de düzenlenmiş olan “*Kûtü'l-Amâre Zaferî'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaş'ında Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu*”nda sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Sempozyuma Almanya, Azerbaycan, Irak, İran, Mısır ve Türkiye'den bilim insanları katılmıştır.